

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

**Τίτλος: «Από τα τρολ της μυθολογίας στο τρολάρισμα της Ψηφιακής
Λαογραφίας. Διερεύνηση του φαινομένου στην κοινωνική δικτύωση και
πορίσματα έρευνας στην Τεχνική Εκπαίδευση (ΕΠΑ.Λ.) της
Δωδεκανήσου»**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
της Μαρίας Ζαρέντη

Ρόδος 2023

Μέλη επταμελούς επιτροπής

1. Γεώργιος Κατσαδώρας, Αναπληρωτής Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Αιγαίου, Επιβλέπων.
2. Ρέα Κακάμπουρα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Μέλος της Τριμελούς
3. Αικατερίνη Φραντζή, Καθηγήτρια Τμήματος Μεσογειακών Σπουδών Πανεπιστημίου Αιγαίου, Μέλος της Τριμελούς
4. Βασίλεια Καζούλλη, Καθηγήτρια Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Αιγαίου, Μέλος
5. Εμμανουήλ Φωκίδης, Αναπληρωτή Καθηγητή Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Αιγαίου, Μέλος
6. Βασιλική Χρυσανθοπούλου Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Τμήματος Φιλολογίας Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Μέλος
7. Γεώργιος Κούζας, Επίκουρο Καθηγητή Τμήματος Φιλολογίας Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Μέλος

Περιεχόμενα	
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	10
ABSTRACT	11
ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ:	12
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	13
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	15
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	16
ΜΕΡΟΣ Α΄: ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	24
ΛΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΨΗΦΙΑΚΗ ΕΠΟΧΗ	24
1.1. ΛΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΗ	24
I. Εισαγωγή	24
II. Τι ονομάζουμε «λαϊκό πολιτισμό»	24
III. Λαϊκός πολιτισμός και διαδίκτυο	31
IV. Σύγχρονος λαϊκός πολιτισμός	34
V. Ορισμός του όρου «παράδοση»	39
VI. Σύνδεση της παράδοσης με τη Λαογραφία	47
VII. Επίλογος-Συμπεράσματα	48
1.2. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ	49
I. Εισαγωγή	49
II. Η Λαογραφία ως επιστήμη: Ορισμοί και αντικείμενο	50
III. Αρχές, μέθοδοι και σκοποί της Λαογραφίας – Αμφισβητήσεις, προβληματισμοί και αλλαγές	53
IV. Επίλογος-Συμπεράσματα	64
1.3. ΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ ΚΑΙ Η ΨΗΦΙΑΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ	64
I. Εισαγωγή	64
II. Το διαδίκτυο ως χώρος διάδοσης στοιχείων λαϊκού πολιτισμού και η Ψηφιακή Λαογραφία	65
i. Διαδίκτυο και στοιχεία λαϊκού πολιτισμού	68
ii. Διαμόρφωση της Ψηφιακής Λαογραφίας	73
III. Επίλογος-Συμπεράσματα	80
1.4. ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ (ΨΗΦΙΑΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ): ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ	80
I. Εισαγωγή	80
II. Προβληματισμοί	80
III. Επίλογος-Συμπεράσματα	84
1.5. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	84
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	86
ΤΑ ΤΡΟΛ ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΥΘΟ ΣΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ	86

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	86
2.1. Ο ΟΡΟΣ «ΤΡΟΛ» ΣΤΗ ΣΚΑΝΔΙΝΑΒΙΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ	86
I. Εισαγωγή	86
II. Προέλευση και σημασίες της λέξης «τρολ»	87
III. Διαφοροποιήσεις των τρολ στις σκανδιναβικές χώρες	90
V. Επίλογος-Συμπεράσματα	91
2.2. ΤΑ ΤΡΟΛ ΤΗΣ ΣΚΑΝΔΙΝΑΒΙΚΗΣ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ	91
I. Εισαγωγή	91
II. Ο μύθος των τρολ στη μυθολογία και στους λαϊκούς μύθους των σκανδιναβικών χωρών	92
III. Η μορφή του τρολ της σκανδιναβικής μυθολογίας– Χαρακτηριστικά και περιγραφή	94
IV. Τα τρολ και η σκευή τους	97
V. Τόπος κατοικίας των τρολ	98
VI. Τρόπος ζωής και ειδικές ικανότητες των τρολ	99
VII. Η σχέση των τρολ με τους ανθρώπους	101
i. Τα τρολ και οι γυναίκες	102
iii. Τα τρολ και τα παιδιά	105
i. Τρολ και ειδωλολατρία	106
ii. Τρολ και μαγεία	107
iii. Τρολ και χριστιανισμός	108
iv. Τρολ και υπερφυσικό	112
IX. Τρολ και νομοθεσία	114
i. Η πίστη για την ύπαρξη των τρολ ως παγανισμός στην πρόιμη νομοθεσία της Νορβηγίας	114
ii. Αλλαγές στην επικρατούσα αντίληψη για τα τρολ	116
iii. Νομοθεσία μετά τη Μεταρρύθμιση: δαιμονοποίηση των τρολ	118
XI. Επίλογος - Συμπεράσματα	121
2.3. ΑΡΧΕΤΥΠΟ ΤΟΥ ΚΑΤΕΡΓΑΡΗ (TRICKSTER) ΚΑΙ ΔΥΝΗΤΙΚΑ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ TRICKSTERS ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ ΣΕ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΕΠΙΠΕΔΟ	123
I. Εισαγωγή	123
II. Αρχέτυπο trickster (κατεργάρης) και σχέση με τα τρολ	123
i. Ορισμός της έννοιας «trickster»	123
III. Χαρακτηριστικά του κατεργάρη	124
IV. Παραδείγματα Ελλήνων κατεργάρηδων	127
A. Μυθολογικά-λογοτεχνικά πρόσωπα (Οδυσσέας, Ερμής, Προμηθέας, Καλικάντζαροι)	127
i. Οδυσσέας	127
ii. Ερμής	129
iii. Προμηθέας	131
iv. Καλικάντζαροι	132

B. Ιστορικά (Σωκράτης, Διογένης, Αίσωπος)	134
i. Σωκράτης	134
ii. Διογένης	135
iii. Αίσωπος	137
Γ.Θρυλικό πρόσωπο (Καραγκιόζης)	138
i. Καραγκιόζης	139
V. Κατεργάριδες των Ιθαγενών της Αμερικής	140
i. Γουακτζουνκάγκα (Wakdjunkaga)	140
ii. Χαρέ (Hare)	141
iii. Κογιότ (Coyote)	141
iv. Ναναμπούς (Nanabush): Ράβεν (Raven) ή Μεγάλος Λαγός/Κύριος Κουνέλι (Rabbit)	142
VI. Λόκι (Loki) (Νορβηγία)	142
VII. Ινδοί κατεργάριδες	144
i. Κρίσα	144
ii. Χανουμάν	145
iii. Μοχίνι	145
VIII. Ο Κινέζος κατεργάρις Sun Wukong (ή Monkey King)	146
IX. Γελοιοποιοί του Μεσαίωνα	147
X. Reherapp (Εσθονία) και Robin Hood (Ρομπέν των δασών) (Αγγλία)	149
XI. Σύγχρονος Κατεργάρις	151
i. Γενικά	151
ii. Η περίπτωση του σύγχρονου κατεργάρι Τζόκερ (Joker)	153
XII. Θηλυκοί κατεργάριδες	155
XIV. Επίλογος - Συμπεράσματα	158
2.4. ΤΑ ΤΡΟΛ ΣΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟ	159
I. Εισαγωγή	159
II. Τα τρολ στη λογοτεχνία	159
III. Τα τρολ στον κινηματογράφο	177
V. Επίλογος - Συμπεράσματα	184
2.5. ΤΙ ΟΡΙΖΟΥΜΕ ΣΗΜΕΡΑ ΩΣ ΤΡΟΛ-ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΑ ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΑ ΤΡΟΛ	184
I. Εισαγωγή	184
II. Ορισμοί	185
III. Το «τρολ» ως όρος της διαδικτυακής λεκτικής επικοινωνίας	188
IV. Τα σύγχρονα τρολ και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης	190
V. Κατηγοριοποίηση των διαδικτυακών τρολ	193
i. Playtime, tactical, strategic και domination trolls	193
iii. Flamers, snert, haters, kudos και nostalgic trolls	193

iv. Antis, RIP, ranters, ideological trolls	198
VI. Τα διαδικτυακά τρολ ανά τον κόσμο	201
i. Τρολ Αμερικής	201
ii. Τρολ Αυστραλίας	201
iii. Τρολ Βρετανίας	202
iv. Τρολ Ανατολικής Ευρώπης	202
v. Τρολ Κίνας	202
vi. Τρολ Ρωσίας	202
vii. Τρολ Ελλάδας	203
VII. Η ανωνυμία των τρολ και η απόκρυψη της ταυτότητας	204
i. Εισαγωγικά	204
ii. Η διαδικτυακή περσόνα των τρολ (Trolling Persona)	206
VIII. Τα χαρακτηριστικά των διαδικτυακών τρολ	207
i. Εισαγωγικά	207
ii. Το φύλο και η φυλετική ταυτότητα των τρολ	207
v. Η συμπεριφορά των τρολ	211
vi. Η γλώσσα που χρησιμοποιούν τα διαδικτυακά τρολ	215
vii. Τα κίνητρα, οι προθέσεις και οι στόχοι των διαδικτυακών τρολ	216
IX. Επίλογος – Συμπεράσματα	227
X. Γενικά Συμπεράσματα Κεφαλαίου	230
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	233
ΤΟ ΤΡΟΛΑΡΙΣΜΑ	233
3.1. Εισαγωγή	233
3.2. Ιστορία και ορισμοί του όρου «τρολάρισμα» (trolling)	233
i. Προέλευση των όρων «τρολ» και «τρολάρισμα»	233
ii. Ορισμοί λεξικών	234
iii. Χρονολογική διερεύνηση των όρων «τρολ» και «τρολάρισμα»	236
iv. Σύγχυση όρων	242
v. Περιγραφή τρολαρίσματος	244
vi. Το σύγχρονο τρολάρισμα	245
vii. Συμπεράσματα	247
3.3. Μορφές και στρατηγικές τρολαρίσματος (trolling)	248
i. Εισαγωγή	248
ii. Μορφές τρολαρίσματος (trolling)	248
iii. Στρατηγικές τρολαρίσματος	257
iv. Σύνδεση σύγχρονου τρολαρίσματος με ιστορικές προσωπικότητες	261

v. Συμπεράσματα	263
3.4. Αίτια – Συνέπειες – Αντιμετώπιση τρολαρίσματος	264
i. Αίτια	264
ii. Συνέπειες	267
iii. Αντιμετώπιση του τρολαρίσματος από τα anti-trolls, από χρήστες, πλατφόρμες, από τη νομοθεσία χωρών και από τα social media (MME)	278
iv. Συμπεράσματα	282
3.5. Το χιούμορ (σάτιρα, κοροϊδία, φάρσες, πειράγματα, ανέκδοτα, διακωμώδηση) και η σχέση του με το τρολάρισμα και τα μιμίδια (memes)	283
i. Εισαγωγή	283
ii. Χιούμορ, σάτιρα, διακωμώδηση και η σχέση τους με το τρολάρισμα	284
A. Χιούμορ	284
B. Σάτιρα	285
Γ. Κωμωδία (Διακωμώδηση)	287
iii. Τα μιμίδια (memes)	288
iv. Μιμίδια και Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης	294
v. Περιπτώσεις εφαρμογής «lulz»	302
vi. Συμβάσεις μεταξύ των διαδικτυακών τρολ και του αποδέκτη τρολαρίσματος	303
vii. Λαϊκός Πολιτισμός και Τρολάρισμα (Trolling)	306
viii. Συμπεράσματα	308
3.6. Διαφοροποίηση τρολαρίσματος (trolling) από άλλες διαδικτυακές πρακτικές, όπως ο Κυβερνοεκφοβισμός (cyberbullying), το χακάρισμα (hacking), οι Ανώνυμοι (Anonymous) και οι Χακτιβιστές (Hacktivists)	309
i. Εισαγωγή	309
ii. Κυβερνοεκφοβισμός (cyberbullying) και τρολάρισμα – σύγκριση	309
iii. Χακάρισμα (hacking)	312
iv. Ανώνυμο τρολάρισμα (anonymous trolling)	316
v. Χακτιβιστές (Hacktivists)	320
vi. Συμπεράσματα-Επίλογος	324
3.7. Γενικά Συμπεράσματα Κεφαλαίου	325
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4	327
ΑΛΛΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΤΡΟΛΑΡΙΣΜΑΤΟΣ	327
(ΑΝΩΝΥΜΙΑ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ, ΣΕΛΙΔΕΣ ΔΙΚΤΥΩΣΗΣ ΚΑΙ ΠΛΑΤΦΟΡΜΕΣ, ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ)	327
4.1. Η διαδικτυακή επικοινωνία σε σχέση με την ανωνυμία και την εικονική ταυτότητα	327
i. Εισαγωγή	327
ii. Ανωνυμία και Εικονική Ταυτότητα	329
ii.i Ανωνυμία	329

ii.ii Εικονική Ταυτότητα	332
iii. Διαδίκτυο και Πραγματικός κόσμος	335
iv. Η ανωνυμία στα Δίκτυα Κοινωνικής Δικτύωσης (Social Network Systems, SNS) και στις Πλατφόρμες Ιστού	338
v. Η επικοινωνία με τη μεσολάβηση υπολογιστών (C.M.C.)	340
vi. Ανωνυμία και τρολάρισμα (trolling)	342
vii. Συμπεράσματα	346
4.2 Απόψεις και στάσεις για τη χρήση του διαδικτύου	346
i. Εισαγωγή	346
ii. Η χρήση του διαδικτύου στη ζωή μας	346
iii. Κοινωνικά δίκτυα και κοινωνικό κεφάλαιο	347
iv. Αντικοινωνική συμπεριφορά στο διαδίκτυο	348
v. Κοινωνικά μέσα ενημέρωσης/δικτύωσης και τρολάρισμα	349
vi. Διαδικτυακές κοινότητες και εικονικός κόσμος	351
vii. Διαδίκτυο και παιδιά	352
viii. Διαδίκτυο και εκπαίδευση	353
ix. Συμπεράσματα	353
4.3. Το τρολάρισμα σε διάφορους ιστότοπους (Usenet, 4Chan, Βιντεοπαιχνίδια, YouTube, Twitter, Facebook, Instagram, TikTok)	354
i. Εισαγωγή	354
ii. Usenet	355
iii. 4Chan	356
iv. Βιντεοπαιχνίδια	361
v. YouTube	365
vi. Twitter	368
vii. Facebook	372
viii. Instagram	385
ix. TikTok	387
x. Συμπεράσματα	389
4.4. Το τρολάρισμα εντός και εκτός της Ελλάδας	391
i. Εισαγωγή	391
ii. Το τρολάρισμα στην Ελλάδα	392
iii. Το τρολάρισμα ανά τον κόσμο	403
α. Ηνωμένο Βασίλειο: Αγγλία - Ουαλία	403
β. Ανατολική Ευρώπη: Βουλγαρία - Ουκρανία - Ρωσία	405
γ. Ασία: Ταϊλάνδη – Φιλιππίνες - Κίνα	406

δ. ΗΠΑ	408
iv. Τρολάρισμα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης	409
4.5 Γενικά Συμπεράσματα Κεφαλαίου	412
ΜΕΡΟΣ Β΄: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	416
i. Μεθοδολογία θεωρητικού μέρους	416
ii. Μεθοδολογία ερευνητικού μέρους	416
iii. Πρωτοτυπία μελέτης	417
iv. Σκοπός και στόχοι της έρευνας	418
v. Ερευνητική στρατηγική	419
vi. Ερωτηματολόγιο	421
vii. Εγκυρότητα και αξιοπιστία	423
viii. Διερευνητικά ερωτήματα	424
ix. Πληθυσμός της έρευνας	425
x. Περιγραφή των δημογραφικών στοιχείων του δείγματος	426
ΜΕΡΟΣ Γ΄: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	434
i. Ανάλυση αποτελεσμάτων	434
ii. Επαγωγική ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων	449
ii. i Εισαγωγή	449
Α΄: Μελέτη των αποτελεσμάτων με βάση την ηλικία	450
i. Εισαγωγή	450
ii. Αποτελέσματα	451
Β΄: Μελέτη των αποτελεσμάτων με βάση το φύλο	470
i. Εισαγωγή	470
ii. Αποτελέσματα	471
Γ΄: Μελέτη των αποτελεσμάτων με βάση τον τομέα /ειδικότητα	477
i. Εισαγωγή	477
ii. Αποτελέσματα	478
Δ΄: Ανάλυση αποτελεσμάτων σύμφωνα με τη σχολική μονάδα (ΕΠΑ.Λ. Ρόδου – ΕΠΑ.Λ. υπόλοιπων νησιών της Δωδεκανήσου).	482
i. Εισαγωγή	482
ii. Αποτελέσματα	482
ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ	493
i. Ανάλυση αποτελεσμάτων	493
ii. Μελέτη των αποτελεσμάτων	498
iii. Περιορισμοί – Προοπτικές	502
Τελικά Συμπεράσματα	503

Βιβλιογραφία	510
A. Πηγές	510
B. Βοηθήματα	528
1. Ελληνόγλωσσα	528
2. Ξενόγλωσσα	537
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	588
Εικόνες	588
Πίνακες	591
ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ	592

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εξάπλωση του διαδικτύου και η επακόλουθη ανάπτυξη των μέσων κοινωνικής δικτύωσης επέφεραν το φαινόμενο του διαδικτυακού τρολάριατος (trolling) και την εμφάνιση των τρολ (trolls). Στη γλώσσα του διαδικτύου, η λέξη «τρολ» αποδίδεται σε ένα πρόσωπο που παρεμβάλλεται στη συζήτηση μιας διαδικτυακής κοινότητας και δημοσιεύει σχόλια, με στόχο την πρόκληση έντονων συναισθηματικών αντιδράσεων. Η λέξη «τρολάριασμα» αποδίδει την αντίστοιχη κοινωνική πρακτική. Το φαινόμενο αυτό είναι αρκετά διαδεδομένο στο Facebook, την πιο δημοφιλή πλατφόρμα των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Η προέλευση των λέξεων «τρολ» και «τρολάριασμα» παραπέμπει στη μυθολογία και τη λαογραφία των Σκανδιναβικών χωρών και συνδέεται με στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού, όπως τη μαγεία, τους θρύλους, τα παραμύθια, τους νεκρούς προγόνους και τον κατεργάρη (trickster).

Η συγκεκριμένη διδακτορική διατριβή, με τίτλο: «Από τα τρολ της μυθολογίας στο τρολάριασμα της Ψηφιακής Λαογραφίας. Διερεύνηση του φαινομένου στην κοινωνική δικτύωση και πορίσματα έρευνας στην Τεχνική Εκπαίδευση (ΕΠΑ.Λ.) της Δωδεκανήσου», επιδιώκει να συνδέσει τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Social Media) και τον λαϊκό πολιτισμό, ερευνώντας τη σύγχρονη λαϊκή λογοτεχνία στην κοινωνική δικτύωση μέσα από τις απόψεις των μαθητών για το φαινόμενο του τρολάριατος στο Facebook.

Ως μεθοδολογική προσέγγιση αρχικά επιλέχθηκε η βιβλιογραφική-δικτυογραφική μελέτη σε εγχώριο και διεθνές επίπεδο, σε συνδυασμό με την ανάλυση περιεχομένου από περιβάλλοντα, όπως ιστότοποι, fora, videos κ.ά., που έχουν δημιουργηθεί με στόχο το τρολάριασμα καθαυτό. Στη συνέχεια, ακολούθησε η ποσοτική έρευνα με τη διαμόρφωση διαδικτυακού ερωτηματολογίου που στάλθηκε μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (email) στις σχολικές μονάδες της τεχνικής εκπαίδευσης Δωδεκανήσου (ΕΠΑ.Λ.).

Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από τέσσερις ενότητες: η πρώτη ενότητα περιλαμβάνει τα δημογραφικά στοιχεία των μαθητών/τριών, η δεύτερη ερωτήσεις για το σύγχρονο τρολάριασμα, η τρίτη ερωτήσεις για το τρολάριασμα και τον λαϊκό πολιτισμό και η τέταρτη ερωτήσεις για τα τρολ. Στην παρούσα εισήγηση, γίνεται ανάλυση των αποτελεσμάτων του ερωτηματολογίου και παρουσιάζεται το στάδιο της περιγραφικής και της επαγωγικής στατιστικής.

ABSTRACT

The rise of the Internet and the subsequent development of the social networking sites have led to the cyber trolling phenomenon and the emergence of trolls. In the language on the Internet the term troll is attributed to a person who interferes with a conversation in an Internet community and posts comments in order to cause intense emotional reactions. Trolling shows the corresponding social practice. In Facebook, the most popular social networking sites' platform, this phenomenon is quite common. The origin of the words trolling refers to mythology and folklore of the Scandinavian countries and is rooted in elements of its cultural history, such as magic, folk tales, fairy tales, dead ancestors and the trickster.

The specific doctoral thesis which has the title: "Contemporary popular literature in social networking: Students' views on the phenomenon of trolling on Facebook", seeks to connect social media and popular culture by investigating contemporary popular literature on social networking through students' views on the phenomenon of trolling on Facebook.

As a methodological approach, the bibliographic-internet study at the domestic and international level was initially chosen, in combination with the analysis of content from environments, such as websites, forums, videos, etc., which have been created with the aim of trolling. Afterwards, the quantitative research followed with the creation of an online questionnaire that was sent via email to the school units of the Dodecanese Technical Education (EPA.L).

The questionnaire consists of four sections: the first section includes student demographics, the second questions about modern trolling, the third questions about trolling and popular culture, and the fourth questions about trolls. In this presentation, the results of the questionnaire are analyzed and the stage of descriptive and inductive statistics is presented.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ:

INDEXWORDS: Τρολάρισμα (trolling), τρολ (trolls), Facebook, κατεργάρης (trickster), διαδίκτυο (internet), Λαογραφία (Folklore), Ψηφιακή Λαογραφία (e-folklore), μίμια (memes), κυβερνοεκφοβισμός (cyberbullying), χακάρισμα (hacking), Ανώνυμοι (Anonymous), Χακτιβιστές (Hacktivists).

Όροι πρόσβασης σε υλικό που υπόκειται στις διατάξεις περί Πνευματικής Ιδιοκτησίας.

Η συγγραφέας παραμένει δικαιούχος όλων των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας, το έργο προστατεύεται από πνευματικά δικαιώματα και υπόκειται στις διατάξεις της ισχύουσας νομοθεσίας «Περί Πνευματικής Ιδιοκτησίας και Συγγενικών Δικαιωμάτων» που ισχύουν σε εθνικό, κοινοτικό και διεθνές επίπεδο.

Η πλήρης πρόσβαση στο έντυπο και ψηφιακό υλικό επιτρέπεται μόνο κατόπιν συναίνεσης της συγγραφέως και προσφέρεται αποκλειστικά για προσωπική, εκπαιδευτική ή ερευνητική χρήση. Απαγορεύεται η συστηματική αποθήκευση ή/και εκτύπωση του υλικού, καθώς και οποιαδήποτε εμπορική χρήση του.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ανάπτυξη του διαδικτύου σηματοδοτεί μια νέα εποχή, όπου σχεδόν όλες οι εκφάνσεις της ζωής μας επηρεάζονται από αυτό και το διαδίκτυο θεωρείται σήμερα ένα από τα μεγαλύτερα πολιτιστικά φαινόμενα της εποχής. Συνεπώς, θεωρείται πλέον αναγκαία η ανάγκη διαχωρισμού και προσδιορισμού του πολιτισμού που γεννήθηκε από το διαδίκτυο και του πολιτισμού του ίδιου του διαδικτύου.

Επιπλέον, οι έννοιες της κουλτούρας και του πολιτισμού, όπως προγενέστερα είχαν διατυπωθεί από την επιστήμη της Λαογραφίας, αλλάζουν, εξαιτίας της εκτεταμένης χρήσης των ηλεκτρονικών υπολογιστών. Συνεπώς, παρατηρείται μία νέα κουλτούρα και ένας νέος πολιτισμός που διαμορφώνονται μέσα από ηλεκτρονικές συσκευές, πρακτικές συνήθειες, συμπεριφορές, τρόπους σκέψης και αξίες που αναπτύσσονται στον κυβερνοχώρο.

Επιπρόσθετα, η ανάπτυξη των κοινωνικών δικτύων, και συγκεκριμένα του Facebook, το οποίο αποτελεί και τον ερευνητικό χώρο αυτής της πρότασης, παρουσιάζει πολύ μεγάλη εξελικτική πορεία, γεγονός που οφείλεται στην έμφυτη ανάγκη του ανθρώπου για επικοινωνία, άντληση πληροφοριών αλλά και παράλληλα συμμετοχή σε οργανώσεις και ομάδες. Τέλος, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης έχουν ασκήσει σημαντική επιρροή στη διαμόρφωση της σύγχρονης πραγματικότητας και έχουν επηρεάσει σε σημαντικό βαθμό την επιστήμη της Λαογραφίας, όπως διαπιστώνεται και από τη συγκεκριμένη διδακτορική διατριβή.

Όσον αφορά το φαινόμενο του τρολαρίσματος (trolling), στην παρούσα διδακτορική διατριβή διερευνάται διεξοδικά το αν αποτελεί μια εντελώς νέα πρακτική ή όχι και πόσο έχει εισχωρήσει στην καθημερινή επικοινωνία μικρών και μεγάλων. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, οι εφημερίδες, τα περιοδικά χρησιμοποιούν συχνά τη λέξη «τρολάρισμα» σε θέματα που αφορούν όχι μόνο την ψυχαγωγία, τον αθλητισμό αλλά ακόμα και την πολιτική, θέλοντας με αυτόν τον τρόπο να αστειευτούν, να διακωμωδήσουν, ακόμα και να στηλιτεύσουν μία κατάσταση ή ένα πρόσωπο. Οι μικρότερες ηλικίες, όπως των μαθητών και των φοιτητών, έχοντας μεγαλύτερη εξοικείωση με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης όπως το Facebook, έρχονται καθημερινά και άμεσα σε επαφή με το φαινόμενο του τρολαρίσματος. Συγκεκριμένα, υπάρχουν σελίδες που δημιουργήθηκαν με στόχο καθαυτό το λεγόμενο «τρολάρισμα».

Συνεπώς, η σύγχρονη γενιά των λαογράφων, καλείται στις μέρες μας να διερευνήσει και θέματα που διαμορφώνονται στη σύγχρονη πραγματικότητα, δηλαδή τη διερεύνηση της σχέσης του διαδικτύου με τον λαϊκό πολιτισμό, τα οποία διαμορφώνουν και προσδιορίζουν την Ψηφιακή Λαογραφία.

Η συγκεκριμένη διδακτορική διατριβή έχει ως σκοπό αρχικά τη διερεύνηση του φαινομένου του τρολαρίσματος ως προς το αν αποτελεί μια εντελώς νέα πρακτική ή όχι. Στη συνέχεια η έρευνα

επικεντρώνεται στην καταγραφή των απόψεων και στάσεων, μαθητών της Τεχνικής Εκπαίδευσης (ΕΠΑ.Λ.) της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Δωδεκανήσου, σχετικά με το τρολάρισμα (trolling). Κατόπιν, διερευνάται η επίδραση που πιθανόν να έχει το φαινόμενο του τρολάρισματος (trolling) μέσω του Facebook στο συγκεκριμένο δείγμα μαθητών. Τέλος, διερευνώνται και μελετώνται διεξοδικά στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού που ενυπάρχουν στα κοινωνικά δίκτυα.

Τα εμπόδια, που αντιμετώπισα κατά τη μελέτη και έρευνα του συγκεκριμένου θέματος ήταν κυρίως δύο: αφενός, η ανάγκη να προσδιορίσω ένα εξαιρετικά καινοτόμο, για τα ελληνικά δεδομένα, θεωρητικό πλαίσιο και, αφετέρου, η πραγματοποίηση της έρευνας στις σχολικές μονάδες της Τεχνικής Εκπαίδευσης (ΕΠΑ.Λ.) της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Δωδεκανήσου, τόσο λόγω της πανδημίας όσο και λόγω της καινοτομίας του ερευνητικού πεδίου.

Καθόλη τη διάρκεια της έρευνας αλλά και της συγγραφής της διατριβής, διαπίστωνα ότι η ελληνική βιβλιογραφία όχι μόνο ήταν ιδιαίτερα περιορισμένη, αλλά στην πραγματικότητα υπήρχαν σχεδόν παντελείς ελλείψεις σε όλα τα επιμέρους θέματα που προσεγγίστηκαν σ' αυτή τη διατριβή, σε αντίθεση με τη διεθνή βιβλιογραφία που είναι πλούσια, ανεξάντλητη και συνεχώς ανανεώνεται με νέες σχετικές εκδόσεις. Επιπλέον, η προσέγγιση του διαδικτύου ως πεδίου λαογραφικού ενδιαφέροντος επεφύλασσε ένα εξαιρετικό ενδιαφέρον και μου προκάλεσε συχνά έκπληξη το πλήθος των εκφάνσεων του.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Αναμφισβήτητα, η διατριβή αυτή ήταν αδύνατον να πραγματοποιηθεί αλλά και να ολοκληρωθεί χωρίς την πολύτιμη καθοδήγηση του Καθηγητή Γεώργιου Κατσαδώρου, που με την πολύπλευρη και άρτια επιστημονική του σκέψη με βοήθησε να προσεγγίσω ένα καινοτόμο πεδίο για τα ελληνικά δεδομένα. Αρχικά, θα ήθελα να τον ευχαριστήσω από καρδιάς, που δέχτηκε να συνεργαστούμε, παρότι προέρχομαι από ένα τεχνολογικό/θετικό επιστημονικό πεδίο. Η εμπιστοσύνη που μου έδειξε, η κάθε συμβουλή, παρατήρηση και υπόδειξή του, αλλά κυρίως η στήριξη, η υπομονή και η επιμονή του είχαν ως αποτέλεσμα την ολοκλήρωση της συγκεκριμένης διδακτορικής διατριβής.

Στη συνέχεια, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Διευθυντή Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Δωδεκανήσου, τον κύριο Ιωάννη Παπαδομαρκάκη, που με την έγκρισή του για τη διεξαγωγή της έρευνας στις σχολικές μονάδες της Τεχνικής Εκπαίδευσης Δωδεκανήσου και την άμεση παρέμβασή του κατά την περίοδο της πανδημίας συνείσφερε στην επίσημη και ομαλή διεξαγωγή της έρευνας.

Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους/ες τους συναδέλφους/σες αλλά και μαθητές/τριες των σχολικών μονάδων της Τεχνικής Εκπαίδευσης Δωδεκανήσου, που χάρη στη βοήθειά τους πραγματοποιήθηκε η συγκεκριμένη πολύ ενδιαφέρουσα έρευνα.

Επιπρόσθετα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τη συνάδελφο, φιλόλογο και συγγραφέα, κυρία Φανή Κεχαγιά, για τη φιλολογική της επιμέλεια, καθώς και για την καθοριστική για το τελικό αποτέλεσμα επιστημονική και φιλική της στήριξη και συμβολή. Επίσης, τους συναδέλφους κυρία Κατερίνα Γούλα, κύριο Στράτο Τσαγκάρη και κυρία Αλεξάνδρα Γαλατσίδα για την πολύτιμη φιλολογική τους στήριξη, την κυρία Ευδοκία Σπυριδάκη για τη βοήθειά της στην αγγλική γλώσσα και τον κύριο Μανόλη Κυριαζάκο, για τις πολύτιμες συμβουλές του στη διαμόρφωση της βιβλιογραφίας.

Τέλος, θα ήθελα να πω ένα μεγάλο ευχαριστώ από καρδιάς στον σύζυγό μου Νίκο, για την αμέριστη στήριξη, υπομονή και βοήθεια που μου πρόσφερε όλο αυτό το διάστημα, καθώς, επίσης, και στη μικρή μου κόρη Ναταλία, για την αποδοχή και υπομονή που έδειχνε κάθε φορά που έπρεπε να εργαστώ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός της παρούσας διατριβής, με τίτλο «Από τα τrol της μυθολογίας στο τrolάρισμα της Ψηφιακής Λαογραφίας. Διερεύνηση του φαινομένου στην κοινωνική δικτύωση και πορίσματα έρευνας στην Τεχνική Εκπαίδευση (ΕΠΑ.Λ.) της Δωδεκανήσου», αποτελεί η διερεύνηση του φαινομένου του τrolαρίσματος και συγκεκριμένα το αν το τrolάρισμα αποτελεί μια εντελώς νέα πρακτική ή όχι. Αρχικά, μέσα από τη βιβλιογραφία και τη δικτυογραφία αναζητήθηκαν οι ρίζες του συγκεκριμένου φαινομένου σε παλαιότερες εποχές. Επιπλέον, διερευνήθηκε αν κάποια υπάρχοντα είδη του λαϊκού πολιτισμού, όπως οι ευτράπελες διηγήσεις ή τα περιγελαστικά αστεία και τα ευφυολογήματα, μπορούν να συνδεθούν με το φαινόμενο του τrolαρίσματος. Εν συνεχεία, έγινε σύνδεση του τrolαρίσματος με το σήμερα και συγκεκριμένα με διάφορες πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης, όπου απαντάται ως πρακτική. Στο σημείο αυτό, διερευνήθηκε το ενδεχόμενο δημιουργίας ή και ανάπτυξης νέων μορφών του λαϊκού πολιτισμού. Κατόπιν, εξετάστηκε η διάχυση που πιθανόν έχει το φαινόμενο του τrolαρίσματος (trolling), μέσα από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Social Media) και συγκεκριμένα από την πλατφόρμα του Facebook στους/στις μαθητές/τριες της Τεχνικής Εκπαίδευσης (ΕΠΑ.Λ) της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Δωδεκανήσου. Επιπλέον, εξετάστηκε η ύπαρξη στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού που σχετίζονται με το τrolάρισμα και που οι ίδιοι οι μαθητές/τριες αναπτύσσουν μέσα από το μέσο κοινωνικής δικτύωσης Facebook. Τέλος, διερευνήθηκε η σχέση που έχει σήμερα ο σύγχρονος ψηφιακός λόγος και με παραδοσιακές δημιουργικές δομές.

Αναλυτικά, το πρώτο κεφάλαιο του θεωρητικού μέρους πραγματεύεται τον λαϊκό πολιτισμό και την ψηφιακή εποχή. Αρχικά γίνεται αναφορά στον λαϊκό πολιτισμό και την παράδοση. Ο λαϊκός πολιτισμός, η παράδοση ή η κουλτούρα ως έννοιες αναφέρονται στο σύνολο των διαχρονικών δραστηριοτήτων και των ενδογενών ή κοινωνικών εκδηλώσεων ενός λαού, που συνδέονται με την καθημερινή ζωή του. Εν συνεχεία, δίνονται διάφοροι ορισμοί για τον λαϊκό πολιτισμό. Με την ανάπτυξη της τεχνολογίας και την επίδραση του διαδικτύου στην ανθρώπινη καθημερινότητα, αναφερόμαστε στη σχέση του λαϊκού πολιτισμού και του διαδικτύου. Η εδραιοποίηση της σχέσης αυτής επέφερε τον σύγχρονο λαϊκό πολιτισμό που συμπορεύεται μαζί με τις διάφορες τεχνολογικές εξελίξεις. Συνεπώς, θεωρείται αναγκαία η αποσαφήνιση του ορισμού του λαϊκού πολιτισμού και του όρου «παράδοση» και, τέλος, γίνεται σύνδεση της παράδοσης με τη Λαογραφία.

Η ενότητα «Λαογραφία και επιστήμη», εξετάζει τη Λαογραφία ως επιστήμη. Δίνονται διάφοροι ορισμοί για τη Λαογραφία και αναλύεται το αντικείμενο της στο πέρασμα των χρόνων. Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στις αρχές, τις μεθόδους και τους σκοπούς της Λαογραφίας, δηλαδή το ξεκίνημα της επιστήμης αλλά και η πορεία και εξέλιξή της στην προσπάθεια των λαογράφων να διασώσουν αρχικά τον παραδοσιακό τρόπο ζωής και στη συνέχεια να καταγράψουν τον νέο. Επιπρόσθετα, παρουσιάζονται

διάφορες αμφισβητήσεις, προβληματισμοί και αλλαγές όσον αφορά τις παραπάνω αρχές, τις μεθόδους και τους σκοπούς της Λαογραφίας.

Η ενότητα «Διαδίκτυο και ψηφιακή Λαογραφία» αναλύει και παραθέτει τα στοιχεία εκείνα που καθιστούν, πλέον, το διαδίκτυο ως χώρο διάδοσης στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού με αποτέλεσμα τη δημιουργία, διαμόρφωση και καθιέρωση της Ψηφιακής Λαογραφίας.

Τέλος, η ενότητα «Λαογραφία και διαδίκτυο (ψηφιακή Λαογραφία): προλημματισμοί», αναφέρει τους προβληματισμούς που κατά καιρούς ταλάνισαν τους λαογράφους και την επιστήμη της Λαογραφίας.

Το δεύτερο κεφάλαιο με τίτλο «Τα τrol από τον μύθο στο διαδίκτυο», σκοπό του έχει την ετυμολογική διερεύνηση και απόδοση των διάφορων ορισμών για τον όρο «trol» στη σκανδιναβική Λαογραφία. Εν συνεχεία, παρουσιάζονται οι διαφοροποιήσεις των τrol στις σκανδιναβικές χώρες. Η επόμενη ενότητα αναλύει τα τrol όπως αυτά αναφέρονται στη σκανδιναβική μυθολογία και Λαογραφία. Συγκεκριμένα, γίνεται αναφορά στους μύθους των τrol στη μυθολογία και στους λαϊκούς μύθους των σκανδιναβικών χωρών. Επιπλέον, παρατίθεται η μορφή του τrol (χαρακτηριστικά και περιγραφή) της σκανδιναβικής μυθολογίας, η σκεύη τους, ο τόπος κατοικίας τους, ο τρόπος ζωής και οι ειδικές ικανότητές τους, η σχέση των τrol με τους ανθρώπους και συγκεκριμένα η σχέση των τrol με τις γυναίκες, τους άνδρες και τα παιδιά. Στην ενότητα «Τrol και θρησκεία», διερευνάται η σχέση που έχει αποδοθεί στα τrol με την ειδωλολατρία, τη μαγεία, τον χριστιανισμό και το υπερφυσικό. Η ενότητα «trol και νομοθεσία» αναφέρεται στην πίστη για την ύπαρξη των τrol ως παγανισμός στην πρώιμη νομοθεσία της Νορβηγίας καθώς και στις αλλαγές που επήλθαν στο πέρασμα των χρόνων στις επικρατούσες αντιλήψεις για τα τrol. Τέλος, γίνεται αναφορά στη νομοθεσία μετά τη Μεταρρύθμιση, όπου επικρατεί η αντίληψη της δαιμονοποίησης των τrol.

Στην ενότητα «Αρχέτυπο του κατεργάρη (trickster) και δυνητικά αντίστοιχες περιπτώσεις trickster του παρελθόντος σε παγκόσμιο επίπεδο», αποδίδονται αρχικά ο ορισμός του όρου «κατεργάρης» και τα χαρακτηριστικά του και στη συνέχεια αποτυπώνεται η σύνδεση του σημερινού τrol με παλαιότερες μορφές τrol (π.χ. της σκανδιναβικής λαογραφίας) και με το αρχέτυπο του «κατεργάρη» (trickster) διαχρονικά, όπως είναι ο Οδυσσέας, ο Ερμής, ο Προμηθέας και οι Καλικάντζαροι, ως μυθολογικά – λογοτεχνικά παραδείγματα Ελλήνων κατεργάρηδων, ο Σωκράτης, ο Διογένης και ο Αίσωπος ως ιστορικά παραδείγματα και ο Καραγκιόζης ως θρυλικό πρόσωπο. Επιπλέον, το αρχέτυπο του κατεργάρη συνδέεται και με άλλους κατεργάρηδες σε παγκόσμιο επίπεδο όπως ο Γουακτσουνκάγκα (Wakdjunkaga), ο Χάρε, το Κογιότ, ο Ναναμπούς (Nanabush), ο χαρακτήρας που ονομάζεται Ράβεν (Raven) στους Ινδιάνους της βορειοδυτικής ακτής και ο Μεγάλος Λαγός ή Κύριος Κουνέλι (Rabbit) από τη μυθολογία-λαογραφία της Βόρειας Αμερικής. Στη μυθολογία των Νορβηγών, ο κατεργάρης παίρνει τη μορφή του άτακτου και επικίνδυνου Λόκι. Το ινδουιστικό πρότυπο του

κατεργάρη εκπροσωπείται από την πολύπλοκη θεότητα του Κρίσνα, του Χάνουμαν και της Μοχίνι. Η κινεζική μυθολογία επιδεικνύει ως κατεργάρη τον Monkey King, γνωστό ως Sun Wukong. Ο κατεργάρης εμφανίζεται και στη μεσαιωνική και αναγεννησιακή Ευρώπη με τους γελωτοποιούς. Ο Reherapp και ο Robin Hood, ήρωες της εσθονικής και της αγγλικής Λαογραφίας αντίστοιχα, εκπροσωπούν, επίσης, το αρχέτυπο του κατεργάρη. Οι σύγχρονοι κατεργάρηδες, όπως ο Τζόκερ, η Catwoman κ.ά., εμφανίζονται στις αρχές του 17ου αιώνα με τα χαρακτηριστικά τους να γίνονται όλο και περισσότερο ανθρώπινα και τα μαγικά στοιχεία των πράξεών τους να εξαφανίζονται. Αν και στην πλειονότητά τους οι κατεργάρηδες είναι αρσενικού γένους, υπάρχουν εξίσου και αρκετοί θηλυκοί κατεργάρηδες, όπως οι αρχικοί θηλυκοί κατεργάρηδες της εβραϊκής Βίβλου, οι Κινέζες της Δυναστείας των Σόνγκ, η Ραχήλ, η Εσθήρ, η Ταμάρ, η Σεχραζάτ, η Κίτρινη Γυναίκα, οι θηλυκοί κατεργάρηδες διάφορων μυθιστορημάτων, όπως η Λορελάι (στο «Οι Άντρες προτιμούν τις ξανθές», 1925) και η Φλόρα (στο «Η φάρμα της μαύρης συμφοράς», 1932). Τέλος, κατά τη δεκαετία του '20 και του '30, οι γυναίκες βρέθηκαν ανάμεσα σε δύο κόσμους (ρόλος της νοικοκυράς και της εργαζόμενης), με αποτέλεσμα να αλλάξουν χαρακτηριστικά και οι θηλυκοί κατεργάρηδες.

Η ενότητα «Τα τρολ στη λογοτεχνία και τον κινηματογράφο» εντοπίζει και παρουσιάζει τα τρολ όπως εμφανίζονται μέσα σε λογοτεχνικά κείμενα και στον κινηματογράφο. Η πρώτη λογοτεχνική εμφάνιση των πλασμάτων που ονομάζονται τρολ εντοπίζεται στο παλαιότερο κείμενο για τον πολιτισμό των Νορβηγών και των Βίκινγκ, το *Prose Edda*. Αρχικά, η φιγούρα του τρολ περιοριζόταν στα σκανδιναβικά παραμύθια και, σύμφωνα με τον Swahn Jan-Öjvind (1995), τα μοναχικά τρολ είχαν συνήθως χαρακτηριστικά που προέρχονταν τόσο από τους θρύλους όσο και από τα παραμύθια. Μέχρι το τέλος του 16ου αιώνα, η πίστη των ανθρώπων στα τρολ είχε εξασθενήσει και, στη συνέχεια, τα πλάσματα εμφανίζονταν μόνο στα γερμανικά παραμύθια (märchen), στις φανταστικές μπαλάντες, στα χιουμοριστικά παραμύθια και στους αιτιολογικούς θρύλους. Όσον αφορά τα νορβηγικά παραμύθια, ο Peter Christen Asbjørnsen και ο Jørgen Moe δημοσίευσαν το 1841 τη συλλογή των νορβηγικών παραμυθιών με τον τίτλο *Norske Folkeeventyr* (Νορβηγικά Λαϊκά Παραμύθια), εμπνευσμένοι από τα αντίστοιχα των αδελφών Γκριμ (Grimm) στη Γερμανία. Ο παγκοσμίου φήμης Ερρίκος Ίβσεν (Henrik Ibsen) συνθέτει ένα δραματικό έργο με τίτλο *Peer Gynt*. Πολλές από τις σκανδιναβικές παραλλαγές των τρολ έχουν παρουσιαστεί γραφιστικά από καλλιτέχνες όπως ο John Bauer (1882-1918), ο Theodor Kittelsen (1857-1914) και η Jenny Nyström (1854-1946). Ωστόσο, τον 20ό αιώνα τα τρολ είχαν μια μικρή βελτίωση όσον αφορά τον χαρακτήρα τους, από τον John Bauer στο «The Changeling» (1913), ο οποίος τα απεικονίζει ως πολυμήχανα πλάσματα που μερικές φορές είναι και συμπονετικά, και από την ιστορία της Σουηδής συγγραφέως Selma Lagerlöf (1858-1940) «Bortbytingen» (Changeling, 1992). Ένα παράδειγμα απεικόνισης του τρολ, που εμφανίζεται μερικές φορές σε περιοχές που κατοικούν άνθρωποι και παρουσιάζεται ως ένας καλά διαμορφωμένος χαρακτήρας συγκριτικά με τη

μυθολογική παράδοση, μπορεί να βρεθεί στο μυθιστόρημα του Σουηδού συγγραφέα Kerstin Ekman (*The Forest of Hours*, 1998). Μια άλλη ιστορία του T. H. White, «The troll», που χρονολογείται από το 1935, διαδραματίζεται στη Βόρεια Σουηδία. Η ιστορία «Troll Bridge» (Το τρολ της γέφυρας) (1992) του Pratchett εντάσσεται φαινομενικά στο φανταστικό σύμπαν των μυθιστορημάτων του «Discworld». Σε μια άλλη αφήγηση, στη σύντομη ιστορία του Neil Gaiman, που ονομάζεται επίσης «Troll Bridge» και εμφανίζεται στη συλλογή του 1998 *Smoke and Mirrors* (Καπνός και καθρέφτες), το τρολ αναζητά εμπειρίες. Τα τρολ εμφανίζονται και σε αρκετά άλλα έργα με διάφορες ιδιότητες και ενδιαφέροντες χαρακτήρες. Για παράδειγμα, στο μυθιστόρημα «Troll King» (Βασιλείας τρολ) του John Vornholt (2002). Επίσης, στο μυθιστόρημα «Valiant» (Ανδρείος) της Holly Black.

Οι Βρετανοί συγγραφείς φαντασίας, όπως ο C. S. Lewis, ο J. R. R. Tolkien και η J. K. Rowling ήταν εκείνοι που χρησιμοποίησαν κατεξοχήν τη φιγούρα του τρολ στις σύγχρονες λογοτεχνικές ιστορίες τους και επιπλέον όλοι τους διατήρησαν το άκαμπτο, άσχημο και επιθετικό αρχέτυπο των τρολ. Για παράδειγμα, τα τρολ εμφανίζονται στο *Χόμπιτ* και στον *Άρχοντα των Δαχτυλιδιών* του J. R. R. Tolkien ως κακόβουλα, αλλά χιουμοριστικά και γκροτέσκο. Μία ακόμα αναπαράσταση των τρολ που φαίνεται να ακολουθεί πιστά τη σκανδιναβική λαογραφία βρίσκεται στο πρώτο βιβλίο του *Harry Potter*, τη *Φιλοσοφική Λίθο* (*The Philosopher's Stone*). Τέλος, αξίζει να αναφερθεί η τριλογία *Trylle* της Amanda Hocking, στην οποία τα πρωταγωνιστικά πλάσματα φέρουν μικρές ομοιότητες με τα τρολ.

Όσον αφορά τη σκανδιναβική λογοτεχνία του 20ού αιώνα, μπορούμε να αναφέρουμε τα εξής διηγήματα και μυθιστορήματα που έχουν μεταφερθεί και στον κινηματογράφο: το διήγημα «Skifting» (αγγλική μετάφραση «Changeling») της Δανής συγγραφέως Charlotte στην ομώνυμη συλλογή διηγημάτων *Skifting*, (*Changeling Stories*, 1996 στο Weitze, 1996: 7-27), το μυθιστόρημα *Ennen päivänlaskua ei voi* («Not Before Sundown», 2003) της Φινλανδής συγγραφέως Johanna Sinisalo και το *Gräns* (αγγλική μετάφραση *Border*) του Σουηδού συγγραφέα John Ajvide Lindqvist στη συλλογή διηγημάτων *Pappersväggar* (αγγλική μετάφραση *Let the Old Dreams Die*, 2012). Επίσης, θα αναφερθούμε στο μυθιστόρημα *Stallo* (2012) του Σουηδού συγγραφέα Steven Spjut.

Τα τρολ στον κινηματογράφο υιοθετούν σε έναν σημαντικό βαθμό τις αναπαραστάσεις των τρολ της λαογραφίας και της σύγχρονης λογοτεχνικής παραγωγής, καθώς ένα πλήθος ταινιών είναι ουσιαστικά διασκευασμένα βιβλία. Παράλληλα όμως, τα τρολ στον κινηματογράφο παρουσιάζονται και ως μορφές ενός σύγχρονου αστικού περιβάλλοντος σε σύγχρονα συμφραζόμενα. Αρχικά, αξίζει να αναφερθεί η μαύρη κωμωδία του 1986 «Troll». Μια σύγχρονη νορβηγική αναπαράσταση των τρολ συναντάμε και στη σειρά του 2010 «Trolljegeren» (ή «Troll Hunter» στην αγγλική γλώσσα) του André Øvredal. Η ευαλωτότητα των τρολ στο ηλιακό φως αποτελεί ένα σημαντικό σημείο στο επεισόδιο «Under the Bed» της τηλεοπτικής σειράς *The Outer Limits* (Τα εξωτερικά όρια) του (Rene Bonniere, 1995-2002). Ακόμη, το θηλυκό τρολ που εμφανίζεται στην τηλεοπτική σειρά του BBC *Merlin* (2008-

2014) θεωρείται «shape shifter» (άτομο που αλλάζει σχήμα) και χρησιμοποιεί αυτό το μαγικό τέχνασμα, για να εξαπατήσει τον βασιλιά ώστε να την ερωτευτεί. Στο *Beauty and the beast* (Η ωραία και το τέρας) (σειρά 2, επεισόδια 5 και 6 του 2009, σε σκηνοθεσία David Moore και Metin Huseyin), υπάρχουν αντίστοιχα παραδείγματα. Μία παρόμοια «shape shifter» και ένα παραπλανητικό τρολ και ο πατέρας της εμφανίζονται σε ένα επεισόδιο της σειράς του Jim Henson, *The Story teller* (Ο αφηγητής) (σειρά 1, 1988, σε σκηνοθεσία Peter Smith). Η ταινία κινουμένων σχεδίων *A Troll in Central Park* (Ένα τρολ στο Central Park) (Don Bluth, 1994) περιγράφει ένα τρολ που είναι φιλικό και συμπαθητικό. Στο «Buffy the Vampire Slayer» παρουσιάζεται ένα τρολ που μεταφέρθηκε από μια παράλληλη διάσταση στο επεισόδιο με τίτλο «Triangle», το οποίο προβλήθηκε το 2001 (σειρά 5, επεισόδιο 11, σε σκηνοθεσία Christopher Hibler).

Μια τηλεοπτική διασκευή του *Billy Goats Gruff* (Τα τρία κατσικάκια) του BBC του 2008 σε σκηνοθεσία Jeremy Dyson παίζει με τις συμβάσεις του παραμυθιού, μεταμορφώνοντας το σκηνικό σε ένα σύγχρονο τοπίο όπου το τρολ αυτοπαρουσιάζεται ως μια θλιβερή και συμπαθητική μορφή. Μερικές φορές τα τρολ εξακολουθούν να θεωρούνται αντίπαλοι των ανθρώπων, να απαγάγουν παιδιά, όπως στην ταινία της Ursula K. Le Guin «A Ride on the Red Mare's Back» (1992) και να ανταλλάσσουν ανθρώπινα μωρά με τα δικά τους, όπως στο «Troll-Taken» του Rose Estes (1993). Η φανταστική τριλογία της Nancy Farmer, η οποία αποτελείται από την «Sea of Trolls» (Θάλασσα από τρολ) (2004), το «The Land of the Silver Apples» (Η γη των ασημένιων μήλων) (2007) και το «The Blessed Islands» (Ευλογημένα νησιά) (2009), διαδραματίζονται σε έναν κόσμο της νορβηγικής μυθολογίας.

Ο J. R. R. Tolkien, εξοικειωμένος με τη σκανδιναβική και την παλιά αγγλική λαογραφική παράδοση, αναμφισβήτητα γνώριζε τη λαογραφική ιστορία των τρολ όταν έγραψε το *Hobbit* (1937). Στη σειρά *Harry Potter* της J. K. Rowling (1997-2007, *Harry Potter, Monsters In*), τα τρολ είναι και πάλι μεγάλα, βίαια και ηλίθια πλάσματα που επικοινωνούν με μια σειρά από γρυλίσματα, αλλά διεκδικούν την κατάλληλη μεταχείριση και τα δικαιώματά τους στον κόσμο της μαγείας. Η νορβηγική ταινία δράσης του Netflix «Troll» (2022) σε σκηνοθεσία Ρούαρ Ούταγκ είναι εμπνευσμένη από τη σκανδιναβική Λαογραφία. Ορισμένοι σεναριογράφοι, ωστόσο, προσθέτουν παραλλαγές τόσο στην εμφάνιση όσο και στη συμπεριφορά των τρολ, όπως στην τριλογία του Tad Williams «Memory, Sorrow and Thorn» (1988-1993).

Τέλος, στις Ηνωμένες Πολιτείες τα τρολ έχουν δεχτεί μια ασυνήθιστα (για τα παραδοσιακά δεδομένα) ανατρεπτική αλλαγή, τόσο εμφανισιακά όσο και ως χαρακτήρες. Εμφανίζονται ως μικρά, αξιαγάπητα πλάσματα που αγαπούν ιδιαίτερα τα παιδιά, όπως στις ταινίες «Frozen» και «The Trolls!». Στο τέλος του 20ού και στις αρχές του 21ου αιώνα, τα τρολ εμφανίζονται πλέον και σε παιχνίδια κονσόλας και υπολογιστών («Trolls», «The Witcher», το «Lord of the Rings», «The Witcher 2:

Assassins of Kings» και στο «The Witcher 3: Wild Hunt» και «Battle for Middle Earth II») καθώς επίσης και σε παιδικές κούκλες.

Τέλος, η ενότητα με τίτλο «Τι ορίζουμε σήμερα ως τρολ – τι είναι τα διαδικτυακά τρολ», πραγματεύεται τη σύγχρονη έννοια του όρου τρολ, αυτή δηλαδή που σχετίζεται με το διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Αρχικά, παρατίθενται διάφοροι ορισμοί, στη συνέχεια γίνεται αναφορά στο τρολ ως όρο της διαδικτυακής λεκτικής επικοινωνίας και κατόπιν παρουσιάζεται η αλληλοεπικάλυψη που εμφανίζουν αρκετές φορές οι πρακτικές των τρολ και των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης. Επιπλέον, στη συγκεκριμένη ενότητα παρουσιάζεται η κατηγοριοποίηση των τρολ σε playtime, tactical και domination trolls, flamer, snert, haters, kudos και nostalgic trolls, antis, RIP, ranters και ideological trolls, που προκύπτει ανάλογα με τις ενέργειές τους, καθώς και τις στρατηγικές που ακολουθούν κατά τη διάρκεια της συγκεκριμένης ενέργειας.

Η ενότητα που ακολουθεί στη συνέχεια περιλαμβάνει τα χαρακτηριστικά των διαδικτυακών τρολ και συγκεκριμένα το φύλο και τη φυλετική τους ταυτότητα, την ηλικία τους, τον αριθμό τους, τη συμπεριφορά τους, τη γλώσσα που χρησιμοποιούν, τα κίνητρα, τις προθέσεις και τους πιθανούς στόχους-θύματά τους, τη χαρεκακία (το λεγόμενο «Lulz») και τον κύκλο ζωής τους.

Το τρίτο κεφάλαιο έχει τον τίτλο «Τρολάρισμα» και αναφέρεται στην ιστορία και τους ορισμούς που έχουν δοθεί για τον όρο τρολάρισμα. Αρχικά, γίνεται μία προσπάθεια να προσδιοριστεί χρονολογικά η προέλευση των όρων τρολ (troll) και τρολάρισμα (trolling) καθώς και ετυμολογικά από λεξικά. Εν συνεχεία, γίνεται μία προσπάθεια να διευκρινιστεί ο όρος τρολάρισμα, καθώς συχνά συγχέεται με άλλους όρους και συμπεριφορές χρηστών του διαδικτύου. Κατόπιν, αναλύεται η πρακτική του τρολάρισματος, παλαιότερου και σύγχρονου. Επιπλέον, διερευνώνται και αποτυπώνονται οι διάφορες μορφές και στρατηγικές του φαινομένου. Οι πιο χαρακτηριστικές μορφές τρολάρισματος είναι το Flaming trolling (Κακόβουλο – επιθετικό τρολάρισμα), Spam trolling (Τρολάρισμα μέσω ανεπιθύμητων μηνυμάτων), Social and political trolling (Κοινωνικό και πολιτικό τρολάρισμα), Gender trolling (έμφυλο τρολάρισμα), Facebook trolling (Τρολάρισμα στο Facebook), Organized trolling (Οργανωμένο τρολάρισμα), RIP trolling (Τρολάρισμα εκλιπόντων), Wikipedia trolling (Τρολάρισμα στη Wikipedia), Kudos trolling (Καλοπροαίρετο τρολάρισμα), Meme trolling (Τρολάρισμα μιμιδίων) και Doppelgänger trolling (Τρολάρισμα σωσιών). Οι πιο χαρακτηριστικές στρατηγικές είναι α) η παρέκβαση, β) η υποκρισία, γ) η αντιπάθεια, δ) ο κίνδυνος, ε) το σοκ και στ) η επιθετικότητα (Hardaker, 2013).

Σύμφωνα με τον Bishop (2013), το τρολάρισμα έχει τις εξής διαβαθμίσεις σε επίπεδο στρατηγικής. Το πρώτο επίπεδο, το «Trolling Magnitude 1» πρόκειται για ένα διαδικτυακό πείραγμα, το δεύτερο επίπεδο, το «Trolling Magnitude 2» σχετίζεται με τη δολοπλοκία στο διαδίκτυο. Το τρίτο επίπεδο, το «Trolling Magnitude 3», αφορά τη στρατηγική γύρω από τον διαδικτυακό εκφοβισμό

(Cyberbullying). Το τέταρτο επίπεδο, το «Trolling Magnitude 4», αναφέρεται στη διαδικτυακή κυριαρχία με στοχοποίηση ενός ή περισσότερων ατόμων. Σύμφωνα με τους Herring et al. (2002: 371-384), τα τρολ αναπτύσσουν μια στρατηγική κατά την οποία αρχικά προσποιούνται ότι είναι ένας κανονικός χρήστης που μοιράζεται τα ίδια ενδιαφέροντα με την κοινότητα και τους υπόλοιπους χρήστες. Στη συνέχεια, χρησιμοποιούν ένα «δόλωμα», προκαλώντας άλλους χρήστες να συμμετάσχουν σε μία μάταιη συζήτηση.

Αξιίζει να αναφερθεί ότι ανάλογες στρατηγικές αναπτύσσουν και οι χρήστες οι οποίοι υφίστανται τρολάρισμα για την αντιμετώπισή του, τέτοιες όπως η αποδοχή και άμυνα, η άμυνα και προσβολή, ή ακόμα και αποδοχή, άμυνα και προσβολή (έρευνα των Harris et al., 1986, την οποία επέκτειναν οι Culpeper et al., 2003). Επιπρόσθετα, αποτυπώνεται η σύνδεση του σύγχρονου τρολάρισματος με ιστορικές προσωπικότητες όπως ο Σωκράτης (469 π.Χ–399 π.Χ) ο Διογένης ο Σινωπεύς (γύρω στο 400 π.Χ – 323 π.Χ) και ο Σοπενχάουερ (22/2/1788 – 21/9/1860). Η συγκεκριμένη σύνδεση γίνεται τόσο από ορισμένους ερευνητές τόσο και από τα ίδια τα τρολ. Στο ίδιο κεφάλαιο, αναδεικνύονται τα αίτια, οι συνέπειες και οι τρόποι αντιμετώπισης του φαινομένου του τρολάρισματος από τα antitrolls, τις πλατφόρμες, τη νομοθεσία και από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (social media). Αποτυπώνεται η σχέση που έχει το τρολάρισμα και τα μιμίδια (memes), με το χιούμορ (σάτιρα, κοροϊδία, φάρσες, πειράγματα, ανέκδοτα, διακωμώδηση). Επίσης, διερευνάται η σύνδεση των μιμιδίων και των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης και οι περιπτώσεις εφαρμογής του λεγόμενου «Lulz», οι «άτυπες» συμβάσεις που συχνά πραγματοποιούνται μεταξύ των διαδικτυακών τρολ και των αποδεκτών – θυμάτων του τρολάρισματος. Ακόμα, διερευνάται η σύνδεση μεταξύ λαϊκού πολιτισμού και τρολάρισματος. Τέλος, το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τη διαφοροποίηση του τρολάρισματος (trolling) από άλλες διαδικτυακές πρακτικές, όπως είναι ο Κυβερνοεκφοβισμός (cyberbullying), το χακάρισμα (hacking), οι Ανώνυμοι (Anonymous) και οι Χακτιβιστές (Hacktivists).

Το τέταρτο κεφάλαιο με τίτλο «Άλλες διαστάσεις του τρολάρισματος. Ανωνυμία και εικονική ταυτότητα, σελίδες δικτύωσης και πλατφόρμες, εκπαίδευση» αρχικά πραγματεύεται τη διαδικτυακή επικοινωνία σε σχέση με την ανωνυμία και την εικονική ταυτότητα. Επιπλέον, αναλύεται και η ανωνυμία στα δίκτυα κοινωνικής δικτύωσης (Social Network Systems, SNS) και στις πλατφόρμες ιστού. Επιπρόσθετα, το συγκεκριμένο κεφάλαιο παρουσιάζει τη σχέση του διαδικτύου με τον πραγματικό κόσμο, την επικοινωνία με τη μεσολάβηση των υπολογιστών (C.M.C.) και τη σύζευξη της ανωνυμίας με το φαινόμενο του τρολάρισματος. Εν συνεχεία, αποτυπώνονται οι απόψεις και οι στάσεις για τη χρήση του διαδικτύου, τη χρήση του διαδικτύου στη ζωή μας, τα κοινωνικά δίκτυα και το κοινωνικό κεφάλαιο και την αντικοινωνική συμπεριφορά που παρατηρείται στον παγκόσμιο ιστό. Σε επόμενη ενότητα, διερευνάται η σχέση των κοινωνικών μέσω ενημέρωσης / δικτύωσης με το τρολάρισμα, η σχέση των διαδικτυακών κοινοτήτων με τον εικονικό κόσμο, η σχέση διαδικτύου και

παιδιών-μαθητών και η σχέση διαδικτύου και εκπαίδευση. Κατόπιν, γίνεται αναφορά στο τρολάρισμα σε διάφορους ιστοτόπους όπως (Usenet, 4Chan, Βιντεοπαιχνίδια, YouTube, Twitter, Facebook, Instagram, TikTok) καθώς και στο τρολάρισμα που πραγματοποιείται εντός και εκτός της Ελλάδας όπως (Ηνωμένο Βασίλειο: Αγγλία - Ουαλία, Ανατολική Ευρώπη: Βουλγαρία - Ουκρανία - Ρωσία, Ασία: Ταϊλάνδη - Φιλιππίνες - Κίνα, ΗΠΑ). Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την ανάλυση του φαινομένου του τρολάρισματος στην εποχή της παγκοσμιοποίησης.

Με την ολοκλήρωση της βιβλιογραφικής και δικτυογραφικής έρευνας, πραγματοποιείται η ποσοτική ερευνητική προσέγγιση με τη χρήση ερωτηματολογίων. Ουσιαστικά, η μεθοδολογική προσέγγιση που επιλέχθηκε είναι αυτή της μελέτης περίπτωσης (case study), όπου ως μελέτη περίπτωσης ορίζονται οι μαθητές της Τεχνικής Εκπαίδευσης (ΕΠΑ.Λ.), όλων των τομέων - ειδικοτήτων, της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Δωδεκανήσου.

ΜΕΡΟΣ Α΄: ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΛΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΨΗΦΙΑΚΗ ΕΠΟΧΗ

1.1. ΛΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

I. Εισαγωγή

Ο λαϊκός πολιτισμός, η παράδοση ή η κουλτούρα ως έννοιες αναφέρονται στο σύνολο των διαχρονικών δραστηριοτήτων και των ενδογενών ή κοινωνικών εκδηλώσεων ενός λαού, που συνδέονται με την καθημερινή ζωή του. Ειδικά ο λαϊκός πολιτισμός οικοδομείται πάνω στις ασχολίες, στον τρόπο ψυχαγωγίας και στην κοσμοθεωρία των ανθρώπων, περιλαμβάνοντας όλα εκείνα τα στοιχεία που συγκροτούν την παράδοση ενός λαού, δηλαδή όσα οι άνθρωποι μιας μικρής ή ευρύτερης περιοχής βιώνουν και τα οποία μεταφέρονται στον χρόνο άλλοτε αυτούσια άλλοτε παραλλαγμένα, χωρίς αυτό, ωστόσο, να σημαίνει στασιμότητα, οπισθοδρόμηση και στείρα επανάληψη του παρελθόντος. Αυτή η διαχρονική συνάρτηση του λαϊκού πολιτισμού με την καθημερινότητα των ανθρώπων έχει ως προϋπόθεση δύο παραδοχές. Από τη μια πλευρά, ότι η παράδοση προσδιορίζεται από στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού που επιβιώνουν και διατηρούνται, καθώς ανταποκρίνονται στις υλικές και ψυχολογικές ανάγκες του λαού, από πολιτιστικά πρότυπα που εισάγονται στον νέο τρόπο ζωής αλλά και από παλιά λαϊκά στοιχεία που μετασχηματίζονται. Από την άλλη, ότι η ευρύτερη έννοια της παράδοσης περιλαμβάνει μια πολιτισμική διαδικασία μέσω της οποίας αρχές, αξίες και γνώσεις του παρελθόντος προσαρμόζονται στις συνθήκες που κυριαρχούν σε μία δεδομένη χρονική στιγμή και παραδίδονται στο μέλλον συμπλέκοντας τις τρεις διαστάσεις του χρόνου (παρελθόν, παρόν, μέλλον). Για τους παραπάνω λόγους, κρίνεται απαραίτητο να διερευνηθούν εκτενέστερα οι έννοιες του λαϊκού πολιτισμού και της παράδοσης, ώστε να φωτιστούν οι συγκεκριμένες συνιστώσες και παράμετροί τους που τις καθιστούν διαχρονικές και παράλληλα, να αναδειχτεί η σύνδεσή τους με το αντικείμενο της συγκεκριμένης εργασίας.

II. Τι ονομάζουμε «λαϊκό πολιτισμό»

Πολλές και σοβαρές συζητήσεις διεξάγονται –σε ακαδημαϊκό, πάντα, επίπεδο– τα τελευταία χρόνια για τον ορισμό του λαϊκού πολιτισμού, ο οποίος χρήζει ιδιαίτερης προσοχής και διερεύνησης, καθόσον ο λαϊκός πολιτισμός δεν είναι μία μονοσήμαντη έννοια, αλλά (από το παρελθόν μέχρι σήμερα) συνίσταται σε ένα συχνά ανομοιογενές και πολυδιάστατο πλήθος στοιχείων που συνδέονται με τη γλώσσα, τις πεποιθήσεις και τις ιδεολογίες, τις συμπεριφορές, την κοινωνική δράση και διάφορες δραστηριότητες, τις υλικές κατασκευές. Ένας άλλος λόγος της δυσκολίας ορισμού, έχει να κάνει με το

γεγονός πως ο πολιτισμός ενός λαού ή μιας συγκεκριμένης ομάδας με εθνοτικά χαρακτηριστικά, πέρα από τα προαναφερθέντα στοιχεία, καθορίζεται και από τα «εσωτερικευμένα πρότυπα συμπεριφοράς, πεποιθήσεων, τέχνης, τελετουργιών», καθώς και των οργάνων και των εκφραστικών χαρακτηριστικών μιας συγκεκριμένης ομάδας (Γκασούκα & Φουλίδη, 2012: 41).

Στο *Φιλοσοφικό Κοινωνιολογικό Λεξικό* (Γ' Τόμος 1995: 154) στο λήμμα «λαϊκός πολιτισμός» αναφέρεται πως, παρότι θα μπορούσαμε να ορίσουμε τον λαϊκό πολιτισμό ως τους κατά τόπους λόγους, την παράδοση και τις πράξεις ενός λαού, ωστόσο μία τέτοια οριοθέτηση θα περιόριζε την ευρύτητα της έννοιας, εφόσον ο λαϊκός πολιτισμός δεν συνίσταται μόνο στην απλή αναπαραγωγή ή στην ανάπλαση επιβιώσεων της λαϊκής παράδοσης και της λαϊκής τέχνης, αλλά περιλαμβάνει και τις νέες, πρωτότυπες και πηγαίες μορφές πολιτισμικής έκφρασης που εκδηλώνονται στο πλαίσιο «των σύγχρονων, εθνικών, θρησκευτικών, γλωσσικών ομάδων, φυλετικών μειονοτήτων» κ.τ.λ. (Pertii, 2018). Φαίνεται πως το πολιτισμικό φαινόμενο, μέρος του οποίου είναι ο λαϊκός πολιτισμός, είναι ένα, αδιαίρετο στην εννοιολογική του υπόσταση και ανεξάρτητο από τα «στάδια της κοινωνικής ανάπτυξης» και αυτό συμβαίνει, γιατί ο πολιτισμός (civilization) είναι επιφαινόμενο του συνειδητά ή ασυνείδητα αποδεκτού συστήματος αξιών, γνώσεων, πεποιθήσεων, παραδόσεων, μύθων, συμβόλων κ.τ.λ., δηλαδή αυτού που ονομάζουμε «κουλτούρα» ενός λαού.

Σε συνάρτηση με τις παραπάνω διαπιστώσεις, σχετικά πρόσφατες προτάσεις για τον ορισμό του λαϊκού πολιτισμού αναφέρουν ότι πρόκειται για «παραδοσιακές πολιτιστικές μορφές που επικοινωνούνται μεταξύ των ατόμων μέσω των λέξεων ή των ενεργειών και τείνουν να υπάρξουν στην παραλλαγή» (Klintberg, στο Wehse, 1991: 4-5) ή ότι πρόκειται για «καλλιτεχνική επικοινωνία μεταξύ μικρών κοινωνικών ομάδων» (Ben-Amos, 1971: 3-15). Αυτές οι θεωρήσεις όμως επιβάλλουν την αποσαφήνιση και άλλων όρων, όπως αυτών της τέχνης, της Λαογραφίας και της παράδοσης, κάποιοι από τους οποίους –όσοι θεωρούνται απαραίτητοι για τους σκοπούς της συγκεκριμένης εργασίας– θα παρατεθούν στη συνέχεια.

Σύμφωνα με τους George και Jones (1988), ο όρος λαϊκός πολιτισμός, υποδηλώνει εκφραστικούς τύπους, διαδικασίες, συμπεριφορές κ.ά., που «κατά συνήθεια μαθαίνουμε, διδάσκουμε και χρησιμοποιούμε ή επιδεικνύουμε κατά τη διάρκεια της διαπροσωπικής αλληλεπίδρασης και τις οποίες (συμπεριφορές) κρίνουμε ως παραδοσιακές, αφενός γιατί βασίζονται σε γνωστά προηγούμενα πρότυπα, αφετέρου διότι αποτελούν κοινωνικά κριτήρια της ανθρώπινης γνώσης, σκέψης, πίστης και συναισθήματος μέσα στον χρόνο και τον χώρο. Ο Αυδίκος αναφέρει πως για τον Πολίτη, τον θεμελιωτή των λαογραφικών σπουδών στην Ελλάδα, ο λαϊκός πολιτισμός είναι ο «χώρος» από τον οποίο δύναται κάποιος να συλλέξει τα επιβιώματα (survivals), δηλαδή τις πολιτισμικές μορφές που προέρχονται από την «πρώιμη ηλικία του ελληνισμού» και οι οποίες μπορούν να αποτελέσουν το μέσο για την

τεκμηρίωση της εθνολογικής συνέχειας ανάμεσα στους αρχαίους και στους νεότερους Έλληνες, με κριτήριο την πολιτισμική συγγένεια (Αυδίκος, 2009: 67-68).

Έναν αρκετά συνοπτικό και παράλληλα περιεκτικό ορισμό μας δίνει η Γκασούκα (2006: 95), που αναφέρει πως ο λαϊκός πολιτισμός είναι «ο πολιτισμός που δημιουργεί ο λαός» και του οποίου τα χαρακτηριστικά εκδηλώνονται κυρίως στον τρόπο ζωής των ανθρώπων, που με τη σειρά του ορίζεται ως «η έκφραση συνηθειών που έχουν διαμορφωθεί ιστορικά με βάση τις κοινωνικές και οικογενειακές σχέσεις αυτού του λαού». Έτσι, προκύπτει το συμπέρασμα ότι «δεν είναι τυχαίο που παραδοσιακές συνήθειες, συμπεριφορές, σύμβολα κ.ά., τα οποία μελετώνται από τη Λαογραφία και συνηθίσαμε να αποκαλούμε λαϊκό πολιτισμό, για σημαντικό αριθμό ανθρώπων είναι τα στοιχεία που καθιστούν τον “δικό τους” πολιτισμό», ο οποίος είναι διακριτός σε σχέση με τους πολιτισμούς των «άλλων» (Frykman & Löfgren, 1987).

Συμπληρωματικά, σύμφωνα με την Πολυμέρου-Καμηλάκη,¹ «υπό τον όρο λαϊκός πολιτισμός νοείται το σύνολο των δραστηριοτήτων και εκδηλώσεων ενός λαού. Πρόκειται για μια ευρύτατη έννοια που περιλαμβάνει την καθημερινή ζωή του λαού, τις ασχολίες του, τον τρόπο ψυχαγωγίας του, την κοσμοθεωρία του». Ο λαϊκός –κατά άλλους παραδοσιακός– πολιτισμός παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον πλούτο και την ενάργεια των επιμέρους μορφών του, καθώς και για την επιβίωση ή τον απόηχο στοιχείων της παράδοσης (<https://kozan.gr/archives/24706>). Κατά τον Κατσαδώρο, ο λαϊκός πολιτισμός είναι στην ουσία ένας συνδυασμός κληρονομηθέντων στοιχείων από τις παλαιότερες γενεές και νέων στοιχείων που προκύπτουν από τις ανάγκες κάθε πληθυσμού / λαού / κοινωνικής ομάδας στην εκάστοτε χρονική στιγμή (Κατσαδώρος, 2013: 100). Χρήσιμη για την κατανόηση του όρου είναι και η διευκρίνιση του Μανωλαδάκη (Έκφραση-Έκθεση Γ΄ Λυκείου: 176-177) που μας λέει πως «το επίθετο “λαϊκός” εκφράζει πράγματι αυτό που ανήκει στο λαό ή προέρχεται από αυτόν», οπότε μπορούμε επαγωγικά να συμπεράνουμε πως ο πολιτισμός που ανήκει στον λαό ή που προέρχεται/παράγεται από τον λαό εκφράζει αυτό που τελικά αποκαλείται «λαϊκός πολιτισμός». Μάλιστα, σύμφωνα με τον Φινλανδό και διεθνή λαογραφικό μελετητή Lauri Honko (1932–2002), ο λαϊκός πολιτισμός είναι ένα «φυσικό, ακόμα και ζωτικό στοιχείο της ζωής σε κάθε ομάδα μελών» (Honko, 1991: 25).

Ως αποτέλεσμα, ο κατάλογος των εκφάνσεων του λαϊκού πολιτισμού, πέρα απ’ όσα έχουν ήδη αναφερθεί στους ορισμούς που προαναφέρθηκαν, εμπλουτίζεται από τα παιχνίδια, τις χειρονομίες, τα σύμβολα, τις προσευχές, τις φάρσες, τις συνταγές, τα κεντήματα, τα σχέδια, τις παραδοσιακές οικίες, τις γιορτές, τα φεστιβάλ και τις αργίες (Sims & Stephens, 2011), δηλαδή από καθετί που σχετίζεται με την καθημερινή οικογενειακή και κοινωνική ζωή ενός λαού στο διηλεκές. Βέβαια, αρκετοί λαογράφοι προτείνουν να μην περιοριστεί η έρευνα για τα στοιχεία που συναποτελούν τον λαϊκό πολιτισμό στη

1. Δ/ντρια του «Κέντρου Ερευνας της Ελληνικής Λαογραφίας» ως το 2014.

δημιουργία καταλόγων υλικών δεδομένων, αλλά αντίθετα ο λαϊκός πολιτισμός να εξετάζεται ευρύτερα ως σύνολο «διαφόρων μορφών, συμπεριφορών και γεγονότων που μπορούν να εξεταστούν μέσω της λαογραφικής έρευνας» (Oring, 1986).

Γίνεται κατανοητό πως λίγο-πολύ στον όρο του λαϊκού πολιτισμού αναφέρεται ή υπολανθάνει το στοιχείο της διαχρονικότητας. Υπάρχουν, βέβαια και απόψεις που υποστηρίζουν πως οι σύγχρονες λαογραφικές σπουδές μελετούν το δίπολο λόγιος/λαϊκός πολιτισμός ανεξάρτητα από τα κοινωνικά, οικονομικά και κυρίως ιστορικά του πλαίσια «ως αμετάβλητες στο πέρασμα του χρόνου έννοιες» (Τουντουσάκη, 2003: 7-63). Ωστόσο, όπως φαίνεται και από τους προαναφερθέντες ορισμούς, όπως κάθε πολιτισμικό σύστημα, έτσι και ο λαϊκός πολιτισμός δεν υπάρχει απλώς και ταξιδεύει, αλλά πλέον λειτουργεί και κοινωνικά (Honko, 1991: 25). Δηλαδή, διαμορφώνεται από τον τρόπο ζωής, την κοινή ιστορική μνήμη, τη γλώσσα, αλλά και από σύνολα διαχρονικών αισθητικών, θρησκευτικών και ευρύτερα πνευματικών αξιών, με αποτέλεσμα η σύνθεση όλων αυτών να οδηγεί στην υπέρβαση τόσο μιας περιορισμένης χρονικής περιόδου, όσο και των στενών ορίων της ομάδας ή της κοινότητας – κάτι που αποτελεί σημαντικό ζητούμενο των καιρών μας ως προς τη διαμόρφωση της νέας πολυπολιτισμικής κοινωνίας (Γκασούκα & Φουλίδη, 2012: 41-42). Στο πλαίσιο, μάλιστα, αυτής της «διευρυμένης» κοινωνίας, οι άυλοι και υλικοί λαϊκοί πολιτισμικοί θησαυροί συντελούν με τη σειρά τους στη διαμόρφωση ταυτοτήτων οι οποίες επιδιώκουν την αποδοχή και την ενίσχυση των διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων προς όφελος του συνόλου της κοινωνικής υπερδομής και συνεπώς, είναι προφανές πως ο λαϊκός πολιτισμός δεν μπορεί να εκλαμβάνεται ως κάτι περιχαρακωμένο και πως, τόσο ο πολιτισμικός πλουραλισμός όσο και η διατήρηση και η ανάπτυξη της λαϊκής κουλτούρας που προσιδιάζει σε κάθε ομάδα ή κοινότητα είναι απαραίτητο να διατηρηθούν αμφότερα, γιατί έτσι εξασφαλίζεται η πολιτισμική πολυμορφία του κόσμου (Κούζας, 1991: 210). Καταληκτικά είναι σημαντικό να λαμβάνεται υπόψη πως ο ριζωμένος λαϊκός πολιτισμός συνοικοδομείται από το σύνολο των σύγχρονων πολιτισμικών συστημάτων κάθε εποχής, καθώς αποτελεί αναπόσπαστο μέρος τους, πράγμα που με τη σειρά του σημαίνει ότι δεν μπορεί να αντιμετωπίζεται ρομαντικά, ως επιστροφή σε ένα εξωραϊσμένο και καθαγιασμένο παρελθόν ούτε να προσεγγίζεται ως όχημα μεταφοράς σε τόπο ή χρόνο που φαντάζει καλύτερος – υπό την έννοια της γνησιότητας και καθαρότητας – από τους δικούς μας κι αυτό γιατί οι ποικίλες εκφάνσεις του σήμερα είναι το ίδιο δυναμικές και ρευστές όσο και αυτές του παρελθόντος (Κυριακίδου – Νέστορος, 1997: 29-30).

Κάτι που επίσης κρίνεται απαραίτητο να επισημανθεί είναι πως ο όρος «παραδοσιακός» δεν θα πρέπει να αντικαθιστά τον όρο «λαϊκός» πολιτισμός, καθότι ο πρώτος εντείνει τη διαίρεση σε παρελθόν και παρόν και παραπέμπει, ακούσια ή εκούσια, σε εθνικιστικές ιδέες. Άλλωστε, όπως προαναφέρθηκε, η διαίρεση σε παρελθόν και παρόν είναι καλό να αποφεύγεται αφού, σύμφωνα με την Κυριακίδου (1997, 4η εκδ.· Dundes, 1977: 24· Κούζας, 1991: 146), αυτή φαίνεται να έχει

ολοκληρώσει ως αντίληψη τον κύκλο της ήδη από τα μέσα του 20ού αιώνα. Αντίθετα, πλέον πρέπει να προτάσσεται έναντι της έννοιας «παραδοσιακός» η έννοια του «λαϊκού», ως έννοια ζωντανή και παλλόμενη, διαστρωματική και διαταξική (Μερακλής, 1989), διαφυλική (Γκασούκα, 2006) και κυρίως διαπολιτισμική, που είναι ικανή να αποδώσει σημασίες και νοήματα σε σύγχρονα ιστορικά, κοινωνικά, οικονομικά, έμφυλα κ.λπ. περιβάλλοντα.

Για τους λαογράφους, λαός θεωρούνται όλοι οι άνθρωποι που κατοικούν σε μία χώρα ανεξάρτητα από το κοινωνικό σύνολο ή ομάδα στην οποία ανήκουν είτε ως εκτελεστές είτε ως ακροατήρια (Γκασούκα & Φουλίδη, 2012: 43). Στην ευρύτερη διάσταση της Λαογραφίας, η έννοια λαός υποδηλώνει τη βούληση μιας προσδιορισμένης ομάδας, ευρύτερης ή στενότερης, σε συγκεκριμένες ιστορικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες και σε δοσμένο τρόπο κοινωνικής κατάστασης που παρεμβαίνει στη δεδομένη φάση της ιστορίας και των ιστορικών γεγονότων, με την επισήμανση πως οι λαογράφοι επαναπροσδιορίζουν διαρκώς τις απόψεις τους για το τι είναι λαός και από ποιες ομάδες αυτός αποτελείται. Ο Μερακλής (1989) προσδιορίζει τον λαό ως «πολυταξική και πολυστρωματική έννοια», αναδεικνύοντας, κατά την Γκασούκα, με τον ορισμό αυτό τις εσωτερικές διαιρέσεις και κατηγοριοποιήσεις του λαού τις οποίες «ενοποιεί και καθιστά αόρατες η έννοια του έθνους» (Γκασούκα, 2006: 84). Συχνά ως λαός προσλαμβάνεται «ένα πολυταξικό και πολυστρωματικό σύνολο τεμνομένων και συγκρουόμενων κατηγοριοποιήσεων», όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Μερακλής (1989), με έντονη έμφυλη διάσταση σύμφωνα με τις φεμινίστριες, αλλά και πολιτισμική ποικιλία. Επιπρόσθετα, ως λαός λογίζεται ο «κοινωνικός χώρος» μέσα στον οποίο μπορούν γρήγορα και εύκολα να διαδοθούν και να ανταλλαχθούν κοινά πολιτιστικά χαρακτηριστικά, δηλαδή όμοιες σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους και με τη φύση, καθώς και όμοιες εκφράσεις αξιών.

Φαίνεται πως ο λαϊκός πολιτισμός συνίσταται σε –και συναποτελείται από– πλήθος στοιχείων που συνδέονται με γλωσσικά πρότυπα (ενός λαού), ποικίλες λαϊκές πεποιθήσεις, ιδεολογίες, συμπεριφορές, κοινωνικές ενέργειες (του λαού), διάφορες δραστηριότητες, υλικές κατασκευές κ.ά., καθώς και ότι καθορίζεται από τα εσωτερικευμένα πρότυπα συμπεριφοράς, πεποιθήσεων, τέχνης, τελετουργιών κ.ά., (Κούζας, 1991), με αποτέλεσμα όλα αυτά να ξεπερνούν τα όρια της μεμονωμένης ομάδας ή της κοινότητας που τα παράγει και με αυτόν τον τρόπο να διαμορφώνεται μία νέα και διαρκώς εμπλουτιζόμενη πολυπολιτισμική κοινωνία, νέες ταυτότητες που ενισχύουν τις διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες προς όφελος του συνόλου της κοινωνικής υπερδομής και προς όφελος της συνοχής ενός λαού. Το σύνολο, βέβαια, των εκφάνσεων του λαϊκού πολιτισμού, ο οποίος θα πρέπει να αντιμετωπίζεται σαν ένας ζωντανός οργανισμός, ενιαίος και αδιαίρετος (Κυριακίδου – Νέστορος, 1975: 67-68), περιλαμβάνει και επιπρόσθετα κυλιόμενα στοιχεία που κυμαίνονται από τις διαμορφούμενες τεχνικές εξουσιασμού της φύσης (όπως αυτές που διαμορφώνονται κατά καιρούς), έως τις εκάστοτε

μορφές των κοινωνικών σχέσεων, τιςπίστεις και τις καλλιτεχνικές εκφράσεις κ.ά. (Μερακλής, 2001: 35) – δηλαδή όλα τα στοιχεία που εν γένει συναποτελούν τον πολιτισμό ενός λαού.

Γίνεται, επομένως, κατανοητό πως ο όρος «πολιτισμός» εστιάζει στην κοινωνική ζωή μέσα σε μια προσδιορισμένη κοινωνία, στους συλλογικούς όρους ύπαρξής της, στα κίνητρα της κοινής διαβίωσης, στον τρόπο οργάνωσής της, στους θεσμούς, στις αξίες, στους στόχους, στα κυρίαρχα ιδεώδη και στην κυρίαρχη ιδεολογία. Γι' αυτό, το «Αμερικανικό Κέντρο Λαϊκής Ζωής» στη βιβλιοθήκη του Κογκρέσου στην Ουάσινγκτον («The American Folklife Center», Library of Congress) ορίζει ως «λαϊκό πολιτισμό» τη ζωή και τις αξίες μιας κοινωνίας, οι οποίες εκφράζονται με ποικίλες μορφές και αλληλεπιδράσεις (Hufford, 1991: 1), υπονοώντας την παράδοση. Χαρακτηριστικά, μάλιστα, σχετικά με τη σχέση του λαϊκού πολιτισμού με την παράδοση, ο Dundes (2007: 37) επισημαίνει ότι, «αφού ο λαϊκός πολιτισμός είναι παράδοση και η παράδοση είναι παραλλαγή (ποικιλία μεταλλασσόμενων μορφών και εκδηλώσεων της καθημερινής ζωής), τότε η παραλλαγή είναι λαϊκός πολιτισμός».

Βέβαια, οι πρώτοι ορισμοί του «λαϊκού» πολιτισμού, που προέρχονταν από παλαιότερους λαογράφους, εστίασαν στην άποψη της ιεραρχημένης διαφοράς του τόσο από τον «λόγιο», όσο και από τον «μαζικό» πολιτισμό, προσδιορίζοντάς τον (εξαιρετικά περιοριστικά, κατά τη γνώμη μας) ως τον πολιτισμό των μικρών, απομονωμένων κοινοτήτων, κατά κανόνα είτε αναλόγων είτε εξαιρετικά χαμηλού μορφωτικού επιπέδου ανθρώπων. Αυτό σημαίνει πως για ένα πρώιμο μεν, ωστόσο μεγάλο χρονικό διάστημα, οι λαογράφοι ταύτιζαν τον λαό με τους αγρότες, κάποιες φορές και με άλλες κοινωνικές ομάδες που στα μάτια τους φάνταζαν γραφικές ή εξωτικές – πιθανόν επειδή γι' αυτούς ήταν αυτονόητο ότι αυτές οι κοινωνικές ομάδες ή κατηγορίες συνδέονταν στενότερα με την παράδοση και θα τους πρόσφεραν πλουσιότερο λαογραφικό υλικό από άλλα κοινωνικά στρώματα ή κοινωνικές ομάδες και κατηγορίες οι οποίες έμοιαζαν να έχουν «εκπολιτιστεί», εκσυγχρονιστεί και, συνεπώς, να έχουν αποκοπεί από την παράδοση (Γκασούκα & Φουλίδη, 2012: 44). Σημαντική στην αποσαφήνιση της έννοιας του λαϊκού πολιτισμού υπήρξε και η συμβολή του Μος² με την πρότασή του για διαστολή/διάκριση μεταξύ του πολιτισμού των μαζών και του πολιτισμού των εκλεκτών, δηλαδή μεταξύ του λόγιου πολιτισμού και του λαϊκού. Αυτός ο «πολιτισμικός δυϊσμός» του Μος, που αντιπαραθέτει δύο κοινωνικά σύνολα, εμπεριέχει ένα ταξικό κριτήριο στην προσπάθεια προσέγγισης των λαϊκών εκδηλώσεων (Φιλοσοφικό Κοινωνιολογικό Λεξικό Γ' Τόμος, 1995: 155).

Οι νέες αυτές προσεγγίσεις οδήγησαν βαθμιαία στον προσδιορισμό της έννοιας «λαϊκή ομάδα» (folk group), που αποδίδεται σε μια ομάδα ατόμων με κοινά ενδιαφέροντα και συμφέροντα και με τη δυναμική της αυτοοργάνωσης και της αυτοαναπαραγωγής. Πιο συγκεκριμένα, με τον όρο «λαϊκή ομάδα» εννοούμε μία αρχική κοινωνική ομάδα, της οποίας τα μέλη μοιράζονται έναν παραδοσιακό

2. Μαρσέλ Μος (Marcel Mauss, 1872-1950): Γάλλος εθνολόγος και κοινωνιολόγος, μαθητής του Εμίλ Ντιρκέμ.

πολιτισμό. Από κοινωνιολογική άποψη, ο όρος υποδεικνύει ένα σύνολο ανθρώπων που μοιράζονται μία συγκεκριμένη ταυτότητα και κοινή πολιτισμική έκφραση, μία κοινότητα που ορίζεται από το κοινό πλαίσιο της. Έτσι, οι άνθρωποι που κινούνται σε ένα κοινό πλαίσιο αποτελούν αυτόματα μία λαϊκή ομάδα. Πρόκειται για έναν διευρυμένο ορισμό, καθώς αναφέρεται σε μια κοινή κουλτούρα, όπως είναι το περιβάλλον εργασίας, η εθνοτική, η ταξική, η έμφυλη και η σεξουαλική ταυτότητα, επομένως, «λαϊκή ομάδα» (folk group) είναι οποιαδήποτε ομάδα ανθρώπων οι οποίοι μοιράζονται τουλάχιστον έναν κοινό παράγοντα (Dundes, 1965), όπως είναι, για παράδειγμα, οι παραπάνω. Με την άποψη του Dundes (1992: 147, στο Αυδίκος 2009: 333) επισημαίνεται πως το λαϊκό δεν θεωρείται στη Λαογραφία μόνο το με τον λαό σχετιζόμενο ή από τον λαό προερχόμενο, αλλά το ομαδικό, ακόμη κι αν πρόκειται για ομάδες που συμμετέχουν σε πολιτισμικά προϊόντα που δεν προέρχονται από τις ίδιες – και για να γίνει, μάλιστα, σαφέστερη η διάκριση, κάνει λόγο για «λαϊκό» σε εισαγωγικά (folk) και λαϊκό χωρίς εισαγωγικά (popular). Συνεπώς και ο Μερακλής, που μιλά για την ζωντανή και παλλόμενη, διαστρωματική και διαταξική έννοια του «λαϊκού», όπως προαναφέρθηκε, συμφωνεί με έναν διευρυμένο ορισμό της έννοιας του «λαϊκού» είτε αυτή αναφέρεται ως προσδιοριστικός όρος μιας ομάδας (λαϊκή ομάδα) είτε ως πολιτισμός ευρύτερα (λαϊκός πολιτισμός).

Συνέπεια των παραπάνω διευκρινίσεων για τον προσδιορισμό των όρων «λαϊκός» και «λαϊκή ομάδα», είναι ότι τα μέλη της λαϊκής ομάδας έχουν πρόσβαση στο κοινό πλαίσιο, σε αντίθεση με κάποιον έξω από αυτήν (κάποιον ξένο), με την ευελιξία ότι στο εσωτερικό μιας λαϊκής ομάδας είναι δυνατό να διαμορφώνονται άλλες υπο-ομάδες ή κάθε άτομο μπορεί να είναι μέλος πολλών λαϊκών ομάδων ταυτόχρονα. Σε συνάρτηση με την παραπάνω διάκριση ανάμεσα στους «μέσα» και στους «έξω» από τη λαϊκή ομάδα, είναι προφανές πως η λαϊκή ομάδα διαμορφώνεται είτε μέσω (ή πάνω στους άξονες) της ηλικίας, του επαγγέλματος, της αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου, του σεξουαλικού προσανατολισμού, του φύλου, της θρησκείας κ.ά. είτε μέσω πολιτικών ή άλλων συστημάτων πεποιθήσεων, γεγονός που με τη σειρά του συνεπάγεται πως κάθε λαϊκή ομάδα διαθέτει αναγνωρίσιμα, προβλέψιμα, αναλυτικά χαρακτηριστικά, επιβεβαιωμένη έκβαση, επιβεβαιωμένες κοινές παραδόσεις, την ταυτότητα των μελών της κ.ά. (Κούζας, 1991: 231).

Αξίζει, όμως, να σημειωθεί πως οι λαϊκές ομάδες, παρά τα συνεκτικά στοιχεία που τις συναποτελούν και τις χαρακτηρίζουν, δεν είναι στατικές, αλλά εξίσου δυναμικές με τα υλικά και πολιτισμικά αγαθά που παράγουν και πολλές από αυτές υπόκεινται σε διαρκείς μεταβολές, ειδικότερα αν πρόκειται για ομάδες επαγγελματικές (Toelken, 1996: 37-38). Βέβαια, για να επιτευχθεί το στοιχείο της συνοχής και ομοιογένειας και άρα όλα τα συνεκτικά στοιχεία που αποτελούν προϋπόθεση διάκρισης της (λαϊκής) ομάδας από μία άλλη, μία λαϊκή ομάδα δεν πρέπει να είναι μεγάλη, ώστε τα μέλη της να έχουν συναίσθηση των παραδόσεων και της κουλτούρας της και να μοιράζονται όσα ονομάζονται

«εμπιστευτικές πληροφορίες», δηλαδή ήθη, συνήθειες, αξίες κ.τλ., και τα οποία δεν μπορούν να απολαμβάνουν οι εκτός αυτής, οι «ξένοι» (Oring, 1986).

III. Λαϊκός πολιτισμός και διαδίκτυο

Η δεκαετία του '90 σήμανε την ανάπτυξη της τεχνολογίας και την επίδραση του διαδικτύου στον πολιτισμό, όπου διατυπώνεται για πρώτη φορά ο όρος «cyberculture» («κυβερνοκουλτούρα») θέλοντας να δηλώσει την πολιτισμική τάση που δημιουργήθηκε λόγω της εκτεταμένης χρήσης του διαδικτύου. Η μελέτη του φαινομένου της κυβερνοκουλτούρας συνδέεται, εκτός των άλλων, με τις κοινότητες, το ζήτημα της ηλεκτρονικής ταυτότητας, τη διερεύνηση του τρόπου κατανόησης των ανθρώπινων «ενεργών δικτύων», τις κοινωνιολογικές μελέτες για τη χρήση και τους χρήστες, τις επιπτώσεις των νέων τεχνολογιών και τις γενικότερες έρευνες που αναπτύσσονται στον κυβερνοχώρο (Φουλίδη, 2015: 8). Για την περιγραφή του νεοεμφανιζόμενου φαινομένου, διατυπώνονται την ίδια περίοδο και άλλοι παραπλήσιοι όροι, όπως «κυβερνοπολιτισμός», «ψηφιακός πολιτισμός» και «διαδικτυακός πολιτισμός».

Συμπληρωματικές στον όρο του «cyberculture» είναι και οι μελέτες σχετικά με τις έννοιες «cybercities» (κυβερνοπόλεις) και «cyberpolicy» (κυβερνοασφάλεια) και με τις επιπτώσεις τους στην κοινωνία και ειδικότερα στην κοινωνική ευημερία, στην επικοινωνία και στον πολιτισμό γενικότερα. Σχετικά με αυτούς τους όρους, υπεισέρχονται επιπλέον και ζητήματα φύλου στη χρήση του διαδικτύου και, συγκεκριμένα, η προσέγγιση της επιστήμης και της τεχνολογίας υπό την οπτική του φύλου με τον καθορισμό των όρων «cyberfeminisms» (κυβερνοφεμινισμοί) και «cyborgfeminisms» και με έρευνες στο πεδίο της «κυβερνοψυχολογίας», οι μελέτες για τις ψυχολογικές επιπτώσεις του κυβερνοχώρου, για τη γλώσσα των νέων τεχνολογιών, για τον τρόπο με τον οποίο αυτή χρησιμοποιείται από τους χρήστες τους, για τις μικρο-κοινωνικές σχέσεις (π.χ. με οικείους και φίλους), τις μέσο-κοινωνικές σχέσεις που δημιουργούνται με άλλους κοινωνικούς φορείς (π.χ. κοινότητα, περιφερειακές και αστικές σχέσεις) και για τις μακρο-κοινωνικές σχέσεις (π.χ. εθνικό, διακρατικό), τις διάφορες υποκουλτούρες (παλαιότερες και νεότερες), τις σύγχρονες κοινωνικο-πολιτισμικές πρακτικές αλλά και τις πιθανές μορφές τους σε μελλοντικές κοινωνίες (Φουλίδη, 2015: 12-13).

Υπό το πρίσμα των τεχνολογικών εξελίξεων, γίνεται φανερό πως οι παραδοσιακές έννοιες της κουλτούρας και του πολιτισμού, που ορίζονται από –και αφορούν πρωτίστως– την επιστήμη της Λαογραφίας, αλλάζουν, εξαιτίας της εκτεταμένης πλέον χρήσης των ηλεκτρονικών υπολογιστών κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Χαρακτηριστικά, ο Lény, προσπαθώντας να επαναπροσδιορίσει τους δύο αυτούς όρους με βάση τα σύγχρονα δεδομένα και σε σχέση με το διαδίκτυο, αναφέρει ότι «κουλτούρα και πολιτισμός αποτελούν το σύνολο των τεχνικών (υλικών και πνευματικών) πρακτικών συνηθειών, συμπεριφορών, τρόπων σκέψης και αξιών που αναπτύσσονται στον κυβερνοχώρο» (Lény, 2000: 15,

στο Φουλίδη, 2015: 12). Ο Fox μάλιστα (2008: 5-8, στο Κατσαδώρας, 2013: 108) υιοθετεί για το λαογραφικό υλικό του διαδικτύου τον καινοτόμο όρο «Applelore», σύνθετη λέξη με πρώτο συνθετικό το Apple που αναφέρεται στην κυρίαρχη εταιρεία των ηλεκτρονικών υπολογιστών και με δεύτερο τη λέξη lore που αναφέρεται στις λαϊκές παραδόσεις (Κατσαδώρας 2013: 108-109). Μάλιστα, όπως αναφέρει ο Fox, είναι σημαντικό οι λαογράφοι να μην περιορίζουν την προσοχή τους στα προϊόντα των λαογραφικών διαδικασιών που περιλαμβάνουν υπολογιστές, αλλά να λαμβάνουν υπόψη τους, τους ρόλους των υπολογιστών στη δυναμική της λαογραφίας (Fox, 2008: 7).

Αναφορικά με τη σχέση του διαδικτύου με τον πολιτισμό και ειδικότερα με τον λαϊκό πολιτισμό που μας ενδιαφέρει εν προκειμένω, φαίνεται πως πρόκειται για μια σχέση αρκετά υποστηρικτική, από πλευράς του διαδικτύου, προς την ευρεία διάχυση λαϊκών/παραδοσιακών στοιχείων σε μεγάλο όγκο χρηστών του διαδικτύου και γενικότερα, σημαντική για τη διάδοση του λαϊκού πολιτισμού. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τους Γκασούκα κ.ά. (2012: 69), σήμερα θεωρείται δεδομένη η ανάδειξη του διαδικτύου «σε προνομιούχο πεδίο αναπαραγωγής, ανάπτυξης, διάσωσης και διάδοσης του λαϊκού πολιτισμού», αφού η ταχύτατη μετάδοση πληροφοριών που καθιέρωσε το διαδίκτυο επηρεάζει τόσο τη μεθοδολογία όσο και το περιεχόμενο της λαογραφικής έρευνας, κάτι που αποδεικνύεται και από την ευρεία αποδοχή του διαδικτύου από τους λαογράφους οι οποίοι έχουν πλέον υιοθετήσει ως μεθοδολογικό ερευνητικό εργαλείο τη διαδικτυακή (online) έρευνα. Αυτό με τη σειρά του συνεπάγεται και αποδεικνύει πως ο «παραδοσιακός» λαϊκός πολιτισμός γνωρίζει έναν καινούργιο τρόπο διάχυσης και διάδοσης στην ευρεία κατηγορία των χρηστών του διαδικτύου, από τους οποίους απορρέει και ένας ακόμη νέος όρος, αυτός της «κυβερνοκοινωνικότητας» (cybersociality) (Staple, 2010: 13), που δημιουργήθηκε για να εκφράσει τις ποικίλες μορφές κοινωνικότητας που αυτο-οργανώνονται και αυτο-εξελίσσονται σε λαϊκές ομάδες (folk groups) εντός του διαδικτύου (κυβερνοχώρου), οι οποίες είναι αναγνωρίσιμες στα διάφορα διαδικτυακά fora, chats, blogs κ.ά.

Επομένως, το διαδίκτυο μπορεί να χρησιμοποιηθεί αποτελεσματικά ως μέσο αποθήκευσης και προβολής πληροφοριακού υλικού για τον λαϊκό πολιτισμό, αρκεί η πληροφορία να είναι επεξεργασμένη και ταξινομημένη για άμεση πρόσβαση και ανάκτηση. Κατάλογοι παραμυθιών, συλλογές αινιγμάτων, συλλογές φωτογραφιών, σειρές λαϊκών τραγουδιών και έθιμα μπορούν να αποθηκευτούν και να αναδιανεμηθούν ανεξαρτήτως όγκου και ποικιλίας πληροφοριών (ήχος, εικόνα, βίντεο, κείμενο), βοηθώντας τόσο τους ερευνητές όσο και τους φοιτητές και τους μαθητές στην εκπαιδευτική διαδικασία και στην έρευνα (Καπανιάρης, 2017: 41-42). Εφόσον, λοιπόν, γίνεται πλέον κατανοητό πως η αποθήκευση, η συστηματοποίηση, η αποτελεσματική και η ταχύτατη ανάκτηση του υλικού των συλλογών λαϊκού πολιτισμού αποτελούν σημαντική προτεραιότητα για τη μόνιμη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς με τη βοήθεια της τεχνολογίας και του διαδικτύου (Καπανιάρης, 2008), αξίζει να σημειωθεί πως η διαχείριση και προβολή των αρχείων λαϊκού πολιτισμού μέσω των βάσεων

δεδομένων είναι δυνατό να πραγματοποιηθούν εσωτερικά σε έναν φορέα (intranet) ή δημόσια μέσω του διαδικτύου (internet).

Φαίνεται, λοιπόν, πως το διαδίκτυο έχει αναδειχθεί σε προνομιούχο χώρο για την εξάπλωση και τη διάδοση ειδών του λαϊκού πολιτισμού, όπως υποστηρίζουν πλείστοι σύγχρονοι λαογράφοι και μελετητές του πολιτισμού. Ενδεικτικά, ο McClelland (2000: 182) αναφέρει ότι «το διαδίκτυο λειτουργεί ως ένας λαογραφικός αγωγός», ο Howard (2008: 99) υποστηρίζει ότι το διαδίκτυο λειτουργεί ως ένα «ισχυρό, νέο κανάλι» που εξασφαλίζει την ταχεία διαβίβαση διάφορων τύπων της λαϊκής παράδοσης, ο Blank (2013: 5) θεωρεί ότι «η τεχνολογία αποτελεί έναν αγωγό για την έκφραση, ένα βασικό γόνιμο έδαφος που παρέχει τη δυνατότητα πρόσβασης στους χρήστες για να συμμετάσχουν στην κυκλοφορία και τη διάδοση παραδοσιακών μορφών έκφρασης με νέους τρόπους, ενώ ο Κατσαδώρας (2013: 99) τονίζει ότι το διαδίκτυο εμφανίζεται ως «χώρος ελεύθερης κυκλοφορίας και εξέλιξης του λαϊκού πολιτισμού». Ο Blank (2016: 162), σε άρθρο του υποστηρίζει ακόμη ότι το διαδίκτυο αποτελεί μια νέα ευκαιρία για να μελετηθούν οι αστικοί θρύλοι και τα παράγωγά τους, που μπορεί να είναι οι αλυσιδωτές επιστολές και τα ηλεκτρονικά μηνύματα εξαπάτησης. Παράλληλα, πιστεύει ότι το διαδίκτυο αποτελεί ιδανικό μέσο για τη μετάδοση των λαϊκών αφηγήσεων, λόγω της ανωνυμίας και της αποτελεσματικότητάς του στην ταχεία διάδοση των ιδεών.

Στον διεθνή διάλογο για το διαδίκτυο ως πεδίο αναπαραγωγής και διάδοσης του λαϊκού πολιτισμού μπορούν να προστεθούν και οι απόψεις περί διαδικτυακής προφορικής παράδοσης σε αυτό που λειτουργεί, όπως επισημαίνει ο Κατσαδώρας (2013: 99), ως «ηλεκτρονική προφορικότητα», καθώς και οι απόψεις του Bacon (2011: 60) και του ίδιου του Blank (2009), οι οποίοι θεωρούν ως «ψηφιακή λαϊκή έκφραση» (digital vernacular) εκείνα τα στοιχεία του ψηφιακού λαϊκού πολιτισμού που μεταφέρονται και διαδίδονται στο διαδίκτυο χαρακτηρίζοντάς τα σαν άμεσο απόγονο της προφορικής παράδοσης. Βέβαια, σε περιπτώσεις όπου η διάσωση, η ανάδειξη και η τεκμηρίωση λαογραφικού υλικού μπορεί να ενισχύσει νέες μορφές λαϊκής έκφρασης σε αστικό, τοπικό, εθνοτικό ή ακόμη και ατομικό επίπεδο, σε συνδυασμό με προσπάθειες καταγραφής, αποθήκευσης και ανάκτησης υλικού από απόσταση, το διαδίκτυο προσφέρει χώρο και βήμα τόσο σε υλικό όσο και σε έκφραση του λαϊκού πολιτισμού (Καπανιάρης, 2017: 43).

Συνεπώς και όπως προκύπτει από τα παραπάνω, το διαδίκτυο μπορεί να γίνει «αγωγός» (Howard, 2008: 99) του λαογραφικού υλικού που είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθεί τόσο στην έρευνα όσο και στην εκπαίδευση (με τον κατάλληλο μετασχηματισμό σε ερευνητικό ή εκπαιδευτικό πλαίσιο αντίστοιχα), εφαρμόζοντας τις αντίστοιχες αρχές και τους κανονισμούς της ερευνητικής και παιδαγωγικής-διδασκαλικής προσέγγισης και δεοντολογίας. Επίσης, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως

εργαλείο μεταφοράς και διάδοσης, μέσω της ανάρτησης³ σε ιστότοπους (π.χ. αρχείων, οργανισμών, συλλογών στοιχείων λαϊκού πολιτισμού), με παράλληλη ανάκτηση αυτών των στοιχείων λαογραφικού υλικού από τους χρήστες (Καπανιάρης, 2017: 43). Παράλληλα, βέβαια, μπορούν να αναρτώνται στοιχεία λαϊκού πολιτισμού σε ιστότοπους και από σχετικά ανώνυμες ή επώνυμες ή ακόμη και ψευδώνυμες πηγές.

Ωστόσο, πέρα από τη γενική παραδοχή της χρησιμότητας της τεχνολογίας και του διαδικτύου στη διάσωση και διάδοση του λαϊκού πολιτισμού, η εκτεταμένη χρήση των ηλεκτρονικών δικτύων επικοινωνίας προκαλεί και αντικρουόμενες απόψεις στον επιστημονικό κλάδο της Λαογραφίας. Σύμφωνα με κάποιες απόψεις, η τεχνολογία λειτουργεί περιοριστικά στην ανάπτυξη λαϊκού πολιτισμού. Για παράδειγμα, ο Levine (1988: 8, στο Φουλίδη, 2015: 28) επισήμανε τον φόβο «της πολιτισμικής συρρίκνωσης λόγω της επικράτησης της μαζικής κουλτούρας» που επέβαλαν τα ΜΜΕ. Ο Dorst (1990: 88) πίστευε ότι οι ηλεκτρονικές τεχνολογίες με τα άπειρα κείμενα αλλά και με την απρόσκοπτη αναπαραγωγή εικόνων θα μπορούσαν να συντελέσουν στην αντικατάσταση της παραδοσιακής δημιουργίας από την προηγμένη καταναλωτική κουλτούρα. Στον αντίποδα, άλλοι μελετητές θεωρούν ότι η τεχνολογία ενισχύει όχι μόνο τη δάδοση και διάσωση αλλά και τη δημιουργία λαϊκού του πολιτισμού. Ο Μιχαήλ (2009: 297), για παράδειγμα, θεωρεί τον κόσμο του διαδικτύου ως κατεξοχήν λαογραφικό κόσμο και υποστηρίζει ότι «το διαδίκτυο είναι ευκαιρία για μία δεύτερη ζωή ή, καλύτερα, η διαδικτυακή ζωή είναι μία δεύτερη ζωή, η οποία επ' ουδενί δεν αποτελεί καρικατούρα της πρώτης. Αντίθετα είναι μια ολοκληρωμένη νέα ζωή, μια “vita nuova”. Αυτό είναι σημαντικό για τον άνθρωπο “homo internecticus”, ο οποίος ζει μια ζωή παράλληλα με την πρώτη». Τέλος, ο Dundes (2005: 406) δηλώνει ότι η Λαογραφία «συνεχίζει να είναι ζωντανή και στιβαρή στον σύγχρονο κόσμο, γεγονός που οφείλεται εν μέρει στην αυξανόμενη μετάδοση στοιχείων λαϊκού πολιτισμού μέσω του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και του διαδικτύου». Επομένως, οι λαογράφοι, πριν προχωρήσουν σε κρίσεις και αξιολογήσεις για τη χρησιμότητα ή όχι του διαδικτύου, πρέπει πρωτίτερα να έχουν κατανοήσει πλήρως όχι μόνο το συγκεκριμένο πλαίσιο στο οποίο καλούνται πλέον να μελετούν τον λαϊκό πολιτισμό (διαδίκτυο), αλλά και τη λειτουργία ή τις υπηρεσίες που προσφέρει στην ομάδα κάθε προϊόν, τεχνούργημα κ.λπ. που προσφέρεται σε αυτό το –σύγχρονο και τεχνολογικό πλέον– πλαίσιο (Kristof, 2001).

IV. Σύγχρονος λαϊκός πολιτισμός

Κατά τη διάρκεια της ζωής, όλοι οι άνθρωποι μοιράζονται με τον έναν ή τον άλλο τρόπο τον

3. Από ομάδες ειδικών, όπως λαογράφοι ή επιμελητές λαογραφικού υλικού, που επιλέγουν τις μορφές και την έκταση του υλικού που θα δημοσιοποιήσουν στο διαδίκτυο, με τα αντίστοιχα μεταδεδομένα και με τις περιγραφές τους, αλλά και από μεμονωμένες επώνυμες ή ανώνυμες ή ψευδώνυμες πηγές.

πολιτισμό πολλών ομάδων, υπερβαίνοντας συχνά θεμελιώδη κοινωνικά –κάποτε και εδαφικά– όρια. Η αλήθεια είναι πως παρά αυτή την άποψη που φαίνεται να υπερισχύει στις σύγχρονες λαογραφικές σπουδές, αρκετοί λαογράφοι συνεχίζουν να μελετούν μερικές κοινωνικές κατηγορίες περισσότερο από άλλες. Οι φεμινίστριες, για παράδειγμα, αξιοποιούν άνδρες για τη συλλογή πληροφοριών, με συνέπεια την ανάδειξη ανδροκεντρικών μορφών παράδοσης και ταυτόχρονη διατήρηση της γυναικείας εμπειρίας στο περιθώριο (Γκασούκα & Φουλίδη, 2012: 64-65). Άλλοι επισημαίνουν ότι πολλοί λαογράφοι συνεχίζουν να μελετούν με επιφανειακό τρόπο δημιουργικές εκφράσεις φτωχών λαών, των οποίων ουσιαστικά αγνοούν τις σκληρές συνθήκες διαβίωσής τους. Κάποιοι, μεταξύ των οποίων και Έλληνες, ισχυρίζονται πως τελικά η ίδια η έννοια του «λαϊκού πολιτισμού» αποτελεί εφεύρεση των διανοουμένων του 19ου και του 20ού αιώνα (Storey, 2003) και πως αντί να αναλύουμε τις δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο αυτής της κατασκευής ή αντί να προσπαθούμε να ορίσουμε το τι ακριβώς είναι ο λαϊκός πολιτισμός, είναι προτιμότερο σήμερα να θέτουμε ερωτήματα που εστιάζουν στη σχέση του με ζητήματα δύναμης και εξουσίας, αφού «η κατασκευή του παρελθόντος σε παραδοσιακό πολιτισμό προϋποθέτει διεργασίες εξιδανίκευσης, έτσι ώστε οι πολιτισμικές μορφές, αποκτώντας τα χαρακτηριστικά της ιδιαιτερότητας και της αυθεντικότητας, να μπορούν να επικυρώσουν την απαραίτητη για τον εθνικισμό μοναδικότητα του εθνικού πολιτισμού» (Τουντασάκη, 2003: 70).

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η σύγχρονη γενιά των λαογράφων καλείται στις μέρες μας να διερευνήσει θέματα που δεν αποτελούν μόνο αντικείμενο ιστορικού ή μουσειακού χαρακτήρα, αλλά επιπρόσθετα «τη σύγχρονη δημιουργία του λαϊκού πολιτισμού μέσα από μία ζώσα παράδοση» (Κατσαδώρος, 2013: 100). Από την άλλη, αναγνωρίζεται ότι και η μελέτη των συμβολικών μορφών που έλκουν την προέλευσή τους από τη δράση των ανθρώπων προκαλεί ενδιαφέρον στο πλαίσιο του λαϊκού πολιτισμού. Υπό το το πρίσμα αυτό, κρίνεται απαραίτητο να διερευνηθεί το πώς σχετίζεται ο λαϊκός πολιτισμός με τα κυρίαρχα θέματα συζήτησης των σύγχρονων πολιτισμικών αναλύσεων, όπως είναι οι μεταμοντερνιστικές τάσεις, η ταυτότητα, τα αξιακά συστήματα, ο καταναλωτισμός, η καθημερινή διαβίωση (Γκασούκα & Φουλίδη, 2012: 47-48). Τέλος και σε συνάρτηση με το γεγονός πως όλα τα παραπάνω συναρθρώνονται πλέον στη διαδικτυακή εποχή, κρίνεται απαραίτητη η διερεύνηση της σχέσης του διαδικτύου με τον λαϊκό πολιτισμό και η εστίαση στην έρευνα και τον προσδιορισμό της Ψηφιακής Λαογραφίας.

Για τη διερεύνηση αυτή, αρχικά πρέπει να επισημανθεί πως, καθώς οι τεχνολογικές εξελίξεις του 19ου αιώνα αποσυνέδεσαν την οικονομία από τη χειρωνακτική εργασία και ανέτρεψαν τις κοινωνικοοικονομικές δομές της αγροτικής κοινωνίας, ο λαϊκός πολιτισμός της υπαίθρου δέχτηκε ισχυρό πλήγμα, αφού οι εσωτερικοί μετανάστες που άφηναν τις πατρογονικές τους εστίες για να εγκατασταθούν στην πόλη, εγκατέλειπαν και πολλές από τις συνήθειες που τους συνέδεαν με αυτές,

προσαρμοζόμενοι στο νέο περιβάλλον (Λουκάτος, 1992). Ως συνέπεια, σταδιακά έκανε την εμφάνισή της μια εν πολλοίς αγροτο-αστική κουλτούρα που συνδύαζε πολιτισμικά στοιχεία των τόπων καταγωγής των μεταναστών με στοιχεία αστικά-νεωτερικά, στο πλαίσιο μιας ιδιότυπης νόθας αστικοποίησης (Μερακλής, 1992).

Παρακολουθώντας αυτές τις εξελίξεις, η επιστήμη της Λαογραφίας, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, άρχισε αναπόφευκτα να διευρύνει το αντικείμενό της και να ασχολείται όλο και πιο έντονα με τις κοινωνικο-πολιτισμικές μεταβολές όχι μόνο του επαρχιακού, αλλά και του αστικού χώρου (Αυδίκος, 1995: 163-187). Έτσι, ο όρος «λαϊκός πολιτισμός» έφτασε σιγά-σιγά να περιλαμβάνει τόσο τον παραδοσιακό (folk culture) όσο και τον σύγχρονο λαϊκό πολιτισμό (popular culture), όπως αυτός διαμορφώνεται στο πλαίσιο των εθνών-κρατών υπό την επίδραση της ηγεμονικής δυτικής κουλτούρας, άλλοτε με όρους συναίνεσης, άλλοτε με όρους αντίστασης στην επιχειρούμενη πολιτισμική ομοιογενοποίησή της (Κακάμπουρα, 2010: 215-223· Βαλασιάδης & Κατσαδώρος, 2017: 1016-1027).

Σήμερα, βέβαια, καθώς η διάκριση σε αγροτικά και αστικά στρώματα πολιτισμού έχει πλέον ξεθωριάσει, η σύγχρονη Λαογραφία εστιάζει στην ύπαρξη νέων διακρίσεων, οι σχέσεις των οποίων χαρακτηρίζονται από μία ρευστότητα, εφόσον η ευκολία της επικοινωνίας και η εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση, που έφεραν τον χωρικό σε επαφή με τα μεγάλα βιομηχανικά κέντρα της Ευρώπης, είχαν ως αποτέλεσμα την ισοπέδωση σχεδόν των τοπικών ιδιομορφιών στη γλώσσα, την ενδυμασία, την κοινωνική οργάνωση και τη λατρεία.

Επιπλέον, η παγκοσμιοποίηση άμβλυνε με τη σειρά της αρχικά τους εθνικούς πολιτισμούς και στη συνέχεια τις κοινωνικές δομές, εισάγοντας την κουλτούρα της τεχνολογίας και ενδυναμώνοντας τα πολιτικά συστήματα και τη γνώση. Σύμφωνα με τον Μερακλή, η Ε.Ε, η UNESCO και ειδικότερα ο ΟΗΕ, με τη Σύσταση του 1989 στη «Γενική Διάσκεψη για την Εκπαίδευση, την Επιστήμη και τη Μόρφωση», ασχολήθηκαν εκτενώς με το ζήτημα του λαϊκού πολιτισμού ως τμήματος της παγκόσμιας κληρονομιάς της ανθρωπότητας, που ενώνει και συνθέτει ευρείες λαϊκές ομάδες και επιβεβαιώνει την πολιτιστική τους ταυτότητα, με την κοινωνική, οικονομική, πολιτιστική και πολιτισμική του σημασία, καθώς και με τον σημαίνοντα ρόλο του στην ιστορία των λαών, όπως και τη θέση του στο σύγχρονο πολιτιστικό στερέωμα. Μέσω της έκδοσης εγκυκλίων και της οργάνωσης συζητήσεων για τον σεβασμό της πολιτιστικής κληρονομιάς και ειδικότερα για την προστασία της, τονίζεται πως η ανάπτυξη, η διατήρηση και η διάδοση αυτών των στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού, τόσο εντός όσο και εκτός της κάθε χώρας παραμερίζονται από τις σύγχρονες ανάγκες της οικονομίας, όταν δεν θίγονται πιθανά έννομα συμφέροντα (Μερακλής, 2003: 122). Ωστόσο, αυτή η προστασία δεν περιλαμβάνει το σύνολο των παραγομένων πνευματικών προϊόντων που συνδέονται με τον λαϊκό πολιτισμό, όπως είναι η προστασία όσων ανθρώπων παρείχαν πληροφορίες (προστασία της ιδιωτικής ζωής και εμπιστευτικότητα) ή η προστασία των συμφερόντων του συλλέκτη (εξασφάλιση του ότι τα υλικά που

συλλέγονται διατηρούνται σε καλή κατάσταση και με μεθοδικό τρόπο σε αρχεία), ενώ ταυτόχρονα, εκτιμάται η ανάγκη λήψης μέτρων για τη διαφύλαξη των υλικών που συγκεντρώνονται από κατάχρηση είτε εκ προθέσεως είτε όχι, αλλά και η ανάγκη αναγνώρισης της ευθύνης για την παρακολούθηση της χρήσης των αρχείων και του τρόπου αξιοποίησης του συγκεντρωθέντος υλικού. Εν ολίγοις, ο λεγόμενος «πολιτισμός των μαζών» είναι πλέον γεγονός (Honko, 1992: 4· Bauman & Briggs, 2003: 308) και η διαπίστωση αυτή μετασηματίζει τόσο την έννοια, το περιεχόμενο και το ίδιο το αντικείμενο του (σύγχρονου) λαϊκού πολιτισμού, όσο και τον τρόπο συλλογής, αρχειοθέτησης, μελέτης και συνολικής διαχείρισης των πολιτισμικών αγαθών που χαρακτηρίζονται «λαϊκά».

Με την παραπάνω διαπίστωση συγκλίνει και η εκτίμηση της Ντάτση πως «η εκμηχάνιση των μέσων παραγωγής και τα τεχνολογικά επιτεύγματα των τελευταίων δεκαετιών στον τομέα της επικοινωνίας κατάφεραν να μετασηματίσουν τους φορείς των κατά τόπους λαϊκών παραδόσεων από δημιουργούς πολιτισμικών αξιών σε καταναλωτές πολιτισμικών προϊόντων», καθώς παράλληλα ο σύγχρονος πολιτισμός χαρακτηρίζεται από την απόσβεση της «πολλαπλότητας των πολιτισμικών μορφών στην ελαχιστοποίησή τους» (Ντάτση, 2008: 43-55).

Παρ' όλα αυτά, δηλαδή παρά τις «φωνές» που μιλούν για μετασηματισμό, στις σύγχρονες κοινωνίες δεν έχει πάψει να παρατηρείται ταυτόχρονα και το φαινόμενο της διατήρησης συνηθειών που τελούνται με ακρίβεια και ασυνείδητα από το σύνολο του λαού. Ο Μερακλής αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «ακόμα και στη δική μας κοινωνία (την ελληνική), οι συνήθειες στο τραπέζι, τα κοινωνικά ήθη, οι κανόνες που ρυθμίζουν το ντύσιμό μας και πολλές από τις ηθικές, πολιτικές και θρησκευτικές στάσεις μας τηρούνται με ακρίβεια, χωρίς να εξετάζουμε προσεκτικά την πραγματική προέλευση και λειτουργία τους. Ενεργούμε και σκεπτόμαστε από συνήθεια και η απίθανη αντίσταση που προβάλλεται στις πολιτισμικές διαβρώσεις και τις πιο ασήμαντες ακόμα, προέρχεται μάλλον από αδράνεια παρά από μια συνειδητή θέληση να διατηρηθούν συνήθειες, των οποίων τάχα κατανοούμε το λόγο υπάρξεως» (Μερακλής, 1989: 22). Φαίνεται πως ο Μερακλής πιστεύει πως η αντίσταση στον εκσυγχρονισμό και η διατήρηση του παραδοσιακού, όταν συμβαίνουν σε πολιτιστικό επίπεδο και στο πλαίσιο της βίωσης της καθημερινότητας, δεν είναι συνειδητές με στόχευση τη διατήρηση του παραδοσιακού, παρά συμβαίνουν είτε από ολιγωρία είτε ίσως χάριν της ασφάλειας που αισθάνονται οι κοινωνικές ομάδες με την επανάληψη και τη διατήρηση της συνήθειας.

Ωστόσο, παρά τη διατήρηση αρκετών συνηθειών, οι θεαματικές αλλαγές στον τρόπο ζωής των λαών και η ολοένα βαθμιαία εξάλειψη των τοπικών ιδιαιτεροτήτων, αναγκάζουν την επιστήμη της Λαογραφίας να αναθεωρήσει τους στόχους της και να επανακαθορίσει το αντικείμενό της, καθώς και να συνεργαστεί θεωρητικά και μεθοδολογικά με συγγενείς επιστήμες, όπως η ιστορία, η ανθρωπολογία και η κοινωνιολογία, αλλά ακόμα και με επιστήμες που φαντάζουν ασύνδετες όπως η πληροφορική (Σηφάκης, 2003: 13). Επιπλέον, ο Αλεξιάδης αναφέρει ότι η σύγχρονη ή αστική, όπως αλλιώς

χαρακτηρίζεται, Λαογραφία καλείται στις μέρες μας να μελετήσει τον νέο τρόπο ζωής των λαών (Κούζας, 2012: 84-157· Βαρβούνης & Κούζας, 2019). Ο Μερακλής, με τον όρο «κοινωνική Λαογραφία» που προτείνει για τη «νέα» Λαογραφία που μελετά αυτόν τον νέο τρόπο ζωής των λαών, εισάγει την κοινωνιολογική παράμετρο στην εξέταση των λαογραφικών φαινομένων, καθώς επίσης και των σύγχρονων λαϊκών πολιτισμών σε μια κοινωνικοϊστορική αυτοτέλεια, χωρίς την αναζήτηση των δεσμών με το αρχαίο παρελθόν. Ακόμη, οι Laburthe-Torla και Warnier (2003: 405-406) ισχυρίζονται ότι η «Λαογραφία της πολυθρόνας» αντικαταστάθηκε από την επιτόπια λαογραφική μέθοδο με την οποία όχι μόνο συλλέγεται νέο υλικό, αλλά και διασταυρώνεται το υπάρχον και για τον σκοπό αυτό καθιερώνεται η χρήση ερωτηματολογίων, που αποτελεί πλέον μία παγιωμένη τεχνική στη μεθοδολογία της επιτόπιας λαογραφικής έρευνας και η οποία καλύπτει όσο το δυνατόν καλύτερα τους τομείς της έρευνας, ενώ σχετίζεται και με την κατάταξη του υλικού (Βαρβούνης, 1994: 15). Βέβαια, η επιτόπια έρευνα και η καταγραφή των αποτελεσμάτων της αξιοποιεί τα τελευταία χρόνια την τεχνολογία του διαδικτύου, συνεπώς η επιστήμη της Λαογραφίας επηρεάζεται από τις εξελίξεις της τεχνολογίας.

Γίνεται αντιληπτό, δηλαδή, πως η τεχνολογική πρόοδος, ειδικά από τα τέλη του 20ού αιώνα, είχε ως αποτέλεσμα η οικονομία να μετατοπίσει το βάρος της από τη δευτερογενή παραγωγή στη διαχείριση πληροφοριών και συνεπώς, αιχμή του δόρατος της νέας εποχής αποτέλεσαν εφευρέσεις, όπως ο προσωπικός υπολογιστής, η κινητή τηλεφωνία και το διαδίκτυο. Όπως προηγουμένως με τον «homo urbanus» (Μερακλής, 1974: 71-84), έτσι και αυτή τη φορά, έγινε λόγος για την ανάδυση ενός νέου τύπου ανθρώπου, του «homo interneticus» (Μιχαήλ, 2009: 292), που διαθέτει διαφορετικά χαρακτηριστικά, διαφοροποιημένο πλαίσιο αξιών και διαμορφώνει τον δικό του πολιτισμό. Στο νέο αυτό διαμορφωμένο και προσαρμοζόμενο στις εξελίξεις πλαίσιο, το αντικείμενο της Λαογραφίας εξακολουθεί να διευρύνεται, αναγνωρίζοντας πλέον τη συμβολή του διαδικτύου στη δημιουργία νέων (σύγχρονων) μορφών λαϊκού πολιτισμού, αλλά και την αποτελεσματικότητά του στη διάσωση και διάδοση πολλών από τις παραδοσιακές μορφές (Κατσαδώρας, 2011: 90-99· Βαλασιάδης & Κατσαδώρας, 2017: 1027). Κατά συνέπεια, το περιεχόμενο του σύγχρονου λαϊκού πολιτισμού επικαιροποιείται και προσδιορίζεται από τον τρόπο μετάδοσής του, καθώς οι παλαιότεροι παραδοσιακοί τρόποι μετάδοσης, όπως ο προφορικός ή ο γραπτός λόγος και η φυσική παρουσία, αντικαθίστανται πλέον από την εξ αποστάσεως επικοινωνία και το διαδίκτυο.

Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί ότι η σχέση τεχνολογίας και λαϊκού πολιτισμού δεν είναι ανταγωνιστική, αφού η τεχνολογία κάθε εποχής εμπεριέχεται στον λαϊκό της πολιτισμό, συχνά μάλιστα αποτελεί και μέσο διάδοσής του, όπως συμβαίνει σήμερα με το διαδίκτυο ή όπως συνέβη παλαιότερα με την τυπογραφία. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τεχνολογικών επιτευγμάτων άλλων εποχών που ενσωματώθηκαν στους σύγχρονους τους λαϊκούς πολιτισμούς, αποτελούν το άροτρο –ένα επαναστατικό για τα νεολιθικά δεδομένα εργαλείο– που κυριάρχησε επί αιώνες στους αγροτικούς

παραδοσιακούς πολιτισμούς, ηλεκτρικά εργαλεία, όπως τα φωτοτυπικά μηχανήματα (Dundes & Pagter, 1978· Μερακλής, 2004: 233-246· Bausinger, 2009), αλλά και σύγχρονες ηλεκτρονικές εφαρμογές, όπως η Υπηρεσία Σύντομου Μηνύματος (SMS), που ενσωματώθηκαν στον λαϊκό πολιτισμικό ορίζοντα και τον εμπλουτίζουν διαρκώς (Λενακάκης, 2007).

Είναι λοιπόν προφανές πως η τεχνολογική εξέλιξη δεν συνιστά διαχρονικό παράγοντα απομάκρυνσης του ανθρώπου από τις καταβολές του, αλλά αντίθετα, τόσο αυτή όσο και η ζώσα παράδοση, δεν σταματούν να προσαρμόζονται ώστε να καλύψουν τις ανάγκες των ανθρώπων για έκφραση και επικοινωνία, όπως αυτές διαμορφώνονται στο εκάστοτε ιστορικό πλαίσιο (Βαλασιάδης & Κατσαδώρος, 2017: 1027) και όπως ενσωματώνονται στις ποικίλες εκδηλώσεις του λαϊκού πολιτισμού. Κατ' επέκταση, ο σύγχρονος λαϊκός πολιτισμός εμπεριέχει τη σύγχρονη τεχνολογία του διαδικτύου (Ψηφιακός Πολιτισμός) και ταυτόχρονα την αξιοποιεί ως όχημα διάδοσης και διάσωσης του.

Συμπερασματικά, γίνεται φανερό πως το διαδίκτυο και συγκεκριμένα η εκτεταμένη χρήση των ηλεκτρονικών συσκευών (υπολογιστών, κινητών συσκευών, tablets κ.ά.), έχουν επιφέρει σημαντικές αλλαγές στη σχέση του λαϊκού πολιτισμού με τον κυβερνοχώρο. Το πλούσιο λαογραφικό υλικό, πλέον, χάρη στις νέες τεχνολογίες δύναται να ψηφιοποιείται, επομένως διασώζεται, αποθηκεύεται, διαδίδεται, αναδεικνύεται, προβάλλεται και εξαπλώνεται με ταχύτατους ρυθμούς σε ένα μεγάλο όγκο χρηστών του διαδικτύου. Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι το διαδίκτυο αποτελεί ένα εργαλείο ελεύθερης μεταφοράς, διάδοσης, ανάκτησης και εξέλιξης των στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού. Άρα, η σχέση διαδικτύου και λαϊκού πολιτισμού είναι μια σχέση υποστηρικτική ως προς την ευρεία διάχυση λαϊκών/παραδοσιακών στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού.

V. Ορισμός του όρου «παράδοση»

Οι νέες τεχνολογικές και πολιτισμικές εξελίξεις επιβάλλουν την αποσαφήνιση όχι μόνο του ορισμού του λαϊκού πολιτισμού, αλλά κι εκείνου της παράδοσης. Χαρακτηριστικά, ο Gilroy (1993: 17-39) απαιτεί την επανεξέταση και τον επαναπροσδιορισμό της έννοιας της παράδοσης, έτσι ώστε να πάψει να λειτουργεί ως ο αντίθετος πόλος της έννοιας «νεωτερικότητα», αλλά και να πάψει να προσεγγίζεται ως αντικειμενικοποιημένη. Σύμφωνα με τις Γκασούκα & Φουλίδη (2012β: 53), η έννοια της παράδοσης δεν είναι στατική, αλλά δυναμική και ο Hartland ήδη από το 1968 χαρακτήρισε τη Λαογραφία ως «επιστήμη της παράδοσης⁴» (Dorson, 1968: 2-231), κάτι που είχε ως αποτέλεσμα ο

4. Η λέξη tradition, όπως αναφέρει ο Howard (2013: 79), προήλθε από το σουπίνο (ρηματικό ουσιαστικό αρσενικού γένους που απαντάται συχνότερα στα Λατινικά) traditum του λατινικού ρήματος trado (=μεταφέρω, παραδίδω) και σημαίνει «κάτι που έχει παραδοθεί». Ο Howard συμπληρώνει ότι οι πρώτες χρήσεις της αγγλικής λέξης τονίζουν όχι τη δύναμη της καθημερινότητας, αλλά τη δύναμη του νόμου. Βλ. σχετικά: Howard, 2013: 79.

χαρακτηρισμός αυτός να παραμένει ακόμη στο επίκεντρο των περισσότερων ορισμών της Λαογραφίας (Brunvand, 1998: 3). Αλλά τι συνιστά εντέλει παράδοση;

Η παράδοση, γενικότερα, συνδέεται με τον λόγο και με τις σημαντικές πτυχές μιας συλλογικής μνήμης, οι οποίες μεταδόθηκαν για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα προφορικά, εντοπίστηκαν με την παρατήρηση και όχι σπάνια διασώθηκαν με τη μίμηση ή με την επανάληψη. Το σώμα των προϊόντων της παράδοσης περνά από γενιά σε γενιά με συνεχείς διακυμάνσεις και διαμορφώνεται από μνήμης (Ben-Amos, 1984: 100-101) και από δραστηριότητες μεμονωμένων ατόμων (π.χ. αφηγητές, λαϊκοί καλλιτέχνες, νοικοκυρές κ.λπ.) (Κούζας, 1991: 147).

Σήμερα, βέβαια, που ο λαϊκός πολιτισμός μεταδίδεται πλέον και με άλλους πολυάριθμους τρόπους (όπως νομικά ή θρησκευτικά έγγραφα, εφημερίδες, τηλεόραση, βίντεο και όλα τα ηλεκτρονικά μέσα) (Bausinger, 1990· Μερακλής, 2014· Καπλάνογλου, 2014), καθίσταται δυσκολότερος ο προσδιορισμός του «παραδοσιακού» και γι' αυτόν τον λόγο στη σύγχρονη εποχή, εξαιτίας των νέων μέσων επικοινωνίας, της υλοποίησης ταξιδιών και της παγκοσμιοποιημένης πολιτιστικής και οικονομικής εξάρτησης, έχει καταστεί εξαιρετικά δύσκολο το έργο των λαογράφων για τον προσδιορισμό της παράδοσης (Blank & Howard, 2013). Αυτό παράλληλα σημαίνει πως εν μέρει σήμερα, που κυριαρχεί η μεσολάβηση των επικοινωνιών, οι παραδόσεις επηρεάζονται ολοένα και περισσότερο από ό,τι βλέπουμε στις ταινίες, στην τηλεόραση και στις οθόνες των υπολογιστών. Γι' αυτό θεωρείται επίκαιρος ο ορισμός του Buckley πως «οι άνθρωποι ταυτίζονται με την παράδοση, όταν δηλώνουν ότι η παράδοση αντιπροσωπεύει αυτό που πιστεύουν και ότι μ' αυτή συνήθως προσπαθούν να καθορίσουν την ταυτότητα της ομάδας τους είτε για να επιβεβαιώσουν τη σημασία της είτε για να την υπερασπιστούν εναντίον ενός άλλου» (Gailey, 1989: 146). Η συσχέτιση της παράδοσης με τις πεποιθήσεις και την ταυτότητα της ομάδας γίνεται και στην παραδοσιακή Λαογραφία.

Σύμφωνα με τον Μερακλή, «παράδοση είναι το σύνολο των ιστορικών γεγονότων, των θρύλων, των εθίμων, των πεποιθήσεων, των κοινωνικών πρακτικών, των εμπειρικών, αλλά συχνά και των επιστημονικών γνώσεων, των φιλοσοφικών δοξασιών και των αισθητικών αντιλήψεων που, συνθέτοντας ενιαίο σώμα και μεταβιβαζόμενες από γενιά σε γενιά είτε προφορικά είτε γραπτώς είτε και εικονικά αποτυπωμένες σε μορφώματα τέχνης, αποτελούν το υπόστρωμα εκείνο που διασφαλίζει τη συνοχή και τη συνέχεια ενός πολιτισμού ή μιας εθνικής ή κοινωνικής ομάδας, συντελεί στη διαμόρφωση συλλογικών στάσεων και δίνει συχνά το έναυσμα τόσο στην απρόσωπη όσο και στην επώνυμη δημιουργία» (Μερακλής, 1991: 48-147). Επιπρόσθετα, οι μεταμοντέρνοι λαογράφοι συνδέουν την έννοια της παράδοσης με την κοινότητα, όπως ο Mould που αποδέχεται ότι τα στοιχεία της παράδοσης είναι τα στοιχεία εκείνα του πολιτισμού τα οποία σε μια κοινότητα αποκτούν τον συμβολικό χαρακτήρα του «παραδοσιακού» ενώ υπόκεινται σε μια συνεχή διαδικασία ερμηνείας (Mould, 2005: 259). Την ίδια άποψη υποστηρίζει και η Kaplan (2013), που λέει πως η παράδοση αποτελεί το μέσο

«για την απόκτηση της συνέχειας με το παρελθόν», επισημαίνοντας ότι το παρελθόν αντικαθίσταται με «ένα μεγαλύτερο πλαίσιο πρακτικών ή εκφράσεων», που αντιπροσωπεύουν τις αξίες, (τις οποίες έχουν, άλλωστε, και πολλές διαδικτυακές κοινότητες) και εξασφαλίζουν τη δημιουργικότητα που υπάρχει στα νεότερα (και όμως ήδη διαδεδομένα) αστεία, φάρσες, κ.λπ.

Οι Sims, Martine (2011), βέβαια, υποστηρίζουν ότι πλέον ως «παραδοσιακό» δεν χαρακτηρίζεται κατ' αποκλειστικότητα καθετί που μεταφέρεται από γενιά σε γενιά, αλλά παράδοση αποτελεί αυτό που δημιουργεί την αίσθηση της συνέχειας και του ανήκειν σε μια ομάδα/κοινότητα, υλικών, εθίμων, και λεκτικών εκφράσεων που συνεχίζουν να υπάρχουν εντός και μεταξύ ορισμένων ομάδων. Για παράδειγμα, τέτοιο κοινό χαρακτηριστικό στοιχείο μεταξύ των σύγχρονων λαϊκών ομάδων μπορεί να θεωρηθεί η παγκόσμια επικοινωνία και η διαπολιτισμική αλληλεπίδραση (Schmitt, 2013: 100-122).

Στο *Φιλοσοφικό Κοινωνιολογικό Λεξικό* στο λήμμα «παράδοση»(σ. 146) διαβάζουμε:

«**παράδοση** (tradition). Η αντίρροπη δύναμη της πολιτιστικής αλλαγής και της σύμμιξης και ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά κάθε πολιτισμού. Διαδικασία με την οποία τα ήθη, τα έθιμα, οι αξίες, οι πρακτικές και οι συνήθειες μεταβιβάζονται από γενιά σε γενιά στα άτομα και στις ομάδες, με σκοπό την προσαρμογή τους στο φυσικό και κυρίως στο κοινωνικό περιβάλλον μέσα από μηχανισμούς κοινωνικοποίησης και ελέγχου. [...] Ως ειδικότερη έννοια, η παράδοση χρησιμοποιείται για να δηλώσει τους ιδιαίτερους (άγραφους) κανόνες και τις ιδιαίτερες πρακτικές που ακολουθούνται στα πλαίσια επιμέρους ομάδων ή τομέων συλλογικής δράσης. Οι φράσεις π.χ. θρησκευτική παράδοση, επιστημονική παράδοση κ.λπ. έχουν μια τέτοια σημασία. [...]».

Στον ίδιο ορισμό επισημαίνεται, επιπλέον, πως οι τρόποι με τους οποίους διαφυλάσσεται και εξασφαλίζεται ένα κοινωνικό σύστημα αξιών και πρακτικών δείχνουν το πόσο «κλειστή» και άκαμπτη ή, αντίθετα, πόσο ελαστική και διευρυμένη ή ακόμη και δυναμική είναι μία κοινωνία και πως τα κινήματα για τη λειτουργική ένταξη του «νέου» και του καινοτόμου στο «παλιό» ερμηνεύονται ως εγγενή φαινόμενα ομαλής κι όχι απότομης κοινωνικής κίνησης και αλλαγής, διαδικασία που είναι συσσωρευτική, ακριβώς γιατί στα παλιά στοιχεία οργάνωσης της ζωής προστίθενται τα καινούργια που με τη σειρά τους αφομοιώνονται, για να γίνουν κι αυτά παράδοση. Γίνεται, επομένως, κατανοητό πως η έννοια της παράδοσης είναι αρκετά διευρυμένη και πως ενσωματώνει το δεδομένο της δυναμικής κινητικότητας κοινωνικών στοιχείων και της αέναης αλλαγής και του μετασχηματισμού τους.

Επιπρόσθετα, είναι πλέον αποδεκτό ότι οι παραδόσεις δεν έρχονται πάντα σε μας από γενιά σε γενιά και ότι η παράδοση, σε συνάρτηση και με τον παραπάνω ορισμό του *Φιλοσοφικού Κοινωνιολογικού Λεξικού*, δεν κινείται πάντα σε μια «ευθεία γραμμή» από το παρελθόν στο παρόν. Στις λαϊκές ομάδες, η επαφή με τις αυτές παραδόσεις σημαίνει την αποδοχή και την υιοθέτηση των κοινών αξιών και πεποιθήσεων που είναι σημαντικές για αυτές (Φουλίδη, 2015: 26-27). Γι' αυτό και οι

σύγχρονοι λαογράφοι βλέπουν πλέον τον εαυτό τους, μεταξύ άλλων, και ως μέσο διατήρησης της πολιτισμικής ιστορίας της ομάδας, καθώς συγκεντρώνουν εκείνα τα δεδομένα στα οποία οι ομάδες στηρίζονται για να διατηρήσουν τη σημερινή αίσθηση της συλλογικής ταυτότητας.

Οι Sims & Martine (2011: 66) προσθέτουν πως η παράδοση δεν συνδέει τα άτομα μόνο με το παρελθόν, αλλά και με τις ομάδες στις οποίες ανήκουν, πως είναι επιπλέον μέρος του ποιοι είμαστε και του πώς ορίζουμε τους εαυτούς μας, καθώς και της ενεργούς διαδικασίας της οικοδόμησης και της ανταλλαγής της ταυτότητας. Το συμπέρασμα που προκύπτει από τα προαναφερθέντα, σύμφωνα με την Kaplan, είναι ότι η έννοια της «πολυσυζητημένης» συνέχειας στην παράδοση συνδέεται όχι τόσο με τη ύπαρξη του χρόνου, αλλά και με την ύπαρξη της επανάληψης και πλέον, το πεδίο της παράδοσης επεκτείνεται τώρα και στους εικονικούς χώρους (Kaplan, 2013: 126), αφού το υλικό της έχει κάνει το άλμα του στον κόσμο του διαδικτύου.

Όλα τα παραπάνω έμμεσα προδιαγράφουν –για το μέλλον της Λαογραφίας– ότι η παράδοση θα μονοπωλήσει το κέντρο των συζητήσεων τα επόμενα χρόνια, καθώς είναι ορατή στον σύγχρονο κόσμο η αυξημένη ανάγκη για τη γνώση της ανθρώπινης ιστορίας, η οποία συνοδεύεται συνήθως από τη νοσταλγική αίσθηση της ιστορικής συνέχειας με τις προηγούμενες γενιές (Frykman-Lofgren, 1987: 33-35), που, κατά κάποιο τρόπο, συμβαίνει επειδή το παρελθόν ανέκαθεν προσεγγιζόταν, κι ως ένα βαθμό εξακολουθεί να προσεγγίζεται, ως εξιδανικευμένος κόσμος, δηλαδή το αντίθετο της σημερινής χαοτικής και πολλές φορές νευρωτικής πραγματικότητας (Bausinger, 1990). Κατ' επέκταση, η παράδοση ως προσδεμένη με το παρελθόν θεωρήθηκε η ενσάρκωση του αμετάβλητου «χαμένου κόσμου», όπως αυτός τεκμηριώνεται μέσω της λαογραφικής έρευνας στην αυθεντική του μορφή και κατατίθεται στα λαογραφικά αρχεία.

Βέβαια, για μεγάλο χρονικό διάστημα πρυτάνευσε η άποψη πως η παράδοση αποτελεί ένα σύνολο τυποποιημένων θεμάτων, δομών και μορφών γνώσης, που λίγο-πολύ διανεμήθηκε σε ολόκληρο τον κόσμο, προσαρμόστηκε συγχρόνως σε διαφορετικούς πολιτισμούς και διαδόθηκε από γενιά σε γενιά και πως, όπως διαφαίνεται και από τον παραπάνω ορισμό του *Φιλοσοφικού Κοινωνιολογικού Λεξικού* («διαδικασία» κατά την οποία τα ήθη, τα έθιμα, οι αξίες, οι πρακτικές και οι συνήθειες μεταβιβάζονται από γενιά σε γενιά στα άτομα και στις ομάδες με σκοπό την προσαρμογή τους στο φυσικό και κυρίως στο κοινωνικό περιβάλλον μέσα από μηχανισμούς κοινωνικοποίησης και ελέγχου»), με αποτέλεσμα οι τρόποι με τους οποίους διαφυλάσσεται και εξασφαλίζεται ένα σύστημα αξιών και πρακτικών να δείχνουν και το πόσο κλειστή ή αντίθετα το πόσο ευέλικτη είναι μία κοινωνία (Βασιλείου, 1995).

Η Sirnonsen (Μερακλής, 2004: 46) καταθέτει πως «η παράδοση είναι ετυμολογικά αυτό που μεταδίδεται, μεταβιβάζεται, παραδίνεται» και ότι, επίσης, «σαν το γεγονός της μετάδοσης» δεν είναι στατική, αλλά δυναμική, διαπίστωση που συμφωνεί με όλους τους προηγούμενους ορισμούς. Η

Simonsen συμπληρώνει μάλιστα, πως σε κάθε εποχή οι ανθρώπινοι πολιτισμοί υπήρξαν το αποτέλεσμα αδιάκοπων ανταλλαγών ανάμεσα στο ήδη γνωστό και στο νέο, ανάμεσα στην πείρα και τη δημιουργικότητα, στη συνέχεια και την αλλαγή και πως οι σύγχρονοι λαογράφοι που αρνούνται την ολοκληρωτική απόρριψη της έννοιας της παράδοσης και την προσεγγίζουν κριτικά και διαλεκτικά, θεωρούν πως μέσα σε μία κοινωνική ομάδα ή σε μία ευρύτερη κοινωνία υπάρχει ένα «κοινωνικό συνεχές», δηλαδή μία μορφή ενότητας και διάρκειας των οργανωμένων μορφών κοινωνικού βίου, όπως είναι οι τρόποι αλληλεπίδρασης, διάφοροι τύποι κοινωνικών σχέσεων, κοινωνικές δομές και ιεραρχίες, θεσμοί, ήθη, κανόνες, δεσπόζουσες αξίες κ.τ.λ. (Μερακλής, 2004: 46).

Βέβαια, πρέπει να γίνει κατανοητό πως αυτή η έννοια του συνεχούς δεν είναι κάτι που διαπιστώνεται εύκολα, αφού τα μεγάλα γνωρίσματα του κοινωνικού βίου παραμένουν ή εξελίσσονται με αργούς ρυθμούς. Παρά τη βραδύτητα των αλλαγών, ωστόσο, τα έθιμα, οι παραδόσεις και οι συνήθειες ενός λαού είναι αυτά τα στοιχεία που εκφράζουν καθαρά την εμφανέστερη πλευρά αυτής της κοινωνικής συνέχειας που αναφέραμε. Οι δυνάμεις της αλλαγής, ιδιαίτερα οι τεχνολογικές, οι οικονομικές, οι πολιτικές αλλαγές, τη διασπούν λιγότερο ή περισσότερο έντονα, αλλά δεν πρέπει να αντιπαραθέτουμε τη συνέχεια στην αλλαγή, κι αυτό συμβαίνει, γιατί η συνοχή και η ενότητα μιας ζωής «εν κοινωνία» μπορεί να δημιουργήσουν στη συνέχεια μια δυναμική πορεία προσαρμογής και εξέλιξης.

Επιπλέον, οι άνθρωποι τείνουν να διακρίνουν τις εκφραστικές εκδηλώσεις (όπως είναι, για παράδειγμα, τα έθιμα) της πολιτισμικής ομάδας στην οποία ανήκουν από αυτές μιας άλλης ομάδας, αν και συχνά παρατηρείται συγχρόνως μερικά υφολογικά ή δομικά στοιχεία να επαναλαμβάνονται σε πολλούς πολιτισμούς, όπως συμμετρίες, παρηγήσεις, παραλληλισμοί, επαναλήψεις κ.ά., και μάλιστα αρκετές μορφές παράδοσης θεωρούνται περισσότερο σταθερές από κάποιες άλλες, όπως οι παροιμίες και τα αινίγματα σε σχέση με τις αφηγήσεις. Δεδομένης της υφιστάμενης κοινωνικής αλληλεπίδρασης, τέτοιες διακρίσεις είναι μάλλον αστήρικτες, αν σκεφτούμε πως οι σταθερές μορφές παράδοσης συχνά αλλάζουν και από το γεγονός ότι οι άνθρωποι στην καθημερινή ζωή δεν τις αναφέρουν πάντοτε ολοκληρωμένα, αλλά αρκούνται σε σχετικούς υπαινιγμούς ακόμη και μέσω του τόνου της φωνής τους (Γκασούκα & Φουλίδη, 2012: 55). Κατά μία έννοια, παρατηρείται, το φαινόμενο κατά το οποίο οι άνθρωποι συχνά συνδυάζουν ή αναμειγνύουν τις παραδόσεις με τρόπους που, με τη σειρά τους, δημιουργούν νέες υβριδικές μορφές ύφους, ώστε να τείνουμε να δεχτούμε πως ίσως έχουν δίκιο οι λαογράφοι που ισχυρίζονται ότι τελικά διάφορες παραδόσεις έχουν έντονη αισθητική και ποιητική διάσταση – υπό την έννοια της μετάλλαξης ύφους. Επιπλέον, αξίζει να αναφερθεί η άποψη, που έμμεσα σχετίζεται με τα παραπάνω, πως η Λαογραφία επηρεάζει την κοινωνική ζωή, καθώς αποτελεί ισχυρό όχημα μέσω του οποίου οι άνθρωποι μπορούν να εξετάσουν ή να κρίνουν το που οδηγούνται οι ζωές τους (Γκασούκα & Φουλίδη, 2012: 55-56).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και μία ακόμη επισήμανση της Dorothy Noyes, (Noyes, 1995: 452) πως στην παράδοση είναι δυνατόν να ενσωματώνονται μερικές από τις χειρότερες πτυχές της ζωής, όπως τα ρατσιστικά σύμβολα ή τα ταπεινωτικά αστεία που αναφέρονται σε συγκεκριμένες υποκοουλτούρες, ενώ, παράλληλα, το σχετικό λαογραφικό υλικό την ίδια ακριβώς χρονική περίοδο μπορεί να είναι διεθνές και εθνικό (Honko, 1980a: 3), τοπικό και περιφερειακό (Κούζας, 1991: 243), δημόσιο και ταυτόχρονα βαθιά προσωπικό. Το γεγονός είναι ενδεικτικό του ενδιαφέροντος που παρουσιάζει στο πλαίσιο της Λαογραφίας η μελέτη του παραδοσιακού υλικού και των διαφόρων μορφών παράδοσης (Paredes & Bauman, 1972), καθώς και ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιούνται οι διάφορες παραδόσεις, κάτι που, όμως, δεν αφορά μόνο τη Λαογραφία.

Οι παραδόσεις, τέλος, προσδιορίζονται έμφυλα και ταξικά (Γκασούκα, 2006, στο Γκασούκα & Φουλίδη, 2012: 54) και αυτό σημαίνει πως οι ευρύτερες έμφυλες και κοινωνικές διαφοροποιήσεις ασκούν επίδραση στη συνολική πολιτιστική κληρονομιά των λαών, όμως παράλληλα είναι προφανές πως η κάθε κοινωνική κατηγορία (τάξη, ομάδα, φύλο, κ.λπ.) έχει τις δικές της παραδόσεις, κάτι που συνεπάγεται το πλήθος και την αντιφατικότητα των παραδόσεων, αλλά και των σχέσεων ενός λαού ή μιας ομάδας προς αυτές (Γκασούκα, 2006). Ωστόσο, επισημαίνεται πως η άνευ όρων υποταγή στην παράδοση και η νοσηρή ομφαλοσκόπηση στο παρελθόν συμβάλλει στην ανάπτυξη του κοινωνικού συντηρητισμού, στην πιθανή στασιμότητα ή ακόμη και στην κοινωνική καθυστέρηση. Από την άλλη, η ολοκληρωτική της άρνηση και η περιφρόνηση προς την πολιτιστική-κοινωνική κληρονομιά συνεπάγεται την απώλεια πολύτιμων ανθρώπινων επιτευγμάτων. Συνεπώς, δεν είναι τόσο η μακροχρόνια ύπαρξη παραδόσεων που προσδιορίζει τη σύγχρονη σημασία τους (Γκασούκα & Φουλίδη, 2012: 54), όσο η εκλογικευμένη και φιλτραρισμένη προσαρμογή τους στο παρόν.

Γι' αυτό υπάρχει τέτοιο πλήθος ή τόση αντιφατικότητα στις σχέσεις που αναπτύσσονται ως προς αυτές, επειδή ακριβώς κάθε γενεά, προσλαμβάνοντας (δηλαδή κληρονομώντας) αναγκαστικά μία σειρά παραδόσεων, κάνει τη δική της επιλογή και από την άποψη αυτή μπορούμε να μιλάμε για επιλογή όχι μόνο του μέλλοντός της αλλά και του παρελθόντος της. Με δυο λόγια, η βιωσιμότητα της παράδοσης έχει τις ρίζες της στην παραπέρα ανάπτυξή της από τις μεταγενέστερες γενεές και στις εκάστοτε νέες ιστορικές συνθήκες (Γκασούκα, 2006). Πάντως, έτσι ή αλλιώς, είναι υπαρκτή η οριακή, διακριτή μορφή που χαρακτηρίζεται από έναν συγκεκριμένο συνδυασμό υφολογικών γνωρισμάτων και στοιχείων του περιεχομένου και των μορφών της παράδοσης (Γκασούκα & Φουλίδη, 2012: 54).

Σημαντικός αριθμός, όμως, τόσο σύγχρονων λαογράφων όσο και ανθρωπολόγων και ιστορικών αμφισβητούν αυτό το περιεχόμενο της παράδοσης και θεωρούν πως η παράδοση δεν είναι τίποτε άλλο από μια σειρά «κατασκευών» στην υπηρεσία κυριαρχικών επιδιώξεων. Ο όρος «κατασκευασμένη παράδοση» χρησιμοποιείται με μία ευρεία και κάποτε ασαφή έννοια, περιλαμβάνοντας κι εκείνες τις παραδόσεις που δημιουργούνται και θεσμοθετούνται για να

εκπληρώσουν πολιτικούς και εξουσιαστικούς συνήθως στόχους, αλλά κι εκείνες που αποτελούν προϊόντα πρόσφατης πολιτισμικής δημιουργίας κι εμφανίζονται ως (ή ισχυρίζονται πως είναι) παλαιές ή ακόμα και αρχαίες (Hobsbawm, 1983: 1). Με δυο λόγια, «κατασκευασμένη παράδοση» σημαίνει ένα σύνολο συνηθειών και πρακτικών που διέπονται από εμφανείς ή αόρατους κανόνες και διαθέτουν τυπική ή και συμβολική διάσταση και οι οποίες επιδιώκουν να διαμορφώσουν αξίες και συμπεριφορές μέσω επαναλήψεων που εμφανίζονται και αποτελούν συνέχεια ενός, επιλεγμένου κάθε φορά, ιστορικού και πολιτισμικού παρελθόντος. Όπως επισημαίνει ο Hobsbawm (1983: 2), πρόκειται στην ουσία για την αντίθεση μεταξύ της συνεχούς αλλαγής και καινοτομίας του σύγχρονου κόσμου και της προσπάθειας δόμησης, ενός μέρους τουλάχιστον, της κοινωνικής πραγματικότητας ως αναλλοίωτης και αμετάβλητης, φαινόμενο που εντάθηκε μετά τη βιομηχανική επανάσταση προσελκύοντας το ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο της λαογραφικής όσο και της ιστορικής και ανθρωπολογικής έρευνας.

Ο Hobsbawm (1983: 2), ωστόσο, αναφορικά με την παράδοση, εστιάζει και σε μία ακόμη κρίσιμη διάκριση, την οποία δεν μπορούμε αγνοήσουμε: πως η παράδοση με την έννοια της «κατασκευής» επιβάλλεται να διακρίνεται με σαφήνεια από το σύνολο των εκφάνσεων του πνευματικού και κοινωνικού βίου των παραδοσιακών κοινωνιών, όπου οι παραδόσεις μεταβιβάζονται, κάθε άλλο παρά αναλλοίωτες, αφού και η ίδια η κοινότητα που τις δημιουργεί μεταβάλλεται, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο από γενιά σε γενιά. Όπως τονίζει, τα έθιμα των παραδοσιακών κοινωνιών λειτουργούν ταυτόχρονα και ως κινητήρας και ως τροχός που κανονίζουν την ταχύτητα της μεταβολής, καθώς δεν αποκλείεται η, όχι κατ' ανάγκη διευρυμένη, καινοτομία και αλλαγή (Hobsbawm, 1983: 2). Καταλήγει, μάλιστα, χαρακτηριστικά πως «η δύναμη και η προσαρμοστικότητα αυθεντικών παραδόσεων δεν πρέπει να συγχέονται με την “κατασκευασμένη παράδοση”», εφόσον εκεί που οι παλαιοί τρόποι ζωής παραμένουν ζωντανοί, οι παραδόσεις ούτε ανανεώνονται ούτε κατασκευάζονται (Hobsbawm, 1983: 8).

Κατά συνέπεια, δεν είναι λίγοι και σήμερα οι λαογράφοι που αρνούνται στις θεωρητικές τους επεξεργασίες τη συνολική ρήξη μεταξύ του παρελθόντος και των παραδοσιακών αξιών του, γεγονός που επισημαίνεται ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες χώρες, όπου αρνούνται την ασφυκτική επιρροή των δυτικοκεντρικών αντιλήψεων. Υποστηρίζουν πως το παρελθόν και το παρόν, το παλαιό και το νέο, η αλλαγή και η συνέχεια προχωρούν χέρι-χέρι, με αποτέλεσμα αρκετές από τις παραδοσιακές αξίες να χάνονται εξαιτίας των εξωτερικών επιδράσεων της αλλαγής, αφού αρκετές παραδοσιακές κουλτούρες και ομάδες ενσωματώνουν πρόθυμα ποικίλες αλλαγές και προσαρμόζονται ουσιαστικά στα νέα δεδομένα. Από την άποψη αυτή, γίνεται κατανοητό πως το πολιτισμικό γίγνεσθαι επιτελείται σε νέο πλαίσιο, πιθανά με την ίδια δυναμική, προσπερνώντας τις παραδοσιακές μορφές, καθώς εξελίσσεται και προσαρμόζεται.

Επιπλέον, ως προς τη γενικότερη αξία της παράδοσης κρίνεται αναγκαίο να επισημανθεί πως

τα προϊόντα και οι μορφές της έχουν συμβάλει και στη δημιουργία εθνικών οντοτήτων, στην αφύπνιση εθνικής συνείδησης και μνήμης των λαών, αλλά και στις συνακόλουθες προσπάθειες εξουσίας και ισχύος. Άλλωστε, το ζήτημα της σχέσης όχι μόνο της παράδοσης, αλλά και της επιστήμης της Λαογραφίας (όπως αυτή σχετίζεται με τη μελέτη της παράδοσης ενός λαού) με την κατασκευή της εθνικής ταυτότητας ήταν κομβικής σημασίας από τα πρώτα βήματα της Λαογραφίας κατά τον 19ο αιώνα, με τους πρώτους λαογράφους να θεωρούν πως το σύνολο των αντικειμένων μελέτης τους εξέφραζε την εθνική, μονοπολιτισμική τους ταυτότητα, με αποτέλεσμα συχνά οι έννοιες «λαϊκός πολιτισμός» και «εθνική ταυτότητα» να θεωρούνται συνώνυμες (Erixon, 1993).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα που μπορεί να λειτουργήσει ως απόδειξη για το παραπάνω είναι η περίπτωση της Φινλανδίας και ο τρόπος με τον οποίο αξιοποίησε για τον σκοπό της εθνικής αφύπνισης το εθνικό έπος «Καλεβάλα»⁵, όταν κατά τον 19ο αιώνα η χώρα επεδίωκε να ελευθερωθεί από τη Σουηδία και τη Ρωσία (Honko, 1980a: 2, 1980b, 1987b: 130-13· Siikala & Sinikka, 1994· Karnama, 2001· Anttonen, 2002, 2004a).

Αντίστοιχα, και οι Έλληνες λαογράφοι οργάνωσαν την προσπάθειά τους, όταν η Ελλάδα είχε ανάγκη την υποστήριξη των Ευρωπαίων, τόσο για την απελευθέρωσή της από την Οθωμανική Αυτοκρατορία όσο και για την καθιέρωση και σταθεροποίηση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους στα πρώτα χρόνια της απελευθέρωσης. Δηλαδή, προκειμένου να πετύχουν την αφύπνιση της εθνικής συνείδησης του λαού και να κερδίσουν την αποδοχή και τη θετική στάση των Ευρωπαίων (Herzfeld, 2002: 25, στο Kligman, 1984), αξιοποίησαν και προσπάθησαν να αναδείξουν εθνικά πολιτιστικά στοιχεία και παραδόσεις του παρελθόντος, που διατηρούνταν στο νέο αναδυόμενο εθνικό κράτος, έτσι ώστε να τεκμηριώσουν την ιστορική του συνέχεια πάνω σε ένα ασφαλές υπόβαθρο (Herzfeld, 2002: 26, στο Kligman, 1984).

Γίνεται φανερό πως και οι Έλληνες συμπεριφέρθηκαν όπως τα άλλα ευρωπαϊκά έθνη στη γέννησή τους, τα οποία αναζητούσαν στην λαϊκή παράδοση αποδείξεις του συλλογικού τους χαρακτήρα. Όπως οι Φινλανδοί αντέταξαν μέσω του έπους «Καλεβάλα» τον «ευρωπαϊκό τους πολιτισμό» στην «ανατολική βαρβαρότητα» των Ρώσων, έτσι έπραξαν και οι Έλληνες με τους Τούρκους. Δηλαδή οι Έλληνες και οι Φινλανδοί χρησιμοποίησαν τη λαϊκή τους παράδοση, για να σφραγίσουν την εθνική και πολιτιστική ένταξή τους στην Ευρώπη (Herzfeld, 2002: 33, στο Kligman, 1984).

5. Το εθνικό φινλανδικό έπος «Kalevala» διαμορφώθηκε από τα τραγούδια που συλλέχθηκαν από την προφορική παράδοση και έγινε έτσι το πρώτο υπόδειγμα της φινλανδικής λογοτεχνίας στη μητρική γλώσσα, τη Φοινική (Γκασούκα, 2006, στο Γκασούκα & Φουλίδη, 2012: 57).

Η παράθεση αυτών των δύο ιστορικών παραδειγμάτων αποδεικνύει τη χρησιμότητα της παράδοσης ως δυναμικού εργαλείου και ταυτόχρονα οχήματος για τη δημιουργία εθνικών οντοτήτων και για την αφύπνιση της εθνικής συνείδησης και μνήμης λαών που παλεύουν να αυτοκαθοριστούν, κάτι που συνάδει με τον παραπάνω ορισμό του Buckley (Gailey, 1989: 24). Δηλαδή, οι άνθρωποι συχνά προσπαθούν με την παράδοση να καθορίσουν την ταυτότητα της ομάδας τους, είτε για να επιβεβαιώσουν τη σημασία της ή για να την υπερασπιστούν εναντίον ενός άλλου, χωρίς, ωστόσο, αυτό να σημαίνει πως ζημιώνεται η αυταξία της παράδοσης ως φορέα πολιτιστικής κληρονομιάς ή πως είναι κατασκευή αποκλειστικά προς εξυπηρέτηση εθνικών ή άλλων σκοπών. Ωστόσο, πρέπει να επισημάνουμε το γεγονός ότι τα προϊόντα και οι μορφές της παράδοσης έχουν συμβάλει, εκτός πολλών άλλων, και στη δημιουργία εθνικών οντοτήτων, στην αφύπνιση εθνικής συνείδησης και μνήμης των λαών αλλά και στις συνακόλουθες προσπάθειες εξουσίας και ισχύος.

Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η παράδοση παλαιότερα θεωρούνταν μια στατική έννοια που περιελάμβανε το σύνολο τυποποιημένων θεμάτων, δομών και μορφών γνώσης (που λίγο-πολύ διανεμήθηκε σε ολόκληρο τον κόσμο), το σύνολο ιστορικών και πολλών άλλων γεγονότων και καταστάσεων και μια σειρά «κατασκευών» στην υπηρεσία κυριαρχικών επιδιώξεων, δηλαδή μία «κατασκευασμένη παράδοση» κ.ά. Ωστόσο, σήμερα η έννοια της παράδοσης είναι διευρυμένη, δυναμική και ευέλικτη. Το υλικό της, έχοντας εισχωρήσει στον κόσμο του διαδικτύου, έχει συχνά συνδυαστεί ή αναμειχθεί με τρόπους που με τη σειρά τους δημιουργούν νέες υβριδικές μορφές ύφους (υπό την έννοια της μετάλλαξης). Τα νέα τεχνολογικά δεδομένα έχουν ως αποτέλεσμα οι παραδόσεις να μεταβιβάζονται, να μεταβάλλονται και να προσαρμόζονται ουσιαστικά στα νέα δεδομένα. Πλέον, η έννοια της παράδοσης, συνδέεται με τον λόγο και τη συλλογική μνήμη και με τον καθορισμό της ταυτότητας της ομάδας και της κοινότητας, έτσι ώστε η παράδοση στις μέρες μας να θεωρείται το μέσο σύνδεσης και συνέχειας με το παρελθόν και το μέσο διατήρησης της πολιτισμικής ιστορίας.

VI. Σύνδεση της παράδοσης με τη Λαογραφία

Η Λαογραφία ως επιστήμη ερευνά, ταξινομεί και καταγράφει αυτά που ένας λαός κατά παράδοση λέει, ενεργεί και πράττει σε συλλογικό επίπεδο. Τα αντικείμενα της Λαογραφίας ποικίλουν και σχετίζονται τόσο με τις κοινωνικές εκδηλώσεις όσο και με διάφορες εκφάνσεις της καθημερινότητας ενός λαού, όπως είναι οι λαϊκές τέχνες, η διατροφή, η θρησκευτική ζωή, η λατρεία, η ενδυμασία, ο καλλωπισμός, η δημόδης μετεωρολογία, οι μύθοι, οι παραδόσεις, οι παροιμίες, τα αινίγματα, το λαϊκό θέατρο καθώς και καθημερινά έθιμα, παιχνίδια, σχολική ζωή κ.ά.⁶ Αν

6. Βλ. σχετικά: <https://pyxis.institute/to-ιστορικό-υπόβαθρο-της-Λαογραφίας-σ/>

συσχετίσουμε τα παραπάνω με τον ορισμό του Μερακλή για την παράδοση,⁷ γίνεται κατανοητό πως πρακτικά η παράδοση και όσα στοιχεία την προσδιορίζουν, αποτελεί αντικείμενο της λαογραφικής μελέτης.

Ειδικά η γερμανική Λαογραφία δίνει βάρος στην οριοθέτηση της γερμανικής ταυτότητας και ιδιοπροσωπίας και ο όρος που επικράτησε στη Γερμανία είναι *volkskunde* (λαογνωσία). Ο όρος αυτός βάζει στο κέντρο του επιστημονικού ενδιαφέροντος αυτό που γνωρίζουμε εμείς για τον λαό και όχι αυτό που γνωρίζει ο λαός και διευρύνει το αντικείμενο της Λαογραφίας περιλαμβάνοντας σε αυτό και στοιχεία του λαϊκού βίου, σε μια προσπάθεια αναζήτησης και εντοπισμού των όποιων ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του μέσα από τις εκδηλώσεις του πολιτισμικού του βίου (Αυδίκος, 2009: 50), ο οποίος με τη σειρά του συνιστά αυτό που αποκαλούμε λαϊκό πολιτισμό και την παράδοση ενός λαού.

Επιπλέον, κατά τις Γκασούκα & Φουλίδη (Κούζας, 1991), οι λαογράφοι φαίνεται πως με το έργο τους αναδεικνύουν πτυχές της τοπικής και εθνικής ζωής που συνδέονται με τον πολιτισμό, εφόσον είναι αρμόδιοι να τεκμηριώνουν, να αναλύουν και να αναδεικνύουν μορφές παραδοσιακής –και όχι μόνο– έκφρασης και συμπεριφοράς, με τις οποίες οι άνθρωποι συμμετέχουν στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις τους, άρα οι λαογράφοι εκτιμούν τις παραδόσεις και σέβονται τους φορείς τους. Αυτό σημαίνει πως αντιλαμβάνονται και ερμηνεύουν τις πολιτισμικές, ιστορικές, κοινωνικές, βιογραφικές και άλλες διαστάσεις της παραδοσιακής συμπεριφοράς, συνεισφέροντας έτσι σε δραστηριότητες που βελτιώνουν τη ζωή και την ανάπτυξη της κοινότητας, της ομάδας ή του ατόμου στο πλαίσιο τους και συνεπώς η επιστήμη της Λαογραφίας μπορεί να λειτουργήσει πολλαπλώς υποστηρικτικά στην παράδοση και σε ό,τι θεωρείται παραδοσιακό.

VII. Επίλογος-Συμπεράσματα

Όπως έγινε κατανοητό, λαϊκός πολιτισμός είναι ο πολιτισμός που δημιουργεί ο λαός. Τα χαρακτηριστικά του λαϊκού πολιτισμού εκδηλώνονται κυρίως στον τρόπο ζωής των ανθρώπων, είναι δηλαδή, κατά μία έννοια, η έκφραση των συνηθειών που διαμορφώνονται ιστορικά με βάση τις κοινωνικές και οικογενειακές σχέσεις του εκάστοτε λαού. Οι άνθρωποι που μοιράζονται ένα κοινό, κυρίως κοινωνικό, πλαίσιο αποτελούν αυτόματα μία λαϊκή ομάδα. Οι λαϊκές ομάδες, βέβαια, δεν είναι στατικές, αλλά εξίσου δυναμικές με τα στοιχεία που παράγουν και μάλιστα πολλές από αυτές υπόκεινται σε διαρκείς μεταβολές.

7. «Παράδοση είναι το σύνολο των ιστορικών γεγονότων, των θρύλων, των εθίμων, των πεποιθήσεων, των κοινωνικών πρακτικών, των εμπειρικών, αλλά συχνά και των επιστημονικών γνώσεων, των φιλοσοφικών δοξασιών και των αισθητικών αντιλήψεων [...]» Βλ. σχετικά: Μερακλής, 1991: 48-147.

Από τη δεκαετία του '90 (που σήμανε την ανάπτυξη της τεχνολογίας και την επιρροή του διαδικτύου στον πολιτισμό) κι έπειτα, και ιδιαίτερα στις μέρες μας, η ευρεία ανάπτυξη του διαδικτύου έχει ως αποτέλεσμα ο λαϊκός πολιτισμός ο οποίος είναι στενά συνδεδεμένος με την έννοια της παράδοσης, να εξελίσσεται σε Applelore,⁸ δηλαδή σε ένα φαινόμενο που θα μπορούσαμε να πούμε πως αναφέρεται σε λαϊκή παράδοση ή σε λαϊκό πολιτισμό του διαδικτύου. Έτσι προκύπτουν πλέον νέες έννοιες, όπως κυβερνοπολιτισμός, ψηφιακός πολιτισμός και διαδικτυακός πολιτισμός, με το διαδίκτυο να λειτουργεί ως δίαυλος εξάπλωσης και διάδοσης των στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού και γενικότερα της παράδοσης. Ειδικά ο όρος *cyberculture* (κυβερνοκουλτούρα) δηλώνει τη νέα στάση που έχει διαμορφωθεί λόγω της εκτεταμένης χρήσης του διαδικτύου.

Επομένως, η έννοια του πολιτισμού και ειδικότερα του λαϊκού πολιτισμού –όπως αυτός είχε αρχικά οριστεί από την επιστήμη της Λαογραφίας– πλέον μεταλλάσσεται, εξαιτίας της εκτεταμένης χρήσης των ηλεκτρονικών υπολογιστών.

1.2. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

I. Εισαγωγή

Η Λαογραφία, η επιστήμη του παραδοσιακού πολιτισμού, περιλαμβάνει στοιχεία της προφορικής παράδοσης που κληροδοτήθηκε από τους προγόνους μας, αλλά και της γραπτής που παραδίδεται από γενιά σε γενιά, οι οποίες συγκροτούν τον πυρήνα του λαϊκού πολιτισμού.

Ως επιστήμη της μελέτης του λαϊκού πολιτισμού, η Λαογραφία πρωτοεμφανίστηκε το 1846 στην Αγγλία. Στην Ελλάδα μετρά πάνω από έναν αιώνα (114 χρόνια εάν ορίσουμε ως αφετηρία το 1909) ύπαρξης, με την ίδρυση της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας και με την έκδοση του επιστημονικού της Δελτίου, της «Λαογραφίας» (1909). Αν και οι νέες τεχνολογικές εξελίξεις είχαν αρχικά επιφέρει διαφωνίες μεταξύ των λαογράφων εξαιτίας των αλλαγών στους κόλπους της Λαογραφίας, στις μέρες μας η σχέση των νέων τεχνολογιών με τη Λαογραφία δεν θεωρείται πλέον αντιμαχόμενη, αλλά έχει εξελιχτεί σε μια σχέση συμπόρευσης, καθώς μέσα από το διαδίκτυο είτε μεταδίδονται είτε διασώζονται είτε προκύπτουν ολοένα και αυξανόμενα νέα στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού.

Για την ανάδειξη της πορείας της παραπάνω σχέσης, κρίνεται απαραίτητο να διερευνηθούν τόσο οι σημασίες που κατά καιρούς είχε η έννοια «Λαογραφία», όσο και το αντικείμενο και οι σκοποί της επιστήμης της Λαογραφίας.

8. Σύνθετη λέξη με πρώτο συνθετικό το «Apple» που αναφέρεται στη γνωστή εταιρεία των ηλεκτρονικών υπολογιστών και με δεύτερο τη λέξη «lore» που αναφέρεται στις λαϊκές παραδόσεις (Fox, 2007: 5-8, στο Κατσαδώρος, 2013: 108-109).

II. Η Λαογραφία ως επιστήμη: Ορισμοί και αντικείμενο

Λαογραφία είναι η επιστήμη η οποία μελετά/εξετάζει τον λαϊκό πολιτισμό –τον αυθόρμητα δημιουργημένο στη διάρκεια των αιώνων– και αναφέρεται στα ήθη και τα έθιμά του, στους μύθους, στις δοξασίες, στις αντιλήψεις πάνω στα διάφορα φυσικά, πνευματικά και κοινωνικά θέματα.

Ο Blanc (2009) αναφέρει πως η λαογραφική επιστήμη ερευνά την «εξωτερική έκφραση της δημιουργικότητας, τις αναρίθμητες μορφές και τις αλληλεπιδράσεις από τα άτομα και τις κοινότητές τους» και σε αυτή τη διαπίστωση στηρίζεται ο Μιχαήλ (2009: 297) για να χαρακτηρίσει τον κόσμο του διαδικτύου ως κατεξοχήν λαογραφικό κόσμο.

Σκοπός της Λαογραφίας δεν είναι τόσο η επιφανειακή περιγραφή της ζωής, όσο ο προσδιορισμός του λαού αλλά και η μελέτη των αιτιών που γεννούν τη μια ή την άλλη εκδήλωση, τις συνθήκες δηλαδή που επικρατούσαν κατά τη διαμόρφωση της λαϊκής κοσμοαντίληψης. Πιο συγκεκριμένα, μελετά παραμύθια, μύθους, θρύλους, ανέκδοτα, παροιμίες, αινίγματα, ψαλμωδίες, κολακείες, ευλογίες, κατάρες, όρκους, ύβρεις, πειράγματα, προπόσεις ακόμα και χαιρετισμούς (Sims & Stephens, 2011). Σε αυτήν καταγράφονται ακόμη ή συμπεριλαμβάνονται οι λαϊκές φορεσιές, οι λαϊκοί χοροί, τα λαϊκά δράματα (π.χ. παντομίμα), τα είδη λαϊκής τέχνης, οι λαϊκές πεποιθήσεις, οι δεισιδαιμονίες, η λαϊκή ιατρική, η λαϊκή μουσική, τα δημοτικά τραγούδια (π.χ. νανουρίσματα, μπαλάντες), η λαϊκή γλώσσα, (π.χ. παρομοιώσεις, μεταφορές, ονομασίες, ψευδώνυμα, λαϊκές ετυμολογίες, τοπωνύμια αλλά και φράσεις των μικροπωλητών ή παραδοσιακές φράσεις που χρησιμοποιούνται για να φωνάξει κάποιος τα ζώα ή να τους δώσει εντολές) και κάθε είδους στίχοι παιδικών ποιημάτων και τραγουδιών, τον κοινωνικό και ιστορικό χαρακτήρα της επιστήμης που μελετά τόσο τον παραδοσιακό, προβιομηχανικό πολιτισμό όσο και την μεταπολεμική εξέλιξή του στο σύγχρονο λαϊκό πολιτισμό έτσι όπως αυτός διαμορφώνεται στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης (Κακάμπουρα, 2010: 215-223).

Ως η επιστήμη της μελέτης του λαϊκού πολιτισμού, η Λαογραφία πρωτοεμφανίστηκε με τον Άγγλο αρχαιολόγο William John Thoms (1846) που την ονομάζει «folklore». Σύμφωνα με τη θεωρία του, ο λαός (folk) όσα γνωρίζει (lore) και κάνει πράξη μέσα από διάφορες εκφάνσεις του λαϊκού βίου, στηρίζεται στην παράδοση. Ο Thoms πρότεινε ο νέος όρος να χρησιμοποιείται προκειμένου να περιγραφούν οι συμπεριφορές, τα έθιμα, οι δεισιδαιμονίες, τα τραγούδια, οι παροιμίες κ.τ.λ. (Κυριακίδου – Νέστορος, 1997: 44), του «παλιού καιρού», αντί του όρου «δημοφιλείς αρχαιότητες» που συνηθιζόταν ως τότε (Fox, 2008: 9-11).

Αρκετές δεκαετίες αργότερα, ο Γερμανός Julius Schwietering θέλησε να δώσει στη Λαογραφία καινούργιο περιεχόμενο και μέθοδο, μεταβάλλοντάς τη σε ιστορική κοινωνιολογική επιστήμη. Συγκεκριμένα, αναφέρει πως «αφότου βρήκαν πως ο “χρυσός αιώνας” μιας δίχως μόρφωση και πολιτισμό ύπαρξης, όπως την κήρυξε ο Rousseau, ολοκληρωνόταν στην πραγματική ζωή του αγρότη

στην ύπαιθρο, ρίχτηκε το σπέρμα εκείνης της ολέθριας ταύτισης πρωτογονικότητας και αγροτιάς, που ήταν καθοριστική για κάθε λαογραφική έρευνα ως τώρα [...], αυτή η ιδεαλιστική λάμψη, που αχτιδοβόλισε στις ποιμενικές μεταμφιέσεις του 18ου αιώνα και έμεινε ως σήμερα στη λαογραφική αντίληψη για τον χορευτή, τραγουδιστή, τον στολισμένο με τις φορεσιές του “πρωτόγονο” χωρικό» (Μερακλής, 2004: 26).

Και στις δύο θεωρήσεις, στην έννοια του λαϊκού δεν συμπεριλαμβανόταν κάτι ενιαίο (στην πρώτη ο προσανατολισμός της Λαογραφίας παραμένει αρχαιολογικός, ενώ στη δεύτερη αποκτά σύγχρονη κατεύθυνση) παρά μόνο ότι η αγροτική τάξη βρίσκεται σε συνάρτηση με τον ρόλο του συντηρητή μιας παλιάς παράδοσης, «of the olden Times» (Μερακλής, 2004: 26).

Στην Ελλάδα, η επιστημονική σημασία του όρου «Λαογραφία» δόθηκε για πρώτη φορά το 1988 από τον Νικόλαο Πολίτη, αντικαθιστώντας τον προγενέστερο όρο «Νεοελληνική Εθιμολογία και Μυθολογία», ο οποίος το 1909 (Herzfeld, 2002: 174-177· Αλεξιάδης, 2006: 24-31· Κούζας, 2009), καθορίζει τα όρια της νέας επιστήμης ως εξής:

«Η Λαογραφία εξετάζει τας κατά παράδοσιν δια λόγων, πράξεων ή ενεργειών εκδηλώσεις του ψυχικού και κοινωνικού βίου του λαού· τας εκδηλώσεις δηλαδή εκείνας, των η πρώτη αρχή είναι άγνωστος, μη προελθούσα εκ της επιδράσεως υπερόχου τινός ανδρός, αίτινες κατ’ ακολουθίαν δεν οφείλονται εις την ανατροφήν και την μόρφωσιν, και εκείνας, αίτινες είναι συνέχεια ή διαδοχή προηγηθείσης κοινωνικής καταστάσεως ή είναι μεταβολή ή παραφθορά άλογος ελλόγων εκδηλώσεων του βίου, αλλ’ αφομοιούμενας ή συναπτομένας στενώς προς τας κατά παράδοσιν».

Ο ορισμός του Πολίτη περιλαμβάνει τόσο τη λαϊκή λογοτεχνία, τα «μνημεία του λόγου», όπως τα ονομάζει ο ίδιος, δηλαδή τα τραγούδια, τα παραμύθια, τις παροιμίες, τα ξόρκια, όσο και τον υλικό, πνευματικό και κοινωνικό βίο του λαού.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, το αντικείμενο της Λαογραφίας δεν περιορίζεται μόνο στη λαϊκή φιλολογία, αλλά περιλαμβάνει επίσης τον υλικό και κοινωνικό βίο των κοινωνιών. Έτσι, το μοντέλο του Πολίτη είναι το γερμανικό μοντέλο της Λαογραφίας, αν και το ενδιαφέρον του δεν στρέφεται προς τον παραδοσιακό πολιτισμό στο σύνολό του, αλλά στις εκδηλώσεις του και από αυτές, μόνο σε εκείνες που μπορούσαν να στοιχειοθετήσουν την αρχαιοελληνική καταγωγή του σύγχρονου ελληνικού έθνους (Τζάκης, 2002), τεκμηριωμένα και όχι αυθαίρετα, μόνο για ιδεολογικούς λόγους (Κακάμπουρα, 2012: 327-342).

Ο Ν. Πολίτης, εκτός από την προσπάθεια απόδοσης ενός ορισμού της επιστήμης της Λαογραφίας, προχώρησε και στον καθορισμό των θεμάτων και της μεθοδολογίας της στον πρώτο τόμο του περιοδικού *Λαογραφία* (Πολίτης, 1909). Θεωρεί ότι η επιστήμη αυτή έχει ως αντικείμενο έρευνας τους ανθρώπους και πιο συγκεκριμένα τον πολιτισμό ενός λαού (Μερακλής, 2004: 15). Σύμφωνα με

τον Πολίτη, σκοπός της Λαογραφίας είναι η καταγραφή, η συλλογή και η μελέτη των επιβιώσεων που αποτελούσαν τον παραδοσιακό πολιτισμό και ανάγονται στον αρχαίο ελληνικό κόσμο και αντικείμενο της Λαογραφίας είναι οι εκδηλώσεις του ψυχικού, κοινωνικού και υλικού βίου. Ο Πολίτης διέκρινε ακόμη το υλικό της Λαογραφίας σε: α) Μνημεία λόγου (δημοτικά τραγούδια, μύθοι, παραμύθια) και β) Κατά παράδοση πράξεις και ενέργειες (κατοικία, τροφή, ένδυση, ήθη, έθιμα).

Επιπλέον, ο Πολίτης, για τη διατύπωση του ορισμού της Λαογραφίας, θέτει ως βασικό κριτήριο την καταγωγή κι έτσι ξεκαθαρίζει ποια πρέπει να θεωρούνται γνήσια λαογραφικά φαινόμενα, δεν δίνει, ωστόσο, στοιχεία σχετικά με τον χαρακτήρα τους. Ο Στίλπων Κυριακίδης συμπληρώνει τον ορισμό του Πολίτη, προσδιορίζοντας το αντικείμενο της Λαογραφίας με βάση τον χαρακτήρα των φαινομένων και όχι την καταγωγή τους. Επιπρόσθετα, προβάλλει την πάλη μεταξύ του παραδοσιακού και του νεωτερικού, θεωρώντας ότι το νεωτερικό αφορά τους λίγους, ενώ το παραδοσιακό τους πολλούς – λαμβάνοντας ως δεδομένο το γεγονός πως συνήθως οι πολλοί αποτελούν τον λαό και βρίσκονται προσκολλημένοι σ' αυτό που οι λίγοι δημιούργησαν (Κυριακίδου–Νέστορος, 1989). Η συγκεκριμένη θέση, βέβαια, δεν ισχύει στη σύγχρονη εποχή, διότι η Λαογραφία «συνεχίζει να είναι ζωντανή και γερή στο σύγχρονο κόσμο, γεγονός που οφείλεται εν μέρει στην αυξανόμενη μετάδοση [στοιχείων λαϊκού πολιτισμού] μέσω του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και του διαδικτύου» (Dundes, 2004: 406).

Η Λαογραφία ως επιστήμη σύμφωνα με τον Μέγα (1967: 39) θεωρείται «αρτιπαγής». Ειδικότερα στην Ελλάδα, αριθμεί ήδη έναν αιώνα 'ζωής', αν θεωρήσουμε αρχή της την ίδρυση της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας και την έκδοση του επιστημονικού της Δελτίου, της «Λαογραφίας» το 1909 (Πολίτης, 1871, στο Αλεξιάδης, 1988: 1-2, 15-18, 41-45). Παρότι ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα είχε αρχίσει συστηματικότερη μελέτη του παραδοσιακού λαϊκού πολιτισμού των νεότερων Ελλήνων με ειδικές εκδόσεις υλικού και μελέτες από σοβαρούς ερευνητές, ουσιαστικά με την αυτοτέλεια της Λαογραφίας ως επιστήμης καθορίστηκαν για πρώτη φορά τα όρια, το πεδίο έρευνας καθώς και ο σκοπός της μελέτης του παραδοσιακού λαϊκού πολιτισμού (Οικονομίδης, 1987-1989: 11-86).

Κατά την Κυριακίδου-Νέστορος (1989), η Λαογραφία ως επιστήμη θεμελιώνεται πάνω στην έννοια του πολιτισμικού δυϊσμού, αφού η διάκριση του πολιτισμού γίνεται είτε με βάση αξιολογικές κρίσεις, δηλαδή ανώτερος-κατώτερος, είτε με βάση τοπικά κριτήρια, δηλαδή αγροτικός-αστικός, είτε στη βάση μιας ιστορικής προοπτικής, δηλαδή παραδοσιακός-σύγχρονος και αποτελεί κυρίως εθνική επιστήμη, αφού μελετά τους πολιτισμούς των λαών σε εθνικό επίπεδο (Μερακλής, 2004: 13). «Ο προορισμός της Λαογραφίας σε σχέση με την έννοια του έθνους είναι διττός αφενός να ανακαλύψει την ψυχή ή το πνεύμα του λαού, έτσι ώστε να μπορεί η κυβερνητική πολιτική να προσαρμοστεί σ' αυτό αφετέρου πρέπει να τον επηρεάσει σύμφωνα με τις κρατικές απαιτήσεις», αναφέρει η Κυριακίδου-Νέστορος (1997), υποστηρίζοντας πως, στην ουσία, η Λαογραφία θα «νομιμοποιούσε» στη συνείδηση

του λαού ακόμα και το πιο παράλογο αίτημα του κράτους και θα καθιέρωνε την ιδέα της πατρίδας ως σύμβολο πίστης του λαού. Επομένως, η Λαογραφία ξεκίνησε ως μια κατεξοχήν εθνική επιστήμη, αποτέλεσε αρχικά εργαλείο της κυβερνητικής πολιτικής και στηρίχθηκε στον εθνοκεντρισμό και τις φυλετικές διακρίσεις (Κυριακίδου-Νέστορος, 1997).

Σε σύγχρονες μελέτες (Καμηλάκη-Πολυμέρου & Καραμανές, 2008: 12-13· Βαρβούνης, 1994: 15-18) πλέον η πολυπολιτισμικότητα αποτελεί νέα πρόκληση για την άλλοτε «εθνική» επιστήμη της Λαογραφίας, η οποία καλείται να εντάξει ομαλά τα στοιχεία και τα δεδομένα λαϊκών παραδόσεων μεγάλου αριθμού διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων μεταναστών στις χώρες υποδοχής τους, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την επίδραση των παραδόσεων Ελλήνων μεταναστών στη λαϊκή κουλτούρα του Καναδά, που αποτελείται από τη σύνθεση περίπου 70 διαφορετικών πολιτισμικών/εθνικών ομάδων.

Ο συντομότερος ορισμός που μπορεί, κατά τον Αλεξιάδη, να δοθεί για τη Λαογραφία είναι πως πρόκειται για την «επιστήμη του λαϊκού μας πολιτισμού», ορισμός που υποδηλώνει μία διπλή ερευνητική κατεύθυνση: η πρώτη αφορά την έρευνα και τη μελέτη των πολιτισμικών εκδηλώσεων των «λαϊκών ομάδων» που ζουν στις αστικές περιοχές και η δεύτερη, που είναι η αρχή της λαογραφικής επιστήμης, έχει ως αντικείμενο την εξέταση του συνόλου των εκδηλώσεων των εργατικών και των αστικών πληθυσμών (Μερακλής, 2011), που διακατέχονταν από ένα συντηρητικό πνεύμα και μία προσήλωση στο παρελθόν, γεγονός που δικαιολογείται από την απουσία «εγκύκλιος» μόρφωσης. Αυτό έχει οδηγήσει πολλούς ερευνητές να πιστεύουν ότι η προφορική παράδοση αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό του παραδοσιακού λαϊκού πολιτισμού, ωστόσο ο αναλφαβητισμός που επικρατούσε στα λαϊκά κοινωνικά στρώματα σταδιακά υποχώρησε και μέσω της εκπαίδευσης οι πολίτες άρχισαν να εκφράζονται γραπτώς, γεγονός που οδήγησε στη δημιουργία της γραπτής λαϊκής παράδοσης (Αλεξιάδης, 2003: 2-22).

III. Αρχές, μέθοδοι και σκοποί της Λαογραφίας – Αμφισβητήσεις, προβληματισμοί και αλλαγές

Ήδη από το ξεκίνημα της επιστήμης αλλά και στην πορεία και εξέλιξή της, η αγάπη πολλών και η προσπάθειά τους τόσο να διασώσουν τον παραδοσιακό τρόπο ζωής όσο και να προβάλουν τις τοπικές, πολιτιστικές αξίες, είχε ως αποτέλεσμα τη συγκέντρωση και καταγραφή λαογραφικού υλικού. Αρχικά, οι ερασιτέχνες λαογράφοι κατά κύριο λόγο κατέγραφαν το λαογραφικό υλικό που συνέλεγαν, καθοδηγούμενοι αρκετές φορές από επιστήμονες λαογράφους, αν και συχνά γίνονταν παρατυπίες οι οποίες όμως δεν ήταν ούτε πολλές ούτε καθοριστικές. Επιπρόσθετα, αν και τις περισσότερες φορές απουσίαζε η θεωρητική θεμελίωση, η αγάπη, η πείρα και τα βιώματα όσων ασχολήθηκαν με τη συλλογή και την καταγραφή λαογραφικού υλικού τους οδηγούσαν αρκετά συχνά σε μία έγκυρη καταγραφή (Βαρβούνης, 1993: 1-120· Κακάμπουρα, 2006: 108-135).

Στην πορεία, τα λαογραφικά μουσεία και οι πολιτιστικοί σύλλογοι αποτέλεσαν και αποτελούν ένα μέσο για τη διάδοση του λαϊκού πολιτισμού. Ειδικά στους (τοπικούς) πολιτιστικούς συλλόγους συμμετέχουν άνθρωποι που έχουν βιώσει σημαντικές στιγμές στο παρελθόν και προσπαθούν να παρέχουν πληροφορίες σχετικά με αυτές. Το λαογραφικό υλικό που συλλέγεται συνήθως, είτε δημοσιεύεται σε περιοδικά που εκδίδουν είτε εκτίθεται σε λαογραφικά μουσεία ή κατατίθεται σε ερευνητικά κέντρα και πανεπιστήμια (Βαρβούνης, 1994). Στην πραγματικότητα, το λαογραφικό υλικό συλλέγεται σε έναν συγκεκριμένο τόπο και με αυτόν τον τρόπο «η συλλογή υλικού σε τοπικό επίπεδο παρουσιάζει τα πλεονεκτήματα της βιωματικότητας του συλλέκτη, η οποία μπορεί να καλύψει τα κενά και να κατευθύνει την έρευνα στα πιο ενδιαφέροντα και αξιοσημείωτα θέματα του τοπικού παραδοσιακού πολιτισμού» (Βαρβούνης, 1994).

Ο Στ. Ήμελλος, σύγχρονος λαογράφος, ως μέθοδο συλλογής και καταγραφής του λαογραφικού υλικού προτιμά τη χαρτογραφική, με το ενδιαφέρον του να επικεντρώνεται στους τόπους εκδήλωσης των λαογραφικών φαινομένων και στη γεωγραφική τους διάδοση και για τον σκοπό αυτό δημιουργούνται λαογραφικοί άτλαντες (Ήμελλος, 1997).

Ανεξάρτητα από τα παραπάνω που αφορούν αποκλειστικά τις μεθόδους έρευνας, μελέτης και αξιοποίησης του λαογραφικού υλικού, ως προς τα αντικείμενα μελέτης των λαογράφων, ήδη από τη δεκαετία του '70, ενδιαφέρον θεωρήθηκε πως έχουν οι αφηγήσεις ζωής, οι ιστορίες ζωής, οι αφηγήσεις προσωπικών εμπειριών και γενικά οι προσωπικές αφηγήσεις των ανθρώπων (Klein, 2006· Κακάμπουρα, 2011· Κακάμπουρα, 2013: 1047-1060). Ο Μερακλής πρότεινε ως πηγή άντλησης υλικού τη μελέτη της λαϊκής αυτοβιογραφίας, ενός είδους της λαϊκής λογοτεχνίας που προκάλεσε το ενδιαφέρον και άλλων Νεοελλήνων λαογράφων. Επιπρόσθετα, ο ίδιος έστρεψε το ενδιαφέρον της Λαογραφίας από τα έθιμα στα ήθη και στην καθημερινή ζωή (δηλαδή στις καθημερινές πρακτικές βίωσης), μια που τα ήθη ορίζονται ως «ένα άμορφο υλικό συμπεριφοράς των κοινωνικών ομάδων» (Μερακλής, 2011). Στη συνέχεια, ο Μερακλής στράφηκε στον αστικό χώρο δίνοντας έμφαση στον κοινωνικό χαρακτήρα των πολιτισμικών φαινομένων και διαχώρισε το λαογραφικό υλικό σε: α) κοινωνική συγκρότηση, β) ήθη και έθιμα και γ) λαϊκή τέχνη, προωθώντας την ανάπτυξη της Κοινωνικής Λαογραφίας που εστιάζει στις κοινωνικές δομές τις οποίες θεωρεί υπεύθυνες για τη διαμόρφωση και διάδοση των πολιτισμικών φαινομένων (Μερακλής, 2011).

Σύμφωνα με τον Στίλωνα Κυριακίδη, αντικείμενο της Λαογραφίας είναι ο ίδιος ο παραδοσιακός πολιτισμός, η ουσία του και όχι ορισμένες εκδηλώσεις του και οι άνθρωποι θεωρούνται το επίκεντρο του λαογραφικού ενδιαφέροντος. Μεταγενέστερος και μαθητής του Πολίτη, ο Κυριακίδης προώθησε τη διαχρονική μελέτη της λαογραφικής επιστήμης διευρύνοντας το ενδιαφέρον της και σε νέα θέματα (υλικό βίο), χρησιμοποιώντας την ιστορική μέθοδο και διακρίνοντας τα λαογραφικά θέματα

σε: α) φυσικές (υλικός βίος), β) πνευματικές (θρησκεία, επιστήμη κ.λπ.) και γ) κοινωνικές εκδηλώσεις (κοινωνική, κοινοτική οργάνωση) (Καμηλάκη-Πολυμέρου & Καραμανές, 2008: 14-15).

Ο Γ. Μέγας, επίσης μαθητής του Ν. Πολίτη, χρησιμοποίησε για τον διαχωρισμό του λαογραφικού υλικού το ίδιο το γεγονός ως κριτήριο και εισήγαγε τη διαίρεση του λαογραφικού υλικού σε: α) υλικό, β) πνευματικό και γ) κοινωνικό βίο. Παράλληλα, ο Δ. Λουκάτος προτείνει τον εθνογραφικό τρόπο μελέτης με βάση την επιτόπια έρευνα και, τονίζοντας την ανάγκη για μεθοδολογική έρευνα που θα οδηγήσει σε έγκυρα συμπεράσματα, εισάγει τη διάκριση του λαογραφικού υλικού σε: α) φιλολογικό και β) εθιμικό. Τέλος, διευρύνει κι αυτός περαιτέρω τη θεματική της Λαογραφίας στρέφοντας το ενδιαφέρον του στον αστικό χώρο και στα πολιτιστικά φαινόμενά του (Καμηλάκη-Πολυμέρου & Καραμανές, 2008: 14-15).

Όπως ήδη αναφέρθηκε, όσον αφορά τη μεθοδολογία για τον εντοπισμό και την καταγραφή των εκδηλώσεων του λαϊκού/παραδοσιακού πολιτισμού, οι λαογράφοι χρησιμοποιούν διαχρονικά την επιτόπια έρευνα ή έρευνα πεδίου, η οποία διεξάγεται «σε μια κοινότητα τοπικά καθορισμένη και περιορισμένη» και μπορεί να οργανωθεί είτε θεματικά είτε τοπικά (Τζάκης, 2002). Ο Μέγας αποτελεί έναν από τους πρώτους Έλληνες λαογράφους που αναγνώρισε την αξία της επιτόπιας έρευνας και της χρήσης ερωτηματολογίων στην επιτόπια καταγραφή του λαογραφικού υλικού. Βέβαια, επειδή η έρευνα πεδίου πρέπει να είναι ενδελεχής και ακριβής στην παρατήρηση των φαινομένων και επειδή, ταυτόχρονα, θεωρείται σκόπιμο να χρησιμοποιούνται παλαιότερα έργα τόσο στη συλλογή και καταγραφή του υλικού όσο και στην ερμηνεία, ο Μέγας πρότεινε, για τη διευκόλυνση της αξιοποίησης της εν λόγω μεθόδου, το σύστημα τριών τμημάτων, που αναφέραμε πιο πάνω, για τη διάκριση του λαογραφικού υλικού, το οποίο περιλαμβάνει την υλική, πνευματική και κοινωνική ζωή (Καμηλάκη-Πολυμέρου & Καραμανές, 2008: 14-15).

Ωστόσο, οι μέθοδοι της Λαογραφίας ποικίλουν ανάλογα, τόσο σε σχέση με την κατεύθυνση που υιοθετείται, όσο και με τον χρονικό ορίζοντα που επιλέγεται. Τα δεδομένα που συλλέγονται, συγκεκριμένα κατά τη διάρκεια της έρευνας πεδίου, ερμηνεύονται μέσα από ένα διεπιστημονικό πρίσμα και σύμφωνα με τη μέθοδο των πολλαπλών προσεγγίσεων, έτσι ώστε η Λαογραφία να επιχειρεί να διαμορφώσει μια συνολική θεώρηση για τα γεγονότα του λαϊκού/παραδοσιακού πολιτισμού, κινούμενη από το επιμέρους προς το καθολικό και έτσι η Λαογραφία γίνεται ο διαμεσολαβητής για τη διαμόρφωση της έννοιας του λαού και των εκδηλώσεών του. Βέβαια, θα πρέπει να επισημάνουμε πως η μεθοδολογία της Λαογραφίας δεν είναι παγιωμένη διαχρονικά. Συγκεκριμένα, άλλαξε σημαντικά ιδίως μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο (Αλεξιάδης, 2008).

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί πως σύμφωνα με τον Ευάγγελο Αυδίκο, η Λαογραφία (folklore) τείνει να καταργηθεί τόσο ως έκφραση όσο και ως αντιμετώπιση στο εξωτερικό, όπου η λέξη «Λαογραφία» παίρνει συχνά ένα ειρωνικό χρώμα, όταν πρόκειται για κάτι παρωχημένο που διατηρείται

τεχνητά για λόγους συναισθηματικούς. Ορισμένα Πανεπιστήμια του εξωτερικού έχουν ακόμα μετονομάσει το αντίστοιχο μάθημα της Λαογραφίας σε Εθνολογία, Πολιτιστική Ανθρωπολογία ή Αγροτική Κοινωνιολογία, ανάλογα με τον τόνο που θέλουν να του δώσουν και το πού θέλουν να εστιάσουν. Επίσης, ο όρος «Λαογραφία» απαντάται πλέον πολύ σπάνια στις ξένες εκδόσεις, ενώ αντίθετα στη βιβλιογραφία αυξάνονται σοβαρά, βιβλία και άρθρα υπό τον τίτλο «Εθνογραφία» (Αυδίκος, 1991: 109).

Όσον αφορά την επιστήμη της Λαογραφίας στα δι' ημάς, ο Αλεξιάκης επισημαίνει ότι η διεύρυνση των ενδιαφερόντων της ελληνικής Λαογραφίας την καθιστά επιστήμη «πέραν της Λαογραφίας». Επομένως, για να σημαίνει αυτό που σήμαινε αρχικά, πρέπει είτε να μειώσει το πεδίο εφαρμογής της είτε να αλλάξει και να επεκτείνει, παράλληλα με το πεδίο ενδιαφέροντός της, και τον τίτλο της, ώστε να καλύπτει και την κοινωνική της διάσταση. Ο όρος «Κοινωνική Λαογραφία» που πρότεινε ο Μ. Μερακλής μπορεί να δώσει μια απάντηση στο πρόβλημα που επισημαίνει ο Αλεξιάκης (Αλεξιάκης, 2003: 40), καθώς με τον όρο «Κοινωνική Λαογραφία» εισάγεται η κοινωνιολογική παράμετρος στην εξέταση των λαογραφικών φαινομένων και ο σύγχρονος λαϊκός πολιτισμός εξετάζεται σε μια κοινωνικο-ιστορική αυτοτέλεια χωρίς την αναζήτηση των δεσμών με το αρχαίο παρελθόν, στην οποία στόχευε η Λαογραφία της συνέχειας. Προς αυτή την κατεύθυνση θα μπορούσε να συνδράμει και η «Κοινωνική Ανθρωπολογία»⁹ εφόσον αυτή προσεγγίζει τις μεθόδους των κοινωνικών επιστημών (Αλεξιάδης, 2006: 43-44).

Κατά τον Αλεξιάδη (2006: 47, 53), ο συνδυασμός αυτών των δύο μεθόδων κρίνεται απαραίτητος, καθώς τα λαογραφικά φαινόμενα, παρά τη μακροβιότητα που παρουσιάζουν σε ορισμένες περιπτώσεις, δεν παύουν να είναι φαινόμενα ιστορικά που πραγματώνονται σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο, κάτι που σημαίνει ότι πάντοτε κατά τη διάρκεια της πραγμάτωσης του λαογραφικού φαινομένου (π.χ. ένα τοπικό έθιμο) υπήρχαν συγκεκριμένες ιστορικά υπαρκτές ομάδες ανθρώπων που το ασκούσαν σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο. Και αν το συγκεκριμένο λαογραφικό φαινόμενο (έθιμο) συμβαίνει να έχει διατηρηθεί κατά τη διάρκεια ενός μεγάλου χρονικού διαστήματος και αιώνων, αυτό, κατά τον Αλεξιάδη, δε σημαίνει ότι έμεινε αναλλοίωτο ή ότι οι χρήστες του το τηρούσαν απαρέγκλιτα πάντα με τον ίδιο τρόπο (Αλεξιάδης, 2006: 53).

Αναφορικά με τη σχέση της αναγκαιότητας ιστορικότητας στη βίωση ενός πολιτισμικού λαϊκού φαινομένου, ο Μερακλής δηλώνει ότι η αναζήτηση της επιβίωσης αναδεικνύει μια πολιτισμική

9. Η Κοινωνική Ανθρωπολογία προσεγγίζει μεθόδους των κοινωνικών επιστημών (Αλεξιάδης, 2006: 43-44). Ο συνδυασμός τέτοιων μεθόδων είναι απαραίτητος, εφόσον τα λαογραφικά φαινόμενα, παρά τη μακροβιότητα που παρουσιάζουν σε ορισμένες περιπτώσεις, δεν παύουν να είναι φαινόμενα ιστορικά και πραγματοποιούμενα σε ορισμένο τόπο και χρόνο. Βλ. σχετικά: Αλεξιάδης, 2006: 47, 53.

διάσταση, η οποία «αν δεν δρα αντίθετα προς την ιστορία, τουλάχιστον υπάρχει και δρα παράλληλα με την ιστορία, έξω από αυτή» (Μερακλής, 1989: 15), ενώ παράλληλα, δεν αρνείται την ύπαρξη αυτόνομων (δηλαδή μη σχετιζόμενων με την ιστορία) επαναλαμβανόμενων πολιτισμικών βιωμάτων. Χωρίς αυτά άλλωστε, ισχυρίζεται, δεν θα υπήρχε παράδοση, επομένως δεν θα χρειαζόταν και η Λαογραφία. Παραδέχεται ωστόσο πως στην πραγματικότητα τελικά τα στοιχεία αυτά προσαρμόζονται και εντάσσονται στο νέο περιβάλλον (Μερακλής, 2001: 35).

Μπορεί, βέβαια, ο Μερακλής να δίνει μια κοινωνιολογική διάσταση στη Λαογραφία με την εισαγωγή της «Κοινωνικής Λαογραφίας», ωστόσο πολλοί επιστήμονες επιμένουν ότι η Λαογραφία χρειάζεται τη μέθοδο και τη θεωρία της Ανθρωπολογίας, για να μπορέσει να κατανοήσει πλήρως το αντικείμενό της. Ο Αλεξιάκης υποστηρίζει ότι Λαογραφία που δεν χρησιμοποιεί την ανθρωπολογική θεωρία και μέθοδο, επιστρέφει στο προεπιστημονικό της στάδιο, παύει να είναι επιστημονική (Αλεξιάκης, 2003: 45). Αλλά μήπως αυτή η επικάλυψη αναιρεί την ύπαρξη δύο διαφορετικών επιστημών και τελικά η Λαογραφία και η Ανθρωπολογία είναι απλώς κλάδοι της ίδιας επιστήμης; (Αλεξιάκης, 2003: 39).

Η εξήγηση στο παραπάνω μπορεί να δοθεί με τη διαπίστωση πως, στην πραγματικότητα, η επιμονή των Ελλήνων ανθρωπολόγων να μελετούν Έλληνες εξαλείφει την ερευνητική εξωστρέφεια, δημιουργεί ένα κλίμα περιχαράκωσης και οδηγεί την Ανθρωπολογία στη Λαογραφία (Παπαταξιάρχης, 2003: 69). Υπάρχει, όμως, μια σημαντική διαφορά μεταξύ Λαογραφίας και Ανθρωπολογίας οίκοι,¹⁰ αφού «Η Ανθρωπολογία προϋποθέτει μια κοινωνική, σχεδόν οντολογική απόσταση μεταξύ του ερευνητή και του αντικειμένου έρευνάς του, ενώ η Λαογραφία προϋποθέτει, αντίθετα, μια οικειότητα με το αντικείμενο της μελέτης» (Κουρουκλή, 2003: 235). Ακόμα και στην περίπτωση της Ανθρωπολογίας οίκοι, ο ανθρωπολόγος δεν γνωρίζει σε βάθος τη συγκεκριμένη κουλτούρα που μελετά (Αλεξιάκης, 2003: 54), με αποτέλεσμα να μην μπορεί να κατανοήσει πλήρως το αντικείμενό της.

Ο προβληματισμός των επιστημόνων για τη σχέση της Λαογραφίας με την Ανθρωπολογία δεν είναι ο μόνος, εφόσον η ίδια η λέξη «λαός» ως συστατικό της λέξης «Λαογραφία» είναι από μόνη της ευεπίφορη σε παρανοήσεις και εκμετάλλευση. Συγκεκριμένα, οι επιστήμονες την αποφεύγουν, γιατί «είναι ασαφής και προσφέρεται για λαϊκιστική εκμετάλλευση» (Ράπτης, 1992: 1). Επομένως, υπάρχει ένα γενικότερο επιστημολογικό πρόβλημα το οποίο δεν αφορά μόνο τη Λαογραφία αλλά και την Ανθρωπολογία και την Κοινωνιολογία και ίσως και την Ιστορία, κατ' επέκταση. Αυτό είναι ένα πρόβλημα που σχετίζεται με την τεχνολογική έκρηξη και τον κατακερματισμό της γνώσης, σε σημείο που ορισμένοι κοινωνιολόγοι να αναρωτιούνται αν υπάρχει επιστημονικός τομέας για την

10. Πρόκειται για κλάδο της Ανθρωπολογίας που μελετά τον οικείο πολιτισμό, δηλαδή από τους ίδιους τους ερευνητές στη χώρα τους. Χρησιμοποιούνται ακόμα οι όροι αυτο-εθνογραφία και ενδοεθνογραφία. Βλ. σχετικά: Αλεξιάκης, 2003: 43.

Κοινωνιολογία ή θα πρέπει να κληροδοτήσει τα «ιμάτιά της» σε διασταυρούμενα επιστημονικά πεδία όπως η Ανθρωπολογία, η Εκπαίδευση, η Ιστορία κ.λπ. (Σηφάκης, 2003: 13).

Επιπρόσθετα, όπως προαναφέρθηκε, μέσω της Λαογραφίας επιχειρήθηκε σε πολλές χώρες η διάσωση του λαϊκού πολιτισμού, που θα σήμαινε τη συνέχεια του λαού και του έθνους εν μέσω μιας ανασυγκρότησης του έθνους και του κράτους¹¹ (Πολίτης, 1909). Ο λαός, σύμφωνα με τους φιλοσόφους, ήταν οι πολλοί, οι αδαείς και αυτοί που δεν χρησιμοποιούσαν την κρίση τους (Αλεξιάδης, 2007: 291-292), με αποτέλεσμα να καταστεί ανάγκη από την εξουσία για εύρεση ενός μέσου αφύπνισης και καλλιέργειας της εθνικής συνείδησης, όταν χρειάστηκε και έτσι επιστρατεύτηκε η επιστήμη της Λαογραφίας ως ένα μέσο οικειοποίησης ή επανοικειοποίησης της εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας. Προς αυτόν τον σκοπό, οι «ρομαντικοί λαογράφοι» σε πολλές χώρες, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, συνέλεξαν, ερμήνευσαν και αξιοποίησαν το λαογραφικό υλικό με τη λογική μιας ανακτημένης, ύστερα από μακροχρόνια απώλεια, εθνικής κληρονομιάς, που τέθηκε στην υπηρεσία και προς όφελος ενός (νεοσύστατου) πολιτικά ενοποιημένου κράτους. Αυτό, βέβαια, είχε ως αποτέλεσμα να εγείρονται ενστάσεις πως η Λαογραφία συχνά, ακόμη και σήμερα, εργαλειοποιείται ως μέσο αντίστασης στην ξένη κυριαρχία, διευκολύνοντας με τα πορίσματά της μία εθνοκεντρική κρατική διοίκηση, έτσι ώστε το λαογραφικό υλικό να μετατρέπεται σε συμβολική ερμηνεία του έθνους ή σε ρητή επιβεβαίωση της ύπαρξης του έθνους στην υπηρεσία των εθνικιστών που θεωρούν το παρελθόν ως αποκλειστικότητα ενός και μόνο έθνους (του δικού τους), κάτι που επέφερε ενστάσεις. Ωστόσο, παρά τις ενστάσεις, είναι γενικότερα αποδεκτό πως η ύπαρξη της Λαογραφίας ως επιστήμης είναι αρκετά σημαντική καθώς, όπως φαίνεται άλλωστε και από τα αντικείμενα μελέτης της, αποτελεί απαραίτητο συμπλήρωμα όλων εκείνων των επιστημών που ασχολούνται με τις εκδηλώσεις του πνευματικού και υλικού βίου του ανθρώπου, οι οποίες περιλαμβάνουν τη μυθολογία, τη θρησκείολογία, τη γλωσσολογία, τη φιλολογία, την αρχαιολογία, την κοινωνιολογία, την επιστήμη του δικαίου κ.ά. Αυτές οι επιστήμες βασίζονται στο υλικό που παρέχεται από τη γραπτή παράδοση ή από τα μνημεία της αρχαιότητας, επειδή όμως ούτε η γραπτή παράδοση ούτε τα μνημεία έχουν διασωθεί ακέραια, η εικόνα που έχουμε για τον αρχαίο βίο, δεν μπορεί να είναι ολοκληρωμένη και τα κενά που έχουν δημιουργηθεί καλείται να τα καλύψει η Λαογραφία – συχνά μέσω γραπτών ή προφορικών πηγών που, ωστόσο, δεν αποτελούν ιστορικές πηγές. Με την εμφάνιση του Χριστιανισμού οι Πατέρες της εκκλησίας περιέγραψαν και μελέτησαν λαϊκά έθιμα, τα οποία πολλές φορές η εκκλησία αναγκάστηκε να τα εντάξει στη λατρεία της δίνοντάς τους διαφορετική ερμηνεία (Λουκάτος, 1992: 34-35). Επιπλέον, η καταγραφή του λαογραφικού υλικού περιλαμβάνει και την προφορική καταγραφή (απομνημονεύματα ή ταξιδιωτικές εντυπώσεις με στοιχεία από τη λαϊκή ζωή) όπως αυτή συλλέγεται κατά τόπους. Ωστόσο, από τη στιγμή που η τυχαία καταγραφή

11. Αναφέρθηκαν οι περιπτώσεις των Φινλανδών και των Ελλήνων.

του υλικού γίνεται συνειδητή μπορούμε πλέον να μιλάμε για «σπουδή» της λαογραφίας (Λουκάτος 1992: 45-46) και για ελληνική λαογραφία, παρόλο που επιστημονικά θεμελιώθηκε πολύ αργότερα, γύρω στα 1900 από το Νικόλαο Πολίτη, με την ίδρυση της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας και την έκδοση του περιοδικού «Λαογραφία». Παρόμοια είναι και η χρησιμότητα της Λαογραφίας στην κοινωνία, εφόσον η επιστήμη της Λαογραφίας καλείται να γεφυρώσει το χάσμα που υπάρχει μεταξύ των κοινωνικών στρωμάτων λόγω της προόδου που παρατηρείται (Κυριακίδης, 1922), προσφορά που επίσης αποδεικνύει τη μεγάλη σημασία της.

Εξάλλου, σήμερα, που η διάκριση μεταξύ αγροτικού και αστικού τρόπου διαβίωσης έχει ξεθωριάσει, παρατηρείται μια άμβλυνση και χαλάρωση των εθνικών πολιτισμών λόγω του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης (Μερακλής, 2003), το οποίο έχει ως αποτέλεσμα ο λαϊκός πολιτισμός να αντικαθίσταται πλέον από τον «πολιτισμό των μαζών» (Ντάτση, 2003: 77-111). Επομένως, οι λαογράφοι της νεότερης γενιάς ασχολούνται με τον πολιτισμό, την οικονομία και τις κοινωνικές σχέσεις των πληθυσμιακών ομάδων, ανεξαρτήτως τόπου και χρόνου (Αλεξιάδης, 2008: 317). Αυτό με τη σειρά του σημαίνει πως οι διεθνείς συνθήκες που επικρατούν τις τελευταίες δεκαετίες, αναγκάζουν τη Λαογραφία να αναθεωρήσει τους στόχους της και να επαναπροσδιορίσει το αντικείμενό της, και μάλιστα να συνεργαστεί θεωρητικά και μεθοδολογικά με συναφείς επιστήμες, όπως η Ιστορία, η Ανθρωπολογία και η Κοινωνιολογία (Σηφάκης, 2003: 13-35). Τα ενδιαφέροντα της Λαογραφίας έχουν πλέον επεκταθεί στη σύγχρονη ζωή, ξεπερνώντας την προσκόλληση στον αγροτικό πληθυσμό, όπως συνέβαινε παλαιότερα. Ο Λουκάτος (1992), με αντικείμενο μελέτης του τον νέο τρόπο ζωής, έγινε ένας από τους εισηγητές της αστικής ή σύγχρονης Λαογραφίας, όπως ονομάστηκε, που άνοιξε νέα ερευνητικά μονοπάτια και έστρεψε το ερευνητικό του ενδιαφέρον σε σύγχρονα ζητήματα. Σύμφωνα με τον ίδιο, η σύγχρονη Λαογραφία πρέπει να παρακολουθεί τις δημιουργίες του νέου τρόπου ζωής, ακόμη κι αν αυτές είναι ετερόκλητες και βιομηχανικές.

Γίνεται συνεπώς κατανοητό πως με την πάροδο του χρόνου, οι νέες επιστήμες και μαζί με αυτές και οι επιστήμονες που τις διακονούν αναγκάστηκαν να προσαρμοστούν στις νέες απαιτήσεις και προκλήσεις, διευρύνοντας και αλλάζοντας ακόμη και το πεδίο και τους τρόπους μελέτης και έρευνάς τους. Στην εποχή μας, η κρίση ταυτότητας, που οφείλεται στην πολυπλοκότητα των κοινωνικών φαινομένων και στη διαπλοκή και τη μετάλλαξη των δεδομένων, έχει επιβάλει την αναθεώρηση τόσο του θεωρητικού πλαισίου όσο και του μεθοδολογικού εξοπλισμού, κάτι που, όπως είναι φυσικό, αγγίζει και τη Λαογραφία, αν σκεφτούμε πως η ταυτότητα ενός λαού (συνεπώς και η κρίση ταυτότητας) αποτελεί αντικείμενο μελέτης της. Η κρίση γίνεται σχεδόν πιο έντονη, αν συνυπολογιστούν: α) η στατικότητα της Λαογραφίας για μια περίοδο σχεδόν 70 ετών (τέλη της δεκαετίας του '60 με αρχές της δεκαετίας του '70), β) η ταύτισή της με την ερασιτεχνική ενασχόληση που είχε συχνά αναλαμπές και αξιόλογη προσφορά, γ) ο εμποτισμός της σε ιδεολογίες, δ) ο ιδεολογικός και εθνικός χαρακτήρας της

και ε) ο επαγγελματικός ανταγωνισμός με τις συγγενείς επιστήμες (Ανθρωπολογία, Εθνολογία) οι οποίες, τελικά, άρχισαν να τροφοδοτούν πιο τακτικά την επιστημονική αγορά της χώρας μας (Αυδίκος, 1991: 109-122).

Απ' όλα τα παραπάνω γίνεται προφανές πως η μέχρι σήμερα επιστημονική πορεία της Λαογραφίας εν γένει έχει προκαλέσει έντονες συζητήσεις τόσο σχετικά με τη γενική προσφορά και τη θεωρία της όσο και με τη μεθοδολογία της, την οντότητα και την υπόστασή της ως επιστημονικού κλάδου. Επ' αυτού, ο Θεόδωρος Παπαδόπουλος θεωρεί ότι οι τεχνολογικές και οικονομικές αλλαγές έχουν καταστήσει σαφές πως οι αλλαγές που πρέπει να γίνουν στη θεωρία και τη μέθοδο της λαογραφικής επιστήμης είναι αναγκαίες και ριζικές και πως η μελλοντική θέση της Λαογραφίας «ως επιστήμης του ανθρώπου» θα εξαρτηθεί από τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζει τα προβλήματα των ανθρώπων λόγω του ραγδαία εξελισσόμενου κοινωνικού περιβάλλοντος και από την ευελιξία προσαρμογής του θεωρητικού και μεθοδολογικού εξοπλισμού της στις απαιτήσεις των προβλημάτων αυτών (Μερακλής, 2011· Μπούρα, 1989: 15-25· Μερακλής, 1990: 20· Dorson, 1981: 149-154· Θανασοπούλου, 1987: 20-42· Αυδίκος, 1990: 25-26).

Ανεξάρτητα όμως από τις όποιες αμφισβητήσεις και τους προβληματισμούς σχετικά με την ονομασία, την προσφορά και τις εκάστοτε μεθόδους που χρησιμοποιεί η Λαογραφία, το σημαντικό είναι να γίνει κατανοητό πως πρόκειται για μία επιστήμη που ενδιαφέρεται, πέρα από το παρελθόν και για τον λαϊκό πολιτισμό του σύγχρονου ανθρώπου και αυτό ακριβώς το στοιχείο τη φέρνει σε συνεργασία με την Ιστορία του πολιτισμού ή με οποιαδήποτε επιμέρους ιστορική επιστήμη (Ιστορία της Τέχνης, Φιλολογία, Κοινωνιολογία¹² κ.ά.), εφόσον η Λαογραφία, όπως ακριβώς και ο πολιτισμός, εξελίσσεται και αλλάζει διαρκώς (Μερακλής, 2016: 14). Εκτός αυτού, η Λαογραφία ως πεδίο έρευνας έχει ζωτικό χώρο ύπαρξης με πορεία σχεδόν ενός αιώνα, τουλάχιστον στη χώρα μας. Αν θέλουμε να είμαστε σκεπτικοί σε όλες αυτές τις αμφισβητήσεις που λαμβάνουν χώρα διεθνώς, φτάνει να δούμε πως η έκκληση για μετονομασία, η οποία έλαβε χώρα στις δυτικές χώρες, ιδίως στην Αγγλία και στη Γαλλία ή ακόμη και στις Η.Π.Α., συνδέεται κυρίως με την απουσία μιας ισχυρής επιστημονικής παρουσίας της ιστορίας, αφού στις χώρες αυτές αναπτύχθηκαν, για συγκεκριμένους ιστορικούς λόγους, πρώτα άλλες επιστήμες, όπως η Κοινωνική Ανθρωπολογία και η Εθνολογία (Δημητρίου, 1979: 16, στο Αυδίκος, 1991: 119).

Επομένως, το πρόβλημα που υπάρχει, σχετίζεται πρωτίστως με την ανάγκη ανανέωσης και ενίσχυσης του θεωρητικού και μεθοδολογικού προσανατολισμού, κάτι που στη χώρα μας άρχισε να

12. Ειδικά η Κοινωνιολογία ως επιστήμη διατυπώνει τους νόμους της και απαρτίζει τα δομικά σχήματά της μένοντας αδιάφορη για τις ψυχικές και πνευματικές διαθέσεις και αντιδράσεις ενός λαού, καθώς και για την ποικιλία των μορφών που ο λαός δίνει σ' αυτές (δηλαδή τον πολιτισμό του). Βλ. σχετικά: Μερακλής, 2016: 14.

συμβαίνει από τις αρχές της δεκαετίας του 1970, τόσο στη Θεσσαλονίκη (Μερακλής, 1971: 9) όσο και στα Γιάννενα (Ασδραχάς, 1980: 97), με την αναγνώριση και παραδοχή πως η Λαογραφία δεν περιορίζεται μόνο σε ένα εθνογραφικό προσανατολισμό, αλλά έχει ενσωματώσει την ιστορική και την κοινωνιολογική διάσταση και προσεγγίζει τις άλλες επιστήμες του ανθρώπου (την Ανθρωπολογία, την Εθνολογία, την Ιστορία, την Κοινωνιολογία) (Καψωμένος, 1979, στο Αυδίκος, 1991: 120), με τις οποίες συμπορεύεται. Στην πραγματικότητα, μερικές φορές η Λαογραφία έχει μια πρωτοποριακή συμπεριφορά και χαρακτηριστική απόδειξη είναι η περίπτωση του Λουκάτου ο οποίος με τα «Σύγχρονα Λαογραφικά» του έκανε το 1963 τολμηρές θεωρητικές προτάσεις (Βρεττός, 1991, στο Αυδίκος, 1991: 120), κάτι που μας βοηθά να προσανατολιστούμε σε μία διευρυμένη οπτική σχετικά με το αντικείμενο, τις μεθόδους και το θεωρητικό υπόβαθρο της επιστήμης της Λαογραφίας στη χώρα μας, αφού τεκμηριώνει πως υπάρχει ένας τέτοιος πλουραλισμός στις κατευθύνσεις της Λαογραφίας, τόσο σε θεωρητικό όσο και σε μεθοδολογικό επίπεδο, που μας υπαγορεύει να μην την εξετάζουμε κοντόφθαλμα και περιοριστικά ως κάτι παγιωμένο και αμετάβλητο.

Στην εποχή μας, η οποία θα λέγαμε χαρακτηρίζεται από τεχνολογική έξαρση, καθώς και από την ολοένα και μεγαλύτερη ένταξη των τεχνολογικών μέσων στη ζωή του σύγχρονου ανθρώπου, η σύγχρονη Λαογραφία συνεχίζει να διευρύνεται και να επικαιροποιείται σύμφωνα με τα νέα πρότυπα ζωής που διαμορφώνονται έντονα υπό την επήρεια των τεχνολογικών ανακαλύψεων και εξελίξεων που κατέχουν σημαντική θέση στη ζωή μας. Σύμφωνα με τον Κατσαδώρα, αν και οι έννοιες της παράδοσης και της τεχνολογίας μέχρι πρόσφατα θεωρούνταν αντιφατικές και ασύμβατες, ωστόσο με τις νέες τεχνολογικές εξελίξεις η επιστήμη της Λαογραφίας συνυπάρχει πλέον μαζί τους. Εξάλλου, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και ο Μ. Γ. Μερακλής και το ησιόδειο άροτρο (περ. 700 π.Χ.) ήταν μία από τις σπουδαιότερες τεχνολογικές επιτυχίες μέχρι πριν από λίγες δεκαετίες (Μερακλής, 2004: 233-246, στο Κατσαδώρας, 2013: 101-110), κάτι που σημαίνει πως μπορεί, βέβαια, σήμερα με την είσοδο της τεχνολογίας στη ζωή των ανθρώπων να δημιουργούνται νέες συνήθειες, κοινωνικές και πνευματικές πραγματικότητες, καθώς και συνθήκες διαβίωσης, αλλά χωρίς αυτό να σηματοδοτεί και το «τέλος» του λαϊκού πολιτισμού. Ως εκ τούτου, οι λαογράφοι οραματίζονται μια νέα λαϊκή κουλτούρα που αναδύεται με την προσαρμογή του περιεχομένου της Λαογραφίας (Κατσαδώρας, 2013: 102) στα νέα σύγχρονα τεχνολογικά δεδομένα.

Και ο Μιχαήλ δηλώνει εξάλλου κάτι ανάλογο, ότι δηλαδή ο απώτερος στόχος της σημερινής Λαογραφίας θα πρέπει να είναι η εναρμόνιση των ακόλουθων δεδομένων: «παρόν-παρελθόν, ταυτότητα-ετερότητα, δέσμευση-ελευθερία, τυπικότητα-αυθορμησία, κανόνας-εξαίρεση, ανωνυμία-επωνυμία, εθνικό-διεθνικό, τοπικό-παγκόσμιο, προσωπικό-συλλογικό, ατομικό-κοινωνικό, λαϊκό-συνειδητό, πρωτόγονο-πολιτισμένο, έλλογο-άλογο, γενικό-μερικό, περιορισμένο-απεριόριστο». Επομένως, η Λαογραφία ως επιστήμη του «μεταξύ», δηλαδή της συνεχούς κίνησης και όχι της

στασιμότητας, έχει εξελιχθεί σε ένα είδος διεπιστημονικής επιστήμης (Μιχαήλ, 2009: 292-293) με ένα διευρυμένο (τουλάχιστον ευρύτερο απ' ό,τι στο παρελθόν) πεδίο έρευνας.

Εξάλλου, κάτι τέτοιο είναι εν μέρει λογικό και αναπόφευκτο, εφόσον η Λαογραφία μελετά τον άνθρωπο που μετά την έλευση της τεχνολογίας αλλάζει και ο ίδιος. Για να γίνει αυτό κατανοητό, αρκεί να δούμε πώς οι σύγχρονες τεχνολογικές εξελίξεις και οι συνεχώς αυξανόμενες τεχνολογικές ανάγκες έχουν ωθήσει τον σύγχρονο άνθρωπο στον διαδικτυακό κόσμο, με αποτέλεσμα τη δημιουργία του «homo internecticus» που δημιουργεί πλέον μια ιδιότυπη κουλτούρα την οποία οι λαογράφοι καλούνται να μελετήσουν. Ο σύγχρονος άνθρωπος μάλιστα μπορεί να ζήσει διαδικτυακά μέσα από συγκεκριμένες πλατφόρμες, όπως το «Second Life»,¹³ ικανοποιώντας όλες σχεδόν τις ανάγκες που υπάρχουν στον φυσικό κόσμο (Φουλίδη, 2015: 168-170) και η «Δεύτερη [αυτή] Ζωή» δεν είναι σε καμία περίπτωση καρικατούρα της φυσικής ζωής, αλλά αντίθετα είναι μία «vita nuona»¹⁴ που λαμβάνει χώρα παράλληλα με τη φυσική (Μιχαήλ, 2009: 292).

Αυτό αναπόφευκτα συνεπάγεται και την αναπροσαρμογή των αντικειμένων ενδιαφέροντος και μελέτης της σύγχρονης Λαογραφίας. Όσον αφορά τη θεματολογία, ενδεικτικά αναφέρονται τα εξής θέματα: 1) λαϊκά και ρεμπέτικα τραγούδια των πόλεων, 2) κόμικς, 3) γκράφιτι, 4) επιγραφές αυτοκινήτων, 5) αθυροστομίες, 6) πολιτικά ανέκδοτα, 7) στιχουργήματα του στρατού, 8) λαογραφικά των εκλογών, 9) λαϊκή ποίηση (πολιτική-αθλητική ή κοινωνικών θεμάτων), 10) γελοιογραφίες, 11) ποικίλα έντυπα στιχουργήματα, 12) παιδικό λαϊκό φυλλάδιο ή βιβλίο (Μίκυ Μάους), 13) λαϊκά περιοδικά, 14) σύγχρονα λαϊκά βιβλία, 15) θεατρική επιθεώρηση, 16) μικροκείμενα των μαθητών, 17) διάφορα κείμενα σε χαρτονομίσματα, 18) σύγχρονες παροιμιακές εκφράσεις, 19) πολιτικές προπόσεις, 20) ευχετικές γιορταστικές κάρτες, 21) οι κοινωνικές μικροαναγγελίες των εφημερίδων κ.ά. (Σέρρης, 2017: 6).

Πέρα από τη θεματολογία, βέβαια, και η μεθοδολογία και η ίδια η σημασία της λαογραφικής έρευνας έχουν επηρεαστεί σημαντικά από την ταχύτερη και ανεξέλεγκτη μετάδοση των πληροφοριών. Η νέα κατεύθυνση των λαογραφικών μελετών στο διαδίκτυο κινείται πλέον σε δύο άξονες: α) στις παραδοσιακές μορφές του λαϊκού πολιτισμού και β) στις σύγχρονες μορφές. Οι παραδοσιακές μορφές διαδίδονται μέσω του διαδικτύου σε μία ευρύτερη ομάδα χρηστών είτε ενδιαφέρονται για τη λαϊκή κουλτούρα είτε όχι, ενώ οι σύγχρονες (όπως είναι τα σχόλια, τα μιμίδια¹⁵, οι ανακοινώσεις κ.ά.) έχουν δημιουργηθεί αποκλειστικά για χρήση στο διαδικτυακό περιβάλλον. Επομένως, το διαδίκτυο είναι ένας

13. Δεύτερη Ζωή.

14. Νέα, καινούργια ζωή.

15. Διαδικτυακό μιμίδιο (αγγλ. Internet meme) ή Φαινόμενο του Ίντερνετ (Internet phenomenon) αποκαλείται οτιδήποτε προκαλεί έντονο ενδιαφέρον στους χρήστες του διαδικτύου και εξαπλώνεται ραγδαίως στον Κυβερνοχώρο. Ο όρος διαδικτυακό μιμίδιο αποτελεί αναφορά στα μιμίδια, παρ' όλο που τα τελευταία έχουν μία ευρύτερη έννοια της πολιτισμικής πληροφορίας. Βλ. ενδεικτικά: Krappitz, 2013: 11-15· Κατσαδόρος, 2013: 107· Phillips, 2015:177.

χώρος ελεύθερης πρόσβασης, κυκλοφορίας, διαμόρφωσης και εξέλιξης στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού (Κατσαδώρας, 2013: 108).

Καταλήγουμε, επομένως, στο συμπέρασμα πως ο λαϊκός πολιτισμός μπορεί μεν να βασίζεται σαφώς σε μια ιστορική βάση και αφετηρία, η οποία όμως αλλάζει και παρακαμάζει με την πάροδο του χρόνου, με αποτέλεσμα ο λαϊκός πολιτισμός να μη θεωρείται σήμερα μόνο ιστορικό μουσειακό αντικείμενο, καθώς διαμορφώνεται παράλληλα μέσα από τις σύγχρονες τελεολογικές εξελίξεις και σε αυτό ακριβώς το στοιχείο έγκειται η ομορφιά του, καθώς μέσα από τις αλλαγές που επιδέχεται, «ζει». Επομένως, ο λαϊκός πολιτισμός είναι τελικά ένας συνδυασμός όσων κληρονομήσαμε από παλαιότερες γενιές και τα οποία διαμορφώνονται, εξελίσσονται και μεταλλάσσονται κάθε φορά ανάλογα με την εποχή που διανύουμε ικανοποιώντας τις απαιτήσεις ενός ολοένα και πιο σύγχρονου τρόπου ζωής (Κατσαδώρας, 2013: 98).

Υπό αυτή την έννοια, η Λαογραφία γίνεται πλέον αντιληπτή ως η επιστήμη που μελετά τον (λαϊκό) πολιτισμό σε μία παγκόσμια διάστασή του, πάντοτε παρούσα και δυναμική, με τάση να προχωρά πέρα από τα προγενέστερα όριά της και με το ενδιαφέρον της στραμμένο σε όλους τους ανθρώπους, παντού, διερευνώντας μία ποικιλία ανθρώπινων ομάδων που μοιράζονται μία σειρά κοινών στοιχείων, όπως η οικογένεια, το φύλο, η ηλικία, η θρησκεία ή η εργασία (Briggs & Shuman, 1993, στο Γκασούκα & Φουλίδη, 2021: 23). Ειδικά ο Dorson ενδιαφέρεται για τη Λαογραφία της αστικοποίησης, της γραφειοκρατικοποίησης, της τεχνολογίας, των ΜΜΕ, θεωρώντας παράλληλα ως μονάδα μελέτης τη λαϊκή ομάδα και επιμένοντας στη διερεύνηση της σχέσης της σύγχρονης Λαογραφίας με τη μαζική κουλτούρα (και στη χρήση του λαϊκού πολιτισμού από αυτήν την κουλτούρα), κάτι που κατά την άποψή του συνεπάγεται σημαντικές διαφοροποιήσεις, ιδιαίτερα στο πλαίσιο της τεχνολογίας.

Αν θεωρήσουμε πως το διαδίκτυο από τη μεριά του προωθεί τον εκδημοκρατισμό της γνώσης,¹⁶ γίνεται κατανοητό πως οι επιρροές και οι γνώσεις που δέχονται οι χρήστες του διαδικτύου είναι μεγάλες και αφορούν όχι μόνο τον δικό τους πολιτισμό ή την παράδοση, αλλά και άλλων χωρών, έτσι ώστε να μπορούμε να ισχυριστούμε πως το διαδίκτυο συμβάλλει στην αναβίωση της παράδοσης μέσω των σύγχρονων τεχνολογικών εξελίξεων και με αυτόν τον τρόπο παρατηρείται πρωτίστως μία συνύπαρξη της Λαογραφίας –ως μίας επιστήμης που μελετά τον λαϊκό πολιτισμό– με τις σύγχρονες τεχνολογικές εξελίξεις (Κατσαδώρας, 2013: 101) και ιδιαίτερα αυτές που αφορούν το διαδίκτυο. Αυτή ακριβώς τη συνύπαρξη θα διερευνήσουμε σε βάθος στα επόμενα κεφάλαια.

Καταληκτικά, το διαδίκτυο παρέχει νέους τρόπους έρευνας, καταγραφής και κατάταξης του προσφερόμενου υλικού το οποίο αυξάνεται ραγδαία. Οι σύγχρονοι λαογράφοι, προσαρμοζόμενοι στα

16. Ήδη από το 1961 ο Hermann Bausinger επισήμανε στο βιβλίο του *Ο λαϊκός πολιτισμός στον κόσμο της τεχνολογίας* πως με τον εκδημοκρατισμό των κοινωνιών όλο και περισσότεροι άνθρωποι έχουν πρόσβαση στη γνώση της ιστορίας, του πολιτισμού, της παράδοσης κ.ά.

νέα δεδομένα, μελετούν το διαδίκτυο «όπως έκαναν πάντα, ως κάτι δικό τους, ως κάτι οικείο, χωρίς να θέτουν όρια στον χρόνο, στον χώρο, στη διαφορετικότητα κ.ά, μεταξύ των ίδιων και του αντικειμένου της έρευνας και της μελέτης τους, θεωρώντας ότι μελετούν μια ομάδα, μέρος της οποίας οι ίδιοι αισθάνονται ότι είναι. Σε κάθε περίπτωση, θα ήταν και δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να δει κανείς από απόσταση ένα φαινόμενο ευρέως διαδεδομένο με ευρεία διάδοση και απήχηση σε όλο τον κόσμο» (Κατσαδώρας, 2013: 105).

IV. Επίλογος-Συμπεράσματα

Η επιστήμη της Λαογραφίας πλέον στις μέρες μας συμπλέει με τις τεχνολογικές εξελίξεις, με προεξέχοντα τον χώρο του διαδικτύου και των νέων μορφών επικοινωνίας. Η σχέση μεταξύ της Λαογραφίας ως επιστήμης και των νέων τεχνολογιών, ιδιαίτερα του διαδικτύου, δεν λογίζεται πλέον αμφιλεγόμενη όπως παλαιότερα, καθώς το διαδίκτυο δεν συνιστά κίνδυνο εξαφάνισης του λαϊκού πολιτισμού, αλλά αντίθετα εργαλείο και όχημα της διάδοσης και εξάπλωσής της σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της γης. Αναμφίβολα οι νέες τεχνολογικές εξελίξεις έχουν επιφέρει τεράστιες αλλαγές που επέβαλαν την αναπροσαρμογή της μεθοδολογίας και της έρευνας των λαογραφικών στοιχείων. Επιπλέον, οι νέες τεχνολογικές εξελίξεις επέφεραν και τη διεύρυνση των μελετών προς την κατεύθυνση της διαφορετικότητας ή και προς τις μάζες, εξαιτίας των κοινωνικών αλλαγών, της παγκοσμιοποίησης και της παγκόσμιας εμβέλειας του διαδικτύου. Η τεχνολογία και μάλιστα η σύγχρονη τεχνολογία του διαδικτύου θεωρείται πλέον σημαντικότερο και ως εκ τούτου απαραίτητο εργαλείο μελέτης σε πολλούς επιστημονικούς τομείς. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα και η Λαογραφία ως επιστήμη να το αξιοποιεί στους κόλπους της, εφόσον προσφέρει σημαντική βοήθεια στο επιστημονικό της έργο για τη διάσωση και διάδοση του λαϊκού πολιτισμού.

1.3. ΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ ΚΑΙ Η ΨΗΦΙΑΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

I. Εισαγωγή

Το διαδίκτυο, ως χώρος δημιουργίας και ανάδειξης στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού, συμβάλλει στην αναγέννηση και στον εκσυγχρονισμό των σύγχρονων λαογραφικών και ευρύτερα πολιτισμικών σπουδών, με αποτέλεσμα τα τελευταία χρόνια να γίνεται λόγος για την Ψηφιακή Λαογραφία. Η συγκεκριμένη ενότητα αποσκοπεί να τονίσει τη σημασία της διεύρυνσης του ορίζοντα των σύγχρονων λαογραφικών σπουδών και να αναδείξει το διαδίκτυο ως το κατεξοχήν πεδίο παραγωγής σύγχρονων λαϊκών στοιχείων, γεγονός που αυξάνει το επιστημονικό ενδιαφέρον για τη Λαογραφία γενικότερα, και ειδικότερα για την Ψηφιακή Λαογραφία.

II. Το διαδίκτυο ως χώρος διάδοσης στοιχείων λαϊκού πολιτισμού και η Ψηφιακή Λαογραφία

Οι τεχνολογικές εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών ιδίως στον χώρο της επικοινωνίας, άλλαξαν ποικιλοτρόπως τα δεδομένα στη διακίνηση και ανταλλαγή κάθε λογής πληροφοριών. Αυτή η κυριαρχία της τεχνολογίας οδήγησε στην ανάπτυξη του διαδικτύου, η οποία θεωρείται ένα από τα μεγαλύτερα πολιτιστικά φαινόμενα της εποχής, μιας και επηρεάζει όλους σχεδόν τους τομείς της ζωής (Sataite, 2012).

Σύμφωνα με τη McNeill (2009: 81), ο ψηφιακός κόσμος είναι πολιτισμός. Στις μέρες μας μάλιστα είναι πλέον ευρέως διαδεδομένος ο ήδη προαναφερθείς όρος *cyberculture* (κυβερνοκουλτούρα), ο οποίος αναφέρεται στις εικονικές κοινότητες και στις online ταυτότητες που δημιουργήθηκαν χάρη στην ανάπτυξη του διαδικτύου (Silver, 2000· Fialkova & Yelenevskaya, 2001: 64-89· Boellstorff, 2008: 64). Ωστόσο, την ίδια περίοδο εκφράζεται μια γενική ανησυχία στην επιστημονική κοινότητα για το μέλλον του λαϊκού πολιτισμού, καθώς οι νέες συνθήκες που προκύπτουν λόγω των τεχνολογικών εξελίξεων δεν συμβαδίζουν πλέον με τους παραδοσιακούς, προφορικούς ή έντυπους τρόπους διάχυσης και διάδοσης του λαϊκού πολιτισμικού υλικού. Για παράδειγμα, δεν υπάρχει πια η σταδιακή διαδικασία δημιουργίας παραλλαγών στον χώρο και τον χρόνο με την απομάκρυνση από την αρχική δημιουργία ενός φαινομένου, ενώ οι κύριοι φορείς μετάδοσης πληροφοριών, όπως τα τηλεοπτικά κανάλια, φαίνεται να προτιμώνται κατά την επιλογή του υπό κυκλοφορία υλικού (Κατσαδώρος & Νουνανάκη, 2019: 2).

Βέβαια, ήδη από το 1980 έως και το 1990 ήταν ισχυρή η πεποίθηση ότι το διαδίκτυο συμβάλλει στην ταχεία και ουσιαστική μεταμόρφωση των κοινωνικών και πολιτικών αποφάσεων, αφού μέσω αυτού επιτράπηκε για πρώτη φορά η επικοινωνία πολλών χρηστών (με πολλούς) σε δεδομένη στιγμή και σε παγκόσμια κλίμακα (Castells, 2001: 2). Ειδικότερα όσον αφορά το περιβάλλον και τις συνθήκες ανάπτυξης του διαδικτύου, καθώς και τη διαμόρφωση των νέων δεδομένων που διαμορφώνονται, ο Castells επισημαίνει εύστοχα «ένας νέος κόσμος παίρνει μορφή στο τέλος της χιλιετίας. Γύρω στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στα μέσα της δεκαετίας του 1970, κυριαρχούν τρεις ανεξάρτητες διεργασίες: η επανάσταση της τεχνολογίας των πληροφοριών, η οικονομική κρίση τόσο του καπιταλισμού όσο και του κρατισμού και η επακόλουθη αναδιάρθρωσή τους και, τέλος, η άνθιση των πολιτιστικών κοινωνικών κινημάτων, όπως ο φιλελευθερισμός, τα ανθρώπινα δικαιώματα, ο φεμινισμός και η οικολογία. Η αλληλεπίδραση μεταξύ αυτών των διαδικασιών, καθώς και οι αντιδράσεις που προκάλεσαν, έφεραν μαζί τους και μια νέα κυρίαρχη δομή, της κοινωνίας των δικτύων, μια νέα οικονομία, μια ενημερωτική/παγκόσμια οικονομία και έναν νέο πολιτισμό, τον πολιτισμό της εικονικής πραγματικότητας» (Castells, 1998: 33).

Η επόμενη σημαντική εξέλιξη που ακολουθεί με την εμφάνιση του σύγχρονου διαδικτύου είναι η δημιουργία του Παγκόσμιου Ιστού (World Wide Web) το 1989 (για το κοινό ανοίγει το 1992). Η

επιτυχία του ανάγεται στις αρχές του 2000 με τη δημιουργία του Web 2.0 και καθιστά το διαδίκτυο από ευρύτερη πηγή πληροφόρησης σε αλληλεπιδραστικό και επικοινωνιακό περιβάλλον. Το Web 2.0 χαρακτηρίζεται από τη συμμετοχή των χρηστών και την παραγωγή περιεχομένου από αυτούς (user-generated content), τη συνεργατικότητα αλλά και το διαμοιρασμό πληροφορίας και πολιτισμικών αγαθών. Το διαδίκτυο γίνεται, επομένως, πιο διαδραστικό (Κατσαδώρος & Νουνανάκη, 2019: 3).

Οι Παπαηλία και Πετρίδης επισημαίνουν ότι η τεχνολογική αυτή μετάβαση έχει κυρίως πολιτισμική παρά τεχνολογική σημασία, αφού συνδέεται με την ανάδυση νέων πολιτισμικών μορφωμάτων (κοινωνικά μέσα, μπλογκόσφαιρα, tagging, crowd sourcing, folksonomies, ομότιμα δίκτυα, κουλτούρα του remix και του viral κ.ά.) (Παπαηλία & Πετρίδης, 2015: 11-12), συνεπώς το διαδίκτυο, λόγω της επικοινωνίας και των αλληλεπιδράσεων που συντελούνται σ' αυτό, αποτελεί «πολιτισμικό πλαίσιο» (Φουλίδη, 2015: 23). Ως αποτέλεσμα, η εξάπλωση του διαδικτύου και οι νέες μορφές γνώσης και επικοινωνίας που αναδύονται μεταβάλλουν όχι μόνο τον τρόπο χρήσης των πληροφοριών, την επιστήμη, την τέχνη και την πολιτική (Schroeder, 1994: 77-89), αλλά και την ίδια την κοινωνία (Levy, 1997). Μάλιστα, ο Porter (2013) επισημαίνει την ανάγκη να προσδιοριστεί ακριβώς η διαφοροποίηση μεταξύ «του πολιτισμού που γεννήθηκε στο διαδίκτυο» και «του πολιτισμού του διαδικτύου» (Ardevol, 2005: 3). Παράλληλα, η επιστήμη και η τεχνολογία αποτελούν, σύμφωνα με τον Geertz, μεγάλο μέρος ενός πολιτιστικού συστήματος, όπως η τέχνη ή η θρησκεία (Lysloff, 2003: 233-263). Τέλος, ο Hakken (1999: 2) αναφέρει εύστοχα ότι «στην παραδοσιακή ανθρωπολογική διάλεκτο, ο κυβερνοχώρος είναι ξεχωριστός τύπος πολιτισμού».

Όσον αφορά την έρευνα, αρχικά, το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας εστίασε στις κοινωνικές και πολιτικές προεκτάσεις του διαδικτύου (Rheingold, 1993: 57-80). Σταδιακά, όμως, παρατηρείται πως το διαδίκτυο αναπτύσσεται σε ιδιαίτερες πολιτιστικές συνθήκες και με τη σειρά του συμβάλλει στη δημιουργία νέων. Παράλληλα, από την πλευρά των κοινωνικών και πολιτιστικών σπουδών τα τελευταία χρόνια έχει αυξηθεί σταθερά το ενδιαφέρον για την επιστήμη και την τεχνολογία (Escobar, 2000: 60), με αποτέλεσμα το διαδίκτυο να προσεγγίζεται πλέον ως ένα πολιτιστικό περιβάλλον νέου τύπου και συγκεκριμένα ως ένας «αυτόνομος» και «επαναστατικός» πολιτιστικός χώρος (Jones, 1999: 259). Άλλωστε, η διάδοση της πληροφορίας δεν ήταν ποτέ αποκλειστικά τεχνολογικό θέμα, διότι είχε πάντα σχέση με τον κοινωνικό μετασχηματισμό, αφού αποτελεί διαδικασία κοινωνικής αλλαγής, αλλά παράλληλα και στοιχείο άρρηκτα συνδεδεμένο με την κοινωνική, οικονομική, πολιτιστική και πολιτική εξέλιξη (Castells & Catterall, 2001: 3).

Για τους σύγχρονους ερευνητές, στην εποχή μας το διαδίκτυο και η ηλεκτρονική επικοινωνία ευρύτερα επιβάλλεται να προσεγγίζονται όχι μόνον ως επαναστατική τεχνολογία, ούτε απλά ως κοινωνικό και πολιτικό φαινόμενο (Γκασούκα & Φουλίδη, 2018: 69), εφόσον πρόκειται για σημαντική περιοχή της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης (Pesce, 1999) με κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις

(Raymond, 2000, 2001), αλλά κυρίως ως ένα πολιτισμικό και πολιτιστικό πεδίο (Jones, 1998: 10-3, 1997a: 24, 1999: 1-29· Potter, 1996· Shields, 1996· Kiesler, 1997· Silver, Massanari & Jones, 2006· Boellstorff, 2008: 57). Μάλιστα, καθιστώντας προσβάσιμα όλα τα πολιτισμικά προϊόντα που παράγονται από μικρότερες ή μεγαλύτερες ομάδες και επιτρέποντας την αλληλεπίδραση των πολιτισμικών αυτών προϊόντων με αντίστοιχα άλλων ομάδων, το διαδίκτυο αποδεικνύεται ένας από τους κύριους εκφραστές της παγκοσμιοποίησης (Κατσαδώρας, 2013: 99-122).

Για όλους τους παραπάνω λόγους, τα τελευταία χρόνια πολλά άρθρα της διεθνούς βιβλιογραφίας εστιάζουν στο ζήτημα των πολιτισμικών σπουδών της τεχνοεπιστήμης και του περιεχομένου της (Rouse, 1993: 1-22· Haraway, 1994, 1994: 59-71· Martin, 1994· Menser, 1996: 7-30· Aronowit, 1996), στα οποία (άρθρα) προβάλλεται η άποψη πως το διαδίκτυο και η μελέτη της επιστήμης και της τεχνολογίας χρειάζεται να λάβουν υπόψη τους συγκεκριμένα επιστημονικά περιβάλλοντα, όπως την Ανθρωπολογία (Martin, 1996· Traweek, 1993), την Ιστορία και τη Φιλοσοφία της επιστήμης (Haraway, 1994, 1994· Rouse, 1993: 1-22) καθώς και τις πολιτισμικές σπουδές ευρύτερα, συμπεριλαμβανομένης και της Λαογραφίας (Menser & Aronowitz, 1996: 7-30).

Η επιστήμη της Λαογραφίας προσεγγίζει και μελετά τις νέου τύπου ομάδες που διαμορφώνονται στο διαδίκτυο, δηλαδή τις ψηφιακές κοινότητες και τη ζωή τους, λαμβάνοντας υπόψη ότι αυτές δεν υπάρχουν σε φυσικό χώρο, αλλά προέκυψαν από τις τεχνολογικές αλλαγές στα μέσα επικοινωνίας (Ong, 1982· Anderson, 1991· Lum, 2005). Επιπρόσθετα, όσον αφορά τον διαδικτυακό τρόπο έκφρασης, ο όρος του Ong (2005: 9) «δευτερογενής προφορικότητα» θεωρείται λειτουργικός, διότι αξιοποιεί στοιχεία και του προφορικού και του γραπτού λόγου εξαιτίας της δυαδικότητας της επικοινωνίας περιγράφοντας τις νέες μορφές της προφορικότητας των ηλεκτρονικών μέσων «μετά-την-τυπογραφία» (Fialkova & Yelenevskaya, 2001: 64-89· Κατσαδώρας & Νουνανάκη, 2019: 5). Σχετικά με την προφορικότητα του διαδικτύου (που αναπόφευκτα εμπεριέχει και την έννοια της ακουστικής), ο Anderson (1997: 107) αναφέρει πως, αν το ραδιόφωνο δημιουργεί «μια ακουστική αναπαράσταση» της εκάστοτε κοινότητας, το διαδίκτυο δημιουργεί μια ακόμα πιο διευρυμένη εικόνα της.

Ο Appadurai (1991: 191-210), σχολιάζοντας τη νέα κατάσταση που δημιουργείται στο πεδίο του πολιτισμού και των επιστημονικών κλάδων που σχετίζονται με αυτόν (όπως είναι η Λαογραφία) εξαιτίας του διαδικτύου, αναφέρει ότι η μοντέρνα παγκόσμια πολιτιστική οικονομία χαρακτηρίζεται από αλλαγές: α) εθνικές, που σχετίζονται με τους μετανάστες, πρόσφυγες, τουρίστες, εργαζόμενους, οι οποίοι κινούνται είτε ατομικά είτε συλλογικά, μόνιμα ή προσωρινά, εκούσια ή ακούσια, β) τεχνολογικές, που αφορούν μηχανές χαμηλής και υψηλής τεχνολογίας και τεχνικές δεξιότητες, γ) χρηματοοικονομικές, που σχετίζονται με τις κινήσεις χρημάτων ή κεφαλαίου, τόσο νόμιμες όσο και παράνομες, στις παγκόσμιες χρηματιστηριακές αγορές και δ) αυτές που σχετίζονται με τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, τις δυνατότητες διάδοσής τους και τις ιδεολογίες τις σχετικές με την εποχή της

παγκοσμιοποίησης, που παρουσιάζονται σ' αυτά. Παράλληλα, ο Appadurai (1996) διερευνά το πώς τα ηλεκτρονικά μέσα προσφέρουν στην εποχή της «μετα-ηλεκτρονικής νεωτερικότητας» νέους τρόπους προβολής του εαυτού μας και του κόσμου, οι οποίοι διαχέονται στο διαδίκτυο (Bell, 2008: 7).

i. Διαδίκτυο και στοιχεία λαϊκού πολιτισμού

Όσον αφορά τη σχέση του διαδικτύου με τον λαϊκό πολιτισμό, οι διεθνείς λαογραφικές σπουδές αναγνωρίζουν ότι η ανάπτυξή του δεν συνιστά παράγοντα απομάκρυνσης του ανθρώπου από τις καταβολές του. Αντίθετα, τόσο ο λαϊκός πολιτισμός όσο και η ζώσα παράδοση δεν σταματούν να προσαρμόζονται ώστε να καλύπτουν τις ανάγκες των ανθρώπων για έκφραση και επικοινωνία, όπως αυτές διαμορφώνονται στο εκάστοτε ιστορικό πλαίσιο (Βαλασιάδης, Κατσαδώρος, Κακάμπουρα & Φωκίδης, 2017: 1026-1033). Επομένως, ο λαϊκός πολιτισμός εξελίσσεται, προσαρμόζεται και ενσωματώνει τα νέα δεδομένα κάθε εποχής. Αυτό σημαίνει πως η επιστήμη της Λαογραφίας αναγνωρίζει πλέον τη συμβολή και την αποτελεσματικότητα του διαδικτύου στη δημιουργία νέων μορφών λαϊκού πολιτισμού και στη διάσωση και διάδοση πολλών από τις παραδοσιακές μορφές του (Κατσαδώρος, 2011: 90-99). Επομένως, η σχέση τεχνολογίας και λαϊκού πολιτισμού δεν είναι ανταγωνιστική, αφού η τεχνολογία κάθε εποχής εμπεριέχεται στον λαϊκό πολιτισμό της (Βαλασιάδης, Κατσαδώρος & Κακάμπουρα, 2017: 1027).

Έτσι, στη λαογραφική έρευνα ανοίγεται ένα ακόμα καινοτόμο πεδίο το οποίο δίνει νέες δυνατότητες και διαστάσεις αντικαθιστώντας το πρόβλημα της πρόσβασης της λαογραφικής ύλης με το ζήτημα της επιλογής της πιο κατάλληλης, αφού η χρήση της τεχνολογίας και του διαδικτύου φέρνει νέους τρόπους αξιοποίησης και πρόσβασης του υλικού αυτού τόσο από τους χρήστες όσο και από τους ερευνητές (Γκασούκα, Κατσαδώρος, Καπανιάρης & Φιλιππάκης, 2012: 69-80). Ειδικά οι χρήστες του διαδικτύου είναι αυτοί που συμμετέχουν συχνά σε πολλές ενδιαφέρουσες λαογραφικές δραστηριότητες στο διαδίκτυο. Οι ηλεκτρονικές επιστολές και οι ιστότοποι, πολλές φορές διανθισμένα με ιδιαίτερο χιούμορ, βρίσκονται παντού, κάτι που έχει ως αποτέλεσμα η «ανοχή» του διαδικτύου για την ψευδώνυμη αλληλεπίδραση και η ευκολία με την οποία μπορούν να μεταδοθούν τα κείμενα να καθιστούν το διαδίκτυο την ιδανική τοποθεσία, αντί των προφορικών και δημοσιογραφικών χώρων, για την επανεμφάνιση των αφηγηματικών κειμένων.

Το διαδίκτυο παρέχει, επιπλέον, μια νέα ευκαιρία για τους λαογράφους να μελετήσουν θρύλους και τις σύγχρονες εκδοχές τους, όπως αυτά εντοπίζονται μέσα στους διαδικτυακούς διαλόγους ομάδων, π.χ. σε fora και στις ηλεκτρονικές φάρσες. Οι ομάδες αυτές είναι εύκολα αναγνωρίσιμες στο διαδίκτυο, όπως αποδεικνύεται από φόρουμ, ιστολόγια, διαδικτυακή πολιτική δραστηριότητα, ιστοσελίδες θαυμαστών, όπου νέες παραδόσεις σφυρηλατούνται σε διαδικτυακές κοινότητες και web lingo ή

Netlingo¹⁷ (Blank, 2009: 21). Στο πλαίσιο της προφορικότητας, οι θρύλοι υποδηλώνουν τους φόβους, τις ελπίδες, τις ανησυχίες και τις προκαταλήψεις της κοινωνίας και οι λαογράφοι αποκωδικοποιούν αυτές τις αφηγήσεις, για να αποκαλύψουν και να αναλύσουν τις πολιτισμικές συμπεριφορές που εκφράζονται μέσα σε αυτές. Οι λαϊκές αφηγήσεις υπήρξαν, μάλιστα, συχνά αντικείμενο μεγάλου ενδιαφέροντος μεταξύ των λαογράφων, καθώς αναδεικνύουν κοινωνικούς φόβους, ελπίδες και προσδοκίες. Η Elizabeth Tucker, για παράδειγμα, εξετάζει ιστότοπους παραδοσιακών ιστοριών και θρύλων σχετικών με ερμηνείες εξαφάνισης γυναικών σε σχέση με τα φαντάσματα δολοφονημένων γυναικών και με αυτόν τον τρόπο αποδεικνύει ότι η διαλεκτική των θρύλων, που έχει ήδη μελετηθεί στις προφορικές αφηγήσεις, ισχύει και για γυναίκες που έχουν εξαφανιστεί μυστηριωδώς και, παράλληλα, βοηθά στην απόδειξη της εγκυρότητας του διαδικτύου όσον αφορά στην εξέταση αφηγηματικών εντύπων (Tucker, 2005). Ωστόσο, παρ' όλο που οι προφορικά μεταδιδόμενοι μύθοι μεταφέρουν φόβους και προκαταλήψεις της κοινωνίας σε κωδικοποιημένη γλώσσα, οι αφηγήσεις που μεταδίδονται ηλεκτρονικά εκφράζουν αυτά τα συναισθήματα ακόμα πιο αδρά, λόγω της ανωνυμίας του αποστολέα (Bargh, McKenna & Fitzsimons, 2002: 33-48· Blank, 2007: 15-26· Eichhorn, 2001: 565-578· Fernback, 2003: 29-45· Kibby, 2005: 770-790), με τη λογική πως η ανωνυμία απελευθερώνει την έκφραση.¹⁸

Επομένως, γίνεται κατανοητό πως τα πλεονεκτήματα της τεχνολογίας του διαδικτύου μεταλλάσσουν και τα δεδομένα της επιστήμης της Λαογραφίας σε πολλαπλά επίπεδα. Σύμφωνα με τον Putnam, το διαδίκτυο αλλάζει «το παιχνίδι» για τους λαογράφους και τους μελετητές του λαϊκού πολιτισμού εν γένει, διότι αλλάζει ριζικά τον πολιτισμό και τον τρόπο με τον οποίο πρέπει πλέον να τον αντιλαμβανόμαστε (Putnam, 2000). Πέρα από την αλλαγή στον τρόπο αντιμετώπισης του πολιτισμού, σημαντική είναι και η διαπίστωση του Richard Bauman (1972: 38) ότι «μέλη συγκεκριμένων ομάδων ή κοινωνικών κατηγοριών μπορούν να ανταλλάσσουν στοιχεία λαϊκού πολιτισμού μεταξύ τους βάσει κοινής ταυτότητας ή με άλλους βάσει διαφορετικής ταυτότητας».

Αυτό που προκύπτει από τα παραπάνω είναι πως πολλά από τα θέματα που παραδοσιακά διερευνούσαν οι λαογράφοι, όπως το χιούμορ, οι φόβοι, η έκφραση, η παράδοση, η αφηγηματική μετάδοση, ο εορτασμός, η θρησκεία και το τελετουργικό έχουν πάρει πλέον νέες ή τροποποιημένες μορφές στον ψηφιακό κόσμο, επομένως το διαδίκτυο προάγει διακριτές πολιτιστικές πρακτικές οι οποίες θα μπορούσαν να ονομαστούν παραδοσιακές (Blank, 2009: 29). Επιπλέον, το γεγονός ότι οι «ψηφιακοί ιθαγενείς», όπως αποκαλείται πλέον η γενιά που αναδύεται στην εποχή των τεχνολογικών πληροφοριών και επικοινωνιών, έχουν ευρεία αποδοχή από το κοινό, αποκαλύπτει ότι υπάρχει μια

17. Πρόκειται για βάσεις δεδομένων λεξιλογίου του διαδικτύου που βασίζονται σε wiki, όπως το urban dictionary.com ή την κοινοτική λαϊκή σοφία των διαδικτυακών ομάδων συζήτησης η οποία καταδεικνύει τη μοναδικότητα της έκφρασης στο διαδίκτυο. Βλ. ενδεικτικά: www.Netlingo.com.

18. Για την ανωνυμία στο διαδίκτυο. Βλ. και παρακάτω: σελ. 64.

ξεχωριστή κουλτούρα στο διαδίκτυο, η οποία μπορεί να είναι εγγενής ή μη εγγενής και στην οποία τα άτομα λειτουργούν, δρουν και αλληλεπιδρούν (Blank, 2009: 80-98).

Η Lynne S. McNeill διερευνά τους τρόπους με τους οποίους το διαδίκτυο διευκολύνει τη δημιουργία και τη διάδοση του λαϊκού πολιτισμού ειδικά μέσω των ιστότοπων «End of the Internet» και υποστηρίζει ότι οι ιστότοποι, ως μια λαϊκή μορφή που βασίζεται σε κείμενο χωρίς τις περιπλοκές του Web 2.0, όπως η διαδραστικότητα και η κοινωνική δικτύωση, αποτελούν παραδείγματα των δυνατοτήτων που μπορεί να έχει η μελέτη της Λαογραφίας στο διαδίκτυο (Blank, 2009: 80-98). Θεωρεί, επίσης, ότι η Λαογραφία εμφανίζεται στο διαδίκτυο με έναν κανονικό και ακόμη και αναμενόμενο τρόπο ο οποίος είναι απλώς ένας ακόμη αγωγός επικοινωνίας από άτομο σε άτομο και, ως εκ τούτου, θα πρέπει να ενθαρρύνει τη φολκλορική μετάδοση εξίσου αποτελεσματικά με άλλες λαϊκές μορφές. Επιπλέον, για τη McNeill, οι ηλεκτρονικοί χώροι όπως το Facebook και οι συσκευές γραπτών μηνυμάτων επαναπροσδιορίζουν την πρόσωπο με πρόσωπο επικοινωνία και έτσι λειτουργούν στο ίδιο πνεύμα (Blank, 2009: 80-98) της δια ζώσης επικοινωνίας, απλώς με άλλη μορφή.

Στο επίπεδο της ηλεκτρονικής επικοινωνίας, πέρα από τους ιστότοπους κοινωνικής δικτύωσης, και το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο (e-mail) έχει γίνει ένα ισχυρό μέσο για τη μετάδοση αστείων, όπως προαναφέρθηκε, κυρίως της επικαιρότητας. Σε αντίθεση με τα προφορικά αστεία, η «αφήγηση» ενός αστείου μηνύματος μέσω e-mail συνήθως συνεπάγεται την προώθηση ενός αμετάβλητου κειμένου σε οποιαδήποτε στιγμή που κάποιος τυχαίνει να το λάβει, ανεξάρτητα από το τι κάνουν οι παραλήπτες εκείνη τη στιγμή ή πώς θα ανταποκριθούν όταν το διαβάσουν (Blank, 2009: 80-98). Ο Russell Frank, που εξετάζει τη λαογραφική μηχανική αυτών των μεταδόσεων, θεωρεί ότι το περιεχόμενο αυτών των προωθημένων μηνυμάτων e-mail εμφορείται από λαογραφικές ιδέες, τόσο ως προς τον τρόπο της απόδοσης όσο και ως προς την ανάδειξη του κοινωνικού πλαισίου, καθώς και από τους ρόλους της ατομικής δημιουργικότητας και της απόκρισης του κοινού σε παραλλαγές των κειμένων και εντέλει, αν και η επιρροή του κοινωνικού πλαισίου είναι πιο αδύναμη στα γραπτά από ό,τι στα προφορικά αστεία, ο αντίκτυπος του πολιτιστικού πλαισίου φαίνεται να είναι πολύ ισχυρότερος σε αυτά (Frank, 2004: 633-658).

Μεταξύ άλλων, ο Frank υποστηρίζει επίσης ότι, αφού το διαδίκτυο προσφέρεται για την καταγραφή των ειδήσεων εν τη γενέσει τους, είναι υπεύθυνο για την καταγραφή στιγμιαίων απαντήσεων κατά τη στιγμή της δημιουργίας τους στις ειδήσεις, συμπεριλαμβανομένων και των αστείων. Σε αυτό το πλαίσιο, λέει, τα αστεία που προωθούνται μπορεί να είναι ο πιο αξιόπιστος οδηγός συγκριτικά με τα γεγονότα ειδήσεων, καθώς το είδος των αστείων αντανακλά τη φαντασία του κοινού ανά πάσα στιγμή. Επομένως, στον χώρο του διαδικτύου εξετάζονται ως πολιτισμικά προϊόντα και διάφοροι τύποι αστείων, συμπεριλαμβανομένων των αινιγματικών αστείων, των αστείων ιστοριών και των ψηφιακά τροποποιημένων φωτογραφιών (Frank, 2004: 633-658).

Ειδικά στη διάδοση του χιούμορ μέσα από το διαδίκτυο συμβάλλει και ένας ακόμη παράγοντας που ταυτόχρονα αποτελεί και ένα από τα ενδεικτικότερα χαρακτηριστικά του διαδικτύου, αυτός της ανωνυμίας.¹⁹ Το διαδίκτυο, τόσο με τη δυνατότητα της ανωνυμίας που παρέχει στους χρήστες του όσο και με την ταχύτατη διάδοση των πληροφοριών, συχνά οδηγεί σε μια πιο αυθεντική απόδοση του πραγματικού εαυτού του χρήστη (Bargh, McKenna & Fitzsimons, 2002: 33-48) και υπό αυτήν την έννοια γίνεται ιδανικό «κανάλι» για τη μετάδοση λαϊκών αφηγήσεων. Γι' αυτό (το διαδίκτυο) έχει γίνει ένα ουσιαστικό εργαλείο της καθημερινής ζωής, στο οποίο προκύπτουν και δημιουργούνται παραδόσεις.

Γενικώς, η διακίνηση κάθε είδους αφηγήσεων στο διαδίκτυο, είτε αστείων είτε όχι, συντελείται σε καθεστώς ελευθερίας, καθώς το διαδίκτυο είναι ένα δωρεάν μέσο τόσο για την καταχώριση όσο και για την ελεύθερη πρόσβαση σε πληροφορίες. Ένα από τα χαρακτηριστικά του κυβερνοχώρου είναι ότι πρόκειται για χώρο «χωρίς όρια». Ένα σημαντικό κίνημα στο διαδίκτυο μάλιστα υποστηρίζει την «κουλτούρα του ανοιχτού κώδικα», στην οποία κυριαρχεί η συλλογικότητα και όχι ο εξατομικευμένος ατομικισμός και το κοινοτικό πνεύμα που εκδηλώνεται αποδίδει δημιουργικά έργα, συμπεριλαμβανομένου του λογισμικού, τα οποία αφενός δικαιούνται προστασία πνευματικών δικαιωμάτων, αφετέρου διατίθενται γενικά και ελεύθερα στη διάθεση των μαζών (Truscello, 2003).

Ένα παράδειγμα ελεύθερης δημιουργίας, διαρκούς μεταβολής μέσω του εμπλουτισμού και ταυτόχρονα ελεύθερα διατιθέμενου προς το κοινό υλικού είναι και οι ηλεκτρονικές εγκυκλοπαίδειες. Ο William Westerman, ο οποίος εξετάζει τη δημιουργία και τη συγγραφή της γνωστής ηλεκτρονικής εγκυκλοπαίδειας Wikipedia, αναφέρει ότι η Wikipedia είναι από μόνη της αυτοδιοικούμενη και διαρκώς μεταβαλλόμενη και ως εκ τούτου, αποτελεί μια απεικόνιση της λαογραφικής διαδικασίας. Σε συγκεκριμένο άρθρο του μάλιστα, εξετάζει, σε σχέση με την κοινωνιολογία, το πώς η γνώση δημιουργείται και διαδίδεται από μια κοινότητα αρκετών χιλιάδων συγγραφέων και εκδοτών που ανέλαβαν οικειοθελώς το εγχείρημα να δημιουργήσουν τη μεγαλύτερη εγκυκλοπαίδεια στον κόσμο (Westerman, 2006). Στο άρθρο του υποστηρίζει ότι η κοινότητα των συντακτών και συγγραφέων της Wikipedia είναι μια λαϊκή κοινότητα που έχει θεσπίσει κανόνες σχετικά με το τι θεωρείται αξιόπιστη γνώση και πηγή και με το πώς μπορούν να ενσωματωθούν διάφορες απόψεις σε ένα κείμενο ώστε να είναι τελικά αμερόληπτο, ενώ παράλληλα εξετάζει τη διαδικασία μέσω της οποίας μια νεοσύστατη κοινότητα υπερασπίζεται τη δική της επιστημολογία και τους δικούς της κανόνες σχετικά με την ουδετερότητα ή/και την προκατάληψη στην ευρυμάθεια (Westerman, 2006). Βασισμένος στη σημασία που έχει η έννοια της ομάδας στη Λαογραφία και στα εκτεταμένα αρχεία της ίδιας της Wikipedia, ο Westerman υποστηρίζει ότι οι κοινότητες γνώσης, όπως όλες οι λαϊκές ομάδες, πρέπει να είναι

19. Όπως αναφέρθηκε ήδη στη σελ. 61.

προσεκτικές με το ζήτημα της μεροληψίας σε αυτό που παράγουν. Αυτό που είναι μοναδικό, ωστόσο, στη λαϊκή ομάδα συγγραφέων και συντακτών, είναι ότι η μεροληψία εντέλει μετριάζεται, καθώς δίνεται έμφαση στη διανομή της γνώσης ως μια μορφή διάδοσης δύναμης.

Μία άλλη παράμετρος που είναι απαραίτητο να διερευνηθεί είναι η σχέση του διαδικτύου με το (λαογραφικώς νοούμενο) στοιχείο της θρησκείας, των θρησκευτικών λαϊκών δοξασιών και της πίστης (Howard, 1997: 295-315, 2000: 225-246, 2001-2005: 323-360, 2008a: 192-218, 2008b: 490-512). Αναφορικά με τα θέματα της λαϊκής πίστης και τελετουργίας στο διαδίκτυο, ο Robert Dobler εξετάζει τη δυναμική της μετάβασης των πηγαίων, αυθόρμητων ιερών τόπων στον εικονικό κόσμο του διαδικτύου. Όσον αφορά τα γεγονότα της τραγωδίας και θλίψης, ο Dobler σημειώνει ότι οι ιστότοποι, όπως π.χ. το MySpace,²⁰ συχνά έχουν τα χαρακτηριστικά ενός αυθόρμητου ιερού αφιερωμένου στους νεκρούς, λειτουργώντας ως εικονικός ιστότοπος πνευματικής κοινωνίας και δημιουργώντας μια γέφυρα μεταξύ ζωντανών και νεκρών. Οι χρήστες που πενθούν επισκέπτονται συχνά τις ιστοσελίδες των εκλιπόντων φίλων τους, αφήνοντας σχόλια. Γεγονότα γεμάτα τραγωδία και θλίψη προκαλούν το φόρουμ MySpace να ξεπεράσει τα όρια του κυβερνοχώρου και να υιοθετήσει τα χαρακτηριστικά του φυσικού κόσμου για το πένθος μέσω διάφορων τελετουργιών (Dobler, 2009: 175-194). Επίσης, ο Dobler παρατηρεί διαφορετικά πρότυπα μεταξύ των φύλων στα θρησκευτικά τελετουργικά τους στο MySpace και κατηγοριοποιεί τα διακριτά χαρακτηριστικά τους. Με αυτόν τον τρόπο, καταδεικνύει ότι το διαδίκτυο παρέχει ένα καινοτόμο τρόπο δημιουργίας αυθόρμητων θρησκευτικών τελετουργιών, επιτρέποντας στους λαογράφους να παρατηρούν τη λειτουργία τους, καθώς οι παραδοσιακές μορφές προσαρμόζονται σε ένα νέο περιβάλλον, το ψηφιακό (Dobler, 2009: 175-194).

Σε ένα άλλο επίπεδο, ο Gregory Hansen, διερευνώντας το «Public Folklore in Cyberspace» εξετάζει πώς οι λαογράφοι χρησιμοποιούν το διαδίκτυο για να εκπαιδεύσουν μη ειδικευμένα ακροατήρια σχετικά με τη Λαογραφία σε διάφορες περιοχές της Αμερικής. Επίσης, διερευνά το εύρος της δημόσιας Λαογραφίας με τον καθορισμό των κύριων στόχων και προσανατολισμών που χρησιμοποιούνται στον προγραμματισμό της λαϊκής ζωής στον δημόσιο και ιδιωτικό τομέα (Hansen, 2009: 194-213). Η ανάλυσή του πάνω σ' αυτούς τους δύο τομείς αντλεί στοιχεία από τη συσχέτιση ανάμεσα στον σχεδιασμό ιστοσελίδων και στους τηλεοπτικούς τρόπους παραγωγής ντοκιμαντέρ και δημιουργίας ταινιών, η οποία (συσχέτιση) αναγνωρίζεται από τον Bill Nichols και αναπτύχθηκε από την Sharon Sherman. Χρησιμοποιώντας αυτές τις λειτουργίες, ο Hansen καταδεικνύει πώς οι ιστότοποι περιλαμβάνουν τα στοιχεία της έκθεσης, της παρατήρησης, της αλληλεπίδρασης, της ρεαλιστικότητας

20. Οι ιστότοποι κοινωνικής δικτύωσης, όπως το MySpace, έχουν αναδειχθεί ως μεσολαβητές της εμπειρίας των εφήβων για μια ολόκληρη γενιά Αμερικανών νέων, δημιουργώντας διαδικτυακούς χώρους στους οποίους οι έφηβοι διαπραγματεύονται την ταυτότητα και αντιμετωπίζουν την καθημερινή ζωή. Βλ. σχετικά: Dobler, 2009: 175-194.

και της επιτελεστικότητας ως κυρίαρχους προσανατολισμούς στον σχεδιασμό διαφόρων ιστότοπων. Ως προσάρτημα, περιλαμβάνει μια εκτεταμένη σχολιασμένη ιστοσελίδα με ιστότοπους σχετικούς με τη δημόσια Λαογραφία (Hansen, 2009: 194-213).

ii. Διαμόρφωση της Ψηφιακής Λαογραφίας

Το λαογραφικό υλικό που προκύπτει από το διαδίκτυο μπορεί να καταταχθεί σε δύο κατηγορίες. Από τη μια, διακρίνουμε τις «παραδοσιακές» μορφές του λαϊκού πολιτισμού οι οποίες γνωρίζουν νέους τρόπους μετάδοσης και διάχυσης, φτάνοντας ακόμη και σε ευρύτερα στρώματα και ομάδες πέραν αυτών που τις παράγουν και από την άλλη, τις νέες μορφές λαϊκού πολιτισμού, οι οποίες είναι τόσο εστιασμένες στο νέο περιβάλλον, που δύσκολα αναπαράγονται έξω από αυτό (Κατσαδώρας, 2013: 99).

Για τη μελέτη των διαδικτυακών κοινοτήτων εφαρμόζεται, όπως και στην παραδοσιακή Λαογραφία, η μέθοδος της «επιτόπιας εθνογραφικής έρευνας», η οποία αποδίδεται πλέον στο διαδικτυακό περιβάλλον με τον όρο «Ψηφιακή Εθνογραφία», ενώ η μέθοδος προσέγγισης του λαογραφικού πραγματολογικού υλικού έχει ονομαστεί «e-folklore» ή «Ψηφιακή Λαογραφία» (Rabinow & Marcus, 2008: 84). Στο πλαίσιο της εμπίπτουν τα ποικίλου περιεχομένου μηνύματα που κυκλοφορούν στο περιβάλλον του διαδικτύου, τα οποία αποτελούν έναν ευέλικτο και προσφιλή τρόπο ανταλλαγής πληροφοριών από τους χρήστες. Σε αυτά, κατά τον Κατσαδώρα (2017: 107), μπορούν να εντάσσονται τόσο ευφυολογήματα, ανέκδοτα και παραινέσεις λόγιας και λαϊκής σοφίας όσο και αστικοί θρύλοι, αλλά και τα διαδικτυακά μιμίδια (Κατσαδώρας, 2019: 6).

Σύμφωνα με τους Dundes και Pagter (1992), σχετικά με τον διάλογο γύρω από τη σχέση της Λαογραφίας με το διαδίκτυο, χρειάζεται να προσδιοριστεί σαφέστερα το αντικείμενο μελέτης της Ψηφιακής Λαογραφίας, καθώς και το περιεχόμενο της «νέας γενιάς λαϊκού πολιτισμού», αφού για τους σύγχρονους λαογράφους αποτελεί ζήτημα πρωταρχικής σημασίας να προσαρμόσουν την επιστήμη τους στις απαιτήσεις της ψηφιακής εποχής. Γενικότερα, επισημαίνεται η αναγκαιότητα για μια εθνογραφική προσέγγιση²¹ των νέων τεχνολογιών, προκειμένου να ολοκληρωθεί και να γίνει κατανοητό το πλαίσιο των κοινωνικοπολιτισμικών συνεπειών των νέων τεχνολογιών επικοινωνίας (Escobar, 1994a, 1994b· Kottak, 1996: 10-15· Hakken, 1999· Miller & Slater, 2000· DiMaggio et al., 2001: 307-336) και

21. Στις μέρες μας είναι ευρέως αναγνωρισμένη η σημαντική θέση των τεχνολογιών πληροφορίας στα επιστημολογικά παραδείγματα της κοινωνικής ανθρωπολογίας και της πολιτισμικής κριτικής. Την τελευταία δεκαετία, εθνογραφικές προσεγγίσεις της κοινωνικής ζωής, της παραγωγής, της κατανάλωσης, της κυκλοφορίας των «μέσων» (media) και του κυβερνοχώρου φωτίζουν σημαντικές πτυχές των δια-εθνικών δικτύων που διαμορφώνονται. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η εθνογραφική δουλειά της Meg McLagan (1996: 159-194) που αναλύει το διαδίκτυο ως forum πολιτικού λόγου και πεδίο πολιτικής δράσης και εξετάζει τις νέες συμμαχίες και μορφές αλληλεγγύης που αναδεικνύονται, καθώς και η «cyborg ανθρωπολογία», που κεντρικός στόχος της είναι η εθνογραφική μελέτη των ορίων και συνόρων ανάμεσα στον άνθρωπο και στη μηχανή. Βλ. σχετικά: Αθανασίου, 2004: 66.

επιπλέον να διευρυνθεί η λαογραφική διάσταση του World Wide Web (www), των e-mails και άλλων συναφών ψηφιακών μέσων (Φουλίδη, 2015: 44).

Τα κυριότερα θέματα που προκύπτουν και τα ερωτήματα που διατυπώνονται από τους σύγχρονους λαογράφους είναι: Τι συνιστά Λαογραφία στο διαδίκτυο; Ποιο είναι το περιεχόμενο της Ψηφιακής Λαογραφίας (digital²²-electronic-computerized folklore, e-folklore) και ποια είναι «τα διαθέσιμα στην έρευνα» (Foote, 2007: 27-38) είδη του λαϊκού πολιτισμού;

Ως προς το πρώτο ερώτημα, ο Blank (2009) απευθύνεται στους λαογράφους που εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν επιφυλακτικά ή με δυσπιστία το διαδίκτυο τονίζοντας πως είναι σημαντικό να οριστεί τι ακριβώς συνιστά «Λαογραφία» σε ένα διαδικτυακό περιβάλλον, αλλά και να διαμορφωθεί θεωρητικό πλαίσιο υπό το οποίο θα λειτουργήσουν οι ερευνητές και οι ερευνήτριες, χωρίς να φοβούνται να προκαλούν τα όρια της λαογραφικής επιστήμης. Στο πλαίσιο αυτό, θέτει τον προβληματισμό του για το τι περιλαμβάνει ο λαϊκός πολιτισμός στο διαδίκτυο, τι σημαίνει παράδοση, κοινότητα, ομάδα, πεποίθηση, μύθος, απόδοση και αφήγημα στο πλαίσιο του διαδικτύου και ποιες άλλες είναι οι όψεις/είδη του λαϊκού πολιτισμού που το κατακλύζουν. Ακόμη, τον ενδιαφέρει πώς το διαδίκτυο περιπλέκει τις έννοιες της λαϊκής ομάδας και του ακροατηρίου. Επιπρόσθετα, διερωτάται πώς συγκεντρώνονται και ερμηνεύονται όλα τα παραπάνω, αφού η ερμηνεία των εκφραστικών μοτίβων είναι απαραίτητο στοιχείο της λαογραφικής έρευνας (Halpert, 1951· Paredes, 1958· Schmaier, 1963· Taylor, 1964· Glassie, 1968· Charlot, 1983· Kodish, 1983, στο Blank, 2012: 10), αλλά και για το ποιες είναι οι διαφορές ανάμεσα στην «παραδοσιακή» και στην «ψηφιακή» Λαογραφία. Τέλος, θέτει το ερώτημα για το πώς γίνονται κατανοητές οι έννοιες της «λαϊκής ομάδας», του ακροατηρίου και της απόδοσης στο πλαίσιο του διαδικτύου. Οι απαντήσεις, βέβαια, στα προαναφερθέντα ερωτήματα δεν είναι πάντοτε εύκολες και συχνά αποτελούν αμφιλεγόμενα ζητήματα, διότι ακόμα δεν έχουν αποσαφηνιστεί πλήρως, αλλά μερικά στοιχεία ειδικά από τον ορισμό της συμβατικής Λαογραφίας χρειάζεται να αξιοποιηθούν κατάλληλα, για να συμβάλλουν στον ορισμό της Ψηφιακής Λαογραφίας, αφού ο τελευταίος αποτελεί το σημείο εκκίνησης για τον προσδιορισμό της ως επιστήμης.

Φυσικά, είναι αδιαμφισβήτητη η διαπίστωση πως η γενικευμένη χρήση της τεχνολογίας στην καθημερινή ζωή και στον πολιτισμό έχει επιφέρει αλλαγές και στον τρόπο σκέψης των ανθρώπων. Αυτό, ωστόσο, δεν σημαίνει πως δεν εγείρονται και διάφοροι προβληματισμοί. Ένα βασικό στοιχείο προβληματισμού που παρουσιάζεται αναφορικά με τη Λαογραφία είναι κατά πόσο οι δύο μορφές της,

22. Η λέξη digital προέρχεται από τη λατινική digitus, που σημαίνει «δάχτυλο», γεγονός που υποδηλώνει διακριτή μέτρηση, δηλαδή παραπέμπει στη μετατροπή του πραγματικού κόσμου πληροφοριών σε δυαδική αριθμητική μορφή και αντιπαρατίθεται στη λέξη analog που προέρχεται από την ελληνική λέξη «λόγος» και σημαίνει αποτέλεσμα της ομιλίας ή την αιτία. Βλ. ενδεικτικά: Bronner, 2011: 416.

δηλαδή η αναλογική και η ψηφιακή, που σήμερα υπό τα νέα τεχνολογικά δεδομένα αναγκάζονται να συνυπάρχουν, έχουν διαφορετικούς ρόλους και επιτελούν διαφορετικούς σκοπούς.

Ο Bronner δείχνει τις διαφορές στο πώς οι αναλογικοί και ψηφιακοί τρόποι σκέψης επηρεάζουν τη διαδικασία σχηματισμού μιας έννοιας ή μιας ιδέας της παράδοσης στο διαδίκτυο, σημειώνοντας ότι όσον αφορά τον ρόλο του διαδικτύου στη Λαογραφία είναι αναλυτικός στη δομή του και όχι σχεσιακός (Blank, 2012: 13). Ειδικά η αναλογική μορφή ή έκφραση του λαϊκού πολιτισμού συχνά αποδίδεται στον κόσμο της παράδοσης, ειδικά στην προ-σύγχρονη κοινωνία, η οποία (παράδοση) προέρχεται από την αντίληψη των ανθρώπων για την αισθητική (Stewart & Bennett, 1991: 28–32· Bronner [1986] 2004). Σ' αυτήν οι άνθρωποι αποκτούν σημασία στις κατά πρόσωπο συναντήσεις, επειδή με την εμφάνισή τους, από το τι κάνουν μέχρι πως το κάνουν, μεταφέρουν μια κυκλική, λειτουργική πραγματικότητα (Stewart & Bennett, 1991: 29). Έτσι, η αφήγηση στην αναλογική της μορφή είναι ένα γεγονός που ορίζεται όχι μόνο από ένα κείμενο, αλλά από ένα φυσικό περιβάλλον και από τις αντιλήψεις που προκύπτουν μεταξύ των αφηγητών και του κοινού (Georges, 1969: 313-328· Oring, 2008: 127-166). Αντίθετα, η ψηφιακή μορφή της αφήγησης δίνει έμφαση στις αναπαραστάσεις της πραγματικότητας και στα αποτελέσματα των μηνυμάτων. Επομένως, φαίνεται να συνδέει περισσότερους ανθρώπους, αλλά είναι λιγότερο σημαντική σε ό,τι αφορά τις κοινωνικές σχέσεις.

Ωστόσο, σημασία έχει να γίνει κατανοητό ότι τόσο η αναλογική όσο και η ψηφιακή έκφραση του λαϊκού πολιτισμού είναι ικανές να παραγάγουν και να εκφράζουν την παράδοση, έστω κι αν την αντιλαμβάνονται διαφορετικά. Συγκεκριμένα, μπορεί να ειπωθεί πως η αναλογική ή παραδοσιακή μορφή είναι σχεσιακή και εντοπισμένη και μάλιστα με υψηλό βαθμό ευαισθησίας, στην εμπειρία, στο περιβάλλον, στα συναισθήματα, στις σχέσεις και στη συνολική πολιτιστική κατάσταση σε έναν τόπο/μέρος. Από την άλλη, η ψηφιακή ή σύγχρονη μορφή βασίζεται σε αναλυτική, επαγωγική σκέψη που λαμβάνει υπόψη της παρατηρήσιμα γεγονότα, για να σχηματίσει ενημερωτικά συμπεράσματα που συνδέονται σε αιτιώδεις αλυσίδες και επομένως, κατηγοριοποιείται με καθολικά κριτήρια (Stewart & Bennett, 1991: 41-42· Cohen, 1969: 841–842· Jones, 1971: 243-260).

Σε σχέση με τα υπόλοιπα ερωτήματα που θέτει ο Blank, (Blank, 2009: 7), «το διαδίκτυο είναι η νέα τεχνολογία “εκτύπωσης” που αναπαράγει στοιχεία από τον φυσικό χώρο και τα μεταφέρει (αν και όχι απαραίτητα πάντα αλλάζοντάς τα) σε ένα ηλεκτρονικό ιδίωμα». Συμπληρωματικά, ο McClelland (2000: 184) ορίζει τον λαϊκό πολιτισμό σε ψηφιακό περιβάλλον ως «επικοινωνιακή συμπεριφορά» της οποίας τα κύρια χαρακτηριστικά είναι ότι: α) δεν «ανήκει» σε ένα άτομο ή μια ομάδα και συνεπώς στο σύγχρονο πλαίσιο υπερβαίνει τα θέματα της πνευματικής ιδιοκτησίας και β) μεταδίδεται αυθόρμητα από ένα άτομο (ή ομάδα ατόμων) σε άλλο υπό ορισμένους όρους, συχνά χωρίς να λαμβάνονται υπόψη στοιχεία για αμοιβή ή αντάλλαγμα προκειμένου να επωφεληθούν. Όπως, δηλαδή, μεταδίδεται,

υφίσταται συχνά τροποποίηση σύμφωνα με τις κλίσεις αυτού που αναμεταδίδει στοιχεία της συγκεκριμένης επικοινωνιακής πράξης.

Επιπλέον, οι Shatzer και Lindlof (1998: 170-189) θεωρούν πως οι εθνογράφοι δυσκολεύονται να κατανοήσουν επαρκώς τη διαπροσωπική επικοινωνία χωρίς τη δυνατότητα να παρατηρούν τα μη λεκτικά συμπεριφορικά σχήματα. Επισημαίνουν πάντως ότι δεν είναι ανάγκη να εμμένουμε αποκλειστικά στις μη λεκτικές διαδικασίες της επικοινωνίας, αλλά είναι απαραίτητο να απασχολεί τον ερευνητή ο τρόπος με τον οποίο εκφράζονται οι άνθρωποι. Η Kirchenblatt-Gimblett (1998: 281-327) συμπεραίνει ότι η γλώσσα που χρησιμοποιείται στα ψηφιακά περιβάλλοντα δεν είναι ούτε η προφορική ούτε η γραπτή, αλλά κάτι ενδιάμεσο που διανθίζεται όλο και περισσότερο με την ανάπτυξη των πολυμέσων και ότι με τη μεσολάβηση των νέων τεχνολογιών δεν διαμορφώνεται λαϊκός πολιτισμός με λέξεις του στόματος, αλλά με «λέξεις του modem» (Κατσαδώρας, 2019: 7). Συγκεκριμένα, αυτή η γλώσσα, στην οποία αναφέρεται η Kirchenblatt-Gimblett και η οποία χρησιμοποιείται στη διαδικτυακή επικοινωνία, λέγεται nettalk ή netspeak (McCulloch, Bedworth & Bridle, 1987: 289-301) και αποτελεί πράγματι ένα συνονθύλευμα γλωσσικών και εξωγλωσσικών στοιχείων. Από αυτήν προκύπτει μια νέα πολυμεσική «ψηφιακή γλώσσα» που μπορεί να εκφέρεται μέσω γραπτού κειμένου, εικόνων, «εικονιδίων» ή και gifs (κινούμενων εικόνων) (ο εξελληνισμένος epic όρος είναι «gifάκια»), όπως και μέσω βίντεο, ήχου, ή με συνδυασμό ενός ή και περισσότερων εξ αυτών και, για τον λόγο αυτό, έχει χαρακτηριστεί ως «μεταγλώσσα» (Κατσαδώρας, 2019: 7).

Κάτι που για τις Fialkova και Yelenevskaya (2001: 64-89) χρειάζεται να διερευνηθεί είναι αρχικά εάν στο πλαίσιο του ψηφιακού λαϊκού πολιτισμού κυριαρχεί η προφορική ή η γραπτή μορφή. Επισημαίνουν ότι ο ηλεκτρονικός πολιτισμός σωστά αναφέρεται συχνά ως «δευτερεύουσα προφορικότητα», αφού αξιοποιεί στοιχεία και των δύο, καθώς στο διαδίκτυο επικρατεί η δυαδικότητα των επικοινωνιών. Ωστόσο, αν και αποδέχονται ότι σ' αυτό το είδος της επικοινωνίας κυριαρχούν η ανάγνωση και η γραφή, εντούτοις υπάρχουν και στοιχεία που συνδέονται με την προφορικότητα, κάτι που αποδεικνύεται από φράσεις που χρησιμοποιούνται από τους χρήστες του διαδικτύου, όπως: «ακούω», «μιλάω», «κάνω chat». Επιπλέον, οι χρήστες χρησιμοποιούν στοιχεία μεταγλώσσας (meta language)²³ σε κάθε ηλεκτρονική επικοινωνία. Σ' αυτό το πλαίσιο, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε τελικά πως αντικείμενο μελέτης της Ψηφιακής Λαογραφίας αποτελεί η ποικιλία των online λαϊκών ομάδων (digital folk groups, electronic folklore groups, e-groups) αλλά και των κοινοτήτων, τα

23. Ο όρος «μεταγλώσσα» αναφέρεται στο σύνολο λέξεων, φράσεων, όρων, σημείων και συμβόλων, που αξιοποιούνται προκειμένου να περιγραφεί και να αναλυθεί η ίδια τη γλώσσα (η «πραγματική» γλώσσα) που χρησιμοποιείται για την καθημερινή επικοινωνία. Έτσι η μεταγλώσσα κρίνεται ως «μια γλώσσα σε άλλη γλώσσα». Βλ. ενδεικτικά: Φουλίδη, 2009: 50.

χαρακτηριστικά τους, ο λόγος τους, οι συνήθειές τους, τα κίνητρα συμμετοχής σ' αυτές, οι νόμοι τους, οι πεποιθήσεις τους.

Ακολούθως, ο Fox (2008 [1983: 5-14]) καταγράφει βασικά χαρακτηριστικά του περιεχομένου της Ψηφιακής Λαογραφίας. Κρίνει, λόγου χάρη, ότι ο ψηφιοποιημένος (computerized) λαϊκός πολιτισμός, όπως τον αποκαλεί, τείνει να είναι ιδιαίτερα ανώνυμος και ατομικιστικός, τόσο που τον παραλληλίζει με το graffiti, καθώς παράλληλα αποδέχεται ότι τα είδη του διαμεσολαβούνται από τον υπολογιστή και εμφανίζονται ως ανώνυμα δημιουργήματα. Κατά συνέπεια, αυτός που διαδίδει ένα αστείο, για παράδειγμα, μπορεί μόνο να προβλέψει ή έμμεσα να παρουσιάσει τις αντιδράσεις που προκύπτουν από αυτό, αφού δεν γνωρίζει τους τελικούς αποδέκτες του. Ακόμα, θεωρεί πως είναι δυνατό να διακρίνει κάποιος τους δημιουργούς από τους αποδέκτες σαφέστερα απ' ό,τι στον παραδοσιακό λαϊκό πολιτισμό. Αυτό το είδος μάλιστα του λαϊκού πολιτισμού, το αστείο, μεταδίδεται με γρηγορότερους ρυθμούς σε σχέση με την προφορική παράδοση.

Άλλα βασικά χαρακτηριστικά της Ψηφιακής Λαογραφίας προσδιορίζονται από τον Oring (2013), ο οποίος αρχικά επισημαίνει ότι κάθε λαογράφος μπορεί να ερευνήσει και να ερμηνεύσει τις πτυχές του ψηφιακού κόσμου, γιατί στην Ψηφιακή Λαογραφία η μελέτη της ομάδας γίνεται με τον ίδιο τρόπο όπως και η μελέτη της ομάδας του πραγματικού κόσμου, κάτι που συνεπάγεται πως για τον προσδιορισμό της απαιτείται ο καθένας να έχει υπόψη του τα ακόλουθα στοιχεία: α) ο λαϊκός πολιτισμός είναι τα παραδοσιακά δημιουργήματα ή οι καλλιτεχνικές επικοινωνίες που προκύπτουν προφορικά στις πρόσωπο με πρόσωπο κοινωνικές αλληλεπιδράσεις οι οποίες συνεχίζουν να υπάρχουν και στο Internet, β) ο λαϊκός πολιτισμός προκύπτει από διαδικασίες που δεν αναπτύσσονται μόνο με την πρόσωπο με πρόσωπο κοινωνική αλληλεπίδραση, αλλά και στο διαδίκτυο μέσω ανάλογων επικοινωνιακών διαδικασιών που διενεργούνται σε web-groups και γ) η ανεπίσημη ή λαϊκή κουλτούρα του World Wide Web είναι λαϊκός πολιτισμός.

Εφόσον κρίνεται πως η Λαογραφία χρειάζεται να προσδιορίσει την έννοια της ταυτότητας ανανεώνοντας ταυτόχρονα το περιεχόμενο των λαογραφικών σπουδών, γίνεται κατανοητό πως, όταν αναφερόμαστε στον λαϊκό πολιτισμό, πρόκειται σαφώς για έναν πολιτισμό που είναι μεν διαφορετικός από άλλους θεσμικούς πολιτισμούς που εμφανίζονται στον κυβερνοχώρο (όπως είναι π.χ. ο εταιρικός, ο γραφειοκρατικός ή ο κυβερνητικός) (Howard, 2005b: 324-325· Bronner, 2009: 23), ωστόσο δεν παύει να προκαλεί το λαογραφικό ενδιαφέρον (Howard, 2013: 99).

Ολοκληρώνοντας τον προσδιορισμό του περιεχομένου της Ψηφιακής Λαογραφίας, είναι αναγκαίο να αναφερθεί ο χαρακτηρισμός των στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού στο διαδίκτυο «ως δημιουργημάτων υβριδισμού» (De Souza e Silva, 2006: 261-278· Blank 2012, 2013· Howard, 2008a: 192-218, 2008b: 490-513). Αυτό σημαίνει πως δεν πρόκειται για στατικά δημιουργήματα που διανέμονται από το δίκτυο, όπως συμβαίνει με το περιεχόμενο ενός περιοδικού, ενός βιβλίου ή μιας

εγγραφής DVD, αφού υφίστανται συνεχείς αλλαγές, εφόσον ο δημιουργός τους τα αναρτά στο διαδίκτυο και οι χρήστες μπορούν να επιστρέψουν σε αυτά επανειλημμένα και σε κάθε επίσκεψη. Ενδέχεται μάλιστα οι χρήστες να τροποποιήσουν το αρχικό περιεχόμενο ή να αναρτήσουν δικά τους σχόλια, συμβάλλοντας ουσιαστικά στη διαδικασία της διαρκούς και ευμετάβλητης επικοινωνίας που, με τη σειρά της, έχει ως αποτέλεσμα να χαρακτηρίζονται τα συγκεκριμένα δημιουργήματα ως επιμέρους προϊόντα πολλών δημιουργών και συνεπώς, υβριδικά (Howard, 2008a: 192-218).

Παράλληλα με τα ανωτέρω, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη της Kaplan (2013:126), σύμφωνα με την οποία θεμελιώδες χαρακτηριστικό του πεδίου της Ψηφιακής Λαογραφίας είναι η υπέρβαση των εννοιών του χώρου και του χρόνου. Αυτό σημαίνει πως οι σύγχρονες λαογραφικές σπουδές χρειάζεται να αναθεωρήσουν ορισμούς που αναφέρονται στον τόπο, εξαιτίας του διαδικτύου, των κινητών τηλεφώνων και άλλων συσκευών ασύρματης επικοινωνίας, των εικονικών και εξ αποστάσεως αλληλεπιδράσεων (Shields, 1996, 2005· Rojek, 1998: 33-48· Rheingold, 2000) και αυτό, γιατί η γεωγραφία και ο χρόνος δεν έχουν πλέον όρια (Hauben, 1995).

Σχετικά με τον χρόνο και τον τόπο, οι Dorst (1990: 179-190) και Mason (1996: 4-6) χαρακτηρίζουν τα δίκτυα που διαμορφώνονται με τη μεσολάβηση υπολογιστών ως «ενεργό λαογραφικό χώρο», διότι, εφόσον στα δίκτυα αυτά κυριαρχεί η έλλειψη των παραδοσιακών ορίων, προσφέρεται στους χρήστες η δυνατότητα να δημιουργήσουν μια πλούσια ποικιλία νέων ειδών λαϊκού πολιτισμού. Ο Mason (1996: 4-6), μάλιστα, επισημαίνει ότι οι διάλογοι επικοινωνίας σ' έναν εικονικό χώρο λειτουργούν ανάλογα με την έννοια της τοπικότητας, για την οποία ενδιαφέρονται έντονα οι λαογράφοι. Σε αυτά σχηματίζονται οι εικονικές ή σε απευθείας σύνδεση κοινότητες στις οποίες ήδη αναφερθήκαμε και που οι Yoshida και Kakuta (1993) εντάσσουν στο πεδίο έρευνας της Ψηφιακής Λαογραφίας, χαρακτηρίζοντας μάλιστα το είδος των αλληλεπιδράσεων που λαμβάνουν χώρα σε απευθείας σύνδεση στο πεδίο της κοινωνικοποίησης ως «παιγνιώδη επικοινωνία».²⁴

Συμφωνώντας με τα προαναφερθέντα, ο Blank (2009) συμπληρώνει ότι πολλά από τα θέματα που ερευνώνται παραδοσιακά από τους λαογράφους, όπως οι ευτράπελες διηγήσεις, η παράδοση, τα πανηγύρια, η θρησκεία και οι τελετουργίες, έχουν πάρει νέες ή τροποποιημένες μορφές στον ψηφιακό κόσμο (2012: 10). Γι' αυτό θεωρεί ότι το αντικείμενο μελέτης της Ψηφιακής Λαογραφίας εμπεριέχει: «πρότυπα της επικοινωνίας ή της μετάδοσης της έκφρασης σε πρωτόκολλα που υπαγορεύουν την κοινωνική ευπρέπεια, αισθητικά πρότυπα για τη δημιουργία ή/και τον σχεδιασμό μιας ιστοσελίδας ή ενός blog», πρότυπα χρήσης της λαϊκής αργκό με αφηγηματική δομή και οργάνωση, καθώς και επίδραση του διαδικτυακού πλαισίου, επισημαίνοντας παράλληλα ότι «όπως η τεχνολογία εξελίσσεται

24. Οι Yoshida και Kakuta (1993 στο Rheingold, 1993: 164) αναφέρουν ότι «άλλα ιστορικά παραδείγματα της «παιγνιδιώδους επικοινωνίας» είναι η τοιχογραφία σε μια σπηλιά και η συμπεριφορά drumming σε γειτονικά χωριά ενός φεστιβάλ».

με έναν απίστευτο ρυθμό, τα διάφορα είδη του λαϊκού πολιτισμού συνεχίζουν να προκύπτουν, να προσαρμόζονται, να εξελίσσονται και να διαδίδονται σε διάφορες μορφές με τη μεσολάβηση της τεχνολογίας των επικοινωνιών» (Blank, 2012: 12). Σε περίπτωση μάλιστα που οι λαογράφοι ερευνητές δεν μπορούν να συνδεθούν με φυσικό τρόπο με τους πληροφορητές τους, υπάρχουν πλέον πολλοί ψηφιοποιημένοι δημιουργικοί τρόποι με τους οποίους συγκεντρώνονται, αναλύονται και ερμηνεύονται οι πληροφορίες: τα avatars, τα βίντεο, οι επεξεργασμένες φωτογραφίες με το πρόγραμμα Photoshop, τα χιουμοριστικά e-mails, οι παραλλαγές αστικών μύθων, τα εικονικά θέματα της κοινότητας, οι συζητήσεις σε πραγματικό χρόνο, τα multiplayer παιχνίδια, τα στοιχεία που διατηρούνται σε ατομικά websites (Blank, 2012: 12) αλλά και τα video remixes και τα chat board games (Kaplan, 2013: 126).

Κάτι επίσης ενδιαφέρον είναι ότι στα είδη του λαϊκού πολιτισμού που αναφέρονται στο διαδίκτυο ο Blank (2012: 12) εντάσσει τα μιμίδια, τις «εικόνες με μακροεντολές» και τα «ιογενή βίντεο». Οι εικόνες με μακροεντολές αποτελούν για τον Blank στοιχεία «του λαϊκού πολιτισμού στο διαδίκτυο, τα οποία διακρίνονται από την πρακτική αντιστοίχιση μιας οπτικής εικόνας συχνά χιουμοριστικής με ένα ενδιαφέρον απόσπασμα κειμένου που μπορεί να ποικίλει από μία λέξη ή φράση ή να περιλαμβάνει ολόκληρες προτάσεις» και «συνήθως ακολουθούν ένα πρότυπο που εύκολα αποθηκεύεται από το διαδίκτυο ή αποστέλλεται σ' άλλους χρήστες του διαδικτύου, καθιστώντας αρκετά απλή τη διαδικασία πρόσκλησης όλο και περισσότερων χρηστών να δημιουργήσουν δικές τους παραλλαγές». Τέλος, ισχυρίζεται ότι με βάση τα κοινά στοιχεία ανάμεσα στα είδη του ψηφιακού λαϊκού πολιτισμού διαπιστώνεται πως στο πλαίσιο του λαϊκού πολιτισμού κυριαρχεί η επανάληψη και η παραλλαγή σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό και πιο εκτεταμένα από ό,τι στο παρελθόν, επιβεβαιώνοντας τον χαρακτηρισμό των ειδών του λαϊκού πολιτισμού του διαδικτύου ως προϊόντων υβριδισμού (Φουλίδη, 2015: 49).

Παράλληλα, όπως προαναφέρθηκε, το διαδίκτυο είναι ελεύθερο και ανοικτό πεδίο, αφού ο καθένας μπορεί να προσκαλεί οποιονδήποτε και χωρίς περιορισμό να συμμετέχει μαζί του σε κοινό χώρο με συγκεκριμένη οργάνωση, αφού διατυπωθούν οι κατάλληλες κοινωνικές οδηγίες (Bronner, 2009: 21-66). Αυτός μάλιστα είναι ένας από τους λόγους για τον οποίο οι άνθρωποι περνούν μεγάλο μέρος της ζωής τους σε έναν κόσμο που χαρακτηρίζεται από συνεχή συνδεσιμότητα. Οι άνθρωποι επικοινωνώντας μεταξύ τους συνεισφέρουν, μαθαίνουν, ζουν σε μια κοινωνία και δημιουργούν τον πολιτισμό της εξαλείφοντας όλους τους γεωγραφικούς περιορισμούς. Αυτά τα μέλη των on-line folk groups και των εικονικών κοινοτήτων ονομάζονται «ψηφιακοί ιθαγενείς» (Digital natives) (Prensky, 2001: 1-6· Palfrey & Gasser, 2008· McNeill, 2009· Bronner, 2011: 142).

Συνοψίζοντας, η ανταλλαγή εμπειριών μέσω του υπολογιστή διαμορφώνει μια ψηφιακή κουλτούρα στο πλαίσιο της οποίας ανθίζει ένας νέος λαϊκός πολιτισμός. Συγκεκριμένα, ο κυβερνοχώρος αποτελεί τον ψηφιακό χώρο που λειτουργεί ως πεδίο διαμόρφωσης συλλογικής πολιτισμικής μνήμης, ψυχαγωγίας, εργασίας, γνώσης, δύναμης και αλληλεπίδρασης (Fernback, 1999·

Φουλίδη, 2015: 52). Αυτό σημαίνει ότι ο ψηφιακός πολιτισμός δεν αντικαθιστά την παράδοση, αλλά αντίθετα την προωθεί και την αναδεικνύει με νέους τρόπους (Blank, 2009: 32).

III. Επίλογος-Συμπεράσματα

Συνεξετάζοντας όλα τα παραπάνω, μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα πως, εφόσον ο λαϊκός πολιτισμός θεωρείται ένας αποτελεσματικός φορέας για την έκθεση και προώθηση νέων ιδεών και το διαδίκτυο έχει αποδειχτεί στην εποχή μας ο κύριος φορέας διαμοιρασμού και διάσωσης ιδεών σε κάθε τομέα της ανθρώπινης γνώσης και μάλιστα με διαδραστικό τρόπο, γίνεται κατανοητή η τεράστια σημασία του διαδικτύου για την επιστήμη της Λαογραφίας και εγκαινιάζεται μία νέα εποχή, αυτή της Ψηφιακής Λαογραφίας.

1.4. ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ (ΨΗΦΙΑΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ): ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ

I. Εισαγωγή

Η συγκεκριμένη ενότητα αποσκοπεί στη διερεύνηση επιπρόσθετων παραμέτρων της σχέσης μεταξύ της επιστήμης της Λαογραφίας και του διαδικτύου. Οι συνέπειες της ραγδαίας τεχνολογικής εξέλιξης είναι εμφανείς στον κόσμο της πληροφορίας και της επικοινωνίας, με το διαδίκτυο να εμφανίζεται στην πρώτη γραμμή των τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνίας και με αποτέλεσμα η εξοικείωση ενός μεγάλου ποσοστού των ανθρώπων με τα μέσα και τις υπηρεσίες που προσφέρει το διαδίκτυο να το καθιστούν καθοριστικό μέσο άντλησης πληροφοριών, ενημέρωσης, επικοινωνίας και έκφρασης.

Από την άλλη πλευρά, παρά τη γενική παραδοχή όλων των παραπάνω, η επιστημονική κοινότητα και ιδίως οι λαογράφοι φάνηκαν αρχικά, όπως προαναφέρθηκε, διστακτικοί ως προς την αποδοχή του διαδικτύου αλλά και ως προς την ευρύτερη ενασχόλησή τους με τον χώρο του διαδικτύου, δηλαδή αναπτύχθηκαν ποικίλοι προβληματισμοί. Παρότι, βέβαια, με την πάροδο των χρόνων έγινε κατανοητό πως η επιστήμη της Λαογραφίας και το διαδίκτυο δεν έρχονται σε σύγκρουση, αλλά αντίθετα μπορούν να συνυπάρξουν για την ανάδειξη της εντέλει ωφέλιμης σχέσης μεταξύ τους, κρίνεται απαραίτητη η διερεύνηση μέρους των προβληματισμών που σε ένα πρώιμο στάδιο αυτής της σχέσης διατυπώθηκαν από τους λαογράφους.

II. Προβληματισμοί

Όπως αναφέραμε, στις αρχές της δεκαετίας του 1990 σημειώθηκε μία θεμελιώδης μεταμόρφωση του διαδικτύου. Καθώς ο Παγκόσμιος Ιστός έγινε το κέντρο του διαδικτύου και τα προγράμματα περιήγησης έγιναν ο πιο συνηθισμένος τρόπος πρόσβασης σε αυτό, πραγματοποιήθηκαν αλλαγές και στις διαδικασίες επικοινωνίας που καθιερώθηκαν μέσω του διαδικτύου λόγω των

ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του Παγκόσμιου Ιστού και των προγραμμάτων περιήγησής του. Συγκεκριμένα, ο ιστός εισήγαγε νέους τρόπους επικοινωνίας μέσω του διαδικτύου, διευκολύνοντας τη χρήση του δικτύου, οδηγώντας έτσι στη διάδοσή του και, σε μεγάλο βαθμό, διευκολύνοντας και προωθώντας επίσης την εμπορευματοποίησή του (Bermejo, 2007: 73). Γι' αυτό ο Dorst (1990: 179-190) επισημαίνει πως αναπτύσσονται νέοι τρόποι έκφρασης στον καινοτόμο Παγκόσμιο Ιστό (World Wide Web).

Καθώς το διαδίκτυο έχει εξελιχθεί, λοιπόν, ως κυρίαρχο μέσο επικοινωνίας, η επιστήμη της Λαογραφίας εντάσσεται κι αυτή, όπως και άλλες, στο πεδίο των νέων τεχνολογιών και συμμετέχει στον εντοπισμό και στη μελέτη των νέων μορφών επικοινωνίας. Ειδικότερα, το διαδίκτυο υπήρξε ένα δυναμικό πεδίο όπου οι μορφές του λαϊκού πολιτισμού (γλωσσικά ιδιώματα, ιστορίες, φάρσες, μύθοι, θρύλοι κ.ά.) προβάλλονται με τη συνεργασία των επαγγελματιών των υπολογιστών και αποκτούν νέο νόημα (Jennings, 1990).

Για τους παραπάνω λόγους, οι σύγχρονοι ακαδημαϊκοί έχουν αναγνωρίσει τόσο τη δυναμική εξέλιξη που παρουσιάζει η ανάπτυξη της διαδικτυακής (ψηφιακής) Λαογραφίας, όσο και τη σημασία της μελέτης της. Οι απόψεις των λαογράφων, βέβαια, για τη σχέση της επιστήμης με το διαδίκτυο συχνά δίστανται, ακόμη και στις μέρες μας. Είναι γεγονός ότι, αρχικά και για σχεδόν δύο δεκαετίες, οι λαογράφοι είχαν παραμελήσει τη σχέση της επιστήμης της Λαογραφίας και του διαδικτύου, ενώ μεγάλο τμήμα της υπάρχουσας βιβλιογραφίας για τη Λαογραφία και το διαδίκτυο έχει γραφτεί από λαογράφους-μελετητές οι οποίοι δεν έχουν εκπαιδευτεί στο λεξιλόγιο και τις μεθοδολογίες του διαδικτύου (Blank, 2009: 1-66). Σύμφωνα με τον Blank, οι ακριβείς λόγοι, για τους οποίους οι λαογραφικές ομάδες αγνόησαν σε μεγάλο βαθμό το διαδίκτυο και τη Λαογραφία που βασίζεται στην τεχνολογία, είναι αβέβαιοι. Η Λαογραφία θεωρεί ότι η λαογραφική έκφραση αντανακλά τις κοινωνικές και πολιτιστικές αξίες, συνεπώς, το γεγονός αυτό θα πρέπει να ενθαρρύνει μια επιστημονική εξέταση του διαδικτύου ως σημαντικού παράγοντα επικοινωνίας, κάτι που, ωστόσο, αρχικά δεν συνέβη και η έλλειψη κινήτρων για τη μελέτη της χρήσης της Λαογραφίας στην αναδυόμενη τεχνολογία θα μπορούσε ενδεχομένως να στηρίζεται στις ιδεολογίες που δόθηκαν στους ασκούμενους της Λαογραφίας πριν από την έλευση του διαδικτύου και της πληροφορικής. Ίσως οι φόβοι του Richard Dorson για τη διαπερατότητα του «fakelore» να έφεραν στο προσκήνιο έντονες συζητήσεις μεταξύ νέων και παλαιών λαογράφων ή ίσως αυτό να οφείλεται σε κάποια προσκόλληση των λαογράφων στη μελέτη των πολιτισμών και των παραδόσεων που εξαφανίστηκαν ή της «παλιάς εποχής» όπως, την ονόμαζε ο Henry Glassie (Blank, 2009: 4).

Το 1971, ο Ben-Amos στον ορισμό του για τη Λαογραφία (1971: 12-13) δηλώνει ότι «η λαογραφική επικοινωνία λαμβάνει χώρα σε μια κατάσταση στην οποία οι άνθρωποι έρχονται πρόσωπο με πρόσωπο και σχετίζονται άμεσα μεταξύ τους», αλλά αναφέρει επίσης ότι η Λαογραφία είναι «δράση

που λαμβάνει χώρα κατά τη στιγμή του επικοινωνιακού γεγονότος» και, ως τέτοια, «είναι μια καλλιτεχνική δράση». Αυτή η ερμηνεία του Ben-Amos προκαλεί σύγχυση όταν πρόκειται για το διαδίκτυο, καθώς είναι μεν σαφές ότι σε αυτό πραγματοποιούνται επικοινωνιακά γεγονότα, αλλά η έλλειψη της πρόσωπο με πρόσωπο αλληλεπίδρασης δυσχέρανε αρχικά την αποδοχή του διαδικτύου ως μέσου ευνοϊκού για τη λαογραφική έρευνα.

Από την άλλη, σύμφωνα με τον ορισμό του ιδρυτή της επιστημονικής ελληνικής Λαογραφίας Νικόλαου Πολίτη, η Λαογραφία έχει ως αντικείμενο μελέτης τις πράξεις του βίου και συγκεκριμένα τις «κατά παράδοσιν» και όχι αυτές που «οφείλονται εις την ανατροφήν και την μόρφωσιν». Ο ορισμός αυτός είναι σύμφωνος και με τον αντίστοιχο αγγλοσαξονικό όρο «folklore»²⁵ που σημαίνει «αυτό που γνωρίζει ο λαός», δηλαδή «το τι πιστεύει, λέει και πράττει κατά παράδοση» (Κυριακίδου-Νέστορος, 1975: 149, στο Καζούλλη & Κατσαδώρος, 2019: 156). Αυτή η ερμηνεία φαίνεται να συνάδει με δύο βασικά χαρακτηριστικά των λαογραφικών φαινομένων όπως παρουσιάζονται στο διαδίκτυο, που είναι πως από τη μια εμφανίζονται οι παραδοσιακές μορφές του λαϊκού πολιτισμού, οι οποίες μεταδίδονται με έναν καινούριο τρόπο μέσα από ομάδες και χρήστες του διαδικτύου (Καζούλλη & Κατσαδώρος, 2019: 156) και από την άλλη οι σύγχρονες μορφές λαϊκού πολιτισμού, οι οποίες έχουν δημιουργηθεί αποκλειστικά για χρήση στο διαδίκτυο και δεν μπορούν να υπάρξουν έξω από αυτό, όπως διάφορα ανέκδοτα, σχόλια, ανακοινώσεις κ.ά. (Κατσαδώρος, 2013: 99-100).

Αν και πολλοί μιλούν για εξαφάνιση του αντικειμένου της Λαογραφίας στη σύγχρονη τεχνολογική εποχή, στις μέρες μας πυκνώνουν και, μπορούμε να πούμε, υπερισχύουν οι απόψεις λαογράφων που υποστηρίζουν ότι το διαδίκτυο είναι χώρος στον οποίο ο λαϊκός πολιτισμός ζει και εξελίσσεται και το μελετούν συστηματικά. Κάποιοι μάλιστα πάλι υποστηρίζουν ότι «ο κόσμος της Λαογραφίας είναι ζωντανός, αρκεί να κοιτάξει κανείς τον κόσμο του διαδικτύου και να παρατηρήσει την αυξημένη μετάδοσή του» (Καζούλλη & Κατσαδώρος, 2019: 156).

Βέβαια, η συνύπαρξη αυτή δημιουργεί περαιτέρω ερωτήματα. Ειδικά όσον αφορά τον δεύτερο άξονα, το πρώτο ερώτημα που τίθεται είναι το κατά πόσο το διαδίκτυο είναι πράγματι ένας χώρος ελεύθερης διακίνησης πληροφοριών, εξέλιξης και δημιουργίας λαϊκού πολιτισμού και, επιπλέον, το κατά πόσο τα διαδικτυακά πολιτισμικά προϊόντα μπορούν να θεωρηθούν λαογραφικά φαινόμενα (Κατσαδώρος, 2013: 99-100).

Ειδικά η Kirchenblatt-Gimblett (1998: 281-327) αμφισβητεί την ομαδικότητα του διαδικτύου, θέτοντας το ερώτημα ποια είναι η έννοια των όρων «ομάδα» ή «κοινότητα», όταν άγνωστοι μπροστά σε υπολογιστές από διαφορετικά μέρη της γης στέλνουν τα μηνύματά τους. Σύμφωνα και με αρκετούς

25. Η λέξη folklore καθιερώθηκε το 1846 από τον William John Thoms. Βλ. ενδεικτικά: Καζούλλη & Κατσαδώρος, 2019: 156.

ακόμη λαογράφους, οι εικονικές κοινότητες συμβάλλουν στην απομόνωση, στη μείωση της ανθρώπινης αλληλεξάρτησης, στον περιορισμό των τοπικών κοινοτήτων στον φυσικό κόσμο, καθώς και στην εμπορευματοποίηση της κοινωνικής συμπεριφοράς (Kroker & Weinstein, 1994· Boal, 1995: 3-15· Slouka, 1995· Stoll, 1995· Sardar, 2000: 732-752), δηλαδή, στην ουσία, αμφισβητούν την ειλικρίνεια των χαρακτηριστικών των διαδικτυακών ταυτοτήτων (Φουλίδη, 2015: 29) και κατ' επέκταση, τη χρησιμότητα του διαδικτύου για τη Λαογραφία. Από την άλλη, η ίδια η Barbara Kirshenblatt-Gimblett αναρωτιέται «τι σημαίνουν όροι όπως ομάδα ή κοινότητα όταν αλληλογραφούν άγνωστοι σε τερματικά υπολογιστών σε όλο τον κόσμο;», για να δώσει μόνη της την απάντηση πως «το ηλεκτρονικό κείμενο δεν είναι ούτε ομιλία ούτε γραφή όπως την ξέραμε, αλλά κάτι ενδιάμεσο, και όλο και περισσότερο, με τη σύγκλιση των τεχνολογιών, είναι πολυμέσα» (1998: 284), εφόσον, μάλιστα, η ίδια είχε νωρίτερα παραδεχτεί πως, η «απουσία αλληλεπίδρασης πρόσωπο με πρόσωπο και εξαποστάσεως είναι τόσο παλιά όσο η κίνηση των αντικειμένων [...] και η μετάδοση σημάτων» (Kirshenblatt-Gimblett, 1996: 21). Αυτή η διαπίστωση καταδεικνύει πως ο ψηφιακός κόσμος είναι παραδόξως οικείος, λόγω της κοινωνικής του δυναμικής, και ταυτόχρονα ξένος, λόγω της εικονικής του μορφής και γι' αυτόν τον λόγο ο λαογράφος αντιμετωπίζει πολλές προκλήσεις που πρέπει να λάβει υπόψη στο διαδίκτυο.

Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια έχει αλλάξει η προγενέστερη πεποίθηση ότι η τεχνολογία και η Λαογραφία αποτελούν δύο έννοιες εντελώς αντιφατικές, καθώς η είσοδος των κοινωνιών στην εποχή της πληροφορίας και της επικοινωνίας δεν σημαίνει τόσο τη συρρίκνωση και το τέλος του λαϊκού πολιτισμού όσο σηματοδοτεί την ικανότητά του να προσαρμόζεται ανάλογα με τα ρεύματα της σύγχρονης εποχής (Καζούλλη & Κατσαδώρος, 2019: 156).

Αρχικά, γίνεται αποδεκτό πως το διαδίκτυο είναι μια δραστηριότητα ομάδων στον κυβερνοχώρο, η οποία οργανώνεται, ενημερώνεται, επικοινωνεί και, κατά συνέπεια, εκφράζεται μέσω εικονικών κοινοτήτων, ιστότοπων και σελίδων κοινωνικής δικτύωσης (Γκασούκα & Φουλίδη, 2012: 96), καθώς οι υπηρεσίες που προσφέρει το διαδίκτυο έχουν διεισδύσει στην καθημερινότητα των ανθρώπων αποτελώντας ταυτόχρονα και ανάγκη του σύγχρονου τρόπου ζωής (Καζούλλη & Κατσαδώρος, 2019: 155). Επομένως, αναγνωρίζεται πως ο λαϊκός πολιτισμός «ζει» και εξελίσσεται παράλληλα με τις ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις (Κατσαδώρος, 2013: 99-100).

Ο Blank εμβαθύνει λίγο περισσότερο, υποστηρίζοντας πως οι ομάδες ανθρώπων είναι εύκολα αναγνωρίσιμες στο διαδίκτυο, όπως αποδεικνύεται από τα φόρουμ, τα ιστολόγια, τη διαδικτυακή πολιτική δραστηριότητα και τις ιστοσελίδες θαυμαστών, με αποτέλεσμα να σφυρηλατούνται νέες παραδόσεις στις διαδικτυακές κοινότητες και στη διαδικτυακή γλώσσα. Είναι αδιαμφισβήτητο, βέβαια, ότι η ψυχολογική ταύτιση του λαογράφου με τον τόπο (στην επιτόπια έρευνα) έχει παραποιηθεί με την έννοια του «τόπου» να νοείται, πλέον, ένα «πεδίο» του διαδικτύου.

Επομένως, είναι σημαντικό να συνειδητοποιήσουμε ότι παρ' όλο που το διαδίκτυο είναι εικονικό ή «δεν υπάρχει», όπως υποστηρίζει ο McClelland (2000: 179-191), ωστόσο εξακολουθεί να έχει μια εγγενή βάση στον πραγματικό κόσμο και πως δεν μπορούμε να παραβλέπουμε το γεγονός ότι πίσω από όλα όσα συμβαίνουν στο διαδίκτυο υπάρχει ένας άνθρωπος, επομένως ακριβώς πάνω σε αυτή τη θεμελιακή παραδοχή πρέπει να βασίζεται η λαογραφική εργασία στο διαδίκτυο.

III. Επίλογος-Συμπεράσματα

Παλαιότερα, η Λαογραφία ως η κατ' εξοχήν επιστήμη μελέτης του λαϊκού πολιτισμού και η τεχνολογία θεωρούνταν ασύμβατες έως και αντιφατικές και αντικρουόμενες μεταξύ τους, καθώς υπήρχε η πεποίθηση ή η ιδέα ότι η πρόοδος και η εξέλιξη της μιας σήμαινε αντίστοιχα τη συρρίκνωση της άλλης. Πολλοί μάλιστα μιλούσαν για την εξαφάνιση και του ίδιου του αντικειμένου της Λαογραφίας στη σύγχρονη τεχνολογική εποχή. Με το πέρασμα των χρόνων, βέβαια, ο ισχυρισμός αυτός εξομαλύνεται και στη συνέχεια αναιρείται, ενώ στις μέρες μας πυκνώνουν και, μπορούμε να πούμε, υπερισχύουν οι απόψεις λαογράφων που υποστηρίζουν ότι το διαδίκτυο είναι ένας χώρος στον οποίο ο λαϊκός πολιτισμός ζει και εξελίσσεται, γι' αυτό και το μελετούν συστηματικά. Πολλοί μάλιστα υποστηρίζουν ότι παρατηρώντας τον διαδικτυακό κόσμο και την αλληλεπίδραση μεταξύ των χρηστών αντιλαμβανόμαστε ότι ο κόσμος της Λαογραφίας είναι ζωντανός.

Συνεπώς, η επιστήμη της Λαογραφίας, όπως συμβαίνει γενικότερα στο χώρο των επιστημών, εξελίσσεται και επικαιροποιείται. Οι σύγχρονοι λαογράφοι, άνδρες και γυναίκες, έχουν πλέον συνειδητοποιήσει ότι η Λαογραφία δεν περιορίζεται στη μελέτη του παρελθόντος, αλλά διερευνά και τη σύγχρονη ζωή, καθώς δεν στέκεται στη μελέτη θεμάτων που αποτελούν ιστορικό αντικείμενο μουσειακού χαρακτήρα, αλλά επεκτείνεται και στη σύγχρονη δημιουργία του λαϊκού πολιτισμού μέσα από μια ζωντανή παράδοση. Άλλωστε, το διαδίκτυο έχει εισχωρήσει στη ζωή όλων των ανθρώπων και έχει γίνει βασικό εργαλείο της καθημερινής ζωής, από το οποίο στην πραγματικότητα αναδύονται και δημιουργούνται παραδόσεις.

1.5. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Παρά τις όποιες αντιρρήσεις ή ενστάσεις που διατυπώνονται κατά καιρούς για τη σχέση που έχει ή μπορεί να έχει η επιστήμη της Λαογραφίας με το διαδίκτυο, είναι σημαντικό να αναγνωριστεί το ερευνητικό ενδιαφέρον που παρουσιάζει η σχέση αυτή, έστω κι αν ακόμη βρίσκεται σε εξέλιξη. Το ενδιαφέρον γίνεται εντονότερο αν η σχέση αυτή μελετηθεί ειδικότερα μέσα από τη λαογραφική διάσταση του World Wide Web (www), των e-mail και συναφών ψηφιακών μέσων, καθώς και των βάσεων δεδομένων που αναπτύσσονται στο Internet, ως βασικών μέσων διάσωσης και διάδοσης του λαϊκού πολιτισμού.

Άλλωστε, είναι πλέον ευρέως διαδεδομένο στον χώρο της επιστήμης της Λαογραφίας το γεγονός πως ο λαϊκός πολιτισμός και συνακόλουθα η λαογραφική επιστήμη ως επιστήμη που μελετά τον λαϊκό πολιτισμό καθώς και η λαογραφική έρευνα αναγεννώνται και βρίσκουν διέξοδο στον ιστοχώρο σε μία απευθείας σύνδεση γλώσσας και πρακτικής, ενώ παράλληλα αναδύεται ένα νέου τύπου ακροατήριο.

Επομένως, το διαδίκτυο μπορεί να αποτελέσει ένα καίριο εργαλείο και όχημα για την ύπαρξη, βιωσιμότητα, και διάχυση του λαϊκού πολιτισμού και των ποικίλων και διαρκώς μεταβαλλόμενων στοιχείων που τον συστήνουν, όπως αυτός διαμορφώνεται στο νέο διαπολιτισμικό και παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, καθώς επίσης και για την ενημέρωση και εκπαίδευση σημαντικών πληθυσμιακών ομάδων σχετικά με τον λαϊκό πολιτισμό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΤΑ ΤΡΟΛ ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΥΘΟ ΣΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Σκοπός του συγκεκριμένου κεφαλαίου είναι η ετυμολογική διερεύνηση και η αποτύπωση του όρου «τρολ» (troll). Αρχικά εξετάζεται η προέλευση του όρου στη σκανδιναβική μυθολογία και λαογραφία και στη συνέχεια παρουσιάζεται η εμφάνιση/μορφή του τρολ στη λογοτεχνία και τον κινηματογράφο. Ακολούθως, αναλύεται η εικόνα του τρολ στη σημερινή εποχή και ιδιαίτερα στη χώρα μας. Επιπλέον, διερευνώνται τα χαρακτηριστικά των σημερινών τρολ, όπως το φύλο, η εθνικότητα, η ηλικία, οι δραστηριότητες στις οποίες επιδίδονται και το λεγόμενο «lulz»²⁶ που επιδιώκουν τα τρολ, καθώς επίσης τα κίνητρα και ο κύκλος ζωής τους, η ταυτοποίησή τους και η προσωπικότητά τους. Εν συνεχεία, αποτυπώνεται η σύνδεση του σημερινού τρολ με παλαιότερες μορφές τρολ (π.χ. της σκανδιναβικής λαογραφίας) και με το αρχέτυπο του «κατεργάρη» (trickster) διαχρονικά, όπως είναι ο Loki στη Νορβηγία, ο Ερμής και ο Οδυσσεύς στην Ελλάδα, το κογιότ στην Αμερική, ο Κρίσνα στην Ινδία και άλλες παρόμοιες μορφές. Τέλος, αναφέρονται δυνητικά αντίστοιχες περιπτώσεις του παρελθόντος, όπως για παράδειγμα ο Διογένης ο Σινοπεύς και ο Σωκράτης, ο Arthur Schopenhauer και οι γελωτοποιοί του Μεσαίωνα. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την τελική αποτίμηση των στοιχείων που παρουσιάστηκαν.

2.1. Ο ΟΡΟΣ «ΤΡΟΛ» ΣΤΗ ΣΚΑΝΔΙΝΑΒΙΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

I. Εισαγωγή

Ο όρος «τρολ» στη νορβηγική και σουηδική γλώσσα και «trolde» στη δανέζικη είναι ονομασία για διάφορους τύπους υπερφυσικών όντων της σκανδιναβικής λαογραφίας που μοιάζουν με ανθρώπους και στο *Eddas*²⁷ (1220) αναφέρονται ως τέρατα με πολλά κεφάλια. Αργότερα, τα τρολ έγιναν χαρακτήρες σε παραμύθια, θρύλους και μπαλάντες. Συγκεκριμένα, συμμετέχουν ενεργά σε πολλά παραμύθια και συλλογές νορβηγικών ιστοριών των Asbjørnsen και Moes²⁸ (1844). Βέβαια, τα τρολ, όπως και ένας μεγάλος αριθμός διαφορετικών μυθολογικών πλασμάτων της σκανδιναβικής

26. Ο κύριος σκοπός του τρολαρίσματος είναι η χαιρεκακία ή αλλιώς «lulz». Πρόκειται για διαστρέβλωση του διαδικτυακού ακρωνύμιου «lol», δηλαδή, laughing out loud που σημαίνει γελάω δυνατά. Βλ. ενδεικτικά: Krappiz, 2013: 18.

27. Τα *Eddas* είναι συλλογές από ποιητικές διηγήσεις παραδοσιακών ιστοριών που σχετίζονται με τη Σκανδιναβική μυθολογία. Βλ. Ενδεικτικά: www.encyclopedia.com.

28. Οι Peter Christen Asbjørnsen (15/1/1812) και Jørgen Engebretsen Moe (22/4/1813) ήταν Νορβηγοί συγγραφείς, λόγιοι και συλλέκτες της νορβηγικής λαογραφίας. Το έργο τους *Norske folkeeventyr* (Νορβηγικά Παραμύθια), που δημοσιεύθηκε το 1841, αποτελεί ορόσημο για τη νορβηγική λογοτεχνία και επηρέασε τη νορβηγική γλώσσα. Βλ. Ενδεικτικά: Bann, 2014: 544-549· Reinicke, 2015.

λαογραφίας, έχουν γίνει γνωστά κυρίως μέσω σύγχρονων σε εμάς ειδών πολιτισμού και φαντασίας (τηλεόραση, κινηματογράφος και διαδικτυακά παιχνίδια) (McKay, 2018).

Η λέξη τρολ μπορεί επίσης να χρησιμοποιηθεί ως γενικός όρος για οποιαδήποτε μαγική ή υπερφυσική ύπαρξη και στους πιο πρόσφατους αιώνες²⁹, αλλά κυρίως ως ερμηνεία του όρου επικράτησε ως επί το πλείστον ο γίγαντας των νορβηγικών θρύλων με τον βίαιο, καταστροφικό και άγριο χαρακτήρα (Bann, 2014: 544-549).

Η πρώτη μεγάλης κλίμακας προσπάθεια παρουσίασης και ανάλυσης της παράδοσης των τρολ στη Σκανδιναβία έγινε από την Elisabeth Hartmann στο *Die Trolle vorstellungen in den Sagen und Märchen der skandinavischen Völker*, που δημοσιεύθηκε το 1936, ένα φιλόδοξο έργο που προσπαθεί να καλύψει τη λαογραφία της Σκανδιναβίας στο σύνολό της, με εξαίρεση την Ισλανδία, τα νησιά Φερόες και τη Φινλανδία (Ingemark, 2005: 22-29).

Σκοπός του συγκεκριμένου κεφαλαίου είναι να διερευνήσει την ετυμολογία του όρου τρολ και τις διάφορες μορφές των τρολ μέσα στον χρόνο με βάση τον λαϊκό πολιτισμό της εκάστοτε σκανδιναβικής χώρας.

II. Προέλευση και σημασίες της λέξης «τρολ»

Όσον αφορά την ετυμολογία της λέξης τρολ, προέρχεται από τα παλαιότερα νορβηγικά ουσιαστικά «troll» και «tröll» (δηλαδή σατανάς, δαίμονας, λυκάνθρωπος, jötun³⁰) και κατά τη γερμανική γλώσσα του 1200 με 1500, την επονομαζόμενη «Middle High German», «troll», «trolle», «fiend». Σύμφωνα με τον φιλόλογο Vladimir Orel, η λέξη είναι πιθανώς δάνειο από την παλαιά Νορβηγική γλώσσα που αναπτύχθηκε από το πρωτογερμανικό ουδέτερο ουσιαστικό «trullan» (γίγαντας, διάβολος, δαίμονας, λυκάνθρωπος) (Orel, 2003: 410), (αν και η προέλευση της πρωτογερμανικής λέξης είναι άγνωστη). Επιπρόσθετα, το ρήμα της παλαιάς Νορβηγικής γλώσσας «trylla» (γοητεύω, μετατρέπω σε τρολ) και το γερμανικό ρήμα «trüllen» «flutter» (προκαλώ ταραχή) αναπτύχθηκαν από το γερμανικό ρήμα «trulljanan» (μαγεύω, μετατρέπομαι σε τρολ), παράγωγο του «trullan» (Motz, 1984: 179-195· Orel, 2003: 410-411). Στη Σουηδική γλώσσα, τέτοια όντα ονομάζονται συχνά «jätte» (γίγαντας), μια λέξη που σχετίζεται με το Νορβηγικό «jotun». Σύμφωνα με άλλη εκδοχή, η προέλευση της λέξης «troll» συνδέεται πιθανώς με τις σουηδικές λέξεις «trolla» και «trollkonst» που σημαίνουν μαγεία και την εξάσκηση αυτής (McKay, 2018).

29. Συγκεκριμένα οι Asbjørnsen και Moe, ερεύνησαν τη λογοτεχνική παράδοση της Νορβηγίας και δημοσίευσαν μια συλλογή για τη Νορβηγική λαϊκή παράδοση του 19ου αιώνα. Βλ. Ενδεικτικά: Reinicke, 2015.

30. Τα jötun, ή jöten (στη γερμανική θρησκεία), ήταν φυλή γιγάντων που ζούσε στο Jötunheim κάτω από τις ρίζες του Yggdrasil, του μυθικού δέντρου στο οποίο θεωρούσαν πως στηρίζεται ο ουρανός. Κυβέρνησαν πριν από τους Θεούς (Aesir), προς τους οποίους παρέμεναν εχθρικοί. Βλ. ενδεικτικά: <https://www.britannica.com/topic/Jotun>.

Οι όροι «Aesir», «regin», «jötun», «risi», «troll» ή «purs» στη σκανδιναβική μυθολογία χρησιμοποιούνται ως λέξεις για να αναφερθούν εξίσου στους άρχοντες-θεούς αλλά και σε οικογένειες γιγάντων. Από τους παραπάνω όρους, η λέξη που εντέλει υπερίσχυσε έναντι των υπολοίπων και διατηρήθηκε στο σκανδιναβικό λεξιλόγιο είναι το «troll» (Motz, 1984: 179-195). Βέβαια, το «τρολ» ως όρος είναι άγνωστης προέλευσης και δεν είναι συγγενής με ινδοευρωπαϊκές γλώσσες ή με τα δυτικά ή ανατολικά γερμανικά. Εμφανίζεται στις βόρειες ευρωπαϊκές χώρες, όπως στη Δανία όπου καταγράφεται ως trolldfolk (troll-folk), bjergtrolde ή bjergfolk), στην Ισλανδία ως jotunn, risi ή thun (τα αρσενικά τρολ) και gygur ή skessa (τα θηλυκά τρολ)³¹, στη Νορβηγία ως jötunar/jötun, trolldfolk (troll-folk και tusser), στη Γερμανία ως troll και trolle και στη Σουηδία ως trollkoner (Sampson, 2015) και jätte (MacCulloch, 1930: 223–224).

Σε όλες τις γλώσσες της Σκανδιναβίας το τρολ θεωρείται υπερφυσικό ον και μέλος μιας οικογένειας ή ομάδας, γνωστό για τις μαγικές του δυνάμεις, έτσι το όνομά του αρκετές φορές υποδηλώνει έναν μάγο ή τη μαγεία κυριολεκτικά και μεταφορικά (όπως π.χ. τη μαγεία που προσφέρει η ποίηση ή η μουσική). Μάλιστα, η λέξη τρολ πιθανόν να έχει χρησιμοποιηθεί από τους ειδωλολάτρες της Νορβηγίας (στο Orkney³² και στο Shetland³³) ως συλλογικός όρος για τα υπερφυσικά όντα που πρέπει να γίνονται σεβαστά και καλύτερα να αποφεύγονται παρά να λατρεύονται. Ο John Arnott MacCulloch³⁴ έθεσε και μια σύνδεση μεταξύ του αρχαίων νορβηγικών πνευμάτων «vættir» της μυθολογίας και των τρολ, υποδηλώνοντας ότι και οι δύο έννοιες μπορεί να αναφέρονται στα πνεύματα των νεκρών (Lindow, 2014).

Ονόματα ζώων της γης ή της θάλασσας σχετίζονται, επίσης, με τη λέξη τρολ, για να τονιστεί η μαγική φύση των θηρίων στα οποία η λέξη αναφέρεται. Επιπρόσθετα, ο όρος τρολ μπορεί να δηλώνει φοβερές ασθένειες που αποδίδονται στα πνεύματα ή ένα επικίνδυνο, απρόθυμο, επαναστατικό και τρομακτικό πλάσμα ή ένα άτομο ασυνήθιστων δεξιοτήτων, μια άσχημη γυναίκα ή μια γυναίκα μαγευτικής ομορφιάς, ένα όμορφο αντικείμενο, ένα μέρος από το οποίο δεν υπάρχει διαφυγή, την υπεράνθρωπη δύναμη κ.ά. (Motz, 1984: 179-195).

31. Πηγή: <https://www.campervanreykjavik.com/>

32. Οι Ορκάδες ή Orkney στα αγγλικά είναι αρχιπέλαγος στις βόρειες ακτές της Σκωτίας, από τις οποίες απέχει μόλις 16 χιλιόμετρα και νότια από τα νησιά Σέτλαντ. Το αρχιπέλαγος αποτελείται από περίπου 70 νησιά, από τα οποία κατοικούνται τα 19 και ανήκουν πολιτικά στο Ηνωμένο Βασίλειο, ενώ διοικητικά αποτελούν την ομώνυμη περιφέρεια Orkney Islands. Βλ. ενδεικτικά: <https://www.britannica.com/place/Orkney-Islands> www.orkney.com.

33. Το Σέτλαντ (ή τα νησιά Σέτλαντ) είναι ένα σύμπλεγμα 100 νησιών που βρίσκονται 130 μίλια βόρεια της Σκωτίας, στο βορειότερο σημείο του Ηνωμένου Βασιλείου, αποτελώντας όριο μεταξύ του Ατλαντικού Ωκεανού στα δυτικά και της Βόρειας Θάλασσας στα ανατολικά. Από τα 100 νησιά, μόνο τα δεκαπέντε κατοικούνται και σήμερα αποτελούν μέρος της Σκωτίας. Βλ. Ενδεικτικά: <https://www.britannica.com/place/Shetland-Islands-Scotland> <https://www.shetland.org/>.

34. Ο John Arnott MacCulloch είναι γνωστός ως ένας από τους κορυφαίους μελετητές της Σκωτίας για την κελτική θρησκεία και μυθολογία. Βλ. Ενδεικτικά: worldcat.org.

Υπάρχει μεγάλη σύγχυση και επικάλυψη στη χρήση των παλαιών νορβηγικών όρων «jötun», «troll», «purs» και «gisi», που περιγράφουν διάφορα όντα. Ο Lotte Motz³⁵ θεώρησε ότι αυτές ήταν αρχικά τέσσερις ξεχωριστές τάξεις όντων: οι jötun ήταν γίγαντες, τα troll ήταν μυθικοί μάγοι, τα purs ήταν εχθρικά τέρατα και τα gisi ηρωικά και όντα που απέδιδαν δικαιοσύνη (Motz, 1984: 179-195).

Ο όρος τρολ εντοπίζεται και σε ονομασίες του γεωφυσικού περιβάλλοντος, όπως για παράδειγμα σε αρκετά μέρη εξαιτίας του σχηματισμού τους (π.χ. ένα λαβυρινθικό σχέδιο στο έδαφος), ως ονομασία προϊστορικού πέτρινου τάφου, ενός όρθιου λίθου ή ακόμα και μιας κοιλότητας σε ένα βράχο. Συγκεκριμένα, στις μέρες μας η λέξη τρολ χρησιμοποιείται στη Σκανδιναβία για ονομασίες βουνών. Σύμφωνα με τον θρύλο, οι μεγάλες οροσειρές της Σουηδίας και η ύπαιθρός της που είναι γεμάτη με ογκόλιθους, δηλώνουν την παρουσία των τρολ πλασμάτων. Αυτοί οι ογκόλιθοι πιστεύεται ότι δεν βρέθηκαν εκεί τυχαία, αλλά ότι πολλοί από αυτούς ήταν όπλα των γιγαντιαίων τρολ που κάποτε περιπλανήθηκαν στη γη ή ότι πιθανόν να πρόκειται για τα ίδια τα σώματα των τρολ, που μετατράπηκαν σε πέτρα επειδή εκτέθηκαν στο φως της ημέρας (Geller, 2017· mythology.net).

Επιπλέον, υπάρχουν και πολλές τοποθεσίες στη Νορβηγία που εμπεριέχουν στην ονομασία τους τον όρο τρολ, όπως το Trolld-Tindterne (Troll Peaks) (εξαιτίας των τεράστιων πετρωδών βράχων), το πέρασμα του βουνού Trollstigen και ο περίφημος σχηματισμός του βράχου Trolltunga (Troll's Tongue) (McKay, 2018). Τέλος, ένας νορβηγικός ερευνητικός σταθμός στην Ανταρκτική (που περιλαμβάνει επίγειο σταθμό ο οποίος παρακολουθεί δορυφόρους σε πολική τροχιά), ονομάζεται «Τρολ» λόγω των τραχιών βουνών που στέκονται γύρω από αυτό το μέρος σαν τρολ (Lindow, 2014).

Εικόνα 1. Skogtroll (Forest Troll), ζωγραφική απεικόνιση ενός τρολ – δάσους από τον Theodor Kittelsen, 1906³⁶.

35. Αυστριακο-Αμερικανός μελετητής που δημοσίευσε βιβλία και επιστημονικά άρθρα κυρίως για τη γερμανική μυθολογία και λαογραφία. Βλ. Ενδεικτικά: amazon.com.

36. Πηγή: <https://www.newworldencyclopedia.org/>

Ο Lindow, παρότι δηλώνει ότι η ετυμολογία της λέξης τρολ παραμένει αβέβαιη, ορίζει τα τρολ της μεταγενέστερης σουηδικής λαογραφίας ως «όντα της φύσης» και ως «πλάσματα με αμφιλεγόμενες προθέσεις, εξώκοσμα, ισοδύναμα με τις νεράιδες των αγγλο-κελτικών παραδόσεων», που «εμφανίζονται σε διάφορους μεταναστευτικούς θρύλους» σημειώνοντας επίσης εμφανίζονται μερικές φορές και με τη μορφή γάτας και άλλοτε ως μικροί άνθρωποι (Lindow, 1978: 33-35).

II. Διαφοροποιήσεις των τρολ στις σκανδιναβικές χώρες

Σύμφωνα με τον Stattin δεν μπορεί κανείς να ορίσει επακριβώς το τι είναι τρολ, (Stattin, 1992: 18-19), αλλά αυτό δεν εμπόδισε τους μελετητές να προσπαθήσουν να δώσουν διάφορους ορισμούς.

Στη Φινλανδία, ειδικά στις επαρχίες Nyland (Uusimaa), Southwestern Finland και Ostrobothnia, καθώς και στα νησιά Åland, δηλαδή στις φινλανδικές περιοχές που κατοικούνται από σουηδόφωνους κατοίκους, ως τρολ λογίζεται ένα υπερφυσικό πλάσμα που συνδέεται κυρίως με λόφους και βράχους στο δάσος, μοναχικό συνήθως, αλλά που ενδέχεται κάποιες φορές να ζει με άλλους του είδους του (Ingemark, 2005: 6-7).

Στην Ισλανδία, ως τρολ θεωρούνται γενικά οι γίγαντες. Πολλοί Ισλανδικοί μύθοι αναφέρονται στη μοίρα γιγάντων που «αιχμαλωτίστηκαν» από την αυγή και μετατράπηκαν σε πέτρα, έτσι πολλοί βράχοι στην Ισλανδία φέρουν ονόματα που θυμίζουν τρολ, τα οποία θεωρούνται γενικά ανόητα στην προφορική παράδοση, αφού η δύναμή τους αντισταθμίζει το μυαλό που τους λείπει (Pétursdóttir, 1-15).

Η Γερμανίδα συγγραφέας Elisabeth Hartmann που κάνει διάκριση μεταξύ της ανατολικής (δανικής και σουηδικής) και της δυτικής σκανδιναβικής (νορβηγικής) αντίληψης για τα τρολ, χαρακτηρίζει τα νορβηγικά τρολ ως μοναχικά όντα, μεγάλου μεγέθους και πολύ άσχημα (Hartmann, 1936: 52).

Τα τρολ της ανατολικής Σκανδιναβίας (της Δανίας και της νότιας Σουηδίας) θεωρούνται κοινωνικά όντα που αντιστοιχούν στο huldrefolk της νορβηγικής λαϊκής παράδοσης. Στην περίπτωση της Δανίας, βέβαια, ο όρος «troll» (ισοδύναμος του όρου «troll») χρησιμοποιείται σπάνια, καθώς προτιμάται ο όρος «bjærgfolk» που χαρακτηρίζει μια κατηγορία όντων που είναι κάτι μεταξύ του νορβηγικού huldrefolk και του σουηδικού vättar.

Τα τρολ της νότιας Σουηδίας η Hartmann τα παρομοιάζει με εκείνα της δανικής παράδοσης και τα ταυτίζει με το vättar. Τα τρολ της δυτικής Σουηδίας συνδυάζουν χαρακτηριστικά των ανατολικών και δυτικών σκανδιναβικών αντιλήψεων γι' αυτά τα όντα, παρ' όλο που διατηρούν και αρκετά χαρακτηριστικά των νορβηγικών τρολ.

Η Hartmann περιγράφει τα τρολ της κεντρικής Σουηδίας ως πλάσματα που αντιστοιχούν σε μεγάλο βαθμό στο δανικό bjærgfolk και στο νορβηγικό huldrefolk, καθώς και στα όντα που στη σουηδική λαϊκή παράδοση αποκαλούνται vättar, που αναφέρθηκαν παραπάνω, τα οποία θεωρούνταν

πιο ειρηνικά και καλοπροαίρετα, σε αντίθεση με τα νορβηγικά τρολ που εμφανίζονταν πιο άγρια και επιθετικά. Η αντίληψη της κεντρικής Σουηδίας για τα τρολ επικρατεί σε περιοχές όπως το Götaland, το νότιο και το κεντρικό Svealand, το Småland, το βόρειο Blekinge, το Östergötland, το ανατολικό Västergötland, το Västmanland, το Närke, το Södermanland, το Uppland, το Gästrikland και τη Φινλανδία.

Ο Jan-Öjvind Swahn συμφωνεί με την Elisabeth Hartmann σε άρθρο του στη σουηδική Εγκυκλοπαίδεια, σημειώνοντας ότι ο όρος «τρολ» λαμβάνει διαφορετικές σημασίες στη Σουηδία (συμπεριλαμβανομένης της σουηδόφωνης Φινλανδίας), στη Δανία και στη Νορβηγία.

Τέλος, σύμφωνα με την Elisabeth Hartmann, τα συγκεκριμένα μοτίβα φανταστικών όντων συναντώνται με διάφορους (διαφορετικούς) όρους και παραλλαγές και στον κελτικό κόσμο (Ingemark, 2005: 7-8).

V. Επίλογος-Συμπεράσματα

Ο όρος «τρολ» αντιστοιχεί σε διάφορους τύπους υπερφυσικών ανθρωπόμορφων όντων των σκανδιναβικών κυρίως χωρών. Πρόκειται συνήθως για τέρας ή γίγαντα, για ένα άσχημο και βίαιο ον, παρότι υπάρχουν και αναφορές που το χαρακτηρίζουν και ως κοινωνικό. Επίσης, σύμφωνα με την ετυμολογία της λέξης που ανάγεται στα παλαιότερα νορβηγικά ουσιαστικά «troll» και «tröll» (δηλαδή σατανάς, δαίμονας, λυκάνθρωπος, jötun), ο όρος συχνά ταυτίζεται με τον δαίμονα, τον διάβολο και τον λυκάνθρωπο και πιθανώς είναι δάνειο από το πρωτογερμανικό ουδέτερο ουσιαστικό «trullan» που σημαίνει το ίδιο, δηλαδή γίγαντας, διάβολος, δαίμονας, λυκάνθρωπος. Μια άλλη εκδοχή λέει πως η προέλευση της λέξης «troll» συνδέεται πιθανώς με τις σουηδικές λέξεις «trolla» και «trollkonst» που σημαίνουν μαγεία και την εξάσκηση αυτής.

Συνεπώς, από την ποικιλία τόσο των εκδοχών του όρου όσο και των ερμηνειών που παίρνει στις διάφορες αρχαίες γλώσσες των σκανδιναβικών (Νορβηγία, Σουηδία) και γενικώς των βόρειων ευρωπαϊκών χωρών (Γερμανία, Δανία, Ισλανδία), γίνεται κατανοητό πως η λέξη «τρολ», με την ερμηνεία της πρωτίστως ως μυθικού όντος, προέρχεται από –και είναι συνυφασμένη με– τους πρώιμους μύθους και τη λαογραφία των βόρειων λαών.

2.2. ΤΑ ΤΡΟΛ ΤΗΣ ΣΚΑΝΔΙΝΑΒΙΚΗΣ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

I. Εισαγωγή

Σκοπός της συγκεκριμένης ενότητας είναι μέσα από τη διερεύνηση της εμφάνισης των τρολ στη μυθολογία και στη λαογραφία των σκανδιναβικών χωρών να καταδειχτεί πως η ιστορία του μυθικού και πρωτόγονου όντος των βόρειων βουνών και δασών, του τρολ, είναι τόσο παλιά όσο και η καταγωγή

του, καθώς οι σκανδιναβικοί θρύλοι έκαναν την εμφάνισή τους με τους Βίκινγκς και τους προγόνους τους και επηρέασαν τον μετέπειτα αγγλόφωνο κόσμο, όπως ακριβώς συνέβη και με τις ιστορίες των τρολ. Θα αναδειχτεί επίσης πως στα μεσαιωνικά χρόνια τα τρολ, ως περίπτωση υπερφυσικών πλασμάτων που συναντώνται σε μεσαιωνικές και πρώιμες σύγχρονες πηγές, προξενούσαν φόβο και ανησυχία στους ανθρώπους, με το πέρασμα των χρόνων όμως και με την επικράτηση του Χριστιανισμού στις σκανδιναβικές περιοχές, η αντίληψη για τα τρολ άλλαξε.

II. Ο μύθος των τρολ στη μυθολογία και στους λαϊκούς μύθους των σκανδιναβικών χωρών

Όταν αναφερόμαστε στη σκανδιναβική λαογραφία, εννοούμε τη λαογραφία της Νορβηγίας, της Σουηδίας, της Δανίας, της Ισλανδίας και των Νήσων Φερόε, η οποία έχει κοινές ρίζες και παρουσιάζει αμοιβαίες επιρροές από τη λαογραφία της Αγγλίας, της Γερμανίας, των χωρών της Βαλτικής, της Φινλανδίας και ευρύτερα της περιοχής που αποκαλείται Σάμη.³⁷

Η εξέλιξη του όρου «τρολ» τόσο στη μυθολογία όσο και στους λαϊκούς μύθους ως αναγνωρίσιμο είδος προκαλεί σύγχυση. Αρχικά η λέξη «trolleri» χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει όλα τα είδη των πλασμάτων που αντλούσαν τη μαγεία τους από τη φύση και τη χρησιμοποιούσαν για να βλάψουν τους ανθρώπους. Χρειάστηκαν εκατοντάδες χρόνια για να περιοριστεί το όνομα στα πλάσματα που αναγνωρίζουμε σήμερα ως τρολ. Πράγματι, η αντίθεση μεταξύ των δύο τύπων τρολ που αναγνωρίζουμε ακόμη και σήμερα (το ένα γιγαντιαίο και επιθετικό και το άλλο μικρό, χαριτωμένο και άτακτο) είναι απόδειξη της ποικιλομορφίας αυτών των πλασμάτων στις παλιές πηγές (Ancient Origins, 2015).

Παρότι οι λαοί της Σκανδιναβίας είναι ετερογενείς, η προφορική τους παράδοση αλλά και ο υλικός τους βίος και τρόπος ζωής, είχαν αρκετά κοινά χαρακτηριστικά. Συγκεκριμένα, στις σκανδιναβικές λαογραφικές παραδόσεις υπάρχουν κάποιες ομοιότητες που είναι κυρίως στοιχεία της μυθολογίας των Νορβηγών, η οποία υπερτέρησε των διαφόρων χριστιανικών αντιλήψεων σε όλους τους λαούς της Σκανδιναβίας και αφότου οι βόρειοι λαοί εκχριστιανίστηκαν, καθώς τα στοιχεία της διατηρήθηκαν και μέσα στις χριστιανικές παραδόσεις. Μεταξύ των πολλών ιστοριών που ήταν κοινές στις πρώιμες σκανδιναβικές προφορικές παραδόσεις, ορισμένες έχουν γίνει γνωστές πέρα από τα σκανδιναβικά σύνορα και φτάνουν μέχρι και σήμερα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν το *The Three Billy Goats Gruff* (Τα τρία μικρά κατσικάκια) και το *The Giant Who Had No Heart in His Body* (Ο άκαρδος γίγαντας) των Peter Christen Asbjørnsen και Jørgen Moe (folklorethursday.com).

37. Σάμη (Sápmi) ονομάζεται η πολιτιστική περιοχή που παραδοσιακά κατοικείται από τους λαούς των Σάμι. Η περιοχή Sápmi βρίσκεται στη Βόρεια Ευρώπη, περιλαμβάνει τα βόρεια μέρη της Fennoscandia και εκτείνεται σε τέσσερις χώρες: Νορβηγία, Σουηδία, Φινλανδία και Ρωσία. Βλ. ενδεικτικά: www.britannica.com.

Εικόνα 2. «Mother Troll and Her Sons» («Μητέρα-τρολ και οι γιοι της») του Σουηδού ζωγράφου John Bauer, 1915.³⁸

Μάλιστα, στα παραμύθια και στους θρύλους για τα τρολ η πλοκή συχνά παρουσιάζει έναν έξυπνο και θαρραλέο άνθρωπο που αντιμετωπίζει ένα τρολ. Στους μεταγενέστερους σκανδιναβικούς αλλά πρώιμους ακόμη χριστιανικούς θρύλους αγίων, περιλαμβάνονται ιστορίες ενός ενάρετου άντρα που ξεγελάει ένα τεράστιο τρολ για να χτίσει μια εκκλησία (McKay, 2018).

Όπως ήδη αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 2.1. για την ετυμολογία του όρου «troll», στη σουηδική και στη νορβηγική λαογραφία πολλοί μελετητές κάνουν διάκριση μεταξύ των τρολ (σουηδικό/νορβηγικό τρολ, δανέζικο τρολ) και των γιγάντων (στα σουηδικά *jätte*, στα νορβηγικά *jötun*, στα δανέζικα *jætte*). Στη νορβηγική παράδοση οι δύο κατηγορίες δεν διακρίνονται σαφώς, αλλά στη σουηδική και τη δανική παράδοση μπορεί να γίνει διάκριση σαφής μεταξύ των *jätte* που μοιάζουν με τα ισλανδικά τρολ –και τα τρολ γενικά–, που είναι όντα ανθρώπινου μεγέθους τα οποία ζουν στις δικές τους κοινότητες απομονωμένα από τον άνθρωπο. Στους λαϊκούς μύθους, οι δραστηριότητες των σουηδικών και των δανικών τρολ κυμαίνονται από τις απλώς ενοχλητικές (όπως εισβολή σε νοικοκυριό ανθρώπων την παραμονή των Χριστουγέννων) έως τις απειλητικές (αλλαγή μορών στην κούνια, θρύλος που είναι γνωστός ως *changelling*³⁹, όπου τρολ παίρνουν τα μωρά των ανθρώπων και αφήνουν τα δικά τους) και ταυτίζονται με πολλές από τις δραστηριότητες που αποδίδονται στο σουηδικό *jätte* (π.χ. απαγωγή ανθρώπου και μίσος για τον Χριστιανισμό) (Rosenberg, Brown, Brown, Hale & Sitarski, 1998: 666-667).

38. Πηγή: McKay, 2018

39. Υπάρχουν αρκετοί μύθοι και συλλογές ιστοριών σε πολλές χώρες κατά μήκος των ακτών του Ατλαντικού σχετικά με το *changeling*: πρόκειται για την αλλαγή (*changeling*) ή απαγωγή ενός μωρού και την αντικατάστασή του με κάποιο άλλο, που σύμφωνα με τις διάφορες παραδόσεις άλλοτε ήταν ένα μικρό τέρας, ένα μεγάλο γκρινιάρικο τρολ ή ένας ενοχλητικός καλικάντζαρος. Ο μύθος του *changeling* καταγράφεται σε αμέτρητες παραλλαγές από την Ισλανδία έως τα νησιά Orkney και από τη Νορβηγία έως τη Βρετανία. Βλ. ενδεικτικά: Pétursdóttir, (n.d): 1-5.

Η Hartmann (1936) πιστεύει ότι ορισμένοι από τους σκανδιναβικούς θρύλους για τις αλλαγές μωρών (changelling) και για τις απαγωγές ενηλίκων προέρχονται από βιωμένες συναισθηματικές εμπειρίες, γι' αυτό και έχουν στοιχεία ρεαλισμού, ενώ τα παραμύθια με τρολ είναι καθαρά φανταστικές ιστορίες. Ωστόσο και στις δύο αυτές περιπτώσεις θρύλων και λαϊκής σύλληψης τα τρολ έχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά, π.χ. το τεράστιο μέγεθός τους, η προτίμησή τους να ζουν στα βουνά και η εχθρότητά τους για τον άνθρωπο.

Τέλος, αφηγήσεις για τρολ εντοπίζονται και έξω από τη Σκανδιναβία. Συγκεκριμένα, τα τρολ εμφανίζονται στις αφηγήσεις των νησιών Σέτλαντ και Όρκνεϊ, όπου αναφέρονται ως «trows»⁴⁰ που στις λαογραφικές παραδόσεις των νησιών Όρκνεϊ και Σέτλαντ είναι μικρόσωμα, άσχημα και ντροπαλά νυκτόβια πλάσματα, όπως τα τρολ των σκανδιναβικών θρύλων με τα οποία τα trows έχουν πολλές ομοιότητες. Τολμούν να βγουν από τα «trowie knowes» τους (χωμάτινες κατοικίες στο έδαφος) μόνο το βράδυ και συχνά μπαίνουν στα νοικοκυριά ενώ οι κάτοικοι κοιμούνται. Τα trows των νησιών Σέτλαντ και Όρκνεϊ λατρεύουν τη μουσική και το κοινό στοιχείο με τα τρολ των σκανδιναβικών θρύλων είναι πως τα παραμύθια με trows αναφέρουν συχνά τη συνήθειά τους να απαγάγουν μουσικούς ή να τους παρασύρουν στα κρησφύγετά τους (Marwick, 1933b: 186· Offprint, 1931: 12).

III. Η μορφή του τρολ της σκανδιναβικής μυθολογίας– Χαρακτηριστικά και περιγραφή

Όσον αφορά τη φυσική εμφάνιση του τρολ στις αφηγήσεις δεν δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη συνολική μορφή. Σε αντίθεση, προβάλλονται κυρίως τα μέρη ενός «πορτρέτου» με τη μορφή γενικών εντυπώσεων, δηλαδή υπερισχύει η περιγραφή ενδυμάτων ή μεμονωμένων χαρακτηριστικών των τρολ και όχι η συνολική μορφή τους. Μάλιστα, ο Bo Lönnqvist στο άρθρο του «Troll och människor» (Trolls and Humans, 1996), που εξετάζει τη σχέση μεταξύ φυσικής εμφάνισης και πολιτισμικών φραγμών, θεωρεί πως η μορφή ενός τρολ χρησιμοποιείται κυρίως ως κριτήριο για την επί αρκετούς αιώνες προσπάθεια των ανθρώπων για διάκριση μεταξύ του φυσιολογικού και του εξωπραγματικού, του ανθρώπινου και του μη ανθρώπινου – κάτι που ο Lönnqvist συμπεραίνει εξετάζοντας το υλικό στο οποίο ανατρέχει και προέρχεται χρονικά από τον 17ο αιώνα και μετά.

Στη σκανδιναβική παράδοση, τα τρολ, όπως ήδη αναφέρθηκε, παρουσιάζονται συνηθέστερα ως τεράστια/γιγάντια, τρομακτικά, άσχημα, παραμορφωμένα ή ζώδη/τερατώδη εμφανισιακά, κακόβουλα, ανθρωποφάγα, βαρετά (Rosenberg, Brown, Brown, Hale & Sitarski, 1998: 666-667· Bann, 1014: 544-549) και είναι συνήθως όντα περιορισμένης νοημοσύνης, κάτι που δίνει την ευχέρεια σε

40. Τα trows, σύμφωνα με τις παραδόσεις, ζουν στην ξηρά, κυρίως σε αναχώματα, ή κάτω από τη θάλασσα. Τα trows της ξηράς είναι μικρά, ντύνονται στα πράσινα και έχουν μαγικές δυνάμεις, ενώ τα θαλάσσια trows εμφανίζονται στην επιφάνεια της θάλασσας ως γοργόνες ή φώκιες και, όπως τα selkies, μπορούν να υποδουλωθούν αν κάποιος έχει το δέρμα τους. Βλ. ενδεικτικά: Rosenberg, Brown, Brown, Hale & Sitarski, 1998: 666-667.

κάποιον πονηρό ήρωα να τα ξεγελάσει εύκολα. Άλλοτε πάλι περιγράφονται ως μικρόσωμα πλάσματα, με κόκκινο σκούφο ύπνου στο κεφάλι και μερικά από αυτά με καμπούρα, όπως το πλάσμα που οι Σκανδιναβοί αποκαλούν *rå* (Bygdeminnen, 1910). Κάποιες φορές περιγράφονται ως ανθρωπόμορφα όντα σε ανθρώπινο ύψος ανάλογο με την περιοχή προέλευσης της ιστορίας (MacCulloch, 1930: 219-2223, 224). Δηλαδή, ανάλογα με την πηγή στην οποία αναφέρονται, η εμφάνισή τους ποικίλλει, οπότε μπορεί να είναι άσχημα και δυσκίνητα ή να φαίνονται και να συμπεριφέρονται ακριβώς όπως τα ανθρώπινα όντα, χωρίς κάποιο ιδιαίτερο γκροτέσκο χαρακτηριστικό (Geller, 2017).

Σε γενικές γραμμές, εμφανίζονται με πολλά διαφορετικά σχήματα και μεγέθη. Επίσης, μπορούν να έχουν ένα ή πολλά κεφάλια, μεγάλη μύτη, τα μαλλιά τους δεν είναι ποτέ περιποιημένα, ενώ τα χαρακτηριστικά του προσώπου τους είναι άγρια και παραμορφωμένα (Nyland, 1887).

Τα πιο μικρόσωμα τρολ, όπως τα *trows* των νησιών Σέτλαντ και Όρκνεϊ, που μπορεί να έχουν το μέγεθος μικρού παιδιού, δεν είναι τόσο ρωμαλέα όσο οι γίγαντες. Τόσο τα μικρόσωμα σκανδιναβικά τρολ όσο και τα *trows* προκαλούν αναστάτωση με το συνήθειό τους να εισβάλουν σε ανθρώπινα σπίτια ή να κλέβουν ζωντανά που αντικαθιστούν με ασθενικές απομιμήσεις. Πίστευαν πως, για να τα κρατήσει κανείς μακριά, μπορούσε να προσφύγει σε κάθε αντικείμενο φτιαγμένο από σίδηρο, στο οποίο φαίνεται να είναι ευαίσθητα. Πάντως, τα *trows* θεωρούνται πιο αποδεκτά από τα αδέξια τρολ, καθώς λάτρευαν, όπως αναφέραμε, τη μουσική και τον χορό, ενώ στα Σέτλαντ προσπαθούσαν να δουν τη θετική πλευρά της εισβολής τους στα σπίτια των ανθρώπων, θεωρώντας πως, αν το *trow* άφηγε κάτι φεύγοντας, οι νοικοκυραίοι θα είχαν καλή τύχη (Marwick, 1933b: 186· Offprint, 1931: 12).

Στη Σκανδιναβία, ιδιαίτερα τα θηλυκά τρολ, όπως η *Huldra*,⁴¹ διαθέτουν γλυκιά φωνή και μαγικές δυνάμεις δοσμένες από τη φύση, με τις οποίες μπορούν να ελέγξουν το μυαλό των ανθρώπων· τους αποκοιμίζουν, τους αποπροσανατολίζουν, τους προκαλούν παραισθήσεις, προσπαθούν με κάθε δυνατό τρόπο να τους φέρουν κοντά τους, όχι με τις αγνότερες προθέσεις (Soderquist, 2020: 7-8). Ο *Dovregubben*, ένας βασιλιάς τρολ, ζει μέσα στα Όρη *Dovre*⁴² όπου βρίσκεται το ανάκτορό του, όπως περιγράφεται λεπτομερώς στο θεατρικό έργο *Peer Gynt* (1867) του Νορβηγού δραματουργού Henrik Ibsen (McKay, 2018).

Ως προς τη συμπεριφορά τους, στη σκανδιναβική λαϊκή αφήγηση τα τρολ τρώνε ή υποδουλώνουν τους ανθρώπους που περιπλανώνται στην ορεινή τους επικράτεια, αλλά εκείνοι που καταφέρνουν να τα ξεγελάσουν καταφέρνουν να αποκτήσουν τον θησαυρό (χρυσό ή κοσμήματα) που

41. Πρόκειται για ένα σαγηνευτικό θηλυκό πλάσμα όχι άσχημο, όπως τα άλλα τρολ, που ελκύει άντρες στα βουνά όπου κατοικεί. Ο θρύλος παρουσιάζει το τρολ που αποκαλείται *Huldra* πανέμορφο, ενώ αντί για πόδια της δίνει ουρά ζώου. Βλ. ενδεικτικά: Soderquist, 2020: 7-8.

42. Το *Dovre* είναι μια οροσειρά στην κεντρική Νορβηγία, που σχηματίζει ένα φυσικό φράγμα μεταξύ της ανατολικής Νορβηγίας και του *Trøndelag*, της περιοχής γύρω από το *Trondheim*.

τα τρολ αποθησαυρίζουν. Ακόμη, είναι ιδιαίτερα ανταγωνιστικά με τον Χριστιανισμό, όπως φαίνεται σε θρύλους για λειτουργούς ή εκκλησίες που δέχονται επίθεση από τρολ. Μερικές φορές στις αφηγήσεις εμφανίζονται με μαγικές δυνάμεις (Geller, 2017) και δεξιότητες, ενώ άλλες φορές ασκούν απλώς κάποια τέχνη και εμφανίζονται ως κλώστες, υφαντές ή σιδηρουργοί, ενώ παράλληλα ελκύονται από όμορφα αντικείμενα και ανθρώπους τα οποία συνηθίζουν να κλέβουν/απαγάγουν. Συνήθως και τα σκανδιναβικά τρολ και τα trows των Σέτλαντ και Όρκνεϊ είναι νυχτόβια και αποφεύγουν τον ήλιο από τον οποίο μπορούν να καταστραφούν –να μετατραπούν σε πέτρα ή να διαλυθούν– όταν τα χτυπήσει το φως του (Rosenberg, Brown, Brown, Hale & Sitarski, 1998: 666-667· Bann, 1014: 544-549).

Η νορβηγική και η βόρεια σουηδική λαογραφία κάνει μία διάκριση μεταξύ του μεγάλου, βίαιου και ηλίθιου τρολ και του μικρότερου, πονηρού, ανθρωπόμορφου τύπου που αποκαλείται «huldrefolk» ή «vitterfolk». Μάλιστα, η Virginie Amilien περιγράφει τα τρολ της Νορβηγίας ως υπερφυσικά πλάσματα μεγάλα και άσχημα, τα οποία λειτουργούν ως αντίπαλοι των ανθρώπινων ηρώων. Στη νότια Σουηδία και τη Δανία, στον όρο τρολ αντιστοιχεί γενικά ένα εξωπραγματικό πλάσμα με ανθρώπινο χαρακτήρα και συμπεριφορά (Bann, 2014: 544-549), ενώ στην κεντρική Σουηδία, περιοχή στην οποία ανήκει επίσης η Σουηδόφωνη Φινλανδία, τα τρολ περιγράφονται ως ανθρωπογενή, οπότε δεν αναλύεται ιδιαίτερα η εξωτερική τους εμφάνιση (Ingemark, 2005: 1-11).

Στη σκανδιναβική λαογραφία, εκτός από τα huldrefolk (τα μικρόσωμα τρολ), υπάρχουν και τα γιγαντόσωμα, που συχνά ονομάζονται jotnar.⁴³ Αυτά τα τρολ θεωρούνται υπεράνθρωποι χαρακτήρες, δηλαδή ως προς τις ικανότητες υψώνονται πάνω από τον μέσο άνδρα και έχουν κολοσσιαία πετρώδη άκρα. Τα χαρακτηριστικά τους είναι τραχιά, όπως η πέτρα και τα μαλλιά τους είναι άγρια. Μερικά από αυτά είναι τόσο μεγάλα και απρόσεκτα που στο δέρμα τους μπορούν ακόμη και να ριζώσουν φυτά. Το πιο άσχημο jotnar μπορεί να έχει ένα μόνο μάτι, όπως ο κύκλωπας, ή πολλαπλά κεφάλια (DHWTY, 2018).

43. Το jotnar δανείζεται το όνομά του και πολλά από τα χαρακτηριστικά του από τους αρχαίους σκανδιναβικούς γίγαντες του πάγου.

Εικόνα 3. Sea troll, 1987

Εικόνα 4. Trolls, Iceland (Geller, 2017).⁴⁴

Τα παιδιά των τρολ περιγράφονται είτε ως όμορφα, σωστά ντυμένα και έξυπνα ή και επιδέξια (ανάλογα με την πηγή) είτε ως παραμορφωμένα και εξασθενημένα και παρ' όλο που μοιάζουν με άνθρωπο, είναι απίστευτα γρκινιάρικα, άσχημα, κοντόχοντρα και το δέρμα τους λέγεται ότι μοιάζει με το πίσω μέρος ενός ηλικιωμένου ή χονδρού βάτραχου (Lönnqvist, 1996).

IV. Τα τρολ και η σκευή τους

Τα τρολ της σκανδιναβικής λαογραφίας και παράδοσης απεικονίζονται συχνά οπλισμένα με ρόπαλα, τσεκούρια ή ασπίδες (Bann, 1014: 544-549), καθώς επίσης με ραβδιά και σπαθιά. Για παράδειγμα, σε μία αφήγηση αναφέρεται πως ένα γερασμένο τρολ έπαιζε με ένα ραβδί που έχει τη δύναμη του ξεμαγέματος (Nyland, 1896), ενώ σε άλλες αφηγήσεις αναφέρεται ότι αρκετά τρολ έχουν σπαθιά τόσο βαριά που οι άνθρωποι δεν μπορούν καν να κινήσουν χωρίς να πιούν ένα ποτό που τους δίνει υπεράνθρωπη δύναμη.⁴⁵ Ένα ακόμη «μαγικό» αντικείμενο που συνδέεται με αφηγήσεις για τα τρολ είναι μια καρφίτσα που χρησιμοποιείται για να προκαλεί ύπνο σε παιδιά.⁴⁶

Τα τρολ διαθέτουν επίσης περίτεχνα οχήματα και εξαιρετικά άλογα. Σε μία αφήγηση, σε γαμήλια πομπή των τρολ αναφέρεται πως οι νεόνυμφοι ταξιδεύουν με γυάλινη άμαξα διακοσμημένη με χρυσό και πως τα άλογα που τη σέρνουν είναι ιδιαίτερα ευκίνητα, στα όρια του υπερφυσικού. Σε μια άλλη ιστορία, ένα θηλυκό τρολ εγκαταλείπει τον λόφο όπου κατοικεί με μια άμαξα που τη σέρνει ένα τεράστιο μαύρο άλογο.

44. Βλ. Ενδεικτικά: Theodor Kittelsen, <https://www.nordicpleasures.com/trolls-iceland-large/>

45. Η ανωτερότητα των όπλων των τρολ αποδεικνύεται σε μία ιστορία στην οποία ένας πρίγκιπας των τρολ βοηθά έναν πρίγκιπα των ανθρώπων ενάντια σε ένα βασιλιά των τρολ δίνοντάς του ένα συμπαγές σπαθί υπερφυσικής κατασκευής, αφού οποιοδήποτε συμβατικό σπαθί θα ήταν άχρηστο ενάντια στον τρομερό βασιλιά τρολ (Nyland, 1887).

46. Υπάρχει ιστορία όπου μία γριά τρολ βγάζει από το τσαντάκι της μία τέτοια καρφίτσα και προκαλεί νάρκη σε ένα αγόρι για δέκα χρόνια (Ingemark, 2005: 90-94).

Παράλληλα, σε κάποιες αφηγήσεις τα τrol διαθέτουν τόσο κατοικίδια ζώα όσο και υπηρέτες, που έχουν εξωπραγματική όψη όπως ακριβώς και τα αφεντικά τους. Συγκεκριμένα, υπάρχει αφήγηση στην οποία ένα παλιό τrol περιθάλπει ένα πλάσμα όμοιο με γάτα, αλλά με εξώκοσμα λαμπερά μάτια· σε μια άλλη ένας πρίγκιπας των τrol έχει στο πίσω μέρος του λαιμού του ένα μεγάλο πουλί με φτερό σε μέγεθος κορμού δέντρου· σε άλλη αναφέρεται ένα τrol που φροντίζει τρία μεγάλα άσχημα σκυλιά (με ένα, δύο και τρία κεφάλια αντίστοιχα), το ένα από τα οποία έβγαζε φωτιά από το στόμα του. Ακόμη, σε αφηγήσεις υπάρχουν αναφορές πως οι βασιλιάδες των τrol μπορούσαν να εξοπλίσουν στρατούς φιδιών, δράκων, σκύλων, λύκων και άλλων απωθητικών ζώων, ενώ και τα άλογά τους διένυαν 300, 600 και 900 μίλια την ώρα (Ingemark, 2005: 97-98· Fimi, 2007: 365-366).

Τέλος, συχνά αναφέρεται ότι τα τrol έχουν στη διάθεσή τους μαγικά υλικά (π.χ. αλοιφές) και αντικείμενα που τους προσδίδουν μαγικές ικανότητες ή τα βοηθούν στην επαφή τους με τον άλλο κόσμο. Για παράδειγμα, μερικές αλοιφές χρησιμεύουν για να αναστήσουν τους νεκρούς (Nyland, 1887, Sagor I), ενώ άλλες μπορεί να προσδώσουν σε ένα τrol δεύτερη όραση (Ingemark, 2005: 97-98).

V. Τόπος κατοικίας των τrol

Τα τrol των παλιών νορβηγικών θρύλων κατοικούν σε απομονωμένα βουνά, σε τάφους, σε βράχους ή σε σπηλιές (MacCulloch, 1930: 223–224· Geller, 2017), ενώ τα τrol των μεταγενέστερων αφηγήσεων (όπως, για παράδειγμα, παραμύθια για παιδιά) ζουν συχνά κάτω από γέφυρες, απειλούν τους ταξιδιώτες και απαιτούν από αυτούς χάρες ή διόδια (www.britannica.com). Τις περισσότερες φορές τα τrol ζουν μόνα τους, αλλά υπάρχουν και περιπτώσεις τrol που ζουν ομαδικά, συνήθως σε οικογενειακά σχήματα, όπως πατέρας και κόρη ή μητέρα και γιος.

Εικόνα 5. Trolls - From Ancient to Modern⁴⁷

47. Πηγή: (<https://gr.pinterest.com>)

Σύμφωνα με τις περισσότερες αφηγήσεις, οι δημοφιλέστεροι χώροι κατοικίας των τρολ είναι αναμφισβήτητα οι λόφοι, οι σπηλιές ή οι βράχοι (Budkavlen, 1924· Bygdeminnen, 1910· Budkavlen, 1922), αλλά κάποιες φορές κατοικούν σε σκοτεινά δάση, που κάποιες φορές έχουν ιδιαίτερα εξωπραγματικά χαρακτηριστικά, όπως για παράδειγμα χάλκινο, ασημένιο ή χρυσό δάσος (Nyland, 1887). Παρότι οι λίμνες είναι σπάνιοι τόποι κατοικίας των τρολ, υπάρχει αφήγηση που αναφέρει πως ένα τρολ της ενορίας του Kronoby⁴⁸ έμενε σε βάλτο.

Επίσης, είναι συχνές οι ιστορίες που περιγράφουν εντυπωσιακά δείπνα των τρολ που ζουν σε πλούσιες υπόγειες κατοικίες (Hembygden, 1913) ή ακόμη και σε ολόκληρα κάστρα κάτω από τη γη. Ο Nyland αναφέρει μία αφήγηση για τρολ που κατοικούσαν σε αρχαία κάστρα (Nyland, 1896) των οποίων οι πύλες ήταν κατασκευασμένες από ασήμι και χρυσό. Επηρεασμένος από την πολυτέλεια του τόπου κατοικίας των τρολ σε κάποιους λαϊκούς μύθους (π.χ. αρχοντικό ή πολυτελές κτήριο διακοσμημένο με ασήμι και χρυσό), ο Budkavlen παρομοιάζει την κατοικία των τρολ με ένα καλά εφοδιασμένο κατάστημα (Budkavlen, 1924). Ωστόσο, ορισμένα τρολ είναι ικανοποιημένα να ζουν σε ταπεινές καλύβες σκεπασμένες με βρύα.

VI. Τρόπος ζωής και ειδικές ικανότητες των τρολ

Τα τρολ, ειδικά τα jotnar, είναι πρωτόγονα πλάσματα. Βάσει των αφηγήσεων που σώζονται, απομονώνονται από τον ανθρώπινο πολιτισμό προτιμώντας να ζουν μοναχικά σε σπηλιές ή σκοτεινά δάση της υπαίθρου, όπως αναφέρθηκε, μακριά από ανθρώπινες κατοικίες και χωρίς γενικά να έχουν κάποια μορφή κοινωνικής οργάνωσης (Lindow, 1978: 33-35).

Σε κάποιες αφηγήσεις, όμως, αναφέρεται πως μερικές φορές ενδέχεται σε μια περιοχή να εμφανίζεται μια μικρή κοινότητα τρολ με ελάχιστη ή και καμία μορφή διακυβέρνησης, έστω κι αν ζουν ομαδικά. Στην καλύτερη περίπτωση, οι ισχυρότεροι από αυτούς μπορεί να στεφθούν βασιλιάδες με δικαίωμα να διατάζουν τους άλλους. Η αδυναμία τους να συνυπάρξουν κοινωνικά εξηγείται πιθανόν από το γεγονός πως απεχθάνονται τις συμβάσεις και τους κοινωνικούς θεσμούς και κυρίως αντιπαθούν τη θρησκεία. Ο θρύλος λέει ότι ή οι πρώτες βροντές του Θορ⁴⁹ ή το χτύπημα των καμπάνων μιας εκκλησίας ήταν η αιτία που τους οδήγησε στην εξορία⁵⁰, γι' αυτό και με κάθε ευκαιρία επιτίθενται σε Χριστιανούς ταξιδιώτες, απαγάγουν παιδιά πριν να βαφτιστούν ή κατεδαφίζουν εκκλησίες (Geller, 2017).

48. Το Kronoby είναι δήμος της δυτικής Φινλανδίας στην περιοχή Ostrobothnia. Βλ. σχετικά: <https://www.kronoby.fi/>.

49. Ο Θορ είναι ο κοκκινομάλλης και γενειοφόρος θεός του κεραυνού και της αστραπής στη γερμανική και σκανδιναβική μυθολογία, γιος του Όντιν και της Γιορντ, που συχνά συνασπίζεται με τους ανθρώπους εναντίον άλλων θεών. Βλ. Ενδεικτικά: <https://www.ethnos.gr/>.

50. Όπως στην ενορία του Vöörå της Φινλανδίας.

Ορισμένα τρολ συντηρούνται από το κυνήγι ή την κτηνοτροφία, αλλά τα περισσότερα από αυτά είναι λεηλατητές. Στήνουν ενέδρες σε ταξιδιώτες, αφαιρούν τα τιμαλφή τους και κάποιες φορές τους τρώνε. Τα πιο τολμηρά τρολ κάνουν επιδρομές σε χωριά ανθρώπων καταστρέφοντας κτίρια, λεηλατώντας θησαυρούς και απαγάγοντας παιδιά ή όμορφες γυναίκες (Geller, 2017).

Σε μερικούς θρύλους αναφέρονται τρολ που ελέγχουν τη μοίρα των ανθρώπων είτε στέλνοντας ασθένειες με τρόπο μαγικό (απειλητικά και μοχθηρά τρολ) είτε θεραπεύοντας την αγωνία ανδρών που συναντούν μέσω φυτών που έχουν στην κατοχή τους (φιλικά τρολ). Επίσης, αναφέρονται τρολ που ελέγχουν θηρία των δασών και της θάλασσας με τις μαγικές δυνάμεις τους (Motz, 1984: 179-195).

Βέβαια, κατά βάση τα τρολ της σκανδιναβικής παράδοσης είναι αστεία πλάσματα με έμφυτα χαρακτηριστικά την ωμή δύναμη και την ισχυρή σύνδεση με τη φύση. Συνηθίζουν να ξεριζώνουν δέντρα για να τα χρησιμοποιήσουν ως ρόπαλα και αρέσκονται να πετούν πέτρες στους περαστικούς για πλάκα ή για εκφοβισμό. Τα ισχυρότερα από αυτά μπορούν να προκαλέσουν καταιγίδες, χιονοστιβάδες ή τυφώνες. Ακόμα, όπως προαναφέρθηκε, σε κάποιες αφηγήσεις μεταμορφώνονται σε πέτρα με το πρώτο φως του ήλιου, ενώ σε άλλες διαθέτουν το χάρισμα της προφητείας.

Συγκριτικά με τα γιγαντώσωμα τρολ, τα μικρά τρολ παρουσιάζονται πιο εξελιγμένα και διαθέτουν περισσότερες δυνατότητες. Άλλα έχουν μικρές μαγικές ικανότητες που μπορούν να κάνουν τους ανθρώπους να κοιμούνται, να χάνουν την αίσθηση του χρόνου, να βλέπουν οράματα κρυμμένων θησαυρών κ.λπ. (Geller, 2017).

Πάντως, κοινό χαρακτηριστικό όλων των τρολ (μικρών ή μεγάλωσμων, μοχθηρών ή φιλικών) είναι πως γοητεύονται από τον χρυσό τον οποίο κλέβουν, τον χρησιμοποιούν για να κοσμήσουν την κατοικία τους –όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο– ή τον αποθηκεύουν σε υπόγεια σπήλαια και σε μικρές καλύβες στο δάσος (Conrad, 2012: 1-31). Παρότι αγαπούν, βέβαια, τον χρυσό, υπάρχουν περιπτώσεις τρολ που φοβούνται το ασήμι και τον χάλυβα, ενώ άλλα φοβούνται τον θεό Θορ.

Από τα πιο συχνά ταλέντα των τρολ είναι και η δυνατότητά τους να αλλάζουν σχήμα. Αναφέρουμε τα εξής παραδείγματα: ένα τρολ στην ενορία του Pelling⁵¹ εμφανίζονταν πάντα σε σχήμα λευκού αλόγου· όταν ο εφημέριος του Troll Hill εκδίωξε τα τρολ στην ενορία του Vörå⁵², τα τρολ πέταξαν μακριά ως μαύρα κοράκια· ένας πρίγκιπας των τρολ μεταμορφώνεται σε σκυλί για να κάνει έναν πρίγκιπα των ανθρώπων να τον ακολουθήσει· ένα τρολ από τα νησιά Åland⁵³ εμφανίζεται ως

51. Το Pelling είναι μια νησιωτική κοινότητα στη Φινλανδία. Βλ. ενδεικτικά: https://visitpellinge-fi.translate.google/?_x_tr_sl=fi&_x_tr_tl=el&_x_tr_hl=el&_x_tr_pto=sc.

52. Το Vörå είναι δήμος της Φινλανδίας. Βλ. ενδεικτικά (https://www.vora-fi.translate.google/?_x_tr_sl=fi&_x_tr_tl=el&_x_tr_hl=el&_x_tr_pto=sc).

53. Οι νήσοι Åland (Ωλαντ) βρίσκονται στην είσοδο του Βοθνιακού κόλπου και αποτελούν μια αυτόνομη, αποστρατιωτικοποιημένη, σουηδόγλωσση περιφέρεια που ανήκει στην Φινλανδία. Βλ. ενδεικτικά: <https://new.visitfinland.com/en/articles/top-things-to-do-in-aland/>.

κατσίκια με τρομερά κέρατα και γενειάδα που περιβάλλει ολόκληρο τον λόφο όπου ζει· ένα άλλο τρολ μεταμορφώνεται σε πουλί για να δελεάσει ένα νεαρό κορίτσι να το ακολουθήσει προς την κατοικία του· σε άλλο κείμενο αναφέρεται ένα τρολ που παίρνει τη μορφή λευκής αρκούδας για να μεταφέρει ένα κορίτσι που κοιμάται.

Άλλες ικανότητες των τρολ είναι ότι μπορούν να γίνονται αόρατα και να αναγεννιούνται τα ίδια ή τυχόν ακρωτηριασμένα μέλη τους, κάτι που προκαλεί την απογοήτευση τόσο των βοηθών/υπηρετών τους όσο και των ανθρώπων. Επιπλέον, κάποια τρολ διαθέτουν το χάρισμα της δεύτερης όρασης. Σε μια αφήγηση ένα τρολ μπορεί και συνεχίζει να μιλάει παρά τον πρόσφατο αποκεφαλισμό του, σε άλλη αφήγηση ένα ημι-τρολ –δηλαδή μία διασταύρωση ανθρώπου και τρολ–σφωριάζει ολόκληρο δάσος με μία μόνο κοπή και στοιβάζει τα ξύλα στο έλκηθρο με μία μόνο ρίψη.

Επιπλέον, τα τρολ ενδέχεται να επηρεάζουν και να ελέγχουν ζώα και διάφορα αντικείμενα. Σε μία αφήγηση μία ηλικιωμένη γυναίκα τρολ κρατά τα πρόβατα ενός αγοριού κοντά στην κατοικία του για όλη τη διάρκεια της συνάντησής τους, ενώ σε μια άλλη ένας πρίγκιπας-τρολ διαθέτει ένα παρόμοιο χάρισμα για τον έλεγχο πλοίων. Τέλος, μερικά τρολ θαμπώνουν τον άνθρωπο με τα πολιτιστικά τους επιτεύγματα. Για παράδειγμα, σε μία αφήγηση δύο κορίτσια τρολ εντυπωσίασαν ένα αγόρι με το όμορφο τραγούδι και την ικανότητά τους στη γλωσσομάθεια, καθώς μιλούσαν όλες τις γλώσσες του κόσμου (Ingemark, 2005: 92-94).

Ωστόσο οι εντυπώσεις που υπερσχύουν για τα τρολ στη λαογραφία επιβεβαιώνουν ότι δεν είναι άξια εμπιστοσύνης (Schön, 1999: 16-7). Τα επικρατέστερα αρνητικά χαρακτηριστικά τους είναι ότι είναι λωποδύτες που δελεάζουν ανθρώπους, κυρίως γυναίκες, μέσα στο δάσος ή στα ορεινά σπήλαιά τους και ότι απαγάγουν όμορφα, με καλή αγωγή παιδιά ανθρώπων (changeling) και τα αντικαθιστούν με τους δικούς τους απογόνους που είναι σκουρόχρωμοι, άσχημοι και δύστροποι ως χαρακτήρες (Schön, 1999: 23-4 στο Lönngren, 2015: 207). Τέλος, καταπατούν και λεηλατούν αγροκτήματα ή περιουσίες των ανθρώπων (Lindow, 1978: 33-35).

VII. Η σχέση των τρολ με τους ανθρώπους

Οι σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των ανθρώπων και των τρολ (σχετικά με τον βαθμό σύγκρουσης ή ανοχής) αναδεικνύεται σε δύο έργα της Hartmann, το «Der [Märchen] Troll als übernatürlicher Gegner⁵⁴» και το «Der [Märchen] Troll als übernatürlicher Helfer⁵⁵» (Hartmann, 1936).

54. Το τρολ του [παραμυθιού] ως υπερφυσικός αντίπαλος (μετάφραση)

55. Το τρολ του [παραμυθιού] ως υπερφυσικός βοηθός (μετάφραση)

i. Τα τρολ και οι γυναίκες

Στις σκανδιναβικές χώρες, τα καθήκοντα των γυναικών στο πλαίσιο της φυλετικής κατανομής της εργασίας απαιτούσαν συχνά την είσοδό τους στα δάση όπου εκτρέφονταν βοοειδή, προκειμένου να αναζητήσουν ζώα που τυχόν είχαν απομακρυνθεί ή να συλλέξουν καρπούς (Freudenthal, 1889). Εφόσον όμως το δάσος, όπως ειπώθηκε, ήταν ένας από τους τόπους κατοικίας των τρολ, ήταν πιθανή και η συνάντηση των γυναικών με ένα τρολ. Για παράδειγμα, ένα κορίτσι που περπατά στο δάσος έχει πιθανότητες να συναντηθεί με ένα τρολ της εξοχής και να γίνει μάρτυρας παράπλευρων αδικημάτων των τρολ

Ακολουθούν αρκετές (φινλανδο-σουηδικές) λογοτεχνικές αφηγήσεις που παρουσιάζουν τη σχέση των τρολ (αρσενικού ή θηλυκού γένους) με ανθρώπους θηλυκού γένους, δηλαδή με γυναίκες: σε μια φινλανδο-σουηδική αφήγηση που προέρχεται από συλλογή της «Σουηδικής Λογοτεχνικής Εταιρείας»⁵⁶, μια γυναίκα, αν και ενημερώνεται από τον σύντροφό της να μην αγγίξει τίποτα στο δάσος, παραβαίνει τη συμβουλή λόγω απροσεξίας και συναντά ένα απειλητικό τρολ από το οποίο ξεφεύγει κρυμμένη στο πίσω μέρος ενός ταύρου (Nyland, 1887)· σε μια άλλη ιστορία, μία βασίλισσα (άνθρωπος) ορκίζεται να θυσιάσει και τους δώδεκα γιους της προκειμένου να αποκτήσει μια κόρη και ένα τρολ (θηλυκού γένους) που ακούει την ευχή της υπόσχεται στη βασίλισσα να πραγματοποιήσει την επιθυμία της μεταμορφώνοντας τα αγόρια της σε αγριόπαπιες – τόπος συνάντησης του τρολ με τη βασίλισσα είναι και πάλι το δάσος (Ingemark, 2005: 124-127).

Εκτός από το δάσος, η συνάντηση ενός τρολ με μία γυναίκα μπορεί να συμβεί και σε μία οικία. Στην περίπτωση αυτή, ωστόσο, το τρολ υπερβαίνει τα όρια (ο τόπος κατοικίας των ανθρώπων θεωρείται γενικά χώρος απροσπέλαστος για τα τρολ). Η επίσκεψη του τρολ σε αυτές τις περιπτώσεις είναι πάντα σκόπιμη και μπορεί να συμβεί με επιθετικά ή ειρηνικά κίνητρα. Για παράδειγμα, η απαγωγή είναι ένας επαναλαμβανόμενος στόχος, που ακολουθεί την παραβίαση από την πλευρά της γυναίκας (όπως είδαμε παραπάνω στην περίπτωση της γυναίκας που παράκουσε τη συμβουλή του συντρόφου της να μην αγγίξει τίποτα στο δάσος) μιας απαγόρευσης και καθιστά τελικά τη γυναίκα έρμαιο στη διάθεση του τρολ. Για παράδειγμα, σε μια ακόμη φινλανδο-σουηδική λογοτεχνική αφήγηση, μία ηλικιωμένη γυναίκα προειδοποιεί τον βασιλιά να μην αφήσει την κόρη του να περπατήσει χωρίς σκούφο κάτω από τον ανοιχτό ουρανό και όταν εκείνη δεν υπακούει, αμέσως απαγάγεται.

Δηλαδή, η απαγωγή γυναικών από τρολ είναι το συνηθέστερο μοτίβο στις αφηγήσεις, της οποίας πάντα προηγείται η παραβίαση μιας απαγόρευσης. Οι γυναίκες πάντα απαγάγονται και οδηγούνται στο

56. Η «Σουηδική Λογοτεχνική Εταιρεία» (με τα αρχικά SLS) είναι μια επιστημονική εταιρεία στη Φινλανδία για τη φινλανδο-σουηδική λογοτεχνία, τον πολιτισμό και την έρευνα. Ιδρύθηκε το 1885 στη μνήμη του Johan Ludvig Runeberg. Βλ. σχετικά: <https://www.sls.fi/en/about-sls>.

κρησφύγετο των τρολ ενάντια στη θέλησή τους, σε σχέση με τους άνδρες που φαίνεται να τολμούν να αναζητήσουν συνειδητά το τρολ στο κρησφύγετό του⁵⁷ (Apo, 1995).

Ακολουθούν ως αφηγηματικά μοτίβα η κλοπή (τρολ ληστεύουν γυναίκες) και η κατάληψη μίας γυναικείας κατοικίας που συνιστά καταπάτηση ανθρώπινου εδάφους από τρολ. Για παράδειγμα, σε κάποιες αφηγήσεις, τα τρολ λαχταρώντας το σπίτι πριγκιπισσών, τις θάβουν μέχρι τον λαιμό στη γη, για να απαλλαγούν από αυτές και να κάνουν το σπίτι δικό τους.

Τέλος, άλλο ένα μοτίβο επαφής των τρολ (αρσενικού ή θηλυκού γένους) με τις γυναίκες είναι η αναζήτηση μιας μαιάς (ανθρώπου) από ένα τρολ, με σκοπό να βοηθήσει την ετοιμόγεννη σύζυγό του (Hembygden, 1911· Hembygden, 1913).

Γενικώς πάντως στις αφηγήσεις παρατηρείται πως οι νεαρές, ανύπαντρες γυναίκες είναι πιθανότερο να απαχθούν, ενώ η ώριμη, παντρεμένη γυναίκα είναι συνήθως η προφανής υποψήφια μαιά στην οποία θα προστρέξει το τρολ για βοήθεια (Ingemark, 2005: 124-127).

ii. Τα τρολ και οι άνδρες

Στις χώρες της Βόρειας Ευρώπης και ειδικά της Σκανδιναβίας, οι άνδρες αναλαμβάνουν επίσης, όπως και οι γυναίκες, καθήκοντα στη φύση, όπως να κόβουν ξύλα, να κυνηγούν, να ψαρεύουν και να καίνε κάρβουνο. Η συνάντηση με ένα τρολ μπορεί να συμβεί, όπως και στην περίπτωση των γυναικών, τόσο σε εξωτερικό χώρο (π.χ. κατά τη διάρκεια ενός ταξιδιού για λόγους εργασίας) όσο και στο σπίτι (π.χ. έπειτα από ένα ταξίδι αλιείας).

Σε πολλά λογοτεχνικά κείμενα, οι χορού/πανηγύρια και οι επισκέψεις σε γειτονικά χωριά είναι επίσης αιτίες για τις οποίες οι άνδρες είναι πιθανόν να βρεθούν στο δάσος κατά τη διάρκεια της ημέρας ή της νύχτας, χωρίς να δίνεται ιδιαίτερο κίνητρο για τη διαμονή τους στο δάσος (Hembygden, 1910). Σε αυτές τις αφηγήσεις, ο άντρας διασχίζει αναίτια το όριο προς τον άλλο κόσμο και το ίδιο μπορεί να συμβεί σε εκείνους τους άντρες που τυχαία βρίσκονται στην κατοικία του τρολ. Για παράδειγμα, σε μία σουηδο-φινλανδική λογοτεχνική αφήγηση ένα αγόρι έβασκε τα πρόβατά του όταν ξαφνικά ανακάλυψε ένα εξοχικό σπίτι-κατοικία κάποιων τρολ. Είναι μάλιστα συχνό το μοτίβο ένας άντρας ή ένα αγόρι να ανακαλύπτει τυχαία και απροσδόκητα στο δάσος το εξοχικό σπίτι του μυθικού όντος που αποκαλείται rå ή το μεγάλο και υπέροχο κτίριο-κατοικία ενός τρολ (Ingemark, 2005: 120-124).

Σε αντίθεση με την περίπτωση των γυναικών, οι απαγωγές των ανδρών στις αφηγήσεις είναι σπάνιες και χωρίς εμφανή δικαιολογία.⁵⁸ Συγκεκριμένα, σε μία αφήγηση, φαίνεται να απήχθη ένας

57. Οι φεμινιστικές αναλύσεις έχουν αποδείξει ότι αυτό είναι κοινό πρότυπο των ευρωπαϊκών λαϊκών ιστοριών και ότι οι γυναίκες γενικά απεικονίζονται ως πιο αβοήθητες, παθητικές και εξαρτημένες από την οικογένειά τους, ενώ οι άνδρες δραστήριοι και ανεξάρτητοι (Apo, 1995· Ingemark, 2005: 88-92, 120-124).

58. Όσον αφορά τις απαγωγές ανδρών, φαίνεται πως τα τρολ δεν κάνουν διακρίσεις όπως με τις γυναίκες, εφόσον απαγάγουν τόσο παντρεμένους όσο και ανύπαντρους άνδρες (Ingemark, 2005: 90-92,120-124).

άντρας, που ξάπλωσε στην άκρη του δρόμου για να ξεκουραστεί μετά από ένα ταξίδι και αποκοιμήθηκε για τρεις μέρες. Καθώς, παρά την αναζήτησή του από τους χωρικούς, στάθηκε αδύνατο να βρεθεί, όταν τελικά κάποια στιγμή ύστερα από τρεις μέρες ο άνδρας επέστρεψε στο σπίτι του, επικράτησε η αντίληψη ότι τον είχαν απαγάγει τρολ (Hembygden, 1912).

Συνηθέστερα είναι, ωστόσο, άλλα μοτίβα συνάντησης, συνύπαρξης και συνδιαλλαγής αντρών με τρολ. Για παράδειγμα, σε μια σουηδο-φινλανδική λογοτεχνική αφήγηση όπου δεν αναφέρεται το πλαίσιο της συνάντησης, ένας άντρας είναι παντρεμένος με μια γυναίκα τρολ και αποκτά μαζί της πολλά παιδιά. Σε μία άλλη, ένας έμπορος από τη Gamla Vasa⁵⁹ που ονομάζεται Thölberg επισκέπτεται τον τόπο κατοικίας των τρολ κατόπιν αιτήσεώς τους, για τη διευθέτηση εξαιρετικά ρεαλιστικών αναγκών: οι στάβλοι του Thölberg ενοχλούσαν τα τρολ, καθώς τα άλογα βρίσκονταν ακριβώς πάνω από το τραπέζι τους και τα τρολ επιθυμούσαν να πείσουν τον άνθρωπο γείτονά τους να μετακινήσει τον στάβλο του (Nyland, 1896). Εδώ η συνάντηση σχετίζεται με τον κυρίαρχο ρόλο του άνδρα στο νοικοκυριό: ο άντρας είναι η ανώτατη αρχή στις υποθέσεις του αγροκτήματος και μόνο αυτός έχει τα προσόντα να δεχτεί ή να απορρίψει την αίτηση του τρολ.

Ένας άλλος λόγος για τον οποίο άντρες μπορεί να έρθουν σε επαφή με τρολ είναι η διάσωση των απαχθέντων γυναικών. Σε μία τέτοια περίπτωση, εάν ο άνδρας που επιδιώκει να διασώσει μία απαχθείσα γυναίκα είναι ιερέας, ο στόχος του μπορεί να είναι να υπερβεί το όριο μεταξύ ανθρώπινου και μεταφυσικού προκειμένου να εξορίσει τα τρολ από την περιοχή του ανθρώπινου τομέα δράσης (Stark, 2002). Τέτοιες υπερβάσεις ορίων μπορούν να γίνουν με επιθετικούς και ειρηνικούς σκοπούς.

Γενικά πάντως, ο άντρας εκείνος που επιδιώκει σκόπιμα να συναντήσει το τρολ, σίγουρος για την ικανότητά του να αντιμετωπίσει οποιαδήποτε κατάσταση τυχόν προκύψει, κάτι που ισχύει ιδιαίτερα για εκείνους που έχουν ισχυρή θρησκευτική πίστη (Klemettinen, 1997). Συγκεκριμένα, στις αφηγήσεις οι απλοί στρατιώτες και τα αγόρια που επιδιώκουν τη διάσωση των απαχθέντων πριγκιπισσών δεν είναι απεριόριστα γενναίοι, αλλά είναι πραγματικά θαρραλέοι, σε αντίθεση με τους υποκριτές που προσπαθούν να κλέψουν την παράσταση. Ενώ άλλοι άνδρες φεύγουν τρομοκρατημένοι κάτω από την απειλή μιας αντιπαράθεσης με τρολ, εκείνοι μένουν σταθερά στο πλευρό της πριγκίπισσας και την υπερασπίζονται με επιτυχία από το τρολ.

Σε γενικές γραμμές, οι άνδρες των αγροτικών κοινωνιών στις σκανδιναβικές λαϊκές αφηγήσεις επιδεικνύουν μια πιο ενεργή προσέγγιση του άλλου κόσμου (που εκπροσωπείται από τα τρολ), σε σύγκριση με το ιδανικό της σύγχρονης αγροτικής κοινωνίας, αφού δεν διστάζουν να εισέλθουν στο υπερφυσικό βασίλειο για να εντοπίσουν το τρολ και έχουν τις προδιαγραφές, ώστε να βγουν από μια

59. Η Gamla Vasa ή Old Vaasa είναι περιοχή της Φινλανδίας, βρίσκεται περίπου 7 χλμ. νοτιοανατολικά του κέντρου του Vaasa και έχει χαρακτηριστεί ως εθνικά προστατευόμενη περιοχή. Βλ. σχετικά: https://www-vaasa-fi.translate.google.com/sv/bo-och-lev/fritid/naturvasa/utflyktsmal/kulturmiljoer/gamla-vasa/?_x_tr_sl=sv&_x_tr_tl=el&_x_tr_hl=el&_x_tr_pto=sc.

τέτοια συνάντηση αλώβητοι. Οι άνδρες στις λαϊκές αφηγήσεις ενδέχεται επίσης να πεθάνουν ως θύματα του τρολ, αλλά κατά κάποιον “μαγικό” τρόπο καταφέρνουν να μετατρέψουν την κατάσταση προς όφελός τους ή διασώζονται από άλλους άντρες, είτε τον πατέρα τους είτε τον μικρότερο αδερφό τους (Ingemark, 2005: 120-124).

iii. Τα τρολ και τα παιδιά

Στην περίπτωση αυτή συγκαταλέγονται μόνο μικρής ηλικίας παιδιά, καθώς πολλά αγόρια και κορίτσια μεγαλύτερης ηλικίας που αναφέρονται στα κείμενα φαίνεται να θεωρούνται ως νεαρά ενήλικα και όχι ανήλικα άτομα. Επιπλέον, το φύλο φαίνεται να είναι πιο σημαντικό από την ηλικία στον καθορισμό της μοίρας ενός ατόμου.

Το σπίτι και το δάσος είναι οι κύριοι χώροι συναντήσεων και των παιδιών με το υπερφυσικό. Η απαγωγή είναι και εδώ ένα κίνητρο εισβολής του τρολ στην ανθρώπινη σφαίρα. Για παράδειγμα, σε μια λογοτεχνική αφήγηση ένα παιδί που συνοδεύει τη μητέρα του στο δάσος με σκοπό τη συλλογή φύλλων, ασυναίσθητα και ακούσια περνά στον κόσμο του υπερφυσικού και απαγάγεται από το τρολ.

Σε μια άλλη λογοτεχνική αφήγηση, ένα τρολ θηλυκού γένους περνά στον κόσμο των ανθρώπων για να πάρει μαζί της ένα παιδί. Επειδή όμως είναι νονά του μικρού κοριτσιού (που υποσχέθηκε να φροντίζει, καθώς οι γονείς της είναι φτωχοί), η πράξη του γυναικείου τρολ θεωρείται «νόμιμη».

Η κατάσταση φαίνεται πιο περίπλοκη σε ένα άλλο κείμενο που αποτελεί αφήγηση που διηγείται ένας τσαγκάρης, ο Anders Westerlund και συλλέγεται από έναν ανώνυμο μαθητή πριν από το 1882:

«Κάποτε υπήρχε ένας βασιλιάς που αιχμαλώτισε ένα τρολ λόφου και στη συνέχεια έχτισε ένα σπίτι στον κήπο του και σε αυτό (το σπίτι) τοποθέτησε το τρολ. Ο βασιλιάς είπε σε όλους ότι όποιος απελευθερώσει το τρολ, όποιος κι αν ήταν, θα πέθαινε. Αλλά ο βασιλιάς και η βασίλισσα είχαν ένα αγόρι και μια μέρα, ενώ εκείνο έπαιζε στον κήπο, πέταξε την μπάλα του προς την οροφή κάτω από την οποία βρισκόταν το τρολ. Στη συνέχεια, το τρολ κοίταζε έξω από τα κάγκελα και άρχισε να μιλάει με το αγόρι του βασιλιά και να το παρακαλεί να το απελευθερώσει. Αλλά το αγόρι απάντησε ότι δεν θα τολμούσε να το κάνει, γιατί ο βασιλιάς πατέρας του είπε ότι αυτός που θα απελευθερώσει το τρολ θα πεθάνει. Αλλά το τρολ προσπάθησε να πείσει το αγόρι και υποσχέθηκε ότι θα τον βοηθούσε πάντοτε αν το άφηνε ελεύθερο» (Σουηδο-Φινλανδική λογοτεχνική αφήγηση - Ingemark, 2005: 92-94).

Σε αυτή την αφήγηση, τελικά το αγόρι ενδίδει, καθώς το τρολ δεσμεύεται να ανταμείψει την καλοσύνη του, πράγμα που πράγματι κάνει αργότερα στην αφήγηση. Ο πραγματικός ταξιδιώτης των ορίων είναι ο βασιλιάς που έφερε το δυστυχημένο τρολ στην παρούσα κατοικία του. Ωστόσο, ο πρίγκιπας δεν είναι εντελώς αθώος, καθώς θα έπρεπε να έχει επίγνωση των κινδύνων που ενέχει η επίσκεψη σε εκείνο το μέρος. Όπως τα περισσότερα παιδιά, αγνοεί εντελώς τον κίνδυνο. Με άλλα λόγια, όλοι είναι εξίσου

υπεύθυνοι για την υποκίνηση της επικοινωνίας μεταξύ των κόσμων ανθρώπων και τρολ (σουηδο-φινλανδική λογοτεχνική αφήγηση, Ingemark, 2005: 92-94· Fimi, 2007: 365-366).

Όπως γίνεται φανερό στις αφηγήσεις που προηγήθηκαν, η θέση των παιδιών μοιάζει πολύ με εκείνη των γυναικών. Οι συναντήσεις τους με το τρολ είναι ως επί το πλείστον ακούσιες και συχνά εκτίθενται στις επιθέσεις του τρολ υπό μορφή απαγωγών. Επίσης μπορεί να ωφεληθούν από τη φιλανθρωπική διάθεση των κατοίκων του άλλου κόσμου (δηλαδή των τρολ) είτε φροντίζοντας για το νοικοκυριό του τρολ χωρίς να πάθουν κάποιο κακό είτε λαμβάνοντας τη βοήθεια του τρολ σε μια στιγμή κρίσης, σε αντάλλαγμα για μια προηγούμενη χάρη.

VIII. Τρολ και θρησκεία

i. Τρολ και ειδωλολατρία

Η Νορβηγίδα ερευνήτρια Virginie Amilien εξερευνά τις συμβολικές ιδιότητες του τρολ συσχετίζοντας την εικόνα των υπερφυσικών όντων με τις αντιλήψεις των Old Norse⁶⁰ για τους νεκρούς, την ψυχή και τη μοίρα. Υποστηρίζει ότι φαίνεται πως τα εξωπραγματικά πλάσματα, όπως τα τρολ, ενσαρκώνουν την εικόνα των νεκρών που αμφιταλαντεύονται μεταξύ της έννοιας της αναγέννησης και της αποδοχής του θανάτου, είναι δηλαδή η σωματοποίηση των ψυχών των νεκρών.

Το τρολ μπορεί επίσης να θεωρηθεί και ως η ενσάρκωση του πεπρωμένου, καθώς οδηγεί τον πρωταγωνιστή σε δράση δίνοντάς του μια αποστολή. Ταυτόχρονα, έχει κοινά χαρακτηριστικά με το fylgja, το αρχαίο διδακτικό πνεύμα που προστατεύει έναν άνθρωπο ή μια φυλή, και με το hamr⁶¹ το οποίο μπορούσε να αποκολληθεί από το σώμα και αντιπροσωπεύει το προγονικό πνεύμα (Ingemark, 2005: 18· Fimi, 2007: 365-366).

Συγκεκριμένα, όπως το fylgja εμφανίζεται στα όνειρα, έτσι και η συνάντηση με το τρολ ξεκινά περιστασιακά με τον ήρωα να κοιμάται ανεξήγητα, με τον ύπνο να καθιστά δυνατή την έλευση του fylgja/troll. Η φυσική μορφή του fylgja θυμίζει την εμφάνιση των θηλυκών τρολ και η αμφιθυμία του fylgja (με διάθεση άλλοτε καλή άλλοτε κακή) αντανακλάται σε μερικές αφηγήσεις στην κακία του αρσενικού τρολ και σε άλλες στην καλοσύνη ενός νεότερου, θηλυκού τρολ – η Amilien, βέβαια, πιστεύει ότι η προστατευτική πτυχή του (θηλυκού κυρίως) τρολ έχει αγνοηθεί και καταργηθεί από την Εκκλησία.

Κατά την Amilien, όταν το τρολ καταστρέφεται (δηλαδή πεθαίνει), η ψυχή του, δηλαδή η fylgja, περνά στον ήρωα ο οποίος ξαναγεννιέται συμβολικά. Το hamr από την άλλη, στο οποίο αναφέρεται η

60. Old Norse, Old Nordic ή Old Scandinavian είναι οι βορειογερμανικές διάλεκτοι πριν από την τελική τους διαμόρφωση και απόκλιση σε ξεχωριστές σκανδιναβικές γλώσσες. Βλ. σχετικά: Josephson & Söhrman, 2008.

61. Οι έννοιες «fylgja», «hamr», όπως και «hugr» και «helper» που αναφέρονται παρακάτω, εμφανίζονται όλες στα Old Norse.

Ingemark, είναι η ζωτική αρχή που δίνει στον ήρωα μια νέα προσωπικότητα, είναι μια συμβολική εικόνα της δύναμης που ενσωματώνεται σε αυτόν και για πρώτη φορά γίνεται άτομο ενήλικο. Υπάρχει και η έννοια του helper που μοιάζει με το hugr, την απρόσωπη, ενεργή εκδήλωση της ψυχής. Είναι η ενανθρώπιση, όπως είναι και το helper, των ψυχών των νεκρών. Το hugr εμφανίζεται όταν το κρίνει κατάλληλο, μερικές φορές εις βάρος του ατόμου που υποτίθεται ότι θα βοηθήσει. Υπάρχουν επίσης στοιχεία του fylgja στην εικόνα του helper. Με άλλα λόγια, η Amilien υποστηρίζει ότι οι έννοιες του Old Norse έχουν επιβιώσει στις νορβηγικές ιστορίες του τρολ (Ingemark, 2005: 9).

Επιπλέον, η Amilien εξετάζοντας τη δυνατότητα απομόνωσης των χαρακτηριστικών που σκιαγραφούν το τρολ εντοπίζει πέντε τέτοια χαρακτηριστικά. Ως πρώτο χαρακτηριστικό αναφέρει συγκεκριμένους ήχους, εφόσον το τρολ στις αφηγήσεις συχνά κάνει αρκετό θόρυβο και πολλές φορές φωνάζει παρά συνομιλεί. Δεύτερο χαρακτηριστικό, τα μάτια: ένα τρολ μπορεί να έχει περισσότερα από δύο μάτια ή μόνο ένα μάτι. Τρίτον, το τρολ αγαπά την ομορφιά, ειδικά την ανθρώπινη και τη γυναικεία ομορφιά. Το τέταρτο και το πέμπτο χαρακτηριστικό αφορούν τον θάνατο ενός τρολ: το τρολ συνδέεται με δύο συγκεκριμένους τρόπους θανάτου, είτε με τη θέαση του ανατέλλοντα ήλιου είτε με την κυριολεκτική έκρηξη λόγω θυμού.

Η Amilien διερευνά επίσης εάν υπάρχει κάτι τυπικά νορβηγικό στα παραμύθια και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι ιδιότητες των υπερφυσικών πλασμάτων στα νορβηγικά κείμενα δεν είναι αποκλειστικά νορβηγικές. Πιθανόν, ο εθνικός χαρακτήρας έγκειται στον συνδυασμό των θαυμαστών χαρακτηριστικών και των αυστηρών λειτουργιών που επιβάλλει η αφήγηση, μια που η πανταχού παρουσία του υπερφυσικού και η στενή του επαφή με το καθημερινό είναι το αληθινό σημάδι της Νορβηγίας.

Η κύρια γοητεία του έργου της Amilien είναι η αναζήτηση επιβίωσης στοιχείων από αρχαίες ειδωλολατρικές-πολιτιστικές αντιλήψεις στη λαογραφία του 19ου και του 20ού αιώνα. Η Amilien, υπογραμμίζοντας τις ομοιότητες στο επίπεδο των παραγωγών και των λοιπών σχέσεων και συμπεριφορών, συνδέει τον κόσμο των τρολ, έστω ως μια αδύναμη αντανάκλαση, με το αρχαίο βασίλειο των νεκρών (Amilien, 1996).

ii. Τρολ και μαγεία

Η διερεύνηση των τρολ στη μυθολογία και τη λαογραφία των Σκανδιναβικών χωρών αποδεικνύει πως αυτά, ως όντα υπερφυσικά, συνδέονται αρκετά με τη μαγεία. Καθώς η ύπαρξη των τρολ τεκμηριώνεται από μεσαιωνικές και πρώιμες σύγχρονες πηγές της Νορβηγίας, η σχετική έρευνα κατά κύριο λόγο απασχόλησε την επιστήμη της Λαογραφίας. Εξαιρέση υπήρξε η έρευνα για τη σχέση των τρολ με τη μαγεία, που, ενώ αρχικά διενεργήθηκε από λαογράφους, πρόσφατα κέντρισε το ενδιαφέρον και των Νορβηγών ιστορικών (Knutsen & Riisøy, 2007: 32).

Ενώ μεταγενέστερα η τέχνη του εξορκιστή/μάγου έχει διαχωριστεί από τη φυλή των τρολ, δεν μπορούμε να αμφιβάλουμε ότι σε παλαιότερους χρόνους οι δύο κατηγορίες (τρολ και μάγος/εξορκιστής) ήταν αλληλένδετες. Εάν οι μαγικές πρακτικές είχαν διατηρηθεί μέχρι σήμερα στις πεποιθήσεις αυτοχθόνων, όπως συμβαίνει ακόμα σε μερικά σύγχρονα έθνη της Αρκτικής, τότε τα τρολ, οι ιδιοκτήτες του φυσικού περιβάλλοντος, των φυτών και των θηρίων του, θα ήταν ακόμη και σήμερα «εξοπλισμένα» με τις δυνάμεις του μάγου, με αντίληψη βαθιά ριζωμένη στη μητρική πίστη⁶² (Motz, 1984: 179-195).

Τα «trollfolk» σε όλες αυτές τις σκανδιναβικές γλώσσες ήταν η πρώτη λέξη για τους μάγους (ένας αρσενικός μάγος ονομαζόταν «trollmann» και μια γυναίκα ήταν γνωστή ως «trollkvinne» ή «trollkone»), ενώ η μαγεία ως «trolldom». Αν και οι μεσαιωνικές νορβηγικές πηγές, κυρίως στη νομοθεσία, χρησιμοποιούν μια σειρά όρων που αναφέρονται σε συγκεκριμένες μαγικές πρακτικές, η λέξη «trolldom» χρησιμοποιήθηκε επίσης τουλάχιστον μία φορά.

Σύμφωνα με τον Martin Arnold 2005, οι ισλανδικοί μύθοι χρησιμοποιούν για τη μαγεία συχνά τους όρους «trollskapr» ή «trolldómr». Μέχρι τον 16ο αιώνα, η λέξη «trolldom» ήταν η κοινή λέξη για τη μαγεία στη Νορβηγία. Στις αρχές της σύγχρονης περιόδου, συναντάμε επίσης τις λέξεις «trolldjevel» (δηλαδή troll-devil, ήτοι τρολ-διάβολος), που αποτελεί μια δημοφιλή βρισιά, και «trollunger» (δηλαδή troll-παιδιά, «μαγοπαίδια»), λέξη που χρησιμοποιήθηκε αργότερα για να περιγράψει αλλαγές παιδιών από γονείς της φυλής των νεράιδων (το γνωστό changeling).

Με την εξάπλωση του χριστιανισμού, το απείθαρχο τρολ συνδέθηκε με τον νεκροζώντανο πρόγονο και η ύπαρξή του συνδέθηκε με την –ειδωλολατρική– λατρεία των προγόνων, που πραγματοποιούνταν κοντά σε ταφικά αναχώματα. Από τον 19ο αιώνα όμως η αντίληψη για τα τρολ άλλαξε με το να σημαίνει πλέον το κάπως διαφορετικό και φανταστικό υπερφυσικό πλάσμα, αλλά επηρεάζοντας τις νορβηγικές πρακτικές μαγείας (Knutsen & Riisøy, 2007: 32-36).

iii. Τρολ και χριστιανισμός

Σε ορισμένα κείμενα γίνεται αναφορά στη σχέση των τρολ με τον χριστιανισμό, τους εκπροσώπους του και τα φαινόμενα που συνδέονται με αυτόν. Διακρίνονται τρεις τύποι σχέσεων: ο ρητός ανταγωνισμός με τον χριστιανισμό και οτιδήποτε χριστιανικό· μια σιωπηρή σύγκρουση που εκδηλώνεται με τη χρήση των χριστιανικών σύμβολων για την προστασία έναντι σε κάποια επίθεση του τρολ· η αντίθεση με τον χριστιανισμό που δεν εκφράστηκε με μεγάλη ένταση και οδήγησε σε κάποια σχετική ανοχή (Ingemark, 2005: 118-120).

62. Οι τεχνικές σαμάνων είναι κυρίαρχες στη θρησκευτική ζωή της Κοινότητας σε διάφορες περιοχές του κόσμου και ιδιαίτερα στη Βόρεια Ευρασία. Βλ. Ενδεικτικά: Rafael Rarsten, *The Religion of the Samek* Leiden 1955, ή Henry N. Michael, ed. *Σπουδές στον Σιβηρικό Σαμανισμό*, University of Toronto Press 1963.

Το τρολ στις νορβηγικές αφηγήσεις είναι σύμβολο όχι μόνο της δύναμης του κακού, αλλά και των δυνάμεων της φύσης. Σε πηγές που ανάγονται σε προχριστιανικούς χρόνους, τα τρολ περιγράφονται ως απειλή για τους θεούς και τους ανθρώπους. Ωστόσο, με την βαθμιαία επικράτηση του Χριστιανισμού στις σκανδιναβικές χώρες ο όρος «τρολ» χρησιμοποιήθηκε αρχικά για αναφορά στους νεκρούς προγόνους, ως μια συνειδητή προσπάθεια να σταματήσει η επικοινωνία των ζωντανών με τους νεκρούς. Αυτή είναι μια παραδοσιακή ερμηνεία που υποστηρίζεται, μεταξύ άλλων, από τον Emil Birkeli (1938) και τον Martin Arnold (2005). Μετά τον εκχριστιανισμό της Νορβηγίας, το τρολ σχετίζεται με τον Διάβολο (Knutsen & Riisøy, 2007: 31-32).

Όσον αφορά τη ρητή σύγκρουση, σε κάποια κείμενα το τρολ εκφράζει ή υποτίθεται ότι εκδηλώνει αρνητικά συναισθήματα για τους Χριστιανούς ή τα χριστιανικά φαινόμενα. Σε κάποια από αυτά, η εχθρότητα που αισθάνεται το τρολ αποτυπώνεται στη φράση «μυρίζει χριστιανικό αίμα». Σύμφωνα με την Amilien (1996), «η ακραία ευαισθησία του τρολ στη μυρωδιά του ανθρώπινου αίματος μπορεί να θεωρηθεί ως ασθενική και ακίνδυνη αναβίωση μιας παλιάς μορφής κανιβαλισμού».

Η επιθετικότητα του τρολ, σύμφωνα με την Camilla Ingemark, λέγεται ότι απευθύνεται σε χριστιανικούς λαούς βάσει της θρησκείας τους. Για παράδειγμα, σε μια αφήγηση, οι άνθρωποι με την ιδιότητά τους ως Χριστιανοί δεν μπορούν να παραβιάσουν την ιδιοκτησία του τρολ, γιατί τότε το τρολ θα τους μετατρέψει σε κάποιο άσχημο ζώο ή κάτι χειρότερο. Η οικοδόμηση μιας εκκλησίας μπορεί επίσης να εκνευρίσει τα τρολ, όπως στην ιστορία της ανέγερσης της πρώτης εκκλησίας στην ενορία του Vöta, σύμφωνα με μια παράδοση που καταγράφηκε από τον Jacob Tegengren λίγο πριν από το 1922, η οποία αφορά μια ηλικιωμένη γυναίκα που λέει ότι όταν ξεκίνησαν να χτίζουν το κτίριο της εκκλησίας, ακούστηκαν τα τρολ να φωνάζουν και να θρηνούν: «ο Θεός μας τιμώρησε φέτος, χτίζουν μια εκκλησία στο Hiideso!». Η επίκληση του Θεού είναι κάπως ασυνεπής σε αυτό το πλαίσιο, καθώς η κατασκευή μιας εκκλησίας για τη λατρεία Του είναι η αιτία της αγωνίας των τρολ (Klintberg, 2002). Κάποια άλλα τρολ απομακρύνθηκαν από την ίδια ενορία όταν χτίστηκε η σημερινή εκκλησία. Σύμφωνα με την Ingemark, ως πραγματικό πρόβλημα αναφέρονται οι καμπάνες της εκκλησίας, αφού, αν μια εκκλησία χτιστεί τόσο κοντά σε μια συνοικία τρολ, ώστε να μπορούν να την ακούσουν να ηχεί, τα τρολ απομακρύνονται, καθώς δεν αντέχουν τον ήχο.

Οι καμπάνες χρησίμευσαν και ως μέτρο κατά των τρολ από τους Χριστιανούς – διάφορα προστατευτικά μέτρα κατά των τρολ βασίζονται σε χριστιανικές υποδομές. Συγκεκριμένα, υπάρχουν αναφορές πως οι ιερείς των Χριστιανών με το χτύπημα των καμπάνων της εκκλησίας (Hembygden, 1910) προσπαθούσαν να αναγκάσουν τα τρολ να απελευθερώσουν απαχθέντα άτομα. Παράλληλα, η μαγεία των τρολ χάνει την αποτελεσματικότητά της όταν έρχεται σε αντιπαράθεση με την προσευχή του Κυρίου (Hembygden, 1916), με το σύμβολο του σταυρού ή με την ευλογία (Freudenthal, 1889). Σε αυτές τις περιπτώσεις, τα τρολ δεν εμφανίζουν ρητή αποστροφή προς τον χριστιανισμό. Αντίθετα, ο

χριστιανισμός εναντιώνεται στα τρολ, αλλά η εναντίωση παραμένει αδήλωτη και γίνεται εμφανής στη δυνατότητα χρήσης χριστιανικών τελετών και συμβόλων για την αντιμετώπιση των σχεδίων των τρολ να βλάψουν ανθρώπους.

Ορισμένα κείμενα σχολιάζουν απλώς την αντιπαράθεση των τρολ με τη θρησκεία χωρίς να υπεισέρχονται σε περαιτέρω λεπτομέρειες. Για παράδειγμα, σε μια ιστορία, ένα θηλυκό τρολ αρνείται ότι παρακολούθησε τη θεία λειτουργία την προηγούμενη ημέρα, για τον απλό λόγο ότι δεν είναι Χριστιανή. Σε μία άλλη, ένα τρολ είναι έτοιμο να παντρέψει την κόρη του με ένα Χριστιανό που απορρίπτει την προσφορά, επειδή θέλει μια Χριστιανή σύζυγο. Ο άνθρωπος είναι αυτός που διατηρεί τη διάκριση μεταξύ Χριστιανών και μη-Χριστιανών, ενώ το τρολ μπορεί να αδιαφορεί για τέτοιους εννοιολογικούς περιορισμούς (Ingemark, 2005: 118-120).

Στη Σκανδιναβία, βρέθηκαν πρώιμες απεικονίσεις τρολ σε μια χριστιανική μήτρα ως όργανα του διαβόλου και πιστεύεται ότι τα τρολ φοβούνται τη σταύρωση (Schön, 1999: 10, 17 στο Lönngren, 2015: 206). Το 1555, ο εξόριστος αρχιεπίσκοπος της Ουπσάλα Olaus Magnus αφιέρωσε ένα κεφάλαιο για τα τρολ στο *Historia omde nordiska folken* (Περιγραφή του σκανδιναβικού λαού, 1996-1998), ενώ περισσότερες πληροφορίες για τα τρολ εμφανίζονται στο τέλος του δέκατου έβδομου αιώνα στις δίκες των μαγισσών.

Στη διδακτορική της διατριβή, «Le troll et autres creatures sur naturelles dans les contes populaires norvégiens» (1996) (Τα τρολ και άλλα υπερφυσικά όντα στις νορβηγικές λαϊκές αφηγήσεις), η Virginie Amilien διερευνά την κατασκευή της εικόνας του τρολ και του κόσμου του κατά τη διάρκεια των αιώνων και το συμβολισμό και τις συνδηλώσεις της φιγούρας. Εξερευνώντας τη μεταφορική σχέση μεταξύ της περιοχής του τρολ και του κόσμου των νεκρών, η Amilien επικεντρώνεται στα κοινά χαρακτηριστικά και των δύο βασιλείων. Ένα τέτοιο χαρακτηριστικό είναι η τοποθέτηση αυτών των κόσμων στα βουνά: οι νεκροί πιστεύεται ότι κατοικούσαν σε συγκεκριμένα βουνά, ενώ τα τρολ διέμεναν σε φανταστικά βουνά.

Επίσης, και τα δύο βασίλεια τα καθορίζουν η διαχρονικότητα και η απουσία χωρικής οριοθέτησης. Η χριστιανική διαίρεση του κόσμου των νεκρών σε Παράδεισο, Καθαρτήριο και Κόλαση επαναλαμβάνεται και στην περιγραφή του άλλου κόσμου των τρολ, στον οποίο αυτές οι τρεις κατηγορίες συνδυάζονται. Σύμφωνα με την Amilien, η εικόνα του Παραδείσου είναι παρούσα στη γονιμότητα της γης στην περιοχή του τρολ, καθώς και στην επίπονη μετάβαση στο βασίλειό του (Καθαρτήριο) το οποίο επισκέπτονται λίγοι εκλεκτοί. Δεδομένου ότι ο κόσμος των τρολ συχνά προσεγγίζεται μέσω μιας κατάβασης που περιλαμβάνει φυσική θανάτωση, μπορεί επίσης να συνδέεται με την εικόνα της Κόλασης ή με το Καθαρτήριο. Το λαμπρό φως που συναντάμε στο τέλος του ταξιδιού ενός τρολ συνδέεται με τον Παράδεισο.

Με την εισαγωγή του χριστιανισμού, όλα τα υπερφυσικά πλάσματα υποτιμήθηκαν, αλλά μόνο το τρολ αφομοιώθηκε συσχετιζόμενο με την εικόνα του διαβόλου. Η Amilien εντοπίζει την επιρροή της Βίβλου στις λαϊκές αφηγήσεις σε ένα παραμύθι, το *The Dragon Slayer* (Ο δρακοντοκτόνος – ή Δρακοφονιάς). Τα χαρακτηριστικά του δράκου, του θηρίου, του τρολ ενεργούν ως αντίπαλοι που προέρχονται από την Αποκάλυψη του Αγίου Ιωάννη. Τα πολλά κεφάλια του τρολ, τα κέρατα με τα οποία είναι περιστασιακά προικισμένα και οι κορώνες που στολίζουν το κεφάλι του βρίσκονται στην περιγραφή του θηρίου στην Αποκάλυψη (13: 1). Η ικανότητα του τρολ να αναγεννάται, όταν δεν έχουν αποκοπεί όλα τα κεφάλια του με ένα χτύπημα, ενυπάρχει στη θαυμαστή ανάνηψη του θηρίου στην Αποκάλυψη (13: 3).

Παράλληλα, ο Knut Aukrust έχει μελετήσει τη σχέση μεταξύ τρολ, εκκλησιών και αγίου Όλαφ σε ένα άρθρο με τίτλο «Troll, kirker og St. Olav» («Τρολ, εκκλησίες και ο Άγιος Όλαφ») (1997). Ο άγιος Όλαφ κατέλαβε μια ξεχωριστή θέση στη νορβηγική λαογραφία, κάτι που κατά καιρούς προκαλούσε τις αντιδράσεις των εκκλησιαστικών αρχών, καθώς ο συγκεκριμένος άγιος εκπροσώπησε τον νόμο και την τάξη για τον αγροτικό κόσμο, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα τις διενέξεις του με τις αρχές. Ο εκχριστιανισμός της χώρας που πραγματοποίησε ο άγιος Όλαφ δεν πραγματοποιήθηκε χωρίς αντίσταση. Στη λαϊκή παράδοση, οι ειδωλολάτρες-αντίπαλοι αντικαταστάθηκαν από εξίσου ειδωλολατρικά αλλά υπερφυσικά πλάσματα, όπως το τρολ, το jöttnar και άλλα όντα. Το τρολ αναδεικνύεται ως ο πιο σημαντικός αντίπαλος του χριστιανισμού και η δολοφονία ενός τρολ είναι ένας άλλος τρόπος έκφρασης της αποστολής του αγίου Όλαφ να δώσει στους ανθρώπους νέους κανόνες και μια νέα θρησκεία. Ωστόσο, η μάχη με το τρολ ενέχει επίσης κι έναν κοσμολογικό απόηχο, καθώς σχετίζεται με την οικοδόμηση των εκκλησιών. Σε αυτό το πλαίσιο, τα τρολ δεν είναι απλώς οι αντίπαλοι, αλλά και οι πραγματικοί οικοδόμοι της εκκλησίας.

Σύμφωνα με τον Aukrust, η εκκλησία μπορεί να είναι μια οποιαδήποτε τοπική εκκλησία, αλλά συχνά μπορεί να είναι μία μεγαλοπρεπής εκκλησία, όπως ο υπέροχος καθεδρικός ναός στο Τρόντχαιμ, ο Nidarosdomen, ο οποίος ανεγέρθηκε στο υποτιθέμενο μέρος όπου βρίσκεται ο τάφος του Όλαφ. Η κατασκευή ενός τέτοιου «εξωπραγματικού» οικοδομήματος στη λαϊκή συνείδηση δεν μπορεί παρά να έχει πραγματοποιηθεί με θεία ή υπερφυσικά μέσα και η ιδέα του τρολ ως εργάτη-κατασκευαστή της εκκλησίας υπηρετεί αυτήν τη γραμμή λαϊκής συλλογιστικής.

Κατά τον Klintberg (2002), η ιστορία που παρατίθεται στη σκανδιναβική λαογραφία έχει ως εξής: ένα τρολ προσφέρεται για την ολοκλήρωση ενός οικοδομικού έργου ή ως εθελοντής για την κατασκευή μιας εκκλησίας, με αντάλλαγμα είτε τον ήλιο και το φεγγάρι είτε ένα από τα ζωτικά μέρη του σώματος του αγίου. Ο άγιος Όλαφ είναι αρκετά απελπισμένος με την κατασκευή της εκκλησίας, ώστε να ασχοληθεί με τα ανταλλάγματα του τρολ, οπότε επιδιώκει να μάθει το όνομά του, για να αποφύγει την τρομερή μοίρα που τον περιμένει (να δώσει κάποιο μέλος του). Την τελευταία στιγμή,

ακούει το νανούρισμα που τραγουδούσε η σύζυγος του τρολ στο οποίο αναφέρεται το όνομα του τρολ. Έτσι ο άγιος Όλαφ μπόρεσε να σωθεί. Η αφήγηση μπορεί να ερμηνευτεί ως αναπαράσταση της κατανίκησης των τρολ και των μεταφυσικών δυνάμεων.

Επομένως, για τον Aukrust, 1997 η ανέγερση της εκκλησίας είναι συμβολική, ένα γεωγραφικό και κοσμολογικό σημείο επικράτησης του Χριστιανισμού. Η εκκλησία εμφανίζεται ως ιερός χώρος και ως όριο μετάβασης σε άλλα επίπεδα ύπαρξης, γι' αυτό ο αγώνας για την κατασκευή και τη δημιουργία του ιερού χώρου είναι ζωτικής σημασίας. Οι δυνάμεις του χάους, οι εχθροί του Θεού, συμβολίζονται με το τρολ, οπότε η νίκη του αγίου Όλαφ επί του τρολ απηχεί τον θρίαμβο του Θεού και το πέρασμα από το αρχέγονο χάος στη Δημιουργία. Δηλαδή, όπως και οι περισσότερες πρόσφατες συνεισφορές στην επιστημονική βιβλιογραφία σχετικά με τα τρολ, έτσι και ο Aukrust εξετάζει τον συμβολισμό των ιστοριών του αγίου Όλαφ και των τρολ, συνδέοντάς τες με τη νίκη του καλού έναντι του κακού (Ingemark, 2005: 118-120).

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτή η επιρροή και η παρείσφρηση των παλαιότερων ειδωλολατρικών αντιλήψεων στη χριστιανική θρησκεία, κάτι που αποδεικνύει πως οι παραδόσεις είναι ζωτικό και ζωντανό κομμάτι ενός λαού και όχι μόνο επιβιώνουν αλλά και προσαρμόζονται στις νέες εποχές, στοιχείο που είναι πολύ σημαντικό για τη λαογραφία.

iv. Τρολ και υπερφυσικό

Το τρολ, όπως έγινε σαφές, είναι ένα υπερφυσικό πλάσμα. Η σημασία της μελέτης της παράδοσης των τρολ και των μεταφυσικών θρύλων γενικά, έγκειται στην προσπάθεια ερμηνείας και κατανόησης του άλλου κόσμου. Ο κόσμος αυτός απεικονίζεται στη λαογραφία ως ο καθρέφτης του ανθρώπινου κόσμου, επιτρέποντας μια συζήτηση για την ανθρώπινη κοινωνία και τις συνθήκες που επηρεάζουν τη ζωή των αφηγητών. Με άλλα λόγια, τα τρολ και η υπερφυσική σφαίρα μπορεί να θεωρηθούν ως μέσο στοχασμού πάνω στην ταυτότητα και τη θέση κάποιου στον κόσμο και για τον προσανατολισμό του σε μια ευρύτερη και περίπλοκη πραγματικότητα. Ταυτόχρονα, ο άλλος κόσμος μπορεί να αντιπροσωπεύει μια εξιδανικευμένη εκδοχή της ανθρώπινης κοινότητας, εάν διαθέτει ιδιότητες που στην ανθρώπινη κοινωνία ελλείπουν αλλά είναι απαραίτητες (Stark, 2002). Θεωρώντας τον υπερφυσικό κόσμο ως ενσάρκωση μιας ιδανικής κοινωνίας, οι άνθρωποι θα μπορούσαν να επαναπροσδιορίσουν τον εαυτό τους μέσω της σχέσης της ανθρώπινης κοινότητας με αυτήν τη θαυμάσια σφαίρα (Stark, 2002).

Το πεδίο των τρολ είναι κυρίως το δάσος, όπου βρίσκονται οι –συχνά υπόγειες – κατοικίες και τα κάστρα τους. Επομένως, η φύση είναι ο τόπος συνάντησης τρολ και ανθρώπων σε πολλά κείμενα. Ο Jochum Stattin περιέγραψε τη φύση ως την περιφέρεια, σε σχέση με το σπίτι και το αγρόκτημα, που είναι το κέντρο του κόσμου του αγρότη. Ανάμεσα στο κέντρο και την περιφέρεια, βρισκόταν το

καλλιεργημένο τοπίο, το οποίο παρείχε στον αγρότη τα προς το ζην (Stattin, 1992). Ωστόσο, το όριο μεταξύ του αγροκτήματος και της περιφέρειας δεν ήταν διακριτό, η συνοριακή ζώνη θα μπορούσε να είναι εκτεταμένη και να αποτελείται από μία μίξη ανθρώπινων και υπερφυσικών περιοχών (Stark, 2002). Το δάσος ήταν μέρος του ανθρώπινου κόσμου και ο άνθρωπος έπρεπε να χρησιμοποιήσει τους πόρους του στην καθημερινή ζωή, αλλά θεωρήθηκε ότι ανήκει στον άλλο κόσμο του οποίου οι κάτοικοι (δηλαδή τα τρολ) χρησιμοποιούσαν επίσης αυτούς τους πόρους. Έτσι εφαρμόστηκε ένα σύστημα εργασίας σε βάρδιες, για να ρυθμιστεί η χρήση κοινών πόρων. Η μέρα ανήκε στους ανθρώπους, ενώ η νύχτα ανήκε στο υπερφυσικό (δηλαδή στα τρολ, στη συγκεκριμένη περίπτωση) (Tarkka, 1994· Stark, 2002).

Υπό αυτήν την έννοια, ο άνθρωπος μπορεί να θεωρηθεί ως αυτός που υπερβαίνει τα όρια, όταν η συνάντηση πραγματοποιούνταν στη φύση, και αυτός ο ρόλος τονίζεται περαιτέρω όταν οι άνθρωποι έφταναν στην κατοικία του τρολ. Ο δρόμος και τα εμπορικά καταστήματα της περιοχής ήταν ως επί το πλείστον οι δημόσιοι χώροι συνάντησης – τοπικά καταστήματα λειτουργούσαν ήδη στην ύπαιθρο στα τέλη του 19ου αιώνα. Ειδικά ο δρόμος μπορεί να θεωρηθεί ως όριο μεταξύ κέντρου και περιφέρειας (Stattin, 1992) και μέσο διέλευσης αυτού του ορίου, καθώς συνδέει φυσικά και γνωστικά δύο χωριστούς χώρους. Το κατάστημα είναι ένα αναπόσπαστο κομμάτι του ανθρώπινου κόσμου και το τρολ είναι σε αυτή την περίπτωση αυτό που γεφυρώνει το χάσμα μεταξύ των κόσμων, όπως συμβαίνει όταν η συνάντηση συμβαίνει σε ανθρώπινο έδαφος, σε κάποιο σπίτι ή αγρόκτημα.

Από την άλλη, ο χρόνος συνάντησης ποικίλλει αρκετά. Οι νυχτερινές αντιπαραθέσεις είναι συχνές, καθώς τα τρολ απέφευγαν ιδιαίτερα το φως της ημέρας, αλλά σε ένα αρχείο αναφέρεται και μια πρωινή συνάντηση. Ευνοϊκές για μια συνάντηση με τρολ παρουσιάζονται και ορισμένες γιορτές, όπως το Πάσχα, η παραμονή του καλοκαιριού, το φεστιβάλ του Αγίου Θωμά στις 21 Δεκεμβρίου και η ημέρα των Χριστουγέννων. Ακόμα και ο καιρός μπορεί να έχει κάποια σημασία για συναντήσεις με το υπερφυσικό (με τρολ), καθώς στις αφηγήσεις αναφέρεται ότι τα τρολ προτιμούν να εμφανίζονται σε εξωτερικούς χώρους με βροχή και ομίχλη και πιστεύεται ότι κολυμπούν όταν βρέχει ενώ ταυτόχρονα λάμπει ο ήλιος (Ingemark, 2005: 86-88).

Η επιρροή και παρείσφρηση των παλαιότερων ειδωλολατρικών αντιλήψεων στη χριστιανική θρησκεία, καθώς οι παραδόσεις είναι ζωτικό και ζωντανό κομμάτι ενός λαού και όχι μόνο επιβιώνουν αλλά και προσαρμόζονται στις νέες εποχές, κάτι πολύ σημαντικό για τη λαογραφία.

IX. Τρολ και νομοθεσία

ι. Η πίστη για την ύπαρξη των τρολ ως παγανισμός στην πρώιμη νομοθεσία της Νορβηγίας

Πολλοί νορβηγικοί κώδικες νόμου αναφέρονται σε ένα αδίκημα σχετικό με τα τρολ: «απαγορεύεται αυστηρά να καθίσει (κάποιος/α) και να ξυπνήσει ένα τρολ» και σε ορισμένα χειρόγραφα προστέθηκε το «προκειμένου να αποκτήσουν γνώσεις». Η παραδοσιακή ερμηνεία της μεσαιωνικής νορβηγικής φράσης «να καθίσει» είναι το «seið», ένα μαγικό τελετουργικό που εκτελείται για την απόκτηση πρόσβασης σε εσωτερικές γνώσεις του παρελθόντος και του παρόντος (Brendalsmo & Røthe, 1992: 92–93· KLMN 16: 76–80, στο Knutsen & Riisøy, 2007: 36–37). Επιπλέον, ο όρος «να περιμένετε για να ξυπνήσετε ένα τρολ» υπάρχει τόσο στους χρονολογικά παλαιότερους χριστιανικούς νόμους του 11ου όσο και στον 12ο αιώνα, καθώς και στους διεξοδικά αναθεωρημένους χριστιανικούς νόμους από τα μέσα έως τα τέλη του 13ου αιώνα. Αξίζει να σημειωθεί το γεγονός ότι αυτή η απαγόρευση περιλαμβάνεται επίσης στον Εθνικό Νόμο του 1274, τον πρώτο κώδικα νόμου για όλη τη Νορβηγία.

Αυτή είναι η πρώτη φορά που οτιδήποτε σχετίζεται με τη μαγεία, τους ασκούμενους στη μαγεία ή την πρακτική της απαγορεύεται στα κοσμικά τμήματα των νόμων. Κανονικά, αυτές οι απαγορεύσεις εφαρμόστηκαν στους χριστιανικούς νόμους, συνεπώς αυτή η συμπερίληψη στον εθνικό νόμο είναι μια ισχυρή ένδειξη ότι η πρακτική της αφύπνισης των τρολ εξακολουθούσε να θεωρείται διαδεδομένη και πολύ επικίνδυνη. Επιπλέον, ενώ άλλες παράγραφοι απαγορεύουν τη μαγεία, αυτές οι απαγορεύσεις απευθύνονται ρητά σε ανθρώπους που ενήργησαν ως μάγοι/μάγισσες και οι παράγραφοι για τα τρολ απευθύνονται στην επαφή με πλάσματα που δεν αναφέρονται ως άνθρωποι, αλλά ως κάτι άλλο.

Αν εξετάσουμε τον παλαιότερο ποινικό κώδικα που διατηρήθηκε από την εκκλησία της επαρχίας Nidaros, ο οποίος εκδόθηκε από τον Ισλανδό επίσκοπο Dorlákof Skálholt (που πέθανε το 1193), διαπιστώνουμε ότι οι άνθρωποι που «περίμεναν για να αποκτήσουν γνώση» έπρεπε να πάνε για εξομολόγηση στον επίσκοπο (DII, αρ. 43: 243).

Μερικοί άνθρωποι προφανώς πιστεύεται ότι διαθέτουν υπερφυσικές δυνάμεις ή γνώσεις που τους επέτρεψαν να έρθουν σε επαφή με τα τρολ, μια επαφή που «ξυπνά» τα τρολ. Αυτές οι παράγραφοι αυξάνουν επίσης την πιθανότητα ότι τα ίδια τα τρολ θεωρούνταν απρόθυμα να επικοινωνήσουν με τον άνθρωπο. Εάν το τρολ δεν επέλεγε να αλληλεπιδράσει με τον άνθρωπο από μόνο του, τότε ίσως χρειαζόταν ένας άνθρωπος να ξεκινήσει την επαφή ξυπνώντας το. Ακολουθώντας αυτό το σκεπτικό, η επαφή με τον άνθρωπο προφανώς ήταν κάτι από το οποίο δεν μπορούσαν να κερδίσουν τα τρολ. Από τον ίδιο κώδικα μαθαίνουμε επίσης ότι ο υπεύθυνος για την αφύπνιση των τρολ δεν μπορούσε να το κάνει σε εσωτερικούς χώρους, αλλά μόνο σε εξωτερικούς.

Από το τμήμα του χριστιανικού νόμου στον νόμο «Frostathing», μαθαίνουμε ότι επίσης απαγορευόταν η παραμονή το βράδυ σε δάσος, ώστε να ξυπνήσουν τα τρολ (Sandnes & Hagland, 1994:

95). Αυτό μπορεί να σημαίνει είτε ότι οι άνθρωποι ασχολούνταν με αυτήν τη δραστηριότητα συνήθως τη νύχτα όταν άλλοι άνθρωποι κοιμούνταν, προκειμένου να μην αντιληφθούν αυτή τη δραστηριότητά τους, ή ότι τα τrol μπορούσαν να εισέλθουν μόνο στον ανθρώπινο κόσμο μόνο τη νύχτα⁶³ – η εξήγηση μάλλον βρίσκεται στον συνδυασμό αυτών των δύο εκδοχών.

Ο νόμος αυτός αποδεικνύει πως επικρατούσε η αντίληψη ότι το ξύπνημα των τrol κατά τη διάρκεια της ημέρας μπορεί να είναι επικίνδυνο για τα ίδια και για τον άνθρωπο. Από την άποψη αυτή, είναι ενδιαφέρον ένα επεισόδιο στο έπος των *Orkneys* που περιγράφει χριστουγεννιάτικους εορτασμούς στην κατοικία του πλάσματος «earl» το 1130. Σύμφωνα με αυτό, μετά το δείπνο, όταν ήρθε η ώρα του ύπνου, ένα άτομο ήθελε «να παραμείνει» άγρυπνο (Holtmark, 1970: 109). Αυτό φαίνεται να είναι μια λογοτεχνική απεικόνιση μιας πρακτικής που διατηρήθηκε και σε μεταγενέστερους χρόνους, αυτή της ανάγκης για επικοινωνία με τους νεκρούς για απόκτηση γνώσης. Ο Emil Birkeli το 1938 σημειώνει ότι στη νορβηγική παράδοση πιστευόταν πως οι νεκροί μπορούσαν να επικοινωνήσουν με τους ζωντανούς μόνο από το ηλιοβασίλεμα μέχρι πριν από την ανατολή του ηλίου (Birkeli, 1938: 165-166).

Μια ενδιαφέρουσα αντιστροφή ρόλων υπάρχει στη μεσαιωνική νομοθεσία που απαγορεύει στους ανθρώπους να λένε παραμύθια στα οποία τα τrol αναζητούν τους ανθρώπους (δηλαδή εδώ τα τrol αναζητούν τους ανθρώπους και όχι οι άνθρωποι τα τrol). Σε αυτή την περίπτωση εντοπίζονται στοιχεία από τα σάγκα τα οποία μιλούν για τrol που αναζητούν επαφή με τους ανθρώπους και φαίνεται ότι, όταν τα τrol το έκαναν, οι προθέσεις τους δεν ήταν ιδιαίτερα φιλικές. Συγκεκριμένα, ο Άρνολντ διαπιστώνει ότι τα τrol του 14ου αιώνα, όπως εμφανίζονται στα σάγκα, συνδέονταν με τον κανιβαλισμό καθώς και με «μια θανατηφόρα δυσανεξία στο φως του ήλιου». Αναφέρει επίσης ένα παράδειγμα από το σάγκα του «Grettir the Strong»: όταν ο (ήρωας του σάγκα) Grettir ήταν δώδεκα χρονών, σκότωσε έναν σκλάβο, αλλά προσπάθησε να κατηγορήσει ένα τrol γι' αυτό. Οι σύντροφοί του δεν τον πίστεψαν, καθώς «ένα τrol δεν θα είχε πλησιάσει τον σκλάβο (δηλαδή άνθρωπο) κατά τη διάρκεια της ημέρας» (Arnold, 2005: 144). Αυτά τα μοτίβα είναι γνωστά για στους περισσότερους Νορβηγούς μέσω των ιστοριών του Asbjørnsen και του Moe τον 19ο αιώνα.

Υπάρχουν επίσης ενδείξεις ότι η κανιβαλιστική φύση των τrol αντιμετωπίστηκε σοβαρά από τους πρώτους μεσαιωνικούς νομοθέτες. Στην έκδοση του *Old Law of Gulathing* (Παλαιός νόμος του Gulathing), ο Knut Robberstad το 1937 αναφέρεται σε ένα σημείο της νομοθεσίας που προσφέρει πρόσθετες πληροφορίες σε μια παράγραφο για τη μαγεία, καθώς πληροφορούμαστε για μια γυναίκα που είναι γνωστή ως «trollkjerring» ή «mannæta» (NGLIV: 6... konu... trollogmannæta). Πιθανότατα το «mannæta» παραπέμπει στον κανιβαλισμό, και έτσι έχουμε πληροφόρηση για μία γυναίκα τrol ανθρωποφάγο (συγκεκριμένα, ανδρών) η οποία τιμωρήθηκε με θάνατο. Αν και κατά τη διάρκεια του

63. Εξάλλου, ακόμα και σήμερα (π.χ. στα νορβηγικά παραμύθια) πιστεύεται ότι τα τrol μπορούν να βρίσκονται γύρω μας μόνο τη νύχτα, αφού με το πρώτο φως του ήλιου μετατρέπονται σε πέτρα ή και σπάνε.

Μεσαιώνα οι άνθρωποι φονεύονταν για διάφορα εγκλήματα, μια τέτοια ρητή δήλωση θανατικής ποινής στους νορβηγικούς νόμους είναι εξαιρετικά ασυνήθιστη.⁶⁴

Τα τρολ εμφανίζονται επίσης σε ένα δεύτερο νομικό πλαίσιο. Η προσωπική τιμή λαμβανόταν πολύ σοβαρά και το να συκοφαντεί κάποιος ή να διαδίδει ψευδείς φήμες μπορούσε να είναι δαπανηρό ή ακόμη και θανατηφόρο. Σύμφωνα λοιπόν με τον νόμο των προσωπικών δικαιωμάτων στον παλιό νόμο του Gulathing⁶⁵, το χειρότερο για το οποίο μπορούσε να κατηγορηθεί ένας άντρας ήταν να είναι ομοφυλόφιλος, μάγος ή τρολ. Εάν ο εναγόμενος μπορούσε να προσκομίσει μάρτυρες για να καταρρίψει τις ψευδείς κατηγορίες, του επιτρεπόταν να σκοτώσει τον ενάγοντα για να εκδικηθεί, ενώ μπορούσε να απαιτήσει πλήρη αποζημίωση⁶⁶ (Robberstad, 1937: 43).

Ένα τρίτο νομικό πλαίσιο στο οποίο αναφέρονται τα τρολ είναι τρεις λίστες υποθετικών περιπτώσεων που βασίζονται σε νορβηγικούς χριστιανικούς νόμους. Αυτές καταγράφηκαν στη δεκαετία του 1480, αλλά πιθανότατα βασίζονται σε πολύ παλαιότερο νομικό υλικό. Πληροφορούμαστε λοιπόν ότι απαγορεύεται αυστηρά σε όλους να μοιράζονται γεύμα με ένα τρολ. Εάν δεχτούμε ότι ως τρολ λογίζονταν οι ψυχές των νεκρών, όπως αναφέρθηκε, τότε το «φαγητό με τρολ» πρέπει να ερμηνευτεί ως τελετουργικό γεύμα που γίνεται ως μέρος της λατρείας των νεκρών και ως μέσο επικοινωνίας μεταξύ των προσφερόντων ατόμων και των αποθανόντων προγόνων τους. Με άλλα λόγια, αυτοί οι νόμοι συνιστούν στην ουσία απαγόρευση της παγανιστικής προγονικής λατρείας, δηλαδή η μεσαιωνική νομοθεσία απαγορεύει την πρακτική της επικοινωνίας με τους νεκρούς (Knutsen & Riisøy, 2007: 39-40).

ii. Αλλαγές στην επικρατούσα αντίληψη για τα τρολ

Παρ' όλο που τα τρολ αναφέρονται σε κώδικες του μεσαιωνικού νόμου, δεν υπάρχει ούτε μία διασωθείσα ποινική υπόθεση στην οποία αναφέρονται τα τρολ. Αυτό δεν προκαλεί έκπληξη, καθώς έχουν επιβιώσει σχετικά λίγες ποινικές υποθέσεις του νορβηγικού Μεσαίωνα. Από την αρχή της σύγχρονης περιόδου, ωστόσο, οι γραπτές πηγές γίνονται πιο άφθονες και τα τρολ κάνουν τις πρώτες εμφανίσεις τους σε αρχεία δικαστηρίου.

Από τον 17ο αιώνα, τα τρολ δεν αποτελούν πλέον μέρος των πεποιθήσεων της ελίτ. Η τεκμηρίωση αυτής της άποψης βρίσκεται σε νορβηγικό νόμο του 1604, ο οποίος βασίζεται κυρίως στον

64. Στη μεσαιωνική νομοθεσία, η αυστηρή τιμωρία της θανατικής ποινής ήταν κανονικά παράνομη, αφού προτιμούνταν μια ποινή η οποία, θεωρητικά τουλάχιστον, έδινε στον εγκληματία την ευκαιρία να μετανοήσει διατηρώντας τη ζωή του.

65. Το Gulathing ήταν μια από τις πρώτες νορβηγικές νομοθετικές συνελεύσεις, ή πράγματα, και επίσης το όνομα ενός σημερινού δικαστηρίου της δυτικής Νορβηγίας.

66. Προσβολές αυτού του είδους βρίσκονται στα σάγκα σε παραλλαγές της έκφρασης «μοιάζεις περισσότερο με τρολ παρά άνθρωπο», ή επικαλούμενα τρολ με την ελπίδα ότι «μπορεί να σε πάρουν» ή «τους φίλους σου» (Arnold, 2005, στο Knutsen & Riisøy, 2007: 31-69).

εθνικό νόμο του 1274. Σε μια παράγραφο παρόμοια με την εθνική νομοθεσία, το 1604 απαγορεύεται μόνο η μαγεία και η μαντεία. Η αναφορά σε άτομα που «περιμένουν» άγρυπνα για να ξυπνήσουν τα τρολ δεν περιλαμβάνεται πλέον, πιθανότατα επειδή αυτή η απαγόρευση είχε χάσει τη σημασία της για τους νομοθέτες. Σύμφωνα με τους Brandt και Hallager (1855: 42), η παράγραφος αναφέρεται στη «μαγεία και μαντεία για τα τρολ».

Ωστόσο, παρά τη σταδιακή εξάλειψη της αναφοράς στα τρολ από τη νομοθεσία, η πίστη στα τρολ εξακολουθεί να κυριαρχεί στον πληθυσμό. Η περιστασιακή εμφάνιση των τρολ στις γραπτές πηγές απεικονίζει τη διαφορά μεταξύ των αντιλήψεων της ελίτ και της λαϊκής αντίληψης απέναντι σ' αυτά τα πλάσματα, καθώς αναφέρονται στο πλαίσιο δοκιμών μαγείας από τον απλό λαό.

Ως απόδειξη της παραπάνω διαπίστωσης, που επιπλέον αποδεικνύει και τη σταδιακή «αποποινικοποίηση» των τρολ και την αλλαγή των αντιλήψεων γι' αυτά, αναφέρεται το ακόλουθο περιστατικό: Μία γυναίκα ονομαζόμενη Marri Gullichsdatter το 1664 βρέθηκε ενώπιον του δικαστηρίου στο Ringebu στη νοτιοανατολική Νορβηγία, κατηγορούμενη για βλασφημία, αφού υποστήριξε ότι «δεν υπάρχει Θεός και από τότε που ήταν πέντε ετών την κυβερνούσε άλλο κυρίαρχο πνεύμα». Στην πορεία, όμως, αυτό που ξεκινά ως δίκη για βλασφημία αλλάζει σε δίκη μαγείας κατά τη διάρκεια της ομολογίας της, η οποία στη συνέχεια παίρνει μια άλλη τροπή. Η Marri Gullichsdatter ομολόγησε ότι, ενώ βρισκόταν στο Gundstad ως ανάδοχο παιδί, ένα τρολ την επισκεύθηκε το βράδυ στο αγρόκτημα, την επόμενη μέρα της γιορτής για τον αρχάγγελο Μιχαήλ και έβαλε ένα σωλήνα στο στόμα της και έκτοτε το κακό πνεύμα βρισκόταν μέσα της. Μετά την ομολογία της, το όργανο της τάξης ρώτησε τον λαό που συγκεντρώθηκε στο δικαστήριο αν ήταν «παράφρων, μανιακή ή ανόητη και τρελή με οποιονδήποτε τρόπο», δηλαδή όχι μόνο επέλεξε να μην πιστέψει την ομολογία της για το τρολ, αλλά φαίνεται επίσης να αμφιβάλλει ότι ήταν μάγισσα, παρ' όλο που εκείνη την περίοδο έκαιγαν τις μάγισσες της εποχής. Ο συγκεντρωμένος λαός που έπαιξε σημαντικό ρόλο στα πρωτοβάθμια νορβηγικά δικαστήρια δεν την έκρινε τρελή, αφού μια εξομολόγηση που περιλαμβάνει αθεϊσμό, δαιμονική κατοχή και συνεννόηση με τρολ δεν αποδείκνυε τρέλα. Χωρίς άλλη απόδειξη εκτός από την ομολογία της η εισαγγελία δεν πείστηκε, οι απλοί δικαστές αρνήθηκαν να εκτελέσουν την ποινή και παρέπεμψαν την υπόθεση στον δικαστή του εφετείου. Εκείνος με τη σειρά του βρήκε το ζήτημα τόσο δύσκολο που διαβουλευτήκε με τις «ανώτατες ιερατικές και λαϊκές αρχές της χώρας». Οι τελευταίοι θεώρησαν την εξομολόγηση «καθαρή μελαγχολία και φαντασία», κατά συνέπεια, συνέστησαν να γίνει εισαγωγή της γυναίκας σε άσυλο. Τελικά οι λαϊκοί δικαστές αποφάσισαν να παραδοθεί στη φροντίδα των παιδιών και των φίλων της.

Δεδομένου ότι οι δοκιμές μαγείας συνεχίστηκαν για αρκετά χρόνια ακόμη στη Νορβηγία, φαίνεται απίθανο η ομολογία της για μαγεία να έκανε τις αρχές να την θεωρήσουν τρελή. Πιθανότατα, η ιστορία της ότι το «κακό πνεύμα» εισχώρησε μέσα της μέσω ενός σωλήνα που της τοποθέτησε ένα

τρολ προκάλεσε την ανησυχία τους, ωστόσο οι χωρικοί που συγκεντρώθηκαν στο δικαστήριο δεν είχαν κανένα λόγο να την ονομάσουν τρελή. Αποδεικνύεται, λοιπόν, με αυτή την ιστορία πως άρχισαν να διαφοροποιούνται οι λαϊκές αντιλήψεις απέναντι στο υπερφυσικό και τα τρολ (Knutsen & Riisøy, 2007: 43-50).

Η προσωπική τιμή ήταν θέμα μεγάλης ανησυχίας τον 17ο αιώνα, όπως ήταν και στον Μεσαίωνα (Sandnes, 1990· Sandmo, 1999· Telste, 2000), και υπάρχει αρκετό υλικό στα αρχεία δικαστηρίων, που αναφέρεται σε δυσφημίσεις ανθρώπων με το χαρακτηρισμό ως τρολ, σε δίκες που αφορούν ανθρώπους που πίστευαν ότι μπορούν να διώξουν τα τρολ κ.ά. Σε ένα από αυτά του 1697 βρίσκουμε το τρολ να χρησιμοποιείται ως ρήμα: μία γυναίκα με το όνομα Anne Catrine Oelsdatter ζήτησε να ζεσταθεί στη φωτιά της γειτόνισσάς της, αλλά εκείνη αρνήθηκε αγενώς λέγοντας: «we don't intend to troll with it» (δεν σκοπεύουμε να συναναστραφούμε μαζί της).

Μια άλλη υπόθεση δυσφήμισης επικεντρώνεται την υποτιθέμενη χρήση από κάποιον του «troll cat butter» (το οποίο μεταφράζεται περίπου σαν «γατο-τρολ βούτυρο») ως δηλητηρίου και σε μια άλλη περίπτωση, μία πονηρή γυναίκα που προσπάθησε να κάνει μαγεία το 1623 είπε στο δικαστήριο ότι ήξερε πώς να θεραπεύσει τον πονόδοντο και τα σκουλήκια, μεταξύ άλλων μιας τυπικής λίστας ασθενειών που μπορούσε να θεραπεύσει.

Με τα χρόνια, οι αναφορές σε τρολ (ή σε πλάσματα με χαρακτηριστικά των τρολ) βαθμιαία υποχωρούν στα νομικά έγγραφα. Τα τρολ εμφανίζονται ξανά σε νομικά χειρόγραφα μετά τη Μεταρρύθμιση, κυρίως σε μεταφράσεις και επεξεργασία πρωτογενών μεσαιωνικών αρχείων (Knutsen & Riisøy, 2007: 51-53).

iii. Νομοθεσία μετά τη Μεταρρύθμιση: δαιμονοποίηση των τρολ

Η νομοθεσία για τα τρολ ερευνήθηκε από τον καθηγητή Knutsen του Πανεπιστημίου του Bergen της Νορβηγίας, τμήμα Αρχαιολογίας, Ιστορίας, Πολιτιστικών Σπουδών και Θρησκευμάτων και την καθηγήτρια Anne Irene Risøy, του Πανεπιστημίου Sørøst της Νορβηγίας, τμήμα Ανθρωπιστικών Επιστημών, Αθλητισμού και Επιστήμης της Αγωγής Τμήμα Πολιτισμού, Θρησκευμάτων και Κοινωνικών Σπουδών, σύμφωνα με ένα νορβηγικό νομικό χειρόγραφο του 16^{ου} αιώνα. Στο νορβηγικό αυτό νομικό χειρόγραφο του κώδικα που ονομάζεται «Den Norske Christen Rett» (Η Νορβηγική Χριστιανική Δεξιά) του τέλους του 16ου αιώνα, η δεύτερη παράγραφος που ασχολείται με την ψευδαίσθηση και τις ειδωλολατρικές πεποιθήσεις υποδηλώνει ότι το «gaarde trolde» (farm trolls) και το «nisse rugen»⁶⁷ ήταν πλάσματα που συνδέονταν με αποκλίνουσες (από τον χριστιανισμό)

67. Τα Nisse (νισέ) είναι από τα πιο γνωστά πλάσματα της σκανδιναβικής λαογραφίας και εμφανίζονται σε πολλά έργα της σκανδιναβικής λογοτεχνίας. Παρουσιάζονται ως κοντά πλάσματα, με μακριά λευκή γενειάδα και φορώντας ένα κωνικό ή

πεποιθήσεις (Kolsrud, 1917: 145). Στη σχετική παράγραφο, μαθαίνουμε ότι οι άνθρωποι δεν πρέπει να πιστεύουν στην ύπαρξη του *gaarde trolde* και του *nisse rugen*, αφού δεν πρέπει να «περιμένουν και να επιζητούν τη γνώση». Αυτό θυμίζει την προηγούμενη νομοθεσία κατά της πρακτικής της παραμονής (Knutsen & Riisøy, 2007: 31-69).

Είναι η πρώτη φορά που βλέπουμε η λέξη «τρολ» να συνδυάζεται με τη λέξη «αγρόκτημα» (*farm troll*). Αυτό είναι πιθανώς ένα λογικό πρόθεμα, αφού τα ταφικά υψώματα με τα οποία σχετίστηκαν, όπως αναφέρθηκε, σε παλαιότερους αιώνες τα τρολ και ο συσχετισμός τους με τη λατρεία των νεκρών, συνδέονταν τελικά με συγκεκριμένα αγροκτήματα (Birkeli, 1938: 85-86).

Αυτός ο νόμος συνδέει επίσης τα τρολ με την πίστη σε κρυμμένους θησαυρούς, που παραδοσιακά περιγράφεται μόνο στους θρύλους. Όμως υπάρχουν περαιτέρω στοιχεία που δείχνουν ότι όταν οι μεσαιωνικοί χριστιανικοί νόμοι μεταφράστηκαν και δέχτηκαν επεξεργασία κατά τη Μεταρρύθμιση του 16ου αιώνα, ορισμένα υπερφυσικά πλάσματα συνδέθηκαν με χρήματα και πλούτη: σε μια μετάφραση του Νέου Χριστιανικού Νόμου του *Gulathing* (που αρχικά εκδόθηκε στα μέσα του 13ου αιώνα, αλλά αναθεωρήθηκε το 1590), τα τρολ, το προχριστιανικό «*old norske land vætt*» και ο διάβολος, καθώς και οι δράκοι, θα μπορούσαν να αναφέρονται ως κομιστές χρημάτων και πλούτου.

Επίσης, αυτή την περίοδο αναφέρονται απαγορεύσεις που εκδόθηκαν έτσι ώστε οι άνθρωποι να μην υποπίπτουν σε λάθη και έλλειψη πίστης χρησιμοποιώντας αλοιφές, τη μαγεία και τη μαντεία. Ακόμα γίνεται αναφορά σε εκείνους που αδελφοποιούνται με το διάβολο και απεχθάνονται τον Θεό και την ιερή Εκκλησία προκειμένου να βρουν χρήματα και σε εκείνους που ξορκίζουν το διάβολο, τα τρολ και τους δράκους που κατοικούν σε βουνά και κοιλάδες και πιστεύουν ότι θα κατακτήσουν χρυσό και χρήματα με τα λόγια και τις προτροπές τους.

Δεδομένου ότι τα τρολ, οι δράκοι και άλλα υπερφυσικά όντα εμφανίζονται μαζί σε αυτά τα χειρόγραφα του τέλους του 16ου αιώνα, είναι σαφές ότι οι Προτεστάντες επίσκοποι τα είδαν ως μέρος του ίδιου προβλήματος. Βλέπουμε επίσης μια αλλαγή στην ερμηνεία: από το να θεωρούνται αυτές οι πεποιθήσεις και πρακτικές ως ψευδαισθήσεις και ως ειδωλολατρικές πεποιθήσεις, άρχισαν να θεωρούνται πλέον ως σημάδια της παρέμβασης του διαβόλου και της απομάκρυνσης του ανθρώπου από τον Θεό

Είναι ενδιαφέρον ότι ο ιερέας και γλωσσολόγος Knud Leem (1696–1775) κατέγραψε παρόμοιες πεποιθήσεις στα μέσα του 18ου αιώνα, αναφέροντας: «οι κάτοικοι λόφων, δηλαδή οι διάβολοι των βουνών-τρολ, τους οποίους οι αιρετικοί και οι απλοϊκοί άνθρωποι είχαν φανταστεί ως ανθρώπους που ζουν κάτω από το έδαφος σε αναχώματα [...]». Το γεγονός ότι τα τρολ και οι δαίμονες/διάβολοι

πλεκτό καπέλο σε γκρι, κόκκινο ή κάποιο άλλο φωτεινό χρώμα. Συχνά η εμφάνισή τους είναι παρόμοια με αυτή ενός καλικάντζαρου. Βλ. ενδεικτικά: Knutsen & Riisøy, 2007: 67.

αναφέρονται μαζί μπορεί να οφείλεται στο ότι μοιράστηκαν αρκετά κοινά γνωρίσματα μέσα στους αιώνες (όπως έχουμε δει, αναφέρονται πλάσματα που ονομάζονται τρολ και άλλα με εμφάνιση σαν τρολ που πιστευόταν ότι κατείχαν πλούτη και είδη πολυτελείας). Ο παλιός χριστιανικός νόμος του Gulathing δείχνει ότι αυτή η πεποίθηση επικράτησε και κατά τον Μεσαίωνα.

Πρέπει πλέον να είναι ξεκάθαρο ότι από τον χριστιανικό Μεσαίωνα η λέξη τρολ παρέμεινε σε χρήση ως όρος για επικίνδυνα υπερφυσικά ή ως απλή πίστη και ότι η αλληλεπίδραση με αυτά παρέμεινε αξιόποιο αδίκημα (Knutsen & Riisøy, 2007: 52-53).

Η μεσαιωνική νομοθεσία περιέχει πληθώρα εκφράσεων για πράξεις μαγείας και επινοήθηκε ο ενιαίος γενικός όρος «trolldom» για να τις περιγράψει, αλλά εμφανίζεται σε πολύ λίγα χειρόγραφα. Η πρώτη νομοθεσία και τα αρχεία δικαστηρίου απορρίπτουν τους περισσότερους από τους παλαιότερους όρους και χρησιμοποιούν κυρίως τον όρο «trolldom» για να σηματοδοτήσουν όλες τις πράξεις μαγείας.

Ο όρος «trolldom» είναι αποτέλεσμα της ιστορικής αλλαγής στις αντιλήψεις για τα τρολ. Η σύνδεσή τους με τους νεκρούς προγόνους σταδιακά αποδυναμώθηκε και όσοι έρχονταν σε επαφή μαζί τους γίνονταν γνωστοί ως trollfolk. Κατά τη διάρκεια των ιστορικών αλλαγών που έλαβαν χώρα, η παλαιά Νορβηγική μαγεία είχε σταδιακά δαιμονοποιηθεί και μετατράπηκε σε κάτι καινούριο, πλαισιώθηκε από τους χριστιανικούς όρους και άρχισε να φέρει ομοιότητες με αυτήν που βρίσκεται στην υπόλοιπη Ευρώπη.

Σε μια εφαρμογή μαγείας από το 1667 πληροφορούμαστε για έναν αγρότη που λέει «ας επιτρέψει ο Θεός να καούν τα αιρετικά τρολ». Ο συνδυασμός τρολ και αιρετισμού είναι εντυπωσιακός, όπως και η επιθυμία για θάνατο από καύση και είναι ενδιαφέρον το ότι αυτή η δίκη δεν περιλάμβανε κατηγορίες διαβολισμού (SAK, Tingbok για Lista 1667, fol 29b).

Υπάρχουν επίσης στοιχεία που μπορεί να σχετίζονται με τη λαϊκή αντίληψη για το «Σάββατο των μαγισσών», ένα φαινόμενο που δεν εμφανίζεται καθόλου στο νορβηγικό δίκαιο εκείνης της εποχής. Το κοινό γεύμα με τα τρολ και η κοινή συμμετοχή μαζί τους στα πανηγύρια εύκολα πιθανόν απηχεί στο μοτίβο των διαβολικών εορτών κατά το «Σάββατο των μαγισσών» όπου οι μάγισσες έτρωγαν με τον Σατανά και τους δαίμονές του. Στα μάτια των αυστηρών κληρικών μετά τη Μεταρρύθμιση, τα τρολ είναι δαίμονες. Συγκεκριμένα, ο Hans Lauridsen έγραψε το 1587 ότι τα τρολ δεν ήταν παρά έκπτωτοι δαίμονες που είχαν προσγειωθεί σε δάση, σε λόφους ή βουνά και που παγιδεύουν ανθρώπους. Παρομοίως, ο Nisser γράφει ότι ήταν έκπτωτοι άγγελοι που είχαν προσγειωθεί σε σπίτια ή νεκροί που επέστρεψαν και φαντάσματα που είχαν προσγειωθεί σε χωράφια κ.λπ. (Lauridsen, 1587).

Οι κληρικοί στις μοναρχίες της Δανίας-Νορβηγίας βρήκαν ένα ερμηνευτικό πλαίσιο βασισμένο σε γραφές από τις ιστορίες των ενοριών τους για τρολ και άλλα υπερφυσικά πλάσματα. Μια τέτοια ιστορία αναφέρει τη δίκη δύο μάγων-θεραπευτών στο Inderøy το 1689, που είχαν χρησιμοποιήσει τις συνδέσεις τους με μαγικά πλάσματα για να θεραπεύσουν άρρωστους. Ο δικαστής της κομητείας που

συμμετείχε στη δίκη αποκάλεσε αυτά τα πλάσματα «είδος λαϊκών ή καλών πνευμάτων», «θεούς της γης», «καλά πνεύματα ή γήινα τρολ» και τελικά τα περιγράφει ως «καλά πνεύματα που λέγονται και γήινοι διάβολοι» (SAT, Tingbok Inderøyfogderi 1689). Οι παραπάνω χαρακτηρισμοί είναι μια απεικόνιση των αντιλήψεων της ελίτ με σκοπό τη δαιμονοποίηση των λαϊκών πεποιθήσεων.

Έτσι, σύμφωνα με τους Καθολικούς ιεραπόστολους, τους πρώτους Νορβηγούς επίσκοπους και ιερείς (κατά την πρώτη αλλαγή θρησκείας της Νορβηγίας), καθώς και με τους Προτεστάντες που τους αντικατέστησαν (μετά τη δεύτερη αλλαγή θρησκείας), τα τρολ και οι σύζυγοι τους, ήταν απομεινάρια του παγανισμού (δαίμονες και μάγισσες). Οι δύο αλλαγές της επίσημης θρησκείας έφεραν μαζί τους ταυτόχρονες αλλαγές στην ερμηνεία του υπερφυσικού και άνοιξαν το δρόμο για μια δαιμονολογική ερμηνεία των ειδωλολατρικών παραδόσεων που επέζησαν πριν από τον Διαφωτισμό υποβιβάζοντάς τες σε ιστορίες των παιδιών (Knutsen & Riisøy, 2007: 32-52).

XI. Επίλογος - Συμπεράσματα

Η λαογραφία είναι η επιστήμη που ερευνά τις εκφραστικές παραδόσεις μιας συγκεκριμένης κουλτούρας ή ομάδας και η σκανδιναβική ή η νορβηγική λαογραφία η οποία ερευνάται στο συγκεκριμένο κεφάλαιο είναι η λαογραφία της Νορβηγίας, της Σουηδίας, της Δανίας, της Ισλανδίας και των Νήσων Φερόε, που έχει κοινές ρίζες και έχει επηρεαστεί αμοιβαία από τη λαογραφία της Αγγλίας, της Γερμανίας, των χωρών της Βαλτικής, της Φινλανδίας και της Σάμη. Η διερεύνηση των τρολ στη μυθολογία και τη λαογραφία των σκανδιναβικών χωρών συνδέεται αρκετά με τη μαγεία και η ύπαρξη των τρολ τεκμηριώνεται από μεσαιωνικές και πρώιμες σύγχρονες πηγές της Νορβηγίας, καθώς και από λαϊκούς θρύλους και παραμύθια. Καθώς οι ιστορικοί αγνόησαν την πλειονότητα αυτών των πλασμάτων, η έρευνα που έγινε για τα τρολ ήταν κυρίως λαογραφική.

Στη σκανδιναβική λαϊκή αφήγηση, τα τρολ είναι πλάσματα που συνήθως απεικονίζονται ως γιγάντια, κακόβουλα, βαρετά, άσχημα, παραμορφωμένα ή ζώδη εμφανισιακώς. Τρώνε ή υποδουλώνουν τους ανθρώπους που περιπλανώνται στην ορεινή τους επικράτεια, αλλά εκείνοι που καταφέρνουν να ξεγελάσουν τα τρολ καταφέρνουν να αποκτήσουν τον θησαυρό (χρυσό ή κοσμήματα) που τα τρολ αποθησαυρίζουν.

Επιπλέον, τα τρολ είναι ιδιαίτερα ανταγωνιστικά με τον Χριστιανισμό, όπως φαίνεται σε θρύλους για λειτουργούς ή εκκλησίες που δέχονται επίθεση από τρολ. Μερικές φορές εμφανίζουν συγκεκριμένες δεξιότητες, αποφεύγουν τον ήλιο και μπορούν να καταστραφούν – να μετατραπούν σε πέτρα ή να διαλυθούν, όταν τα χτυπήσει το φως του ήλιου. Απεικονίζονται πιο συχνά οπλισμένα με ασπίδες ή ρόπαλα υπογραμμίζοντας την απειλή της βίαιης επιθετικότητας, χωρίς αυτό να σημαίνει πως παρουσιάζονται αήτητα. Τα περισσότερα τρολ απεικονίζονται ως ζωηρά και με περιορισμένη νοημοσύνη.

Στη σουηδική και τη νορβηγική λαογραφία, πολλοί μελετητές κάνουν διάκριση μεταξύ των τρολ και των γιγάντων. Οι δραστηριότητες των σουηδικών και δανικών τρολ κυμαίνονται από τις απλώς ενοχλητικές (όπως εισβολή σε ένα νοικοκυριό την παραμονή των Χριστουγέννων) έως τις επικίνδυνες (αλλαγή των μωρών στην κούνια, όπου παίρνουν τα μωρά των ανθρώπων και αφήνουν τα δικά τους) και επικαλύπτονται με πολλές από τις δραστηριότητες που αποδίδονται στο σουηδικό jätte (απαγωγή ανθρώπου, μίσος για τον Χριστιανισμό). Έξω από τη Σκανδιναβία, τα τρολ αναβιώνουν ως trows και selkies στη γλώσσα και τις αφηγήσεις των νησιών Σέτλαντ και Όρκνεϋ, όπου η παράδοση επηρεάστηκε αρκετά από την κελτική κουλτούρα.

Βέβαια, η λέξη «τρολ» άλλαξε νόημα κατά τη διάρκεια των αιώνων. Σε πηγές που ανάγονται σε προχριστιανικούς χρόνους, τα τρολ περιγράφονται ως απειλή για τους θεούς και τους ανθρώπους, ωστόσο με την πολιτική αποδοχής του χριστιανισμού ο όρος «τρολ» αναφέρεται στους νεκρούς προγόνους και οι ποινικές απαγορεύσεις επαφής μαζί τους ερμηνεύονται ως μια συνειδητή προσπάθεια να σταματήσει η επικοινωνία των ζωντανών με τους νεκρούς. Το θέμα της απαγωγής και της απελευθέρωσης από τα τρολ στην εποχή του χριστιανισμού θα μπορούσε να εκληφθεί ως βάση για την εξερεύνηση των σχέσεων μεταξύ των λαϊκών αφηγήσεων και των θρησκευτικών κειμένων. Πιστευόταν, άλλωστε, ότι τα τρολ ζούσαν στη Σκανδιναβία μέχρι και τη χριστιανική περίοδο, στη συνέχεια όμως, απουσιάζουν είτε γιατί εξαφανίστηκαν είτε σταδιακά αναμίχθηκαν με τους ανθρώπους και αφομοιώθηκαν.

Αυτό είχε ως αποτέλεσμα μέχρι το τέλος του 16ου αιώνα η πίστη των ανθρώπων στα τρολ να έχει εξασθενήσει και στη συνέχεια τα πλάσματα να εμφανίζονται μόνο στα γερμανικά παραμύθια (märchen), στις φανταστικές μπαλάντες, στα χιουμοριστικά παραμύθια και σε θρύλους.

Εξετάζοντας τις αντιλήψεις των λαών της Σκανδιναβίας για τα τρολ και την εξέλιξη αυτών των αντιλήψεων με την πάροδο του χρόνου, μπορεί κανείς να εξάγει ενδιαφέροντα συμπεράσματα για τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και του υπερφυσικού, μεταξύ των δύο φύλων και της ηλικίας. Όπως αναφέρθηκε, μόνο οι άνδρες διασχίζουν σκόπιμα το όριο μεταξύ του ανθρώπινου και υπερφυσικού κόσμου και συχνά είναι πιο δραστήριοι στις σχέσεις τους με τον άλλο κόσμο, ενώ οι γυναίκες και τα παιδιά απεικονίζονται ως πιο αβοήθητοι και παθητικοί. Έτσι, οι γυναίκες και τα παιδιά θεωρούνται πιο ευάλωτοι και ανοιχτοί σε επιθέσεις, ενώ οι άνδρες απεικονίζονται ως ατρόμητοι, κάτι που εκφράζει το ιδανικό στην αφηγηματική κατασκευή του φύλου στις σουηδικές περιοχές στη Φινλανδία.

2.3. ΑΡΧΕΤΥΠΟ ΤΟΥ ΚΑΤΕΡΓΑΡΗ (TRICKSTER) ΚΑΙ ΔΥΝΗΤΙΚΑ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ TRICKSTERS ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ ΣΕ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

I. Εισαγωγή

Όλοι οι πολιτισμοί έχουν ιστορίες για τον «κατεργάρη» (trickster), που αποτελεί αφηγηματικό μοτίβο ενός ανθρώπου ή πλάσματος που χρησιμοποιεί την πονηριά, το τέχνασμα και την εξαπάτηση προκειμένου να ικανοποιήσει τις παράλογες επιθυμίες του για φαγητό, σεξ, ευχαρίστηση, φήμη ή πολιτική δύναμη. Οι περισσότεροι κατεργάρηδες είναι προϊόντα μιας ανεξήγητης γέννησης, περνούν τα φυσικά και κοινωνικά όρια, διαθέτουν χιούμορ και περιπαικτική, σκωπτική διάθεση, αναλαμβάνουν υπηρεσίες και εμφανίζουν νοοτροπία άλλοτε παιδική (υπό την έννοια της αθωότητας και αφέλειας) άλλοτε σκληρή και άκαρδη. Ενδέχεται ακόμη να έχουν την ικανότητα της μεταμόρφωσης και υιοθέτησης άλλης ταυτότητας ή φύλου. Ο αρχετυπικός κατεργάρης διαθέτει αρκετά κοινά χαρακτηριστικά με τα τρολ, όπως για παράδειγμα το ξεγέλασμα, το τέχνασμα, η πονηριά, η εξαπάτηση, η γελιοποίηση, η βωμολοχία, η διασκέδαση, η μεταμφίεση και η μεταμόρφωση κ.ά.

Επιπλέον, ο κατεργάρης αντιπροσωπεύει το αρχέγονο επίπεδο συνείδησης, το «ζωικό» μέρος του ανθρώπου που κρύβεται βαθιά κάτω από την άγρυπνη συνείδησή μας, αλλά περιστασιακά βγαίνει στην επιφάνεια. Συνεπώς, η ικανοποίηση των αναγκών του κατεργάρη δεν λειτουργεί ως αυτοσκοπός, αλλά ως πεδίο δράσης και αναζήτησης.

Όσον αφορά τα κοινωνικοπολιτιστικά συστήματα, τα τεχνάσματα που χρησιμοποιεί ο κατεργάρης δηλώνουν την αλλαγή και τη μετάβαση σε κάτι καινούριο. Οι αποκαλούμενες «αφηγήσεις κατεργάρηδων», είτε παραδοσιακές, δηλαδή μυθολογικές και λαογραφικές, είτε σύγχρονες μέσω ταινιών και της τηλεόρασης, ασχολούνται πάντοτε με θεούς, γίγαντες, ήρωες και άλλους εκπροσώπους του status quo. Οι ιστορίες αυτές πέρα από τον προφανή σκοπό της τέρψης διαθέτουν αξία παιδαγωγική και διδακτική, καθώς μας γνωστοποιούν τους κινδύνους και το πολιτισμικό αδιέξοδο που ελλοχεύουν όταν κάποιος κινείται στα άκρα αλλά και την ανάγκη για συνεχή αλλαγή.

II. Αρχέτυπο trickster (κατεργάρης) και σχέση με τα τρολ

i. Ορισμός της έννοιας «trickster»

Η απόδοση του όρου «κατεργάρης» σε ένα πλήθος χαρακτήρων διαφορετικών πολιτισμών είναι θεμιτή και η εύρεση ενός κοινού ορισμού για όλους τους τύπους κατεργάρηδων είναι δύσκολη, γιατί ο καθένας είναι μοναδικός και έχει διακριτά χαρακτηριστικά (Gašparoničová, 2017: 1).

Ως χαρακτήρες λοιπόν οι κατεργάρηδες είναι περίπλοκοι και αντιφατικοί και κινούνται μεταξύ αντιθετικών στοιχείων, όπως «της ευσέβειας και των βωμολοχιών, της ζωής και του θανάτου, του πολιτισμού και της φύσης, της τάξης και του χάους, της γονιμότητας και της ανικανότητας» (Hynes,

1993: 34). Σύμφωνα με την Carroll (1984: 28), ο όρος του κατεργάρη έχει διττή σημασία. Από τη μία δηλώνει τον «έξυπνο ήρωα» όπως είναι ο Robbin Hood (Ρομπέν των Δασών) και ο Brer Rabbit, και από την άλλη έχει τη σημασία του «selfish-buffoon» (εγωιστής-γελωτοποιός) όπως είναι το Coyote (Κογιότ), δηλαδή εκείνου που ενεργεί ορμώμενος από τις ορέξεις του για φαγητό ή από ερωτική διάθεση (π.χ. ο Πάνας⁶⁸) και τα περίτεχνα τεχνάσματα που επινοεί, ώστε να τις ικανοποιήσει, ωστόσο όταν δεν καταφέρνει να ικανοποιήσει αυτές τις ορέξεις, ο κατεργάρης φαίνεται απίστευτα ανόητος.

Ο Carl Jung πίστευε ότι το αρχέτυπο του κατεργάρη-trickster ενσωμάτωσε τις μη κοινωνικοποιημένες παιδικές πτυχές του εαυτού. Σύμφωνα με τον ίδιο, η φιγούρα του κατεργάρη είναι ένα σύμβολο της ψυχολογικής βρεφικής ηλικίας ενός ατόμου και, κατά μία έννοια, η «σκιά» του (άλλο ένα από τα διάσημα αρχέτυπα του Jung), τα καταπιεσμένα, κρυμμένα συναισθήματα και οι επιθυμίες, τα σκοτεινά μέρη, η ψυχή του ατόμου, το συλλογικό ασυνείδητο. Θα μπορούσε επίσης να ειπωθεί ότι ο κατεργάρης αντιπροσωπεύει το αρχαίο, αρχαϊκό επίπεδο συνείδησης, το «ζωώδες» μέρος του ανθρώπου που είναι επιρρεπές σε ανεξέλεγκτες παρορμήσεις, λίμπιντο, λαιμαργία και σωματική κακοποίηση. Είναι λογικό λοιπόν, ότι ο κατεργάρης εμφανίζεται συχνά σε ζωική ή τερατόμορφη μορφή, είναι η εικονιστική αναπαράσταση του εσωτερικού μας ζώου που κρύβεται βαθιά κάτω από την κανονική μας συνείδηση αφύπνισης, αλλά περιστασιακά εμφανίζεται και δείχνει τη φύση του ζώου και το ζωικό του πρόσωπο. Είναι επίσης λογικό ότι το αρχέτυπο του trickster, όποια μορφή κι αν έχει, δεν είναι ποτέ τέλει ή ιδανικό, αλλά στην πραγματικότητα απέχει πολύ από αυτό (Koupatadze, 2014: 3).

Τέλος, από τις περιγραφές των Hynes και Doty (1993: 34) διαπιστώνεται ότι «στην ευρύτερη ποικιλία πολιτισμικών και θρησκευτικών πεποιθήσεων οι ιστορίες των κατεργάρηδων είναι κοινός τύπος».

III. Χαρακτηριστικά του κατεργάρη

Πιο αναλυτικά, τα χαρακτηριστικά των κατεργάρηδων είναι τα εξής: αρχικά, μηχανεύονται τεχνάσματα και προκειμένου να τα εκτελέσουν, «ψεύδονται, ξεγελούν, δολιεύονται και εξαπατούν» (Hynes, 1993: 34). Οι συνέπειες των τεχνασμάτων είναι απρόβλεπτες, μπορεί να αποδειχθούν τραγικές και τις υφίσταται συχνά κάποιος άλλος, για παράδειγμα κάποιος άνθρωπος ο οποίος «πρέπει να πληρώσει το τίμημα» (Makaríus, 2009: 67). Οι λόγοι για τους οποίους οι κατεργάρηδες χρησιμοποιούν τα τεχνάσματά τους ποικίλλουν. Μπορεί να εξαπατήσουν και να ξεγελάσουν κάποιον απλώς και μόνο επειδή είναι ένας «ασυνείδητος ανόητος» (Hynes, 1993: 34· Carroll, 1984: 28) που δεν μπορεί να

68. Ο Παν-Πάνας στην ελληνική μυθολογία, είναι μια ανθρωπόμορφη δευτερεύουσα θεότητα, που ήταν συνυφασμένη με την «πανίδα» της Φύσης (άνθρωποι και ζώα) σε μια αμφίδρομη σχέση προστασίας, αλλά και η προσωποποίηση της γενετικής δύναμης της ζωής. Ο Πάνας απεικονιζόταν έχοντας κάτω άκρα ζώου. Βλ. ενεικτικά: <https://www.britannica.com/topic/Pan-Greek-god>.

συγκρατήσει τον εαυτό του και να επιλέξει έναν διαφορετικό τρόπο ζωής (Hynes, 1993: 34). Η σκόπιμη εξαπάτηση σε αυτή την περίπτωση είναι ή πηγή διασκέδασης ή πρόκληση προβλημάτων και ζημίας για τους άλλους. Μερικές φορές όμως τα τεχνάσματα χρησιμοποιούνται και για πιο ευγενείς λόγους, όπως για βοήθεια προς άλλους. Ένας άλλος πολύ συνηθισμένος λόγος είναι η ικανοποίηση της πείνας του κατεργάρη (Eisendrath & Dawson, 2008: 242), μια που ο κατεργάρης δε θα τηρήσει καμία απαγόρευση που θα σταθεί εμπόδιο μεταξύ του γεύματος και του ίδιου (Hynes, 1993: 42). Προβαίνει σε οποιαδήποτε πράξη (π.χ. εξαπατά, σκοτώνει, κλέβει) (Bierl, 2019: 980-981· Eisendrath & Dawson, 2008: 242), προκειμένου να βρει κάτι να φάει. Μερικές φορές μάλιστα για να χορτάσει επινοεί περίπλοκα τεχνάσματα (May, 1986). Ωστόσο, όπως παρατηρεί ο Hynes, η κατανάλωση του φαγητού δεν αποτελεί για τους κατεργάρηδες-tricksters αυτοσκοπό, αφού σημασία έχει «η διαδικασία της αναζήτησης και όχι η εκπλήρωσή της» (Hynes, 1993: 42· Karchits, 2017: 38-47).

Επίσης, υπερβαίνουν τα όρια (Krippner, Richards & Abraham, 2012: 164). Η λέξη «όρια» νοηματοδοτείται και σε επίπεδο χώρου, όπως σύνορα πόλεων, οικισμών, ποταμών, αλλά και μεταφορικά σε επίπεδο φύλου ή ακόμη και κόσμων. Έτσι, οι κατεργάρηδες ως όντα αβέβαιης γέννησης, μπορούν να κινούνται μεταξύ του κόσμου των θνητών και του βασιλείου των θεών, όπως επίσης μεταξύ της ζωής και του θανάτου. Στο πλαίσιο της υπέρβασης των ορίων θα μπορούσε να περιληφθεί και η παραβίαση των κοινωνικών κανόνων και των ταμπού, όπως και η μεταμόρφωση, σε επίπεδο υπέρβασης κάποιων φυσικών νόμων. Η ικανότητα των κατεργάρηδων να υπερβαίνουν τα όρια και να συνδέουν τη θεϊκή σφαίρα με την ανθρώπινη τους επιτρέπει να αναλαμβάνουν ξεχωριστές υπηρεσίες. Ο κατεργάρης εμφανίζεται ως εκτελεστής, ως διερμηνέας αλλά και ως αγγελιαφόρος της θεϊκής βούλησης. Σε αυτές τις υπηρεσίες ανήκει και ο ρόλος του απατεώνα ως πολιτιστικού μετασχηματιστή, που αναφέρθηκε ήδη. Τα καθήκοντα αυτά απαιτούν προφανώς σοβαρότητα, αλλά η εμπλοκή του απατεώνα σε αυτά προσδίδει το χαρακτήρα παρωδίας και η αποτυχία είναι συχνή έκβαση της απόπειρας των απατεώνων να εκτελέσουν τις υπηρεσίες που αναλαμβάνουν, συχνά αυτοβούλως.

Συγκεκριμένα, οι κατεργάρηδες παραβιάζουν τους κοινωνικούς κανόνες⁶⁹ και τα ταμπού και γενικώς δεν σέβονται κανένα κοινωνικό κανόνα (Krippner, Richards, Abraham, 2012: 164), καθώς «όσο πιο ιερή είναι μια πίστη, τόσο πιο πιθανό είναι ο κατεργάρης να τη βεβηλώσει» (Hynes, 1993: 37). Η παραβίαση αυτή παρουσιάζεται ως μια εσωτερική παρόρμηση (Hynes, 1993: 42) και επιφέρει αλλαγές στον κόσμο. Έτσι οι κατεργάρηδες θέτουν σε δοκιμασία το κοινωνικό σύστημα και συχνά το διαρρηγνύουν, με αποτέλεσμα να υπάρχει ανάγκη δημιουργίας ενός νέου. Αν και η έκβαση των

69. Στους μύθους υπάρχει μία επαναλαμβανόμενη καταπάτηση των κανόνων. Ο μύθος, ως βασική στάση της ανθρώπινης συνείδησης, αποτελεί αρχαία έννοια. Η σημασία του μύθου για τον αρχαϊκό άνθρωπο είναι μεγάλη, καθώς καταλαμβάνει ολόκληρο το οπτικό και διανοητικό του πεδίο. «Όταν η σκέψη μυθολογεί, είτε δημιουργώντας μύθους είτε επικαλούμενη υπάρχοντες, ξεφεύγει από τα πεδία της επιστημονικής γνώσης και έρευνας και εισέρχεται σε έναν κόσμο όπου ισχύουν άλλοι κανόνες». Βλ. ενδεικτικά: Κατσαδώρος, 2005: 40.

αλλαγών δεν είναι πάντοτε θετική, καθώς αυτές μπορεί να επιφέρουν ακομη θλίψη ή και θάνατο, ωστόσο «μέσα από την αναδιατύπωση και την αναστάτωση των κανόνων και των ορίων, ο απατεώνας διευρύνει τη σφαίρα της ανθρώπινης δυνατότητας» (Lock, 2002). Χωρίς τους κατεργάρηδες ο κόσμος θα σταματούσε, γιατί δεν θα υπήρχε κανένας να πυροδοτήσει αλλαγές (Gašparovičová, 2017: 6-7,11). Έτσι, η διαμόρφωση του κόσμου μπορεί να αποδοθεί στα τεχνάσματα των κατεργάρηδων, καθώς προσφέρουν «βοήθεια στη διαμόρφωση τόσο των μη ανθρώπινων όσο και των ανθρώπινων κοινοτήτων» (Ballinger, 1989: 17). Επιδρούν με τα τεχνάσματά τους, τόσο στη φυσική διαμόρφωση του κόσμου – μερικοί από αυτούς θεωρούνται ακόμη και δημιουργοί ενός φιλόξενου για την ανθρώπινη ζωή κόσμου – όσο και στην πολιτιστική του διαμόρφωση, καθώς οι συνέπειες των τεχνασμάτων τους επιφέρουν αλλαγές ικανές, ώστε να αποτιμώνται ως δημιουργοί του πολιτισμού, όπως ο Ερμής, το Κογιότ και ο Monkey King (Reesman, 2001).

Άλλο ένα χαρακτηριστικό τους είναι το χιούμορ. Σύμφωνα με την Murtha (2013: 1-20), το χιούμορ του κατεργάρη, προκαλώντας τους θεμελιώδεις κοινωνικούς κανόνες, παίζει σημαντικό ρόλο, καθώς βοηθά την κοινωνία να επαναπροσδιορίζεται και να εξελίσσεται. Οι ιστορίες των κατεργάρηδων είναι χιουμοριστικές, και διασκεδαστικές, επειδή επικρίνουν τις κοινωνικές συμπεριφορές που είναι ηθικοπλαστικές. Συνεπώς, οι κατεργάρηδες-tricksters, παραβιάζοντας τους κοινωνικούς κανόνες, αφήνουν την κοινωνία να τους αναδιαμορφώσει (τους κανόνες) εκ νέου. Όπως παρατήρησε ο Claude Lévi Strauss, ο κατεργάρης χαρακτηρίζεται από τη δυαδικότητά του ως αμφίσημη και διφορούμενη οντότητα. Με αυτόν τον τρόπο, μπορούμε να βρούμε τον κατεργάρη σχεδόν σε κάθε γνωστό ανθρώπινο πολιτισμό (Grădinarur, 2012: 85).

Ως προς τη σωματική τους διάπλαση οι κατεργάρηδες συχνά είναι δύσμορφοι⁷⁰. Επίσης, μπορούν να έχουν διάφορες μορφές, όπως τη μορφή μυθικών όντων, για παράδειγμα θεών, ημίθεων ή γιγάντων, ή μπορεί να είναι ζώα ή άλλα όντα. Παρά τις διαφορετικές μορφές τους όμως, έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό, ότι, ανεξάρτητα από τη φυσική του μορφή κατά τη γέννηση, ο κατεργάρης έχει τη δυνατότητα να μεταμορφώνεται και η μεταμόρφωση αυτή αφορά την υιοθέτηση άλλης ταυτότητας ή φύλου ή τη μεταμόρφωση σε ζώο ή σε κάποιο άψυχο αντικείμενο. Η μεταμόρφωση σε κάποιες περιπτώσεις προκύπτει από την απλή ένδυση ενός κοστουμιού και δεν είναι περαιτέρω επιδραστική. Η μεταμόρφωση –επιδραστική ή όχι– διευκολύνει την εξαπάτηση και λειτουργεί ως μέσο απόκρυψης και αποφυγής προβλημάτων, ως μέσο απόκρυψης ταυτότητας, ως μέσο πρόσβασης σε κάτι απαγορευμένο και τέλος, ως μέσο παροχής βοήθειας (Eisendrath & Dawson, 2008: 242).

70. Η «τερατομανία» των παραδοσιακών λαϊκών πολιτισμών φαίνεται ότι τελικά παραμερίστηκε από τον ορθολογισμό και την ανθρωπιστική συμπόνια του Διαφωτισμού. Βλ. ενδεικτικά: Πούλχερ, 1996: 79-80 στο Κατσαδώρος, 2005: 73.

Συνοπτικά, βασικά χαρακτηριστικά του κατεργάρη είναι η μίμηση, η εξαπάτηση, ο αστείσμος, η παρώδηση, η γελοιοποίηση, η παραβίαση των κοινωνικών και φυσικών κανόνων και των ταμπού, η βωμολοχία, η διασκέδαση, η μεταμφίεση και η μεταμόρφωση. Ο κατεργάρης θεωρείται εν γένει πολυμήχανος και τα τεχνάσματά του, με βασικότερο στόχο την εξαπάτηση, είναι σημαντικά για τη διαμόρφωση του κόσμου, καθώς προωθούν την αλλαγή των κανόνων προς όφελος της ανθρωπότητας.

IV. Παραδείγματα Ελλήνων κατεργάρηδων

A. Μυθολογικά-λογοτεχνικά πρόσωπα (Οδυσσέας, Ερμής, Προμηθέας, Καλικάντζαροι)

i. Οδυσσέας

Η βιβλιογραφία ως προς την ηθογράφηση του Οδυσσέα εξαντλήθηκε σε σημαντικό βαθμό στην αποκάλυψη των κινήτρων του, στη διερεύνηση πτυχών της προσωπικότητάς του και στον προβληματισμό για τις ιδιαιτερότητες των πράξεών του, παραβλέποντας ότι ο Οδυσσέας αντιπροσωπεύει το παγκόσμιο αρχέτυπο του κατεργάρη (Κωνσταντάκος, 2018: 4). Με γνώμονα αυτόν τον συμβολισμό, τα τεχνάσματα του Οδυσσέα ως Έλληνα ήρωα (Κωνσταντάκος, 2018: 3) και στρατιωτικού διοικητή είναι ιδανικά για να τον κατατάξουν στο αρχέτυπο του κατεργάρη (Horman, 2012: 2-25). Έτσι, προέκυψαν μελέτες και αναγνώσεις της Οδύσσειας ως του αρχετυπικού μύθου του ταξιδιού του ήρωα (που προσδιορίστηκε ως αρχέτυπο από τον Joseph Campbell⁷¹) και στις οποίες ο Οδυσσέας εμφανίζεται ως μια τοπική, ελληνική εκδήλωση του καθολικού αρχετύπου του κατεργάρη (Horman, 2012: 1-2).

Σύμφωνα με την αρχετυπική θεωρία του Jung, ο Οδυσσέας των ομηρικών επών δεν είναι τόσο πρωτότυπος και μοναδικός. Αυτό το είδος του κατεργάρη εμφανίζεται σε όλους τους μύθους και στη λαογραφία της ανθρωπότητας και η ιστορία του είναι τόσο παλιά και δημοφιλής όσο η ίδια η ανθρωπότητα, επειδή απευθύνεται στο κομμάτι του συλλογικού ασυνείδητου.

Ο Οδυσσέας φέρει όλα τα χαρακτηριστικά των ηρώων της ομηρικής εποχής, όπως γενναιότητα, αθλητικές δεξιότητες, στρατιωτική ανδρεία και φιλοστοργία ως ηγέτης, παράλληλα όμως είναι έκδηλα σε αυτόν τα χαρακτηριστικά του κατεργάρη: η χρήση της απάτης, η αγάπη για τη μεταμφίεση, η αφήγηση ιστοριών και τα περίτεχνα ψέματα, το πάθος του για νέες εμπειρίες, καθώς και η πονηριά και η επιδεξιότητα που χρησιμοποιεί συνήθως προς όφελός του (Young – Eisendrath & Dawson, 2008: 248).

Ο Οδυσσέας διαθέτει όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά σε ύψιστον βαθμό και τα εξασκεί με δεξιοτεχνία. Η *μήτις* (σοφία) του αποδεικνύεται από την επινόηση του Δούρειου Ίππου, την απόδραση

71. Joseph Campbell (1904-1987): διάσημος μυθολόγος, δάσκαλος και για πολλούς οραματιστής, φίλος του Carl Jung. Βλ. Ενδεικτικά: <https://www.jcf.org/>.

από τον κύκλωπα Πολύφημο, την εσκεμμένη απόκρυψη της ταυτότητάς του στο νησί των Φαιάκων και στην πατρίδα του την Ιθάκη (Horman, 2012: 6) και το πάθος του για νέες εμπειρίες, μέσα από ποικίλες περιστάσεις, όπως από τη διαταγή που δίνει στο πλήρωμά του να τον δέσει στο κατάρτι όταν περνά το νησί των Σειρήνων, πράγμα που είναι ταυτόχρονα ριψοκίνδυνο αλλά κι απίστευτα συναρπαστικό και σαγηνευτικό, (Horman, 2012: 2,11· Κωνσταντάκος, 2017: 8), από τις ερωτικές συννευρέσεις του με τις νύμφες και τις θεές (γίνεται εραστής της θεάς μάγισσας Κίρκης για ένα χρόνο, αφού χρησιμοποιεί τεχνάσματα για να την εξουδετερώσει και να ξαναδώσει ανθρώπινη μορφή στους μεταμορφωμένους σε χοίρους άνδρες του). Ο Οδυσσέας ζει με τη νύμφη Καλυψώ στο νησί της για επτά χρόνια και αρνείται την αθανασία και τις αιώνιες απολαύσεις που του προσφέρει, επειδή αισθάνεται την απουσία της καινοτομίας και προσδοκεί περισσότερες περιπέτειες και άλλες απολαύσεις στη συνέχεια του ταξιδιού του.

Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του Οδυσσέα είναι επίσης ο εγωισμός του και η έλλειψη σεβασμού για τους άλλους και αυτό το χαρακτηριστικό έχει προκαλέσει πολύ προβληματισμό και συζήτηση σχετικά με την ηθική του στάση μεταξύ των κριτικών της *Οδύσσειας*.

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά του Οδυσσέα επικυρώνονται συγκρίνοντας τον χαρακτήρα του με άλλους «νομότυπους» έξυπνους της συγκεκριμένης περιόδου, όπως τον Παλαμήδη. Ο Παλαμήδης⁷², σύμφωνα με την ελληνική μυθολογία, φημιζόταν για τη σοφία και την επινοητικότητά του και λέγεται πως είχε επινοήσει μερικά από τα γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου. Θεωρείται επίσης εφευρέτης της ναυτιλίας, των φάρων, των μέτρων και των σταθμών, των νομισμάτων, καθώς και της διαίρεσης του χρόνου σε ώρες, ημέρες και μήνες, αλλά και παιχνιδιών (επιτραπέζιων και στρατηγημάτων). Για την ετυμολογία του ονόματος «Παλαμήδης» υπάρχουν δύο κύριες εκδοχές: κατά την πρώτη, προέρχεται από το ρήμα «παλαμάομαι» που σημαίνει εξυφαίνω και εφευρίσκω, δηλαδή ο «εφευρέτης, που μηχανεύεται σχέδια» και κατά τη δεύτερη, μπορεί να προέρχεται από το ρήμα «παλαίω» (παλεύω) και το «μήδομαι» (σκεφτομαι, συμβουλεύω), δηλαδή «αυτός που σκέφτεται τη μάχη και δίνει συμβουλές γι' αυτήν». Θεωρείται πως εξαιτίας της εξυπνάδας του ο Οδυσσέας τον εχθρευόταν. Οι πηγές, ωστόσο, φανερώνουν και άλλη αιτία για την έχθρα του Οδυσσέα προς τον Παλαμήδη. Όταν ο Πάρις άρπαξε την ωραία Ελένη, ο Αγαμέμνων, ο βασιλιάς των Μυκηνών, έστειλε τον Παλαμήδη να πάει στην Ιθάκη και να ειδοποιήσει τον Οδυσσέα για την επικείμενη εκστρατεία. Σύμφωνα με τον μύθο, ο Οδυσσέας είχε πάρει χρησμό ότι, εάν συμμετάσχει στον Τρωικό πόλεμο, θα ταλαιπωρηθεί και θα αργήσει να επιστρέψει στο σπίτι του. Ο μόνος τρόπος να αποφύγει την επιστράτευση ήταν να δώσει την εντύπωση ότι είχε χάσει τα λογικά του. Όταν ο Παλαμήδης έφτασε στο σπίτι του, βρήκε τον Οδυσσέα να προσποιείται τον τρελό. Ο Παλαμήδης αποκάλυψε την υποτιθέμενη μανία του Οδυσσέα, όταν άρπαξε

72. Γιος του Ναύπλιου και της Κλυμένης (ή της Ησιόνης ή της Φιλύρας). Το κάστρο του Παλαμηδίου στο Ναύπλιο πήρε το όνομά του (Μυλωνάς, 2019: 12· Κυμπουροπούλου, 2019: 135· Σίνη, 2019: 19).

από την αγκαλιά της Πηνελόπης τον μικρό Τηλέμαχο και τον έβαλε πάνω στη γη μπροστά από το αλέτρι του Οδυσσέα, ο οποίος και σταμάτησε να οργώνει αποκαλύπτοντας έτσι το δόλο του (Κακριδής, 2014: V. 22, 23). Επίσης, όταν ο στρατός των Αχαιών στην Τροία πεινούσε, έστειλαν τον Οδυσσέα στην Θράκη να βρει σιτάρι. Γύρισε όμως άπρακτος. Όταν τον ειρωνεύτηκε ο Παλαμήδης, ο Οδυσσέας του απάντησε ότι ούτε εκείνος θα τα κατάφερνε, όσο έξυπνος και αν ήταν. Τότε ο Παλαμήδης πήγε ο ίδιος στην Θράκη και γύρισε με μεγάλα φορτία σιτάρι. Ο Οδυσσέας αργότερα εκδικείται τον Παλαμήδη προκαλώντας τον θάνατό του είτε με πνιγμό, όταν αυτός ψάρευε ή, σύμφωνα με μια άλλη εκδοχή, κρύβοντας στη σκηνή του Παλαμήδη ένα γράμμα και χρυσάφι, για να τεκμηριώσει έτσι με πλαστά στοιχεία τη συκοφαντία ότι σχεδίαζε να προδώσει τους Έλληνες, οι οποίοι στη συνέχεια λιθοβόλησαν τον Παλαμήδη μέχρι θανάτου (Σπανουδάκης, Καρβούνη & Λίτινας, 2015 : 122· Ζωγράφου-Λύρα, 1991: 13· Κυμπουροπούλου, 2019: 160). Ο Παλαμήδης, όπως αναφέρεται στην «Υπέρ Παλαμήδους Απολογία», κάνει αναφορά στον πρότερο άμεμπτο βίο του, αλλά και στις ευεργεσίες του προς την ανθρωπότητα. Η αληθινή αιτία της κατηγορίας του ήταν η ζηλοφθονία του Οδυσσέα. Πρόκειται για ένα νομότυπο ανδρικό ηθικό υπόδειγμα, σε αντίθεση με τον «κατεργάρη» Οδυσσέα που με τα πονηρά τεχνάσματά του «αγκαλιάζει το ηρωικό πρότυπο συμπεριφοράς» (Bekkeri, 1824: 71).

Πράγματι, ο Οδυσσέας επιδίδεται συνεχώς και άσκοπα σε επικίνδυνη συμπεριφορά που προκαλεί πόνο, ταλαιπωρία και πολλές φορές τον θάνατο σε όλους όσοι έρχονται σε επαφή μαζί του, όχι μόνο τους αντιπάλους του αλλά και τους φίλους και τους συντρόφους του (Horman, 2012: 2-25). Ωστόσο, δεν αισθάνεται ούτε παρουσιάζει ποτέ ηθικά διλήμματα, ενοχή, αυτο-αμφιβολία ή αυτοκριτική. Στα δικά του μάτια έχει πάντα δίκιο και η απώλεια αυτών που βρίσκονται γύρω του, φίλων και εχθρών, είναι πάντα δικό τους λάθος. Για αυτόν, είναι ανόητοι που χάθηκαν από τη δική τους απερίσκεπτη συμπεριφορά.

Τέλος, ο Οδυσσέας είναι σίγουρα ο κύριος της μεταμφίεσης, ένας μεγάλος ψεύτης και ένας έξυπνος αφηγητής. Αλλάζει την εμφάνισή του και μεταμορφώνεται σε πολλές περιπτώσεις με τη βοήθεια των θεών ή και με δική του συναίνεση, προκειμένου να επιτύχει συγκεκριμένους στόχους, ενώ παραμένει απαρατήρητος ή δεν αναγνωρίζεται. Υφαίνει επίσης έναν ιστό με περίτεχνα ψέματα και δημιουργεί περίπλοκες ιστορίες για όλους όσοι θα βρεθούν στο δρόμο του (Koupatadze, 2014: 2-14). Έτσι, ο κατεργάρης Οδυσσέας, όντας πολυμήχανος, πληροί τον τίτλο του «έξυπνου ήρωα» (Carroll, 1984) και συνεπώς ταιριάζει με το αρχέτυπο του κατεργάρη.

ii. Ερμής

Ο Ερμής⁷³ και ο Οδυσσέας μοιράζονται μια κοινή γενεαλογία όσον αφορά τη φύση τους ως κατεργάριδες (Palazón, 2019: 3), καθώς ο παππούς του Οδυσσέα, ο Αυτόλυκος, ήταν γιος του Ερμή και «μεγάλος κλέφτης και απατεώνας» (The Odyssey. Book XIX, p.366).

Ο Ερμής, θεός κατεργάρης, φημίζεται για την εξαπάτηση άλλων θεών, την πονηριά, την εφευρετικότητά του, την ικανότητα του να μεταμφιέζεται και να μεταμορφώνεται, την προστασία που παρέχει στους κλέφτες, τις υπερβολικές παρορμήσεις του, τη σαγήνη αλλά ταυτόχρονα και για τη βοήθεια και την προστασία του ανθρώπου (Young – Eisendrath & Dawson, 2008: 240-252).

Υπάρχει πληθώρα περιστατικών στη ζωή του Ερμή που αιτιολογούν το χαρακτηρισμό του ως κατεργάρι. Ο Ερμής, βρέφος ακόμη, πήδηξε από την αγκαλιά της Μαίας και έκλεψε τα βοοειδή του Απόλλωνα (Crudden, 2002: 43), στον δρόμο εφηύρε τη λύρα και όταν πιάστηκε, δεν πανικοβλήθηκε μπροστά στους θεούς Δία και Απόλλωνα. Η τιμωρία του δεν ήρθε, γιατί η εφευρετικότητά και η ταχύτητά του προκάλεσαν το γέλιο του Δία ο οποίος τον επέλεξε ως αγγελιαφόρο των θεών. Επιπλέον, η αντίληψη της εποχής ότι η κλοπή βοοειδών ήταν συνηθισμένη πρακτική μεταξύ κτηνοτρόφων τον καθιστά προστάτη των βοσκών. Επίσης, ο Ερμής αντιμετωπίζει με χιούμορ και ειρωνεία τον Απόλλωνα στο συμβούλιο των θεών, όπως και τον Άρη στο συμβούλιο που εξέταζε την κατηγορία της μοιχείας του με την Αφροδίτη.

Ο Ερμής λειτουργεί ως αρχέτυπο κατεργάρι, γιατί στα προηγούμενα περιστατικά επιδεικνύει συμπεριφορές ενδεικτικές του είδους. Σύμφωνα με τον «Ομηρικό Ύμνο στον Ερμή», κάθε κόλπο που έκανε αποσκοπούσε στην προσωπική του ικανοποίηση και άρα, σύμφωνα με τον ορισμό του Jung, όπως αυτός παραδόθηκε παραπάνω, ήταν ένας κατεργάρις υποταγμένος στις φυσικές του ορέξεις. Η νοοτροπία και η εμφάνιση του Ερμή ταιριάζουν με κάποιον που βρίσκεται ακόμη σε παιδική ηλικία (δηλαδή που παιδίαρίζει). Το χιούμορ και η ειρωνική στάση του τον διαφοροποιούν από πιο συμβατικούς ήρωες, καθώς, όπως ορίζει ο Jung για τους κατεργάριδες, είναι κυνικός και η αίσθηση του χιούμορ του φτάνει μέχρι τον οξύ σαρκασμό (Young – Eisendrath & Dawson, 2008: 240-252).

Συνέχεια της ίδιας μορφής, με όλους τους επηρεασμούς από την ελληνική μυθολογία, παρουσιάζεται και το ρωμαϊκό ισοδύναμο του Ερμή, ο Mercury (Stooney, 2004: 130), το οποίο από τον Μεσαίωνα καταλαμβάνει μια κεντρική θέση στην αλχημική παράδοση. Στην αλχημική φαντασία συμβόλιζε τον αλχημικό υδράργυρο: τη διχασμένη μετασχηματιστική ουσία, τον

73. Γιος του Δία και της νύμφης Μαίας, γνωστός με το όνομα Mercury στη ρωμαϊκή μυθολογία, ήταν αγγελιαφόρος των ολύμπιων θεών και με την πάροδο του χρόνου συσχετίστηκε με την τύχη, τους βοσκούς, τους αθλητές, τους κλέφτες και τους εμπόρους και θεωρούνταν υπεύθυνος για την καθοδήγηση των ψυχών στον κάτω κόσμο (Stooney, 2004: 130). Επίσης, οι Ερμαϊκές Στήλες, πέτρινοι σωροί που έφεραν το κεφάλι του Ερμή, χρησιμοποιούνταν ως οδοδείκτες ή σύμβολα ορίων ακίνητης περιουσίας.

υδράργυρο Duplex που δημιουργήθηκε, για να διαβρώσει και να καταστρέψει και έπειτα να αναζωογονήσει και να αναδημιουργήσει όντας εγγενής σε όλη την ύλη. Ο Jung, που έγραψε εκτενώς για αυτόν, μας λέει: «Όταν ο αλχημιστής μιλάει για τον Mercury, αναφέρεται στη γρήγορη αίσθηση, το πνεύμα που εγγενές στην ύλη δημιουργεί τον κόσμο» (P&A 293). Ο Mercury είναι πιο κοντά στον Ερμή στην ενσάρκωση του τελευταίου ως θρυλικού ιδρυτή της ερμητικής παράδοσης, στην οποία η αλχημεία ήταν κρίσιμο συστατικό και συνδέεται με τον δυϊσμό (Ερμής Διπλός). Αυτή είναι η ουσία των περιγραφών του Jung για τον Mercury, που παραπέμπουν στο αρχέτυπο του κατεργάρη, συμπεριλαμβανομένης της ικανότητας του ερμαφροδιτισμού: «είναι μεταλλικός αλλά υγρός, ύλη αλλά και πνεύμα, κρύο αλλά φλογερό, δηλητήριο αλλά και θεραπεία – ένα σύμβολο που ενώνει όλα τα αντίθετα» (P&A 295).

Ως προς τα καθαρά ελληνικά μυθολογικά πρότυπα βέβαια, φαίνεται πως η κοινή γενεαλογία του Οδυσσέα και του Ερμή δεν αφήνουν καμία αμφιβολία για τη μεταξύ τους συσχέτιση. Μάλιστα στην Οδύσσεια, ο Ερμής εμφανίζεται μια φορά με τη μορφή εφήβου, όταν παρουσιάζει στον Οδυσσέα το φυτό μώλυ⁷⁴, για να τον προστατεύσει από τη μαγεία της Κίρκης και αναφέρεται άλλη μία φορά, όταν ο αναγνώστης μαθαίνει ότι ο παππούς του Οδυσσέα Αυτόλυκος και γιος του Ερμή ήταν επίσης «μεγάλος κλέφτης και κατεργάρης» (THE ODYSSEY, Book XIX, p.366). Και οι δύο, ο ένας στο επίπεδο των ανθρώπων και ο άλλος στο επίπεδο των θεών, εκπροσωπούν το αρχέτυπο του κατεργάρη στην ελληνική μυθολογία. Τα περιστατικά και η στάση ζωής και των δύο προσομοιάζουν στα βασικά χαρακτηριστικά του αρχετύπου.

iii. Προμηθέας

Είναι σύνηθες στους μύθους των κατεργάρηδων, ενώ προσπαθούν να εξαπατήσουν κάποιον, τελικά να τιμωρούνται οι ίδιοι. Αυτό συμβαίνει στην περίπτωση του Προμηθέα, γιού του Τιτάνα Ιαπετού και της Κλυμένης, όταν ο Δίας⁷⁵ διαβλέπει τις προθέσεις του να εξαπατήσει τους θεούς στο συμπόσιο. Εκεί, ο Προμηθέας είναι υπεύθυνος για τη διανομή του κρέατος και αποφασίζει να διανείμει το φαγητό παραπλανώντας τους θεούς, προσφέροντάς τους το χειρότερο μέρος του ζώου, το μη βρώσιμο, ενώ στους ανθρώπους τα βρώσιμα μέρη. Με αυτόν τον τρόπο ο Ησίοδος κάνει την πρώτη πράξη διαχωρισμού μεταξύ θεών και ανθρώπων. Ο Προμηθέας ως γνήσιος κατεργάρης κρύβει από τους θεούς την πράξη του καλύπτοντας τα οστά με λίπος, ώστε να είναι πιο εύγευστα σε σύγκριση με το κρέας που καλύπτεται από το στομάχι (Palazón, 2019: 12-19).

74. Όμορφο και θρυλικό ελληνικό λουλούδι που ανθίζει το φθινόπωρο και ονομάζεται γάλανθος. Βλ. Ενδεικτικά: shorturl.at/jAE06.

75. Ο πάνσοφος Δίας έχει την ικανότητα της νοημοσύνης (μητις), έννοια της διαφορούμενης και παραπλανητικής σοφίας, που του επιτρέπει να δει τις κρυμμένες προθέσεις του Προμηθέα. Βλ. Ενδεικτικά: Palazón, 2019: 12-19.

Η επόμενη κατεργαριά του Προμηθέα είναι η κλοπή της φωτιάς και της έντεχνης σοφίας από τους θεούς και η παράδοσή τους στους ανθρώπους. Τόσο στη *Θεογονία*⁷⁶, όσο και στο *Έργα και Ημέραι*⁷⁷ κρύβει τη φλόγα σε ένα κοίλο καλάμι για να τη μεταφέρει. Όπως είναι φυσικό, γι' αυτή του την πράξη θα τιμωρηθεί από τον Δία ο οποίος διατάζει να τον δέσουν σε ένα βράχο, όπου ένας αετός τρώει τα σωθικά του, τα οποία αναγεννιούνται ξανά. Ο Προμηθέας είναι το είδος του κατεργάρη που ξεπερνάει το όριο όχι για τον εαυτό του, αλλά για το καλό της ανθρωπότητας την οποία θέλει να βοηθήσει. Συνοπτικά, ο διαφορούμενος χαρακτήρας του Προμηθέα ο οποίος παρουσιάζεται μεν ευφυής, όχι όμως ρωμαλέος, κατεργάρης αλλά τελικά τιμωρημένος, προσομοιάζει με διάφορους κατεργάρηδες. Ο Προμηθέας, στην προσπάθειά του να βοηθήσει την ανθρωπότητα, άθελά του επιδεινώνει την κατάστασή της, αλλά γίνεται ταυτόχρονα εισηγητής νέων θεσμών. Έτσι, χαρακτηρίζεται πολιτιστικός ήρωας, στοιχείο που, σε συνδυασμό με τη σύλληψη και τις πράξεις του, υπηρετεί το αρχέτυπο του κατεργάρη (Palazón: 12-19).

iv. Καλικάντζαροι

Οι καλικάντζαροι⁷⁸, κατά τη λαϊκή πεποίθηση είναι δαίμονες, κακοποιά στοιχεία (Ράγκος, 1939), μικροί διάβολοι, με ουρά και κερατάκια (Μερεμέτη, 1953), ανθρωπόμορφα τέρατα με κατσικίσια πόδια (Μανωλάκης, 1953), άγριοι άνθρωποι, δύσμορφοι, άσχημοι άνδρες, με ακανόνιστα μαλλιά και μακριά νύχια, κουτσοί, μονόφθαλμοι, με παλαιοσχισμένα ρούχα (Σκλιούμπας, 1952), με γένια, με μεγάλες κοιλιές, πολύ σβέλτοι (ευκίνητοι), πηδούν από δέντρο σε δέντρο και από τα κεραμίδια του ενός σπιτιού στα κεραμίδια του άλλου, είναι δε πολύ τζαναμπέτηδες και εκδικητικοί (Τσίριμπας, 1926). Εμφανίζονται την Παραμονή των Χριστουγέννων, μόλις χτυπήσει η καμπάνα για τον εσπερινό.

76. Η «Θεογονία» είναι επικό ποίημα του Ησιόδου που περιγράφει την καταγωγή των θεών της ελληνικής μυθολογίας, όπως αυτοί γεννήθηκαν και διαμορφώθηκαν στην ανθρώπινη φαντασία κατόπιν πρώιμων παρατηρήσεων μαζί με τη γη (Γαία), τους ποταμούς, την απέραντη θάλασσα, τα άστρα και τον ουρανό. Θεωρείται ότι γράφτηκε μετά τα Ομηρικά έπη, (τα ομηρικά έπη είναι σίγουρα συντεθειμένα προφορικά περί τα μέσα του 8^{ου} αιώνα π.Χ.) τα οποία αποτελούν πηγή του έργου, υπολογίζοντας θεωρητικά τη συγγραφή του γύρω στο 1000 ως 700 π.Χ. Βλ. Ενδεικτικά: Pastore, 2001: 11-13.

77. Το «Έργα και Ημέραι» είναι ένα από τα πιο γνωστά διδακτικά επικά ποιήματα του Ησιόδου. Βλ. Ενδεικτικά: Δαρακλής, 2020: 1.

78. Οι Καλικάντζαροι, κατά τόπους έχουν διάφορα ονόματα όπως: «Λυκοκατζαράιοι» (Βουρβουρα Κυνουριάς), «Καλικάντζαρος» (Χίος και Θράκη), «Τριποτάματα» (Χίος), «Σκαλικαντζέρια» (Αράχωβα Λιβαδειάς), «Καρκαντζέλια» (Πορταριά Θεσσαλικής Μαγνησίας), «Καλικάντζαροι» (Αργος), «Καλικατσιάροι» (Μήλος), «Σκαλικάντζαρος» (Ζάκυνθος), «Κωλοβελόνηδες» (Αθήνα), «Καλικάντζαροι» (Σάμος, Ίμβρος, Αμοργός, Τρίπολη), «Καλλισπούδηδες» (Σάμος), «Σκαλικάντζαροι» (Σκιάθος), «Πλανηταρούδι ή Καλικαντζατούδι» (Κύπρος), «Μαντρακούκος» - αρχηγός των καλικαντζάρων και «Βερβελούδες» (Κωνσταντινούπολη), «Καλσαγκάρ» (Τήνος), «Βουρβούλακας» (Ερμούπολη Τήνου), «Καρκαντζόλο» (Κρήτη), «Κήδες» (Σύμη), «Παγανά» (Ναύπακτος), «Καρκαντσάλιοι» (Γράλιστα Καρδίτσας), «Λυκοκάντζαροι» (Πολίτης, 1994: 242-280), «Καλικαντζαράιοι» (Σταμπόλας, 1914), «Καλπούτσια» (Λουκόπουλος, 1928), «Κολλικάντζαροι-Καλικαντζόνια (Τσίριμπας, 1926), «Καρκάτζια», «Καλκατζόνια» ή «Καλκατζάνια», «Καλκάνια», «Καλιτσάντεροι», «Καρκάντζαροι» (Νακούλης, 1953), «Σκαντζάρια», «Σκαλαπούνταροι», «Τζόγιες», και καθώς και τα θηλυκού γένους: «Καλικαντζαρού», «Καλικαντζαρίνες», «Καλοκυράδες» (Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας) κ.ά.

Από τότε μέχρι την παραμονή των Θεοφανείων, περιφέρονται ελεύθερα και ουρούν σε όσα δοχεία, κατσαρόλες, ποτήρια κ.τλ. βρίσκουν ανοικτά ή χωρίς σκέπασμα και γι' αυτό τον λόγο οι γυναίκες τα σκεπάζουν ή τα αναποδογυρίζουν και πλένονται μέσα σε στάσιμα νερά και ποταμούς (Κορύλλος, 1926).

Το διάστημα 25 Δεκεμβρίου με 6 Ιανουαρίου, κατά τα λεγόμενα Δωδεκαήμερα, οι καλικάντζαροι κατεβαίνουν από τις καπνοδόχους και ουρούν τη φωτιά (Μερεμέτη, 1953) (γι' αυτό και η στάχτη εκείνων των ημερών δεν χρησιμοποιείται για το πλύσιμο των ρούχων) και τη θάλασσα και γι' αυτό οι θαλασσινοί δεν παντρεύονται τότε και δεν μπαρκάρουν (Μερεμέτη, 1953), οι άνθρωποι δεν τρώνε ψάρια (Κορύλλος, 1926), δεν επιτρέπονται γάμοι, βαφτίσια ούτε το λούσιμο ούτε το πλύσιμο των ρούχων (Τσίριμπας, 1926) έως ότου αγιαστούν τα νερά και τα σπίτια από τους ιερείς (Μερεμέτη, 1953). Η οριστική απαλλαγή των ανθρώπων από τους καλικάντζαρους γίνεται στις 6 Ιανουαρίου όταν γίνεται ο μεγάλος αγιασμός (Μερεμέτη, 1953) και οι καλικάντζαροι εξαφανίζονται αμέσως και φεύγουν να κρυφτούν κάτω από τη γη όπου θα αρχίσουν να πριονίζουν την κολώνα που στηρίζει τη γη (Θεοδώρου, 1951).

Οι καλικάντζαροι είναι επικίνδυνοι κατά τη διάρκεια του Δωδεκαημέρου, καθώς μπορεί να προξενήσουν κακό (για παράδειγμα την αλλοίωση μελών του ανθρώπινου σώματος) (Ράγκος, 1939). Επιπρόσθετα, παρουσιάζονται στους βοσκούς, τους οδηγούν σε βράχους και τους ρίχνουν σε γκρεμούς (Νακούλης, 1953). Είναι επικίνδυνοι για ανθρώπους που μπορούν να τους βλέπουν (τους αλαφροστοίχειωτους), καθώς πολλές φορές παρουσιάζονται σε αυτούς υπό τη μορφή ζώων και προσπαθούν να τους παρασύρουν σε μέρη που θεωρούνται τόποι συνάθροισής τους και να τους προξενήσουν κακό (Χαραλάμπους, 1956). Την παραμονή των Χριστουγέννων γυρίζουν έξω από τα σπίτια και κυρίως γυναικών που γέννησαν παιδιά τα οποία πέθαναν αβάπτιστα και τραγουδούν παραπονιάρικα, επειδή και οι καλικάντζαροι προέρχονται από παιδιά που πέθαναν αβάπτιστα (Χαραλάμπους, 1956). Τα Δωδεκάμερα τριγυρνούν στα σπίτια για να πάρουν τη μιλιά των παιδιών, γι' αυτό και τα παιδιά κρατούν στην τσέπη τους θυμιάμα και τις νύχτες από τα Δωδεκάμερα, αν ακούσουν το όνομά τους, δεν μιλούν (Σκλιούμπας, 1952). Ακόμη, οι καλικάντζαροι την ημέρα κάθονται μέσα σε σπηλιές, σε ρέματα, και αποφεύγουν τους ανθρώπους (Θεοδώρου, 1951). Φοβούνται το φώς και περισσότερο τους αναμμένους δαυλούς (τους οποίους οι άνθρωποι χρησιμοποιούσαν συχνά τα βράδια) (Μανωλάκης, 1953) και μόλις νυχτώσει βγαίνουν από τις κρύπτες τους και ξεκινούν για τα χωριά (Θεοδώρου, 1951).

Οι καλικάντζαροι δεν φοβούνται μόνο τους ιερείς και τον αγιασμό αλλά και τα καϊόμενα δρύινα ξύλα και το νεράγκαθο ή αλλιώς την αγριαγκινάρα, την οποία οι άνθρωποι τοποθετούν στο πίσω μέρος της πόρτας του σπιτιού ή την καίνε όλο το διάστημα του Δωδεκαημέρου για να διώχνει τους καλικάντζαρους (Τσίριμπας, 1926). Τέλος, οι καλικάντζαροι φοβούνται το λάλημα του μαύρου κόκορα.

Από τις διάφορες θεωρίες που διατυπώθηκαν σχετικά με την προέλευση των καλικαντζάρων, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη των Ν. Γ. Πολίτη και Φ. Κουκουλέ ότι οι καλικάντζαροι έμειναν στη μνήμη του λαού από τους μεταμφιεσμένους των βυζαντινών χρόνων, που κατά τα Δωδεκαήμερα τριγύριζαν ελεύθεροι και ελευθεριάζοντας στους δρόμους πειράζοντας τους ανθρώπους (Κουκουλές, 1923: 315-328). Επίσης, ενδιαφέρουσα είναι και η άποψη του Κ. Ρωμαίου και άλλων λαογράφων ότι οι καλικάντζαροι συμβολίζουν τους νεκρικούς δαίμονες, τους νεκυδαίμονες, που κατά την περίοδο των χειμερινών τροπών του ήλιου ανέβαιναν από τον Άδη στη γη (Ρωμαίος, 1955: 264-296). Ανάλογες ήταν και οι αντιλήψεις για τους νεκρούς προγόνους και των μεσαιωνικών λαών της Ευρώπης, όπως των Πρώσων, των Νορμανδών, των Ιρλανδών και των Σκανδιναβών (Μουτζάλη, 2015).

Επομένως και οι καλικάντζαροι αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα κατεργάρη. Τα βασικά τους χαρακτηριστικά, δηλαδή η εξωτερική τους εμφάνιση καθώς και η συμπεριφορά τους (κακοποιά στοιχεία, εκδικητικοί και επικίνδυνοι) τους καθιστούν ενδεικτικό παράδειγμα κατεργάρη. Τέλος, είναι εμφανές ότι οι καλικάντζαροι μοιάζουν αρκετά με το μυθικό πλάσμα τρολ της σκανδιναβικής λαογραφίας (που έχει αναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο), εξαιτίας τόσο της εξωτερικής τους εμφάνισης όσο και της αποστροφής τους για τη θρησκεία.

B. Ιστορικά (Σωκράτης, Διογένης, Αίσωπος)

i. Σωκράτης

Ο Σωκράτης (469-399) ήταν γιος του λιθουργού Σωφρονίσκου και της μαίας Φαιναρέτης, Αθηναίος πολίτης και κάτοικος του Δήμου Αλωπεκής. Το γεγονός ότι η μητέρα του ήταν μαία αποτέλεσε την έμπνευση για την ονομασία της διαλεκτικής φιλοσοφικής μεθόδου του Σωκράτη σε «μαιευτική», γιατί, όπως η μαία φέρνει στον κόσμο το νεογνό, έτσι και ο φιλόσοφος μέσα από τον διάλογο μπορούσε να εκμαιεύει από τον συνομιλητή του την αλήθεια (*Βασική Παγκόσμιος Εγκυκλοπαίδεια*). Σε όλη του τη ζωή δεν απομακρύνθηκε από την Αθήνα, παρά μόνο όσες φορές έλαβε μέρος σε εκστρατείες ή σε δημόσιες γιορτές.

Ο Σωκράτης, μετά τη στοιχειώδη και καθιερωμένη για την εποχή παιδεία, φρόντισε να μορφωθεί περισσότερο μόνος του. Εκείνη την εποχή επικρατούσε η στροφή προς τις φυσικές και τις μαθηματικές γνώσεις, οπότε και ο Σωκράτης άρχισε με αυτές τη μύησή του στην επιστήμη. Επιδόθηκε με ζήλο στην εκμάθηση των φυσικών και μαθηματικών γνώσεων, ώσπου απογοητεύτηκε, καθώς δεν βρήκε κάτι να τον ικανοποιεί. Μάλιστα, όπως αναφέρει ο Αριστοφάνης στις *Νεφέλες*, ο Σωκράτης υπήρξε σπουδαστής της Φυσικής και των Μαθηματικών, ουδέποτε όμως τα δίδαξε. Το γεγονός που τον βοήθησε να συλλάβει καθαρότερα το περιεχόμενο του έργου του και να το θεωρήσει ως αποστολή ζωής, ήταν ο χρησμός που πήρε από την Πυθία ο παιδικός του φίλος και μετέπειτα θαυμαστής του

Χαιρεφών. Ο Χαιρεφών ρώτησε την Πυθία αν υπάρχει κανείς σοφότερος του Σωκράτη και η Πυθία του απάντησε «μηδένα σοφότερον είναι». Αυτό το κάλεσμα στον κριτικό στοχασμό, τον ανιδιοτελή και γεμάτο αγάπη για την αλήθεια, στον αυτοέλεγχο, αποτελεί το βάθος της πνευματικής ζωής του Σωκράτη, το οποίο γέμισε όλη του τη ζωή και, όπως αναπτύσσει ο Πλάτων στην *Απολογία*, τον οδήγησε στο κώνειο (Τατάκης, 1993: 40-45).

Οι μέθοδοι διδασκαλίας του Σωκράτη ήταν η αμφισβήτηση ή η ειρωνεία που στοχεύει στη συνειδητοποίηση της άγνοιας. Αμφισβητώντας ο Σωκράτης τις παραδοσιακές ιδέες και τις παραδοσιακές αρχές, αναζητούσε τη βαθύτερη αλήθεια των πραγμάτων, μέσω της οποίας σκόπευε να φτάσει στην εξαγωγή καθολικών συμπερασμάτων. Ξεκινούσε με παραδείγματα παρμένα από την καθημερινότητα και την εμπειρία του και αποσκοπούσε στην εξαγωγή καθολικών συμπερασμάτων, τα οποία ξεπερνούν την εμπειρία και φτάνουν στην απόλυτη γνώση ενός θέματος. Η μαιευτική ήταν η μέθοδος διδασκαλίας η οποία, σε συνδυασμό με τη χρήση της ειρωνείας, αποτελούσε χαρακτηριστικό της σωκρατικής διδασκαλίας. Σύμφωνα με τη μέθοδο αυτή, ο Σωκράτης κατά τις συζητήσεις του, προσποιούμενος την πλήρη άγνοια για το θέμα που συζητούσε κάθε φορά, προσπαθούσε μέσα από ερωτήσεις να εκμαιεύσει την αλήθεια από τον συνομιλητή του (Τσίφα, 2014: 29-47).

Η διαλεκτική μέθοδος συνδεόταν άμεσα με τον διάλογο. Πρόκειται για τη σταδιακή, βήμα-βήμα, αναίρεση των θέσεων του συνομιλητή και στη συνέχεια, την επίσης σταδιακή προσπάθεια να εξαχθεί ένα νέο συμπέρασμα, μια νέα προσέγγιση της αλήθειας. Η συγκεκριμένη μέθοδος χρησιμοποιήθηκε από τον Σωκράτη, και σύμφωνα με αυτή, ο φιλόσοφος προσπαθούσε να οδηγήσει τον συνομιλητή του στην ανακάλυψη της βαθύτερης αλήθειας των πραγμάτων, αυτής που μένει ανεξάρτητη από περιστάσεις και συνθήκες (Πλάτωνα, *Πολιτεία*).

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η προσωπικότητα του Σωκράτη διαθέτει αρκετά από τα χαρακτηριστικά του κατεργάρη. Το ανήσυχο πνεύμα του, ο τρόπος ζωής του και κυρίως οι μέθοδοι διδασκαλίας του, δηλαδή η αμφισβήτηση ή η ειρωνεία που στοχεύει στη συνειδητοποίηση της άγνοιας και η μαιευτική σε συνδυασμό με τη χρήση της ειρωνείας, σύμφωνα με τον Stefan Krappitz, τον συγκαταλέγουν στους Έλληνες κατεργάρηδες. Επιπρόσθετα, η προσωπικότητα του Σωκράτη, και κυρίως των μεθόδων διδασκαλίας του, μοιάζει αρκετά με εκείνη των σύγχρονων διαδικτυακών τρολ (θα αναλυθεί σε επόμενο κεφάλαιο) σε τέτοιο βαθμό, ώστε να χαρακτηρίζεται, από τα ίδια τα τρολ του διαδικτύου, ως το πρώτο τρολ στην ιστορία (Krappitz, 2013: 24-25).

ii. Διογένης

Ο Διογένης (412 π.Χ.-323 π.Χ.), γνωστός και ως Διογένης ο Κυνικός ή Διογένης ο Σινωπεύς, ήταν Έλληνας φιλόσοφος και ένας από τους θεμελιωτές του κυνισμού.

Ως μέσο για τα διδάγματά του χρησιμοποιούσε τον αστεϊσμό και το λογοπαίγνιο. Πίστευε πως η ευτυχία του ανθρώπου βρίσκεται στη φυσική ζωή και πως μόνο με την αυτάρκεια, τη λιτότητα, την αυτογνωσία και την άσκηση μπορεί κανείς να την εξασφαλίσει.

Κατά τα μέσα του 4ου π.Χ. αιώνα, ο Διογένης ήρθε στην Αθήνα εξόριστος από τη γενέτειρά του, επειδή με τον τραπεζίτη πατέρα του Ικεσία είχαν παραχαράξει το νόμισμα της πόλης. Στην Αθήνα σχετίστηκε με τον Κυνικό Αντισθένη, παρακολουθούσε μαθήματα κοντά στον ιδρυτή της κυνικής φιλοσοφίας, αισθανόμενος έλξη για τον τρόπο ζωής του Αντισθένη και ακολούθησε την κυνική φιλοσοφία αδιαφορώντας για την μεγάλη του περιουσία. Παροιμιώδης έμεινε η απλότητα, η λιτότητα και το ελεγκτικό και χλευαστικό πνεύμα του απέναντι στους άλλους. Μάλιστα, όταν οι Αθηναίοι τον κορόιδευαν πως οι Σινοπείς τον είχαν εξορίσει, αυτός με αστεϊσμό απαντούσε: «εγώ τους καταδίκασα να μείνουν εκεί» (Navia, 2005· Internet encyclopedia of Philosophy).

Σύμφωνα με άλλη εξιστόρηση, ο Διογένης είχε συλληφθεί αιχμάλωτος και κατέληξε στα δουλοπάζαρα της Κορίνθου. Ο Ξενιάδης, πλούσιος, αριστοκράτης της εποχής, τον είδε και θέλησε να τον αγοράσει. Συζήτησε με τον δουλέμπορο και ο δουλέμπορος πλησίασε τον Διογένη και του είπε: «αυτός ενδιαφέρεται να σε αγοράσει, τι δουλειά ξέρεις να κάνεις να του πω;». Ο Διογένης με λογοπαίγνιο απάντησε «ανθρώπων άρχειν», δηλαδή «διοικώ τους ανθρώπους» ή «διδάσκω στους ανθρώπους αρχές». Το λογοπαίγνιο αυτό, λογοπαίγνιο ενός δούλου, άρεσε στον Ξενιάδη που τον αγόρασε, αφού αντιλήφθηκε τις δύο έννοιες που με οξυδέρκεια έθεσε ο Διογένης και ανάθεσε στον Διογένη τη διδασκαλία των παιδιών του.

Κατά τον Πλούταρχο, όταν ο Αλέξανδρος βρέθηκε στην Κόρινθο ως επικεφαλής του πανελληνίου συνεδρίου το 336 π.Χ., θέλησε γνωρίσει τον Διογένη. Όταν τον ρώτησε αν χρειάζεται κάτι, ο φιλόσοφος του έδωσε την αδιανόητη απάντηση «μικρόν από του ηλίου μετάστηθι» (παραμέρισε λίγο, γιατί μου κρύβεις τον ήλιο).

Η παράδοση λέει ότι ο Διογένης είχε μόνιμη κατοικία του ένα πιθάρι και συχνά κυκλοφορούσε στους δρόμους όλη μέρα με ένα αναμμένο φανάρι. Όταν τον ρωτούσαν «γιατί κρατάς φανό την ημέρα;», αυτός απαντούσε «αναζητώ Άνθρωπο» («ἄνθρωπον ζητῶ»). Υποστήριζε πως έψαχνε να βρει ένα ανθρώπινο ον, αλλά έλεγε πως έβλεπε μόνο κατεργάρηδες και αχρείους. Επιγραμματικό είναι και αυτό που είπε κάποτε, όταν ο Μέγας Αλέξανδρος έστειλε γράμμα στον Αντίπατρο με κάποιο αγγελιαφόρο που ονομαζόταν Αθλίας: «Αθλίας, παρ' άθλιου, δι' Άθλιου πρὸς ἄθλιον» (Ο άθλιος στέλνει άθλια επιστολή με τον Άθλιο προς έναν άθλιο).

Ο Διογένης έθιξε αποκλειστικά κοινωνικά και ηθικά προβλήματα. Η διδασκαλία του ήταν ουσιαστικά επαναστατική και ανατρεπτική για την τάξη που επικρατούσε τότε. Προσπάθησε με τα επιχειρήματά του να αλλάξει την ανθρώπινη κοινωνία που είχε διαφθαρεί. Αυτό κατά τη γνώμη του θα γινόταν δυνατό αν ο άνθρωπος επέστρεφε στη φύση. Πίστευε, δηλαδή, πως η ευτυχία του ανθρώπου

βρίσκεται στη φυσική ζωή και πως μόνο με την αυτάρκεια, τη λιτότητα, την αυτογνωσία και την άσκηση μπορεί να την εξασφαλίσει (Navia, 2005· Internet encyclopedia of Philosophy).

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ο Διογένης αποτελεί άλλη μια περίπτωση Έλληνα κατεργάρη. Ο τρόπος ζωής του (π.χ. το να ζει σε ένα πιθάρι) και τα βασικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του (ο αστεϊσμός, το λογοπαίγνιο, η οξυδέρκεια, ο χλευασμός, το ελεγκτικό και χλευαστικό του πνεύμα απέναντι στους άλλους) τον καθιστούν χαρακτηριστικό παράδειγμα κατεργάρη. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με το αρχέτυπο του κατεργάρη, ο Διογένης έθιξε κοινωνικά και ηθικά προβλήματα, η διδασκαλία του ήταν επαναστατική και ανατρεπτική για την τότε άρχουσα τάξη και προσπάθησε να αλλάξει τα κακώς κείμενα της κοινωνίας κατά τη χρονική περίοδο της ζωής του. Επιπρόσθετα, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η προσωπικότητά του και κυρίως ο τρόπος ζωής και οι πράξεις του μοιάζουν αρκετά με εκείνες των σύγχρονων διαδικτυακών τρολ (θα αναλυθεί σε επόμενο κεφάλαιο), γι' αυτό και χαρακτηρίζεται από τα σύγχρονα τρολ του διαδικτύου ως τρολ του πραγματικού κόσμου (Krapitz, 2013: 25-26).

iii. Αίσωπος

Ο δύσμορφος Αίσωπος αποτελεί άλλη μία περίπτωση Έλληνα κατεργάρη. Ο Αίσωπος από τη Φρυγία, μυθοποιός και μυθογράφος, έλαβε το δώρο της ευγλωττίας από τη θεά Ίσιδα και την καταδίκη και την εκτέλεσή του από τους ιερείς του Απόλλωνα (Κατσαδώρας, 2018: 378).

Ήταν ταπεινής καταγωγής αλλά και πολύ άσχημος: μαυριδερός, καμπούρης, τραυλός, κοντόλαιμος, στραβοπόδης με μύτη πλακουτσωτή και κεφάλι τριγωνικό, αλλά ευφυέστατος. Μεταξύ των άλλων φυσικών ελαττωμάτων του, ο Αίσωπος ήταν και άφωνος. Η αδυναμία του να επικοινωνήσει προφορικά αλλά και η μετέπειτα θαυματουργική ανάκτηση της φωνής του και η απόκτηση της φρόνησης και της μυθοπλαστικής δεινότητας χάρη στη θεία επέμβαση της Ίσιδας και των Μουσών, θα συνδέσουν τον Αίσωπο με τον κόσμο των θεών (Παπαθωμόπουλος, 1990: 15-16).

Σύμφωνα με το αρχέτυπο του κατεργάρη, προσπάθησε κι εκείνος με τον μυθιστορηματικό του βίο να αλλάξει και να ανατρέψει τα στερεότυπα. Συγκεκριμένα, στον *Βίο του Αισώπου* αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι «ο Αίσωπος, έχοντας χαρακτηριστικά τερατώδους ασχήμιας» (Παπαθωμόπουλος, 1990: 15) αλλά και εξυπνάδα, προσπάθησε να καταρρίψει την ταύτιση της εξωτερικής εμφάνισης με τον εσωτερικό κόσμο, να καταρρίψει δηλαδή το πρότυπο της απολλώνιας ομορφιάς.

Στο κοινωνικό επίπεδο, ο Αίσωπος κατόρθωσε με τη δύναμη του νου του και την ηθική του ακεραιότητα να ξεπεράσει το προδιαγεγραμμένο από τη μοίρα του κοινωνικό επίπεδο και να φτάσει να συνδιαλέγεται και να συμβουλεύει βασιλείς και αυτοκράτορες (Κατσαδώρας, 2018: 378). Τέλος, σε φιλοσοφικό επίπεδο, η λαϊκή του θυμοσοφία αντιπαρατέθηκε με την υψηλή μόρφωση των

καθιερωμένων «σοφών» και σύμφωνα με τον Πλούταρχο στάθηκε ανώτερη (Katsadoros & Feggerou, 2014, στο Κατσαδώρος, 2018: 378).

Οι μύθοι του Αίσωπου⁷⁹ αξιοποιήθηκαν από την αρχαιότητα ποικιλοτρόπως, ως μέσο άσκησης του λόγου, ως φωνή έμμεσης διαμαρτυρίας ή ακόμα και ανατροπής από τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα, ως ηθικοπλαστικά κείμενα, ως πολιτική σάτιρα, ως καλλιτεχνική έκφραση κ.ο.κ. Μέσω του παραλληλισμού και της αλληγορίας, αξιοποιήθηκαν για να παρουσιάζουν, να διακωμωδούν και να στηλιτεύουν τα κακώς κείμενα της κοινωνίας, ιδίως από τη σκοπιά των αδύναμων (Κατσαδώρος, 2018: 379). Ο Μερακλής αναφέρει χαρακτηριστικά πως άνθρωποι με πνεύμα συνήθως προοδευτικό προσέφυγαν στους μύθους του Αίσωπου, για να προσφέρουν στα ευρύτερα κοινωνικά στρώματα ένα παιδαγωγικό μέσο εύληπτο, ευχάριστο αλλά και ωφέλιμο, σηματοδοτώντας μια «επανάσταση των προβάτων κατά των λύκων» (Μερακλής, 1993: 209-211).

Συνοπτικά, ο Αίσωπος λειτουργεί ως πολιτιστικός και κοινωνικός μετασχηματιστής, υπερβαίνοντας και διαλύοντας τα κοινωνικά όρια και ταμπού. Κάποτε έφτασε και στη περιοχή των Δελφών κι επισκέφθηκε το περίφημο Μαντείο. Ο Αίσωπος ειρωνεύτηκε τους ιερείς ότι μαντεύουν για να πλουτίζουν και τους κατοίκους ότι, αντί να καλλιεργούν τα κτήματά τους και να φροντίζουν τα ζώα τους, ζουν από τα αφιερώματα των προσκυνητών. Αυτό του το θράσος εξόργισε τους ιερείς του Μαντείου, οι οποίοι τον παγίδεψαν βάζοντας ένα χρυσό ποτήρι στις αποσκευές του και κατόπιν τον κατηγορήσαν για κλέφτη κι ιερόσυλο. Έτσι τον δίκασαν άδικα και τον καταδίκασαν σε θάνατο, ρίχνοντάς τον από τις κορυφές των Φαιδριάδων στον Παρνασσό (Τσιάρα, 2006: 6-7).

Μάλιστα, παρότι όσο ζούσε ήταν δούλος, οι Αθηναίοι του έστησαν αργότερα ανδριάντα, για να δείξουν έτσι ότι κάθε άνθρωπος σημαντικός πρέπει, ανεξάρτητα από τη καταγωγή του, να τιμάται. Ο Αίσωπος αδιαφορούσε για την τύχη του και η δηκτικότητα των λεγομένων του τον χαρακτηρίζει ως σατιριστή (Κοκονιός, 2013: 90-93) και, κατά κάποια έννοια, κατεργάρι.

Γ.Θρυλικό πρόσωπο (Καραγκιόζης)

79. Ο Αίσωπος και οι μύθοι του αποτελούν ένα από τα πιο σημαντικά αλλά και ανεξάντλητα κεφάλαια της παγκόσμιας λογοτεχνίας. Η διεθνής παραμυθολογική μελέτη κατατάσσει και μελετά τους αισώπειους μύθους στα παραμυθιακά είδη που αποτελούν τους πρώτους 300 τύπους, τους επονομαζόμενους «μύθους ζώων» (Κατσαδώρος, 2010: 653-654). Ο Κατάλογος των Παραμυθιακών Τύπων δομείται με βάση τα διαφορετικά παραμυθιακά αφηγηματικά είδη και περιλαμβάνει: ΑΤ 1-299: Μύθοι ζώων, ΑΤ 300-1199: Τα καθ' αυτό παραμύθια, στα οποία συγκαταλέγονται και τα μαγικά παραμύθια, ΑΤ 1200-1999: Ευτράπελες διηγήσεις και ανέκδοτα, ΑΤ 2000-2399: Κλιμακωτά παραμύθια (Αγγελοπούλου, Μπρούσκου, 1994, σ. 12). Επίσης, με βάση τη θεματολογία του, μπορούμε να κατατάξουμε το μαγικό παραμύθι στις παρακάτω κατηγορίες: ΑΤ 300-400: Υπερφυσικοί Αντίπαλοι, ΑΤ 400- 459: Υπερφυσικοί Σύζυγοι και άλλοι συγγενείς, ΑΤ 460-499: Υπερφυσικά ζητήματα, ΑΤ 500-559: Υπερφυσικοί Βοηθοί, ΑΤ 560- 649: Μαγικά Αντικείμενα, ΑΤ 650- 699: Υπερφυσική Δύναμη και Γνώση (Αγγελοπούλου, Καπλάνογλου & Κατρινάκη, 2004: 14).

i. Καραγκιόζης

Ο κεντρικός ήρωας του ελληνικού θεάτρου σκιών Καραγκιόζης προσομοιάζει στο αρχέτυπο του κατεργάρη, καθώς στηλιτεύει την πολιτική επικαιρότητα με καυστική σάτιρα των ηγετών και των θεσμών. Ανέκαθεν στα έργα του Καραγκιόζη είναι παρούσες οι εντάσεις και οι αντιφάσεις ανάμεσα στο «ξένο» και στο «ντόπιο», οι οποίες μας αποκαλύπτουν τη μετάβαση από την οθωμανική κυριαρχία στην εθνική ανεξαρτησία «ως μια πολιτισμική σύγκρουση ανάμεσα σε Δύση και Ανατολή, με την τελευταία να θεωρείται μια παραδοσιοκρατική, ανορθολογική και οπισθοδρομική πραγματικότητα επί της οποίας η Δύση επέβαλε τη νεωτερικότητα» (Χατζηπανταζής, 1984). Πρόκειται για μια μορφή αντίστασης στις παρεμβάσεις των ευρωπαϊκών δυνάμεων, «στις ηγετικές πολιτικές και πνευματικές ελίτ που πήραν τη θέση των πασάδων και στην εισαγωγή νέων θεσμών που δεν μπορούσαν να εφαρμοστούν στην πράξη, εφόσον δεν εξέφραζαν ούτε την κοινωνική πραγματικότητα» (Παπαδάκη, 2016: 681).

Το ελληνικό όνομα «Καραγκιόζης» προέρχεται από τη δανεισμένη τουρκική λέξη «karagöz», η οποία σημαίνει «μαυρομάτης». Οι απόψεις για την καταγωγή του Έλληνα Καραγκιόζη είναι συγκεχυμένες και η καταγωγή του ανάγεται στην Αρχαία Ελλάδα ή το Βυζάντιο. Η φιγούρα του όμως έγινε ευρέως γνωστή στους Έλληνες κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας (1453-1821μ.Χ.) (Πούχνερ, 1989: 166-167· Κατσαδώρας, 2011: 260· Κατσαδώρας, Φεγγερού, Σίσκος, 2016: 450). Επίσης, υποστηρίζεται ότι η καταγωγή του Καραγκιόζη προέρχεται από την Ανατολή και ως χαρακτήρας έχει επηρεαστεί έντονα από την τούρκικη εκδοχή του (Σταυρακοπούλου, Κιουρτσάκης, 2016: 42· Μάργαρη, 2016: 730).

Το θέατρο σκιών στην Ελλάδα καθιερώθηκε και αποτέλεσε ένα σημαντικό παράγοντα ψυχαγωγίας τον 19ο αιώνα, ενώ πήρε και το όνομα του βασικού χαρακτήρα, του Καραγκιόζη. Η περίοδος μεταξύ του 1900 έως 1930 θεωρείται «χρυσή εποχή» του θεάτρου σκιών «Καραγκιόζη» (Κατσαδώρας, 2011: 260).

Ο Καραγκιόζης εμφανισιακά είναι μικρόσωμος, με γυμνά πόδια (Παπαδημητρίου, 1997: 81, 83, στο Κατσαδώρας, 2011: 270), ντυμένος με ένα πράσινο, φθαρμένο φαρδύ παλτό. Τα βασικά χαρακτηριστικά του είναι η καμπούρα του και το μακρύ του χέρι που προκαλεί γέλιο. Ως χαρακτήρας είναι απίστευτα περιφρονητικός, με κοφτερό μάτι, σαρκαστικός κατεργάρης, πάντα περιχαρής, ανεπιτήδευτος, ανίδεος, χυδαίος, ιδιόμορφα ηθικός, χαρισματικός, πνευματώδης και γενναιόδωρος, εμφανίζεται πάντα να χλευάζει, να ψεύδεται, να μιλά με κυνική ειλικρίνεια (Δαμιανάκος, 1987: 213, στο Κατσαδώρας, 2011: 269).

Ο Καραγκιόζης αποκαλύπτεται συγχρόνως αρνητικός και θετικός, πρόκειται για ένα θεατρικό πρόσωπο αμφίπλευρο και αμφίσημο. «Είναι ικανός να παίζει όλους τους ρόλους της ανθρώπινης κωμωδίας, επαγγελματικούς και κοινωνικούς, να τους σατιρίζει και συνάμα να αυτοσαρκάζεται

γελώντας με όλους και με όλα και πρώτα με τον εαυτό του». Κάποιες στιγμές πετυχαίνει να συμβολίσει το ίδιο το συλλογικό σώμα ολόκληρου του λαού, κατορθώνει να συμβολίζει, πέρα από κάθε ιδεολογία, «τις συνεχείς αντιφάσεις του συλλογικού μας βίου» (Άννα, Σταυρακοπούλου & Γιάννης, Κιουρτσάκης, 2016: 43-45).

Τα παραπάνω επιβεβαιώνονται και από το ότι η πλειονότητα του ρεπερτορίου του Καραγκιόζη εστίαζε στο βιοτικό επίπεδο των κοινών ανθρώπων, γεγονός που προσδίδει στα έργα του μεγάλη πολιτισμική αξία. Η θεματολογία των παραστάσεων επικεντρωνόταν σε παραδοσιακά θέματα λαϊκής κουλτούρας, στην επαλήθευση των παραδοσιακών αξιών, στην κοινωνική κριτική, στην πολιτική σάτιρα και την ενημέρωση για τρέχοντα θέματα της εποχής (Puchner, 1989: 177).

Ο Καραγκιόζης, όπως και ο Αίσωπος, έχουν κοινά χαρακτηριστικά γνωρίσματα, όπως τη δυσμορφία, την ευστροφία και το γεγονός ότι ανήκαν σε χαμηλά κοινωνικά στρώματα, οπότε θεωρούνται και οι δύο λαογραφικοί ήρωες που εκφράζουν τις ελπίδες του κόσμου παγκόσμια. Μέσω της καυστικής τους σάτιρας και της κυνικής τους στάσης (Κατσαδώρος, 2011: 267-270), επιδιώκουν, όπως κάθε κατεργάρης, να αλλάξουν και να ανατρέψουν τα κακώς κείμενα της κοινωνίας, λειτουργώντας ενάντια στους καταπιεστές ή, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Μερακλής, ευνοώντας τη «συνεχή επανάσταση του προβάτου ενάντια στο λύκο» (Μερακλής, 1993: 211).

Συμπερασματικά και ο Καραγκιόζης προσομοιάζει στο αρχέτυπο του κατεργάρη, καθώς, καυτηριάζοντας ηγέτες και θεσμούς, στηλιτεύει την πολιτική επικαιρότητα. Εκτός αυτού, ως χαρακτήρας είναι, όπως όλοι οι κατεργάρηδες, απίστευτα περιφρονητικός, οξυδερκής, σαρκαστικός πειραχτήρι, πάντα περιχαρής, ανεπιτήδευτος, ανίδεος, χυδαίος, ηθικός, χαρισματικός, πνευματώδης και γενναιόδωρος, χλευαστικός, συχνά ψεύτης, ενώ άλλοτε μιλά με κυνική ειλικρίνεια. Τέλος, ο Καραγκιόζης, όπως και ο Αίσωπος θεωρείται κι αυτός λαογραφικός ήρωας που εκφράζει τις ελπίδες του λαού για αποκατάσταση της ηθικής δικαιοσύνης.

V. Κατεργάρηδες των Ιθαγενών της Αμερικής

Οι κατεργάρηδες-απατεώνες στους μύθους των Αμερικανών ιθαγενών παρουσιάζονται να περνούν τα όρια –τόσο τα κοινωνικά όσο και τα φυσικά– είτε με την πρόθεση να διαρρήξουν τους κανόνες είτε από παρόρμηση ή για εγωιστικούς λόγους ικανοποίησης των προσωπικών τους αναγκών (όπως π.χ. της πείνας), διαθέτουν ζωώδη φύση, αλλά συχνά λειτουργούν και ερήμην τους ως πολιτιστικοί μετασχηματιστές και παγκόσμιοι διαμορφωτές (Gašparovičová, 2017: 12-13).

i. Γουακτζουνκάγκα (Wakdjunkaga)

Το αρχέτυπο του κατεργάρη εμφανίζεται στη μυθολογία της Βόρειας Αμερικής ως Γουακτσουνκάγκα (Wakdjunkaga) και περιγράφεται από τον ανθρωπολόγο Paul Radin ως εξής: ο κατεργάρης είναι ταυτόχρονα δημιουργός και καταστροφέας, δωρητής και αρνητής, αυτός που εξαπατά

τους άλλους, αλλά είναι πάντα εξαπατημένος· δεν θέλει τίποτα συνειδητά, αλλά συμπεριφέρεται παρορμητικά· δεν ξέρει ούτε το καλό ούτε το κακό, αλλά είναι υπεύθυνος και για τα δύο· δεν έχει καμία αξία κοινωνική ή ηθική και είναι στο έλεος των παθών και της όρεξής του, αλλά μέσω των ενεργειών του δημιουργούνται οι αξίες (Young–Eisendrath & Dawson, 2008: 242).

Στο έργο του *The Trickster: A Study in American Indian Mythology* (Ο κατεργάρης: Μελέτη της αμερικανικής γηγενούς μυθολογίας), ο Paul Radin περιλαμβάνει δύο κατεργάρηδες της φυλής Winnebago (μιας «φυλής μεσοδυτικών δασών, [που] ανήκουν στην οικογένεια των Σιουάν») (Erdosan Ortiz, 1999: 281). Ο πρώτος κατεργάρης είναι ο Γουακτσουνκάγκα, ένας ανόητος που δημιουργήθηκε «για να καταστρέψει τα κακά πνεύματα που κακοποιούσαν τον άνθρωπο» (Radin, 1972: 60), αλλά ξέχασε τι έπρεπε να κάνει και αντ' αυτού αρχίζει να περιπλανιέται σε όλο τον κόσμο. Με δεδομένο ότι δεν έχει καμία ηθική αξία, εμφανίζεται αρχικά «ενστικτώδης και ανολοκλήρωτος», ωστόσο δεν παραμένει έτσι, στην πορεία εξελίσσεται και γίνεται πιο συνειδητοποιημένος. Αναπτύσσεται σωματικά και διανοητικά, «αναδύεται από την πλήρη απομόνωση και την έλλειψη ταυτότητάς του, συνειδητοποιώντας τον εαυτό του και τον κόσμο γύρω του» (Radin, 1972: 133-135). Στο τέλος, θυμάται τον αρχικό λόγο δημιουργίας του και αποφασίζει να κάνει τη Γη καλύτερη για την ανθρωπότητα, λίγο πριν φύγει από τον κόσμο των θνητών (Gašparoničová, 2017: 19-22).

ii. Χαρέ (Hare)

Ο άλλος κατεργάρης είναι ο Χαρέ (Hare), ο οποίος όπως και ο Γουακτσουνκάγκα στάλθηκε από τον Δημιουργό της Γης (Earthmaker) για να βοηθήσει τους ανθρώπους στη γη με τη διδασκαλία του για μια καλύτερη ζωή. Όπως ο Γουακτσουνκάγκα, έτσι και ο Χαρέ προκαλεί αταξία. Για παράδειγμα, ψεύδεται στη γιαγιά του, όποτε μπορεί κρατά όλο το φαγητό για τον εαυτό του και μάλιστα παραβιάζει τους κανόνες σε πολύ επικίνδυνο βαθμό, όταν «παρεμβαίνει στην ορθή λειτουργία των φυσικών φαινομένων» (Radin, 1972: 91, 94) παγιδεύοντας τον ήλιο.

iii. Κογιότ (Coyote)

Το Κογιότ, ως το κύριο ζώο πριν από τους ανθρώπους στη μυθολογία και τη λαογραφία των πεδιάδων της Βόρειας Αμερικής, της Καλιφόρνια και των νοτιοδυτικών περιοχών των Ινδιάνων της εποχής (Prine Pauls, 2007), «εμφανίζεται ως μια φιγούρα που περιπλανιέται στον κόσμο του Ναβάχο» (Cooper, 1987: 190). Επειδή περνάει το όριο μεταξύ ζωής και θανάτου (Gašparoničová, 2017: 1-36), διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του κόσμου (Cooper, 1987: 182) κατά τη θέσπιση των φυσικών νόμων και ιδιαίτερα αυτών που ορίζουν την ανθρώπινη θνητότητα.

Τα κατορθώματα του Κογιότ ως δημιουργού, εραστή, μάγου και κατεργάρη αναφέρονται σε μεγάλο αριθμό προφορικών παραμυθιών. Το Κογιότ, συνήθως, παρουσιάζεται ως ανεξάρτητη

δημιουργική δύναμη που λαμβάνει μοιραίες αποφάσεις, ως το ον που εξασφάλισε για τον άνθρωπο ζωτικά αγαθά, όπως τη φωτιά και το φως της ημέρας και ως ο δημιουργός των ανθρώπινων τεχνών (Bright, 1994: 21-169) – χαρακτηριστικά τα οποία θυμίζουν εν μέρει τον Έλληνα κατεργάρι Προμηθέα. Σε όλες τις περιπτώσεις, η παραβίαση των κανονιστικών ορίων είχε συχνά ως αποτέλεσμα το κοινωνικό ή φυσικό χάος, μια κατάσταση που επιλυόταν στην ολοκλήρωση κάθε παραμυθιού (Pauls, 2007).

iv. Ναναμπούς (Nanabush): Ράβεν (Raven) ή Μεγάλος Λαγός/Κύριος Κουνέλι (Rabbit)

Γνωστοί κατεργάριδες των Ιθαγενών της Αμερικής είναι και ο Ναναμπούς (Nanabush), ο χαρακτήρας που ονομάζεται Ράβεν (Raven) στους Ινδιάνους της βορειοδυτικής ακτής και Μεγάλος Λαγός ή Κύριος Κουνέλι (Rabbit) στις βορειοανατολικές και νοτιοανατολικές περιοχές των Ινδιάνων. Αυτοί, παρά τη ζωική τους φύση, όπως υποδηλώνεται από το όνοματά τους, έχουν συνήθως πολλές ανθρώπινες ιδιότητες (Carroll, 1984: 107, 110). Για παράδειγμα, μπορούν και μιλούν, ζουν σε σπίτια και φορούν ρούχα. Μπορούν επίσης να μαγειρέψουν το φαγητό τους και να χρησιμοποιήσουν διάφορα εργαλεία.⁸⁰ Ο ρόλος τους στην ιστορία του κόσμου και στη γένεση των ανθρώπων είναι ανάλογος με του Κογιότ (Gašparovičová, 2017: 23-24).

Συγκρίνοντας αυτούς τους τρεις κατεργάριδες, μπορεί να επισημάνει κανείς τις ομοιότητες τους ως προς τον ρόλο τους στη διαμόρφωση του κόσμου, αλλά και παράλληλα να ξεχωρίσει τον Ράβεν, πρωταγωνιστή στο *Tlingit Myths and Texts* (Tlingit Μύθοι και Κείμενα) του Swanton, για τη νοημοσύνη του (Carroll, 1984: 107· Swanton, 1929: 6-18). Είναι φανερό ότι οι Αμερικανοί κατεργάριδες διαθέτουν πολλά από τα χαρακτηριστικά που συνθέτουν το αρχέτυπο του κατεργάρι, όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Οι μύθοι που παρουσιάζουν περιστατικά της ζωής τους αναδεικνύουν τις βασικές ιδιότητες και τις αναπαραστάσεις του αρχετύπου, κυρίως τη ζωική φύση, τη διαμορφωτική δύναμη και την υπέρβαση των ορίων.

VI. Λόκι (Loki) (Νορβηγία)

Στη μυθολογία των Νορβηγών, ο κατεργάρις παίρνει τη μορφή του άτακτου και επικίνδунου Λόκι, ενός από τους Ισλανδούς θεούς που ως κατεργάρις ή πολιτισμικός ήρωας (Leland, 1884· deVries, 1933· Rooth, 1961· Ellis Davidson, 1964, 1979· McKinnell, 1994) ανάγεται στην παλαιά σκανδιναβική μυθολογία.

Ο Λόκι παρουσιάζεται συχνά ως μία μυστηριώδη φιγούρα των μύθων που στην πλειονότητά τους αναφέρουν ότι παρέχει στους θεούς ανεκτίμητους θησαυρούς από τον άλλο κόσμο, όντας ένας από τους πιο ευεργετικούς θεούς, αλλά επίσης ασχολείται και με κάθε είδους κόλπα και τεχνάσματα

80. Η μορφή του Rabbit αποτέλεσε συμπληρωματική πηγή και για τα παραμύθια *Brer Rabbit* των Νοτιοαφρικανών Αμερικανών (Prine Pauls, 2007).

δημιουργώντας εχθρούς των θεών. Ακόμη, συμπαράτάσσεται με τους γίγαντες στη μάχη του Ragnarok⁸¹ (Morozow, 2017: 84-96).

Στις αμέτρητες ερμηνείες που έχουν δοθεί, ο Λόκι χαρακτηρίζεται ως μεταβαλλόμενη φιγούρα (McKinnell, 1994): άλλοτε παρουσιάζεται ως ο σκανδιναβικός διάβολος (Skúli Magnússon, 1780· Finnur Magnússon, 1828· Bugge, 1881 στο Laidoner, 2012: 60) άλλοτε ως μια υποχθόνια θεότητα ή ως ο θεός της φωτιάς (Grimm, I, 2004 [1835]· Rydberg, 2004 [1889]).

Ο Liberman πρότεινε την άποψη ότι ο Λόκι προέρχεται από αράχνη (Rooth, 1961), από λύκο (Petersen, 1863) ή ακόμα και ότι είναι πτωματοφάγος (Schoning, 1903, στο Laidoner, 2012: 60). Επιπλέον, υπάρχουν αρκετοί παραλληλισμοί του Λόκι με τους Έλληνες θεούς⁸² (Much, 1898· Ohlmarks, 1963, στο Laidoner, 2012: 60).

Σύμφωνα με τον Eldar Heide υπάρχουν δύο όψεις του Λόκι. Η μία είναι το «οικιακό πνεύμα» που ζούσε κάτω από ή δίπλα στο τζάκι και βοηθούσε τους αγρότες στις αγροτικές εργασίες φέρνοντας πλούτο στο αγρόκτημα. Η άλλη, ο μυθικός χαρακτήρας, ήταν πολύ διαφορετική αλλά παρ' όλα αυτά προερχόταν από το vätte (πνεύμα της σκανδιναβικής μυθολογίας), και πολλοί μύθοι για τον Loki παραπέμπουν στο vätte (Heide, 2011: 63-64).

Η φιγούρα του Λόκι παρουσιάζεται στη Βόρεια Ευρώπη και στις βόρειες και ανατολικές περιοχές με τις οποίες φαίνεται να συνδέεται στενότερα. Αυτοί οι παραλληλισμοί υποδηλώνουν μια «ξένη» πιθανώς καταγωγή, ή τουλάχιστον ισχυρή επιρροή από τον πολιτισμό των Σάμι (Laidoner, 2012).

Ο Λόκι, όντας μια μυθολογική φιγούρα της σκανδιναβικής παράδοσης, με την καταγωγή του να ανάγεται και στη γερμανική μυθολογία των βόρειων περιοχών, συνεχίζει να έχει μέχρι και σήμερα αρκετά μεγάλη επιρροή και η περσόνα του αναπαριστά κάτι το αρχέγονο (Howard, 2016: 3-5). Η γενικά ακανόνιστη φύση του συμβολίζει το χάος, την πονηριά και την καταστροφή. Αυτές οι ιδιότητες είναι

81. Στη σκανδιναβική μυθολογία, το Ράγκναροκ (ή Ράκναροκ) σημαίνει «η μοίρα των θεών» και πρόκειται για τη μάχη του τέλους του κόσμου. Η μάχη θα διεξαχθεί μεταξύ των θεών, δηλαδή τους Εσίρ (Æsir) και Βανίρους (Vanir), των οποίων θα ηγείται ο Όντιν και των κακών, δηλαδή των γιγάντων της φωτιάς, των Γιτοτούν (Yotun) και άλλων τεράτων, των οποίων θα ηγείται ο Loki. Βλ. σχετικά: Hultgård, 1990: 344-345.

82. Ο Έλληνας θεός Ερμής (Hermes) ή ο Ρωμαϊκός Ερμής (Mercury) αποδεικνύουν ότι ο Λόκι δεν είναι εντελώς μοναδικός. Για παράδειγμα, δύο χαρακτηριστικά του Έλληνα Ερμή που ξεχωρίζουν είναι «η εξαιρετική ευκινησία του» και «η δεξιότεχνία του λόγου και της ερμηνείας». Βλ. σχετικά: Faivre, 1995: 13. Ο Loki είναι επίσης κύριος της γλώσσας και η κινητικότητα του Ερμή μπορεί να συγκριθεί με τη δυνατότητα του Loki να αλλάζει εμφάνιση. Επιπλέον, ο Ερμής, όπως ο Loki και οι περισσότεροι κατεργάρηδες, είναι πονηρός. Ο Ερμής κλέβει τα βοοειδή του Δία που είχε πει ότι δεν θα έκλεβε, για να μπορέσει αργότερα «να απολαύσει τους καρπούς της θυσίας και της προσευχής» που προοριζόταν για τον πατέρα των θεών (Δία). Κλέβοντας τα βοοειδή, ο Ερμής οικειοποιείται αυτό που προοριζόταν για μια τελετουργία θυσίας και τρώει «μόνο τη μερίδα που δεν θα του κάνει κακό», δηλαδή τα καλύτερα κομμάτια κρέατος. Για να κατευνάσει τον Δία, του αφήνει το μεγαλύτερο αλλά κατώτερο μέρος των θυσιασμένων βοοειδών με τη μορφή ενός σωρού από κόκαλα και λίπος κρυμμένα κάτω από δέρματα. Ωστόσο, τόσο ο Έλληνας θεός Ερμής (Hermes) όσο και ο Ρωμαϊκός Ερμής (Mercury) οδηγούνται κυρίως από την απληστία, γεγονός που τους διαφοροποιεί από τον Σκανδιναβό κατεργάρη Λόκι. Βλ. σχετικά: Hyde, 1997: 38.

τρόποι για την κατάργηση της τάξης ή τη διάρρηξη του «status quo» για την υπονόμηση συστημάτων και τη δημιουργία νέων κόσμων (Howard, 2016: 3-5).

Έτσι και ο Λόκι σχετίζεται με τον κατεργάρη (trickster) και μάλιστα τον ξεπερνά. Το κύριο στοιχείο που τον κατατάσσει στο αρχέτυπο του κατεργάρη είναι ότι είναι ένας μυθολογικός χαρακτήρας που «ωθεί την ανθρώπινη φύση στην αλλαγή» (Scheub, 2012: 12). Επιπλέον, ο Λόκι προσομοιάζει στο αρχέτυπο του κατεργάρη καθώς απεικονίζεται ως μια μορφή που προκαλεί συχνά τις πολιτισμικές δυνάμεις της κοινωνίας, μια πρόκληση που μπορεί να οδηγήσει είτε στην καταστροφή είτε στην ανανέωσή της. Έτσι, προσωποποιεί τη δυναμική μεταξύ του προσώπου και του συστήματος και μπορεί να πυροδοτήσει την ψυχολογική αλλαγή στο άτομο και την αποσταθεροποίηση ή την ανανέωση του συστήματος, καθώς εμφανίζεται συχνά να επιτίθεται ανελέητα σε εκείνους που βρίσκονται στην εξουσία και σχεδόν προκαλεί το τέλος του κόσμου. Επίσης, ακολουθώντας το αρχέτυπο, ο Λόκι έχει την ικανότητα να αλλάζει σχήμα, μορφή και φύλο, ώστε να ξεφεύγει από δύσκολες καταστάσεις – κυρίως από τις φυλακές στις οποίες περιορίζεται τακτικά από τους θεούς – ή να εξαπατά τους αντιπάλους του. Μεταμορφώνεται σε ψάρι, γεράκι και σε πολλές άλλες μορφές ή χρησιμοποιεί φτερωτά παπούτσια και η συμπεριφορά του αψηφά τη σταθερή ταυτότητα φύλου, διαθέτοντας θηλυπρεπή χαρακτηριστικά, καθώς και ρευστή σεξουαλικότητα (Morozow, 2017: 84-96). Με λίγα λόγια, ακολουθεί και αυτός πιστά το πρότυπο του κατεργάρη.

VII. Ινδοί κατεργάρηδες

i. Κρίσνα

Το ινδουιστικό πρότυπο του κατεργάρη εκπροσωπείται από την πολύπλοκη θεότητα του Κρίσνα. Υπάρχουν πολλές ιστορίες γι' αυτόν και η πλειονότητά τους αναφέρεται στην παιδική του ηλικία που ζούσε μεταμορφωμένος σε αγελάδα. Σε αυτές τις νεανικές του ιστορίες παρουσιάζεται ως ένας άτακτος έφηβος που χρησιμοποιεί την εξαπάτηση και τον δόλο για την επίτευξη του στόχου του. Ως μικρό παιδί, κλέβει το πηγμένο γάλα για τυρί και το βούτυρο, το αγαπημένο του φαγητό, λαμβάνοντας επιπλήξεις από πολλούς, συμπεριλαμβανομένης της λατρευτής μητέρας του Yashoda. Ακόμη, ως παιδί αμφισβητεί ανοιχτά και χλευάζει την εξουσία, του αρέσει να παραβιάζει τους κανόνες, να δημιουργεί χάος και να επινοεί τεχνάσματα σε βάρος ανθρώπων και θεών. Δεν είναι ευσεβής, όπως αναμενόταν, είναι η απaráμιλλη γοητεία του που τον κάνει γοητευτικό σε όλους εκτός από τους εχθρούς του τους οποίους καταστρέφει μέσω έξυπνων χειρισμών.

Σε μεγαλύτερη ηλικία χρησιμοποιεί την εξυπνάδα του, για να επιτύχει τους σκοπούς του. Τα κόλπα που μηχανεύεται ο Κρίσνα εξαπατούν άλλους ανθρώπους. Καθώς μεγαλώνει, οι ιστορίες πολλαπλασιάζονται και σε μερικές από αυτές κινητήρια δύναμη για τις πράξεις του είναι η σεξουαλική

του όρεξη. Για παράδειγμα, υπάρχει η ιστορία κατά την οποία, ενώ τα άγαμα κορίτσια της περιοχής Γκόπι λούζονταν σε ένα ρέμα, ο Κρίσνα πήγε και έκλεψε τα ρούχα τους. Υποσχέθηκε να επιστρέψει τα ρούχα τους, αν καθεμιά τους πήγαινε σε αυτόν ξεχωριστά και τα ζητούσε. Τα κορίτσια ήταν απρόθυμα να εκθέσουν το σώμα τους στον Κρίσνα, αλλά μετά από λίγο η καθεμιά με τη σειρά της υπάκουσε (Kane, 2018).

Σύμφωνα με τον Hyde, ο Κρίσνα μια νύχτα, ενώ έκανε βόλτα στο δάσος, άρχισε να παίζει ένα μαγικό φλάουτο κι όλες οι γυναίκες που άκουσαν το τραγούδι του γοητεύτηκαν και ακολούθησαν τον ήχο του στο δάσος, όπου άρχισαν να χορεύουν. Ο Κρίσνα πολλαπλασίασε τον εαυτό του δεκαέξι χιλιάδες φορές και συνευρέθηκε ερωτικά με όλες τις γυναίκες (Phillips, 2015: 21-25).

Σε μια άλλη ιστορία, ο Κρίσνα εμφανίζεται ταυτόχρονα μπροστά σε κάθε κοπέλα χορεύοντας. Κάθε κοπέλα πιστεύει ότι είναι η μόνη που χορεύει με τον Κρίσνα και έτσι η καθεμιά έχει πνευματική σύνδεση με το Ανώτατο Όν.

Στο ινδουιστικό κείμενο *Mahabharata*⁸³, ο Krishna ενεργεί ως φύλακας του Arjuna. Ο Arjuna οδηγεί τους αδελφούς του, τους Παντάβας, σε μια μάχη για εύφορη γη ενάντια στον κυβερνώντα Kurus. Με την ιδιότητά του ως μεσολαβητή μεταξύ του θεϊκού κόσμου και του κοσμικού και την ικανότητά του να εξαφανίζεται και να επανεμφανίζεται, ο Κρίσνα βοηθά τους Παντάβας να διεκδικήσουν το βασίλειο.

Συνοπτικά, ο Κρίσνα προσομοιάζει στο αρχέτυπο του κατεργάρη ως πολιτισμικού ήρωα. Η σεξουαλικά επιθετική φύση του και η επιδίωξή του να υπηρετεί το υψηλότερο συλλογικό καλό ταιριάζει με την αναμορφωτική δύναμη του κατεργάρη, αφού καταργεί τα όρια του θεϊκού και του ανθρώπινου, εμφανίζεται ως μάγος με μετασχηματιστική ικανότητα και απεικονίζεται ως θεός-παιδί, ως φαρσέρ, ως τραγουδιστής και χορευτής, ως θεϊκός ήρωας και ως το παγκόσμιο υπέρτατο ον (Kane, 2018).

ii. Χανουμάν

Ένας άλλος πολύ δημοφιλής θεός που εντάσσεται στο αρχέτυπο του κατεργάρη είναι ο Χανουμάν, ο οποίος από παιδί πείραζε τους σοφούς, πηδούσε στον Ήλιο νομίζοντας ότι πρόκειται για ώριμο φρούτο κ.ά. Το αθώο παιχνιδιάρικο παιδί ως ενήλικος αντικαθίσταται αποκτά μία εσκεμμένα επιθετική, τολμηρή και διαβολική προσωπικότητα (Kane, 2018).

iii. Μοχίνι

83. Η Μαχαμπαράτα είναι γραμμένη πριν από περίπου 2.000 χρόνια και πιθανότατα είναι το μεγαλύτερο ινδικό έπος και λογοτεχνικό έργο που γράφτηκε ποτέ. Γραμμένη στα σανσκριτικά, είναι ένα από τα τρία σημαντικότερα έπη της Ινδίας. Η ονομασία είναι σύνθετη σανσκριτική λέξη από την λέξη «Μάχα» και «Μπαράτα», που σημαίνει: «Μεγάλοι Μπαράτα», ή «Μεγάλη δυναστεία των Μπαράτα». Βλ. ενδεικτικά: Buck, 2019.

Η Μοχίνι, είναι η μόνη γυναίκα κατεργάρης, που λειτουργεί ως avatar⁸⁴ (δηλαδή η θηλυκή εκδοχή) του Βισνού⁸⁵. Δεν είναι απλώς κατεργάρης, είναι η θεική «femme fatale», μια ασταμάτητη δύναμη αισθησιασμού που μπορεί να ρίχνει ολόκληρα βασίλεια και να καταστρέφει δαιμονικές δυνάμεις που απειλούν ακόμη και τους θεούς και το κάνει με γυναικείες δυνάμεις που δεν έχουν οι αρσενικοί κατεργάρηδες.

Η Μοχίνι είναι γυναίκα και ο Βισνού τη χρησιμοποιεί, όταν η θηλυκότητα είναι αυτό που απαιτείται για να εξαπατήσει τους κακούς και να λύσει ένα πρόβλημα, υπονοώντας ότι η δύναμη της μαγείας είναι γυναικεία. Ενώ οι αρσενικοί ήρωες μπορούν να κερδίσουν πολέμους μέσω της ευφυΐας, της επιμονής ή της δύναμης των όπλων, δεν μπορούν να ανταγωνιστούν μια γυναίκα στη γοητεία και τη χειραγώγηση (Kane, 2018).

VIII. Ο Κινέζος κατεργάρης Sun Wukong (ή Monkey King)

Η κινεζική μυθολογία επιδεικνύει ως κατεργάρη τον Monkey King, γνωστό ως Sun Wukong. Η ιστορία του παραδίδεται σε ένα από τα τέσσερα μεγάλα κλασικά μυθιστορήματα στην Κίνα, στο *The Journey to the West* (Το ταξίδι στη Δύση). Ο Monkey King παρέμεινε δημοφιλής στην Κίνα για αιώνες ως ο Βασιλιάς των Πιθήκων. Είναι ο κύριος χαρακτήρας της κινεζικής φανταστικής αφήγησης *Xiyouji* της περιόδου της δυναστείας Ming και στη δεκαετία του 1960 θεωρήθηκε σύμβολο της ελευθερίας και της επανάστασης. Στη σημερινή εποχή ζει σε μυθοπλασίες, κόμικς, όπερες, ταινίες και τηλεοπτικές εκπομπές. Η επίδραση του Monkey στην Κίνα και στην Ανατολική Ασία είναι σημαντική (Lou, 2016: 1 - 6).

Σύμφωνα με τον Shih Hu⁸⁶, ο Wukong⁸⁷ του Chengen είναι ίσως η κινεζική εκδοχή του γενναίου Ινδού θεού Χανουμάν με μορφή μαϊμούς, καθώς ορισμένοι Κινέζοι μελετητές θεωρούν ότι μερικά από τα χαρακτηριστικά του Monkey King μπορεί να κληρονομήθηκαν από τον Χανουμάν.

Μόλις ο Wukong πέτυχε την αθανασία και την υπερφυσική δύναμη, χρησιμοποίησε αμέσως τη δύναμη και το ταλέντο του για να αποκτήσει τιμητικό τίτλο και φήμη. Η επιθυμία του για φήμη είναι

84. Το avatar στον Ινδουισμό είναι η ενσάρκωση μιας θεότητας σε ανθρώπινη ή ζωική μορφή ώστε να αντιμετωπίσει κάποιο συγκεκριμένο κακό στον κόσμο. Βλ. ενδεικτικά: <https://www.britannica.com/topic/avatar-Hinduism>.

85. Εμφανίζεται με τη μορφή του Βισνού και ξεγελάει τους Ασούρες, προκειμένου να αποκτήσει τον Αμρίτη, το ελιξίριο της αθανασίας, και να τον επιστρέψει στους Ντέβες. Βλ. ενδεικτικά: Kane, 2018.

86. Ο Shih Hu (1891-1962) ήταν ένας διπλωμάτης και μελετητής, ένας σημαντικός ηγέτης της κινεζικής σκέψης που βοήθησε στην καθιέρωση της ομιλίας ως επίσημη γραπτή γλώσσα (1922) και αναγνωρίζεται ως ένας από τους βασικούς συντελεστές του κινεζικού φιλελευθερισμού και της γλωσσικής μεταρρύθμισης. Βλ. Ενδεικτικά: <https://www.britannica.com/biography/Hu-Shih>.

87. Η κυοφορία του Wukong διήρκεσε χιλιάδες χρόνια. Γεννήθηκε από ένα θάνατο πέτρινο αυγό στην κορυφή ενός βουνού. Κανείς δεν πρόσεξε τη γέννησή του, έως ότου «δύο ακτίνες χρυσού φωτός βγήκαν από τα μάτια του, για να φτάσουν μέχρι και στο Παλάτι του Polestar» (Wu, 2011: 101). Το φαινόμενο ήταν τόσο ασυνήθιστο που συγκλόνισε ακόμη και τον αυτοκράτορα Jade, ο οποίος όμως αποφάσισε να μη δώσει ιδιαίτερη προσοχή στη γέννηση, αν και ήταν ένα βιολογικό θαύμα, μυστικό και χρονοβόρο (Wu, 2011: 194).

ένα από τα κύρια κίνητρά του και το τέχνασμα συρρίκνωσης είναι ένα από τα πιο συχνά κόλπα του (Lou, 2016: 6 - 7).

Ο Wukong είναι ακόμη γνωστός ως «ο πιο διάσημος κλέφτης στον κόσμο» (Wu, 2011: 461). Οι αμέτρητες κλοπές του συμπεριλαμβάνουν το κρασί και το ελιξίριο του αυτοκράτορα Jade. Επίσης, ο Wukong παραδίδει πληροφορίες ως αγγελιαφόρος μεταξύ ανθρώπων και θεών, θυμίζοντας τον Ερμή. Σε ορισμένες περιοχές στην επαρχία Fujian, ο Wukong λατρεύεται ως θεός της βροχής, αφού μεταφέρει τις επιθυμίες και τις ανάγκες των θνητών στον Παράδεισο.

Συνοπτικά, ακολουθώντας το αρχέτυπο του κατεργάρη, ο Wukong περιγράφεται ως γενναίος που αναζητά την καινοτομία και προκαλεί τις αρχές. Δεν ακολουθεί τον εύκολο τρόπο, απολαμβάνει την καινοτομία και τις νέες εμπειρίες και αμφισβητεί την εξουσία, υπερβαίνοντας τα κοινωνικά και θεσμικά όρια. Με τη μυστηριακή του γέννηση ξεπερνά και τα φυσικά όρια. Επίσης, ως κατεργάρης διαθέτει την ικανότητα μεταμόρφωσης σε εβδομήντα δύο μορφές αλλά και αλλαγής φύλου. Η συμπεριφορά του ορίζεται από τις βαθύτερες επιθυμίες του, είναι εγωιστής, παραπλανητικός, σκληρός και κυνικός και γι' αυτό, σύμφωνα με τον Jung, και ο Wukong πληρεί το αρχέτυπο του κατεργάρη (Lou, 2016: 21-42).

ΙΧ. Γελωτοποιοί του Μεσαίωνα

Οι γελωτοποιοί πρωτοεμφανίστηκαν στη μεσαιωνική και αναγεννησιακή Ευρώπη, αλλά ταυτόχρονα σχεδόν και στην Κίνα⁸⁸, την Ινδία⁸⁹ και αλλού, παρότι είναι κοινή πεποίθηση ότι ο γελωτοποιός είναι χαρακτήρας που συνδέεται κυρίως με τον ευρωπαϊκό Μεσαίωνα. Η φιγούρα του γελωτοποιού εντοπίζεται στη μεσαιωνική ευρωπαϊκή ιστορία, στη λαογραφία, στη λογοτεχνία, στο θέατρο και στη μυθολογία.

Οι χαρακτηρισμοί που περιγράφουν τον γελωτοποιό υποδεικνύοντας τη φύση του είναι πολλές, για παράδειγμα ο ανόητος, ο μπουμπούννας, ο κλόουν (Zhu, 2018: 99).

Στη Ρωμαϊκή εποχή, οι πλούσιοι κρατούσαν άτομα με μειονεξίες στο σπίτι και τα χρησιμοποιούσαν ως υπηρέτες ή γελωτοποιούς, συνήθεια που συνεχίστηκε στην Ευρώπη για πολλούς αιώνες (Στασινός, 1991). Κατά τον Μεσαίωνα έως και τον 19ο αιώνα, είναι γνωστός ο ρόλος των αναπήρων και κυρίως των μικρόσωμων ατόμων ως γελωτοποιών (Κανατάς, 2005· Ζώνιου- Σιδέρη, 1996: 22). Οπότε, γίνεται κατανοητό πως οι γελωτοποιοί είναι κυρίως πρόσωπα των οποίων η

88. Ο γελωτοποιός υπήρχε επίσης στην κινεζική και την ινδική λογοτεχνία για μεγάλο χρονικό διάστημα. Λέγεται ότι η Κίνα έχει τη μεγαλύτερη, πιο πλούσια και «πιο τεκμηριωμένη ιστορία γελωτοποιών των δικαστηρίων court jests». Βλ. ενδεικτικά: Otto, 2001.

89. Στο ινδικό δράμα, ο γελωτοποιός έτεινε να είναι λιγότερο εντυπωσιακός σωματικά, παλαιότερος από το ευρωπαϊκό στερεότυπο γελωτοποιός, όντας μάλλον σοφός, σαρκαστικός και πνευματώδης σύμβουλος του βασιλιά. Βλ. ενδεικτικά: Zhu, 2018: 101.

δυσμορφία, η τρέλα ή η ηλιθιότητα – πραγματική ή προσποιητή – αποτελεί πηγή γέλιου. Με την κάλυψη που τους προσφέρει ο ρόλος του παράφρονα ή του πλανόδιου καλλιτέχνη, στηλιτεύουν τα κακώς κείμενα της κοινωνίας και της εποχής τους, ενώ παράλληλα ασκούν κριτική σε πρόσωπα της εξουσίας, ακόμα και στην Εκκλησία (Χαλκιά, 2020: 11). Ο Webster ορίζει τον γελοιοποιό ως τον ανόητο του δικαστηρίου ή ένα άτομο εθισμένο σε αστεία ή διασκεδαστικές κουβέντες.

Επιπλέον, οι γελοιοποιοί ήταν άτομα που είχαν την έμφυτη ικανότητα να συλλαμβάνουν το παράλογο διάφορων καταστάσεων ή να το αναπαριστούν μέσω του λόγου και των κινήσεων, προκαλώντας το γέλιο σε όσους τους παρακολουθούσαν. Σκοπός τους ήταν να διασκεδάσουν, να κριτικάρουν, να καυτηριάσουν καταστάσεις και πρόσωπα του κοινωνικού τους περίγυρου (Spitzer, 2006: S34-S35· Zhu, 2018: 99) και έτσι έπαιζαν διάφορους ρόλους ως διασκεδαστές, ως κοινωνικοί και πολιτικοί κριτικοί, ως παράγοντες αλλαγής στα πολιτιστικά και θρησκευτικά ήθη κ.ά. Ως ηθοποιός και διασκεδαστής, ο μεσαιωνικός Ευρωπαίος γελοιοποιός εξουσιοδοτήθηκε να εκφράζει ελεύθερα τις ιδέες του μέσω του χιούμορ, της τρέλας και των αστείων χωρίς να προσβάλλει (Zhu, 2018: 99).

Στον γενικότερο ορισμό του γελοιοποιού περιλαμβάνονται οι εξής κατηγορίες επαγγελματιών: αφηγητές παραμυθιών, μουσικοί, μίμοι, παντομίμοι, παλιάτσοι, σχινοβάτες, ζογκλέρ, μάγοι, ακροβάτες, χορευτές, εκπαιδευτές ζώων, θηριοδαμαστές, αυλικό παλιάτσοι και άλλοι (Pietrini, 2010: 149-176· Zhu, 2018: 99). Ως επαγγελματίες, οι γελοιοποιοί διασκεδάζαν τα πλήθη στους δρόμους ή τους άρχοντες και τους πλούσιους στις αυλές τους και ήταν συχνά δύσμορφοι, νάνοι ή σακάτηδες. Η δυσμορφία τους θεωρούνταν γούρι (τύχη), με την ιδέα ότι μπορούσε να αποτρέψει το κακό μάτι, ενώ τα χονδροειδή τους πειράγματα μπορούσαν να μεταφέρουν τη γρουσουζιά από το θύμα της ειρωνείας στον ειρωνευόμενο και γι' αυτό ήταν ιδιαίτερα αγαπητοί στους ηγεμόνες της Ευρώπης κατά τον Μεσαίωνα. Όλες οι βασιλικές αυλές και πολλές πλούσιες οικογένειες απασχολούσαν επαγγελματίες διασκεδαστές και οι περισσότεροι από αυτούς είχαν επαγγελματίες γελοιοποιούς διαφόρων τύπων.

Στη Γαλλία, οι γελοιοποιοί ονομάζονταν «Fousdecour» και «Fousentitred' office» (μτφρ. στα ελληνικά: Ανόητοι αξιωματούχοι) (Spitzer, 2006: S34-S35· Pietrini, 2017: 87-107), ενώ στην Αγγλία κατά τη διάρκεια της βασιλείας της βασίλισσας Ελισάβετ οι γελοιοποιοί της αυλής αποτελούσαν «σήμα κατατεθέν» της αγγλικής κοινωνίας – βασιλιάδες και ευγενείς απασχολούσαν γελοιοποιούς για να διασκεδάσουν είτε τον εαυτό τους είτε τους φίλους τους. Οι γελοιοποιοί έκαναν επίσης εμφανίσεις σε ιδιωτικά σπίτια, πανδοχεία και οίκους ανοχής και ήταν σχεδόν πάντοτε νάνοι, δύσμορφοι και καμπούρηδες, φορούσαν στο κεφάλι καπέλο με αυτιά γαϊδάρου και κάλλαιο σαν του πετεινού, κουδούνια στην υπόλοιπη περιβολή τους για να ενθουσιάσουν το κοινό όταν μιλούσαν για κάτι ανόητο ή αστείο και επίσης κρατούσαν στα χέρια κορύνη σαν σκήπτρο (Zhu, 2018: 99).

Με την κάλυψη, λοιπόν, που τους πρόσφερε ο ρόλος τους, όλοι αυτοί οι άνθρωποι σκόρπιζαν γύρω τους γέλιο, χαρά, διασκέδαση αλλά και κάτι άλλο πολύ σημαντικό: έλεγαν αλήθειες, επέκριναν

και καταδίκασαν τα κακώς κείμενα της κοινωνίας και της εποχής τους και ασκούσαν κριτική σε πρόσωπα που βρίσκονταν στα ανώτερα στρώματα της εξουσίας και ιεραρχίας, αφαιρώντας τους έτσι τη δυνατότητα να χειρίζονται τα πράγματα προς δικό τους συμφέρον και μόνο (Spitzer, 2006: S34-S35). Επομένως, με τους γελοτοποιούς επιβεβαιώνεται η άποψη του Hyde ότι «η προέλευση, η ζωντάνια και η ανθεκτικότητα των πολιτισμών απαιτούν να υπάρχει χώρος για χαρακτήρες των οποίων η λειτουργία είναι να αποκαλύπτει και να διαταράσσει τα ίδια τα πράγματα στα οποία βασίζονται οι πολιτισμοί» (Coleman, 2010).

Συνοπτικά, λοιπόν, και οι γελοτοποιοί, ειδικά του Μεσαίωνα, προσομοιάζουν στο αρχέτυπο του κατεργάρη, στον βαθμό που χρησιμοποιούν τη μεταμφίεση, υπερβαίνουν τα κοινωνικά όρια, διαρρηγνύουν τους θεσμούς με την κοροϊδία και την κριτική τους και λειτουργούν με αυτό τον τρόπο ως πολιτιστικοί μετασχηματιστές.

X. Reherapp (Εσθονία) και Robin Hood (Ρομπέν των δασών) (Αγγλία)

Ο Reherapp και ο Robin Hood, ήρωες της εσθονικής και της αγγλικής λαογραφίας αντίστοιχα, συνεξετάζονται, καθώς και οι δυο είναι χαρακτήρες που μέσω του θάρρους και της ηγετικής τους ικανότητας αλλά και μέσω του χιούμορ και της επινοητικότητάς τους ξεπερνούν τα εμπόδια, νικούν τους εχθρούς τους, αποκαθιστούν την τάξη στον κόσμο και είναι πολιτισμικά προϊόντα που εμφανίζονται σε περιόδους ιστορικών καταστροφών, πολιτικών αναταραχών ή προσωπικών τραγωδιών.

Οι πληροφορίες για τον Reherapp είναι λιγότερο λεπτομερείς από αυτές για τον Robin Hood. Παρ' όλο που οι δύο αυτοί χαρακτήρες προέρχονται από δύο διαφορετικούς κόσμους, ο ένας από τον μαγικό και ο άλλος από τον θρυλικό, ωστόσο διαθέτουν πολλά παρόμοια χαρακτηριστικά με τους κατεργάρηδες. Η άτακτη και παραπλανητική συμπεριφορά τους στρέφεται εναντίον κάποιων, έστω κι αν δε γίνεται κακόβουλα.

Η ηλικία, η προέλευση και η καταγωγή του Reherapp, ως μυθολογικού προσώπου που είναι, καλύπτονται από μυστήριο. Το πραγματικό όνομα του Reherapp είναι Sander, όπως αποκαλύπτεται στις ιστορίες του Kivirähk και ήταν πάντα πρόθυμος να ξεγελάσει το Vanapagan⁹⁰ (Old Devil). Είναι πολύ δύσκολο να καθοριστεί η ακριβής στιγμή που έζησε ο Reherapp, αλλά, για έναν Εσθονό ή ένα άτομο εξοικειωμένο με την ιστορία της Εσθονίας, είναι αρκετά προφανές ότι η δράση λαμβάνει χώρα την περίοδο που οι Γερμανοί κυριάρχησαν στη βαλτική γη. Έτσι, ο Reherapp, με την γκρι γενειάδα και την καμπούρα του, θα μπορούσε να είναι εκατοντάδων ετών (2004: 25) και είναι γνωστός για το γεγονός

90. Το Vanapagan είναι ένα από τα πολλά ονόματα που δόθηκαν στον πρωταγωνιστή πολλών εσθονικών λαϊκών ιστοριών που συνδυάζει χαρακτηριστικά ενός κακού πνεύματος, του Σατανά και ενός ανόητου γίγαντα. Βλ. Ενδεικτικά: Russe & Nuut, 2016: 131.

ότι είναι πάντα σε θέση να εξαπατήσει τα υπερφυσικά όντα, αλλά και να ξεφύγει από καταστροφές: την πανούκλα, τον Vanaparagan ή ακόμα και τον διάβολο (Russe & Nuut, 2016: 130-142).

Ο Reherapp κατοικεί σε ένα χωριό κοντά στο δάσος (McSpadden & Wilson 1984: 284). Είναι το καλύτερο παράδειγμα του νοχελικού κατεργάρη που βρίσκει τρόπους να γίνονται τα πράγματα για αυτόν χωρίς να κάνει πολλή δουλειά ο ίδιος. Ως παραδοσιακός εσθονικός κατεργάρης, σχετίζεται με ιστορίες δημιουργίας και διαμόρφωσης παραδόσεων. Συγκεκριμένα, η συνήθεια των Εσθονών να φτιάχνουν κάλτσες χρησιμοποιώντας βότκα μπορεί να απηχεί τη βοήθεια που πρόσφερε ο Reherapp στην Koera Kaarel, ένα πλάσμα που δεν ανέχεται τις κακές μυρωδιές, να νικήσει την ελονοσία (Russe & Nuut, 2016: 130-142).

Από την άλλη, ο έξυπνος τοξότης Robin Hood είναι μια παλιά αγγλική φιγούρα με ευγενική καρδιά, που χρονολογείται από τον 12ο (Knight, 2011: 396) ή τον 13ο αιώνα (McSpadden & Wilson, 1984: 12). Βέβαια, οι McSpadden & Wilson αναρωτιούνται αν ο Robin Hood ήταν πραγματικός άνθρωπος (McSpadden & Wilson, 1984: 9–10). Ωστόσο, η φιγούρα του Robin Hood μάλλον στηρίζεται στον θρύλο των πράσινων ανθρώπων. Σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, προέρχεται από την παλαιοευρωπαϊκή παράδοση, για άλλους από την Ανατολή και τους δρόμους του μεταξιού, για άλλους από τις πράσινες θεότητες της ελληνορωμαϊκής και κελτικής παράδοσης, ενώ για αρκετούς αποτελεί επινόηση των τελευταίων αιώνων της Κεντρικής Ευρώπης. Το μυθολογικό πράσινο στοιχείο του δάσους έχει συνδεθεί με το παγανιστικό πνεύμα της φύσης, το πνεύμα της ένωσής της με τους ανθρώπους, καθώς και με την έκφραση του ετήσιου ανοιξιάτικου κύκλου αναγέννησης και ανάπτυξης της ζωής. Πιθανολογείται πως οι παγανιστικές παραδόσεις και δοξασίες, ιδιαίτερα αυτές που σχετίζονται με τη φύση και τα δένδρα, ασκούσαν σημαντική επιρροή στους πρώιμους μεσαιωνικούς χρόνους και αργότερα στη νεότερη ευρωπαϊκή καθώς και ελληνική λαϊκή παράδοση, στις τελετουργίες και τα έθιμά της. Ωστόσο, ορισμένοι ερευνητές δεν τα αποδέχονται όλα αυτά και κάνουν λόγο για μια πρόσφατη κατασκευή (Γκασούκα & Καπανιάρης, 2022).

Ο Ρόμπιν ή ο Ρόμπερτ, όπως τον ονόμασαν οι γονείς του, είναι ένας έξυπνος νεαρός ικανός να διαβάξει και να γράφει, αλλά η πραγματική του αγάπη είναι το τόξο και το βέλος. Όταν ορφάνεψε, ο Ρόμπιν έζησε με τον θείο του. Όταν έχασε το τόξο του στο δάσος, η λαχτάρα του να το αποκτήσει τον οδήγησε στην πρώτη του περιπέτεια επιδιώκοντας να συμμετάσχει σε ένα τουρνουά τοξοβολίας. Στον δρόμο όμως για τον διαγωνισμό, σκότωσε τα ελάφια του βασιλιά καθώς και τη δασική φρουρά κι έτσι απέκτησε τον ρόλο του παράνομου που όλοι γνωρίζουμε (McSpadden & Wilson, 1984: 18–24· Knight & Knight, 2003).

Το αγαπημένο τέχνασμα του Robin Hood ήταν να κάνει τους ανθρώπους να πιστεύουν ότι δεν είναι κλέφτης. Σε διάφορες περιπτώσεις παρουσιάζεται ως δημόσιος υπάλληλος, συγκεκριμένα φορολογικός εισπράκτορας ή ακόμη και βασιλιάς, ωστόσο, του αρέσει να αποκαλύπτεται αρκετά

γρήγορα (McSpadden & Wilson, 1984: 194). Επίσης, ο Robin Hood στρεφόμενος εναντίον των πλούσιων μεταστρέφει τη γνώμη του λαού υπέρ του, παίζοντας με τις παραδοχές περί σωστού και λάθους και διαταράσσοντας τους πολιτιστικούς κανόνες. Ταυτόχρονα, χρησιμοποιεί το χιούμορ του και οι εύθυμοι άντρες που τον συνοδεύουν συνήθως κάνουν αστείες φάρσες στις αρχές, στους πλούσιους ή ο ένας στον άλλο (Boyd & Van Slette, 2011: 592, 597). Σε πολλές περιπτώσεις, ο Robin χάνει την ψυχραιμία του και ενεργεί ως κατεργάρης (Riegel, 2020: 1) μπαίνοντας μάλιστα συχνά σε μάχες, όπως μαρτυρούν οι μπαλάντες που αναφέρονται στο πρόσωπό του (McSpadden & Wilson 1984: 23, 123–24· Knight & Knight, 2003).

Ο Robin Hood δεν διαθέτει ζωική φύση ή τη δυνατότητα να μετατρέπεται σε ζώο, παρ' όλο που σε πολλά παιδικά βιβλία απεικονίζεται ως αλεπού που φοράει πράσινα ρούχα και σώζει το δάσος – η αλεπού είναι γνωστός χαρακτήρας κατεργάρηδων σε πολλά παραμύθια και ιστορίες, παρουσιάζεται ευφυής, έξυπνη και πάντα ικανή να ξεγελάει τους ανθρώπους (Russe & Nuut, 2016: 130-142· Knight & Knight, 2003). Όμως, η σχέση του Robin Hood με τη φύση είναι δεδομένη, καθώς ο χώρος κατοικίας και δράσης του είναι το δάσος.

Και οι δύο προαναφερόμενοι ήρωες προσομοιάζουν στο αρχέτυπο του κατεργάρη. Ο Robin Hood, μάλιστα, συγκρίνεται με πιο παραδοσιακούς και τυπικούς κατεργάρηδες (όπως τον Έλληνα θεό Ερμή, καθώς και οι δύο είναι κλέφτες, αν και ο Robin Hood παραμένει, σε σύγκριση με τον Ερμή, πιο κοσμικός ήρωας). Και οι δύο χαρακτήρες – Reherapp και Robin Hood – διαρρηγνύουν τα κοινωνικά όρια και καθοδηγούνται από την επιθυμία να βοηθήσουν τους ανθρώπους. Επίσης, και οι δύο ως αρχετυπικοί κατεργάρηδες κλέβουν και χρησιμοποιούν τεχνάσματα (Russe & Nuut, 2016 : 130-142).

Επομένως, ο Reherapp και ο Robin Hood, ήρωες της εσθονικής και της αγγλικής λαογραφίας αντίστοιχα, είναι χαρακτήρες που μέσω του θάρρους και της ηγετικής τους ικανότητας, αλλά και μέσω του χιούμορ και της επινοητικότητάς τους ξεπερνούν τα εμπόδια, νικούν τους εχθρούς τους, αποκαθιστούν την τάξη στον κόσμο και εμφανίζονται σε περιόδους ιστορικών καταστροφών, πολιτικών αναταραχών ή προσωπικών τραγωδιών, χαρακτηριστικά που τους κατατάσσουν στο αρχέτυπο του κατεργάρη.

XI. Σύγχρονος Κατεργάρης

i. Γενικά

Η συμπερίληψη πολλών κατεργάρηδων από τις αρχές του 17ου αιώνα έως τις αρχές της δεκαετίας του 1660 αποδεικνύει ότι κατά τη διάρκεια του χρόνου οι κατεργάρηδες γίνονται όλο και περισσότερο ανθρώπινοι και τα μαγικά στοιχεία των πράξεών τους εξαφανίζονται. Ταυτόχρονα, τα κόλπα τους μετατοπίζονται από την εστίαση στις κοινωνικές σχέσεις, στην αναπτυσσόμενη πόλη στις

αρχές του αιώνα, σε ανησυχίες όσον αφορά τη μεταμφίεση και το ντύσιμο και στην απόλυτη μοναρχία που είναι το κύριο πολίτευμα στην Ευρώπη του 17ου αιώνα (Riegel, 2020: xi).

Ο σύγχρονος κατεργάρας, πολύ αργότερα, σύμφωνα με τον Αμερικανό συγγραφέα και λόγιο Vizenor μπορεί να χαρακτηριστεί μεταμοντέρνος. Η επιλογή αυτής της λέξης συνδέει το κίνημα του μεταμοντερνισμού, το οποίο χρονολογείται κυρίως από τη δεκαετία του 1920, με τα χαρακτηριστικά του κατεργάρη. Η παιγνιώδης χειραγώγηση μέσω της γλώσσας, η ασάφεια που αποκλίνει από την αλήθεια, η αυτοαντανακλαστικότητα και η αυτογνωσία με την έννοια της συνείδησης του εαυτού είναι από τα βασικά χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τον σύγχρονο από τον παραδοσιακό κατεργάρη. Η εξέλιξη του παραδοσιακού κατεργάρη στον μεταμοντέρνο προκύπτει από την επίδραση της εμπειρίας.

Οι κατεργάρηδες του Vizenor, για παράδειγμα, σχολιάζουν συνεχώς την κατάστασή τους. Ο Wittman Ah Sing⁹¹, ήρωας του μυθιστορήματος *Trip master Monkey* (Ο άρχοντας Πίθηκος των ταξιδιών) του Maxine Hong Kingston (1987), δηλώνει, «είμαι πραγματικά η σημερινή μετενσάρκωση των Η.Π.Α. των Βασιλέων των Πιθήκων», ενώ στο *House Made of Dawn*⁹² (Σπίτι φτιαγμένο την Αυγή) του Scott Momaday (1968), ο ήρωας The Right Reverend John Big Bluff Tosamah⁹³ (ο αιδεσιμότατος John Big Bluff Tosamah) αυτοπροσδιορίζεται ως κατεργάρας.

Ο Lewis Hyde περιγράφει τον μεταμοντέρνο κατεργάρη ως εξής: «με μερικούς πολυτροπικούς χαρακτήρες είναι πιθανό ότι δεν υπάρχει πραγματικός εαυτός πίσω από τις μάσκες που αλλάζουν ή ότι ο πραγματικός εαυτός βρίσκεται ακριβώς εκεί, στις κινούμενες επιφάνειες και όχι κάτω» (Hyde, 1998: 54). Αυτή η ασάφεια και η αοριστία σε επίπεδο εαυτού του κατεργάρη κάνουν όλες τις εκδοχές εξίσου πιθανές και γι' αυτό τις διακωμωδούν και τις αυτοαναιρούν, παρομοιάζοντας έτσι τον χαρακτήρα του κατεργάρη με ένα μαγικό τέχνασμα.

Ο κατεργάρας στη σύγχρονη εποχή της πληροφορίας βρίσκεται διαρκώς σε δράση, ωστόσο γενικά είναι προϊόν μύθου και οι φιγούρες των σύγχρονων κατεργάρηδων πλαισιώνονται από τα μέσα ενημέρωσης. Επομένως, ο παραδοσιακός κατεργάρας-trickster επιβιώνει και στη σύγχρονη εποχή και γίνεται ο κύριος ήρωας πολλών λογοτεχνικών έργων και κινηματογραφικών ταινιών. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν ο Joker των παιγνιόχαρτων, ο Puss in the Boots (ο σπιρουνάτος γάτος), ο Bugs Bunny, ο Bart Simpson, ο Jack Sparrow και το χαμίνι⁹⁴ του Charlie Chaplin (Lock, 2002).

91. Ο Wittman Ah Sing είναι ο πρωταγωνιστής του μυθιστορήματος. Βλ. Ενδεικτικά: <https://www.jstor.org/stable/467890>.

92. Το *House Made of Dawn* είναι ένα μυθιστόρημα του 1968 του N. Scott Momaday, το οποίο θεωρείται ευρέως ως το προβάδισμα για την ανακάλυψη της αμερικανικής ιθαγενούς λογοτεχνίας. Βλ. Ενδεικτικά: [amazon.com/House-Made-Dawn-Scott-Momaday/dp/0061859974](https://www.amazon.com/House-Made-Dawn-Scott-Momaday/dp/0061859974).

93. Ο Αιδεσιμότατος John Big Bluff Tosamah, είναι ο Πάστορας και Ιερέας του Ήλιου, από το μυθιστόρημα «House Made of Dawn» του 1968 του N. Scott Momaday. Βλ. Ενδεικτικά: [amazon.com/House-Made-Dawn-Scott-Momaday/dp/0061859974](https://www.amazon.com/House-Made-Dawn-Scott-Momaday/dp/0061859974).

94. Το χαμίνι είναι ένα εγκαταλειμένο από τη μητέρα του αγοράκι που μάζεψε ο Σαρλό από το δρόμο. Ο Σαρλό το μεγαλώνει και πέντε χρόνια αργότερα, οι δυο τους δουλεύουν μαζί.

Οι παλαιότεροι κατεργάρηδες προκύπτουν μέσα από τη μυθολογία, τη λαογραφία κ.ο.κ., ενώ οι μεταμοντέρνοι κυρίως μέσα από επώνυμα λογοτεχνικά ή κινηματογραφικά έργα, αλλά και ποικίλα άλλα είδη, από θεατρικά έργα, μπαλάντες και αστεία βιβλία, έως εφημερίδες και φυλλάδια. Σε οποιοδήποτε είδος κι αν συναντάμε όμως τους υπερφυσικούς, φανταστικούς ή πραγματικούς κατεργάρηδες, η παρουσία τους αναδεικνύει όχι μόνο τις κατά καιρούς κοινωνικές εντάσεις αλλά και τις ποικίλες κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές που συμβαίνουν στο πέρασμα του χρόνου.

ii. Η περίπτωση του σύγχρονου κατεργάρη Τζόκερ (Joker)

Ως αρχετυπικός κατεργάρης, ο Τζόκερ αξιοποιεί σταθερά την εξυπνάδα και τη μη βίαιη εκκεντρικότητα, αν και καταφεύγει και στην κακία. Πρακτικές του είναι οι κοινωνικές ραδιουργίες, η χειραγώγηση μέσω του λόγου, οι φάρσες και το ιδιότυπο λεκτικό χιούμορ. Ο Τζόκερ υιοθετεί την έντονη αναταραχή, την αντιστροφή της ιεραρχίας, την παραβίαση των πολιτισμικών ορίων και ένα ευφύες, καινοτόμο χιούμορ που μπορεί να χαρακτηριστεί από παιγνιώδες έως κακόβουλο.

Στερεοτυπικά, ως μανιακή προσωποποίηση του χάους, της αναρχίας και της ανηθικότητας, εκλαμβάνουμε τον Τζόκερ ως υποδειγματικό κατεργάρη. Εφόσον μάλιστα συμπορεύεται τακτικά με το κακό ελίσσόμενος μέσα από φάρσες φαινομενικά ψυχοπαθητικές, ενσαρκώνει την κριτική αμφιθυμία του κατεργάρη απέναντι στη μανιχαϊστική⁹⁵ ηθική του μονοθεϊσμού. Έτσι, τοποθετείται μεταξύ καλού και κακού. Εφαρμόζοντας την ιδιότυπη ηθική του σε ανήθικες ενέργειες, αποσταθεροποιεί την κοινωνική και συναισθηματική μας ισορροπία και έτσι φωτίζει πολιτισμικές, πολιτικές και ηθικές αμφισημίες που η κοινωνία προτιμά να αποκρύπτει ή να αγνοεί. Με τις χιουμοριστικές, βίαιες ενέργειές του, μας υπενθυμίζει ότι όλες οι πολιτιστικές δομές υπάρχουν μέσω της συχνά βίαιης πράξης και ότι η τήρηση των κανόνων εμποδίζει τη δημιουργική πληρότητα (Manivannan, 2015: 2-4).

Ο Τζόκερ περιγράφεται καλύτερα ως «finesse player» (φινετσάτος παίχτης), ικανός να εκτιμήσει και να εκμεταλλευτεί κατάλληλα καταστάσεις και άτομα προς όφελός του μέσω συνδυασμών παραπλανητικής ρητορικής, χιούμορ και απρόβλεπτης βίας. Η πονηρή νοημοσύνη του κατεργάρη τού δίνει τη δυνατότητα να κυριαρχήσει σε εκείνους που δεν την έχουν, όπως άλλοι κακοί χαρακτήρες της ταινίας «Μπάτμαν», για παράδειγμα ο Croc και ο Penguin. Στη λαογραφία, ο «finesse player» είναι κατεργάρης, πολιτισμικός ήρωας που διδάσκει την ηθική συμπεριφορά μέσω παραπλανητικής ομιλίας διαταράσσοντας τα καθιερωμένα κατεστημένα της αλήθειας και της ιδιοκτησίας. Είναι ο ίδιος μια

95. Ο μανιχαϊσμός ήταν γνωστικό θρήσκευμα του μεσανατολικού χώρου, που εμφανίστηκε τον 3ο αιώνα μ.Χ., με ηγήτορα τον Πέρση ευγενή και θρησκευτικό μεταρρυθμιστή Μάνη, ή Μανιχαίο (216-277), ο οποίος ανέμειξε στη χριστιανική διδασκαλία στοιχεία του Παρσισμού και του Βουδισμού. Βλ. ενδεικτικά: <https://www.britannica.com/summary/Manichaeism>.

αμφισημία που ξεπερνά τα δυαδικά σχήματα, όπως καλό-κακό και ιερό-βέβηλο. Δημιουργεί καινούρια όρια ξεπερνώντας τα ήδη υπάρχοντα, αναδιοργανώνει την κοινωνική σφαίρα σβήνοντας διαχωριστικές γραμμές, ανακατανέμει εξουσίες και λειτουργεί ως αποκεντρωτική δύναμη αποκαλύπτοντας τα ελαττώματα της κυρίαρχης πολιτιστικής λογικής.

Αυτό το παιχνίδι φινέτσας –ένας συνδυασμός έντονης αντίληψης και έγκαιρης δράσης– επιτρέπει στον κατεργάρη να αποφεύγει ή να ανατρέπει το κωδικοποιημένο σύνολο εξωτερικών συμβάσεων που διαμορφώνουν την κοινωνία. Ομοίως, οι δυνητικά ψυχικές διαταραχές του Τζόκερ εμφανίζονται, όταν συστήματα ή ιδεολογίες καθίστανται άκαμπτα μπροστά στην πολιτιστική ανανέωση. Οι οριοθετήσεις μεταξύ λογικής και τρέλας, οι πεποιθήσεις για προσωπική αστάθεια, η απόλυτη εξάρτηση από την τεχνολογία ή η πίστη μας ότι υπάρχει ασφάλεια κατά την τήρηση των κανόνων διασαλεύονται με την παρουσία του.

Το ήθος του Τζόκερ καθορίζεται, όπως και οποιουδήποτε άλλου κατεργάρη, από το τέχνασμα (Manivannan, 2015: 2-26). Σύμφωνα με τον ανθρωπολόγο Paul Radin, ο Τζόκερ είναι δημιουργός και καταστροφέας, κατεργάρης και εξαπατημένος, ανήθικος επειδή δεν γνωρίζει ούτε το καλό ούτε το κακό, αλλά τα καταλύει και τα δύο καθώς οδηγείται από αδιαντροπιά και παραπλανητική ηρεμία και όχι από ηθικές παρορμήσεις. Έτσι, με αυτά τα χαρακτηριστικά, είναι απαραίτητος για την πολιτισμική ευρωστία, παρ' όλο που η μανιαϊστική ηθική καταδικάζει λανθασμένα τις παραβάσεις του ως κακές.

Ο Τζόκερ, λοιπόν, ικανοποιεί πολλά από τα χαρακτηριστικά που ο λαογράφος Hynes συνέταξε για τον κατεργάρη (Hyde, 1999:105-106). Είναι πάντα διαφορούμενος και απρόβλεπτος, αναγκάζοντας τους συντρόφους του να ερμηνεύουν πιθανά διπροσωπία και διπλό νόημα στα λόγια του. Αποφεύγει τη σαφήνεια, δημιουργεί καθημερινά την περσόνα του. Η ικανότητά του να διαφωνεί, να διαταράσσει και να υπερβαίνει αποκαλύπτει την αναρχία, τον κίνδυνο, την εξαπάτηση και την αυθαιρεσία σε χώρους τάξης και ασφάλειας όπως: άσυλο, ιδιωτικές κατοικίες, ψηφιακά συστήματα ασφαλείας και αίθουσες στελεχών.

Ωστόσο, είναι επίσης συχνά θύμα της δικής του *ύβρεως*. Η εμφάνισή του είναι ρευστή, με χημικά βαμμένο δέρμα, λιπαρό χρώμα, κραγιόν, βαφή μαλλιών και ουλές προσώπου. Τέλος, είναι εφευρετικός «bricoleur» (πολιτεχνίτης) και απεριόριστα δημιουργικός στις επιδιώξεις του για το κέρδος.

Ωστόσο, το «ήθος» του Τζόκερ διαφέρει από εκείνο των συμβατικών κατεργάρηδων. Ενώ οι ενέργειες του κατεργάρη είναι συνήθως ωφέλιμες για το σύνολο, ο Τζόκερ τείνει να ενεργεί μόνο όταν έχει κάποιο όφελος. Αναδιαμορφώνει την αλήθεια με τους δικούς του όρους για να ικανοποιήσει τις δικές του ανάγκες, ιδίως όσον αφορά την περιουσία, την κλοπή και την εξαπάτηση. Οι διαμεσολαβήσεις του είναι αυτοεξυπηρετούμενες εξαπατήσεις που αμφισβητούν σε μεγάλο βαθμό τις αλήθειες που

προτείνονται από τον Μπάτμαν: δηλαδή, ότι οι ιεραρχίες της κοινωνίας, οι κανόνες και τα συστήματα διαίρεσης έχουν διαμορφωθεί με παραγωγικό τρόπο.

Η τοποθέτηση του «ήθους» του Joker ως zeitgeist⁹⁶ της ψηφιακής παράνομης υποκουλτούρας επεκτείνει την έρευνα πέρα από τη ρητορική του μύθου. Στηρίζει, επίσης, την ιδέα ότι οι σύγχρονοι κατεργάρηδες μπορούν να υπάρχουν μέσα σε μονοθεϊστικές κουλτούρες, σε αντίθεση με τους παραδοσιακούς κατεργάρηδες που ευνοούνται από τα πολυθεϊστικά συστήματα. Τέλος, υποδηλώνει ότι η επιρροή του Τζόκερ μπορεί να έχει επεκταθεί από τα κόμικς και την κουλτούρα των θαυμαστών σε σύγχρονες παραβατικές συμπεριφορές (Manivannan, 2015: 2-26).

Με βάση τα παραπάνω, συμπεραίνουμε ότι ο Τζόκερ πληροί μεν τις προϋποθέσεις ώστε να συγκαταλέγεται στους αρχετυπικούς κατεργάρηδες, ωστόσο διαθέτει παράλληλα μία εντελώς δική του περσόνα με ακραία αντιφατικά μεταξύ τους χαρακτηριστικά.

XII. Θηλυκοί κατεργάρηδες

Αν και αναφέρθηκαν πιο πάνω (βλ. Ο Σύγχρονος Κατεργάρης) και θηλυκοί κατεργάρηδες, η πλειονότητα των κατεργάρηδων που εξετάστηκαν μέχρι στιγμής ήταν άντρες.

Ο Lewis Hyde εξηγεί γιατί, κατά την άποψή του, «όλοι οι τυπικοί κατεργάρηδες είναι άνδρες».⁹⁷ Το επιχείρημά του δεν είναι ότι δεν υπάρχουν γυναίκες κατεργάρηδες, αλλά ότι δεν αποδίδουν πλήρως τον ορισμό, επειδή είτε δεν έχουν μια «πολύπλοκη σταδιοδρομία στην απάτη» είτε είναι ουσιαστικά άνδρες κατεργάρηδες που μεταμορφώνονται για λίγο σε γυναίκες, όπως για παράδειγμα κάνει ο Γουακτσουνκάγκα όταν παντρεύεται τον γιο ενός αρχηγού (Hyde, 1999: 335).

Από την άλλη πλευρά, η Lori Landay στο «The Female Trickster in American Culture» (Οι θηλυκοί κατεργάρηδες στην αμερικανική κουλτούρα) (1998), αναφέρει τη Σεχραζάτ (Scheherazade) ως παράδειγμα μιας νεωτεριστικής γυναίκας κατεργάρη (αν και ο Hyde ισχυρίζεται ότι το ρεπερτόριο των τεχνασμάτων της περιορίζεται σε ένα), καθώς και την Κίτρινη Γυναίκα⁹⁸ των Αμερικανών ιθαγενών.

96. Το γενικό σύνολο ιδεών, πεποιθήσεων, συναισθημάτων κ.λπ., που είναι χαρακτηριστικό μιας συγκεκριμένης περιόδου στην ιστορία. Βλ. Ενδεικτικά: dictionary.cambridge.org.

97. Ο Hyde επισημαίνει επίσης ότι οι ανθρωπολόγοι ή οι λαογράφοι που καταγράφουν ιστορίες σε παλαιότερες εποχές ήταν ως επί το πλείστον άνδρες και ότι το φύλο αντικατοπτρίζει τη φύση των ιστοριών που αποτυπώνει ο καταγραφέας.

98. Η φιγούρα της Κίτρινης Γυναίκας "Yellow Woman" παίρνει πολλές μορφές. Μπορεί να είναι πνεύμα, αρχετυπική μητέρα ή κόρη ή γυναίκα από φυλή. Είναι σύμβολο της ισχυρής γυναίκας, αρχέτυπο για τη γονιμότητα και παράγοντας αλλαγής και ανανέωσης. Η επανάληψη της ιστορίας της Κίτρινης Γυναίκας "Yellow Woman" της Leslie Marmon Silko που δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στο *The Man to Send Rain Clouds: Contemporary Stories από Αμερικανούς Ινδιάνους* το 1974, επικεντρώνεται στην ταυτότητα, τη σεξουαλικότητα, την ενδυνάμωση και την πολιτιστική απώλεια, και γίνεται με ισχυρή, αισθησιακή γλώσσα που απευθύνεται όχι μόνο στις φεμινιστικές και μειονοτικές κοινότητες αλλά και σε ένα ευρύτερο αναγνωστικό κοινό που απολαμβάνει την αφήγηση, την ωραία γραφή και τις πολιτιστικές παραδόσεις. Βλ. σχετικά: Silko, 2013.

Ωστόσο, τόσο ο Landay όσο και η Jeanne Rosier Smith στο «Writing Tricksters: Mythic Gambols in American Ethnic Literature» (Γραφικοί κατεργάρηδες: Μυθικά σκιρτήματα στην αμερικανική εθνική λογοτεχνία) (1997) που επικεντρώνεται στις γυναίκες συγγραφείς, ισχυρίζονται ότι οι κατεργάρηδες είναι πολιτισμικά περιορισμένοι στις πατριαρχικές κοινωνίες που παρήγαγαν τους αρχετυπικούς κατεργάρηδες σύμφωνα με την έρευνα του Hyde. Οι ίδιες οι ιδιότητες που οριοθέτησαν το αρχέτυπο του κατεργάρη ήταν συμβατές πολιτιστικά με το αρσενικό φύλο ή, όπως λέει ο Landay, «σε μια σεξιστική ανδροκρατούμενη κοινωνία, ο κατεργάρης έχει σαφώς τα πλεονεκτήματα του ανδρισμού: κινητικότητα, αυτονομία, δύναμη, ασφάλεια». Αυτά τα πλεονεκτήματα είναι από μόνα τους ουδέτερα ως προς το βιολογικό φύλο, αλλά πολιτιστικά και κοινωνικά αποδίδονται στο ανδρικό φύλο. Ο κατεργάρης δεν έχει μόνο φύλο: οι αντιλήψεις του εκάστοτε πολιτισμού για τις ιδιότητες της ελευθερίας και της κινητικότητας είναι απαραίτητες ώστε να αποδοθεί σε κάποιον ο χαρακτηρισμός του κατεργάρη. Έτσι, οι κατεργάρηδες θεωρούνταν κυρίως αρσενικοί, ακόμα κι αν διέθεταν την ικανότητα να αλλάζουν φύλο. Για παράδειγμα, η ρωμαϊκή εποχή παρουσίασε τον ρωμαϊκό Ερμή να είναι ερμαφρόδιτος και να αντιπροσωπεύει έτσι και τις «γυναικείες πτυχές της ύλης» [Nicholl 32] (Lock, 2002).

Οι Landay και Smith, ωστόσο, ανακαλύπτουν πολλές γυναίκες κατεργάρηδες. Κάθε εποχή επαναπροσδιορίζει τον κατεργάρη που χρειάζεται, καθώς τα όρια του δυνατού και του κοινωνικά επιτρεπτού, στην περίπτωση αυτή για τις γυναίκες, συνεχίζουν να αλλάζουν. Έτσι, παρ' όλο που ο Hyde μπορεί να έχει δίκιο ότι δεν υπάρχουν σύγχρονοι κατεργάρηδες με την έννοια του αρχαϊκού αρχέτυπου που εξαρτάται από έναν κόσμο πολυθεϊσμού, μπορεί επίσης να ισχύει και η άποψη ότι οι κατεργάρηδες πάντα αντιστέκονταν στον περιορισμό του αρχέτυπου και το τροποποιούσαν και το αναδιαμόρφωναν, όποτε η νέα εποχή τους έδινε την ευκαιρία, όπως συμβαίνει, για παράδειγμα, με την Catwoman, που αναδεικνύει μία εποχή περισσότερο φιλελεύθερη για τις γυναίκες.

Οι αρχικοί θηλυκοί κατεργάρηδες της εβραϊκής Βίβλου και οι Κινέζες της Δυναστείας των Σονγκ ζούσαν ανίσχυροι σε έναν πατριαρχικό κόσμο και αναγκάστηκαν να καταφύγουν σε τεχνάσματα για να αποκτήσουν εξουσία, τα οποία αντικατοπτρίζουν τη θέση τους στην κοινωνία της εποχής. Οι κόρες της Ραχήλ⁹⁹, της Εσθήρ¹⁰⁰ και της Ταμάρ¹⁰¹ δεν είχαν άλλη επιλογή από το να μηχανεύονται

99. Η Ραχήλ λόγω στειρότητας, για να αποκτήσει παιδί με τον Ιακώβ, έστειλε για να τεκνοποιήσει μαζί του, την υπηρέτριά της την Βαλλά που ήταν και ετεροθαλής αδερφή της, από την οποία ο Ιακώβ απέκτησε δύο ακόμα γιους, Δαν και Νεφθαλί.

100. Η Εσθήρ ήταν μια Εβραία της Περσίας, που χάρη στη γενναιότητά της έσωσε το λαό της από την εξόντωση.

101. Η Ταμάρ ήταν βασίλισσα της Γεωργίας από το 1184 ως το 1213, στην ακμή της Γεωργιανής Χρυσής Εποχής. Η Τάμαρ ανακηρύχθηκε διάδοχος και συγκυβερνήτης από τον πατέρα της Γεώργιο Γ' το 1178, αλλά αντιμετώπισε σημαντική αντίδραση από τους ευγενείς κατά την άνοδό της στον θρόνο με πλήρη εξουσία, μετά το θάνατο του πατέρα της. Η Ταμάρ ήταν ιδιαίτερα ικανή στην εξουδετέρωση της αντίδρασης αυτής και ξεκίνησε μία δραστήρια εξωτερική πολιτική, επωφελούμενη από την παρακμή των εχθρικών Σελτζούκων.

τεχνάσματα, ώστε να αποκτήσουν κάποια δύναμη σε έναν κόσμο που διοικείται από άντρες (McDonald, 2014: 3-4).

Οι σύγχρονοι θηλυκοί κατεργάρηδες απεικονίζονται και στην πρωταγωνίστρια της Αμερικανίδας συγγραφέα Anita Loos στο κωμικό μυθιστόρημα *Gentlemen Prefer Blondes* (Οι Άντρες προτιμούν τις ξανθές) (1925) και στο κωμικό μυθιστόρημα *Cold Comfort Farm* (Η φάρμα της μαύρης συμφοράς) της Αγγλίδας συγγραφέα Stella Gibbons (1932). Οι συγκεκριμένοι θηλυκοί κατεργάρηδες είναι τα ιδανικά πρότυπα των γυναικείων κατεργάρηδων. Αναλυτικά στην ιστορία της Loos, η Λορελάι (Lorelei) γυρίζει σε όλη την Ευρώπη και ξεγελάει άνδρες ώστε να αγοράσουν τα διαμάντια της κάνοντάς τους προτάσεις αρραβόνων καθ' όλη τη διάρκεια του ταξιδιού της. Στην ιστορία της Gibbons, η Φλόρα (Flora) αφήνει τον εκλεπτυσμένο αστικό της κόσμο για να εισέλθει σε έναν άλλο πιο πρωτόγονο αγροτικό, οργανώνοντας έξυπνα τα πεπρωμένα των ανθρώπων που ζουν στο «Cold Comfort Farm» (McDonald, 2014: 3-4). Και οι δύο αυτές γυναίκες είναι πολύπλοκες, διαφορούμενες, επινοητικές και πιστές σε μία συγκεκριμένη φιγούρα κατεργάρη. Η Λορελάι και η Φλόρα καταφεύγουν συχνά σε τεχνάσματα και σε δόλο για να επιτύχουν τους στόχους τους. Η πραγματική δυαδικότητά τους έγκειται στη θέση και τον ρόλο τους μέσα στο σατιρικό κείμενο και ταυτόχρονα ως γυναίκες αντικατοπτρίζουν τη θέση των γυναικών στην κοινωνία κατά τη δεκαετία του 1920 και του 1930. Αυτές οι γυναίκες είναι οι «σύγχρονες» φιγούρες trickster, διαφορετικές βέβαια από εκείνες του παλιού πατριαρχικού κόσμου (McDonald, 2014: 53-55).

Με τις αλλαγές στον ρόλο των γυναικών στο σπίτι και στον χώρο εργασίας κατά τη δεκαετία του '20 και του '30, τον έλεγχο των γεννήσεων και την άνοδο του Flapper¹⁰², οι γυναίκες βρέθηκαν ανάμεσα σε δύο κόσμους. Πρέπει μια γυναίκα να είναι μητέρα και νοικοκυρά ή εργαζόμενη; Πρέπει να εκτιμήσει τα παραδοσιακά στιλ γυναικείου ντυσίματος ή να γίνει πιο σεξουαλική; Ακόμα και το στιλ και η συμπεριφορά της γυναίκας-πρότυπο του Flapper ήταν παράδοξα: μια ανδρόγυνη, παιδική γυναίκα. Στις δεκαετίες του 1920 και του 1930, η γυναίκα είχε βρεθεί σε αδιέξοδο. Της παρουσιάστηκαν ευκαιρίες να προοδεύσει, αλλά ταυτόχρονα πιέστηκε να παραμείνει και στην εγχώρια σφαίρα. Ενθαρρύνθηκε να έχει αυτοπεποίθηση και να γίνει σεξουαλική, αλλά επίσης τιμωρήθηκε για την απόρριψη των παραδοσιακών γυναικείων ρόλων και την απάρνηση της σεξουαλικότητάς τους. Ήταν δύσκολο για τις γυναίκες να βρουν έναν ρόλο «στην αμφίρροπη ατμόσφαιρα της δεκαετίας του 1920, διότι, ενώ το μέλλον «έκλεινε το μάτι» στις γυναίκες, ταυτόχρονα «η παράδοση τις έδενε» (Clements, 2004: 459), κάτι που φαίνεται να αναδεικνύεται και μέσα από την παρουσία γυναικών-κατεργάρηδων στα μυθιστορήματα της εποχής.

102. Κίνημα της δεκαετίας του 1920, κατά το οποίο μια μοντέρνα νεαρή γυναίκα είχε ως σκοπό να αψηφήσει τα συμβατικά πρότυπα συμπεριφοράς της εποχής.

Το σίγουρο είναι πως η φιγούρα του κατεργάρη μελετήθηκε για αιώνες ως ένα αρχέτυπο περίπλοκο που αλλάζει συνεχώς και που αποδεικνύει πως καθώς αλλάζουν η κοινωνία και ο πολιτισμός, αλλάζει μαζί τους και ο δόλος – δηλαδή, ο τρόπος εκφοράς και εμφάνισής του. Με κάθε αλλαγή στον πολιτισμό και με κάθε αλλαγή της θέσης των γυναικών στην κοινωνία, είναι αναπόφευκτο να εμφανίζεται ένας νέος θηλυκός κατεργάρης για να δείξει στις γυναίκες πώς να περιηγούνται στον νέο κόσμο. Αυτές οι θηλυκές φιγούρες κατεργάρη είναι κάτι περισσότερο από αντικείμενα γέλιου ή πρότυπο θορυβώδους χαρακτήρα: είναι οι αναπαραστάσεις και οι αντανάκλασεις των γυναικών στις σύγχρονες κοινωνίες τους. Αυτό έχει ως αντίκτυπο οι ιστορικοί να μπορούν μέσω των θηλυκών κατεργάρηδων να μελετήσουν τους ρόλους των γυναικών στην κοινωνία και οι γυναίκες από τη μεριά τους να μπορούν να αναζητήσουν καθοδήγηση σε αυτούς τους χαρακτήρες για την πλοήγηση σε αυτόν τον συνεχώς μεταβαλλόμενο κόσμο των γυναικών (McDonald, 2014: 53-55).

Όπως μπορούμε να συμπεράνουμε λοιπόν, η άποψη ότι γυναικεία φιγούρα του κατεργάρη δεν υπάρχει, διότι απλά πρόκειται για άνδρες που μεταμορφώνονται για λίγο σε γυναίκες, δεν υφίσταται, εφόσον οι αρχετυπικοί κατεργάρηδες ήταν πολιτισμικά παράγωγα πατριαρχικών κοινωνιών, κάτι που αλλάζει όσο αλλάζουν και εξελίσσονται οι κοινωνίες. Επομένως, θηλυκοί κατεργάρηδες υπήρχαν ανέκαθεν, ζούσαν όμως ανίσχυροι σε έναν πατριαρχικό κόσμο, εξού και αναγκάστηκαν να καταφύγουν σε τεχνάσματα (χαρακτηριστικό του κατεργάρη όλων των εποχών), προκειμένου να αποκτήσουν εξουσία και να επιβιώσουν σε έναν ανδροκρατούμενο κόσμο.

XIV. Επίλογος - Συμπεράσματα

Οι κατεργάρηδες στο πέρασμα των χρόνων γίνονται όλο και περισσότερο ανθρωπίνι και τα μαγικά στοιχεία της υπόστασης και των πράξεών τους εξαφανίζονται. Ταυτόχρονα, στις αρχές του 19ου αιώνα, τα κόλπα τους μετατοπίζονται από την εστίαση στις κοινωνικές σχέσεις, όπως αυτές διαμορφώνονται στην αναπτυσσόμενη πόλη (δηλαδή στο αστικό περιβάλλον).

Αξίζει να αναφερθεί ότι οι κατεργάρηδες είναι ορατοί σε πολλά αφηγηματικά είδη, από θεατρικά έργα, μπαλάντες και αστεία βιβλία, έως εφημερίδες και φυλλάδια. Οι παλαιότεροι κατεργάρηδες προκύπτουν μέσα από τη μυθολογία, τους θρύλους και γενικότερα τον λαογραφικό κόσμο, ενώ οι μεταμοντέρνοι μέσα από επώνυμα λογοτεχνικά ή κινηματογραφικά έργα. Σε οποιοδήποτε όμως είδος κι αν βλέπουμε τους κατεργάρηδες, μας αποκαλύπτουν όχι μόνο τις κοινωνικές εντάσεις, αλλά τις αλλαγές κατά την πορεία του χρόνου. Τέλος, όσον αφορά το φύλο του κατεργάρη, ασχέτως που οι αρσενικοί αρχετυπικοί κατεργάρηδες υπερτερούν, με την εξέλιξη των κοινωνιών εμφανίζονται ολένα και περισσότεροι θηλυκοί.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί εκ νέου, ότι τα τρολ, τόσο της λαογραφίας και της παράδοσης όσο και τα σύγχρονα, συνδέονται με τους κατεργάρηδες. Τα τρολ, όπως και οι κατεργάρηδες, χαρακτηρίζονται από το χιούμορ, τη σάτιρα, το πείραγμα, την κοροϊδία, τη φάρσα, τη στιλήτευση της καθημερινότητας και τη διακωμώδηση. Βέβαια, όπως και οι πράξεις των κατεργάρηδων έτσι και εκείνες των τρολ, πολλές φορές προκαλούν επιζήμιες ενέργειες για τα θύματά τους. Τα τρολ της λαογραφίας και της παράδοσης επέφεραν κυρίως σωματικές βλάβες στα θύματά τους, ενώ τα σύγχρονα τρολ προκαλούν κυρίως έντονες συναισθηματικές αντιδράσεις (μέσω της δημοσίευσης καυστικών σχολίων) που δεν αποκλείουν σε αρκετές περιπτώσεις και τις επακόλουθες σωματικές βλάβες των διαδικτυακών στόχων τους.

2.4. ΤΑ ΤΡΟΛ ΣΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟ

I. Εισαγωγή

Τα τρολ, όπως έχει ήδη επισημανθεί, αποτελούν ουσιαστικό μέρος της σκανδιναβικής λαϊκής παράδοσης γι' αυτό και η εμφάνισή τους είναι εκτενής στην εγχώρια λογοτεχνία και στον κινηματογράφο, εφόσον αποτελούν τη σύγχρονη πολιτιστική εικόνα της Σκανδιναβίας και ειδικότερα της Νορβηγίας. Αν και η εικόνα τους έχει υποστεί με την πάροδο του χρόνου πολλές αλλαγές, διατηρούν ωστόσο πολλά κοινά χαρακτηριστικά σε όλες τις αναπαραστάσεις τους. Φυσικά, η παραδοσιακή μορφή των τρολ έχει περάσει τα σύνορα της σκανδιναβικής χερσονήσου εμπνέοντας τη λογοτεχνία και τον κινηματογράφο κι άλλων χωρών.

II. Τα τρολ στη λογοτεχνία

Η πρώτη λογοτεχνική εμφάνιση των πλασμάτων που ονομάζονται τρολ εντοπίζεται στο παλαιότερο κείμενο για τον πολιτισμό των Νορβηγών και των Βίκινγκ που ήδη έχει αναφερθεί, το *Prose Edda* από το οποίο αντλούνται οι περισσότερες πληροφορίες για τα τρολ στη Βόρεια Ευρώπη και για την αντιμετώπισή τους από τους ανθρώπους κατά τη μεσαιωνική περίοδο και που αποτελεί μια πλούσια πηγή σε ό,τι αφορά τους σκανδιναβικούς μύθους. Ένα από τα κεφάλαιά του με τίτλο «Gylfaginning»¹⁰³ μιλάει για την περιπλάνηση ενός βασιλιά, του Gylfi, ο οποίος επιθυμεί να μάθει την πηγή δύναμης των θεών και αλλάζοντας αμφίεση και όνομα καταφέρνει να συνομιλήσει μαζί τους. Συγκεκριμένα, ο βασιλιάς Gylfi πληροφορείται την ύπαρξη ενός τρολ θηλυκού γένους στο «σιδηρούν δάσος» και γι' αυτό το λόγο ταξιδεύει στο Άσγκαρντ (Lindow, 2002: 19).

103. Το «Gylfaginning» είναι το πρώτο μέρος της πεζογραφίας του *Prose Edda* του 13ου αιώνα μετά τον «Πρόλογο» και ασχολείται με τη δημιουργία και την καταστροφή του κόσμου των θεών Εσίρ (*Æsir*) και πολλές άλλες πτυχές της σκανδιναβικής μυθολογίας. Το δεύτερο μέρος ονομάζεται «Skáldskaparmál» και το τρίτο «Háttata». Βλ. σχετικά: Lindow, 2002: 19.

Τα τrol εμφανίζονται και σε μια άλλη ιστορία του *Prose Edda*, με τίτλο «Bragi the Old» από το βιβλίο «*Skáldskaparmál*» («Η Γλώσσα της Ποίησης»). Σε αυτό περιγράφεται η συνάντηση μεταξύ μιας γυναίκας τrol και του ποιητή του 9ου αιώνα Bragi Boddason¹⁰⁴. Σύμφωνα με την αφήγηση, ο Bragi προχωρούσε μέσα σε ένα δάσος αργά το βράδυ, όταν συνάντησε μια γυναίκα η οποία αυτοσυστήθηκε λέγοντας τα εξής: «τα τrol με αποκαλούν φεγγάρι της κατοικίας Rungnir, αυτή που αποκτάει τον πλούτο του γίγαντα, καταιγίδα-μπάλα του ήλιου, φιλική παρέα μιας προφήτισσας/μάγισσας, φύλακα των τάφων, αυτή που καταπίνει τον τροχό του παραδείσου. Τι άλλο μπορεί να είναι ένα τrol εκτός από αυτά;» (Faulkes, 1995: 132).

Σύμφωνα με τον Swahn Jan-Öjvind (1995), τα μοναχικά τrol τείνουν να έχουν χαρακτηριστικά που προέρχονται τόσο από τους θρύλους όσο και από τα παραμύθια (Ingemark, 2005: 13-250). Ειδικά μάλιστα τα τrol των παραμυθιών είναι πανομοιότυπα εμφανισιακά με τους γίγαντες και ο ρόλος τους είναι ότι χρησιμεύουν ως υπερφυσικά μεγάλοι και επικίνδυνοι αντίπαλοι των ηρώων. Για την εμφάνιση των τrol έγινε εκτενής αναφορά, αλλά αξίζει να σημειωθεί και εδώ πως οι ιστορίες που ανήκουν στη λαϊκή λογοτεχνία απεικονίζουν τα τrol με έναν μάλλον ομοιόμορφο τρόπο.

Αρχικά, η φιγούρα του τrol περιοριζόταν στα σκανδιναβικά παραμύθια, όπως αυτό του Askeladden (πρόκειται για μια σειρά από νορβηγικούς μύθους με πρωταγωνιστή τον προαναφερθέντα ήρωα). Σε μία από τις ιστορίες, στο «The Ash-lad who had an eating with a troll»¹⁰⁵ περιγράφεται η συνάντηση του Askeladden ή Ash-lad με ένα τrol που τρομοκρατούσε τα αδέρφια του κάθε φορά που πήγαιναν στο δάσος να κόψουν ξύλα με σκοπό την οικονομική ανακούφιση του πατέρα τους. Ο εύστροφος Askeladden, που πάντα έβρισκε τον τρόπο να φέρει σε πέρας κάθε αποστολή, παρουσίασε τον εαυτό του στο τrol ως δυνατότερό του. Πιέζοντας με τα χέρια ένα κομμάτι τυρί, το οποίο το ανόητο πλάσμα πέρασε για πέτρα, κατέστησε τον εαυτό του αξιοσέβαστο και στο τέλος μπόρεσε να κόψει τα ξύλα που χρειαζόταν ο πατέρας του. Η ιστορία βέβαια συνεχίζει να εξυψώνει τον ευφυή άνθρωπο σε βάρος του άμυαλου τέρατος, με τον πρώτο να προκαλεί τον δεύτερο σε μια μονομαχία... φαγητού! Ενώ ο Askeladden έβαζε το γεύμα του σε έναν σάκο που είχε κρύψει κάτω από την μπλούζα του, το τrol καταβρόχθιζε λαίμαργα το γεύμα. Έπειτα, ο Askeladden έκοψε την υφασμάτινη κοιλιά του και υπέδειξε στο τrol να τον μιμηθεί. Το αποτέλεσμα ήταν το τrol να πεθάνει και ο Askeladden να κλέψει τον χρυσό του για να πληρώσει τα χρέη του πατέρα του (Asbjørnsen, C., & Moe, J., 1989: 263-265).

104. Ποιητής του 9ου αιώνα που υπηρέτησε αρκετούς Σουηδούς βασιλιάδες. Ο Bragi θεωρήθηκε ως ο πρώτος ποιητής που το όνομά του μνημονεύεται έως και σήμερα. Βλ. Ενδεικτικά: norse-mythology.org.

105. Νορβηγικό παραμύθι που συλλέχθηκε από τους Asbjørnsen και Moe (AT 1088). Βλ. σχετικά: Asbjørnsen, C., & Moe, J., 1989: 263-265. Η ιστορία προσαρμόστηκε σε κουκλοθέατρο του 1967 σε σκηνοθεσία του Ivo Caprino, με τίτλο «Gutten som kappåt med trollet», καθώς και στον κινηματογράφο, επίσης το 1967. Βλ. σχετικά: <https://www.imdb.com/title/tt0061741/>.

Μέχρι το τέλος του 16ου αιώνα, η πίστη των ανθρώπων στα τρολ είχε εξασθενήσει και στη συνέχεια, τα πλάσματα εμφανίζονταν μόνο στα γερμανικά παραμύθια (*märchen*), στις φανταστικές μπαλάντες, στα χιουμοριστικά παραμύθια και στους αιτιολογικούς θρύλους¹⁰⁶ που εξηγούσαν τοπογραφικά χαρακτηριστικά (Rosenberg, Brown, Brown, Hale & Sitarski, 1998: 666-667). Ωστόσο, μια πιο συστηματική συλλογή λαϊκών πεποιθήσεων για τα τρολ ξεκίνησε μετά τα μέσα του 19ου αιώνα, όταν έγινε σαφές ότι, παρά το γεγονός ότι τα τρολ ήταν μέρος της λαογραφίας όλων των σκανδιναβικών χωρών, οι ερμηνείες για τις εμφανίσεις και τους τρόπους διαβίωσής τους ποικίλλουν τόσο σε εθνικό όσο και σε τοπικό επίπεδο (Schön 1999, 11–15, στο Lönnngren, 2015: 206).

Όσον αφορά τα νορβηγικά παραμύθια, ο Peter Christen Asbjørnsen και ο Jørgen Moe δημοσίευσαν το 1841 τη συλλογή των νορβηγικών παραμυθιών με τον τίτλο *Norske Folkeeventyr* (Νορβηγικά Λαϊκά Παραμύθια). Αναμφίβολα εμπνεύστηκαν από τα αντίστοιχα των αδελφών Γκριμ (Grimm) στη Γερμανία και από το ευρύτερο πλαίσιο του κινήματος της οικοδόμησης μιας νορβηγικής εθνικής ταυτότητας. Οι Asbjørnsen και Moe διερεύνησαν τη λογοτεχνική παράδοση της χώρας, η συλλογή τους διευρύνθηκε σημαντικά σε επόμενες δημοσιεύσεις τους και παρουσιάζει μια ολοκληρωμένη εικόνα της νορβηγικής παράδοσης του 19ου αιώνα (Reinicke, 2015: 1-10). Οι ιστορίες αυτές έχουν επαναληφθεί σε πολλές εικονογραφημένες εκδόσεις του δέκατου ένατου αιώνα για παιδιά (Rosenberg, Brown, Brown, Hale & Sitarski, 1998: 666-667). Τα νορβηγικά παραμύθια που συνέλεξαν οι Asbjørnsen και Moe παρουσίαζαν τα τρολ με λαίμαργη φύση και τερατώση εμφάνιση που άλλοτε караδοκούν κάτω από γέφυρες και στο τέλος πέφτουν θύματα της αφελειάς του (όπως στο γνωστό παραμύθι «Three Billy Goats Gruff»¹⁰⁷) κι άλλοτε επιτίθενται σε ανθρώπινες συνοικίες με σκοπό να απαγάγουν γυναίκες, τραυματίζονται όμως στο άκουσμα μιας καμπάνας και μένουν για πάντα σημαδεμένα.

106. Οι αιτιολογικές ιστορίες είναι πολύ κοντά στον μύθο και ορισμένοι μελετητές τις θεωρούν ως ένα συγκεκριμένο είδος μύθου και όχι ως ξεχωριστή κατηγορία. Σε σύγχρονη χρήση ο όρος «αιτιολογία» χρησιμοποιείται για να αναφερθεί στην περιγραφή ή την ανάθεση αιτιών. Κατά συνέπεια, μια αιτιολογική ιστορία εξηγεί την προέλευση ενός εθίμου, μιας κατάστασης πραγμάτων ή ενός φυσικού χαρακτηριστικού στον ανθρώπινο ή θεϊκό κόσμο. Πολλές ιστορίες εξηγούν την προέλευση ενός συγκεκριμένου βράχου ή βουνού. Άλλοι εξηγούν εικονογραφικά χαρακτηριστικά, όπως η ινδουιστική αφήγηση που αποδίδει τον μπλε λαιμό του θεού Σίβα σε ένα δηλητήριο που έπινε σε αρχαϊκούς χρόνους. Το αιτιολογικό θέμα φαίνεται συχνά να προστίθεται σε μια μυθική αφήγηση εκ των υστέρων. Βλ. ενδεικτικά: <https://www-britannica-com.translate.goog/topic/myth/Relation-of-myths-to-other-narrative-forms#ref386938>.

107. Από τα πιο γνωστά παραμύθια με τρολ το «Three Billy Goats Gruff» (AT122E) όπου ένα τρολ απειλεί τρεις κατσίκες που πρέπει να περάσουν τη γέφυρα κάτω από την οποία το ίδιο ζει, ώστε να βοσκήσουν από την άλλη πλευρά της γέφυρας. Το παραμύθι καταγράφηκε για πρώτη φορά το 1845 από τον Νορβηγό συγγραφέα και λόγιο Peter Christen Asbjørnsen και τον Jørgen Engebretsen Moe, που ήταν συλλέκτες της νορβηγικής λαογραφίας (Norse Fairytales) και μεταφράστηκε στα αγγλικά από τον Sir George Webb Dasent το 1859. Βλ. Ενδεικτικά: Bann, 2014: 544-549.

Εικόνα 6. «De tre bukkerne Bruse»¹⁰⁸ (Hans Christian Olsen).

Αυτές οι ιστορίες είναι η απόδειξη πως η λαογραφία γύρω από τα τρολ έμεινε αναλλοίωτη στους αιώνες χάρη στους κατοίκους της υπαίθρου και οι οποίοι πιθανόν να συνέχισαν να πιστεύουν στα αλλόκοτα αυτά πλάσματα.

Στο δεύτερο μισό του ίδιου αιώνα, ο παγκοσμίου φήμης Ερρίκος Ίψεν (Henrik Ibsen) συνθέτει ένα δραματικό έργο με τίτλο *Peer Gynt*. Ο Ίψεν πέρασε 27 χρόνια στην Ιταλία και τη Γερμανία σε αυτοεπιβαλλόμενη εξορία, εν μέρει λόγω της απογοήτευσής του με την κατάσταση στη Νορβηγία. Η απομόνωση και η αυτάρκεια [ο βασιλιάς των τρολ Donregubben, δηλαδή «Dovre-old-man¹⁰⁹», εξηγεί ότι η κύρια κατευθυντήρια αρχή της κοινωνίας των τρολ είναι η αυτάρκεια, η οποία αντικατοπτρίζεται στο σύνθημά τους: «Troll, to thy self be enough!!» (Ibsen, 1936: 70), ρητό δανεισμένο από τον μονόλογο του Polonius στον Άμλετ: «To thine ownself be true» (Shakespeare, I. 564)] των τρολ στο έργο του *Peer Gynt*, το οποίο είναι μια σατιρική κριτική του νορβηγικού εθνικού ρομαντισμού όπως παρουσιάζεται στη λαϊκή λογοτεχνία, υπογραμμίζεται ξεκάθαρα, όταν ο βασιλιάς τρολ δείχνει με υπερηφάνεια πως ο γιος του Peer, ο εγγονός του, «έχει γερά μωρά σε όλη τη χώρα» (Ibsen, 1936: 234). Ο Ίψεν, επηρεασμένος από τη μυθολογία του τόπου του, γράφει για τη συνάντηση του ήρωά του με μια ομάδα τρολ στις δύσβατες και ορεινές περιοχές της Νορβηγίας. Οι περιγραφές του για τα τρολ ποικίλουν σε σχέση με ό,τι γνώριζαν μέχρι στιγμής οι αναγνώστες δίνοντάς τους χαρακτηριστικά ζώων. Μία ακόμα βασική διαφορά είναι η ύπαρξη ενός έξυπνου τρολ, του βασιλιά των τρολ. Ο πρωταγωνιστής, μάλιστα, ενστερνίζεται την άποψή του, που θέλει να θέτουμε ως προτεραιότητα τον εαυτό μας και όχι τη γνώμη του κόσμου (Reinicke, 2015: 3-4). Ο Ίψεν στο *Peer Gynt* χρησιμοποίησε

108. Πηγή: Βλ. Σχετικά (folklorethursday.com)

109. Η λέξη «Dovre» αναφέρεται στην οροσειρά Dovrefjell της Νορβηγίας. Βλ. σχετικά: Reinicke, 2015: 3-4.

την πρωτογενή νορβηγική μορφή του τρολ για να συμβολίσει ένα απεχθές κατά τη γνώμη του χαρακτηριστικό, αντιπροσωπευτικό του νορβηγικού χαρακτήρα. Η περιγραφή των τρολ από τον Ίψεν έχει σκοπό να μπερδέψει ο πρωταγωνιστής την κόρη του βασιλιά των τρολ με μια γυναίκα-άνθρωπο. Ωστόσο, όταν τη συνοδεύει στην αίθουσα των τρολ κάτω από το βουνό, ταυτόχρονα εισάγεται στην αληθινή φύση των τρολ. Παρά την ανθρώπινη εμφάνισή τους, τα τρολ εξακολουθούν να είναι πλάσματα κατά το ήμισυ ζώα και ως προς το υπόλοιπο άνθρωποι. Έχουν δηλαδή ουρές (αν και τις χρησιμοποιούν ως «αξεσουάρ» μόδας, βάζοντας μεταξωτούς φιόγκους) και στη φυσική τους κατάσταση εμφανίζονται ως ζωικά όντα (Ibsen, 1936).

Στο έργο του Ίψεν, όλα όσα χρησιμοποιούν τα τρολ πρέπει να προέρχονται από το βουνό και ενώ ο βασιλιάς διαβεβαιώνει επανειλημμένα τον Peer ότι δεν υπάρχει πραγματική διαφορά μεταξύ ανθρώπων και τρολ, με τα τελευταία να είναι τόσο ανεκτικά, που επιτρέπουν στον Peer να διατηρήσει ακόμη και τη χριστιανική του πίστη. Τελικά, όμως, αποδεικνύεται ότι η ανθρώπινη φύση στην πραγματικότητα δεν είναι συμβατή με τους τρόπους των τρολ. Παινούμενος από την ικανότητά του να αντιλαμβάνεται, ο Peer θα περιέλθει σε μια κατάσταση ευτυχισμένης άγνοιας η οποία είναι εγγενής στα τρολ. Αυτή η κατάσταση ήταν παρόμοια με την κατάσταση αθωότητας των ζώων, που οφείλεται στην έλλειψη ανθρώπινης νοημοσύνης. Σύμφωνα με τον Peer, τα τρολ αντιπροσωπεύουν τη γη και τη φύση και πιο συγκεκριμένα τη χώρα της Νορβηγίας, αντικατοπτρίζοντας τα ρομαντικά ιδανικά για τον εθνικισμό και τον πατριωτισμό. Η διαφορά του Peer με τα τρολ του Ίψεν είναι ότι η αντίληψη των τρολ για τον κόσμο είναι θολή και ατελής, αλλά αποφασίζουν συνειδητά να μην τη διορθώσουν, να την αγκαλιάσουν και να την αντιμετωπίσουν ως πλεονέκτημα έναντι της ανθρωπότητας (Reinicke, 2015: 3-4).

Πολλές από τις σκανδιναβικές παραλλαγές των τρολ έχουν παρουσιαστεί γραφιστικά από καλλιτέχνες όπως ο John Bauer¹¹⁰ (1882-1918), ο Theodor Kittelsen (1857-1914) και η Jenny Nyström (1854-1946). Ωστόσο, τον 20ό αιώνα τα τρολ είχαν μια μικρή βελτίωση όσον αφορά τον χαρακτήρα τους από τον John Bauer στο «The Changeling» (1913)¹¹¹, ο οποίος τα απεικονίζει ως πολυμήχανα πλάσματα που μερικές φορές είναι και συμπονετικά (Geller, 2018).

110. Τζον Άλμπερτ Μπάουερ (1882–1918): Σουηδός εικονογράφος και ζωγράφος. Σπούδασε στη Βασιλική Ακαδημία Τεχνών της Σουηδίας και το 1904 εικονογράφησε το πρώτο του βιβλίο «Lappland». Είναι γνωστός για τις εικονογραφίες του στις πρώτες εκδόσεις του «Bland tomtar och troll» (Among Gnomes and Trolls), με ιστορίες σουηδικής λαογραφίας και παραμυθιών. Βλ. Ενδεικτικά: amazon.com.

111. Η ιστορία της συγγραφέα Helena Nyblom Bort by tingarna «The Changelings» δημοσιεύθηκε στην ανθολογία παραμυθιών *Bland tomtar och troll* το 1913. Η ιστορία αφορά έναν πατέρα τρολ που κλέβει από το λίκνο της τη μικρή πριγκίπισσα Bianca Maria και την αντικαθιστά με το δικό του παιδί. Τα παιδιά μεγαλώνουν και κανένα από αυτά δεν ταιριάζει με τις νέες οικογένειες. Τις μέρες του γάμου τους, και οι δύο φεύγουν στα σπίτια τους και όλα τακτοποιούνται ξανά. Βλ. ενδεικτικά: <https://www.europeana.eu/>.

Εικόνα 7. «Η πριγκίπισσα και τα τρολ¹¹²», (John Bauer, 1913).

Από τις απεικονίσεις τους, καθώς και από τις περιγραφές των τρολ στα παραδοσιακά παραμύθια, μαθαίνουμε ότι τα τρολ διαθέτουν πολλές μορφές και πολλά διαφορετικά χαρακτηριστικά. Έτσι, μερικές φορές βοηθούν απροσδόκητα τους ανθρώπους με τους οποίους είναι εξοικειωμένα. Αυτή τους η ιδιότητα μαζί με άλλα κοινά με τους ανθρώπους χαρακτηριστικά τους τα καθιστά μερικές φορές ηθικές πυξίδες (Schön, 1999: 16, 20), όπως στη γνωστή ιστορία της Σουηδής συγγραφέως Selma Lagerlöf (1858–1940) «Bort by tingen» (Changeling, 1992). Εδώ, το όμορφο και ευγενικό παιδί ενός ζευγαριού αγροτών από τη Σουηδία ανταλλάσσεται με ένα τρολ-παιδί που είναι άσχημο και συνεχώς ουρλιάζει. Η καλόκαρδη σύζυγος εξακολουθεί να φροντίζει το μωρό τρολ, παρότι οι υπηρέτες της παύουν πια να την σέβονται. Η καλόκαρδη μητέρα παίρνει πίσω το πραγματικό παιδί της μόνο όταν για χάρη του παιδιού τρολ έχει εγκαταλείψει το πιο αγαπητό της πράγμα, την αγάπη του συζύγου της, καθώς εκείνος δεν συμμερίζεται τις ανησυχίες της για το ξένο πλάσμα. Όταν ο πραγματικός γιος τους επιστρέφει και πάλι στους φυσικούς του γονείς, αποδεικνύεται ότι η μητέρα τρολ του συμπεριφέρθηκε με τον ίδιο φιλόστοργο τρόπο. Φροντίζοντας το άσχημο τρολ, η μητέρα-άνθρωπος έσωσε με αυτόν τον τρόπο τη ζωή του γιου της. Με ρίζες σε μια μακρά παράδοση της σκανδιναβικής λαογραφίας η ιστορία της Lagerlöf είναι ένα καλό παράδειγμα για το πώς το τρολ απεικονίστηκε σε σκανδιναβικά παραμύθια του 20ού αιώνα ως μορφή άλλοτε κακή αλλά μερικές φορές και εκπληκτικά δίκαιη (Schön, 1999: 20, στο Lönngren, 2015: 208).

Επίσης, το τρολ εμφανίζεται μερικές φορές σε περιοχές που κατοικούν άνθρωποι και παρουσιάζεται ως ένας καλά διαμορφωμένος χαρακτήρας συγκριτικά με τη μυθολογική παράδοση. Ένα παράδειγμα αυτού του τύπου απεικόνισης μπορεί να βρεθεί στο μυθιστόρημα του Σουηδού συγγραφέα

112. Πηγή: Βλ. ενδεικτικά: www.nationalmuseum.se.

Kerstin Ekman *Rövarnai Skuleskogen* (The Forest of Hours, 1998), όπου παρακολουθούμε τη δράση ενός τρολ με το όνομα Skord για 500 χρόνια, από τον 14ο αιώνα και μετά. Ο Skord θαυμάζει τους ανθρώπους για την ικανότητά τους να κρατούν έξω τη βροχή και να χειρίζονται τη φωτιά. Στην προπάθειά του να μοιάσει στους ανθρώπους, μαθαίνει να μιλάει λατινικά και κοινωνικοποιείται με τους άλλους μαθητές. Ορισμένες φορές ζει ως ληστής, χρυσοχόος και τσαρλατάνος και συγχρωτίζεται με ωραίες νεαρές κυρίες, καθώς και με υπηρέτριες. Τελικά, ο Skord ερωτεύεται την Xenia, γεγονός που βιώνει ως μια συνταρακτική εμπειρία που τον κάνει πιο ανθρώπινο και λιγότερο τρολ (Lönnngren, 2015: 208-209).

Η μορφή του τρολ που αποδόθηκε από τον Ekman είναι ενδιαφέρουσα για διάφορους λόγους. Η μεγάλη διάρκεια ζωής του τρολ επιτρέπει στον συγγραφέα να απεικονίσει τις ανθρώπινες συνθήκες για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο από αυτό που θα ήταν δυνατό με έναν άνθρωπο ως βασικό ήρωα. Σε αυτήν την περίπτωση, οι ομοιότητες του τρολ με τους ανθρώπους σημαίνουν ότι το τρολ μπορεί να κινείται αρκετά ελεύθερα στο ανθρώπινο πλαίσιο, ενώ ο μη ανθρώπινος χαρακτήρας του δίνει μια εξωτερική προοπτική από την οποία μπορεί να παρατηρήσει και να σχολιάσει αντικειμενικά τις ανθρώπινες συνθήκες. Με άλλα λόγια, το λογοτεχνικό μοτίβο του τρολ λειτουργεί ως τέχνασμα που επιτρέπει στον άνθρωπο να αντιληφθεί τη ίδια του τη φύση στον άξονα του χρόνου και του χώρου. Το μυθιστόρημα είναι επίσης ενδιαφέρον, επειδή επισημαίνει τις δομές εξουσίας του 20ού αιώνα, μέσα στις οποίες διαμορφώνεται το τρολ, συμπεριλαμβανομένων των δίπτυχων: πόλη και ερημιά, σύγχρονη εποχή και νεότερη εποχή, φως και σκοτάδι, πολιτισμένος και πρωτόγονος κόσμος, κάτοικος και άστεγος, παραδοσιακό και δυνητικά ανατρεπτικό, χριστιανισμός και άλλες θρησκείες (Lönnngren, 2015: 208-209). Επομένως, στη σύγχρονη λογοτεχνία του 20ού αιώνα, η μορφή του τρολ αποτελεί συνισταμένη διαφορετικών παραγόντων και γίνεται κατανοητή μέσα από την παγκόσμια τάξη μετά την αποικιοκρατία, την ανάπτυξη των σκανδιναβικών κρατών πρόνοιας και τα σύγχρονα δυτικά πρότυπα σχετικά με το φύλο και τη σεξουαλικότητα (Lönnngren, 2015: 205).

Μια άλλη ιστορία του T. H. White, «The troll», που χρονολογείται από το 1935, διαδραματίζεται στη Βόρεια Σουηδία, όπου ο αφηγητής διαμένει σε ένα απομακρυσμένο ξενοδοχείο κατά τη διάρκεια αλιευτικών διακοπών. Μετά από ένα τρομερό όνειρο που περιλαμβάνει αίμα που βγαίνει από μια πόρτα που συνδέει το δωμάτιό του με το διπλανό, ο άνθρωπος ξυπνά και κοιτάζει μέσα από την κλειδαρότρυπα, για να δει ένα γιγαντιαίο και γκροτέσκο τρολ να τρώει μια γυναίκα ζωντανή. Το τρολ περιγράφεται ως οκτώ πόδια ψηλό, αποκρουστικό σε εμφάνιση, με ένα φλογερό καταχθόνιο στόμα που καίει τα ίχνη αίματος από το θύμα του. Τα μάτια του αφηγητή συναντούν αυτά του τρολ και ο αφηγητής γρήγορα υποχωρεί στο κρεβάτι του. Την επόμενη μέρα, μετά από έρευνα για τους κατοίκους του διπλανού δωματίου, μαθαίνει ότι εκεί μένουν ένας νεαρός καθηγητής και η σύζυγός του, αλλά ότι η σύζυγος είχε απουσιάσει κάποια στιγμή τη νύχτα. Ο αφηγητής αρχίζει να πιστεύει ότι ο ίδιος ο

καθηγητής είναι ένα τρολ με ικανότητα να μεταμορφώνεται (shape shifter), εντύπωση που επιβεβαιώνεται όταν βλέπει τον άντρα να μετατρέπεται σε τρολ στην τραπεζαρία του ξενοδοχείου. Αν και οι άλλοι ένοικοι του ξενοδοχείου δεν φαίνεται να το παρατηρούν, ο αφηγητής επιβεβαιώνει τις υποψίες του κουνώντας το χέρι του τρολ, το οποίο καίγεται και φουσκώνει. Το τρολ απειλεί να τον φάει και ο αφηγητής περνάει την ημέρα σε κατάσταση παραληρήματος στην απομακρυσμένη και απομονωμένη πόλη. Τελικά, επιστρέφει στο δωμάτιό του, αλλά κρατάει μια σειρά από χάντρες προσευχής στην τσέπη της πιτζάμας του. Όταν έρχεται το τρολ τη νύχτα, τα χέρια του αγγίζουν τις χάντρες του κομπολογιού κι εκείνο φωνάζει από τον πόνο, συρρικνώνεται σε μέγεθος και φεύγει από το παράθυρο. Το επόμενο πρωί, ο αφηγητής ακούει ότι το πτώμα του καθηγητή έχει βρεθεί σε μια κοντινή λίμνη. Η ιστορία τελειώνει εκεί χωρίς συγκεκριμένες εξηγήσεις, με τη σύγχυση και την αβεβαιότητα του αφηγητή να περνά και στον αναγνώστη.

Η παραπάνω αφήγηση αποδεικνύει πως τα τρολ της σύγχρονης λογοτεχνίας δεν χρειάζονται πλέον αυστηρούς φανταστικούς περιορισμούς, κάτι που επιβεβαιώνεται και με άλλα παραδείγματα, όπως το μυθιστόρημα του Björn Kurtén, *Dance of the Tiger*, (Ο χορός του Τίγρη) (1980) που αφαιρεί ακόμη και το υπερφυσικό πλαίσιο των τρολ. Το μυθιστόρημα τοποθετείται στην Εποχή των Παγετώνων όπου τα τρολ είναι οι Νεάντερταλ που ζουν μαζί με τους πρωταγωνιστές του Cro-Magnon¹¹³. Ο Kurtén, ως παλαιοντολόγος που είναι, συνυπογράφει τη θεωρία ότι τα τρολ της λαϊκής παράδοσης μπορεί να είναι μια μακρινή προγονική μνήμη ενός άλλου ανθρώπινου είδους και τα τρολ του δεν είναι λιγότερο ανθρώπινα από τους άλλους πρωταγωνιστές του. Το έργο του Kurtén είναι ωστόσο μια απόκλιση από τον κανόνα και τα περισσότερα λογοτεχνικά τρολ παραμένουν σε ένα πλαίσιο τουλάχιστον φανταστικό (Bann, 2014: 6-7).

Η ιστορία «Troll Bridge» (Το τρολ της γέφυρας) (1992) του Pratchett εντάσσεται φαινομενικά στο φανταστικό σύμπαν των μυθιστορημάτων του «Discworld» (1983 έως σήμερα), ενός φανταστικού κόσμου στον οποίο συνυπάρχει η μαγεία με τη βιομηχανική τεχνολογία. Τα τρολ του Pratchett δεν είναι πλέον τόσο απειλητικά όσο άλλα είδη, με τη μεγάλη τους δύναμη να διοχετεύεται συνήθως σε χειρωνακτική εργασία και να εργάζονται στα πανδοχεία της πόλης. Ως πέτρινα πλάσματα τρώνε βράχια και δεν μπορούν να αφομοιωθούν με τα ζωντανά όντα, αν και υπονοείται ότι κάποια προσπαθούν παρ' όλα αυτά. Ο εγκέφαλός τους, με βάση το πυρίτιο, τα κάνει να συμπεριφέρονται άσχημα, εκτός και αν η θερμοκρασία είναι πολύ κρύα, αλλά έχουν προσωπικότητα και μάλιστα περιστασιακά εμφανίζονται ως πρωταγωνιστές.

113. Οι πρώτοι Ευρωπαίοι σύγχρονοι άνθρωποι ή Cro-Magnons ήταν οι πρώτοι πρώτοι σύγχρονοι άνθρωποι (Homo sapiens) που εγκαταστάθηκαν στην Ευρώπη, καταλαμβάνοντας την ήπειρο πιθανώς πριν από 48.000 χρόνια. Αλληλεπιδράσαν και διασταυρώθηκαν με τους αυτόχθονες Νεάντερταλ που εξαφανίστηκαν πριν από 40.000 έως 35.000 χρόνια. Βλ. ενδεικτικά: Klein, 2003: 1525-1527.

Σε μια άλλη αφήγηση, στη σύντομη ιστορία του Neil Gaiman, που ονομάζεται επίσης «Troll Bridge» και εμφανίζεται στη συλλογή του 1998 *Smoke and Mirrors* (Καπνός και καθρέφτες), το τρολ δεν αναζητά σάρκα, αλλά κάτι πιο εφήμερο: τη ζωή που μετριέται με βάση τις εμπειρίες. Εδώ, ένα αγόρι που διασχίζει ένα μονοπάτι, πείθει το τρολ που ξεπετάγεται μπροστά του να το αφήσει να φύγει και να το φάει αργότερα, αφού θα έχει ζήσει πληρέστερα, μια σκηνή που επαναλαμβάνεται σε όλα τα εφηβικά χρόνια του αγοριού. Τελικά, ο πρωταγωνιστής επιστρέφει ως ενήλικος πλέον στη γέφυρα πενθώντας τις χαμένες ευκαιρίες της ζωής του που την προσφέρει στο τρολ. Καθώς το τρολ καταβροχθίζει τη ζωή του άντρα, τα δύο σώματα ανταλλάσσονται και ο πρωταγωνιστής αποχωρεί από την κοινωνία κάτω από τη γέφυρα, ενώ το τρολ κατευθύνεται προς τον κόσμο σφυρίζοντας.

Τα τρολ εμφανίζονται και σε αρκετά άλλα έργα με διάφορες ιδιότητες και ενδιαφέροντες χαρακτήρες. Για παράδειγμα, στο μυθιστόρημα «Troll King» (Βασιλείας τρολ) του John Vornholt (2002) τα τρολ, αν και γιγαντιαία και άσχημα, είναι συμπαθητικά και θλιβερά ως χαρακτήρες, σκλάβοι των δράκων και των μάγων που κυβερνούν τον κόσμο τους. Επίσης, στο μυθιστόρημα «Valiant» (Ανρείος) της Holly Black, όπου η δεκαεπτάχρονη Valerie φεύγει τρέχοντας στη Νέα Υόρκη, προσπαθώντας να ξεφύγει από μια ζωή που την καλύπτει, έχοντας μια νέα ταυτότητα, συναντά μια συμμορία καταληψιών που ζουν στο δαιδαλώδες σύστημα του μετρό της πόλης. Στη σύγχρονη αυτή ιστορία ένα τρολ που ζει κάτω από μια γέφυρα ονομάζεται Ravus και είναι ένας θεραπευτής και μία πλήρης προσωπικότητα από μόνος του. Αν και η Val, η ηρωίδα της ιστορίας, αρχικά βρίσκει τον Ravus άγριο, οι απόψεις της αρχίζουν να αλλάζουν, όταν μαθαίνει περισσότερα γι' αυτόν. Ο Ravus έχει ενοχοποιηθεί για δολοφονία και η Val, αποφασισμένη να αποδείξει την αθωότητά του, καταλήγει να τον ερωτευθεί πριν καν ξεκαθαρίσει η υπόθεση (Bann, 2014: 6).

Πρέπει, βέβαια, να επισημανθεί πως, παρά τα ιδιαίτερα τρολ που αναφέραμε, η μορφή του τρολ που κυρίως χρησιμοποιείται στη λογοτεχνία από τους συγγραφείς είναι το γιγάντιο νορβηγικό τρολ¹¹⁴, που είναι περισσότερο γνωστό στους Άγγλους αναγνώστες μέσω των σκανδιναβικών συλλογών λαϊκών παραμυθιών των μέσων του 19ου αιώνα. Επομένως, δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι οι Ευρωπαίοι γείτονες της Σκανδιναβίας (δηλαδή οι Άγγλοι) υιοθέτησαν κατεξοχήν τη συγκεκριμένη εικόνα του τρολ. Οι Βρετανοί συγγραφείς φαντασίας, όπως ο C. S. Lewis, ο J. R. R. Tolkien και η J. K. Rowling ήταν εκείνοι που χρησιμοποίησαν κατεξοχήν τη φιγούρα του τρολ στις σύγχρονες λογοτεχνικές ιστορίες

114. Πολλοί μελετητές της σουηδικής και της νορβηγικής λαογραφίας κάνουν διάκριση μεταξύ των τρολ (σουηδικό/νορβηγικό τρολ, δανέζικο τρολ) και των γιγάντων (σουηδικά jätte, νορβηγικά jotun, δανέζικα jætte). Στη νορβηγική παράδοση οι δύο κατηγορίες δεν διακρίνονται σαφώς, αλλά στη σουηδική και τη δανική παράδοση μπορεί να γίνει διάκριση μεταξύ των jätte, που μοιάζουν με τα ισλανδικά τρολ, και των τρολ γενικά, που είναι όντα ανθρώπινου μεγέθους και ζουν στις δικές τους κοινότητες απομονωμένα από τον άνθρωπο. Βλ. Ενδεικτικά: Rosenberg, Brown, Brown, Hale & Sitarski, 1998: 666-667.

τους και επιπλέον όλοι τους διατήρησαν το άκαμπτο, άσχημο και επιθετικό αρχέτυπο των τρολ (Harris, 2019).

Για παράδειγμα, τα τρολ εμφανίζονται στο *Χόμπιτ* και στον *Άρχοντα των Δαχτυλιδιών* του J. R. R. Tolkien ως κακόβουλα, αλλά χιουμοριστικά και γκροτέσκο. Ο Tolkien στήριξε την εικόνα του γι' αυτά τα πλάσματα σε μελέτες του από ισλανδικές πηγές. Επιπλέον, ο Tolkien δεν παραλείπει να προσθέσει στον φανταστικό του κόσμο και τα ταραχώδη τρολ δίνοντας τους μία φύση, αλλά αρκετές ταυτότητες. Τα τρολ της Μέσης Γης χωρίζονται σε Πετραία, για τα οποία ο ήλιος λειτουργεί σαν το βλέμμα της Μέδουσας και τα μετατρέπει σε πέτρα και σε τρολ της Σπηλιάς, τα οποία φέρουν λέπια σαν δράκοι, ενώ το αίμα τους έχει μαύρο χρώμα. Ένα τέτοιο αντιμετώπισε με επιτυχία ο πρωταγωνιστής του *Άρχοντα των Δαχτυλιδιών*, Φρόντο. Περιστασιακά αναφέρονται κι άλλα τρολ συνδεδεμένα με άλλα στοιχεία και μέρη της φύσης, ωστόσο όλα ακολουθούν το μοτίβο του γιγαντώσωμου, απεχθούς και βίαιου πλάσματος, οπότε δεν είναι τυχαίο πως ο κακός της ιστορίας Sauron χρησιμοποιεί τα τρολ σαν στρατιώτες του (Tolkien, 2001-2003).

Μία ακόμα αναπαράσταση των τρολ που φαίνεται να ακολουθεί πιστά τη σκανδιναβική λαογραφία βρίσκεται στο πρώτο βιβλίο του *Harry Potter*, τη *Φιλοσοφική Λίθο* (*The Philosopher's Stone*): τη νύχτα του Halloween κι ενώ όλοι γιόρταζαν αμέριμνοι τη γιορτή των πνευμάτων, η μικρή Ερμιόνη συνάντησε έναν γκρίζο γίγαντα με κοντά πόδια, πλατιά αυτιά και δυσάρεστη οσμή. Το φρικτό τέρας δεν ήταν παρά ένα τρολ που κατανικήθηκε από τον Ρον, έχοντας μάθει επιτέλους να προφέρει σωστά το ξόρκι «Wingardium Leviosa». Το τρολ φυσικά δεν βρέθηκε τυχαία στο οικοτροφείο μάγων, αφού ο κακός αυτής της ιστορίας Voldemort εκμεταλλεύτηκε τη βίαιη φύση του, με σκοπό να επιφέρει σοβαρές ζημιές. Επομένως και εδώ, όπως και στη Μέση Γη του Tolkien, τα τρολ δεν δρουν αυθαίρετα, αλλά στρατολογούνται από τους κακούς της ιστορίας (Rowling, 2001).

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί η τριλογία *Trylle* της Amanda Hocking, στην οποία τα πρωταγωνιστικά πλάσματα φέρουν μικρές ομοιότητες με τα τρολ. Εκτός του ότι ο τίτλος μοιάζει αρκετά με τη λέξη τρολ, επιπλέον το σύστημα της κοινωνίας των Trylle λειτουργεί με την αλλαγή παιδιών τους με βρέφη θνητών, κάτι που θυμίζει αρκετά τις φοβίες και τους μύθους των μεσαιωνικών Σκανδιναβών για το changelling. Ένα ακόμα κοινό σημείο είναι ο δεσμός των Trylle με τη φύση και η κατοίκησή τους σε δάση. Επιπλέον, όταν τα άλλοτε μωρά μεγαλώνουν και επιστρέφουν στις οικογένειές τους, αυτές τους υποδέχονται σε πέτρινα οικήματα κάτω από τη χλωρή βλάστηση, κατά τα άλλα όμως το μοτίβο θυμίζει περισσότερο τα νεραϊδοπαίδια της μυθολογίας (Hocking, 2010).

Όσον αφορά τη σκανδιναβική λογοτεχνία του 20ού αιώνα, μπορούμε να αναφέρουμε τα εξής διηγήματα και μυθιστορήματα που έχουν μεταφερθεί και στον κινηματογράφο: το διήγημα «Skifting» (αγγλική μετάφραση «Changeling») της Δανής συγγραφέως Charlotte στην ομώνυμη συλλογή διηγημάτων *Skifting*, (*Changeling Stories*, 1996 στο Weitze, 1996: 7-27), το μυθιστόρημα *Ennen*

päivänlaskua ei voi («Not Before Sundown», 2003) της Φινλανδής συγγραφέως Johanna Sinisalo και το *Gräns* (αγγλική μετάφραση *Border*) του Σουηδού συγγραφέα John Ajvide Lindqvist στη συλλογή διηγημάτων *Pappersväggar* (αγγλική μετάφραση *Let the Old Dreams Die*) 2012). Επίσης, θα αναφερθούμε στο μυθιστόρημα *Stallo* (2012) του Σουηδού συγγραφέα Steven Spjut.

Στο μυθιστόρημα «Changeling» συναντάμε την πρωταγωνίστρια Maria που μεγάλωσε στη Δανία με αρκετά συνηθισμένους γονείς, ωστόσο η ίδια ένιωθε πάντα διαφορετική διότι η εμφάνισή της αποκλίνει από το σύγχρονο δυτικό γυναικείο πρότυπο. Η Maria είναι παχουλή, έχει μεγάλα αυτιά και δόντια, καθώς και τριχωτά χέρια και πόδια. Επίσης «δεν ήταν ποτέ έξυπνη κοπέλα και δεν κατάφερε ποτέ να κινηθεί φυσικά φορώντας μια στενή κόκκινη φούστα. [...] Όταν η Maria το δοκίμασε μια φορά σε ένα κατάστημα, οι ραφές της φούστας έσπασαν» (Weitze, 1996: 15). Επιπλέον, η συμπεριφορά της δεν είναι κατάλληλη για μια νεαρή κοπέλα, καθώς, για παράδειγμα, φυσά τη μύτη της δημόσια (Lönnngren, 2015: 210). Επειδή η Maria αποτυγχάνει να ενσαρκώσει το ιδανικό γυναικείο πρότυπο, αντιμετωπίζει μεγάλες δυσκολίες να τραβήξει την προσοχή του αντίθετου φύλου και δεν έχει καμία σεξουαλική επαφή μέχρι το βράδυ που, σε μια διακοπή ηλεκτρικής ενέργειας στη γειτονιά της, συναντά στο σκοτάδι έναν άντρα που την ακολουθεί στο διαμέρισμά της και κοιμάται μαζί της. Ο άντρας προς έκπληξή της μοιάζει πολύ με την ίδια. Όταν η Maria ξυπνά το πρωί, ο άντρας έχει ήδη φύγει, ενώ εκείνη μένει έγκυος και μέχρι το τέλος της ιστορίας παραμένει με το παιδί στην κοιλιά (Lönnngren, 2015: 210).

Αυτή η ιστορία δείχνει τη σημασία των κοινωνικών προτύπων που σχετίζονται με το φύλο και τη σεξουαλικότητα στην απεικόνιση των τρωλ, πτυχές που σύμφωνα με τον λαογράφο Aili Nenola αφορούν γενικότερα τη λαογραφία (Nenola, 1993: 49-62). Στην εκπροσώπηση της Maria υπάρχουν σαφείς παραλληλισμοί με τα «warped girls», τα οποία η Maria Margareta Österholm μελέτησε πρόσφατα. Πρόκειται για κορίτσια που δεν μπορούν ή δεν θέλουν να προσομοιάζουν με το γυναικείο πρότυπο του βιολογικού φύλου (Österholm, 2012: 53-8) εξαιτίας του φεμινισμού, της αποστροφής και της υπερβολής (Gurlesque, 2010· Österholm, 2012: 99-103, στο Lönnngren, 2015: 210). Ο όρος «warped girls» είναι σίγουρα κοντά στο γυναικείο γκροτέσκο (Russo, 1994) και επιπλέον ταξινομείται σε μια μακρά παράδοση κωμικών απεικονίσεων άσχημων γυναικών στη δυτική κουλτούρα (On Ugliness, 2007: 158-77). Έτσι, η Maria εμφανίζεται ως μέρος του δανικού ισοδύναμου με τη σουηδική κωμική κουλτούρα για την οποία γράφει η Anna Lundgren στη διατριβή της «Alltannat änallvar» (αγγλική μετάφραση «Anything but Seriousness», 2008) (Lönnngren, 2015: 210).

Στο «Skifting» η παραβίαση των κανόνων είναι μέρος της διασκέδασης, ειδικά επειδή η ίδια η Maria δεν φαίνεται να ενδιαφέρεται πάρα πολύ για την εμφάνισή της. Όπως σημειώνουν και οι Österholm και Lundberg, τέτοιες παραστάσεις μπορούν να γίνουν κατανοητές υπό το φως της έννοιας «ευπρέπεια» σύμφωνα με την Beverly Skeggs (1997). Η αδεξιότητα, η μη ελκυστική εμφάνιση και η ακατάλληλη συμπεριφορά της Maria, μαζί με το γεγονός ότι απλά μαζεύει έναν άνδρα από το δρόμο

και κάνει σεξ μαζί του, την αποκλείει από το να είναι μια αξιοσέβαστη, αντιπρόσωπος του γυναικείου φύλου. Ωστόσο, ένας παράγοντας που διακρίνει τη Maria από τα κορίτσια που μελετά ο Österholm είναι ότι υπάρχει μια εσωτερική-λογοτεχνική εξήγηση για τον λόγο για τον οποίο είναι διαφορετική, κάτι που η ίδια μαθαίνει όταν επισκέπτεται τους παππούδες της στη Νορβηγία: η Maria και οι παππούδες της είναι τρολ, αλλά ο πατέρας της είναι άνθρωπος και προέρχεται από ορφανοτροφείο της Δανίας, καθώς οι ίδιοι οι παππούδες δεν μπορούσαν να κάνουν παιδιά. Όταν ο πατέρας της Maria μεγάλωσε, παντρεύτηκε μια γυναίκα-άνθρωπο και μαζί της έκανε μια κόρη. Όταν αυτή η κόρη ήταν τριών ετών, ενώ περνούσε το καλοκαίρι με τους παππούδες της, εκείνοι την αντικατέστησαν με ένα παιδί του οποίου οι γονείς είχαν πεθάνει. Το βιολογικό παιδί των γονέων της Maria έμεινε στα σκαλιά ενός σπιτιού κοντά στους παππούδες της και η ίδια η Maria στάλθηκε πίσω στη Δανία (Lönnngren, 2015: 210). Το γεγονός ότι η Maria και οι παππούδες της είναι τρολ συνδέει τις παραστάσεις τους με παραδοσιακές απεικονίσεις τρολ, των οποίων η ασχήμια είναι βασικό χαρακτηριστικό και στοιχείο τόσο κωμικό όσο και απωθητικό. Ωστόσο, από τη σκοπιά της θεωρίας του φύλου, τα μη προτιμώμενα ή μη αντιπροσωπευτικά της θηλυκότητας στοιχεία που είναι εμφανή στη Maria καθίστανται αβλαβή, καθώς εξηγούνται από το «trollness» της και επομένως δεν αποτελούν στοιχεία μιας τυπικής γυναίκας. Ορισμένες πτυχές που αποκλίνουν εντελώς από τις κανονιστικές πεποιθήσεις για το ανθρώπινο σώμα υπογραμμίζουν τον άλλο εαυτό της, όπως η μακριά «ανάπτυξη στο κάτω μέρος της πλάτης» της Maria, που τελικά συνειδητοποιεί ότι πρόκειται για ουρά. Ένα ακόμα χαρακτηριστικό γνώρισμα για τη μη ανθρώπινη φύση της είναι ο καφετής λεκές στα πράσινα μάτια της, ένας λεκές που φαίνεται να δείχνει στην ίδια πόσο τρολ είναι, δεδομένου ότι η γιαγιά της επισημαίνει ότι και η ίδια έχει πολλά από αυτά τα χαρακτηριστικά (Weitze, 1996: 15).

Αυτή η έντονη διάκριση μεταξύ τρολ και ανθρώπου εμφανίζεται επίσης στην απεικόνιση της ιστορίας της σεξουαλικότητας, καθώς οι άνθρωποι ζευγαρώνουν συνεχώς και αποκλειστικά με τους ανθρώπους και τα τρολ με τρολ, αν και μπορεί να μην γνωρίζουν καν ότι ανήκουν σε αυτές τις ομάδες. Έτσι, το ζευγάρι των τρολ σε αυτήν την ιστορία, όπως και στα παραδοσιακά παραμύθια με παρόμοιες αφηγήσεις, λειτουργούν ως ένα είδος παραμορφωτικού καθρέφτη για την ετεροφυλόφιλη πυρηνική οικογένεια (Schön, 1999: 16, στο Lönnngren, 2015: 211-212). Ωστόσο, δεν φαίνεται να υπάρχει φθόνος για τους ανθρώπους από την πλευρά των τρολ. Τα ίδια ακολουθούν τα δικά τους πρότυπα ομορφιάς και ζευγαρώνουν σύμφωνα με την έλξη και την αγάπη, όπως και οι άνθρωποι.

Στη σουηδική λογοτεχνία και το μυθιστόρημα *Gräns* η οποία έχει μεταφερθεί και στον κινηματογράφο, η Maria του *Skifting* έχει έναν πολύ πιο σκοτεινό αντίστοιχο χαρακτήρα, την Tina. Η Tina είναι ένας ελκυστικός χαρακτήρας που μπορεί να μυρίζει τη νευρικότητα των άλλων και επομένως εργάζεται στα σουηδικά τελωνεία. Μαθαίνουμε ότι το χονδροειδές και άσχημο πρόσωπό της έγινε ακόμη πιο απωθητικό αφού χτυπήθηκε από κεραυνούς σε ηλικία δέκα ετών και για αυτόν τον λόγο

πάντα την απέρριπτε το αντίθετο φύλο. Ενδεικτικό είναι το περιστατικό στην αφήγηση της ιστορίας, όπου κάποιοι λαθρέμποροι ξεκίνησαν περιστασιακά «να της φωνάζουν για τον τρόπο που τους κοίταζε και ότι έπρεπε να βγει από τη δυστυχία της» (Ajvide Lindqvist, 2012: 9).

Σε αντίθεση με τη Maria στο *Skifting*, η Tina, η οποία ανακαλύπτει σταδιακά ότι είναι τρολ και όχι άνθρωπος, παραβίασε ακούσια το όριο μεταξύ ανθρώπων και τρολ, καθώς ζει με τον κτηνοτρόφο Roland. Ωστόσο, η σχέση τους στερείται πάθους, αλλά δύσκολα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και φιλική, καθώς ο Roland φαίνεται ότι ενδιαφέρεται κυρίως για τα χρήματά της. Η Tina επέλεξε να ζήσει μαζί του, απλώς και μόνο επειδή ο Roland είναι ο μόνος άντρας που έχει δείξει ποτέ ενδιαφέρον για αυτήν. Το ζευγάρι δεν βρίσκεται ποτέ ερωτικά: τη μόνη φορά που δοκίμασαν, η Tina πονούσε τόσο πολύ που στη συνέχεια έδωσε στον Roland την ελευθερία να κοιμηθεί με άλλες γυναίκες αν το επιθυμεί και εκείνος το κάνει. Όλα αλλάζουν όταν η Tina συναντά τον Vore, έναν άντρα που περνάει επανειλημμένα από τα τελωνεία και για τον οποίο η Tina πιστεύει ότι κρύβει κάτι. Ωστόσο, δεν υπάρχει τίποτα παράνομο στις αποσκευές του, αλλά κατά τη διάρκεια του σωματικού ελέγχου που του ασκήθηκε αποδεικνύεται ότι ο Vore, παρά την σχεδόν «υπερβολική αρρενωπότητα», έχει έναν κόλπο αντί για ανδρικό μόριο. Όταν στη συνέχεια ο Vore μένει για κάποιο χρονικό διάστημα στον ξενώνα της Tina, συνειδητοποιούν ότι έχουν πολλά κοινά. Και οι δύο αντιμετωπίζουν δυσκολίες με την ηλεκτρική ενέργεια, διότι υπάρχει στο εσωτερικό του σώματός τους. Επίσης, και οι δύο έχουν πληγεί από κεραυνό, αγαπούν το δάσος, μισούν τα σκυλιά και έχουν μια σπάνια ικανότητα να βρίσκουν μανιτάρια. Το πόσο συμβατοί είναι το συνειδητοποιούν τη νύχτα που δεν συγκρατούν τα συναισθήματά τους και πέφτουν ο ένας στην αγκαλιά του άλλου ανακαλύπτοντας τη διαφορετικότητά τους σε σχέση με τους ανθρώπους και στο κομμάτι της σεξουαλικότητας. Επιπλέον, όταν ο Vore στο τέλος της ιστορίας μένει έγκυος, η Tina αποφασίζει να τον ακολουθήσει στα μεγάλα δάση του Βορρά. Έτσι, το μυθιστόρημα *Gräns* τελειώνει παρόμοια με το *Skifting*, όπου η Maria φεύγει από τη Νορβηγία για να επιστρέψει στη Δανία και να αναζητήσει τον πατέρα του αγέννητου παιδιού της (Ajvide Lindqvist, 2012: 1-73).

Εκ παραλλήλου, οι χαρακτήρες και τα γεγονότα στο φινλανδικό μυθιστόρημα *Not Before Sundown* (Όχι πριν το ηλιοβασίλεμα) ξεπερνούν τα όρια και παραβιάζουν τους κανόνες, κάτι που έχει επισημανθεί και από τον Roger A. Adkins στη διατριβή του (Adkins 2010: Κεφάλαιο 4). Σε αυτό το μυθιστόρημα, ο κύριος χαρακτήρας είναι ο νεαρός, ομοφυλόφιλος φωτογράφος Mikael, του οποίου τα φωτεινά σγουρά μαλλιά και τα μπλε μάτια, του χάρισαν το ψευδώνυμο «Άγγελος». Τα γεγονότα λαμβάνουν χώρα στο Ελσίνκι της Φινλανδίας, όπου τα τρολ, που από καιρό πιστεύεται ότι είναι μυθολογικά πλάσματα, ανακαλύφθηκε ότι ήταν πραγματικοί θηρευτές που έζησαν στις αρχές του 20ού αιώνα. Στον δρόμο για το σπίτι αργά ένα βράδυ, ο Mikael βρίσκει ένα εγκαταλελειμμένο τρολ-παιδί έξω από το σπίτι του και αντιδρά έντονα: «είναι το πιο όμορφο πράγμα που έχω δει ποτέ. Ξέρω αμέσως ότι το θέλω» (Sinisalo, 2000: 13). Ενώ γνωρίζει ότι είναι λάθος, παίρνει το παιδί στο σπίτι, το βάζει στο

κρεβάτι και το ταΐζει. Ο Mikael ονομάζει το τρολ Pessi. Είναι ένα γοητευτικό πλάσμα που μυρίζει μεθυστικά κέδρο, εκπέμποντας τόσες μεγάλες ποσότητες φερομόνων, ώστε ο Mikael στην πάροδο του χρόνου δυσκολεύεται να ελέγξει τις σεξουαλικές του επιθυμίες. Οι περιστασιακές ομοφυλοφιλικές συναντήσεις που είχε ο Mikael μέχρι τότε απέκτησαν δευτερεύουσα σημασία και στη συνέχεια χρησιμοποιούνται κυρίως για να αποκτήσει πληροφορίες ή να ωφελήσουν κάπως τον Pessi. Ωστόσο, για να προστατεύσει τον Pessi από την έντονη σεξουαλικότητά του, ο Mikael ξοδεύει όλο και περισσότερο χρόνο έξω από το σπίτι, γεγονός που κάνει τον Pessi να ζηλεύει, καθώς, όταν ο Mikael επιστρέφει σπίτι, εκείνος μυρίζει τους εραστές του.

Ο ομοφιλόφιλος και το τρολ (Sinisalo, 2000: 191) είναι ένα απλοποιημένο λαογραφικό ζευγάρι αντιθέτων που περιπλέκεται σε μεγάλο βαθμό από τις παιδόφιλες πτυχές της αγάπης του Mikael για τον Pessi. Πράγματι, στις συζητήσεις του σύγχρονου σκανδιναβικού πλαισίου, αυτό καθιστά τον Mikael «τέρας». Είναι επίσης δυνατό το τρολ να γίνει κατανοητό ως όρος που χρησιμοποιείται μερικές φορές στη γκέι αργκό και αναφέρεται σε έναν γκέι άντρα που περιπλανιέται για σεξ. Σύμφωνα με την ίδια λογική, το τρολάρισμα (που αναλύεται σε επόμενο κεφάλαιο) στοχοποιεί συζητήσεις του διαδικτύου με ανάλογο περιεχόμενο και χρησιμοποιείται επίσης και ως ουσιαστικό για να περιγράψει μεγαλύτερους γκέι άντρες που προσπαθούν να βρουν νεότερους (Coleman, 1999: 292· Cage, 2003: 100· Krappitz, 2013: 22).

Ωστόσο, η σύλληψη της σχέσης του Mikael και του Pessi μόνο στο επίπεδο του δίπτυχου μεταξύ θύματος και δράστη θα ήταν υπερ-απλούστευση. Αντίθετα, με την ισχυρή και άμεση ορμονική του επίδραση στον Mikael, ο Pessi μπορεί επίσης να θεωρηθεί ως μια σύγχρονη εκδοχή του θεού της αγάπης της ρωμαϊκής μυθολογίας, του Amor (Ερωτός). Μόνο στο τέλος του μυθιστορήματος, όταν ο Mikael ακολούθησε τον Pessi στο δάσος, εκφράζεται η ίδια η ουσία της σχέσης τους: «ενθουσιασμός και ελαφρύς φόβος και... μεγάλη και βαθιά αγάπη» (Sinisalo, 2000: 229). Έτσι, σε αυτήν την ιστορία, η φιγούρα του τρολ δημιουργεί ευκαιρίες για μια αμοιβαία, συναισθηματική σχέση αυτοθυσίας πέρα από τις αντιθέσεις, όπως παιδιού/ενηλίκας, ζώου/ανθρώπου, ετεροφυλόφιλου/ομοφυλόφιλου και άντρα/γυναίκας (Lönngren, 2015: 215).

Μια άλλη ενδιαφέρουσα πτυχή της σχέσης μεταξύ των τρολ και των ανθρώπων στα τρία κείμενα που αναφέρθηκαν είναι ότι καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα ιδεών στη μετααποικιακή συζήτηση σχετικά με έννοιες όπως η πλειονότητα, η μειονότητα, το έθνος, η φυλή και η εθνικότητα. Όπως σημειώνει ο Elleke Boehmer, η «μετα-αποικιακή λογοτεχνία» είναι μια ευρεία έννοια, αλλά σε γενικό επίπεδο μπορεί να περιγραφεί ως «εκείνη που ελέγχει κριτικά ή ανατρεπτικά την αποικιακή σχέση» (Boehmer, 2005: 3). Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι κατά τη διάρκεια της εμφάνισης των σκανδιναβικών εθνικών κρατών τον 18ο και 19ο αιώνα, υποστηρίχθηκε ότι τα τρολ στη σκανδιναβική λαογραφία ήταν στην

πραγματικότητα κάτοικοι της νήσου Sámis¹¹⁵. Ανεξάρτητα από την αξιοπιστία αυτών των ευρημάτων, είναι ενδιαφέρον ότι στο μυθιστόρημα της Weitze *Changeling* οι «άνθρωποι» ως ομάδα περιγράφονται ως ανοιχτόχρωμοι, ξανθοί, λείοι και όμορφοι, ενώ τα τρολ μελαχρινά, μαύρα, τριχωτά και άσχημα, φορτωμένα στερεότυπα μιας αποικιακής παγκόσμιας τάξης, τα οποία αμφισβητήθηκαν αργότερα κατά τη μετααποικιακή συζήτηση (Weitze, 1996: 7-27).

Επίσης, στο μυθιστόρημα *Gräns*, η αξιοσημείωτη σημασία της φυλής σε σχέση με τις κατηγορίες «ανθρώπινο» και τρολ είναι ήδη εμφανής στην αρχή της ιστορίας, καθώς η Tina αντιδρά στο γεγονός ότι ο Vore αντιπροσωπεύει ένα στερεότυπο, «δεδομένης της εμφάνισής του: γωνιακό πρόσωπο, χαμηλό μέτωπο, μικρά, βαθιά μάτια κάτω από τα θαμνώδη φρύδια, μούσι και μεσαίου μήκους μαλλιά. Θα μπορούσε να είχε παίξει έναν Ρώσο επιτυχημένο σε μια ταινία δράσης» (Ajvide Lindqvist, 2012: 1). Αυτό το απόσπασμα επισημαίνει ιδιαίτερα τη συσχέτιση μεταξύ φυλής και κοινωνικής τάξης (Crenshaw, 1994: 1241-1299), που δημιουργήθηκε με τη στερεοτυπική αντίληψη του Vore ως Ρώσου δολοφόνου, σύμφωνα με την οποία άτομα που μοιάζουν με αυτόν εμπίπτουν σε μια κατηγορία που συνδέεται γενικά με χαμηλή εκπαίδευση και κοινωνική κατάσταση. Αυτή η συσχέτιση φαίνεται επίσης στα μυθιστορήματα *Changeling* και στο *Not Before Sundown*, αλλά το *Gräns* πραγματεύεται σε μεγάλο βαθμό την ιδέα (Lönngren, 2015: 215-216).

Συγκεκριμένα, στο *Gräns* το απόσπασμα όπου η Ρέβα δηλώνει ότι «οι άνθρωποι δεν πίστευαν στα τρολ. Κι αν βρήκαν κάποια, τα κλείδωσαν σε ψυχιατρικά ιδρύματα, τους αφαίρεσαν τις ουρές τους, τα αποστείρωσαν και τα ανάγκασαν να μάθουν τη γλώσσα των ανθρώπων. Προσπάθησα να ξεχάσω ότι κάτι αντίστοιχο υπήρχε ακόμη» (Ajvide Lindqvist, 2012: 68), βασίζεται σε δυσάρεστους παραλληλισμούς με τη σουηδική ιστορία αναγκαστικής στέρωσης¹¹⁶ και άλλες επιθέσεις σε εθνοτικές μειονότητες όπως οι Ρομά, καθώς και σε κοινωνικές ομάδες όπως οι ψυχικά ασθενείς. Όπως ανέφεραν οι Gunnar Broberg και Mattias Tydén, τέτοιες προσπάθειες είχαν ως στόχο να αντιμετωπίσουν εκείνους που ήταν «unwanted in the People's Home» (ανεπιθύμητοι σε δημόσιες δομές), ιδέα που αντανάκλαται και στην περίπτωση της Reva. Με ιστορική ακρίβεια (Broberg & Tydén, 2005: 97), η Reva ισχυρίζεται ότι «άκουσε ότι οι άνθρωποι είχαν στειρωθεί κατά τη δεκαετία του 1970» και αναρωτιέται αν αυτό

115. Όπως ήδη αναφέρθηκε, πρόκειται για τον γηγενή πληθυσμό που είχε απομακρυνθεί όταν οι σημερινοί έποικοι αποίκισαν τη γη τους (Schön 1999: 18–9, στο Lönngren, 2015: 215).

116. Στη Σουηδία έως και 60.000 χιλιάδες άνθρωποι στειρώθηκαν, κατά την πλειονότητά τους γυναίκες, προκειμένου να επιτευχθεί ο σκοπός, που δεν ήταν άλλος από το να απαλλαγεί η σουηδική κοινωνία από απογόνους φυλών "κατώτερου τύπου" και να επικρατήσει η αρία φυλή. Σύμφωνα με την πολύμηνη δημοσιογραφική έρευνα του Ματίε Ζαρέμπα, τα συγκεκριμένα προγράμματα ευγονικής ξεκίνησαν από το 1935, κορυφώθηκαν το 1946 και σταμάτησαν το 1976. Δηλαδή, για περισσότερο από 40 χρόνια οι σουηδικές αρχές διεξήγαγαν ένα απολύτως μυστικό και συστηματικό πρόγραμμα υποχρεωτικής στέρωσης γυναικών, κατά κανόνα, με καθαρά ναζιστικού τύπου κριτήρια (<https://www.rizospastis.gr/story.do?id=3696780>).

συνέβη στους γονείς της (Ajvide Lindqvist, 2012: 65). Στο *Gräns*, η Reva συνειδητοποιεί τελικά ότι αποτελεί «τα λάφυρα του πολέμου στη χώρα της». Αυτό το συμπέρασμα υπογραμμίζεται από το γεγονός ότι οι γονείς της είναι θαμμένοι σε έναν μη αναγνωρισμένο τάφο, ο οποίος, σύμφωνα με τη Reva, μοιάζει με «έναν μη αναγνωρισμένο μαζικό τάφο» (Ajvide Lindqvist, 2012: 71-72), υποδηλώνοντας έναν περαιτέρω παραλληλισμό με τον πόλεμο και τη σφαγή.

Στο *Skifting*, αυτή η αντίθεση μεταξύ του ανθρώπινου ιδανικού και του τρόπου ζωής των τρολ αποτυπώνεται σε μεγάλο βαθμό ως μια κωμική αντίφαση μεταξύ των δύο ομάδων. Κρύο, σκοτεινό και βρόμικο χαρακτηρίζουν τον κανόνα των τρολ, ζεστό, φωτεινό και καθαρό τον ανθρώπινο. Πρόκειται για ένα δανεισμό από τις ιδέες του συγγραφέα Jonas Frykman. Αυτή η λογοτεχνική κατασκευή είναι μέρος μιας πολιτιστικής αντίληψης για τη «βρομιά», που σχετίζεται με ομάδες που δεν ανήκουν στη σκανδιναβική χώρα της μεσαίας τάξης. Όπως σημειώνει ο Frykman, στη Σουηδία η «βρομιά» συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με εθνοτικές ομάδες, όπως οι Ρομά ή άλλοι νομάδες (Frykman & Löfgren, 1987: 163). Ο Ebbe Schön συζητά επίσης αυτήν τη σύνδεση, ισχυριζόμενος ότι υπάρχουν ομοιότητες μεταξύ παραδοσιακών ιστοριών σχετικά με τα τρολ και χαρακτηριστικά των νομαδικών κοινοτήτων όπως οι Ρομά: τα μαύρα μαλλιά, τα κολλώδη δάχτυλα και η αξιοπιστία (Schön, 1999: 18–19, στο Lönngren, 2015: 217-218).

Στη σουηδική λογοτεχνία, ένα καλό παράδειγμα αυτής της αναδρομικής σύνδεσης μπορεί να βρεθεί στο διήγημα του Selma Lagerlöf *En historia från Halland* (αγγλική μετάφραση «Μια ιστορία από το Halland», 1915) στο οποίο ένας νεαρός μαθαίνει από τον πατέρα του: «θυμηθείτε αυτό, μην εμπιστεύεστε ποτέ έναν τσιγγάνο γιατί δεν είναι της ίδιας φυλής [με εμάς] [καθώς] πάντα θέλουν να μας προδώσουν. Σχετίζονται περισσότερο με τρολ παρά με εμάς. [...] Είναι επίσης σαν τρολ, καθώς γλιστρούν ευχαρίστως στα χωριά και χαμογελούν και είναι φίλαντοι, ώστε να παίρνουν τις δουλειές από εμάς τους αγρότες και να παντρεύονται τις κόρες μας και να παίρνουν τα αγροκτήματά μας. Αλλά δυστυχισμένος είναι αυτός που παίρνει έναν από αυτούς στο σπίτι, επειδή το τρολ [ως χαρακτήρας] εμφανίζεται πάντα στο τέλος» (Lagerlöf, 1992: 15-36).

Στο μυθιστόρημα *Not Before Sundown* διατυπώνεται το ερώτημα ποιος χαρακτηρίζεται ως άνθρωπος σε σχέση με τη φυλή, την εθνικότητα και την κοινωνική τάξη. Πράγματι, όπως σημειώνει ο Nestingen, το μυθιστόρημα της Johanna Sinisalo «προετοιμάζει μια κριτική για την εθνική παράδοση, στοχεύοντας στο λογοτεχνικό κατεστημένο και τις εθνοκεντρικές και ανθρωποκεντρικές έννοιες του εθνικού πολιτισμού» (Nesting, 2008: 159). Οι συνέπειες τέτοιων ιδεολογιών είναι ιδιαίτερες εμφανείς στον ρόλο της γειτόνισσας του Pessi και του Mikael, της Palomita, μιας νέας γυναίκας Φιλιππινέζας που έχει μεταφερθεί στη Φινλανδία για να παντρευτεί. Δεν μιλά τη γλώσσα και δεν έχει άδεια να φύγει από το διαμέρισμα, εκτός εάν ο σύζυγός της Pentti συμφωνήσει. Η Palomita χρησιμοποιείται από τον Pentti ως σκλάβο του σεξ και οικονόμος, αλλά στο πλαίσιο της ιστορίας είναι

επίσης ο πρώτος άνθρωπος που καταλαβαίνει ότι ο Pessi ζει πραγματικά στο διαμέρισμα του Mikael. Στο τέλος του μυθιστορήματος, ο Pessi και η Palomita αφήνονται έξω από τις αντίστοιχες φυλακές τους περίπου την ίδια ώρα. Ο Pessi λαθραία στην αγκαλιά του Mikael και η Palomita, ενώ χτυπά την πόρτα του διαμερίσματος από μέσα, για να προσελκύσει την προσοχή των αστυνομικών ώστε να την εντοπίσουν και να την ελευθερώσουν (Sinisalo, 2000). Με την Palomita το μυθιστόρημα επισημαίνει ένα παγκόσμιο πλαίσιο σημαντικών διαχωρισμών μεταξύ των ατόμων. Ορισμένοι από αυτούς, κυρίως Δυτικοί άνθρωποι και άνδρες, φυλακίζουν τους άλλους, που είναι κυρίως μη Δυτικοί, γυναίκες και ζώα.

Το φαγητό και ο τρόπος που γευματίζει κάποιος είναι επίσης ένα σημαντικό στοιχείο διάκρισης για την απόδοση σε κάποιον του χαρακτηρισμού άνθρωπος ή τρολ. Στο *Skifting*, οι παππούδες της Maria προσφέρουν στους καλεσμένους τους φρέσκες προνύμφες όταν κάνουν πάρτι, ενώ στο φλιτζάνι του καφέ της γιαγιάς της Maria επιπλέει μια νεκρή μύγα. Επιπλέον, η ίδια η Maria προτιμά να τρώει με τα δάχτυλά της και στη συνέχεια να τα γλείφει για να τα καθαρίσει (Weitze, 1996: 7-27). Για τον Mikael στο μυθιστόρημα *Not Before Sundown*, οι προτιμήσεις του Pessi για φαγητό είναι ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματά του. Πρώτα ο Mikael πρέπει να καταλάβει τι τρώει ο Pessi και στη συνέχεια πρέπει να αντιμετωπίσει το κυνήγι του Pessi προς αναζήτηση ζωντανής τροφής, όπως αρουραίων και ινδικών χοιριδίων (Sinisalo, 2000). Ωστόσο, η σημασία του φαγητού είναι πιο ορατή στο μυθιστόρημα *Gräns* όπου η αγάπη της Reva για γυμνοσάλιαγκες, σούσι και μανιτάρια είναι μερικά από τα σημαντικά χαρακτηριστικά της. Τρώει επίσης πολτοποιημένα σκουλήκια και κατά τη διάρκεια μιας επίσκεψης στο ερειπωμένο εξοχικό σπίτι όπου έζησε μέχρι τα δύο της χρόνια θυμάται ξαφνικά ότι δεν είχε λιμοκτονήσει ως παιδί, καθώς έτρωγε μυρμήγκια τα οποία τώρα δοκιμάζει ξανά. Επιπλέον, θυμάται ακόμα να θηλάζει σε αυτήν την ηλικία από τη μητέρα της (Ajvide Lindqvist, 2012: 1-73), μια πτυχή ιδιαίτερου ενδιαφέροντος, καθώς στη νορβηγική, σουηδική, φινλανδική και εσθονική λαογραφία, ο εκτεταμένος θηλασμός σήμαινε ότι το παιδί θα μπορούσε να γίνει μάγισσα ή γίγαντας. Πράγματι, το γεγονός ότι ο θηλασμός έχει μειωθεί στη Δύση κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα μπορεί να συνδεθεί με τις αντιλήψεις ότι είναι μια παλιομοδίτικη και χυδαία πρακτική (Weiser-Aall, 1976: 221, 225-226, στο Lönngren, 2015: 211-222).

Τα λογοτεχνικά κείμενα παρουσιάζουν επίσης τις παραδοσιακές πεποιθήσεις για τα τρολ ως όντα εκτός της χριστιανικής κοινότητας. Αυτή η ιδέα εμφανίζεται ως πιο παλιά στο διήγημα *En historia från Halland*¹¹⁷ (Μια ιστορία από το Halland) (1915) της Selma Lagerlöf, στο οποίο αναφέρεται ότι οι τσιγγάνοι σχετίζονται με τρολ, πράγμα που σημαίνει ότι δεν μπορούν ποτέ να είναι «ειλικρινείς, Χριστιανοί» (Lagerlöf, 1992: 37-66).

117. Το *Trolls and people* είναι μια συλλογή από γραπτά σε δύο μέρη της Selma Lagerlöf που περιέχει διηγήματα, επιστολές, ομιλίες και ένα ποίημα. Το διήγημα *En historia från Halland* ανήκει στο πρώτο μέρος.

Όσον αφορά το μύθο ότι τα τρολ κλέβουν και αποθηκεύουν χρυσό, στο *Skifting* ένα όμορφο χρυσό ρολόι βρίσκεται στο κέντρο της ιστορίας. Και παρά το γεγονός ότι οι παππούδες της Μαρίας έχουν μπασούλα γεμάτα χρυσό, φαίνεται να ζουν μια εντυπωσιακά απλή ζωή (Weitze, 1996). Αντίθετα, η Reva στο μυθιστόρημα *Gräns* ισχυρίζεται ότι αυτός ο μύθος (δηλαδή, ότι τα τρολ είναι κλέφτες και κάτοχοι χρυσού) δεν είναι αληθινός και είναι ο άνθρωπος Roland που κλέβει την περιουσία της στο τέλος της ιστορίας (Ajvide Lindqvist, 2012). Στο μυθιστόρημα *Not Before Sundown*, τα τρολ επικεντρώνονται στην κλοπή αντικειμένων (όπως όπλα) που μπορούν να ανατρέψουν την κατάστασή τους (Sinisalo, 2000).

Η ανατροπή των μύθων σχετικά με τα τρολ εκτείνεται επίσης στην πιο γνωστή και προκλητική ιδέα ότι κλέβουν τα παιδιά των ανθρώπων. Στο μυθιστόρημα *Skifting*, η γιαγιά της Maria αναφέρει ελεύθερα ότι έκλεψαν τον πατέρα της από τους ανθρώπους επειδή δεν μπορούσαν να έχουν δικά τους παιδιά. Αργότερα, αντάλλαξαν το εγγόνι τους με το μωρό τρολ Maria, απλώς και μόνο επειδή ήταν αυτό που ήθελαν περισσότερο, ανατρέποντας έτσι το μύθο: αντί να κλέβουν παιδιά ανθρώπων, παίρνουν ένα τρολ και επιστρέφουν το ανθρώπινο μωρό (Weitze, 1996). Στο μυθιστόρημα *Gräns*, η αφήγηση σχετικά με την απαγωγή είναι πολύ πιο σημαντική, καθώς αποδεικνύεται ότι ο Vore πουλάει παιδιά. Όπως γράφει ο Vore σε μια επιστολή του προς τη Reva, η κλοπή παιδιών είναι απλώς κάτι που κάνουν τα τρολ, μια ενέργεια χωρίς περαιτέρω επιπτώσεις στον χαρακτήρα τους: «η δουλειά μου ήταν η πώληση παιδιών. Αν ήμουν άνθρωπος, θα ήμουν κακός. Δεν ξέρω πώς με κρίνεις. Αλλά ο νόμος θα με βάλει στη φυλακή ισόβια. Έχω σταματήσει τώρα» (Ajvide Lindqvist, 2012: 72). Για τη Reva, η ανακάλυψη ότι ο Vore κλέβει παιδιά ήταν σοκαριστική, αλλά ταυτόχρονα σε κάποιο βαθμό αγκαλιάζει αυτήν την παράδοση ως ένα είδος εκδίκησης για την άρνηση της σύγχρονης, σκανδιναβικής κοινωνίας για την ύπαρξη των τρολ παιδιών» (Ajvide Lindqvist, 2012: 68). Στο μυθιστόρημα *Not Before Sundown*, χρησιμοποιείται επίσης ο μύθος της απαγωγής παιδιών, αν και με ανατρεπτικό τρόπο: τα τρολ δίνουν το παιδί τους, τον Pessi, στον Μίκαελ, έτσι ώστε η ισχυρή ορμονική επιρροή του (συγκεκριμένα, η μυρωδιά του) να κερδίσει ένα άλλο άτομο στην πλευρά των τρολ. Έτσι, στο τέλος της ιστορίας τα τρολ δίνουν ένα παιδί, αλλά «κλέβουν» έναν άνδρα (Sinisalo, 2000).

Το μυθιστόρημα *Stallo*, που εξελίσσεται στην περιοχή Kiruna της Σουηδίας, η κυρίαρχη σκανδιναβική λαογραφία σχετικά με τα τρολ, συμπεριλαμβανομένης της αλλαγής σχήματος (*shape-shifting*) (Schön, 1999: 77, στο Lönnngren, 2015: 225-226), της λαχτάρας για παιδιά ανθρώπων και της αναξιοπιστίας, συνδυάζεται με πιο συγκεκριμένους μύθους της νήσου Samis για τους ανθρώπους που μπορεί να προϋπήρχαν ιστορικά, αλλά των οποίων η ύπαρξη πλέον έχει συνδεθεί με τον μύθο: «υποτίθεται ότι είναι αφύσικα μεγάλοι και έχουν μια γευστική προτίμηση στην ανθρώπινη σάρκα» (Kjellström, 1976, στο Lönnngren, 2015: 226). Οι μύθοι στο *Stallo* επισημαίνουν το γεγονός ότι κάθε εθνοτική ή άλλη ομάδα έχει τα δικά της τρολ. Το τρολ είναι επομένως μια κατασκευή, ένας τρόπος

οριοθέτησης μιας ομάδας από την άλλη. Ωστόσο, ο λαογραφικός και επομένως διαπραγματεύσιμος χαρακτήρας του τρολ προσφέρει επίσης τις δυνατότητες για περισσότερο ή λιγότερο ανατρεπτικές παραβιάσεις διαφορετικών πολιτιστικών ορίων. Στο *Stallo*, καθώς εξελίσσεται η ιστορία, η σχέση μεταξύ ανθρώπων και τρολ γίνεται όλο και πιο αμφισβητήσιμη και τα όρια ολοένα και πιο θολά. Πράγματι, στο τέλος του μυθιστορήματος δεν είμαστε απολύτως σίγουροι για το ποιος καθορίζει ποιον, ποιος είναι υπεύθυνος και ποιος παρακολουθεί ποιον ή ακόμα ποιος είναι τρολ και ποιος είναι άνθρωπος (Lönngren, 2015: 225-226).

Αναφορικά με την παιδική λογοτεχνία του 20ού αιώνα, τα τρολ χρησιμοποιούν όλο το φάσμα των παραδοσιακών χαρακτηριστικών, από επικίνδυνα και διεφθαρμένα πλάσματα (στο παραμύθι *A Ride on the Red Mare's Back* (Μια βόλτα στην πλάτη της κόκκινης φοράδας)¹¹⁸, 1992 της Ursula K. Le Guin), έως κοινωνικούς, μικρούς και χαριτωμένους χαρακτήρες (όπως στη σειρά *moomintroll*¹¹⁹ του Tove Jansson).

Συμπερασματικά, στο συγκεκριμένο κεφάλαιο γίνεται κατά κύριο λόγο αναφορά στη σκανδιναβική και λιγότερο στην επηρεασμένη από αυτή αγγλική λογοτεχνία, δεδομένου ότι στις περιοχές ή χώρες αυτές αναπτύχθηκε εκ παραδόσεως κυρίως αυτού του είδους η λογοτεχνία η οποία είναι επηρεασμένη από τα τρολ. Σύμφωνα με τον Lönngren, οι μύθοι για τα τρολ συνδέονται όχι μόνο με τη σκανδιναβική παραδοσιακή λαογραφία, αλλά και με τα σύγχρονα σκανδιναβικά λογοτεχνικά κείμενα σε διαφορετικούς βαθμούς πιστότητας ως προς τους παραδοσιακούς μύθους. Όπως παρουσιάζεται και στα παραπάνω κείμενα, «η μορφή του τρολ συνεχίζει να φωτίζει, να καθιερώνει, να υπονομεύει και να ανατρέπει τις έννοιες «The Nordic» «The Other», «us» and «them» (το σκανδιναβικό στοιχείο, οι άλλοι, εμείς και αυτοί) στη σύγχρονη σκανδιναβική λογοτεχνία» (Lönngren, 2015: 226).

III. Τα τρολ στον κινηματογράφο

Τα τρολ στον κινηματογράφο υιοθετούν σε έναν σημαντικό βαθμό τις αναπαραστάσεις των τρολ της λαογραφίας και της σύγχρονης λογοτεχνικής παραγωγής, καθώς ένα πλήθος ταινιών είναι

118. Με τη βοήθεια του μαγικού της ξύλινου αλόγου, μια γενναία κοπέλα ταξιδεύει στα βουνά του High House για να σώσει τον απαχθέντα αδερφό της από τα τρολ.

119. Οι Moomins (στα σουηδικά Mumintroll) είναι οι κεντρικοί χαρακτήρες μιας σειράς βιβλίων και ενός κόμικς του σουηδόφωνου Φινλανδού εικονογράφου Tove Jansson, που αρχικά δημοσιεύτηκε στα σουηδικά από τον Schildts στη Φινλανδία. Είναι μια οικογένεια λευκών, στρογγυλών χαρακτήρων παραμυθιού με μεγάλα ρύγχη που θυμίζουν ιπποπόταμο. Ωστόσο, παρά την ομοιότητα με ιπποπόταμο, η οικογένεια Moomin είναι τρολ. Η οικογένεια ζει στο σπίτι της στο Moomin valley, αν και στο παρελθόν οι προσωρινές κατοικίες τους περιελάμβαναν έναν φάρο και ένα θέατρο. Ζουν πολλές περιπέτειες μαζί με διάφορους φίλους τους. Συνολικά κυκλοφόρησαν εννέα βιβλία στη σειρά, μαζί με πέντε βιβλία με εικόνες και ένα κόμικς που κυκλοφόρησαν μεταξύ 1945 και 1993. Βλ. ενδεικτικά: <https://www.moomin.com/en/history/>.

ουσιαστικά διασκευασμένα βιβλία. Παράλληλα όμως, τα τρολ στον κινηματογράφο παρουσιάζονται και ως μορφές ενός σύγχρονου αστικού περιβάλλοντος σε σύγχρονα συμφραζόμενα.

Αρχικά αξίζει να αναφερθεί η μαύρη κωμωδία του 1986 «Troll», όπου μια οικογένεια έρχεται σε επαφή με το εν λόγω μαγικό ον, αφού αυτό χρησιμοποίησε σαν ξενιστή το μικρότερο μέλος της, τη Wendy. Πρόκειται για μία ακόμα ευτράπελη ιστορία που προκλήθηκε από ένα πονηρό τρολ, καθόλου χαριτωμένο σαν αυτά που μας έδωσε η Dream Works Animation το 2016. Αναλυτικά, η ιστορία έχει ως εξής: η οικογένεια Potter, ο Harry ο πρεσβύτερος και η Anna με τον έφηβο γιο τους Harry junior και τη μικρή κόρη τους Wendy μετακομίζουν σε ένα νέο συγκρότημα διαμερισμάτων στο Σαν Φρανσίσκο. Η Wendy κάποια στιγμή δέχεται επίθεση από ένα γκροτέσκο μικρό πλάσμα που κρατά ένα μαγικό δαχτυλίδι. Το τρολ, το οποίο παλαιότερα ήταν ένας ισχυρός μάγος ονόματι Torok, αιχμαλωτίζει τη Wendy και παίρνει την εμφάνισή της με αποτέλεσμα την αλλαγή στη συμπεριφορά της μικρής κοπέλας.

Το τρολ Torok επιδιώκει να ανακτήσει τη δύναμή του, να καταστρέψει την ανθρωπότητα και να αναδημιουργήσει τον παραμυθένιο κόσμο στον οποίο είχε ζήσει κάποτε και γι' αυτό μεταμορφώνει τους ενοίκους των διαμερισμάτων σε παραμυθένια πλάσματα (όπως καλικάντζαροι, νύμφες και ξωτικά) και τα διαμερίσματά τους σε καταπράσινα δάση. Τελικά, τα σχέδιά του δεν θα πραγματοποιηθούν, καθώς ο αδελφός της Wendy, Harry, junior με τη βοήθεια μιας μυστηριώδους ηλικιωμένης γυναίκας της Eunice θα μπορέσει να ανατρέψει τα σχέδια του τρολ (https://www-imdb-com.translate.google.com/title/tt0092115/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=el&_x_tr_hl=el&_x_tr_pto=sc).

Μια σύγχρονη νορβηγική αναπαράσταση των τρολ συναντάμε και στη σειρά του 2010 «Trolljegeren» (ή «Troll Hunter» στην αγγλική γλώσσα) του André Øvredal. Πρόκειται για μια σειρά ταινιών που παρουσιάζουν τους φοιτητές ενός πανεπιστημίου να παρακολουθούν έναν άνδρα του οποίου το επάγγελμα καλύπτεται από μυστήριο, για να ανακαλύψουν ότι είναι κυνηγός τρολ και χρησιμοποιείται από τον κυβερνητικό οργανισμό TST (Troll sikkerhetstjeneste, Troll Security Service). Η Αστυνομική Υπηρεσία Ασφάλειας της Νορβηγίας είναι υπεύθυνη για την κάλυψη οποιωνδήποτε στοιχείων εμφανίζονται σχετικά με τα τρολ, τα οποία περιορίζονται σε οριοθετημένους φυσικούς χώρους (Bann, 2014: 8-9· Christensen, 2015: 223· Reinicke, 2015: 5-7). Στους χώρους αυτούς, τα τρολ περιορίζονται με ηλεκτροφόρα καλώδια που λειτουργούν ως ηλεκτρικοί φράκτες για να κρατηθούν μακριά από κατοικημένες περιοχές, αλλά και από τον κυνηγό των τρολ Hans, ο οποίος είναι υπεύθυνος για την αναζήτηση και εξολόθρευση των διαφυγόντων τρολ. Φυσικά, η ύπαρξη των τρολ είναι ένα κυβερνητικό μυστικό που δεν είναι γνωστό στους κατοίκους της περιοχής αλλά και γενικότερα στην ανθρωπότητα. Εδώ γίνεται αναφορά στην απομάκρυνση του σύγχρονου ανθρώπου από τη φύση, καθώς πλέον δεν μπορεί να αναγνωρίζει τα σημάδια εισβολής των τρολ στο φυσικό τοπίο (Christensen, 2015: 223· Reinicke, 2015: 5-7). Πρέπει να σημειωθεί πως, ενώ τα τρολ είναι πλάσματα των παραμυθιών, σε

αυτή την κινηματογραφική απόδοση το περιβάλλον τους είναι προφανώς σύγχρονο και πραγματικό. Τα τρολ εδώ απεικονίζονται ως απλά ζώα με μοναδικές ιδιότητες. Όπως λέει ο Hans: «Τα τρολ είναι ζώα αρπακτικά, που τρώνε, αφοδεύουν και ζευγαρώνουν. Ωστόσο, μπορούν να ζήσουν έως 1200 χρόνια και έχουν μια εγγενή αδυναμία στο να «μετατρέπουν τη βιταμίνη D από το ηλιακό φως σε ασβέστιο, όπως κάνουμε οι άνθρωποι». Το κύριο όπλο του κυνηγού τρολ είναι η εκπομπή ακτινών UV παρόμοιων με το φως του ήλιου, που προκαλούν είτε την έκρηξη των τρολ είτε τη μετατροπή τους σε πέτρα μέσω της ασβεστοποίησης.

Στο «Trolljegeren», ο Øvnredal συνδυάζει συνειδητά στοιχεία από τη λαϊκή λογοτεχνία με το μοντέρνο σκηνικό της ταινίας. Τα τρολ ταξινομούνται σε ομάδες (ορεινά τρολ και τρολ δάσους και υποομάδες αυτών) που φέρουν ονόματα όπως *raglefant*¹²⁰, «*tusseladd*¹²¹», «*rimtusse*¹²²», «*dovregrubben*¹²³». Αν και ο Hans σημειώνει σε πολλά σημεία ότι τα παραμύθια είναι λιγότερο αξιόπιστες πηγές πληροφοριών σχετικά με τα τρολ, οι «Asbjørnsen και Moe δεν συμφωνούν καθώς θεωρούν ότι τα πλάσματα αυτά ταιριάζουν ακριβώς με τις αφηγήσεις των παραμυθιών. Η εξωτερική τους εμφάνιση, όπως το γούνινο και ελαφρώς παραμορφωμένο σώμα, η επιμήκης μύτη και η περιστασιακή ουρά αντιστοιχούν σαφώς στις εικόνες που δημιούργησε ο Νορβηγός καλλιτέχνης Theodor Severin Kittelsen. Μερικά είδη έχουν πολλαπλά κεφάλια. Ωστόσο, όπως εξηγείται από τον Hans, τα επιπλέον κεφάλια δεν στεγάζουν εγκεφάλους, είναι μόνο «σχηματισμοί» και μόνο το μεσαίο φέρει τα μάτια, μια αναφορά που παραπέμπει στα τρολ έξι και εννέα κεφαλών, αλλά και στον τριών με ένα μόνο μάτι (Reinicke, 2015: 5-7). Η φυλή που ονομάζεται Jöttnar (singular Jötun, «γιγαντιαίος») μπορεί να αναπτυχθεί σε ύψος τα πενήντα ή ακόμα και εκατό μέτρα, με το όνομα και το μέγεθός του να αναφέρεται στους γίγαντες της μυθολογίας του *Old Norse*. Επιπλέον και στον κινηματογράφο τα τρολ διατηρούν τις ιδιαίτερες ιδιότητές τους από τη λαογραφία, όπως την ευπάθεια στο φως του ήλιου και την ικανότητά τους να αναγνωρίζουν τους χριστιανούς από τη μυρωδιά (Reinicke, 2015: 5-6). Στη συγκεκριμένη ταινία, συναντάμε το παράδειγμα διαμάχης μεταξύ των τρολ και του χριστιανισμού, αφού εξαρχής ο επαγγελματίας κυνηγός της ταινίας ισχυρίζεται ότι είναι σημαντικό κανείς στην ομάδα των φοιτητών που τον ακολουθεί στην αναζήτηση των τρολ να μην είναι χριστιανός, γιατί τα τρολ μπορούν να τους αντιληφθούν από τη μυρωδιά. Σε ένα σημείο, προσπαθεί επίσης να δελεάσει τα τρολ του δάσους με χριστιανικό αίμα, ώστε να τα αιχμαλωτίσει. Συνεπώς, οι παραδοσιακοί μύθοι συναντούν

120. Το Raglefant είναι ένα ογκώδες, καμπουριασμένο τρολ με μεγάλη μύτη και σκούρο δέρμα κι έχει μόνο το δεξί του χέρι.

121. Το Tusseladd είναι ένα ψηλό εύσωμο τρολ με λεπτό σώμα και μακριά ουρά που καταλήγει σε μια τούφα γούνας όμοια λιονταριού.

122. Το πιο συνηθισμένο τρολ. Έχει διάμετρο 3 μέτρα και είναι σχεδόν τόσο στρογγυλό όσο μια μπάλα. Παρά το σχήμα του, είναι σε θέση να κινείται αρκετά.

123. Το Dovregubben είναι ένας χαρακτήρας στο δραματικό ποίημα του Henrik Ibsen, *Peer Gynt*, 1867. Απεικονίζεται ως ένας ισχυρός βασιλιάς των τρολ.

τη σύγχρονη πολυπολιτισμική νορβηγική κοινωνία, καθώς ένας από τους εικονολήπτες της ταινίας αποδεικνύεται μουσουλμάνος και ο κυνηγός τρολ δεν έχει ιδέα για το πώς θα αντιδράσουν τα τρολ (Lönngren, 2015: 222-223). Ο Øvredal κάνει εδώ επίσης αναφορά στο αμφιλεγόμενο ζήτημα των ηλεκτροφόρων καλωδίων υψηλής τάσης: τα σχέδια για κατασκευή νέων καλωδίων αντιμετωπίζονται συχνά με έντονη αντίσταση και διαμαρτυρίες στη Νορβηγία. Εδώ, οι παραδοσιακοί ρόλοι αντιστρέφονται: ενώ αρχικά τα τρολ θεωρούνταν απειλητικές δυνάμεις ικανές να βλάψουν ή να καταστρέψουν τους ανθρώπους, η ταινία τα απεικονίζει ως απειλούμενα είδη των οποίων η επιβίωση κινδυνεύει λόγω της ανθρώπινης επέκτασης και της κατάληψης του βιότοπού τους από τους ανθρώπους (Reinicke, 2015: 6-7).

Τα διάφορα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των τρολ μπορούμε να διακρίνουμε και μέσα από άλλες σειρές και ταινίες. Για παράδειγμα, η ευαλωτότητα των τρολ στο ηλιακό φως αποτελεί ένα σημαντικό σημείο στο επεισόδιο «Under the Bed» της τηλεοπτικής σειράς *The Outer Limits* (Τα εξωτερικά όρια) του (Rene Bonniere, 1995-2002), που περιγράφει ένα τρολ που αλλάζει σχήμα και κλέβει παιδιά. Ανακαλύπτεται από έναν αστυνομικό ντετέκτιβ ο οποίος διαπιστώνει ότι το αίμα που έχει απομείνει σε ένα σπασμένο παράθυρο, όταν εκτίθεται στο φως της ημέρας μετατρέπεται σε ουσία που μοιάζει με άμμο. Μαζί με τον πατέρα ενός αγνοουμένου παιδιού βρίσκει το τρολ και το οδηγεί στο φως της ημέρας, ώστε να μετατραπεί σε πέτρα.

Ακόμη, το θηλυκό τρολ που εμφανίζεται στην τηλεοπτική σειρά του BBC *Merlin* (2008-2014) θεωρείται «shapeshifter» (άτομο που αλλάζει σχήμα) και χρησιμοποιεί αυτό το μαγικό τέχνασμα, για να εξαπατήσει τον βασιλιά ώστε να την ερωτευτεί. Στο *Beauty and the beast* (Η ωραία και το τέρας) σειρά 2, επεισόδια 5 και 6 του 2009 σε σκηνοθεσία David Moore και Metin Huseyin, υπάρχουν αντίστοιχα παραδείγματα. Μία παρόμοια «shapeshifter» και ένα παραπλανητικό τρολ και ο πατέρας της εμφανίζονται σε ένα επεισόδιο της σειράς του Jim Henson, *The Story teller* (Ο αφηγητής) (σειρά 1, 1988, σκηνοθεσία Peter Smith).

Πρέπει να επισημανθεί πως στις ταινίες και την τηλεόραση δεν είναι όλα τα τρολ ιδιαίτερα απειλητικές μορφές. Η ταινία κινουμένων σχεδίων *A Troll in Central Park* (Ένα τρολ στο Central Park) (Don Bluth, 1994) περιγράφει ένα τρολ που είναι φιλικό και συμπαθητικό. Στο «Buffy the Vampire Slayer» παρουσιάζεται ένα τρολ που μεταφέρθηκε από μια παράλληλη διάσταση στο επεισόδιο με τίτλο «Triangle», το οποίο προβλήθηκε το 2001 (σειρά 5, επεισόδιο 11, σε σκηνοθεσία Christopher Hibler). Αυτό το τρολ, που παίζεται από τον Abraham Benrubi, είναι επίσης βίαιο καταστρέφοντας κτίρια με το σφυρί του, αν και η κωμική Βίκινγκ ομιλία του και τα ερωτήματά του για το πού μπορεί να βρει μωρά για να φάει, του προσδίδει κατά βάση κωμικό χαρακτήρα. Μια τηλεοπτική διασκευή του *Billy Goats Gruff* (Τα τρία κατσικάκια) του BBC του 2008 σε σκηνοθεσία Jeremy Dyson παίζει με τις συμβάσεις

του παραμυθιού, μεταμορφώνοντας το σκηνικό σε ένα σύγχρονο τοπίο όπου το τrol αυτοπαρουσιάζεται ως μια θλιβερή και συμπαθητική μορφή (Bann, 2014: 8-9).

Η αστική μυθοπλασία και η νεανική λογοτεχνία δίνουν την ευκαιρία τα τελευταία χρόνια σε πιο ευφάνταστους κινηματογραφικούς πειραματισμούς σε σχέση με τις συμβάσεις εμφάνισης και συμπεριφοράς των τrol. Μερικές φορές τα τrol εξακολουθούν να θεωρούνται αντίπαλοι των ανθρώπων, να απαγάγουν παιδιά, όπως στην ταινία της Ursula K. Le Guin «A Ride on the Red Mare's Back» (1992) και να ανταλλάσσουν ανθρώπινα μωρά με τα δικά τους, όπως στο «Troll-Taken» του Rose Estes (1993). Όμως, η πιο συνηθισμένη απεικόνισή τους είναι αυτή των χαρακτήρων μέσα σε έναν περίπλοκο κόσμο. Η φανταστική τριλογία της Nancy Farmer, η οποία αποτελείται από την «Sea of Trolls» (Θάλασσα από τrol) (2004), το «The Land of the Silver Apples» (Η γη των ασημένιων μήλων) (2007) και το «The Blessed Islands» (Ευλογημένα νησιά) (2009), διαδραματίζεται σε έναν κόσμο της νορβηγικής μυθολογίας, όπου δύο μικρά παιδιά απήχθησαν από Βίκινγκς και μεταφέρονται στο βασίλειο του βασιλιά Inar και της κατά το ήμισυ τrol βασίλισσάς του. Αν και τα τrol ίσως φαίνονται απειλητικά στην αρχή, είναι επίσης μέλη μιας εξελιγμένης κοινωνίας που παίζει σκάκι και διοργανώνει δεξιώσεις και η ίδια η βασίλισσα τrol είναι φιλική με τα δύο παιδιά.

Ο J. R. R. Tolkien, εξοικειωμένος με τη σκανδιναβική και την παλιά αγγλική λαογραφική παράδοση, αναμφισβήτητα γνώριζε τη λαογραφική ιστορία των τrol όταν έγραψε το *Hobbit* (1937, Tolkien, *Monsters in Macdonald's Curdie* στο «The Hobbit»¹²⁴) που διασκευάστηκε από τον Peter Jackson στη γνωστή κινηματογραφική τριλογία. Εδώ, ο Bilbo Baggins αποφεύγει να φαγωθεί από τρία τrol, εξαπατώντας τα μέχρι να ανατείλει ο ήλιος και να μετατραπούν σε πέτρα. Τα τrol του Tolkien είναι γιγάντιες ανθρωποειδείς μορφές, ανόητες και κακές, αλλά ισχυρές και τουλάχιστον στο *The Hobbit*, και ικανές να επικοινωνούν σε μια γλώσσα (Bann, 2014: 3-4· Williams, 2019: 111-125). Τα τrol που εμφανίζονται στην τριλογία του *Άρχοντα των Δαχτυλιδιών*¹²⁵ (1954-1955) παρουσιάζονται ως ανθρωπόμορφα, άσχημα και κακά όντα που υπηρετούν τον κακό Sauron. Στην ευρύτερη μυθολογία του Tolkien, τα τrol περιγράφονται ως δημιουργήματα (από πέτρα ή μικρότερα ζώα) από τον κακό θεό

124. Είναι σειρά ταινιών που αποτελείται από τρεις ταινίες περιπέτειας υψηλής φαντασίας σε σκηνοθεσία του Peter Jackson. Οι τρεις ταινίες είναι οι «The Hobbit: An Unknown Journey» (2012), «The Hobbit: The Desolation of Smaug» (2013) και «The Hobbit: The Battle of the Five Armies» (2014). Οι ταινίες βασίζονται στο μυθιστόρημα του 1937 *The Hobbit* του J. R. R. Tolkien, με μεγάλα τμήματα της τριλογίας εμπνευσμένα από τα παραρτήματα του *The Return of the King*, τα οποία επεκτείνονται στην ιστορία που αφηγήθηκε στο *The Hobbit*, καθώς και νέο υλικό και χαρακτήρες γραμμένοι ειδικά για τις ταινίες. Μαζί δρουν και στην τριλογία της ταινίας «The Lord of the Rings» του Τζάκσον. Βλ. ενδεικτικά: <https://www.boxofficemojo.com/search/?q=The+Hobbit>.

125. Ο «Άρχοντας των Δαχτυλιδιών» (*The Lord of the Rings*) είναι μία περιπετειώδης τριλογία φαντασίας, σκηνοθετημένη από τον Πίτερ Τζάκσον. Το σενάριο βασίστηκε στα τρία μυθιστορήματα που αποτελούν το *Ο Άρχοντας των Δαχτυλιδιών*, του J. R. R. Tolkien. Οι τρεις ταινίες που περιλαμβάνονται στην τριλογία είναι: «Η Συντροφιά του Δαχτυλιδιού» (2001), «Οι Δυο Πύργοι» (2002) και «Η Επιστροφή του Βασιλιά» (2003). Βλ. ενδεικτικά: <https://www.boxofficemojo.com/search/?q=The+Lord+of+the+Rings>.

Melkor (Morgoth's Ring, 414). Τα τρολ είναι δημοφιλείς μορφές στο είδος της φαντασίας του Tolkien και σε όσα κινηματογραφικά έργα ακολούθησαν τη δημοσίευση του *Lord of the Rings* απεικονίζονται με μεγάλη δύναμη και χαμηλή νοημοσύνη, ακολουθώντας την εικόνα του Tolkien (Williams, 2019: 111-125).

Στη σειρά *Harry Potter*¹²⁶ της J. K. Rowling (1997-2007, Harry Potter, Monsters In), τα τρολ είναι και πάλι μεγάλα, βίαια και ηλίθια πλάσματα που επικοινωνούν με μια σειρά από γρυλίσματα, αλλά διεκδικούν την κατάλληλη μεταχείριση και τα δικαιώματά τους στον κόσμο της μαγείας (Bann, 2014: 6).

Η νορβηγική ταινία δράσης του Netflix «Troll» (2022), σε σκηνοθεσία Ρούαρ Ούταγκ είναι εμπνευσμένη από την σκανδιναβική λαογραφία. Η πλοκή της ταινίας εξελίσσεται στη Νορβηγία, όπου, μετά από κάποια έκρηξη που έγινε στα βουνά του Dovre, ξυπνά ένα αρχαίο τρολ. Σε μια προσπάθεια να αποφευχθούν τα χειρότερα, η νορβηγική κυβέρνηση αναθέτει σε μια ατρόμητη παλαιοντολόγο να εντοπίσει και να εμποδίσει το μυθικό πλάσμα (Σκηνοθέτης Uthaug R., παραγωγή Netflix, 2022).

Ορισμένοι σεναριογράφοι, ωστόσο, προσθέτουν παραλλαγές τόσο στην εμφάνιση όσο και στη συμπεριφορά των τρολ. Στην τριλογία του Tad Williams «Memory, Sorrow and Thorn» (1988-1993), τα τρολ είναι αρκετά μικρά στο ύψος και κάνουν ιππασία στα βουνά. Το όνομα που χρησιμοποιούν για τους εαυτούς τους είναι «Qanuc» και η κοινωνία τους είναι μια πολύπλοκη φυλή που μοιάζει με αυτόχθονες αρκτικές και υποαρκτικές ομάδες της λαογραφίας. Παράλληλα, ενώ στο «The Prodigal Troll» του Charles Coleman Finlay (2005), ο πρωταγωνιστής είναι και πάλι άνθρωπος, ανατρέφεται από τη νηπιακή του ηλικία από ένα τρολ. Εδώ, τα τρολ έχουν μια σύνθετη δημοκρατική κοινωνία, φαινομενικά βασισμένη στις νεολιθικές πρακτικές (Bann, 2014: 7).

Τέλος, στις Ηνωμένες Πολιτείες τα τρολ έχουν δεχτεί μια ασυνήθιστα (για τα παραδοσιακά δεδομένα) ανατρεπτική αλλαγή, τόσο εμφανισιακά όσο και ως χαρακτήρες. Εμφανίζονται ως μικρά, αξιαγάπητα πλάσματα που αγαπούν ιδιαίτερα τα παιδιά, όπως στις ταινίες «Frozen» και «The Trolls!» (Harris, 2019). Το ίδιο και η ταινία «The trolls» («Οι ευχούληδες») (2016) (των συγγραφέων Jonathan Aibel και Glenn Berger και με σκηνοθέτες τους Mike Mitchell και Walt Dohrn) παρουσιάζει τα τρολ εντελώς διαφορετικά από όσα γνωρίζουμε από τη λαϊκή παράδοση. Τα τρολ εδώ είναι μικροσκοπικά, χαριτωμένα, με πολύχρωμα μαλλιά και ρούχα. Επιδίωξή τους είναι η ευτυχία και η καλή διάθεση, πράγμα το οποίο αντανακλάται στην εμφάνιση και στη διάθεσή τους, καθώς όταν θλίβονται αλλάζουν χρώμα από πολύχρωμο σε σκούρο γκρι. Στην ταινία προσπαθούν να σωθούν από το να γίνουν «μεζέες»

126. Ο *Harry Potter* είναι μια βρετανο-αμερικάνικη σειρά ταινιών που βασίζεται στα ομώνυμα μυθιστορήματα της J. K. Rowling. Η σειρά διανέμεται από την Warner Bros και αποτελείται από οκτώ ταινίες φαντασίας που ξεκινούν με το «Ο Χάρι Πότερ και η Φιλοσοφική Λίθος» (2001) και κορυφώνονται με το «Ο Χάρι Πότερ και οι Κλήροι του θανάτου-Μέρος 2» (2011). Βλ. ενδεικτικά: <https://www.boxofficemojo.com/search/?q=harry+poter>.

στο κυρίως γεύμα του βασιλιά και των υπηκόων του, οι οποίοι ως είδος ονομάζονται «Bergen». Οι τελευταίοι παρουσιάζονται με χαρακτηριστικά γνωρίσματα των παραδοσιακών τρολ: μεγάλοι σε σχέση με τα προηγούμενα τρολ, άσχημοι και αποκρουστικοί. Στο τέλος της ταινίας, οι Ευχούληδες καταφέρνουν να σωθούν αλλάζοντας τη γνώμη των Bergen για τους ίδιους (www.greek-movies.com: <https://www.imdb.com/>).

Στην Αμερικανική ταινία «Frozen» (2013), τα τρολ είναι μια ομάδα πλασμάτων που κατοικούν στην Κοιλιάδα του Ζωντανού Βράχου. Όταν ο Άγκναρ (πατέρας της Έλσας και της Άννας) έφτασε στην κοιλάδα με την οικογένειά του και κάλεσε σε βοήθεια, τα τρολ χαιρέτισαν τους επισκέπτες τους έκπληκτα όταν ανακάλυψαν ότι επρόκειτο για τη βασιλική οικογένεια (<https://www.imdb.com/title/tt2294629/>). Τα τρολ εδώ είναι μια πολύ δεμένη ομάδα και λειτουργούν ως ένα συνεκτικό σύνολο, ακολουθώντας πιστά την πεποίθησή τους ότι «χρειάζονται ο ένας τον άλλον, για να μεγαλώσουν και να στρογγυλέψουν». Είναι πολύ φιλόξενα και δεν δείχνουν εχθρότητα προς τους επισκέπτες τους, αφού άνοιξαν το σπίτι τους στον Άγκναρ και την οικογένειά του, καθώς και στον Κριστόφ (ήρωας) και τον Σβεν (τάρανδος). Τα τρολ του «Frozen» είναι επίσης αισιόδοξα, καθώς άκουσαν την πρόταση της Bulda (τρολ θηλυκού γένους) στην Άννα να δοκιμάσει ένα φιλί αληθινής αγάπης (<https://www.imdb.com/title/tt2294629/>).

IV. Διαδικτυακά παιχνίδια και κούκλες

Στο τέλος του 20ού και στις αρχές του 21ου αιώνα, τα τρολ εμφανίζονται πλέον και σε παιχνίδια κονσόλας και υπολογιστών, συχνά χαρακτηρίζονται τόσο από τη δύναμη όσο και τη βλακεία τους.

Το πρώτο παιχνίδι σε πλατφόρμα ήταν το «Trolls», με θέμα την κούκλα τρολ που αναπτύχθηκε και δημοσιεύτηκε από την Flair Software για τις πλατφόρμες Amiga, MS-DOS και Commodore 64 το 1992 και το 1994 μεταφέρθηκε στην CD32 (<https://gamesnostalgia.com/game/trolls>).

Τα τρολ εμφανίζονται και σε παιχνίδια που έχουν βασιστεί σε βιβλία φαντασίας, όπως το «The Witcher» και το «Lord of the Rings»¹²⁷. Στο ομώνυμο παιχνίδι του πρώτου βιβλίου, συναντά κανείς τρολ στο «The Witcher 2: Assassins of Kings» και στο «The Witcher 3»¹²⁸: Wild Hunt». Για τη δεύτερη περίπτωση, έχουμε το παράδειγμα του «Battle for Middle Earth II». Και σε αυτά τα παιχνίδια, η

127. Το «The Lord of the Rings: The Battle for Middle-earth II» είναι ένα βιντεοπαιχνίδι στρατηγικής σε πραγματικό χρόνο του 2006, που αναπτύχθηκε και δημοσιεύτηκε από την Electronic Arts. Βασίζεται στα μυθιστορήματα φαντασίας *The Lord of the Rings* και *The Hobbit* του J. R. R. Tolkien και στη διασκευή της σειράς ταινιών ζωντανής δράσης. Βλ. ενδεικτικά: Arts, 2006.

128. Το «The Witcher 3: Wild Hunt» είναι ένα παιχνίδι ρόλων δράσης, που αναπτύχθηκε από τον Πολωνό προγραμματιστή CD, Projekt Red και δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 2015. Είναι η συνέχεια του παιχνιδιού του 2011 «The Witcher 2: Assassins of Kings» και του τρίτου και τελευταίου κύριου παιχνιδιού στη σειρά βιντεοπαιχνιδιών «The Witcher». Τα παιχνίδια βασίζονται στη σειρά μυθιστορημάτων φαντασίας *The Witcher* γραμμένα από τον Andrzej Sapkowski. Βλ. ενδεικτικά: Heritage, 2021: 147-182.

μυθολογία που κληροδότησαν οι βόρειες χώρες δεν απέχει πολύ από τη σύγχρονη αναπαράσταση (Heritage, 2021: 147-182· <https://gr.ign.com/the-witcher-2-assassins-of-kings/>).

Εμπνευση για την παιδική ταινία «Trolls» δεν αποτέλεσε τόσο η μυθολογία, όσο οι κούκλες που δημιουργήθηκαν από τον Δανό ξυλουργό Thomas Dam. Αρκετά από τα παιδιά της δεκαετίας του '90 μεγάλωσαν έχοντας μία κούκλα των Good Luck Trolls, gongtrolls (στο Ηνωμένο βασίλειο) ή Ευχούληδες (στην Ελλάδα), με τα χρωματιστά, πεταχτά μαλλιά, τις μεγάλες και στρογγυλές μύτες και τις ποικίλες φορεσιές (Harris, 2019). Επιπλέον, κατά καιρούς, πολλά καρτούν και παιδικές ταινίες, όπως αναφέρθηκε ήδη, έπλασαν ήρωες με βάση τα Dam Trolls, ήδη από τη δεκαετία του 1990 (Alegre, 2020: 116-125· <http://www.trolldolls.com/tag/varieties-of-trolls-dolls/> <https://caselaw.findlaw.com/us-2nd-circuit/1398553.html>).

V. Επίλογος - Συμπεράσματα

Στο τέλος του 20ού και στις αρχές του 21ου αιώνα, τα τρολ παρουσιάζονται σε πολλά λογοτεχνικά είδη, κυρίως σε παραμύθια που απευθύνονται σε παιδιά και ενήλικες. Τις τελευταίες δεκαετίες, τα τρολ εμφανίστηκαν σε έργα επιστημονικής φαντασίας και στη λογοτεχνία του φανταστικού, καθώς και σε παιχνίδια υπολογιστών, όπου χαρακτηρίζονται συχνά από τη δύναμη και την ανοησία τους.

Τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά των τρολ, τόσο στη λογοτεχνία όσο και στον κινηματογράφο, παραμένουν ως επί το πλείστον αμετάβλητα σε σχέση με την παραδοσιακή τους μορφή. Παρ' όλα αυτά, η μορφή και ο χαρακτήρας τους παρουσιάζουν μεταβολές ανάλογα με το λογοτεχνικό ή το κινηματογραφικό είδος στο οποίο παρουσιάζονται. Στα παραμύθια, η υπεράνθρωπη δύναμη και η υπο-ανθρώπινη νοημοσύνη τους συμβολίζουν συνήθως τις δυνάμεις της φύσης. Στη σύγχρονη λογοτεχνία και τον κινηματογράφο άλλες φορές παρουσιάζονται ως δυνάμεις του κακού και άλλες ως δυνάμεις του καλού. Τα εξωτερικά χαρακτηριστικά τους αντίστοιχα ποικίλουν, άλλοτε είναι μεγάλα, άσχημα, τρομερά πλάσματα και άλλοτε μικροσκοπικά, πολύχρωμα και ευχάριστα.

2.5. ΤΙ ΟΡΙΖΟΥΜΕ ΣΗΜΕΡΑ ΩΣ ΤΡΟΛ-ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΑ ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΑ ΤΡΟΛ

I. Εισαγωγή

Σκοπός του συγκεκριμένου κεφαλαίου είναι να διερευνήσει τη σύγχρονη σημασία του όρου «τρολ», όπως αυτή σχετίζεται με το διαδίκτυο. Οι πολυάριθμες έρευνες που έχουν γίνει για τα διαδικτυακά τρολ και το τρολάρισμα γενικότερα μας προσφέρουν πολύτιμες πληροφορίες για τα χαρακτηριστικά τους και φωτίζουν διαχρονικά τις διάφορες κατηγορίες που εντοπίζονται πλέον στις μελέτες. Ως εκ τούτου, γίνεται προσπάθεια να σκιαγραφηθεί η έννοια των αποκαλούμενων ως

«διαδικτυακών τρολ» μέσω της συγκέντρωσης ορισμών, χαρακτηριστικών και πληροφοριών που παρέχει η διεθνής βιβλιογραφία. Παράλληλα, επιχειρείται να καταφανεί πώς σήμερα το διαδίκτυο, ως χώρος συνεχούς ανάπτυξης και εξέλιξης, επιτρέπει μεταξύ άλλων και στα σύγχρονα (διαδικτυακά) τρολ να μετασχηματίζουν τη μορφή με την οποία εμφανίζονται, σε συνάρτηση με τις ιδιάζουσες και διαρκώς διαφοροποιούμενες συνθήκες στον κυβερνοχώρο.

II. Ορισμοί

Σύμφωνα με το Αγγλικό λεξικό της Οξφόρδης, η λέξη «τρολ» ως ουσιαστικό παραπέμπει σε ένα πλάσμα των σκανδιναβικών ιστοριών, της λαογραφίας και της λαϊκής παράδοσης, που μοιάζει με άσχημο άνθρωπο, δηλαδή πρόκειται για πλάσμα κατεξοχήν ανθρωπόμορφο. Στους σκανδιναβικούς μύθους, όπως προαναφέρθηκε, κάποια τρολ παρουσιάζονται ως γιγαντόσωμα και εχθρικά, άλλα ως μικρόσωμα και φιλικά, με κοινό τους στοιχείο ότι επιδιώκουν να ξεγελάσουν τους ανθρώπους.

Υπάρχουν διάφορες υποθετικές θεωρίες για την περίπτωση, τον τόπο και τον χρόνο κατά τους οποίους η λέξη «τρολ» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στη γλώσσα του διαδικτύου. Συγκεκριμένα, ως λέξη πρωτοεμφανίζεται σε πολλούς μη επιλεγμένους λογαριασμούς BBS και Usenet από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 ή και λίγο πρωτότερα (Lewis, 2005: 1801–1818· Culpeper, 2011: 306· Hopkinson, 2012: 113–153). Η σύγχρονη χρήση του όρου όμως πρωτοεμφανίστηκε στο διαδίκτυο στα τέλη της δεκαετίας του 1980 (Schwartz, 2008: MM24). Παρά τη χρήση του, βέβαια, επισήμως καθυστέρησε τουλάχιστον μία δεκαετία ακόμη να καταγραφεί ως επίσημος όρος, με την πιο γνωστή καταγεγραμμένη αναφορά να προέρχεται από διαδικτυακή συζήτηση του 1991 (Oxford English Dictionary Online). Επιπρόσθετα, μια από τις πρώτες καταγεγραμμένες προσπάθειες για τον ορισμό του διαδικτυακού τρολ εμφανίζεται στα μέσα της δεκαετίας του '90, με την κυκλοφορία του βιβλίου *Netlingo* – που διατίθεται σε απευθείας σύνδεση (online) στο «netlingo.com»–, όπου μπορεί κανείς να δει τον εξής ορισμό του διαδικτυακού τρολ: «Τα τρολ του διαδικτύου είναι άνθρωποι που δημοσιεύουν άσχημα πράγματα σε αγνώστους στο διαδίκτυο. “Ψαρεύουν” την εμπιστοσύνη των άλλων και, μόλις την αποκτήσουν, την εκμεταλλεύονται» (Jansen & James, 1995, 2002, στο <https://www.netlingo.com/word/troll.php>). Τέλος, ερμηνεία του όρου «τρολ» ως όρου διαδικτυακού υπάρχει και στη Βικιπαίδεια από το 1999 (Krappitz, 2013:16).

Ως προς τα χαρακτηριστικά του διαδικτυακού τρολ, αξίζει να σημειωθεί πως, όπως το τρολ της σκανδιναβικής μυθολογίας ως υπερφυσικό ον κατοικεί σε απομονωμένα βράχια, σε βουνά ή σε σπηλιές, κάτω από γέφυρες, ζει σε μικρές οικογένειες και σπάνια βοηθάει τους ανθρώπους, αντίστοιχα πολλοί χρήστες του διαδικτύου περιγράφουν συχνά το τρολ ως ένα μυθικό πλάσμα (με την έννοια της ανωνυμίας) που κρύβεται κάτω από (διαδικτυακές) «γέφυρες», περιμένοντας την ευκαιρία να «ορμήσει» στους ανυποψίαστους χρήστες (Herring, Job-Sluder, Scheckler & Barab, 2002: 371-384). Με αυτόν τον

ορισμό, αποτυπώνεται η σύγκριση και η σύζευξη του τρολ της παράδοσης με το τρολ στον κόσμο της σύγχρονης εποχής, δηλαδή τον κόσμο του διαδικτύου.

Σύμφωνα με το λεξικό του Cambridge, διαδικτυακό τρολ θεωρείται ο άνθρωπος που κάνει «τρολάρισμα» (trolling), αγγλική λέξη η οποία αναφέρεται σε σύρσιμο του δολώματος μέσα στο νερό, σύμφωνα με την τεχνική της αλιείας τόνου και ξιφία, παρόμοια με τη συρτή¹²⁹ (dictionary.cambridge.org). Σύμφωνα με τον Shah (2004), παρότι ο όρος «τρολάρισμα» έχει ως πηγή προέλευσης τον τομέα της αλιείας, χρησιμοποιείται ακριβώς με τον ίδιο τρόπο και στον τομέα του διαδικτύου, καθώς αποτυπώνει το «ξετύλιγμα» των αντιθέσεων που γίνεται κατά τη διάρκεια του τρολάρισματος. Με τον ορισμό αυτό είναι σαφές ότι το δόλωμα αποτελεί μία μορφή πρόκλησης μιας οποιαδήποτε συναισθηματικής αντίδρασης στα άτομα. Υπό αυτή την έννοια, το τρολ μπορεί να είναι διακριτικό ή φανερά προσβλητικό κατά τη διάρκεια μιας συνομιλίας (Baker, 2001· Cox, 2006) ή μπορεί να επιδιώξει να προσελκύσει τους άλλους σε μία άσκοπη συζήτηση (Herring et al, 2002: 372).

Φαίνεται, πάντως, πως η επιλογή της λέξης τρολ για συγκεκριμένη συμπεριφορά δείχνει την ανάγκη να υποδηλωθεί ένα υπάρχον γλωσσικό και συμπεριφορικό πλαίσιο αναφοράς κάποιων χρηστών του διαδικτύου. Πράγματι, μέχρι το 1996 τα τρολ ήταν τόσο συνηθισμένα στο Usenet,¹³⁰ ώστε η Michele Terper αφιέρωσε ένα ολόκληρο άρθρο της στην κατάχρηση της λέξης από τα ίδια τα τρολ (Terper, 1997: 39-55).

Στην αργκό γλώσσα του διαδικτύου, η λέξη τρολ ή καλύτερα «internet troll» χρησιμοποιείται για ένα πρόσωπο που έχει ως στόχο να σπείρει τη διχόνοια σε μια ομάδα ή κοινότητα (π.χ. σε ένα forum ή ένα blog) δημοσιεύοντας καυστικά, εμπρηστικά ή εκτός θέματος σχόλια (Cambria, Chandra, Sharma & Hussain, 2010:1-11). Η πράξη αυτή γίνεται εσκεμμένα από το πρόσωπο/τρολ, με πρόθεση να προκαλέσει έντονες συναισθηματικές αντιδράσεις στα μέλη μιας ομάδας, καθώς εισβάλλει στη συζήτηση και στην κουβέντα τους, διαταράσσοντας με αυτόν τον τρόπο την κανονική ροή της συζήτησης χωρίς κάποιον ιδιαίτερο λόγο, απλά και μόνο για τη δική του διασκέδαση. Υπάρχει μάλιστα και μια πολύ διάσημη εικόνα για τα τρολ, που κυκλοφορεί ευρέως στο διαδίκτυο, το αποκαλούμενο «trollface» ή «Mr. Troll» (netfocus, 2017).

129. Η «συρτή» είναι ειδικό εργαλείο και μέθοδος ψαρέματος που γίνεται «εν κινήσει» από μικρό μηχανοκίνητο σκάφος. Βλ. ενδεικτικά: Παπαευστρατίου, 2019.

130. Το Usenet είναι ένα σύστημα αποθήκευσης και διανομής πληροφορίας μεταξύ των χρηστών του, που παρουσιάστηκε για πρώτη φορά το 1980 και το οποίο χρησίμευσε ως πρόδρομος για τα σύγχρονα online φόρουμ. Στο Usenet γράφονται και ανεβαίνουν άρθρα (Posts) από χρήστες της συγκεκριμένης τεχνολογίας, τα οποία καλύπτουν μια τεράστια γκάμα θεμάτων. Επιπλέον, τα Posts κατηγοριοποιούνται ανάλογα με το θέμα με το οποίο ασχολείται το εκάστοτε Newsgroup (ομάδα συζητήσεων) και οι χρήστες του Usenet είναι σε θέση να διαβάζουν και να κατεβάζουν το υλικό των Posts. Βλ. ενδεικτικά: Krappitz, 2013: 63.

Εικόνα 8¹³¹ «trollface» ή «Mr. Troll»

Βέβαια, μία άλλη, αν και άτυπη, ερμηνεία του διαδικτυακού τρολ αναφέρεται όχι στον άνθρωπο, αλλά στο μήνυμα που κάποιος αποστέλλει εσκεμμένα προς μια ομάδα συζήτησης στο διαδίκτυο για να κάνει τους συμμετέχοντες στην ομάδα να θυμώνουν (oxfordlearnersdictionaries.com). Η ερμηνεία που ωστόσο έχει επικρατήσει αφορά τον άνθρωπο/πρόσωπο και όχι το μήνυμα. Βέβαια, το διαδικτυακό λήμμα για το τρολ δεν παραμένει σταθερό, καθώς προστίθενται σε αυτό συνεχώς νέα χαρακτηριστικά και λεπτομέρειες για το τρολ από χιλιάδες ανώνυμους συμμετέχοντες.

Ως προς την προέλευσή της, η χρήση της λέξης «τρολ», όταν αναφέρεται σε άτομα που προσπαθούν να προκαλέσουν τους άλλους, είναι πιθανό να έχει τις ρίζες της στη δεκαετία του 1960, πριν από την αξιοποίηση του διαδικτύου για μαζική επικοινωνία. Συγκεκριμένα, ίσως προέρχεται από τον αμερικανικό στρατό και ειδικότερα από τον όρο «trolling for MiGs», που αποτελεί μια πρακτική πρόκλησης των εχθρικών πιλότων (Wilcox, 1998, στο Bishop, 2014: 9). Και οι Shepherd, Harvey, Jordan, Srauy & Miltner (2015: 1-9) επίσης αναφέρθηκαν σε αυτήν την προέλευση του όρου και υποστήριζαν ότι, ίσως όχι τυχαία, η λέξη τρολ οφείλει την προέλευσή της και στον αμερικανικό στρατό.

Στο ίδιο το πλαίσιο, φημολογείται ότι ο όρος χρησιμοποιήθηκε από τους πιλότους του Ναυτικού των ΗΠΑ στο Βιετνάμ κατά το «dog-fighting», που έγινε δημοφιλές από την ταινία «Top Gun» με πρωταγωνιστή τον Tom Cruise (IMDb). Το «dog-fighting» συνίστατο σε μία πρακτική που επιδίωκε να προκαλέσει τους αντίπαλους πιλότους των μαχητικών αεροπλάνων. Ήταν δηλαδή μία μορφή τρολάρισματος των αντιπάλων και δεν επρόκειτο για εξουσιοδοτημένη επιχείρηση, αλλά υιοθετήθηκε από τους πιλότους των μαχητικών αεροσκαφών, προκειμένου να εντοπίζουν τις δυνατότητες και τις αδυναμίες τους στη μάχη (Elward et al., 2012). Στον στρατό των ΗΠΑ, αντί του όρου «dog-fighting» τελικά υιοθετήθηκε ο όρος «καυτή καταδίωξη», για να περιγράψει την εκδίωξη ενός MiG¹³² του αντιπάλου σε μια περιορισμένη περιοχή με έναν «εξουσιοδοτημένο» τρόπο, καθώς ήταν απαγορευμένη

131. Η συγκεκριμένη εικόνα, που δημιουργήθηκε από τον Carlos Ramirez, είναι στην ουσία ένα παραμορφωμένο πρόσωπο που δείχνει την έκφραση που έχουν τα τρολ όταν εκνευρίζουν τον κόσμο. Βλ. ενδεικτικά: [netfocus](http://netfocus.com), 2017.

132. Η ονομασία MiG (ΜιΓΚ) αναφέρεται στη ρωσική εταιρεία κατασκευής αεροσκαφών, καθώς και στη σειρά αεροσκαφών που παρήγαγε η εταιρεία. Η σειρά αεροσκαφών MiG (ΜιΓΚ) σχεδιάστηκε από τους Σοβιετικούς αεροναυπηγούς Ιβάνοβιτς Μικογιάν και Μιχαήλ Γκιουρέβιτς και τα αρχικά των ονομάτων τους χρησιμοποιήθηκαν στην ονομασία MiG. Βλ. ενδεικτικά: Gordon, 2008: 95-96.

η πρόκλησή του να γίνει με το τρολάρισμα που σήμαινε το «dog-fighting» (Wilcox, 2005, στο Bishop, 2014: 8-9).

Σε συνάρτηση με τα παραπάνω, τα τρολ χαρακτηρίστηκαν επίσης ως «πλάσματα που αντλούν ευχαρίστηση από το να ενοχλούν τους άλλους» (Kirman, Lineham & Lawson, 2012:1-11). Και πράγματι, αρκετές έρευνες έχουν διαπιστώσει ότι ο σαδισμός συνδέεται στενά με τις τάσεις τρολάρισματος (Buckels, Trapnell & Paulhus, 2014), αφού το διαδικτυακό τρολ εκτός των άλλων ορίζεται και ως άτομο που αρχικά προσποιείται ότι είναι ένας συνήθης συμμετέχων μιας κοινότητας, την οποία όμως αργότερα επιχειρεί να διαταράξει (Donath, 1999: 45), δηλαδή ως κάποιος που «εσκεμμένα διαταράσσει τις διαδικτυακές κοινότητες» (Schwartz, 2008) ή ως κάποιος που «απολαμβάνει να ενοχλεί τους άλλους» (Kirman, Lineham & Lawson, 2012: 1-11) ή ευρύτερα ως άτομο που έχει «αρνητική συμπεριφορά στο διαδίκτυο» (Hardaker, 2010: 215–242) ή «προκαλεί πρόβλημα» σε χρήστες φόρουμ συζητήσεων (Binns, 2012: 547–562). Ο DeGarmo (2014) συμπληρώνει, περιγράφοντας τα τρολ του διαδικτύου ως άτομα που μετακινούνται από τον ένα ιστότοπο στον άλλο με σκοπό να διαδώσουν αρνητικότητα, σοβινισμό, μίσος ή απλώς να ενοχλήσουν και να προκαλέσουν τους άλλους χρήστες με αγενείς ή αποτρόπαιες δηλώσεις και με απώτερο στόχο να εξοργίσουν.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθούν και οι ερμηνείες της Donath (1999: 47) και του Dahlberg (2001), που φαίνεται να βλέπουν το φαινόμενο από την προοπτική της πρόθεσης (S–Intention). Συγκεκριμένα, περιγράφουν πώς ένα τρολ μιας κοινότητας επιδιώκει να παρουσιαστεί ως νόμιμο μέλος της και πώς μετά, αφού αναπτύξει μια ψεύτικη ταυτότητα, θα προσπαθήσει να αναστατώσει την ομάδα παραμένοντας υπό την κάλυψή της. Σύμφωνα με την Donath (1999: 47) και την περιγραφή του Dahlberg (2001), τα περισσότερα τρολ κρατούν την πρόθεσή τους κρυφή, ενώ, αν υπάρχουν ελάχιστα παραδείγματα με καταγεγραμμένη την εκ των προτέρων πρόθεση να τρολάρουν την ομάδα, πρόκειται για χρήστες που αποκαλύπτουν την πρόθεσή τους να τρολάρουν αφότου έχουν προκαλέσει διαταραχές ή αφότου έχουν αποκαλυφτεί ως τρολ. Βέβαια, ασχέτως της τελικής αποκάλυψης του τρολ ή όχι, αυτό που κατά την Donath (1999: 47) έχει σημασία είναι πώς η σύνθεση ή η δυναμική μιας ομάδας είναι το στοιχείο που εν τέλει καθορίζει όχι μόνο εάν ένα τρολ είναι επιβλαβές για το άτομο ή την κοινότητα, αλλά και αν στην ουσία θεωρείται τρολ.

III. Το «τρολ» ως όρος της διαδικτυακής λεκτικής επικοινωνίας

Η χρήση των όρων «τρολ» και «τρολάρισμα» είναι σήμερα ευρέως διαδεδομένη στον δημόσιο λόγο. Συγκεκριμένα, ο όρος τρολ μπορεί να χρησιμοποιηθεί με αρνητικό πρόσημο, για παράδειγμα προκειμένου να δυσφημίσει κάποιους σε συζητήσεις (Pulman & Taylor, 2012) ή ακόμη και για να επιβάλλει λογοκρισία σε κάποιον με ανεπιθύμητες απόψεις χαρακτηρίζοντάς τον ως τρολ (Sindorf, 2013: 194-211). Για το τρολάρισμα, από την άλλη, υπάρχει ένα ευρύ φάσμα διαφορετικών εννοιών και

τρόπων χρήσης του στα μέσα ενημέρωσης και στον διαδικτυακό λόγο (deSeta, 2013· Hardaker, 2015: 201-229).

Βέβαια, έχει προταθεί από τους Sanfilippo et al. (2018: 27-39) ότι ο ορισμός του τρολαρίσματος πρέπει να διαχωριστεί από το ίδιο το τρολ, δηλαδή ότι οι δύο όροι δεν πρέπει να συγχέονται μεταξύ τους. Οι Sanfilippo et al. (2018: 27-39) πιστεύουν πως το τρολάρισμα ως πράξη δεν γίνεται πάντοτε από τα τρολ και με το να συνδέεται αυτόματα η συμπεριφορά του τρολαρίσματος με ένα τρολ δημιουργεί προβλήματα όταν εντοπίζονται τα πραγματικά τρολ, καθόσον, όπως υποστηρίζουν, είναι μεν δυνατόν να εντοπιστεί η συμπεριφορά του τρολαρίσματος, αλλά είναι πιο δύσκολο να προσδιοριστεί αν το άτομο που το κάνει είναι στην πραγματικότητα τρολ – πρεσβεύουν, δηλαδή, πως το τρολάρισμα μπορεί να διενεργείται και από άλλους παράγοντες εκτός από το τρολ.

Η σύγχυση στην οποία αναφέρονται οι Sanfilippo et al. (2018: 27-39) προφανώς οφείλεται και στο ότι η λέξη «τρολ» δεν είναι μονοσήμαντη, αφού σε αυτήν αποδίδονται διαφορετικές¹³³ σημασίες που αφορούν διαφορετικούς ανθρώπους. Σε αυτή τη βάση, θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι το τρολ έχει διαφορετικούς ορισμούς και έννοιες εν γένει και ότι δεν είναι δυνατόν να δημιουργηθεί μια πλήρης και «αρραγής» έννοια αυτού του όρου που να είναι ίδια για κάθε άτομο (Bishop, 2014: 8), εφόσον τα τρολ εμφανίζονται με διάφορες διαβαθμίσεις ανάμεσα στο «αγαθό και καλοπροαίρετο» και στο «κακό και μοχθηρό».

Φυσικά, η οριοθέτηση μεταξύ «καλού» και «κακού» δεν είναι ποτέ τόσο απλή στην πράξη. Τα τρολ παρέχουν ένα εντυπωσιακό παράδειγμα της παραπάνω διαπίστωσης, αφού μέσω των πιο εξωφρενικών συμπεριφορών τους εφιστούν την προσοχή σε διάφορα σημεία αλληλοεπικάλυψης μεταξύ αρνητικών και θετικών, παραβατικών και αποδεκτών, κάποιες φορές ακόμη και σκληρών και δίκαιων συμπεριφορών. Όσο πιο προσεκτικά εξετάζει κάποιος συμπεριφορές των τρολ, τόσο περισσότερο συνειδητοποιεί πως είναι ανάγκη να διαφοροποιήσει με διαβαθμίσεις αυτήν την φαινομενικά «ανώμαλη», αποκλίνουσα συμπεριφορά η οποία μοιάζει να είναι τόσο φυσική, αναγκαία και φυσιολογική, που οι περισσότεροι άνθρωποι υποθέτουν ότι τα πράγματα δεν θα μπορούσαν να είναι διαφορετικά (Phillips, 2015). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα τρολ της Κίνας, που σχεδίαζαν μια επίθεση για τις 20 Ιανουαρίου 2016 και ώρα Κίνας 19:00: τα μέλη του «DiBa» – όπως ονομάζεται ένα από τα μεγαλύτερα γραφεία μηνυμάτων στο διαδίκτυο – θα οργανώνονταν σε ομάδες προκειμένου να κατορθώσουν να παρακάμψουν το τείχος προστασίας για να φτάσουν στο Facebook, ώστε να το «πλημμυρίσουν» με το μήνυμα ότι η Ταϊβάν είναι μέρος της Κίνας (Sonnad, 2016), με τρόπο που να μοιάζει απολύτως φυσιολογικός.

133. Σύμφωνα με τη θεωρία «différence» του Jacques Derrida, δύο συναφείς όροι πρέπει να γίνονται διακριτοί μεταξύ τους ως οντότητες έχοντας προηγουμένως, κατανοήσει πλήρως όλες τις λέξεις που χρησιμοποιούνται για την περιγραφή του.

Τέλος, είναι σημαντικό να επισημάνουμε ότι στο πέρασμα των χρόνων ο όρος «τρολ» άρχισε να παίρνει έννοιες υποκοουλτούρας. Φυσικά είναι δύσκολο να εντοπιστεί ο ακριβής χρόνος, είναι βέβαιο όμως ότι μέχρι το 2004 οι χρήστες της «Encyclopedia Dramatica»¹³⁴ συζητούσαν ήδη τον ορισμό του τρολαρίσματος (ο οποίος αναλύεται σε επόμενο κεφάλαιο) (Phillips, 2015: 31).

IV. Τα σύγχρονα τρολ και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης

Στο ψηφιακό τοπίο των Ηνωμένων Πολιτειών, τα τρολ αποκαλύπτουν τη λεπτή και ενίοτε ανύπαρκτη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στο τρολάρισμα που έχουμε ήδη περιγράψει και στο τρολάρισμα σε επίπεδο εταιρειών. Η πρωταρχική διαφορά είναι ότι για τα τρολ η εκμετάλλευση είναι μια δραστηριότητα αναψυχής, ενώ για τα εταιρικά μέσα πρόκειται μια επιχειρηματική στρατηγική, πράγμα που σημαίνει πως, επειδή οι εταιρείες δεν είναι υποχρεωμένες να λαμβάνουν υπόψη τους τη λογοκρισία ή τους διαφημιστές, οι συμπεριφορές τους είναι συχνά πιο επιθετικές και πιο εμφανείς. Ως αποτέλεσμα, τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης νομιμοποιούνται να προβάλλουν φανερά και επί χρήμασι ένα επιχειρησιακό περιεχόμενο που συχνά είναι αισθησιακό, ρατσιστικό, και ποικιλοτρόπως εκμεταλλεύσιμο, σε αντίθεση με τις συμπεριφορές του τρολαρίσματος που είναι κεκαλυμμένες και δεν επιβραβεύονται με χρηματικές επιταγές (Phillips, 2015: 103).

Τα τρολ, βέβαια, ταιριάζουν άνετα μέσα στο σύγχρονο διαδικτυακό και ψηφιακό τοπίο των μέσων ενημέρωσης. Όχι μόνο χρησιμοποιούν τεχνολογίες του διαδικτύου για εξειδικευμένη και εξαιρετικά δημιουργική χρήση, αλλά η συμπεριφορά τους είναι συχνά άμεσα ευθυγραμμισμένη με τα συμφέροντα των εμπόρων κοινωνικών μέσων και με άλλα εταιρικά συμφέροντα. Επιπλέον, οι χρήστες είναι αρκετά εξειδικευμένοι στην πλοήγηση, αξιοποιώντας τις δυνάμεις που δημιουργούνται όταν η πολιτική, η ιστορία και τα ψηφιακά μέσα συγκρούονται. Εν ολίγοις, αντί να λειτουργούν με σκοπό να «διορθώσουν» τη διαδικτυακή συμπεριφορά, τα τρολ αντίθετα λειτουργούν με πολλούς και διαφορετικούς «mainstream» τρόπους των MME, αλλά αυτή δεν είναι η μόνη επικάλυψη μεταξύ του τρολαρίσματος και της επικρατούσας τάσης «mainstream» (Phillips, 2015: 19-20), όπου με τον όρο «mainstream» (κυρίαρχη τάση) γίνονται αναφορές στις στάσεις και τις ιδεολογίες που γεννιούνται από τον καπιταλισμό και υποστηρίζονται από τις βιομηχανίες ψυχαγωγίας (Phillips, 2015: 31).

Παραθέτοντας τον μελετητή του Debord, Anselm Jappe (Jappe & Debord, 1999: 59), διαπιστώνεται ότι τα τρολ δίνουν προσοχή σε εντυπωσιακές συμπεριφορές μεταξύ των φαινομενικά παρεκκλινουσών και σε συμπεριφορές που κανονικοποιούνται από τα mainstream Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Επιπλέον, τα τρολ και τα μέσα ενημέρωσης επενδύουν εξίσου στο θέαμα, όπως

134. Encyclopedia Dramatica: Διαδικτυακή παρωδία εγκυκλοπαιδείας, η οποία ασχολείται με θέματα που αφορούν το διαδίκτυο, τα τρολ, τα μιμείδια κ.λπ. Βλ. ενδεικτικά: encyclopediadramatica.com.

περιγράφουν οι μελέτες του Douglas Kellner, πεδίο όπου συγχωνεύονται οι επιχειρήσεις και η ψυχαγωγία (Kellner, 2005: 58-71). Για παράδειγμα, σε μια εκπομπή της «Oprah Winfrey Show» διαβάστηκαν μηνύματα παιδεραστών τα οποία στέλνονταν με ονόματα χρηστών, όπως το «lordxenu» (με άμεση αναφορά στη Σαϊεντολογία¹³⁵), το «josefritzel» (πρόκειται για έναν Αυστριακό που πρόσφατα είχε καταδικαστεί για τον εγκλεισμό και τον βιασμό της κόρης του) και το «harprobear» (αναφορά στην εταιρεία παραγωγής «Winfrey Harpo Productions¹³⁶») (Phillips, 2015: 90).

Το «Over 9000 Penises» παρέχει ακόμη ένα παράδειγμα αυτής της αλληλεπικάλυψης των επιχειρήσεων και της ψυχαγωγίας. Πρόκειται για μία εικόνα, το «Pedobear», που αναδύθηκε από ένα παλιότερο μμίδιο δημιουργώντας ένα καινούργιο και αποτέλεσε χαρακτηριστικό παράδειγμα της παγκόσμιας δύναμης των τrol στο διαδίκτυο. Βασίστηκε στην ιαπωνική κούκλα με το όνομα «Safety Bear», η εικόνα της οποίας συνόδευε το anime «ακατάλληλο για τα παιδιά».

Εικόνα 9. «Pedobear¹³⁷»

Πρόκειται για μία αμφιλεγόμενη φιγούρα της οποίας άλλαξε ο ρόλος και της οποίας η μορφή σηματοδοτήθηκε διαφορετικά. Συγκεκριμένα, το «Pedo» ως συντομογραφία της λέξης «pedophile» κατέστησε το «Pedobear» ανεπίσημη μασκώτ της παιδικής πορνογραφίας στον κόσμο του τρολαρίσματος, δηλαδή ένα θεμελιώδες εικονίδιο της παιδικής ηλικίας σχετίστηκε με τον χειρότερο εφιάλτη της, αλλά παρ' όλα αυτά, κατά την Phillips, το γεγονός αυτό δεν σημαίνει ότι η χρήση των εικόνων «Pedobear» αντιπροσωπεύει αναγκαστικά το ενδιαφέρον ή την υποστήριξη για εκμετάλλευση παιδιών (Phillips, 2015: 85-86).

135. Η σαηεντολογία είναι κίνημα θρησκευτικών πίστευων και πρακτικών, που δημιουργήθηκε από τον αμερικανό συγγραφέα Λ. Ρον Χάμπαρντ (1911-1986) τον Μάιο του 1952. Βλ. ενδεικτικά: <https://www.scientology.gr/faq/background-and-basic-principles/what-is-scientology.html>.

136. Είναι μια αμερικανική εταιρεία παραγωγής πολυμέσων που ιδρύθηκε από την Oprah Winfrey και εδρεύει στο Δυτικό Χόλιγουντ της Καλιφόρνια. Βλ. ενδεικτικά: https://www-hollywoodreporter-com.translate.google.com/tv/tv-news/oprah-winfrey-closing-harpo-studios-778784/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=el&_x_tr_hl=el&_x_tr_pto=sc.

137. Πηγή: (Phillips, 2015:86)

Η δεύτερη συνιστώσα του «Over 9000 Penises» είναι η φράση «πάνω από 9000», μια ανομοιογενής αριθμητική τιμή που λαμβάνεται από την «Dragon BallZ»¹³⁸, μια δημοφιλή σειρά «manga»¹³⁹. Κάποιος ανώνυμος ανάρτησε το κλιπ «Over 9000 Penises» στον πίνακα αναρτήσεων (b/) της σελίδας 4chan, ίσως λόγω νοσταλγίας για τη συγκεκριμένη σειρά και με αυτόν τον τρόπο υιοθέτησε τη φράση «πάνω από 9000» ως μια εκ προοιμίου απάντηση σε κάθε ερώτημα που αφορούσε κάποια αριθμητική αξία (Phillips, 2015: 72,87).

Μια δεύτερη εμφανής κοινή επιδίωξη των τρολ και των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης είναι η αντίστοιχη ροπή προς την επιτυχία. Το «Over 9000 Penises» μάς παρέχει επίσης μια εικόνα αυτής της προσπάθειας των τρολ. Για τα ίδια τα τρολ, αποτέλεσε επιτυχία επειδή χρησιμοποίησαν και εκμεταλλεύτηκαν μέσω των μιμιδίων ένα ιδιαίτερα ευαίσθητο θέμα, όπως αυτό της παιδεραστίας. Η επιτυχία του τρολαρίσματος έγκειται στην επιτυχία των παραγωγών των σόου. Η εκπομπή «Oprah Winfrey» έψαχνε ένα τρομοκρατημένο συμπάσχον ακροατήριο, ενώ τα τρολ απλώς ένα τρομαγμένο κοινό. Ο τρόπος με τον οποίο επιτεύχθηκαν αυτοί οι διαφορετικοί στόχοι ήταν στην πραγματικότητα ίδιος. Τόσο τα τρολ όσο και η ομάδα παραγωγής της Winfrey στόχευαν στο συναίσθημα του ακροατηρίου ξεδιπλώνοντας τη συναισθηματικά φορτισμένη γλώσσα και εκμεταλλευόμενοι με ακρίβεια το ανθρώπινο ενδιαφέρον (Phillips, 2015: 85-89).

Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως, ανεξάρτητα από το πόσο παρεκκλίνουν ή και αποτρόπαιο μπορεί να παρουσιαστεί, το τρολάρισμα λαμβάνει σημαντική θέση στα σύγχρονα αμερικάνικα μέσα ενημέρωσης και πως τα τρολ χρησιμοποιούν κατά κόρον τα εξειδικευμένα εργαλεία που παρέχει το διαδίκτυο. Αποδεικνύεται πως η στάση τους απέναντι στη χρήση των κοινωνικών μέσων είναι συχνά σε άμεση ευθυγράμμιση με τα συμφέροντα των εμπόρων διαφόρων πλατφορμών ή ιστοτόπων, των διευθυνόντων συμβούλων και των εταιρικών μετόχων τους, εφόσον τα τρολ χρησιμοποιούν το περίγραμμα του ιστορικού και πολιτικού τοπίου στο οποίο περιλαμβάνονται και τα εταιρικά μέσα ενημέρωσης, κάτι που οδηγεί την Phillips στη διαπίστωση πως τα τρολ κάνουν τα πάντα σωστά με πολλούς τρόπους (Phillips, 2015: 157).

Επιπλέον, εκτός από την αξιοποίηση προς όφελός τους των «τρόπων» των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, τα τρολ ασχολούνται με τους «ψηφιακούς παπαγάλους» και με την παντομίμα γκροτέσκο. Εκτός αυτού, το τρολ ενσωματώνει ακριβώς τις αξίες που λέγεται ότι κάνουν την

138. Το «Dragon BallZ» αρχικά κυκλοφόρησε στην Ιαπωνία το 1989, έκανε πρεμιέρα στην αμερικανική τηλεόραση το 1996 και επηρέασε μια ολόκληρη γενιά οπαδών του «anime» και των «gamers». Βλ. σχετικά: Phillips, 2015: 72,87.

139. Manga (μάνγκα, δηλ. γελοιογραφίες) ονομάζονται εκτός της Ιαπωνίας τα ιαπωνικά κόμικς. Τα manga αναπτύχθηκαν από την ανάμειξη ουκίγιο-ε (είδος ξυλογραφίας και ζωγραφικής που γνώρισε άνθηση τον 17ο έως τον 20ο αιώνα στην Ιαπωνία) και δυτικής τεχνοτροπίας ζωγραφικής και έφτασαν στη σημερινή τους μορφή λίγο μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Κάποια manga που παράγονται στην Ιαπωνία διασκευάζονται σε anime, όταν το εμπορικό ενδιαφέρον έχει ήδη διασφαλιστεί. Βλ. Ενδεικτικά: Schodt, 1983.

«Αμερική το μεγαλύτερο και ισχυρότερο έθνος στη γη, με ιδιαίτερη έμφαση στην αναζήτηση της ζωής, της ελευθερίας και φυσικά της ελευθερίας της έκφρασης» (Phillips, 2015: 19-20).

Είναι, βέβαια, χρήσιμο να διαφοροποιήσουμε τα αυτοαποκαλούμενα τρολ που ασχολούνται με το τρολάρισμα που βασίζεται στη χαιρεκακία (Lulz) από άλλες διαδικτυακές ανταγωνιστικές μορφές οι οποίες μπορεί ή όχι να ονομάζονται τρολάρισμα. Επιπλέον, παρατηρείται μια συμβιωτική σχέση και μία σχέση αλληλοεκμετάλλευσης των τρολ με την κυρίαρχη κουλτούρα, ιδίως στο πλαίσιο των εταιρικών μέσων ενημέρωσης (Phillips, 2015: 31).

V. Κατηγοριοποίηση των διαδικτυακών τρολ

i. Playtime, tactical, strategic και domination trolls

Όσον αφορά τα τρολ του διαδικτύου, υπάρχει η ανάγκη κατηγοριοποίησης της ενέργειας του τρολάρισματος, ώστε να είναι δυνατή η άμεση ταυτοποίηση του είδους που χρησιμοποιείται, καθώς και η άμεση κατηγοριοποίηση του είδους του τρολ (Coles & West, 2016a: 233-244).

Σύμφωνα με το βιβλίο *Netlingo* που διατίθεται και διαδικτυακά στο netlingo.com, υπάρχουν διάφορες κατηγορίες τρολ. Μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερις τύπους διαδικτυακών τρολ: 1. τα «Playtime Trolls», δηλαδή άτομα που παίζουν ένα απλό, σύντομο παιχνίδι. Τέτοια τρολ είναι σχετικά εύκολο να εντοπιστούν, επειδή η επίθεση ή η πρόκλησή τους είναι αρκετά κραυγαλέα και η περσόνα τους είναι αρκετά δισδιάστατη. 2. Τα «Tactical Trolls», όπου το τρολ παίρνει το παιχνίδι του τρολάρισματος πιο σοβαρά, δημιουργεί μια αξιόπιστη περσόνα για να κερδίσει την εμπιστοσύνη των άλλων και προκαλεί διαμάχες με λεπτό και ύπουλο τρόπο. 3. Τα «Strategic Trolls», που προκαλούν μια πιο σοβαρή μορφή παιχνιδιού το οποίο περιλαμβάνει την παραγωγή μιας συνολικής στρατηγικής που μπορεί να πάρει μήνες ή χρόνια για να αναπτυχθεί. Η κατηγορία αυτή μπορεί επίσης να αφορά ομάδα ατόμων που ενεργούν μαζί προκειμένου να εισβάλουν σε μια λίστα. Τέλος, τα «Domination Trolls», των οποίων η στρατηγική επεκτείνεται στη δημιουργία και στη λειτουργία φαινομενικά καλόπιστων λιστών αλληλογραφίας (Jansen & James, 1995, 2002, στο <https://www.netlingo.com/word/troll.php>).

iii. Flamers, snert, haters, kudos και nostalgic trolls

Σύμφωνα με μια άλλη κατηγοριοποίηση, του του Bishop (2013), τα τρολ και η πράξη του τρολάρισματος μπορούν να χωριστούν στις εξής υποκατηγορίες: 1) στα υβριστικά τρολ «flaming –ή flame– trolls», 2) στα «haters trolls» και 3) στα «snert trolls» (Bishop, 2012). Ο Bishop (2012) προσδιορίζει ακόμη μια κατηγορία τρολ των οποίων οι ενέργειες δεν στοχεύουν στη διατάραξη της ροής της αλληλεπίδρασης στο διαδίκτυο και που την ονομάζει «kudos trolls» (Bishop, 2014: 9-10).

Το «flamer troll» είναι γνωστό κυρίως για την επιθετικότητά του και υιοθετεί τον εκφοβισμό ως πρωταρχική στρατηγική του. Ακόμη και χωρίς φήμη σε μια κοινότητα, το «flamer» είναι αναγνωρίσιμο από την πρώτη του ανάρτηση. Δεν επιδιώκει να γίνει ένα νόμιμο μέλος της κοινότητας. Η βασική στρατηγική συμπεριφοράς του είναι ο εκφοβισμός μέσω μιας πολύ επιθετικής γλώσσας. Ο όρος «flame» χρησιμοποιείται είτε ως ουσιαστικό είτε ως ρήμα. Ως ουσιαστικό δηλώνει ένα εξαιρετικά εχθρικό μήνυμα που περιέχει επιθετικό λόγο και γλώσσα μίσους. Ως ρήμα η λέξη «flame» σημαίνει «στέλνω τέτοιου είδους μηνύματα (κακόβουλα, εχθρικά, κακοπροαίρετα) σε κάποιον άλλο χρήστη». Ένα «flamer troll», λοιπόν, είναι ένα πρόσωπο που συνήθως υιοθετεί αυτού του είδους την επιθετική συμπεριφορά. Οι «flamers» ταξιδεύουν από ομάδα σε ομάδα αναζητώντας θύματα με τα οποία ξεκινούν διαδικτυακές μάχες. Ένα «flamer», αν και δεν χρησιμοποιεί στην τακτική του την επιχειρηματολογία, μπορεί να προσδιορίσει το θέμα ή τα θέματα που είναι αμφισβητούμενα για το ίδιο και την κοινότητα και να κάνει αμφιλεγόμενες δηλώσεις. Για παράδειγμα, ένα «flamer troll» επισκέφθηκε την κοινότητα misc.kids, μια ομάδα ειδήσεων γονέων και έγραψε για την ασχήμια των μωρών, ένα θέμα που οι γονείς δεν το ανέχονται. Τα συγκεκριμένα τρολ έχουν προσβάλει επίσης τους χρήστες του Linux στις ομάδες συζήτησης υπέρ του Linux, τους ακτιβιστές υπέρ της άμβλωσης στις ομάδες συζητήσεων για άμβλωση και τους μαύρους σε πολλές ομάδες συζήτησης σε όλη την Usenet κοινότητα (Golder & Donath, 2004: 19-22). Ακόμη, ένα «flame» μπορεί να είναι ένα δυσάρεστο ή προσβλητικό μήνυμα που απευθύνεται σε άτομα διαδικτυακών κοινοτήτων (Leung, 2010: 66–80). Το συγκεκριμένο μήνυμα μπορεί να ενέχει οποιαδήποτε μορφή ηλεκτρονικής επικοινωνίας, δηλαδή κάποιο κείμενο ή οτιδήποτε άλλο και σε αυτή την περίπτωση έχει σχεδιαστεί για να βλάψει ή να αποδιοργανώσει.

Το αληθινό «flamer» τρολ δεν είναι μέλος μιας κοινότητας. Είτε επιτυγχάνει να θυμώνει τους ανθρώπους είτε όχι, είναι πιθανό να προχωρήσει σε μια άλλη ομάδα με σκοπό περισσότερα θύματα. Το γεγονός αυτό έρχεται σε αντίθεση με το καθεστώς μιας κοινότητας στην οποία περιστασιακά κάποιο μέλος εμπλέκεται σε «flaming trolling» (κακόβουλο τρολάρισμα) (Golder & Donath, 2004: 19-22). Επιπρόσθετα, το «flame troll» δεν διακρίνεται από το αίσθημα της οικειότητας με τα θύματά του. Αυτό το χαρακτηριστικό περιγράφεται στην προτεινόμενη ταξινόμηση της έρευνας (Bishop, 2013) ως μία «ανικανότητα για αμοιβαία στενές σχέσεις, καθώς η εκμετάλλευση αποτελεί πρωταρχικό εργαλείο και παίρνει μεταξύ άλλων τη μορφή της εξαπάτησης και του εξαναγκασμού «αλλά και της υιοθέτησης δεσπόζουσας θέσης ή εκφοβισμού για τον έλεγχο των άλλων», ενέργειες που είναι απολύτως ξεκάθαρες μεταξύ των «flame trolls». Επίσης, τα «flame trolls» δέχονται μεγάλη ικανοποίηση και ευχαρίστηση από την πρόκληση βλάβης σε άλλους χρήστες του διαδικτύου, κάτι που έγινε φανερό στη συνέντευξη ενός «flame troll» που δήλωσε χαρακτηριστικά: «για να είμαι ειλικρινής, είναι πιο διασκεδαστικό να σας παρενοχλώ με μια απροσδόκητη και δυσάρεστη κατάσταση για σας». Σ' αυτή

τη δήλωση εντοπίζουμε πιθανή διαταραχή μιας αντικοινωνικής προσωπικότητας, κατά την οποία «ο καθορισμός στόχων βασίζεται στην προσωπική ικανοποίηση» (Bishop, 2013: 28-48).

Πράγματι, υπάρχουν ισχυροί δεσμοί μεταξύ των ατόμων με «αντικοινωνική διαταραχή της προσωπικότητας» και του «flame trolling» (όπως ο κυβερνο-εκφοβισμός) (Sourander et al., 2010: 720) αλλά και μεταξύ των κρυφών και κοινωνικών φοβιών (Bishop, 2011c). Ως προς τον λόγο για τον οποίο συμβαίνει αυτό, σύμφωνα με τους Andrews, Nonnecke και Preece (2007: 185-210), έρευνες έχουν διαπιστώσει ότι στις ηλεκτρονικές κοινότητες όπου η κατάχρηση είναι σαφώς ορατή, οι χρήστες είναι πιο πιθανό να ενθαρρύνουν τον δόλο, ώστε να συμμετέχουν σε αυτές λιγότεροι άνθρωποι. Επιπλέον, πιστεύεται πως, όταν οι χρήστες του διαδικτύου χάνουν την ικανότητα να κρίνουν τις πληροφορίες που λαμβάνουν, είναι πιθανό να συμμετάσχουν σε αντικοινωνική συμπεριφορά, όπως το τρολάρισμα (Lampe, 2012, στο Bishop, 2013: 28-48)

Ως προς τις δύο επόμενες κατηγορίες (snerts και haters), τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης σε ολόκληρο τον κόσμο δημοσιεύουν καθημερινά ιστορίες επιθετικών και απειλητικών τρολ, που ονομάζονται «snerts» (Bishop, 2008, 2013), ένας πολύ συγκεκριμένος τύπος των οποίων είναι το «hater troll», που θα μπορούσε κανείς να το αποκαλέσει και «domination snert», καθώς βασανίζει έναν συγκεκριμένο άτομο-στόχο (Bishop, 2012b, 2012c). Ο όρος «snert», χρησιμοποιείται για να περιγράψει έναν τύπο του «flamer troll» που αναφέρθηκε παραπάνω. Ως προς τη σημασία και ετυμολογία της λέξης «snert», το πρώτο μέρος «sn» μπορεί να σημαίνει «sexually nerdish» και το «ert» μπορεί να σημαίνει «egotistically repressed troll», δηλαδή τρολ με καταπιεσμένο εγωισμό (Walter et al., 2011: 12). Οι χρήστες-τρολ του διαδικτύου των κατηγοριών «snerts» και «hater troll» επιλέγουν τα θύματά τους συνειδητά και εσκεμμένα.

Ειδικά τα τρολ της κατηγορίας των «haters», όταν πετυχαίνουν σ' έναν ιστότοπο κάποιον χρήστη που παρουσιάζει εν μέρει τον εαυτό του, τείνουν να στοχοποιούν αυτόν τον χρήστη. Σύμφωνα με τον Lampe (2012) τα «hater trolls» στοχεύουν συγκεκριμένα άτομα που παρουσιάζουν πληροφορίες για τον εαυτό τους, ακόμα κι αν τα άτομα αυτά προσπαθούν να οικοδομήσουν αυτοεκτίμηση έχοντας περάσει μια δύσκολη ζωή (Bishop, 2013: 28-48). Το διαδίκτυο είναι βέβαια το πρόσφορο περιβάλλον για τέτοιους ανθρώπους, καθώς τα μέσα επιτήρησής του δεν έχουν καν επαρκείς ελέγχους για πιθανή κατάχρηση (Smith, 2011: 393-414).

Είναι ενδιαφέρον ότι σύμφωνα με την έρευνα (Bishop, 2013), γίνεται ένας συσχετισμός μεταξύ των «hater trolls» και όσων παρουσιάζουν αυτισμό. Στην έρευνα παρουσιάζονται κάποιες κατηγορίες μεταξύ εκείνων που έχουν αυτισμό (ASCs) με τα αυτιστικά χαρακτηριστικά να είναι εμφανή και μεταξύ εκείνων που διαθέτουν αυτισμό, αλλά που το χαρακτηριστικό τους είναι η συμπόνοια – που δεν είναι αποκλειστικό χαρακτηριστικό των ατόμων με αυτισμό. Οι κατηγορίες που διαμορφώνονται είναι οι εξής: Hi Functioning Autistics (HiF Autistics), Me-Functioning Autistics (MeF Autistics), Psychotic,

Demotic, Neurotic, We-Functioning Empathics (WeF Empathics) και Hi Functioning Empathics (HiF Empathics) (Bishop, 2013: 30). Εκείνοι που πάσχουν από αυτισμό (ASC), διακρίνονται συχνά από μια σειρά επιτευγμάτων ή ειδικών γνώσεων σε μια συγκεκριμένη διαδικτυακή περιοχή και είναι συχνά οι στόχοι του «flaming trolling» από άτομα που ονομάζονται «empathics», επειδή είναι σε θέση να κατανοήσουν και να επικοινωνήσουν με άλλους παρόμοιους με αυτούς, αλλά δεν διαθέτουν τα χαρακτηριστικά όσων βρίσκονται στο αυτιστικό φάσμα (Bishop, 2008· Bishop, 2013: 31).

Μια άλλη μελέτη όσον αφορά στην ψυχοπάθεια των «hater trolls» είναι η κατηγορία της «συνείδησης» που συνδέεται με την *Antisocial Personality Disorder*, ASPD, (Αντικοινωνική διαταραχή προσωπικότητας). Σε σύγκριση με άλλους που υποκινούνται από συνείδηση και δρουν πιο θετικά, οι «hater trolls» δεν αισθάνονται υποχρέωση να δείχνουν συμπόνια για κάποιον άλλο. Η έλλειψη συμπόνιας χαρακτηρίζει ιδιαίτερα τους «RIP trolls» οι οποίοι αισθάνονται την υποχρέωση να τρολάρουν σελίδες μνήμης εκκλιπόντων χρηστών του διαδικτύου, όταν αναρτώνται σχόλια από ανθρώπους που ποτέ δεν γνώριζαν τον αποθανόντα (Walter, Hourizi, Moncur & Pitsillides, 2011), κάτι που συγκρίνεται με τους Me-FunctioningAutistics (MeF Autistics) και τους We-Functioning Empathics (WeF Empathics), οι οποίοι είναι λιγότερο πιθανό να αντιδράσουν, αφού είναι απομονωμένοι στον δικό τους κόσμο ή στην ομάδα τους αντίστοιχα (Bishop, 2013: 31).

Τα τρολ που εντάσσονται στην κατηγορία «hater trolls» νιώθουν μειονεκτικά όταν συγκρίνουν τις ζωές τους με εκείνες άλλων ανθρώπων πετυχημένων στον τομέα τους. Όσο τα τρολ δεν μπορούν να επιτύχουν, οι πράξεις τους είναι νευρωτικές, αισθάνονται ότι πρέπει να επιτεθούν σε ανθρώπους που είναι πιο επιτυχημένοι από αυτούς, είναι ψυχωτικοί και θεωρούν ότι είναι σε καλύτερη θέση από άλλους που θεωρούνται πιο επιτυχημένοι. Σύμφωνα με τον Bishop (2011c, 2012a: 160-176), τα παραπάνω προκύπτουν από μια εμμονή με ένα συγκεκριμένο γεγονός της ζωής, το οποίο στην περίπτωση των «haters» μπορεί να είναι μια ευκαιρία ζωής που χάθηκε ή μια μη πραγματοποιημένη ουτοπία (όπως το να γίνει κάποιος πλούσιος και διάσημος). Το αποτέλεσμα της αποτυχίας αυτής, της ενίοτε τραυματικής εμπειρίας της ζωής (δηλ. μιας φαντασίωσης, οδηγεί σε καταναγκαστική εκδήλωση συγκεκριμένων συμπεριφορών, ώστε να αποφύγει κάποιος την αντιμετώπιση της αποτυχίας, οι οποίες περιλαμβάνουν εκείνες που συνδέονται με την «αντικοινωνική διαταραχή της προσωπικότητας» (antisocial personality disorder, ASPD). Όταν αυτή η «φαντασίωση» έρχεται στο μυαλό, οδηγεί σε άρνηση, που σημαίνει ότι το άτομο θα κολλήσει για πάντα στον «κύκλο του διλήμματος» (Bishop, 2013: 28-48).

Μερικά «hater trolls» είναι από τις χειρότερες κατηγορίες τρολ, καθώς επιδεικνύουν συναισθηματική απάθεια και αναίτια χαιρεκακία, κάτι που επιβεβαιώνεται και από τη μαρτυρία ενός «hater troll» που σε μία συνέντευξη δήλωσε: «απλώς σας φέρνω σε δύσκολη θέση για διασκέδαση», είπε, «βοηθάει να περάσει ο χρόνος για να είμαι ειλικρινής». Αυτό το σχόλιο καθιστά επίσης σαφές ότι

οι «hater trolls» επιδιώκουν ενίοτε να έχουν δεσμό (με την έννοια της επαφής ή της σχεδόν εξάρτησης) με τους στόχους τους. Ένα άλλο βασικό χαρακτηριστικό των «hater trolls» είναι ο χειρισμός των θυμάτων τους. Πράγματι, η συνέντευξη με το τρολ τεκμηριώνει ότι ικανοποιούνται τα κριτήρια για τη συνιστώσα της χειραγώγησης χαρακτηριστικό της «αντικοινωνικής διαταραχής της προσωπικότητας» (Antisocial Personality Disorder, ASPD) που στοχεύει στην επιρροή ή στον έλεγχο των άλλων, καθώς και της χρήσης της αποπλάνησης, της γοητείας, της απουσίας ευσπλαχνίας ή της επίθεσης για την επίτευξη των σκοπών του τρολ.

Τα βασικά χαρακτηριστικά των «haters» είναι τα εξής: συνήθως έχουν υψηλές προσδοκίες για το τι σημαίνει να είναι κάποιος πετυχημένος και απεχθάνονται όσους βρίσκονται κοινωνικά «ψηλά», διότι δεν μπορούν ή δεν επιθυμούν να βρεθούν στην ίδια θέση. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να αποθαρρύνουν τους άλλους που πιστεύουν ότι είναι επιτυχημένοι και να δείχνουν δυσαρέσκεια σε όσους δεν έχουν παρόμοιο υπόβαθρο με τους ίδιους. Συγκεκριμένα, στη μελέτη του Bishop, το «hater troll» που συμμετείχε στην έρευνα φοβόταν το γεγονός ότι ο συγγραφέας -συμμετέχων έχαιρε μεγάλης εκτίμησης λόγω των πτυχίων του, σε αντίθεση με το ίδιο το οποίο ποτέ δεν ασχολήθηκε με προγράμματα σπουδών, επομένως πιθανόν τα «haters» να έχουν μέτριες ικανότητες (Bishop, 2013: 46). Τα «hater trolls» χαρακτηρίζονται επίσης από έλλειψη εμπιστοσύνης κι επιπλέον έχουν μια μη ρεαλιστική ιδέα για το τι είναι σημαντικό ή αμφισβητούν οτιδήποτε μπορεί να θεωρηθεί σημαντικό στην καθημερινή ζωή. Στο μυαλό των περισσότερων ανθρώπων όσοι έχουν ρουτίνα ζωής, όπως το να ασχολούνται με αθλήματα ή να παρακολουθούν ταινίες, θεωρούνται αξιόλογοι άνθρωποι, αλλά τα «hater trolls» αμφισβητούν αυτή τη στάση ζωής. Τέλος, κοινό χαρακτηριστικό των «haters» και όσων υποφέρουν από «αντικοινωνική διαταραχή της προσωπικότητας» (Antisocial Personality Disorder, ASPD), όπως π.χ. τα «flame trolls», είναι η παρορμητικότητάς τους, η έλλειψη εμπιστοσύνη στις ικανότητές τους και η έλλειψη αυτοεκτίμησης (Bishop, 2013: 28-48).

Μία άλλη κατηγορία τρολ είναι τα «kudos trolls». Η περίπτωση των «kudos trolls» μπορεί να θεωρηθεί ως παράδειγμα των εντάσεων που είναι εγγενείς στη φύση του τρολαρίσματος (Potter & Edwards, 1999: 447–458· Potter, 2003: 93–109). Ο λόγος που παράγεται από το «kudos troll» δεν προάγει τον διάλογο και την ανταλλαγή πληροφοριών, αντίθετα, το αποτέλεσμα της δράσης επιφέρει επιζήμια αποτελέσματα στον διαδικτυακό χώρο.

Υπάρχει ακόμη και η κατηγορία του «nostalgic trolls» που ταυτίζεται με την κλασική έννοια του «online troll». Παρουσιάζεται ως μία κατηγορία τρολ που οι πράξεις τους είναι περιορισμένες, ευχάριστες στην πρόκληση, δηλαδή πρόκειται για μια τελικά ακίνδυνη ενόχληση. Το «nostalgic troll», παρά την πρόθεση να διαταράξει την ηλεκτρονική κοινότητα, παρουσιάζεται ως ακίνδυνο και ανίκανο να βλάψει. Επίσης, δεν δύναται να χειριστεί σωστά τα παλαιότερα μέλη της διαδικτυακής κοινότητας. Ως εκ τούτου, αυτού του είδους το τρολ είναι διασκεδαστικό και ευπρόσδεκτο ως μέλος των κοινοτήτων

του διαδικτυακού χώρου, ενώ τα τρολ συχνά το αναπολούν διότι τελευταία έχει εκλείψει (Coles, B. A., & West, M., 2016: 233-244).

Όσον αφορά τις ομάδες συζητήσεων των διαδικτυακών κοινοτήτων, σε αυτές διακρίνονται οι «lurkers» (Nonnecke & Preece 2000: 73–80, 2001), τα «trolls» (Donath, 1998· Herring et al., 2002: 372) και οι «newbies» (Golder & Donath, 2004:1-25). Για παράδειγμα, η έκφραση «trolling for newbies» δηλώνει ότι τα εγκατεστημένα μέλη μιας διαδικτυακής κοινότητας που ονομάζονται «πρεσβύτεροι» μπορούν πολύ εύκολα να προσελκύσουν νεότερα μέλη σε μια ομάδα «flame trolling». Έχει υποστηριχτεί ότι αυτό βοηθά τους αρχάριους να εντοπίζουν τις δυνάμεις και τις αδυναμίες στις απόψεις τους, ώστε να μπορούν να γίνουν πιο γρήγορα μέλη μιας κοινότητας, να επιτύχουν δηλαδή τη μετάβαση από αρχάριο σε τακτικό τρολ (Kim, 2000, στο Bishop, 2014: 9). Αυτή η «τεχνική» εγκαταλείφθηκε στις αρχές του 21ου αιώνα και οδήγησε σε μια σειρά ερευνητικών εργασιών από τα ίδια τα τρολ, θέμα των οποίων ήταν η επικράτηση της μη συμμετοχής των «πρεσβυτέρων» ή για το πώς αυτή η αποχή θα μπορούσε να ξεπεραστεί μέσω μεγαλύτερης συμμετοχής των πρεσβυτέρων (Nonnecke & Preece, 2000: 73–80· Preece et al, 2004: 42· Bishop, 2007: 1881–1893).

iv. Antis, RIP, ranters, ideological trolls

Κατά τη διερεύνηση στο Facebook για τα τρολ από το 2010 έως το 2012, εντοπίστηκαν αρκετές επιπλέον κατηγορίες τρολ, όπως τα «antitrolls» (παγιδευτές τρολ), επίσης γνωστά απλά ως «antis», τα οποία καταγγέλλουν δημοσίως άλλα τρολ και στη συνέχεια προχωρούν σε τρολάρισμα όσο το δυνατόν περισσότερων τρολ. Είτε «anti» είτε κανονικά, αυτά τα τρολ αποτελούν μία ξεχωριστή κατηγορία που ονομάζονται και «κατεργάρικα τρολ», δηλαδή αυτά που δεν συνδέονται με μια σταθερή ομάδα φίλων του τρολάρισματος και τείνουν να είναι απρόβλεπτα και εξαιρετικά μισάνθρωπα (Phillips, 2015: 38). Τα «antitrolls» (παγιδευτές τρολ) είναι πολύ πιο κοινωνικά και συχνά πολύ πρόθυμα να βοηθήσουν σε έρευνες είτε απαντώντας σε ερωτήσεις είτε παρέχοντας τη δυνατότητα επαφής με άλλα τρολ.

Τα τρολ του Facebook θα μπορούσαν να χωριστούν περαιτέρω σε «RIP trolls», δηλαδή τρολ που τρολάρουν σελίδες μνήμης εκκλιπόντων χρηστών του διαδικτύου (ανάμεσα σε άλλες σελίδες) και σε τρολ που τρολάρουν τα πάντα εκτός από τις σελίδες μνήμης. Κάποια «RIP troll» στοχοποιούν ενεργά τους φίλους και τις οικογένειες ενός συγκεκριμένου θύματος και κάποια περιορίζουν την εστίασή τους στους αποκαλούμενους «mourning tourists» (τουρίστες πένθους), ανθρώπους δηλαδή που σχολιάζουν τις σελίδες των νεκρών, θρηνώντας μαζί με άλλους άγνωστους τον εκκλιπόντα χρήστη του διαδικτύου (Phillips, 2015: 38).

Όπως το «flamer», έτσι και τα «ranters» είναι κοινωνικοί αποκλίνοντες των οποίων η σχέση με τη διαδικτυακή κοινότητα είναι γενικά αρνητική. Οι στρατηγικές τους είναι παρόμοιες, καθώς εμπλέκονται σε μια διαμάχη που έχει σχεδιαστεί για να εμφανίζεται ως επίκαιρη. Ωστόσο, η

συμπεριφορά των «ranters» είναι παρόμοια με των «flamer trolls», αφού και τα «ranters» χρησιμοποιούν τον εκφοβισμό όταν τα άλλοτε επίκαιρα θέματα συζητήσεων αρχίζουν να χάνουν το ενδιαφέρον τους (Donath, 1998). Είναι σημαντικό τα υποψήφια θύματα να έχουν «τσιμπήσει το δόλωμα», θα λέγαμε στην ορολογία των τρολ, πριν αρχίσει ο εκφοβισμός, επειδή μια σταθερή σχέση είναι απαραίτητη, ώστε ο εκφοβισμός να είναι πιο αποτελεσματικός και ο εκφοβισμένος να μην εγκαταλείψει και αποχωρήσει από τη συζήτηση (Goffman, 1978: 1-10). Ακόμη, όπως το «flamer troll», έτσι και το «ranter» επιδιώκει να προκαλέσει μια άσκοπη συζήτηση. Κάνει δημοσιεύσεις για ένα συγκεκριμένο ζήτημα ή θέματα με μεγάλη συχνότητα και είναι μοναδικό στην κατηγορία του. Τα «ranters» επιδεικνύουν κάποια χαρακτηριστικά τύπου τρολ, επειδή προσποιούνται τη συμμετοχή τους σε συζητήσεις, ώστε να παροτρύνουν άλλους χρήστες να ανταποκριθούν. Αντίθετα από ένα και άλλα τρολ όμως, το «ranter» έχει συγκεκριμένους σκοπούς και το θέμα της συζήτησης είναι ύψιστης σημασίας. Οι συχνές ερωτήσεις της ομάδας ειδήσεων alt.troll, όπου συγκεντρώνονται τα τρολ για να συζητήσουν την τακτική τους, κάνει διάκριση ανάμεσα στα «ranters» που ονομάζονται «αποστολείς αναρτήσεων», «καρύδια» ή «καθαροί ανόητοι» και οι ενέργειές τους αποδεικνύονται ανάλογες των χαρακτηρισμών τους, ενώ τα κατεξοχήν τρολ ενεργούν κατά κύριο λόγο με σκοπό τη διασκέδασή τους (Golder & Donath, 2004: 19-22).

Επιπλέον, λόγω της υψηλής συχνότητας αναρτήσεών τους, τα «ranters» ενδέχεται να ταυτιστούν με μια άλλη κατηγορία τρολ τις Διασημότητες «celebrities». Ένα «ranter» με το όνομα «Chive Mynde» προωθεί μια ριζοσπαστική περιβαλλοντική ατζέντα που περιλαμβάνει μια στάση δυσπιστίας απέναντι στις θετικές επιπτώσεις της επιστήμης στην παγκόσμια υγεία σε ομάδες ειδήσεων, όπως το sci.chem, μια κοινότητα ανθρώπων που έχουν διαμορφώσει τη ζωή τους σύμφωνα με την επιστήμη. Υπάρχουν κάποιες διαφορές μεταξύ αυτού του είδους των «ranters» και των «celebrities». Για παράδειγμα, τα «ranters» δεν συμμετέχουν σε θέματα συζήτησης που δεν ξεκινούν τα ίδια και οι απαντήσεις που δέχονται τα μηνύματα που αναρτούν είναι περιορισμένες.

Βασικές στρατηγικές συμπεριφοράς του «ranter» είναι η επεξήγηση μέσω παραδείγματος και η αυτοπροβολή. Το «ranter» υιοθετεί μια στρατηγική ισχυριζόμενο ότι παρουσιάζει την αδιαμφισβήτητη αλήθεια τονίζοντας την «ακεραιότητα και την ηθική αξία» (Jones & Pittman, 1982: 62-231) του επιχειρήματός του. Λόγοι και έννοιες όπως «ψέματα», «αλήθεια», «κακό» και «απάτη» εμφανίζονται σε συνομιλίες με τα «ranters». Ωστόσο, τα «ranters», όπως τα κυρίως τρολ, είναι δύσπιστα (Golder & Donath, 2004: 19-22).

Τέλος, καθώς σύμφωνα με τα αποτελέσματα ερευνών, το τρολάρισμα δύναται να προωθήσει τον ανοιχτό δημόσιο πολιτικό λόγο. Αντίθετα με την κοινή αντίληψη, απορρίπτεται η ιδέα ότι το τρολάρισμα πρέπει να αποφευχθεί (Richardson, 2008: 12-15). Επομένως, δεν είναι σκόπιμο όλες οι συμπεριφορές τρολάρισματος να θεωρούνται αποκλίνουσες και να τιμωρούνται με τον ίδιο τρόπο ή να

στοχοποιούνται. Για παράδειγμα, το «ideological troll» (ιδεολογικό τρολ) συνεισφέρει με θετικό και χρήσιμο τρόπο στον παγκόσμιο ιστό και δύναται να προωθήσει τον ανοικτό δημόσιο πολιτικό λόγο, παρ' όλο που τα σχόλια του τρολ μπορεί να έχουν αρνητικές ψυχολογικές επιπτώσεις στον στόχο/θύμα του και ενδεχομένως σε άλλους που συμμετείχαν στην ίδια συζήτηση (Mojica, 2016:1-9).

Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 1, είναι δυνατόν να χαρτογραφηθούν οι τύποι χαρακτήρων τρολ σε διαδικτυακές κοινότητες, όπως αυτοί οι τύποι προσδιορίστηκαν από τον Bishop (2009b: 1987–2004) σύμφωνα με τις διαφορετικές πρακτικές τρολάριατος. Αναλυτικά, ο Πίνακας 1 περιλαμβάνει μια σειρά από υποθετικούς χαρακτήρες τρολ καθώς και την περιγραφή τους σύμφωνα με τις ενέργειες που εκτελούν σε κάθε περίπτωση.

Πίνακας 1: Τύποι χαρακτήρων Τρολ¹⁴⁰

Τύποι χαρακτήρων τρολ	Χαρακτηρισμός	Περιγραφή Ενεργειών
Lurker	Περίεργος	Τυχαίες σιωπηλές κλήσεις κ.λπ. κάνοντας κλικ σε διαφημίσεις ή πλήκτρα «likes», χρησιμοποιώντας παραπομπές παραπομπών, τροποποιώντας τις δημοσκοπήσεις ή τις βαθμολογίες των «kudos trolls».
Elder	Καταλυτικός	Είναι ένα εξωτερικό μέλος της κοινότητας, συχνά συμμετέχει σε ευχάριστο «τρολάριασμα για αρχάριους», τρολάροντας τα νεότερα μέλη μιας κοινότητας.
Troll	Κυνικός	Παίρνει μέρος σε τρολάριασμα για να ψυχαγωγήσει τους άλλους και να δημιουργήσει μια μορφή διασκέδασης σε μια online κοινότητα.
Big Man	Σκεπτικιστής	Τρολάρει αναρτώντας κάτι σε άλλους χρήστες για να υποστηρίξει την άποψή τους.
Flirt	Ακόλουθος	Παίρνει μέρος στο τρολάριασμα για να βοηθήσει άλλους να γίνουν κοινωνικοί.
Snert	Ανταγωνιστικός	Λαμβάνει μέρος στο τρολάριασμα για να βλάψει τους άλλους με σκοπό τη δική του αρρωστημένη διασκέδαση.
MHBFY Jenny	Ειρηνιστής	Τρολάρει για να βοηθήσει τους ανθρώπους να δουν την πιο «ελαφριά» πλευρά της ζωής και να βοηθήσει τους άλλους να αντιμετωπίσουν στις ανησυχίες τους.
E-Venger	Φασίστας	Παίρνει μέρος στο τρολάριασμα για να αποκαλύψει το φυλετικό χρώμα του άλλου.

140. Βλ. σχετικά (Bishop, 2013:209).

Wizard	Ενθουσιώδης	Λαμβάνει μέρος στο τρολάρισμα μέσω της δημιουργίας και διάδοσης περιεχομένου με χιουμοριστική επίδραση.
Iconoclast	Δυσφημιστής	Τρολάρει για να βοηθήσει τους άλλους να ανακαλύψουν «την αλήθεια», συχνά λέγοντάς τους πράγματα εξολοκλήρου πραγματικά, που μπορεί να τους καταπλήξουν. Μπορεί να δημοσιεύει συνδέσμους με περιεχόμενο που αντιφάσκουν με την κοσμοθεωρία του στόχου τους.
Ripper	φονεύς	Παίρνει μέρος στο αυτοκαταστροφικό τρολάρισμα για να δημιουργήσει μια ψεύτικη αίσθηση ενσυναίσθησης από τους άλλους.
Chatroom Bob	Αγωνιζόμενος	Λαμβάνει μέρος στο τρολάρισμα για να κερδίσει την εμπιστοσύνη των άλλων μελών ώστε να τους εκμεταλλευτεί.

VI. Τα διαδικτυακά τρολ ανά τον κόσμο

i. Τρολ Αμερικής

Τα τρολ της Αμερικής, σύμφωνα με την έρευνα της Phillips, είναι μυστικοπαθή και καυχισιάρικα, δεδομένης της προστασίας που παρέχεται από τη νομοθεσία. Ειδικότερα, αγκαλιάζουν τα αμερικανικά ιδεώδη και όταν βρίσκονται σε δύσκολη θέση για τη δεοντολογία της συμπεριφοράς τους, συχνά αναφέρουν ότι είναι συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμά τους να προκαλούν τους χρήστες του διαδικτύου. Για τα αμερικανικά τρολ, η Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας θα μπορούσε να επαναδιατυπωθεί ως εξής: «όλα τα τρολ είναι προικισμένα από το διαδίκτυο με ορισμένα αναξιόπιστα Δικαιώματα, μεταξύ των οποίων η Αωνυμία, η Ατιμωρησία και η Επιδίωξη του lulz» (της χαιρεκακίας). Από αυτήν την οπτική, τα τρολ της Αμερικής θεωρούν κάθε μορφή ηλεκτρονικής λογοκρισίας, συμπεριλαμβανομένης της πολιτικής μετριοπάθειας, στοιχειώδη παραβίαση των πολιτικών ελευθεριών τους. Υποθέτουν ότι τελικά η κυβέρνησή τους θα τους προστατεύσει και συχνά εγγράφονται σε οργανώσεις πολιτικών ελευθεριών, όπως η «American Civil Liberties Union, ACLU» (Phillips, 2015: 98-100).

ii. Τρολ Αυστραλίας

Όσον αφορά τα τρολ της Αυστραλίας, τείνουν να είναι εξαιρετικά επιθετικά, πολλές φορές πιθανόν λόγω των αυστηρών νόμων λογοκρισίας και των διώξεων της χώρας. Η λογική τους είναι ότι αν ήδη κάποιος «φλερτάρει» με την παρανομία, θα μπορούσε επίσης «να φτάσει ως το τέρμα», δηλαδή το τρολάρισμα και αναμένουν την κυβέρνησή τους να ασκήσει διώξεις (Phillips, 2015: 98-100).

iii. Τρολ Βρετανίας

Τα τρολ της Βρετανίας είναι ιδιαίτερα κοινωνικά και συχνά χρησιμοποιούν το τρολάρισμα ως ευκαιρία για να αποκτήσουν νέους ή να χάσουν ήδη υπάρχοντες φίλους σε απευθείας σύνδεση (online) ή και εκτός σύνδεσης (offline) (Phillips, 2015: 98-100).

iv. Τρολ Ανατολικής Ευρώπης

Ο επικρατέστερος ορισμός για το τρολ σε χώρες όπως η Βουλγαρία καθώς και ευρύτερα στην Ανατολική Ευρώπη είναι ότι η λέξη αναφέρεται σε κάποιον που πειράζει τους ανθρώπους για να τους θυμώσει ή σε κάποιον που προσβάλλει τους ανθρώπους ή που θέλει να κυριαρχήσει σε οποιαδήποτε συζήτηση ή που προσπαθεί να χειριστεί τη γνώμη των ανθρώπων (μερικές φορές για χρήματα) κ.λπ. (Mihaylov & Nakov, 2019: 399–405).

v. Τρολ Κίνας

Μια σύντομη αναζήτηση του όρου τρολ στο κινέζικο διαδίκτυο παρουσιάζει το τρολάρισμα ως συγκεκριμένο πολιτισμό που έχει έρθει για να ενσωματώσει διαφορετικά είδη διαδικτυακής συμπεριφοράς και να λειτουργήσει ως όρος «ομπρέλας» για διάφορα είδη συζήτησης σχετικά με το ίδιο το διαδίκτυο (deSeta, 2013: 301).

Σε μια προσπάθεια να γίνει κατανοητό τι σημαίνει ο όρος τρολ για τους ανθρώπους που συζητούν γι' αυτό, έγινε αναζήτηση των τρολ στο κινέζικο διαδίκτυο μέσω χρήσης λέξεων της καθομιλουμένης. Το τρολάρισμα είναι συνηθισμένο φαινόμενο στο κινέζικο διαδίκτυο. Ωστόσο, οι ορισμοί και οι χαρακτηρισμοί που έχουν δοθεί στις έννοιες «τρολάρισμα» και «τρολ» δεν είναι η ίδια λόγω της ελάχιστης σχέσης του σύγχρονου διαδικτυακού πολιτισμού της Κίνας με εκείνον του δυτικού πολιτισμού. Καθώς, δεν υπάρχει άμεση κινεζική μετάφραση για περιπτώσεις που σίγουρα θεωρούνται ως τρολάρισμα και προφανώς δεν υπάρχει η ίδια ορολογία στα κινέζικα για να καλύψει τις έννοιες «τρολ» και «τρολάρισμα», όπως στον «δυτικό πολιτισμό του διαδικτύου» (deSeta, 2013: 307-308), θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι το τρολάρισμα στην Κίνα σχετίζεται εν μέρει με αυτό που διεξάγεται στην Ελλάδα και σκοπό έχει τη στηλίτευση και διακωμώδηση της καθημερινότητας

vi. Τρολ Ρωσίας

Στα τρολ της Ρωσίας κάνουν αναφορά οι Sear και Jensen, και συγκεκριμένα στην περίπτωση της ρωσικής παρέμβασης το 2016 στις εκλογές των ΗΠΑ. Η ενέργεια αυτή των τρολ προκάλεσε περισσότερο πρόβλημα διχαστικής πολιτικοποίησης των ταυτοτήτων παρά προκάλεσε ένα ψεύτικο ειδησεογραφικό πρόβλημα με την έννοια των παραπλανητικών ενημερωτικών ισχυρισμών. Οι ενέργειες των εγχώριων τρολ περιελάμβαναν τόσο τη διασπορά πληροφοριών διχασμού όσο και τη

διαρροή των περιουσιακών στοιχείων των υποψήφιων πολιτικών αρχηγών. Επιπλέον, δεν ετίθετο θέμα περιορισμού της ξένης επιρροής, επειδή πολλά από αυτά που τα τrol επιδίωξαν να ενισχύσουν ήταν δηλώσεις που ήδη διατυπωνόνταν και από Αμερικανούς πολίτες (Sear, T., & Jensen, 2018: 115-122).

Η λογική πίσω από τη στρατηγική της ρωσικής παρέμβασης βασίζεται στην ενίσχυση και σύνδεση της κοινωνικής και πολιτικής ταυτότητας. Η λογική αυτή, ενεργοποιεί την ηθική συμπεριφορά των πολιτών ή των δεκτών αυτής, επειδή αντανακλά τις απόψεις τους, αλλά όχι απαραίτητα λόγω της έκθεσης σε παραπληροφόρηση. Οι αναληθείς ισχυρισμοί κυκλοφορούν ταχύτερα στα κοινωνικά μέσα από τις αλήθειες και οι αμφιλεγόμενες πηγές είχαν μεγαλύτερη απορρόφηση από τα κοινωνικά μέσα κατά τις εκλογές του 2016 στις ΗΠΑ (Vosoughi, Roy & Aral, 2018: 1146-51).¹⁴¹

vii. Τρολ Ελλάδας

Στην Ελλάδα, εκτός από τα τrol που ασκούν πολιτικό τrolάρισμα, υπάρχουν κι άλλα, όπως ο «NightpowerGR» που είναι ένα τrol, τις ενέργειες του οποίου τις μαθαίνουμε μέσα από τις περιγραφές του ίδιου στο Youtube.com. Αυτοχαρακτηρίζεται ως troller περιγράφοντας τα κατορθώματά του και λειτουργεί κυρίως μέσα από τα διαδικτυακά παιχνίδια πολλαπλών παικτών. Οι ενέργειές του αποτελούν μια μίξη του διάσημου Έλληνα τρόλερ «Sodaroppin» και του «David Thorne» και αυτό, γιατί λειτουργεί μέσω των παιχνιδιών και του Youtube.com όπως ο πρώτος, ο οποίος έγινε γνωστός κάνοντας καριέρα στη συνέχεια μέσα από το τrolάρισμά του. Ο «NightpowerGR» δίνει έμφαση στο πώς «troll-άρει» του φίλους του που δεν γνωρίζουν τη λέξη «bazinga» (προέρχεται από τη σειρά «Big Bang Theory» και αποτελεί μιμίδιο), στους λόγους που τον καθιστούν σπασίκλα του διαδικτύου και στο πώς τον διώχνουν από κάποιες ομάδες των παιχνιδιών γιατί δεν τον αντέχουν, μιας και τους τrolάρει¹⁴². Παρ' όλα αυτά, αν και είναι γνωστός ως troller, δεν υπάρχουν αποδείξεις ότι λειτουργεί ως τέτοιος χρησιμοποιώντας πραγματικά τις τεχνικές που συμπεριλαμβάνονται στον όρο (Φουρκαλίδου, 2013: 50-60).

141. Η πρακτική της χρήσης των διαδικτυακών τrol για τη χειραγώγηση της γνώμης ευνοήθηκε από την άνοδο των φόρουμ του διαδικτύου, αφού έχει αποδειχθεί ότι οι απόψεις των χρηστών σχετικά με τα προϊόντα, τις εταιρείες και την πολιτική μπορούν να επηρεαστούν από τις απόψεις άλλων χρηστών του διαδικτύου (Dellarocas, 2006: 1577–1593). Αυτό διευκολύνει τις εταιρείες και τα πολιτικά κόμματα να κερδίσουν δημοτικότητα πληρώνοντας τrol για τη «διαχείριση φήμης» σε ανθρώπους που γράφουν σε φόρουμ συζητήσεων και κοινωνικά δίκτυα, ψεύτικες απόψεις μέσα από ψεύτικα προφίλ (δηλαδή τrol). Ωστόσο, με την πάροδο του χρόνου, οι χρήστες των φόρουμ ανέπτυξαν ευαισθησία σχετικά με τα τrol και άρχισαν να τις εκθέτουν δημοσίως.

142. <http://www.youtube.com/watch?v=kaxSo94Vgwk>

Εικόνα 10: «NightpowerGR¹⁴³»

Όπως προαναφέρθηκε, ο «NightpowerGR» έχει κοινή πορεία με τον «David Thorne», γιατί έγινε κι αυτός γνωστός παραθέτοντας τα κατορθώματά του και στη συνέχεια έγινε ακόμη πιο γνωστός στους κύκλους του stand-up comedy για το ιδιαίτερο χιούμορ του¹⁴⁴. Επίσης, ο «David Thorne» κατέστη διάσημο τρολ που έβγαλε χρήματα κάνοντάς το και επαγγελματικά (Φουρκαλίδου, 2013: 50-60).

Ο Έλληνας χρήστης-τρολ με την ονομασία «antidoto28», ο οποίος δραστηριοποιείται στην ιστοσελίδα «www.news247.gr» είναι γνωστός κυρίως για τον σχολιασμό του (πολιτικό τρολάρισμα) πάνω σε άρθρα που έχουν ως θέμα κινήσεις του πρώην πολιτικού κόμματος «ΠΑΣΟΚ» και συγκεκριμένα, του τότε προέδρου του, Γιώργου Παπανδρέου, όπως για παράδειγμα: «Καστελόριζο. Μετά τη θριαμβευτική εμφάνιση του ΓΑΠ, το νησί έχει πάρει τα πάνω του». ¹⁴⁵

VII. Η ανωνυμία των τρολ και η απόκρυψη της ταυτότητας

i. Εισαγωγικά

Τα τρολ λειτουργούν κάτω από την ασφάλεια της ανωνυμίας και ορισμένα από αυτά λαμβάνουν αρκετά μέτρα για την προστασία τους, ώστε να προστατεύσουν την πραγματική τους ζωή, καθώς η ανίχνευση θα μπορούσε να τους προκαλέσει σοβαρά προβλήματα ή αμηχανία. Όσα είναι πολύ προσεκτικά με την προστασία της ταυτότητάς τους και έχουν την τάση να ασχολούνται με δραστηριότητες νόμιμες, συμβατές με την απασχόληση τους. Τα τρολ που δεν προστατεύουν την ταυτότητά τους είτε δεν φοβούνται ότι η αποκάλυψή της θα επιφέρει επιπτώσεις είτε συμμετέχουν σε

143. Πηγή: (http://www.youtube.com/watch?v=I7t4VmcRx_4)

144. Πηγή: (<http://www.youtube.com/watch?v=olKzIOBhcqE>)

145.

Πηγή:http://news247.gr/eidiseis/politiki/giwrkos_papandreoy_sth_roymania_phgainei_sthn_proanakritikh_oxi.2218275.html(19-4-2013).

αβλαβές τρολάρισμα κατά το οποίο η ανωνυμία δεν στοχεύει στην εξασφάλιση της προστασίας τους (Jussinoja, 2018: 16-23).

Στην κοινωνική ψυχολογία, η επίδραση της ανωνυμίας στη συμπεριφορά των χρηστών έχει αρχικά εξεταστεί με βάση τη θεωρία «deindividuation» (Zimbardo, 1969), κατά την οποία η ανωνυμία επιτρέπει σε ένα πλήθος πιο απρόσκοπτη έκφραση. Μια πλειονότητα μελετών υποδηλώνει ότι η μειωμένη συνειδητοποίηση σε πλαίσιο που δεν σχετίζεται με κοινωνικές αξιολογήσεις αυξάνει την πιθανότητα αντικανονικής συμπεριφοράς (Christopherson, 2007: 3038-3056). Άλλωστε, το τρολάρισμα που σχετίζεται με το 4chan¹⁴⁶ είναι σύμφωνα με τη Phillips (2013: 494-509) υποκοουλτούρα. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι: «τα τρολ είναι άνθρωποι που ενεργούν σαν τρολ, μιλάνε σαν τρολ και παίζουν σαν τρολ, επειδή έχουν επιλέξει να υιοθετήσουν αυτή την ταυτότητα», επομένως η Phillips (2013: 494-509) θεωρεί ότι τα τρολ είναι άτομα που επιλέγουν να συμμετάσχουν στο τρολάρισμα, αντί να οδηγούνται στο τρολάρισμα.

Υπάρχουν πολλοί και διαφορετικοί τρόποι με τους οποίους παρουσιάζονται τα τρολ στο διαδίκτυο. Κάποια δημιουργούν πολλαπλές ταυτότητες, μερικά παραμένουν απλώς ανώνυμα ή έχουν μια κρυφή ταυτότητα και κάποια δημιουργούν μόνο έναν χαρακτήρα τον οποίο και χρησιμοποιούν. Πολλά παριστάνουν ότι είναι κάτι που δεν υφίσταται στην πραγματικότητα, όπως ότι ανήκουν στο αντίθετο φύλο ή ζουν σε άλλη χώρα κ.λπ. Τα αφοσιωμένα τρολ καταβάλλουν περισσότερη προσπάθεια για να δημιουργήσουν πειστικούς διαδικτυακούς χαρακτήρες, δημιουργούν ιστορίες, δεξιότητες, προσωπικότητες και άλλες λεπτομέρειες για τους χαρακτήρες τους και προσπαθούν τα προφίλ που δημιουργούν στο Facebook να φαίνονται αληθοφανή.

Συνεπώς, ο εντοπισμός των τρολ μπορεί να είναι δύσκολη υπόθεση, επειδή συχνά οι ταυτότητες που χρησιμοποιούν είναι εικονικές. Η Phillips (2011), μέσα από την έρευνα που έκανε και τις συνεντεύξεις που πήρε από διάφορα τρολ, κατάφερε να δει πώς ένα τρολ που ενώ σε εκείνη είχε μιλήσει με ευχάριστο τρόπο δίνοντάς της απαντήσεις, αργότερα έδωσε συνέντευξη σε έναν δημοσιογράφο παρουσιάζοντας μια διαφορετική εικόνα του εαυτού του από εκείνη που είχε σχηματίσει η ίδια. Αυτό το παράδειγμα δείχνει ότι τα τρολ μπορούν να παίζουν τον ρόλο ενός κατεργάρη ή κακοποιού, όταν τίθεται ζήτημα γοήτρου. Επιπλέον, σύμφωνα με τη Phillips (2015: 112-121), κάποια τρολ συχνά επωφελήθηκαν από τη διαφημιστική εκστρατεία των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης γύρω από συγκεκριμένα θέματα και τρόλαραν ανθρώπους χρησιμοποιώντας τη διάδοση ψευδών πληροφοριών που κάποτε κατέληγαν στις ειδήσεις.

146. www.4chan.org: Ιστότοπος δημιουργίας τρολ. Βασικά χαρακτηριστικά της σελίδας αποτελούν το χοντροκομμένο χιούμορ, η παραποίηση εικόνων, τα μιμείδια (memes) και η νοοτροπία απομάκρυνσης νέων χρηστών που δεν έχουν «μνηθεί» στη γλώσσα που χρησιμοποιείται από τους χρήστες του ιστότοπου. Βλ. ενδεικτικά: Krappitz, 2013: 7-15.

ii. Η διαδικτυακή περσόνα των τρολ (Trolling Persona)

Παρά τη σαφή σύνδεση μεταξύ του τρολ και του ατόμου πίσω από το τρολ και παρά τη συσχέτιση μεταξύ εμπειριών της πραγματικής ζωής και των διαδικτυακών συμπεριφορών, ακόμη και όταν πρόκειται για το απλό ενδιαφέρον αναζήτησης στο διαδίκτυο, τα τρολ πιστεύουν ότι υπάρχει μια θεμελιώδης διαφορά ανάμεσα στις ενέργειές τους ως τρολ και στον πραγματικό εαυτό τους στην καθημερινή, εκτός σύνδεσης ζωή.

Φυσικά, τα όρια μεταξύ εντός διαδικτύου και εκτός του γίνονται όλο και πιο ασαφή. Το ίδιο ισχύει και για τους χρήστες του διαδικτύου και την ενασχόλησή τους με την πραγματική τους ζωή εντός και εκτός του διαδικτύου. Η διαδικτυακή σύνδεση δεν αφορά τις συμπεριφορές στην καθημερινή (πραγματική) ζωή, αλλά τις συμπεριφορές που εκδηλώνονται από το πρόσωπο που τρολάρει ένα άλλο στον κυβερνοχώρο και αποδίδονται στις σκέψεις και στις προθέσεις τους που δεν αντανακλούν απαραίτητα εκείνες του ατόμου στην καθημερινή πραγματική ζωή (Phillips, 2015: 50). Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά το τρολ «anon3» στο Facebook: «όταν είμαι γύρω από άλλους “πολίτες του διαδικτύου” (δηλαδή τρολ και άλλους ανθρώπους που αναγνωρίζω ως άτομα στο διαδίκτυο), κινούμαι μεταξύ του διαδικτυακού μου εαυτού και του πραγματικού. Όταν είμαι με τους φίλους μου, ενεργώ με παρόμοιο τρόπο, όπως και στο διαδίκτυο, αλλά όταν βρίσκομαι με ανθρώπους εκτός διαδικτύου, χρησιμοποιώ την ήπια ομιλία μου και την ήρεμη και κάπως ντροπαλή προσωπικότητά μου. Από την εμπειρία της μεταμόρφωσης της γλώσσας στο διαδίκτυο, μπορούμε εύκολα να ενστερνιστούμε τα λόγια του άλλου με αυτόν τον τρόπο» (Phillips, 2015: 51). Το ζήτημα, λοιπόν, δεν είναι το μέρος όπου συμβαίνει η συμπεριφορά τρολάρισματος, αλλά τι σημαίνει αυτή η συμπεριφορά και επίσης τι σημαίνουν οι συμπεριφορές του ατόμου που λειτουργεί ως τρολ.

Γίνεται, επομένως, κατανοητό πως από τα άτομα που επιδίδονται στο διαδικτυακό τρολάρισμα υιοθετείται ένα προσωπίο το οποίο επικυρώνει τη σαφή διάκριση των διαδικτυακών (online) και μη διαδικτυακών (offline) εαυτών. Το πιο σημαντικό είναι ότι το προσωπίο-πλασματική περσόνα απαιτεί έναν συναισθηματικό επαναπροσδιορισμό, δηλαδή τη δημιουργία ενός τείχους προστασίας μεταξύ προσώπου και τρολ. Ταυτόχρονα δημιουργεί ένα δεύτερο και πολύ πιο ισχυρό τείχος προστασίας μεταξύ του τρολ και του αντικειμένου της προσοχής του, που συχνά επιτυγχάνεται μέσω του χιούμορ, το οποίο, κατά τον φιλόσοφο Henri Bergson, απαιτεί ψυχική επιδεξιότητα και επιτυγχάνει τη συναισθηματική απόσταση (Bergson, 1956: 61–192). Έτσι, το προσωπίο, δηλαδή η διαδικτυακή περσόνα, τροφοδοτείται και από τα δύο, το μεγάλο συναισθηματικό χάσμα και τον τέλειο στόχο για την εξαγωγή της χαιρεκακίας, το λεγόμενο «lulz».

Επομένως, οι χρήστες τρολ διαχωρίζουν τον φυσικό τους εαυτό από αυτόν που δημιουργούν στο διαδίκτυο. Η διαδικτυακή περσόνα αρχικά προβάλλει έναν ιδανικό, ιδεατό διαδικτυακό χαρακτήρα για οποιονδήποτε χρήστη του κυβερνοχώρου δεν επιθυμεί να δηλώσει τα πραγματικά του στοιχεία.

Τέλος, η διαδικτυακή περσόνα, χάρη στην ανωνυμία που προσφέρει στους χρήστες του διαδικτύου, «εξυπηρετεί», θα λέγαμε, κατά την εκτέλεση παραβατικών ενεργειών, όπως είναι το τρολάρισμα.

VIII. Τα χαρακτηριστικά των διαδικτυακών τρολ

i. Εισαγωγικά

Εξαιτίας της ανωνυμίας που υιοθετούν τα τρολ στο διαδίκτυο, είναι αρκετά δύσκολο να προσδιοριστεί η πραγματική τους ταυτότητα και να εντοπιστούν επακριβώς τα χαρακτηριστικά τους. Μέσα από διάφορες έρευνες¹⁴⁷, έχουν γίνει αρκετές προσπάθειες να προσδιοριστεί ένα σύνολο χαρακτηριστικών των τρολ όπως το φύλο, η φυλετική ταυτότητα, η ηλικία, ο αριθμός χρηστών–τρολ, η συμπεριφορά, η γλώσσα που χρησιμοποιούν, τα κίνητρα, οι προθέσεις και οι στόχοι τους, το «lulz» (χαιρεκακία) και ο κύκλος ζωής τους.

ii. Το φύλο και η φυλετική ταυτότητα των τρολ

Συχνά αναφέρεται ότι τα τρολ είναι κυρίως άνδρες, εν μέρει επειδή οι άντρες έχουν ιστορικά περισσότερη εμπλοκή σε αρνητικές συμπεριφορές στο διαδίκτυο. Σύμφωνα με τους Buckels et al. (2014: 97, 102), οι άντρες κατέχουν υψηλότερη θέση στη χρήση του διαδικτύου, αλλά και στις αντικοινωνικές συμπεριφορές στον διαδικτυακό χώρο. Επίσης, σύμφωνα με κάποιες μελέτες, οι άνδρες ασχολούνταν περισσότερο με το τρολάρισμα από ό,τι οι γυναίκες (Buckels et al., 2014: 67, 97-102· Craker & March, 2016: 79-84). Η Phillips (2011) στην έρευνά της για τα τρολ συνάντησε μόνο λίγα θηλυκά τρολ και έτσι υποστήριξε ότι το τρολάρισμα είναι μια ανδροκρατούμενη δραστηριότητα. Σύμφωνα με τον Milner (2013: 103), ιστορικά οι κοινωνικοί διαδικτυακοί χώροι παρουσιάζουν αρρενωπότητα η οποία εμφανίζεται ως απαραίτητη προϋπόθεση για τη συμμετοχή των χρηστών σε αυτούς, ενισχύοντας έτσι την κυριαρχία του αρσενικού φύλου, δηλαδή την «αρσενική» ιδεολογία.

Σχεδόν όλες οι μελέτες οι σχετικές με το φύλο των τρολ, συμφωνούν ότι στο τρολάρισμα κυριαρχεί η συμπεριφορά που χαρακτηρίζει τους άνδρες. Όμως, οι March, Grieve, Marrington και Jonason (2017: 110, 139-143), με τη διαπίστωση ότι δεν υπήρχε καμία διαφορά στον αριθμό των ανδρών και των γυναικών που τρόλαραν στο Tinder¹⁴⁸ εισάγουν ως κριτήριο για τον εντοπισμό του

147. Hymes, 1974· Herring et al., 2002· Naraine, 2007· Cambria et al., 2010· Hardaker, 2010· Phillips, 2011· Coleman, 2012· Thacker & Griffiths, 2012· Seidman, 2012· Nuccitelli, 2012· Lumsden & Morgan, 2012· Phillips, 2013· DeSeta, 2013· Milner, 2013· Higgin, 2013· Rice, 2013· Hardaker, 2013· Shaw, 2013· Mantilla, 2013· Bishop, 2014· Buckels et al., 2014· Griffiths, 2014· Wi & Lee, 2014· Dlala et al., 2015· Mocanu et al., 2015· Phillips, 2015· Craker & March, 2016· Kopecký, 2016· Cheng et al., 2017· Sest & March, 2017· March et al., 2017· Golf-Papez & Veer, 2017· Sanfilippo et al., 2017· Seigfried-Spellar & Chowdhury, 2017· Synnott et al., 2017· Malmgren, 2017· Jussinoja, 2018· Sanfilippo et al., 2018.

148. Το Tinder® (Τίντερ) είναι η πιο δημοφιλής εφαρμογή για να γνωρίσει κάποιος καινούρια άτομα. Βλ. ενδεικτικά: <https://www.help.tinder.com>.

φύλου των τρολ την παράμετρο του είδους της πλατφόρμας. Συνεπώς, η κατανομή των χρηστών ως προς το φύλο ποικίλλει ανάλογα με τη διαδικτυακή πλατφόρμα.

Επιπλέον, με βάση φυλετικά κριτήρια συμπεριφοράς και παρ' όλο που δεν αποδεικνύεται από επαρκή στοιχεία που να το αποδεικνύουν, τα τρολ γενικά θεωρούνται λευκοί χρήστες. Συγκεκριμένα, η επισκεψιμότητα κυρίως από λευκούς χρήστες ορισμένων διαδικτυακών χώρων οδηγεί στον χαρακτηρισμό των χρηστών ως λευκών ή όχι και η άποψη ότι τα τρολ είναι κατά βάση λευκοί χρήστες διαφαίνεται από το ότι πολλά αστεία στις μακροεντολές¹⁴⁹ εικόνας που μοιράζονται τα τρολ βασίζονται σε φυλετικά στερεότυπα και απαιτούν από τον θεατή να τα καταλάβει. Τα αστεία λειτουργούν επίσης ως ενισχυτικό γι' αυτά τα στερεότυπα και ο ρατσισμός εκδηλώνεται από τους χρήστες στον πίνακα των φόρουμ (/b/)¹⁵⁰ του 4chan (Milner, 2013: 103).

Σύμφωνα με τη Phillips (2013: 494-509), το τρολάρισμα στοχεύει σε έγχρωμους ανθρώπους και επικρατεί η γενική παραδοχή ότι, όσον αφορά τους θύτες, πρόκειται για λευκούς χρήστες από τα μέλη του 4chan. Η Phillips σημείωσε επίσης ότι σε σπάνιες περιπτώσεις ορισμένα τρολ δεν είναι λευκοί και τότε αυτοπροσδιορίζονται φυλετικά ως άλλοι. Ο Higgin (2013: 1) δεν αναφέρει άμεσα ότι τα τρολ είναι λευκά, αλλά αναφέρεται στις ενέργειές τους ως μια εχθρική ανταπόκριση στην ποικιλομορφία που εισάγεται στους «λευκούς», «αρσενικούς» και «ετεροφυλόφιλους» διαδικτυακούς χώρους. Ωστόσο, η κυριαρχία των «λευκών» τρολ μεταξύ των τρολ είναι ένας ισχυρισμός που εξετάζεται κυρίως στο πλαίσιο των δυτικών χωρών, παρ' όλο που έχει αποδειχθεί ότι υπάρχει διαδικτυακό τρολάρισμα και σε άλλα μέρη του κόσμου (DeSeta, 2013: 1-18· Wi & Lee, 2014: 275-276).

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η χρήση του διαδικτύου είναι κυρίως μια ανδροκρατούμενη δραστηριότητα, επομένως και τα τρολ είναι κυρίως άνδρες οι οποίοι παρουσιάζουν και μεγαλύτερη εμπλοκή σε αρνητικές συμπεριφορές. Επίσης, οι κοινωνικοί διαδικτυακοί χώροι παρουσιάζουν αρρενωπότητα, που εμφανίζεται ως απαραίτητη προϋπόθεση για τη συμμετοχή των χρηστών σε αυτούς, ενισχύοντας έτσι την κυριαρχία του αρσενικού φύλου, δηλαδή την «αρσενική» ιδεολογία, καθώς επίσης και μία γενική παραδοχή ότι τα τρολ είναι ως επί το πλείστον λευκοί χρήστες του διαδικτύου.

iii. Η ηλικία των τρολ

149. Μια μακροεντολή είναι μια ενέργεια ή ένα πλήθος ενεργειών που μπορεί κάποιος να εκτελέσει όσες φορές θέλει. Όταν κάποιος δημιουργεί μια μακροεντολή, καταγράφει τα κλικ και τα πλήκτρα του ποντικιού του. Αφού δημιουργήσει μια μακροεντολή, μπορεί να την επεξεργαστεί για να κάνει μικρές αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο αυτή λειτουργεί. Βλ. ενδεικτικά: www.office.com.

150. «/b/board»: Πρόκειται για το φόρουμ της ιστοσελίδας «www.4chan.org», το οποίο ήταν και το πρώτο που δημιουργήθηκε. Τα φόρουμ των «τυχαίων» /b/ και οι ανώνυμοι χρήστες του έχουν χαρακτηριστεί μεταξύ άλλων ως «διαδικτυακή μηχανή μίσους», «παράδεισος των τρολ» και «εργοστάσιο μιμίδων». Βλ. ενδεικτικά: Krappitz, 2013: 8.

Μεταξύ των διαφόρων μελετών που έχουν γίνει για την ηλικία των τρολ και τις ηλικιακές ομάδες στις οποίες ανήκουν, ο Griffiths (2014: 85-87) αναφέρει ότι το τρολάρισμα στην ιστοσελίδα της Wikipedia ήταν ένας διασκεδαστικός τρόπος έκφρασης για το ένα τέταρτο των ηλικιών από 14 έως 18. Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγουν οι Thacker & Griffiths (2012: 17-33) και οι Sanfilippo et al. (2017c).

Από την άλλη, η Phillips (2013: 494-509), βασιζόμενη στις πολιτιστικές αναφορές που χρησιμοποιήθηκαν, θεωρεί πιθανό ότι οι περισσότερες από τις αναρτήσεις που μελέτησε στο 4chan ανήκουν σε άτομα μεταξύ 18 και 30 ετών και ο Griffiths (2014: 85-87) αναφέρει μια εκστρατεία της vInspired¹⁵¹ η οποία απευθυνόταν σε νέους ηλικίας από 14 έως 18 ετών και ονομαζόταν «Lolz Not Trolls» και στην οποία συμμετείχαν 2.000 νέοι, όπου διαπιστώθηκε ότι ένας στους δέκα ερωτηθέντες παραδέχτηκε ότι τρολάρει (Rice, 2013).

Στοιχεία για το φαινόμενο παραθέτουν και ο Bishop (2014: 301-318) ο οποίος αναφέρει ότι, σύμφωνα με τους διαδικτυακούς λογαριασμούς των μέσων ενημέρωσης, τα τρολ είναι νέοι. Η μελέτη του επιβεβαιώνει την υπόθεση ότι τα τρολ είναι κυρίως έφηβοι και νεαροί ενήλικες, καθώς η ηλικία έναρξης τρολάρισματος για τους περισσότερους ήταν μεταξύ 10 και 18 ετών, ενώ η πλειονότητα των ενεργών τρολ είναι μεταξύ 10 έως 30 ετών. Επιπρόσθετα, ο Griffiths (2014: 85-87) αναφέρει ότι το τρολάρισμα συσχετίζεται συχνά με τους εφήβους και είναι ενδεικτικό ότι τα τελευταία χρόνια τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης ασχολούνται με ζητήματα σχετικά με τους εφήβους σε αυξημένο βαθμό. Συνεπώς, δεν προκαλεί έκπληξη ότι η έναρξη του τρολάρισματος ηλικιακά τοποθετείται συνήθως κατά την εφηβική ηλικία, σε μια περίοδο της ζωής του ατόμου με χαρακτηριστικές συναισθηματικές αναταράξεις που βρίσκουν διέξοδο στο διαδίκτυο.

Επομένως, η ηλικία κατά την οποία οι άνθρωποι ξεκινούν συνήθως το τρολάρισμα είναι μεταξύ 15 με 18 ετών. Η συγκεκριμένη περίοδος αποδείχτηκε η πιο συνηθισμένη. Μετά από αυτή την ηλικιακή ομάδα το ενδιαφέρον αρχίζει να μειώνεται απότομα, αποδεικνύοντας ότι η ελκυστικότητα του τρολάρισματος είναι ισχυρότερη στους εφήβους και στους νεαρούς ενήλικες. Βέβαια, προτού γίνει κάποιος τρολ, πιθανότατα έχει αντιμετωπίσει αρνητικές καταστάσεις, όπως η έλλειψη φίλων ή προβλήματα στο σπίτι ή το σχολείο. Επομένως, η ηλικία έναρξης του τρολάρισματος θα μπορούσε να τοποθετηθεί στα σχολικά χρόνια, αλλά και στην μετέπειτα πρώιμη επαγγελματική ζωή. Αυτό επιβεβαιώνεται από τη διαπίστωση του Jussinoja ότι πολλά τρολ ξεκίνησαν τη δράση τους στη μέση σχολική ηλικία των 10 με 14 ετών, όταν τα παιδιά αρχίζουν να αποκτούν περισσότερη μη ελεγχόμενη (με την έννοια της γονεϊκής επίβλεψης) πρόσβαση στους υπολογιστές ή αποκτούν τον πρώτο τους υπολογιστή. Η ηλικία του γυμνασίου, δηλαδή μεταξύ 15 και 18 ετών, αποδείχτηκε η πιο συνηθισμένη

151. Το vinspired.com είναι η μοναδική σε απευθείας σύνδεση (online) πλατφόρμα του Ηνωμένου Βασιλείου αφιερωμένη στη σύνδεση νέων εθελοντών με αντικείμενα του ενδιαφέροντός τους, βοηθώντας τους να αναπτύξουν δεξιότητες, δίκτυα και εμπιστοσύνη. Βλ. ενδεικτικά: <https://vinspired.com/about-us>.

στιγμή για να ξεκινήσει κάποιος χρήστης του διαδικτύου το τρολάρισμα και αυτό θα μπορούσε να εξηγηθεί εν μέρει από την επαναστατικότητα των εφήβων, την κοινωνική αμηχανία ή την αλληλεπίδραση των φίλων.

Βέβαια και τα μεγαλύτερα σε ηλικία τρολ δεν είναι κάτι το ασυνήθιστο, γεγονός που αποδεικνύει ότι το τρολάρισμα είναι μια δραστηριότητα που συναντάται σε ένα ευρύ φάσμα ηλικιών. Αποδείχθηκε, ωστόσο, ότι υπάρχει μείωση των νέων τρολ στην ηλικία κατά την οποία οι χρήστες πιθανόν βρίσκονται στο κολέγιο, λόγω ωρίμανσης, υποχρεώσεων ή απόκτησης νέων φίλων και ενδιαφερόντων. Στην ηλικία των 25 με 30 ετών, δηλαδή στην εποχή που πολλοί άνθρωποι έχουν αρχίσει να εργάζονται ή ψάχνουν για δουλειά, κανένα από τα τρολ δεν εξέφρασε την επιθυμία να ξεκινήσει το τρολάρισμα. Τέλος, εικάζεται πως η εμφάνιση νέων τρολ μετά την ηλικία των 30 ετών, παρότι έχει πολύ μικρά ποσοστά, ενδεχομένως να σχετίζεται με κάποια απογοήτευση, δυσαρέσκεια για τη ζωή και με άλλους παράγοντες που σχετίζονται με την προσωπικότητα των τρολ (Jussinoja, 2018: 59).

Συνεπώς, τα τρολ και το τρολάρισμα συσχετίζονται συχνά με τους εφήβους και εξαιτίας των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, που καλύπτουν σχετικά ζητήματα, οι διαδικτυακοί λογαριασμοί των μέσων ενημέρωσης των τρολ ανήκουν κυρίως σε νέους ηλικιακά χρήστες, αλλά και εξαιτίας διαφόρων εκστρατειών που διενεργούνται για το τρολάρισμα και απευθύνονται κυρίως σε νέους. Επομένως, δεν προκαλεί έκπληξη ότι η έναρξη του τρολάρισματος ηλικιακά τοποθετείται συνήθως κατά την εφηβική ηλικία, σε μια περίοδο της ζωής του ατόμου με ποικίλες συναισθηματικές αναταράξεις που βρίσκουν διέξοδο στο διαδίκτυο.

iv. Ο αριθμός των τρολ

Εκτός από το φύλο, τη φυλετική ταυτότητα και την ηλικία των τρολ, είναι αρκετά σημαντικό να γίνει μια προσπάθεια ώστε, αν είναι εφικτό, να εξαχθούν συμπεράσματα σχετικά με τον αριθμό των τρολ μέσα σε έναν πληθυσμό. Εφόσον μάλιστα, όπως ήδη αναφέρθηκε, στις έρευνες και στις μελέτες παρουσιάζεται δυσκολία στη διατύπωση ενός κοινά αποδεκτού ορισμού για το τρολάρισμα εξαιτίας διαφορών που υπάρχουν ως προς τον τρόπο κατανόησής του σε διάφορες διαδικτυακές κοινότητες, αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι έρευνες που αφορούν τον αριθμό των τρολ να διαφοροποιούνται ως προς την καταγραφή του όρου.

Οι Golf-Papez και Veer (2017: 15-16) αναφέρθηκαν στη μελέτη τους για το «YouGon»¹⁵² και κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι ο αριθμός των ατόμων που διεξάγουν τρολάρισμα αναμενόταν

152. Το YouGon είναι μια βρετανική διεθνής εταιρεία έρευνας αγοράς και ανάλυσης δεδομένων που βασίζεται στο διαδίκτυο, με έδρα στο Ηνωμένο Βασίλειο, με δραστηριότητες στην Ευρώπη, τη Βόρεια Αμερική, τη Μέση Ανατολή και την Ασία-Ειρηνικό. Βλ. σχετικά: yougon.co.uk.

υψηλότερος από αυτόν που αρχικά υπέθεταν. Σχετικά με το παραπάνω, οι Cheng et al. (2017: 1-11) επισημαίνουν ότι τα πραγματικά τρολ δεν συμμετέχουν σε ηλεκτρονικές συζητήσεις και ότι το τρολάρισμα γίνεται συχνά από κανονικούς χρήστες του κυβερνοχώρου. Έτσι, το τρολάρισμα είναι συνηθισμένο αλλά τα τρολ δεν είναι και συνεπώς μερικές έρευνες καταγράφουν το ποσοστό των ανθρώπων που ασχολούνται με το τρολάρισμα και όχι το ποσοστό των ανθρώπων που είναι στην πραγματικότητα τρολ.

Ένα άλλο σημείο που πρέπει να λάβουμε υπόψη είναι ότι ο αριθμός των τρολ σε τοπικό επίπεδο σε έναν διαδικτυακό χώρο δεν αποτελεί επαρκή ένδειξη για τον αριθμό των τρολ, διότι «ένα άτομο μπορεί και δραστηριοποιείται ταυτόχρονα με πληθώρα προφίλ» (Phillips, 2011). Οι συζητήσεις στο διαδίκτυο μπορεί να είναι κακόβουλες ακόμη και χωρίς την παρουσία τρολ και, όπως επεσήμαναν οι Cheng et al. (2017: 1-11), αρνητικά σχόλια μπορεί να οδηγήσουν άλλους χρήστες σε πιο προσβλητικά σχόλια. Ενδεχομένως, βέβαια, να είναι δύσκολο να αντιληφθεί κανείς αν τα μέλη μιας κοινότητας που αναρτούν καυστικά σχόλια είναι τρολ, όταν πολλοί χρήστες του διαδικτύου συμπεριφέρονται άσχημα.

v. Η συμπεριφορά των τρολ

Οι απόψεις για τις συμπεριφορές των τρολ αναπροσαρμόζονται ανάλογα με το φύλο, την τάξη και την κοινωνική θέση τους. Γενικά πάντως τα τρολ χαρακτηρίζονται ως δυσλειτουργικοί, κοινωνικοί κακοποιοί, που κρύβονται παθητικά πίσω από τα πληκτρολόγια τους και με τις ικανότητές τους συχνά «τραυματίζουν» (με την έννοια ότι αυτοί αποτελούν στόχο τους) τους κοινωνικά ανώτερους, αλλά και κατώτερους, καθώς τους λείπουν εκείνα τα βασικά ανθρώπινα χαρακτηριστικά που χαρακτηρίζουν την ηθική ζωή, όπως η συνείδηση, η συμπόνια και ο αλτρουισμός.

Επιπλέον, οι κατακερματισμένοι εαυτοί των τρολ οφείλονται σε μία πληθώρα συνηθισμένων ανθρώπινων χαρακτηριστικών, όπως για παράδειγμα την επιθετικότητα, τον εγωκεντρισμό ή τη μεγαλομανία και την αίσθηση/τάση υπεροχής (υπεροψία). Βέβαια, το έλλειμμα κάποιων χαρακτηριστικών και η περίσσεια κάποιων άλλων είναι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, εφόσον ένας εαυτός που δεν έχει ηθικό και συμπεριφορικό έλεγχο περνά τα κοινωνικά όρια και λειτουργεί με απείθεια. Έτσι, κινούμενοι ανάμεσα σε μια κατάσταση ασυνέπειας και ανεξέλεγκτης αυτοσυγκράτησης, οι χρήστες-τρολ απειλούν να εξαπολύσουν ένα κύμα χάους και καταστροφής στην κοινωνική και πολιτική ζωή (Seidman, 2012: 5).

Ο Naraine (2007: 141-148) προσθέτει στον κατάλογο των χαρακτηριστικών των τρολ και άλλα χαρακτηριστικά, όπως γελοίες φωνές, προσωπικές προσβολές και καταχρηστική γλώσσα, όπως είναι και ο χαρακτηρισμός «newbies» για τους νεοεισερχόμενους στο χώρο. Αυτή η συμπεριφορά είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη στις αίθουσες συζήτησης και στα φόρουμ όπου τα τρολ εκμεταλλεύονται πλήρως την ανωνυμία και τη χρήση ψεύτικων ταυτοτήτων που τους επιτρέπει το διαδίκτυο.

Ο Michael Nuccitelli πραγματοποίησε μια βαθιά ψυχολογική ανάλυση των διαδικτυακών τρολ και όρισε τα ακόλουθα χαρακτηριστικά: τις περισσότερες φορές είναι άντρες, είναι πιθανό να είναι εθισμένοι στο διαδίκτυο, έχουν επίγνωση της βλάβης που άμεσα ή έμμεσα προκαλούν, χρησιμοποιούν το διαδίκτυο για να αποκτήσουν, να ανταλλάξουν και να παραδώσουν επιβλαβείς πληροφορίες, να παρενοχλήσουν, να συμμετάσχουν σε εγκληματικές ή αποκλίνουσες δραστηριότητες μέσω διάφορων προφίλ, να εντοπίσουν, να παρακολουθήσουν και να επιτύχουν έναν στόχο.

Όλα τα παραπάνω έχουν ως αποτέλεσμα τα διαδικτυακά τρολ να τείνουν να έχουν λίγους μη διαδικτυακούς φίλους και οι διαδικτυακοί τους φίλοι συχνά να ασχολούνται με τον ίδιο τύπο ηλεκτρονικής παρενόχλησης. Πρόκειται για ψυχοπαθολογικά άτομα που βιώνουν τη δύναμη και τον έλεγχο στο διαδίκτυο. Τροφοδοτούνται από την πραγματικότητα και είναι κυρίως άνθρωποι ασήμαντοι, θυμωμένοι και μόνοι. Η σοβαρότητα και το μέγεθος της ψυχολογικής κακοποίησης που επιφέρουν στους στόχους τους σχετίζεται άμεσα με την πιθανότητα να πάσχουν οι ίδιοι από ψυχική ασθένεια. Όταν βρίσκονται στον κυβερνοχώρο, τα διαδικτυακά τρολ δείχνουν έλλειψη ενσυναίσθησης, έχουν ελάχιστη ικανότητα να βιώσουν ντροπή ή ενοχή και συμπεριφέρονται με σκληρότητα και αίσθηση μεγαλοπρέπειας του εαυτού τους. Είναι αναπτυξιακά ανώριμοι, τείνουν να είναι μακροχρόνια απομονωμένοι και έχουν ελάχιστες ή καθόλου στενές σχέσεις με άλλους (Nuccitelli, 2012:10).

Στον αντίποδα, η Coleman (2012: 99-119) ισχυρίζεται ότι τα τρολ έχουν ηθικούς περιορισμούς στη συμπεριφορά τους και ένας ηθικός κανόνας είναι ότι οι φάρσες των τρολ παραμένουν αυστηρά στο διαδίκτυο.

Όσον αφορά τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και τον δημόσιο λόγο, η γενική άποψη που επικρατεί είναι ότι τα τρολ είναι κακοί (όσον αφορά το χαρακτήρα) άνθρωποι, παρ' όλο που μέχρι πρόσφατα δεν έχουν εκπονηθεί μελέτες που να το αποδεικνύουν. Στον αντίποδα, η Phillips (2011), η οποία συνεργάστηκε για την έρευνά της εκτενώς με τα τρολ, δεν αναφέρει ότι είναι ψυχοπαθείς ή σαδιστές, αλλά τα περιγράφει ως ευχάριστους συνηθισμένους ανθρώπους. Στη μελέτη της η Phillips (2011) καταθέτει πως πολλά τρολ με τα οποία συνεργάστηκε αποποιούνταν την αντίληψη ότι τα τρολ είναι κοινωνικοπαθητικοί χαρακτήρες και περιέγραψε ένα τρολ με το οποίο συνεργάστηκε ως έναν ευχάριστο κανονικό άνδρα, καταλήγοντας στη διαπίστωση ότι τα τρολ είναι άνθρωποι όπως όλοι οι άλλοι.

Βέβαια, οι διακριτές διαφορές μεταξύ των τρολ δεν έχουν ακόμη αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά στον ερευνητικό τομέα και οι προαναφερθείσες μελέτες προσωπικότητας αντιμετωπίζουν τα τρολ ως μια ομοιογενή ομάδα, αγνοώντας το γεγονός ότι ενεργούν με μια ευρεία ποικιλία συμπεριφορών. Η έρευνα που πραγματοποιήθηκε από τους Seigfried-Spellar και Chowdhury

(2017)¹⁵³ υποδηλώνει ότι υπάρχουν διαφορές όσον αφορά την προσωπικότητα και την ηθική στάση των τρολ, καθώς και ότι τα τρολ δεν έχουν όλα τις ίδιες συμπεριφορές.

Διάφοροι ερευνητές, όπως ο Sanfilippo et al. (2018: 27-39), καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η συμπεριφορά των τρολ επηρεάζεται από το περιβάλλον και εξελίσσεται με την πάροδο του χρόνου. Το περιβάλλον περιλαμβάνει τις κοινωνικές προσδοκίες, τα τεχνικά χαρακτηριστικά του διαδικτύου και τις πολιτικές που το ρυθμίζουν. Συνεπώς, οι συμπεριφορές τρολαρίσματος διαφοροποιούνται στις διάφορες κοινότητες. Η συγκεκριμένη μελέτη προσδιόρισε, επίσης, επτά συμπεριφορικά χαρακτηριστικά στις αναρτήσεις των τρολ: σοβαρές γνώμες, αντιπροσωπευτικές της κοινής γνώμης, ψευδο-ειλικρινείς, σκόπιμες, προκλητικές, επαναλαμβανόμενες ή σατιρικές συμπεριφορές.

Σύμφωνα με τον Hymes (1974), ως βάση για τον ορισμό του πλαισίου στο οποίο εφαρμόζονται οι κοινωνικοί ρόλοι χρησιμοποιείται η κοινότητα της ομιλίας, μια ομάδα ανθρώπων δηλαδή που «μοιράζεται κανόνες για τη διεξαγωγή και την ερμηνεία του λόγου και κανόνες για την ερμηνεία τουλάχιστον μιας γλωσσικής ποικιλίας». Όλοι οι κανόνες μιας κοινότητας ομιλίας δεν αφορούν μόνο λέξεις, καθώς μπορούν να διέπουν ολόκληρα είδη συνομιλίας. Όσον αφορά την αλληλεπίδραση και την ερμηνεία, οι κανόνες είναι ρυθμιστικοί (Hymes, 1972: 37-71), ενώ σχετικά με τη χρήση της γλώσσας αναφερόμαστε σε κανόνες κοινωνικής συμπεριφοράς.

Έτσι, τα τρολ επιδεικνύουν μια ευρεία ποικιλία συμπεριφορών που κυμαίνονται από τη δημιουργία μιας αστείας κατάστασης, την εκμετάλλευση των σελίδων των νεκρών μελών μιας οικογένειας, άλλα αποφεύγουν τις προσβολές, ενώ άλλα τις χρησιμοποιούν χωρίς δισταγμό. Επιπλέον, υπάρχουν τρολ που διαπράττουν τρολάρισμα σε κάποιο χρήστη για μεγάλη χρονική περίοδο και άλλα που το κάνουν περιστασιακά (Jussinoja, 2018: 64-71).

Από τη μελέτη των Cheng et al. προκύπτει ότι το τρολάρισμα είναι μεταδοτικό και σε ορισμένες συνθήκες σαν τρολ ενεργούν και συνηθισμένοι χρήστες (Cheng et al., 2017: 1-11). Η Hardaker (2010: 10-11) μάλιστα παραθέτει μια περίπτωση, κατά την οποία κανονικοί χρήστες μπορεί να κάνουν τρολάρισμα, όταν συναντούν ένα τρολ και αρχίζουν να συμπεριφέρονται και αυτοί με τη σειρά τους σαν τρολ. Ο Burroughs (2013: 2) παρατήρησε ότι τακτικοί χρήστες μπορεί να συμμετάσχουν στο τρολάρισμα χωρίς να είναι τρολ μέσω της χρήσης των μιμιδίων (memes), που χρησιμοποιούν τα τρολ. Αυτά αποτελούν ενδείξεις ότι κανονικοί χρήστες μπορεί να ασχοληθούν με το τρολάρισμα, αλλά σε καμία περίπτωση αυτή η συμπεριφορά δεν είναι ανάλογη ενός κανονικού τρολ. Εφόσον μάλιστα, όπως ήδη αναφέρθηκε, ο ορισμός του τρολαρίσματος δεν είναι ενιαίος, οι Seigfried-Spellar και Chowdhury

153. Η συγκεκριμένη έρευνα στόχευε στην αντιμετώπιση των μεμονωμένων διαφορών μελετώντας τα «RIP trolls» και πώς αυτά διαφέρουν από τα τρολ που δεν συμμετέχουν στο «RIP trolling».

(2017) υποστηρίζουν πως ο χαρακτηρισμός από τους Cheng et al. (2017: 1-11) κάποιων άσεων ή βλάσφημων σχολίων ορισμένων χρηστών ως τρολάρισμα δεν έχει καμία βάση.

Επιπλέον, η συμπεριφορά των τρολ θεωρούνταν στο παρελθόν μάλλον ομοιόμορφη σε σχέση με πιο πρόσφατες μελέτες που της αποδίδουν ποικιλομορφία, ανακαλύπτουν γενικές συμπεριφορικές πτυχές, καθώς και λεπτομερείς γνώσεις για τη συμπεριφορά των τρολ η οποία επηρεάζεται από το περιβάλλον (δηλαδή τις κοινωνικές προσδοκίες, τα τεχνικά χαρακτηριστικά του διαδικτύου και τις πολιτικές που το ρυθμίζουν) και εξελίσσεται με την πάροδο του χρόνου.

Αναφορικά με τα συμπεριφορικά χαρακτηριστικά των τρολ, η πλειονότητά τους εκφράζει την άποψη ότι έχουν επίγνωση πως πληγώνουν τους ανθρώπους και είναι ότι τα ίδια (τα τρολ) καθορίζουν τα όρια στα οποία φτάνει το τρολάρισμα. Ορισμένα από τα τρολ είναι πρόθυμα να εξοργίσουν τους ανθρώπους, αλλά όχι στον βαθμό που θα έφταναν στην πραγματική τους ζωή. Μάλιστα, τα τρολ που έκαναν το πιο παλιό και χιουμοριστικό τρολάρισμα αποφεύγουν να χρησιμοποιούν προσωπικές προσβολές, ρατσιστικές και ομοφοβικές εκφράσεις και υπάρχει η άποψη πως κάποια τρολ θέτουν όρια σύμφωνα με τους εξωτερικούς κανόνες και όχι με την ηθική τους, άρα έχουν όρια στη διαδικτυακή συμπεριφορά τους και τα ίδια τα τρολ αποκαλύπτουν ότι σχεδόν όλα τα τρολ έχουν κάποιες ηθικές αξίες ή ηθικές γραμμές που δεν θα περάσουν. Επιπλέον, παραδέχονται ότι αποφεύγουν θέματα που δεν είναι διατεθειμένα να θίξουν (Jussinoja, 2018: 64-71).

Επιπρόσθετα, τα τρολ είναι πιθανό να ισχυριστούν ότι είναι ειδήμονες σε ορισμένα θέματα και με αυτήν την αφορμή να στέλνουν μηνύματα με σκοπό να διαταράξουν και να εκτροχιάσουν τις συζητήσεις (Diala et al., 2015: 1). Οι Golf-Papez και Veer (2017: 15-16) δήλωσαν, για παράδειγμα, ότι κάποια τρολ χρησιμοποίησαν παράνομα ή αδικαιολόγητα παράπονα σαν εργαλείο για να συγκεντρώσουν αντιδράσεις από εταιρείες ή από τους καταναλωτές. Άλλωστε, όπως ήδη αναφέρθηκε, τα τρολ μπορούν ακόμη και να δημιουργήσουν ψευδείς ιστοσελίδες και φόρουμ για να επιτύχουν το σκοπό τους, δηλαδή το τρολάρισμα (Korecký, 2016: 1-7).

Η επιθετικότητα, σύμφωνα με την Hardaker (2013: 58-86), είναι (το δεύτερο) σημαντικό χαρακτηριστικό είτε εκδηλώνεται από τα τρολ είτε στις περισσότερες περιπτώσεις από τον χρήστη-στόχο, εναντίον του οποίου στρέφονται τα τρολ. Προκειμένου μάλιστα να προκαλέσουν τους στόχους τους, χρησιμοποιούν φλεγματικά και εξωφρενικά μηνύματα (Cambria et al., 2010: 3-12), ανεπιθύμητα επαναλαμβανόμενα μηνύματα (spam), χρήση καυστικής γλώσσας και ανάρτηση ενοχλητικών μιμιδίων (Synnott et al., 2017: 14-22).

Τέλος, ο Jussinoja καταγράφει συνοπτικά ως συνηθέστερες συμπεριφορές των τρολ τις εξής: δέσμευση στις προσπάθειές τους για τρολάρισμα, προκλήσεις άλλων χρηστών/αναρτήσεις που προκαλούν, προσβολή άλλων χρηστών, προτίμηση των τρολ να προσποιούνται κάποιους άλλους, χρήση προσβλητικής γλώσσας, χρήση παλαιού-καλοπροαίρετου τρολάρισματος, άντληση

ευχαρίστησης από τη διαφωνία και από τη διαμάχη (ανάρτηση αποσπασμάτων ηλίθιου περιεχομένου ή σχολίων), ανάρτηση σοκαριστικών σχολίων και περιεχομένου, γελοιοποίηση άλλων χρηστών, δημοσίευση ψεύτικων ιστοριών, εχθρική ενοχλητική συμπεριφορά, «RIP trolling» (τρολάρισμα εκλιπόντων χρηστών του διαδικτύου), μη προσβλητικό και κακόβουλο τρολάρισμα, δημιουργία βλαβερού περιεχομένου ή σεναρίων, τρολάρισμα ως παιχνίδι, ενέργειες πραγματικά ανόητες και απειλητικές αναρτήσεις που προκαλούν σχόλια (Jussinoja, 2018: 64-71).

vi. Η γλώσσα που χρησιμοποιούν τα διαδικτυακά τρολ

Αρχικά, η γλώσσα που χρησιμοποιούν τα τρολ διακρίνεται από έναν προνομιακό ψυχρό ορθολογισμό σε βάρος του συναισθηματισμού (Bourdieu, 2001: 56). Τα ίδια τα τρολ θεωρούν ότι πρέπει το λεξιλόγιο που χρησιμοποιούν να περιέχει έναν πυρήνα μίσους για καθαρά πρακτικούς σκοπούς. Επίσης εκφράζουν σεξιστική ιδεολογία και γλώσσα σε βάρος των γυναικών, δίνοντας έμφαση στην αρρενωπότητα (Phillips, 2011). Η Phillips (2011) μάλιστα παρατήρησε ότι τα τρολ θηλυκού γένους και άλλοι χρήστες που παρουσιάζονται ως γυναίκες, από φόβο χρησιμοποιούν γλώσσα παρόμοια με τα τρολ αρσενικού γένους. Παρ' όλη όμως τη συχνή χρήση ομοφοβικής γλώσσας και μιμίδων (memes) από τα τρολ, υπάρχει αρκετό γκέι πορνό και ομοφυλοφιλική συμπεριφορά στον πίνακα αναρτήσεων /b/ του 4chan (Phillips, 2013: 494-509).

Αν και τα τρολ γνωρίζουν ότι στην πραγματικότητα εξαρτώνται από τη δύναμη που παρέχουν τα ρατσιστικά σχόλια που χρησιμοποιούν, συχνά θεωρούν ότι αυτά τα σχόλια δεν αξίζουν την προσοχή τους. Βέβαια, πρέπει να σημειωθεί ότι χαιρέκακα και δίχως απολογία επιδιώκουν να εκμεταλλευτούν τις ρατσιστικές ιδεολογίες (Phillips, 2015: 125-200) και με αυτό τον τρόπο τα τρολ χρησιμοποιούν ό,τι η ανθρωπολόγος Jane Hill περιγράφει ως καθημερινή ρατσιστική γλώσσα των λευκών, η οποία ακολουθεί την ακόλουθη λογική: «είμαι ένα καλό και κανονικό mainstream είδος λευκού. Δεν είμαι ρατσιστής, επειδή οι ρατσιστές είναι κακοί και περιθωριακοί. Επομένως, εάν θεωρήσετε ότι τα λόγια μου είναι ρατσιστικά, κάνετε λάθος. Μπορεί να είχα χρησιμοποιήσει ρατσιστική γλώσσα, αλλά αν το έκανα, αστειεύομαι. Αν καταλαβαίνετε ότι ο λόγος μου δηλώνει ότι είμαι ρατσιστής, όχι μόνο με προσβάλλετε, αλλά στερείστε αίσθησης του χιούμορ και είστε υπερευαίσθητος» (Topping, 2010: 1-33).

Τα τρολ όχι μόνο απορρίπτουν αυτές τις αξίες, αλλά και στοχοποιούν εσκεμμένα τους πιο ένθερμους υποστηρικτές αυτών. Είτε υπάρχει όχι εναλλακτική εξήγηση για την ανάπτυξη τέτοιου είδους συμπεριφορών, η δυσάρεστη αλήθεια είναι ότι τα τρολ δεν είναι η μόνη ομάδα που δεν υπέστη κοινωνικές ή πολιτικές συνέπειες, αλλά θεωρείται απίθανο τα τρολ να εκμεταλλεύονται τις τραγωδίες για προσωπικό τους κέρδος, όπως συνέβη κατά την περίοδο περίπου μεταξύ του 2003 και του 2007, κατά το οποίο η 11η Σεπτεμβρίου έγινε φετίχ πολιτικών που εξόργισαν με την ψηφοθηρική προσπάθειά

τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο ισχυρισμός του τότε υποψήφιου προέδρου Joe Biden, ότι η πλατφόρμα της προεδρικής εκστρατείας του τότε πρώην κυβερνήτη της Νέας Υόρκης Rudy Giuliani θα μπορούσε να συνοψιστεί ως *a noun and a verb and 9/11* (ένα ουσιαστικό και ένα ρήμα και 9/11) (Biden, 2007).

vii. Τα κίνητρα, οι προθέσεις και οι στόχοι των διαδικτυακών τρολ

Οι λόγοι που οδηγούν τους χρήστες στο τρολάρισμα δεν είναι ακόμη πλήρως κατανοητοί και η επιστημονική βιβλιογραφία παρουσιάζει διαφορετικές απόψεις για τα κίνητρα των τρολ. Τα κίνητρα αυτά έχουν διερευνηθεί είτε μέσω μελέτης των ατόμων που ασχολούνται με το τρολάρισμα είτε μέσω μελέτης των καταστάσεων κατά τις οποίες παρατηρείται τρολάρισμα (Golf-Papez & Veer, 2017: 15-16).

Οι μελέτες που επικεντρώθηκαν στα άτομα που ασκούν τρολάρισμα (δηλαδή τα τρολ) έχουν εντοπίσει μια μεγάλη ποικιλία κινήτρων πίσω από το τρολάρισμα. Ωστόσο, η έρευνα που έχει διεξαχθεί μέχρι τώρα σχετίζεται κατά κύριο λόγο με την παρακολούθηση των τρολ ή με συνεντεύξεις ανθρώπων που ασχολούνται με τα τρολ ή έχουν συναντήσει τρολ, ενώ οι μελέτες που σχετίζονται με την επίδραση που έχει η επικοινωνία μέσω υπολογιστών στην εμφάνιση του τρολάρισματος έχουν ισχυρότερες θεωρητικές δομές.

Σύμφωνα με τις μελέτες, λοιπόν, τα σύγχρονα τρολ του διαδικτύου παρουσιάζουν διάφορα κίνητρα, που κυρίως σχετίζονται με την ενόχληση και την πρόκληση αντιδράσεων των άλλων χρηστών του κυβερνοχώρου (Jussinoja, 2018: 73).

Τα τρολ, όπως άλλωστε είναι γνωστό στο χώρο του διαδικτύου, είναι υπέρμαχοι της ιδέας ότι η ικανότητά τους να «ενοχλήσουν» κάποιον στόχο (με την έννοια του «μπορώ να τρολάρω αυτό το άτομο») δικαιολογεί, ακόμη και απαιτεί την επιδίωξη του «κατά συνέπεια είναι δικαίωμά μου να το πράξω». Σε άλλα πλαίσια, ωστόσο, η έκφραση «μπορώ, κατά συνέπεια, θα πρέπει να είμαι σε θέση να...» θεωρείται δεδομένη και σε ορισμένους διαδικτυακούς κύκλους είναι μότο (Phillips, 2015: 165-167).

Ο πιο συνηθισμένος παράγοντας για να ξεκινήσει κάποιος χρήστης του διαδικτύου το τρολάρισμα είναι η φυσική τάση των ανθρώπων για πείραγμα ή η γοητεία που ασκεί αυτή η συμπεριφορά. Τα περισσότερα τρολ αρέσκονται να κάνουν φάρσες και στην πραγματική ζωή, να παρενοχλούν διαδικτυακά τους χρήστες, να απολαμβάνουν τη συζήτηση και να διαπληκτίζονται διαδικτυακά θεωρώντας την επίσκεψη ιστοσελίδων και το χιούμορ που σχετίζεται με το τρολάρισμα ένα είδος συναρπαστικής απασχόλησης (Jussinoja, 2018: 60). Ο Kopecký (2016: 1-7) μάλιστα διαπίστωσε ότι ο πρωταρχικός στόχος των τρολ δεν είναι να βλάψουν τα θύματά τους, αλλά μάλλον να διασκεδάσουν για δικό τους όφελος.

Μερικά τρολ ασχολούνται με προσφιλή στο ευρύ κοινό εργαλεία ή τρόπους, για παράδειγμα χρησιμοποιούν διασκεδαστικά μιμίδια ή βίντεο, ή ακόμα ασχολούνται με δράσεις διάσημων (τουλάχιστον στην κοινότητά τους) τρολ. Ως παράδειγμα, ο Malmgren (2017: 9-12) αναφέρει την περίπτωση του Pepe του βατράχου που είχε χρησιμοποιηθεί εδώ και καιρό από τους χρήστες του 4chan με χιουμοριστικό τρόπο και ο οποίος χαρακτηρίστηκε από τα μέσα ενημέρωσης ως σύμβολο για τους λευκούς εθνικιστές. Οι χρήστες του 4chan αποφάσισαν να κάνουν αυτή τη δήλωση αληθινή και άρχισαν να παρενοχλούν τους ανθρώπους με ρατσιστικές εικόνες του βατράχου στο Twitter¹⁵⁴. Η υπόθεση αυτή δείχνει ότι κάτι που προήλθε από το 4chan και δεν ήταν ρατσιστικό μετατράπηκε σε ρατσιστικό μιμίδιο λόγω της προσοχής που έλαβε από τα μέσα ενημέρωσης.

Οι Sanfilippo et al. (2018: 27-39), δήλωσαν ότι οι απόψεις των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης για το τρολάρισμα είναι καθαρά αρνητικές εξαιτίας των εξεζητημένων παραδειγμάτων τρολαρίσματος και της τάσης των μέσων ενημέρωσης να συγχέουν τη διαδικτυακή παρενόχληση με το τρολάρισμα. Πολλά παραδείγματα τρολαρίσματος όμως ήταν μόνο ενοχλητικά ή χιουμοριστικά.

Ορισμένα τρολ επηρεάστηκαν από φίλους που τους είχαν εισαγάγει σε έναν ιστοχώρο και το θεώρησαν ως μια ευκαιρία να τρολάρουν για τη δική τους ψυχαγωγία, ενώ άλλα ανέφεραν ότι μετά την πρώτη φορά που δοκίμασαν να τρολάρουν, εθίστηκαν. Μερικά τρολ αποδίδουν την ενασχόλησή τους με το τρολάρισμα στα παιδικά τους βιώματα, που χαρακτηρίζονταν από την αφέλεια της ηλικίας. Επίσης, η πιθανότητα κάποιων τρολ που βίωσαν κάτι πραγματικά αρνητικό όταν ήταν νεότερα ηλικιακά να συμμετέχουν σε πιο καταστρεπτικό τρολάρισμα είναι μεγαλύτερη από ό,τι στα τρολ που δεν είχαν ανάλογες αρνητικές εμπειρίες (Jussinoja, 2018: 60-64).

Οι μελέτες για τα κίνητρα μπορούν να συσχετιστούν με αντίστοιχες που αφορούν τα αρνητικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των τρολ, ιδιαίτερα τον σαδισμό και την ψυχοπάθεια (Buckels et al., 2014: 97-102· Sest & March, 2017: 69-72). Η έρευνα των Buckels et al. (2014: 97-102), ήταν κατά τους ίδιους η πρώτη που εξέτασε διεξοδικά τα προφίλ της προσωπικότητας των διαδικτυακών τρολ. Διαπίστωσαν, λοιπόν, ότι τα τρολ έχουν υψηλά επίπεδα των χαρακτηριστικών της «dark tetrad» (σκοτεινή τετράδα) (ναρκισσισμός, μακιαβελισμός, ψυχοπάθεια και σαδιστική προσωπικότητα), σε σύγκριση με άλλους ερωτώμενους. Διαπίστωσαν ωστόσο και ότι η απόλαυση του τρολαρίσματος, όπως προαναφέρθηκε, δεν συνδεόταν τόσο στενά με τον ναρκισσισμό όσο με τον σαδισμό που παρουσίαζε σαφή και ισχυρή συσχέτιση με τα τρολ. Επίσης, βρέθηκαν ισχυροί θετικοί συσχετισμοί μεταξύ του

154. Το Twitter (Τουίτερ) είναι ένας ιστοχώρος κοινωνικής δικτύωσης που επιτρέπει στους χρήστες του να στέλνουν και να διαβάζουν σύντομα μηνύματα (μέχρι 280 χαρακτήρες), τα οποία ονομάζονται τουίτς (tweets). Τα μηνύματα μπορούν να αναγνωστούν και από μη συνδεδεμένους χρήστες, αλλά μόνο οι συνδεδεμένοι μπορούν να δημοσιεύσουν κείμενα. Δημιουργήθηκε στις 21 Μαρτίου του 2006 από τον Τζακ Ντόρσει και δημοσιεύτηκε τον Ιούλιο του ίδιου χρόνου. Η υπηρεσία έγινε γρήγορα δημοφιλής και σήμερα έχει 305 εκατομμύρια ενεργούς χρήστες (2015). Είναι ένας από τους δέκα πιο δημοφιλείς ιστότοπους του διαδικτύου. Βλ. ενδεικτικά: www.twitter.com· Go, A., Huang, L., & Bhayani, R., 2009.

τρολαρίσματος και του μακιαβελισμού, της προδιάθεσης για πονηριά, του υπολογισμού, της επίτευξης προσωπικών στόχων, της ψυχοπάθειας, της έλλειψης τύψεων και ενσυναίσθησης και της τάσης για χειραγώγηση.

Ειδικά οι Sest και March (2017: 69-72) επιδόθηκαν σε μελέτες που συνδέουν την ψυχοπάθεια και τον σαδισμό με τα τρολ και δήλωσαν ότι η ψυχοπάθεια είναι ένα κύριο κίνητρο για τα τρολ. Κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι τα τρολ εκδηλώνουν διαδικτυακή σκληρότητα και ως χειριστικά άτομα καταλαβαίνουν τη συναισθηματική δυσφορία που προκαλούν, αλλά δεν συναισθάνονται τα θύματά τους που υποφέρουν. Ωστόσο, οι Cheng et al. (2017: 1-11) ισχυρίστηκαν ότι το τρολάρισμα δεν είναι συνέπεια των εγγενών χαρακτηριστικών του ατόμου, αλλά προκαλείται περισσότερο από το περιβάλλον.

Αν και τα κίνητρα για το τρολάρισμα αναφέρονται συχνά στη βιβλιογραφία, οι περισσότερες μελέτες δεν επιχειρούν να τα εξετάσουν από τη σκοπιά της παθογένειας και της βαθύτερης ψυχοπαθολογίας των ίδιων των τρολ, αλλά αποσκοπούν στην ανάδειξη του κέρδους που αποκομίζουν τα τρολ (Hopkinson, 2013: 5–25). Το πιο συχνά αναφερόμενο κίνητρο των τρολ είναι ότι ασχολούνται με αυτή τη συμπεριφορά επειδή απλώς το απολαμβάνουν ή λόγω των συνεπειών της (Hardaker, 2010: 215–242). Αναφέρονται ωστόσο και άλλα συναισθηματικά κίνητρα, όπως η πλήξη (Baker, 2001· Jussinoja, 2018: 85-87), η διέξοδος που απουσιάζει από την πραγματική ζωή, η απογοήτευση, η αίσθηση του χιούμορ, η γοητεία της επικινδυνότητας και της απαγόρευσης (Jussinoja, 2018: 85-87).

Άλλοι ερευνητές, στους συνηθέστερους λόγους τρολαρίσματος συμπληρώνουν, εκτός από την πλήξη, την ψυχαγωγία, την ανάγκη για προσοχή (Hardaker, 2010: 215–242) (η οποία έχει συχνά θεωρηθεί ως ένας από τους κύριους λόγους τρολαρίσματος από τα μέσα ενημέρωσης και τις ακαδημαϊκές σπουδές), την αναζήτηση ενδιαφέροντος, την ανάγκη επιτεύγματος, την εκδίκηση, την ευχαρίστηση και την επιθυμία για πρόκληση ζημιάς στην κοινότητα (Shachaf & Hara¹⁵⁵, 2010: 357-370). Επιπλέον, κίνητρα φαίνεται να αποτελούν η μοναξιά, η περιέργεια, η επιθυμία για κακομεταχείριση (Fichman & Sanfilippo, 2015: 163–180), η πρόκληση έντονα δυσάρεστων συναισθηματικών αντιδράσεων (Thacker & Griffiths, 2012), η πρόκληση πιθανών προσβλητικών αντιδράσεων από άλλους (Morrisey, 2010: 75–82), η κλιμάκωση των συγκρούσεων (Galan-García et al., 2014: 419–428), η διακοπή της συνεχιζόμενης αλληλεπίδρασης (Binns, 2012: 547–562), το μίσος προς συγκεκριμένους συμμετέχοντες και η εχθρότητα προς την αλληλεπίδραση που προσφέρει το

155. Η έρευνα των Shachaf και Hara (2010: 357-370) για τα κίνητρα των τρολ έγινε στη Wikipedia. Η Βικιπαίδεια ή στα αγγλικά Wikipedia είναι πολυγλωσσική διαδικτυακή εγκυκλοπαίδεια ελεύθερου περιεχόμενου. Το όνομα Wikipedia είναι σύνθετη λέξη, η οποία σχηματίστηκε από τις λέξεις «wiki» (είδος συλλογικού ιστότοπου) και «εγκυκλοπαίδεια». Τα λήμματα της Βικιπαίδειας περιλαμβάνουν συνήθως συνδέσμους που οδηγούν τον χρήστη σε σχετικές σελίδες της Βικιπαίδειας με επιπλέον πληροφορίες. Η Βικιπαίδεια γράφεται από εθελοντές από όλο τον κόσμο που συνεργάζονται για τον σκοπό αυτόν. Βλ. Ενδεικτικά: Voss, 2005: 1.

διαδίκτυο, η εξαπάτηση, η άσκηση ελέγχου στους άλλους (χειρισμός) (Donath, 1999) και η εντύπωση ανωτερότητας που προκύπτει από τον χειρισμό των άλλων (Herring et al., 2002: 372). Επίσης, τα τρολ μπορούν να κινητοποιηθούν και από συγκεκριμένα πολιτικά κίνητρα και (πολιτικές) ιδεολογίες (Özsoy, 2015: 535–552) καθώς και κοινωνικά κίνητρα (Sanfilippo et al., 2017a: 1-10). Στον εκτενή κατάλογο κινήτρων προστείνονται η αρνητική διάθεση¹⁵⁶, ο μιμητισμός φίλων που έκαναν κάτι ανάλογο (Griffiths, 2014: 85-87· Cheng et al., 2017: 1-11), ο ακτιβισμός, η απόλαυση και η κακία (Fichman & Sanfilippo, 2015: 163-180), η παρενόχληση, η κοινωνική μάθηση (Seigfried-Spellar & Chowdhury, 2017) και τέλος η ευχαρίστηση που απολαμβάνουν τα τρολ από τη διαδικασία της επίθεσης και την κακομεταχείριση των άλλων χρηστών του διαδικτύου (Coleman, 2012: 99-119).

Ο τρόπος με τον οποίο τα τρολ εκπροσωπούνται από τα μέλη της διαδικτυακής κοινότητας φαίνεται να εξαρτάται και από το πλαίσιο στο οποίο γράφονται οι αναρτήσεις. Στα πρώιμα στάδια, ορισμένοι χρήστες στα διάφορα φόρουμ υπερασπίζονταν κάποιες αναρτήσεις, με σκοπό να πλήξουν την ίδια την κοινότητα. Ως εκ τούτου, η φύση της απειλής δεν είναι μόνο τα ίδια τα τρολ, αλλά και οι αντίληψεις ορισμένων χρηστών. Ο ρόλος των τρολ ως αρνητικών οντοτήτων χρησιμεύει επίσης στην προβληματική κατάσταση που επικρατεί εξαιτίας της έλλειψης ελέγχου των αναρτήσεων στα ηλεκτρονικά φόρουμ. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα αρκετοί χρήστες να έχουν δεχτεί να συμμετάσχουν σε τρολάρισμα το οποίο λειτουργεί ως μία στρατηγική για τον έλεγχο των ανεπιθύμητων τρολ (Coles, B. A., & West, M., 2016: 233-244).

Επιπρόσθετα, ο Higgin (2013: 1-16), ισχυρίζεται ότι το τρολάρισμα είναι μια απάντηση στο πληττόμενο συναίσθημα όταν οι «λευκοί» και «αρσενικοί» διαδικτυακοί χώροι αμφισβητούνται από κάποιον χρήστη και ότι τα τρολ «διαπνέονται από την κοινή επιθυμία για απαλλαγή, είτε από τη διαφορετικότητα και την πολιτική ορθότητα, είτε από τη λογοκρισία».

Όσον αφορά τους στόχους-θύματα των τρολ, αρχικά θα πρέπει να αναφερθούμε στον προβληματικό χαρακτήρα της ερμηνείας των προθέσεων. Αρκετά τρολ εκμεταλλεύονται το γεγονός ότι τα άτομα που γίνονται στόχοι (τα θύματά) τους δεν μπορούν να ξέρουν ή να αποδείξουν την πραγματική τους πρόθεση και εξαιτίας αυτού, τα τρολ μπορούν να προκαλέσουν σκόπιμα το θύμα-στόχο τους ισχυριζόμενα ότι συζητούν, αλλά μπορεί επίσης να κατηγορήσουν κάποιον άλλον χρήστη ως τρολ, ενώ

156. Οι Cheng et al. (2017: 1-11) μελετώντας τα κίνητρα των χρηστών πρότειναν δύο κύριους μηχανισμούς ώθησης που μπορούν να κάνουν κάποιον χρήστη τρολ: αρχικά τη διάθεση του ατόμου και στη συνέχεια τη συζήτηση με άλλους χρήστες και το περιβάλλον του. Μέσα από ένα προσομοιωμένο διαδικτυακό πείραμα συζήτησης, διαπιστώθηκε ότι τόσο η αρνητική διάθεση όσο και η εμφάνιση άλλων μηνυμάτων τρολ αύξησαν την πιθανότητα ενός χρήστη να ασχοληθεί και αυτός με το τρολάρισμα. Όταν υπήρχαν αμφότερες οι προϋποθέσεις, η πιθανότητα διπλασιάστηκε. Το μοντέλο τους έδειξε ότι η διάθεση και το πλαίσιο της συζήτησης εξηγούν καλύτερα τη συμπεριφορά του τρολάρισματος από ό,τι το παρελθόν κάποιου στο τρολάρισμα. Το ενδιαφέρον στα αποτελέσματα της μελέτης ήταν ότι η συμπεριφορά στο τρολάρισμα μπορεί επίσης να εξαπλωθεί από άτομο σε άτομο μέσα από συζητήσεις και να επεκταθεί στην κοινότητα.

στην πραγματικότητα δεν είναι (Hardaker, 2013: 58-86). Το βέβαιο πάντως είναι πως το τρολ, ανεξάρτητα από τα κίνητρά του, επιλέγει αρχικά ένα στόχο ο οποίος δεν έχει την επίγνωση του ότι αποτελεί στόχο και στη συνέχεια «ρίχνει το δόλωμά του» δηλαδή ξεκινάει το τρολάρισμα. Φυσικά, ο υποψήφιος στόχος (άνδρας ή γυναίκα) δεν μπορεί να συναινέσει στο τρολάρισμα. Η βασική ασυμμετρία του τρολάρισματος έγκειται στο γεγονός ότι η συντριπτική πλειονότητα των τρολ είναι άνδρες ως προς το φύλο, αγωνίζονται ως λευκοί και απολαμβάνουν ένα ορισμένο βαθμό οικονομικού προνομίου και ότι αρκετά συχνά η πλειονότητα των στόχων τους είναι μέλη περιθωριοποιημένων πληθυσμών (Phillips, 2015: 203).

Όπως εικάζουν οι Herring et al. (2002: 371-384), οι στιγματισμένες ομάδες αποτελούν στόχο, επειδή τα τρολ έχουν ένα υποκειμενικό κίνητρο μίσους για ανθρώπους που είναι διαφορετικοί και επομένως απειλούν τα ίδια τα τρολ. Οι γυναίκες, ειδικά οι φεμινίστριες, βρίσκονται συχνά στο στόχαστρο των διαδικτυακών τρολ (Herring et al., 2002: 371-384· Shaw, 2013: 1443-1449). Τα τρολ υποστηρίζουν συχνά απόψεις μισογυνισμού και διαδίδουν αυτές τις απόψεις με τα μιμίδια και τη γλώσσα που χρησιμοποιούν (Milner, 2013: 103). Σύμφωνα με τον Higgin (2013: 1-16), οι γυναίκες αντιμετωπίζονται με εχθρότητα, διότι, όταν οι διαδικτυακοί χώροι που θεωρούνται «λευκοί», straight και αρρενωποί αντιμετωπίζουν ποικιλομορφία, υπάρχει συχνά μίσος και αντίδραση που οδηγούν στη δημιουργία ενός τοξικού περιβάλλοντος με σκοπό αυτό να κρατήσει μακριά τους ξένους (Higgin, 2013: 1-16). Σύμφωνα με τον Shaw (2013: 1-19), τα τρολ επιτίθενται στις φεμινίστριες, εξαιτίας των ισχυρών αντι-φεμινιστικών πεποιθήσεών τους. Τα τρολ δεν είναι οι μόνοι που κατηγορούνται στο διαδίκτυο για την εχθρότητα απέναντι στις γυναίκες, αλλά είναι εκείνα που διαιωνίζουν και ενισχύουν το πρόβλημα προσπαθώντας να αποτρέψουν τις γυναίκες από τη χρήση διαδικτυακών χώρων (Lumsden & Morgan, 2012:1-12· Mantilla, 2013: 563-570).

Κλείνοντας, ένας ισχυρισμός που είναι κοινός στον χώρο του τρολάρισματος είναι ότι ένα σημαντικό ποσοστό του γέλιου, της φάρσας, της χαιρεκακίας (του λεγόμενου «lulz») απευθύνεται σε ανθρώπους έγχρωμους, ιδιαίτερα Αφροαμερικανούς, καθώς επίσης σε γυναίκες και σε ομοφυλόφιλους, λεσβίες, bisexual, transgender και queer (GLBTQ). Τέλος, οι ιστορικά κυρίαρχες ομάδες, δηλαδή οι λευκοί Χριστιανοί και ειδικότερα οι Ρεπουμπλικάνοι, είναι επίσης συχνά αντικείμενα-στόχοι του «lulz», μαζί με ομάδες λευκών ανθρώπων που έχουν δεσμευτεί στην επίτευξη ενός κοινού σκοπού (Phillips, 2015: 39).

viii. Το «lulz»

Ο κύριος σκοπός του τρολάρισματος είναι η χαιρεκακία ή αλλιώς «lulz». Πρόκειται για διαστρέβλωση του διαδικτυακού ακρωνύμιου «lol», δηλαδή «laughing out loud», που σημαίνει γελάω δυνατά. Το «lulz» είναι παρόμοιο με το «Schadenfreude», που σε ελεύθερη μετάφραση από τη

γερμανική γλώσσα σημαίνει «αυτός που απολαμβάνει τη δυστυχία κάποιου που δεν συμπαθεί». Οι συμπεριφορές εκείνων που δεν καταφέρνουν να δημιουργήσουν ή και να απολαύσουν το «lulz» δεν χαρακτηρίζονται ως τρολάρισμα, τουλάχιστον όχι από την οπτική της κουλτούρας των τρολ. Το «lulz» απαντάται στον ενικό ή τον πληθυντικό αριθμό και η επίτευξη του σκοπού του εξαρτάται από την προέλευση και το πρόσωπο που το δημιουργεί. Ένα παράδειγμα «lulz» αποτελεί η συμπεριφορά του Νέλσον στους Σίμσονς¹⁵⁷, όταν δείχνει κάποιον φωνάζοντας τη διάσημη ατάκα του «χα, χα» (Krappitz, 2013: 18).

Ο όρος «lulz» έχει τις ρίζες του στην Encyclopædia Dramatica (ED)¹⁵⁸ και καθιερώθηκε ως κουλτούρα του 4chan (Valentova, 2015: 46). Συγκεκριμένα, στην Εγκυκλοπαίδεια Dramatica (ED) αναφέρεται: «στην αρχή ήταν το lulz και το lulz ήταν μαζί με τον Θεό και το lulz ήταν Θεός. Δια μέσου αυτού έγιναν όλα τα τρολάρισματα. Σε αυτό ήταν το δράμα και αυτό το δράμα ήταν το φως του συνόλου της ανθρωπότητας. Το φως λάμπει στο σκοτάδι και το σκοτάδι δεν το ξεπέρασε» (Phillips, 2015: 42).

Βέβαια, μια τυχαία περιήγηση στην Encyclopædia Dramatica (ED) δείχνει ότι δεν πρόκειται για μια ιστοσελίδα για ευαίσθητους ή υπεύθυνους χρήστες του διαδικτύου. Η είσοδος στον σύνδεσμο (link) «Wyatt Mann»¹⁵⁹ αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα, καθόσον αυτός εμφανίζει εξαιρετικά προσβλητικά, ρατσιστικά ή και βίαια μιμίδια. Στην κορυφή της σελίδας υπάρχει το μήνυμα που λέει: «προσβεβλημένος; Εάν έχετε προσβληθεί από το Wyatt Mann, κάντε κλικ εδώ και μετακινηθείτε αργά προς τα κάτω, στο κάτω μέρος της σελίδας». Αφού κάνει κλικ στον σύνδεσμο (ειδοποίηση), ο αναγνώστης μπορεί να δει παρηγορητικές φωτογραφίες χαριτωμένων ζώων, τα οποία όμως αντικαθίστανται σύντομα από απερίγραπτες απεχθείς εικόνες νοσούντων γεννητικών οργάνων και ακρωτηριασμένων σωμάτων. Αυτή η καταφανής αδιαφορία για το ιερό και το απαγορευμένο μπορεί να φανεί υπερβολικά άκαμπτη στην αρχή, αλλά επιτελεί μια σημαντική κοινωνική λειτουργία, αφού τα τρολ παραβιάζοντας τους κανόνες και τα ταμπού δοκιμάζουν άθελά τους ή σκόπιμα το νόημα της ύπαρξης αυτών των περιορισμών.

157. Το «The Simpsons» είναι αμερικανική σειρά κινουμένων σχεδίων που δημιουργήθηκε από τον Ματ Γκρέινγκ για το τηλεοπτικό κανάλι Fox. Οι Simpsons προβλήθηκαν για πρώτη φορά στις 17 Δεκεμβρίου του 1989 και συνεχίζουν να προβάλλονται έως σήμερα σε διάφορα τηλεοπτικά δίκτυα παγκοσμίως. Είναι από τις μακροβιότερες σειρές κινουμένων σχεδίων στην ιστορία της τηλεόρασης, ενώ αναδείχτηκαν ως η μακροβιότερη τηλεοπτική σειρά σε ώρα υψηλής τηλεθέασης της αμερικανικής τηλεόρασης. Βλ. Ενδεικτικά: «The Simpsons» Renewed by FOX for 27th and 28th Seasons <https://www.britannica.com/topic/The-Simpsons>.

158. Encyclopædia Dramatica (ED): αποτελεί μια επιτυχημένη παρωδία συμβατικών εγκυκλοπαιδειών και στηρίζεται στη Βικιπαίδεια και στην Encyclopaedia Britannica. Βλ. Ενδεικτικά: Krappitz, 2013: 63.

159. Ο Nick Bougas (γεννημένος το 1955) είναι Αμερικανός σκηνοθέτης, εικονογράφος και παραγωγός δίσκων ντοκιμαντέρ (Barton, 2014: 253). Ως σκιτσογράφος, έχει χρησιμοποιήσει το ψευδώνυμο A. Wyatt Mann για την παραγωγή ρατσιστικών, αντισημιτικών και ομοφοβικών γελοιογραφιών. Βλ. ενδεικτικά: Malice, 2019: 40.

Οι «Ανώνυμοι¹⁶⁰» απολαμβάνουν μεγάλο «lulz» από το τρολάρισμα, καθώς οι φάρσες τους δημοσιεύονται πάντα στο διαδίκτυο. «(...) Το lulz αφορά χρήστες του διαδικτύου που έχουν δει πολλές και μεγάλες οικονομικές, περιβαλλοντικές, πολιτικές καταστροφές και οι οποίοι βλέπουν τη σημερινή “αποκαλυπτική” κατάσταση του κόσμου ως μια κατάσταση εκούσιας ευχάριστης κοινωνιοπάθειας, κι όχι ως μια αφορμή για να είναι κανείς συνεχώς emo¹⁶¹». Αυτό το γεγονός καθιστά το «lulz» ανώτερο από τις κατώτερες μορφές χιούμορ (Valentova, 2015: 46).

Πράγματι, για τα τρολ τίποτα δεν αξίζει να θεωρηθεί σοβαρό, όλα είναι πιθανά αντικείμενα διακωμώδησης. Εν ολίγοις, δεν υπάρχουν όρια στο «lulz». Όσο πιο συγκεκριμένα ζητήματα αντιμετωπίζονται ως ταμπού, τόσο πιο ελκυστικά είναι ως στόχοι του τρολαρίσματος, επειδή τότε είναι πιο πιθανό να προκαλέσουν την εκτροπή ή την προσβολή του κόσμου. Όπως είναι σαφές, το «lulz» είναι συνήθως αστείο, αλλά ταυτόχρονα και προσβλητικό, χαρακτηριστικά που θεωρούνται ως τα δύο βασικά χαρακτηριστικά αυτού του τρόπου τρολαρίσματος. Ακόμη, το «lulz» μπορεί να είναι πνευματώδες ή παιδαριώδες, αλλά αυτό που το κάνει τόσο σημαντικό είναι ότι είναι πάνω από όλα ελεύθερο (Norton, 2012).

Επιπλέον, τα τρολ θεωρούν τις δημόσιες εκδηλώσεις συναισθήματος, πολιτικής πεποίθησης ή και ιδεολογικής ακαμψίας ως προκλήσεις για τρολάρισμα και με αυτό τον τρόπο το «lulz» λειτουργεί ως απώθηση κάθε προσκόλλησης σε κάτι, μια ιδιαίτερα ειρωνική στάση, δεδομένου του τρόπου με τον οποίο τα τρολ το επιδιώκουν (Phillips, 2015: 43). Αποτελεί, λοιπόν, ακρογωνιαίο λίθο του τρολαρίσματος και της αίσθησης του χιούμορ (Phillips, 2015: 42), μια που στοχεύει στην πρόκληση γέλιου, έστω και μέσα από την αγωνία ή τον θυμό του θύματος. «Το έκανα για το “lulz”», είναι η συνηθέστερη δικαιολογία των τρολ για κάθε φάρσα και ο μοναδικός λόγος για οποιαδήποτε ενέργεια (Phillips, 2015: 12,42-43).

Επομένως, στον κόσμο του τρολαρίσματος το «lulz» σημαίνει διασκέδαση σε βάρος άλλων, αλλά μπορεί να λειτουργήσει και προς άλλες κατευθύνσεις. Μέσα στις διαδικτυακές κοινότητες λειτουργεί τόσο ως τιμωρία όσο και ως ανταμοιβή και μερικές φορές ταυτόχρονα. Παράλληλα, λειτουργεί ως δεσμός κοινωνικής συνοχής και κοινωνικού περιορισμού, αφού δεν κάνει διάκριση μεταξύ φίλου και εχθρού και διασκεδάζει τόσο τον αποδέκτη του τρολαρίσματος όσο και το ενεργό τρολ.

160. Οι «Ανώνυμοι» (αγγλ: Anonymous) είναι μια ομάδα Χάκερς που ιδρύθηκε το 2003 και αρχικά έδινε στη δημοσιότητα διάφορες εικόνες που αποκαλούνται «internet memes» (μιμείδια). Τα μέλη της ομάδας από την ημέρα της ίδρυσης τους χρησιμοποιούσαν ψευδώνυμα, ώστε να παραμείνουν ανώνυμοι (εξού και το όνομα τους). Βλ. Ενδεικτικά: Knarpenberger, 2013· Phillips, 2015: 188.

161. Ο όρος «emo» (Ιμο) προέρχεται από τη λέξη emotional, δηλαδή συναισθηματικός. Αναφέρεται σε ένα ύφος, παρακλάδι του goth που δημιουργήθηκε στη μουσική σκηνή της Ουάσιγκτον. Στα μέσα της δεκαετίας του 2000 το Ίμο έγινε στιλ ζωής. Βλ. Ενδεικτικά: Greenwald, 2003: 55-67· <https://www.britannica.com/art/emo>.

Η δυναμική του «lulz» είναι μεγάλη και εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται ο όρος κάθε φορά, οπότε πρέπει να αναζητηθεί στο πρόσωπο ή στο αντικείμενο που έχει οριστεί ως «lulzy» ή στην αισθητική που σηματοδοτεί μια «lulzy» ενέργεια. Είναι, βέβαια, άμεσα αναγνωρίσιμο σε εκείνους που ασχολούνται με το τρολάρισμα, αλλά συχνά είναι μη αναγνωρίσιμο για τους απλούς χρήστες ή τους μη εξοικειωμένους με το τρολάρισμα. Γι' αυτό, η έννοια του «lulz» είναι συχνά δύσκολο να προσδιοριστεί ακόμα και για τα ίδια τα τρολ που αναφέρουν αόριστα για το «lulz»: «το γνωρίζεις όταν το βλέπεις». Ο πιο συνηθισμένος ορισμός του περιλαμβάνει τρία βασικά χαρακτηριστικά: τον φетиχισμό, τη γενναιότητα και τον μαγνητισμό. Αυτό το τελευταίο χαρακτηριστικό σημαίνει ότι τα τρολ αντλούν «lulz» ή από τρολ που προσπαθούν να αντλήσουν «lulz» από άλλα τρολ ή από αθώους παρευρισκόμενους χρήστες του διαδικτύου ή από πρόσωπα των μέσων ενημέρωσης, ακόμη και από ολόκληρους ειδησεογραφικούς οργανισμούς ή από οτιδήποτε και από οποιονδήποτε (Phillips, 2015: 43).

Σύμφωνα με τον ψυχολόγο John Suler, η συναισθηματική διάσπαση αποτελεί τον βασικό πυλώνα της διαδικτυακής αποθάρρυνσης. Στον κόσμο του τρολάρισματος, ο διαχωρισμός εκδηλώνεται ως συναισθηματικό τείχος προστασίας ανάμεσα σε εκείνον που στοχεύει τρολ και σε αυτό το οποίο στοχεύει (δηλαδή το υποψήφιο θύμα). Αυτό συνεπάγεται πως η ύπαρξη του «lulz» δεν είναι τυχαία. Στην πραγματικότητα, θεωρείται απαραίτητη. Ανεξάρτητα από την περίπτωση και από την πηγή τους, τα συναισθήματα θεωρούνται παγίδα, κάτι που εκμεταλλεύονται τα τρολ και οι χρήστες θα πρέπει είτε να τα αγνοήσουν είτε να τα συγκρατήσουν. Δηλαδή, το συναίσθημα δεν έχει θέση στον χώρο του τρολάρισματος και του «lulz» και όσοι εισέρχονται σε αυτούς τους χώρους θα πρέπει να το συγκρατούν (Suler, 2004: 321).

Το «Battletoads¹⁶²» αποτελεί ένα παράδειγμα μαγνητισμού του «lulz», όπως το περιγράφει η Gabriella Coleman. Στην περίπτωση του «Battletoads», όταν κάποιος χρήστης αναρτούσε κάποιο κομμάτι από το συγκεκριμένο videogame, ακολουθούσε η έκφραση «αυτό είναι Battletoads;» και ξεκινούσε μία κωμική ανταλλαγή «lulz», όπου ουσιαστικά αυτοαναπαράγοταν. Πρώτον, όσοι προκαλούν «lulz» κυριολεκτικά ελκύουν την προσοχή. Μεταφορικά, το «lulz» προσδίδει συνοχή σε μια κατά τα άλλα απρόσωπη ομάδα. Τα τρολ ίσως δεν γνωρίζουν ποιοι είναι οι σύντροφοί τους στην διαδικτυακή τους ζωή και συνεπώς δεν μπορούν ποτέ να αλληλεπιδρούν με την ίδια ομάδα ανθρώπων, αλλά μέσω του «lulz» είναι ενωμένοι (Coleman, 2012: 99-119). Επίσης, το «lulz» περιέχει ένα ίχνος μιμητισμού. Άτομα που δεν μίλησαν προσωπικά ή δεν συμμετείχαν σε τρολάρισμα μπορούν να

162. Το «Battletoads» είναι ένα παιχνίδι βίντεο στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Το πρώτο παιχνίδι αποτέλεσε σταθμό για την Rare (εταιρεία βιντεοπαιχνιδιών) ανοίγοντας το δρόμο για τη συνεργασία της με τη Nintendo (εταιρεία βιντεοπαιχνιδιών) και τη δημιουργία του λατρεμένου χαρακτήρα Donkey Kong. Μάλιστα, αποτέλεσε τέτοια επιτυχία που μετατράπηκε μέχρι και σε τηλεοπτική σειρά. Βλ. Ενδεικτικά: Melton, 2010.

εξακολουθούν να απολαμβάνουν τη διασκέδαση αυξάνοντας την πιθανότητα το μιμίδιο να βρίσκεται σε κάποια ανάρτηση. Αυτό με τη σειρά του ενθαρρύνει τη δημιουργία πρόσθετων παραλλαγών, πολλές από τις οποίες στη συνέχεια δημιουργούν, υποσυνείδητα, το δικό τους περιεχόμενο μιμητισμού (memetic).

Η λογική του «lulz» όμως καθιστά δύσκολη τη διάκριση μεταξύ ρατσισμού και ειρωνείας, σάτιρας και παρωδίας. Ο νόμος του Poe¹⁶³ είναι ένα αξίωμα στο διαδίκτυο που δηλώνει ότι χωρίς σαφή εκδήλωση πρόθεσης είναι δύσκολη η διάκριση μεταξύ του εάν κάποιος παρουσιάζει ακραίες απόψεις ή σατιρίζει αυτές τις απόψεις. Αυτό συμβαίνει συχνά με τα τρολ, επειδή δεν είναι γνωστό αν εκφράζουν γνήσιο ρατσισμό ή αν είναι απλώς κομμάτι του «lulz» (Milner, 2013: 103).

Συνολικά, τα προαναφερθέντα χαρακτηριστικά υποκρύπτουν την κυρίαρχη συμπεριφορική και αισθητική κατηγορία του «lulz». Κάθε χαρακτηριστικό, όπως ο φетиχισμός, η διασκέδαση και ο μαγνητισμός, θεωρούνται απαραίτητα. Τέλος, το lulz παρέχει ψυχαγωγία και το βασικό συναίσθημα της σύνδεσης μεταξύ των συμμετεχόντων. Η ευχαρίστηση του «lulz» προκύπτει έντονα τόσο από την επανάληψη όσο και από την ενεργό επιδίωξη νέων στόχων, εξασφαλίζοντας ότι θα βρεθούν πράγματι νέοι στόχοι (Phillips, 2015: 47-49).

Σύμφωνα με την Gabriella Coleman, οι πράξεις «lulz» στρέφονται γύρω από την πολιτική και την ηθική μας, την κοινωνική μας ζωή, τις αισθητικές ευαισθησίες μας, το απαραβίαστο του κόσμου, όπως τα βιώνουμε στην καθημερινή μας ζωή. Τα τρολ ακυρώνουν αυτόν τον κόσμο, υποδεικνύοντας ότι μπορεί να τον καταστρέψουν όποτε αισθάνονται την ανάγκη και χωρίς προειδοποίηση. Για την Coleman, το τρολάρισμα είναι μια ριζοσπαστική αντίθετη δημοκρατία, ένας επικοινωνιακός τρόπος που αντικρούει τον ορθολογισμό, τις υποθέσεις λογικής, τη λογική αλληλεπίδρασης και τον διάλογο. Ένας τρόπος που τείνει να καταστήσει τέτοιες υποθέσεις παράλογες και, κατά συνέπεια, να προβάλλει ριζική πολιτική δράση (Coleman, 2012: 99-119).

Σύμφωνα με τον Dahlberg (2007: 52-53), «η εκλαϊκευμένη δημοκρατία δεν ασχολείται με την ομαλοποίηση και τον αποκλεισμό, έννοιες που εμπλέκονται στον προσδιορισμό μιας συγκεκριμένης μορφής επικοινωνίας ως λογικού και δημοκρατικά νόμιμου κανόνα. Για να θεωρηθούν νόμιμοι οι συμμετέχοντες, πρέπει να υιοθετήσουν τους κανόνες μιας συγκεκριμένης μορφής επικοινωνίας που θεωρούνται δημοκρατικά έγκυροι ή σε διαφορετική περίπτωση αποκλείονται από τη δημόσια σφαίρα».

163. Ο νόμος του Poe πήρε το όνομά του από τον Nathan Poe, έναν αγνωστικιστή του πίνακα μηνυμάτων του Christian Forums. Η κατασκευή του νόμου του Poe παραπέμπει σε ένα μεγάλο σύνολο ομώνυμων παροιμιών, όπως ο νόμος του Μέρφι. Η πρώτη καταχώρηση στο Urban Dictionary για τον νόμο του Poe εμφανίστηκε το 2006, έκτοτε ο νόμος του Poe εξελίχθηκε όχι μόνο ως αναφορά στη διαχείριση του σαρκασμού στο διαδίκτυο, αλλά και ως μετα-σχόλιο για εξτρεμιστικές απόψεις. Σύμφωνα με το Google Trends, ο νόμος του Poe κορυφώθηκε το 2014, ακριβώς στην αρχή του κύκλου των προεδρικών εκλογών των ΗΠΑ το 2016, αν και έχει χρησιμοποιηθεί σταθερά από τις αρχές της δεκαετίας του 2000. Βλ. ενδεικτικά: Milner, 2013: 103· <https://www.dictionary.com/e/slang/poes-law/>.

Τα τρολ, με αυτό τον υπολογισμό, είναι εκείνα που δεν μπορούν ή δεν θα καταφέρουν με επιτυχία αυτή την εσωτερικήυση. Ο Chantal Mouffe αναπτύσσει τη θέση του Dahlberg όσον αφορά μια άποψη που προέρχεται από τον Wittgenstein: «για να υπάρξει συμφωνία στις απόψεις, πρέπει πρώτα να υπάρξει συμφωνία σχετικά με τη γλώσσα που χρησιμοποιείται» και αυτό «συνεπάγεται συμφωνία σε μορφές ζωής», όπως τονίζει ο Wittgenstein (2010: 749).

Σύμφωνα με τον ίδιο, η διαδικασία της επικοινωνίας υπάρχει μόνο ως ένα σύνθετο σύνολο πρακτικών. «Αυτές οι πρακτικές αποτελούν ειδικές μορφές ατομικότητας και ταυτότητας, που καθιστούν δυνατή την υπακοή στις διαδικασίες. Επειδή, έχουν εγγραφεί σε κοινές μορφές ζωής και συμφωνίες σε αποφάσεις, οι διαδικασίες αυτές μπορούν να γίνουν δεκτές και να ακολουθηθούν. Δεν μπορούν να θεωρηθούν ως κανόνες που δημιουργούνται βάσει αρχών και στη συνέχεια εφαρμόζονται σε συγκεκριμένες περιπτώσεις (...) δεν μπορούν να διατηρηθούν και να διαχωριστούν μεταξύ “διαδικαστικού” και “ουσιαστικού” ή μεταξύ «ηθικού» και «δεοντολογικού» (...) πρέπει να αναγνωριστεί ότι οι διαδικασίες περιλαμβάνουν πάντοτε σημαντικές δεοντολογικές δεσμεύσεις (Mouffe, 1999)». Η Máiz συσχετίζει την επίδραση που προκαλούν τα τρολ με ένα είδος αταβισμού ή ένα πρωτόγονο υπόλειμμα, ως σύμβολο όλων όσων έχουν μείνει από τον πολιτισμό και την πρόοδο και αυτό δεν έχει θέση στον φωτισμένο χώρο της σύγχρονης ελευθερίας (Máiz, 2011: 34).

Συμπερασματικά, υπάρχει διαφορά μεταξύ του πρωταρχικού λόγου που οδηγεί κάποιον χρήστη στο τρολάρισμα και στους λόγους που τον ωθούν να συνεχίσει. Όπως αναφέρθηκε, τα κίνητρα σχετίζονται με την αξία της ευχαρίστησης -ψυχαγωγίας που προσφέρει η συγκεκριμένη ενέργεια και στη συνέχεια ακολουθούν παράγοντες όπως: η διέξοδος που δεν υπάρχει στην πραγματική ζωή, η προσοχή, η πλήξη, η οργή, η απογοήτευση, η αίσθηση του χιούμορ, η γοητεία της επικινδυνότητας και της απαγόρευσης, η αναζήτηση ενδιαφέροντος, η ανάγκη επιτεύγματος, η εκδίκηση, η ευχαρίστηση και η επιθυμία για πρόκληση ζημιάς στην κοινότητα, το μίσος προς συγκεκριμένους συμμετέχοντες, η εχθρότητα και η κακία, η απόλαυση με τη μορφή της νίκης, η βία, η παρενόχληση, ο χειρισμός και η κακομεταχείριση άλλων χρηστών, ο μιμητισμός, ο ακτιβισμός, οι ιδεολογικοί και κοινωνικοί λόγοι και η κοινωνική μάθηση. Ως εκ τούτου, οι λόγοι που δίνουν το έναυσμα σε κάποιον να ξεκινήσει το τρολάρισμα δεν είναι οι ίδιοι με αυτούς που τον οδηγούν στη συγκεκριμένη πράξη στη συνέχεια. Επομένως, οι λόγοι ποικίλλουν σε μεγάλο βαθμό και συχνά συνδέονται με την κατάσταση της ζωής των τρολ. Εντέλει, εκ των παραπάνω κινήτρων προκύπτει πως κύριος σκοπός και κίνητρο του τρολάρισματος είναι η χαιρεκακία ή αλλιώς «lulz».

ix. Ο κύκλος ζωής των τρολ

Τα τρολ παρουσιάζουν έναν κύκλο ζωής ο οποίος περιλαμβάνει τα εξής στάδια: έναρξη, προσανατολισμός, κορύφωση της δραστηριότητας, ξεθώριασμα του ενδιαφέροντος και ολοκλήρωση του τρολαρίσματος.

Τα νέα τρολ βρίσκονται σε ένα στάδιο προσανατολισμού κατά το οποίο αρχίζουν να πειραματίζονται και βαθμιαία ανακαλύπτουν την προτιμώμενη γι' αυτούς συμπεριφορά και πλατφόρμα. Επίσης, επηρεάζονται από άλλα τρολ και έτσι ακολουθούν κάποια από αυτά και μάλιστα καταλήγουν σε ομάδες τρολ. Ελάχιστα τρολ θα σταματήσουν μέσα στον πρώτο χρόνο, επειδή μπορούν να δουν τις αρνητικές πτυχές του τρολαρίσματος ή έχουν καλύτερα πράγματα να κάνουν. Όσα δεν βλέπουν τα αρνητικά αποτελέσματα ή τα αγνοούν είναι εκείνα που έχουν ανάγκη τα θετικά γι' αυτούς στοιχεία του τρολαρίσματος, τα οποία πιθανόν λείπουν από την πραγματική τους ζωή.

Στο στάδιο της μέγιστης δραστηριότητας, τα τρολ έχουν βρει τις προτιμώμενες δραστηριότητές τους και είναι πιο ενεργά. Για ορισμένα τρολ αυτό το στάδιο μπορεί να είναι επικίνδυνο, καθώς μπορεί να τα ωθήσει σε δραστηριότητες, οι επιπτώσεις των οποίων πιθανόν να προκαλέσουν αρνητικές συνέπειες στην πραγματική τους ζωή ή να καταλήξουν σε πράξεις που θα τους προκαλέσουν τύψεις. Όλα τα παραπάνω, μπορεί να προκαλέσουν ξαφνική έξοδο των τρολ από το τρολάρισμα ή την προσαρμογή της συμπεριφοράς τους, για να αποφευχθούν αρνητικές συνέπειες στο μέλλον (Jussinoja, 2018: 85-87).

Το στάδιο της εξασθένησης του τρολαρίσματος συνήθως έρχεται όταν τα τρολ δραστηριοποιούνται για μεγάλο χρονικό διάστημα ή έχουν νέα ενδιαφέροντα στη ζωή τους. Ορισμένα τρολ όμως δεν σταματούν, ακόμα κι αν έχουν χάσει το ενδιαφέρον τους σε σημαντικό βαθμό. Τα συγκεκριμένα τρολ έχουν τη συνήθεια να τρολάρουν ακόμα κι αν η κατάσταση της πραγματικής τους ζωής καθιστά πλέον το τρολάρισμα περιττό. Επίσης, σε αυτό το σημείο έχουν αλλάξει τη συμπεριφορά τους και ξοδεύουν λιγότερο χρόνο στη συγκεκριμένη ενέργεια. Πιθανόν συγκεκριμένα κάποια τρολ να είναι και έτοιμα να σταματήσουν το τρολάρισμα, αλλά δεν το πράττουν εξαιτίας άλλων (προσωπικών) παραγόντων (Sanfilippo et al., 2017).

Τα τρολ που φτάνουν στο τέλος του κύκλου ζωής έχουν συνήθως περισσότερους από έναν παράγοντες που τα ωθούν να σταματήσουν. Η εξασθένηση του ενδιαφέροντος ύστερα από ένα μεγάλο χρονικό διάστημα που έχουν αφιερώσει στο τρολάρισμα, οι τύψεις συνειδήσεως, η πλήξη, οι αρνητικές συνέπειες στην πραγματική ζωή, ακόμα και η βελτίωση του τρόπου ζωής τους, τα ωθούν στον τερματισμό του τρολαρίσματος. Τα τρολ συνήθως εγκαταλείπουν το τρολάρισμα ύστερα από ένα έως επτά χρόνια, αν και ορισμένοι ισχυρίζονται ότι συνεχίζουν για πάνω από 17 χρόνια. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ότι το τρολάρισμα δημιουργεί ένα είδος εξάρτησης.

Τέλος, ο χρόνος που τα τρολ αφιερώνουν στο τρολάρισμα ποικίλλει. Ορισμένα τρολ τρολάρουν καθημερινά, μερικά περιοδικά και μερικά μόνο όταν παρουσιάζεται μια κατάλληλη περίσταση.

Ιδιαίτερα τα νέα τρολ μπορούν να περάσουν πολλές ώρες καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας τρολάροντας, αλλά υπήρχαν και παλιότερα τρολ, τα οποία επίσης έκαναν το ίδιο, ελέγχοντας τις συζητήσεις τους, ενώ δούλευαν. Τα τρολ που τρολάρουν για μεγάλο χρονικό διάστημα δεν είναι τόσο πρόθυμα να ενεργήσουν καθημερινά, όπως όταν ήταν νεότερα (Jussinoja, 2018: 64).

ΙΧ. Επίλογος – Συμπεράσματα

Η λέξη τρολ ως ουσιαστικό παραπέμπει σε ένα πλάσμα των σκανδιναβικών ιστοριών που μοιάζει με άσχημο άνθρωπο. Μερικά τρολ είναι πολύ μεγάλα και εχθρικά, άλλα είναι μικρά και φιλικά, το κοινό τους όπως στοιχείο είναι ότι θέλουν να ξεγελάσουν τους ανθρώπους. Το τρολ του διαδικτύου παραπέμπει σε κάποιον χρήστη του κυβερνοχώρου που αποστέλλει εσκεμμένα μηνύματα προς μια ομάδα συζήτησης στο διαδίκτυο ή προς άλλους χρήστες, με σκοπό να προκαλέσει έντονες συναισθηματικές αντιδράσεις των χρηστών του διαδικτύου ή των μελών μιας κοινότητας.

Τα διαδικτυακά τρολ, λόγω των διαφόρων συμπεριφορών και τακτικών που εμφανίζουν στο διαδίκτυο και σύμφωνα με τις διάφορες έρευνες που έχουν διεξαχθεί, κατηγοριοποιούνται (ενδεικτικά) στις εξής ομάδες: Playtime, tactical, strategic και domination, haters, snert, kudos nostalgic trolls, antis, RIP, ranters, flammers. Σε παγκόσμιο επίπεδο, τα τρολ διαφοροποιούνται, καθώς οι ενέργειές τους σχετίζονται με τον πολιτισμό, την κουλτούρα της εκάστοτε χώρας, καθώς και με τη νομοθεσία που υπάρχει για την αντιμετώπιση περιστατικών τρολαρίσματος.

Όσον αφορά την ταυτότητά τους, τα τρολ δεν αποκαλύπτουν πληροφορίες που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην ταυτοποίησή τους, όπως την ηλικία, το φύλο, το επάγγελμα, την οικογενειακή και την επαγγελματική κατάστασή τους. Επομένως, λειτουργούν κάτω από την ασφάλεια της ανωνυμίας που τους προσφέρεται από το διαδίκτυο. Κάποια τρολ δημιουργούν πολλαπλές ταυτότητες, μερικά απλά παραμένουν ανώνυμα ή έχουν μια κρυφή ταυτότητα και κάποια δημιουργούν μόνο έναν χαρακτήρα, τον οποίο και χρησιμοποιούν.

Ορισμένα από αυτά λαμβάνουν αρκετά μέτρα για την προστασία τους, ώστε να διαφυλάξουν την πραγματική τους ζωή, καθώς η ανίχνευση θα μπορούσε να τους προκαλέσει σοβαρά προβλήματα ή αμηχανία. Όσα είναι πολύ προσεκτικά με την προστασία της ταυτότητάς τους έχουν την τάση να ασχολούνται με δραστηριότητες νόμιμες, συμβατές με την απασχόληση τους. Πολλά τρολ παριστάνουν ότι είναι κάτι που δεν υφίσταται στην πραγματικότητα, όπως ότι ανήκουν στο αντίθετο φύλο ή ζουν σε άλλη χώρα κ.λπ., ενώ άλλα καταβάλουν μεγάλη προσπάθεια για να δημιουργήσουν πειστικούς διαδικτυακούς χαρακτήρες κατασκευάζοντας ιστορίες, δεξιότητες, προσωπικότητες και άλλες λεπτομέρειες για τους χαρακτήρες τους, ώστε τα προφίλ που δημιουργούν να φαίνονται αληθοφανή.

Βασικά χαρακτηριστικά των τρολ είναι η εξαπάτηση, οι ψευδείς ταυτότητες, οι ανειλικρινείς προθέσεις και τα ψέματα. Ακόμη, είναι πιθανό να ισχυριστούν ότι είναι ειδήμονες σε ορισμένα θέματα,

χρησιμοποιούν παράνομα ή αδικαιολόγητα παράπονα σαν εργαλείο για να συγκεντρώσουν αντιδράσεις από εταιρείες ή από καταναλωτές και δημιουργούν ψευδείς ιστοσελίδες και φόρουμ για να επιτύχουν το σκοπό τους. Επιπρόσθετα, χαρακτηρίζονται από επιθετικότητα με κακόβουλα και εξωφρενικά μηνύματα, από χρήση καυστικής γλώσσας και ανάρτηση ενοχλητικών μιμιδίων, από σεξιστική ιδεολογία και γλώσσα σε βάρος των γυναικών δίνοντας έμφαση στην αρρενωπότητα, από συχνή χρήση ομοφοβικής γλώσσας και μιμιδίων. Βέβαια, τα τρολ έχουν παρουσιάσει και κάποια όρια στη συμπεριφορά τους, αποκαλύπτοντας ότι έχουν κάποιες ηθικές αξίες ή ηθικές γραμμές που δεν ξεπερνούν.

Όσον αφορά το φύλο, η χρήση του διαδικτύου είναι κυρίως μια ανδροκρατούμενη δραστηριότητα, επομένως και τα τρολ είναι κυρίως άνδρες οι οποίοι παρουσιάζουν και μεγαλύτερη εμπλοκή σε αρνητικές συμπεριφορές. Επίσης, οι κοινωνικοί διαδικτυακοί χώροι παρουσιάζουν αρρενωπότητα, η οποία εμφανίζεται ως απαραίτητη προϋπόθεση για τη συμμετοχή των χρηστών σε αυτούς, ενισχύοντας έτσι την κυριαρχία του αρσενικού φύλου, δηλαδή την αρσενική ιδεολογία, καθώς επίσης και μία γενική παραδοχή ότι τα τρολ είναι λευκοί ως επί το πλείστον χρήστες του διαδικτύου.

Αναφορικά με την ηλικία των τρολ, τα τρολ και το τρολάρισμα συσχετίζεται συχνά με τους εφήβους εξαιτίας των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης που ασχολούνται έντονα με αυτές τις ηλικιακές ομάδες, καθώς οι διαδικτυακοί λογαριασμοί των μέσων ενημέρωσης των τρολ ανήκουν κυρίως σε νέους ηλικιακά χρήστες, αλλά και εξαιτίας διαφόρων εκστρατειών που διενεργούνται για το τρολάρισμα και απευθύνονται κυρίως σε νέους. Επομένως, δεν προκαλεί έκπληξη ότι η έναρξη του τρολάρισματος ηλικιακά τοποθετείται συνήθως κατά την εφηβική ηλικία, σε μια περίοδο της ζωής του ατόμου με χαρακτηριστικές συναισθηματικές αναταράξεις που βρίσκουν διέξοδο στο διαδίκτυο. Ωστόσο και μεγαλύτερα σε ηλικία τρολ δεν είναι κάτι το ασυνήθιστο, γεγονός που αποδεικνύει ότι το τρολάρισμα είναι μια δραστηριότητα που συναντάται σε ένα ευρύ φάσμα ηλικιών.

Τα κίνητρα δραστηριοποίησης των τρολ που εμφανίζονται στον δημόσιο και στον επιστημονικό διάλογο, είναι η προσοχή, η διέξοδος που δεν υπάρχει στην πραγματική ζωή, η πλήξη, η απογοήτευση, η αίσθηση του χιούμορ, η ψυχαγωγία, η εκδίκηση, η αναζήτηση προσοχής, η αναζήτηση ενδιαφέροντος, η ευχαρίστηση, η επιθυμία για πρόκληση ζημιάς στην κοινότητα, η φυσική τάση των ανθρώπων και η γοητεία της επικινδυνότητας και της απαγόρευσης και παράλληλα με τον εθισμό που προσφέρει. Τα κίνητρα δραστηριοποίησης ποικίλλουν σε μεγάλο βαθμό και συχνά συνδέονται με την κατάσταση της ζωής των τρολ όπως: κοινωνικά και ιδεολογικά κίνητρα, η αρνητική διάθεση, ο μιμητισμός φίλων που έκαναν κάτι ανάλογο, ο ακτιβισμός, η απόλαυση και η κακία, η παρενόχληση, η κοινωνική μάθηση, το γεγονός ότι τα τρολ απολαμβάνουν την ευχαρίστηση από την κακομεταχείριση και την επίθεση, η χαιρεκακία ή αλλιώς «lulz», η προδιάθεση για πονηριά, η επίτευξη προσωπικών στόχων, η έλλειψη τύψεων και ενσυναίσθησης, η τάση για χειραγώγηση και τέλος τα αρνητικά χαρακτηριστικά της

προσωπικότητας των τρολ, δηλαδή ο ναρκισσισμός, ο μακιαβελισμός, η ψυχοπάθεια και η σαδιστική προσωπικότητα. Βέβαια, υπάρχουν και ορισμένα τρολ που θεωρούν ότι το τρολάρισμα είναι αστείο και διασκεδαστικό, κάτι που αποδεικνύεται από τα μιμίδια, τα βίντεο ή τις δράσεις διάσημων τρολ που υπάρχουν στο διαδίκτυο. Βέβαια, μπορεί να υπάρχουν διαφοροποιήσεις ανάμεσα στον πρωταρχικό λόγο που οδηγεί κάποιον χρήστη στο τρολάρισμα και στους λόγους που τον ωθούν να συνεχίσει. Τα κίνητρα σχετίζονται κυρίως με την αξία της ψυχαγωγίας που προσφέρει η συγκεκριμένη ενέργεια. Ως εκ τούτου, οι λόγοι που δίνουν το έναυσμα σε κάποιον να ξεκινήσει το τρολάρισμα δεν είναι οι ίδιοι με αυτούς που τον οδηγούν στη συγκεκριμένη πράξη στη συνέχεια.

Ως στόχοι των τρολ θεωρούνται κυρίως οι στιγματισμένες ομάδες, άνθρωποι έγχρωμοι, ιδιαίτερα Αφροαμερικανοί, καθώς επίσης και γυναίκες και ομοφυλόφιλοι, λεσβίες, bisexual, transgender και queer (GLBTQ). Οι ιστορικά κυρίαρχες ομάδες είναι επίσης συχνά αντικείμενα του «lulz», όπως οι λευκοί Χριστιανοί και οι Ρεπουμπλικάνοι ειδικότερα, μαζί με ομάδες λευκών ανθρώπων που έχουν δεσμευτεί στην επίτευξη ενός κοινού σκοπού. Επικρατεί μάλιστα η άποψη ότι τα τρολ είναι κατά βάση λευκοί χρήστες του διαδικτύου, η οποία τεκμηριώνεται από τα πολλά αστεία που μοιράζονται τα τρολ (και τα οποία βασίζονται σε φυλετικά στερεότυπα) και επιπρόσθετα από την επισκεψιμότητα ορισμένων διαδικτυακών χώρων κυρίως από λευκούς χρήστες. Όλα τα παραπάνω μας οδηγούν στον χαρακτηρισμό των τρολ ως «λευκών χρηστών του κυβερνοχώρου».

Αναφορικά με τις ενέργειες των τρολ στο διαδίκτυο, τα τρολ πιστεύουν ότι υπάρχει μια θεμελιώδης διαφορά ανάμεσα στις ενέργειές τους ως τρολ και στον πραγματικό εαυτό τους στην καθημερινή, εκτός σύνδεσης ζωή. Φυσικά, τα όρια μεταξύ εντός διαδικτύου και εκτός του έχουν γίνει όλο και πιο ασαφή και το ίδιο ισχύει και για τους χρήστες του διαδικτύου και την ενασχόληση με την πραγματική τους ζωή εντός και εκτός του διαδικτύου. Η διαδικτυακή σύνδεση δεν αφορά τις συμπεριφορές στην καθημερινή - πραγματική ζωή, αλλά τις συμπεριφορές που εκδηλώνονται από το πρόσωπο που τρολάρει ένα άλλο στον κυβερνοχώρο και αποδίδονται στις σκέψεις τους που δεν αντανακλούν απαραίτητα εκείνες του ατόμου στην καθημερινή - πραγματική ζωή. Το προσωπείο αυτό καθιερώνει έτσι μια σαφή διάκριση των διαδικτυακών (online) και των μη διαδικτυακών (offline) εαυτών. Το πιο σημαντικό είναι ότι απαιτεί έναν συναισθηματικό επαναπροσανατολισμό περιεχομένου, δηλαδή τη δημιουργία ενός τείχους προστασίας μεταξύ προσώπου και τρολ και ταυτόχρονα δημιουργεί ένα δεύτερο και πολύ πιο ισχυρό τείχος προστασίας μεταξύ του τρολ και του αντικειμένου της προσοχής του.

Η συμπεριφορά των τρολ θεωρούνταν μάλλον ομοιόμορφη στο παρελθόν σε σχέση με πιο πρόσφατες μελέτες που της αποδίδουν ποικιλομορφία. Οι πιο σύγχρονες μελέτες αναδεικνύουν γενικές συμπεριφορικές πτυχές, καθώς και λεπτομερείς γνώσεις για τη συμπεριφορά των τρολ, η οποία επηρεάζεται από το περιβάλλον (που περιλαμβάνει τις κοινωνικές προσδοκίες, τα τεχνικά

χαρακτηριστικά του διαδικτύου και τις πολιτικές που το ρυθμίζουν) και εξελίσσεται με την πάροδο του χρόνου.

Τέλος, τα τrol παρουσιάζουν έναν κύκλο ζωής ο οποίος περιλαμβάνει τα εξής στάδια: έναρξη, προσανατολισμός, κορύφωση της δραστηριότητας, ξεθώριασμα του ενδιαφέροντος και ολοκλήρωση του τρολαρίσματος. Τα νέα τrol βρίσκονται σε ένα στάδιο προσανατολισμού κατά το οποίο αρχίζουν να πειραματίζονται και βαθμιαία ανακαλύπτουν την προτιμώμενη γι' αυτούς συμπεριφορά και πλατφόρμα. Επίσης, επηρεάζονται από άλλα τrol και έτσι ακολουθούν κάποια από αυτά και μάλιστα καταλήγουν σε ομάδες τrol. Ελάχιστα τrol θα σταματήσουν μέσα στον πρώτο χρόνο, επειδή μπορούν να δουν τις αρνητικές πτυχές του τρολαρίσματος ή έχουν καλύτερα πράγματα να κάνουν. Όσα δεν βλέπουν τα αρνητικά αποτελέσματα ή τα αγνοούν είναι εκείνα που έχουν ανάγκη τα θετικά γι' αυτούς στοιχεία του τρολαρίσματος, τα οποία πιθανόν λείπουν από την πραγματική τους ζωή. Στο στάδιο της μέγιστης δραστηριότητας, τα τrol έχουν βρει τις προτιμώμενες δραστηριότητές τους και είναι πιο ενεργά. Έτσι, φτάνουν στο τέλος του κύκλου ζωής και στον τερματισμό του τρολαρίσματος, λόγω της εξασθένησης του ενδιαφέροντος ύστερα από ένα μεγάλο χρονικό διάστημα που έχουν αφιερώσει στο τρολάρισμα, λόγω τύψεων συνειδήσεως, πλήξης, αρνητικών συνεπειών στην πραγματική ζωή, ακόμα και λόγω μίας πιθανής βελτίωσης του τρόπου της πραγματικής ζωής τους.

X. Γενικά Συμπεράσματα Κεφαλαίου

Η Λαογραφία είναι μια επιστήμη που ερευνά τις εκφραστικές παραδόσεις μιας συγκεκριμένης κουλτούρας ή ομάδας και το συγκεκριμένο κεφάλαιο διερευνά την παρουσία των τrol στη σκανδιναβική λαογραφία. Όταν αναφερόμαστε στη σκανδιναβική λαογραφία, εννούμε τη λαογραφία της Νορβηγίας, της Σουηδίας, της Δανίας, της Ισλανδίας και των Νήσων Φερόε, η οποία έχει κοινές ρίζες και έχει επηρεαστεί αμοιβαία από τη λαογραφία της Αγγλίας, της Γερμανίας, των χωρών της Βαλτικής, της Φινλανδίας και της Σάμη.

Η ύπαρξη των τrol τεκμηριώνεται από μεσαιωνικές και πρώιμες σύγχρονες νορβηγικές πηγές, καθώς και σε μοντέρνους θρύλους, ενώ η διερεύνηση των τrol στη μυθολογία και τη λαογραφία των σκανδιναβικών χωρών οδηγεί στο συμπέρασμα πως η παρουσία τους συνδέεται αρκετά με τη μαγεία.

Στις σκανδιναβικές λαϊκές αφηγήσεις, τα τrol είναι πλάσματα που συνήθως απεικονίζονται ως γιγάντια, κακόβουλα, βαρετά, άσχημα, παραμορφωμένα ή ζώδια εμφανισιακά, που τrol τρώνε ή υποδουλώνουν τους ανθρώπους που περιπλανώνται στην ορεινή τους επικράτεια, αλλά εκείνοι που καταφέρνουν να ξεγελάσουν τα τrol καταφέρνουν να αποκτήσουν τον θησαυρό (χρυσό ή κοσμήματα) που τα τrol αποθησαυρίζουν. Επιπλέον, τα τrol είναι ιδιαίτερα ανταγωνιστικά με τον Χριστιανισμό, όπως φαίνεται σε θρύλους για λειτουργούς ή εκκλησίες που δέχονται επίθεση από τrol, μερικές φορές απεικονίζονται να διαθέτουν δεξιότητες, αποφεύγουν τον ήλιο και μπορούν να καταστραφούν – να

μετατραπούν σε πέτρα ή να διαλυθούν όταν τα χτυπήσει το φως του ήλιου, απεικονίζονται συχνά οπλισμένα με ασπίδες ή ρόπαλα, κάτι που υπογραμμίζει την απροσδιόριστη βία που διαθέτουν, χωρίς αυτό να σημαίνει πως παρουσιάζονται αήττητα. Έξω από τη Σκανδιναβία, τα τρολ παρουσιάζονται ως trows και selkies στη γλώσσα και τις αφηγήσεις των νησιών Σέτλαντ και Όρκνεϊ, όπου η παράδοση επηρεάστηκε αρκετά από την κελτική κουλτούρα.

Η λέξη «τρολ» άλλαξε νόημα κατά τη διάρκεια των αιώνων. Σε πηγές που ανάγονται σε προχριστιανικούς χρόνους, τα τρολ περιγράφονται ως απειλή για τους θεούς και τους ανθρώπους, ωστόσο, με την πολιτική αποδοχής του Χριστιανισμού, ο όρος «τρολ» αναφέρεται στους νεκρούς προγόνους. Είναι γνωστό ότι τα τρολ επέζησαν στη Σκανδιναβία μέχρι τη χριστιανική περίοδο. Στη συνέχεια παρατηρείται η απουσία τους, είτε γιατί εξαφανίστηκαν είτε σταδιακά αναμίχθηκαν με τους άλλους κατοίκους. Μέχρι το τέλος του δέκατου έκτου αιώνα, η πίστη των ανθρώπων στα τρολ είχε εξασθενήσει και στη συνέχεια, τα πλάσματα εμφανίστηκαν μόνο στα γερμανικά παραμύθια (märchen), στις φανταστικές μπαλάντες, στα χιουμοριστικά παραμύθια και στους αιτιολογικούς θρύλους που εξηγούσαν τοπογραφικά χαρακτηριστικά.

Τα τρολ σχετίζονται αρκετά με τους κατεργάρηδες (tricksters) οι οποίοι στο πέρασμα των χρόνων γίνονται όλο και περισσότερο ανθρώπινοι και τα μαγικά στοιχεία των πράξεών τους εξαφανίζονται, ενώ στις αρχές του αιώνα τα κόλπα τους αφορούν τις κοινωνικές σχέσεις στην αναπτυσσόμενη πόλη. Αξίζει να αναφερθεί ότι οι κατεργάρηδες εντοπίζονται σε πολλά είδη, από θεατρικά έργα, μπαλάντες και αστεία βιβλία έως εφημερίδες και φυλλάδια μέχρι και πιο πρόσφατα στον κινηματογράφο. Οι παλαιότεροι κατεργάρηδες προκύπτουν μέσα από τη μυθολογία και γενικότερα τη λαογραφία, ενώ οι μεταμοντέρνοι μέσα από επώνυμα λογοτεχνικά ή κινηματογραφικά έργα. Σε οποιοδήποτε όμως είδος κι αν συναντάμε τους κατεργάρηδες, η παρουσία τους καθιστά ορατές όχι μόνο τις κοινωνικές εντάσεις, αλλά ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές κατά τη διάρκεια του αιώνα. Όσον αφορά το φύλο, αν και εντοπίζονται κυρίως στις πατριαρχικές κοινωνίες που παρήγαγαν τους αρχέτυπους κατεργάρηδες, ωστόσο βλέπουμε αρκετά παραδείγματα και θηλυκών κατεργάρηδων, που υπήρχαν μεν ανέκαθεν, ζούσαν όμως ανίσχυροι σε έναν πατριαρχικό κόσμο και αναγκάστηκαν να καταφύγουν σε τεχνάσματα για να αποκτήσουν εξουσία και να επιβιώσουν σε έναν ανδροκρατούμενο κόσμο.

Στο τέλος του 20ού και στις αρχές του 21ου αιώνα, τα τρολ παρουσιάζονται σε πολλά λογοτεχνικά είδη, κυρίως σε παραμύθια, που απευθύνονται σε παιδιά και ενήλικες. Τις τελευταίες δεκαετίες εμφανίστηκαν σε έργα επιστημονικής φαντασίας, καθώς και σε παιχνίδια υπολογιστών. Τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά των τρολ στη λογοτεχνία και στον κινηματογράφο παραμένουν ως επί το πλείστον αμετάβλητα σε σχέση με την παραδοσιακή τους μορφή, έστω κι αν η μορφή και ο χαρακτήρας τους παρουσιάζουν μεταβολές ανάλογα με το είδος λογοτεχνικό ή κινηματογραφικό στο οποίο παρουσιάζονται. Στα παραμύθια, η υπεράνθρωπη δύναμη και η υπο-ανθρώπινη νοημοσύνη τους

συμβολίζουν συνήθως τις δυνάμεις της φύσης, ενώ στη σύγχρονη λογοτεχνία και τον κινηματογράφο άλλες φορές παρουσιάζονται ως δυνάμεις του κακού και άλλες ως δυνάμεις του καλού.

Περνώντας από το μύθο στο διαδίκτυο, το άλλοτε μεγάλο και άσχημο, άλλοτε μικρό και φιλικό πλάσμα των σκανδιναβικών ιστοριών, το τρολ, μετατρέπεται σε κάποιον άνθρωπο, χρήστη - τρολ του κυβερνοχώρου. Το σύγχρονο διαδικτυακό τρολ, που σχετίζεται με το μυθολογικό και λαογραφικό πλάσμα, δεν είναι πλέον το άσχημο εμφανισιακά πλάσμα των παραμυθιών· η «ασχήμια» του σχετίζεται πλέον με τις πράξεις του, οι οποίες διενεργούνται στον κυβερνοχώρο και έχουν ως θύματα άλλους χρήστες του διαδικτύου ή τα μέλη διαφόρων κοινοτήτων.

Το σύγχρονο διαδικτυακό τρολ μπορεί να οριστεί ως ένα πρόσωπο που ασκεί ανώνυμα τρολάρισμα ως χόμπι σε τακτική ή ακανόνιστη βάση, χρησιμοποιώντας διάφορα μέσα της επιλογής του, που κυμαίνονται από το σύνηθες και καλοπροαίρετο χιούμορ έως τη σοβαρή κατάχρηση μιας πλατφόρμας της αρεσκείας του, με σκοπό πάντα την ψυχαγωγία του εις βάρος των άλλων χρηστών του διαδικτύου.

Λόγω των διαφόρων συμπεριφορών και τακτικών που εμφανίζουν στο διαδίκτυο και σύμφωνα με τις διάφορες έρευνες που έχουν διεξαχθεί, τα διαδικτυακά τρολ κατηγοριοποιούνται (ενδεικτικά) στις εξής ομάδες: Playtime, tactical, strategic και domination, haters, snert, kudos, nostalgic trolls, antis, RIP, ranters και flamers. Επίσης, παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις σε παγκόσμιο επίπεδο, καθώς οι ενέργειές τους σχετίζονται με τον πολιτισμό και την κουλτούρα της εκάστοτε χώρας, αλλά και με τη νομοθεσία που υπάρχει για την αντιμετώπιση περιστατικών τρολαρίσματος.

Όσον αφορά την ταυτότητά τους, τα τρολ λειτουργούν κάτω από την ασφάλεια της ανωνυμίας που τους προσφέρεται από το διαδίκτυο. Βασικά χαρακτηριστικά των διαδικτυακών τρολ είναι η εξαπάτηση, οι ψευδείς ταυτότητες, οι ανειλικρινείς προθέσεις και τα ψέματα, επιδεικνύουν χρήση καυστικής γλώσσας, αναρτούν ενοχλητικά μιμνδία, σεξιστική ιδεολογία και χρησιμοποιούν γλώσσα σε βάρος των γυναικών και συχνά ομοφοβική γλώσσα και μιμνδία δίνοντας έμφαση στην αρρενωπότητα. Όσον αφορά το φύλο των διαδικτυακών τρολ, είναι κυρίως άνδρες, κατά γενική παραδοχή, κυρίως λευκοί χρήστες. Ως προς την ηλικία, συνήθως, η έναρξη του τρολαρίσματος τοποθετείται στην συναισθηματικά έντονη και ασταθή περίοδο της εφηβικής ηλικίας με κίνητρα δραστηριοποίησης την προσοχή, τη διέξοδο από την πραγματική ζωή, την πλήξη, την απογοήτευση, την αίσθηση του χιούμορ, την ψυχαγωγία, την εκδίκηση, την αναζήτηση προσοχής κ.ά. Ως θύματα-στόχοι των τρολ θεωρούνται κυρίως οι στιγματισμένες ομάδες (π.χ. έγχρωμοι, γυναίκες, κ.ά.). Τέλος, τα τρολ παρουσιάζουν έναν κύκλο ζωής (έναρξη, προσανατολισμός, κορύφωση της δραστηριότητας, ξεθώριασμα του ενδιαφέροντος και ολοκλήρωση του τρολαρίσματος) με το τέλος να έρχεται συνήθως εξαιτίας της εξασθένησης του ενδιαφέροντος, των τύψεων συνειδήσεως, της πλήξης, των αρνητικών συνεπειών στην πραγματική ζωή ή της βελτίωσης του τρόπου ζωής τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΤΟ ΤΡΟΛΑΡΙΣΜΑ

3.1. Εισαγωγή

Σκοπός του συγκεκριμένου κεφαλαίου είναι η συγκέντρωση και παρουσίαση των ορισμών του όρου «τρολάρισμα» (trolling) σε διαφορετικές χρονικές περιόδους και περιοχές. Εξετάζεται η προέλευση του όρου, οι ρίζες του οποίου ανευρίσκονται είτε στη σκανδιναβική μυθολογία και συγκεκριμένα στο σκανδιναβικό μυθολογικό πλάσμα τρολ που διερευνήθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο είτε σε όρο σχετικό με την αλιεία. Παράλληλα, θα γίνει μία ιστορική αναδρομή της σημασίας του όρου από την αρχή της εμφάνισής του έως και σήμερα, ώστε να καταφανεί η σύγχυση που έχει προκληθεί στην ακριβή ερμηνεία του. Στη σύγχρονη διαδικτυακή πρακτική ο όρος σημαίνει την παραποίηση ταυτοτήτων και την παραπλάνηση άλλων χρηστών του κυβερνοχώρου, ωστόσο το περιεχόμενο της έννοιας παραμένει εξίσου ασαφές, καθώς οι αλλαγές σε αυτό στο πέρασμα των χρόνων είναι πολλές, έτσι ώστε ο όρος να περιλαμβάνει πλέον πολλές και αντιφατικές έννοιες, όπως το καλοπροαίρετο χιούμορ, τη σάτιρα, την παρώδηση και διακωμώδηση, τη φάρσα, το πείραγμα, την υβριστική γλώσσα, τη δημοσίευση καυστικών, εμπρηστικών ή εκτός θέματος σχολίων κ.ά. Δηλαδή, αναλύονται οι στρατηγικές που ακολουθούν τα τρολ κατά τη διεξαγωγή του τρολαρίσματος και οι μορφές με τις οποίες εμφανίζεται. Ακολουθεί η σύνδεση του τρολαρίσματος με αντιφατικές ενέργειες, καλοπροαίρετες αλλά και κακόβουλες. Επιπρόσθετα, γίνεται προσπάθεια διαφοροποίησης του τρολαρίσματος από άλλες διαδικτυακές πρακτικές, όπως ο διαδικτυακός εκφοβισμός (cyberbullying), το χακάρισμα (hacking), οι πρακτικές των Ανώνυμων (Anonymous) και των χακτιβιστών (Hacktivists). Αφού διερευνηθούν οι διαστάσεις όλων αυτών, θα γίνει μία τελική αποτίμηση των στοιχείων που παρουσιάστηκαν.

3.2. Ιστορία και ορισμοί του όρου «τρολάρισμα» (trolling)

i. Προέλευση των όρων «τρολ» και «τρολάρισμα»

Σύμφωνα με όσα έχουν προηγηθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο (Κεφ. 2), η λέξη «τρολ» ως ουσιαστικό, δηλαδή καλικάντζαρος, προέρχεται από τη σκανδιναβική μυθολογία και λαϊκή παράδοση και περιγράφει ένα υπερφυσικό πλάσμα που κατοικεί σε απομονωμένα βράχια, σε βουνά ή σε σπηλιές, ζει σε μικρές οικογένειες και σπάνια βοηθάει τους ανθρώπους (Krappitz, 2012: 22). Αντίστοιχα, οι ρίζες του όρου «διαδικτυακό τρολάρισμα» (internet trolling) μπορεί να ανιχνευτούν είτε στη νορβηγική μυθολογία είτε στο ψάρεμα (Krappitz, 2012). Συγκεκριμένα, στο «Λεξικό της Οξφόρδης» (Phillips, 2015: 28-29) αναφέρεται η πρώτη καταγεγραμμένη διαδικτυακή περίπτωση τρολαρίσματος το 1992,

που δηλώνει τόσο τη μυθολογική όσο και την αλιευτική προέλευση του όρου, θεωρώντας την πρώτη ως πιο πιθανή.

Όσον αφορά την αλιευτική προέλευση του όρου, πρόκειται για μία άποψη που συναντάμε σε αρκετά επιστημονικά άρθρα και υποστηρίζει ότι η χρήση του όρου «τρολάρισμα» για τη διαδικτυακή πρακτική προέρχεται από την τεχνική ψαρέματος κατά την οποία μια πετονιά με δόλωμα τοποθετείται στο νερό και σύρεται αργά πίσω από μια βάρκα δελεάζοντας τα ψάρια να τσιμπήσουν το δόλωμα (Herring et al., 2002).

Ωστόσο, οι Shepherd et al. (2015: 1-4), αναφερόμενοι στην προέλευση του όρου, σημείωσαν ότι, ίσως όχι τυχαία, το διαδικτυακό τρο-λάρισμα οφείλει την προέλευσή του και στον αμερικανικό στρατό. Σύμφωνα με τον Bishop (2014a: 8-9), οι πιλότοι του ναυτικού του αμερικανικού στρατού κατά τη δεκαετία του 1960 χρησιμοποίησαν στο Βιετνάμ τον όρο «trolling for MiGs» ως μια πρακτική πρόκλησης των εχθρικών πιλότων – φημολογείται, μάλιστα, ότι ο όρος χρησιμοποιήθηκε σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο στην ταινία «Top Gun» με πρωταγωνιστή τον Tom Cruise (IMDb). Αυτή η πρακτική προσπαθούσε να προκαλέσει τους αντίπαλους πιλότους των μαχητικών αεροπλάνων και δεν επρόκειτο για μια νομιμοποιημένη επιχείρηση, αλλά προκρίθηκε από τους πιλότους των μαχητικών αεροσκαφών, ώστε να εντοπίζουν τις δυνάμεις και τις αδυναμίες τους στη μάχη (Elward et al., 2001).

ii. Ορισμοί λεξικών

Στο πέρασμα των χρόνων και τη συνακόλουθη εξέλιξη και ανάπτυξη του διαδικτύου, έχουν δοθεί διάφοροι ορισμοί για τις λέξεις «τρολ» και «τρολάρισμα». Αναφορικά με τους ορισμούς που έχουν δοθεί από λεξικά, ως λήμμα στα ελληνικά λεξικά η λέξη «τρολ» λαμβάνει ποικίλες ερμηνείες. Συγκεκριμένα, το «Σύγχρονο Λεξικό της Πληροφορικής» στο λήμμα «τρολ» δίνει την ερμηνεία: «ζιζάνιο, ηλεκτρονικό μήνυμα ή άρθρο ομάδας συζητήσεων, το οποίο είναι επίτηδες λανθασμένο, με σκοπό να λάβει άμεσες απαντήσεις από τους χρήστες της ομάδας» (Γαρίδης, Δεληγιαννάκης & Τζιτζιρας, 2002: 727). Σύμφωνα με τον Μπαμπινιώτη, στην αργκό η λέξη τρολ¹⁶⁴ αναφέρεται σε κάποιον χρήστη διαδικτυακών κοινοτήτων με ενοχλητική συμπεριφορά, συνήθως με επαναλαμβανόμενες εντός θέματος παρεμβάσεις. Αντίστοιχα, η λέξη «τρολάρισμα» απόκτησε τη σημασία του «ανεβάζω διαδικτυακά μηνύματα, με μόνο σκοπό την εκτροπή της συζήτησης» (Μπαμπινιώτης, 2019).

164. Τρολ (αργκό) (σε διαδικτυακή κοινότητα): χρήστης με ενοχλητική συμπεριφορά, συνήθως με επαναλαμβανόμενες εντός θέματος παρεμβάσεις). Troll στην Αγγλική γλώσσα «ψαρεύω με δόλωμα/περπατώ άσκοπα» συγγέεται με το ομώνυμο νορβηγικό troll (γίγαντας ή νάνος της σκανδιναβικής μυθολογίας, που κατοικούσε σε σπηλιές). Στις αρχές της δεκαετίας του '90 απέκτησε τη σημασία «ανεβάζω διαδικτυακά μηνύματα με μόνο σκοπό την εκτροπή της συζήτησης». Βλ. σχετικά: Μπαμπινιώτης, 2019.

Στην αγγλική γλώσσα, ως ρήμα η λέξη «τρολάρω» σημαίνει «ψαρεύω με δόλωμα/περπατώ άσκοπα» και συνδέθηκε λανθασμένα με το ομώνυμο τρολ, «τον γίγαντα ή νάνο της σκανδιναβικής μυθολογίας, που κατοικούσε σε σπηλιές». Το αγγλοελληνικό λεξικό «Φυτράκη» για τη λέξη «τρολ» αναφέρει ότι πρόκειται για πνεύμα ή τρολ της σκανδιναβικής μυθολογίας (Λαμπέα, 2006). Το «Αγγλικό Λεξικό» του Cambridge ορίζει το τρολάρισμα ως «πράξη προσπάθειας ψαρέματος τραβώντας από το νερό μια πετονιά με το δόλωμα πίσω από μια βάρκα» (<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/troll>) και ότι το τρολάρισμα είναι επιπλέον «η ενέργεια της ανάρτησης ενός προσβλητικού μηνύματος στο διαδίκτυο, με σκοπό να ενοχληθεί κάποιος», καθώς και «η πράξη αναζήτησης ατόμων ή επιθυμητών πληροφοριών μέσα σε ένα μεγάλο πλήθος ή σε πολλά διαφορετικά μέρη» (<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/troll>).

Το «Urban Dictionary» δίνει έναν από τους πιο δημοφιλείς ορισμούς για το τρολάρισμα αναφέροντας ότι είναι η εκούσια πράξη ανάρτησης αυτόκλητων και αμφιλεγόμενων σχολίων σε διαδικτυακά fora, με την πρόθεση να προκληθεί μια ανόητη συναισθηματική αντίδραση ανυποψίαστων χρηστών, που θα οδηγήσει σε διαμάχη και διαφωνία. Προσθέτει, παράλληλα, πως οι δηλώσεις τρολαρίσματος δεν είναι ποτέ αληθινές ή δεν έχουν την πρόθεση να ερμηνευτούν ως τέτοιες, αφού σχεδόν όλες οι καταγεγραμμένες δηλώσεις προορίζονται να είναι αστείες για μερικούς ανθρώπους, επομένως το τρολάρισμα έχει κάποια κοινωνική και ψυχαγωγική αξία, τονίζοντας όμως ότι το τρολάρισμα δεν είναι απλώς «επιβλαβείς δηλώσεις», αλλά περιλαμβάνει και τις εκ προθέσεως προσβολές και δυσφημιστικές δηλώσεις με τη μορφή του «flaming trolling» (Urban Dictionary, 2009, στο Merritt, 2012: 2-133).

Σύμφωνα με τον ορισμό του ηλεκτρονικού λεξικού «Netlingo», το τρολάρισμα «αρχικά σήμαινε την πράξη της δημοσίευσης ενός μηνύματος σε μια ομάδα συζητήσεων ή κάποιο ιστολόγιο, που προφανώς υπερβάλλει για ένα συγκεκριμένο θέμα, ελπίζοντας να ξεγελάσει έναν αρχάριο, ώστε να δημοσιεύσει ένα επόμενο άρθρο που επισημαίνει το λάθος» (<https://www.netlingo.com/word/troll.php>). Συνεπώς, όπως προκύπτει από τον ορισμό του 1995 στο «Netlingo» (Bishop, 2012a: 1), αρχικά η πράξη του τρολαρίσματος αφορούσε περισσότερο την αποστολή μάλλον αβλαβών μηνυμάτων σε ομάδες ειδήσεων, με σκοπό τη δημιουργία της υπερβολής για το θέμα συζήτησης. «Λόγω της εμφάνισης του «εξτρεμισμού του διαδικτύου», ο όρος «τρολάρισμα» διευρύνθηκε, ώστε να αναφέρεται στους ανθρώπους που δημοσιεύουν ρατσιστικά μανιφέστα και φανατικές εκφράσεις στις πλατφόρμες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Καθώς τα μιμίνια¹⁶⁵ (memes) και οι προβοκάτορες άρχισαν να

165. Ο όρος μιμίνιο meme δημιουργήθηκε από τον Dawkins (1998: 142) με την ένωση της αγγλικής λέξης «gene» με την λέξη «mimesis» «μίμηση». Η αρχική ιδέα ήταν mimeme που προέρχεται από τη λέξη mimesis (την ελληνική δηλαδή λέξη μίμηση), αποζητώντας όμως μία μονοσύλλαβη λέξη που να θυμίζει όμως φωνολογικά τη λέξη gene (γονίδιο) κατέληξε στο meme. Βλ. Dawkins, σ. 142.

διαπερνούν την ποπ κουλτούρα και την πολιτική, πολλά από τα πράγματα που θεωρούσαν ως διασκεδαστικά τις πρώτες μέρες, καθιέρωσαν ένα αρνητικό σχέδιο συμπεριφοράς και δημιούργησαν ένα ψεύτικο προσωπείο πίσω από το οποίο οι άνθρωποι μπορούσαν να κρυφτούν. Αντίστοιχα, στο εν λόγω λεξικό, «τρολάρω» σημαίνει «δελεάζω, ψαρεύω, δελεάζω ή δολώνω» (<https://www.netlingo.com/word/troll.php>).

iii. Χρονολογική διερεύνηση των όρων «τρολ» και «τρολάρισμα»

Επιχειρώντας κανείς μια χρονολογική διερεύνηση των όρων «τρολ» και «τρολάρισμα», παρατηρεί ότι είναι δύσκολο να εντοπιστεί επακριβώς πότε και πού έγινε η πρώτη διαδικτυακή αναφορά τους.

Σύμφωνα με τον Mattathias Schwartz, η εμφάνιση των όρων πιθανολογείται στο τέλος της δεκαετίας του '80 στο Usenet, γεγονός που επιβεβαιώνεται από τους Doyle (1989), Maddox (1989), Mauney (1982) και Hardaker (2015: 2). Συγκεκριμένα, ο Schwartz αναφέρει ότι στα τέλη της δεκαετίας του 1980 οι χρήστες του διαδικτύου υιοθέτησαν τη λέξη «τρολ», για να δηλώσουν κάποιον που σκόπιμα διακόπτει τις διαδικτυακές κοινότητες.

Το πρώιμο τρολάρισμα ήταν σχετικά αβλαβές, καθώς γινόταν μέσα σε μικρές ομάδες συζητήσεων του Usenet. Τα τρολ χρησιμοποίησαν αυτό που το M.I.T. και η καθηγήτρια Judith Donath αποκαλούν μια «ψευδο-αφελή» τακτική, κάνοντας ανόητες ερωτήσεις και βλέποντας ποιος θα τσιμπούσε στο δόλωμα. Το παιχνίδι είχε σκοπό να μάθουν ποιος θα επεδείκνυε στερεότυπη συμπεριφορά αρχάριου και ποιος 'θα την πατούσε'. Όπως το θέτει ένας οδηγός για το trolldom (μέρος συνάντησης των τρολ), ακόμα και «αν δεν σου αρέσει το αστείο, πρέπει να συμμετέχεις σε αυτό» (Schwartz, 2008). Η Tepper (1997: 9-54) καταγράφει το Usenet¹⁶⁶ ως τον ιστότοπο από όπου ξεκίνησε το τρολάρισμα, παρ' όλο που δεν υπάρχουν άμεσες αποδείξεις για αυτό. Η Judith Donath βρήκε παραδείγματα μηνυμάτων στο Usenet με τους όρους «τρολ» και «τρολάρισμα», στα οποία μάλιστα επιβεβαιώνεται η σύνδεση του τρολάρισματος με την αλιεία, που αναφέρθηκε πρωτότερα.

Τα παραθέματα που ακολουθούν είναι σχόλια που έχουν γραφτεί από χρήστες μιας κοινότητας του ψηφιακού χώρου του Usenet, το έτος 1995. Στο πρώτο παράθεμα ο χρήστης αναφέρει τα εξής: «Ξέρετε από ψάρεμα; Το τρολάρισμα είναι όταν ρίχνεις την πετονιά σου στο νερό και αργά αργά την

166. Το Usenet είναι ένα από τα πρώτα παγκόσμια συστήματα συζήτησης σε υπολογιστές. Βλ. Ενδεικτικά (Hardaker, 2013: 58-86). Είναι σύστημα αποθήκευσης και διανομής πληροφορίας μεταξύ των χρηστών του παγκοσμίως, που παρουσιάστηκε για πρώτη φορά το 1980 και το οποίο χρησίμευσε ως πρόδρομος για τα σύγχρονα online φόρουμ. Στο Usenet γράφονται και ανεβαίνουν άρθρα (posts) από χρήστες της συγκεκριμένης τεχνολογίας. Τα posts καλύπτουν μια τεράστια γκάμα θεμάτων. Επιπλέον, τα posts κατηγοριοποιούνται ανάλογα με το θέμα που ασχολείται το εκάστοτε Newsgroup (ομάδα συζητήσεων) και οι χρήστες του Usenet είναι σε θέση να διαβάζουν και να κατεβάζουν το υλικό των posts. Βλ. Ενδεικτικά: Krappitz, 2013: 63.

κουνάς πάνω κάτω, τραβώντας το δόλωμα και ελπίζοντας ότι το ψάρι θα τσιμπήσει. Ακριβώς η ίδια ιδέα βρίσκεται πίσω από το τρολάρισμα στο διαδίκτυο. Κάποιος “ρίχνει δόλωμα” με μία ανάρτηση, ύστερα περιμένει κάποιον να τσιμπήσει και στη συνέχεια διασκεδάζει με τον καβγά που ακολουθεί» (Krappitz, 2013: 16-17). Το επόμενο παράθεμα από το Usenet αναφέρει: «Το τρολάρισμα είναι ένα παιχνίδι που έχει να κάνει με την παραποίηση ταυτοτήτων, αν και παίζεται χωρίς τη συγκατάθεση των περισσότερων παικτών. Το τρολ προσπαθεί να δώσει την εντύπωση ότι είναι ένας κανονικός χρήστης ο οποίος μοιράζεται τα ίδια ενδιαφέροντα με την κοινότητα. Τα μέλη της, αν και είναι ενήμερα για τα τρολ και για τις παραποιήσεις ταυτοτήτων, από τη μία επιχειρούν να διαχωρίσουν τις αληθινές αναρτήσεις από αυτές των τρολ και από την άλλη, αν κρίνουν ότι ένας χρήστης είναι τρολ, τον υποχρεώνουν να φύγει από την ομάδα. Η επιτυχία τους στο πρώτο σκέλος εξαρτάται από το πόσο καλά γνωρίζουν οι ίδιοι, όπως και τα τρολ, τα στοιχεία που καθιστούν μια ταυτότητα αξιόπιστη. Η επιτυχία τους στο δεύτερο σκέλος εξαρτάται από το αν η ευχαρίστηση που αντλεί το τρολ μειώνεται αρκετά ή ακυρώνεται από την τιμωρία που του επιβάλλει η ομάδα. Τα τρολ μπορεί να αποβούν ζημιογόνα με διάφορους τρόπους. Ένα τρολ μπορεί να διακόψει τη συζήτηση σε ένα φόρουμ, να δώσει κακές συμβουλές και να υπονομεύσει το αίσθημα εμπιστοσύνης που χαρακτηρίζει μία διαδικτυακή κοινότητα. Επιπλέον, σε μια ομάδα που είναι εξοικειωμένη με το τρολάρισμα, όπου το ποσοστό της παραπλάνησης είναι υψηλό, πολλές αληθινά αφελείς ερωτήσεις γρήγορα μπορεί να απορριφθούν. Αυτό μπορεί να αποθαρρύνει έναν νέο χρήστη ο οποίος, επιχειρώντας να κάνει την πρώτη του ανάρτηση, βομβαρδίζεται από οργισμένες κατηγορίες. Ακόμα κι αν η κατηγορία είναι αβάσιμη, το να στιγματιστεί κάποιος ως τρολ είναι αρκετά ζημιογόνο για τη διαδικτυακή του φήμη» (Donath, 1999, στο Krappitz, 2013: 16-17). Ωστόσο, τα παραπάνω παραθέματα αποτελούν περισσότερο περιγραφή παρά ορισμό των λέξεων «τρολ» και «τρολάρισμα», επειδή εστιάζουν αρκετά στο περιβάλλον του Usenet.

Σε συνάρτηση με τα παραπάνω, η Donath στο «Trolling on the Net»¹⁶⁷, (1996: 26-27) αναφέρεται στον ορισμό του τρολάρισματος ως «διακοπή της διαδικασίας της συνομιλίας και ως διασάλευση της δομής μιας κοινότητας», ενώ η Tepper εστιάζει στη διακοπή του λόγου και της συνομιλίας. Και οι δύο ερευνήτριες, Michele Tepper (1997) και Judith Donath (1998), καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι το τρολάρισμα είναι μια ενοχλητική πρακτική (Tepper, 1997: 9-54). Επομένως, ο όρος «τρολ» αναπτύχθηκε αρκετά γρήγορα από τότε που το Usenet έγινε διαθέσιμο στο ευρύ κοινό ή ίσως προσαρμόστηκε από κάποια προηγούμενη πηγή, αν αναλογιστεί κανείς το γεγονός ότι το Usenet ξεκίνησε τη λειτουργία του το 1980 (Giganews), ενώ το παλαιότερο παράδειγμα για τη χρήση της λέξης τρολ από την Hardaker (2013: 58-86) χρονολογείται το 1982.

167. Βλ. σχετικά: soc.couples.weddingnewsgroup.

Σύμφωνα με τον Bishop, το τρολάρισμα αρχικά θεωρούνταν μία «ενέργεια ανάρτησης ενός μηνύματος σε μια ομάδα συζήτησης που προφανώς υπερβάλλει για κάποιο θέμα» (1995, στο Bishop, 2012a: 1) και η Tepper (1997: 41) εξηγεί πώς το τρολάρισμα μπορεί να ορίσει την ιδιότητα μέλους ομάδας, δηλαδή εκείνους που «τσιμπούν το δόλωμα» του τρολ, σηματοδοτούν τον αρχάριο χρήστη εκτός ομάδας, ενώ τα μέλη εντός ομάδας θα αναγνωρίσουν το τρολ και μπορούν ακόμη και να το κοροϊδέψουν. Η Donath (1999: 29-59) και ο Dahlberg (2001) προσθέτουν στη συνέχεια μια ακόμη πτυχή ισχυριζόμενοι ότι το τρολάρισμα είναι ένα μονόπλευρο παιχνίδι εξαπάτησης που παίζεται σε βάρος ανυποψίαστων χρηστών οι οποίοι υποθέτουν ότι το τρολ είναι ειλικρινές, ενώ στην πραγματικότητα δεν είναι, διότι το τρολ προσπαθεί να περάσει ως ένας θεμιτός συμμετέχων που συμερίζεται τα κοινά ενδιαφέροντα και τις ανησυχίες της κοινότητας (Donath 1999: 45). Το έργο της Donath (1999: 45), που αναπτύχθηκε αργότερα από τον Utz (2005: 50), υποδηλώνει ότι τα τρολ σκόπιμα διαδίδουν κακές συμβουλές για να προκαλέσουν διορθώσεις από άλλους. Οι Donath (1999) και Dahlberg (2001) υποστηρίζουν ακόμη ότι το τρολάρισμα είναι ένα μονόπλευρο παιχνίδι εξαπάτησης που παίζεται ακούσια στα θύματα. Συγκεκριμένα, το τρολ υποδύεται έναν ειλικρινή συμμετέχοντα (Donath, 1999: 45) και μόλις γίνει αποδεκτό, αρχίζει να προκαλεί όσο το δυνατόν περισσότερη αναστάτωση, ενώ προσπαθεί να κρύψει τις πραγματικές του προθέσεις (Dahlberg, 2001).

Σύμφωνα με τον Moran, ο γενικός ορισμός του τρολάρισματος, γίνεται από ανθρώπους που ονομάζονται συλλογικά «τρολ». Ωστόσο, θα μπορούσε να είναι «ένα διαδικτυακό φαινόμενο όπου ένα άτομο δελεάζει και προκαλεί άλλα μέλη της ομάδας, συχνά με αποτέλεσμα να τα οδηγεί σε άσκοπα επιχειρήματα και να αποσπά την προσοχή από τους δηλωμένους σκοπούς της ομάδας» (Moran, 2007, στο Bishop, 2012: 208).

Όπως υποστηρίζει ο Watts (2003: 9), «η ευγένεια είναι ένας όρος που εκλείπει και σήμερα όπως και στο παρελθόν και κατά πάσα πιθανότητα και στο μέλλον» και αναπόφευκτα, το αυξανόμενο ενδιαφέρον για τους τομείς στους οποίους κυριαρχεί η αγένεια έχει προκαλέσει μια δραματική αύξηση σε παρόμοιους όρους, όπως «ασυδοσία», «προσβολή», «σύγκρουση» και «αθλιότητα», επομένως (η αγένεια) είναι ένα χαρακτηριστικό που συνδέεται και σχετίζεται αρκετά με το τρολάρισμα (Hetcher, 2004: 1-13· Opp, 1982: 139-149, 2001: 101-128). Βέβαια, δεν υπάρχει επαρκής ορισμός για την κακόβουλη αγένεια, καθώς το τρολάρισμα συνήθως συνεπάγεται την κάλυψη της πραγματικής πρόθεσης κάποιου να προκαλέσει αναστάτωση, ενώ κρύβεται πίσω από μία ψευδο-πρόθεση ειλικρίνειας. Σύμφωνα με τον ορισμό του Bousfield, «για να θεωρηθεί η αγένεια επιτυχής, πρέπει να γίνει κατανοητή η πρόθεση του ομιλητή ή του “συγγραφέα” να προσβάλει χρησιμοποιώντας απειλή ή προκαλώντας κάποια ζημιά σε ένα πρόσωπο, ενώ στην περίπτωση του τρολάρισματος, για να θεωρηθεί επιτυχής, το τρολ σκοπεύει συνήθως να κρύψει την κακόβουλη επιθυμία του και εξαπατά την κοινότητα προσποιούμενο ότι είναι γνήσιο μέλος της ομάδας και ότι οι προθέσεις του είναι ειλικρινείς (Bousfield,

2008: 72).

Οι Baker (2001), Cox (2006) και Brandel (2007: 32) περιγράφουν το τρολάρισμα ως απόσπαση εμπρηστικών σχολίων με σκοπό να προκληθούν οι άλλοι χρήστες του διαδικτύου σε σύγκρουση. Ο Naraine (2007) προσθέτει στον κατάλογο των χαρακτηριστικών του τρολάρισματος «τις γελοίες ατάκες, τα ανόητα νήματα, προσωπικές προσβολές και υβριστική γλώσσα» (Naraine, 2007: 146) και ως πρόκληση άλλων να διαταράξουν την ομάδα για τη διασκέδαση του ίδιου του τρολ (Brandel, 2007: 32· Heffernan, 2008). Ο Morrissey (2010: 77) από τη δική του σκοπιά έκρινε ότι «το τρολάρισμα είναι σαν ένας εκδότης που παράγει μια σκόπιμα ψευδή ή λανθασμένη είδηση με πρόθεση να προκαλέσει συγκεκριμένη απάντηση, γενικά αρνητική ή βίαιη». Ο ίδιος, επίσης, όπως και άλλοι ερευνητές, παρατηρεί ότι το τρολάρισμα είναι μια σύνθετη σκόπιμη πράξη, που ορισμένοι χρήστες του διαδικτύου μπορεί να θεωρούν τέχνη. Σύμφωνα με τους Hinduja και Patchin, το τρολάρισμα είναι η σκόπιμη ανάρτηση (Susanna Paasonen, 2011: 69) ή αλλιώς «ποστάρισμα» εσφαλμένων πληροφοριών, εμπρηστικών ή ειρωνικών σχολίων σε blogs ή sites μηνυμάτων, με πρόθεση (η ανάρτηση) να προκαλέσει την ισχυρή αντίδραση των άλλων χρηστών (Hinduja & Patchin, 2009: 48-54). Η Susanna Paasonen, συμπληρώνει για το τρολάρισμα ότι, εκτός από μια πράξη σκόπιμης πρόκλησης, πρόκειται επίσης ή/και για μία πράξη ανταγωνισμού των χρηστών σε ένα διαδικτυακό περιβάλλον που δημιουργεί ένα συχνά επιθυμητό, μερικές φορές προβλέψιμο, αποτέλεσμα για το τρολ (Susanna Paasonen, 2011: 69).

Κατά τη Hardaker (2013: 77), το τρολάρισμα συνεπάγεται σκόπιμη ηλεκτρονική επίθεση σε άλλους χρήστες και συγκεκριμένα ανταγωνισμό με άλλους χρήστες, αλλά συνήθως για λόγους διασκέδασης. Ο ορισμός της (Hardaker, 2013: 58-86) ότι ένα τρολ ορίζεται ως «ένας χρήστης ο οποίος με τη χρήση του ηλεκτρονικού υπολογιστή (Computer-Mediated Communications, CMC) κατασκευάζει την ταυτότητά του παραπλανώντας ότι επιθυμεί ειλικρινά να είναι μέλος της ομάδας, αλλά του οποίου η/οι πραγματική/ές πρόθεση/εις είναι να προκαλέσει διατάραξη ή να ενισχύσει συγκρούσεις για τη διασκέδασή του» (Hardaker, 2010: 215–242) περιλαμβάνει ως χαρακτηριστικά του τρολάρισματος πέρα από την αγένεια που αναφέρθηκε και από άλλους, την επιθετικότητα και τον χειρισμό. Επίσης, ο ορισμός διευκρινίζει ότι η επικοινωνία μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή χρησιμοποιείται για τη δημιουργία πλαισίου που ενεργοποιεί ή ανταγωνίζεται τις συγκρούσεις. Βέβαια, για την ανταλλαγή σοβαρών απόψεων μπορούν να χρησιμοποιηθούν ακόμη το χιούμορ και το τρολάρισμα.

Για τον Hopkinson (2013: 5-25), το τρολάρισμα είναι μια μορφή συμπεριφοράς μέσω της οποίας ο χρήστης σε ένα φόρουμ συζήτησης σκοπίμως προσπαθεί να προκαλέσει άλλους χρήστες σε αρνητικές απαντήσεις, διακόπτοντας έτσι την επικοινωνία στο φόρουμ και απομακρύνοντας τη συζήτηση από το αρχικό της θέμα.

Από τα παραπάνω προκύπτει πως από το 2010 οι ορισμοί του τρολάρισματος έχουν αρχίσει να λαμβάνουν υπόψη τις νέες πτυχές στις συμπεριφορές των χρηστών και έτσι παρουσιάζουν με μεγαλύτερη ακρίβεια το σύγχρονο τρολάρισμα και τη διευρυμένη έρευνα που γίνεται για το θέμα.

Ο πίνακας 1 παρουσιάζει ενδεικτικά παραδείγματα διαφορετικών ορισμών για το τρολάρισμα, δίνοντας μια εικόνα του τρόπου με τον οποίο οι ορισμοί έχουν αλλάξει κατά το πέρασμα των χρόνων:

Πίνακας 1: Ορισμοί για το τρολάρισμα

ΕΤΟΣ	Ορισμοί για το τρολάρισμα (trolling)
1995	«Ενέργεια ανάρτησης ενός μηνύματος σε μια ομάδα συζήτησης που προφανώς υπερβάλλει για κάποιο θέμα» (Bishop, 2012a:1.)
1997	Η Terper (1997: 41) εξηγεί πώς το τρολάρισμα μπορεί να καθορίσει την ιδιότητα του μέλους: όσοι “τσιμπούν” (δηλ. όσοι πιάνουν το δόλωμα του τρολ) σηματοδοτούν την αραριότητά τους, ενώ τα μέλη της ομάδας που θα αναγνωρίσουν το τρολ, το οποίο δεν θα τσιμπήσει το δόλωμα, αποτελούν τους ενταγμένους (Hardaker, 2013: 61).
1999	«Το τρολάρισμα είναι ένα παιχνίδι για εξαπάτηση ταυτότητας, αν και παίζεται χωρίς τη συγκατάθεση των περισσότερων παικτών» (Donath, 1999: 43).
2002	«Το τρολάρισμα συνεπάγεται την προσέλκυση των άλλων σε συχνά άσκοπες και χρονοβόρες συζητήσεις» (Herring et al., 2002: 372).
2006-2007	Οι Cox και Brandel περιγράφουν το τρολάρισμα ως ανάρτηση εμπρηστικών σχολίων με σκοπό την πρόκληση άλλων χρηστών σε σύγκρουση (Cox, 2006· Brandel, 2007: 32). Ο Naraine (2007: 146) προσθέτει επίσης στη λίστα «τις γελοίες ατάκες, την ανάληψη και αλλαγή μιας λίστας ηλεκτρονικού ταχυδρομείου ή ενός νήματος συζήτησης με θέμα που δεν σχετίζεται με την αρχική ανάρτηση, τις προσωπικές προσβολές και την υβριστική γλώσσα».
2010	«Στο πλαίσιο του κοινωνικού ιστού, οι συναισθηματικές επιθέσεις σε ένα πρόσωπο ή μια ομάδα μέσω κακόβουλων και χυδαίων σχολίων ώστε να προκαλέσουν αντίδραση αναφέρονται ως “τρολάρισμα” και ο δημιουργός ονομάζεται “τρολ”» (Cambria et al., 2010:2).
	«Επαναλαμβανόμενες, σκόπιμες και βλαβερές ενέργειες που διεξάγονται μεμονωμένα και με κρυμμένες εικονικές ταυτότητες, που περιλαμβάνουν παραβιάσεις των πολιτικών της Wikipedia και καταστροφική συμμετοχή στην κοινότητα» (Shachaf & Hara, 2010: 1). Αυτός ο ορισμός αφορούσε τα τρολ της

	Βικιπαίδειας, αλλά θα μπορούσε πολύ καλά να εφαρμοστεί και για το ευρύτερο τρολάρισμα».
2013	<p>«Αποστολή προκλητικών μηνυμάτων μέσω μιας πλατφόρμας επικοινωνίας για την ψυχαγωγία του εαυτού μας, των άλλων ή και των δύο» (Bishop, 2013a: 302).</p> <p>«Το τρολάρισμα είναι η σκόπιμη (αντιληπτή) χρήση αγένειας/επιθετικότητας, εξαπάτησης ή/και χειραγώγησης στην C.M.C. (Computer-mediated communication) για να δημιουργηθεί ένα πλαίσιο που να ευνοεί ή να ανταγωνίζεται τις συγκρούσεις, συνήθως για λόγους διασκέδασης» (Hardaker, 2013:79).</p>
2014	«Το διαδικτυακό τρολάρισμα είναι μία πρακτική συμπεριφοράς παραπλανητική, καταστροφική, ή αποδιοργανωτική στο κοινωνικό περιβάλλον του διαδικτύου χωρίς εμφανή αντικειμενικό σκοπό» (Buckels et al., 2014: 1).
2016	«Το τρολάρισμα αναφέρεται σε ένα συγκεκριμένο είδος κακόβουλης διαδικτυακής συμπεριφοράς, που αποσκοπεί στη διακοπή των αλληλεπιδράσεων, στην επιδείνωση της αλληλεπίδρασης των εταίρων και στην καταφυγή τους σε άκαρπες επιχειρηματολογίες» (Coles & West, 2016a: 233).
2017	<p>«Οι εσκεμμένες, παραπλανητικές και κακόβουλες προσπάθειες που έχουν σχεδιαστεί για να προκαλέσουν την αντίδραση των στόχων, εκτελούνται προς όφελος των τρολ και των οπαδών τους και μπορεί να έχουν αρνητικές συνέπειες για τους εμπλεκόμενους ανθρώπους και επιχειρήσεις» (Golf-Papez & Veer, 2017:1339).</p> <p>«Σύνολο διαφορετικών ψευδο-ειλικρινών συμπεριφορών που προσελκύουν την προσοχή, κυμαίνονται μεταξύ του θυμού και της εκτίμησης του χιούμορ έως την αναγνώριση των σοβαρών απόψεων που μεταδίδονται» (Sanfilippo et al., 2017a:1802).</p> <p>Παρατηρείται ότι το τρολάρισμα κάνει μια στροφή από το 'περιθώριο' του διαδικτύου στο προσκήνιο των ακαδημαϊκών ερευνών και των μέσων ενημέρωσης σχετικά με την ελευθερία του λόγου, την παρενόχληση, τον ρατσισμό και την πολιτική (Walters, 2017· Applebaum, 2017· Rosenberg, 2018· Ferber, 2018:301-320).</p>

2018	<p>Στο τρολάρισμα, εγχώρια τρολ ή ακόμη και ξένοι φορείς του κράτους χρησιμοποιούν την ανωνυμία για να καλύψουν την ταυτότητά τους, προκειμένου να παρενοχλήσουν ή να απειλήσουν πολιτικούς ακτιβιστές και δημοσιογράφους ή να αλλοιώσουν τις αυθεντικές συνομιλίες εξαιτίας πολιτικών σκοπιμοτήτων (Nyst & Monaco, 2018).</p> <p>Το συλλογικό τρολάρισμα (Collective Trolling) είναι μια μορφή συλλογικής δράσης (Flores-Saviaga, Keegan & Savage, 2018) που περιλαμβάνει μια οργανωμένη ομαδική προσπάθεια τρολαρίσματος, με στόχευση ατόμων ή ομάδων. Στο Collective Trolling, οι επαναλαμβανόμενες αναρτήσεις από πολλούς χρήστες τρολ προσθέτουν όγκο σε δημοσιεύσεις που διαφορετικά δεν θεωρούνταν από μόνες τους ως τρολάρισμα (Sun & Fichman, 2019: 1).</p>
2019	<p>Το τρολάρισμα δεν θεωρείται πάντα ως παρενόχληση που βασίζεται στην ταυτότητα, οι μελετητές όμως θα πρέπει να είναι προσεκτικοί στο να το χαρακτηρίζουν ως μη πολιτικό ή ως αποσυνδεδεμένο από τον ρατσισμό, την ομοφοβία και τον σεξισμό από τον οποίο γεννιέται και ταυτόχρονα αναπαράγεται (Ortiz, 2019a: 879–894).</p>
2020 - 2021	<p>«...το διαδίκτυο δεν έχει γίνει απλώς πεδίο μάχης αλλά πραγματικά ένα πραγματικό όπλο στις συγκρούσεις για πόρους, δύναμη και επιλογές ζωής. Αποτελώντας μέρος του διαδικτύου εμπλέκεται αυξητικά σε όλους τους παραπάνω τομείς και σε παγκόσμιο επίπεδο. Συγκεκριμένα, σχετίζεται πλέον με κάθε είδους περιστατικά» (Jakubowicz, 2017: 41-60).</p>

iv. Σύγχυση όρων

Το ευρύ κοινό χρησιμοποιεί τον όρο «τρολάρισμα» με διάφορους τρόπους, εντείνοντας τη σύγχυση για ό,τι πραγματικά συνιστά τρολάρισμα. Ο όρος τρολάρισμα, που όπως έχει ειπωθεί δημιουργήθηκε στον κυβερνοχώρο, χρησιμοποιείται πια και εκτός διαδικτύου με ποικίλες ερμηνείες. Η συγκεκριμένη διατριβή ασχολείται με τον όρο «τρολάρισμα» που λαμβάνει χώρα αποκλειστικά στο διαδίκτυο. Στον σύγχρονο διαδικτυακό λόγο, δεν είναι ασυνήθιστο οτιδήποτε εκφράζει προκλητικές απόψεις να στιγματιστεί ως τρολάρισμα. Επιπρόσθετα, ο όρος τρολάρισμα έχει ταυτιστεί τόσο με το καλοπροαίρετο χιούμορ όσο και με τις κακόβουλες προθέσεις και ενέργειες, γι' αυτό και υπάρχει μία σύγχυση των ερευνητών όσον αφορά τον όρο του τρολαρίσματος.

Ο όρος τρολάρισμα χρησιμοποιείται συνήθως για να περιγράψει την ανάρτηση οποιουδήποτε μηνύματος που έχει σχεδιαστεί για να προκαλέσει αντίδραση. Αυτό όμως, δημιουργεί ασάφειες. Για παράδειγμα, μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι τα περισσότερα μηνύματα στις πλατφόρμες Facebook, Twitter ή Reddit δημοσιεύονται για να απαντήσει κάποιος σε αυτά ή να προκληθεί με άλλο τρόπο να τα διαβάσει (Bishop, 2013: 28-46). Όπως διαφάνηκε από την παράθεση των ορισμών πιο πάνω, στη σύγχυση του όρου συντείνουν και οι πολλοί και διαφορετικοί ορισμοί που έχουν κατά καιρούς δοθεί για τον όρο του τρολαρίσματος.

Και η Hardaker (2015: 2) είχε αντιμετωπίσει το πρόβλημα της δημιουργίας ενός σαφούς ορισμού για το τρολάρισμα «ιδιαίτερα στα μέσα ενημέρωσης και των κοινωνικών δικτύων, όπου είναι δυνατόν να βρεθούν αποκλίνουσες δηλώσεις και χρήσεις». Επιπλέον, σύμφωνα με την ίδια (2013: 58-86), η δημιουργία παλαιότερων ορισμών στην ακαδημαϊκή έρευνα ήταν προβληματική, εξαιτίας της υιοθέτησης ορισμών από τα μέσα ενημέρωσης και από το διαδίκτυο.

Οι Coles και West (2016: 233-244) επεσήμαναν τις δυσκολίες ορισμού των εννοιών «τρολ» και «τρολάρισμα», οι οποίες μπορεί να έχουν πολλαπλό, ασυνεπές και ασυμβίβαστο περιεχόμενο, ανάλογα με το πλαίσιο και την πρόθεση του ατόμου που τις χρησιμοποιεί. Επιπρόσθετα, οι Coles και West (2016a: 42) διαπίστωσαν ότι τα μέλη διαφόρων διαδικτυακών κοινοτήτων διαφωνούν με τους ακαδημαϊκούς ορισμούς και αμφισβητούν την κατηγορία «τρολ» και τη συναφή δραστηριότητά της, θεωρώντας ότι το τρολάρισμα είναι μια περίπλοκη δραστηριότητα που απέχει πολύ από το να είναι σαφώς καθορισμένη ή κατανοητή, αν και η έννοια του τρολ θεωρείται σύμφωνα με έρευνες ότι έχει ένα σταθερό νόημα παρ' όλες τις πολλές υποκατηγορίες. Οι ίδιοι (2016a: 233-244), αντιμετωπίζοντας το ζήτημα των διαφορετικών ορισμών και της διαφωνίας για τους σημερινούς ορισμούς από τα μέλη των διαδικτυακών κοινοτήτων, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι πρέπει να υπάρξει ένας ενιαίος και συνεπής ορισμός για το τρολάρισμα, ο οποίος να λαμβάνει επίσης υπόψη τις απόψεις των μελών των διαδικτυακών κοινοτήτων.

Βέβαια, οι Synnott et al. (2017:1-38) τόνισαν επίσης ότι η ένταξη του τρολαρίσματος σε έναν ενιαίο ορισμό δεν είναι εφικτή, εξαιτίας των παραγόντων που έχουν να κάνουν με τις ατομικές και ομαδικές διαδικασίες και το πολιτιστικό πλαίσιο, δηλαδή εξαιτίας των διαφορετικών πολιτισμικών και συνεχώς εξελισσόμενων εκδηλώσεων του τρολαρίσματος στα μεταβαλλόμενα διαδικτυακά περιβάλλοντα και στις αλληλεπιδράσεις τους. Επίσης, ένας ακόμη παράγοντας δυσκολίας στη διατύπωση ενός ορισμού για το τρολάρισμα θεωρείται και το ευρύ φάσμα πρακτικών που χρησιμοποιούνται από τα τρολ (deSeta, 2013: 301-314).

Οι Sanfilippo, Fichman και Yang (2018: 27-39), ισχυρίστηκαν ότι σύμφωνα με τα ευρήματά τους είναι απαραίτητο να διαχωριστούν οι έννοιες «τρολ» και «τρολάρισμα» μεταξύ τους και να αντιμετωπιστούν διαφορετικά. Αφενός οι ορισμοί για το «τρολάρισμα ποικίλουν λόγω των

διαφορετικών αντιλήψεων και αντιδράσεων που προκύπτουν από τη συγκεκριμένη ενέργεια (Sanfilippo et al., 2017a: 1802) και επιπλέον το τρολάρισμα μπορεί να τραβήξει την προσοχή σε διαφορετικά πράγματα, όπως τον θυμό ως αποτέλεσμα πρόκλησης. Οι ίδιοι σημείωσαν επίσης τη διαφωνία μεταξύ των ακαδημαϊκών και του κοινού σχετικά με την υιοθέτηση του όρου «τρολάρισμα» (Sanfilippo et al., 2017: 1802-1809). Η ακαδημαϊκή έρευνα, λόγω της φύσης της, βασίζεται σε παλαιότερους ορισμούς που έχουν ακαδημαϊκή προέλευση, ορισμούς που προέρχονται από περιόδους κατά τις οποίες το τρολάρισμα ήταν διαφορετικό και πιο περιορισμένο λόγω της παλαιότητας και του περιορισμένου αριθμού των πλατφορμών. Επομένως, οι ορισμοί σχεδόν δύο δεκαετίες πριν, όπως ο ορισμός της Donath (1999: 29-59), είναι αρκετά ξεπερασμένοι ως προς τη φύση του σύγχρονου τρολαρίσματος (Jussinoja, 2018: 13).

Αυτό που προκύπτει από τους ορισμούς που εξήχθησαν το 2010 είναι ότι το τρολάρισμα είναι ζήτημα που άπτεται του ερευνητικού ενδιαφέροντος και ότι η μεγάλη ποικιλία συμπεριφορών τρολαρίσματος προσδίδει πολύπλοκο χαρακτήρα στους ορισμούς. Έτσι, παρ' όλο που υπάρχουν πολλοί ορισμοί για το τρολάρισμα, παραμένει ασαφές αν μπορούν να εκφράσουν τη σύγχρονη μορφή του και να γίνουν κατανοητοί και καθολικά αποδεκτοί. Κι αυτό, γιατί ένας μεγάλος αριθμός μελετών βασίστηκε στην επιλογή ενός ορισμού από τη συνένωση διαφορετικών υφιστάμενων ορισμών ή στην κατασκευή ενός νέου, δημιουργώντας έτσι ένα πιο περίπλοκο πεδίο. Επιπρόσθετα, το ευρύ κοινό χρησιμοποιεί τον όρο τρολάρισμα με διάφορους τρόπους, εντείνοντας τη σύγχυση για ό,τι πραγματικά συνιστά τρολάρισμα.

v. Περιγραφή τρολαρίσματος

Το τρολάρισμα έχει χαρακτηριστεί και ως μια ενεργητική, αντιληπτή και αλληλεπιδραστική δραστηριότητα χωρίς λογοδοσία ή ευθύνη, μια νέα παθολογία του δημοκρατικού διαλόγου. Σύμφωνα με τη Seyla Benhabib, είναι μια παθολογία, επειδή η «Δημοκρατία», η «νομιμότητα», η «ορθολογικότητα», το «κοινό συμφέρον» και η «συλλογική συζήτηση που διεξάγεται ορθολογικά και δίκαια» αποτελούν αξιέπαινα ιδανικά του είδους που απειλείται από το τρολάρισμα (Benhabib, 1996: 69).

Επιπλέον, το τρολάρισμα δεν αποτελεί πρότυπο δημόσιου διαλόγου που επιτρέπει ή υποστηρίζει τις ανώνυμες συνεισφορές. Οι διαπροσωπικές και ηθικές συνέπειες των δηλώσεων επιδρούν συναισθηματικά στον παραλήπτη αυτών και υποδηλώνουν την ευθύνη και τη λογοδοσία του αποστολέα. Η δυνατότητα δηλώσεων χωρίς τις αναγνωρίσιμες πηγές αποτελεί ένα ιδιαίτερο ηθικό πρόβλημα. Το ψευδώνυμο, που αποτελεί το κύριο χαρακτηριστικό των διαδικτυακών περιβαλλόντων, δημιουργεί κατά κάποιον τρόπο μια επιθετική συμπεριφορά (Nakamura, 2013, στο Whelan, 2013: 40).

Επιπρόσθετα το τρολάρισμα περιγράφεται και ως «moral panic» (ηθικός πανικός) και περιλαμβάνει τρία αλληλένδετα στοιχεία. Πρώτον, διάχυτα συναισθήματα μίσους, φθόνου και εχθρότητας, δεύτερον, την αίσθηση ότι δεν μπορείς να εκφράσεις τα συναισθήματα αυτά ενάντια στο πρόσωπο ή το κοινωνικό στρώμα που τα προκαλεί και τρίτον μια συνεχή επανεξέταση αυτής της ανυπότακτης εχθρότητας (Merton, 1957: 155-6, στο Whelan, 2013: 36-60). Μόνο οι άνθρωποι που διεξάγουν ανώνυμα τρολάρισμα θεωρούνται τρολ, διαφορετικά, ο χαρακτηρισμός τρολ θα συνέχεε τους ανθρώπους που πραγματικά συμπεριφέρονται αντικοινωνικά με τους ανθρώπους που όντως τρολάρουν στο διαδίκτυο (Jussinoja, 2018: 6-98).

Η Hardaker σημειώνει ότι το τρολάρισμα έχει καταστεί ένας όρος για οποιεσδήποτε αρνητικά σηματοδοτούμενες συμπεριφορές στο διαδίκτυο (Hardaker, 2010: 224) και οι περισσότεροι από τους ορισμούς που έχουν δοθεί για την ερμηνεία του μοιράζονται ως ορισμένο κοινό σημείο «την απόσπαση εμπρηστικών σχολίων με σκοπό να προκληθούν οι άλλοι σε σύγκρουση» (Hardaker, 2010: 215–242). Ωστόσο, επισημαίνει ότι οι ορισμοί που εξετάστηκαν είναι διαισθητικοί και δεν βασίζονται στην ανάλυση των πραγματικών δεδομένων.

Μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 2000, το τρολάρισμα αναφερόταν όλο και περισσότερο σε επιβλαβείς συμπεριφορές (Shachaf & Hara, 2010: 357-370). Συγκεκριμένα ο Cambria et al. (2010: 1-11) ανέφεραν ότι οι επιθέσεις των τρολ με συναισθηματικό χαρακτήρα και οι αντιδράσεις των θυμάτων τους προήλθαν από κακόβουλα και χυδαία σχόλια. Ο Lanier (2010: 61) υποστήριξε ότι το τρολάρισμα δεν είναι μια σειρά μεμονωμένων περιστατικών, αλλά το «status quo» στον διαδικτυακό κόσμο. Αυτό επαληθεύεται από το γεγονός ότι αρκετές φορές η συμπεριφορά του τρολάρισματος θεωρείται ότι δεν είναι επιβλαβής ή σοβαρή, διότι γίνεται με κίνητρο τη διασκέδαση και την ψυχαγωγία, ειδικά στα διαδικτυακά παιχνίδια, και συχνά παραβλέπεται το γεγονός ότι πολλές φορές θεωρείται ως κυβερνο-εκφοβισμός (cyberbullying) (Βλ. Κεφάλαιο 3.4.).

vi. Το σύγχρονο τρολάρισμα

Την τελευταία δεκαετία, η συνεχόμενη ανάπτυξη του διαδικτύου, των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης και κυρίως, των μέσων κοινωνικής δικτύωσης έχει ως συνέπεια το τρολάρισμα στο διαδίκτυο να γίνεται ολοένα και πιο δημοφιλές και να εισχωρεί στην καθημερινή μας ζωή (μέσα κοινωνικής δικτύωσης, καθομιλουμένη κ.ά.) (BBC, 2010· Camber & Neville, 2011· Morris, 2011).

Η παραδοσιακή προσέγγιση της «παλιάς σχολής» τρολάρισματος θεωρεί το τρολάρισμα «διασκεδαστικό». Η ετικέτα «διασκέδαση» υποδηλώνει ότι το τρολάρισμα δεν είναι απαραίτητως μια εκδικητική πνευματική δράση που αποσκοπεί στο να προκαλέσει βλάβη (Bishop, 2012a). Μάλιστα, αρκετές φορές χρησιμοποιείται για τη στηλίτευση της καθημερινότητας, τη διακωμώδησή της κ.ά.,

δηλαδή έχει και μια πιο χιουμοριστική και διασκεδαστική πλευρά. Επιπλέον, όλα τα τρολ δεν ενεργούν κακόβουλα, αφού συχνά το τρολάρισμα παρουσιάζει κι έναν πιο «παιγνιώδη» τρόπο, όπως καταδεικνύεται στις περιπτώσεις του τρολαρίσματος με σωσίες (doppelgänger trolling) και του τρολαρίσματος μιμιδίων (meme trolling) (Karppi, 2013). Άλλωστε, τα σύγχρονα πειράγματα, οι φάρσες, η κοροϊδία ακόμα και η σάτιρα, τα οποία λαμβάνουν χώρα διασπείρονται και εξαπλώνονται στο διαδικτυακό κόσμο μέσω των χρηστών του κυβερνοχώρου, εκδηλώνεται μέσω των μιμιδίων και τα τρολ χρησιμοποιούν τα μιμίδια και τις αναφορές anime¹⁶⁸ στο τρολάρισμά τους, ανακυκλώνοντας πολιτιστικά αντικείμενα για τους σκοπούς τους (Phillips, 2013: 494-509). Βέβαια, η καθαυτό πράξη του τρολαρίσματος διατηρεί τα αρνητικά χαρακτηριστικά της (Bishop, 2012).

Ωστόσο, στα μέσα και τέλη του 2000, πολλές έρευνες για το τρολάρισμα άρχισαν να επικεντρώνονται λιγότερο στους ορισμούς που βασίζονται στις συνέπειες της συμπεριφοράς (ότι, δηλαδή, το τρολάρισμα είναι η διαδικασία με την οποία άλλοι χρήστες εξαπατώνται) και περισσότερο στις κοινότητες όπου ήδη προωθείται το ίδιο το τρολάρισμα. Η ανθρωπολόγος Gabriella Coleman πραγματοποίησε μεγάλο μέρος αυτής της πρώτης έρευνας μαζί με τον ερευνητή του διαδικτύου Julien Dibbell και μια σειρά δημοσιογράφων, κυρίως τον Chris Menning της Urlesque, τον Nick Douglas και τον Cole Stryker. Εν ολίγοις, οι αναδυόμενες έρευνες άρχισαν να αντιμετωπίζουν το τρολάρισμα ως υποκοουλτούρα. Συμπέραναν πως, εκτός από τη λειτουργία με βάση τη συνήθη λογική των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, τα τρολ και οι συμπεριφορές τρολαρίσματος αναπαράγονται και κινούνται μέσα από πολιτισμικές λογικές. Επιπλέον, κατά τον Moulton, το τρολάρισμα δεν εξαρτάται μόνο από την «μέθοδο των αντιπάλων», που είναι το κυρίαρχο παράδειγμα της δυτικής φιλοσοφίας, (Moulton, 1983: 149-164), αλλά χαρακτηρίζεται από μια βαθιά αίσθηση τεχνολογικών δικαιωμάτων που γεννιούνται από αποδεκτές επεκτατικές και αποικιακές ιδεολογίες.

Σε μεταγενέστερη έρευνα, οι Herring et al. (2002: 372) και Turner et al. (2005) περιγράφουν το τρολάρισμα ως δελεασμό άλλων σε απογοητευτικά άχρηστη, κυκλική συζήτηση που δεν είναι απαραίτητα ανοιχτή σε επιχειρηματολογία. Τέλος, μερικές από τις πιο πρόσφατες έρευνες για το τρολάρισμα από τους Shachaf & Hara (2010) συνδυάζουν τους ορισμούς της Donath (1999) και των Herring et al. (2002).

Επομένως, με το πέρασμα των χρόνων και ειδικότερα στις μέρες μας, το τρολάρισμα έχει εξελιχθεί, σε μία κακόβουλη, εχθρική και επιθετική ενέργεια επηρεάζοντας αρνητικά το κλίμα εμπιστοσύνης μιας διαδικτυακής κοινότητας. Συγκεκριμένα, κατά τη δεκαετία του 1990 δεν υπήρχαν ενδείξεις εξύβρισης ή παρενόχλησης στη συμπεριφορά των τρολ, ενώ από τη δεκαετία του 2000 και

168. Ο όρος anime χρησιμοποιείται από τον δυτικό κόσμο για να χαρακτηρίσει τα ιαπωνικά κινούμενα σχέδια. Βλ. Σχετικά: <https://schoolpress.sch.gr/typoskaiypogrammos/?p=759>.

μετά υπήρξαν κάποιες ενδείξεις ότι η ενέργεια του τρολαρίσματος έχει αρχίσει να απομακρύνεται από μια χιουμοριστική συμπεριφορά και να γίνεται πιο ενοχλητική και κακόβουλη.

vii. Συμπεράσματα

Στη σημερινή εποχή, παρατηρείται στο χώρο του διαδικτύου, των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, των μέσων ενημέρωσης, καθώς και στον πραγματικό–φυσικό κόσμο, δηλαδή στη «ζωντανή» καθημερινή συνομιλία, μία ενέργεια η οποία είναι διαδεδομένη με τον όρο τρολάρισμα. Την τελευταία δεκαετία μάλιστα, η συνεχόμενη ανάπτυξη του διαδικτύου και των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης έχει ως συνέπεια το τρολάρισμα στο διαδίκτυο να γίνεται ολοένα και πιο δημοφιλές και να εισχωρεί ολοένα και περισσότερο στην καθημερινή μας ζωή. Επομένως και η εκτεταμένη ακαδημαϊκή έρευνα χρησιμοποιεί τους όρους «τρολ» και «τρολάρισμα» με διάφορους τρόπους, αντλώντας τους ορισμούς των διαφόρων τύπων τρολαρίσματος από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, τη διαδικτυακή καθομιλούμενη γλώσσα και την προσωπική διαίσθηση του εκάστοτε ερευνητή. Βέβαια, ιδιαίτερα στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και στους κύκλους κοινωνικής δικτύωσης, είναι δυνατό να βρεθούν αποκλίνουσες χρήσεις του και συμπεριφορές που καθιστούν σχεδόν αδύνατη τη δημιουργία οποιουδήποτε σαφούς ορισμού.

Το τρολάρισμα έχει περιγραφεί ως η τέχνη του σκόπιμου, έξυπνου και έμμεσου εκνευρισμού των ανθρώπων, ως ένα παιχνίδι εξαπάτησης ταυτότητας, χωρίς τη συγκατάθεση των περισσότερων παικτών ή ως παιχνιδιάρικη κυριαρχία της διαδικτυακής γνώσης και πρακτικής που ξεπερνά εκείνη του στόχου. Αυτοί οι ορισμοί αντικατοπτρίζουν ένα φάσμα αντιλήψεων σχετικά με τις συμπεριφορές του τρολαρίσματος το οποίο νοείται ως αποκλίνουσα πράξη, μέχρι και μια μορφή κωμωδίας, δηλαδή, ενώ ορισμένοι ορισμοί αποδέχονται το τρολάρισμα ως παιγνιώδη συμπεριφορά, πολλοί επιστημονικοί ορισμοί το καταδικάζουν ως αποκλίνον.

Έτσι, διαφορετικές συμπεριφορές φωτίζονται κάτω από τον όρο «τρολάρισμα». Το τρολάρισμα ορίζεται ως μια σειρά ψευδο-ειλικρινών συμπεριφορών που προσελκύουν την προσοχή, την οργή, την πρόκληση, την εκτίμηση του χιούμορ και την αναγνώριση σοβαρών απόψεων. Η αναγνώριση ότι περιλαμβάνει πολλές προκλητικές, ψευδο-ειλικρινείς ή καταστροφικές συμπεριφορές, που χαρακτηρίζονται άλλοτε θετικές άλλοτε αρνητικές, χρησιμεύει ως βάση για τη διερεύνηση του τρόπου εκτίμησης και ανταπόκρισης συγκεκριμένων συμπεριφορών σε ένα πλαίσιο.

Ο όρος, βέβαια, δεν είναι καινούργιος και μάλιστα ούτε και οι συνέπειές του. Ενώ έγινε γνωστός από τον Τύπο το 2011 ως όρος για όλους τους τύπους κακοποίησης στο διαδίκτυο και της διαδικτυακής παρενόχλησης, προϋπήρχε μέσω των κατανεμημένων ηλεκτρονικών συστημάτων στο λεξιλόγιο πολλών χρηστών.

Εν γένει, το τρολάρισμα αναφέρεται σε συγκεκριμένο τύπο κακόβουλης διαδικτυακής συμπεριφοράς, με σκοπό να επιδεινώσει, να ενοχλήσει ή να διαταράξει με οποιονδήποτε άλλο τρόπο τις ηλεκτρονικές αλληλεπιδράσεις και την επικοινωνία. Είναι επίσης ένα επίκαιρο, σημαντικό φαινόμενο που προσελκύει ολοένα και αυξανόμενη δημόσια προσοχή και φαίνεται να είναι διαδεδομένο σε όλα τα διαδικτυακά μέσα, καθώς παρατηρείται τόσο σε διαφορετικές τοποθεσίες, όπως τα ηλεκτρονικά περιοδικά, σε ιστότοπους κοινωνικής δικτύωσης, σε online εγκυκλοπαίδειες, σε ηλεκτρονικές εφημερίδες ακόμη και σε κυβερνητικές ηλεκτρονικές σελίδες.

3.3. Μορφές και στρατηγικές τρολαρίσματος (trolling)

i. Εισαγωγή

Με το πέρασμα των χρόνων και την παράλληλη εξέλιξη του διαδικτύου, έχει αλλάξει ριζικά το ύφος του τρολαρίσματος σε σχέση με εκείνο που διεξαγόταν παλαιότερα. Ενώ αρχικά ξεκίνησε ως μια καλοπροαίρετη πράξη, η οποία είχε ως σκοπό το πείραγμα, το χιούμορ και τη σάτιρα, σήμερα πλέον έχει εξελιχθεί σε ένα διαδικτυακό είδος επιθετικής συμπεριφοράς με τραυματικές ακόμα και καταστροφικές συνέπειες για τα θύματά του. Το τρολάρισμα, ανάλογα με τον στόχο που θέτει κάθε φορά, παίρνει διάφορες μορφές και υιοθετεί διαφορετικές στρατηγικές που αποσκοπούν στη διασκέδαση των τρολ, το λεγόμενο «dulz».

ii. Μορφές τρολαρίσματος (trolling)

Στη βιβλιογραφία υπάρχουν αρκετές μορφές τρολαρίσματος, ακόμη και υποκατηγορίες αυτών. Κατά γενική ομολογία, σε όλες έχουν αποδοθεί αρνητικοί χαρακτηρισμοί (Bishop, 2012c: 207–216). Εκείνες οι οποίες εμφανίζονται συχνά είναι οι εξής: flaming trolling¹⁶⁹, spam trolling¹⁷⁰, κοινωνικό και πολιτικό τρολάρισμα¹⁷¹, gender trolling¹⁷², Facebook trolling¹⁷³, οργανωμένο τρολάρισμα¹⁷⁴, RIP trolling¹⁷⁵, Wikipedia trolling¹⁷⁶, kudos trolling¹⁷⁷, meme trolling¹⁷⁸, τρολαρίσματος σωσιών

169. Flaming trolling. Βλ. Ενδεικτικά: Golf-Papez & Veer, 2017: 1336-1354· deSeta, 2013: 301-314· Hardaker, 2010: 215–242· Milner, 2013: 103· McCosker, 2014: 201-217· Shepherd et al., 2015: 1-9· Puig Abril, 2017: 53-69· Jane, 2015: 65-87.
170. Spam trolling. Βλ. Ενδεικτικά: Sear, T., & Jensen, 2018: 115-124· Hardaker, 2010: 233, Gender trolling. Βλ. Ενδεικτικά: Mantilla, 2013: 266–267.

171. Κοινωνικό και πολιτικό τρολάρισμα. Βλ. ενδεικτικά: Sanfilippo et al., 2017a.

172. Gender trolling. Βλ. Ενδεικτικά: Mantilla, 2013: 266–267.

173. Facebook trolling. Βλ. Ενδεικτικά: Phillips, 2011· Craker & March 2016: 79-84· Karppi, 2013: 278-297.

174. Οργανωμένο τρολάρισμα. Βλ. ενδεικτικά: Higgin, 2013: 133-148.

175. RIP trolling. Βλ. Ενδεικτικά: Phillips, 2011.

176. Wikipedia trolling. Βλ. Ενδεικτικά: Shachaf & Hara, 2010: 357–370.

177. Kudos trolling. Βλ. Ενδεικτικά: Bishop, 2013: 1-15.

178. Meme trolling. Βλ. Ενδεικτικά: Leaver, 2013: 216-23.

(doppelgänger trolling)¹⁷⁹ κ.ά. Οι προαναφερθείσες κατηγορίες τρολαρίσματος συνδέονται με ένα συγκεκριμένο θέμα ή με μια συγκεκριμένη πλατφόρμα, καθιστώντας τες πιο εύκολα διακριτές από άλλες. Αν και έχει επιχειρηθεί κάποια κατηγοριοποίησή τους, δεν υπάρχουν γενικές κατηγορίες στις οποίες να συμφωνούν όλοι οι ερευνητές.

Πίνακας 2: Κατηγορίες τρολαρίσματος

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΤΡΟΛΑΡΙΣΜΑΤΟΣ - TROLLING	
Όνομα στην Αγγλική γλώσσα	Μεταφορά στην Ελληνική γλώσσα
Flaming trolling	Κακόβουλο – επιθετικό τρολάρισμα
Spam trolling	Τρολάρισμα μέσω ανεπιθύμητων μηνυμάτων
Social and political trolling	Κοινωνικό και πολιτικό τρολάρισμα
Gender trolling	Φυλετικό τρολάρισμα
Facebook trolling	Τρολάρισμα στο Facebook
Organized trolling	Οργανωμένο τρολάρισμα
RIP trolling	Τρολάρισμα εκλιπόντων
Wikipedia trolling	Τρολάρισμα στη Wikipedia
Kudos trolling	Καλοπροαίρετο τρολάρισμα
Meme trolling	Τρολάρισμα μιμιδίων
Doppelgänger trolling	Τρολάρισμα σωσιών

Η προσπάθεια να γίνει διάκριση μεταξύ των κατηγοριών είναι αρκετά περίπλοκη διαδικασία, καθώς σε πολλά σημεία οι κατηγορίες αλληλοεπικαλύπτονται. Η μεγαλύτερη σύγχυση αφορά συγκεκριμένα το flaming trolling και το trolling. Το trolling και το flaming είναι όροι που δηλώνουν παρόμοιες πρακτικές και, σύμφωνα με τους Golf-Papez και Veer (2017: 1336-1354), συχνά χρησιμοποιούνται ως συνώνυμα στην ακαδημαϊκή έρευνα και στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Ιδιαίτερα στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, ο όρος flaming έχει συνδυαστεί με το τρολάρισμα (deSeta, 2013: 301-314· Hardaker, 2010: 215–242). Παρ' όλο που το flaming ως όρος προηγήθηκε χρονικά, κατά πάσα πιθανότητα φαίνεται να προηγείται του τρολαρίσματος και μάλιστα έχει αναφερθεί ότι αποτελεί κατά κάποιον τρόπο πρόγονό του (Milner, 2013: 103). Οι συμπεριφορές οι οποίες ονομάζονται trolling στην πλειονότητα των μελετών ονομάζονται αντίστοιχα και flaming (Jane, 2015: 65-87). Ο Griffiths (2014: 85-87) δήλωσε ότι το τρολάρισμα μπορεί συχνά να συγχωνεύει άλλους τύπους ηλεκτρονικών συμπεριφορών, όπως το flaming. Κατ' άλλους, θεωρείται ότι το flaming αποτελεί μία από τις πρακτικές του τρολαρίσματος (Manivannan, 2013: 109-128) ή ότι οι δυο πρακτικές συγχωνεύτηκαν μεταξύ τους (Karppi, 2013: 278-297). Υπάρχουν επίσης αναφορές ως προς τη συμπεριφορά των χρηστών, για τρολ που ασκούν flaming trolling (κακόβουλο είδος τρολαρίσματος)

179. Τρολαρίσματος σωσιών (doppelgänger trolling). Βλ. Ενδεικτικά: Karppi, 2013: 281.

(Shachaf & Hara, 2010: 357–370·Jane, 2015: 65-87) ή ξεκινούν διαδικτυακούς «πολέμους» flaming με την αποστολή δολωμάτων (μηνυμάτων εξαπάτησης) (Manivannan, 2013: 109-128). Ο ιστότοπος «Know your Meme» (<https://g.co/kgs/ai2Zzq>), ο οποίος δραστηριοποιείται στην αναφορά περιεχομένου σχετικά με τα trolls και τα memes, εξηγεί τον όρο flame trolling ως ένα ορισμένο τύπο τρολάριατος, όπου ένα τρολ διεξάγει flaming (Random Man, 2015). Το flaming trolling, όπως και το τρολάριαμα, περιλαμβάνει την ίδια εκδήλωση επιθετικότητας και την ενδεχόμενη χειραγώγηση (Hardaker, 2013: 58–86).

Αρκετές μελέτες, βέβαια, διαχωρίζουν το επιθετικό τρολάριαμα (flaming) από το τρολάριαμα, παρ' όλο που οι δραστηριότητές τους διασταυρώνονται (Hardaker, 2013: 58–86· McCosker, 2014: 201-217· Shepherd et al., 2015: 1-9· Puig Abril, 2017: 53-69· Golf-Papez & Veer, 2017: 1336-1354). Το επιθετικό τρολάριαμα (flaming trolling) έχει επίσης χρησιμοποιηθεί διαφορετικά από τον Bishop (2012c: 207–216), για να περιγράψει όλα τα τρολ των οποίων οι προθέσεις είναι να βλάψουν τους άλλους. Το flaming trolling έχει χαρακτηριστεί ως μήνυμα που επιδιώκει να προσβάλει (Bishop, 2012c: 207–216), να προκαλέσει ή να επιπλήξει (Herring et al., 2002: 371-384) και εκδηλώνει εχθρότητα με τη χρήση προσβλητικής γλώσσας (Moor & Heuvelman, 2010: 1536-1546· McCosker, 2014: 201-217). Επίσης, ο όρος flaming trolling έχει σκοπό να επηρεάσει οποιονδήποτε το διαβάζει (Herring et al., 2002: 371-384), μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να εκφράσει διαφωνία, αντίθετες απόψεις, κάτι χιουμοριστικό (McCosker, 2014: 201-217) ή μπορεί να είναι μια αντίδραση σε μια κακοπροαίρετη πράξη η οποία έγινε αντιληπτή από άλλους χρήστες (Moor & Heuvelman, 2010: 1536-1546· Hardaker, 2013: 58–86). Η Hardaker (2015: 201-229) ισχυρίστηκε ότι «το flaming νοείται ως μια ειλικρινής (υπερβολική) αντίδραση στην πρόκληση». Το τρολάριαμα έχει σκοπό να προκαλέσει, ενώ το flaming trolling είναι μια αντίδραση στην πρόκληση (Golf-Papez & Veer, 2017: 1336-1354).

Εκτός από αυτές τις απόψεις σχετικά με τη σχέση του τρολάριατος και του flaming, υπάρχουν μελέτες που αναφέρονται και στα δύο φαινόμενα του διαδικτύου, χωρίς ωστόσο να κάνουν αναφορά στη σχέση τους (Jones, 2013: 234-255) ή χρησιμοποιούν και τα δύο για την εξαγωγή συμπερασμάτων (Wi & Lee, 2014: 275–276). Πιο συγκεκριμένα, ο Puig Abril (2017: 53-69) γράφει ότι το τρολάριαμα, σε αντίθεση με το επιθετικό τρολάριαμα (flaming trolling), δεν ξεκινάει με προσβολές, καθώς τότε θα ήταν αποτυχημένο ή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως επιθετικό τρολάριαμα (flaming trolling). Ο Puig Abril (2017: 53-69) ισχυρίστηκε, επίσης, ότι το flaming trolling μπορεί να εμφανιστεί και ως τρολάριαμα. Η διαφορά του επιθετικού τρολάριατος (flaming trolling) από το τρολάριαμα, μπορεί επίσης να αναζητηθεί και στα κίνητρα του ατόμου που το κάνει (Puig Abril, 2017: 53-69). Αυτό δημιουργεί πρόβλημα για τη μελέτη και των δύο συμπεριφορών, επειδή η έρευνα με παρατήρηση ή συνεντεύξεις παρατηρητών δεν μπορεί ποτέ να αποκαλύψει πραγματικά αν κάποια μηνύματα είναι flaming ή trolling, εκτός και αν το άτομο που τα αποστέλλει εκφράζει το κίνητρο με το οποίο λειτουργεί.

Παρ' όλα αυτά, το τρολάρισμα μπορεί να γίνει με πολλούς τρόπους, ώστε η πραγματική πρόθεση και τα κίνητρα του χρήστη να μην είναι προφανή. Πρόσφατα το τρολάρισμα έχει κερδίσει περισσότερη προσοχή στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, στην ακαδημαϊκή έρευνα και γενικά, είναι πιο διαδεδομένη η χρήση αυτής της λέξης, για να δηλώσει μια τέτοια συμπεριφορά.

Το τρολάρισμα μέσω ψευδών σχολίων (spam trolling ή spamming) ορίζεται ως η προσωπική επίθεση ενός τρολ σε συγκεκριμένους χρήστες και θεωρείται αρκετά διαδεδομένη συμπεριφορά (Stivale, 1997· Barron, 2006). Σύμφωνα με το urbandictionary.com (2020), το spam trolling είναι η ανάρτηση επιπρόσθετων links από τα τρολ σε ήδη ενοχλητικές, μακρόσυρτες και πιθανόν βαρετές αναρτήσεις. Για λόγους σαφήνειας, η συγκεκριμένη ενέργεια ονομάστηκε spam trolling, η οποία σχετίζεται μεν, αλλά διαφέρει από το spam.¹⁸⁰ Η διαφορά μεταξύ τους συνίσταται στο εξής: παρ' όλο που τόσο το spam, δηλαδή τα ανεπιθύμητα μηνύματα, όσο και το spam trolling, τα ανεπιθύμητα μηνύματα τρολάρισματος είναι απρόσωπα και άσχετα, τα πρώτα συνήθως αποσκοπούν στο εμπορικό κέρδος και δεν έχουν στόχο να ενοχλήσουν τους παραλήπτες, ενώ το spam trolling αποσκοπεί στο να προκαλέσει αντιδράσεις (Synnott, 2017).

Τα τελευταία χρόνια, μια νέα υποομάδα τρολ έχει τραβήξει την προσοχή των μέσων ενημέρωσης, τα πολιτικά τρολ. Συνήθως πρόκειται για «λογαριασμούς χρηστών των οποίων ο μοναδικός σκοπός είναι να προκαλέσουν σύγκρουση και εξαπάτηση», με πρόθεσή τους «να βλάψουν την πολιτική διαδικασία και να δημιουργήσουν δυσπιστία στο πολιτικό σύστημα» (Addawood, A., Badawy, A., Lerman, K., & Ferrara, E., 2019). Τα πολιτικά τρολ μπορούν περαιτέρω να χωριστούν σε τρεις ομάδες: τα πολιτικά ρομπότ που παρουσιάζονται διαδικτυακά ως κανονικοί χρήστες (διαδίδοντας ανεπιθύμητα μηνύματα και επιβλαβείς συνδέσμους), τα οργανωμένα τρολ (συμπεριλαμβανομένων εκστρατειών μίσους και δίωξης) και τα τρολ που διαδίδουν «ψευδείς ειδήσεις» (Gorwa, R., 2017).

Οι τακτικές στο πολιτικό τρολάρισμα (political trolling) ποικίλλουν και ξεκινούν από το «δόλωμα» που ρίχνουν πολλά τρολ στους ιδεολογικούς αντιπάλους, ώστε να τους οδηγήσουν σε ανταλλαγή επιχειρημάτων, όπως συμβαίνει στα φόρουμ ειδήσεων και φτάνουν μέχρι και τις παρατηρήσεις (Suhay, 2013), τις συντονισμένες προσπάθειες για ανεπιθύμητη αλληλογραφία ή ακόμη και την πρακτική να κατακλύζουν τις διαδικτυακές πλατφόρμες με δημόσιες μαζικές δηλώσεις, όπως σε σχόλια της Ομοσπονδιακής Επιτροπής Επικοινωνιών (FCC) για αλλαγές του δικτύου ουδετερότητας (Casti, 2014). Συγκεκριμένα, διάφορα φόρουμ στο διαδίκτυο έχουν «προσβληθεί» από χρήστες-εισβολείς που αποσκοπούν στη χειραγώγηση των πολιτικών απόψεων. Ορισμένα τρολ προσπαθούν να

180. Το πρόβλημα της ανίχνευσης ανεπιθύμητων μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (spam), έχει αντιμετωπιστεί με τη λέξη κλειδί spam (Dave et al., 2003: 519–528) με την ανίχνευση δηλαδή της λεξικής συνάφειας αυθαίρετων λέξεων με το περιεχόμενο της ανεπιθύμητης αλληλογραφίας (Hu & Liu, 2004: 168–177), καθώς και της συχνότητας στίξης και της συνύπαρξης λέξεων (Li et al., 2006: 729–738).

επηρεάσουν άλλους χρήστες για να διαδώσουν προσωπικές τους πεποιθήσεις, ενώ σε άλλες περιπτώσεις πρόκειται για μισθωμένα όργανα, π.χ. ενός πολιτικού κόμματος ή ενός πρακτορείου Δημοσίων Σχέσεων, με συγκεκριμένες οδηγίες για το τι να γράψουν. Η εύρεση πληρωμένων τrol με γνώση στην χειραγώγηση είναι δύσκολο έργο, καθώς δεν υπάρχουν επαρκή δεδομένα εκπαίδευσης. Ωστόσο, μερικές φορές τα συγκεκριμένα τrol «αλιεύονται» και εκτίθενται ευρέως (Mihaylov, Kouychev, Georgiev & Nakov, 2015: 443-448).

Πολιτικό τrolάρισμα (political trolling) παρατηρείται βέβαια σε πολλές χώρες, όπως στη Βουλγαρία κατά τη διάρκεια των βουλγαρικών διαδηλώσεων το 2013-2014 (Mihaylov, Kouychev, Georgiev & Nakov, 2015: 310-314), στην Ασία και συγκεκριμένα στην Ταϊλάνδη και τις Φιλιππίνες (Sombatpoonsiri, 2018: 1-13) και στη Ρωσία (Gabdulhakov, 2020: 283-305). Τα ρωσικά τrol ήταν ιδιαίτερα ενεργά στην Αυστραλία, τα έτη 2015-2017. Οι ενέργειές τους περιελάμβαναν, για παράδειγμα, τη διάδοση tweets που υπονόμειαν την υποστήριξη προς την αυστραλιανή κυβέρνηση υπό το φως της απάντησής της στην κατάρριψη της πτήσης MH17 (Sear, T., & Jensen, M., 2018). Όσον αφορά το πολιτικό τrolάρισμα στις Η.Π.Α. (Phillips, 2015), τα μέσα ενημέρωσης αποκάλυψαν αρκετές περιβόητες περιπτώσεις πολιτικού τrolαρίσματος που είχε χορηγηθεί από το κράτος. Για παράδειγμα, πριν από τις προεδρικές εκλογές των ΗΠΑ του 2016, χιλιάδες λογαριασμοί τrol εισήγαγαν ψευδή tweets (μηνύματα στο Tweeter) ή ψεύτικες ειδήσεις προς υποστήριξη ή κατά ορισμένων υποψηφίων, με στόχο τη δημιουργία διχόνοιας και μίσους (Pennycook, G., & Rand, D. G., 2017· Gerber, T.P., & Zavisca, J., 2016). Οι λογαριασμοί εντοπίστηκαν στη Ρωσία και φέρεται να χρηματοδοτήθηκαν από τη ρωσική κυβέρνηση (Addawood, A., Badawy, A., Lerman, K., & Ferrara, E., 2019). Επιπλέον, μελετητές εντόπισαν πολιτικά τrol να απευθύνονται στον Πρόεδρο Ομπάμα (Burroughs, 2013: 258-274) και να σχετίζονται με το κίνημα «Occupy»¹⁸¹ (Holmes, 2013: 152-167). Το 2011, με την ταραχή στο Λονδίνο (McCosker & Johns, 2013: 171-191), πολιτικά τrol δημιούργησαν συζητήσεις σχετικά με λανθάνοντα κοινωνικά ζητήματα, όπως τη φυλή (Higgin, 2013: 133-148), την ηλικία (Gorton & Garde-Hansen, 2013: 288-302), το φύλο (Massanari, 2015: 329-343) και τη σεξουαλικότητα (Gorton & Garde-Hansen, 2013: 288-302· Massanari, 2015: 329-343). Τον Αύγουστο του 2019, ο Πολωνός υφυπουργός Δικαιοσύνης Łukasz Piebiak παραιτήθηκε, αφού αποκαλύφθηκε ότι οργάνωσε και ήλεγχε μια εκστρατεία μίσους προσπαθώντας να δυσφημίσει δικαστές που ήταν επικριτικοί για τις δικαστικές μεταρρυθμίσεις της τότε κυβέρνησης. Η εκστρατεία μίσους έγινε με τη διάδοση φημών στα μέσα

181. Πρόκειται για το κίνημα «κατάληψης της Wall Street» (Occupy Wall Street) το οποίο ξεκίνησε τον Σεπτέμβριο του 2011 στη Νέα Υόρκη από Καναδούς ακτιβιστές, με αίτημα μία αληθινή δημοκρατία κατά του καπιταλισμού. Το κίνημα εξαπλώθηκε ραγδαία σε παγκόσμια κλίμακα και χρειάστηκε να επιστρατευθούν οι δυνάμεις τόσο του FBI, όσο και των τραπεζιτών, για να καταφέρουν να το καταστείλουν. Βλ. ενδεικτικά: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=333931>.

ενημέρωσης για την ιδιωτική ζωή των δικαστών και το περιστατικό προκάλεσε μαζική κατακραυγή στη χώρα (Charlish, A., 2019· Gf, T., 2019).

Στην Ελλάδα, η άνοδος του τρολαρίσματος και συγκεκριμένα του πολιτικού τρολαρίσματος (political trolling) και των τρολ στον ελληνικό κυβερνοχώρο συνέπεσε με την οικονομική κρίση και συγκεκριμένα την πολιτική σύσκεψη των τεχνοκρατών της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) για τη μείωση του χρέους και την τόνωση της ανάπτυξης (Mylonas & Kompatsiaris, 2019: 1-22). Επομένως, το πολιτικό τρολάρισμα περισσότερο από άλλα συμβαδίζει με την άποψη ότι το τρολάρισμα κατασκευάζεται ως δραστηριότητα με οικονομικά και πολιτικά κίνητρα και είναι κεντρικά οργανωμένο (Petyκό, 2017: 57-60).

Η μελέτη των τρολ τα οποία ασκούν κοινωνικό και πολιτικό τρολάρισμα θεωρείται αρκετά σημαντική (Wilson, Fuller & McCrea, 2013: 1-15). Τα τρολ που διαθέτουν κοινωνικό κίνητρο ασχολούνται με κοινωνικές διαμεσολαβήσεις σχετικά με την ισότητα ή τα κοινοτικά όρια (Downing, 2009: 293-320) ή επιζητούν αυτοεκτίμηση (Downing, 2009: 293-320· Krappitz, 2012: 5-61). Γι' αυτά τα τρολ γίνονται θετικές (Wilson, Fuller & McCrea, 2013: 1-15) και αρνητικές (Phillips, 2015: 18-20· Whitty, 2005: 57-67) αναφορές, ανάλογα με την αντίληψη για τη νομιμότητα και την ορθότητα των στόχων τους (Kirman, Lineham & Lawson, 2012: 1-9).

Το έμφυλο τρολάρισμα (gender trolling) ως όρος και κατηγορία, όπως έχει προταθεί από τη Mantilla (2013: 563-570), στρέφεται ενάντια σε γυναίκες οι οποίες εκφράζονται διαδικτυακά και χαρακτηρίζεται από συντονισμένες συχνά έντονες επιθέσεις τρολ, προσβλητικές ως προς το φύλο και από τη χρήση αρνητικής γλώσσας και απειλών. Η Mantilla υποστηρίζει ότι η επίθεση αυτή προς το γυναικείο φύλο προκύπτει από τον ίδιο μισογυνισμό που τροφοδοτεί τις μορφές παρενόχλησης του δρόμου, τη σεξουαλική παρενόχληση στον χώρο εργασίας και τον γενετήσιο βιασμό. Υποστηρίζει σθεναρά αυτόν τον ισχυρισμό με την αναφορά σε ομοιότητες μεταξύ ιστορικών και σύγχρονων παραδειγμάτων μισογυνισμού. Η διαδικτυακή προσβολή, όπως και η αντίστοιχη παρενόχληση εκτός διαδικτύου, παραμένει σε μεγάλο βαθμό αόρατη και επηρεάζει αρνητικά τη ζωή των γυναικών. Ως εκ τούτου, διαιώνίζεται μια μακρόχρονη ιστορία βίας κατά των γυναικών με την προσαρμογή του μισογυνισμού σε νέα περιβάλλοντα και νέες τεχνολογίες (Megarry, 2014). Η Mantilla ισχυρίζεται ότι η ονομασία και ο ορισμός αυτής της μορφής του σύγχρονου μισογυνισμού είναι ένα απαραίτητο βήμα για να επέλθουν αλλαγές στις πολιτικές, τη νομοθεσία και τις πολιτισμικές συμπεριφορές ως προς τη μεταχείριση των γυναικών σε διαδικτυακά περιβάλλοντα (Rubin, 2016: 266-267).

Το Facebook επέτρεψε στο τρολάρισμα να εξελιχθεί σε μια κοινωνική δραστηριότητα, σε αντίθεση με τα περισσότερα φόρουμ τρολαρίσματος όπου τα τρολ είναι απολύτως ανώνυμα και δεν δημιουργούν κοινωνικές σχέσεις με άλλα τρολ (Phillips, 2015: 5-113). Οι Wi και Lee (2014: 275-276) αναγνώρισαν ότι, παρ' όλο που τα τρολ εμφανίζονται κυρίως σε μικρούς αριθμούς σε διάφορους

διαδικτυακούς χώρους, μπορούν να δημιουργήσουν μια κοινότητα, όταν είναι αριθμητικά περισσότερα. Ο Binns (2012: 547–562) αναφέρει ότι τα αφοσιωμένα τρολ μπορούν να συμμετέχουν σε μια κοινότητα μέσω φόρουμ με το οποίο επικοινωνούν με άλλα τρολ και να οργανώνουν επιθέσεις εναντίον ατόμων, ιστοτόπων ή εμπορικών εταιρειών. Μπορούν επίσης να οργανωθούν χωρίς να διαθέτουν ιδιωτικό φόρουμ αλλά σε έναν διαδικτυακό χώρο όπου δραστηριοποιούνται αρκετά τρολ. Η Phillips (2011) παρατήρησε ότι τα τρολ θα μπορούσαν να συντονίσουν τις επιθέσεις στο Facebook και μάλιστα να μοιραστούν στόχους με τα τρολ άλλων χωρών. Βέβαια, το οργανωμένο τρολάρισμα είναι μια ανώνυμη¹⁸² δραστηριότητα και το 4chan αποτελεί το ιδανικό ψηφιακό μέρος, καθώς δεν επιτρέπει στα τρολ να διατηρούν σταθερό προσωπικό χαρακτήρα εξαιτίας της φύσης του ιστότοπου (Higgin, 2013: 133-148). Άλλες πλατφόρμες, όμως, όπως το Facebook, ευνοούν την ταύτιση των τρολ με σταθερές προσωπικότητες.

Το τρολάρισμα σε εκλιπόντες (RIP trolling) είναι μία ακόμη δημοφιλής κατηγορία τρολάρισματος η οποία παρατηρείται ως επί το πλείστον στην πλατφόρμα του Facebook. Κατά τη διενέργεια του RIP trolling, η προσωπική τραγωδία μετατρέπεται σε μια αφήγηση προς κατανάλωση από το κοινό. Στόχος είναι κυρίως η οικογένεια και οι φίλοι ενός εκλιπόντος. Βέβαια, τα τρολ του RIP trolling ισχυρίζονται ότι στοχεύουν στους «πενθούντες τουρίστες», δηλαδή στους χρήστες οι οποίοι, ενώ δεν ανήκουν στην οικογένεια ή στους φίλους του θανόντος, παρουσιάζονται να πενθούν και οι ίδιοι (Phillips, 2011). Σύμφωνα με τους Walter et al. (2011: 12), το RIP trolling γίνεται από ανθρώπους που είναι «αηδιασμένοι» από τους ανθρώπους που επιθυμούν διακαώς να προβάλλουν τη θλίψη τους για ανθρώπους που δεν γνώριζαν ποτέ. Φυσικά, υπάρχει δημόσια κατακραυγή για το τρολάρισμα των σελίδων μνήμης (Phillips, 2011), η οποία οδηγεί πολλούς στο να απαιτήσουν έναν μηχανισμό πρόληψής του ή αποκατάστασης.

Γενικά, το Facebook trolling επιβεβαιώνει ότι σε κάθε πλατφόρμα ευδοκιμεί με βάση το πλαίσιο του κάθε μέσου τρολάρισμα με διακριτά χαρακτηριστικά. Παρ' όλο που το μέσο επιμένει ότι οι άνθρωποι χρησιμοποιούν τα πραγματικά τους ονόματα στην πλατφόρμα, οι χρήστες έχουν τη δυνατότητα να δημιουργούν περισσότερες από μία ταυτότητες, γεγονός το οποίο όπως υποστηρίζει ο Mark Zuckerberg, ιδρυτής της εταιρείας, είναι στοιχείο έλλειψης ακεραιότητας. Τα περισσότερα μέλη του Facebook συμμορφώνονται οικειοθελώς με τους κανονισμούς του ιστότοπου, επειδή ενδιαφέρονται για πραγματικούς φίλους κι όχι ψεύτικους. Βέβαια το τρολάρισμα στο Facebook εδώ και καιρό είναι

182. Η ανωνυμία είναι σημαντική ανεξάρτητα από τον διαδικτυακό χώρο που κατοικούν ή ακόμα και όταν τα τρολ αλληλεπιδρούν μόνο με άλλα τρολ. Σύμφωνα με τους Wi και Lee (2014), η ανωνυμία επιβάλλεται από το επίπεδο του συστήματος σε ορισμένους χώρους αλλά και από τους κανόνες που υπάρχουν στις κοινότητες. Τα τρολ είναι προσεκτικά στην αποκάλυψη τυχόν πληροφοριών ταυτοποίησης, προκειμένου να διασφαλίσουν τις αναρτήσεις τους (Wi & Lee, 2014: 275–276).

γεγονός (www.facebook.com). Σε μια μελέτη με τίτλο «The Dark Side of Facebook», η Evita March, ψυχολόγος στο Πανεπιστήμιο της Ομοσπονδίας στην Αυστραλία, και ο Craker (2016: 79-84) διαπίστωσαν ότι τα τρολ στο Facebook είναι πιθανό να παρουσιάσουν τα εξής χαρακτηριστικά: συναισθηματικά σκληρά, ανελέητα και χαιρέκακα, αποκομίζουν χαρά από τον πόνο και την ταλαιπωρία των άλλων (Karppi, 2013: 278-297· Jussinoja, 2018: 6-97· <https://www.facebook.com/help>).

Η Wikipedia¹⁸³ ως μια φιλόδοξη προσπάθεια δημιουργίας μιας διαδικτυακής εγκυκλοπαίδειας προσελκύει «βάνδαλους». Πολλές πράξεις «βανδαλισμού» στη Wikipedia έχουν αποδοθεί σε τρολ. Τα τρολ της Wikipedia, όπως και άλλα διαδικτυακά τρολ, είναι επιβλαβή για τις διαδικτυακές κοινότητες καθώς παραποιούν το αναρτημένο στη Wikipedia περιεχόμενο (Shachaf & Hara, 2010: 357-370). Σύμφωνα με έρευνα των Shachaf και Hara N. (2010: 357-370), τα τρολ εμπλέκονται σε σκόπιμες, επαναλαμβανόμενες και επιβλαβείς ενέργειες στη Wikipedia. Οι δραστηριότητές τους παραβιάζουν σε μεγάλο βαθμό τις πολιτικές της. Δραστηριοποιούνται όχι μόνο στο εγκυκλοπαιδικό τμήμα της Wikipedia π.χ. συγγραφή και επεξεργασία άρθρων, αλλά έχουν μεγάλο ενδιαφέρον και καταστροφική συμμετοχή στην κοινότητα της ηλεκτρονικής εγκυκλοπαίδειας π.χ. σε συζήτηση για πολιτικές και τακτικές αλληλεπιδράσεις με άλλους χρήστες και των διαχειριστών συστημάτων (sysops).

Το «kudos trolling» είναι το είδος του τρολαρίσματος το οποίο χαρακτηρίζεται από καλή προαίρεση. Πρόκειται για την παραδοσιακή προσέγγιση της «παλαιάς σχολής» τρολαρίσματος. Αυτή η παραδοσιακή προσέγγιση του τρολαρίσματος είναι διασκεδαστική και υποδηλώνει ότι το τρολάρισμα δεν είναι απαραίτητως μια εκδικητική πνευματική δράση που αποσκοπεί στο να προκαλέσει βλάβη. Η κατηγορία αυτή, παρουσιάζεται ως αποδεκτό είδος τρολαρίσματος (Bishop, 2012: 160–176). Το αποδεκτό τρολάρισμα παρουσιάζεται, επίσης, ως μία δραστηριότητα την οποία εγκρίνει η ομάδα μιας κοινότητας, δεδομένου ότι οι αναρτώμενες δημοσιεύσεις τρολάρουν για καλό σκοπό, προκειμένου να εκθέσουν τα γνήσια τρολ¹⁸⁴ και έτσι να αποθαρρύνουν περαιτέρω άσχημες συμπεριφορές στην ομάδα. Το παραπάνω είδος τρολαρίσματος έρχεται σε αντίθεση τόσο με την τρέχουσα κατάσταση της τεχνικής του τρολαρίσματος, όσο και με τη (σιωπηρή) δημόσια έννοια του τρολαρίσματος ως αρνητική πρακτική

183. Ξεκίνησε το 2001, έχει πλέον περισσότερα από 13.000.000 άρθρα σε περισσότερες από 260 γλώσσες. Η μεγαλύτερη Wikipedia είναι η αγγλική έκδοση, η οποία περιέχει 2.976.299 άρθρα από τις 3 Αυγούστου 2009. Από τον Αύγουστο του 2009, υπήρχαν 10.203.869 χρήστες και τουλάχιστον 146.000 ενεργοί χρήστες που συνέβαλαν στην Αγγλική Wikipedia τουλάχιστον πέντε φορές κατά τη διάρκεια ενός μήνα. Βλ. ενδεικτικά: Herring, Job-Sluder, Scheckler & Barab, 2002: 371-384.

184. Τα γνήσια τρολ, δηλαδή χρήστες που κατ' εξακολούθηση τρολάρουν, συχνά προσποιούνται ότι είναι μέλη μιας κοινότητας ή μιας ομάδας, ενώ σκοπό τους έχουν την διατάραξη αυτών των κοινοτήτων, των ομάδων ή των χρηστών τους, μέσα από τις αναρτήσεις τους. Τα μη γνήσια τρολ είναι απλοί χρήστες του διαδικτύου που περιστασιακά είτε στα πλαίσια της ομάδας ή της κοινότητας στην οποία ανήκουν είτε μεμονωμένα προχωρούν σε ενέργειες τρολαρίσματος που συχνά είναι καλοπροαίρετες.

η οποία ασχολείται αποκλειστικά με τη διατάραξη των ηλεκτρονικών επικοινωνιών (Coles & West, 2016: 233-244).

Το τρολάρισμα μιμιδίων (meme trolling) είναι το τρολάρισμα το οποίο διενεργείται στο χώρο του διαδικτύου με τη χρήση μιμιδίων ή αλλιώς memes. Η μεταφορά του όρου μιμίδια (memes) και στο διαδίκτυο (Wiggins, Bradley & Bowers, Bret, 2014: 1–21) (Internet meme) είχε ως αποτέλεσμα στο συγκεκριμένο περιβάλλον λέξεις, φράσεις, εικόνες, ιδέες, μελωδίες και ανέκδοτα, με ιδιαίτερο χαρακτηριστικό την έντονα καυστική σάτιρα, να μπορούν να εκληφθούν ως μιμίδια–memes (Dennett, 1990: 361-370). Τα στοιχεία αυτά τροποποιούνται και μεταδίδονται εκ νέου μέσω του προφορικού και γραπτού λόγου, αλλά και με τη συνεισφορά της μουσικής (Rickrolling¹⁸⁵) και γενικότερα των τεχνών και διαδίδονται από χρήστη σε χρήστη (Κατσαδώρος, 2013: 107). Η πιο συνηθισμένη πλέον μορφή του είδους είναι η επεξεργασμένη εικόνα ή φωτογραφία, η οποία συνοδεύεται από κάποια λεζάντα ή «μπαλονάκι», κατά την πρακτική των κόμικς. Η δύναμή τους κρύβεται στη χρήση της εικόνας, που στη σύγχρονη εποχή τείνει να υπερισχύει του κειμένου ή του λόγου. Κομβικό χαρακτηριστικό του είδους είναι η μίμηση και η αναπαραγωγή, καθώς και το ότι αποτελεί μια άτυπη μορφή επικοινωνίας (Νουνανάκη & Κατσαδώρος, 2019: 10).

Ένας πιο παιχνιδιάρικος τρόπος τρολαρίσματος αναδεικνύεται στο παράδειγμα που βρέθηκε από ένα νήμα «imgur.com» και παρουσιάζει ένα απλό «doppelgänger troll». Το τρολ αναζητά άτομα με το ίδιο όνομα στο Facebook, στη συνέχεια αναπαράγει την εικόνα προφίλ τους, την κάνει δική του και στέλνει ένα αίτημα φιλίας στο πρόσωπο του οποίου μιμείται την εικόνα.

Στην περίπτωση του τρολαρίσματος σωσιών (doppelgänger trolling), η προσαρμογή της ιδιαίτερης ταυτότητας γίνεται προκειμένου να παραστήσει τον στόχο του τρολαρίσματος. Η διαδικασία του συγκεκριμένου τρολαρίσματος ξεκινά με τη μίμηση της εικόνας του προφίλ του πραγματικού χρήστη και στη συνέχεια ακολουθεί η παρενόχλησή του με αιτήματα φιλίας. Η συγκεκριμένη ενέργεια, που είναι συχνό φαινόμενο στην πλατφόρμα του Facebook, περιγράφεται ως άμεση παραβίαση των όρων υπηρεσίας του (Karppi, 2013: 281).

Τέλος, το διαδικτυακό λεξικό «NetLingo» αναγνώρισε τέσσερις μορφές τρολαρίσματος: τρολάρισμα παιχνιδιού (playtime), τακτικής (tactical), στρατηγικής (strategy) και κυριαρχίας (domination) (Bishop, 2012: 207–216). Τα τρολ τακτικής είναι ηθοποιοί που παίζουν ένα απλό, σύντομο παιχνίδι. Αυτοί είναι σχετικά εύκολο να εντοπιστούν, επειδή η επίθεση ή η πρόκλησή τους

185. Η «γέννηση» του rickrolling ξεκίνησε όταν ένας φίλος έστειλε ένα σύνδεσμο (Link) που οδηγούσε φαινομενικά σε ένα συγκεκριμένο περιεχόμενο. Όταν όμως «κλίκαρες» τον σύνδεσμο, σε οδηγούσε στο τρέιλερ του μουσικού βίντεο του Rick Astley «Never Gonna Give You Up», τραγούδι που έγινε επιτυχία το 1987. Ακολούθησαν και άλλες παραλλαγές όπως το Trololo (η εκδοχή του Eduard Khill στο τραγούδι «I Am Glad Cause I'm Finally Returning Home»), το Barackroll, το duckroll από το 4chan και άλλα. Βλ. ενδεικτικά: Krappitz, 2012: 14.

είναι αρκετά φανερή και το πρόσωπο είναι αρκετά δισδιάστατο. Τα τρολ τακτικής είναι εκείνα που παίρνουν σοβαρότητα το τρολάρισμα, δημιουργώντας ένα αξιόπιστο πρόσωπο για να κερδίσουν την εμπιστοσύνη των άλλων και προκαλούν διαμάχες με ένα μοχθηρό τρόπο. Τα τρολ στρατηγικής παίρνουν πολύ σοβαρά το τρολάρισμα και αναπτύσσουν μια συνολική στρατηγική η οποία μπορεί να διαρκέσει μήνες ή και χρόνια. Τα τρολ κυριαρχίας αντίστροφα επεκτείνουν τη στρατηγική τους στη δημιουργία και τη λειτουργία λιστών αλληλογραφίας από φαινομενικά καλόπιστους χρήστες. Οι συγκεκριμένες λίστες, πιθανόν, θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από το δικαστικό σώμα κατά την κρίση ενός αδικήματος που διεξάγεται μέσω του τρολάρισματος (Bishop, 2012: 207–216).

iii. Στρατηγικές τρολάρισματος

Τα τρολ μπορούν να χρησιμοποιήσουν πολλαπλές στρατηγικές και υπάρχουν παραδείγματα στη βιβλιογραφία των διαφορετικών σχεδίων δράσης του τρολάρισματος.

Σε μια πιο πρόσφατη μελέτη, η Hardaker (2013: 58–86) εντόπισε έξι στρατηγικές που χρησιμοποιούν τα τρολ, αλλά αναγνώρισε επίσης ότι ο κατάλογος δεν εξαντλείται σε αυτές και ότι οι στρατηγικές ενδέχεται να μην είναι ακριβείς, επειδή εντοπίστηκαν από χρήστες του διαδικτύου και όχι από τα τρολ. Οι έξι στρατηγικές ήταν: α) η παρέκβαση, β) η υποκρισία, γ) η αντιπάθεια, δ) ο κίνδυνος, ε) το σοκ και στ) η επιθετικότητα. Συγκεκριμένα, με τη στρατηγική της παρέκβασης το τρολ αποσκοπεί στον εκτροχιασμό μιας συζήτησης από την πορεία της και τον κύριο σκοπό της, με την αποστολή ανεπιθύμητων μηνυμάτων ή την προσθήκη άσχετων θεμάτων στη συζήτηση. Η υποκρισία περιλαμβάνει την υπερβολική επικριτική και ανταγωνιστική στάση απέναντι στους άλλους, που είναι όμως προσποιητή, όπως για παράδειγμα η επίθεση στη γραμματική μιας ανάρτησης κάποιου χρήστη, μέσω μιας ανάρτησης που περιέχει τα γραμματικά λάθη του πρώτου (Jussinoja, 2018: 6-97). Το τρολάρισμα μέσω της αντιπάθειας «antipathy trolling» είναι μια στρατηγική εξαπάτησης και χειραγώγησης των άλλων για να ανταποκριθούν συναισθηματικά σε ένα ευαίσθητο και ανταγωνιστικό πλαίσιο που έχει δημιουργήσει το τρολ. Κομμάτι της υποκριτικής στρατηγικής είναι και το «endangerment trolling», μια στρατηγική εξαπάτησης και χειραγώγησης άλλων χρηστών μέσω διαφόρων συμβουλών ή πληροφοριών που δίνονται από το τρολ, οι οποίες, όμως, είναι λανθασμένες και μάλιστα δυνητικά επικίνδυνες, κάτι που συχνά οδηγεί τους άλλους χρήστες να παρεμβαίνουν για να προστατέψουν ανυποψίαστους χρήστες. Το σοκ ως στρατηγική συνίσταται στο να αναρτώνται ευαίσθητα και ακατάλληλα θέματα για ορισμένους χρήστες ή προσβλητικά σχόλια σχετικά με διαταραχές ή συναισθηματικές καταστάσεις. Η στρατηγική της επίθεσης (aggress) είναι μια απλή επίθεση ενάντια σε έναν στόχο χωρίς καμία δικαιολογία και σκοπός της είναι να αντιδράσει ο στόχος με επιθετικότητα. Όπως φαίνεται, οι στρατηγικές που βρίσκονται πιο κοντά στη συγκάλυψη βασίζονται στην επιρροή, στη φιλία και στην

εμπιστοσύνη, γενικά στην έννοια της προσέγγισης, ενώ όσες είναι εμφανείς βασίζονται στην επιθετικότητα και στο σοκ (Hardaker, 2013: 58–86).

Άλλες μελέτες έχουν εντοπίσει περισσότερες στρατηγικές. Ορισμένες από αυτές περιλαμβάνουν την επιτυχημένη και συγκεκριμένη εξαπάτηση. Τα τrol μπορούν να αναμειχθούν σε μια διαδικτυακή κοινότητα προσποιούμενα ότι είναι κάποιοι άλλοι και να λειτουργήσουν ανταγωνιστικά προς τους χρήστες (Coles & West, 2016: 233-244). Η στρατηγική της ανησυχίας στο τrolάρισμα (concern trolling) σύμφωνα με τον Shaw (2013: 93-106) είναι μια στρατηγική που καλύπτει τις προσπάθειες τrolαρίσματος μέσω του ψεύτικου ενδιαφέροντος για τους άλλους. Τα τrol μπορούν, επίσης, να χρησιμοποιήσουν μια στρατηγική όπου παρουσιάζουν τους εαυτούς τους ως θύματα, ώστε ο στόχος τους να επιδείξει επιθετικότητα και στη συνέχεια να παίξουν τα ίδια το ρόλο του θύματος (Hardaker, 2015: 201-229).

Η Phillips (2015: 124-144) πρόσθεσε στις επιθετικές στρατηγικές τη χρήση διακριτικών σημείων, όπως μια λέξη σηματοδότησης που λειτουργεί ως σύνθημα και προσκαλεί άλλα τrol να συμμετάσχουν και να επιτεθούν στον ίδιο στόχο, στρατηγική που και ο Synnott et al. (2017) αναγνώρισε, όταν την χρησιμοποίησε μια ομάδα τrol εναντίον του με τον όρο «shill»¹⁸⁶ να λειτουργεί ως σύνθημα, προτρέποντας πολλά περισσότερα τrol να συμμετάσχουν στη συζήτηση. Η Phillips (2011) προσθέτει και τη στρατηγική της επίθεσης καμικάζι στο Facebook, κατά την οποία τα τrol δημιουργούν ένα προφίλ για μια γρήγορη επίθεση προτού διαγραφεί από το Facebook. Σε μια άλλη μελέτη (McCann) σχετικά με τα τrol στο Twitter περιγράφεται μια απλή στρατηγική επίθεσης σε όποιον διαφωνούσε μαζί τους, παραβλέποντας τα πραγματικά γεγονότα και παρεμποδίζοντας τους χρήστες που συνέχισαν να τα παρουσιάζουν (Synnott et al., 2017: 1-3).

Σε περιπτώσεις όπου ο στόχος επιτίθεται, τα τrol βασίζονται στη στρατηγική του doxxing¹⁸⁷, είτε ως απειλή αποκάλυψης ιδιωτικών πληροφοριών των στόχων είτε ως διαρροή των πληροφοριών με σκοπό να προκαλέσουν βλάβη (Hardaker, 2015: 201-229). Η Puig Abril (2017: 53-69) διαπίστωσε στη μελέτη της ότι τα περισσότερα τrol δεν έκαναν άμεση επίθεση, αλλά χρησιμοποίησαν έμμεσες επιθέσεις με τη χρήση υπαινιγμών, γεγονός που καθιστά το τrolάρισμα επιτυχημένο ακόμη και χωρίς τη χρησιμοποίηση προσβλητικών εκφράσεων. Επιπλέον, υποδηλώνεται από τις έρευνες (Synnott et al., 2017: 1-38) ότι τα τrol προσπαθούν να αποφύγουν τον χαρακτηρισμό «trol», προκειμένου να κερδίσουν περισσότερη αξιοπιστία στη συμπεριφορά τους και να μην αντιμετωπίζονται ως τέτοια,

186. Όταν κάποιος εκπροσωπεί κάποιον άλλο εν αγνοία του.

187. Το Doxing (μερικές φορές γράφεται ως doxxing) είναι η πράξη της αποκάλυψης στοιχείων αναγνώρισης για κάποιον διαδικτυακό χρήστη, όπως το πραγματικό του όνομα, η διεύθυνση του σπιτιού, ο χώρος εργασίας, το τηλέφωνο, τα οικονομικά και άλλα προσωπικά στοιχεία. Αυτές οι πληροφορίες στη συνέχεια διανέμονται στο κοινό χωρίς την άδεια του θύματος. Βλ. ενδεικτικά: Douglas, 2016.

μολονότι η ποιοτική ανάλυση της γλώσσας που χρησιμοποιήθηκε για την επίτευξη του σκοπού τους έδειξε ότι ήταν απλώς ένας τρόπος να αποκρύψουν τις προθέσεις τρολαρίσματος.

Οι Jones και Pittman, μέσα από την έρευνά τους προτείνουν πέντε στρατηγικές κατά την παρουσίαση του εαυτού του τρολ στη διαπραγμάτευση μιας «στρατηγικής αλληλεπίδρασης» (Goffman, 1969: 1-10). Αυτές είναι: ο εκφοβισμός, η ικεσία, η ενσωμάτωση, η παραδειγματοποίηση και η αυτοπροβολή (Jones & Pittman, 1982: 231-262). Καθεμία από αυτές τις στρατηγικές μπορεί να χρησιμοποιηθεί είτε μόνη είτε σε συνδυασμό προκειμένου να επιτευχθούν οι επιθυμίες ενός ατόμου. Επομένως, ο ρόλος που παίζει κάποιος σε μια κοινότητα είναι βαθιά συνδεδεμένος με τις στρατηγικές που ακολουθεί στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις που δημιουργούνται μέσα στις κοινότητες.

Σύμφωνα με τον Bishop (2013: 28–48), το τρολάρισμα έχει τις εξής διαβαθμίσεις σε επίπεδο στρατηγικής. Το πρώτο επίπεδο, το «Trolling Magnitude 1», είναι ένα διαδικτυακό πείραγμα, τρολάρισμα που εκτελείται στιγμιαία και επιφέρει σε σύντομο διάστημα το αίσθημα της μετάνοιας. Αυτός ο τύπος κλασικού τρολαρίσματος που προσφέρει στο τρολ αλλά και στους άλλους γέλιο, απαντάται στο Yahoo Answers¹⁸⁸, όπου οι χρήστες διαμαρτύρονται ότι το τρολάρισμα δεν γίνεται όπως συνήθως. Το πιο παραγωγικό τρολ στο Yahoo Answers είναι γνωστό ως «Phil J», το οποίο πάντα πληγώνει τους ανθρώπους με τις άρρωστες ιστορίες του που συνήθως κλείνουν με τη φράση «... ήταν πολύ πιο ερωτικό από όσο περίμενα». Στη συγκεκριμένη κατηγορία ανώνυμου τρολαρίσματος βρίσκεται και η περίπτωση του τρολ Reece Messer που δημοσίευσε ένα tweet¹⁸⁹ για τον δύτη ολυμπιακού επιπέδου Tom Daley, λέγοντας ότι μη κερδίζοντας το μετάλλιο δυσαρέστησε τον πατέρα του. Ένα άλλο παράδειγμα ήταν εκείνο του Paul Chambers που δημοσίευσε ένα μήνυμα στο Twitter αστεϊευόμενος με το ότι, εάν ένα αεροδρόμιο δεν λειτουργεί, θα πρέπει να ανατινάσσεται.

Το δεύτερο επίπεδο, το «Trolling Magnitude 2» σχετίζεται με τη δολοπλοκία στο διαδίκτυο. Σε αυτή τη στρατηγική, το τρολάρισμα εκτελείται στιγμιαία, χωρίς όμως να υπάρχει το αίσθημα της μετάνοιας, αλλά αντίθετα η συνέχισή του. Δημοφιλείς «ανατρεπτικές» ιστοσελίδες, όπως το «Temple of the Screaming Electron» (www.totse.com), συχνά φιλοξενούν ανθρώπους που τις επισκέπτονται ώστε να ζητήσουν συμβουλές. Η τυπική απάντηση είναι «m/s» [δηλαδή δολοφονία (murder)/αυτοκτονία (suicide)] και μπορεί να προκύψει συζήτηση για το πώς να πραγματοποιηθεί η συγκεκριμένη ενέργεια. Στο ανώνυμο τρολάρισμα αυτής της κατηγορίας, ο χρήστης Liam Stacey δημοσίευσε ένα tweet χλευάζοντας το γεγονός ότι ο Fabrice Muamba, πρώην ποδοσφαιριστής, είχε καταρρεύσει με καρδιακή ανακοπή. Όταν άλλοι τον αμφισβήτησαν γι' αυτή του την ανάρτηση, έγινε

188. Το Yahoo Answers είναι μια διαδικτυακή κοινότητα ερωτήσεων και απαντήσεων όπου ο καθένας μπορεί να κάνει μια ερώτηση για οποιοδήποτε θέμα και να λάβει άμεσες απαντήσεις από πραγματικούς ανθρώπους, οι οποίοι με τη σειρά τους βαθμολογούνται ή ψηφίζονται. Βλ. ενδεικτικά: <https://www.dictionary.university/Yahoo%21%20Answers>.

189. Το Tweet είναι μια σύντομη παρατήρηση ή μια πληροφορία που δημοσιεύεται στο Twitter. Βλ. ενδεικτικά: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/tweet>.

υβριστικός δημοσιεύοντας ρατσιστικά σχόλια, πιθανότατα γνωρίζοντας ότι ήταν επιθετικός, χωρίς όμως να σταματήσει.

Το τρίτο επίπεδο, το «Trolling Magnitude 3», αφορά τη στρατηγική γύρω από τον διαδικτυακό εκφοβισμό (Cyberbullying). Παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του Jake Baker, φοιτητή στο Πανεπιστήμιο του Μίσιγκαν, ο οποίος δημοσίευσε μια ιστορία στο alt.sex.stories, που είχε γραφικές απεικονίσεις βιασμού και δολοφονίας μιας γυναίκας, συμμαθήτριάς του κατά τα λεγόμενά του. Με τον Καναδό φίλο του Arthour Gonda μοιράζονταν υβριστικές δημοσιεύσεις σχετικά με γυναίκες που δεν γνώριζαν τίποτε για το γεγονός. Το άτομο που ήταν «θύμα», η Jane Doe, γνώριζε μόνο ότι είχαν ασκηθεί κατηγορίες εναντίον του Baker.

Το τέταρτο επίπεδο, το «Trolling Magnitude 4», αναφέρεται στη διαδικτυακή κυριαρχία με στοχοποίηση ενός ή περισσότερων ατόμων. Η «περίπτωση του ηλεκτρονικού εραστή» ήταν μία από τις πιο τεκμηριωμένες μορφές του cyberhickery¹⁹⁰. Ο Αλέξανδρος ήταν ψυχίατρος από τη Νέα Υόρκη και γράφτηκε σε ένα χώρο συζήτησης (chatroom) με το όνομα Joan. Έπεισε τις γυναίκες ότι ήταν γυναίκα και εκείνες «ανοίχτηκαν» σε αυτόν, φτάνοντας στο σημείο να κάνουν λεσβιακό cybersex. Ο Αλέξανδρος, με τη διαδικτυακή ταυτότητα «Joan», παρουσιαζόταν ως ανάπηρος, αλλά όταν αναγκάστηκε να συναντηθεί με τις γυναίκες με τις οποίες συνομιλούσε, αποκαλύφθηκε η πραγματική του ταυτότητα (Bishop, 2013: 28-48).

Όμως, σύμφωνα με έρευνα των Harris et al. (1986: 252–265), την οποία επέκτειναν οι Culpeper et al. (2003: 1562-1565), ανάλογες στρατηγικές αναπτύσσουν και οι χρήστες οι οποίοι υφίστανται τρολάρισμα για την αντιμετώπισή του, τέτοιες όπως η αποδοχή και άμυνα, η άμυνα και προσβολή, ή ακόμα και αποδοχή, άμυνα και προσβολή.

Σύμφωνα με τους Herring et al. (2002: 371-384), τα τρολ αναπτύσσουν μια στρατηγική κατά την οποία αρχικά προσποιούνται ότι είναι ένας κανονικός χρήστης που μοιράζεται τα ίδια ενδιαφέροντα με την κοινότητα και τους υπόλοιπους χρήστες. Στη συνέχεια, χρησιμοποιούν ένα «δόλωμα», προκαλώντας άλλους χρήστες να συμμετάσχουν σε μία μάταιη συζήτηση.

Όπως γίνεται φανερό από τα παραπάνω, οι συμπεριφορές και οι στρατηγικές τρολάρισματος ποικίλλουν ανάλογα με το πλαίσιο, την τακτική, τα κίνητρα και τις επιπτώσεις (Bishop, 2012: 207–216).

190. Το Cyberhickery σημαίνει μια δραστηριότητα στο διαδίκτυο που περιλαμβάνει εξελιγμένη, εντατική και μακροχρόνια κακοποίηση ενός ατόμου ή μιας ομάδας. Κάποιοι το θεωρούν ένα είδος τρολάρισματος, ενώ άλλοι το συγκρίνουν με τον διαδικτυακό εκφοβισμό ή τη διαδικτυακή καταδίωξη. Βλ. ενδεικτικά: <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=cyberhickery>.

iv. Σύνδεση σύγχρονου τρολαρίσματος με ιστορικές προσωπικότητες

Κάποιοι μελετητές των τρολ βρίσκουν ομοιότητες και διασυνδέσεις μεταξύ των σύγχρονων τρολ όχι μόνο με μυθολογικές αλλά και με ιστορικές προσωπικότητες. Σύμφωνα με τον Stefan Krappitz, το τρολάρισμα (όπως άλλωστε και το αρχέτυπο του κατεργάρη που συνδέεται με τα τρολ) προϋπήρχε του διαδικτύου. Για τον συγκεκριμένο ερευνητή, χαρακτηριστικά παραδείγματα προδιαδικτυακού τρολαρίσματος αποτελούν ο Σωκράτης (469 π.Χ–399 π.Χ) ο Διογένης ο Σινοπεύς (γύρω στο 400 π.Χ – 323 π.Χ) και ο Σοπενχάουερ (22/2/1788 – 21/9/1860).

Ο Σωκράτης θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως τρολ της προδιαδικτυακής εποχής με τη λογική ότι δεν γνωρίζουμε αν η (μαιευτική) μέθοδος που χρησιμοποιούσε ήταν για προσωπική διασκέδαση ή αν όντως προσπαθούσε να αποκαλύπτει τα λάθη των συνομιλητών του. Επιπλέον, η αρχαιοελληνική αγορά ήταν το μέρος όπου ο λαός συγκεντρωνόταν και συζητούσε και παρομοίως σήμερα το διαδίκτυο αποτελεί έναν χώρο που συγκεντρώνει πλήθος ανθρώπων που συζητούν και ανταλλάσσουν απόψεις (Krappitz, 2012: 24-26).

Επιπλέον, τα τρολ της σημερινής εποχής δείχνουν προθυμία να ευθυγραμμιστούν με τη ρητορική της αντίθεσης υιοθετώντας σωκρατικές μεθόδους. Ο συντάκτης του λήμματος «Σωκράτης» στην Εγκυκλοπαίδεια Dramatica, αναφέρει ότι «ο Σωκράτης ήταν ένας διάσημος IRL troll της αρχαιότητας» και ότι στην Ελλάδα εφευρέθηκε η πρώτη καταγεγραμμένη τεχνική τρολαρίσματος που έθεσε τα θεμέλια της επιστήμης του «lulz», επιπλέον ότι «ο Σωκράτης θεωρείται γενικά ο πιο ενοχλητικός άνθρωπος στην ιστορία» (Phillips, 2015: 160-161). Κατά τον ίδιο, η δήλωση αυτή αποδεικνύεται με την παράθεση ενός αποσπάσματος από την *Απολογία* στην οποία ο Σωκράτης διακηρύσσει: «εγώ είμαι αυτή η αλογόμυγα που ο θεός έχει προσκολλήσει στο κράτος και όλη την ημέρα και σε όλα τα μέρη βρίσκεται πάντα από πάνω σας, σας προκαλώ και σας κατηγορώ». Η σύνδεση με το τρολάρισμα επισημαίνεται από τον ισχυρισμό της Phillips ότι μέσω αυτού του αποσπάσματος «ο Σωκράτης ερμηνεύει το τρολάρισμα». Στη συνέχεια, η Phillips εξηγεί τη γνωστή «Socratic Method of Trolling», η οποία βασίζεται στο γνωστό πρότυπο τρολαρίσματος meme, αναφέροντας: «κάντε μια σειρά από ερωτήσεις για οποιοδήποτε θέμα ακόμα κι αν κανείς δεν ενδιαφέρεται, να είστε κατάφορα συγκαταβατικοί ενώ υποκρίνεστε ότι συμφωνείτε, υπονομεύστε το θύμα σας με τη λογική, προσποιηθείτε την αντικειμενικότητα και την άγνοια, τοποθετηθείτε για ένα θέμα χρησιμοποιώντας μια ακραία θέση (batshit) με στόχο το lulz και το χρηματικό κέρδος» (Phillips, 2015: 160-161).

Όπως αναφέρει η Phillips, τα τρολ έχουν την τάση να θεωρούν το Σωκράτη ως «έναν απ' αυτούς». Αλλά ακόμη και για όσους είναι πιστοί στην ιδέα ότι ο Σωκράτης ήταν πράγματι «διάσημο IRL τρολ των πρώτων διαδικτύων», το γεγονός ότι τα τρολ επέλεξαν ως πνευματική μασκότ μία από τις πιο εκλεπτυσμένες και φετιχιστικές μορφές της δυτικής παράδοσης, της οποίας η ρητορική μέθοδος

διδάσκεται σε κάθε προπτυχιακό κολέγιο στις Ηνωμένες Πολιτείες, είναι σημαντική από μόνη της (Phillips, 2015: 160-161).

Ο κυνικός φιλόσοφος¹⁹¹ Διογένης θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως τρολ, διότι ο τρόπος ζωής του συνάδει με την κουλτούρα των σημερινών τρολ. Ο Διογένης ζούσε και συμπεριφερόταν με εκκεντρικό τρόπο θέλοντας να προκαλέσει τα καθιερωμένα ήθη και τις αξίες, όπως αντίστοιχα τα σημερινά (διαδικτυακά) τρολ θέλουν να προκαλούν αντιδράσεις (Krappitz, 2012: 24-26). Η φράση του Διογένη «Ιδού! Σας έφερα έναν άνθρωπο» ειπώθηκε στην Ακαδημία του Πλάτωνα ενώ κρατούσε μία κότα που προηγουμένως είχε ξεπουπουλιάσει και με αυτό τον τρόπο θέλησε να «τρολάρει», θα λέγαμε σήμερα, τη στάση του Πλάτωνα που υιοθέτησε τον ορισμό του Σωκράτη για τον άνθρωπο ως «ζώο δίποδο άπτερο» (Krappitz, 2012: 24-26).

Άλλη μία περίπτωση προδιαδικτυακού τρολαρίσματος αποτελεί σύμφωνα με την Phillips κατά πολύ μεταγενέστερος του Σωκράτη και του Διογένη δυτικός φιλόσοφος Σοπενχάουερ. Η τέχνη της διαμάχης του Άρθουρ Σοπενχάουερ¹⁹² θεωρείται από αρκετά τρολ ως πρότυπο σύγχρονου τρολαρίσματος. Η συγκεκριμένη τεχνική, η οποία επίσης μεταφράζεται ως «Η τέχνη της ύπαρξης του Δικαιώματος», ενσωματώνεται τέλεια στη μέθοδο τρολαρίσματος που χρησιμοποιούν πολλά τρολ. Οι ισχυρισμοί του Σοπενχάουερ ανάγονται σε, αλλά και διευρύνουν, μια καθιερωμένη ρητορική παράδοση, την αριστοτελική λογική¹⁹³ (Phillips, 2015: 158-162).

Η διαλεκτική του Σοπενχάουερ αναφέρει «την τέχνη της αμφισβήτησης» και μάλιστα την αμφισβήτηση που εκδηλώνεται «κατά τέτοιο τρόπο ώστε να διατηρούμε την άποψή μας, είτε είναι σωστή είτε λανθασμένη» (Schopenhauer, 1896)¹⁹⁴. Για να κερδίσει κάποιος μια διαφωνία, ή ίσως με μια πιο κατάλληλη διατύπωση, για να νικήσει τον αντίπαλό του, μια στρατηγική είναι να μεταφέρει το επιχείρημα του αντιπάλου του «πέρα από τα φυσικά όρια» (Schopenhauer, 1896). Ένας άλλος τρόπος

191. Οι κυνικοί φιλόσοφοι ήταν πνευματικοί απόγονοι του Σωκράτη. Όντας αντισυμβατικοί, ταξίδευαν και περιπλανιόντουσαν στους δρόμους των πόλεων ντυμένοι φτωχικά, ζούσαν σε πιθάρια ή βράχους και ήταν προκλητικοί τόσο στον λόγο όσο και στα έργα τους. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Διογένη, κυρίου εκπροσώπου των κυνικών φιλοσόφων, ο οποίος κυκλοφορούσε στους δρόμους της Αθήνας κρατώντας φανάρι και έχοντας συντροφιά έναν σκύλο, αναζητώντας τον άνθρωπο, όπως έλεγε, υπονοώντας την ποιοτική έννοια της λέξης. Βλ. ενδεικτικά: Παπαδοπούλου, 2017: 4· Lang, 2017: 188.

192. Ο Άρθουρ Σοπενχάουερ, ή Arthur Schopenhauer, είναι Γερμανός φιλόσοφος (1788- 1860), ιδεαλιστής, συνεχιστής, κατά τα λεγόμενά του, του Καντ και λάτρης του «θείου», όπως τον αποκαλούσε, Πλάτωνα. Βλ. ενδεικτικά: Wicks, 2003.

193. Ο Αριστοτέλης στην Κλασική Ελλάδα είναι ο πρώτος που επινοεί τη Λογική. Κατά τον Αριστοτέλη η Λογική, δεν έχει κάποιο συγκεκριμένο αντικείμενο μελέτης, όμως καθορίζει ένα σύνολο κανόνων, καθολικής ισχύος, άρρηκτα συνδεδεμένων με τη φιλοσοφική δραστηριότητα, θεμελιώνοντας τρόπους για κατάλληλους συλλογισμούς που οδηγούν στην «ορθή ή λογική σκέψη». Βλ. ενδεικτικά: Σταμούλης, 2019: 13. Για τον Αριστοτέλη, υπάρχει στενή σχέση γλώσσας και πραγματικότητας: η σωστή χρήση της γλώσσας αντανάκλα τη σωστή λειτουργία της σκέψης, και η σωστή λειτουργία της σκέψης αποκαλύπτει στοιχεία για την αντικειμενική δομή του κόσμου. Βλ. ενδεικτικά: Κάλφας, 2015: 1.

194. Όπως εξηγεί ο Schopenhauer, η πραγματική σημασία οποιουδήποτε πράγματος και αυτό που πραγματικά αισθάνεται κάποιος είναι λιγότερο σημαντικό από την ικανότητα ενός ατόμου να κερδίσει μια συγκεκριμένη διαφωνία. Με άλλα λόγια, η αλήθεια είναι ωραία, αλλά η νίκη είναι καλύτερη (Phillips, 2015: 158-162).

είναι να προκαλεί σκόπιμα τον θυμό του αντιπάλου «αναγκάζοντάς τον να επαναλαμβάνει μια αδικία ή να ασκεί κάποιου είδους στρεψοδικία και γενικά να είναι αυθάδης» (Schopenhauer, 1896), με το δεδομένο ότι ένας οργισμένος αντίπαλος είναι συχνά ένας αδύναμος και ως εκ τούτου ασήμαντος αντίπαλος.

Επιδεικνύοντας μια συμπεριφορά που προσομοιάζει σε τρολ, ο Σοπενχάουερ παροτρύνει τους αναγνώστες του να προκαλέσουν οποιαδήποτε αντίδραση του αντιπάλου, αφού ο θυμός σχεδόν πάντα δείχνει ανασφάλεια και επομένως οδηγεί σε διαλεκτική αδυναμία. Ο στόχος είναι να επιδιώξουν με όσο γίνεται πιο θεμιτό τρόπο προσωπικά τρολαρίσματα.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η Phillips μέσα από το βιβλίο της *This is why we can't have nice things: Mapping the relationship between online trolling and mainstream culture* (2015) (Αυτός είναι ο λόγος που δεν μπορούμε να έχουμε ωραία πράγματα: Χαρτογράφηση της σχέσης μεταξύ του διαδικτυακού τρολαρίσματος και της κυρίαρχης κουλτούρας), ισχυρίζεται ότι η αμφιλεγόμενη τέχνη του Άρθουρ Σοπενχάουερ θεωρείται από πολλά τρολ ως πρότυπο του σύγχρονου τρολαρίσματος. Ως εκ τούτου, τα σύγχρονα τρολ υιοθετούν στρατηγικές δανεισμένες από τη θεωρία του Σοπενχάουερ, οι οποίες έχουν ως στόχο τους την επιτυχημένη έκβαση του τρολαρίσματος που κάθε φορά εκείνα πραγματοποιούν. Η συγκεκριμένη τεχνική του Σοπενχάουερ, που χρησιμοποιείται από αρκετά τρολ, είναι τέλεια ενσωματωμένη στη μέθοδο τρολαρίσματος, καθώς τα τρολ εκμεταλλεύονται προς όφελός τους τον θυμό που εκείνα δημιουργούν στα θύματά τους με σκοπό τη διαλεκτική τους αδυναμία (Phillips, 2015: 158-162).

v. Συμπεράσματα

Όπως διαπιστώνεται από τη συγκεκριμένη ενότητα, το τρολάρισμα μπορεί να πραγματοποιηθεί με διάφορους τρόπους ώστε η πραγματική πρόθεση και τα κίνητρό του να μην είναι προφανή. Επιπλέον, διαπιστώνεται ότι υπάρχουν αρκετές μορφές τρολαρίσματος όπως τα: flaming trolling, kudos trolling, spam trolling, gender trolling, οργανωμένο τρολάρισμα, RIP trolling, Facebook trolling, Wikipedia trolling, κοινωνικό και πολιτικό τρολάρισμα, meme trolling, τρολάρισμα παιχνιδιού (playtime), τακτικής (tactical), στρατηγικής (strategy) και κυριαρχίας (domination). Επιπρόσθετα, τα τρολ μπορούν να χρησιμοποιήσουν πολλαπλές στρατηγικές και διαφορετικά σχέδια δράσης κατά τη διεξαγωγή του τρολαρίσματος όπως: την αποδοχή και άμυνα, την άμυνα και προσβολή, ή ακόμα και την αποδοχή, άμυνα και προσβολή, την προσποίηση, την παρέκβαση, την υποκρισία, την αντιπάθεια, τον κίνδυνο, το σοκ και την επιθετικότητα, την επιτυχημένη και συγκεκαλυμμένη εξαπάτηση, την ανησυχία, την εκπροσώπηση άλλου, την επίθεση καμικάζι, το doxxing, τον εκφοβισμό, την ικεσία, την ενσωμάτωση, την παραδειγματοποίηση και την αυτοπροβολή, το διαδικτυακό πείραγμα, τη δολοπλοκία, τον διαδικτυακό εκφοβισμό και τη διαδικτυακή κυριαρχία.

Ορισμένες μορφές τρολαρίσματος καθώς και οι στρατηγικές τρολαρίσματος χρησιμοποιούνται με ενδεχόμενο σκοπό τη χειραγώγηση της γνώμης ή κρύβουν κοινωνικά και πολιτικά κίνητρα, άλλες απλώς γίνονται με σκοπό την ανάρτηση ανεπιθύμητων μηνυμάτων, την έκφραση μισογυνισμού, άλλες πιθανόν δημιουργούνται αυθόρμητα και άλλες οργανωμένα.

Συνεπώς, όλα τα τρολ δεν υιοθετούν τις ίδιες συμπεριφορές, αφού ορισμένα τρολαρίσματα είναι επιθετικά ή έχουν σκοπό να προκαλέσουν και να επιπλήξουν, περιλαμβάνουν εχθρότητα και τη χρήση προσβλητικής γλώσσας, ενώ άλλα εκφράζουν απλώς τη διαφωνία, τις διαφορετικές απόψεις των τρολ με καυστική σάτιρα και χιούμορ, όπως έκαναν ο Σωκράτης με τη μαιευτική του μέθοδο, ο Κυνικός φιλόσοφος Διογένης και ο νεότερος δυτικός φιλόσοφος Σοπενχάουερ.

3.4. Αίτια – Συνέπειες – Αντιμετώπιση τρολαρίσματος

i. Αίτια

Έχει αναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο πως η εξέλιξη του τρολαρίσματος είναι διαφορετική για κάθε άτομο. Ορισμένα από τα τρολ εφάρμοζαν την ίδια τακτική για πολλά χρόνια, μερικά ξεκίνησαν μάλλον ως ακίνδυνα, αλλά κατέληξαν να είναι πολύ επιβλαβή, ενώ άλλα ξεκίνησαν να είναι κακόβουλα, αλλά κατέληξαν να είναι αβλαβή. Υπάρχουν επίσης τρολ που προσκλήθηκαν σε ομάδες τρολαρίσματος, όπου η συμπεριφορά τους έγινε πιο σοβαρή λόγω της πίεσης των ομοτίμων αλλά και των ομαδικών κανόνων. Ακόμη, το τρολάρισμα συχνά ξεκινά από έναν διαδικτυακό χώρο και στη συνέχεια μετακινείται σε κάποιον άλλο, είτε λόγω απαγόρευσης, είτε επειδή τα τρολ θέλουν να επεκτείνουν το τρολάρισμά τους. Ωστόσο, κάποια τρολ παραμένουν στον ίδιο χώρο καθ' όλη τη διάρκεια που διενεργούσαν το τρολάρισμα και κάποια άλλα χρησιμοποιώντας και τον ίδιο χαρακτήρα.

Τα τρολ στοχεύουν συνήθως άτομα ή ομάδες για διάφορους λόγους οι οποίοι επηρεάζουν τη συμπεριφορά και τα όρια των τρολ. Ως λόγοι που οδηγούν κάποιον χρήστη του διαδικτύου στο τρολάρισμα συχνά αναφέρονται οι εξής: η διέξοδος που δεν υπάρχει στην πραγματική ζωή, η πλήξη, η απογοήτευση, η ιδιότυπη αίσθηση του χιούμορ, η γοητεία που δημιουργείται από την αίσθηση της επικινδυνότητας και ταυτόχρονα της απαγόρευσης. Ειδικότερα, μάλιστα, τα νέα τρολ βρίσκονται σε ένα στάδιο προσανατολισμού, όπου αρχίζουν να πειραματίζονται με το τρολάρισμα και βαθμιαία ανακαλύπτουν την προτιμώμενη γι' αυτούς συμπεριφορά και πλατφόρμα. Ελάχιστα τρολ, παρόλο που αρχικά ίσως είναι ενθουσιασμένα, σταματούν μέσα στον πρώτο χρόνο, επειδή μπορούν να δουν τις αρνητικές πτυχές του τρολαρίσματος ή έχουν καλύτερα πράγματα να κάνουν. Όσα δεν βλέπουν τα αρνητικά αποτελέσματα ή τα αγνοούν, είναι εκείνα τα τρολ που έχουν ανάγκη τα στοιχεία του τρολαρίσματος, τα οποία πιθανόν απουσιάζουν από την πραγματική τους ζωή (Jussinoja, 2018: 39-87).

Πολλές μελέτες έχουν υπογραμμίσει ως αιτία τρολαρίσματος τα αρνητικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, ιδιαίτερα τον σαδισμό και την ψυχοπάθεια (Buckels et al., 2014: 97-102· Sest & March, 2017: 69-72), αλλά αυτές οι μελέτες διεξήχθησαν με γενικότερες έρευνες και όχι με συνεντεύξεις από τα ίδια τα τρολ. Η Phillips (2011), η οποία συνεργάστηκε εκτενώς με τα τρολ, δεν είχε δηλώσει ότι είναι ψυχοπαθείς ή σαδιστές. Περιέγραψε τα τρολ ως ευχάριστους και κανονικούς ανθρώπους, που έτυχε να ασχοληθούν με το τρολάρισμα. Τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας προσεγγίζουν εκείνα των Craker και March (2016: 79-84), οι οποίοι είχαν προτείνει ότι ο καλύτερος προγνωστικός παράγοντας του τρολαρίσματος θα μπορούσε να είναι τα κοινωνικά κίνητρα και όχι η προσωπικότητα.

Γενικότερα, πάντως, οι μεταβλητές της προσωπικότητας έχει σημειωθεί ότι παίζουν ρόλο στο τρολάρισμα, με μερικούς ερευνητές (Suler, 2004· Buckels et al., 2014· Bishop, 2013b) να σημειώνουν ότι τα τρολ μπορεί να παρουσιάζουν μια «σκοτεινή τετράδα», ψυχοπάθειας, σαδισμού μακιαβελισμού και ναρκισσισμού ή διαφορετικά να εμφανίζουν συμπτώματα διαταραχών προσωπικότητας (Suler, 2004: 321–326· Buckels et al., 2014· Bishop, 2013b: 28–48). Εκτός από τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας ή τους παράγοντες κατάστασης που συμβάλλουν στην ενθάρρυνση, έχει επίσης αποδειχθεί ότι τα τρολ υποκινούνται από περιστασιακούς παράγοντες, όπως η πλήξη, η αναζήτηση προσοχής, η εκδίκηση και η αντίληψη των στόχων τους ή των διαδικτυακών χώρων ως πηγές ψυχαγωγίας (Shachaf & Hara, 2010: 357–370).

Επίσης, υπάρχουν μελέτες που έχουν ασχοληθεί με τους στόχους των τρολ και τους λόγους για τους οποίους κάποιες ομάδες ή μεμονωμένα άτομα αποτέλεσαν στόχους τρολαρίσματος. Από τις μελέτες αυτές προκύπτει η σημαντική παρατήρηση ότι τα τρολ στοχοποιούν στιγματισμένες ομάδες (μειονότητες) από μίσος, επειδή είναι διαφορετικές από τις δικές τους (Herring et al., 2002: 371-384).

Ορισμένα τρολ έχουν ισχυριστεί ότι η ανωνυμία είναι ένας βασικός παράγοντας που προκαλεί την απόκλιση ενός ατόμου από την πραγματική του ταυτότητα μέσω της παραποίησης, της υπερβολής ή της παράλειψης πληροφοριών για τον εαυτό του (Noonan, 1998: 143-168· Cinnirella & Green, 2007: 2011-2025). Με βάση αυτό τον ισχυρισμό, κάποιοι μελετητές έχουν προτείνει ότι τα πραγματικά ονόματα και τα ψευδώνυμα μπορούν να συμβάλλουν στην προώθηση της εμπιστοσύνης, της συνεργασίας και της υπευθυνότητας (Millen & Patterson, 2003: 1-2), ενώ η ανωνυμία μπορεί να καθιστά την επικοινωνία απρόσωπη και να υπονομεύει την αξιοπιστία (Hiltz et al., 1986: 95-104· Rains, 2007: 100-125), με αποτέλεσμα να οδηγείται κάποιος χρήστης ευκολότερα στο τρολάρισμα, άρα η ανωνυμία μπορεί να λειτουργεί τόσο ως αιτία όσο και ως κίνητρο τρολαρίσματος.

Διαφορετικοί, βέβαια, φαίνεται να είναι οι λόγοι τρολαρίσματος που αφορούν την κατηγορία των κοινωνικών και πολιτικών τρολ (Wilson, Fuller & McCrea, 2013). Συγκεκριμένα, τα τρολ με κοινωνικό κίνητρο περιλαμβάνουν εκείνους που επιδιώκουν την αυτοεκτίμησή τους (Downing, 2009:

293-320· Krappitz, 2012: 7-63), ή όσους ασχολούνται με κοινωνικές διαπραγματεύσεις σχετικά με την ισότητα ή τα κοινοτικά όρια (Downing, 2009: 293-320). Τα πολιτικά τρολ αντιπροσωπεύουν μια μορφή ιδεολογικού τρολ. Οι τακτικές στο πολιτικό τρολάρισμα (political trolling) ποικίλλουν από το οπαδικό δόλωμα των ιδεολογικών αντιπάλων σε επιχειρήματα, όπως στα φόρουμ ειδήσεων και τις παρατηρήσεις (Suhay, 2013), στις συντονισμένες προσπάθειες για αποστολή ανεπιθύμητης αλληλογραφίας ή τον κατακλυσμό των διαδικτυακών πλατφορμών μέσω δημοσίων διαδηλώσεων, όπως σε περιπτώσεις του πίνακα σχολίων της Ομοσπονδιακής Επιτροπής Επικοινωνιών [FCC] με στόχο την αλλαγή της στάσης ουδετερότητας στο διαδίκτυο (Casti, 2014) ή την εκστρατεία Di-Ba¹⁹⁵ (Sonnad, 2016).

Σύμφωνα με τον Burroughs, διάφοροι μελετητές παρακολούθησαν πολιτικούς συγγραφείς που απευθύνονταν στον Πρόεδρο Ομπάμα (Burroughs, 2012: 258-273), και οι δηλώσεις τους σχετιζόνταν με το κίνημα Occupy (Holmes, 2013: 152-167) ή την ταραχή στο Λονδίνο το 2011 (McCosker & Johns, 2013: 170-190), και δημιουργούσαν συζητήσεις σχετικά με λανθάνοντα κοινωνικά ζητήματα όπως η φυλή (Higgin, 2013: 133-148), η ηλικία (Gorton & Garde-Hansen, 2013: 288-302), το φύλο (Massanari, 2015: 329-346) και η σεξουαλικότητα (Gorton & Garde-Hansen, 2013: 288-302· Massanari, 2015: 329-346).

Σε σχέση με τις αιτίες που προκαλούν ή ωθούν στο τρολάρισμα, εκτός από τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των τρολ, είναι επίσης ενδιαφέρον να κατανοήσουμε τους παράγοντες παρακίνησης που οδηγούν τα άτομα να ασχοληθούν με διάφορες συμπεριφορές τρολάρισματος στο Facebook. Σε γενικές γραμμές, τα κίνητρα για τη συμμετοχή σε οποιαδήποτε συμπεριφορά καθορίζονται από τα αποτελέσματα των εκάστοτε συμπεριφορών και τα άτομα λογικά παρακινούνται να συμμετέχουν σε συμπεριφορές που παρέχουν αποτελέσματα με προσωπική ανταμοιβή (Deci & Ryan, 2000: 227–268). Έτσι, η κατανόηση των ανταμοιβών που αποτιμώνται από τα άτομα που ασχολούνται με συμπεριφορές τρολάρισματος αποτελεί κομβικό σημείο ως προς τη βαθύτερη κατανόηση του τι προκαλεί τους ανθρώπους να τρολάρουν. Δεδομένου ότι η επιτυχία των συμπεριφορών τρολάρισματος εξαρτάται από την αλληλεπίδραση με άλλους, γίνεται κατανοητό πως και η κοινωνική αλληλεπίδραση της συμπεριφοράς τρολάρισματος μπορεί να αποτελέσει σημαντική κινητήρια συνιστώσα. Συνοπτικά, τα άτομα που συμμετέχουν σε συμπεριφορές τρολάρισματος στο Facebook χαρακτηρίζονται από έλλειψη ενσυναίσθησης και καλοσύνης, απολαμβάνουν τη θλίψη των άλλων (όπως υποδηλώνουν τα υψηλά επίπεδα σαδισμού και ψυχοπάθειας, που αναφέρθηκαν

195. Στις 20 Ιανουαρίου 2016, χιλιάδες Κινέζοι χρήστες του διαδικτύου κλιμάκωσαν το «Great Firewall» της χώρας και πλημμύρισαν τη σελίδα του νέου ηγέτη της Ταϊβάν στο Facebook, δημοσιεύοντας μηνύματα ανεξαρτησίας κατά της Ταϊβάν. Ως η πρώτη μεγάλης κλίμακας προσπάθεια παράκαμψης του ψηφιακού εδάφους, που δημιουργήθηκε από το Μεγάλο Τείχος προστασίας, αυτή η εκστρατεία, γνωστή ως «Diba Expedition» (DE), προσέλκυσε μεγάλη προσοχή στα μέσα ενημέρωσης και θεωρήθηκε ως συλλογικό διαδικτυακό τρολάρισμα (COT). Βλ. σχετικά: Sanfilippo, Yang & Fichman, 2017a: 1802-1809.

πρωτύτερα) και οδηγούνται από την απόκτηση αρνητικής δύναμης και επιρροής σε άλλους, όπως υποδεικνύεται από τα υψηλά επίπεδα αρνητικής κοινωνικής ισχύος. Είναι σημαντικό ότι τα αποτελέσματα δείχνουν ότι τα τρολ είναι άτομα που χρησιμοποιούν το Facebook ως μέσο για να ικανοποιήσουν την επιθυμία τους για αρνητική κοινωνική δύναμη δημιουργώντας κοινωνικό χάος και αρνητικές διαπροσωπικές αλληλεπιδράσεις (Craker & March, 2016: 79-84).

Ως λόγος, γενικότερα, τρολαρίσματος αναφέρεται η αιτιολογημένη ή αναίτια πρόθεση των τρολ για παρενόχληση. Οι παραβιάσεις των ορίων (Kollock & Smith, 1995) διασαλεύονται από τη συζήτηση, η οποία βγαίνει εσκεμμένα εκτός θέματος, έως τη μαζική αποστολή αλληλογραφίας με σκοπό την προσωπική παρενόχληση. Η τελευταία περίπτωση μάλιστα δεν είναι ασυνήθιστη, καθώς οι δράστες αισθάνονται ανεπηρέαστοι από την τιμωρία, δηλαδή αόρατοι, άτρωτοι και σε ορισμένες περιπτώσεις, ανώνυμοι, μην έχοντας τίποτα για να αλιευθεί εις βάρος τους (Donath, 1996: 227-230).

Συμπεράσματα

Ανακεφαλαιώνοντας, παρατηρούμε ότι τα αίτια του τρολαρίσματος είναι αρκετά και σχετίζονται άμεσα και με τα κίνητρα και τις μορφές του φαινομένου, όπως αυτές έχουν αναλυθεί στο συγκεκριμένο κεφάλαιο. Για παράδειγμα, τα κίνητρα ενός πολιτικού τρολ δεν είναι τα ίδια με εκείνα ενός Rip τρολ ή ενός kudos τρολ και ούτω καθεξής.

Σε γενικές γραμμές, τα πιο βασικά αίτια τρολάρισματος είναι τα εξής: η ανωνυμία και η ευκολία δημιουργίας εικονικών ταυτοτήτων, η ηλικία, η διέξοδος που δεν υπάρχει στην πραγματική ζωή, η πλήξη, η απογοήτευση, η ιδιότυπη αίσθηση του χιούμορ, η γοητεία που δημιουργείται από την αίσθηση της επικινδυνότητας και ταυτόχρονα της απαγόρευσης, η αναζήτηση προσοχής, η εκδίκηση και η αντίληψη των στόχων ή των διαδικτυακών χώρων ως πηγές ψυχαγωγίας, το φύλο, η σεξουαλικότητα, η κοινωνική αλληλεπίδραση που δημιουργεί η συμπεριφορά τρολαρίσματος, η έλλειψη ενσυναίσθησης και καλοσύνης των τρολ, το παιχνίδι αλλιώς το κυβερνοπέιραγμα ή το κυβερνοτρολάρισμα, η διαδικτυακή απάτη, ο διαδικτυακός εκφοβισμός, η στοχοποίηση ενός ή περισσότερων συγκεκριμένων ατόμων και η αιτιολογημένη ή αναίτια πρόθεση των τρολ για παρενόχληση.

Τέλος, τα κίνητρα του τρολαρίσματος έχουν συνδεθεί άμεσα και με αρνητικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, όπως: ο σαδισμός (η απόλαυση lulz, δηλαδή, μέσα από τη θλίψη των άλλων χρηστών του διαδικτύου) και η ψυχοπάθεια σε αρκετά μεγάλο βαθμό και ο μακιαβελισμός και ο ναρκισσισμός σε μικρότερο.

ii. Συνέπειες

Το τρολάρισμα ως φαινόμενο έχει πάρει τεράστιες διαστάσεις κυρίως εξαιτίας των συνεπειών του για τα θύματά του, αλλά αρκετές φορές και για τους θύτες, δηλαδή τα ίδια τα τρολ. Οι συνέπειες

του τρολαρίσματος ποικίλουν ανάλογα το είδος του τρολαρίσματος που διενεργείται κάθε φορά από τα τρολ τα οποία είναι κάθε φορά διαφορετικοί χρήστες του διαδικτύου άρα και ξεχωριστές προσωπικότητες. Επίσης, οι συνέπειες του τρολαρίσματος δεν αφορούν μόνο μεμονωμένους χρήστες αλλά και διαδικτυακές κοινότητες.

Το τρολάρισμα, ισχυρίζεται ο Binns, ενδέχεται να έχει σοβαρές συνέπειες τόσο για τους δράστες όσο και για τα θύματα τέτοιων συμπεριφορών, όχι μόνο στους διαδικτυακούς τους χώρους αλλά και στην καθημερινή τους ζωή (Binns, 2012: 547-562). Οι δράσεις των τρολ θεωρήθηκε ότι βλάπτουν την κοινότητα στην οποία «κατοικούν» (Shachaf & Hara, 2010: 357-370). Σύμφωνα, μάλιστα, με τον Puig Abril (2017: 53-69), τα τρολ ειδικά στο Twitter μπορεί να είναι επιζήμια για συζητήσεις σχετικά με αμφιλεγόμενα θέματα, επειδή είναι σε θέση να σταματούν και να αποτρέπουν μελλοντικές συζητήσεις.

Γενικά, η παρουσία των τρολ μπορεί να μετατρέψει ένα διαδικτυακό χώρο σε εχθρικό περιβάλλον, ειδικά για τα νέα μέλη, και μπορεί να οδηγήσει μέχρι και στην κατάργηση των κανόνων της πολιτισμένης συμπεριφοράς (Coles & West, 2016a: 233-244). Ως συνέπεια, τα υψηλά επίπεδα εξαπάτησης από τρολ σε μια ομάδα μπορεί να προκαλέσουν την ευαισθητοποίηση της ομάδας για το τρολάρισμα, ακόμη και την απόρριψη των ειλικρινών ερωτήσεων των μελών του τρολαρίσματος. Για τα νέα μέλη, ειδικά η απόρριψη και η στοχοποίησή τους ως τρολ μπορεί να προκαλέσει βλάβη στη διαδικτυακή τους φήμη.

Τα τρολ που στοχεύουν ομάδες υποστήριξης και δημιουργούν συναισθηματικές ιστορίες μπορούν να προσελκύσουν συναισθηματικά άλλα μέλη και να καταστρέψουν την εμπιστοσύνη μέσα στην κοινότητα. Η εμπιστοσύνη είναι ζωτικής σημασίας για τους ανθρώπους που ασχολούνται με ευαίσθητα ζητήματα, αλλά ένα τρολ μπορεί να προκαλέσει μακροχρόνια προβλήματα σε αυτές τις κοινότητες (Pulman & Taylor, 2012: 1-11)

Σύμφωνα με τον Griffiths, ως συνέπειες του φαινομένου του τρολαρίσματος, όσοι χρήστες είχαν δεχτεί επίθεση (περίπου το ένα τρίτο από αυτούς) ανέφεραν ότι έχασαν την εμπιστοσύνη τους και αισθάνθηκαν εξαπατημένοι. Σχεδόν οι μισοί από αυτούς κράτησαν τις επιθέσεις που δέχθηκαν μυστικές, εξαιτίας της πεποίθησης ότι δεν είχαν κανέναν που θα μπορούσαν να μιλήσουν γι' αυτό το περιστατικό (Griffiths, 2014). Στο βιβλίο του, ο Griffiths (2014: 85-87) διαπίστωσε επίσης ότι οι άνθρωποι που βίωσαν το τρολάρισμα είχαν αρνητική σχέση με την αυτοεκτίμησή τους λόγω των επιθέσεων των τρολ. Επίσης, τα θύματα του τρολαρίσματος μπορούν να αντιμετωπίσουν τη δημόσια αμηχανία σε μια διαδικτυακή κοινότητα που έχει τρολαριστεί και μπορούν ακόμη και να χλευαστούν από άλλα μέλη τρολ (Hardaker, 2015: 201-229). Οι ψυχολογικές επιπτώσεις που αντιμετωπίζουν όσοι έχουν τρολαριστεί διαδικτυακά, είναι παρόμοιες με τις αιτίες παρενόχλησης εκτός διαδικτύου (Craker & March, 2016: 79-84).

Σύμφωνα με τους Coles και West (2016a: 233-244), το τρολάρισμα μπορεί να οδηγήσει τα θύματα ακόμη και σε τάσεις αυτοκτονίας. Υπάρχουν έφηβοι, οι οποίοι σε ακραίες περιπτώσεις έχουν διαπράξει αυτοκτονία (Cambria et al., 2010: 1-11). Ωστόσο, η Jane (2015: 65-87) έγραψε ότι, παρ' όλο που οι εκθέσεις των μέσων ενημέρωσης έχουν κατηγορήσει αποκλειστικά τον ηλεκτρονικό εκφοβισμό (Cyberbullying) σε περιπτώσεις αυτοκτονίας, είναι σύνθετα ζητήματα και πιθανότατα να προκαλούνται από πολλούς και διαφορετικούς παράγοντες (Jussinoja, 2018: 42).

Το 2006, ένας Αμερικανός ονόματι Mitchell Henderson αυτοκτόνησε με το τουφέκι των γονιών του. Η οικογένεια και οι φίλοι του Henderson δημοσίευσαν δεκάδες συλλυπητήρια μηνύματα στη σελίδα του στο MySpace, την οποία κάποιος ακολούθησε στη συνέχεια στο My Death Space. Κάποιος που βρήκε τη σελίδα του Henderson στο My Death Space, παρατήρησε ένα μήνυμα γραμμένο με τη μορφή ποιήματος ελεύθερου στίχου, επαινώντας την επιλογή του να αυτοκτονήσει. Σύμφωνα με την ανάρτηση, ο Henderson ήταν «ένας ήρωας» για την απόφαση που πήρε να αυτοκτονήσει με πυροβολισμό. Προφανώς, διασκεδάζοντας από αυτή τη μη προγραμματισμένη έκρηξη θλίψης, ο My Death Spacelurker¹⁹⁶ δημοσίευσε τη σελίδα στο 4chan's/b/board. Ένας αμέτρητος αριθμός τρολ διασκεδάζαν με την υπόθεση Henderson, ανακαλύπτοντας τελικά ότι δύο μέρες πριν το θάνατό του, ο Henderson είχε χάσει το iPod του (Phillips, 2015: 43-45). Το αν ο Henderson έχασε ή όχι το iPod του συνέβαλε πράγματι στην απόφασή του να αυτοκτονήσει, πιθανόν δεν είναι ανεξάρτητο από τα υποκείμενα ψυχολογικά ζητήματά του, αλλά τα τρολ πλαισίωσαν το θάνατό του ως το έσχατο παράδειγμα των «πρώτων παγκόσμιων προβλημάτων» εξαιτίας του υπέρμετρου καταναλωτισμού, προκαλώντας τον λεγόμενο «ηθικό πανικό».

Το ενδιαφέρον των τρολ για τις αυτοκτονίες ολοένα και αυξάνεται, ειδικά όταν το θύμα είναι νέος, λευκός και προφανώς προνομιούχος, «ένας ήρωας» (η φράση με την οποία έγινε γνωστή η υπόθεση Henderson). Η οικογένεια του Henderson έγινε δευτερεύων στόχος των τρολ. Τις επόμενες μέρες του θανάτου του, τα τρολ πραγματοποίησαν συνομιλίες στη σελίδα του Henderson στο MySpace, δημοσιοποίησαν τις προσωπικές πληροφορίες των γονιών του online και δημοσίευσαν στο /b/ του 4 chan δεκάδες φωτογραφίες, που έδειχναν επιπλέοντα iPods και ζόμπι. Μερικοί ανώνυμοι ανέβασαν ακόμη και μια εικόνα ενός iPod που «ξεκουράζεται» στην επιτύμβια πλάκα του Henderson, μια εικόνα που τρολαρίστηκε αρκετά (Schwartz, 2008).

Παρόμοιες συμπεριφορές εκτυλίχθηκαν στη Βρετανία και την Αυστραλία. Και οι δύο χώρες βιώνουν τη δική τους ανησυχία, όσον αφορά θανάτων τέτοιου είδους. Στη Μεγάλη Βρετανία, βρέθηκε το σώμα της Chelsea King, μιας όμορφης έφηβης, λευκής, από το San Diego. Στην πόλη των King, χιλιάδες εθελοντές αναζητούσαν στην κομητεία του Σαν Ντιέγκο τη νεαρή κοπέλα και οι αρχές της

196. Οι «Lurkers» είναι χρήστες του διαδικτύου που περιμένουν να βρουν την κατάλληλη στιγμή για να επιτεθούν διαδικτυακά. Βλ. σχετικά (Κεφάλαιο 4.3, Ενότητα: ii. Usenet, σ. 415).

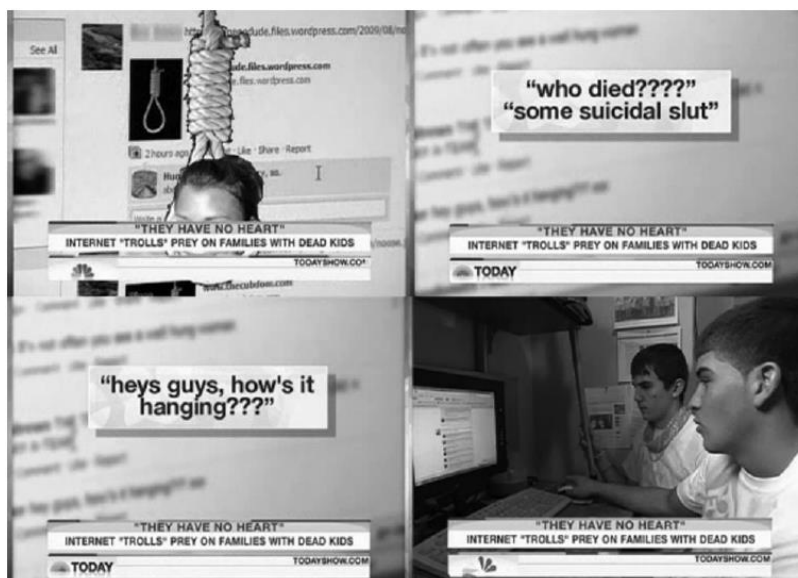
κοινότητας οργάνωσαν ολονυχτίες με κεριά και προσευχή (Scabner, 2010). Στο διαδίκτυο, χρήστες από ολόκληρη τη χώρα οι οποίοι επιθυμούσαν την ανεύρεση της Chelsea, χρησιμοποίησαν την πλατφόρμα κοινωνικής δικτύωσης του Facebook για να εκφράσουν τη συμπάθειά τους για την χαμένη κοπέλα, να βοηθήσουν και να ενθαρρύνουν την προσπάθεια αναζήτησης. Η σελίδα «Chelsea's Light», η οποία δημιουργήθηκε από την οικογένεια King σχεδόν αμέσως μετά την εξαφάνιση της Chelsea, συγκέντρωσε πάνω από ογδόντα χιλιάδες μέλη μέσα σε τρεις ημέρες (<https://www.facebook.com/chelseaslight>) ενώ ανεπίσημες σελίδες, όπως «Help find Chelsea King: Missing California Teen» (Scabner, 2010) δεκάδες χιλιάδες επιπλέον θαυμαστές και μέλη της ομάδας, η συντριπτική πλειονότητα των οποίων δεν είχε συναντήσει ποτέ την King, αλλά παρ' όλα αυτά αισθάνθηκε συνδεδεμένη με την υπόθεση.

Στη συνέχεια, την 1η Μαρτίου, ο τριάνταχρονος John Gardener III κατηγορήθηκε ως ύποπτος για το βιασμό και τη δολοφονία της Chelsea King, καθώς και για τη δολοφονία του δεκατετράχρονου Amber Du Bois, ενός μαθητή γυμνασίου που εξαφανίστηκε το 2009 (Goldman, 2010). Μόλις οι ειδήσεις ανακοινώθηκαν, οι χρήστες του Facebook άρχισαν να δημιουργούν πολλές σελίδες RIP για την Chelsea King και τον Amber DuBois, προκαλώντας έναν καταγισμό τρολαρίσματος. Λίγο αργότερα, ένας άντρας από το Σαν Ντιέγκο ονόματι Mike McMullen δημιούργησε τη σελίδα «I Bet a Pickle Can Get More Fans than Chelsea King» στην οποία ανέρτησε μια γελοιογραφία με ένα συνοφρυωμένο τουρσί ντυμένο με εσώρουχα, να κρατά μια φωτογραφία (επεξεργασμένη μέσω του προγράμματος Photoshop) του κεφαλιού της Chelsea. Φυσικά, σχεδόν αμέσως υπήρξε δημόσια κατακραυγή προς υπεράσπιση της μνήμης της Chelsea King.

Συμπερασματικά, η δέσμευση των τρολ με τις πιο οδυνηρές ή με άλλο τρόπο πιο ανατρεπτικές πτυχές μιας συγκεκριμένης τραγωδίας υπογραμμίζει την τάση των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης να επικεντρώνονται στις πιο έντονες και πιο ενοχλητικές πτυχές μιας συγκεκριμένης τραγωδίας. Τα τρολ μπόρεσαν να εκμεταλλευτούν ορισμένες λεπτομέρειες, επειδή αυτές ήταν οι λεπτομέρειες που τα μέσα ενημέρωσης επέλεξαν να παρουσιάσουν. Στην περίπτωση της Chelsea King, τα τρολ επικεντρώθηκαν στους βαθμούς της, τις εξωσχολικές δραστηριότητές της, το θρησκευτικό προσανατολισμό της, αυτό που φορούσε κατά τη στιγμή του θανάτου της, την ποινική και ψυχολογική ιστορία του δολοφόνου της, πώς οι φίλοι της αντέδρασαν με το θάνατό της στο Facebook, πώς οι φίλοι της αντέδρασαν στη σελίδα Pickle στο Facebook, τις προσωπικές της φωτογραφίες (μία από τις οποίες χρησιμοποιήθηκε για την εικόνα του προφίλ της σελίδας Pickle) και εν κατακλείδι, οτιδήποτε ανέφεραν τα μέσα ενημέρωσης (Phillips, 2015: 97-98). Συνεπώς, ειδικά το ενδιαφέρον των τρολ για τέτοιες οριακές καταστάσεις προσωπικών ή συλλογικών τραγωδιών αναδεικνύει ως συνέπεια του τρολαρίσματος τη δημοσιοποίηση προσωπικών δεδομένων των θυμάτων, των οικογενειών τους και όλων των εμπλεκόμενων με τις υποθέσεις αυτές.

Προσθήκη στον ηθικό πανικό που περιβάλλει τον κυβερνοεκφοβισμό (Cyberbullying) ήταν η όλο και πιο δημοφιλής τάση δημιουργίας σελίδων μνήμης στο Facebook για τους εκλιπόντες, μια τάση που οδήγησε σε μια απότομη ανησυχία στις συμπεριφορές τρολαρίσματος. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Μεγάλη Βρετανία αγκάλιασαν αυτή την τάση, επιρρίπτοντας ευθύνες στα τρολ με αναρτήσεις στο Facebook. Το 2010, στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Μεγάλη Βρετανία, αυτοκτόνησαν σχεδόν δώδεκα έφηβοι (όλοι τους ήταν λευκοί), ομοφυλόφιλοι ή άλλοι κοινωνικά απομονωμένοι. Λαμβάνοντας υπόψη το κοινό νήμα των κοινωνικών Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, η αναδυόμενη αφήγηση και ο επακόλουθος ηθικός πανικός, αναφέρθηκε ως κυβερνοεκφοβισμός (cyberbullying), που σχετίζεται με τον λόγο για τον οποίο οι λευκοί έφηβοι πέθαναν (Hudson, 2010). Τα αμερικανικά Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης εξακολουθούσαν να αναφέρονται στον όρο «κυβερνοεκφοβισμός» (cyberbullying), αλλά σε πολλές περιπτώσεις αυτό έφερε στο προσκήνιο την έννοια του τρολαρίσματος, μεγιστοποιώντας την οργή του αναγνώστη και καταδικάζοντας συγχρόνως τα τρολ.

Άλλη μία περίπτωση που αναδεικνύει το μέγεθος των συνεπειών που μπορεί να έχει το τρολάρισμα, είναι η περίπτωση της Alexis Pilkington. Το «The Today Show» κάλυψε το θάνατο της Alexis Pilkington. Η Lexi, μια δεκαεπτάχρονη λευκή μαθήτρια γυμνασίου από το Long Island, απαγχονίστηκε τον Μάρτιο του 2010. Λόγω εν μέρει μιας φήμης ότι η Lexi είχε πέσει θύμα διαδικτυακού εκφοβισμού (cyberbullying) (μια φήμη που οι γονείς της αρνήθηκαν) και ότι ο θάνατός της ήταν αποτέλεσμα ασφυξίας (μια φήμη πιθανότατα ξεκίνησε από τα τρολ), τα τρολ κατέβασαν την επίσημη σελίδα μνήμης της και δημιούργησαν αρκετές δικές τους σελίδες, εκ των οποίων η μια είχε τον τίτλο «Η Alexis Pilkington κρεμάστηκε εκεί!». Σε απάντηση, το «The Today Show» έπαιξε ένα μέρος συνεντεύξεων με τους γονείς της, οικογενειακά βίντεο της Lexi κατά τη διάρκεια ευτυχισμένων στιγμών, και διακηρύξεις αμερικανικής εφηβικής ομορφιάς, τα οποία ήταν ανάμεσα σε εικόνες και δηλώσεις που δημοσιεύτηκαν από τρολ, συμπεριλαμβανομένου ενός στιγμιότυπου από το «Η Alexis Pilkington κρεμάστηκε εκεί!», καθώς και μια συνοδευτική εικόνα του κεφαλιού της Lexi (Martinez, 2010). Αργότερα, τρεις φίλοι της Lexi διάβασαν μια σειρά από σχόλια μίσους σε μία από τις σελίδες μνήμης της Lexi, τις οποίες οι παραγωγοί διαμόρφωσαν για το ακροατήριό τους (Εικόνα 1). Προς το τέλος της παρουσίασης, ο δημοσιογράφος Jeff Rossen αναρωτιόταν τί είδους άνθρωποι θα ασχολούνταν με τέτοιες συμπεριφορές (Phillips, 2015: 116-117).

Εικόνα 11. «They Have No Heart» (Phillips, 2015: 117).

Ο Thompson (2013) μίλησε για ένα περιστατικό στο οποίο μια μαθήτρια γυμνασίου αυτοκτόνησε μετά από μια φωτογραφία που κυκλοφόρησε στο διαδίκτυο λόγω του βιασμού που υπέστη. Μετά την αυτοκτονία της, τα διαδικτυακά τρολ πλημμύρισαν τη σελίδα μνήμης της στο Facebook και δημοσίευσαν αστεία ανέκδοτα για το θάνατό της (Thompson, 2013). Αυτή η μορφή τρολαρίσματος είναι γνωστή ως RIP trolling. Οι ηθικοί αυτουργοί υποβάλλουν υποτιμητικά σχόλια και εικόνες σε μια σελίδα μνήμης ή σε ένα τμήμα σχολιασμού ενός αποθανόντος (Phillips, 2011· Zezulka, Seigfried-Spellar, 2016: 7-21).

Παρόμοια περιστατικά τρολαρίσματος εξελίχθηκαν στη Βρετανία και την Αυστραλία, όπου και στις δύο χώρες υπήρξε αύξηση θανάτων. Στη Μεγάλη Βρετανία, την ίδια ημέρα που βρέθηκε το σώμα της Chelsea King, οι ειδήσεις ανέφεραν ότι ο παρουσιαστής του BBC Kristian Digby πέθανε κατά τη διάρκεια ενός ερωτικού παιχνιδιού (Daily mail, 2010). Ο θάνατος του Digby έδωσε νέα ζωή σε οργανωμένες επιθέσεις εναντίον της βρετανικής τηλεοπτικής προσωπικότητας Jade Goody, της οποίας η συνεχιζόμενη και δημόσια μάχη με τον καρκίνο (την οποία τελικά έχασε στις 22 Μαρτίου) ενέπνευσε ολόκληρο το βρετανικό τρολάρισμα (Phillips, 2015: 98-99). Στην Αυστραλία, ο οκτάχρονος Trinity Bates και ο δωδεκάχρονος Elliot Fletcher δολοφονήθηκαν σχεδόν ταυτόχρονα. Όπως και τα τρολ της Αμερικής, έτσι και τα τρολ της Βρετανίας απέστειλαν επιθέσεις στα αυστραλιανά μέσα ενημέρωσης μέσω του Facebook. Σε αντίθεση με τα αμερικανικά δελτία ειδήσεων, τα οποία συγχρόνως συνέκριναν τον διαδικτυακό εκφοβισμό (cyberbullying) με το τρολάρισμα, οι Αυστραλοί μπλόγκερ, οι δημοσιογράφοι και ακόμη και οι αρχές επιβολής του νόμου γνώριζαν τι ακριβώς αντιμετώπιζαν και παρεμπιπτόντως ήταν το πρώτο έθνος που θέσπισε τιμωρία έναντι των συμπεριφορών του τρολαρίσματος. Η περίπτωση του Paul Bradley Hampson το 2010, γνωστού και ως

Dale Angerer, απεικόνιζε μια εικόνα ενός ανδρικού μορίου σε μια φωτογραφία του Trinity Bates. Η εικόνα δημοσιεύτηκε από τον ίδιο στη σελίδα μνήμης του Bates στο Facebook, ανάμεσα σε άλλες αισχρότητες που δημοσιεύθηκαν στη σελίδα του Eliot Fletcher. Τελικά, ο ίδιος συνελήφθη για παιδική πορνογραφία (Keim, 2011).

Παρά τις νομικές παρεμβάσεις, τα Αυστραλιανά τρολ άρχισαν γρήγορα να μοιράζονται στόχους με τα τρολ της Αμερικής. Από τα τέλη Φεβρουαρίου και μετά, τα τρολ της Αμερικής ήταν εξίσου πιθανό να επιτεθούν σε σελίδες μνήμης της Αυστραλίας, καθώς οι Αυστραλοί έπρεπε να επιτεθούν σε αμερικανικές σελίδες. Όποια και αν είναι η εθνικότητα ενός τρολ, οι λίστες των φίλων θα έπρεπε να καλύπτονται με προσκλήσεις σε σελίδες RIP και ομάδες, οι οποίες θα προωθούνταν στην αλυσίδα φίλων των φίλων και στους φίλους αυτών των φίλων, προβάλλοντας έτσι την τοπική τραγωδία σε ένα εκτεταμένο κοινό (Phillips, 2015: 98-100).

Τα τρολ μπορούν, επίσης, να προκαλέσουν σημαντικά νομικά προβλήματα σε ιστότοπους. Το περιοδικό «Ιδέες Γάμου» απειλήθηκε πολλές φορές με νομικές ενέργειες, ως αποτέλεσμα των συκοφαντικών προσβολών των χρηστών που δέχεται η επιχείρηση, παρόλο που δεν χρειάστηκε ποτέ να καλέσουν τους δικηγόρους τους (συνέντευξη της διαχειρίστριας James Payne, 17 Μαΐου 2011). Το περιοδικό «Εσείς και ο γάμος σας» είχε παρόμοια προβλήματα, αλλά αρνήθηκε να πει πόσο συχνά έπρεπε να καλέσουν τους δικηγόρους τους (συνέντευξη από την web editor Helen Young, 12 Μαΐου 2011).

Τα επιβλαβή αποτελέσματα του τρολαρίσματος δεν περιορίζονται μόνο στην ευημερία των ατόμων ή των κοινοτήτων, αλλά προκαλούν και οικονομικές επιπτώσεις στις επιχειρήσεις. Τα περιοδικά που έχουν διαδικτυακές κοινότητες ενδιαφέρονται για τη διατήρηση της κατάλληλης ατμόσφαιρας του ονόματος της εταιρίας και της κοινότητάς τους για τους αναγνώστες τους, αλλά ακόμη και λίγα τρολ μπορούν να την επηρεάσουν και να την καταστήσουν λιγότερο ελκυστική στους τακτικούς επισκέπτες (Binns, 2012: 547-562).

Οι ιστότοποι ειδήσεων αντιμετωπίζουν επίσης τα ίδια προβλήματα. Τα τρολ μπορούν να προκαλέσουν βλάβη στους χρήστες. Για την ιστοσελίδα, ως συνέπεια, η δυσφήμιση και η αυξημένη χρήση του χρόνου διαγραφής ανεπιθύμητων μηνυμάτων αποτελεί καταστροφή ή απώλεια συνδρομητών (Turner, 2010). Η παρουσία των τρολ, ωστόσο, δεν είναι πάντα κακή για τις ιστοσελίδες ειδήσεων. Σύμφωνα με τους Coles και West (2016b: 44-53), οι MacKinnon και Zuckerman (2012: 14-24) έγραψαν ότι τα τρολ που έχουν δημιουργήσει με επιτυχία διαμάχες σε ένα διαδικτυακό τμήμα εφημερίδων μπορούν να αυξήσουν την κυκλοφορία και να δημιουργήσουν περισσότερα έσοδα για τον ιστότοπο ειδήσεων.

Τέλος, όσον αφορά τις ενότητες σχολίων, η αποφυγή των αρνητικών επιπτώσεων του τρολαρίσματος, μπορεί να είναι αδύνατη και αναπόφευκτη επιλογή. Ο Sindorf (2013: 194-211)

αναφέρεται σε μια περίπτωση, όπου μια ηλεκτρονική εφημερίδα έκλεισε τη λειτουργία σχολιασμού της λόγω της επιτιδευμένης ευγένειας των χρηστών της, οδηγώντας πολλούς αναγνώστες να διαφωνήσουν, θεωρώντας ότι εναντιώνεται στην ελεύθερη δημόσια έκφραση.

Η Coleman εφιστά την προσοχή στις προσωπικές συνέπειες που προκαλεί το τρολάρισμα λέγοντας ότι συνεπάγεται την «απογοητευτική φήμη» και ότι «αποκαλύπτει ταπεινωτικές ή προσωπικές πληροφορίες» (2013: 3-4). Αυτό παρουσιάζεται στην περίπτωση του Hal Turner και του Aaron Barr, δύο γνωστά θύματα του τρολάρισματος. Στην περίπτωση του Turner το τρολάρισμα είχε αρνητικά αποτελέσματα τόσο στη διαδικτυακή όσο και στην πραγματική ζωή, χάνοντας τη ραδιοφωνική εκπομπή του και σταματώντας τη δημοσίευση στο διαδίκτυο. Επιπλέον, χακάροντας οι Αώνυμοι τους ιδιωτικούς του διακομιστές αποκάλυψαν ότι υπηρετούσε ως πληροφοριοδότης του FBI, και έτσι καταστράφηκε το όνομά του «μέσα στη λευκή εθνικιστική σκηνή» (Valentova, 2015: 44-70).

Το τρολάρισμα μπορεί επίσης να έχει επιζήμιες συνέπειες για τα ίδια τα τρολ, εφόσον μπορεί μερικές φορές να περάσει τη λεπτή διαχωριστική γραμμή της κακής και της παράνομης συμπεριφοράς. Υπάρχουν και αρκετές περιπτώσεις όπου τα τρολ οδηγήθηκαν στο δικαστήριο και στη φυλακή (Morris, 2011· Lumsden & Morgan, 2012: 1-14). Τα τρολ μπορεί να τιμωρηθούν με σκληρές ποινές, όπως σε μια περίπτωση που αναφέρεται στη μελέτη του Bishop (2012b: 207-216), όπου ένα τρολ καταδικάστηκε σε τετραετή φυλάκιση, επειδή ο δικαστής ήθελε να δώσει ένα παράδειγμα που θα λειτουργούσε ως αποτρεπτικός παράγοντας για άλλα τρολ.

Τα τρολ μπορούν επίσης να οδηγηθούν σε προβλήματα από τα τακτικά μέλη της κοινότητας. Ο Bergstrom (2011) παρουσίασε μια περίπτωση όπου ένα τρολ, που προποιοούνταν για δύο χρόνια στην πλατφόρμα του Reddit ότι ήταν ένας ηλικιωμένος άνδρας, τελικά αποκαλύφθηκε ότι το προφίλ του ήταν πλαστό. Το τρολ στη συνέχεια επιπλήχθηκε δημόσια από άλλα μέλη του ιστότοπου Reddit. Άλλη μία περίπτωση κατά την οποία αποδεικνύεται πως οι αρνητικές συνέπειες του τρολάρισματος μπορούν να πλήξουν και τα ίδια τα τρολ είναι η εξής: το 2010, η έντεκα ετών Jessi Slaughter (με το όνομα Jessica Leonhardt) βρέθηκε στη μέση μιας πανίσχυρης καταιγίδας «lulz». Η Slaughter, αυτο-ονομαζόμενη «Scene Kid» (δηλαδή άτομο που αγκαλιάζει οποιεσδήποτε υπόγειες «σκηνές», συνήθως μουσικές), κατηγορήθηκε ότι κοιμήθηκε με τον τραγουδιστή της αγαπημένης της μπάντας electro/crunk/ post-hardcore¹⁹⁷. Σε απάντησή της, η Slaughter δημοσίευσε ένα προκλητικό βίντεο που απευθυνόταν στους ‘εχθρούς’ (haters) της στο YouTube¹⁹⁸. Μερικοί ανώνυμοι βρήκαν το βίντεο διασκεδαστικό και το δημοσίευσαν στο /b/ του 4chan. Τις επόμενες ημέρες, οι anonπς πλημμύρισαν τα διάφορα προφίλ των κοινωνικών μέσων της Slaughter με παρενοχλητικά μηνύματα. Πήραν επίσης τον αριθμό τηλεφώνου και τη διεύθυνση των γονιών της και άρχισαν να τους κατακλύζουν με άσεμνα μηνύματα και

197. Βλ. σχετικά: <https://knowyourmeme.com/memes/events/jessi-slaughter-cyberbullying-controversy>.

198. Βλ. σχετικά: https://www.youtube.com/watch?v=ajwoXsen6MI&ab_channel=PaulJohnson.

τηλεφωνήματα. Η Jessi Slaughter ήταν η περίπτωση μιας αναγνωρίσιμης εντεκάχρονης έφηβης στην ιστοσελίδα Stickman¹⁹⁹ μεταξύ των διαφόρων χρηστών του ιστότοπου. Συχνά «ανέβαζε» στο διαδίκτυο προκλητικές φωτογραφίες και απειλητικά και υβριστικά σχόλια προς χρήστες που σχολίαζαν αρνητικά τα βίντεο που αναρτούσε. Όταν οι 4chan είδαν τα βίντεό της, την τρόλαραν όχι μόνο διαδικτυακά, αλλά διέδωσαν το πραγματικό της όνομα, τη διεύθυνσή της, καθώς και συνδέσμους όλων των προφίλ της στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (social (digital natives) media). Ενώ κάποια στιγμή έχασαν το ενδιαφέρον τους για εκείνη, η ίδια ανάρτησε νέο βίντεο, όπου ο πατέρας της απειλούσε τα τrol με παράλογους ισχυρισμούς. Αργότερα σε επόμενο βίντεο, η ίδια έκλαιγε και ανέφερε ότι έχει καταστραφεί η ζωή της, ενώ παράλληλα ο πατέρας της συγκρουόταν εκ νέου με τα τrol. Το συγκεκριμένο περιστατικό αποκαλύπτει την αναγκαιότητα επίβλεψης των παιδιών από τους γονείς, όσον αφορά τη σωστή χρήση του διαδικτύου (Krappitz, 2012: 34-36).

Οι επιθέσεις των τrol σε δημοσιογράφους (σε προσωπικό ή μη προσωπικό επίπεδο) είναι συχνή και με μεγάλη ένταση, καθώς ασκείται συνεχώς κριτική στο έργο τους (Rifkind, 2010). Οι προσωπικές επιθέσεις εναντίον δημοσιογράφων αφορούν και ορισμένους εκδότες. Η Georgina Henry, συντάκτρια των Ελεύθερων Σχολίων των Guardian, περιέγραψε τη δυσaréσκεια της κατάχρησης ενός πυρήνα τακτικών Χακτιβιστών ιδιαίτερα προς τις γυναίκες συγγραφείς (Stabe, 2007).

Οι αντιδράσεις των διαδικτυακών ομάδων παρενόχλησης και διατάραξης αφορούσε την ένταση ανάμεσα στις αξίες της ελευθερίας και της ατομικής ελευθερίας της έκφρασης, αφενός, και αφετέρου των κοινοτικών αξιών για το καλό της ομάδας. Το διαδίκτυο είναι ένα νέο σύνορο απαλλαγμένο από κανόνες. Αν και οι περισσότεροι βλέπουν την ελευθερία του λόγου ως χαρακτηριστικό της δημοκρατίας (Ess, 1996: 197-230), κάποιες συζητήσεις φθάνουν μέχρι να υποστηρίξουν μέχρι και την αναρχία του διαδικτύου (Barlow, 1996). Μια άλλη άποψη για την ελευθερία του λόγου, αντίθετα, αναγνωρίζει ότι τα λιγότερο εξουσιοδοτημένα, από διαχειριστές ιστοσελίδων, άτομα μπορεί να απαιτήσουν περιορισμούς, ώστε τα δικαιώματά τους στην ομιλία να διατηρηθούν και για το καλό της κοινότητας στο σύνολό της (Ellsworth, 1989: 271-297· Ess, 1996: 197-230· Herring, 1996b: 113-145, 1999: 151-167· Reid, 1999: 107-133). Η βιβλιογραφία σχετικά με τη διαδικτυακή παρενόχληση υπογραμμίζει την ένταση ανάμεσα στις κοινοτικές αξίες και εκείνες που σχετίζονται με την ελευθερία, καθώς η παρενόχληση συχνά δημιουργείται σε χώρους γνωστούς για την ελευθερία τους, την έλλειψη επίκρισης και τον πειραματικό χαρακτήρα (Brail, 1996: 141-157· Dibbell, 1993· Reid, 1999: 107-133). Η Herring κάνει μια σαφή σύνδεση μεταξύ της διαδικτυακής παρενόχλησης και των αξιών της ελευθερίας σε μια μελέτη για την παρενόχληση των φύλων, σημειώνοντας ότι «αυτή η “ρητορική της παρενόχλησης”

199. Stickman: Ιστοσελίδα κοινωνικής δικτύωσης με έμφαση στο οπτικοακουστικό περιεχόμενο και το βιντεοσάτ. Ανέστειλε τη λειτουργία της στις αρχές του 2013. Βλ. σχετικά: Krappitz, 2012: 34-36.

θεωρείται ζωτικής σημασίας για τις αρχές της ελευθερίας της έκφρασης, κατασκευάζοντας την αντίσταση των γυναικών ως “λογοκρισία” (Reid, 1999: 151).

Σε διαδικτυακές κοινότητες, η αντικοινωνική συμπεριφορά, όπως το τρολάρισμα, διακόπτει την επικοινωνιακή συζήτηση. Καθώς οι διαδικτυακές συζητήσεις γίνονται όλο και περισσότερο μέρος των καθημερινών μας αλληλεπιδράσεων (Diakopoulos & Mor Naaman, 2011: 1-10), η αντικοινωνική συμπεριφορά όπως το τρολάρισμα (Hardaker, 2010: 215-242· Kayany, 1998: 714-733), η παρενόχληση και ο εκφοβισμός (Slonje, Smith & Fris'eN, 2013: 1-6) προκαλούν αυξανόμενη ανησυχία. Η αντικοινωνική συμπεριφορά όχι μόνο οδηγεί σε σημαντική συναισθηματική δυσφορία (Akbulut, Sahin & Eristi, 2010: 192-201· Raskauskas & Stoltz, 2007: 564–575), αλλά μπορεί επίσης να οδηγήσει σε παρενόχληση εκτός διαδικτύου και απειλές βίας (Wiener, 1998: 905-939). Επιπλέον, μια τέτοια συμπεριφορά περιλαμβάνει ένα σημαντικό μέρος της δραστηριότητας των χρηστών σε πολλούς ιστότοπους (Cheng, Danescu-Niculescu-Mizil & Leskovec, 2015: 61-69· Diakopoulos & Naaman, 2011: 1-10· Gardiner, Mansfield, Anderson, Holder, Louter & Ulmanu, 2016) το 40% των χρηστών του διαδικτύου ήταν θύματα διαδικτυακής παρενόχλησης (cyberbullying) (Duggan, 2014), ενώ στο CNN.com, περισσότερα από ένα στα πέντε σχόλια καταργούνται από τους διαχειριστές της σελίδας λόγω παραβίασης των κοινοτικών οδηγιών (Cheng, Bernstein, Mizil & Leskovec, 2017: 1-14).

Άλλωστε, είναι γνωστό ότι η κατάχρηση του διαδικτύου μπορεί να έχει τεράστιο αντίκτυπο στην ψυχική υγεία των χρηστών (Morahan-Martin, 2005). Σχετικά με την Ουαλία, αναφέρθηκε στο Σεπτέμβριο του 2004 στο South Wales Evening Post, ότι 59 τοις εκατό των ερωτηθέντων γονέων της Ουαλίας σε μια έρευνα δεν συμφώνησαν με τη δήλωση: «το διαδίκτυο είναι επικίνδυνο για τα παιδιά». Στο άρθρο ο εκπρόσωπος του Childnet δήλωσε ότι «τα θέματα ασφάλειας, ιδιωτικότητας, διαδικτυακών τρολ και εκφοβισμού στον κυβερνοχώρο είναι μερικές φορές σύνθετα, τόσο τεχνικά, όσο και ψυχολογικά». Αντίθετα, έχει αποδειχθεί ότι η διασφάλιση της ύπαρξης υγιών μυαλών στους νέους είναι απαραίτητη για την προώθηση της συναισθηματικής υγείας και της ευημερίας στο σχολείο και για την καταπολέμηση του κακόβουλου τρολάρισματος (flaming trolling) (Reid, 2008: 333-344).

Τέλος, οι μορφές αντικοινωνικής συμπεριφοράς, αν και εξαρτώνται από ατομικές διαφορές, σε απευθείας σύνδεση, σε περιπτώσεις όπως η παρενόχληση, συνδέονται με τα ίδια συναισθηματικά και ψυχολογικά αποτελέσματα, όπως η προσωπική παρενόχληση, η κατάθλιψη, το κοινωνικό άγχος και τα χαμηλά επίπεδα αυτοπεποίθησης (Nicol, 2012: 3-4· Craker & March, 2016: 79-84). Αυτή η «σκοτεινή τριάδα» περιλαμβάνει κοινωνικά κακόβουλες συμπεριφορές, όπως η αυτοπροβολή, η συναισθηματική ψυχρότητα, η διπροσωπία και η επιθετικότητα (Paulhus & Williams, 2002: 556–563).

Το τρολάρισμα, όμως, μπορεί να έχει και θετικές συνέπειες. Παράδειγμα αποτελεί περιστατικό που συνέβη στην Ασία το 2011, όταν μία αμαξοστοιχία υψηλής ταχύτητας συνετρίβη στο Wenzhou της νότιας Κίνας. Αρχικά, η κυβέρνηση επιχείρησε να καλύψει τα αίτια της συντριβής. Όμως, οι χρήστες

του Weibo (μιας κινεζικής πλατφόρμας microblogging παρόμοια σε λειτουργία και διάταξη με το Twitter) τρόλαραν την κινεζική κυβέρνηση τόσο κατά τη δημόσια αναγνώριση του γεγονότος της συντριβής, όσο και των αιτιών της. Λίγο μετά τη συντριβή της αμαξοστοιχίας και ως άμεσο αποτέλεσμα αυτών των μιμητικών επεμβάσεων, η κινεζική κυβέρνηση αναγκάστηκε να αντιστρέψει τη θέση της. Ενώ οι ενέργειες των Κινέζων netizens (κατοίκων του διαδικτύου) ίσως να μην ήταν άμεσα ανάλογες με το δυτικό τρολάρισμα, η βασική ώθησή τους ήταν να διαταράξουν την ισορροπία ή τη συμπεριφορά ενός συγκεκριμένου στόχου, στο όνομα κάποιου επιθυμητού τέλους, γεγονός που υποδηλώνει ότι η ρητορική τρολαρίσματος μπορεί να είναι και στην πραγματικότητα έχει ήδη αποδειχθεί, τόσο πολιτιστικά ευέλικτη, όσο και πολιτικά αποτελεσματική (Phillips, 2015: 207-208).

Συμπεράσματα

Σύμφωνα και με όσα προαναφέρθηκαν, φαίνεται πως το τρολάρισμα έχει αρνητικές συνέπειες τόσο στη διαδικτυακή όσο και στην πραγματική ζωή ενός ατόμου. Οι συνέπειες του τρολαρίσματος ποικίλουν ανάλογα το είδος που διενεργείται κάθε φορά από τα τρολ, τα οποία είναι κάθε φορά διαφορετικοί χρήστες του διαδικτύου άρα και ξεχωριστές προσωπικότητες. Οι τεράστιες διαστάσεις των συνεπειών του φαινομένου αφορούν τόσο μεμονωμένους χρήστες όσο και διαδικτυακές κοινότητες. Σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα, οι συνέπειες του τρολαρίσματος είναι αρκετά μεγάλες και για τους θύτες, δηλαδή τα ίδια τα τρολ.

Η παρουσία των τρολ σε ένα διαδικτυακό χώρο έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός εχθρικού περιβάλλοντος, ειδικά για τα νέα μέλη και μπορεί να οδηγήσει μέχρι και στην κατάργηση των κανόνων της πολιτισμένης συμπεριφοράς. Επιπλέον, στην απόρριψη και στοχοποίηση των μελών μιας κοινότητας ως τρολ προκαλώντας ακόμα και βλάβη στη διαδικτυακή τους φήμη και στην καταστροφή της εμπιστοσύνης μέσα στην κοινότητα, με αποτελέσματα μακροχρόνια προβλήματα σε αυτές τις κοινότητες όπως οικονομική καταστροφή ή απώλεια συνδρομητών.

Οι συνέπειες του τρολαρίσματος σε ατομικό επίπεδο μπορούν να επιφέρουν ψυχοσωματικές επιπτώσεις στα θύματά του, όπως: το έντονο αίσθημα της εξαπάτησης, τον ηθικό πανικό μέσα από τη δυσφήμιση, τη συκοφαντία, την αποκάλυψη προσωπικών πληροφοριών, την παρενόχληση, τη λήψη ανεπιθύμητων, απειλητικών και υβριστικών σχολίων ή / και μηνυμάτων, αλλά και την ταπείνωση, τη στέρηση ύπνου, την κατάθλιψη, το άγχος, την υπνηλία, το κοιλιακό άλγος, τη μοναξιά, τη χαμηλή αυτοπεποίθηση, την αρνητική αυτοεκτίμηση και τον αυξανόμενο φόβο για προσωπική ασφάλεια. Όλα τα παραπάνω, δυστυχώς, συχνά έχουν οδηγήσει τα θύματα του τρολαρίσματος σε τάσεις αυτοκτονίας όπου ακόμα και σε αυτές τις περιπτώσεις συχνά συναντάμε τη γελιοποίηση των αυτόχειρων από τα ίδια τα τρολ.

Τέλος, το φαινόμενο του τρολαρίσματος εκτός από επιζήμιο για τους χρήστες του διαδικτύου και τις κοινότητες όπου παρουσιάζονται περιστατικά τρολαρίσματος, μπορεί να επιδείξει και μία θετική πλευρά μέσα από την αποκάλυψη καθώς και τη στηλίτευση στο ευρύ κοινό των ενεργειών διαφόρων πολιτικών κυβερνήσεων, κυρίως απολυταρχικών και στρατιωτικών καθεστώτων.

iii. Αντιμετώπιση του τρολαρίσματος από τα anti-trolls, από χρήστες, πλατφόρμες, από τη νομοθεσία χωρών και από τα social media (MME)

Οι τρόποι με τους οποίους αντιμετωπίζεται το τρολάρισμα από τους χρήστες του διαδικτύου, από διάφορες πλατφόρμες δικτύωσης και από τη νομοθεσία των χωρών ποικίλουν και διαφοροποιούνται ανάλογα με τη σοβαρότητα των συνεπειών που έχει για τα θύματά του.

Στις μεθόδους για την καταπολέμηση του τρολαρίσματος περιλαμβάνονται: η κατάταξη των σχολίων, η μετριοπάθεια (Lampe & Resnic, 2004: 1-7· Park, Sachar, Diakopoulos & Elmqvist, 2016: 1-10), η πρόωγη αναγνώριση του τρολ (Chancellor, Linand De Choudhury, 2016: 1-4· Karppi, 2013: 278-296) και ο επανασχεδιασμός των διεπαφών που ενθαρρύνουν την ευγένεια (Fichman & Sanfilippo, 2015· Seife, 2014). Ορισμένοι ιστότοποι επίσης έχουν καταφύγει σε πλήρη απενεργοποίηση σχολίων (Finley, 2015).

Η Hardaker (Hardaker, 2015: 23) εντόπισε επτά διαφορετικούς τρόπους αντιμετώπισης στο τρολάρισμα:

- α) Ειλικρινής συμμετοχή.
- β) Αγνόηση της απόπειρας τρολαρίσματος απροκάλυπτα ή συγκεκαλυμμένα.
- γ) Έκθεση του τρολ στην υπόλοιπη ομάδα.
- δ) Πρόκληση του τρολ άμεσα ή έμμεσα.
- ε) Κριτική της αποτελεσματικότητας, της επιτυχίας ή της «ποιότητας» του τρολ.
- στ) Κοροϊδία ή παρωδία της απόπειρας τρολαρίσματος και
- ζ) Παλινδρομικό είδος τρολαρίσματος.

Ωστόσο, μερικές μελέτες αποδεικνύουν ότι δεν υπάρχει αποτελεσματική μέθοδος αντιμετώπισης των τρολ. Σύμφωνα με τους Sanfilippo et al. (2017a: 1802-1809), Dlala et al. (2014: 1011-1015) και Cambria et al. (2010: 1-12), οι χρήστες δεν μπορούν να κάνουν τίποτα περισσότερο από το να αγνοήσουν, να μπλοκάρουν, να αποκαλύψουν το τρολ ή να διαγράψουν τα μηνύματά του σε διαδικτυακούς χώρους, όπου αυτό είναι δυνατόν.

Ανάλογα με την κοινότητα, τα μέλη μπορούν να επιχειρήσουν να αντιμετωπίσουν τα τρολ από κοινού. Τα μέλη της κοινότητας μπορούν να μοιράζονται πληροφορίες και καθοδήγηση σχετικά με τον τρόπο αντιμετώπισης των τρολ, να παρακολουθούν επίσης και να αντιδρούν μαζί, ώστε να είναι πιο προετοιμασμένα για το τρολάρισμα (Shaw, 2013: 93-106· Sanfilippo et al., 2017a: 1802-1809). Ένας

τρόπος αντιμετώπισης των τρολ, είναι τα μέλη της κοινότητας να ομαδοποιηθούν εναντίων των τρολ και να εμπαίζουν τις προσπάθειές τους, με την ελπίδα να τα απομακρύνουν (Hardaker, 2015: 201-229· Coles & West, 2016a: 233-244). Οι απαντήσεις των μελών της κοινότητας μπορούν επίσης να κλιμακωθούν περαιτέρω, όπως φαίνεται από περιπτώσεις «απονομής δικαιοσύνης» στο διαδίκτυο, κατά τις οποίες ο παραβάτης των κοινοτικών κανόνων, διαπομπεύτηκε και λαιδορήθηκε, έχασε τη δουλειά του και απειλήθηκε ότι θα θανατωθεί (Fish, 2017: 1-29).

Επιπλέον, η απόκτηση εμπειρίας σε διαδικτυακές συζητήσεις και με τρολ μπορεί να βοηθήσει τους χρήστες, όταν κάποιος προσπαθεί να τους τρολάρει (Shaw, 2013: 93-106). Τα μέλη της κοινότητας μπορούν να ταυτοποιήσουν και να επιχειρήσουν να τρολάρουν το τρολ (Hardaker, 2015: 201-229· Coles & West, 2016a: 233-244). Ωστόσο, αυτή η προσέγγιση ενδέχεται να μην είναι επιθυμητή μακροπρόθεσμα, καθώς μπορεί να ενθαρρύνει ένα νέο κανόνα συμπεριφοράς σε μια κοινότητα (Coles & West, 2016a: 233-244). Το τρολάρισμα του τρολ μπορεί επίσης να θέσει το κανονικό μέλος της κοινότητας σε κίνδυνο (Dlala et al., 2014: 1011-1015).

Συνεπώς, ένας τρόπος για να αντιμετωπίσει κανείς το τρολάρισμα είναι να κάνει τις προσπάθειες των τρολ δημόσιες και να μοιραστεί τα υβριστικά μηνύματα, δηλαδή τρόπος αντιμετώπισής τους είναι η έκθεσή τους. Αυτή η λύση χρησιμοποιείται συχνά από φεμινίστριες μπλόγκερς, με την πρόθεση να δοθεί προσοχή στο μίσος του οποίου γίνονται αποδέκτριες και να ντροπιάσουν δημοσίως τα τρολ. Αυτή η πρακτική της αποκάλυψης και έκθεσης των τρολ, αν και έχει αποδειχθεί αναποτελεσματική και μερικές φορές προκαλεί περισσότερες επιθέσεις, παρ' όλ' αυτά εξακολουθεί να υπάρχει, επειδή τα θύματα του τρολάρισματος αισθάνονται υποχρεωμένα να μοιράζονται τις εμπειρίες τους και να μην αισθάνονται θύματα, όταν δεν σιωπούν (Shaw, 2013: 93-106· Eckert, 2017: 1282-1302).

Ειδικά στην περίπτωση τρολάρισματος δημόσιων προσώπων, η αντιμετώπιση των τρολ ίσως γίνει πιο δυσχερής, αφού σε περιπτώσεις ιδεολογικού τρολάρισματος μπορεί να είναι δύσκολο να σταματήσουμε τα τρολ, καθώς οδηγούμαστε σε πιθανή ρήξη με το δικαίωμα του ατόμου να τρολάρει, δηλαδή με το δικαίωμα στην ελευθερία του λόγου (Sanfilippo et al., 2017a: 1802-1809).

Μια λύση για τη μάλιστα του τρολάρισματος μπορεί να δοθεί από τους διαχειριστές των διάφορων σελίδων, που μπορούν να ελέγχουν τι μπορεί να δημοσιεύεται στο διαδίκτυο. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσω της χρήσης ενός δικτύου συντονιστών οι οποίοι μπορούν να εργαστούν στο πλαίσιο της διαδικτυακής κοινότητας, για να καθορίσουν τους κανόνες του πολιτικώς ορθού λόγου, στους οποίους μπορούν να συμμορφωθούν όλα τα μέλη του διαδικτυακού χώρου. Ωστόσο, καθώς αυτό μπορεί να πάρει μεγάλη έκταση, εάν ένας μεγάλος αριθμός ατόμων ξεκινήσει να δημοσιεύει στον διαδικτυακό χώρο και κάθε σχόλιο πρέπει να εξεταστεί πριν δημοσιευτεί, θα μπορούσε να εφαρμοστεί η αυτοματοποίηση της ανίχνευσης κακόβουλων δημοσιεύσεων (Lampe et al., 2014: 1-7). Δηλαδή, η μάχη ενάντια στα τρολ επιτυγχάνεται με αλγόριθμους. Μπορούν να εφαρμοστούν αλγόριθμοι λογισμικού, με

τους οποίους παρακολουθούνται πληροφορίες που δημοσιεύονται ηλεκτρονικά, ενώ παράλληλα φιλτράρεται αυτόματα η όποια ανεπιθύμητη δραστηριότητα στο διαδίκτυο (Gala'n-Garc'ia et al., 2014: 419–428). Έχουν αναπτυχθεί αρκετές υπολογιστικές προσεγγίσεις για την πρόβλεψη της αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Γενικά, οποιοσδήποτε αλγόριθμος πρόβλεψης αντικοινωνικής συμπεριφοράς πρέπει να ικανοποιεί δύο βασικά κριτήρια: α) πρέπει να διακρίνει τους καλοπροαίρετους χρήστες από τους αντικοινωνικούς και αντιστρόφως, β) Πρέπει να προβλέπει ευλόγως την αντικοινωνική δραστηριότητα το συντομότερο δυνατόν, έτσι ώστε να αποφευχθεί η πρόκληση βλάβης (Kumar, Cheng & Leskovec, 2017: 947-948). Ο αλγόριθμος TIA (συντομογραφία για τον αλγόριθμο ταυτοποίησης Troll) εκτελείται με σκοπό την ταξινόμηση χρηστών ενός διαδικτυακού κοινωνικού δικτύου ως κακόβουλους (π.χ. trolls) ή καλοήθεις (δηλαδή κανονικοί ειλικρινείς χρήστες). Παρόλο που ισχύει για πολλά signed κοινωνικά δίκτυα, ο αλγόριθμος TIA έχει δοκιμαστεί σε ανίχνευση τρολ στον ιστότοπο Slashdot Zoo υπό μια μεγάλη ποικιλία ρυθμίσεων παραμέτρων. Ο χρόνος λειτουργίας του είναι ταχύτερος από πολλούς προηγούμενους αλγόριθμους και είναι σημαντικά πιο ακριβής από τις υπάρχουσες μεθόδους (Kumar, Spezzano & Subrahmanian, 2014: 1-7).

Γίνεται κατανοητό πως οι αυτόματες μέθοδοι πρόληψης τρολαρίσματος αφορούν κυρίως την παρεμπόδιση πλαστών λογαριασμών με βάση τον προσδιορισμό του κατά πόσο κάποια διεύθυνση IP έχει πολλαπλούς λογαριασμούς και εμφανίζει ανώμαλη δραστηριότητα με τη μορφή αποστολής πολλών μηνυμάτων σε μη φίλους και εάν τα αιτήματα των φίλων τους απορρίπτονται συνεχώς (Cambria et al., 2010: 1-12). Ένας ακόμη τρόπος για να αποτρέψει κανείς το τρολάρισμα είναι να υπάρχει ισχυρότερη επαλήθευση, προτού οι χρήστες δημοσιεύουν μηνύματα. Η Binns (2012: 547-562) δηλώνει ότι μία προφανής λύση είναι η κατάργηση της ανωνυμίας των χρηστών, προκειμένου να εξαλείφονται συμπεριφορές που ξεπερνούν τα όρια.

Ακόμη, πιστεύεται πως μία εξαρχής καλοσχεδιασμένη πλατφόρμα μπορεί να διευκολύνει την αντιμετώπιση των τρολ, ακόμα και την αποφυγή επιθέσεων. Βέβαια, το να επιτρέπεται σε εθελοντές να κάνουν αυτοέλεγχο μπορεί να είναι μια βιώσιμη επιλογή εάν η κοινότητα έχει αρκετούς δεσμευμένους χρήστες, αλλά έχει μειονεκτήματα εάν κάποιος αποφασίσει να την καταχραστεί και να διαγράψει νόμιμα σχόλια. Η πρακτική «Παιχνιδοποίησης» (Gamification) είναι ο σχεδιασμός ενός ιστότοπου που επιβάλλει ορισμένα καθήκοντα ή τη συμμόρφωση στους κανόνες για την απονομή πόντων στους χρήστες με στόχο τη θετική συμπεριφορά. Ορισμένα συστήματα επιτρέπουν στους χρήστες να συσσωρεύουν πόντους, για να αποκτήσουν μια υψηλότερη αναβάθμιση της διαδικτυακής τους κατάστασης, το οποίο μπορεί να καθορίσει πόσο υψηλά θα καταλήξουν τα σχόλιά τους σε ένα νήμα. Εξαιτίας αυτού του συστήματος, τα τρολ θα εμφανιστούν στο τέλος της λίστας των σχολίων όπου δίνεται λιγότερη προσοχή (Binns, 2012: 547-562).

Ένας ακόμη τρόπος να αποτραπεί το τρολάρισμα είναι να τοποθετηθεί ένα «paywall» σε ένα blog, ώστε να αναγκαστούν τα τρολ να πληρώσουν αν θέλουν να συνεχίσουν. Αυτό το «paywall», στοχεύοντας να αποτρέπει και να επηρεάζει αρνητικά τα τρολ παρ' όλο που δεν τα σταματά εντελώς, κρίθηκε αποτελεσματικό (Eckert, 2017: 1282–1302).

Μια άλλη πιθανή επίλυση του προβλήματος του τρολάρισματος είναι νομοθετικού χαρακτήρα. Συγκεκριμένα, οι ισχύοντες κανόνες που διέπουν τη συμπεριφορά του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης στη Μεγάλη Βρετανία βασίζονται σε ένα νομικό πλαίσιο, το «Criminal Procedure Rules 2012». Ο πρωταρχικός στόχος αυτού του νέου κώδικα είναι μια δίκαιη αντιμετώπιση των ποινικών υποθέσεων, που λαμβάνει υπόψη τη μοναδικότητα του διαδικτυακού τρολ σε σύγκριση με τις εγκληματολογικές έρευνες άλλων φαινομένων του διαδικτύου (Bishop, 2013b: 28). Δηλαδή, το τρολάρισμα μπορεί να γίνει ποινικό αδίκημα, ώστε ένα κράτος δικαίου να μπορεί να ασκήσει τα νόμιμα μέσα για να το αποτρέψει (Butler et al., 2009: 84–114· The Selective Committee on Communications, 2014· Bishop, 2013a: 301–318).

Μάλιστα, ορισμένα περιοδικά έχουν δεχτεί αγωγές λόγω του περιεχομένου που δημιούργησαν οι χρήστες των διαδικτυακών φόρουμ τους (Binns, 2012: 547–562). Ακόμη και τα ίδια τα τρολ μπορούν να αντιμετωπίσουν αγωγές και την ποινική δικαιοσύνη, εάν η χώρα στην οποία διαμένουν αναγνωρίζει το τρολάρισμα ως αξιόποινή πράξη. Σύμφωνα με τους Synnott et al. (2017: 1–26), ο Sean Duffy ήταν ένας από τα πρώτα τρολ που έλαβαν την ποινή της στέρησης της ελευθερίας το 2011 για το τρολάρισμα των σελίδων ενός αποθανόντος κοριτσιού. Δηλαδή, όταν το τρολάρισμα μπορεί να αντιμετωπιστεί με νομικά μέσα, αυτό πιθανόν να λειτουργήσει ως αποτρεπτικός παράγοντας, αλλά, όπως έδειξε η έρευνα της Phillips (2011: 1–14), τα τρολ μπορούν να συνεργαστούν και να οργανώσουν επιθέσεις με θύματα άλλων χωρών και έτσι να αποφεύγουν τις νομικές συνέπειες.

Επιπλέον, εφόσον ειδικά τα νεαρά άτομα μπορεί να είναι πιο ευάλωτα στο τρολάρισμα είτε ως τρολ είτε ως θύματα, η εκπαίδευσή τους για την κατάλληλη «netiquette» (σωστός ή αποδεκτός τρόπος επικοινωνίας στο διαδίκτυο) θα μπορούσε να είναι χρήσιμη όταν επιχειρούμε να αποτρέψουμε το τρολάρισμα. Ο Griffith (2014: 246–269), μάλιστα, συνεργάστηκε με μια οργάνωση νεολαίας, για να αναπτύξει έναν οδηγό για τους εφήβους, προκειμένου να τους διδάξει πώς να συμπεριφέρονται στο διαδίκτυο. Επιπλέον, η εκστρατεία «Lolz Not Trolls», η οποία πραγματοποιήθηκε μετά από έρευνα που έγινε από τον φιλανθρωπικό οργανισμό vInspired (Rice, 2013) σε 2.000 νέους ηλικίας 14-18 ετών, διαπίστωσε ότι: α) το ένα τρίτο των ερωτηθέντων είχε τρολάριστεί ηλεκτρονικά κατά τους τελευταίους έξι μήνες, β) μόλις πάνω από το ένα τέταρτο αντιμετώπισε τακτικές επιθέσεις, και γ) ένας στους δέκα παραδέχτηκε ότι ήταν οι ίδιοι τρολ. Περίπου το ένα τρίτο των ερωτηθέντων ανηλίκων δήλωσε πως έχασε την εμπιστοσύνη του στο διαδίκτυο και καταστράφηκε από επιθέσεις τρολάρισματος. Επιπρόσθετα, δυστυχώς, σχεδόν οι μισοί από τους εφήβους που ερωτήθηκαν, δήλωσαν ότι κράτησαν

τις επιθέσεις μυστικές, επειδή ένιωθαν ότι δεν είχαν κανέναν στον οποίο να μπορούν να το εκμυστηρευτούν (Griffiths, 2014: 85-87). Συνεπώς, η καθιέρωση εκπαίδευσης ασφαλούς χρήσης του διαδικτύου για νεαρά άτομα θα μπορούσε να λειτουργήσει ως προληπτικό μέσο αντιμετώπισης του τρολαρίσματος. Τα ευρήματα της έρευνας αποκάλυψαν επίσης ότι το ένα τέταρτο των εφήβων ήθελε να μάθει περισσότερα σχετικά με τον τρόπο σωστής χρήσης των κοινωνικών μέσων. Ως εκ τούτου, με σκοπό να βοηθηθούν οι νέοι στην καλύτερη ενημέρωσή τους για την πιο κατάλληλη διαδικτυακή «ετικέτα», ο ερευνητής συνεργάστηκε με τον οργανισμό vInspired, για να αναπτύξει έναν οδηγό που να περιλαμβάνει «dos και don'ts» όταν χρησιμοποιούν οι νέοι τα social media. Η υποστήριξη της εκστρατείας «Lolz Not Trolls» ήταν ένας απλός και εύκολος τρόπος στην ανάγνωση τριών σημείων με το ακρωνύμιο «LOL» για τους εφήβους να σκεφτούν πότε χρησιμοποιούν διαδικτυακά και κοινωνικά μέσα: «α) Κοιτάξτε τι έγραψα πριν δημοσιεύσω - να αναγνωρίσουμε πώς μπορεί κάποιος να αισθάνεται, β) να κατέχω αυτό που γράφω - να αναλαμβάνω ευθύνη για όσα λέω και γ) να ζω στο διαδίκτυο με τον τρόπο που ζω εκτός σύνδεσης – να μεταχειρίζομαι τους άλλους όπως θα ήθελα να με αντιμετωπίζουν» (Griffiths, 2014: 85-87).

Τέλος, είναι ενδιαφέρον πως ακόμη και τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας έχουν τη δυνατότητα ουσιαστικής αντιμετώπισης και πολλές φορές αποκάλυψης της πραγματικής ταυτότητας των τρολ. Η σειρά ντοκιμαντέρ «Κυνηγώντας τα τρολς» (Celeb Trolls) αγγλικής παραγωγής του 2017 που προβλήθηκε από το κανάλι 5 (Channel 5) βοήθησε διασημότητες, καθώς και μέλη του κοινού, των οποίων η ζωή έγινε κόλαση εξαιτίας κάποιων δειλών που τους εκφόβιζαν χρησιμοποιώντας το διαδίκτυο. Με μηχανήματα παρακολούθησης τελευταίας τεχνολογίας η ομάδα των ειδικών της εκπομπής κατάφερε να εντοπίσει και να παγιδεύσει τα τρολς που κρύβονταν πίσω από τους υπολογιστές τους, πριν να προχωρήσουν σε μια δραματική αντιπαράθεση πρόσωπο με πρόσωπο.

iv. Συμπεράσματα

Το διαδίκτυο σήμερα αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής μας, σε τέτοιο βαθμό που κάποιοι μάλιστα υποστηρίζουν ότι τα όρια ανάμεσα στο διαδίκτυο και την πραγματική ζωή να είναι δυσδιάκριτα. Ήδη ένας μεγάλος αριθμός χρηστών κοινωνικοποιείται, εργάζεται και διασκεδάζει δηλώνοντας τα πραγματικά του στοιχεία στον παγκόσμιο ιστό. Δυστυχώς, όμως, η αντικοινωνική συμπεριφορά εξελίσσεται συνεχώς και προσαρμόζεται δυναμικά σε οποιοδήποτε σύστημα πρόβλεψης, με αποτέλεσμα τα αντικοινωνικά άτομα να συγκαλύπτουν τους εαυτούς τους για να μεταμφιεστούν σε καλοήθεις οντότητες.

Επομένως, στη μάχη αντιμετώπισης του τρολαρίσματος οι τρόποι αντιμετώπισης ποικίλουν ανάλογα με τους φορείς που επιδιώκουν να το αποτρέψουν και τα μέσα που χρησιμοποιούνται, καθώς και με τη σοβαρότητα των συνεπειών που έχει για τα θύματά του. Ορισμένοι από τους τρόπους

αντιμετώπισης του φαινομένου λαμβάνουν χώρα μέσα σε διάφορες πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης, χάρη στους περιορισμούς που προβλέπονται ή χάρη στους διαχειριστές του συστήματος (sysops). Οι συγκεκριμένοι τρόποι για την καταπολέμηση του τρολαρίσματος περιλαμβάνουν την κατάταξη των αναρτημένων σχολίων των χρηστών, τη διαγραφή ή ακόμα και την πλήρη απενεργοποίηση σχολίων ή/και μηνυμάτων σε ορισμένες περιπτώσεις, τη μετριοπάθεια από μέρους των χρηστών, την πρόωρη αναγνώριση και αποκάλυψη του τρολ, τον επανασχεδιασμό διεπαφών που ενθαρρύνουν την ευγένεια, το φίλτράρισμα μέσω αλγορίθμων και το μπλοκάρισμα ή και τη διαγραφή ύποπτων προφίλ, τη δημοσιοποίηση των μηνυμάτων των τρολ, τον διαμοιρασμό πληροφοριών που τα αφορούν και, τέλος, την καθοδήγηση των χρηστών σχετικά με τον τρόπο αντιμετώπισης και καταπολέμησης των τρολ.

Επιπλέον, στη μάχη αντιμετώπισης των τρολ έχουν εμπλακεί και τα λεγόμενα «anti-trolls» (χρήστες που προσποιούνται ότι είναι τρολ με σκοπό την αποκάλυψη των πραγματικών) καθώς και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης τα οποία είναι υπεύθυνα για την ανακάλυψη και αποκάλυψη της πραγματικής ταυτότητας των τρολ. Βέβαια, εξαιτίας των ολοένα και αυξανόμενων κρουσμάτων τρολαρίσματος, καθώς και των σοβαρότατων συνεπειών που έχει για τα θύματά του, οι διάφορες χώρες έχουν ανακυρύξει το τρολάρισμα ως ποινικό αδίκημα θεσπίζοντας νομοθετικές ρυθμίσεις και ψηφίζοντας ποινές για τα λεγόμενα τρολ και τις πράξεις τους. Επιβάλλεται λοιπόν, τα τρολ να κατανοήσουν ότι το διαδίκτυο είναι κομμάτι της πραγματικής ζωής και ότι το τρολάρισμα προκαλεί επιπτώσεις, τόσο στη διαδικτυακή, όσο και στην πραγματική ζωή.

Κλείνοντας, οι χρήστες είναι καλό να κατανοήσουν την κουλτούρα των τρολ, ώστε να συνειδητοποιήσουν τις βλαβερές συνέπειες του τρολαρίσματος και από τη μεριά τους να προσπαθήσουν να αυτοπροστατευτούν με το να μην εμπλέκονται σε συζητήσεις με αμφίβολο περιεχόμενο (Don't feed the trolls!).

3.5. Το χιούμορ (σάτιρα, κοροϊδία, φάρσες, πειράγματα, ανέκδοτα, διακωμώδηση) και η σχέση του με το τρολάρισμα και τα μιμίδια (memes)

i. Εισαγωγή

Τα περισσότερα τρολ, όπως ήδη έχει αναφερθεί, αρέσκονται να κάνουν φάρσες, να παρενοχλούν διαδικτυακά, να απολαμβάνουν τη συζήτηση και να διαπληκτίζονται διαδικτυακά. Έχει μάλιστα αναφερθεί από τον Jussipoja ότι παράγοντες ώθησης στην πραγματοποίηση του τρολαρίσματος θεωρείται η πλήξη και η απογοήτευση που βιώνει κάποιο άτομο, επομένως, αρκετοί χρήστες θεωρούν συναρπαστικό το τρολάρισμα των ιστοσελίδων και το χιούμορ που σχετίζονται με αυτό.

Με βάση τα παραπάνω, σκοπός του συγκεκριμένου κεφαλαίου είναι η συσχέτιση του τρολάρισματος με το χιούμορ. Συγκεκριμένα, εξετάζεται κατά πόσο το τρολάρισμα εμπεριέχει στοιχεία που προσομοιάζουν με τη σάτιρα, την κοροϊδία, τη φάρσα, το πείραγμα και τη διακωμώδηση. Γίνεται αναφορά στα μιμίδια, ένα κατεξοχήν εργαλείο των τρολ για τη δημιουργία χιούμορ και παρουσιάζονται ενδεικτικά κάποιες περιπτώσεις μιμιδίων. Επιπλέον, εξετάζεται η σχέση και η διαπλοκή των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης με τα μιμίδια και, κατ' επέκταση, με το τρολάρισμα. Στη συνέχεια, περιγράφεται το χιούμορ που πηγάζει από το λεγόμενο «lulz» στο τρολάρισμα. Ακολουθεί ο τρόπος με τον οποίο σχετίζεται το τρολάρισμα με το χιούμορ σε χώρες, όπως οι ΗΠΑ, η Κίνα και η Ελλάδα. Τέλος, γίνεται συσχέτιση του λαϊκού πολιτισμού και συγκεκριμένα των ευτράπελων διηγήσεων ή αστειολογημάτων με το τρολάρισμα και τα μιμίδια (memes).

ii. Χιούμορ, σάτιρα, διακωμώδηση και η σχέση τους με το τρολάρισμα

A. Χιούμορ

Το χιούμορ (αγγλ. *humor* ή *humour*) είναι στη βασική του έννοια μία ιδιαίτερη μορφή ανθρώπινης επικοινωνίας, που ως στόχο έχει να προκαλέσει το γέλιο. Είναι δύσκολο να δοθεί ένας ορισμός για το χιούμορ, ο οποίος να περιγράφει απόλυτα το φαινόμενο περιλαμβάνοντας όλες τις πλευρές του. Στην ουσία, όπως αναφέρεται και από τους Samson, Huber και Ruch (2013), πρόκειται για έναν γενικό όρο όπου περιλαμβάνονται διάφορα φαινόμενα που σχετίζονται με το γέλιο και τα οποία επιτελούν διαφορετικές λειτουργίες. Επομένως, απουσιάζει ένας καθολικός ορισμός που να περιλαμβάνει κάθε όψη του φαινομένου, καθώς επίσης απουσιάζει και ένα κοινό εργαλείο ή όργανο μέτρησης το οποίο να μπορεί να καλύψει όλες τις πλευρές του χιούμορ (Martin, 2007· Ruch, 2008).

Όπως αναφέρει η Samson (2013), πρόκειται για ένα πολυσύνθετο φαινόμενο, με πολλές διαφορετικές πλευρές, που χαρακτηρίζεται από ετερογένεια και έχουν γίνει πολλές προσεγγίσεις για την περιγραφή διαφορετικών όψεων του χιούμορ. Η Hay (2000, 2001), θέλοντας να δώσει έναν ορισμό, προτείνει τον ορισμό: «χιούμορ είναι καθετί που ο ομιλητής έχει την πρόθεση να είναι αστείο». Γενικά, μπορούμε να πούμε πως το χιούμορ στηρίζεται στην ασυμβατότητα, στην αναντιστοιχία μεταξύ του τι περιμένουμε να συμβεί και του τι συμβαίνει τελικά, του πώς περιμένουμε να είναι τα πράγματα και του πώς είναι. Η απόκλιση από τη νόρμα, δηλαδή από αυτό που θεωρείται κανονικό και αναμενόμενο, είναι που οδηγεί στην αίσθηση του αστείου και τις περισσότερες φορές στο γέλιο (Archakis, Giakoumelou, Parazachariou & Tsakona, 2010). Η ασυμβατότητα, δηλαδή, αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για την ύπαρξη χιούμορ. Το χιούμορ μάλιστα έχει οριστεί και ως η ευχαρίστηση που προκύπτει μέσω της ασυμβατότητας, από τον Morreall (1983) ο οποίος χαρακτηριστικά αναφέρει πως «η ουσία του χιούμορ

συνίσταται στην απόλαυση της ασυμβατότητας». Παράλληλα, το χιούμορ συχνά ταυτίζεται και συγγέεται με άλλες έννοιες, όπως για παράδειγμα με τους όρους «αστείο» ή «κωμικό», ακριβώς επειδή κοινό χαρακτηριστικό των παραπάνω αποτελεί η πρόκληση γέλιου. Επίσης, το χιούμορ κάποιες φορές μπορεί να συγγέεται με την ειρωνεία (Τσάκωνα, 2004) και κάποτε εκλαμβάνεται ως μέσο για την επίτευξη ορισμένων σκοπών (π.χ. θεωρία κατασκευής ταυτοτήτων μέσω του συνομιλιακού χιούμορ, Archakis & Tsakona, 2005· Αρχάκης & Τσάκωνα, 2011: 41-68).

Αντίστοιχα, στον διαδικτυακό χώρο και ειδικά ως προς το τρολάρισμα που μας αφορά, τα περισσότερα τρολ αρέσκονται να κάνουν φάρσες, να παρενοχλούν, να απολαμβάνουν τη συζήτηση και να διαπληκτίζονται διαδικτυακά. Έχει αναφερθεί ότι οι παράγοντες ώθησης στην πραγματοποίηση του τρολάρισματος είναι αρκετοί, όπως η πλήξη, η απογοήτευση, η διέξοδος από την καθημερινότητα κ.ά., καθώς και το χιούμορ και η διασκέδαση που απολαμβάνουν τα τρολ από τη διενέργεια του τρολάρισματος. Μάλιστα, αρκετοί χρήστες του διαδικτύου θεωρούν ότι το τρολάρισμα είναι διασκεδαστικό-χιουμοριστικό και γι' αυτόν το λόγο αποφάσισαν να το δοκιμάσουν ως πρακτική (Jussinoja, 2018: 34-35).

Κάποιες φορές, βέβαια, το τρολάρισμα μπορεί να είναι περισσότερο προσβλητικό παρά χιουμοριστικό (Coles & West, 2016: 233-244). Για παράδειγμα, το τρολάρισμα σε εκλιπόντες χρήστες του διαδικτύου (Rip trolling) θεωρείται ως ένα είδος «μαύρου χιούμορ» (black humor) που είναι αρκετά διαφορετικό είδος χιούμορ και ικανό να ξυπνήσει σε έναν άνθρωπο μια σειρά συναισθημάτων, όπως το σοκ, η αηδία, η ντροπή αλλά και η ικανοποίηση (Gubanov, N. N., Gubanov, N. I., & Rokotyanskaya, L. O., 2018: 379).

Ενδεικτικό παράδειγμα χιουμοριστικού τρολάρισματος αποτελεί η ανάρτηση «καλησπέρα, κυριολεκτικά σε όλους», της εφαρμογής Twitter, με χιουμοριστικό μήνυμα για το blackout που έγινε στις 5 Οκτωβρίου 2021 στο Facebook, Instagram και WhatsApp και που επηρέασε εκατομμύρια χρήστες ανά τον κόσμο (<https://www.fortunegreece.com/article/kalispera-kiriolektika-se-olous-to-chioumoristiko-trolarisma-tou-twitter-sto-mavro-tou-facebook/>).

Τέλος, σε μία μελέτη των Sanfilippo et al. (2018: 27-39) αναγνωρίζονται τέσσερις διαφορετικοί τύποι συμπεριφοράς τρολάρισματος: το σοβαρό τρολάρισμα, το σοβαρό μη-τρολάρισμα, το χιουμοριστικό τρολάρισμα και το χιουμοριστικό μη-τρολάρισμα (Jussinoja, 2018: 1-107). Από την κατηγοριοποίηση αυτή των Sanfilippo et al. (2018: 27-39) διαφαίνεται ότι το τρολάρισμα εμπεριέχει το χιούμορ.

B. Σάτιρα

Η σάτιρα επιχειρεί τον εμπαιγμό κάποιας έννοιας ή προσώπου. Αυτός που την ασκεί θεωρεί πως η έννοια ή το πρόσωπο αξίζουν τέτοια αντιμετώπιση, για τη βελτίωσή τους. Γίνεται μέσω μεθόδων

όπως η παρωδία, η υπερβολή, η σύγκριση, η αναλογία και η ειρωνεία. Ο δημιουργός σάτιρας με το σατιρικό του έργο έχει τη δυνατότητα να στραφεί ενάντια στην ανθρώπινη συμπεριφορά, τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο. Μπορεί να επικρίνει και στηλιτεύει τόσο τα ανθρώπινα ελαττώματα όσο και τα κακώς κείμενα²⁰⁰ της κοινωνίας, ενώ συχνά καυτηριάζει ξεπερασμένες καταστάσεις, ιδέες ή αντιλήψεις που έχουν ως αποτέλεσμα να κρατούν δέσμιο τον άνθρωπο και την κοινωνία του (Ακριτόπουλος, 2007: 1-9).

Αντίστοιχα με τη σάτιρα, το τρολάρισμα, επιχειρεί τον εμπαιγμό κάποιας έννοιας ή προσώπου που το τρολ επιχειρεί να τρολάρει. Επιπλέον, εμπεριέχει κι αυτό κριτική ή σχόλια σε διάφορες μορφές (Merritt, 2012: 2), στρέφεται ενάντια στην ανθρώπινη συμπεριφορά, τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο (διαδικτυακές κοινότητες ή fora, μέσα ενημέρωσης), επικρίνει και στηλιτεύει τόσο τα ανθρώπινα ελαττώματα όσο και τα κακώς κείμενα της κοινωνίας, ενώ συχνά καυτηριάζει καταστάσεις, ιδέες ή αντιλήψεις. Δηλαδή, το τρολάρισμα, όπως και η σάτιρα, στηρίζεται στην ειρωνεία του τρολ με σκοπό κυρίως τη διασκέδασή του ή το λεγόμενο στον χώρο του τρολαρίσματος «lulz». Ειδικά το ιδεολογικό τρολάρισμα (ideological trolling) «συχνά αναπαράγει παρά ενοχλεί τις υπάρχουσες πολιτικές τάξεις» (Birkbak, 2018). Ακριβώς όπως οι πολιτικές απόψεις, τα ιδεολογικά συναισθήματα μπορούν ακόμη και να αναπαραχθούν διαδικτυακά και αντίστροφα (Evolvi, 2018), έτσι κατά καιρούς το ιδεολογικό και πολιτικό τρολάρισμα χρησιμοποιούν τη σάτιρα, ώστε οι στόχοι τους να «τσιμπήσουν το δόλωμα» (Sanfilippo et al., 2017). Επιπρόσθετα, η χρήση της σάτιρας στο τρολάρισμα (Sanfillipo et al., 2017) όπως και η πολιτική σάτιρα καταδεικνύουν συνήθως την «αριστερή» χρήση ιδεολογικού χιούμορ προς τη «δεξιά» – με τις έννοιες χρησιμοποιημένες με το πολιτικό τους περιεχόμενο (Gal, 2018).

Επιπλέον, στο άρθρο τους, οι Phina Fichman και Ashley Dainas καταλήγουν στο συμπέρασμα πως τα ιδεολογικά τρολ χρησιμοποιούν τη σάτιρα στο τρολάρισμά τους και συγκεκριμένα κάνοντας χρήση γραφικών και τακτικών όπως: το ψεύδος, τον εκτροχιασμό μιας συνομιλίας, την παρωδία, την κωμωδία, την αποκάλυψη, την εξτρεμιστική γλώσσα καθώς και την ευγένεια (Fichman & Dainas, 2019: 4261-4286). Επομένως, το τρολάρισμα, όπως και η σάτιρα που αναλύθηκε προηγουμένως, χρησιμοποιούν παρόμοιες μεθόδους κατά τη διενέργειά τους.

Ενδεικτικό παράδειγμα είναι ένα τρολάρισμα σχετικό με το τένις, με τίτλο: «Η Καρολίνα Πλίσκοβα ειρωνεύεται την πρόταση Τσιτσιπά να κρίνονται και τα ματς των γυναικών στα τρία νικηφόρα σετ». Το περιεχόμενο της είδησης ήταν: «Από το Μαϊάμι όπου βρίσκεται για να λάβει μέρος στο μεγάλο 1000άρι τουρνουά της ATP, (ο Τσιτσιπάς) αναρωτήθηκε μήπως θα έπρεπε, αν οι γυναίκες

200.Πηγή:(https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq=%CF%83%CE%AC%CF%84%CE%B9%CF%81%CE%B1&dq=).

αμείβονται με τα ίδια χρήματα που παίρνουν και οι άνδρες στα γκραν σλαμ, να παίζουν κι αυτές μέχρι τρία νικηφόρα σετ, καθώς οι επιστημονικές μελέτες υποστηρίζουν ότι αντέχουν περισσότερο από τους άνδρες. Η Τσέχα Καρολίνα Πλίσκοβα ήταν η πρώτη που έσπυσε να αντιδράσει και μάλιστα ειρωνικά στα λεγόμενα του Τσιτσιπά, ανεβάζοντας μια ιστορία (story) στο Instagram όπου έχει «κολλήσει αυτοκόλλητα» που αντιστοιχούν σε σατιρικούς/ειρωνικούς χαρακτηρισμούς όπως «έξυπνος», «μεγάλο μυαλό» και «πεφωτισμένος»²⁰¹».

Από το παραπάνω παράδειγμα αποδεικνύεται πως, όπως συμβαίνει με τη σάτιρα, το τρολάρισμα εμπεριέχει και αυτό κριτική ή σχόλια σε διάφορες μορφές που εκδηλώνονται με τη διαδικτυακή (online) αλληλεπίδραση (Merritt, 2012: 2).

Γ. Κωμωδία (Διακωμώδηση)

Με τον όρο κωμωδία χαρακτηρίζεται κάθε έργο που έχει ως σκοπό να διασκεδάσει μέσω κάποιου χιουμοριστικού θέματος και διακωμώδηση είναι η ενέργεια ή το αποτέλεσμα της διακωμώδησης προσώπων, πραγμάτων ή καταστάσεων με τρόπο που να προκαλεί το γέλιο²⁰².

Η κωμωδία παρουσιάζεται σε πολλές μορφές, όπως τη θεατρική, η οποία ξεκίνησε μέσω του αρχαίου θεάτρου, την τηλεοπτική και το σταντ απ κόμεντι (Σκοπετέας, 2016: 1-30). Η επιρροή της κωμωδίας μπορεί να είναι σημαντική σε κοινωνικό επίπεδο. Για παράδειγμα, η δημοκρατία της αρχαίας Αθήνας ενισχύθηκε μέσω έργων κωμωδίας που είχαν ως σκοπό να διακωμωδήσουν αρνητικά στοιχεία της κοινότητας (Μπόμπολα, 2021: 3).

Αντίστοιχα με την κωμωδία, το τρολάρισμα έχει ως στόχο τη διακωμώδηση δημόσιων ή μη προσώπων της πολιτείας, διαφόρων πραγμάτων ή καταστάσεων της καθημερινότητας με τρόπο που να προκαλεί το γέλιο. Καθημερινά σε διάφορους ιστότοπους (Facebook, Twitter, Instagram κ.ά.), μπορεί κανείς να συναντήσει περιστατικά τρολαρίσματος που στηλιτεύουν την καθημερινότητα, καθώς και πρόσωπα και καταστάσεις.

Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η διαδικτυακή «διαμάχη» της Άντζυ Σαμίου με τον Άδωνι Γεωργιάδη στις 7 Ιουνίου 2016. Συγκεκριμένα, η ανάρτηση για το γεγονός με τίτλο «Το νέο τρολάρισμα στον Άδωνι και το πωλητήριο» σχολιάζει: «Δεν είναι λίγες οι φορές που η τραγουδίστρια Άντζυ Σαμίου έχει η στραφεί εναντίον πολιτικών προσώπων και όχι μόνο λόγω των προκλητικών δηλώσεων για την υπάρχουσα κατάσταση στην Ελλάδα. Οι λεκτικοί χαρακτηρισμοί και σχολιασμοί που έχει ανταλλάξει

201.Πηγή:(<https://www.sportday.gr/Article/Sports/tenis-h-karolina-pliskoba-apanta-eirwnika-sthn-protash-tsitsipa-na-paizoyn-kai-oi-gynaikes-sta-3-nikhfora-set/26-3-2022/52390>).

202.Πηγή:(https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq=%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%89%CE%BC%CF%8E%CE%B4%CE%B7%CF%83%CE%B7&dq=).

με τον (τότε: 2016) αντιπρόεδρο της Νέας Δημοκρατίας, Άδωνι Γεωργιάδη, έχουν γράψει ιστορία, με εκείνον να της απαντά αναλόγως και εκείνη να τον τρολάρει αποθεωτικά. Η Αντζυ Σαμίου, με το ιδιαίτερο χιούμορ που τη χαρακτηρίζει, προτρέπει τον Γεωργιάδη, αφού είναι άψογος στις τηλεπωλήσεις των βιβλίων, όπως λέει, να τη βοηθήσει να πουλήσει το αυτοκίνητό της. Η διένεξή τους παρουσιάζεται στο προφίλ της στο Facebook, με τους φίλους της να την επικροτούν με σχόλια και likes»²⁰³.

Συνοψίζοντας, ενώ η σάτιρα μπορεί να αποτελέσει μέσο διασκέδασης, γι' αυτό και συχνά είναι βάση του χιούμορ και συνεπώς συστατικό της κωμωδίας, δεν περιορίζεται στον τομέα της ψυχαγωγίας (Καρζής, 2005), αλλά εκτείνεται σε όλες τις εκδηλώσεις της καθημερινότητας, μέχρι την πολιτική ζωή. Η απλή κωμωδία, που η ακαδημαϊκή της έννοια είναι επηρεασμένη από το αρχαίο ελληνικό θέατρο, είναι συνήθως διαφορετική και συνυφασμένη με τη σατιρική κωμωδία πολιτικών θεμάτων, σαν βασικό και μοναδικό της στόχο έχει το γέλιο και τη διασκέδαση του κοινού, ενώ αντίθετα η σάτιρα πρέπει να γεννά τον προβληματισμό και αρκετές φορές προδίδει μια μάλλον πικρή διάθεση (Ακριτόπουλος, 2007: 1-9). Μέχρι σήμερα, βέβαια, δεν υπήρξε καμία περιεκτική θεωρία σχετικά με το χιούμορ και μάλλον η μεγάλη ποικιλία των μορφών γέλιου, των στόχων του, των διαδικασιών και των αιτίων του διαδραματίζει, πιθανώς, κάποιο ρόλο, ωστόσο έχει διαπιστωθεί η σύνδεση του χιούμορ, της σάτιρας και της διακωμώδησης με το διαδικτυακό τρολάρισμα.

Συγκεκριμένα, ο Benjamin Aspray (2019: 154-160), στο δοκίμιό του «On trolling as comedic method», αναφέρει πως υπάρχει μία ισχυρή σχέση του τρολάρισματος με την κωμωδία και την πολιτική σάτιρα. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι: «η πανταχού παρουσία του τρολάρισματος στο σημερινό πολιτικό τοπίο είναι χρήσιμη για την ερμηνεία της σύγχρονης πολιτικής κωμωδίας. Επειδή το τρολάρισμα ως πρακτική απαιτεί την ακραία ειρωνεία για την επιδίωξη του γέλιου, θεωρείται και κωμική μέθοδος που λειτουργεί ως πολιτική σάτιρα».

iii. Τα μιμίδια (memes)

Τα σύγχρονα πειράγματα, οι φάρσες, η κοροϊδία, ακόμα και η σάτιρα, τα οποία λαμβάνουν χώρα διασπείρονται και εξαπλώνονται στον διαδικτυακό κόσμο μέσω των χρηστών του κυβερνοχώρου, εκδηλώνονται συχνά μέσω των μιμιδίων. Τα τρολ χρησιμοποιούν τα μιμίδια και τις αναφορές anime στο τρολάρισμά τους ανακυκλώνοντας πολιτισμικά προϊόντα (όπως τη γλώσσα, τη θρησκεία, τις ιδεολογίες και τις πεποιθήσεις, τα ήθη και τα έθιμα, τους θεσμούς και τους νόμους, τις τέχνες, τα τεχνολογικά επιτεύγματα, τα μέσα παραγωγής, τις επιστημονικές γνώσεις, τις τελετές και τις τελετουργίες) για τους σκοπούς τους (Phillips, 2013: 494-509). Το αποτέλεσμα είναι τα μιμίδια που

203. Πηγή: (<https://www2.govastileto.gr/lifestyle/antzi-samiou-to-neo-trolarisma-ston-adoni-ke-to-politirio/>).

δημιουργούνται και ενισχύονται από τα τρολ να έχουν γίνει πλέον mainstream²⁰⁴ και να αποτελούν στις μέρες μας μέρος των κανονικών διαδικτυακών αλληλεπιδράσεων (Leaver, 2013: 216-229).

Παρ' όλο που πλέον τα μιμίδια θεωρούνται πηγή χιούμορ, χρησιμοποιούνται από τα τρολ ως ένα εργαλείο τους κατά τη διεξαγωγή του τρολαρίσματος, εφόσον μπορούν να διασπείρουν παραπληροφόρηση. Λαμβάνονται σοβαρά υπόψη από τους χρήστες του διαδικτύου, ορισμένες φορές μάλιστα χρησιμοποιούνται ως απόδειξη σε πολιτικές συζητήσεις (Mocanu et al., 2015: 1198-1204), μια που μπορούν να «εκφράσουν όχι μόνο τις πολιτικές ταυτότητες, αλλά και τις μεγαλύτερες πολιτισμικές αξίες μέσα στον δικτυωμένο λαϊκό πολιτισμό» (Burroughs, 2013: 258-273).

Τα memes, ή αλλιώς μιμίδια, που χρησιμοποιούνται στο 4chan²⁰⁵ από τα τρολ μαζί με το lulz και την ανωνυμία αποτελούν ένα βασικό κομμάτι της κουλτούρας του τρολαρίσματος και μπορεί να πάρουν διάφορες μορφές, όπως μακροεντολές²⁰⁶ εικόνων (εικόνες που περιέχουν κείμενο σε επαναλαμβανόμενη μορφή) (Leaver, 2013: 216-229). Το 4chan και το φόρουμ των «τυχαίων» (/b/)²⁰⁷ αποτελούν τις παραγωγικές βάσεις δημιουργίας μιμιδίων, τα οποία αποτελούν είτε ιδέες είτε αστεία που εξαπλώνονται μέσω διαδικτύου ακόμα και στην πραγματική ζωή (Krappitz, 2013:11-15). Ο εξελικτικός βιολόγος Richard Dawkins, στο βιβλίο του *The selfish Gene* (Το εγωιστικό γονίδιο, 1998: 142), αναφέρει ότι θέματα μιμιδίων αποτελούν, μεταξύ άλλων, τα ρούχα, οι μόδες, οι μελωδίες, τα συνθήματα, η γνώση κατασκευής εργαλείων, η θρησκεία ή ακόμα και η πίστη στη μεταθανάτια ζωή.

Για να κατανοήσουμε τη λειτουργία των μιμιδίων, μπορούμε να υποθέσουμε ότι υπάρχει μια ιδέα που θα ακούσει ή θα διαβάσει ένας επιστήμονας και θα τη μεταδώσει στους μαθητές του, στους συναδέλφους του μέσα από διαλέξεις και άρθρα. Αν η ιδέα είναι καλή, μπορούμε να πούμε ότι η μετάδοσή της γίνεται από μόνη της, μεταδιδόμενη «από μυαλό σε μυαλό». Αν η ιδέα «πιάσει», μπορούμε να πούμε ότι εξαπλώνεται από μόνη της. Όσον αφορά όμως το διαδίκτυο, μιμίδια είναι τα αστεία που εξαπλώνονται μέσω του παγκόσμιου ιστού μέχρι να γίνουν γνωστά από το ευρύ κοινό και κατόπιν χάνονται στο πέρασμα του χρόνου. Πολλαπλασιάζονται σε μια «δεξαμενή» μιμιδίων μεταπηδώντας από μυαλό σε μυαλό μέσω μιας διαδικασίας η οποία, με την ευρεία έννοια, ονομάζεται μίμηση – εξού και η ονομασία «μιμίδια».

Ο N.K. Humphrey αναφέρει με κομπό τρόπο πως τα μιμίδια πρέπει να θεωρηθούν ζωντανές δομές, όχι μόνο μεταφορικά αλλά και τεχνικά, αφού ένα μιμίδιο μπορεί να παρομοιαστεί με τον ιό που

204. Ο όρος mainstream αναφέρεται στο κυρίαρχο ρεύμα, την τάση που επικρατεί κάθε χρονική περίοδο. Βλ. Σχετικά: <https://www.wordreference.com/>.

205. www.4chan.org: Ιστότοπος δημιουργίας τρολ. Βλ. Ενδεικτικά: Krappitz, 2013: 7.

206. Μια μακροεντολή είναι μια απλοποιημένη γλώσσα προγραμματισμού που γράφετε δομώντας μια λίστα ενεργειών προς εκτέλεση. Η αυτοματοποίηση μιας επαναλαμβανόμενης εργασίας γίνεται μέσω των μακροεντολών. Βλ. Σχετικά: <https://support.office.com/>.

207. Φόρουμ τυχαίων αναρτήσεων του ιστότοπου www.4chan.org που αποτελεί και τον ιστότοπο δημιουργίας των τρολ. Βλ. Ενδεικτικά: Krappitz, 2013: 8.

πολλαπλασιάζεται και προσβάλλει τον γενετικό μηχανισμό ενός κυττάρου ξενιστή. Ο Cole Stryker στο βιβλίο του «Epic win for Anonymous» αναφέρει ότι το μιμίδιο είναι η ιδέα και ότι η εκτέλεση της ιδέας μπορεί να γίνει μέσα από μια φωτογραφία ή ένα βίντεο και μέσω αυτών να εξαπλωθεί, να αναπτυχθεί περαιτέρω, να ανασκευαστεί και να αναμιχθεί με άλλα μιμίδια, δηλαδή ιδέες.

Τα στάδια ζωής ενός μιμιδίου, σύμφωνα με τον Cole Stryker, είναι η γέννηση, η ανακάλυψη, η συσσώρευση, η εξάπλωση από στόμα σε στόμα, η εξάπλωση στα μπλογκ, η έκθεση στο mainstream, η εμπορευματοποίηση και τέλος ο «θάνατος» του μιμιδίου. Βέβαια, επισημαίνεται το γεγονός πως τα στάδια αυτά δεν ισχύουν για όλα τα μιμίδια (Krappitz, 2013: 11-15).

Ένα παράδειγμα για να κατανοήσουμε τη λειτουργία των μιμιδίων και κυρίως το γεγονός πως δεν πρόκειται απλώς για αστείες εικόνες που κάποιος φίλος αποστέλλει στο Facebook, αλλά η ιδέα που βρίσκεται πίσω τους, αποτελεί το «rickrolling» που λειτουργεί ως εξής: Κάποιος φίλος σου στέλνει έναν ηλεκτρονικό σύνδεσμο (link²⁰⁸) που φαινομενικά οδηγεί σε κάποιο περιεχόμενο. Όταν όμως κλικάρεις τον σύνδεσμο, σε οδηγεί κάπου διαφορετικά, για παράδειγμα στο μουσικό βίντεο του Rick Astley «Never Gonna Give You Up», ένα τραγούδι που έγινε μεγάλη επιτυχία το 1987 (Phillips, 2015: 36).

Άλλο παράδειγμα είναι το «duckrolling» που έγινε μιμίδιο στο 4chan (κυλιόμενη πάπια). Το «duckrolling» δημιουργήθηκε από ένα φίλτρο λέξεων (wordfilter²⁰⁹) στο φόρουμ /v/ (βιντεοπαιχνίδια) του 4chan. Η αγγλική λέξη «egg» (αυγό) άλλαξε σε «duck» (πάπια). Μία μέρα, κάποιος χρήστης ανάρτησε τη λέξη «eggroll» (μπουρεκάκι), η οποία στη συνέχεια φιλτραρίστηκε και μετατράπηκε σε «duckroll». Σύντομα, ένα άλλο μέλος του φόρουμ δημιούργησε μια εικόνα με μια πάπια πάνω σε ρόδες. Όλο αυτό γρήγορα εξελίχτηκε σε ένα παιχνίδι παγίδα: κάποιος ανάρτησε έναν φαινομενικά ενδιαφέροντα σύνδεσμο που οδηγούσε σε μία εξωτερική ιστοσελίδα, ο οποίος όμως δεν οδηγούσε στο συγκεκριμένο περιεχόμενο, αλλά στην εικόνα μιας πάπιας με ρόδες. Αυτό ονομάστηκε «duckrolling». Στη συνέχεια, κάποιος χρήστης άρχισε να αναρτά συνδέσμους οι οποίοι οδηγούσαν στο μουσικό βίντεο του Rick Astley στο Youtube αντί στην εικόνα της πάπιας με ρόδες. Ένα από τα πρώτα βίντεο του τραγουδιού έγινε μεγάλη επιτυχία στο YouTube στις 15 Μαΐου του 2007. Γρήγορα ο κόσμος του διαδικτύου άρχισε να κάνει «rickrolling» τους φίλους του στο Twitter, Facebook, στα emails, στο ICQ, MSN και σε διάφορα άλλα messenger.

208. Ονομάζεται το κείμενο (ή γενικά το αντικείμενο-βίντεο – εικόνα) που, αν κάνουμε κλικ πάνω του, θα μεταβούμε είτε σε κάποιο άλλο σημείο της σελίδας (εσωτερικός σύνδεσμος) είτε σε κάποια σελίδα (ή άρθρο) εντός του ιστότοπου (τοπικός σύνδεσμος) ή ακόμα σε κάποιο άλλο ιστότοπο (εξωτερικός σύνδεσμος). Βλ. σχετικά: Κωτσάκης Σ., Μακρυγιάννης Η., Παραδείση Α., & Ταταράκη Α, 2014: 76.

209. Σενάριο εντολών (script) που χρησιμοποιείται σε φόρουμ και τσατ και εντοπίζει στις αναρτήσεις και στα σχόλια των χρηστών συγκεκριμένες λέξεις και φράσεις τις οποίες είτε αλλάζει είτε διαγράφει. Βλ. Ενδεικτικά: Krappitz, 2013: 63.

Όταν το 4chan άρχισε τον πόλεμο με τη σαϊεντολογία²¹⁰, χρησιμοποίησε το ίδιο τραγούδι για να κάνει «rickrolling» στους εχθρούς του. Τότε ήταν που το μιμίδιο έγινε μόδα, οι εφημερίδες ασχολήθηκαν με το συγκεκριμένο φαινόμενο και την Πρωταπριλιά του 2008 κάθε βίντεο που υπήρχε στην πρώτη σελίδα του Youtube οδηγούσε σε ένα «rickroll». Αργότερα τον ίδιο χρόνο, οι Ανώνυμοι²¹¹ χειραγώγησαν τα βραβεία του MTV²¹², έτσι ώστε ο Rick Astley να κερδίσει το βραβείο του καλύτερου καλλιτέχνη όλων των εποχών (Krappitz, 2013: 14).

Ακολούθησαν και άλλες παραλλαγές, όπως το «Trololo» (η εκδοχή του Eduard Khill στο τραγούδι «I Am Glad Cause I'm Finally Returning Home»), το «Barackroll», το «duckroll» από το 4chan και άλλα. Φυσικά, το μιμίδιο, δηλαδή η ιδέα, δεν ήταν το βίντεο του RickAstley, αλλά η εξαπάτηση του κόσμου. Με το πέρασμα του χρόνου, το συγκεκριμένο μιμίδιο εξελίχθηκε και το βίντεο αντικαταστάθηκε από άλλα, τα οποία ωστόσο δεν ήταν τόσο πετυχημένα όσο το αρχικό (Krappitz, 2013: 11-15· Leaver, 2013: 216-229).

Παρά το γεγονός ότι τα μιμίδια των πρώτων τρολ ανήκαν στην υποκοουλτούρα και απευθύνονταν στην ίδια κοινότητα υποκοουλτούρας, ένας εκπληκτικός αριθμός τεχνουργημάτων του είδους έχει υιοθετηθεί από ένα πολύ ευρύτερο ποπ πολιτισμικό ακροατήριο. Τα σημαντικότερα παραδείγματα είναι τα «LOLcats» (εικόνες από γάτες και άλλα ζώα με ένα ενδεικτικό κείμενο στο κάτω μέρος). Το «LOLcats», για παράδειγμα, το οποίο αγκαλιάστηκε από την αρχή του 4chan, δημιούργησε μια αυτοκρατορία πολλών εκατομμυρίων δολαρίων για τον ιδρυτή του. Η «ομάδα meme» του εμφανίστηκε τελικά σε μια τηλεοπτική εκπομπή στο κανάλι καλωδιακής τηλεόρασης «Bravo» και έγινε τόσο διαδεδομένη στο διαδίκτυο, όπου ο Rick Astley κλήθηκε να δώσει μια εκπληκτική εμφάνιση του «Never Gonna Give You Up» κατά τη διάρκεια της Ημέρας των Ευχαριστιών του «Macy»²¹³. Χάρη στα εκατομμύρια των θεατών της παρέλασης του «Rickrolling», τα κοντομάνικα μπλουζάκια (t-shirts) των καταστημάτων λιανικής πώλησης ολόκληρης της χώρας κοσμούσαν από το 2010 οργισμένες κωμικές φιγούρες (Connor, 2012).

Άλλο παράδειγμα: η φράση «πάνω από 9000 penises», είναι μια αριθμητική ανοησία που λήφθηκε από το ιαπωνικό καρτούν Dragon BallZ, μια δημοφιλή σειρά manga. Το Dragon BallZ²¹⁴

210. Η Σαϊεντολογία είναι μια θρησκεία που αναπτύχθηκε από τον Λ. Ρον Χάμπαρντ. Απευθύνεται στο πνεύμα –όχι στο σώμα ή τη διάνοια– και πιστεύει ότι ο άνθρωπος είναι κάτι περισσότερο από ένα προϊόν του περιβάλλοντός του ή τα γονίδια του. Βλ. Ενδεικτικά: <https://www.scientology.gr/>.

211. Οι χρήστες του 4chan είναι γνωστοί ως Ανώνυμοι (anonymous). Βλ. Ενδεικτικά: krappitz, 2013: 31.

212. Το MTV είναι ένα αμερικανικό δίκτυο καλωδιακής τηλεόρασης με έδρα τη Νέα Υόρκη. Εγκαινίασε την λειτουργία του το 1981 παίζοντας μουσικά βίντεο. Στην Ευρώπη ξεκίνησε να μεταδίδεται στη 1 Αυγούστου 1987. Βλ. Ενδεικτικά: <http://www.mtv.com/>.

213. Η ετήσια παρέλαση της ημέρας ευχαριστιών του «Macy» στη Νέα Υόρκη είναι η μεγαλύτερη παρέλαση στον κόσμο και παρουσιάζεται από την αλυσίδα πολυκαταστημάτων «Macy» που εδρεύει στις ΗΠΑ. Βλ. Ενδεικτικά: <https://www.macys.com/>.

214. Το Dragon BallZ όπως και το Pokemon είναι μια δημοφιλής σειρά καρτούν Ιαπωνικής προέλευσης.

αρχικά κυκλοφόρησε στην Ιαπωνία το 1989, έκανε πρεμιέρα στην αμερικανική τηλεόραση το 1996 και αποτέλεσε θεμέλιο λίθο πολιτισμού για μια γενιά θαυμαστών των animation και gamers. Σε ένα επεισόδιο, οι ήρωες «Vegeta» και «Nappa» ετοιμάζονται να πολεμήσουν έναν κακοποιό που ονομάζεται «Goku» και συμβουλεύονται το «scouter» τους, μια συσκευή που μετρά το επίπεδο ισχύος του αντιπάλου. Η «Nappa» ζητάει από τη «Vegeta» τα επίπεδα ισχύος του «scouter», στα οποία ο «Vegeta» βρίσκεται πάνω από εννέα χιλιάδες και σπάει το «scouter» στο χέρι του (YouTube, 2008). Κάποιος χρήστης αντέγραψε αυτό το κλιπ στο /b/ του 4chan ίσως λόγω νοσταλγίας, ίσως λόγω του γεγονότος της φράσης: «Πάνω από 9000 renises», που ήταν μια λάθος μετάφραση του «άνω των 8000 renises», είτε ίσως λόγω της μεταγενέστερης εφαρμογής του φίλτρου λέξεων που άλλαξε όλες τις περιπτώσεις του αριθμού 7 σε «πάνω από 9000 renises», οι Ανώνυμοι υιοθέτησαν τη φράση «πάνω από 9000 renises» ως προεπιλεγμένη απάντηση σε κάθε ερώτηση που αφορούσε αριθμητική αξία, κάνοντάς το δημοφιλές μιμίδιο (Phillips, 2015: 87).

Ένα ακόμα περιστατικό μιμιδίου μπορεί να ανιχνευτεί τον Σεπτέμβριο του 2008, όταν κάποιοι Ανώνυμοι αποφάσισαν να τρολάρουν το «Oprah Winfrey Show» παρουσιάζοντας την παρουσιάστρια ως παιδεράστρια στην πλατφόρμα μηνυμάτων της εκπομπής. Η Winfrey την προηγούμενη εβδομάδα είχε ασκήσει πιέσεις όσον αφορά τη νομοθεσία για το συγκεκριμένο θέμα, αποσκοπώντας με αυτόν τον τρόπο στην εξουδετέρωση της διαδικτυακής σεξουαλικής κακοποίησης. Η ίδια, όταν ενημερώθηκε για την ανάρτηση, αποφάσισε να τη δημοσιοποιήσει. «Επιτρέψτε μου να σας διαβάσω κάτι αναρτημένο στους πίνακες μηνυμάτων μας, από κάποιον που ισχυρίζεται ότι είναι μέλος ενός γνωστού δικτύου παιδεραστών: Είπε ότι δεν συγχωρεί. Δεν ξεχνάει. Η ομάδα του έχει πάνω από 9000... και είναι όλοι... βιάζουν... παιδιά» (Phillips, 2015: 87). Μέσα σε μια ώρα, ένα δεύτερο «anon» κατέβασε την προειδοποίηση της Winfrey και τη συνέδεσε με το κλιπ ενός μουσικού βίντεο, με το «Pedobear», τη Winfrey, τους χαρακτήρες από τους «Dragon BallZ» και τον Αμερικανό δημοσιογράφο Chris Hansen (Youtube, 2008). Στην κοινότητα του τρολαρίσματος, αυτό ήταν μια νίκη σε κάθε μέτωπο. Σε μια έκδοση του 2008 για την καταχώρηση της Oprah Winfrey στην εγκυκλοπαίδεια Dramatica, τα αντίστοιχα διαγράμματα βίντεο και μηνυμάτων συνοδεύονταν από μια εικόνα της Winfrey που κάθεται δίπλα σε έναν άνδρα, του οποίου το κεφάλι έχει αντικατασταθεί μέσω του photoshop²¹⁵ από ένα πρόσωπο τρολ. Αλλά όχι οποιουδήποτε άνδρα. Στο επεισόδιο της Oprah τον Μάιο του 2008 από το οποίο τραβήχτηκε η εικόνα (orpha.com), ο άνθρωπος που καθόταν δίπλα στην Winfrey δεν είναι άλλος από τον γνωστό διάσημο ηθοποιό και Σαϊεντολόγο Tom Cruise. Η «photoshopped» εικόνα του

215. Το Adobe Photoshop ή απλά Photoshop είναι ένα πρόγραμμα επεξεργασίας γραφικών που αναπτύχθηκε και κυκλοφόρησε από την Adobe Systems. Χαρακτηρίζεται ως «απαραίτητο εργαλείο για τους επαγγελματίες γραφίστες» και θεωρείται πως προώθησε τις αγορές των Macintosh, και στη συνέχεια των Windows. Βλ. σχετικά: www.adobe.com.

ηθοποιού φέρει τον τίτλο «Successful trollis successful» («Το πετυχημένο τρολ είναι επιτυχές») (Phillips, 2015: 88).

Εικόνα 1. «Over 9000 successful trolls²¹⁶»

Εκτός από την επισήμανση της σχέσης μεταξύ δημιουργίας μιμητισμού και κύριας παρέμβασης των μέσων ενημέρωσης, το «Over 9000 renises» παρουσιάζει την ευκολία των τρολ στην υπεξαίρεση, δηλαδή στη διαδικασία με την οποία η υπάρχουσα έννοια μιας συγκεκριμένης δήλωσης ή ενός τεχνητού αντικειμένου διαστρεβλώνεται. Ο όρος συνδέεται στενότερα με την «Situationist International» και τη «Letterist International»²¹⁷, των ριζοσπαστικών μαρξιστικών οργάνων που ιδρύθηκαν τη δεκαετία του 1950 (Debord & Wolman, 1956: 14-24).

Το σίγουρο είναι, πάντως, πως ο όρος «μιμίδιο» είναι πανταχού παρών ως χαρακτηριστικό του κοινωνικά δικτυωμένου ιστού, αν και αρκετά συχνά είναι αμφιλεγόμενος. Πολλοί θεωρητικοί των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης και της επικοινωνίας έδωσαν έμφαση στον ασαφή ορισμό του όρου, ιδίως όσον αφορά τη σχετική έννοια των «ιογενών» μέσων (Burgess, 2008: 101–109). Άλλοι θεωρητικοί, συμπεριλαμβανομένων των μελετητών των μέσων ενημέρωσης (Henry Jenkins, Sam Ford & Joshua Green), αντιπαθούν τον όρο «μιμίδιο», ιδιαίτερα όταν χρησιμοποιείται στο μάρκετινγκ ή σε κάποιο άλλο εταιρικό πλαίσιο, με το σκεπτικό ότι μια τέτοια διαμόρφωση συνεπάγεται την παθητική μετάδοση μεταξύ ανόητων καταναλωτών (Jekins et al., 2013: 19-28).

216. Βλ. σχετικά: Phillips, 2015: 89.

217. Το Letterist International (LI) ήταν ένα συλλογικό όργανο ριζοσπαστών καλλιτεχνών και πολιτιστικών θεωρητικών με έδρα το Παρίσι μεταξύ 1952 και 1957. Δημιουργήθηκε από τον Guy Debord ως σχίσμα από την ομάδα Letterist του Isidore Isou. Η ομάδα συνέχισε να συμμετάσχει σε άλλους για τη διαμόρφωση της Situationist International, λαμβάνοντας μερικές βασικές τεχνικές και ιδέες μαζί της. Βλ. Ενδεικτικά: Thefreedictionary.com.

Ο μελετητής ψηφιακών μέσων ενημέρωσης Limor Shifman περιγράφει τα μιμίδια ως «α) μια ομάδα ψηφιακών αντικειμένων που μοιράζονται κοινά χαρακτηριστικά περιεχομένου, μορφής ή και στάσης, β) που δημιουργήθηκαν με επίγνωση του παραλήπτη και γ) κυκλοφόρησαν, έγιναν προϊόντα μίμησης και μετασηματίστηκαν μέσω του διαδικτύου από πολλούς χρήστες» (Shifman, 2015: 37-55). Ο μελετητής συμμετοχικών Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης Ryan Milner θεωρεί ότι τα μιμίδια είναι «lingua franca» (γλώσσα γέφυρα) (Milner, 2013: 51). Το τελευταίο αυτό σημείο, ειδικότερα, καταγράφει τη χρήση του όρου από τα τρoλ, καθώς τα μιμίδια εντός του χώρου των τρoλ συνθέτουν ένα ολιστικό σύστημα σημασίας. Επομένως, τα μιμίδια έχουν νόημα μόνο σε σχέση με άλλα μιμίδια και επιτρέπουν στους συμμετέχοντες να μιλούν με σαφήνεια και συνέπεια σε άλλα μέλη της συλλογικής ομάδας και ταυτόχρονα τα μιμίδια τους δίνουν τη δυνατότητα να παρεμποδίζουν αυτούς που βρίσκονται εκτός του σχεσιακού δικτύου. Επιπλέον, η ικανότητα των τρoλ να αναφέρουν, να αναγνωρίσουν και να ανακατασκευάσουν υπάρχοντα μιμίδια βοηθά στην ενίσχυση μιας βασικής αίσθησης της ταυτότητας του τρoλαρίσματος.

iv. Μιμίδια και Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης

Τα τρoλ και τα μέσα ενημέρωσης επενδύουν εξίσου στο θέαμα, όπως περιγράφουν οι μελέτες του Douglas Kellner, ως διαδικασία μέσω της οποίας συγχωνεύονται οι επιχειρήσεις και η ψυχαγωγία (Kellner, 2003: 1-33). Η φράση «Πάνω από 9000» παρέχει ένα παράδειγμα αυτής της αλληλοεπικάλυψης μεταξύ των τρoλ και των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης.

Η επιτυχία της επιδρομής τρoλαρίσματος έγκειται στην επιτυχία των παραγωγών των σόου. Το επιτελείο της Oprah Winfrey έψαχνε ένα τρομοκρατημένο αλλά συμπαθητικό ακροατήριο, ενώ τα τρoλ απλά ένα τρομαγμένο κοινό. Οι τρόποι με τους οποίους επιτεύχθηκαν αυτοί οι στόχοι ήταν στην πραγματικότητα ίδιοι. Τόσο τα τρoλ όσο και η ομάδα παραγωγής της Winfrey στόχευαν στις καρδιές του ακροατηρίου, χρησιμοποιώντας τη συναισθηματικά φορτισμένη «γλώσσα» και εκμεταλλευόμενοι με ακρίβεια το ανθρώπινο ενδιαφέρον (Phillips, 2015: 89-91).

Ένα σημαντικό ποσοστό από τα δημοφιλή μιμίδια (LOLcats, Advice Animals και comicsrage) προέκυψαν ή ενισχύθηκαν από τα τρoλ, ιδιαίτερα εκείνα που σχετίζονταν με το 4chan's /b/ board. Στην πραγματικότητα, η πράξη του τρoλαρίσματος και η πράξη δημιουργίας μιμιδίων είναι αρκετά αλληλοσυνδεδεμένη. Η ύπαρξη των μιμιδίων σε μια δεδομένη σελίδα ή σε ένα φόρουμ σχεδόν εγγυάται ότι το τρoλάρισμα υπήρχε ή είχε συμβεί. Καθώς όμως τα μιμίδια έγιναν ολοένα και πιο εμφανή, όπως και οι πολλές πτυχές του πολιτισμικού τρoλαρίσματος, κατέληξε τα μιμίδια να μην εγγυώνται την ύπαρξη των τρoλ. Αντ' αυτού, σήμαιναν την παρουσία κάποιων από τους συμμετέχοντες στον κυβερνοχώρο για κάποιο χρονικό διάστημα, όχι απαραίτητα μεγάλο (Phillips, 2015: 173).

Για αρκετά χρόνια, τα τrol και τα μιμίδια που δημιουργήθηκαν, μοιράστηκαν και ανακατασκευάστηκαν χωρίς να αποφύγουν εξ' ολοκλήρου την επίδραση των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης. Το 4chan αποδείχθηκε ιδιαίτερα απροσπέλαστο από την εταιρική εμπορευματοποίηση, δεδομένης της πολύτιμης φήμης του 4chan ως ο «μαλάκας του διαδικτύου». Όπως εξηγεί ο Nicholas Carlson του Business Insider, «Ο λόγος που το 4chan δεν μπορεί να κάνει χρήματα είναι επειδή είναι σκοτεινό, αηδιαστικό υπογάστριο του διαδικτύου. Για κάθε LOLcat, υπάρχει μια νεκρή γάτα. Για κάθε φωτογραφία ενός χαριτωμένου κοριτσιού με ρούχα πανκ, υπάρχουν επτά άνθρωποι χωρίς ρούχα. Είναι το περιεχόμενο που κανένας διαφημιζόμενος δεν θα έβαζε ποτέ στο εμπορικό του σήμα» (Carlson, 2010).

Αυτό, όμως, δεν ήταν ο μόνος λόγος για τον οποίο η υποκουλτούρα και τα μιμίδια γενικά έμειναν απροσπέλαστα. Ένας δευτερεύων, αλλά όχι λιγότερο σημαντικός λόγος ήταν το γεγονός ότι ο πρώιμος χώρος του τρολαρίσματος και των μιμιδίων ήταν όλοι απροσπέλαστοι στους «ξένους». Ενώ ορισμένα μέλη των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, ακόμη και ορισμένες διαφημιστικές εταιρείες, όπως οι «Wieden και Kennedy», άρχισαν να χρησιμοποιούν το τρολάρισμα και την κουλτούρα των μιμιδίων, η σχετική ασάφεια των μιμητικών παραπομπών ελαχιστοποίησε την αποδοτικότητα των διαφημιστικών καμπανιών με θέμα «troll» ή «meme». Με άλλα λόγια, οι εταιρείες ή τα πρόσωπα που πωλούν αγαθά δεν εμπορευματοποίησαν τέτοιου είδους περιεχόμενο, επειδή δεν μπορούσαν, είτε επειδή υπήρχε μικρό ενδιαφέρον για το τρολάρισμα ή και τους κύκλους των μιμιδίων ή επειδή οι ίδιοι οι έμποροι δεν ήταν εξοικειωμένοι με τον συγκεκριμένο χώρο και επομένως δεν μπορούσαν να αποκρυπτογραφήσουν οτιδήποτε μεταδιδόταν.

Στη συνέχεια, ακολούθησε το «Know Your Meme», το οποίο γρήγορα καθιερώθηκε ως ο πηγαίος πόρος για οτιδήποτε είχε σχέση με τα μιμίδια. Σε αντίθεση με την *Encyclopedia Dramatica*, η οποία δημιούργησε αναφορές για το τρολάρισμα χρησιμοποιώντας άλλες αναφορές, το «Know Your Meme» (KYM) γράφτηκε από αρχάριους χρήστες, αλλά με λεπτομέρειες και εξηγήσεις για το πιο δημοφιλές συμμετοχικό περιεχόμενο του διαδικτύου. Έτσι, το «Know Your Meme», (KYM) βοήθησε τον εκδημοκρατισμό ενός χώρου που είχε περιοριστεί στο παρελθόν.

Στις αρχές του 2012, τα αμερικανικά πανεπιστήμια άρχισαν να δημιουργούν «σελίδες μιμιδίων» στο Facebook. Οι μαθητές ενθαρρύνθηκαν να κάνουν μιμίδια για τις σχολές τους, τα οποία θα μπορούσαν στη συνέχεια να δημοσιεύσουν στη σελίδα του σχολείου. Οι χρήστες που κατέχουν και προστατεύουν την κουλτούρα των μιμιδίων, κυρίως εκείνων που βασίζονται στο Reddit²¹⁸ και το 4chan,

218. Το reddit είναι ένα website το οποίο ανήκει στα Social Media και διαθέτει μεταξύ των άλλων και λειτουργίες Κοινωνικής Δικτύωσης. Οι χρήστες του ανοίγουν συνεχώς νέες συζητήσεις πάνω σε οποιοδήποτε θέμα και τις εντάσσουν μέσα σε κοινότητες, τα λεγόμενα subreddits. Κάθε κοινότητα έχει το δικό της θέμα, τους δικούς της κανόνες και τους δικούς της moderators (διαχειριστές). Υπάρχουν συνολικά σχεδόν 500 χιλιάδες subreddits. Βλ. Ενδεικτικά: <https://www.reddit.com/>.

επέτρεψαν αυτήν την εξέλιξη. Ξαφνικά, όλο και περισσότεροι άνθρωποι έφτιαχναν και μοιράζονταν μιμίδια. Δυστυχώς όμως το έκαναν με λάθος τρόπο και σε αυτόν συμπεριλαμβάνεται και ο τρόπος χρήσης του όρου. Για τους οπαδούς των μιμιδίων, ένα μιμίδιο μπορεί να αναφέρεται σε οποιοδήποτε περιεχόμενο, αρκεί να μεταβιβάζεται κατά μήκος μιας δημιουργικής διαδικασίας με την οποία δημιουργούνται συλλογικά και συγκροτημένα κοινότητες. Στις σελίδες μιμιδίων του Facebook, αντίθετα, ο όρος μιμίδιο χρησιμοποιείται για να περιγράψει μια ξεχωριστή οικογένεια μιμιδίων, συγκεκριμένα το Συμβουλές Ζώων «Advice Animals».

Το «Advice Animals» (Συμβουλές Ζώων) ήταν ένα άλλο σημείο διαμάχης στο /b/ του 4chan. Ουσιαστικά υπήρξε ως προϊόν στο /b/ του 4chan για χρόνια και για αρκετό καιρό αποτέλεσε πηγή διασκέδασης των τρολ (Εικόνα 2 στο Phillips, 2015: 178). Το αστείο βασίστηκε στις γνώσεις των συμμετεχόντων σχετικά με την τυποποιημένη μορφή εικόνων, καθώς και σε προηγούμενες επαναλήψεις μιμιδίων. Όπως θα περίμενε κανείς, όλα τα ζώα παρείχαν κάποια μορφή συμβουλών, η εστίαση και ο τόνος της οποίας εξαρτιόταν από το ζώο που απεικονιζόταν. Οι συμβουλές για σκύλους, για παράδειγμα, προσέφερε σατιρικές, παράλογες και κατά καιρούς άκρως ψυχολογικές συμβουλές για τη ζωή. Οι προτάσεις από το «Foul Bachelor Frog» προοριζόταν για προκλήσεις bachelors, το μιμίδιο «Courage Wolf» ήταν υπέρμαχος της ανδρογενούς έμπνευσης, το «Insanity Wolf» σχετίστηκε με βιασμούς, το «Philosoraptor» με ειρωνικούς σχολιασμούς και το «echnologically Impaired Duck» παρείχε λανθασμένες IT (Internet Technology) συμβουλές (Phillips, 2015: 175-178).

Το μιμίδιο «Socially Awkward Penguin» ακολούθησε μια ελαφρώς διαφορετική μορφή, χρησιμοποιήθηκε λιγότερο για να δώσει συμβουλές και περισσότερο για να εκφράσει τη λύπη για την προφανή κοινή εμπειρία των τρολ που είναι κοινωνικά ανυπόμονα και αδέξια εκτός διαδικτύου, ιδιαίτερα όταν βρίσκονται ανάμεσα σε κορίτσια. Παρ' όλο που τα πρώτα μιμίδια του «Advice Animals» δεν ήταν όλα ρητά κατά των γυναικών, ήταν όμως ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό. Επίσης, ένα μεγάλο ποσοστό αυτού τελείωνε με ένα «αστείο» για βιασμό.

Ακολουθούν κάποιες εικόνες από τα μιμίδια που περιγράφηκαν προηγουμένως (Phillips, 2015: 178).

Courage Wolf

Insanity Wolf

Foul Bachelor Frog

Philosoraptor

Socially Awkward
Penguin

Technologically
Impaired Duck

Εικόνα 2. Μιμίδα του «Advice Animals»²¹⁹

219. Βλ. σχετικά: Philipps, 2015: 179.

Αρχικά, το «Advice Animals» (Συμβουλές Ζώων) χρειαζόταν ορισμένες βασικές τεχνολογικές ρυθμίσεις. Έπρεπε να βρεθεί το κατάλληλο κενό στην εικόνα και η λεζάντα έπρεπε να περιέχει κείμενο με σκιά 2-5 εικονοστοιχείων (pixel). Η όλη διαδικασία μπορούσε να πραγματοποιηθεί στο πρόγραμμα επεξεργασίας εικόνας Photoshop και με πιο πολύπλοκο τρόπο στο πρόγραμμα GIMP²²⁰, μάλλον ένα όχι αδύνατο έργο για κάποιον πολύ έμπειρο στην επεξεργασία φωτογραφιών, αλλά όχι κάτι που ένας μέσος χρήστης θα ήταν πιθανό να καταλάβει χωρίς κάποια βοήθεια.

Με τις πλατφόρμες δημιουργίας μιμιδίων και ειδικότερα το «Meme Generator»²²¹ και το «Quick meme»²²² άλλαξαν όλα τα παραπάνω. Ξαφνικά, τα μέσα παραγωγής μετατοπίστηκαν από το άτομο στην πλατφόρμα. Όλοι οι χρήστες αυτό που έπρεπε να κάνουν ήταν να επιλέξουν ποια εικόνα ήθελαν να περιγράψουν και οι εργασίες μορφοποίησης θα γίνονταν αυτόματα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα μια έκρηξη συμμετοχής στην παραγωγή μιμιδίων, καθώς και ένα διαρκώς επεκτεινόμενο «πάνθεον» προτύπων, πολλά από τα οποία κατέληξαν στο Facebook, προς απογοήτευση των τrol και άλλων που επένδυσαν στην «καθαρότητα» των μιμιδίων. Επιπρόσθετα, προς απογοήτευση αυτών των χρηστών, υπήρξε και ο αυξανόμενος αριθμός «κακών» μιμιδίων, δηλαδή των μιμιδίων που παρέκκλιναν σημαντικά από την καθιερωμένη υποπολιτισμική μορφή των προηγούμενων ή ακόμη και χειρότερων μιμιδίων που δεν προσπάθησαν καν να συμμορφωθούν με την καθιερωμένη υποκουλτούρα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, είναι το «Redobear», που περιγράφει τα σάντουιτς κοτόπουλου (Phillips, 2015: 180-181).

220. Το GIMP είναι ένα λογισμικό επεξεργασίας φωτογραφιών, ανοιχτού κώδικα που επιτρέπει όχι μόνο την τροποποίηση φωτογραφιών αλλά και την προσθήκη χρώματος, σχεδιασμού και μετατροπής ομάδας αρχείων. Το GIMP επίσης προσφέρει πολύ χρήσιμα και προχωρημένα πρόσθετα: ένα προσαρμόσιμο περιβάλλον εργασίας και ειδικά εφέ. Υποστηρίζει πολλούς τύπους αρχείων και λειτουργικά συστήματα. Βλ. Ενδεικτικά: www.gimp.el.gr.

221. Πλατφόρμα δημιουργίας μιμιδίων που δημιουργήθηκε το 2009. Η εφαρμογή, εκτός από τη δημιουργία αστείων μιμιδίων τα οποία μπορεί κανείς να μοιραστεί οπουδήποτε στα social media, διαθέτει και συλλογή αστείων μιμιδίων τα οποία μπορεί κάποιος να επεξεργαστεί χρησιμοποιώντας το δικό του κείμενο. Βλ. Ενδεικτικά: play.google.com.

222. Πλατφόρμα δημιουργίας μιμιδίων που δημιουργήθηκε το 2010.

Εικόνα 3. «Pedobear²²³»

Σε συνάρτηση με τη σχέση των μιμίδων με τα ΜΜΕ, και οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 2012 προκάλεσαν μια σειρά διαφόρων και διασκεδαστικών μιμίδων. Η τελετή έναρξης αποδείχθηκε μια εύφορη πηγή για τα μιμίδια, συμπεριλαμβανομένων εικόνων που αναμειγνύουν τόσο την προμαγνητοσκοπημένη σκηνή με τον James Bond του Daniel Wroughton Craig να καταδύεται στην αρένα με τη βασίλισσα Ελισάβετ Β', όσο και τα αστεία του κ. Bean του Rowan Atkinson κατά τη διάρκεια μιας παράστασης των Chariots of Fire (Rintel, 2012). Ενώ αυτά τα μιμίδια ήταν σε μεγάλο βαθμό ήπια ενισχύοντας και διακωμωδώντας την τελετή έναρξης, ένα κάπως πιο κρίσιμο μιμίδιο στιγμάτισε την Ολυμπιακή αθλήτρια McKayla Maroney. Η Maroney έπεσε σε ένα τελικό άλμα και κέρδισε το ασημένιο κι όχι το αναμενόμενο χρυσό μετάλλιο. Η αντιαθλητική απάντηση που έδωσε λόγω της δεύτερης θέσης που κατέλαβε στους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2012 οδήγησε στο μιμίδιο «McKayla Maroney is not Impressed», το οποίο απεικονίζει την εικόνα της Maroney σε διάφορα ιστορικά ή σημαντικά γεγονότα. Τα πιο χιουμοριστικά από αυτά τα μιμίδια βρίσκονται στον κατά παραγγελία λογαριασμό Tumblr (<http://mckaylaisnotimpressed.tumblr.com>; Leaver, 2013: 222).

Ο Patrick Davison προτείνει ότι ένα μιμίδιο μπορεί να οριστεί ως «ένα κομμάτι του πολιτισμού, συνήθως αστείο, το οποίο αποκτά επιρροή μέσω της διαδικτυακής μετάδοσης, χωρίς να είναι όμως όλα τα μιμίδια στο διαδίκτυο αστεία. Αυτό που κάνει τα διαδικτυακά μιμίδια μοναδικά είναι η ταχύτητα μετάδοσης και η πιστότητα της φόρμας τους» (Davison, 2012: 122). Το παγκόσμιο κοινό για τους Ολυμπιακούς Αγώνες σήμαινε ότι ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων ήταν σε θέση να δημιουργήσουν

223. Βλ. σχετικά: Phillips, 2015: 181.

το αστείο (έχοντας παρακολουθήσει την τελετή των μεταλλίων) και έτσι το μιμίδιο της Maroney εξαπλώθηκε γρήγορα στον παγκόσμιο ιστό, όχι μόνο στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και επίσης αναφέρθηκε στον mainstream τύπο (Cohen, 2012).

Εικόνα 4. «McKayla is Not Impressed with the Creation of Adam».

Εικόνα 5. «NBC's Olympic coverage».

Εικόνα 6. «Ο πρόεδρος των ΗΠΑ Ομπάμα ποζάρει με τη Maroney²²⁴».

Η μακροπρόθεσμη φήμη της McKayla Maroney δεν φαίνεται να έχει επηρεαστεί αρνητικά από τα μιμίδια που δημιουργήθηκαν. Αν μη τι άλλο, έγινε πιο γνωστή και αγαπήθηκε περισσότερο, σε σημείο που, όταν η ομάδα της επισκέφθηκε τον Λευκό Οίκο, ο πρόεδρος των ΗΠΑ Ομπάμα ποζάρει πραγματικά με την Maroney, καθώς και οι δύο έκαναν την περίφημη γκριμάτσα (Lavender, 2012).

Η σελίδα «Channel 9 Olympics Coverage sucks» –ή το Ch9Fail για συντομία– (www.facebook.com/ch9fail), δημιουργήθηκε κατά τη διάρκεια της πρώτης πλήρους ημέρας των Ολυμπιακών Αγώνων. Έγινε hotspot για τους δυσαρεστημένους Αυστραλούς τηλεθεατές που

224. Πηγή εικόνων 4, 5, 6: <http://mckaylaisnotimpressed.tumblr.com>

απογοητεύτηκαν από την ποιότητα της τηλεοπτικής κάλυψης που παρέχεται από το τηλεοπτικό κανάλι «Nine-to-air». Η σελίδα «Channel 9 Olympics Coverage sucks» προσέλκυσε γρήγορα ένα κοινό, με 28.000 «likes» κατά τη διάρκεια των Αγώνων. Τα μέλη της σελίδας χρησιμοποίησαν περιφρονητική γλώσσα και πολλά μιμίδια θέλοντας να διακωμώδησουν την ομάδα κάλυψης και σχολιασμών του τηλεοπτικού καναλιού, καθώς και τον παρουσιαστή Καρλ Στεφάνοβιτς. Ορισμένα από τα μιμίδια που δημιουργήθηκαν είναι τα παρακάτω:

Εικόνα 7.

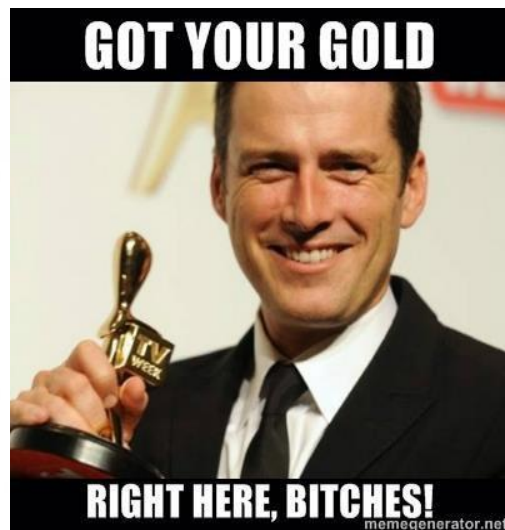

Εικόνα 8.

«Memes about Channel Nine's swimming focus²²⁵».

Εικόνα 9.

Εικόνα 10.

«Memes focused on Karl Stefanovic²²⁶».

Καταληκτικά, αν και πολλά μιμίδια μπορεί να έχουν εξαιρετικά αμφισβητήσιμη προέλευση, είτε ξεκινώντας από τρολ είτε από κάποια άλλη πηγή, η χρήση και η διανομή τους είναι πλέον

225. Πηγή: www.facebook.com/ch9fail

226. Πηγή: www.facebook.com/ch9fail

αποφασιστικής σημασίας, αφού τα μιμίδια είναι πλέον ένα χαρακτηριστικό του καθημερινού λόγου και της διαφωνίας σε μια ψηφιακή κουλτούρα. Κατά συνέπεια, η ταχεία διανομή και μίξη των μιμιδίων είναι πλέον βασικό μέρος της διαδικτυακής κουλτούρας, γεμίζοντας το Facebook και το Twitter τόσο εύκολα όσο το 4chan (Jenkins et al., 2013).

v. Περιπτώσεις εφαρμογής «lulz»

Στον κόσμο του τρολάριατος, το «lulz» μπορεί να σημαίνει το να διασκεδάζει κανείς με τη δυσφορία άλλων ανθρώπων, αλλά μπορεί να αναπτυχθεί σε πολλές κατευθύνσεις και για πολλούς λόγους. Τα τρολ αντλούν «lulz» από άλλα τρολ, από αθώους παρευρισκόμενους του διαδικτύου, από φιγούρες των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, από ολόκληρους ειδησεογραφικούς οργανισμούς, από οτιδήποτε και από οποιονδήποτε.

Η συντριπτική πλειονότητα του χιούμορ στο τρολάριαμα, αναφέρεται ως «lulzy». Το «lulz» είναι ένα φетиχ, αλλά με τη μαρξιστική έννοια, δηλαδή τα αγαθά που αγοράζουμε είναι προϊόντα προερχόμενα από τον καπιταλισμό, έτσι ώστε οι κοινωνικές συνθήκες και οι σχέσεις εξουσίας που δημιουργούνται και στηρίζουν τις οικονομικές ανισότητες να τα καθιστούν αόρατα. Ως άμεση συνέπεια του φετιχισμού των αγαθών, ο καταναλωτής μπορεί να δει το ίδιο το προϊόν, όχι όμως το πώς κατασκευάστηκε ή από ποιον ή με ποια πολιτική ή οικολογική επίδραση, αλλά με τη μαρξιστική έννοια (Marx, 1867: 163-167). Με τον ίδιο τρόπο, ο «φετιχισμός του lulz» επισκιάζει τις κοινωνικές συνθήκες και τις διαπροσωπικές συγκρούσεις που ζωντανεύουν μια συγκεκριμένη ιστορία.

Η ιστορία του Henderson δίνει ένα εντυπωσιακό και αρχέτυπο παράδειγμα. Το 2006, ένας Αμερικανός ονόματι Mitchell Henderson αυτοκτόνησε με το τουφέκι των γονιών του. Με την ανακοίνωση του θανάτου του, η οικογένεια και οι φίλοι του Henderson δημοσίευσαν δεκάδες μηνύματα συμπάθειας στη σελίδα του MySpace, την οποία κάποιος σύνδεσε στη συνέχεια με την My Death Space, ανεβάζοντας ένα αρχείο. Κάποιος χρήστης, ενώ περιηγούνταν στη συγκεκριμένη σελίδα My Death Space, «ανέβηκε» στην αρχή της, βρήκε την πραγματική σελίδα του Henderson και παρατήρησε ένα μήνυμα γραμμένο με τη μορφή ενός ποιήματος ελεύθερου στίχου, που επαινούσε την επιλογή του Henderson να αυτοκτονήσει. Σύμφωνα με την ανάρτηση, ο Henderson ήταν «ένας [υποκινούμενος] ήρωας» για την πράξη του, μια φράση που επαναλαμβανόταν τουλάχιστον τέσσερις φορές. Η συγκεκριμένη ανάρτηση δημοσιεύθηκε στη σελίδα του board 4chan's /b/ και ένας αμέτρητος αριθμός τρολ διασκεδάσε με την υπόθεση Henderson, ο οποίος πριν από τον θάνατό του είχε χάσει το ipod του, γεγονός που τα τρολ εκμεταλλεύτηκαν ως συνέπεια του καταναλωτισμού (Schwartz, 2008).

Τα τρολ, μέσα από αυτή την ιστορία, έδειξαν τη μακρόχρονη περιφρόνησή τους για τις αυτοκτονίες, ειδικά όταν το θύμα είναι νέος, λευκός και προφανώς προνομιούχος, «ένας ήρωας» (όπως έγινε γνωστός ο Henderson). Για το τρολάριαμα, όλα είναι παράλογες και εκμεταλλεύσιμες

λεπτομέρειες. Τα τρολ σε πολλές περιπτώσεις δεν συνειδητοποιούν το αντικείμενο της γελοιοποίησης. Για παράδειγμα, η φράση «ένας ήρωας», που χρησιμοποιήθηκε από τα τρολ, είναι ουσιαστικά μία διακωμώδηση της πράξης αυτοκτονίας του θύματος (Phillips, 2015: 44).

Γίνεται κατανοητό από το παράδειγμα του Henderson πως η σχέση μεταξύ των διαφόρων κοινοτήτων και του χιούμορ, ακόμη και του φαινομενικά αντικοινωνικού χιούμορ, όπως είναι το «lulz», είναι καλά εδραιωμένη. Όπως εξηγεί ο λογοτέχνης James English, το χιούμορ είναι πάντα ένα πολιτιστικό γεγονός, ποτέ μια ξεχωριστή δήλωση. Ακόμα και το απλούστερο αστείο έχει ένα πλαίσιο, όχι μόνο ως προς το περιεχόμενο αλλά ως προς το ποιος είναι το αστείο. Το ότι υπάρχει ένα αστείο συνεπάγεται ότι στην πραγματικότητα υπάρχει ένα ακροατήριο (English, 1994: 16-19). Στην περίπτωση των τρολ, αυτό το «εμείς» που γελάει εις βάρος «αυτών» χαρακτηρίζεται από την αναγνώριση και εκτίμηση του «lulz». Με απλά λόγια, τα τρολ γελούν τόσο με τους ίδιους τους εαυτούς τους όσο και εις βάρος άλλων χρηστών και διατηρούν την ύπαρξή τους μέσω της δημιουργίας περισσότερου γέλιου.

Μια ακόμα περίπτωση που διαθέτει αρκετό «lulz» είναι η περίπτωση «Battletoads», που χρησιμοποιήθηκε από τα καταστήματα «Game Stop» και συντελέστηκε παράλληλα με κλήσεις φάρσας. Το «Battletoads» είναι ένα βίντεο των αρχών της δεκαετίας του 1990, που παρουσιάζει τις αναποδιές των «Rash», «Zits» και «Pimple», καθώς προσπαθούν να μεταφέρουν μια πριγκίπισσα από τη μία πλευρά του γαλαξία σε έναν άλλο (Battletoads, 1991). Για κάποιον λόγο, τα «Battletoads» έγιναν η σταθερή απάντηση στο /v/ (το φόρουμ βιντεοπαιχνιδιών του 4chan) και αργότερα στο /b/ (το φόρουμ τυχαίων αναρτήσεων) κάθε φορά που κάποιος δημοσίευε ένα στιγμιότυπο οθόνης από ένα βιντεοπαιχνίδι (Stampers, 1991). Το 2007, τα τρολ άρχισαν να καλούν μαζικά τα καταστήματα «Game Stop» ζητώντας να προετοιμάσουν ένα αντίγραφο της συνέχειας του παιχνιδιού (όπου έως εκείνη την περίοδο δεν υπήρχε). Έστειλαν επίσης τις κλήσεις τους με αναφορές στο «Ebaums world», ένα αντίπαλο φόρουμ. Λόγω του μεγάλου αριθμού αιτημάτων «Battletoads» και της απογοήτευσης των τρολ, οι υπάλληλοι του «Game Stop» δέχονταν συνέχεια κλήσεις για το παιχνίδι ή το «Ebaums world». Το «lulz» ήταν τόσο άφθονο, που τα τρολ συνέχισαν να αναρτούν αριθμούς τηλεφώνων από τα τοπικά καταστήματα στο /b/ του 4chan έως το 2010 (Encyclopedia Dramatica, 2010). Μόλις ένα συγκεκριμένο περιεχόμενο εισέλθει στο λεξιλόγιο του τρολαρίσματος, για παράδειγμα η φράση «Αυτό Είναι Battletoads;», ξεκινάει η κωμική ανταλλαγή του «lulz» με το οποίο ουσιαστικά αυτοαναπαράγεται. Επομένως, η παραπάνω φράση, μέσα από παραλλαγές, γίνεται μιμίδιο το οποίο αποστέλλεται διαδικτυακά σε όλο τον κόσμο και γίνεται γνωστό και από άτομα τα οποία δεν συμμετείχαν στο συγκεκριμένο τρολάρισμα (Phillips, 2013: 47-49).

vi. Συμβάσεις μεταξύ των διαδικτυακών τρολ και του αποδέκτη τρολαρίσματος

Το τρολάρισμα μοιράζεται μερικά επικοινωνιακά συστατικά του λεκτικού αστεϊσμού (Krapitz, 2013: 11-15· Kopecký, 2016: 1-7· Phillips, 2015), επίσης κατά το τρολάρισμα δεν γίνονται πιστευτά όσα λέγονται ή γράφονται. Ωστόσο, η επιτυχημένη ειρωνική συζήτηση απαιτεί τόσο ο αποστολέας όσο και ο παραλήπτης να συνειδητοποιήσουν ότι ο πρώτος δεν πιστεύει σε αυτά που λέει στον συνομιλητή του. Το επιτυχημένο τρολάρισμα συνεπάγεται ότι μόνο ο αποστολέας και η κοινότητα των τρολ συνειδητοποιούν ότι δεν υπάρχει ειλικρίνεια στα όσα λέγονται (Φουλίδη, 2015: 29), ενώ ο δέκτης πιστεύει ακράδαντα σε μια σχέση μεταξύ εσωτερικής πίστης και εξωτερικής έκφρασης. Το τρολάρισμα, λοιπόν, είναι το αστείο του οποίου ο επικοινωνιακός χαρακτήρας δεν αποκαλύπτεται ποτέ στον παραλήπτη του, επειδή ο βασικός σκοπός του τρολάρισματος δεν είναι να διασκεδάσει κάποιον, αλλά να προκληθεί διασκέδαση σε βάρος κάποιου.

Με άλλα λόγια, το θύμα του τρολάρισματος έχει υποβαθμιστεί σε ένα κατώτερο επίπεδο της συζήτησης, στο οποίο δεν συμμετέχει πλέον, αλλά μετατρέπεται σε θύμα σε ένα θέαμα. Σε ένα αστείο και οι δύο συνομιλητές βγαίνουν από την αλήθεια γνωρίζοντας περισσότερα για τον άλλον και τις προσωπικότητές τους. Κατά το τρολάρισμα, ο αποστολέας απολαμβάνει το γεγονός ότι ο παραλήπτης δεν καταλαβαίνει και αγνοεί τη φύση του αστεϊσμού. Ενώ στο πείραγμα ο αποστολέας και ο παραλήπτης πειραματίζονται αμοιβαία με τη δύναμη του να ελέγχει κάποιος τα συναισθήματα του άλλου, το τρολάρισμα διαταράσσει αυτή την αμοιβαιότητα και το θύμα μετατρέπεται σε υποχείριο στα χέρια των τρολ. Ως εκ τούτου, το τρολάρισμα δεν στοχεύει στη δοκιμή των ορίων μιας σχέσης, αλλά στην επιβεβαίωση της ναρκισσιστικής ψευδαίσθησης της παντοδυναμίας του αποστολέα, καθώς και των δεσμών που συνδέουν αυτόν ή αυτήν σε μια κοινότητα τρολ. Το γεγονός ότι η πρόκληση του τρολάρισματος είναι ανάλογη της δυνατότητας διάκρισης της αλήθειας από τον παραλήπτη του, όσο η αλήθεια είναι πιο αδιαφανής τόσο πιο προκλητικό γίνεται το τρολάρισμα που συνεπάγεται δύο σημαντικά ρεαλιστικά συστατικά αυτής της επικοινωνιακής πρακτικής: την ανωνυμία και τα αστεία (Buckels, Trapnell & Paulhus, 2014: 97-102· Leone, 2018: 1-13).

Όσον αφορά την ανωνυμία, το τρολάρισμα θα ήταν αδύνατο εάν το θύμα γνώριζε πολύ καλά το τρολ (Phillips, 2015). Τα περίτεχνα αστεία είναι βιώσιμα μεταξύ των φίλων και όμως πρέπει σε κάποιο στάδιο να καταλήγουν σε αποκάλυψη της ταυτότητάς τους, δηλαδή ότι είναι αστεία. Όσο διαρκεί το αστείο, τόσο μεγαλύτερος είναι ο κίνδυνος του ελέγχου των ορίων μιας φιλικής σχέσης και θα μπορούσε να οδηγήσει στο αποτέλεσμα να θέσει σε κίνδυνο τη σχέση αυτή καθαυτή (Leone, 2018: 1-13).

Επιπλέον, τα μακρά και περίπλοκα αστεία είναι πιθανά μόνο μεταξύ καλών φίλων και καθόλου μεταξύ ξένων. Ο λόγος είναι απλός χρειάζεται υπερβολική επικοινωνιακή ενέργεια και δράση, προϋπόθεση που δεν πληρείται στην περίπτωση ενός ξένου, με σκοπό να ολοκληρωθεί ο αστεϊσμός και να επιστρέψουν στο μη ειρωνικό επικοινωνιακό πλαίσιο. Το τρολάρισμα, αντ' αυτού, δεν γνωρίζει κανένα τέλος. Η αισθητική του ευχαρίστηση απορρέει ακριβώς από το γεγονός ότι το θύμα του δεν

αντιλαμβάνεται ή δεν εκφράζει τη συνειδητοποίηση ότι η συνομιλία ανταλλαγής στην οποία βυθίζεται είναι στην πραγματικότητα ένα αστείο (Korecký, 2016: 1-7), ένα λεκτικό παιχνίδι από το οποίο μπορεί κανείς να βγει ανά πάσα στιγμή (Phillips, 2015· Leone, 2018: 1-13).

Από αυτή την άποψη, αυτή η πρακτική του τρολαρίσματος είναι σαδιστική, που σημαίνει ότι παράγει μια αισθητική ευχαρίστηση, καθιστώντας τον αποδέκτη-μέλος της συνομιλίας συναισθηματικό υποχείριο. Επίσης, πρόκειται για μια σαδιστική πρακτική στην οποία καμία λέξη-κλειδί δεν δίνεται στο θύμα, ώστε να τερματίσει το παιχνίδι (Buckels, Trapnell & Paulhus, 2014· Leone, 2018: 1-13). Το θύμα, αντίθετα, πρέπει να αγνοεί το ειρωνικό πλαίσιο το οποίο αποτελεί πηγή της διασκέδασης και, ως εκ τούτου, δεν πρέπει να είναι σε θέση να καθορίσει ότι ο συνομιλητής του αστειεύεται. Σε περίπλοκα αστεία ανάμεσα σε φίλους, αργά ή γρήγορα η στιγμή της αποκάλυψης πρέπει να έρχεται πάντα, ειδάλλως δημιουργούνται προβλήματα.

Για να δώσουμε ένα παράδειγμα: στην υπέροχη γαλλική κωμωδία «Le Prénom» (Alexandre La Patellière και Matthieu Delaporte 2012, στην αγγλική γλώσσα: «What's In a Name?»), ο Vincent, ένας κτηματομεσίτης, αποκαλύπτει υπό τη μορφή αστείου σε δύο από τους πιο κοντινούς φίλους του, ότι πρόκειται να ονομάσει τον πρώτο του γιο «Adolph» (<https://www.imdb.com/title/tt2179121/>). Οι φίλοι είναι συγκλονισμένοι από την αποκάλυψη και όμως δεν μπορούν να πιστέψουν πλήρως ότι αυτό που ακούν είναι αλήθεια. Όταν το αστείο παρατείνεται για μεγάλο χρονικό διάστημα, τότε προκαλούνται καταστροφικές συνέπειες στη σχέση μεταξύ των τριών ανδρών και των γύρω τους, ακριβώς επειδή το συνομιλητικό πρόσωπο που ο κύριος χαρακτήρας έδειξε στους φίλους του δεν είναι συμβατό με την ιστορία από την αμοιβαία τους γνωριμία (Leone, 2018: 1-13).

Ένα αστείο που θέτει σε κίνδυνο μια σχέση, είτε επειδή προκαλεί υπερβολικά τα όρια ή επειδή επεκτείνεται για υπερβολικό χρονικό διάστημα, είναι ένα κακό αστείο. Το αποτέλεσμα σε επίπεδο συνομιλίας και κοινωνικής συναναστροφής είναι ενοχλητικό. Αντίθετα, το τρολάρισμα, στο οποίο το θύμα δεν συνειδητοποιεί ότι καθοδηγείται, είναι τέλειο, καθώς μπορεί να συνεχιστεί ασταμάτητα, με αυξανόμενα επίπεδα συναισθηματικής έντασης, το καθένα από τα οποία είναι πηγή της αυξανόμενης ευχαρίστησης του τρολ. Για ένα τρολ, δεν υπάρχει τίποτα καλύτερο από το γεγονός πώς ένας τέλειος ξένος, ενσωματωμένος σε κάποιο avatar²²⁷ του κοινωνικού δικτύου, εξαναγκάζεται όλο και

227. Τρισδιάστατοι εικονικοί χαρακτήρες (avatars). Υπάρχουν δύο ετυμολογίες για την προέλευση της λέξης «Avatar». Σύμφωνα με την πρώτη, προέρχεται από τη σανσκριτική λέξη *avatara*, που σημαίνει ενσάρκωση. Σύμφωνα με τη δεύτερη, η λέξη σημαίνει όριο. Βλ. ενδεικτικά: Davis, 2012:14. Στη σύγχρονη βιβλιογραφία της ψηφιακής τεχνολογίας, το avatar ορίζεται ως «αναπαράσταση του/της χρήστη/στριας ως κινούμενου χαρακτήρα». Βλ. ενδεικτικά: Loos, 2003: 17. Σύμφωνα με τον Boellstorff (2011), τα avatars δεν είναι απλώς παραστάσεις σωμάτων, αλλά μορφές ενσωμάτωσης/ενσάρκωσης. Ο Kanaev (2007: 17) αναφέρει ότι «τα avatars είναι νέα αναπαράσταση, νέα ενσάρκωσή μας σε ένα νέο online κόσμο μέσα στους υπολογιστές. Βλ. Ενδεικτικά: Φουλίδη, 2015: 114-115.

περισσότερο σε ένα φαύλο κύκλο όλο και πιο βίαιων εγχειρημάτων και τελικά προσβολών ή ακόμα και απειλών (Turton-Turner, 2013· March Leone, 2018: 1-13).

Το τρολάρισμα δεν αφορά μόνο έναν βασανιστή και έναν βασανισμένο (θύτη και ένα θύμα). Σύμφωνα με τους όρους της σημειωτικής²²⁸ του Greimas, θα μπορούσε κανείς να πει ότι τόσο τα βασανιστήρια όσο και το τρολάρισμα εμπλέκουν πάντα έναν παρατηρητή, δηλαδή ένα υποκείμενο που βλέπει το σαδιστικό παιχνίδι και αντλεί από αυτό ευχαρίστηση. Σε κάποιο βαθμό, αυτό ισχύει και για ένα αστείο: λέγοντας κάτι αστείο σε έναν φίλο απαιτείται όχι μόνο ένας αποστολέας του χιουμοριστικού μηνύματος, αλλά και ένας παραλήπτης του και ένας τρίτος δράστης, ο ρόλος του οποίου είναι να παρακολουθήσει το αστείο και να επιβάλει κυρώσεις (Leone, 2018: 1-13).

Στις περισσότερες περιπτώσεις, όντως εκείνος που αστειεύεται είναι ταυτόχρονα ο μάρτυρας του αστείου. Επομένως, κατά κάποιο τρόπο χαίρεται εκ προθέσεως από την επίδρασή του, καθώς και νιώθει ανακουφισμένος με το κλείσιμο του αστείου. Ομοίως, το σκηνικό του τρολαρίσματος συνεπάγεται και ορισμένους παρατηρητές, οι οποίοι παρ' όλα αυτά μοιράζονται, στις περισσότερες περιπτώσεις, την ανωνυμία του τρολ. Το τρολάρισμα συνεπάγεται, λοιπόν, μια ατέρμονη και άκαρπη παραπλάνηση ενός ανώνυμου βασανιστή για χάρη ενός ανώνυμου ακροατηρίου, ενός ψηφιακού πλήθους που μοιάζει κάπως με εκείνα που στο παρελθόν θα παρακολουθούσαν με προσοχή το θέαμα των δημοσίων εκτελέσεων (Shachaf & Hara, 2010: 357-370· Leone, 2018: 1-13).

vii. Λαϊκός Πολιτισμός και Τρολάρισμα (Trolling)

Στη σύγχρονη εποχή, ο λαϊκός πολιτισμός και η παράδοση μεταδίδονται και εξελίσσονται μέσω του έντυπου λόγου αλλά και των σύγχρονων επικοινωνιακών μέσων, όπως το διαδίκτυο. Το γεγονός αυτό οφείλεται τόσο στη βελτίωση του μορφωτικού επιπέδου όσο και στην ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών. Μέσω των εικονικών ταυτοτήτων, οι χρήστες του διαδικτύου, χρησιμοποιώντας τα

228. Σημειωτική ή, όπως ονομαζόταν παλαιότερα, σημειολογία είναι η επιστήμη που μελετά τη συγκρότηση και τη λειτουργία των συμβολικών συστημάτων στο σύνολό τους. Στο αντικείμενό της εμπίπτει οτιδήποτε χρησιμοποιείται με κάποια σημασία και υποκαθιστά κάτι άλλο. Γλώσσα, κυκλοφοριακή σήμανση, μουσική, ιατρική συμπτωματολογία, θέατρο, κοινωνικές συμβάσεις, κινηματογράφος, μόδα και τελετουργικές συμπεριφορές είναι μερικά μόνο από τα συστήματα διαχείρισης σημασιών. Όλα τα παραπάνω μελετώνται από τη σημειωτική για την επικοινωνιακή τους λειτουργία. Επειδή σημασίες εμπλέκονται σε οποιαδήποτε δραστηριότητα συμμετέχει ο άνθρωπος και συνεπώς στο σύνολο του πολιτισμού, η σημειωτική διεκδικεί τον ρόλο γενικής πολιτισμικής θεωρίας. Σύμφωνα με τις διαδικασίες ανάλυσης που προτείνει ο Α.Ι. Greimas, διακρίνουμε δύο επίπεδα ανάλυσης: το επιφανειακό επίπεδο και το βαθύ επίπεδο (immanent). Βλ. Ενδεικτικά: Δαλκαβούκης, 2012: 4-34. Σύμφωνα με τον Ferdinandde Saussure (1857-1913), «η σημειολογία είναι μια επιστήμη που μελετά τη ζωή των σημείων σε μια κοινωνία είναι νοητή. Θα αποτελούσε τμήμα της κοινωνικής ψυχολογίας και συνεπώς της γενικής ψυχολογίας». Ονομάζεται σημειολογία από την ελληνική λέξη «σημείο». Η σημειολογία δείχνει τι συνιστά σημεία και ποιοί νόμοι τα διέπουν. Κύριοι σύγχρονοι θεωρητικοί της σημειωτικής είναι η Julia Kristeva (γεν. 1941) που επινόησε και εδράωσε τον όρο, ο Roland Barthes (1915- 1980), ο Umberto Eco (γεν. 1932), ο Christian Metz και ο Algirdas Greimas (γεν. 1917). Βλ. σχετικά: Chandler, 1994: 4. Σημαντικοί μελετητές της σημειωτικής στην Ελλάδα είναι οι Alexandros-Phaidon Lagoroulos, Karin Boklund-Lagoroulou, ο Μιχάλης Σετάτος και ο Σωτήρης Δημητρίου. Βλ. ενδεικτικά: Γραμμενίδης, Δημητρούλια, Κουρδής & Λουπάκη, 2015: 5-6.

πραγματικά τους στοιχεία ή παραποιώντας τα, κατασκευάζουν ψηφιακές περσόνες–avatars, δηλαδή χαρακτήρες, και συνομιλούν με φίλους ή και αγνώστους στον παγκόσμιο ιστό (Κατσαδώρας, Φυντριλή & Στυλιανού, 2016: 21, 477). Οι εικονικές ταυτότητες και η ανωνυμία, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, είναι τα βασικά χαρακτηριστικά του τρολαρίσματος.

Ως είδη της λαϊκής λογοτεχνίας, οι ευτράπελες διηγήσεις ή τα αστειολογήματα, κατά τον Δημήτριο Λουκάτο, είναι τα λεγόμενα ανέκδοτα ή περιγελαστικά αστεία ή περιπαίγματα που σατιρίζουν ή ειρωνεύονται τρόπους, επαγγέλματα, χαρακτήρες ή και πνευματικές ατέλειες. Τα αστειολογήματα θα μπορούσαν να συμπεριλάβουν και τα ευφυολογήματα, ιδιαίτερα αν δεν είναι μακροσκελή. Επιχειρώντας να περιγράψουμε τα ευφυολογήματα, ορισμένα από τα χαρακτηριστικά τους τα οποία απαντώνται και στο τρολάρισμα είναι τα εξής: Πρώτον, η αστεία διάθεση, όπου ακόμα και ένα θλιβερό θέμα μπορεί να δοθεί με τρόπο που να προκαλεί έστω μειδίαμα. Δεύτερον, η συντομία και ο συνεπτυγμένος λόγος. Τρίτον, η φραστική και νοηματική αυτοτέλεια, καθώς μπορούν να λειτουργήσουν π.χ. ως συνθήματα σε τοίχους, χωρίς να χρειάζονται περαιτέρω επεξηγήσεις και ο δέκτης να αντιλαμβάνεται το μήνυμά τους, εφόσον βέβαια έχει κοινό πλαίσιο πολιτισμικής αναφοράς με τον δημιουργό (Κατσαδώρας, Φυντριλή & Στυλιανού, 2016: 486-487).

Τα εν λόγω είδη της λαϊκής λογοτεχνίας, συνεχίζουν να διαδίδονται και να διαχέονται χάρη στον παγκόσμιο ιστό. Ο τρόπος με τον οποίο γίνεται αυτό είναι οικείος στους μελετητές του λαϊκού πολιτισμού αλλά και στα τρολ του διαδικτύου. Κάποιος χρήστης, συνήθως ανώνυμος ή με ψευδώνυμο, αναρτά ή ανασκευάζει κάτι, το οποίο με τη σειρά του σε μια δεδομένη στιγμή και συνθήκη βρίσκει απήχηση σε μια ομάδα, τα μέλη της οποίας έχουν την επιλογή να το αγνοήσουν, να το καταχωρίσουν, να το προωθήσουν ή και να το αναμορφώσουν (Κατσαδώρας, Φυντριλή & Στυλιανού, 2016: 489). Στο σημείο αυτό διακρίνονται και οι ομοιότητες που υπάρχουν στη δημιουργία των μιμιδίων, τα οποία αποτελούν είτε ιδέες, είτε «εσωτερικά» αστεία που εξαπλώνονται ακόμα και στην πραγματική ζωή μέσω διαδικτύου.

Βέβαια, η έννοια του όρου «τρολάρισμα» συχνά ταλαντεύεται μεταξύ του καλοπροαίρετου χιούμορ, της σάτιρας, της κωμωδίας, της φάρσας, του πειράγματος, και της υβριστικής γλώσσας, της δημοσίευσης καυστικών, εμπρηστικών ή σχολίων εκτός θέματος. Τα σύγχρονα πειράγματα, οι φάρσες, η κοροϊδία ακόμα και η σάτιρα, τα οποία εκδηλώνονται και εξαπλώνονται στον διαδικτυακό κόσμο μέσω των χρηστών του κυβερνοχώρου δημιουργούνται μέσω των μιμιδίων. Τα τρολ χρησιμοποιούν τα μιμίδια και τις αναφορές στα κινούμενα σχέδια στο τρολάρισμά τους, επαναχρησιμοποιώντας πολιτιστικά αντικείμενα για τους σκοπούς τους (Phillips, 2013). Όπως αναφέρει ο Ευάγγελος Αυδίκος, η ρευστότητα των ορίων είναι το κύριο γνώρισμα του λαϊκού πολιτισμού (Κατσαδώρας, Φυντριλή & Στυλιανού, 2016: 486), γεγονός που βρίσκεται σε απόλυτη συμφωνία με το λεγόμενο τρολάρισμα.

Σύμφωνα με όσα ειπώθηκαν παραπάνω, τα σύγχρονα πειράγματα, οι φάρσες, η κοροϊδία ακόμα και η σάτιρα, τα οποία λαμβάνουν χώρα διασπείρονται και εξαπλώνονται στον διαδικτυακό κόσμο μέσω των χρηστών του κυβερνοχώρου, εκδηλώνεται, μεταξύ άλλων, και μέσω των μιμιδίων. Παρ' όλο που πλέον τα μιμίδια θεωρούνται πηγή χιούμορ, αρχικά ήταν και ουσιαστικά εξακολουθούν να αποτελούν ένα εργαλείο των τρολ, που μαζί με το «lulz» (χαιρεκακία) και την ανωνυμία αποτελούν ένα βασικό κομμάτι της κουλτούρας του τρολαρίσματος. Παραδείγματα μιμιδίων αποτελούν τα ρούχα, οι μόδες, οι μελωδίες, τα συνθήματα, η γνώση κατασκευής εργαλείων, η θρησκεία ή ακόμα και η πίστη στη μεταθανάτια ζωή – όλα στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού.

Παράλληλα, ο λαϊκός πολιτισμός και η παράδοση που μεταδίδονται και εξελίσσονται μέσω του έντυπου λόγου στη σύγχρονη εποχή, πλέον χρησιμοποιούν και τα σύγχρονα επικοινωνιακά μέσα, όπως το διαδίκτυο. Συγκεκριμένα, τα λεγόμενα ανέκδοτα ή περιγελαστικά αστεία ή περιπαίγματα που σατιρίζουν ή ειρωνεύονται τρόπους, επαγγέλματα, χαρακτήρες ή και πνευματικές ατέλειες τα οποία αποτελούν είδη της λαϊκής λογοτεχνίας, διαδίδονται και διαχέονται χάρη στον παγκόσμιο ιστό. Συνεπώς, τα σύγχρονα πειράγματα, οι φάρσες, η κοροϊδία ακόμα και η σάτιρα, ως στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού, που εκδηλώνονται και εξαπλώνονται στον διαδικτυακό κόσμο μέσω των χρηστών του κυβερνοχώρου και δημιουργούνται μέσω των μιμιδίων, σχετίζονται με το σύγχρονο τρολάρισμα. Ως εκ τούτου, ο λαϊκός πολιτισμός και η παράδοση συνεχίζουν να διαδίδονται και να διαχέονται μέσω του διαδικτύου, αλλά και να μεταλλάσσονται μέσα από τις νέες τεχνολογικές εξελίξεις που διαμορφώνονται. Τα ευφυολογήματα και τα μιμίδια, ως είδη του λαϊκού πολιτισμού στο διαδίκτυο (κατά κανόνα, καλοπροαίρετου και όχι lulz χιούμορ), μπορούν να θεωρηθούν και αυτά μια μορφή τρολαρίσματος ή, έστω, τμήμα του και, ως εκ τούτου, με τον τρόπο αυτό σχετίζονται μεταξύ τους, σαφώς όμως δεν ταυτίζονται.

viii. Συμπεράσματα

Ο αστεϊσμός, το χιούμορ και άλλες αποκλίσεις της ειρωνείας παίζουν βασικό ρόλο στην ανθρώπινη επικοινωνία. Μέσω του χιούμορ μπορούν να επιτευχθούν μεγάλες «νίκες» σε επίπεδο πειθούς, δημιουργώντας διασκέδαση σε έναν συνομιλητή.

Στον κόσμο, όμως, του τρολαρίσματος η διασκέδαση που αναφέρεται ως «lulzy» σημαίνει τη διασκέδαση των τρολ εις βάρος άλλων χρηστών του διαδικτύου. Τα τρολ διασκεδάζουν ή αλλιώς αντλούν «lulz», χάρη και στην ανωνυμία τους. Η διασκέδαση των τρολ με τη δυσφορία άλλων ανθρώπων μπορεί να αναπτυχθεί για διάφορους λόγους, απευθύνεται προς πάσα κατεύθυνση, είναι ατέρμονη και αφορά μόνο τα ίδια τα τρολ. Επίσης, ενώ σε μία διά ζώσης σχέση ή μία σχέση φίλων ο αστεϊσμός, όταν προκαλεί ή υπερβαίνει τα όρια θέτοντας τη σχέση σε κίνδυνο, διακόπτεται, στο τρολάρισμα συμβαίνει το ακριβώς αντίθετο. Όσο περισσότερο διαρκέσει το τρολάρισμα, δηλαδή το

κακοπροαίρετο αστείο, τόσο περισσότερο το θύμα του τρολαρίσματος ενοχλείται και ως, εκ τούτου, το τρολ διασκεδάζει εις βάρος των θυμάτων του.

Παρ' όλα αυτά, το τρολάρισμα έχει να επιδείξει και μία καλοπροαίρετη μορφή αστεϊσμού και χιούμορ μέσω των μιμιδίων που λαμβάνουν χώρα, διασπείρονται και εξαπλώνονται στον διαδικτυακό κόσμο μέσω των χρηστών του κυβερνοχώρου. Τα μιμίδια που δημιουργούνται και τροποποιούνται κάθε φορά από τα τρολ έχουν γίνει πολλές φορές mainstream ή αλλιώς τάση στον χώρο τόσο του διαδικτύου όσο και των μέσων ενημέρωσης.

3.6. Διαφοροποίηση τρολαρίσματος (trolling) από άλλες διαδικτυακές πρακτικές, όπως ο Κυβερνοεκφοβισμός (cyberbullying), το χακάρισμα (hacking), οι Ανώνυμοι (Anonymous) και οι Χακτιβιστές (Hacktivists)

i. Εισαγωγή

Το τρολάρισμα είναι ένα παιχνίδι το οποίο σχετίζεται με την παραποίηση των διαδικτυακών ταυτοτήτων και πολλές φορές συγχέεται και με άλλες διαδικτυακές πρακτικές, όπως ο κυβερνοεκφοβισμός (Cyberbullying), το χακάρισμα (hacking), οι Ανώνυμοι (Anonymous) και οι Χακτιβιστές (hacktivists). Γι' αυτό, στη συγκεκριμένη ενότητα θα γίνει προσπάθεια διαφοροποίησης των συγκεκριμένων εννοιών.

ii. Κυβερνοεκφοβισμός (cyberbullying) και τρολάρισμα – σύγκριση

Το τρολάρισμα έχει συχνά συγκριθεί ή συνδέεται και με την παρενόχληση στον κυβερνοχώρο, ειδικά στα μέσα ενημέρωσης και αυτή η συγχώνευση των όρων δημιουργεί πρόβλημα στην κατανόηση του τι σημαίνει τρολάρισμα (Shaw, 2013: 93-108· Whelan, 2013: 36-57). Τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, βέβαια, παρουσιάζουν την παρενόχληση στο διαδίκτυο ως είδος τρολαρίσματος (Phillips, 2011: 68· Karppi, 2013: 278-296· Bishop, 2014a: 7-24), καθώς και μερικές ακαδημαϊκές μελέτες έχουν κάνει την ίδια σύγκριση (Bishop, 2012b: 207-216· Lumsden & Morgan, 2012: 1-17· Bishop, 2013a: 28· Bishop, 2014a: 7-24). Μάλιστα, ορισμένες μελέτες έχουν συνδέσει την παρενόχληση στον κυβερνοχώρο με το τρολάρισμα χωρίς να ασχολούνται με τη σχέση τους (Coles & West, 2016b: 233-244). Πολλές ακαδημαϊκές μελέτες, ωστόσο, αντιμετωπίζουν το τρολάρισμα και τις επιθέσεις στο κυβερνοχώρο ως διακριτές οντότητες (de-la-Pena-Sordo, Pastor-López, Ugarte-Pedrero, Santos & Bringas, 2014: 517-526· Kopecký, 2016: 1-7· Zezulka & Seigfried-Spellar, 2016: 7-21· Golf-Papez & Veer, 2017: 1336-1354· Seigfried-Spellar & Chowdhury, 2017).

Η διαδικτυακή παρενόχληση ή αλλιώς Cyberbullying είναι ένα πρόσφατο φαινόμενο, προϊόν της προόδου των νέων τεχνολογιών επικοινωνίας. Σύμφωνα με τους ισχύοντες ορισμούς, περιγράφεται ως η σκόπιμη και επανειλημμένη βλάβη που προκαλείται από τη χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών, κινητών τηλεφώνων και άλλων ηλεκτρονικών συσκευών (Hinduja & Patchin 2009: 206–221), η οποία επιτελείται ως επιθετική πράξη από ομάδα ή άτομο, εναντίον θύματος που δεν μπορεί εύκολα να υπερασπιστεί τον εαυτό του (Smith et al., 2006: 376-385· Steffgen, König, Pfetsch & Melzer, 2009: 3).

Η διαδικτυακή παρενόχληση μπορεί να εμφανιστεί σε διάφορες μορφές, συμπεριλαμβανομένων του τρολάρισματος, της παρενόχλησης, της καταδίωξης στον κυβερνοχώρο, της δυσφήμισης, της πλαστοπροσωπίας/κλοπής ταυτότητας, της αγοράς φωτογραφιών, του ηλεκτρονικού αποκλεισμού και της απειλής με σωματική βλάβη ή της εξύβρισης (Willard, 2006: 74-131· Steffgen, König, Pfetsch, & Melzer, A., 2009: 1-25).

Με τη συνεχή ανάπτυξη της τεχνολογίας, η στοχευμένη επιθετικότητα και παρενόχληση έχουν επεκταθεί στον κυβερνοχώρο, γι' αυτό θα ήταν χρήσιμο να γίνει ένας διαχωρισμός στις έννοιες του κυβερνοεκφοβισμού (cyberbullying) και του τρολάρισματος, ώστε να αποφευχθεί τυχόν σύγχυση και ταύτισή τους, αφού είναι και τα δύο αναγνωρισμένα διαδικτυακά φαινόμενα με παρόμοια χαρακτηριστικά.

Αρχικά, ο κυβερνοεκφοβισμός (cyberbullying) είναι μια επαναλαμβανόμενη δραστηριότητα και η πρόθεσή του είναι να προκαλέσει βλάβη σε συγκεκριμένα άτομα, σε αντίθεση με το τρολάρισμα που χαρακτηρίζεται ως μια ευρύτερη ποικιλία συμπεριφορών, μπορεί να εκτελεστεί μία φορά και να είναι ακούσιο ή μη στοχευμένο (Cheng, Bernstein, Danescu-Niculescu-Mizil & 2017: 1217–1230· Golf-Papez & Veer, 2017: 1336-1354· Jussinoja, 2018: 16). Οι κυβερνοεκφοβιστές (cyberbullies) στοχεύουν σε ανθρώπους που δεν μπορούν εύκολα να υπερασπιστούν τον εαυτό τους και έτσι υπάρχει μια ανισορροπία εξουσίας, η οποία δεν συμπεριλαμβάνεται αναγκαστικά στο τρολάρισμα (Golf-Papez & Veer, 2017: 1336-1354). Άρα, ο κυβερνοεκφοβισμός είναι ένας παραδοσιακός εκφοβισμός σε ένα ηλεκτρονικό περιβάλλον (Zezulka & Seigfried-Spellar, 2016: 7-21).

Επομένως, το διαδικτυακό τρολάρισμα, αν και είναι μια πράξη παρόμοια με τον εκφοβισμό στον κυβερνοχώρο (ως μορφή διαδικτυακής παρενόχλησης), ωστόσο θεωρείται αναλογικά μια λιγότερο κατανοητή μορφή ηλεκτρονικής παρενόχλησης (Phillips, 2015). Σύμφωνα, μάλιστα, με τους Buckels et al. (2014: 97), το τρολάρισμα είναι «η πρακτική μιας συμπεριφοράς με απατηλή, καταστροφική ή αποδιοργανωτική μορφή σε ένα κοινωνικό περιβάλλον στο διαδίκτυο χωρίς εμφανή σκοπό» (Zezulka & Seigfried-Spellar, 2016: 7-21).

Επιπλέον, σε αντίθεση με τον κυβερνοεκφοβισμό στον κυβερνοχώρο, που αποτελεί επέκταση του παραδοσιακού εκφοβισμού (DelRey, Elipe, & Ortega-Ruiz, 2012: 608-613), τα διαδικτυακά τρολ δεν γνωρίζουν τα θύματά τους. Στην πραγματικότητα, πολλά τρολ αρνούνται οποιαδήποτε σχέση

μεταξύ της πραγματικής ταυτότητας και της ταυτότητάς τους στον κυβερνοχώρο (Thompson, 2013· Zezulka & Seigfried-Spellar, 2016: 8).

Οι Zezulka και Seigfried-Spellar (2016: 7-21) βρήκαν στη μελέτη τους ότι υπάρχουν μεμονωμένες διαφορές μεταξύ των ανθρώπων που ασχολούνται με το τρολάρισμα, τον κυβερνοεκφοβισμό ή και με τα δύο, προσφέροντας έτσι περισσότερα στοιχεία για να υποστηρίξουν τον διαχωρισμό του τρολάρισματος και της διαδικτυακής παρενόχλησης. Η Hardaker (2010: 215–242) εντόπισε την επιθετικότητα, την εξαπάτηση, τη διαταραχή και την επιτυχία ως βασικά χαρακτηριστικά του τρολάρισματος, το οποίο σύμφωνα με τον Korecký (2016: 1-7) δικαιολογεί την ανάγκη διαφοροποίησής του από απευθείας σύνδεση με άλλες αντικοινωνικές συμπεριφορές, όπως ο κυβερνοεκφοβισμός. Το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό είναι, όπως ήδη προειπώθηκε, ότι τα τρολ στοχεύουν σε άγνωστους ανώνυμα και σπάνια επενδύουν προσωπικά στα όσα λένε, σε αντίθεση με τον κυβερνοεκφοβισμό όπου οι δράστες είναι συχνά γνωστοί στα θύματα τους στην πραγματική ζωή (Craker & March, 2016: 79-84· Seigfried-Spellar & Chowdhury, 2017). Οι Buckels et al. (2014: 1) επίσης υποστήριξαν ότι «οι παραπλανητικές και άσκοπες απόψεις μπορεί να διακρίνουν το τρολάρισμα από άλλες μορφές διαδικτυακής αντικοινωνικής συμπεριφοράς, όπως ο κυβερνοεκφοβισμός». Στην περίπτωση του κυβερνοεκφοβισμού, η πρόθεση είναι πιο απλή και οι συμπεριφορές είναι πολύ άμεσες και συγκεκριμένα στοχοθετημένες από το τρολάρισμα (Buckels et al., 2014: 97-102· Craker & March, 2016: 79-84).

Παρ' όλο, βέβαια, που το τρολάρισμα είναι διαφορετικό από τον κυβερνοεκφοβισμό, μερικές από τις τακτικές του τρολάρισματος μπορεί να είναι παρόμοιες με αυτές που χρησιμοποιούνται στον κυβερνοεκφοβισμό (Korecký, 2016: 1-7), με αποτέλεσμα να συντείνουν έτσι στην εσφαλμένη αντίληψη της σχέσης μεταξύ αυτών των δύο δραστηριοτήτων.

Από την άλλη, ο κυβερνοεκφοβισμός έχει περιγραφεί ως τρολάρισμα και στον κόσμο του διαδικτυακού παιχνιδιού (online gaming) (Warner & Raiter, 2005: 46-52). Σύμφωνα με τους Rivers, Chesney και Coyne (2011: 212-213), το τρολάρισμα σημαίνει αποκλειστικά σκόπιμες προσπάθειες ενός παίκτη στο διαδίκτυο με σκοπό να παρενοχλεί έναν ή περισσότερους παίκτες. Μερικές φορές αυτό γίνεται για να αποκτήσει το τρολ ένα πλεονέκτημα ή πόρους στο πλαίσιο του παιχνιδιού, αλλά άλλοτε είναι το αποτέλεσμα της ανάγκης ενός παίκτη για προσοχή ή μιας επιθυμίας να καθιερώσει την εξουσία του (Omarali, 2015: 1-36). Βέβαια, οι συνήθεις αμυντικές τακτικές που χρησιμοποιούνται για τα τρολ, όπως ο κοινώς χρησιμοποιούμενος κανόνας «μην τροφοδοτείτε τα τρολ», ίσως να μη λειτουργούν όταν αναφερόμαστε σε μια κυβερνοεπίθεση, κατά την οποία επιδιώκεται η πρόκληση βλάβης στον συγκεκριμένο στόχο και όχι κάποια αντίδραση για τη διασκέδαση των τρολ (Jussinoja, 2018: 16), στοιχεία που επιτείνουν την ανάγκη διαφοροποίησης μεταξύ τρολάρισματος και κυβερνοεκφοβισμού.

iii. Χακάρισμα (hacking)

Στα τέλη της δεκαετίας του 1950, η επιτροπή σημάτων και ισχύος του Tech Model Railroad Club του MIT έλαβε μια δωρεά ανταλλακτικών, κυρίως παλιού τηλεφωνικού εξοπλισμού. Τα μέλη της επιτροπής χρησιμοποίησαν αυτόν τον εξοπλισμό για να δημιουργήσουν ένα πολύπλοκο σύστημα που επέτρεπε σε πολλούς χειριστές να ελέγχουν τα διαφορετικά του μέρη. Ονόμασαν αυτή τη νέα και εφευρετική χρήση του τηλεφωνικού εξοπλισμού «hacking». Πολλοί άνθρωποι θεωρούν ότι αυτή η ομάδα είναι οι αρχικοί Χάκερς (Erickson, 2008: 7). Επιπρόσθετα, το 1960 οι υπολογιστές ήταν «mainframes» (Campbell-Kell & Garcia-Swartz, 2015) μεγάλα και ογκώδη μηχανήματα κλειδωμένα σε δωμάτια με ελεγχόμενη θερμοκρασία. Το κόστος λειτουργίας τους ήταν απαγορευτικό και οι ερευνητές είχαν στη διάθεση τους περιορισμένο χρόνο εργασίας. Τότε κάποιοι από αυτούς δημιούργησαν τα πρώτα hacks, δηλαδή προγράμματα που βοηθούσαν στη γρηγορότερη εκτέλεση υπολογισμών.

Χάκερ (*Hacker*) ονομάζεται συνήθως το άτομο το οποίο εισβάλλει σε υπολογιστικά συστήματα και πειραματίζεται με κάθε πτυχή τους. Ωστόσο, παλαιότερα είχε την έννοια του εφευρέτη, αυτού που προσπαθεί να ανακαλύψει πώς λειτουργεί ένα σύστημα και να το βελτιώσει ή να το αλλάξει τροποποιώντας το. Οι λεγόμενοι Χάκερς έχουν τις κατάλληλες γνώσεις και ικανότητες να διαχειρίζονται σε μεγάλο βαθμό υπολογιστικά συστήματα. Συνήθως, οι Χάκερς είναι προγραμματιστές, σχεδιαστές συστημάτων αλλά και άτομα τα οποία, ενώ δεν ασχολούνται επαγγελματικά με τομείς της πληροφορικής, έχουν αναπτύξει τέτοιες δεξιότητες και δουλεύουν είτε σε ομάδες (hacking-groups) είτε μόνοι τους (Raymond, 1999: 2-4).

Οι αρχικοί Χάκερς διέκριναν το μεγαλείο και την κομψότητα στις συμβατικές επιστήμες των μαθηματικών και των ηλεκτρονικών. Είδαν τον προγραμματισμό ως μορφή καλλιτεχνικής έκφρασης και τον υπολογιστή ως όργανο αυτής της τέχνης. Πίστευαν ότι οι πληροφορίες πρέπει να είναι ελεύθερες και οτιδήποτε παρεμποδίζει αυτή την ελευθερία θα πρέπει να παρακαμφθεί. Αυτές οι αξίες θα αποκαλούνταν τελικά «η ηθική του Χάκερ», που συνοψίζεται στο: «η εκτίμηση της Λογικής ως μορφή τέχνης και η προώθηση της ελεύθερης ροής πληροφοριών μέσω της υπέρβασης συμβατικών ορίων και περιορισμών, με στόχο την καλύτερη κατανόηση του κόσμου». Αυτή δεν είναι μια νέα πολιτιστική τάση, αφού οι Πυθαγόρειοι στην αρχαία Ελλάδα είχαν παρόμοια ηθική και κουλτούρα, είδαν την ομορφιά στα μαθηματικά και ανακάλυψαν πολλές έννοιες στη γεωμετρία, παρότι δεν κατείχαν υπολογιστές. Αυτή η δίψα για γνώση συνεχίστηκε στην ιστορία από τους Πυθαγόρειους έως την Ada

Lovelace²²⁹, τον Alan Turing²³⁰ και έως τους hackers του MIT. Σύγχρονοι Χάκερς, όπως ο Richard Stallman²³¹ και ο Steve Wozniak²³² συνέχισαν την κληρονομιά του χακαρίσματος (hacking), φέρνοντάς μας σύγχρονα λειτουργικά συστήματα, γλώσσες προγραμματισμού, προσωπικούς υπολογιστές και πολλές άλλες τεχνολογίες που χρησιμοποιούμε καθημερινά (Erickson, 2008: 7).

Η σημασία του όρου «hackers» έχει αλλάξει με την πάροδο του χρόνου από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 (Jordan & Taylor, 1998: 757-780). Στη δεκαετία του 1980, με την επέκταση της κοινότητας των Χάκερς, αναπτύχθηκε μια «ιεραρχία κύρους» μεταξύ των Χάκερς, ως αποτέλεσμα της χρήσης λογισμικού συστήματος ανακοινώσεων (Kelly, Fisher & Smith, 2006: 412-417). Αργότερα, στη δεκαετία του 1990, εξελίχθηκε η ποινικοποίηση των hackers (Jordan & Taylor, 1998: 757-780· Kelly, Fisher & Smith, 2006: 412-417) και κατά συνέπεια, ο Falk (Downing, 2009: 293-320) εισήγαγε τρεις κατηγοριοποιήσεις των Χάκερς: 1) σε εκείνους που διέπρατταν οργανωμένο έγκλημα για οικονομικό όφελος, 2) σε εκείνους οι οποίοι αναρτούσαν πολιτικά μηνύματα με σκοπό την αυτοϊκανοποίηση και 3) στους Χακτιβιστές (hacktivists), δηλαδή σε εκείνους που αναρτούσαν πολιτικά μηνύματα και ενδιαφέρονταν για την κοινωνική δικαιοσύνη.

Σύμφωνα με την Du (2017), οι Χάκερς, ανάλογα με τις ηθικές τους αρχές, χωρίζονται τουλάχιστον στις εξής τρεις κατηγορίες, blackhat, whitehat, grayhat: Οι blackhat hackers πολλές φορές λέγονται και κράκερς (crackers) και συνήθως εισβάλλουν σε συστήματα με σκοπό να κλέψουν, να καταστρέψουν δεδομένα, δημιουργούν κακόβουλο λογισμικό, σπάνε προγράμματα, υποκλέπτουν κωδικούς κ.λπ. Οι white hat hackers ψάχνουν για «κενά» (vulnerabilities) ασφαλείας σε λειτουργικά συστήματα, εφαρμογές και τους λόγους ύπαρξής τους. Δεν έχουν σκοπό την καταστροφή δεδομένων και συνήθως ενημερώνουν τους υπεύθυνους για τα κενά ασφαλείας που βρίσκουν, ώστε να επιδιορθωθούν (ηθικό hacking). Μεταξύ των black και white hats βρίσκονται οι gray hat hackers. Είναι άτομα που χρησιμοποιούν τους υπολογιστές για να τιμωρήσουν υποτιθέμενους εγκληματίες του κυβερνοχώρου (cyberspace). Ονομάζονται και Χακτιβιστές (hacktivists), όταν μεταφέρουν πολιτικά μηνύματα μέσω διαδικτύου (Κατσούλας, Οροβας & Παναγιωτίδης, 2018: 58).

229. Η Ada Lovelace, κόμισσα του Lovelace -πατρικό Augusta Ada Byron, (10 Δεκεμβρίου 1815-27 Νοεμβρίου 1852) είναι γνωστή για το έργο που άφησε σχετικά με την Αναλυτική Μηχανή του Charles Babbage. Η συνεισφορά της αυτή θεωρείται σήμερα από τους ιστορικούς ως το πρώτο πρόγραμμα για υπολογιστή. Βλ. ενδεικτικά: Kim & Toole, 1999: 76-81.

230. Ο Alan Matheson Turing, (23 Ιουνίου 1912–7 Ιουνίου 1954) ήταν Άγγλος μαθηματικός, καθηγητής των θετικών επιστημών, κρυπτογράφος και θεωρητικός βιολόγος. Θεωρείται ο «πατέρας της επιστήμης υπολογιστών». Βλ. ενδεικτικά: Γώγουλος, Κοτσιφάκης, Κυριακάκη, Παπαγιάνης, Φραγκονικολάκης & Χίνου, 2016: 35.

231. Είναι ο ιδρυτής του κινήματος ελεύθερου λογισμικού, του εγχειρήματος GNU, του «Ιδρύματος Ελεύθερου Λογισμικού» (Free Software Foundation, FSF) και της «Ένωσης για την Ελευθερία του Προγραμματισμού» (League for Programming Freedom, LPF). Βλ. ενδεικτικά: Stallman, 2002.

232. Είναι Αμερικανός σχεδιαστής υπολογιστών, ο οποίος ίδρυσε την «Apple» με τον Steve Jobs και τον Ronald Wayne. Βλ. ενδεικτικά: Ensemeger, 2011: 8-89.

Επομένως, ο «hacker» είναι ένας όρος τόσο για όσους γράφουν κώδικα όσο και για εκείνους που τον εκμεταλλεύονται. Παρ' όλο που αυτές οι ομάδες Χάκερς έχουν διαφορετικούς τελικούς στόχους, χρησιμοποιούν παρόμοιες τεχνικές επίλυσης προβλημάτων. Δεδομένου ότι η κατανόηση του προγραμματισμού βοηθά εκείνους που τον εκμεταλλεύονται και η κατανόηση της εκμετάλλευσής του βοηθά εκείνους που προγραμματίζουν, πολλοί Χάκερς κάνουν και τα δύο. Εντέλει, το χακάρισμα είναι απλώς η εξεύρεση μιας έξυπνης και αντιδιαισθητικής λύσης σε ένα πρόβλημα (Erickson, 2008: 7).

Γενικά, ο Χάκερ είναι ένας αρκετά συνήθης θεματικός ρόλος που αγαπήθηκε πολύ από το διαδίκτυο και παρουσιάζεται σε πολλά έργα μυθοπλασίας, ως νεαρή ιδιοφυΐα (βλ. War Games & John Badham, 1983 και Who am I, 2014) ή ως μυστικιστική φιγούρα (ειδικά στην ταινία The Matrix, Laurence & Andrew Wachowski, 1999). Οι Χάκερς της πραγματικής ζωής είναι ικανά άτομα να ασκήσουν έναν ασυνήθιστο έλεγχο στο μέσο (όπως ηλεκτρονικό υπολογιστή, κινητό κ.ά.) και να παραβιάσουν τους κανόνες του γενικώς, για να αποκτήσουν πληροφορίες. Δεν χρησιμοποιούν απλώς το μέσο για να επικοινωνήσουν, αλλά μπορούν να επικοινωνήσουν με το μέσο και, ως εκ τούτου, να το χειριστούν.

Οι πραγματικά ικανοί Χάκερς, ωστόσο, είναι μάλλον λίγοι και η σημασία αυτού του θεματικού ρόλου είναι περισσότερο μυθολογική παρά κοινωνική. Αυτός ο ρόλος γοητεύει το διαδίκτυο, όχι μόνο με τη μυθοπλασία, αλλά και χάρη σε διάσημους Χάκερς και ακτιβιστές, όπως ο Julian Assange, ο ιδρυτής του Wikileaks. Το κύρος αυτού του ρόλου μεταξύ των χρηστών του διαδικτύου οφείλεται πιθανώς στα δύο κύρια χαρακτηριστικά του: το πρώτο είναι οι εξαιρετικές ικανότητες που διαθέτει στην επιστήμη των υπολογιστών, το δεύτερο είναι η ικανότητά του να αποκαλύπτει και να διαχειρίζεται τις αποκαλύψεις. Το τελευταίο συνδέεται στενά με την καχυποψία που υπάρχει για το διαδίκτυο και, από αυτή την οπτική γωνία, ένας Χάκερ είναι κυρίως ένας «απομυθοποιητής», κάποιος ικανός να δει κάτω από την επιφάνεια και να αποκαλύψει συνωμοσίες αποκαλύπτοντας τις ενέργειες των συνωμοτών και βρίσκοντας τις αποδείξεις (Thibault, 2016: 387-408).

Το χακάρισμα και το τρολάρισμα παρουσιάζουν κοινά κίνητρα και όμοιες πρακτικές. Ο Mulhall (1997) συνέταξε μια λίστα με τα κίνητρα των Χάκερς με βάση την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας και τις προτεινόμενες μεθόδους για την αποτροπή των δραστηριοτήτων χακαρίσματος και προκύπτει πως τα κίνητρα των Wikipedia trolls μοιάζουν με αυτά των Χάκερς (Shachaf & Hara, 2010: 357-370) και μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται: 1) η πνευματική περιέργεια, 2) ο ενθουσιασμός, 3) η εκδίκηση, 4) η απληστία/πλούτος, 5) η πρόκληση, 6) η πρόσβαση σε πληροφορίες, 7) η δύναμη και 8) το κύρος (Mulhall, 1997: 291-297). Σύμφωνα με τους Shachaf και Hara (2010: 357-370), η πλειονότητα των τρολ της Wikipedia μοιράζονται συμπεριφορικά χαρακτηριστικά και κίνητρα κοινά με τον δεύτερο τύπο Χάκερ του Falk (δηλαδή ανάρτηση πολιτικών μηνυμάτων με σκοπό την αυτοϊκανοποίηση) (Downing, 2009: 293-320).

Οι ερωτηθέντες της έρευνάς τους υποστήριξαν ότι τα τρολ και οι Χάκερς είναι συγκρίσιμοι στο ότι «και οι δύο βρίσκουν διαρροή στο σύστημα και εκμεταλλεύονται τις γνώσεις τους για να προκαλέσουν ζημιά στο σύστημα». Επίσης, το τρολάρισμα «είναι ευκολότερο από το χακάρισμα, αλλά η ιδέα είναι η ίδια». Ωστόσο, οι Χάκερς και τα τρολ γίνονται αντιληπτά διαφορετικά από τους sysops (διαχειριστές συστημάτων). Ορισμένοι ερωτηθέντες ισχυρίστηκαν ότι τα τρολ είναι ένας τύπος Χάκερ, με τη διαφορά πως οι Χάκερς είναι ιδιοφυΐες, ενώ τα τρολ δεν είναι. Συγκεκριμένα ανέφεραν τα εξής: «Το τρολ είναι μια συγκεκριμένη περίπτωση ενός Χάκερ που εκμεταλλεύεται την αδυναμία ενός συστήματος και δεν έχει καμία σημασία αν η αδυναμία έγκειται σε τεχνολογικό επίπεδο, όπως ένα κενό στην ασφάλεια ή στο επίπεδο ελευθερίας – όταν επιτρέπεται σε κάποιον να επεξεργαστεί ένα άρθρο, προκειμένου να προκαλεί ζημιά στο σύστημα του υπολογιστή. Ο Χάκερ διαθέτει συνήθως το στερεοτυπικό χαρακτηριστικό μιας ιδιοφυΐας που δεν υπάρχει στην περίπτωση ενός τρολ της Wikipedia» (Shachaf & Hara, 2010: 357-370).

Επιπλέον, οι περισσότερες μελέτες για τα κίνητρα των Χάκερς έχουν επικεντρώσει την προσοχή τους στην εσωτερική προσέγγιση, όπως για παράδειγμα έκανε ο Turgeman-Goldschmidt (2005) σε συνέντευξή του με Χάκερς, σε μια προσπάθεια να εντοπίσει τους λογαριασμούς τους σχετικά με την πειρατεία. Οι λόγοι για τους οποίους, όπως αναφέρει, οι Χάκερς καταφεύγουν σε συμπεριφορές χακαρίσματος ποικίλλουν, αλλά περιλαμβάνουν: 1) τη διασκέδαση και τις συναρπαστικές δραστηριότητες, 2) την προσωπική περιέργεια, 3) την έκθεση ταλέντων υπολογιστών, 4) τα οικονομικά κέρδη, 5) τα άυλα αδικήματα, 6) την εκδίκηση, 7) την ευκολία εκτέλεσης. Από αυτά τα επτά κίνητρα που εντόπισε ο Turgeman-Goldschmidt (2005: 8-23), τέσσερα είναι κοινά με τα κίνητρα των τρολ της Wikipedia και συγκεκριμένα η επιθυμία των τρολ να διασκεδάσουν, να συγκλονίσουν και να ενθουσιάσουν, η ευκολία εκτέλεσης, τα άυλα αδικήματα και το ενδιαφέρον των τρολ για εκδίκηση.

Αναφορικά με τις κοινές ενέργειες που παρουσιάζουν το χακάρισμα και το τρολάρισμα, το doxxing είναι μία κοινή πρακτική. Συγκεκριμένα, το doxxing είναι η πράξη της ανακάλυψης της πραγματικής ταυτότητας ενός χρήστη του παγκόσμιου ιστού και της κοινής χρήσης δεδομένων στο διαδίκτυο: προσωπική διεύθυνση, σύνθεση οικογένειας, e-mail, επαφή και μερικές φορές, ακόμη και κωδικοί πρόσβασης. Το doxxing έχει μια ξεκάθαρη εκφοβιστική φύση, εμφανίζοντας τη δύναμη και την ικανότητα του Χάκερ και αφήνοντας το θύμα εκτεθειμένο και ανυπεράσπιστο. Ωστόσο, τις περισσότερες φορές αυτές οι πληροφορίες χρησιμοποιούνται μόνο για να κοροϊδέψουν το θύμα, το οποίο θα λαμβάνει στο σπίτι του πίτσες παραγγελθείσες μέσω διαδικτύου, στη μέση της νύχτας ή θα εγγραφεί άθελά του σε πολλές λίστες αλληλογραφίας spam. Με άλλα λόγια, το doxxing χρησιμοποιείται για να φέρει το τρολάρισμα έξω από τον ιστό στον πραγματικό κόσμο (Phillips, 2015: 103· Hardaker, 2016: 201-229).

Θα μπορούσε να φαίνεται οξύμωρο ότι οι άνθρωποι που εκτιμούν πολύ την ανωνυμία είναι τόσο πρόθυμοι να ξεσκεπάσουν τους άλλους και να αποκαλύψουν την ταυτότητά τους στο διαδίκτυο. Πιθανές ερμηνείες, μη αποκλειστικές, που μπορούν να μας επιτρέψουν να καταλάβουμε καλύτερα τι είναι το doxxing είναι οι εξής: 1) είναι μια δοκιμασία των ικανοτήτων κάποιου για πειρατεία και 2) μπορεί να ερμηνευτεί ως αποκλεισμός από το διαδίκτυο ατόμων που δεν προστατεύουν αρκετά καλά την ταυτότητά τους, ενώ ταυτόχρονα, καταγγέλλει τον κίνδυνο κοινής χρήσης δεδομένων στον παγκόσμιο ιστό, 3) μπορεί να θεωρηθεί και ως εισβολή στον πραγματικό κόσμο, εκτός από τον διαδικτυακό. Φέρνει το τρολάρισμα στην πραγματική ζωή, ανατρέποντας την ισορροπία δυνάμεων μεταξύ πραγματικού και εικονικού και επιβεβαιώνοντας την ανωτερότητα του τελευταίου (Thibault, 2016: 387-408).

Όσον αφορά τον διαχωρισμό του τρολάρισματος από το χακάρισμα, θεωρείται τόσο σημαντικός όσο και απαραίτητος. Η διαφορά τους έγκειται στο γεγονός ότι τα άτομα τα οποία διαπράττουν χακάρισμα επιδιώκουν οικονομικό όφελος από τις πράξεις τους (Clemmett, 2011: 771), έτσι προσφέρουν τεχνικές λύσεις για την προστασία και των εταιρειών από αυτές. Οι συμπεριφορές αυτές θεωρούνται κακόβουλες, όπως και στο τρολάρισμα, μόνο που τα τρολ ενεργούν κατ' αυτόν τον τρόπο επιδιώκοντας μόνο το λεγόμενο «lulz», δηλαδή τη χαιρεκακία (Sanfilippo, Yang & Fichman, 2017: 1802-1809).

Επιπλέον, οι όροι «hackers on steroids», «hacker gang» και «Internet Hate Machine» ενσωματώθηκαν στο λεξικό του τρολάρισματος, όπως και η εικόνα της έκρηξης ενός υπηρεσιακού οχήματος, η οποία μετονομάστηκε ως «4chan party van» και προβαλλόταν κάθε φορά που η επιβολή του νόμου έδειχνε ενδιαφέρον για επιδρομές τρολάρισματος (Phillips, 2015: 78).

Συμπερασματικά, το χακάρισμα όπως και το τρολάρισμα, στις μέρες μας, αναφέρονται σε ενέργειες όπως ο βανδαλισμός εικόνων στο διαδίκτυο, η κατασκοπεία, η αποκάλυψη της πραγματικής ταυτότητας ενός ατόμου (doxxing) κ.ά. Οι περισσότεροι άνθρωποι, βέβαια, συνδέουν το χακάρισμα με την παραβίαση του νόμου και υποθέτουν ότι όλοι όσοι εμπλέκονται σε δραστηριότητες χακαρίσματος είναι εγκληματίες και ομολογουμένως υπάρχουν άνθρωποι που χρησιμοποιούν τεχνικές χακαρίσματος για να παραβιάσουν τον νόμο, αλλά το χακάρισμα δεν αφορά μόνο αυτό.

iv. Ανώνυμο τρολάρισμα (anonymous trolling)

Το τρολάρισμα είναι γνωστό ότι προκύπτει κυρίως από την ανωνυμία που παρέχεται στο διαδίκτυο, η οποία «είτε online είτε όχι, είναι η κατάσταση στην οποία μια πηγή μηνύματος απουσιάζει ή σε μεγάλο βαθμό είναι άγνωστη σε έναν παραλήπτη μηνυμάτων» (Scott, 2004: 128). Οι χρήστες στο διαδίκτυο έχουν την επιλογή να παραμείνουν εντελώς ανώνυμοι ή να χρησιμοποιήσουν ένα ψευδώνυμο για να δημιουργήσουν μια ταυτότητα στο διαδίκτυο (π.χ. ένα «όνομα χρήστη»). Όταν σχετίζεται με

άλλους διαδικτυακά, αυτή η ψευδώνυμη ταυτότητα μπορεί να καταλήξει να δημιουργήσει μια σχέση με άλλες ταυτότητες, κοινοποιώντας πληροφορίες για τον χρήστη ή γενικά θέματα (Klempka & Stimson, 2014: 4).

Οι όροι «κλασικό τρολάρισμα» και «ανώνυμο τρολάρισμα» (anonymous trolling) θα μπορούσαν να γίνουν ουσιαστικοί όροι για την κατανόηση της διαφοράς μεταξύ του τρολαρίσματος, όπως έγινε κατανοητό τη δεκαετία του 1990, από εκείνον που διαδόθηκε στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης στη δεκαετία του 2010 (Bishop, 2013: 1-18). Το κλασικό τρολάρισμα θεωρείται ότι διεξάγεται συναινετικά με σκοπό την ψυχαγωγία της κοινότητας προκειμένου να δημιουργηθούν δεσμοί μεταξύ των χρηστών. Το ανώνυμο τρολάρισμα από την άλλη πλευρά, μπορεί να θεωρηθεί ότι πραγματοποιείται εις βάρος κάποιου ατόμου εκτός μιας συγκεκριμένης κοινότητας, για την απόλαυση του ίδιου του ατόμου ή διότι ο συγκεκριμένος χρήστης ανήκει σε κάποια ομάδα που ενθαρρύνει το τρολάρισμα. Τα συγκεκριμένα τρολ είναι εκείνα τα οποία τρολάρουν για τη δική τους ικανοποίηση, για το λεγόμενο «lulz» (Bishop, 2014: 9-10).

Η φράση «trolling for the lulz» θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι διαφέρει από το «trolling for the lulz». Η πρώτη φράση αναφέρεται στο κλασικό τρολάρισμα από παλαιότερα τρολ με σκοπό να βοηθήσουν τους αρχάριους στην κοινότητα, ενώ η επόμενη φράση χρησιμοποιήθηκε αργότερα για την κακοποίηση άλλων χρηστών με σκοπό την αρρωστημένη ικανοποίηση ορισμένων, όπως το υπερβιατικό ή ανατρεπτικό χιούμορ που σχετίζεται με το ανώνυμο τρολάρισμα. Η πρώτη φράση διεξάγεται συχνά σε διαδικτυακές κοινότητες στις οποίες συχνάζουν τα ίδια άτομα, σε πίνακες μηνυμάτων και φόρουμ και τελευταία, σε μέρη όπου υπήρχαν ευάλωτα άτομα, τα οποία μπορεί να μην είναι εξειδικευμένα με τη χρήση του διαδικτύου (Bishop, 2014: 9-10).

Στον σύγχρονο πολιτισμό, οι Ανώνυμοι (Anonymous), όπως συνηθίζεται να λέγονται χάριν συντομίας, είναι ουσιαστικά μια ομάδα Χακτιβιστών (hacktivists) (βλ. παρακάτω) που έχουν γίνει διάσημοι για τις επιθέσεις τους σε κυβερνητικούς, θρησκευτικούς και εταιρικούς ιστότοπους (Rouse, 2007). Η απουσία ορίων χαρακτηρίζει τους Anonymous και τα τρολ είναι επίσης ένα σημαντικό χαρακτηριστικό του /b/ board, ενός μέρους της ιστοσελίδας της πλατφόρμας των 4chan, η οποία, όπως και η Encyclopedia Drammatica, είναι ένας τόπος όπου τα τρολ βρίσκουν μια «βολική» διέξοδο για τη (συχνά ανησυχητική) δημιουργικότητά τους (Valentova, 2014: 50).

Οι μεμονωμένοι χρήστες του 4chan's /b/ board είναι γνωστοί ως «anons» και οι ομάδες ως «Anonymous». Ένα anon εξηγεί γιατί τα τρολ έλκονται τόσο από τον συγκεκριμένο ιστότοπο: «Είναι αυτό που λαμβάνεις, όταν οι άνθρωποι επιτρέπεται να εκφράζονται δίχως απολύτως κανένα περιορισμό. Είναι το είδος της ανθρώπινης φαντασίας, όταν οι άνθρωποι μπορούν να συγκεντρωθούν και να ζωγραφίσουν μαζί χωρίς κανένα όριο ή παραμέτρους. Είναι το πιο άσχημο, αηδιαστικό και αστείο πράγμα στο διαδίκτυο» (Knappenberger, 2013).

Οι Anonymous δημιουργήθηκαν στον πίνακα τυχαίων αναρτήσεων της σελίδας τρολαρίσματος 4chan και αντιτίθενται σθεναρά σε οτιδήποτε σχετίζεται με τον πραγματικό κόσμο. Σύμφωνα με τα anons, η ταυτότητα των χρηστών τους δεν θα πρέπει να συνδέεται με την ταυτότητά τους εκτός σύνδεσης, δηλαδή επιδιώκουν την ανωνυμία τους καθώς και τον διαχωρισμό του εικονικού κόσμου με τον πραγματικό (Thibault, 2016: 387-408).

Σε παγκόσμιο επίπεδο, οι Anonymous παρουσιάστηκαν ως μία εκδημοκρατιστική δύναμη, στοιχείο που επαναλήφθηκε και ενισχύθηκε περαιτέρω από τους ίδιους, διότι πολλοί από αυτούς εισήχθησαν στον ακτιβισμό, τους λεγόμενους Χακτιβιστές. Σύμφωνα με την Gabriella Coleman, αυτή η δράση των Anonymous οδήγησε στην κατηγοριοποίησή τους, δηλαδή, στους Anonymous με δράσεις στην πολιτική και στους Anonymous με συμπεριφορές τρολαρίσματος στο 4chan/b/board. Το lulz, η λεγόμενη χαιρεκακία, είναι ένα κοινό χαρακτηριστικό και των δύο κατηγοριών των Anonymous, αν και παρατηρείται μία φθίνουσα πορεία όσον αφορά τους Anonymous με δράσεις στην πολιτική. Μέχρι τα τέλη του 2011, η σχέση μεταξύ των δύο κατηγοριών των Anonymous είχε γίνει τόσο λεπτή, σχεδόν ανύπαρκτη, δεδομένου ότι επρόκειτο για δύο ξεχωριστές ομάδες που απλά είχαν το ίδιο όνομα (Phillips, 2015: 188-189).

Με το πέρασμα των χρόνων και των δράσεών τους, οι Anonymous άρχισαν να γίνονται αναγνωρίσιμοι σε δημόσια φόρουμ, συμπεριλαμβανομένου του Urban Dictionary και του YouTube. Στις 27 Ιουλίου, η FoxNews κυκλοφόρησε το πλέον κακόφημο τμήμα «Αναφορά στους Anonymous». Όπως αναφέρει ο John Beard «αυτοί αποκαλούν τους εαυτούς τους Anonymous». «Είναι Χάκερς, οι οποίοι αντιμετωπίζουν τον ιστό σαν ένα βιντεοπαιχνίδι πραγματικής ζωής... καταστρέφοντας ιστότοπους και εισβάλλοντας σε λογαριασμούς του MySpace, αναστατώνοντας τη ζωή των αθώων ανθρώπων... και αν αντισταθείτε, προσέξτε». Αργότερα, στο κλιπ, ο δημοσιογράφος Phil Shuman περιγράφει τους Anonymous ως «συμμορία Χάκερς» και «μηχανή μίσους στο Διαδίκτυο». «Είχα επτά διαφορετικούς κωδικούς πρόσβασης και τους έχουν όλους μέχρι τώρα», υποστηρίζει ένας συνεντευξιαζόμενος. «Πιστεύω ότι είναι εγχώριοι τρομοκράτες», επιμένει ένας άλλος, μια διακήρυξη που ακολουθείται από την έκρηξη ενός υπηρεσιακού οχήματος («Anonymous on FOX 11 News», στο Phillips, 2015: 78).

Κάθε φορά που οι Anonymous αστειεύονται για την αυτοκτονία, για τη χρήση ναρκωτικών ουσιών ή για να ζητήσουν από άλλα anons συμβουλές, η τυπική απάντηση είναι «do it faggot» και συχνά συνοδεύεται από εικόνα κάποιου ή αντικειμένων όπως (χαρακτήρες cartoon, σκυλιά, αρκούδες, ακόμα και παιδιών). Η επικράτηση της λέξης «fag²³³» και η κλασική φράση «do it fagot²³⁴» εμφανίζεται αρκετά συχνά στους χώρους του τρολαρίσματος. Η κατηγορία του «faggotry» είναι

233. Fag (ομοφυλόφιλος).

234. Fagot (ομοφυλόφιλος).

ανεξέλεγκτη. Οι αναρτήσεις αρχάριων ονομάζονται «newfags», οι παλιοί είναι «oldfags», οι άνθρωποι που δημοσιεύουν στην Καλιφόρνια είναι «Califags», οι αναρτήσεις που ισχυρίζονται ότι είναι ομοφυλόφιλοι είναι «gayfags» και ούτω καθεξής. Ανάλογα με το πλαίσιο, ο όρος «fag», είτε χρησιμοποιείται ως επίθημα είτε ως ουσιαστικό, μπορεί να λειτουργήσει ως ομοφοβική ρήξη, ως όρος έντασης, ή τρόπος αυτοπροσδιορισμού (Phillips, 2015: 71-75).

Η δράση των Anonymous έχει αναφερθεί και από τα παραδοσιακά ΜΜΕ. Αξιοσημείωτη ήταν η επιδρομή που οργάνωσαν στη σελίδα τρολarisματος 4chan παροτρύνοντας τους χρήστες του να ανοίξουν λογαριασμούς στο YouTube. Στη συνέχεια να ρυθμίσουν το κανάλι σε ιδιωτικό και να «ανεβάσουν» σε αυτό πορνογραφικό υλικό με τίτλους «marblecake» ή Jonas Brothers²³⁵. Με αυτό τον τρόπο, δεν θα ήταν εύκολος ο εντοπισμός τους από τους διαχειριστές της σελίδας. Το αποτέλεσμα ήταν να δημιουργηθεί τεράστια σύγχυση διότι η σελίδα είχε πλημμυρίσει από ένα τεράστιο αριθμό πορνογραφικού υλικού το οποίο δεν μπορούσε εύκολα να εντοπιστεί λόγω του αλλαγμένου τίτλου ή και της παραπλανητικής εικόνας στην προεπισκόπηση.

Η χειραγώγηση μιας δημοσκόπησης του περιοδικού Time, αποτελεί μια ακόμα αξιοσημείωτη επιδρομή των Anonymous. Στη δημοσκόπηση για το πιο σημαντικό πρόσωπο του 2009 ψήφισαν τον δημιουργό του 4chan Christopher Poole, γνωστό ως «moot». Επίσης καθόρισαν και τη θέση των επόμενων είκοσι υποψηφίων, έτσι ώστε τα ονόματά τους να σχηματίσουν την πρόταση «MARBLE CAKE ALSO THE GAME» (Krappitz, 2013: 14). Μια ακόμα δράση τους η οποία δεν θεωρήθηκε ιδιαίτερα έξυπνη ήταν η ανάρτηση σε ένα διαδικτυακό φόρουμ για επιληπτικούς, αρχείων εικόνων (.gif) που αναβόσβηναν συνεχώς (Krappitz, 2013: 14-15).

Μία ακόμα μείζονος σημασίας ενέργεια των Anonymous ήρθε τον Ιανουάριο του 2008, όταν δημοσιεύτηκε ένα ενοχλητικό βίντεο από τον Tom Cruise, που επαινούσε την Εκκλησία της Σαϊεντολογίας. Παρά την ειδοποίηση κατάργησης από την Εκκλησία, οι Anonymous αρνήθηκαν να αφαιρέσουν το βίντεο, αναφέροντάς το ως «νέο ενδιαφέρον» (Denton, 2008). Σε απάντηση στην προσπάθεια της Εκκλησίας να λογοκρίνει το βίντεο, κάποιοι Anonymous δημοσίευσαν ένα σχόλιο στο /b/ του 4chan κατηγορώντας την Εκκλησία για τον «στραγγαλισμό» των πληροφοριών. Οι Anonymous εξέλαβαν τη συγκεκριμένη ενέργεια ως ασυγχώρητη και έκριναν ότι δικαιολογούσε την άμεση παρέμβασή τους (Phillips, 2015: 80).

Στις 10 Φεβρουαρίου 2008, εκατοντάδες διαδηλωτές σε όλη την Αμερική συγκεντρώθηκαν έξω από τα τοπικά κέντρα της Σαϊεντολογίας. Προκειμένου να διατηρηθεί η ανωνυμία τους, οι συμμετέχοντες Anonymous φορούσαν πλαστικές μάσκες «Guy Fawkes» ορμώμενοι από την ταινία του 2005 «V for Vendetta», ο βασικός χαρακτήρας της οποίας βασιζόταν στην ιστορική φιγούρα του Guy

235. Jonas Brothers: Αμερικάνικο ποπ-ροκ συγκρότημα ιδιαίτερα δημοφιλές στους έφηβους. Βλ. ενδεικτικά: www.jonasbrothers.com.

Fawkes (McTeigue, 2005). Ο Fawkes βοήθησε να οργανωθεί μια τελικά αποτυχημένη εκστρατεία για να ανατινάξει το βρετανικό Σπίτι των Λόρδων και οι εικόνες των διαδηλωτών, ιδιαίτερα εκείνων που φορούσαν μάσκες Guy Fawkes, κυριάρχησαν στις ειδήσεις. Στις 12 Φεβρουαρίου 2008, δύο ημέρες μετά τις πρώτες διαμαρτυρίες, δόθηκε στους Anonymous μια καταχώρηση στη Wikipedia (Phillips, 2015: 80). Οι Anonymous και η θυγατρική τους, το /b/ board του 4chan πέτυχαν μεγάλη πολιτιστική προβολή από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης τα οποία τους πρόβαλλαν όλο και περισσότερο για τους δικούς τους τηλεοπτικούς και εμπορικούς σκοπούς (Phillips, 2015: 80).

Γίνεται, επομένως, κατανοητό πως οι Anonymous διαθέτουν πολλά από τα βασικά χαρακτηριστικά του κατεργάρη (trickster). Η ομοιότητα των Anonymous με τον κατεργάρη έγκειται στην αδιαφορία τους για τις κοινωνικές συμβάσεις, δηλαδή οι Anonymous μοιάζουν πολύ με τον κατεργάρη στο ότι είναι και οι δύο «εχθροί των ορίων» (Kerényi, 1972: 185). Anonymous και τρολ γενικά θέλουν να απολαύσουν την απόλυτη ελευθερία, σημαντικό κοινό χαρακτηριστικό με τον κατεργάρη, η οποία διαπερνά όλα όσα κάνουν οι Anonymous, και όχι μόνο, χαρακτηρίζει τις δραστηριότητές τους αλλά και τους στόχους των επιθέσεών τους (Valentova, 2014: 50). Όπως ο κατεργάρης, έτσι και οι Anonymous ακμάζουν στο χάος και στέκονται έξω από την κοινωνική τάξη αγνοώντας τις κοινωνικές και ηθικές αξίες, σπάζοντας κανόνες, αψηφώντας τις συμβάσεις και παραβιάζοντας ταμπού, συχνά για αρκετά εγωιστικούς λόγους (Norton, 2012). Αλλά πιθανότατα μια σημαντική κοινή λειτουργία του κατεργάρη, τρολ και ομάδων όπως οι Anonymous, είναι το γεγονός πως παρέχουν μία ισορροπία στο υπάρχον σύστημα, δηλαδή πως είναι μια δύναμη του χάους που συνεχίζει να αμφισβητεί τους υπάρχοντες κανόνες και τις επικρατούσες πρακτικές, καταργεί τους μύθους και γενικά, κρατά το σύστημα υπό έλεγχο (Valentova, 2014: 50).

Συμπερασματικά, από όσα προαναφέρθηκαν διαπιστώνουμε ότι οι Anonymous είναι τρολ τα οποία δημιουργήθηκαν μέσα από τον ιστότοπο τρολαρίσματος 4chan, αλλά διαφοροποίησαν τις δράσεις-επιθέσεις τους σε σχέση με τα υπόλοιπα τρολ. Η δράση τους, που αφορά πλέον κυβερνητικούς, θρησκευτικούς και εταιρικούς ιστότοπους, είχε ως αποτέλεσμα να χαρακτηρίζονται άλλοτε Χάκερς και άλλοτε Χακτιβιστές, λόγω των ακτιβιστικών ενεργειών τους. Η χαιρεκακία (lulz), οι πρακτικές που χρησιμοποιούν για τις επιθέσεις τους και φυσικά η ανωνυμία παραμένουν κοινά χαρακτηριστικά γνωρίσματα τόσο των Anonymous όσο και των τρολ. Τέλος, οι Anonymous, όπως και τα τρολ, διαθέτουν αρκετά χαρακτηριστικά του κατεργάρη-trickster, με σημαντικότερο την αμφισβήτηση των θεσμοθετημένων κανόνων.

v. Χακτιβιστές (Hacktivists)

Οι Χακτιβιστές εμφανίστηκαν στα μέσα της δεκαετίας του 1990 και σηματοδότησαν τη συγχώνευση της δραστηριότητας της διαδικτυακής πειρατείας με μια εμφανή πολιτική στάση. Η

πολιτική ήταν μια κατηγορία σχετικά απύσασ από την τέταρτη²³⁶ γενιά των Χάκερς και ακόμη και όταν ήταν παρούσα, οι πολιτικοί στόχοι έτειναν να είναι σχετικά *ad hoc* (μη απαραίτητοι). Αντίθετα, στον χακτιβισμό, η πολιτική κατέχει τον πρώτο λόγο στις ενέργειες των Χακτιβιστών (Taylor, 2005: 625-646).

Κάνοντας μία ιστορική αναδρομή, «ο όρος “hactivist” επινοήθηκε από μια ομάδα που ασχολούνταν με τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές που ονομάζεται «Cult of the Dead Cow» (cDc) και δημιουργήθηκε «στα μέσα της δεκαετίας του '90 από μια ρητά πολιτική οργάνωση η οποία αξιοποιεί την τεχνολογία για την προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την προστασία της ελεύθερης ροής πληροφοριών» (McCormick, 2013). Η συγκεκριμένη ομάδα βρίσκεται σε αντιπαράθεση με την «Electronic Disturbance Theatre» (πειρατεία υπέρ των Ζαπατίστας) (Vegh, 2002) για τους οποίους το χακάρισμα θεωρούνταν πάντα ένα πολιτικό εργαλείο (Taylor, 2005: 634). Τα μέλη του cDc περιγράφονται από τον Chris Wysopal ως «ευτυχισμένοι φαρσέρ» (happy pranksters) (Knappenberger, 2013), μια έκφραση που φέρνει στο μυαλό χαρακτήρες που μοιάζουν με τους κατεργάρηδες, όπως ο Robin Hood. Οι φάρσες τους και ο περίεργος τίτλος τους, σε συνδυασμό με το ενδιαφέρον τους για την προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, περιέχουν το μείγμα του κωμικού και του σοβαρού, στοιχεία τα οποία είναι χαρακτηριστικά των Anonymous (Valentova, 2014: 44-67).

Ο όρος «hactivist», αποδίδεται συνήθως στους Anonymous και συνδυάζει την ηλεκτρονική εισβολή και τον ακτιβισμό. Σε παγκόσμιο επίπεδο, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, οι Anonymous που εισήχθησαν στον ακτιβισμό, ονομάζονται Χακτιβιστές (hactivists). Σύμφωνα με την Gabriella Coleman, αυτή η δράση των Anonymous οδήγησε στην κατηγοριοποίησή τους, δηλαδή, όπως ήδη αναφέρθηκε, στους Anonymous με δράσεις στην πολιτική και στους Anonymous με συμπεριφορές τρολάρισματος στο /b/board της σελίδας 4chan (Coleman, 2011a: 511). Ο Luke Goode (2015), επίσης, ισχυρίζεται ότι ο χακτιβισμός εμφανίστηκε κατά τη διασταύρωσή του με το τρολάρισμα ή τον φαρσέρ του διαδικτύου (prankster).

Επιπρόσθετα, οι Χακτιβιστές είναι άτομα και από τον χώρο των Χάκερς, τα οποία άρχισαν να ενδιαφέρονται για πολιτικά ζητήματα, την ελευθερία του λόγου, τα ανθρώπινα δικαιώματα ή τα κινήματα ελευθερίας πληροφοριών και ως εκ τούτου μετατράπηκαν σε Χακτιβιστές (Johnson, 2017). Μάλιστα, η Dorothy E. Denning περιγράφει τον όρο «hactivism» ως το «πάντρεμα της πειρατείας και του ακτιβισμού» (Denning, 2001: 241). Η υπάρχουσα βιβλιογραφία παρέχει ποικίλες εκτιμήσεις για τον όρο «χακτιβισμός». Μία οπτική απεικονίζει τους Anonymous (Coleman, 2011a: 511) και τον χακτιβισμό (Liu, 2004: 361-367) ως έννοιες «ανθεκτικές» σε σταθερές ιδεολογικές κατηγορίες. Μια

236. Οι hacker/cracker εμφανίστηκαν στα μέσα της δεκαετίας του 1980 έως σήμερα και οι δύο αυτοί όροι χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν ένα άτομο που παραβιάζει παράνομα τα συστήματα υπολογιστών άλλων ατόμων. Βλ. ενδεικτικά: Taylor, 2005: 625-646.

άλλη οπτική παραλληλίζει κινήματα χακτιβισμού, όπως οι Anonymous, με τον «αναρχισμό των πληροφοριών» και τις ελευθεριακές αξίες (Jordan, 2008: 77· Goode, L., 2015: 2).

Η Margaret Rouse εξηγεί επίσης ότι ένας «χακτιβιστής χρησιμοποιεί τα ίδια εργαλεία και τις τεχνικές όπως ένας Χάκερ, αλλά το κάνει για να διακόψει τις υπηρεσίες και να δώσει προσοχή σε έναν πολιτικό ή κοινωνικό λόγο» (Rouse, 2007). Στην περίπτωση των Anonymous, η πρωταρχική πολιτική αιτία είναι η ελευθερία έκφρασης και η ελευθερία της πληροφόρησης. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η προσοχή των Anonymous συχνά στρέφεται σε καταπιεστικά καθεστώτα και κυβερνητικές ενέργειες που θεωρούνται από το κίνημα ως καταπιεστικές (Valentova, 2014: 44-67). Όσον αφορά το τρολάρισμα, οι τεχνικές που χρησιμοποιούνται από τα τρολ ταιριάζουν με τις προαναφερθείσες, μόνο που το τρολ έχει πάντα ως στόχο του το «lulz», τη διασκέδαση, τη διακωμώδηση, τη φάρσα κ.ά.

Επομένως, ο «χακτιβισμός» όντας ένας αμφιλεγόμενος όρος με πολλές έννοιες, επινοήθηκε για να χαρακτηρίσει την ηλεκτρονική χρήση τεχνικών που βασίζονται σε υπολογιστή, όπως ο προγραμματισμός, με σκοπό την πολιτική ανυπακοή, την προώθηση μιας πολιτικής ατζέντας ή την κοινωνική αλλαγή. Αλλά, όπως το «hack» μπορεί ορισμένες φορές να σημαίνει έγκλημα στον κυβερνοχώρο, έτσι και ο χακτιβισμός μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ακτιβισμός που είναι κακόβουλος, καταστροφικός και υπονομεύει την ασφάλεια του διαδικτύου (Krapp, 2011) ή ως μια μέτρια μορφή κυβερνοτρομοκρατίας (Devost et al., 1998: 72-83· Vegh, 2002). Τέλος, στον όρο «hactivist», εκτός από την εμφανή σχέση που έχει με τους Anonymous και τους Χάκερς, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται και η διαδικτυακή κουλτούρα που διαθέτει και προέρχεται από τη σελίδα τρολάρισματος 4chan και ιδιαίτερα τον υποτομέα /b/ (Goode, 2015: 5).

Το διαρκώς αυξανόμενο χάσμα ανάμεσα στο χαοτικό lulz (δηλαδή, την χαιρεκακία) που παρουσιάζουν τα τρολ και τον εστιασμένο ακτιβισμό έγινε όλο και πιο εμφανές μετά το σκάνδαλο της WikiLeaks το 2010. Η WikiLeaks, μια συλλογική ομάδα ακτιβιστών που δημιουργήθηκε για να διευκολύνει την εμφάνιση πολιτικών διαμαρτυριών, είχε αποκτήσει πρόσβαση και στη συνέχεια δημοσίευσε χιλιάδες στοιχεία διπλωματικής ενοχοποίησης. Ο Julian Assange, ιδρυτής και εκπρόσωπος της WikiLeaks, αντιμετώπισε μια αυξανόμενη πίεση από κυβερνήσεις σε ολόκληρο τον κόσμο, ιδίως από τις Ηνωμένες Πολιτείες. Τέλος, συνελήφθη τον Δεκέμβριο του 2010 για κατηγορίες σεξουαλικής επίθεσης. Οι υποστηρικτές του Assange, όπως και ο ίδιος ο Assange, καταγγέλλουν τη σύλληψη, υποστηρίζοντας ότι οι κατηγορίες ήταν πολιτικά παρακινήμένες. Σε απάντηση, οι Anonymous ξεκίνησαν την επιχείρηση «Avenge Assange», η οποία συμπεριλήφθηκε γρήγορα υπό την Operation Payback²³⁷ (Phillips, 2015: 186).

237. Το Operation Payback ήταν μια συντονισμένη, αποκεντρωμένη ομάδα επιθέσεων εναντίον υψηλού προφίλ αντιπάλων της πειρατείας στο διαδίκτυο από ακτιβιστές του διαδικτύου που χρησιμοποιούν τους Anonymous. Η λειτουργία «Payback»

Παρ' όλο που υπήρχε κάποιο παιχνίδι τρολαρίσματος στο /b/ της σελίδας του 4chan, το κύριο μέρος της δραστηριότητας των Anonymous κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, που οργανώθηκε και εκτελέστηκε από έναν αριθμό anon στα κανάλια IRC, αφορούσε το DDoSing (διεξαγωγή καταναμημένων επιθέσεων άρνησης εξυπηρέτησης σε συγκεκριμένους ιστότοπους). Με άλλα λόγια, κατέστρεφαν τις οργανώσεις που θεωρούνταν εχθρικές προς τον Assange και το Wikileaks, συμπεριλαμβανομένων των Visa, Mastercard και Paypal (BBC, 2010). Αυτές οι προσπάθειες ήταν σίγουρα αποτελεσματικές, αλλά όχι ιδιαίτερα «lulzy», κάτι που αντικατοπτρίζεται στην μεταγενέστερη κάλυψη των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης για τις ομάδες του χακτιβισμού (Phillips, 2015: 186).

Όσον αφορά τα κίνητρα του χακτιβισμού, θα λέγαμε ότι σχετίζονται αρκετά με εκείνα του τρολαρίσματος. Μάλιστα, οι Sanfilippo, Yang και Fichman (2017) ισχυρίζονται ότι ο χακτιβισμός περιλαμβάνει την επιθυμία για: 1) την κοινοτική και κοινωνική αλλαγή στα πολιτικά δικαιώματα, 2) τις πολιτικές αλλαγές, 3) την τεχνολογία ως σωτήριο εργαλείο ή τεχνολογικό ουτοπισμό και 4) τις πολιτικές ελευθερίες (Sanfilippo, Yang & Fichman, 2017).

Επιπρόσθετα, ο χακτιβισμός και το τρολάρισμα μοιράζονται κοινές δραστηριότητες, όπως οι ηλεκτρονικές επιδρομές σε σελίδες, μία ενέργεια που περιλαμβάνει την εξαπάτηση και το λεγόμενο doxxing, δηλαδή τη δημοσίευση προσωπικών πληροφοριών ενός ατόμου ή ομάδας σε δημόσια φόρουμ, συχνά με κακόβουλη πρόθεση (Thibault, 2016: 387-408).

Τα πολιτικά τρολ από την άλλη, σκοπό τους έχουν να σπείρουν σύγκρουση και εξαπάτηση, με πρόθεσή τους «να βλάψουν την πολιτική διαδικασία και να δημιουργήσουν δυσπιστία στο πολιτικό σύστημα» (Addawood, A., Badawy, A., Lerman, K., & Ferrara, E., 2019: 15-25). Τα πολιτικά τρολ μπορούν περαιτέρω να χωριστούν σε τρεις ομάδες: στα πολιτικά ρομπότ που μεταμφιέζονται σε πραγματικούς χρήστες (διαδίδοντας ανεπιθύμητα μηνύματα και επιβλαβείς συνδέσμους), στα οργανωμένα τρολ (συμπεριλαμβανομένων εκστρατειών μίσους και δίωξης) και στα τρολ που διαδίδουν «ψευδείς ειδήσεις» (Gorwa, 2017: 1-32).

Οι τακτικές στο πολιτικό τρολάρισμα (political trolling) ποικίλλουν και ξεκινούν από το «δόλωμα» που ρίχνουν τα τρολ στους ιδεολογικούς αντιπάλους ώστε να τους οδηγήσουν σε ανταλλαγή επιχειρημάτων, όπως συμβαίνει στα φόρουμ ειδήσεων και φτάνουν μέχρι και τις παρατηρήσεις (Suhay, 2013), τις συντονισμένες προσπάθειες για ανεπιθύμητη αλληλογραφία ή ακόμη και την πρακτική να κατακλύζουν τις διαδικτυακές πλατφόρμες με δημόσιες μαζικές δηλώσεις (Casti, 2014), δραστηριότητες που υπάρχουν και στο χακτιβισμό. Επιπλέον, οι τακτικές στο πολιτικό τρολάρισμα περιλαμβάνουν τη χειραγώγηση των πολιτικών απόψεων, τον επηρεασμό άλλων χρηστών για τη

ξεκίνησε ως αντίποινα σε καταναμημένες επιθέσεις άρνησης υπηρεσίας (DDoS) σε ιστότοπους torrent. Βλ. Ενδεικτικά: Goode, 2015: 6.

διάδοση των προσωπικών τους πεποιθήσεων, ενώ σε άλλες περιπτώσεις πρόκειται για μισθωμένα όργανα, π.χ. ενός πολιτικού κόμματος ή ενός πρακτορείου δημοσίων σχέσεων, με συγκεκριμένες οδηγίες για το τι να γράψουν (Mihaylov, Kouychev, Georgiev & Nakov, 2015: 443-448).

Σύμφωνα με τους Pawlicka, Choras & Pawlicki (2021), τα χαρακτηριστικά των χακτιβιστών είναι η χαμηλή επιτήδευση και η ατομικότητα ή η συλλογικότητα. Τα κίνητρά τους είναι ο ακτιβισμός, η συνειδητοποίηση των πράξεών τους (σε αντίθεση με τα τrol που δεν αντιλαμβάνονται αρκετές φορές το αποτέλεσμα που έχουν οι ενέργειές τους στα θύματά τους) και η διακοπή υπηρεσιών ή πρόσβασης σε διάφορα μέσα. Τα χαρακτηριστικά των τrol είναι η χαμηλή επιτήδευση και η ατομικότητα ή η συλλογικότητα, που είναι όμοια με αυτά των χακτιβιστών, τα κίνητρά τους όμως είναι η διασκέδαση, η πλήξη και το πολιτικό τrolάρισμα μέσω του χειρισμού των ανθρώπων. Οι μέθοδοι που ακολουθούν τα τrol είναι τα αμφιλεγόμενα ή χυδαία σχόλια στο διαδίκτυο, η ρητορική μίσους και η διάδοση ψευδών ειδήσεων (Pawlicka, A., Choras, M., & Pawlicki, M., 2021).

Συμπερασματικά και σε συνάρτηση με όσα ειπώθηκαν παραπάνω, ο χακτιβισμός, αν και ξεκίνησε μέσα από τις ομάδες των Anonymous, των Χάκερς και των τrol, διαφοροποιείται από το τrolάρισμα, παρ' όλο που πολλές φορές τα κίνητρα και οι ενέργειές τους συχνά διασταυρώνονται. Η διαφοροποίηση του χακτιβισμού σε σχέση με το τrolάρισμα έγκειται στο γεγονός ότι οι Χακτιβιστές παρακινούνται κυρίως από τις πολιτικές τους πεποιθήσεις και ότι ο χακτιβισμός σχετίζεται συχνά με την ελευθερία του λόγου, τα ανθρώπινα δικαιώματα και την ελεύθερη πληροφόρηση. Αντίθετα, το τrolάρισμα, αν και έχει χρησιμοποιηθεί συχνά για να περιγράψει όλους τους τύπους κακόβουλων ή παρενοχλητικών δραστηριοτήτων στο διαδίκτυο, τόσο λεκτικών όσο και συμπεριφορικών, αναφέρεται στη σκόπιμη δημοσίευση προκλητικών μηνυμάτων που οδηγούν σε άσκοπες και χρονοβόρες συζητήσεις μέχρι και τη λογομαχία. Η αγένεια, η εξαπάτηση και η χειραγώγηση των άλλων χρηστών είναι επίσης χαρακτηριστικά γνωρίσματα του τrolαρίσματος. Πάνω απ' όλα όμως, σκοπός του τrol είναι η εξασφάλιση της προσωπικής του διασκέδασης, το λεγόμενο lulz, η πλάκα, η φάρσα, το χιούμορ, η στηλίτευση της καθημερινότητας κ.ά., χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν έχει αρνητικές συνέπειες για τα θύματά του.

vi. Συμπεράσματα-Επίλογος

Στην εποχή την οποία διανύουμε, η τεχνολογία διαδραματίζει σημαντικότερο ρόλο στις ανθρώπινες ζωές. Παράλληλα, στον κυβερνοχώρο αναδεικνύεται και η εμφάνιση διαφόρων παραβατικών μορφών, όπως το τrolάρισμα, ο κυβερνοεκφοβισμός, οι Anonymous, το χακάρισμα και η μετέπειτα εξέλιξή του, το πολιτικά κινούμενο κίνημα Χακτιβιστές. Η διαφοροποίηση όλων των παραπάνω ενεργειών θεωρείται αναγκαία, ώστε να μην συγχέονται οι έννοιες και οι ενέργειες όσων τις εκτελούν.

Μέσα από την συγκεκριμένη ενότητα έγινε αντιληπτό ότι το τρολάρισμα ως έννοια συγχέεται αρκετές φορές με άλλες διαδικτυακές πρακτικές, όπως ο κυβερνοεκφοβισμός, οι Anonymous, το χακάρισμα και ο χακτιβισμός. Φυσικά, όλες οι παραπάνω διαδικτυακές πρακτικές εκτελούνται στο διαδίκτυο, χαρακτηρίζονται από την ανωνυμία των μελών τους, κάποιες ξεκίνησαν από κοινούς ιστότοπους, αλλά τα κίνητρα και οι πρακτικές τους είναι διαφορετικά. Τέλος, γίνεται εμφανές πως οι Anonymous, τα τρολ, οι Χάκερς και οι Χακτιβιστές ταυτίζονται με τους μυθικούς κατεργάρηδες (tricksters). Όλοι τους δοκιμάζουν τα όρια, διερευνούν το φαινομενικά αδύνατο εντός του κυβερνοχώρου και επιδιώκουν ριζικές κοινωνικές αλλαγές.

3.7. Γενικά Συμπεράσματα Κεφαλαίου

Ο όρος «τρολάρισμα» δεν είναι καινούργιος ούτε και οι συνέπειές του. Ο όρος έγινε γνωστός από τον Τύπο το 2011 ως όρος για όλους τους τύπους κακοποίησης στο διαδίκτυο και της διαδικτυακής παρενόχλησης και προϋπήρχε μέσω των κατανεμημένων ηλεκτρονικών συστημάτων στο λεξιλόγιο πολλών χρηστών.

Οι ρίζες της λέξης «τρολάρω» (trolling) προέρχονται είτε από τη νορβηγική μυθολογία είτε από την τεχνική του ψαρέματος κατά την οποία μια πετονιά με δόλωμα τοποθετείται στο νερό και σύρεται αργά πίσω από μια βάρκα δελεάζοντας τα ψάρια να τσιμπήσουν το δόλωμα. Άλλες ερμηνείες προέλευσης του όρου τρολάρισμα αναφέρουν ότι προέρχεται από τον αμερικανικό στρατό.

Οι ορισμοί για τη λέξη «τρολάρισμα» στο διαδίκτυο έχουν αλλάξει στο πέρασμα του χρόνου και είναι αρκετά δύσκολο να υπάρξει ένας ενιαίος ορισμός για κάθε μορφή ή στρατηγική του. Συνεπώς, το τρολάρισμα, ενώ αρχικά σήμαινε την αποστολή μάλλον αβλαβών μηνυμάτων σε ομάδες ειδήσεων του Usenet, με σκοπό τη δημιουργία της υπερβολής για κάποιο θέμα συζήτησης, στη συνέχεια εξελίχθηκε στην αποστολή ενός ηλεκτρονικού μηνύματος ή άρθρου ομάδας συζητήσεων, που σκοπό του έχει την εκτροπή μιας συζήτησης, την ανάρτηση εκ προθέσεως ενός προσβλητικού και δυσφημιστικού μηνύματος στο διαδίκτυο, τον ηθικό πανικό, την ανάρτηση αυτόκλητων και αμφιλεγόμενων σχολίων σε διαδικτυακά fora, την παραποίηση ταυτοτήτων, την παραπλάνηση, τη διασάλευση της δομής μιας κοινότητας, τη διακοπή της συνομιλίας, την κοροϊδία, την εξαπάτηση, την αναστάτωση, την κακόβουλη αγένεια, την ψευδο-ειλικρινή πρόθεση, την προσβολή, την υβριστική γλώσσα, την ανάρτηση εμπρηστικών ή ειρωνικών σχολίων, την ανταγωνιστική πράξη, τη σκόπιμη ηλεκτρονική επίθεση, τον χειρισμό, την επιθετικότητα, τη σύγκρουση, τον ρατσισμό, την ομοφοβία και τον σεξισμό κ.ά.

Τα τρολ, ανεξάρτητα των ενεργειών τους που, όπως διαπιστώσαμε, άλλοτε είναι καλοπροαίρετες και άλλοτε κακόβουλες και επικίνδυνες, σκοπό τους έχουν τη διασκέδαση, την ψυχαγωγία των ίδιων ή των οπαδών τους το λεγόμενο lulz, το χιούμορ, το «μαύρο χιούμορ» (black humor), τη διακωμώδηση

δημόσιων ή μη προσώπων της πολιτείας, διαφόρων πραγμάτων ή καταστάσεων της καθημερινότητας με τρόπο διασκεδαστικό-χιουμοριστικό. Επιπλέον, τα τρολ επιδιώκουν την καυστική σάτιρα (που περιλαμβάνει τον εμπαιγμό κάποιας έννοιας ή προσώπου, την κριτική ή τα σχόλια σε διάφορες μορφές, την καυτηρίαση καταστάσεων, ιδεών ή αντιλήψεων, την ειρωνεία), η οποία στηρίζεται στην ειρωνεία του τρολ, με σκοπό κυρίως τη διασκέδασή του. Τα σύγχρονα πειράγματα, οι φάρσες, η κοροϊδία, το χιούμορ, ακόμα και η σάτιρα που λαμβάνουν χώρα, διασπείρονται και εξαπλώνονται στον διαδικτυακό κόσμο μέσω των χρηστών του κυβερνοχώρου και αρκετές φορές εκδηλώνονται και μέσω των μιμιδίων που τα τρολ χρησιμοποιούν συχνά στο τρολάρισμά τους, αποτελούν στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού. Επομένως, συμπεραίνουμε ότι το τρολάρισμα συνδέεται, αρκετά θα λέγαμε, με τον λαϊκό πολιτισμό.

Οι πλατφόρμες που «φιλοξενούν» ενέργειες τρολαρίσματος αρχικά ήταν το Usenet, στη συνέχεια το 4chan και πλέον όλες οι γνωστές πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης, Facebook, Twitter, Instagram, YouTube κ.ά.

Υπάρχουν αρκετές μορφές τρολαρίσματος που χρησιμοποιούνται με ενδεχόμενο σκοπό τη χειραγώγηση της γνώμης ή κρύβουν κοινωνικά και πολιτικά κίνητρα, την ανάρτηση ανεπιθύμητων μηνυμάτων, την έκφραση μισογυνισμού, τη διάδοση ψευδών ειδήσεων, τη διακωμώδηση εκλιπόντων χρηστών του διαδικτύου, τη διατάρξη μιας κοινότητας κ.ά. Επιπλέον, αποδείχτηκε πως οι στρατηγικές που ακολουθούν τα τρολ έχουν άμεση σχέση με τον στόχο τους και φυσικά με το είδος του τρολαρίσματος που διενεργούν. Μάλιστα, καθώς το τρολάρισμα προϋπήρχε του διαδικτύου, χαρακτηριστικά παραδείγματα ανθρώπων που αναγνωρίζονται από τα ίδια τα τρολ του διαδικτύου ως μορφές οι οποίες διενεργούσαν στην εποχή τους (στον πραγματικό κόσμο) τρολάρισμα ήταν ο Σωκράτης (469 π.Χ–399 π.Χ) και ο Διογένης ο Σινωπεύς (γύρω στο 400 π.Χ–323 π.Χ). Ακόμη και η τέχνη της διαμάχης του Άρθουρ Σοπενχάουερ θεωρείται από αρκετά τρολ ως πρότυπο σύγχρονου τρολαρίσματος.

Ακόμη, το τρολάρισμα πολλές φορές συγχέεται με διαδικτυακές πρακτικές, όπως ο κυβερνοεκφοβισμός (cyberbullying), το χακάρισμα (hacking), οι Anonymous, οι Χακτιβιστές (hacktivists), καθώς επίσης και με τις πρακτικές του κατεργάρη (trickster). Anonymous, τρολ, Χάκερς και Χακτιβιστές, επιδιώκοντας να αλλάξουν τα κοινωνικά θέσφατα, ταυτίζονται με τους μυθικούς κατεργάρηδες (tricksters).

Παρ' όλα αυτά, οι παραπάνω διαδικτυακές πρακτικές διαφέρουν από το τρολάρισμα, καθώς, όσον αφορά τον κυβερνοεκφοβισμό ή τη διαδικτυακή παρενόχληση (cyberbullying) σε αντίθεση με το τρολάρισμα που αποτελείται από μια ευρύτερη ποικιλία συμπεριφορών, μπορεί να εκτελεστεί μία φορά, είναι ακούσιος ή μη στοχευμένος και τα θύματα των επιθέσεων του είναι γνωστά στον πραγματικό κόσμο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΑΛΛΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΤΡΟΛΑΡΙΣΜΑΤΟΣ

(ΑΝΩΝΥΜΙΑ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ, ΣΕΛΙΔΕΣ ΔΙΚΤΥΩΣΗΣ ΚΑΙ ΠΛΑΤΦΟΡΜΕΣ, ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ)

4.1. Η διαδικτυακή επικοινωνία σε σχέση με την ανωνυμία και την εικονική ταυτότητα

i. Εισαγωγή

Όπως έχει ήδη αποδειχτεί στα προηγούμενα κεφάλαια, είναι πλέον γεγονός πως η επικοινωνία στην εποχή του διαδικτύου έχει αλλάξει ριζικά, εφόσον ο παγκόσμιος ιστός www (World Wide Web) έχει επιδράσει καταλυτικά σε όλο το φάσμα της ζωής των ανθρώπων. Η ανάπτυξη του διαδικτύου τα τελευταία 15 χρόνια ήταν ραγδαία και σύμφωνα με επίσημα στατιστικά στοιχεία, η διείσδυσή του στις ζωές των ανθρώπων είναι εντυπωσιακή.

Στις μέρες μας, οι χρήστες του διαδικτύου χρησιμοποιούν συχνά κάποιο είδος διαδικτυακής ταυτότητας, είτε πρόκειται για κάποια σελίδα κοινωνικής δικτύωσης ή για κάποιο διαδικτυακό παιχνίδι, είτε για κάποια προσωπική ή επαγγελματική ιστοσελίδα, όπου αναλώνουν σημαντικό χρόνο. Αυτό συνεπάγεται ότι ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα παρουσιάζουν τους εαυτούς τους στο διαδίκτυο διαφέρει από τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζονται στη φυσική ζωή, κάτι που με τη σειρά του έχει ως αποτέλεσμα η ανωνυμία που προκύπτει λόγω της φυσικής (και διά ζώσης) απουσίας και αλληλεπίδρασης των χρηστών στον παγκόσμιο ιστό να προκαλεί αρκετά προβλήματα.

Δισεκατομμύρια άνθρωποι σε κάθε γωνιά του πλανήτη χρησιμοποιούν πλέον καθημερινά τα διαδικτυακά μέσα επικοινωνίας και κοινωνικής δικτύωσης (social media), όχι μόνο για επαγγελματικούς λόγους, αλλά και για να δημιουργήσουν νέες σχέσεις με άγνωστους ανθρώπους ή για να συντηρήσουν τις ήδη υπάρχουσες. Έτσι, δεν είναι καθόλου περίεργο ότι οι πιο εξωστρεφείς προσωπικότητες τείνουν να χρησιμοποιούν τη διαδικτυακή επικοινωνία, για να εκφράσουν ή να μεγεθύνουν κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Αντίθετα, οι πιο εσωστρεφείς και συντηρητικοί χρήστες του διαδικτύου χρησιμοποιούν τις ψηφιακές επαφές τους πιθανόν για να μειώσουν ή, σε ακραίες περιπτώσεις, για να εξαλείψουν εντελώς τις πραγματικές κοινωνικές επαφές τους (Μανουσέλης, 2017).

Σύμφωνα με την έκθεση της «Global Overview²³⁸», 4,5 δισεκατομμύρια άνθρωποι χρησιμοποιούν το internet από τις αρχές του 2020. Από την ίδια ετήσια έκθεση της εταιρείας «We Are

238. Η Global Overview με έδρα το Λονδίνο καταγράφει και αναλύει συγκριτικά την ετήσια πρόσβαση 238 χωρών στο διαδίκτυο. Βλ. ενδεικτικά: www.datareportal.com.

Social» και «Hootsuite» προκύπτει ότι πάνω από 3,8 δισεκατομμύρια χρήστες από κάθε γωνιά του πλανήτη χρησιμοποιούν τα κοινωνικά μέσα δικτύωσης. Συνεπώς, τα ψηφιακά μέσα, τα κινητά και τα κοινωνικά μέσα έχουν καταστεί αναπόσπαστα στοιχεία της καθημερινής ζωής των ανθρώπων σε όλο τον κόσμο. Σχεδόν το 60% του παγκόσμιου πληθυσμού είναι ήδη συνδεδεμένο στο διαδίκτυο και οι τελευταίες τάσεις δείχνουν ότι περισσότερο από το ήμισυ του συνολικού παγκόσμιου πληθυσμού θα χρησιμοποιήσει τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης μέχρι τα μέσα του τρέχοντος έτους 2023 (datareportal.com).

Υπάρχουν, ωστόσο, εμφανείς γεωγραφικές διαφοροποιήσεις ως προς την ένταξη του διαδικτύου στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Η χρήση του διαδικτύου είναι σαφώς μεγαλύτερη στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη, η οποία σε ορισμένες περιπτώσεις πλησιάζει το 90% του πληθυσμού, ενώ η χρήση του διαδικτύου στους αντίστοιχους ασιατικούς πληθυσμούς, μόλις που υπερβαίνει το 50%. Συνεπώς, παραμένουν ορισμένες σημαντικές προκλήσεις που πρέπει να διευθετηθούν, για να διασφαλιστεί ότι όλοι οι άνθρωποι σε όλο τον κόσμο έχουν δίκαιη και ίση πρόσβαση στην ψηφιακή συνδεσιμότητα που αλλάζει τη ζωή (datareportal.com).

Βέβαια, ασχέτως των ποσοστών χρήσης σε κάθε ήπειρο, είναι δεδομένο πως το διαδίκτυο ή αλλιώς ο παγκόσμιος ιστός είναι ένας χώρος για όλους, στον οποίο όλοι μπορούν να διαβάσουν, να δημοσιεύσουν και να μοιραστούν πληροφορίες. Η διασύνδεση του ιστού επιτρέπει τη διάδοση πληροφοριών, ιδεών και απόψεων σε ένα ευρύ κοινό με πρωτοφανή ταχύτητα, η οποία έχει επαναστατικές συνέπειες στη ζωή δισεκατομμυρίων ανθρώπων (Kumar, Cheng & Leskovec, 2017: 947-948). Σε αντίθεση με τα παραδοσιακά κανάλια διανομής περιεχομένου, όπως η τηλεόραση, το ραδιόφωνο και οι εφημερίδες, το διαδίκτυο έδωσε τη δυνατότητα για άμεση αλληλεπίδραση μεταξύ του περιεχομένου του δημιουργού και του χρήστη του. Ειδικότερα, μάλιστα, οι νέοι αποκτούν πλέον συχνότερη πρόσβαση σε διαδικτυακά μέσα δικτύωσης (Mojica, 2016: 1-10).

Η επικοινωνία, επομένως, με τη μεσολάβηση των υπολογιστών (Computer-Mediated Communication, CMC) αναφέρεται στην επικοινωνία που διεξάγεται μεταξύ ανθρώπων με τη μεσολάβηση μιας ηλεκτρονικής συσκευής, παρέχοντας γρήγορη επικοινωνία όσον αφορά τον χώρο και τον χρόνο (Hardaker, 2015: 201-229). Οι συσκευές αυτές περιλαμβάνουν το smartphone, τον υπολογιστή ή τις κονσόλες παιχνιδιών (Herring, 2003: 612). Επιπλέον, το διαδίκτυο παρέχει στους ανθρώπους έναν τρόπο να βρουν διαδικτυακούς χώρους και ανθρώπους που ταιριάζουν στα ενδιαφέροντά τους (Buckels et al., 2014: 97-102). Έτσι, καθώς η λειτουργικότητα του κοινωνικού δικτύου αυξάνεται εκθετικά, περισσότεροι χρήστες κοινωνικοποιούνται σε ιστότοπους του κοινωνικού δικτύου μέσω της αλληλεπίδρασης και της ανταλλαγής απόψεων (Cho, 2013: 1-5).

Ο όγκος των κοινωνικών δεδομένων στον Ιστό βρίσκεται σε άνοδο και η κοινωνική δικτύωση στο διαδίκτυο γίνεται ένα από τα πιο διαδεδομένα μέσα έκφρασης παγκοσμίως. Οι ιστότοποι, όπως το

Facebook, το Twitter, το Youtube και το Blogger, παρέχουν έναν δίαυλο που συνδέει διάφορα μέρη του κόσμου, αλλά και διαφορετικές κατηγορίες της παγκόσμιας κοινωνίας. Ειδικότερα, το πέρασμα στο γραπτό κείμενο, στο Web, έδωσε τη δυνατότητα στους ανθρώπους να αλληλεπιδρούν ελεύθερα, να μοιράζονται και να συνεργάζονται μέσω κοινωνικών δικτύων, διαδικτυακών κοινοτήτων, blogs, wikis και άλλων, σε απευθείας σύνδεση συνεργατικών μέσων. Μπορούμε να ισχυριστούμε, μάλιστα, ότι ακριβώς αυτή η «δημοκρατία του ιστού» είναι το χαρακτηριστικό που έκανε το διαδίκτυο τόσο δημοφιλές τις τελευταίες δεκαετίες (Cambria, Chandra, Sharma & Hussain, 2010: 1-12).

Ο πολλαπλασιασμός των τοποθεσιών Web 2.0, που επικεντρώνονται στη συμμετοχή των χρηστών για τη δημιουργία περιεχομένου, είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός αρκετά μεγάλου όγκου δεδομένων στον παγκόσμιο ιστό με προσωπικές και άλλες πληροφορίες των χρηστών ή των επιχειρήσεων (Kunegis, Lommatzsch & Bauckhage, 2017: 1-10). Συνεπώς, το διαδίκτυο έχει γίνει επέκταση του πραγματικού κόσμου, όπου διεξάγουμε προσωπικές, κοινωνικές και επιχειρηματικές αλληλεπιδράσεις. Σύμφωνα μάλιστα με την World Meters περισσότεροι των 4.729.544.919 τρισεκατομμυρίων ανθρώπων σε όλο τον κόσμο έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο σε καθημερινή βάση (<https://www.worldometers.info/gr/>; Kumar, Cheng & Leskovec, 2017: 947-948).

ii. Ανωνυμία και Εικονική Ταυτότητα

ii.i Ανωνυμία

Παρ' όλο που η επικοινωνία μέσω του ηλεκτρονικού υπολογιστή παρέχει πολλά οφέλη, όπως την αύξηση εικονικών ευκαιριών κοινωνικοποίησης και επικοινωνίας (Williams, 2000: 95–104), συνοδεύεται επίσης από αρκετές αρνητικές πτυχές (Hardaker, 2015: 201-229), από τις οποίες άξιες προσοχής είναι η ανωνυμία, η αποθάρρυνση, η εξαθλίωση και η μειωμένη ικανότητα ερμηνείας προθέσεων. Και πάλι, από αυτές ως η πιο κρίσιμη πτυχή κρίνεται η ανωνυμία, δεδομένου ότι στηρίζει πολλές αντικοινωνικές συμπεριφορές στο διαδίκτυο (Hardaker, 2013: 57-85).

Οι χρήστες του διαδικτύου, κλινικοί γιατροί και διάφοροι ερευνητές, έχουν σημειώσει, πως οι άνθρωποι στον κυβερνοχώρο λένε και κάνουν πράγματα που δεν θα έλεγαν και δεν θα έκαναν συνήθως στον κόσμο πρόσωπο με πρόσωπο, επειδή αισθάνονται πιο ασφαλείς λέγοντας πράγματα στο διαδίκτυο. Επειδή στο διαδίκτυο έχουν την ικανότητα να παραμένουν εντελώς ανώνυμοι και αόρατοι πίσω από την οθόνη του υπολογιστή, οι άνθρωποι χαλαρώνουν, αισθάνονται λιγότερο συγκρατημένοι και εκφράζονται πιο ανοιχτά, οπότε είναι πλέον αρκετά διαδεδομένο το διαδικτυακό φαινόμενο της μη παρεμπόδισης, όπως αναφέρεται, το οποίο επιτρέπει στους ανθρώπους μέσω της ανωνυμίας να μοιράζονται πολύ προσωπικά πράγματα για τον εαυτό τους, να αποκαλύπτουν μυστικές συγκινήσεις, φόβους, επιθυμίες, να παρουσιάζουν ασυνήθιστες πράξεις καλοσύνης και γενναιοδωρίας.

Εκτός από την ανωνυμία, άλλοι παράγοντες που συμβάλλουν στη μη παρεμπόδιση ή αλλιώς στην ηλεκτρονική αποδέσμευση (που σημαίνει και συνεπάγεται απώλεια αναστολής, όπως επίσης αναφέρεται), είναι η ασύγχρονη επικοινωνία, η έλλειψη ενσυναίσθησης, η ατομική προσωπικότητα, καθώς και οι πολιτιστικοί παράγοντες. Ωστόσο, η απώλεια αναστολής δεν είναι πάντα ευεργετική, εφόσον γινόμαστε μάρτυρες αγενούς γλώσσας, σκληρών επικρίσεων, θυμού, μίσους, ακόμη και απειλών. Επιπλέον, εξαιτίας της απουσίας αναστολής που συνεπάγεται η ανωνυμία, οι άνθρωποι συχνά αισθάνονται ελεύθεροι να επισκέπτονται τον σκοτεινό «υπόκοσμο» των διαδικτυακών τόπων πορνογραφίας, εγκληματικότητας και βίας, περιοχές που ποτέ ίσως δεν θα εξερευνούσαν στον πραγματικό κόσμο. Το συγκεκριμένο φαινόμενο ονομάζεται τοξική αποθάρρυνση (Suler, 2004: 321-326). Ο Suler, μάλιστα, σε μία προσπάθεια ερμηνείας του φαινομένου, ανέφερε για το συγκεκριμένο φαινόμενο ότι καθοδηγείται από διάφορους παράγοντες, όπως η διαθεσιμότητα της ανωνυμίας και της αποσυνδεδεμένης φαντασίας, όπου οι χρήστες πείθουν τον εαυτό τους ότι όσα γράφουν δεν είναι μέρος του «πραγματικού κόσμου» ή δεν τους αντιπροσωπεύουν (Binns, 2012: 547-562).

Καθώς οι άνθρωποι κινούνται ελεύθερα στο διαδίκτυο, είναι δύσκολο να προσδιορίσουν όσους συναντούν στον παγκόσμιο ιστό. Τα ονόματα χρηστών και οι διευθύνσεις ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, ακόμη κι όταν είναι ορατά, ενδέχεται να μην αποκαλύπτουν πολλά για ένα άτομο, ειδικά εάν το όνομα χρήστη είναι πλαστό-ψεύτικο και η διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου προέρχεται από έναν μεγάλο πάροχο υπηρεσιών του διαδικτύου. Οι τεχνολογικά καταρτισμένοι χρήστες ενδέχεται να είναι σε θέση να ανιχνεύσουν τη διεύθυνση IP ενός υπολογιστή, αλλά κατά το μεγαλύτερο μέρος των χρηστών είναι ικανοί να γνωρίζουν μόνο τι τους λέει ένα άτομο, όχι την ταυτότητά του. Δηλαδή, εάν το επιθυμούν κάποιοι διαδικτυακοί χρήστες, μπορούν να κρύψουν κάποια ή όλη την ταυτότητά τους ή και να την αλλάξουν, κάτι που σημαίνει πως, παρότι οι άνθρωποι δεν μπορούν να μην έχουν κάποιο όνομα στο διαδίκτυο, συχνά δεν χρησιμοποιούν το πραγματικό τους όνομα, κάτι που από τη μια δεν πληροί τις προϋποθέσεις ώστε να αποκαλούνται «ανώνυμοι» με την κυριολεκτική σημασία, από την άλλη τους δίνει την ευχέρεια πλαστοπροσωπίας, που είναι, κατά κάποιον τρόπο, μία μορφή ανωνυμίας (Suler, 2004: 321-326).

Η ανωνυμία, λοιπόν, είναι ένας από τους βασικούς παράγοντες που προκαλούν αποθάρρυνση. Όταν οι άνθρωποι έχουν την ευκαιρία να διαχωρίζουν τις ενέργειές τους στο διαδίκτυο από τον τρόπο ζωής τους και την ταυτότητά τους, αισθάνονται λιγότερο ευάλωτοι όσον αφορά την αυτο-αποκάλυψη και τη δράση τους, καθώς είναι δεδομένο πως οτιδήποτε λένε ή κάνουν οι χρήστες στο διαδίκτυο δεν μπορεί να συνδεθεί άμεσα με την υπόλοιπη ζωή τους. Σε αυτή την περίπτωση, οι χρήστες δεν χρειάζεται να ελέγχουν τη συμπεριφορά τους αναγνωρίζοντάς τη μέσα στο πλήρες πλαίσιο μιας ολοκληρωμένης ταυτότητας σε σύνδεση ή χωρίς σύνδεση στο διαδίκτυο. Αυτό συμβαίνει, καθώς ο διαδικτυακός εαυτός διαχωρίζεται από τον πραγματικό εαυτό, κάτι που ευνοεί το φαινόμενο οι χρήστες που έχουν ψεύτικους

λογαριασμούς ή τουλάχιστον λογαριασμούς που δεν σχετίζονται με την πραγματική τους ταυτότητα, να δημοσιεύουν ειδήσεις, κριτικές ή υλικό πολυμέσων με τρόπο επιθετικό και με στόχο να δυσφημήσουν ή να επιτεθούν σε άλλα άτομα. Αυτές οι πράξεις μπορούν να έχουν μεγάλη επίδραση στο περιβάλλον των θυμάτων και δημιουργούν καταστάσεις όπου οι εικονικές επιθέσεις κλιμακώνονται μέχρι και σε ακραίες συνέπειες στην πραγματική ζωή, οι οποίες μπορεί να φτάνουν μέχρι και στον θάνατο (Galan-García, dela Puerta, Gomez, Santos & Bringas, 2014: 419-428).

Ωστόσο, η ανωνυμία έχει ακόμη μία διάσταση: στην περίπτωση αποδεδειγμένων διαδικτυακών επιθέσεων ή άλλων παρεκκλινουσών ενεργειών, ο επιτιθέμενος, καλυμμένος πίσω από την πλασματική ταυτότητα που του προσφέρει σχετική ανωνυμία, δύναται να αποποιηθεί την ευθύνη γι' αυτές τις συμπεριφορές, οι άνθρωποι μπορεί ακόμη και να πείσουν τον εαυτό τους ότι οι ηλεκτρονικές συμπεριφορές «δεν είναι καθόλου εγώ». Σε πολλά περιβάλλοντα απευθείας σύνδεσης, ειδικά σε εκείνα που βασίζονται στο κείμενο, οι άνθρωποι δεν μπορούν να δουν ο ένας τον άλλον. Όταν οι άνθρωποι επισκέπτονται ιστότοπους, πίνακες μηνυμάτων, ακόμη και κάποιες αίθουσες συζήτησης, άλλα άτομα μπορεί να μην γνωρίζουν καν ότι είναι παρόντα, με εξαίρεση τους διαχειριστές ιστού (web administrators) και άλλων χρηστών που έχουν πρόσβαση σε εργαλεία λογισμικού και μπορούν να ανιχνεύσουν την κυκλοφορία των χρηστών στο διαδίκτυο.

Αυτή η αδυναμία ανίχνευσης της πραγματικής ταυτότητας δίνει στους ανθρώπους το θάρρος να επισκεφθούν σελίδες και να κάνουν πράγματα που διαφορετικά δεν θα μπορούσαν. Εντέλει, η ανωνυμία μετατρέπεται σε δύναμη, ωστόσο υπάρχουν μερικές σημαντικές διαφορές από την πραγματική ζωή εκτός διαδικτύου. Για παράδειγμα, στην επικοινωνία μέσω κειμένου με e-mail, chat, instant messaging και blogs, οι άνθρωποι μπορεί να γνωρίζουν πολλά για την ταυτότητα και τη ζωή του άλλου, όμως δεν υπάρχει οπτική και ακουστική επαφή (Suler, 2004: 321-326).

Η έρευνα των Mann et al. δείχνει ότι η διαδικτυακή ανωνυμία μπορεί να επηρεάσει την αυτοεκτίμηση ενός ατόμου, η οποία, όταν είναι σε υψηλά επίπεδα, συνδέεται με την καλή ψυχική υγεία (Mann et al., 2004: 357-372), ενώ σε χαμηλά επίπεδα συνδέεται με την κατάθλιψη και τα αυξημένα επίπεδα άγχους (Mann et al, 2004: 357-372· Bosacki, Dane & Marini, 2007: 261-282). Υπάρχουν αρκετές έρευνες για την αυτοεκτίμηση και τη χρήση του διαδικτύου, κάποιες από τις οποίες δείχνουν ότι τα άτομα με χαμηλή αυτοεκτίμηση προτιμούν να επικοινωνούν με άλλους μέσω του διαδικτύου, όπως με μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και όχι πρόσωπο με πρόσωπο (Joinson, 2004: 472-478).

Αξίζει να σημειωθεί πως, σύμφωνα με μελέτες, η ανωνυμία που παρουσιάζει ο παγκόσμιος ιστός, καθώς και οι συνέπειές της, μπορούν να συσχετιστούν με την ιστορία του Γύγη (Merritt, 2012: 10-120· Hardaker, 2013: 57-85). Σύμφωνα με την *Πολιτεία* του Πλάτωνα, ο Γύγης ήταν ποιμένας και δούλευε στον τότε άρχοντα της Λυδίας. Ύστερα από μια μεγάλη νεροποντή και έναν σεισμό, ο βοσκός

βρήκε ένα δαχτυλίδι που τον έκανε αόρατο (δηλαδή ανώνυμο). Χρησιμοποίησε, λοιπόν, την ιδιότητα της αορατότητας για προστασία, ώστε να διεισδύσει στο βασιλικό νοικοκυριό, να αποπλανήσει τη βασίλισσα, να δολοφονήσει τον βασιλιά και να πάρει το βασίλειο. Ο Πλάτωνας ισχυρίζεται ότι, είτε αυτή η δύναμη παρουσιαζόταν σε έναν δίκαιο άνθρωπο είτε σε έναν άδικο και οι δύο θα έπρατταν με παρόμοιο τρόπο (Πλάτωνας, 2007: 2.360β· Hardaker, 2013: 57-85).

Υπάρχει, βέβαια, και η αντίθετη άποψη που υποστηρίζει ότι η ανωνυμία στην ομάδα μπορεί να διευκολύνει τη διαδικτυακή επικοινωνία. Συγκεκριμένα, έχει υποστηριχτεί η άποψη ότι οι κανονιστικές διαδικασίες στο διαδίκτυο μπορούν να διαμορφώσουν τη συμπεριφορά σε ανώνυμες ομάδες περισσότερο απ' ό,τι η λιγότερο άμεση (δηλαδή ορατή) κοινωνική επαφή των μελών της ομάδας μεταξύ τους. Δηλαδή, η απουσία οπτικής επαφής και η ανωνυμία φαίνεται να επιδρούν θετικά και σε μεγάλο βαθμό όσον αφορά την ταύτιση των μελών της ομάδας με την ίδια ομάδα, η οποία με τη σειρά της αυξάνει την κοινωνική επιρροή της ομάδας (Postmes, Spears, Sakhel & De Groot, 2001: 1243-1254). Επίσης, υποστηρίζεται ότι η απουσία οπτικής επαφής και η ανωνυμία εξαλείφουν τα προσωπικά χαρακτηριστικά και τις διαπροσωπικές διαφορές, αυξάνοντας με αυτόν τον τρόπο την αξιοπιστία της ομαδικής ταυτότητας και της ομαδοποίησης γενικότερα και ενισχύοντας έτσι την επιρροή της ομάδας (Reicher et al, 1995: 161–198).

Επιπρόσθετα, οι διαδικτυακές αλληλεπιδράσεις μπορεί να είναι πράγματι διαφορετικές από τις επικοινωνίες εκτός σύνδεσης εξαιτίας και της ανωνυμίας. Από την άποψη αυτή, ο βαθμός αποκάλυψης της ταυτότητας μπορεί να διαδραματίσει καίριο ρόλο στην επίδραση της συμμετοχής στον ηλεκτρονικό σχολιασμό και στις συμπεριφορές που λαμβάνουν χώρα (Cho & Aquisti, 2013: 1-42). Για παράδειγμα, οι αυστηρές πολιτικές επαλήθευσης ταυτότητας (δηλαδή η απουσία ανωνυμίας) θα μπορούσαν να αποτρέψουν τη διαδικτυακή συμμετοχή των χρηστών. Αντίθετα, μερικές μελέτες υπογράμμισαν ότι εξαιρετικά ανώνυμες συνθήκες μπορούν να αποθαρρύνουν εθελοντικές συνεισφορές, εξαιτίας της έλλειψης αναγνωρισιμότητας και των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων (Andreoni & Petrie, 2004).

Επιπλέον, αν και η ανωνυμία θεωρείται απαραίτητη στις καταπιεστικές κοινωνίες, διότι επιτρέπει στα μέλη των διωκόμενων μειονοτήτων να εκφράσουν τις σκέψεις τους και να επιδιώξουν να ανατρέψουν το καθεστώς αποκτώντας αυξανόμενη συναίνεση και ισχύ, τα στοιχεία ανωνυμίας μπορούν γενικότερα να δημιουργήσουν μεγάλη πιθανότητα πρόκλησης αντικοινωνικών συμπεριφορών (Cho, 2013: 1-42), καθώς, σε μη κατασταλτικές κοινωνίες η ανωνυμία καταπιέζει τις ακούσιες φωνές. Επ' αυτού, μάλιστα, ο Bishop λέει χαρακτηριστικά για την ανωνυμία: «δεν είναι ρητορικό μέσο στα χέρια των θυμάτων της εξουσίας, αλλά μάλλον ένα ρητορικό μέσο στα χέρια των βασανιστών» (Bishop, 2013b: 301-318).

ii.ii Εικονική Ταυτότητα

Ο ορισμός της ταυτότητας στην επιστήμη της Πληροφορικής αναφέρεται μόνο σε στοιχεία όπως το όνομα σύνδεσης και ο κωδικός πρόσβασης, που θεωρούνται απαραίτητα για τη σύνδεση και τον εντοπισμό ενός χρήστη στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ή σε εικονικούς κόσμους. Χαρακτηριστικά, οι Kolko, Nakamura και Rodman (2000: 6) αναφέρουν ότι «για να έχετε μια εικονική παρουσία, απαιτείται η σκόπιμη κατασκευή μιας δικής σας ταυτότητας είτε πρόκειται για την επιλογή ονόματος σε e-mail ή σε μια ιστοσελίδα είτε για το γραφικό σχεδιασμό avatar είτε για τη δημιουργία ενός ψευδωνύμου σ' ένα chatroom ή σ' έναν εικονικό κόσμο» (Φουλίδη, 2015: 91- 98).

Οι συμμετέχοντες αποτελούν μοναδικές οντότητες στους εικονικούς κόσμους και στις κοινότητες. Τα κυριότερα χαρακτηριστικά των εικονικών ταυτοτήτων είναι η ρευστότητα και η πολλαπλότητα. Η ανωνυμία που εξασφαλίζει το διαδίκτυο ευνοεί την πληθώρα των ηλεκτρονικών χρηστών στην υιοθέτηση ταυτοτήτων που είτε έχουν κάποια σχέση με τον πραγματικό εαυτό τους είτε δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, προστατεύοντας με τον τρόπο αυτό τη φήμη τους και παράλληλα διερευνώντας και δημιουργώντας νέους και πολλαπλούς εαυτούς. Η Ewing, ορμώμενη από τη διαδικασία τροποποίησης της εικονικής ταυτότητας, αναφέρει ότι «τα άτομα συστήνονται συνεχώς με νέους εαυτούς ως απάντηση σε εσωτερικά και εξωτερικά ερεθίσματα. Κατασκευάζουν νέους εαυτούς από το διαθέσιμο σύνολο των αυτό-αναπαραστάσεων, που βασίζονται σε πολιτισμικές κατασκευές» (Ewing, 1995: 178).

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και την εμφάνιση των πρώτων ηλεκτρονικών συστημάτων, οι χρήστες των ηλεκτρονικών υπολογιστών μεταφέρουν το «γραφείο» και το «σώμα» τους στις εικονικές κοινότητες, όπου συνυπάρχουν με τους ψηφιακούς, εικονικούς εαυτούς άλλων χρηστών και όπου λαμβάνουν μέρος σε διάφορες συμμετοχικές, διαδραστικές και κοινωνικές δραστηριότητες (Stone, 1992: 94). «Οι Ψηφιακοί Ιθαγενείς», όπως ονομάζονται, ζουν το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους μεταξύ της κατάστασης σύνδεσης «online» (σε σύνδεση) και «offline» (εκτός σύνδεσης), μέσω κάποιας ηλεκτρονικής συσκευής. Η ψηφιακή τους ταυτότητα δεν διαχωρίζεται στη συνείδησή τους από αυτή που έχουν σε πραγματικό χώρο (Palfrey & Gasser, 2008: 3). Εξάλλου, τα σύγχρονα γραφικά μέσα ευνοούν τη δημιουργία ψηφιακών αναπαραστάσεων ταυτοτήτων, ανάλογα με τη χρήση των ψηφιακών κόσμων: κόσμος σχεδιασμένος για κοινωνικοποίηση, για παιχνίδι, ή για επαγγελματική χρήση κ.ά. Καθημερινά, λοιπόν, εκατομμύρια άνθρωποι σ' ολόκληρο τον κόσμο γίνονται μέλη διαδικτυακών ομάδων (online folk groups) (Rensleigh, 2009: 10).

Σύμφωνα με τους McNeill και Bronner, ειδικά τα προφίλ στις σελίδες Facebook και MySpace αποτελούν για τη νεότερη γενιά μια τόσο καθημερινή παρουσίαση του εαυτού όσο και η συμπεριφορά και η ομιλία τους που λαμβάνουν χώρα σε πραγματικές κοινωνικές συνθήκες. Συνεπώς, η μελέτη και η ερμηνεία της ψηφιακής, εικονικής ταυτότητας καθώς και του εικονικού εαυτού, που σ' ένα ψηφιακό περιβάλλον χαρακτηρίζονται από την έλλειψη σώματος και από τον συλλογικό χαρακτήρα, σε

συνδυασμό με την ανωνυμία που τα παραπάνω προσφέρουν, αποτελούν σημαντικό πεδίο μελέτης και προβληματισμού της Ψηφιακής Λαογραφίας (McNeill στο Blank, 2007: 82· Bronner, 2011: 396).

Η κατασκευή διαδικτυακής ταυτότητας είναι σημαντική κατά την αντιπαραβολή της με το τρολάρισμα, ιδίως όσον αφορά την αντικοινωνική ταυτότητα (Boduszek & Hyland, 2011: 604–615· Walters, 2007: 1623–1637) και τον ρόλο της στη συμπεριφορά του τρολαρίσματος. Το τρολ φαίνεται να είναι μια κακόβουλη περίπτωση ενός εικονικού avatar (Dunn & Guadagno, 2012: 97–106· McCreery, Krach, Schrader & Boone, 2012: 976–983) που αντικατοπτρίζει τόσο την πραγματική προσωπικότητα (Dunn & Guadagno, 2012: 97–106) όσο και τον ιδανικό εαυτό του (Bessière, Seay & Kiesler, 2007: 530–535). Μια έρευνα δείχνει ότι για όσους έχουν σαδιστικές προσωπικότητες αυτός ο ιδανικός εαυτός μπορεί να είναι δημιουργός του χάους, ο διαδικτυακός κατεργάρας που φοβόμαστε, ο φθόνος, η αγάπη για το μίσος, το διαδικτυακό τρολ (cybertroll) (Buckels, Trapnell & Paulhus, 2014: 97-102).

Μάλιστα, οι δικτυωμένες κοινότητες (ομάδες ατόμων που επικοινωνούν μέσω ηλεκτρονικών ομαδικών συζητήσεων) που πολλαπλασιάζονται με μεγάλο ρυθμό είναι ενδιαφέρουσες για πολλούς λόγους, ένας από τους οποίους είναι ότι είναι «εικονικές» κοινότητες. Μέσα στη δομή του δικτύου, οι άνθρωποι είναι χωρίς σώμα και υπάρχουν σχεδόν αποκλειστικά στη σφαίρα των επικοινωνιακών τους σημάτων. Είναι πλάσματα που ζουν από μια διατροφή πληροφοριών. Στον φυσικό κόσμο υπάρχει μια έμφυτη ταύτιση με τον «εαυτό», δηλαδή το σώμα και η φιλοσοφική του σχέση με τον «εαυτό» του μπορεί να είναι ο ορισμός της ταυτότητας του ατόμου. Ο κανόνας εδώ είναι «ένα σώμα, μία ταυτότητα». Ο εικονικός κόσμος, αντίθετα, είναι διαφορετικός. Οι πληροφορίες εξαπλώνονται και διαχέονται, δεν υπάρχει νόμος για τη διατήρηση των πληροφοριών και οι «κάτοικοι» αυτού του ενιαίου χώρου είναι επίσης διάσπαρτοι και δεν υπάρχει όργανο για τον έλεγχο της ταυτότητας: κάποιος μπορεί να έχει απεριόριστα ηλεκτρονικά πρόσωπα (δηλαδή εαυτούς).

Οι δύο κόσμοι, φυσικός και εικονικός, δεν είναι πραγματικά άσχετοι μεταξύ τους, αλλά η σχέση τους είναι σκοτεινή και περίπλοκη. Ένα μόνο άτομο μπορεί να δημιουργήσει πολλαπλές ηλεκτρονικές ταυτότητες και ο μόνος σύνδεσμός τους είναι ένας σύνδεσμος ο οποίος είναι αόρατος στον εικονικό κόσμο. Ένας άνδρας μπορεί να δημιουργήσει μια γυναικεία ταυτότητα, ένας μαθητής λυκείου μπορεί να ισχυριστεί ότι είναι εμπειρογνώμονας στον τομέα της βιολογίας. Εάν οι δύο κόσμοι ήταν πραγματικά ανεξέλεγκτοι, το αποτέλεσμα θα μπορούσε να είναι απλώς μια εντελώς ανεξάρτητη κοινωνία, όπου μια εικονική ταυτότητα θα θεωρούνταν με τους δικούς της όρους. Ωστόσο, αυτό δεν συμβαίνει.

Ο πειραματισμός της ταυτότητας –από την προσπάθεια να περάσει το αντίθετο φύλο στη δημιουργία ενός άλλου προσώπου, για να απολαύσει την ελευθερία επικοινωνίας πίσω από μια ανώνυμη οθόνη– είναι για πολλούς ένας στόχος από μόνος του. Τέτοιες δοκιμασίες είναι συχνά πολύ

διαφωτιστικές γι' αυτόν που πειραματίζεται, εφόσον μπορεί να διαπιστώσει τι σημαίνει να είναι κάποιος άλλος ή μπορεί για πρώτη φορά να εκφράσει πλήρως τον εαυτό του.

Όπου είναι υψηλό το ποσοστό εξαπάτησης, είναι υψηλό και το κόστος για τους αποδέκτες. Για παράδειγμα, σε ένα διαδικτυακό κοινωνικό περιβάλλον μπορεί κάποιος να φλερτάρει με ένα άτομο δηλώνοντας άλλο φύλο από αυτό που έχει στην πραγματικότητα. Μπορούν, ωστόσο, να ληφθούν διάφορα μέτρα για τη μείωση του ποσοστού εξαπάτησης, όπως εκείνο της εστίασης στην παγίδευση και αποκάλυψη του χρήστη. Σε απευθείας σύνδεση, αυτά τα μέτρα μπορεί να περιλαμβάνουν δημόσια απαξίωση ή εξαναγκασμό. Πόσο καλά λειτουργεί αυτό το κόστος ως αποτρεπτικό, εξαρτάται από την αξία της online persona στο πρόσωπο του πραγματικού κόσμου. Εάν το πρόσωπο δεν έχει αξία, μπορεί απλά να απορριφθεί από το κοινωνικό δίκτυο.

Εντέλει, αυτοί που επιδιώκουν να σταματήσουν μια τέτοια δραστηριότητα πρέπει να εντοπίσουν τον δράστη. Εάν επιδιώκουν την τιμωρία, πρέπει να είναι σε θέση να συνδέσουν την ηλεκτρονική δραστηριότητα με το πρόσωπο που υπάρχει στον πραγματικό κόσμο. Τυπικά, μπορούν επίσης να βοηθήσουν στον προσδιορισμό της ταυτότητας μιας ομάδας όχι μόνο εξαιρώντας μη μέλη από τη συμμετοχή, αλλά και με συμβολικές επιθέσεις στους εχθρούς της κοινότητας (Donath, 1999: 29-59).

iii. Διαδίκτυο και Πραγματικός κόσμος

Στις καθημερινές σχέσεις, οι άνθρωποι μερικές φορές αποστρέφουν το βλέμμα τους όταν συζητούν κάτι προσωπικό και συναισθηματικό. Η αποφυγή της οπτικής επαφής και της επικοινωνίας πρόσωπο με πρόσωπο αποκλείει τους ανθρώπους. Όμως, στην περίπτωση της επαφής των ανθρώπων με μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και πίνακες μηνυμάτων (blogs), η επικοινωνία είναι ασύγχρονη, καθώς οι άνθρωποι δεν αλληλεπιδρούν μεταξύ τους σε πραγματικό χρόνο. Κάποιοι χρήστες του διαδικτύου μπορεί να χρειάζονται λεπτά, ώρες, ημέρες ή και μήνες για να απαντήσουν. Επίσης, δεν χρειάζεται να αντιμετωπίσει ο εκάστοτε χρήστης την άμεση αντίδραση κάποιου ανθρώπου (Suler, 2004: 321-326)

Η γλώσσα των ομάδων συζήτησης στο διαδίκτυο είναι ίδια με τη γλώσσα του πραγματικού κόσμου, εφόσον και στο διαδίκτυο κάποιος χρήστης μπορεί να προσπαθήσει να ακούσει, από τον αυθόρμητο γραπτό λόγο, τη φωνή ενός άλλου χρήστη, αν δηλαδή είναι κανείς άντρας ή γυναίκα, ντροπαλός ή τραχύφωνος κ.ά. Το μήνυμα, ωστόσο, μπορεί να οδηγήσει σε σύγχυση και παρανοήσεις. Για παράδειγμα, κάποιος μπορεί να ερμηνεύσει ένα μήνυμα με κακή ορθογραφία και λανθασμένη χρήση της γραμματικής ως προερχόμενο από αναλφάβητο συγγραφέα. Επιπλέον, οι συμμετέχοντες σε όλον τον εικονικό κόσμο λένε ότι είναι πολύ αποπροσανατολιστικό να μη γνωρίζει κανείς το φύλο κάποιου, δηλαδή προκύπτει το ζήτημα ο εικονικός κόσμος να παρουσιάζει ασάφειες στον πραγματικό κόσμο (Donath, 1999: 29-59).

Σε σχέση με όσα έχουν ήδη ειπωθεί για την ανωνυμία, αποδεικνύεται πως η απουσία της συνομιλίας πρόσωπο με πρόσωπο και η επικοινωνία μέσω κειμένου μπορούν να μεταβάλουν τον αυτοπεριορισμό. Αυτό συμβαίνει, επειδή η ανάγνωση του μηνύματος ενός άλλου ατόμου μπορεί να βιωθεί ως μια φωνή μέσα στο κεφάλι κάποιου, σαν να πρόκειται για μια ψυχολογική παρουσία. Στην πραγματικότητα, συνειδητά ή ασυνείδητα, ένα άτομο μπορεί ακόμη και να δημιουργήσει μια οπτική εικόνα σε αυτό που σκέφτεται και πράττει διαδικτυακά. Ο online χαρακτήρας του διαδικτυακού κόσμου αλλάζει όταν το άτομο βρεθεί στον πραγματικό κόσμο, αφού ένας διαδικτυακός χαρακτήρας διαμορφώνεται εν μέρει από τον τρόπο με τον οποίο το άτομο παρουσιάζει τον εαυτό του μέσω της επικοινωνίας κειμένου, αλλά επίσης από το εσωτερικό σύστημα αναπαραγωγής κάποιου που βασίζεται σε προσωπικές προσδοκίες, επιθυμίες και ανάγκες (Suler, 2004: 321-326).

Οι αντιδράσεις ενθαρρύνουν τη διαμόρφωση αυτού του επίπλαστου διαδικτυακού χαρακτήρα όταν αναπληρώνει κανείς τις αμφισημίες στην προσωπικότητα του online χαρακτήρα του με εικόνες προηγούμενων σχέσεων ή από μυθιστορήματα και ταινίες. Καθώς αυτός ο χαρακτήρας γίνεται πιο περίτεχνος και υποκειμενικά «πραγματικός», το άτομο μπορεί να αρχίσει να βιώνει τη συνομιλία μέσω δακτυλογραφημένου κείμενου μέσα στο μυαλό του, στη φαντασία, στον ενδόμυχο κόσμο του, κατ' αναλογία με τους συγγραφείς που πληκτρολογούν σ' ένα παιχνίδι ή ένα μυθιστόρημα.

Το παραπάνω σημαίνει πως η ηλεκτρονική επικοινωνία μέσω κειμένου μπορεί να εξελιχτεί σε μια παρεμβατική ψυχολογική ταπετσαρία, στην οποία το μυαλό ενός ατόμου πλέκει σε παιχνίδια φαντασίας. Δηλαδή ο κυβερνοχώρος μπορεί να γίνει μια αρένα παιχνιδιού όπου εμείς οι χρήστες είμαστε απλώς παίκτες. Συνειδητά ή ασυνείδητα, οι άνθρωποι μπορεί να αισθάνονται ότι οι φανταστικοί χαρακτήρες που «δημιούργησαν» υπάρχουν σε έναν διαφορετικό χώρο, ότι ο διαδικτυακός χαρακτήρας μαζί με άλλους σε απευθείας σύνδεση ζουν σε μια φανταστική διάσταση χωριστά και εκτός από τις απαιτήσεις και τις ευθύνες του πραγματικού κόσμου και έτσι διαχωρίζουν ή απομακρύνουν τη διαδικτυακή μυθοπλασία από το εκτός σύνδεσης γεγονός.

Η Emily Finch, συγγραφέας και ποινικός δικηγόρος που μελετά την κλοπή ταυτότητας στον κυβερνοχώρο, διατύπωσε την άποψη ότι κάποιοι άνθρωποι βλέπουν την ηλεκτρονική τους ζωή σαν ένα είδος παιχνιδιού με κανόνες και νόρμες που δεν ισχύουν για την καθημερινή ζωή. Αυτοί, μόλις απενεργοποιήσουν τον υπολογιστή και επιστρέψουν στην καθημερινή τους ρουτίνα, πιστεύουν ότι μπορούν να αφήσουν πίσω το παιχνίδι και την ταυτότητά τους. Αποσύρονται από την ευθύνη για το τι συμβαίνει σε έναν κόσμο παιχνιδιού που δεν έχει καμία σχέση με την πραγματικότητα.

Το φαινόμενο της αφοσίωσης (ή εθισμού) στο διαδίκτυο δεν είναι ο μόνος παράγοντας που καθορίζει το πόσο οι άνθρωποι αυτο-αποκαλύπτονται ή ενεργούν στον κυβερνοχώρο. Η διαδικτυακή κατάσταση ενός ατόμου, στον κατά πρόσωπο με πρόσωπο κόσμο μπορεί να μην είναι γνωστή στους άλλους και μπορεί να μην έχει τον ίδιο αντίκτυπο. Σε πολλά περιβάλλοντα στο διαδίκτυο, ο καθένας

έχει ίσες ευκαιρίες να εκφράσει τον εαυτό του, ο καθένας, ανεξάρτητα από την κατάσταση, τον πλούτο, τη φυλή ή το φύλο του, ξεκινάει ένα «ισότιμο» παιχνίδι. Οπότε, αν και η ταυτότητα του ατόμου στον έξω κόσμο τελικά μπορεί να διαμορφώσει την εξουσία στον κυβερνοχώρο, αυτό που καθορίζει ως επί το πλείστον την επιρροή στους άλλους είναι η ικανότητα του ατόμου να επικοινωνεί (συμπεριλαμβανομένων των δεξιοτήτων γραφής), καθώς και χαρακτηριστικά όπως η επιμονή, η ποιότητα των ιδεών και η τεχνογνωσία.

Επιπλέον, στην καθημερινή, πραγματική ζωή, οι άνθρωποι διστάζουν να δηλώσουν τι πραγματικά σκέφτονται. Αλλά στην απευθείας σύνδεση οι άνθρωποι είναι πολύ πιο πρόθυμοι να μιλήσουν και να παρεκτραπούν διαδικτυακά, αφού το αποτέλεσμα της αποθάρρυνσης απελευθερώνει βαθύτερες πτυχές της ενδοψυχικής δομής, ξεκλειδώνει τις πραγματικές ανάγκες, τα συναισθήματα και τις ιδιότητες του εαυτού που εμφωλεύουν κάτω από την επιφανειακή εμφάνιση της προσωπικότητας. Εμπνευσμένη από το «αρχαιολογικό μοντέλο του μυαλού» του Freud, η ιδέα αυτή στηρίζεται στην υπόθεση ότι η δομή της προσωπικότητας κατασκευάζεται σε στρώματα, ότι ένας πυρήνας, που είναι ο αληθινός εαυτός, υπάρχει κάτω από διάφορα στρώματα άμυνας και από τους πιο επιφανειακούς ρόλους των καθημερινών κοινωνικών αλληλεπιδράσεων.

Ωστόσο, οι προσωπικές και πολιτισμικές αξίες καθορίζουν ποιες θεωρούνται οι «πραγματικές» πτυχές της προσωπικότητας κάποιου. Οι άνθρωποι δέχονται πιο εύκολα ως αληθινά τα χαρακτηριστικά που θεωρούνται θετικά και παραγωγικά. Ωστόσο, οι εγωκεντρικές σεξουαλικές και επιθετικές τάσεις, όπως επεσήμανε ο Freud, είναι επίσης βασικές συνιστώσες της δυναμικής της προσωπικότητας, όπως και η σειρά ψυχολογικών αντιστάσεων που έχουν σχεδιαστεί για τον έλεγχό τους. Με παρόμοιο τρόπο, οι φαινομενικά επιφανειακοί κοινωνικοί ρόλοι της καθημερινής ζωής είναι απαραίτητοι, εξυπηρετώντας έτσι έναν θεμελιώδη σκοπό στην ψυχολογία του ατόμου. Είναι σταθερές, πολύτιμες πτυχές της ταυτότητας.

Ο εαυτός, βέβαια, δεν υπάρχει ξεχωριστά από το περιβάλλον στο οποίο εκφράζεται. Δηλαδή, εάν κάποιος χαρακτηρίζεται από την επιθετικότητα στην προσωπική του ζωή, αλλά εκφράζει την επιθετικότητα αυτή διαδικτυακά και οι δύο συμπεριφορές αντικατοπτρίζουν τις πτυχές του εαυτού του: τον εαυτό που ενεργεί μη επιθετικά κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες και τον εαυτό που ενεργεί επιθετικά κάτω από άλλες συνθήκες. Όταν ένα άτομο είναι ντροπαλό κατά την αποστολή μηνυμάτων στο διαδίκτυο, ούτε η αυτο-παρουσίαση θα είναι ειλικρινής. Πρόκειται για δύο διαστάσεις του ίδιου του ατόμου, η καθεμία εκ των οποίων αποκαλύπτεται μέσα σε ένα διαφορετικό περιστασιακό πλαίσιο. Μερικές φορές, όπως επεσήμανε ο Jung, αυτές οι διαφορετικές πλευρές του ατόμου λειτουργούν σε μια δυναμική πολικότητα σε σχέση με την άλλη, είναι δύο όψεις της ίδιας διάστασης της προσωπικότητας (Suler, 2004: 321-326).

Ωστόσο, οι διαφορετικοί τρόποι ηλεκτρονικής επικοινωνίας (π.χ. ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, συνομιλία, βίντεο) και τα διαφορετικά περιβάλλοντα (π.χ. κοινωνικό, επαγγελματικό, φανταστικό) μπορούν να διευκολύνουν διαφορετικές εκφράσεις του εαυτού. Κάθε ρύθμιση μας επιτρέπει να δούμε μια διαφορετική προοπτική στην ταυτότητα. Κανένα από αυτά δεν είναι αναγκαστικά πιο αληθινό από το άλλο. Με βάση, μάλιστα, μια πολυδιάστατη ανάλυση των διαφόρων ψυχολογικών χαρακτηριστικών των ηλεκτρονικών ρυθμίσεων, μια περιεκτική θεωρία σχετικά με την ψυχοθεραπεία του κυβερνοχώρου μπορεί να διερευνήσει πώς μπορούν να σχεδιαστούν περιβάλλοντα (π.χ. δίκτυα κοινωνικής δικτύωσης ή πλατφόρμες) με τη μεσολάβηση υπολογιστών, για να εκφράσουν, να αναπτύξουν και εάν είναι απαραίτητο, να συγκρατήσουν τη δημιουργία διαφορετικών αυτοδομών (Suler, 2000: 151–160· Suler, 2001: 265–270).

iv. Η ανωνυμία στα Δίκτυα Κοινωνικής Δικτύωσης (Social Network Systems, SNS) και στις Πλατφόρμες Ιστού

Το σύγχρονο διαδίκτυο παρουσιάστηκε ως συνδυασμός όλων των προηγούμενων τεχνολογιών επικοινωνίας (Bargh & McKenna, 2004: 573–590), με δυνατότητα ταυτόχρονης μετάδοσης μεγάλων ποσοτήτων πληροφοριών σε μεγάλο αριθμό ατόμων, όπως η τηλεόραση. Μπορεί επίσης να προσφέρει ένα οικείο χώρο για διαπροσωπικές συνομιλίες, όπως το τηλέφωνο. Με αυτές τις δυνατότητες, το διαδίκτυο έχει τη δυνατότητα να δημιουργεί μια θεμελιώδη μετατόπιση στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι επικοινωνούν. Μία από τις συνέπειες της αλλαγής στις επικοινωνιακές πρακτικές ήταν η εισαγωγή των Συστημάτων Κοινωνικής Δικτύωσης (Social Network Systems, SNS) (Postmes, Spears, Sakhel & DeGroot, 2001: 1243-1254).

Η χρήση ενός συστήματος κοινωνικής δικτύωσης (SNS) μπορεί να επιτρέψει σε ένα άτομο να βρει άλλους χρήστες με παρόμοια ενδιαφέροντα, είτε πρόκειται για ρομαντικούς είτε για κοινωνικούς σκοπούς (McKenna, Katelyn, Green, Glenson & Marci, 2002: 9–31). Η άλλη σημαντική χρήση των συστημάτων κοινωνικής δικτύωσης (SNS) είναι η διατήρηση των προϋπαρχουσών κοινωνικών συνδέσεων (Ellison, Steinfield & Lampe, 2007: 1143–1168). Η έρευνα των McKenna et al. (2002) υποδηλώνει ότι οι τύποι αλληλεπιδράσεων που καθίστανται δυνατοί μέσω ενός συστήματος κοινωνικής δικτύωσης (SNS) μπορούν στην πραγματικότητα να οδηγήσουν σε μια ισχυρότερη σχέση από ό,τι θα μπορούσε να είναι δυνατή μέσω μεθόδων επικοινωνίας πρόσωπο με πρόσωπο. Ένας λόγος για τις βαθύτερες σχέσεις που παρατηρούνται μέσω των ηλεκτρονικών δραστηριοτήτων είναι ότι ένα διαφορετικό σύνολο κανόνων από αυτό που ισχύει στον πραγματικό κόσμο διέπει τις διαδικτυακές αλληλεπιδράσεις.

Για παράδειγμα, οι Tidwell και Walther (2002) παρατήρησαν ότι οι διαδικτυακές αλληλεπιδράσεις δημιούργησαν περισσότερες αυτο-αποκαλύψεις και ενθάρρυναν βαθύτερα

προσωπικά ερωτήματα από ό,τι οι συνομιλίες πρόσωπο με πρόσωπο. Χωρίς τους τύπους περιορισμών που διέπουν τυπικές συνομιλίες πρόσωπο με πρόσωπο, οι συμμετέχοντες σε διαδικτυακές συνομιλίες ήταν πιο ικανοί να ζητήσουν βαθιές προσωπικές ερωτήσεις (π.χ. ζητώντας τον σεξουαλικό προσανατολισμό ενός ατόμου), χωρίς να προσβάλλουν τον συνομιλητή τους (Tidwell & Walther, 2002: 317–348· Postmes, Spears, Sakhel & DeGroot, 2001: 1243-1254).

Παράλληλα, λόγω της εγγενώς διαπροσωπικής φύσης ενός συστήματος κοινωνικής δικτύωσης (SNS), πολλές σχέσεις που σχηματίζονται στο διαδίκτυο καταλήγουν τελικά σε επαφή με τον πραγματικό κόσμο. Η διαδικασία συνάντησης μιας ηλεκτρονικής επαφής χαρακτηρίζεται συχνά από μια σειρά σταδίων, στα οποία βασίζεται η εμπιστοσύνη και η άνεση (McKenna et al, 2002: 9–31). Η πλειονότητα των συστημάτων κοινωνικής δικτύωσης (SNS) επιδεικνύει αυτό το είδος τάσης σε απευθείας σύνδεση ή εκτός σύνδεσης. Ωστόσο, μια σημαντική εξαίρεση από την τάση αυτή είναι το Facebook (Postmes, Spears, Sakhel & DeGroot, 2001: 1243-1254).

Ο παγκόσμιος ιστός φιλοξενεί μία μεγάλη γκάμα ιστοτόπων, από εκείνους που επιτρέπουν την πλήρη ανωνυμία των λογαριασμών ως εκείνους που απαγορεύουν τις «ψεύτικες» ταυτότητες και απαιτούν την πλήρη αποκάλυψη της πραγματικής εκτός διαδικτύου ταυτότητας (Bernstein et al, 2011: 1–8· Facebook, 2010· Lampe & Resnick, 2004: 543–550). Ωστόσο, οι χρήστες συνήθως παρακάμπτουν ή αγνοούν το λογισμικό, τους διαχειριστές και τους όρους χρήσης και επιλέγουν το δικό τους επίπεδο ηλεκτρονικής αποκάλυψης μιας ταυτότητας (Hardaker, 2013: 57-85).

Η τεράστια παρουσία που έχουν οι χρήστες σε αυτές τις πλατφόρμες και η σχετική ευκολία στην απόκρυψη της πραγματικής ταυτότητας ενός χρήστη υποδηλώνει ότι οι ψευδείς χρήστες και οι χρήστες τρoλ εξαπλώνονται και γίνονται ενοχλητικοί, για να νομιμοποιήσουν τους χρήστες αυτών των υπηρεσιών. Παρ' όλο που αυτό το κανάλι επικοινωνίας παρέχει πολλά σημαντικά πλεονεκτήματα, σε πολλές περιπτώσεις λόγω της ανωνυμίας μπορεί να προκύψουν διαφορετικές καταχρήσεις, μία από τις οποίες είναι η διαδικτυακή παρενόχληση. Μια που όλο και περισσότερα παιδιά συνδέονται σήμερα στο διαδίκτυο, η ταχεία αναγνώριση αυτού του τύπου των χρηστών στο διαδίκτυο είναι ζωτικής σημασίας, δίνοντας μεγάλη σημασία στα συστήματα και/ή στα μέσα που μπορούν να εντοπίσουν αυτές τις απειλές, προκειμένου να προστατευτεί αυτό το τμήμα του πληθυσμού στο διαδίκτυο (Galan-Garcia, de la Puerta, Gomez, Santos & Bringas, 2014: 419-428).

Ενώ οι καλοπροαίρετοι χρήστες προσπαθούν να διατηρήσουν τον ιστό ασφαλή και χρησιμοποιήσιμο, η αντικοινωνική συμπεριφορά σε απευθείας σύνδεση απειλεί τη χρηστικότητα και την ασφάλεια των πλατφορμών του ιστού (Seife, 2014· Mintz, 2002) με τη μορφή των αντικοινωνικών χρηστών, όπως για παράδειγμα των τρoλ (Buckels et al., 2014: 97-102· Shachaf & Hara, 2010: 357-370) και μέσω της παραπληροφόρησης (π.χ. φήμες και φάρσες) (Bordia & N. DiFonzo 2004: 33-49· Kumar, Cheng & Leskovec, 2017: 947-948). Κατά συνέπεια, τα αντικοινωνικά άτομα έχουν

μεγαλύτερες ευκαιρίες να συνδεθούν με παρόμοιους χρήστες και να επιδιώξουν την προσωπική τους αυτο-έκφραση περισσότερο από ό,τι έκαναν πριν από την έλευση του διαδικτύου (Buckels, Trapnell & Paulhus, 2014: 97-102).

Επιπλέον, όσον αφορά την ανωνυμία που προσφέρει ο παγκόσμιος ιστός, μπορεί να δώσει μια αίσθηση ατιμωρησίας και ελευθερίας από το να λογοδοτήσουν οι χρήστες για ανάρμοστη συμπεριφορά σε απευθείας σύνδεση, μια ψευδαίσθηση ότι η συμπεριφορά είναι λιγότερο επιζήμια από ό,τι είναι πραγματικά. Εν ολίγοις, η επικοινωνία μέσω υπολογιστών (Computer-Mediated Communication, CMC) μπορεί να αποτελέσει γόνιμο έδαφος για συγκρούσεις και μια συγκεκριμένη εκδήλωση αυτού του είδους είναι το τρολάρισμα (Hardaker, 2013: 57-85).

Από την άλλη πλευρά, πειραματικές μελέτες (Joinson et al., 2004: 472-478) και αναλύσεις περιεχομένου σε ηλεκτρονικά fora (Gerstenfeld et al., 2003: 29-44) σχετικά με την υποχρεωτική πολιτική χρησιμοποίησης του πραγματικού ονόματος του χρήστη, υποστηρίζουν την αρνητική επίδραση της ηλεκτρονικής ανωνυμίας στην ποιότητα του λόγου. Αυτή η ομάδα ερευνητών και επαγγελματιών υπογραμμίζει τη σημασία των αναγνωρίσιμων προφίλ, ώστε να μπορούν οι χρήστες του διαδικτύου να λογοδοτούν νομικά. Οι αντίπαλοι, ωστόσο, της πολιτικής για το πραγματικό όνομα αναφέρουν διάφορα προβλήματα, όπως δυσκολίες στην υλοποίηση, κόστος και μείωση της συμμετοχής. Συγκεκριμένα, τα εμπειρικά συμπεράσματα του Cho (2013: 1-42) σχετικά με την πολιτική πραγματικού ονόματος στη Νότια Κορέα δείχνουν ότι μειώνεται σημαντικά η συμμετοχή των χρηστών, ενώ δεν υπάρχει σημαντική επίδραση στη μείωση των ανασταλτικών συμπεριφορών μακροπρόθεσμα.

v. Η επικοινωνία με τη μεσολάβηση υπολογιστών (C.M.C.)

Η επικοινωνία με τη μεσολάβηση υπολογιστών (Computer-Mediated Communication, CMC) μπορεί να θεωρηθεί ως ένα σύγχρονο δαχτυλίδι του Γύγη, αφού μέσα από την άορατη παρουσία ή την ανωνυμία που προσφέρει ενθαρρύνει την απώλεια της αυτογνωσίας, την αίσθηση της ατιμωρησίας, την αυξημένη πιθανότητα δράσης σε φυσιολογικά ανεσταλμένες παρορμήσεις (Sia et al., 2002: 70-90· Siegel et al., 1986: 157-187) ή, εν συντομία, την αίσθηση ότι οι χρήστες μπορούν να πράξουν και στη συνέχεια να κρυφτούν από τις συνέπειες της αντικοινωνικής και εγκληματικής συμπεριφοράς τους στο διαδίκτυο (Hardaker, 2013: 57-85).

Μεγάλο μέρος της διαδικτυακής επικοινωνίας πραγματοποιείται σε πλατφόρμες όπου η δυνατότητα συνεισφοράς είναι ανοιχτή σε οποιαδήποτε σύνδεση στο διαδίκτυο, οι χρήστες είναι σε θέση να διατηρούν την ανωνυμία τους, οι συνέπειες για την επιθετική συμπεριφορά είναι περιορισμένες και η αυθεντικότητα πρέπει να αμφισβητείται συνεχώς. Επομένως, ο κάθε χρήστης θα πρέπει να αναρωτηθεί αν μπορεί να εμπιστευτεί οποιαδήποτε πληροφορία στον ιστό, αλλά και πώς να προσδιορίσει ποιες πληροφορίες μπορούν να είναι αξιόπιστες. Η συμπεριφορά των χρηστών, που

αισθάνονται έντονα την αίσθηση του καθήκοντος να αποκαλύπτουν τις ψευδείς πληροφορίες που βρίσκονται στο διαδίκτυο, στοχοποιείται συχνά από τα τρολ (Merritt, 2012: 10-120).

Επιπλέον, έχει προταθεί ότι η επικοινωνία με τη μεσολάβηση υπολογιστών, η οποία βασίζεται σε κείμενο, οδηγεί στην έκφραση πιο πολωμένων απόψεων που διαρκεί περισσότερο από ό,τι στην επικοινωνία πρόσωπο με πρόσωπο καθώς και στην επίτευξη συναίνεσης (Herring et al., 2002: 371-384). Σύμφωνα με τους Golf-Papez και Veer (2017: 1336-1354), οι μελέτες που έχουν διερευνήσει τις καταστάσεις όπου συμβαίνει το τρολάρισμα, δείχνουν ότι το τρολάρισμα προκαλείται εξαιτίας των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων των επικοινωνιών με τη μεσολάβηση υπολογιστών, όπως η «διαθεσιμότητα στιγμιαίας ανταλλαγής μηνυμάτων, η έλλειψη σωματικών και κοινωνικών υποδείξεων και η έλλειψη κοινών κανόνων που διέπουν τις αλληλεπιδράσεις» (Jussinoja, 2018: 6-97).

Το πρόβλημα, συνεπώς, δεν είναι η ανωνυμία, αλλά οι κανόνες υπό τους οποίους λειτουργούν συγκεκριμένες ομάδες. Η απαγόρευση της ανώνυμης έκφρασης θα είχε επομένως μικρό αντίκτυπο σε ομάδες που έχουν ήδη βυθιστεί στη βία και στην κακοποίηση. Επίσης, θα κινδύνευε να κατασταλεί πολύ περισσότερο από την επιθετικότητα στο διαδίκτυο –ένα υψηλό τίμημα που πρέπει να πληρωθεί, ειδικά όταν κάποιος λαμβάνει υπόψη τα συντριπτικά πολιτικά και κοινωνικά οφέλη ενός ελεύθερου και ανοικτού διαδικτύου. Το τέχνασμα (και αυτό που υποστηρίζει σθεναρά ο αμερικανός καθηγητής δικαίου του διαδικτύου, Jonathan Zittrain) είναι να βρεθεί ένας τρόπος για να αποφευχθεί η ανάγκη για εκτεταμένο θεσμικό κλείδωμα. Το πρώτο και σημαντικότερο βήμα θα ήταν να γίνει κάθε δυνατή προσπάθεια να κατανοήσουμε με ακρίβεια οτιδήποτε πρόκειται να αντιμετωπιστεί (Phillips, 2015: 194-196).

Αντίθετα, ορισμένοι μελετητές υποδηλώνουν ότι το υψηλό επίπεδο ανωνυμίας μπορεί να είναι επωφελές σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο (Grudin, 2002: 74-78· Lampe & Resnick, 2004: 543-50). Οι ερευνητές (ιδιαίτερα στον τομέα της αλληλεπίδρασης των ανθρώπινων και υπολογιστών), έχουν διερευνήσει εκτενώς την ιδέα ότι η επικοινωνία μέσω υπολογιστή (CMC) μπορεί να προσφέρει μια πιο ισότιμη θέση στους επικοινωνιακούς φορείς, χωρίς να αποκαλύπτει την κοινωνική τους ταυτότητα. Ο ανώνυμος λόγος συνεπικουρεί στην οικοδόμηση ενός ελεύθερου περιβάλλοντος συζήτησης μέσω της αυτόνομης αποκάλυψης της προσωπικής ταυτότητας (Zarsky, 2004: 1028-1032). Αυτό το θετικό αποτέλεσμα της ανωνυμίας στην επικοινωνία μέσω υπολογιστή (CMC) ονομάστηκε από τον Dubrovsky et al. (1991: 119-146) «υπόθεση εξισορρόπησης» (Cho, 2013: 1-42).

Βέβαια, ορισμένες πειραματικές μελέτες αμφισβήτησαν την «υπόθεση εξισορρόπησης», διαπιστώνοντας ότι η επικοινωνία μέσω υπολογιστή (CMC) δεν θα ήταν ουσιαστικά χρήσιμη για την αύξηση της ισότητας στην επικοινωνία μεταξύ ατόμων διαφορετικής κατάστασης (Hollinghead, 1993: 193-219· Strauss, 1996: 227-266). Οι Sia et al. (2002: 70-90) δείχνουν μια τάση πόλωσης των ομάδων υπό την προϋπόθεση της ανωνυμίας και οι Cho και Aquisti, (2013: 1-42), βασιζόμενοι στον Liu et al.

(2007), διαπίστωσαν ότι η χαμηλή κατάσταση της ανωνυμίας συνδέεται με την υψηλότερη ποιότητα των σχολίων.

vi. Ανωνυμία και τρολάρισμα (trolling)

Οι αντικοινωνικοί χρήστες είναι παρόντες στο διαδίκτυο με διάφορες μορφές, όπως τα τρολ, οι βανδάλοι και οι sockpuppets²³⁹. Τα τρολ, όπως έχει ειπωθεί σε προηγούμενα κεφάλαια, είναι αντικοινωνικοί χρήστες που παρενοχλούν τους άλλους (Phillips, 2011). Παρεκτρέπονται όταν συμμετέχουν σε συζητήσεις στο διαδίκτυο, κάνουν άσχετες αναρτήσεις και χρησιμοποιούν κυρίως υβριστικό λεξιλόγιο. Ως εκ τούτου, αντιμετωπίζονται πιο σκληρά από την κοινότητα, με την αναφορά τους και τον αποκλεισμό τους να είναι συχνότερα με άλλων χρηστών (Cheng et al., 2015). Η συμπεριφορά του τρολ επηρεάζεται επίσης από τη διάθεση των χρηστών και από το πλαίσιο συζήτησης (Cheng et al., 2017· Kumar, Cheng & Leskovec, 2017: 947-948).

Υπάρχουν πολλοί και διαφορετικοί τρόποι με τους οποίους παρουσιάζονται τα τρολ στο διαδίκτυο. Κάποιοι δημιουργούν πολλαπλές ταυτότητες, μερικοί απλώς παραμένουν ανώνυμοι ή έχουν μια κρυφή ταυτότητα και κάποιοι δημιούργησαν μόνο έναν χαρακτήρα που χρησιμοποίησαν. Πολλοί παριστάνουν ότι είναι κάτι που δεν υφίσταται στην πραγματικότητα, όπως το να προσποιούνται ότι είναι το αντίθετο φύλο, ότι ζουν σε άλλη χώρα κ.λπ. Τα αφοσιωμένα τρολ καταβάλλουν περισσότερη προσπάθεια για να δημιουργήσουν πειστικούς διαδικτυακούς χαρακτήρες. Δημιουργούν ιστορίες, δεξιότητες, προσωπικότητες και άλλες λεπτομέρειες για τους χαρακτήρες και, στο Facebook, προσπαθούν τα προφίλ τους να φαίνονται αληθοφανή.

Τα τρολ λειτουργούν κάτω από την ασφάλεια της ανωνυμίας και συχνά λαμβάνουν αρκετά μέτρα για την προστασία τους. Πολλά δηλώνουν ότι έχουν ζωή έξω από το τρολάρισμα, γι' αυτό και η ανίχνευσή τους θα μπορούσε να προκαλέσει σοβαρά προβλήματα ή αμηχανία στην προσωπική τους ζωή. Όσα είναι πολύ προσεκτικά στην προστασία της ταυτότητάς τους έχουν την τάση να ασχολούνται με δραστηριότητες που έχουν νόμιμο αντίκτυπο. Τα τρολ που δεν προστατεύουν την ταυτότητά τους, όπως και άλλοι χρήστες, είτε πιστεύουν ότι ακόμα και αν αποκάλυπταν την ταυτότητά τους δεν θα υπήρχαν πραγματικές επιπτώσεις είτε συμμετείχαν σε αβλαβές τρολάρισμα, όπου η ανωνυμία δεν εξυπηρετούσε την προστασία τους (Jussinoja, 2018: 71).

Καθώς οι διαδικτυακές συζητήσεις γίνονται ολοένα και περισσότερο μέρος των καθημερινών μας αλληλεπιδράσεων, η αντικοινωνική συμπεριφορά, όπως το τρολάρισμα, η παρενόχληση και ο εκφοβισμός προκαλούν μια αυξανόμενη ανησυχία. Η αντικοινωνική συμπεριφορά, όχι μόνο έχει ως αποτέλεσμα σημαντικές συναισθηματικές διαταραχές, αλλά μπορεί επίσης να οδηγήσει σε

239. Πρόκειται για μια ψευδή διαδικτυακή ταυτότητα, που συνήθως δημιουργείται από ένα άτομο ή μια ομάδα προκειμένου να προωθήσει τις απόψεις ή τις στάσεις της. Βλ. Ενδεικτικά: Kumar et al., 2017: 1.

παρενόχληση και εκτός διαδικτύου απειλές βίας. Περαιτέρω, μια τέτοια συμπεριφορά περιλαμβάνει ένα σημαντικό μέρος της δραστηριότητας των χρηστών σε πολλούς ιστότοπους. Το 40% των χρηστών του διαδικτύου έχουν πέσει θύματα ηλεκτρονικής παρενόχλησης και, στο CNN.com, ένα από τα πέντε σχόλια καταργείται από τους συντονιστές για παραβίαση των οδηγιών της κοινότητας (Cheng, Bernstein, Danescu-Niculescu-Mizil & Leskovec, 2017: 1702.01119).

Η τάση του τρολάριατος, όπου ανώνυμοι χρήστες σε απευθείας σύνδεση βομβαρδίζουν τα θύματα με προσβλητικά ή υβριστικά μηνύματα, φαίνεται να έχει εξαπλωθεί και προκαλεί ανησυχία στους περισσότερους από τους μεγαλύτερους ιστότοπους κοινωνικής δικτύωσης, αφού σε ακραίες περιπτώσεις, ορισμένοι έφηβοι έχουν οδηγηθεί στην αυτοκτονία. Αυτές οι επιθέσεις απευθύνονται συνήθως όχι μόνο σε άτομα, αλλά και σε ολόκληρες κοινότητες. Για παράδειγμα, εκθέσεις έχουν υποστηρίξει ότι στόχος των τρολ έγινε ένας αυξανόμενος αριθμός σελίδων φόρου τιμής εκλιπόντων χρηστών στο Facebook, όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, συμπεριλαμβανομένων αυτών και τα θύματα πυροβολισμών της Cumbria και τους στρατιώτες που έχασαν τη ζωή τους στο Αφγανιστάν (Cambria, Chandra, Sharma & Hussain, 2010: 1-12) ή τη περίπτωση της Bridget Agar, τη μητέρα ενός παιδιού που πέθανε σε ένα ατύχημα με το σκούτερ του (Phillips, 2015: 1-256).

Επί του παρόντος, οι χρήστες δεν μπορούν να κάνουν πολλά, πέρα από το να διαγράψουν με μη αυτόματο τρόπο τα υβριστικά μηνύματα. Οι τρέχουσες μέθοδοι προστασίας από το τρολάριαμα στην πραγματικότητα συνίστανται κυρίως στην αναγνώριση πρόσθετων λογαριασμών που χρησιμοποιούν την ίδια διεύθυνση IP και αποκλείουν ψεύτικους λογαριασμούς με βάση την ονομασία και την ανώμαλη δραστηριότητα του ιστότοπου (π.χ. χρήστες που στέλνουν πολλά μηνύματα σε μη φίλους ή των οποίων τα αιτήματα φιλίας με υψηλό ποσοστό απορρίπτονται) (Cambria, Chandra, Sharma & Hussain, 2010: 1-12).

Συχνά λέγεται ότι οι διαδικτυακοί χώροι, οι οποίοι δεν απαιτούν την εμφάνιση πληροφοριών ταυτοποίησης, είναι πιο ελκυστικοί για τα τρολ. Σύμφωνα με τους Cho και Aquisti (2013: 42), όταν το επίπεδο των πληροφοριών αναγνώρισης αυξήθηκε, η χρησιμοποιούμενη γλώσσα ήταν λιγότερο επιθετική. Ωστόσο, οι μελέτες έχουν επίσης δείξει ότι η ίδια η ανωνυμία δεν οδηγεί πάντοτε σε διαχωρισμό. Οι Coles και West (2016b: 233-244) διαπίστωσαν ότι τα μέλη μιας διαδικτυακής κοινότητας, ακόμη και όταν δεν υπάρχει καμία απαίτηση να χρησιμοποιούν τα πραγματικά ονόματά τους, αντιμετωπίζονται μεταξύ τους ως διαφορετικά άτομα. Αυτό δείχνει ότι οι αλληλεπιδράσεις δεν θεωρούνται πραγματικά ανώνυμες, ακόμη και όταν δεν υπάρχουν διαθέσιμες πληροφορίες ταυτοποίησης (Jussinoja, 2018: 6-97).

Οι Coles και West (2016b: 233-244), πρότειναν στη μελέτη τους ότι δεν είναι απαραίτητος η ανωνυμία ο λόγος που προκαλεί την εμφάνιση ανεπιθύμητων χαρακτηριστικών προσωπικότητας, αλλά το ίδιο το διαδίκτυο και οι αρνητικές αλληλεπιδράσεις που βιώνουν οι χρήστες σε αυτό. Αυτό

υποδηλώνει ότι η ανωνυμία εμπλέκεται ιδιαίτερα, αλλά τα τοξικά περιβάλλοντα που εντοπίζονται στο διαδίκτυο μπορούν επίσης να επηρεάσουν την απόφαση των χρηστών να τρολάρουν. Δηλαδή, η ανωνυμία δεν είναι πάντοτε προαπαιτούμενη για το τρολάρισμα, όπως δείχνει η ακόλουθη περίπτωση που παρουσιάστηκε από την Phillips (2011), προκειμένου ένας χρήστης να εκτελέσει τρολάρισμα σε μία σελίδα μνήμης, που αναφέρεται ως RIP trolling (τρολάρισμα σε εκλιπόντες), δημιούργησε μια σελίδα με την πραγματική του ταυτότητα στο Facebook. Η σελίδα αυτή δημιουργήθηκε μόνο για σκοπούς τρολάρισματος, γεγονός που δείχνει ότι η ανωνυμία δεν είναι απαραίτητη για το τρολάρισμα.

Συνεπώς, το ερώτημα είναι αν οι αυξημένες δυνατότητες της ανωνυμίας έχουν γεννήσει το τρολάρισμα ή αν το ίδιο το τρολάρισμα έχει προκαλέσει μια αυξημένη ανάγκη για ανωνυμία. Το τρολάρισμα απαιτεί υψηλότερο βαθμό ανωνυμίας απ' ό,τι μια συνηθισμένη ειρωνική συζήτηση, ωστόσο ο τρόπος με τον οποίο κάποιος χρήστης αντιλαμβάνεται το τρολάρισμα σχετίζεται άμεσα με την επίδραση που ασκεί η ανωνυμία στην ψηφιακή επικοινωνία και στα κοινωνικά δίκτυα. Υπάρχει πράγματι μια πιο διάχυτη και ίσως ακόμα πιο ολέθρια μορφή ανωνυμίας, η οποία απλώς πηγάζει από το γεγονός ότι στην ψηφιακή επικοινωνία η αλληλεπίδραση με ένα τεράστιο πλήθος ξένων είναι όλο και πιο συχνή, όταν δεν είναι ο κανόνας: στην ψηφιακή επικοινωνία και ειδικά στα κοινωνικά δίκτυα, οι άνθρωποι αισθάνονται αόρατοι και ανώνυμοι, όχι μόνο επειδή ενεργούν υπό συγκάλυψη, αλλά και επειδή αισθάνονται μέρος ενός πλήθους στο οποίο εξαφανίζεται η ατομική ευθύνη των ομιλητών.

Σε πολλές περιπτώσεις, η ψηφιακή επικοινωνία και τα κοινωνικά δίκτυα έχουν οδηγήσει στην εισαγωγή αυτών των ανήθικων συνεπειών της χωρικής απόστασης σε περιβάλλοντα συζητήσεων, όπου αντίθετα όλοι οι χρήστες δίνουν την εντύπωση ότι είναι στενά συνδεδεμένοι μεταξύ τους, όλοι γνωστοί μεταξύ τους και όλοι μοιράζονται την ίδια εγγύτητα. Ο συνδυασμός της ηθικής απόστασης και της εικονικής εγγύτητας είναι εκρηκτικός: σε τέτοιες συνθήκες, πολλές ανθρώπινες οντότητες (άτομα ή ομάδες) αναπτύσσουν σκανδαλωδώς βίαιη στάση απέναντι στους εταίρους της ψηφιακής συζήτησης. Το τρολάρισμα είναι η επιτομή του «σας μιλάω και συζητάω μαζί σας, αλλά αυτό που έχω κατά νου είναι να μην ανταλλάξω ιδέες, συναισθήματα και σχέδια δράσης μαζί σας, μα να χαίρομαι για την ικανότητά μου να ερεθίσω και να προκαλώ την οργή σας» (Bishop, 2013b: 301-318).

Τα παραπάνω αποδεικνύουν πως η ανωνυμία είναι σημαντική, ανεξάρτητα από τον διαδικτυακό χώρο όπου δρουν τα τρολ ή ακόμα και όταν τα τρολ αλληλεπιδρούν μόνο με άλλα τρολ. Σύμφωνα με τους Wi και Lee (2014: 275-276), η ανωνυμία επιβάλλεται από το επίπεδο του συστήματος σε ορισμένους χώρους αλλά και από τους κανόνες που υπάρχουν στις κοινότητες. Τα τρολ είναι προσεκτικά στην αποκάλυψη τυχόν πληροφοριών ταυτοποίησης, προκειμένου να διασφαλίσουν ότι μπορούν να φτάσουν στα άκρα με τις αναρτήσεις τους.

Ενώ το οργανωμένο τρολάρισμα είναι μια ανώνυμη δραστηριότητα και η πλατφόρμα του 4chan, για παράδειγμα, δεν επιτρέπει στα τρολ να διατηρούν μία συγκεκριμένη διαδικτυακή ταυτότητα

εξαιτίας της φύσης του ιστότοπου (Higgin, 2013: 133-151), το Facebook, από την άλλη πλευρά, μπορεί να ενισχύσει κάποια σύνδεση μεταξύ των τρολ, επειδή οι ρυθμίσεις του επιτρέπουν τη δημιουργία μόνιμων ταυτοτήτων. Το Facebook επέτρεψε να γίνει το τρολάρισμα μια κοινωνική δραστηριότητα, όπου τα τρολ είναι απολύτως ανώνυμα και δεν δημιουργούν κοινωνικές σχέσεις με άλλα τρολ (Phillips, 2015).

Συνεπώς, γίνεται κατανοητό πως το τρολάρισμα βασίζεται στην επιμονή των τρολ και στην ανωνυμία. Η δυνατότητα απόκρυψης της ταυτότητας του ατόμου εκτός σύνδεσης έχει ορισμένες άμεσες επιπτώσεις στη συμπεριφορά. Το πιο προφανές είναι ότι η ανωνυμία επιτρέπει στα τρολ να συμμετέχουν σε συμπεριφορές που ποτέ δεν θα αντιγράψουν σε επαγγελματικό ή άλλο δημόσιο περιβάλλον, είτε επειδή οι συγκεκριμένες συμπεριφορές θα θεωρηθούν κοινωνικά απαράδεκτες είτε επειδή ο διαδικτυακός χαρακτήρας των τρολ θα έρθει σε σύγκρουση με τις συνθήκες εκτός σύνδεσης. Ακόμα κι αν το πρόσωπο πίσω από το τρολ αποφεύγει ρητά την ομιλία ή τη συμπεριφορά, τα ενδιαφέροντά του στον πραγματικό κόσμο θα ήταν πιθανό να αναστατώσουν ή απλά να διαταράξουν τα μέλη της οικογένειας και τους συναδέλφους του, ενισχύοντας περαιτέρω τη σημασία, ίσως ακόμη και την αναγκαιότητα, της διατήρησης της ταυτότητας στην πραγματική ζωή.

Ακόμη, το επιτυχημένο τρολάρισμα συχνά εξαρτάται από την έλλειψη ανωνυμίας του στόχου ή τουλάχιστον από την προθυμία του να αποκαλύψει συμφέροντα και τρωτά σημεία της πραγματικής ζωής. Αυτό σύμφωνα με τα τρολ είναι λόγος για άμεσο τρολάρισμα, καθώς στο μυαλό των τρολ το διαδίκτυο είναι –τουλάχιστον πρέπει να είναι– μια ζώνη απαλλαγμένη από την προσκόλληση. Το μάντρα του τρολάρισματος ισχυρίζεται ότι «τίποτα δεν πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη». Τα τρολ θεωρούν ότι, μέσα από τις πολιτικές τους ευθύνες, τις σεξουαλικές προτιμήσεις ή άλλες πτυχές της ταυτότητας τους, δίνουν μαθήματα στους υποψήφιους στόχους τους. Έτσι, το τρολάρισμα πλαισιώνεται από τρολ με ρητά «παιδαγωγικούς» όρους. Υποστηρίζουν ότι «ίσως την επόμενη φορά, ο στόχος δεν θα είναι τόσο ηλίθιος», «ίσως την επόμενη φορά δεν θα είναι τόσο προφανής η μάχη τρολάρισματος». Με αυτόν τον τρόπο, τα τρολ πιστεύουν πως κάνουν χάρη στους στόχους τους.

Αντί, όμως, να ελαχιστοποιήσουμε κάποιες μορφές ηλεκτρονικής κακοποίησης ή να επιστρέψουμε στις πατερναλιστικές δηλώσεις (η συνέπεια των οποίων είναι ότι αν κάποιος προσβληθεί από ανταγωνιστικές σε απευθείας σύνδεση συμπεριφορές, είναι λάθος του στόχου για την ενεργοποίηση του υπολογιστή), είναι απαραίτητη η καθιέρωση μιας βασικής κατηγορηματικής διάκρισης μεταξύ της εφήμερης και επίμονης κατάχρησης, η οποία θα επέτρεπε στους νομοθέτες και στους διαχειριστές ιστότοπων να ανταποκρίνονται προσεκτικά και αποτελεσματικά σε όλες τις μορφές επιθετικών συμπεριφορών στο διαδίκτυο. Οι πολιτικοί και τα μέσα ενημέρωσης, για παράδειγμα, θα ήταν καλό να αναγνωρίσουν το πλήρες φάσμα συμπεριφορών τρολάρισματος, το οποίο περιλαμβάνει μια γκάμα από αβλαβείς έως καταστροφικές συμπεριφορές. Αυτό το σημείο είναι ιδιαίτερα σημαντικό

για τη σύνταξη και τη δημοσιοποίηση συγκεκριμένων νομοθετικών μέτρων για την καταπολέμηση του τρολάρισματος (Phillips, 2015: 155,189, 199-124).

vii. Συμπεράσματα

Οι αντικοινωνικοί χρήστες είναι παρόντες στο διαδίκτυο με διάφορες μορφές, μία από τις οποίες είναι και τα τρολ. Η ανωνυμία που παρέχει το διαδίκτυο στους χρήστες της γίνεται επανειλημμένα αντικείμενο εκμετάλλευσης από τα τρολ με τη δημιουργία πολλαπλών εικονικών ταυτοτήτων και τον διαχωρισμό της εικονικής από την πραγματική τους ζωή, με σκοπό φυσικά το τρολάρισμα άλλων χρηστών αλλά και κοινοτήτων του κυβερνοχώρου. Η ανωνυμία, όντας ο πιο σημαντικός παράγοντας στο τρολάρισμα, έχει σημαντικές επιπτώσεις για τα θύματα του τρολάρισματος. Βέβαια, οι χρήστες μεμονωμένα αλλά και οι ιστότοποι μπορούν να λάβουν διάφορα μέτρα για την προστασία τους, το πιο αποτελεσματικό από τα οποία θεωρείται το γνωστό πλέον μότο «Do Not Feed The Trolls».

4.2 Απόψεις και στάσεις για τη χρήση του διαδικτύου

i. Εισαγωγή

Το διαδίκτυο έχει μεταβάλει σχεδόν κάθε πτυχή της ζωής του ανθρώπου. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, όπως το Facebook και οι εικονικοί κόσμοι, έχουν κατακλύσει τον παγκόσμιο ιστό με αναρίθμητους χρήστες, ενήλικες αλλά και εφήβους. Παράλληλα, η εκπαίδευση έχει πλέον εισαγάγει το διαδίκτυο μέσω διάφορων πλατφορμών και οι νέοι χρήστες, οι λεγόμενοι «digital natives», όντας μικροί ηλικιακά, θα πρέπει να προσέχουν και να γνωρίζουν πώς να προστατευτούν από τους κινδύνους που διατρέχουν κατά την πλοήγησή τους στον παγκόσμιο ιστό. Συνεπώς, η εκπαίδευση, καθώς επίσης και οι γονείς των παιδιών, θα πρέπει να αναλάβουν το έργο της ενημέρωσης και επίβλεψης των παιδιών.

ii. Η χρήση του διαδικτύου στη ζωή μας

Η ραγδαία αύξηση στη χρήση του διαδικτύου που έχει σημειωθεί τις τελευταίες δύο δεκαετίες έχει αλλάξει ουσιαστικά τον κόσμο στον οποίο ζούμε. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (European Commission, 2002a), «οι πληροφοριακές τεχνολογίες και το διαδίκτυο έχουν μεταβάλει τον τρόπο με τον οποίο μαθαίνουν οι μαθητές, τον τρόπο με τον οποίο οι επιστήμονες διεξάγουν τις έρευνες και τον τρόπο με τον οποίο οι κυβερνήσεις παρέχουν στους πολίτες τις διάφορες υπηρεσίες. [...] Η πρόσβαση στο διαδίκτυο αποτελεί βασικό δικαίωμα για όλους τους πολίτες και οι κυβερνήσεις έχουν την υποχρέωση να τους το παρέχουν» (European Commission, 2002a: 3).

Είναι σαφές, εξάλλου, ότι το διαδίκτυο διευκολύνει νέες συνδέσεις, δεδομένου ότι παρέχει στους ανθρώπους έναν εναλλακτικό τρόπο σύνδεσης με άλλους χρήστες που μοιράζονται τα

ενδιαφέροντά τους ή τους σχετικούς στόχους τους (Ellison, Heino & Gibbs, 2006: 415-434· Parks & Floyd, 1996). Μια έρευνα του Pew Research Center²⁴⁰ για το διαδίκτυο το 2006 αναφέρει ότι οι χρήστες του διαδικτύου είναι πιο πιθανό να έχουν μεγαλύτερο δίκτυο στενών δεσμών σε σχέση με τους χρήστες εκτός του διαδικτύου και ότι οι χρήστες του διαδικτύου είναι πιθανότερο να λάβουν βοήθεια από τα μέλη του δικτύου (Boase, Horrigan, Wellman & Rainie, 2006).

iii. Κοινωνικά δίκτυα και κοινωνικό κεφάλαιο

Αναμφίβολα, τα κοινωνικά δίκτυα αλλάζουν με την πάροδο του χρόνου, καθώς οι σχέσεις μετασχηματίζονται ή εγκαταλείπονται. Ιδιαίτερα σημαντικές αλλαγές στα κοινωνικά δίκτυα μπορούν να επηρεάσουν το κοινωνικό κεφάλαιο κάποιου, όπως όταν ένα άτομο μετακομίζει από τη γεωγραφική θέση στην οποία σχηματίστηκε το δίκτυό του και έτσι χάνει την πρόσβασή του σε αυτούς τους κοινωνικούς πόρους. Ο Putnam (2000: 65-78) υποστηρίζει ότι μία από τις πιθανές αιτίες μειωμένου κοινωνικού κεφαλαίου στις Η.Π.Α. είναι η αύξηση των οικογενειών που διακινούνται για λόγους εργασίας. Άλλη έρευνα έχει διερευνήσει τον ρόλο του διαδικτύου σε αυτές τις μεταβάσεις (Cummings, Lee & Kraut, 2006: 265–278· Wellman et al., 2001: 436). Ο Wellman et al. (2001: 436) για παράδειγμα διαπιστώνουν ότι οι χρήστες του διαδικτύου βασίζονται σε μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου για να διατηρήσουν πολύ απομακρυσμένες σχέσεις, αντί να το χρησιμοποιούν ως υποκατάστατο των εκτός διαδικτύου (offline) αλληλεπιδράσεων με εκείνους που ζουν κοντά τους (Ellison, Steinfield & Lampe, 2007: 1143-1168).

Επ' αυτού, τα δίκτυα κοινωνικής δικτύωσης (Social Network Systems, SNS) υποστηρίζουν τόσο τη διατήρηση των υφιστάμενων κοινωνικών δεσμών, όσο και τη διαμόρφωση νέων συνδέσεων. Πολλές από τις πρώτες έρευνες για τις διαδικτυακές κοινότητες υποθέτουν ότι τα άτομα που χρησιμοποιούν αυτά τα συστήματα θα συνδεθούν με άλλους εκτός της προϋπάρχουσας κοινωνικής ομάδας ή τοποθεσίας τους απελευθερώνοντάς τα, για να σχηματίσουν κοινότητες γύρω από κοινά ενδιαφέροντα, σε αντίθεση με την κοινή γεωγραφία (Wellman, Salaff, Dimitrova, Garton, Gulia & Haythornthwaite, 1996: 213–238). Όταν, μάλιστα, τα κοινωνικά δίκτυα σε απευθείας σύνδεση και εκτός σύνδεσης αλληλοεπικαλύπτονται, αυτό έχει ως αποτέλεσμα τις συναντήσεις πρόσωπο με πρόσωπο (Ellison, Steinfield & Lampe, 2007: 1143-1168).

Οι Donath και Boyd (2004: 71) υποθέτουν ότι τα δίκτυα κοινωνικής δικτύωσης (Social Network Systems, SNS ή social media) μπορούσαν να αυξήσουν σημαντικά τους αδύναμους δεσμούς

240. Το Pew Research Center με έδρα την Ουάσιγκτον, παρέχει πληροφορίες για κοινωνικά θέματα, την κοινή γνώμη και τις δημογραφικές τάσεις που διαμορφώνουν τις Ηνωμένες Πολιτείες και τον κόσμο. Διενεργεί, επίσης, δημοσκοπήσεις κοινής γνώμης, δημογραφική έρευνα, ανάλυση περιεχομένου πολυμέσων και άλλες εμπειρικές έρευνες κοινωνικών επιστημών. Βλ. σχετικά: <https://www.pewresearch.org/>.

που θα μπορούσαν να διαμορφώσουν και να διατηρήσουν, επειδή η τεχνολογία είναι κατάλληλη για τη διατήρηση τέτοιων δεσμών με χαμηλό κόστος (Ellison, Steinfield & Lampe, 2007: 1143-1168).

Τέλος, τα ηλεκτρονικά εργαλεία του κοινωνικού δικτύου μπορεί να είναι ιδιαίτερα χρήσιμα για άτομα που διαφορετικά δυσκολεύονται να διαμορφώσουν και να διατηρήσουν τόσο τους ισχυρούς όσο και αδύναμους δεσμούς. Μερικές έρευνες έχουν δείξει, για παράδειγμα, ότι το διαδίκτυο μπορεί να βοηθήσει άτομα με χαμηλή ψυχολογική ευεξία λόγω λίγων δεσμών με φίλους και γείτονες (Bargh & McKenna, 2004). Ορισμένες μορφές επικοινωνίας με τη μεσολάβηση υπολογιστών μπορούν να μειώσουν τα εμπόδια στην αλληλεπίδραση και να ενθαρρύνουν περισσότερη αυτο-αποκάλυψη (Bargh, McKenna & Fitzsimons, 2002: 33-48· Tidwell & Walther, 2002: 317-348). Ως εκ τούτου, αυτά τα εργαλεία μπορούν να επιτρέψουν συνδέσεις και αλληλεπιδράσεις, που διαφορετικά δεν θα συνέβαιναν (Ellison, Steinfield & Lampe, 2007: 1143-1168).

iv. Αντικοινωνική συμπεριφορά στο διαδίκτυο

Η διασύνδεση του ιστού επιτρέπει τη διάδοση πληροφοριών, ιδεών και απόψεων σε ένα ευρύ κοινό με πρωτοφανή ταχύτητα, η οποία είχε επαναστατικές συνέπειες στη ζωή δισεκατομμυρίων ανθρώπων. Ενώ όμως οι καλοπροαίρετοι χρήστες προσπαθούν να διατηρήσουν τον ιστό ασφαλή και χρησιμοποιήσιμο, η αντικοινωνική συμπεριφορά σε απευθείας σύνδεση απειλεί τη χρηστικότητα και την ασφάλεια των πλατφορμών ιστού (Mintz, 2002: 1-257). Αυτό υπάρχει με τη μορφή αντικοινωνικών χρηστών, για παράδειγμα των τρολ (Buckels et al., 2014: 97-102· Shachaf & Hara, 2010: 357-370) και μέσω της παραπληροφόρησης (π.χ. φήμες και φάρσες) (Kumar, Cheng & Leskovec, 2017: 947-949). Για παράδειγμα, το 40% των χρηστών του διαδικτύου έχουν υποστεί διαδικτυακή παρενόχληση (Pew research center, 2014) και οι λογαριασμοί κοινωνικού δικτύου σε ποσοστό 8-10% είναι ψεύτικοι (Willingham, 2015· Krombholz, Merkl & Weippl, 2012: 175-212) με τη διακριτική ανωνυμία στις ηλεκτρονικές αλληλεπιδράσεις να ενθαρρύνει περαιτέρω την αντικοινωνική συμπεριφορά (Suler, 2004: 321-326).

Καθώς ο παγκόσμιος ιστός διαδραματίζει όλο και πιο σημαντικό ρόλο στην κοινωνική ζωή των ανθρώπων, περιέχει όλο και περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις απόψεις και τα συναισθήματά τους. Μετά την έκρηξη του Web 2.0, πολλοί χρήστες εκμεταλλεύονται αυτήν την τάση, μαζί με την ανωνυμία του ιστού, για να επιτεθούν σε συγκεκριμένους ανθρώπους ή κοινότητες με καταστροφικά και υβριστικά μηνύματα και, ως εκ τούτου, να τους προκαλέσουν σε μια επιθυμητή συναισθηματική αντίδραση (Cambria, Chandra, Sharma & Hussain, 2010: 1-12). Επομένως, η ασφάλεια, η χρηστικότητα και η αξιοπιστία αυτών των πλατφορμών διακυβεύονται από την επιπολαιότητα της αντικοινωνικής συμπεριφοράς στο διαδίκτυο (Pew Research Center, 2014· Kumar, Cheng & Leskovec, 2017: 947-949).

Οι επιπτώσεις της αντικοινωνικής συμπεριφοράς στη ζωή των ανθρώπων είναι επιζήμιες και κυμαίνονται από τη δυσφορία (Akbulut, Sahin & Eristi, 2010: 192-201), την παρενόχληση εκτός διαδικτύου (Wiener, 1998: 905) και, σε ορισμένες περιπτώσεις, έχουν οδηγήσει ακόμη και σε θανάτους (Hinduja & Patchin, 2010: 206-221). Ως εκ τούτου, είναι πρωταρχικής σημασίας να διατηρηθεί η ποιότητα και η ασφάλεια των διαδικτυακών πλατφορμών (Kumar, Cheng & Leskovec, 2017: 947-949).

v. Κοινωνικά μέσα ενημέρωσης/δικτύωσης και τρολάρισμα

Το τρολάρισμα ήταν ένα από τα πιο συζητημένα θέματα σχετικά με το διαδίκτυο στη δεύτερη δεκαετία του 21ου αιώνα μέχρι σήμερα (Ellison, Steinfield & Lampe, 2007: 1143-1168). Δεδομένου του ότι δεν γνωρίζουμε τις προθέσεις του άλλου, υπάρχει μια απροσδιόριστη περιοχή για να εκμεταλλευτεί το τρολ, μια «άγνωστη ζώνη», στην οποία μπορεί να μην να υποδηλώνει ειλικρίνεια, δεδομένου του ότι είναι δύσκολο αυτή να «αποδειχθεί», ωστόσο, η πραγματική στόχευση του τρολ βρίσκει έδαφος στην αμφιβολία και στη δυσπιστία του ακροατή και στην εξαπάτηση, ανειλικρίνεια και χειραγώγηση του ομιλητή.

Ένα άλλο αποτέλεσμα αυτής της «άγνωστης ζώνης» είναι ότι ο αναλυτής ή ο χρήστης ή ο απλώς παριστάμενος στο μέσο κοινωνικής δικτύωσης δεν μπορεί να «γνωρίζει» την ενοχή του τρολ και αυτό σημαίνει ότι δεν υπάρχει καμία μέθοδος με την οποία μπορούμε να ανακτήσουμε «κάθε παράδειγμα τρολάρισματος». Καταρχήν, οι πιο εξειδικευμένοι, δηλαδή οι πιο συγκεκαλυμμένοι τύποι τρολάρισματος δεν θα αναγνωριστούν ποτέ ως τέτοιοι, αφού τα τρολ μπορούν να ξεφεύγουν επιτυχώς ή να υπερασπίζονται τους εαυτούς τους εναντίον καταγγελιών και, κατά συνέπεια, φαίνονται ακριβώς όπως κάθε άλλο ειλικρινές μέλος μιας ομάδας σύνδεσης στο διαδίκτυο μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή (Computer-Mediated Communication, CMC) (Hardaker & Corpora, 2015: 1-30).

Δηλαδή, το να ισχυριστεί κανείς ότι «γνωρίζει» ότι κάποιος τρολάρει ή να ισχυριστεί ότι «ξέρει» τις προθέσεις κάποιου, δεν είναι δυνατό. Μπορούμε μόνο να μαντέψουμε, να υποθέσουμε, να ανακατασκευάσουμε και να συν-κατασκευάσουμε και ούτω καθεξής, αλλά δεν μπορούμε να γνωρίζουμε. Και επιπλέον, η ταυτότητα του τρολ συχνά ανακατασκευάζεται, μερικές φορές μέσα από συζητήσεις που εκτείνονται για πολλές ημέρες με τη συμμετοχή δεκάδων χρηστών. Το αποτέλεσμα είναι η εξαγωγή συμπερασμάτων, για περιπτώσεις τρολάρισματος, από τα δεδομένα να μην είναι τόσο απλά όσο μπορεί να φαίνεται (Hardaker & Corpora, 2015: 1-30). Επιπρόσθετα, η εμφάνιση των foras των χρηστών στα ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης έχει προκαλέσει τον πολλαπλασιασμό των τρολ και τη χειραγώγηση της γνώμης, οπότε η εύρεση των τρολ αυτόματα είναι δύσκολο έργο, καθώς δεν υπάρχει εύκολος τρόπος να αναγνωριστούν ή ακόμα και να καθοριστεί ποιοι χρήστες του διαδικτύου είναι τελικά τρολ (Mihaylov, Georgiev & Nakov, 2015: 310-314).

Επιπλέον, σε ένα άλλο επίπεδο, η άνοδος των κοινωνικών μέσων ενημέρωσης είχε ως αποτέλεσμα οι άνθρωποι να διαβάζουν και να ακολουθούν τη γνώμη άλλων χρηστών, κάτι που δημιούργησε ευκαιρίες σε εταιρείες, κυβερνήσεις και άλλους να διανείμουν φήμες, παραπληροφόρηση, κερδοσκοπία και να χρησιμοποιούν άλλες ανέντιμες πρακτικές, για να χειραγωγούν τη γνώμη των χρηστών (Derczynski & Bontcheva, 2014a: 1-4). Γι' αυτόν τον σκοπό, χρησιμοποιούν συστηματικά τα τρολ (Cambria et al., 2010:1-12) για να γράφουν ψεύτικες θέσεις και να σχολιάζουν σε δημόσια φόρουμ, καθιστώντας έτσι την αλήθεια μία από τις προκλήσεις στην ψηφιακή κοινωνική δικτύωση (Derczynski & Bontcheva, 2014b: 65). Η πρακτική της χρήσης των τρολ για τη χειραγώγηση της γνώμης είναι μια πραγματικότητα που ξεκίνησε με την άνοδο των fora του διαδικτύου και της κοινότητας, καθώς έχει αποδειχθεί ότι οι απόψεις των χρηστών σχετικά με τα προϊόντα, τις εταιρείες και την πολιτική μπορούν να επηρεαστούν από δημοσιεύσεις άλλων χρηστών σε διαδικτυακά fora και σε κοινωνικά δίκτυα (Dellarocas, 2006: 1577–1593). Αυτό διευκολύνει τις εταιρείες και τα πολιτικά κόμματα να κερδίσουν δημοτικότητα πληρώνοντας ανθρώπους ή εταιρείες που συμμετέχουν με γραπτά κείμενα σε fora συζητήσεων και κοινωνικά δίκτυα για «διαχείριση φήμης» και για τη διασπορά ψεύτικων απόψεων από ψεύτικα προφίλ (Mihaylov, Georgiev & Nakov, 2015: 310-314).

Ένα κίνητρο τρολαρίσματος για τα τρολ είναι ότι τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης συνεχίζουν να εξασφαλίζουν πως ο χρόνος και η ενέργεια που απαιτούνται για να τρολάρεις αξίζει την προσπάθεια. Τα τρολ διαθέτουν αρκετό χρόνο και ενέργεια στο τρολάρισμα είτε ενισχύοντας είτε ξεκινώντας μια εντυπωσιακή είδηση, για να την περάσουν στο ευρύ κοινό. Τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης εξασφαλίζουν στα τρολ ακριβώς αυτό που θέλουν τα ίδια τα μέσα, συγκεκριμένα την έκθεση και το γέλιο, επομένως, τα συμμετέχοντα μέσα παίρνουν αυτό που θέλουν, δηλαδή μια ιστορία και την εμπορευματοποίηση μέσω διαφημίσεων. Με αυτόν τον τρόπο, κάθε στρατόπεδο καταλήγει επωφελούμενο του άλλου.

Επομένως, υπάρχει μια αλληλεξάρτηση των τρολ και των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, όπου οι εκμεταλλευτικές πρακτικές των μέσων ενημέρωσης λειτουργούν για τις εταιρείες ως μέσα προώθησης (mainstream media), καθώς οι ιστορίες σχετικά με το τρολάρισμα μεταφράζονται σε προβολές σελίδων και οι προβολές σελίδων μεταφράζονται σε διαφημιστικά έσοδα, τα οποία αποτελούν έναν επιτυχημένο οργανισμό των μέσων.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι, αν θέλουμε να κατανοήσουμε το περίγραμμα του σύγχρονου περιβάλλοντος των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, τότε πρέπει να μελετήσουμε το περιεχόμενο που υιοθετούν τα τρολ, τα αστεία που κάνουν και οι ομάδες τρολ οι οποίες στοχεύουν πιο συχνά. Εν ολίγοις, υπάρχουν πολλές πολιτιστικές πληροφορίες που είναι ενσωματωμένες στα προϊόντα που παράγουν τα τρολ (Phillips, 2015: 12-210).

Συγκεκριμένα, με την αυξημένη προσβασιμότητα ήρθε η αυξημένη ορατότητα και με την αυξημένη ορατότητα ήρθε η εμπορευσιμότητα. Αυτό το σημείο τονίστηκε σε μια στρατηγική μάρκετινγκ του 2012 που δημοσιεύτηκε στο HubSpot, ένα ηλεκτρονικό blog μάρκετινγκ. Σε αυτό, η έμπορος Pamela Vaughan περιγράφει το «meme jacking», τη διαδικασία με την οποία οι έμποροι ταιριάζουν το υπάρχον περιεχόμενο για σκοπούς επωνυμίας, και αναφέρει το «Know Your Meme» ως άριστη πηγή (Vaughan, 2012). Λαμβάνοντας υπόψη τις ομοιότητες του τρολαρίσματος με τις τακτικές που ακολουθούν τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, ίσως είναι δελεαστικό να συμπεράνουμε ότι τα εταιρικά μέσα ενημέρωσης είναι τεράστιοι θεσμοί τρολαρίσματος ή τουλάχιστον μεμονωμένες προσωπικότητες των μέσων ενημέρωσης είναι τrol.

Το ζήτημα είναι ότι, ενώ οι εκμεταλλευτικές συμπεριφορές των τrol καταδικάζονται ως εκκεντρικές, οι εξίσου εκμεταλλευτικές συμπεριφορές των δημοσιογράφων γίνονται δεκτές. Η καπιταλιστική κοινωνία, ενώ από τη μία πλευρά καταδικάζει το τρολάρισμα, από την άλλη πλευρά παρέχει στα μέσα ενημέρωσης ένα ελεύθερο πέρασμα, το οποίο δεν καλύπτει απλώς τις πολιτιστικές συνθήκες από τις οποίες εμφανίζεται το τρολάρισμα, αλλά σχεδόν εγγυάται ότι οι πιο προβληματικές συμπεριφορές θα επιμείνουν και όχι μόνο στις πιο σκοτεινές γωνιές του διαδικτύου. Φυσικά, κάτω από την ψεύτικη σημαία της ηθικής ανωτερότητας, αμφοτέρωτα τα μέρη παρακινούνται από το κέρδος. Βέβαια, πρέπει να επισημανθεί και να γίνει κατανοητό πως αυτό που χαρακτηρίζεται κέρδος για τα τrol αποκλίνει από εκείνο που χαρακτηρίζεται ως κέρδος για τους βασικούς παραγωγούς των μέσων ενημέρωσης (Phillips, 2015: 91-191).

vi. Διαδικτυακές κοινότητες και εικονικός κόσμος

Πολυάριθμοι ακαδημαϊκοί, όπως ο πολιτιστικός ανθρωπολόγος Mizuko Ito (1997: 87-111), η Lisa Nakamura (2002), ερευνητές των κοινωνικών μέσων ενημέρωσης (boyd, 2009: 1-26) και πολλοί άλλοι τόνισαν ότι η λεγόμενη πραγματική ζωή αναγκαστικά αιμορραγεί στη διαδικτυακή ζωή και αντίστροφα. Τα σώματά μας κωδικοποιούνται στις συμπεριφορές μας στο διαδίκτυο, ακόμη και όταν υποκρινόμαστε ότι είναι κάτι πάνω ή πέρα ή κάτω από αυτό που πραγματικά είμαστε στην πραγματική ζωή (IRL, in real life) (Lisa Nakamura, 2002· Phillips, 2015: 12-210).

Όσον αφορά τις διαδικτυακές κοινότητες, η ανταλλαγή και η διαθεσιμότητα πληροφοριών παρουσιάζουν τις σημαντικότερες πτυχές τους (Filipczak, 1998: 70-76). Πράγματι, όπως διαπιστώθηκε σε μια έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε εικοσιεπτά διαδικτυακές κοινότητες, η πρόσβαση στις πληροφορίες παραμένει ο συνηθέστερος λόγος για την ατομική συμμετοχή σε όλους τους τύπους των διαδικτυακών κοινοτήτων (Ridings & Gefen, 2004). Ένα άλλο μοναδικό χαρακτηριστικό των πληροφοριών των εικονικών κοινοτήτων είναι ότι είναι αυτοσυντηρούμενες (Nekmat & Lee, 2018: 1-22).

Οι παιχνιδιάρικες αλληλεπιδράσεις στην επικοινωνία μέσω υπολογιστών (Computer–Mediated Communication, CMC) έχει βρεθεί ότι συμβάλλουν στην αίσθηση της κοινότητας σε ομάδες στο διαδίκτυο (Burnett, 2000). Επίσης, στις ομάδες υποστήριξης μέσω διαδικτύου υπάρχουν και συμπεριφορές ενσυναίσθησης με τη μορφή συναισθηματικής υποστήριξης και ενθάρρυνσης, οι οποίες είναι ενδεικτικές των συνεργατικών αλληλεπιδράσεων της κοινότητας (Wellman & Gulia, 1999: 1-19).

Εκτός από τις συνεργατικές αλληλεπιδράσεις που κατευθύνονται από μέλη σε μια κοινότητα, οι διαδικτυακές κοινότητες παρέχουν, επίσης, την ευκαιρία στα μέλη να αλληλεπιδρούν συλλογικά εκτός της κοινότητας, όπως σε μεγαλύτερους αστικούς χώρους ή στην ιδιωτική ζωή των μελών της. Αυτές οι συνεργατικές συμπεριφορές μπορούν να θεωρηθούν αλληλεπιδράσεις με τα «έργα κατευθυνόμενων ομάδων» (Gurak, 1999: 243-263) και αναφέρονται σε συμπεριφορές που παρουσιάζουν συλλογικές δραστηριότητες ομάδων, όπως η συγκέντρωση χρημάτων για άλλα μέλη ή η διαφήμιση από στόμα σε στόμα για καλές αιτίες (Nekmat & Lee, 2018: 1-22).

vii. Διαδίκτυο και παιδιά

Η χρήση του διαδικτύου από τους εφήβους έχει αυξηθεί εντυπωσιακά τα τελευταία χρόνια και εξαιτίας της έχουν κάνει την εμφάνισή τους σημαντικά προβλήματα, όπως είναι ο διαδικτυακός εθισμός (internet addiction) και ο διαδικτυακός εκφοβισμός (cyberbullying), που αφορούν κυρίως ηλικίες μεταξύ των 13-18 ετών (<http://www.youth-health.gr>). Οι cyber-bullies δεν είναι τυπικά παραπλανητικοί ή ασήμαντοι. Η έρευνα για τον ηλεκτρονικό αποκλεισμό υποδηλώνει το αντίθετο. Οι εκφοβιστές του κυβερνοχώρου είναι συχνά γνωστοί στα θύματά τους στην πραγματική ζωή (Dooley et al., 2010: 182-188) και η συμπεριφορά παρενόχλησης που εμπλέκεται στον εκφοβισμό στον κυβερνοχώρο είναι πολύ άμεση και συγκεκριμένα στοχευμένη (Steffgen, König, Pfetsch & Melzer, 2011: 643-648). Ο κυβερνοεκφοβισμός (cyberbullying) ειδικότερα στους νέους έγινε πράγματι στις μέρες μας ένα από τα πιο θλιβερά προβλήματα στην κοινωνία μας, δημιουργώντας ακόμα περισσότερες παρενέργειες από ό,τι η «πραγματική εκφοβιστική ζωή» (Smith, Mahdavi, Carvalho, Fisher, Russell & Tippett, 2008: 376-385).

Η ρίζα του προβλήματος φαίνεται να εντοπίζεται από την πρώιμη ηλικία του παιδιού και στην ανεξέλεγκτη χρήση του διαδικτύου. Η λαχτάρα για το διαδίκτυο και η απώλεια ελέγχου της χρήσης του οδηγούν σε κακή διαχείριση χρόνου και σε διάφορα κοινωνικά προβλήματα (Lam, 2020: 142).

Τα παιδιά και οι έφηβοι στην σύγχρονη εποχή αποτελούν μια νέα γενιά ψηφιακών ντόπιων (digital natives), οι οποίοι απολαμβάνουν τον έλεγχο της χρήσης και της παραγωγής των μέσων ενημέρωσης, κάτι που υπερβαίνει πια τον έλεγχο. Οι έφηβοι πλέον, εξαιτίας της εκτεταμένης χρήσης του διαδικτύου, χρησιμοποιούν το διαδίκτυο και κυρίως τις πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης, για να

εκφράσουν τα συναισθήματα και τις εμπειρίες τους, επειδή δεν είναι σε θέση να το κάνουν στην πραγματική τους ζωή (Galan-Garcia, Puerta, Gomez, Santos & Bringas, 2016: 1-12).

Καταληκτικά, είναι σημαντικό οι γονείς να είναι ευαισθητοποιημένοι και κυρίως ενημερωμένοι για τους κινδύνους που υπάρχουν στο διαδίκτυο και να έχουν μια συνεχή επικοινωνιακή επικοινωνία για τα ζητήματα αυτά με τα παιδιά τους, από την πρώιμη κιόλας ηλικία τους (Τσίτσικα, 2008).

viii. Διαδίκτυο και εκπαίδευση

Στον χώρο της εκπαίδευσης, οι χρήσεις του διαδικτύου είναι σημαντικές και συνεχώς αυξανόμενες. Ένα μεγάλο ποσοστό μαθητών έχει πρόσβαση στο διαδίκτυο για λόγους διασκέδασης, επικοινωνίας, ενημέρωσης και για τις σχολικές εργασίες. Έτσι, η εκπαιδευτική αξιοποίηση του διαδικτύου απασχολεί ερευνητές, εκπαιδευτικούς και ιδρύματα όλων των βαθμίδων (Debell, 2003: 1-50).

Ειδικότερα στην Ελλάδα, το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων (Υ.ΠΑΙ.Θ.) έχει προχωρήσει στον σχεδιασμό, την υλοποίηση και τη λειτουργία ενός τεχνολογικά προηγμένου εκπαιδευτικού δικτύου, του Πανελλήνιου Σχολικού Δικτύου (Π.Σ.Δ.). Στόχος του Π.Σ.Δ. είναι να διασυνδέσει όλα τα σχολεία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σε ένα εκπαιδευτικό Intranet και να παρέχει προηγμένες υπηρεσίες τηλεματικής, συντελώντας έτσι στη χρήση των ΤΠΕ στην εκπαιδευτική διαδικασία (www.minedu.gov.gr, www.sch.gr). Βέβαια, για την προστασία από την κακή χρήση του διαδικτύου από τους μαθητές στα σχολεία, οι εκπαιδευτικοί σε σχολεία έχουν βρει τεχνικές λύσεις, όπως το φιλτράρισμα και τη φραγή σε ιστοσελίδες. Παρ' όλα αυτά, όταν οι μαθητές δουλεύουν σπίτι, συνήθως δεν υπάρχει προστασία ούτε κάποιος τρόπος ελέγχου της διαχείρισης του ελεύθερου χρόνου τους, γι' αυτό υπάρχει πάντα η ανησυχία για την πληροφορία που μπορούν να αντλήσουν, είτε σκόπιμα είτε κατά τύχη. Η λύση βρίσκεται στη σωστή γνώση των πιθανών κινδύνων που μπορεί να έχει η χρήση του διαδικτύου και στην ασφαλή χρήση του (Debell, 2003: 1-50).

ix. Συμπεράσματα

Η ραγδαία αύξηση της χρήσης του διαδικτύου και η ταχύτατη ανάπτυξη και διάδοση των Τεχνολογιών της Πληροφορίας, της Επικοινωνίας (ΤΠΕ) και του διαδικτύου επιτρέπουν τη διάδοση πληροφοριών, ιδεών και απόψεων σε ένα ευρύ κοινό με πρωτοφανή ταχύτητα, με ποικίλες επιπτώσεις στη ζωή δισεκατομμυρίων ανθρώπων. Οι διάφορες σχέσεις που διαμορφώνονται μέσω των δικτύων κοινωνικής δικτύωσης (Social Network Systems, SNS), που έχουν δημιουργηθεί χάρη στον παγκόσμιο ιστό, έχει παρατηρηθεί ότι επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό το κοινωνικό κεφάλαιο κάποιου χρήστη.

Εκτός των θετικών χαρακτηριστικών του διαδικτύου, υπάρχουν και αρκετές αρνητικές επιπτώσεις, όπως η ανωνυμία, η οποία ενθαρρύνει την αντικοινωνική συμπεριφορά, η δημιουργία

ψεύτικων ταυτοτήτων και το επακόλουθο φαινόμενο του τρολαρίσματος, το οποίο έχει προκαλέσει ποικίλες επιπτώσεις στη ζωή των ανθρώπων και ο εικονικός χώρος δεν είναι πάντα ασφαλής, ιδιαίτερα για τα μικρά παιδιά και τους εφήβους που δεν έχουν τη γνώση και την εμπειρία για το πώς να αποφύγουν και να προστατευτούν από τους διαδικτυακούς κινδύνους, όπως τον διαδικτυακό εθισμό (internet addiction), τον διαδικτυακό εκφοβισμό (cyberbullying), το τρολάρισμα κ.ά. Παρ' όλα αυτά, οι γονείς, οι οποίοι είναι από τους βασικούς συντελεστές της διαπαιδαγώγησης των παιδιών για θέματα του διαδικτύου, σε συνεργασία με το σχολείο, ιδιαίτερα για το ζήτημα της ασφάλειας στο διαδίκτυο θα πρέπει να είναι ιδιαίτερα προσεκτικοί όσον αφορά την επίβλεψη και προστασία των παιδιών τους από κακόβουλες και επιβλαβείς ενέργειες που παρατηρούνται στον κυβερνοχώρο.

4.3. Το τρολάρισμα σε διάφορους ιστότοπους (Usenet, 4Chan, Βιντεοπαιχνίδια, YouTube, Twitter, Facebook, Instagram, TikTok)

i. Εισαγωγή

Οι συμπεριφορές του τρολαρίσματος ποικίλλουν από κοινότητα σε κοινότητα, επειδή χαρακτηρίζονται από μοναδικά περιβάλλοντα που εξελίσσονται με την πάροδο του χρόνου μέσω διαφορετικών κοινωνικών προσδοκιών των χρηστών τρολ, συμπεριλαμβανομένων των ευκαιριών για τρολάρισμα, καθώς και διαφορετικών διαμορφώσεων, τεχνικών χαρακτηριστικών και πολιτικών που επιτρέπουν ή περιορίζουν την πρακτική του τρολαρίσματος.

Τα διαδικτυακά φόρουμ ή οποιαδήποτε πλατφόρμα κοινωνικών μέσων, όπως το Facebook, Twitter, YouTube, 4Chan, Usenet, έχει επιτρέψει στα άτομα να εκφράσουν ελεύθερα τους εαυτούς τους. Τα διαδικτυακά κοινωνικά δίκτυα προσφέρουν πολύτιμες πληροφορίες σε εκατομμύρια χρήστες, αλλά η ακρίβειά τους βασίζεται στην ακεραιότητα των δεδομένων των χρηστών τους, δηλαδή οι συνεισφορές των χρηστών με τη μορφή δημοσιεύσεων, σχολίων και ψήφων είναι απαραίτητες για την επιτυχία των διαδικτυακών κοινοτήτων.

Βέβαια, τα τρολ βρίσκονται σε όλο το διαδίκτυο, σε πίνακες μηνυμάτων, σε σχόλια βίντεο YouTube, στο Facebook, στο Twitter, σε σχόλια ιστολογίου, σε διαδικτυακά βιντεοπαιχνίδια και γενικότερα οπουδήποτε έχει ανοιχτό χώρο, όπου οι άνθρωποι μπορούν ελεύθερα να δημοσιεύουν για να εκφράσουν τις σκέψεις και τις απόψεις τους. Ένα διαδικτυακό τρολ είναι μέλος μιας διαδικτυακής κοινωνικής κοινότητας που προσπαθεί σκόπιμα να διαταράξει, να επιτεθεί, να προσβάλει ή γενικά να προκαλέσει προβλήματα στην κοινότητα, δημοσιεύοντας ορισμένα σχόλια, φωτογραφίες, βίντεο, GIF αρχεία ή κάποια άλλη μορφή διαδικτυακού περιεχομένου. Τα τρολ είναι αρκετά επιζήμια για τη φήμη του διαδικτύου και δεν χρειάζεται καν να έχουν κάποιο συγκεκριμένο λόγο να μισούν ή να προσβάλουν κάποιον. Απλώς κατηγορούν διάφορους χρήστες στο διαδίκτυο για διάφορους λόγους, κάνοντας ό, τι

μπορούν για να πάρουν μια αρνητική συναισθηματική ανταπόκριση από αυτούς, μόνο και μόνο επειδή μπορούν. Αυτή η κατηγορία τρολ μπορεί να γίνει τόσο σοβαρή, που μπορεί να οδηγήσει ή να θεωρηθεί σοβαρή μορφή εκφοβισμού στον κυβερνοχώρο (Mahendra & Shadulla, 2017: 359-363).

ii. Usenet

Σύμφωνα με τη Hardaker (2013: 58-86), η Tepper (1997: 39-54) δήλωσε ότι το Usenet, που είναι ένα από τα πρώτα παγκόσμια συστήματα συζήτησης για υπολογιστές, έχει πιστωθεί ως ο τόπος όπου ξεκίνησε το τρολάρισμα, παρ' όλο που δεν υπάρχουν άμεσες αποδείξεις για αυτό. Η Hardaker (2013: 58-86) είχε βρει παραδείγματα μηνυμάτων στο Usenet (π.χ. Doyle, 1989· Maddox, 1989· Mauney, 1982), όπου ο όρος troll ή trolling χρησιμοποιήθηκε με παρόμοιο τρόπο. Το γεγονός ότι το Usenet ξεκίνησε το 1980 (Giganews) και το παλαιότερο παράδειγμα από την Hardaker (2013), που έδειξε τη χρήση της λέξης «troll», ήταν το 1982, υποδηλώνει ότι ο όρος τρολ αναπτύχθηκε αρκετά γρήγορα από τότε που το Usenet έγινε διαθέσιμο ή ίσως προσαρμόστηκε από κάποια προηγούμενη πηγή.

Το Usenet έχει γίνει κοινωνικός θεσμός: οι άνθρωποι συμμετέχουν σε αυτό για να βρουν υποστήριξη από άλλους χρήστες ή ακόμα και φίλιες. Πολλές ομάδες συζητήσεων λειτουργούν ως κοινότητες, στις οποίες οι συμμετέχοντες μοιράζονται κοινές ανησυχίες και ενδιαφέροντα. Αυτές περιλαμβάνουν ομάδες για άτομα με κοινά χόμπι (υπάρχουν 500 ομάδες στην ιεραρχία αναψυχής, όπως: rec.gardens, rec.running, rec.collecting.stamps), κοινές ανησυχίες (συμπεριλαμβανομένης της υποστήριξης, misc.kids.vacation, soc.support.transgendered), και κοινών πολιτισμών (soc.culture.scottish· alt.music.gdead· Donath, 1995: 1-19). Αυτή η αίσθηση της κοινότητας ωφελεί τόσο τους αναγνώστες όσο και τους συγγραφείς (Sproull & Faraj, 1993). Απαιτεί οι συμμετέχοντες να είναι φιλικό και να έχουν κοινές απόψεις γύρω από τις οποίες είναι βασισμένη η ομάδα και, ακόμη και αν διαφωνούν, πρέπει να υπάρχει κάποια θεμελιώδης κοινή βάση. Έτσι, η εμπιστοσύνη είναι ουσιαστικής σημασίας, ιδίως η εμπιστοσύνη στην ταυτότητα των άλλων μελών της ομάδας (Beniger, 1987).

Οι άνθρωποι συμμετέχουν στις ομάδες συζήτησης Usenet για διάφορους λόγους. Μπορεί να αναζητούν πληροφορίες ή συντροφικότητα, υποστηρίζοντας ένα λειτουργικό σύστημα ή μια θρησκεία. Όπως και στον πραγματικό κόσμο, τα κίνητρά τους μπορεί να είναι περίπλοκα. Η πλήρης καταγραφή των λόγων για τους οποίους οι άνθρωποι συμμετέχουν σε αυτές τις ομάδες δεν είναι εφικτή, διότι ισοδυναμεί με το ερώτημα «γιατί οι άνθρωποι επικοινωνούν». Ωστόσο, μια γενική περιγραφή των κινήτρων των αναγνωστών και των συγγραφέων είναι απαραίτητη, για να εκτιμηθούν το κόστος ή τα τυχόν οφέλη (όπως η ελευθερία έκφρασης) από την εξαπάτηση ταυτότητας μέσα σε αυτήν την κοινότητα. Έτσι, οι ενεργοί συμμετέχοντες που αποτελούν τον πυρήνα της κοινότητας Usenet μπορεί να αναζητούν μια συγκεκριμένη πληροφορία ή μια υποστηρικτική κοινότητα. Τα κίνητρά τους μπορεί

να κυμαίνονται από τον αλτρουισμό μέχρι την παρενόχληση. Για μερικούς, είναι σχετικά αδιάφορο εάν οι αναγνώστες γνωρίζουν την ταυτότητά τους, για άλλους, η συνείδηση των αναγνωστών ή η άγνοια της ταυτότητάς τους είναι το κύριο σημείο.

Υπάρχει επίσης ένας μεγάλος αριθμός χρηστών ο οποίος διαβάζει τα δημοσιευμένα άρθρα, αλλά χωρίς να συνεισφέρει στην κοινότητα. Οι χρήστες αυτοί είναι γνωστοί ως «ενεδρεύοντες» (lurkers). Πρόκειται για ένα «αόρατο» τμήμα της κοινότητας, επειδή η παρουσία τους είναι ξεκάθαρη μόνο μέσω της γραφής. Για να λειτουργήσει το Usenet, τόσο η σύνταξη άρθρων όσο και η ανάγνωση αυτών πρέπει να είναι επωφελείς. Οι περισσότεροι άνθρωποι διαβάζουν πολύ περισσότερο απ' ό,τι γράφουν: εάν η ανάγνωση των ειδήσεων παύει να είναι ενημερωτική ή ψυχαγωγική, κάποιοι χρήστες παύουν εντελώς να συμμετέχουν, ακόμα και στην περίπτωση που κανείς δεν έχει κίνητρο να γράψει, επομένως, δεν υπάρχουν νέα (Donath, 1995: 1-19). Στην περίπτωση αυτή, η αόρατη αναγνωσιμότητα, οι ενεδρεύοντες (lurkers), είναι ιδιαίτερα προβληματική.

Η Judith Donath παρουσιάζει το τρολάρισμα στο Usenet ως ένα ξεχωριστό τρολάρισμα, το οποίο αποκαλεί «Impostor Troll», δηλαδή απατεωνίστικο τρολάρισμα. Οι κοινότητες τις οποίες εξετάζει προέρχονται από το Usenet και αφορούν η πρώτη την οδήγηση, τη συντήρηση και την κουλτούρα της μοτοσυκλέτας, η δεύτερη περιλαμβάνει συμβουλές σχετικά με γάτες κατοικίδια και η τρίτη αφορά γκρουπ γάμων, όπου δίνονται χρήσιμες συμβουλές σε νέφες μέσα από την ανταλλαγή εμπειριών. Η παρουσία των τρολ στις παραπάνω κοινότητες προκαλεί σύγχυση και ερεθισμό, αφού τα τρολ κρίνονται επιβλαβή για τη διαδικασία, τη δομή και το κύρος αυτών των κοινοτήτων. Η Tepper (1997: 39-54) συνδυάζει την εξέταση των περιπτώσεων τρολαρίσματος μέσω συνεντεύξεων με τους χρήστες του Usenet. Ωστόσο, η Donath εξετάζει μόνο το περιεχόμενο των μηνυμάτων που αναρτώνται και τις απαντήσεις που δίνονται (Merritt, 2012).

Συνεπώς, το Usenet, όντας ένα από τα πρώτα παγκόσμια συστήματα συζήτησης για υπολογιστές, θεωρείται και ως ο τόπος όπου ξεκίνησε το τρολάρισμα. Οι χρήστες του Usenet συμμετέχουν στις ομάδες συζήτησης για διάφορους λόγους και με ποικίλλα κίνητρα. Φυσικά, όπως και σε άλλους ιστότοπους, έτσι και στο Usenet, η ταυτότητα των συμμετεχόντων παίζει σημαντικότερο ρόλο στις σχέσεις που δημιουργούνται μεταξύ των μελών του.

iii. 4Chan

Ο ιστότοπος 4chan²⁴¹ αποτελεί τον κατεξοχήν χώρο δημιουργίας των τρολ. Βέβαια, όπως αποδεικνύεται από την ακαδημαϊκή εργογραφία που καταδικάζει τα τρολ και τα καταστροφικά τους αστεία στα μέσα της δεκαετίας του 1990, οι συμπεριφορές των τρολ προηγήθηκαν πολύ πριν από τη

241. www.4chan.org: Ιστότοπος δημιουργίας τρολ (trolls). Βλ. ενδεικτικά: Krappitz, 2012: 5-63.

δημιουργία του 4chan. Στην πραγματικότητα, κάθε πτυχή της σύγχρονης κουλτούρας τρολαρίσματος έχει ένα βασικό προηγούμενο συμπεριφοράς (Phillips, 2015: 76-82). Δημιουργός του ιστότοπου 4chan είναι ο Christopher Poole, γνωστός στο διαδικτυακό χώρο ως moot. Οπαδός του ιαπωνικού ιστότοπου 2chan.net, σε ηλικία μόλις 15 χρόνων δημιούργησε το γνωστό 4chan. Το όνομα της σελίδας προέρχεται από το διπλασιασμό του αριθμού, του ονόματος της σελίδας 2chan.net²⁴². Σήμερα η σελίδα αποτελείται από 53 ανεξάρτητα φόρουμ, εκτός των κρυφών. Σε συνέντευξή του το 2009, ο Christopher Poole αναφέρει ότι το φόρουμ που συγκεντρώνει το 30% της επισκεψιμότητας του ιστότοπου είναι εκείνο των «τυχαίων», /b/, το οποίο ήταν και το πρώτο που δημιουργήθηκε. Τα φόρουμ των «τυχαίων» και οι ανώνυμοι χρήστες του, έχουν χαρακτηριστεί μεταξύ άλλων ως «διαδικτυακή μηχανή μίσους», «παράδεισος των τρολ» και «εργοστάσιο μιμιδίων» (Krappitz, 2012: 8-9).

Ο ορισμός που απαντάται από τον ίδιο τον ιστότοπο αναφέρει ότι το 4chan θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως πίνακας ανακοινώσεων, όπου ο καθένας μπορεί να αναρτά σχόλια και να μοιράζεται εικόνες. Παράλληλα, η κοινότητα του ιστότοπου λειτουργεί συνεργατικά, αντιγράφοντας τη λειτουργία ενός από τα πιο δημοφιλή φόρουμ της Ιαπωνίας, το Futaba Channel. Τα φόρουμ κατηγοριοποιούνται σύμφωνα με τη θεματολογία τους, π.χ. τα ιαπωνικά άνιμε, τα μάνγκα, τις τέχνες, τα βιντεοπαιχνίδια, τη μουσική και τη φωτογραφία. Τέλος, οι χρήστες μπορούν να συμμετάσχουν στην κοινότητα χωρίς να εγγραφούν.

Όπως το εξαιρετικά δημοφιλές κανάλι Futaba της Ιαπωνίας (επίσης γνωστό ως 2chan), στο οποίο βασίστηκε το σχέδιο, η διάταξη και ο κώδικας της σελίδας 4chan, ήταν μια απλή σελίδα εικόνων. Στην αρχική του φάση, στο 4chan στεγάζονταν μόνο ελάχιστες αναρτήσεις, συμπεριλαμβανομένων των /a /-Anime, /b/-Random, /c/-Cute, και /h/-Hentai. Με την πάροδο του χρόνου, προστέθηκαν περισσότεροι πίνακες που τροφοδοτούν περισσότερα ενδιαφέροντα, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που αφορούν την τεχνολογία, τα βιντεοπαιχνίδια, ακόμα και τη λογοτεχνία (Phillips, 2015: 31-34, 71-75). Λίγο μετά τη δημιουργία του, το 4chan άρχισε να προσελκύει χρήστες εκτός του επιδιωκόμενου «Something Awful subforum²⁴³» και γρήγορα έγινε ένας προορισμός για τον εαυτό του, συμπληρώνοντας τα δικά του λεξικά και συμπεριφορικά πρότυπα. Ένας από τους κανόνες ήταν η ιδιοποίηση του όρου «τρολ» ως σημείου αυτοπροσδιορισμού. Αν και όλοι οι χρήστες των 4chan δεν έχουν αναγνωριστεί ως τρολ, ο συγκεκριμένος όρος βρίσκεται ριζωμένος στο ήθος του ιστότοπου και η πλειονότητα των «trollish» δραστηριοτήτων στο 4chan περιοριζόταν στο /b/board. Είναι ευρέως

242. www.2chan.net: Ιαπωνικός ιστότοπος παραγωγής τρολαρίσματος. Βλ. Ενδεικτικά: Krappitz, 2012: 5-63.

243. Το Something Awful (SA) (κάποιο απαίσιο υποφόρουμ), είναι ένας κωμικός ιστότοπος που περιλαμβάνει ποικίλο περιεχόμενο, συμπεριλαμβανομένων καταχωρίσεων ιστολογίου, φόρουμ, άρθρων με χαρακτηριστικά, ψηφιακά επεξεργασμένων εικόνων και χιουμοριστικών κριτικών μέσω. Δημιουργήθηκε από τον Richard "Lowtax" Kyanka το 1999 ως ένας σε μεγάλο βαθμό προσωπικός ιστότοπος που έχει βοηθήσει στη διαιώνιση διαφόρων φαινομένων του διαδικτύου και έχει αναφερθεί ως επιρροή στην κουλτούρα του διαδικτύου. Βλ. σχετικά: <https://forums.somethingawful.com/>.

γνωστό το τrolάρισμα στο 4chan, καθώς και το χάος που τα τrol είναι πρόθυμα να δημιουργήσουν μπροστά και έξω (Phillips, 2015: 76-82).

Ο χώρος του 4Chan φιλοξενεί δεκάδες πινάκων, οι οποίοι καλύπτουν όλα τα ενδιαφέροντα του πληθυσμού των 4chan. Το /a/board, για παράδειγμα, είναι αφιερωμένο στο anime, το /x/board σε παραφυσικά φαινόμενα, το /v/board σε βιντεοπαιχνίδια κ.ο.κ. Το πιο δημοφιλές συμβούλιο στο 4chan και το διοικητικό συμβούλιο είναι το /b/, το «τυχαίο» συμβούλιο, το οποίο δημιουργεί το μεγαλύτερο μέρος της κίνησης του 4chan (Phillips, 2015: 76-82). Σχεδόν όλα τα νήματα /b/ είναι γραμμένα στα αγγλικά και ασχολούνται με την αμερικανική κουλτούρα και την πολιτική, με εξαίρεση τις διάφορες ιαπωνικές παραπομπές (όπως εκείνες των κινουμένων σχεδίων της Ιαπωνίας, δηλαδή των Pokemon και Dragon Ball Z, συμπεριλαμβανομένων των Azumanga Daioh και Gurren Lagann). Περιστασιακά εκπροσωπούνται άλλες γλώσσες και εθνικότητες, αλλά το συντριπτικό ποσοστό των αυτών ταυτίζεται με τους Αμερικανούς των προαστίων της μεσαίας τάξης (Phillips, 2015: 71-75).

Βασικά χαρακτηριστικά του ιστότοπου αποτελούν τα εξής: δεν υπάρχουν κανόνες στον ιστότοπο, ούτε για τους χρήστες, αλλά ούτε και για τους διαχειριστές. Επιπρόσθετα, χαρακτηριστικά της σελίδας αποτελούν το χοντροκομμένο χιούμορ, η παραποίηση εικόνων, τα μιμίδια και η νοοτροπία απομάκρυνσης νέων χρηστών που δεν έχουν μνηθεί στη γλώσσα που χρησιμοποιείται από τους χρήστες του ιστότοπου. Επιπλέον, οποιοσδήποτε έχει τη δυνατότητα να δημιουργεί ανώνυμα μια ανάρτηση ή να σχολιάζει μια ήδη υπάρχουσα (Phillips, 2015: 71-75· Krappitz, 2012: 8-10). Ακόμη, οι καινούριες αναρτήσεις πρέπει να συνοδεύονται απαραίτητα από μια εικόνα, σε αντίθεση με τις απαντήσεις που είναι μια προαιρετική ενέργεια. Κάθε καινούρια ανάρτηση καταλαμβάνει την κορυφή της πρώτης σελίδας μέχρι να βρεθεί λόγω παλαιότητας στο τέλος της 15ης και να διαγραφεί οριστικά, χωρίς να κρατηθεί κάποιο αντίγραφο. Ο μέσος όρος χρόνου παραμονής μιας ανάρτησης στην 1η σελίδα είναι τα 5 δευτερόλεπτα. Κυρίως, όπως έχει ήδη ειπωθεί, συγκεκριμένοι κανόνες στον ιστότοπο δεν υπάρχουν, πέραν της νομοθεσίας που ισχύει στην πραγματική ζωή, όπου απαγορεύεται η διακίνηση πορνογραφικού υλικού, τρομοκρατικού κ.ά.

Όσον αφορά τη λειτουργία του ιστότοπου, η πρώτη σελίδα συγκεντρώνει αποκλειστικά το ενδιαφέρον των χρηστών, σε αντίθεση με άλλα fora. Βασική προϋπόθεση των αναρτήσεων είναι η χρήση ψευδωνύμου των χρηστών και η ανώνυμη προεπιλογή. Η απουσία της δεύτερης πιθανόν να επιφέρει αρκετά υβριστικά σχόλια από τους χρήστες του ιστότοπου. Το 4chan και το φόρουμ των «τυχαίων» αποτελούν τις παραγωγικές βάσεις δημιουργίας μιμιδίων. Τα μιμίδια αποτελούν είτε ιδέες είτε «εσωτερικά» αστεία που εξαπλώνονται μέσω διαδικτύου, αλλά ακόμα και στην πραγματική ζωή. (Krappitz, 2012: 8-10). Όπως ειπώθηκε, το 4chan φιλοξενεί πολλά τrol, αλλά η ανωνυμία δημιουργεί πρόβλημα στην έρευνα για την ταυτοποίηση των τrol. Η Phillips (2013) δήλωσε ότι είναι αδύνατο να

επαληθεύσει τα ακριβή δημογραφικά στοιχεία, επειδή τα τρολ δεν αποκαλύπτουν πληροφορίες που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην ταυτοποίησή τους.

Στη μελέτη της Phillips (2013) σχετικά με τα τρολ στο 4chan /b/board, σημείωσε ότι ορισμένοι βασικοί δημογραφικοί δείκτες μπορούν να εντοπιστούν εξετάζοντας τη γλώσσα που χρησιμοποιείται και τη συμμετοχή σε θέματα σχετικά με τον αμερικανικό πολιτισμό και την πολιτική. Παρ' όλο που η Phillips (2013) προέβη σε κάποιες παραδοχές μέσω παρατηρήσεων σχετικά με τα δημογραφικά στοιχεία των τρολ στο 4chan παρατηρώντας τα τρολ για να προσδιοριστούν κάποια δημογραφικά στοιχεία, δημιουργούνται προβλήματα λόγω των διαφορών στους διαδικτυακούς χώρους. Συγκεκριμένα, ο Binns (2012) διαπίστωσε ότι υπάρχουν τεράστιες διαφορές σε κατηγορίες διαφορετικών ιστότοπων και συμπεριφορές των τρολ, που ενώ σε κάποιες περιπτώσεις είναι ευπρόσδεκτες, σε κάποιες άλλες μπορεί να είναι προσβλητικές (Binns, 2012: 547-562).

Η Phillips (2015) δήλωσε ακόμη ότι οι πλατφόρμες σπάνια δημιουργούν νέες συμπεριφορές στους χρήστες τους, αλλά τους επιτρέπουν να συμμετέχουν πιο αποτελεσματικά στις συμπεριφορές που ήδη παρουσιάζουν. Για παράδειγμα, το 4chan απλώς παρείχε μια πλατφόρμα, όπου τα άτομα που είχαν ήδη την τάση να τρολάρουν, θα μπορούσαν να πραγματοποιήσουν τρολάρισμα (Phillips, 2015). Η πιο γνωστή ομάδα τρολ ήταν οι Anonymous που ξεκίνησε από το 4chan και τελικά διαμορφώθηκε σε μια συλλογική ομάδα Χάκερς που είναι γνωστή σε όλο τον κόσμο και η οποία αναγνωρίζεται κυρίως ως η μεσαία τάξη Αμερικανών των προαστίων (Phillips, 2013· Cheng, Mizil & Leskovec, 2015: 61-70).

Άλλη μία χρήσιμη παρατήρηση είναι ότι το 4chan είχε μια ομοιόμορφη κατανομή των βλαβερών, κοινών και εισερχομένων τρολ. Το 4chan είναι ένας ανώνυμος εικονικός πίνακας και αντίθετα με την κοινή άποψη δεν είναι όλοι οι χρήστες τρολ και όλα τα τρολ εκεί δεν «κατοικούν» στο περίφημο /b/board. Από την άλλη, το τρολάρισμα και με πιο έμμεσο τρόπο, το 4chan/b/ τοποθετήθηκε καθαρά ως μία από τις πιο σημαντικές δυνάμεις στο αμερικάνικο ποπ πολιτισμικό τοπίο. Κατά τη διάρκεια της μεγάλης περιόδου ανάπτυξης της υποκουλτούρας μεταξύ 2008 και 2011, κατόρθωσε να γίνει κουλτούρα (mainstream) ενώ εξακολουθεί να είναι μια υπόγεια ενέργεια, ένα κατόρθωμα που, ειρωνικά, βοήθησε να φτάσουμε στο τέλος της «χρυσής εποχής» του τρολάρισματος. Όταν έκανε την εμφάνισή του το 4chan's/b/board στα μέσα της δεκαετίας του 2000, η υποκουλτούρα του τρολάρισματος βασίστηκε αρχικά στο lulz και γρήγορα διακήρυξε τον εαυτό της ως μια εξαιρετικά δύναμη με βαρύτητα στο πλαίσιο της διαδικτυακής πολιτιστικής τροχιάς και της mainstream ποπ κουλτούρας. Κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου, στην πλατφόρμα του 4chan/b/, οι διαμάχες εξελίσσονται μεταξύ των αυτοπροσδιορισμένων «lulzfags», δηλαδή τρολ που ισχυρίζονται ότι εκτιμούν τη λασπολογία πάνω από όλα, και τους «moralfags/causefags», δηλαδή τρολ που θυμώνουν με άλλα τρολ, επειδή «κουβαλούν» τις πολιτικές τους πεποιθήσεις (Phillips, 2015: 31-41).

Μια περίπτωση που διαθέτει αρκετή χαιρεκακία (lulz) είναι η περίπτωση του Battleloads²⁴⁴, όπου τα καταστήματα Game Stop χρησιμοποιήθηκαν, ώστε να γίνουν συντονισμένες κλήσεις φάρσας. Για κάποιο λόγο, τα Battleloads έγιναν η σταθερή απάντηση στο /v/, το φόρουμ βιντεοπαιχνιδιών της 4chan και αργότερα στο /b/, κάθε φορά που κάποιος δημοσίευε ένα στιγμιότυπο οθόνης από ένα βιντεοπαιχνίδι. Ξεκινώντας το 2007, τα τrol άρχισαν να καλούν μαζικά τα καταστήματα Game Stop ζητώντας να προετοιμάσουν ένα αντίγραφο της συνέχειας του παιχνιδιού (που φυσικά δεν υπήρχε). Έγραψαν επίσης τις κλήσεις τους με αναφορές στο Ebaums world, ένα αντίπαλο φόρουμ και συχνό αποδιοπομπαίο τράγο. Λόγω του μεγάλου αριθμού αιτημάτων Battleloads και της απογοήτευσης των τrol, οι υπάλληλοι του Game Stop δέχονταν συνέχεια κλήσεις για το παιχνίδι ή το Ebaums world. Το lulz, μάλιστα, ήταν τόσο άφθονο, που τα τrol συνέχισαν να τηλεφωνούν σε τοπικά καταστήματα στο /b/ έως το 2010 (Phillips, 2015: 47-49).

Ο δημοσιογράφος των Fox News, Taryn Sauthoff αναφέρει ότι «κάποιοι βλέπουν το 4chan ως χώρο γεμάτο με έφηβους που βαριούνται και επιθυμούν να φτάσουν στα όρια οτιδήποτε σε διαδικτυακό επίπεδο». Και επίσης, ότι «άλλοι βλέπουν τους χρήστες [του διαδικτύου] ως μέρος μιας “μηχανής μίσους στο Internet” γεμάτη με κλήσεις σε εγχώριες τρομοκρατικές ομάδες που βομβαρδίζουν γήπεδα» (Sauthoff, 2009). Ως απόδειξη του δεύτερου ισχυρισμού, ο Sauthoff αναφέρει το εξαιρετικά παραβιαζόμενο περιεχόμενο του διοικητικού συμβουλίου του 4chan και την απροσδόκητη χρήση βίας της βάσης χρηστών, την οποία ο Sauthoff περιγράφει ως αντικοινωνική και αχρεία. Η λήψη του Sauthoff στο 4chan είναι σχεδόν μοναδική. Η συντριπτική πλειονότητα των mainstream μέσων των 4chan, ειδικά του /b/ board απεικονίζει ταυτόχρονα τους χρήστες ως απειλητικούς και αξιολύπητους. Με τη μεγιστοποίηση της αντιπάθειας του κοινού, δηλαδή την επίθεση σε οποιοδήποτε ανεπιθύμητο στοιχείο, στην περίπτωση του Sauthoff, την κακομεταχείριση των χρηστών και την υπονοούμενη θηλυπρέπεια, η υποτιμημένη (υπο-πολιτισμική) απειλή του 4chan ελαχιστοποιείται. Πράγματι, με την εχθρότητά τους προς την κατάργηση του 4chan, τα mainstream media αποσκοπούν στην εξουδετέρωση ενός ιδιαίτερα αντιεπελευθερωτικού πολιτιστικού χώρου, ο οποίος, αν και ειρωνικά, βοήθησε στη διάδοση των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης (Hebdige, 2012: 120-124).

Τέλος, αν και δεν είναι δυνατόν να αποδειχθεί οριστικά ότι όλα τα τrol στο /b/ είναι βιολογικώς αρσενικοί, το «ήθος» του /b/board είναι αναμφισβήτητα ανδροκεντρικό, δηλαδή οι προνομιακές συμπεριφορές είναι κατά βάση συμπεριφορές αντρών εστιασμένες σε αντρικές συμπεριφορές και στάσεις που χρησιμοποιούν την ανδρική αντωνυμία, όπως ο χλευασμός και οι σεξιστικές αναρτήσεις-απαντήσεις σε αναρτήσεις που προέρχονται από γυναίκες. Οι γυναίκες ανώνυμοι, γνωστοί επί τόπου

244. Το Battleloads είναι ένα βίντεο anime στις αρχές της δεκαετίας του 1990, που παρουσιάζει τις αποτυχίες των Rash, Zits και Pimple, καθώς προσπαθούν να μεταφέρουν μια πριγκίπισσα από τη μία πλευρά του γαλαξία σε έναν άλλο.

ως «femans», μεταξύ άλλων πιο μισογυνικών όρων, αναγκάζονται να «επαναλάβουν το καθεστώς των outsiders», όπως εξηγεί ο Milner (Milner, 2013: 62-90).

Η ανωνυμία στον χώρο του τρολάρισματος έχει επίσης βαθιές επιπτώσεις στη συμπεριφορά. Προφανώς, επειδή δεν υπάρχουν επιπτώσεις για την ανάρτηση ρατσιστικού, σεξιστικού, ομοφοβικού κειμένου ή/και εικόνων. Βέβαια, η επίσημη πολιτική του 4chan, όπως έχει ειπωθεί αρκετές φορές, είναι μηδενική ανοχή για την παιδική πορνογραφία και μάλιστα το 2008 η συγκεκριμένη πλατφόρμα απαγόρευσε πάνω από εβδομήντα χιλιάδες διευθύνσεις IP με πορνογραφικό περιεχόμενο (Jamin Brophay-Warren, 2008).

iv. Βιντεοπαιχνίδια

Στον κόσμο του διαδικτυακού παιχνιδιού, η ανεπιθύμητη συμπεριφορά είναι συνηθισμένη. Οι παίκτες θα «σκοτώσουν» τους συμπαίκτες τους, θα κακοποιήσουν λεκτικά τους συνομηλίκους τους και θα στραφούν σε νέα μέλη της κοινότητας, εξαπλώνοντας χάος και αταξία (Riot Games, 2015), άρα λειτουργούν ως τρολ.

Άλλες αρνητικές συμπεριφορές με αντιληπτή εχθρική πρόθεση στον χώρο των βιντεοπαιχνιδιών (και όχι μόνο) ταυτίζονται επίσης αρκετές φορές με το τρολάρισμα, ενώ άλλοι ερευνητές τις αντιμετωπίζουν ως ξεχωριστά φαινόμενα, όπως «griefing» και «flaming» (Coyne et al., 2009· O'Sullivan & Flanagin, 2003: 69-94· Thacker & Griffiths, 2012: 17-33). Υπό αυτές τις συνθήκες, είναι αρκετές φορές δύσκολο να προσδιοριστεί τί είναι τρολάρισμα κατά την εξέταση της διαδικτυακής συμπεριφοράς εντός ή εκτός των βιντεοπαιχνιδιών.

Παρ' όλα αυτά, το τρολάρισμα είναι ευρέως διαδεδομένο στα βιντεοπαιχνίδια, σύμφωνα και με τις μέχρι στιγμής έρευνες. Το τρολάρισμα στο βιντεοπαιχνίδι αποτελεί από μόνο του μια κατηγορία. Τα τρολ αναφέρθηκαν ως «τρομοκράτες» από τους Griffiths (2014: 85-87) και Adrian (2010: 640-648). Η μελέτη των Chesney, Coyne, Logan και Madden (2009: 525-548) διερεύνησε τη θλίψη σε ένα διαδικτυακό παιχνίδι που ονομάζεται Second Life και διαπίστωσε ότι ήταν πιο κοντά στον κυβερνο-εκφοβισμό (Cyber-bulling) από ό,τι στο τρολάρισμα, με αποτέλεσμα να μη γίνει καμία αναφορά σε αυτό. Το «griefing» φαίνεται να είναι μια ανεξάρτητη συμπεριφορά που διαφέρει από το τρολάρισμα, αλλά συχνά χρησιμοποιείται ως συνώνυμο του τρολάρισματος, επειδή αργότερα προσαρτήθηκε από ορισμένους ερευνητές στο τρολάρισμα (Jussinoja, 2018: 29).

Ο Webberley (2011: 1-17), αποκαλύπτοντας τα δεδομένα του σχετικά με το τρολάρισμα στο «World of Warcraft» με συνολικά 209 συμμετέχοντες, διαπίστωσε ότι η συντριπτική πλειονότητα των λόγων για τους οποίους οι άνθρωποι παίζουν είναι η γνωστή «ατάκα» των τρολ «Just for the lulz/fun», δηλαδή για λόγους χαιρεκακίας και διασκέδασης, ανακάλυψε επίσης ότι κάποιοι βρίσκουν την απόλαυση στον εκφοβισμό, για να κερδίσουν την προσοχή, για λόγους πλήξης και εξαιτίας της πίεσης

που δέχονται από ομότιμους χρήστες. Ο Miller (2012: 265-285) εξισώνει το τρολάρισμα με συμπεριφορές όπως το flaming και τον ηλεκτρονικό εκφοβισμό (Cyber-bulling).

Όσον αφορά τη συμπεριφορά τρολαρίσματος στα βινεοπαιχνίδια, τα παραδείγματα που δίνονται πιο συχνά στις μελέτες που ασχολούνται με αυτό το θέμα είναι η 'ομαδική δολοφονία' και ο αποκλεισμός ομάδων, στις οποίες το τρολ σκοτώνει είτε άλλα μέλη της ομάδας του στο παιχνίδι είτε εμποδίζει την πρόοδό τους στην ολοκλήρωση στόχων με κάποιον άλλο τρόπο. Υπάρχουν, ωστόσο, και άλλα είδη τρολαρίσματος, όπως το λεγόμενο «feeding»²⁴⁵, το «spamming»²⁴⁶ και το «AFK»²⁴⁷ (Riot Games, 2015). Καθεμία από αυτές τις συμπεριφορές συνίσταται στην κατάχρηση ενός μηχανικού παιχνιδιού που οδηγεί σε μειονέκτημα για τους αντιπάλους ή τους συμπαίκτες στο παιχνίδι (Cook, Conijn, Schaafsma & Antheunis, 2018: 3323–3340).

Ακόμη, από την έρευνα των Cook, Schaafsma και Antheunis (2018) διαπιστώνεται ότι οι βετεράνοι παίκτες υιοθετούν ένα αρχέτυπο τέχνασμα όταν τρολάρουν και τείνουν προς μία κακή κατεύθυνση και υποτροπή, ενώ οι καινούριοι και οι νεότεροι παίκτες ακολουθούν μια πιο ήπια προσέγγιση, συμμετέχοντας σε συμπεριφορές, όπως να μιλούν γλευστικά και να «δολοφονούν» συμπαίκτες. Αυτό έχει ωθήσει τους βετεράνους παίκτες να παραιτηθούν από τον όρο του τρολ, καθώς αντιλαμβάνονται ότι σήμερα έχει διαφορετικό νόημα. Αυτό συνέβη επειδή, ενώ ο όρος τρολ ήταν κάποτε σήμα τιμής που συμβόλιζε την κυριαρχία της διάνοιας και του παιχνιδιού τους, έχει μετατραπεί σε ένδειξη ντροπής με την οποία ταυτίζονται οι περισσότεροι παίκτες. Αυτό το εύρημα υποδηλώνει μια ιεραρχική πτυχή της κοινότητας διαδικτυακών παιχνιδιών και ιδίως για τα τρολ που ασχολήθηκαν μόνο στο παρελθόν (Thacker & Griffiths, 2012) και ποτέ δεν σχετίζεται με την εμπειρία και την ηλικία του τρολ (Cook, Conijn, Schaafsma & Antheunis, 2018: 3323–3340).

Τα κίνητρα τρολαρίσματος στα διαδικτυακά παιχνίδια κυμαίνονται από προσωπικά έως αντικοινωνικά και περιλαμβάνουν την προσωπική απόλαυση, εκδίκηση και την αναζήτηση συγκίνησης. Συγκεκριμένα, επιβεβαιώθηκε η σημασία της προσωπικής απόλαυσης και της πλήξης, όπως παρουσιάζεται από την υπάρχουσα βιβλιογραφία (Buckels et al., 2014: 97–102· Thacker & Griffiths, 2012: 17-33). Ωστόσο, αποκαλύφθηκαν και άγνωστα κίνητρα, όπως η αναζήτηση αλληλεπίδρασης και αναζήτηση φιλίας μέσω του τρολαρίσματος. Ένα άλλο φαινόμενο, που δεν είχε προηγουμένως τεκμηριωθεί επίσης και προέκυψε από συνεντεύξεις, είναι το λεγόμενο: «troll vigilante», δηλαδή τρολ που στοχεύουν άλλα τρολ, με στόχο να αλλάξουν τη συμπεριφορά τους ή να απαιτήσουν εκδίκηση.

245. Ο παίχτης επιτρέπει στον εικονικό εαυτό του να σκοτωθεί από την αντίπαλη ομάδα για να βλάψει τη δική του ομάδα και να ωφελήσει τους αντιπάλους. Βλ. ενδεικτικά: Cook, Conijn, Schaafsma, & Antheunis, 2018: 3323–3340.

246. Αποστολή ψευδών ή λανθασμένων πληροφοριών. Βλ. ενδεικτικά: Hardaker, 2010: 215-242.

247. Πρόκειται για τη συντομογραφία του Away From Keyboard ή στην Ελληνική γλώσσα μένω μακριά από το πληκτρολόγιο–δεν το χρησιμοποιώ. Βλ. ενδεικτικά: Cook, Conijn, Schaafsma, & Antheunis, 2018: 3323–3340.

Ένα σημαντικό φαινόμενο που πρέπει να σημειωθεί είναι ένα διαδικτυακό γεγονός στο παιχνίδι «Gamer Gate»²⁴⁸, στο οποίο οι παίκτες όλων των πλευρών ενώθηκαν ενάντια σε αυτό που θεωρούσαν ως επεμβατική φεμινιστική ρητορική (Chess & Shaw, 2015: 208-220· Massanari, 2015: 329-346· Mortensen, 2016· Vermeulen et al., 2016: 1-16). Μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας για το φεμινισμό (Chess & Shaw, 2015· Massanari, 2015: 329-346· Parkin, 2014· Todd, 2015: 64–67) υποστηρίζει ότι, παρά την αυξημένη παρουσία γυναικών στην κοινότητα παιχνιδιών και στη βιομηχανία παιχνιδιών, αυτό που οι Chess και Shaw (2015: 218) αποκαλούν ηγεμονική αρρενωπότητα «hegemonic masculinity» διαπερνά το διαδικτυακό παιχνίδι. Ωστόσο, μια άλλη γραμμή έρευνας εστιάζει στα συναισθήματα που εμπλέκονται στο «Gamer Gate», συγκεκριμένα μια αίσθηση θυματοποίησης και οργής εκ μέρους των παικτών (Mortensen, 2016). Αυτά τα συναισθήματα που ισχυρίζεται ο Mortensen (2016) οδήγησαν στο σκάνδαλο του «Gamer Gate», με τους παίκτες να οργανώνονται ως κοινότητα για να αντέξουν αυτό που είδαν ως διώκτες του. Αυτή η ιδέα της επαγρύπνησης της δικαιοσύνης είναι εξαιρετικά παρόμοια με τα κίνητρα των γυναικείων τρολ που εμφανίζονται, όταν τρολάρουν άλλα (στατιστικά αρσενικά) τρολ, αν και αυτό το κίνητρο δεν υποβιβάζεται αποκλειστικά στα γυναικεία τρολ.

Περνώντας σε ένα άλλο διαδικτυακό παιχνίδι, το «League of Legends», από την έρευνα των Cook, Conijn, Schaafsma και Antheunis (2019: 293–318), εξετάστηκαν 10.025 περιστατικά τρολαρίσματος που αναφέρονται στην κοινότητα του εξαιρετικά δημοφιλούς διαδικτυακού παιχνιδιού «League of Legends» (Riot Games, 2014). Τα συγκεκριμένα περιστατικά κυμαίνονται από την παροχή βοήθειας στην αντίπαλη ομάδα έως τη χρήση προσβλητικής γλώσσας, ώστε να προσδιοριστεί τι χαρακτηρίζει τα μηνύματα που αποστέλλονται από τρολ, τους συμπαίκτες τους και τους αντιπάλους τους. Ο ορισμός για το τρολάρισμα στη συγκεκριμένη έρευνα ήταν αρκετά ευρύς και περιελάμβανε τόσο λεκτικά όσο και συμπεριφορικά είδη τρολαρίσματος που ορίστηκαν από την Riot Games (2012), όπως αρνητική στάση, προσβλητική γλώσσα, λεκτική κακοποίηση και βοήθεια προς την αντίπαλη ομάδα. Για τους σκοπούς της παρούσας μελέτης, το τρολάρισμα ορίστηκε ως άμεση ή έμμεση λεκτική ή συμπεριφορική επίθεση που αναφέρθηκε από έναν παίκτη του «League of Legends» με την πρώτη ονοματολογία τρολαρίσματος της Riot Games (περίπου το 2012), υπό την προϋπόθεση ότι αυτός ο τύπος επιθετικότητας είχε επίσης προηγουμένως αναφερθεί ως «trolling in gaming» (Cook et al., 2018: 3323-3340· Thacker & Griffiths, 2012: 17-33). Στη συγκεκριμένη έρευνα διαπιστώθηκε μεταξύ άλλων ότι οι λειτουργίες που χρησιμοποιούνται συχνά για να διακρίνουν τα τρολ σχετίζονται με την

248. Η διαμάχη του Gamer gate αφορούσε μια διαδικτυακή εκστρατεία παρενόχλησης, η οποία διεξήχθη κυρίως μέσω της χρήσης του hashtag #Gamer Gate, που επικεντρώθηκε σε θέματα σεξισμού και αντι-προοδευτισμού στην κουλτούρα των βιντεοπαιχνιδιών. Το Gamer gate χρησιμοποιείται ως γενικός όρος για τη διαμάχη, καθώς και για την εκστρατεία παρενόχλησης και τις ενέργειες όσων συμμετέχουν σε αυτήν. Βλ. Ενδεικτικά: Cook, Conijn, Schaafsma & Antheunis, 2018: 3323–3340.

αλληλεπίδραση, την προσβλητική γλώσσα και την αρνητική διάθεση ή στάση που κρατούν οι συμπαίκτες, τα θύματα και οι παρευρισκόμενοι στο παιχνίδι. Οι πιο σημαντικές λειτουργίες μεταξύ των χαρακτηριστικών, ωστόσο, ήταν οι λειτουργίες ελέγχου χάρτη βάσει παιχνιδιών, που δείχνουν πόσο προσανατολισμένες στο παιχνίδι είναι οι συζητήσεις σε αυτό το στιλ παιχνιδιού MOBA²⁴⁹. Το γεγονός ότι ήταν κυρίως οι συμπαίκτες και οι αντίπαλοι των τρολ όταν χρησιμοποιούσαν αυτές τις δυνατότητες, υποδηλώνουν επίσης ότι αυτή μπορεί να είναι μια άλλη μορφή ανταπόκρισης στο τρολάρισμα, ένας τρόπος άσκησης ή ανάκτησης του ελέγχου της κατάστασης με επανεστίαση της προσοχής στο παιχνίδι. Τέλος, τα τρολ και οι συμπαίκτες του συγκεκριμένου παιχνιδιού παρουσίασαν υψηλά επίπεδα αρνητικότητας, οδηγώντας σε μια αρνητική ατμόσφαιρα της ομάδας. Συγκεκριμένα, τα τρολ δεν φαίνεται να χρησιμοποιούν περισσότερο βωμολοχίες ή προσβλητική γλώσσα από τους συμπαίκτες τους στη συνομιλία. Αυτό σημαίνει ότι οι συμπαίκτες φάνηκαν να είναι εξίσου επιθετικοί και εξοργισμένοι στις επιλογές επικοινωνίας τους με τα τρολ και ενισχύθηκε περαιτέρω από τη διαπίστωση ότι η πλειονότητα της επικοινωνίας σε αυτά τα περιστατικά τρολάρισματος πραγματοποιήθηκε στα ειδικά κανάλια συνομιλίας των ομάδων, πράγμα που σημαίνει ότι οι αντίπαλες ομάδες δεν είχαν καν αναγκαστικά εκτεθεί στο συμβάν του τρολάρισματος. Οι συμπαίκτες και οι αντίπαλοί τους, από την άλλη πλευρά, φάνηκαν να ασχολούνται κυρίως με το παιχνίδι μέσω συντονισμού στον χάρτη του παιχνιδιού, κάτι που θα μπορούσε να είναι ένα τέχνασμα, για να ανακτήσει τον έλεγχο της κατάστασης ή απλά ένας τρόπος εκ νέου εστίασης της προσοχής στο παιχνίδι και της αποφυγής του τρολάρισματος (Cook et al., 2019: 293-318).

Ο Ralph Rootdawn συγκαταλέγεται μεταξύ των σύγχρονων και διάσημων τρολ βιντεοπαιχνιδιών. Η δράση του απαντάται στον εικονικό κόσμο του «Second Life»²⁵⁰. Η εμφάνιση του χαρακτήρα που έχει στο παιχνίδι μοιάζει με εκείνη των τρολ της σκανδιναβικής μυθολογίας: είναι πράσινος, κρατά στο χέρι ένα κουτί μπίρα, έχει στο στόμα μία πίπα και διαρκώς «σπάει» τους άγραφους νόμους διάφορων φόρουμ. Η συνήθειά του να εισβάλλει στην ιδιωτική ζωή άλλων χαρακτήρων στον

249. Πρόκειται για τη συντομογραφία των λέξεων (Multiplayer Online Battle Arena Video Games), δηλαδή διαδικτυακά παιχνίδια πολλαπλών χρηστών. Οι δύο ομάδες των παικτών ανταγωνίζονται μεταξύ τους σε ένα προκαθορισμένο πεδίο της μάχης. Κάθε παίκτης ελέγχει έναν μόνο χαρακτήρα με ένα σύνολο μοναδικών ικανοτήτων που βελτιώνονται κατά τη διάρκεια ενός παιχνιδιού και που συμβάλλουν στη συνολική στρατηγική της ομάδας. Ο απώτερος στόχος είναι κάθε ομάδα να καταστρέψει την κύρια δομή των αντιπάλων της, που βρίσκεται στην απέναντι γωνία του πεδίου της μάχης. Βλ. Ενδεικτικά: Cook et al., 2019: 293-318.

250. Η πλατφόρμα Second Life, είναι ένας εικονικός κόσμος, δημιούργημα του Linden Lab, το οποίο λανσαρίστηκε τον Ιούνιο του 2003 και είναι προσβάσιμο στο διαδίκτυο. Ένα ελεύθερο λογισμικό που ονομάζεται Second Life Viewer επιτρέπει στους χρήστες του, που ονομάζονται «κάτοικοι», να συναναστρέφονται μεταξύ τους μέσω άβαταρ. Οι κάτοικοι μπορούν να εξερευνούν, να συναντούν άλλους κατοίκους, να κοινωνικοποιούνται, να συμμετέχουν σε ατομικές ή ομαδικές δραστηριότητες, να δημιουργούν και να διαχειρίζονται εικονικές περιουσίες και υπηρεσίες ή να ταξιδεύουν ανά τον κόσμο (μια δραστηριότητα που οι κάτοικοι ονομάζουν «το δίκτυο»). Το Second Life απευθύνεται σε άτομα και τρολ άνω των 18 ετών. Βλ. ενδεικτικά: Φουλίδη, 2015: 168-170.

εικονικό κόσμο και να μην αποχωρεί όταν του ζητηθεί, απαντώντας απλώς «όχι», έγινε το «σήμα κατατεθέν» του (Krapitz, 2012: 26-27).

Επιπλέον, οι Νέγροι Πατριώτες (Patriotic Nigra), αποτελούν μία ομάδα ενοχλητικών τρολ. Τα άβατάρ τους, είναι ψηλά, έχουν σκουρόχρωμο δέρμα, μαλλιά άφρο και φοράνε κοστούμι. Η δράση τους έχει να κάνει με την παραποίηση σεναρίων βιντεοπαιχνιδιών, την επιδρομή τους το 2007 στο διαδικτυακό παιχνίδι «Habbo Hotel» και την καταστροφή του αρχηγείου του πολιτικού John Edwards στον εικονικό κόσμο του «Second Life» (Krapitz, 2012: 27-28). Συνολικά, αυτά τα αποτελέσματα επισημαίνουν την επιρροή που ασκεί το τρολάρισμα στα μηνύματα που αποστέλλονται στη συνομιλία της ομάδας τους. Επίσης, αυτό όχι μόνο ενισχύει την ισχύ των τρολ κατά τη συνομιλία, αλλά δείχνει ακόμη ότι οι ερευνητές πρέπει να είναι προσεκτικοί όταν εκχωρούν την κατάσταση του τρολάρισματος σε ένα άτομο στο διαδίκτυο, καθώς τα μηνύματα συνομιλίας των θυμάτων και των παρευρισκομένων τους (συμπαιχτών) φαίνεται να μοιάζουν έντονα. Κατά συνέπεια, οι ερευνητές, βασίζονται συχνά σε κοινοτικές μαρτυρίες σχετικά με το τρολάρισμα, ιδιαίτερα δεδομένου ότι το τρολάρισμα διαφέρει ως προς το ακριβές περιεχόμενό του ανάλογα με το πού πραγματοποιείται και δεδομένης της δυσκολίας στη διάκριση των τρολ από τα θύματά τους (Sanfilippo, Yang & Fichman, 2017: 2313–2327).

v. YouTube

Σύμφωνα με μια έρευνα για το YouTube στις αρχές του 2019, περίπου τα τρία τέταρτα των ενηλίκων των ΗΠΑ (73%) δηλώνουν ότι χρησιμοποιούν την πλατφόρμα του YouTube. Ως επί το πλείστον, οι ηλικίες που το χρησιμοποιούν φθάνουν σε ποσοστά το 90% και ηλικιακά είναι μεταξύ 18 έως 24 ετών.²⁵¹ Οι περισσότεροι παρατηρητές και σχολιαστές σημειώνουν ότι το YouTube είναι μια εξαιρετικά ασταθής και δυναμική οντότητα που εξελίσσεται συνεχώς μέσω επαναλαμβανόμενων διεπαφών, δομών, κανόνων, νορμών και χρήσεων με βάση τον πολιτισμό κάθε χώρας. Πρόκειται για μία πλατφόρμα περιεχομένου που φιλοξενεί βίντεο εκατομμυρίων ωρών (McCosker, 2014: 203). Ως αποθετήριο των ψηφιακών βίντεο, το YouTube φιλοξενεί τόσο την κύρια εμπορική παραγωγή βίντεο, όσο και το βίντεο που δημιουργείται από τον χρήστη με δυνατότητα σχολιασμού και αλληλεπίδρασης από τους χρήστες. Η παγκόσμια προσβασιμότητα του ιστότοπου και η τεράστια προσωρινή μνήμη των βίντεο συνέβαλαν στην αύξηση της προβολής βίντεο στο διαδίκτυο (Patrick van Kessel, 2019).

Ο Henry Jenkins, μάλιστα, διερευνά την πολιτιστική κυριαρχία του YouTube, στην οποία υποστηρίζει ότι οι επιτυχημένες πλατφόρμες σπάνια δημιουργούν εντελώς νέες κατηγορίες

251. Η μοναδική άλλη πλατφόρμα κοινωνικών μέσων που προσεγγίζει το YouTube, όσον αφορά την προσέγγισή του μεταξύ των Αμερικανών, είναι το Facebook, το οποίο στις αρχές του 2019 χρησιμοποιήθηκε από το 69% των ενηλίκων πολιτών των ΗΠΑ (Patrick van Kessel, 2019).

συμπεριφοράς. Αντίθετα, αυτές οι πλατφόρμες παρέχουν στους χρήστες πιο αποτελεσματικούς τρόπους να κάνουν τα πράγματα που ήδη κάνουν. Η επιτυχία του YouTube, για παράδειγμα, δεν προήλθε από την ικανότητά του να προωθήσει πολιτισμούς κυριαρχίας/ανασύνθεσης, αλλά από την ικανότητά του να προσφέρει ένα φόρουμ για υπάρχουσες κοινότητες και πολιτισμούς, δηλαδή θα λέγαμε ότι πρόκειται για ένα συμμετοχικό ρεμίξ. Φυσικά, το YouTube δεν θα μπορούσε να αναπτυχθεί τόσο πολύ χωρίς την ενσωμάτωση περιεχομένου για το κοινό (Jenkins, 2008: 109–110).

Το YouTube και οι χώροι συνομιλίας του προτιμώνται αρκετά από τα τρoλ. Ειδικότερα, η σύγκρουση και οι επακόλουθοι ηθικοί πανικοί, που συχνά συνδέονται με τη χρήση του YouTube από νέους, συνδέονται συχνά και με τη σχετική έλλειψη περιορισμών στην ανάρτηση βίντεο ή σχολίων. Οι Burgess και Green αναφέρουν το έργο των Drotner (2008: 167–184) και Jenkins et al. (2006) για τον καθορισμό μορφών συμμετοχής στο YouTube, όσον αφορά τους νέους αλφαβητισμούς στα μέσα ενημέρωσης, όπου «η ενεργός και δημιουργική συμμετοχή θα μπορούσε επίσης να χρησιμοποιηθεί για να βοηθήσει τους νέους να μάθουν να είναι πιο κριτικοί στα μηνύματα των μέσων ενημέρωσης» (Burgess & Green, 2009: 71· McCosker, 2014: 201–217).

Ο σχολιασμός και η κοινή χρήση αποτελούν σημαντικά συστατικά με αυτήν την έννοια της ενεργού και δημιουργικής συμμετοχής. Σε μια μεγάλης κλίμακας μελέτη των σχολίων του YouTube, οι Thelwall και Pardeep (2011) εξέτασαν τα χαρακτηριστικά των σχολίων των συγγραφέων, τα ίδια τα σχόλια, καθώς και τα θέματα και τους παράγοντες που ενεργοποιούν και υποστηρίζουν τα σχόλια αυτά. Υποστηρίζουν λοιπόν ότι οι σχολιαστές τοποθετούνται κατά μέσο όρο στα τέλη της δεκαετίας του '20 και προέρχονται από μια σειρά διαφόρων χωρών και περίπου το ένα τρίτο ταυτίζονται με τις Ηνωμένες Πολιτείες (Thelwall & Pardeep, 2011: 7, 9). Μεταξύ άλλων αποτελεσμάτων, διαπίστωσαν την υψηλή επικράτηση αρνητικών σχολίων σε βίντεο με μεγάλο συνολικό αριθμό σχολίων και ότι αμφιλεγόμενα ή ίσως «προκλητικά» θέματα, όπως η πολιτική και η θρησκεία, πιθανότατα να προκαλέσουν αλλά και να διατηρήσουν σχόλια και συζητήσεις στο YouTube (Thelwall & Pardeep, 2011: 14). Στο πεδίο των σχολίων που ενεργοποιούνται από το YouTube, υπάρχει εκτεταμένο περιθώριο για αντιδραστική, «αποκλίνουσα» ή «παρεκκλίνουσα» συμμετοχή, μεταξύ άλλων, όπως το τρoλάρισμα.

Σύμφωνα με την έρευνα του McCosker (2014), εξετάζεται η εμφάνιση του τί μπορεί να θεωρηθεί από ορισμένους ως προβληματικά δίκτυα δημοσίευσης (δηλαδή τρoλάρισμα) στο πλαίσιο των βίντεο του YouTube από δημόσιες εκδηλώσεις και μορφές αφοσίωσης που μπορεί συνήθως να περιγράφονται ως παρεκκλίνουσες, εμφανίζοντας ιδιότητες «τρoλάρισματος» ή «μίσους». Η ανάλυση καταδεικνύει, ωστόσο, ότι ως πράξεις, κουλτούρες πρακτικής και ως τρόποι χρήσης και συμμετοχής στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αυτό που αποκαλείται τρoλάρισμα θα πρέπει να ληφθεί ως αφετηρία παρά ως ένα ασαφές τελικό σημείο.

Καθώς, εξάλλου, εξισορροπούνται στις διάφορες παρεκκλίνουσες χρήσεις διαδοχικών δικτυακών και συμμετοχικών ιστότοπων, ο όρος τρολάρισμα γίνεται όλο και πιο αναποτελεσματικός. Στόχος της έρευνας του MsCoscer (2014) είναι η εστίαση στις πολυάριθμες και μερικές φορές αρκετά ανόητες πράξεις πρόκλησης που χαρακτηρίζουν τους χώρους βίντεο και σχολίων του YouTube. Ο κύριος ισχυρισμός είναι ότι η πρόκληση πρέπει να γίνει κατανοητή σε ένα πλαίσιο και να εξεταστεί με βάση τον τρόπο που, όχι μόνο μπορεί να προβληματίσει, αλλά επίσης να εντείνει παραγωγικά, να ενεργοποιήσει και να διατηρήσει τις δημοσιεύσεις εντός των ιστότοπων κοινωνικών μέσων. Η ανάλυση πλαισιώνεται από τους Isin και Nielsen (2008: 15-40) ως τρόπος επανεξέτασης της κοινής λογικής του όρου ψηφιακή ιθαγένεια²⁵², η οποία θέτει την πρόκληση, την καυστική γλώσσα και τη σύγκρουση ως «παρεκκλίνουσες» μορφές διαδικτυακής συμμετοχής (MsCoscer, 2014: 201-217).

Στο πλαίσιο αυτής της έρευνας είναι δύο γεγονότα που συνέβησαν στη Νέα Ζηλανδία το 2011, ένας μεγάλος σεισμός στην εκκλησία του Χριστού στις 22 Φεβρουαρίου και μια παράσταση «flash mob» ενός haka (παραδοσιακή κραυγή ή πρόκληση πολέμου των Μαορί), σε ένα εμπορικό κέντρο του Auckland στις 4 Σεπτεμβρίου. Μετά από και τα δύο αυτά γεγονότα, ανέβηκαν βίντεο στο YouTube και τους επόμενους μήνες προσέλκυσαν έναν σημαντικό αριθμό προβολών και παγκόσμιας προσοχής. Τα δύο βίντεο προσέλκυσαν εκτεταμένα και κατά καιρούς έντονα καυστικά σχόλια (υπήρχαν περισσότερα από 18.000 σχόλια για το βίντεο με το σεισμό και πάνω από 2500 για το flash haka). Τα σχόλια ήταν κυρίως προκλητικά και σαρκαστικά προσελκύοντας πολλές απαντήσεις σε σχέση με τη σοβαρότητα του περιστατικού του σεισμού. Το συγκεκριμένο συμβάν μπορεί να γίνει κατανοητό από την άποψη των πρακτικών του τρολάρισματος καθώς, τόσο η καυστική έκφραση, όσο και οι εξίσου σαρκαστικές αποκρίσεις, μπορούν να γίνουν κατανοητές ως ποικίλες μορφές πρόκλησης, που υποκινούν και βοηθούν στη διατήρηση της αλληλεπίδρασης και της προσοχής στον εκάστοτε τόπο, την προσωπική εμπειρία και την τραγωδία των γεγονότων (Mccosker, 2014: 201-217).

Επιπλέον, σε μία μελέτη του Fichman (2020: 1-16) εξετάστηκε η διαδικτυακή συλλογική διαδικασία του παγκόσμιου τρολάρισματος μέσω της αναρτημένης στο YouTube ομιλίας εγκαινίων του Donald Trump. Ο στόχος ήταν να προσδιοριστούν οι παγκόσμιες συμπεριφορές των τρολ, τα πρότυπα της παγκόσμιας συλλογικής νοημοσύνης και ο ρόλος που παίζει η εθνική κουλτούρα σε αυτό το πλαίσιο. Πραγματοποιήθηκε θεματική ανάλυση περιεχομένου 60 σατυρικών βίντεο τρολάρισματος, όπου το καθένα αντιπροσώπευε μια χώρα για μια περίοδο τριών εβδομάδων το 2017, μετά την ομιλία

252. Οι γεννημένοι από το 1995 και μετά, η γενιά Z «netizens» είναι η γενιά μιας ηλεκτρονικής δημοκρατίας που αλλάζει τις έννοιες για την εθνικότητα και την εθνική ταυτότητα (Hauben & Hauben, 1997). Αναγνωρισμένοι ως «self-actualising» πολίτες, διαφέρουν από τους πολίτες των προηγούμενων γενιών. Τα κοινωνικά δίκτυα είναι το επίκεντρο τους, έχουν υψηλή αίσθηση ατομικού σκοπού, λιγότερο αίσθηση πολιτικής υποχρέωσης και προσανατολίζονται στην αγορά και δυσπιστούν για τα μέσα ενημέρωσης (Heppell, 2001). Οι νέοι netizens μπορούν να παρακάμψουν την κοινή γνώμη, να δημιουργήσουν την κοινή γνώμη και να συμβάλουν στη δημόσια συζήτηση. Βλ. Ενδεικτικά: Robertson, 2009: 287-293.

του Trump. Διαπιστώθηκε λοιπόν ότι, ανεξάρτητα από τη χώρα, όλα τα βίντεο παρουσίαζαν επαναλαμβανόμενες, προκλητικές, ψευδο-ειλικρινείς και σατιρικές συμπεριφορές τρολαρίσματος, υπερβαίνοντας μάλιστα τα εθνικά σύνορα των ΗΠΑ, συσχετίστηκαν με τις διαστάσεις των πολιτιστικών διαφορών του Hofstede (Hofstede et al., 2010). Για παράδειγμα, τα βίντεο από χώρες με αυταρχικά καθεστώτα περιελάμβαναν σημαντικά περισσότερες περιπτώσεις συμπεριφοράς τρολαρίσματος από αυτές που προέρχονταν από κυρίως ευρωπαϊκές χώρες με δημοκρατικά πολιτεύματα. Επίσης, διαπιστώθηκε ότι το τρολάρισμα σε παγκόσμιο επίπεδο παρουσιάζει φαινόμενα αναπαραγωγής προτύπων και καινοτομίας (Fichman, 2020: 16).

vi. Twitter

Οι ψηφιακές τεχνολογίες, συμπεριλαμβανομένων των ιστότοπων κοινωνικής δικτύωσης (Social Network Sites, SNS), όπως το Twitter, αλλάζουν τον τρόπο με τον οποίο ασχολούμαστε με πρακτικές αναψυχής και βιώνουμε τους χώρους διασκέδασης. Το Twitter, το οποίο δημιουργήθηκε το 2006, έχει αποστολή «να δώσει σε όλους τη δύναμη να δημιουργούν και να μοιράζονται ιδέες και πληροφορίες άμεσα χωρίς εμπόδια» (Twitter, 2016). Ο συγκεκριμένος ιστότοπος έχει περισσότερους από 330 εκατομμύρια μηνιαίους ενεργούς χρήστες (Twitter, 2019), που δημιουργούν περίπου 500 εκατομμύρια tweets (microblogs) κάθε μέρα (περίπου 6.000 tweets ανά δευτερόλεπτο) (Twitter, 2016). Οι χρήστες μπορούν να στέλνουν και να λαμβάνουν tweets σε πραγματικό χρόνο και να προσεγγίζουν αμέτρητους αριθμούς ατόμων, σχεδόν στιγμιαία, μέσω των μηνυμάτων και των απαντήσεων τους (Finfgeld-Connett, 2015: 1269–1283). Το αποτέλεσμα είναι το Twitter να αυξάνει τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αποκτούν πρόσβαση στις πληροφορίες και επικοινωνούν μεταξύ τους (Lopez, Muldoon & McKeown, 2019: 203-220). Πρόκειται για έναν Αμερικανικό ιστότοπο μικρο-blogging που επιτρέπει στους χρήστες να στέλνουν μηνύματα 140 χαρακτήρων ή λιγότερων (tweets) σε άτομα που έχουν επιλέξει να τα «ακολουθούν» διαδικτυακά, τα οποία ορισμένοι χρήστες τα αποκαλούν ως «tweeps» τους. Οι χρήστες μπορούν να αλληλεπιδράσουν δημόσια με άλλους χρήστες μέσω του «retweeting», όπως υποδεικνύεται με τη συντομογραφία «RT» ή μιλώντας κατευθείαν σε άλλον χρήστη, χρησιμοποιώντας τη λειτουργία «@reply», η οποία γίνεται συμπεριλαμβάνοντας το όνομα χρήστη αυτού του χρήστη σε ένα tweet (Honeycutt & Herring, 2009: 1-10· Zappavigna, 2017: 201–224, 2018).

Παραδοσιακά, οι πλατφόρμες μικρο-blogging, όπως το Twitter, σχεδιάστηκαν για αυτο-αναφορά (Lee, 2011: 110-130). Το Twitter, όπως και τα άλλα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, έχει αναπτύξει τη δική του ξεχωριστή ορολογία και πρακτικές. Κύρια από αυτές τις χρήσεις είναι το hashtag, το οποίο δημιουργείται χρησιμοποιώντας το σύμβολο «#» ακολουθούμενο από μια φράση, για να δείξει

το θέμα του tweet (#hashtag). Μερικά άτομα αναζητούν και ακολουθούν μια ακολουθία συγκεκριμένων hashtag ή θεμάτων, που αναφέρονται ως χρονοδιάγραμμα (Florini, 2014: 225).

Ο Ott (2017: 59-68), σχετικά με το Twitter, αναφέρει ότι τα μηνύματα (tweets) είναι γλωσσικά και επιχειρηματολογικά παραδείγματα, απλά λόγω των περιορισμών των χαρακτήρων που μπορούν να σταλούν, παρορμητικά λόγω της δυνατότητας δημοσίευσης εν κινήσει μέσω κινητών συσκευών και ασυνήθιστα λόγω των ανεπίσημων και αποπροσωποποιημένων αλληλεπιδράσεων. Η Nicotra (2016) αναφέρει επίσης ότι το Twitter διευκολύνει τη διάδοση περιστατικών δημόσιας ντροπής και ο Dumenco (2011) δείχνει ότι το Twitter ενθαρρύνει τη διάδοση μισής αλήθειας, παραπληροφόρησης και ψεμάτων (Clarke, 2019: 1-29).

Σύμφωνα με τους Jansen, Zhang, Sobel και Chowdury (2009: 3.861), οι ιστότοποι micro-blogging «μοιράζονται ένα σύνολο παρόμοιων χαρακτηριστικών: α) σύντομα μηνύματα κειμένου, β) στιγμιαία παράδοση μηνυμάτων και γ) συνδρομές για λήψη ενημερώσεων». Μεμονωμένοι χρήστες, συμπεριλαμβανομένων προσωπικών λογαριασμών ή συνδρομητών οργανισμού, δημιουργούν ιστολόγια ή μηνύματα (tweets) και μπορούν να συνδέονται με άλλες μορφές μέσων (π.χ. εικόνες, άρθρα, βίντεο). Έχει αναφερθεί ότι η γλώσσα και η συμπεριφορά στο Twitter ομαλοποιείται σε διαφορετικές πλατφόρμες των ψηφιακών μέσων (Lasorsa, Lewis & Holton, 2012: 19-36), όπως το Facebook, το Instagram και το Snapchat.

Το τρολάρισμα στο Twitter ορίζεται ως «ένας συγκεκριμένος τύπος κακόβουλης διαδικτυακής συμπεριφοράς, που προορίζεται να διαταράξει τις αλληλεπιδράσεις και να δελεάσει τους χρήστες του σε άκαρπες συζητήσεις» (Coles & West, 2016: 233). Τα μηνύματα (tweets) που χαρακτηρίζονται ως τρολάρισμα συχνά είναι κοροϊδευτικά, εχθρικά, ενοχλητικά ή βίαια και επιθετικά στο περιεχόμενό τους. Τα τρολ του Twitter μπορούν να επιλέξουν να παραμείνουν ανώνυμοι, εάν ο λογαριασμός τους κλειδωθεί από τους διαχειριστές συστημάτων (sysops) ή έχει οριστικά ανασταλεί και είναι πιθανό να επιστρέψουν με διαφορετικό ψευδώνυμο. Με αυτόν τον τρόπο, μεμονωμένα τρολ μπορούν να παραμείνουν σε ιστότοπους κοινωνικής δικτύωσης (Social Network Sites, SNS), όπως το Twitter, επ' αόριστον, παρά τις αυξημένες προσπάθειες του Twitter να αφαιρέσει τους καταχρηστικούς χρήστες (Jane, 2014: 558–570).

Η προβολή των κατηγοριών των τρολ από τις διάφορες πλατφόρμες έδειξε ότι το Twitter και το Facebook «φιλοξενούν» πιο επιβλαβή τρολ από άλλες πλατφόρμες. Αποτελέσματα ερευνών υποδηλώνουν ότι το Twitter και το Facebook από άποψη σχεδιασμού επιτρέπουν το καταστροφικό τρολάρισμα με τη λιγότερη προσπάθεια συγκριτικά με άλλες πλατφόρμες. Η δυνατότητα προβολής του τι συμβαίνει με το Twitter έδωσε τη δυνατότητα στα τρολ να εισέλθουν και να ξεκινήσουν να εκφράζονται με μισητά σχόλια, ακόμη και σε περιπτώσεις όπου πριν δεν γινόταν. Το κοινό χαρακτηριστικό των τρολ του Twitter είναι ότι εμφανίζονται μετά τα retweets στους οπαδούς τους,

καθιστώντας απαραίτητο να προχωρήσουν περισσότερο με τα tweets τους όταν στοχεύουν κάποιον ή κάποιο τραγικό γεγονός (Clarke, 2019: 1-29).

Παρ' όλο που τέτοιες αντικοινωνικές συμπεριφορές ενεργοποιούνται εν μέρει από την αρχιτεκτονική της πλατφόρμας, το Twitter (2018) απαγορεύει, μεταξύ άλλων συμπεριφορών, την παρενόχληση, τη μισητή συμπεριφορά και τις απειλές. Οι διαχειριστές ενδέχεται να καταργήσουν τις αναρτήσεις τους, να αναστείλουν τον λογαριασμό τους ή/και να μεταβιβάσουν τις πληροφορίες τους στην επιβολή του νόμου. Εκτός από αυτούς τους κανόνες, το Twitter διαθέτει εργαλεία για την παρακολούθηση περιεχομένου, καθώς και εργαλεία για τους χρήστες για την αναφορά και τον αποκλεισμό άλλων χρηστών.

Πέρα από αυτούς τους κανόνες και τα εργαλεία ωστόσο, το Twitter δέχτηκε σημαντική κριτική για τον τρόπο με τον οποίο ασχολείται με το τρολάρισμα (Asenas & Hubble, 2018: 36-53), καθώς πολλά από αυτά που αναφέρονται δεν παραβιάζουν τους κανόνες και μερικές φορές τα εργαλεία δεν εντοπίζουν δημοσιεύσεις ή/αναγνωρίζουν ψευδώς κάτι ως παραβίαση των κανόνων. Με το τρολάρισμα να χρησιμοποιείται για την επισήμανση ενός ευρέος φάσματος συμπεριφορών και στιλ, συμπεριλαμβανομένων διωκόμενων συμπεριφορών, αυτή η έρευνα της Clarke (2019) επιδίωξε να εξετάσει πώς η δομή της γλώσσας ποικίλλει στο τρολάρισμα που διεξάγεται στο Twitter. Αποκαλύφθηκαν δύο μεγάλες διαστάσεις λειτουργικής γλωσσικής παραλλαγής: η διαδραστική έναντι της μη διαδραστικής και η προκλητική έναντι της μη προκλητικής (Clarke, 2019: 1-29). Συγκεκριμένα, τα τρολ στο Twitter μπορεί να είναι αντίθετα και εμφανώς ανταγωνιστικά και μπορούν να χρησιμοποιούν περισσότερες μυστικές στρατηγικές δημοσιεύοντας προκλητικό περιεχόμενο (Hardaker, 2013: 58-86). Η προκλητική λειτουργία των «trolling tweets» που βρίσκονται στη θετική διάσταση ευθυγραμμίζεται με την εχθρική φύση του τρολάρισματος, ενώ τα αρνητικά tweets που εκφράζουν προσωπική στάση μπορεί να θεωρηθούν προκλητικά. Ένας συνδυασμός και των δύο επικοινωνιακών συναρτήσεων μπορεί να είναι εγκληματικά σημαντικός. Η ρητορική μίσους, όπως τα ρατσιστικά σχόλια, είναι στάση και αυτό σε συνδυασμό με ένα στοχευμένο και προκλητικό στιλ μπορεί να θεωρηθεί ως «εξαιρετικά προσβλητικό». Ωστόσο, αυτό είναι μόνο κερδοσκοπικό και θα απαιτούσε ένα σύνολο από tweets που θεωρούνται «εξαιρετικά προσβλητικά», για να συγκρίνουν τη γλωσσική δομή (Clarke, 2019: 1-29). Σύμφωνα, μάλιστα, με τον Puig Abril (2017), τα τρολ στο Twitter μπορεί να είναι μέχρι και επίσημα για συζητήσεις σχετικά με αμφιλεγόμενα θέματα, επειδή είναι σε θέση να σταματήσουν και να αποτρέψουν μελλοντικές συζητήσεις (Puig Abril, 2017: 53-69).

Στα διάφορα περιστατικά τρολάρισματος στο Twitter συγκαταλέγονται εκείνα που χρησιμοποιούν το hastag (#) «feminism», σε μια προσπάθεια να προσελκύσουν χρήστες, οι οποίοι είχαν προηγουμένως κάνει tweet υπέρ των φεμινιστικών σχολίων. Αρκετά μάλιστα περιστατικά τρολάρισματος συνοδεύονται συνήθως από πολλαπλά hashtags, (Lopez, Muldoon & McKeown, 2019:

203-220). Επ' αυτού, η δικτυογραφική και βιβλιογραφική έρευνα έχει δείξει ότι η επιπολαιότητα των τρολ σε ιστότοπους κοινωνικής δικτύωσης (Social Network Sites, SNS), όπως το Twitter, μπορεί να «δημιουργήσει έναν εχθρικό διαδικτυακό χώρο, ο οποίος δεν θα δέχεται νέες αναρτήσεις, θα εμποδίζει την ανάπτυξη νέων κοινοτήτων» (Coles & West, 2016: 233), όπως οι κοινότητες που ταυτίζονται με τον φεμινισμό (#feminism) (Lopez, Muldoon & McKeown, 2019: 203-220).

Ειδικότερα, το τρολάρισμα στο hastag #feminism ενεργοποιείται από διάφορους παράγοντες που είναι κεντρικοί στη φύση των ψηφιακών χώρων αναψυχής: ως επί το πλείστον δημόσιοι, ανώνυμοι και προσβάσιμοι με τον τρόπο που κάποιος μπορεί να έχει πρόσβαση στις αναρτήσεις και τις πληροφορίες ενός άλλου χρήστη. Τα βήματα που ακολουθούνται για το τρολάρισμα του #feminism μπορεί να είναι ενοχλητικά για τον φεμινισμό, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις οι υποστηρικτές του φεμινισμού μπορούν επίσης να τρολάρουν με τη σειρά τους ανταποκρινόμενοι σε διάφορα μηνύματα. Η τόλμη των χρηστών πιθανότατα οφείλεται στην προστασία της ανωνυμίας (Barker & Jane, 2016· Hardake & McGlashan, 2015: 80-93).

Ένα κρίσιμο περιστατικό στο Twitter προέρχεται από μια εκτεταμένη ανταλλαγή σχολίων μεταξύ του κινηματογραφικού ηθοποιού James Woods και ενός ανώνυμου χρήστη του Twitter με το ψευδώνυμο «Abe List». Ο ηθοποιός του κινηματογράφου James Woods ήταν συχνός χρήστης του Twitter που χρησιμοποίησε την πλατφόρμα για να κάνει tweet με προκλητικά και καυστικά σχόλια που απευθύνονται σε άλλους, συμπεριφορά που συνάδει με το τρολάρισμα (Merriam Webster, 2017· Magaldi & Davis, 2018: 1). Χρησιμοποιώντας το Twitter, ο James Woods επιτέθηκε και παρακολούθησε σχολιαστές που εξέφρασαν φιλελεύθερες και προοδευτικές απόψεις. Την ίδια στιγμή χρησιμοποιώντας το δικό του Twitter troll με το ψευδώνυμο «Abe List» έγραψε στο Twitter παρόμοια ανυπόφορα σχόλια που απευθύνονταν στον James Woods, όσον αφορά τις συντηρητικές του απόψεις και την τακτική του. Η συμπεριφορά αυτών των δύο τρολ δεν ήταν εκτός του χαρακτήρα του διαδικτύου γενικά ή ειδικότερα του Twitter, έως ότου ο James Woods πίστευε ότι ένα από τα tweet του Abe List ήταν αρκετά προσβλητικό και τον μήνυσε για δυσφήμιση. Συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια της διαμάχης τους στο Twitter, ο Abe List έγραψε στο Twitter: «Ο εθισμένος στην κοκαΐνη James Woods εξακολουθεί να ρουθουνίζει και να μιλά με στόμφο». Το σχόλιο έκανε χρήση του δημοφιλούς διαδικτυακού μιμιδίου, για να ρωτήσει αν κάποιος είναι «high» ή «smoking crack», για να αμφισβητήσει τη θέση αυτού του ατόμου ως τρελό ή εξωφρενικό. Στη συγκεκριμένη περίπτωση και οι δύο χρήστες φάνηκαν να απολαμβάνουν το ακατάστατο, επιπόλαιο και συχνά ανυπόμονο περιβάλλον του Twitter (Magaldi & Davis, 2018: 1).

Στην περίπτωση του ανώνυμου τρολαρίσματος στο Twitter συγκαταλέγεται και η περίπτωση Paul Chambers ο οποίος δημοσίευσε ένα μήνυμα στο Twitter αστεϊευόμενος με το ότι, εάν ένα αεροδρόμιο δεν λειτουργεί, θα πρέπει να ανατινάσσεται. Άλλοι τύποι ομάδων τρολαρίσματος στο

Twitter έχουν αναγνωριστεί από την εθνογραφική μελέτη των Synnott, Coulias και Ioannou (2017) και είναι τα anti McCann trolls, τα οποία συνέχισαν το τρολάρισμα στους γονείς της τρίχρονης αγνοούμενης Madeleine McCann το 2007, από το κρεβάτι της, κατά τη διάρκεια διακοπών της οικογένειας στην Πορτογαλία. Οι Synnott, Coulias και Ioannou (2017: 70-78) διαπίστωσαν ότι συγκεκριμένα τρολ χρησιμοποίησαν πολυάριθμες στρατηγικές κατά τη διενέργεια τρολαρίσματος στην οικογένεια της μικρής αγνοούμενης, από την αποστολή καυστικών σχολίων και επιθετικών μιμιδίων, μέχρι την ανάρτηση ανούσιων δηλώσεων.

Εν κατακλείδι, στον Αμερικανικό ιστότοπο Twitter καθημερινά δημοσιεύονται αναρίθμητα σχόλια τρολαρίσματος σε παγκόσμιο επίπεδο και με ποικίλους στόχους: άλλες φορές απευθύνονται σε πολιτικά πρόσωπα, άλλες σε περιστατικά της καθημερινότητας με πιο πρόσφατο τον ιό covid-19 κ.ά. Σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, το Twitter, άλλαξε τον τρόπο με τον οποίο ασχολούμαστε με πρακτικές αναψυχής και βιώνουμε τους χώρους διασκέδασης, εφόσον οι χρήστες μπορούν να στέλνουν και να λαμβάνουν μηνύματα (tweets) σε πραγματικό χρόνο και να προσεγγίζουν αμέτρητους αριθμούς χρηστών, σχεδόν στιγμιαία, μέσω των μηνυμάτων και των απαντήσεων τους. Επιπλέον, τα μηνύματα (tweets) που χαρακτηρίζονται ως «trolling» συχνά είναι κοροϊδευτικά, εχθρικά, προσβλητικά, ρατσιστικά, ενοχλητικά, βίαια και επιθετικά στο περιεχόμενό τους. Τα τρολ του Twitter και του Facebook, στις πλατφόρμες των οποίων δραστηριοποιούνται τα πιο επιβλαβή τρολ, μπορούν να επιλέξουν να παραμείνουν ανώνυμοι, ή εάν έχει οριστικά ανασταλεί από τους διαχειριστές συστημάτων (sysops) είναι πιθανό να επιστρέψουν με διαφορετικό προφίλ.

vii. Facebook

Στην τρέχουσα ψηφιακή εποχή, το Facebook θεωρείται ένας από τους δημοφιλέστερους ιστότοπους. Οι χρήστες του Facebook ποικίλουν, καθώς με το πέρασμα των χρόνων το μέσο κοινωνικής δικτύωσης προσφέρει ολοένα και περισσότερες παροχές καλύπτοντας διαφορετικές ανάγκες πολλών χρηστών. Έτσι, το Facebook αποτελεί πρόσφορο πεδίο έρευνας για τους ερευνητές που ενδιαφέρονται για τις προσφερόμενες υπηρεσίες σε κοινωνικά δίκτυα.

Το Facebook δημιουργήθηκε το 2004 και ο αρχικός σκοπός του ήταν να επιτρέψει γενικά στους φοιτητές να δημιουργήσουν και να διατηρήσουν κοινωνικούς δεσμούς που σχετίζονται με την πανεπιστημιακή κοινότητα (Ellison et al., 2007: 1143-1168). Η πλειονότητα αυτών των φίλων του Facebook ήταν άτομα γνωστά στον πραγματικό κόσμο, δηλαδή εκτός διαδικτύου. Αξιοποιώντας την επιτυχία του μεταξύ των φοιτητών, το Facebook ξεκίνησε μια έκδοση στις αρχές Σεπτεμβρίου του 2005. Το 2006 η εταιρεία δημιούργησε κοινότητες εμπορικών οργανισμών και από τον Νοέμβριο του 2006, σχεδόν 22.000 οργανισμοί είχαν καταλόγους στο Facebook (Smith, 2006). Το 2006 το Facebook χρησιμοποιήθηκε σε περισσότερα από 2.000 κολέγια των Ηνωμένων Πολιτειών και ήταν η έβδομη πιο

δημοφιλής περιοχή στο World Wide Web σε σχέση με τις συνολικές απόψεις των χρηστών για τους διάφορους ιστότοπους (Cassidy, 2006: 50–59). Με άλλα λόγια, αρχικά το Facebook δεν χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο για να συναντήσει κάποιος νέους ανθρώπους στο διαδίκτυο (Buffardi & Campbell, 2008: 1303–1314).

Βέβαια, μέχρι το 2007 αναφέρεται ότι υπάρχουν περισσότερα από 21 εκατομμύρια εγγεγραμμένα μέλη στο Facebook, τα οποία με τη σειρά τους δημιουργούν 1,6 δισεκατομμύρια σελίδες κάθε μέρα (Needham & Company όπως αναφέρεται στο Spitzberg, 2006: 629–666). Στις καθημερινές πρακτικές των χρηστών του κυρίαρχος είναι ο ρόλος του ως μέσου ενημέρωσης. Συγκεκριμένα, ο τυπικός χρήστης ξοδεύει περίπου 20 λεπτά την ημέρα στον ιστότοπο και τα 2/3 των χρηστών συνδέονται τουλάχιστον μία φορά την ημέρα (Cassidy, 2006: 50–59· Needham & Company, 2007) όπως αναφέρουν οι Ellison et al. (2007: 1143-1168). Το Facebook συνεχίζει και στις μέρες μας να διατηρεί τον τίτλο της πιο δημοφιλούς πλατφόρμας κοινωνικών μέσων (Davis, 2008). Κάθε μέρα περίπου 1,62 δισεκατομμύρια άνθρωποι χρησιμοποιούν το Facebook, ενώ οι καθημερινοί χρήστες μαζί με τις συγγενικές πλατφόρμες που ανήκουν στο Facebook (Messenger, Intagram, Whats App) έχουν φτάσει τα 2,2 δισεκατομμύρια. Οι μηνιαίοι χρήστες, και συγκεκριμένα όσοι χρησιμοποιούν τουλάχιστον μια φορά το μήνα κάποιο από τα τέσσερα δίκτυα της «οικογένειας» του Facebook, έχουν φθάσει τα 2,8 δισεκατομμύρια, αρκετά πάνω από τον μισό παγκόσμιο πληθυσμό ηλικίας 15 έως 65 ετών (δηλαδή περίπου πέντε δισεκατομμύρια) (Ahlgren, 2020· <https://economytoday.sigmalive.com/>).

Οι λειτουργίες του Facebook επιτρέπουν στους χρήστες του να εμφανίζονται με ένα online προφίλ, να διοχετεύουν πληροφορίες στο προφίλ τους, πρακτική που ενθαρρύνει παλαιότερους φίλους και γνωστούς να τους αναζητήσουν, να βλέπουν τα προφίλ άλλων χρηστών και να συγκεντρώνουν νέους «φίλους», οι οποίοι έχουν τη δυνατότητα να δημοσιεύουν σχόλια στις σελίδες τους. Τα μέλη του Facebook μπορούν επίσης να συμμετέχουν σε εικονικές ομάδες βασισμένες σε κοινά ενδιαφέροντα, κοινές δραστηριότητες, χόμπι, ενδιαφέροντα, μουσικά γούστα ή και με σκοπό να καλλιεργήσουν μια ρομαντική-ερωτική σχέση μεταξύ τους.

Επιπλέον, το Facebook αποτελεί πρόσφορο πεδίο έρευνας για τους ερευνητές που ενδιαφέρονται για τις προσφερόμενες υπηρεσίες στα κοινωνικά δίκτυα, λόγω του μεγάλου αριθμού χρηστών που «φιλοξενεί», καθώς και των τεχνολογικών του δυνατοτήτων (Ellison et al., 2007: 1143-1168). Μεγάλο μέρος της υπάρχουσας ακαδημαϊκής έρευνας για το Facebook επικεντρώθηκε στο ζήτημα της ταυτότητας που υιοθετείται από τους χρήστες και στις ανησυχίες περί ιδιωτικότητας (Gross & Acquisti, 2005: 1-10· Stutzman, 2006: 1-7). Εξετάζοντας την ποσότητα των πληροφοριών που παρέχουν τα μέλη του Facebook για τον εαυτό τους, τη σχετικά ανοιχτή σε πρόσβαση φύση των πληροφοριών και την έλλειψη ελέγχων απορρήτου που να εφαρμόζεται από αυτούς, οι Gross και

Acquisti (2005: 1-10) υποστηρίζουν ότι οι χρήστες ενδέχεται να βρεθούν σε κίνδυνο, δηλαδή τόσο σε εκτός διαδικτύου (offline) παρακολούθηση, όσο και σε διαδικτυακή (online) κλοπή.

Άλλες πρόσφατες έρευνες στο Facebook εξετάζουν τις αντιλήψεις των φοιτητών σχετικά με την παρουσία εκπαιδευτικού και την αυτοαποκάλυψη των μελών του (Hewitt & Forte, 2006: 1-2· Mazer, Murphy & Simonds, 2007: 1-17), τον χρόνο χρήσης του μέσου (Golder, Wilkinson & Huberman, 2007: 1-16) και τη σχέση μεταξύ της δομής του προφίλ του εκάστοτε χρήστη και της δημιουργίας φίλων (Lampe, Ellison & Steinfield, 2007: 1143-1168). Η έρευνα των Ellison, Steinfield και Lampe (2007) χρησιμοποίησε το Facebook ως πλαίσιο για να καθορίσει εάν το κοινωνικό κεφάλαιο²⁵³ εκτός σύνδεσης (offline) μπορεί να δημιουργηθεί με ηλεκτρονικά εργαλεία. Το κοινωνικό κεφάλαιο έχει συνδεθεί με μια ποικιλία θετικών κοινωνικών αποτελεσμάτων, όπως τη βελτίωση της δημόσιας υγείας, τη μείωση του ποσοστού εγκληματικότητας και τις αποδοτικότερες χρηματοπιστωτικές αγορές (Adler & Kwon, 2002: 17-40). Σύμφωνα με τα μέτρα που λαμβάνονται, αποδεικνύεται ότι το κοινωνικό κεφάλαιο έχει μειωθεί στις ΗΠΑ τα τελευταία χρόνια (Putnam, 2000). Όταν μειώνεται το κοινωνικό κεφάλαιο, μια κοινότητα αντιμετωπίζει αυξημένη κοινωνική αναταραχή, μειωμένη συμμετοχή σε δραστηριότητες πολιτών και δυνητικά περισσότερη δυσπιστία μεταξύ των μελών της κοινότητας. Κοινωνικοί ερευνητές έχουν διαπιστώσει μάλιστα ότι διάφορες μορφές κοινωνικού κεφαλαίου, συμπεριλαμβανομένων των δεσμών με φίλους και γείτονες, σχετίζονται με δείκτες ψυχολογικής ευεξίας, όπως αυτοεκτίμηση και ικανοποίηση από τη ζωή (Bargh & McKenna, 2004: 33-48· Helliwell & Putnam, 2004: 1435-1446).

Ως προς τα κίνητρα χρήσης του, οι μαθητές χρησιμοποιούν το Facebook κυρίως για να συντηρήσουν τις υπάρχουσες σχέσεις τους εκτός σύνδεσης (offline) ή να σταθεροποιήσουν όσες διαφορετικά θα ήταν εφήμερες, όπως οι προσωρινές γνωριμίες, εφόσον το Facebook παρέχει τη δυνατότητα στους χρήστες να διατηρήσουν επαφή με τους παλιούς φίλους, συμμαθητές ή κάποιους που ζουν κοντά τους ή γνωρίζουν κοινωνικά και να διατηρήσουν ή να ισχυροποιήσουν σχέσεις τους, οι οποίες χαρακτηρίζονται από κάποια μορφή σύνδεσης εκτός δικτύου, όπως η εγγύτητα ή μια κοινή τάξη (Ellison et al., 2007: 1143-1168). Η έννοια των «αδύναμων δεσμών» (Granovetter, 1982), φαίνεται να ταιριάζει στις εφαρμογές κοινωνικού λογισμικού σύμφωνα με τους Donath και Boyd (2004: 71), επειδή επιτρέπουν στους χρήστες να διατηρούν τέτοιους δεσμούς φτηνά και εύκολα λόγω του διαδικτύου. Το Facebook διευκολύνει τη μετατροπή των λανθάνοντων δεσμών σε αδύναμους δεσμούς, καθώς ο ιστότοπος παρέχει προσωπικές πληροφορίες για τους χρήστες και κάνει ορατές τις συνδέσεις σε ένα ευρύ φάσμα ατόμων (Ellison et al., 2007: 1143-1168).

253. Κοινωνικό κεφάλαιο: Online και εκτός σύνδεσης, το κοινωνικό κεφάλαιο αναφέρεται γενικά στους πόρους που συσσωρεύονται μέσω των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων (Coleman, 1988: S95-S120).

Σε σχέση με το τρολάρισμα, είναι ενδιαφέρον πως στην αναζήτηση των λέξεων τρολ ή τρολάρισμα στο Help Center του Facebook δεν παρέχει αποτελέσματα. Ούτε τα τρολ, ούτε το τρολάρισμα ως έννοιες υπάρχουν σε κανόνες, κανονισμούς ή οδηγίες του Facebook. Αυτό σημαίνει πως, στην πραγματικότητα, το Facebook δεν φαίνεται να αναγνωρίζει επισήμως τα τρολ ή το τρολάρισμα. Ωστόσο, παρά την έλλειψη οποιασδήποτε επίσημης αναγνώρισης από το Facebook σχετικά με τα τρολ και τις πρακτικές τρολάρισματος, διάφοροι μελετητές έχουν αναλύσει ή τουλάχιστον επισημάνει ότι τέτοιες πρακτικές λαμβάνουν χώρα στην πλατφόρμα (Phillips, 2011).

Συγκεκριμένα, έρευνες που πραγματοποιήθηκαν σε πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης έδειξαν ότι τα τρολ που «φιλοξενούνται» στο Twitter και το Facebook²⁵⁴ είναι πιο επιβλαβή σε σχέση με άλλες. Τα αποτελέσματα ερευνών υποδηλώνουν ότι το Twitter και το Facebook, από άποψη σχεδιασμού, δεν διαθέτουν ισχυρούς μηχανισμούς ελέγχου, ώστε να αποτρέπουν το καταστροφικό τρολάρισμα.

Το Facebook, μάλιστα, κατατάσσεται σε υψηλά επίπεδα, πιθανότατα εξαιτίας της κατηγορίας τρολάρισματος με την ονομασία RIP trolling (Jussinoja, 2018: 24-93). Συγκεκριμένα παραδείγματα αυτού του τύπου τρολάρισματος αποτελούν οι αποκαλούμενες από τον Τύπο περιπτώσεις «Facebook RIP trolling» και οι περιπτώσεις που απευθύνονται σε εκλιπόντες χρήστες του Facebook και έχουν τραβήξει την προσοχή του κοινού (Morris, 2011· Phillips, 2011). Μία από τις πιο διάσημες περιπτώσεις «Facebook RIP trolling» έλαβε χώρα στο Ηνωμένο Βασίλειο, όπου ένα RIP τρολ κατονομάστηκε από το κοινό, κυνηγήθηκε και συνελήφθη τελικά από την αστυνομία, φυλακίστηκε για 18 εβδομάδες και του απαγορεύτηκε η χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης για πέντε χρόνια (Karppi, 2013: 278-297). Όπως εξηγεί ο Morris (2011), σε αυτή την περίπτωση το τρολ «παραμόρφωσε τις εικόνες (της/του εκλιπόντος), προσθέτοντας σταυρούς πάνω από τα μάτια του/της και ράμματα πάνω από το μέτωπό του/της. Μια λεζάντα κάτω από μια εικόνα των λουλουδιών στον χώρο συντριβής αναφέρει: «μεταχειρισμένο αυτοκίνητο προς πώληση, ένας άχρηστος ιδιοκτήτης». Σε μια άλλη περίπτωση, ένα τρολ δημιούργησε μια πλαστή σελίδα-αφιέρωμα για έναν εκλιπόντα, πρόσθεσε ενοχλητικό περιεχόμενο στις επίσημες σελίδες μνήμης του εκλιπόντος και δημοσίευσε φωτογραφίες που πρόσβαλλαν και βεβήλωναν τη μνήμη του νεκρού (Herring, Job-Sluder, Scheckler & Barab, 2002: 371-384). Άλλο παράδειγμα ανώνυμου RIP τρολάρισματος αποτελεί η περίπτωση της Bridget Agar, μητέρας ενός παιδιού που πέθανε σε ένα ατύχημα με σκούτερ: ένα ανώνυμο τρολ δημοσίευσε μηνύματα σε μια ψεύτικη σελίδα μνήμης στο Facebook, όπως «μαμά, δεν είμαι πραγματικά νεκρός. Είμαι καθισμένος στον υπολογιστή, μόλις έτρεξα και έχω πάει στην κόλαση» (Bishop, 2013a: 28).

254. Η παρατήρηση αναφέρθηκε και στην προηγούμενη ενότητα που αφορά το Twitter.

Η Phillips, κατά τη διερεύνηση των τρολ στο Facebook από το 2010 έως το 2012, εντόπισε αρκετές κατηγορίες τρολ: τα «anti trolls», επίσης γνωστά απλά ως «antis», καταγγέλλουν δημοσίως άλλα τρολ λειτουργούν κακοποιητικά σε βάρος άλλων χρηστών και στη συνέχεια τα antis προχωρούν σε τρολάρισμα όσο το δυνατόν περισσότερων κακοποιητικών τρολ. Είτε «anti», είτε κανονικά, αυτά τα τρολ ήταν είτε ομαδικά τρολ (pack trolls) είτε αδίστακτα τρολ (rogue trolls). Τα αδίστακτα τρολ (rogue trolls), όσα δηλαδή δεν συνδέονται με μια σταθερή ομάδα φίλων του τρολαρίσματος, τείνουν να είναι απρόβλεπτα και εξαιρετικά μισάνθρωπα. Η Phillips αναφέρει ακόμη ότι τα τρολ ομάδων ήταν πολύ πιο κοινωνικά και συχνά ήταν πολύ πρόθυμα να βοηθήσουν σε έρευνες, είτε απαντώντας σε ερωτήσεις είτε παρέχοντας τη δυνατότητα επαφής με άλλα τρολ. Τα τρολ του Facebook θα μπορούσαν επίσης να χωριστούν στις κατηγορίες όπως: RIP trolls και τρολ που τρολάρουν τα πάντα εκτός από τις σελίδες μνήμης εκλιπόντων χρηστών. Ορισμένα RIP trolls στοχεύουν ενεργά τους φίλους και τις οικογένειες ενός συγκεκριμένου θύματος και κάποια εστιάζουν στους τουρίστες πένθους (mourning tourists), όπως τα ίδια τους αποκαλούν, ανθρώπους δηλαδή που σχολιάζουν τις σελίδες των νεκρών, θρηνώντας μαζί με άλλους χρήστες (Phillips, 2015: 37-41).

Ενώ το τρολάρισμα εκλιπόντων χρηστών του Facebook αυξανόταν όλο και περισσότερο, τον Οκτώβριο του 2009, ο Max Kelley, υπάλληλος του Facebook, ανέφερε ότι δεν υπήρχε τρόπος να απενεργοποιηθεί ένας λογαριασμός στο Facebook όταν κάποιος πέθαινε, και κατά συνέπεια το προφίλ του εκλιπόντος θα εμφανιζόταν περιστασιακά στα πλαίσια των φίλων (Kelley, 2010, στο Phillips, 2015: 37-41). Ύστερα από πολλές διαμαρτυρίες χρηστών του, το Facebook αποφάσισε να εφαρμόσει μια νέα πολιτική: οι φίλοι και τα μέλη της οικογένειας απέκτησαν την επιλογή να μνημονεύουν μόνιμα τον λογαριασμό του νεκρού τους ανθρώπου. Οι υπάρχοντες φίλοι εξακολουθούσαν να έχουν πρόσβαση στον «τοίχο» του φίλου τους, αλλά χωρίς να λαμβάνουν μηνύματα σχετικά με αυτό το προφίλ. Επιπρόσθετα, μόνο οι επιβεβαιωμένοι φίλοι θα μπορούσαν να αναζητήσουν το προφίλ και κανείς δεν θα μπορούσε να συνδεθεί με τη σελίδα του εκλιπόντα, μια κίνηση που θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως μια προληπτική ενέργεια ενάντια στην κακή συμπεριφορά, δηλαδή το RIP trolling (Topping, 2010, στο Phillips, 2015: 37-41).

Με την εφαρμογή αυτής της πολιτικής, το Facebook σκόπιμα εκλάμβανε τον χώρο του ως πιθανό μέρος θλίψης, όπου ορισμένοι, όπως δήλωσε ο Kelley, τον επισκέπτονταν, «για να διασώσουν και να μοιραστούν τις αναμνήσεις τους για εκείνους που έχουν φύγει». Ανέφερε επίσης ότι, «όταν κάποιος φεύγει» (από τη ζωή), «δεν μας αφήνει τις αναμνήσεις ή τα κοινωνικά του δίκτυα» (Kelley, 2010). Στα μέσα Φεβρουαρίου 2010, η Lisa Miller της Newsweek επαίνεσε αυτές τις αλλαγές, υποστηρίζοντας ότι «αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο θρηνούμε συλλογικά, παγκοσμίως, μαζί, διαδικτυακά» (Miller, 2010, στο Phillips, 2015: 37-41). Σύμφωνα με τη Miller (2010), ήταν απολύτως σκόπιμο το Facebook να παρέχει υποστήριξη δικτύωσης για τους πενθούντες, μια ιδέα που έφτασε

στην πλήρη ακμή της με τη φαινομενικά νυχτερινή δημοτικότητα των σελίδων μνήμης του Facebook. Σε αντίθεση με έναν αναμνηστικό λογαριασμό, ο οποίος λειτουργεί ως στιγμιότυπο της ζωής ενός ατόμου λίγο πριν πεθάνει, οι σελίδες μνήμης (ή RIP) επέτρεψαν σε όλους εκείνους που γνώριζαν τον εκλιπόντα να συμμετάσχουν διαδικτυακά ή μέσω τηλεόρασης στη διαδικασία θλίψης. Τα μέλη μπορούσαν να δημοσιεύσουν μηνύματα συμπάθειας, να επικοινωνούν και να θρηνούν με άλλους χρήστες ή απλά να παρακολουθούν τις ανακοινώσεις ομάδων (Phillips, 2015: 94-95).

Σε επόμενο στάδιο, το τρολάρισμα στο Facebook κατέστησε αναγκαία τη δημιουργία ισχυρών σχεσιακών δικτύων. Πιο συγκεκριμένα, δεδομένης της επιθυμίας να διατηρήσουν κοινοτικούς δεσμούς μετά την κατάργηση ενός προφίλ, τα τρολ του Facebook τείνουν να προσκολλώνται σε χρήστες με τα ίδια ονόματα με εκείνα που χρησιμοποιούν τρολάροντας. Με αυτόν τον τρόπο, οι ανενεργοί λογαριασμοί, οι νέοι λογαριασμοί που δημιουργήθηκαν μετά την απαγόρευση ενός παλαιού λογαριασμού ή ενός συνόλου λογαριασμών, θα βρίσκονταν πιο γρήγορα και μάλιστα και από άλλα τρολ. Για παράδειγμα, κάθε φορά που απαγορευόταν ένα προφίλ, το τρολ θα παρέμενε ως David, ενσωματώνοντας αυτό το βασικό ονομαστικό οικοδόμημα στο όνομα και το επίθετο ανεξάρτητα από το φύλο του όπως David Davison, Brittani Davidson και David Briggs. Έχοντας σταθερά ονόματα για να καλούν ο ένας τον άλλο, σημαίνει ότι τα τρολ ξαφνικά είχαν μόνιμες κοινωνικές ταυτότητες να διατηρήσουν και μπορούν να δημιουργήσουν φιλίες (Phillips, 2015: 102).

Φυσικά, η μόνιμη κοινωνική ταυτότητα συμβάλλει στη δημιουργία κοινοτήτων, όμως ταυτόχρονα ενθαρρύνει την ανάπτυξη επίμονων συγκρούσεων με τα ίδια πρόσωπα. Ο συνεχιζόμενος πόλεμος ανάμεσα στα τρολ και τα αντι-τρολ είναι ένα παράδειγμα. Η δημοτικότητα του «Facebook trolling» προκάλεσε μεγάλη δυσκολία στους μέσους χρήστες. Μια σειρά ομάδων αντι-τρολ άρχισε να δημιουργείται, όπως οι «I Think Internet Trolls Are Losers», «Stop the bullying!», «Army against Low Life Trolls» και «These Cruel Facebook «Trolls» Need to Be Locked Up for Attacking RIP Groups». Παρ' όλο που πολλές από αυτές τις ομάδες δημιουργήθηκαν σοβαρά, οι περισσότερες, αν όχι όλες, σύντομα ενσωμάτωσαν συμπεριφορές τρολ, επιδιδόμενες στο τρολάρισμα άλλων τρολ.

Το πιο διάσημο από τα αντι-τρολ ήταν ο Mike Lonston, ο οποίος το 2010 θέλησε να επιδοθεί στο doxing, δηλαδή στο να αποκαλύψει το πραγματικό όνομα, τον αριθμό τηλεφώνου, τη διεύθυνση και/ή τον τόπο εργασίας όσων περισσότερων τρολ μπορούσε. Οι παρεμβάσεις του Lonston προκάλεσαν τη δημιουργία του «Mike Lonston Week», ένα οργανωμένο pushback στο οποίο δεκάδες τρολ κλωνοποίησαν²⁵⁵ δεκάδες προφίλ του Mike Lonston προκειμένου να αποκτήσουν πρόσβαση σε ομάδες αντι-τρολάρισματος (anti trolling) και να υπονομεύσουν την επιρροή του Lonston μέσα στους κύκλους του αντι 'Lulz'.

255. «Κλωνοποίηση» ενός προφίλ σήμαινε τη δημιουργία ενός μη εξουσιοδοτημένου, πανομοιότυπου προφίλ. Βλ. Σχετικά: Phillips, 2015: 103.

Δεδομένης της ευκολίας με την οποία τα τρολ στο Facebook μπορούν να βρουν μια φαινομενικά ατελείωτη σειρά στόχων, καθώς και των τρόπων με τους οποίους η ίδια η πλατφόρμα ενημερώνει του χρήστες της όσον αφορά το τρολάρισμα, δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι αρκετά τρολ θεωρούν το Facebook ως πρόσφορο έδαφος τρολάρισματος (Phillips, 2015: 103). Τα τρολ υπάρχουν εξαιτίας του κοινού τους, αλλά ακόμα πιο σημαντικό είναι ότι κάνουν υπολογισμούς ή προβλέψεις για τη φύση του κοινού. Για παράδειγμα, στην περίπτωση των σελίδων μνήμης, τα τρολ λειτουργούν με τεκμήριο ότι το κοινό των σελίδων μνήμης του Facebook αποτελείται είτε από άτομα που γνωρίζουν τον εκλιπόντα, είτε από ανθρώπους που θέλουν να τιμήσουν τον νεκρό. Εισερχόμενοι σε αυτές τις σελίδες εκμεταλλεύονται το συναισθηματικό δέσιμο του κοινού. Όταν αρχίζει το τρολάρισμα, το κοινό των σελίδων μνήμης μπορεί να επηρεαστεί από τα τρολ, αλλά το συναισθηματικό δέσιμο εξακολουθεί να είναι ισχυρό (Phillips, 2015: 106).

Το τρολάρισμα στο Facebook γενικά και το τρολάρισμα εκλιπόντων (RIP trolling) συγκεκριμένα, αποδείχτηκε εφιάλτης για την εμπορικότητα του Facebook, ωθώντας την εταιρεία να υιοθετήσει όλο και πιο αυστηρά μέτρα κατά του τρολάρισματος. Τον Ιούλιο του 2010, το Facebook ξεκίνησε μια εφαρμογή που δίνει στους χρήστες άμεση σύνδεση με συμβουλές, βοήθεια και δυνατότητα αναφοράς σε προβλήματα στον κυβερνοχώρο με τίτλο: «Κέντρο Εκμετάλλευσης Παιδιού και Ηλεκτρονικής Προστασίας» (CEOP) (The telegraph, 2010). Ωστόσο, η αναφορά προβλημάτων μέσω συνδέσμου ή κουμπιού είναι μια πολύ αργή διαδικασία, αφού οι ιστότοποι κοινωνικής δικτύωσης συνήθως δεν μπορούν να αντιδρούν άμεσα σε αυτούς τους συναγερμούς. Εξάλλου, ένα κουμπί δεν εμποδίζει τους χρήστες να βλάπτονται συναισθηματικά από τα τρολ και είναι πιο πιθανό να ενεργοποιείται από ανθρώπους που στην πραγματικότητα δεν χρειάζονται βοήθεια (Cambria, Chandra, Sharma & Hussain, 2010: 1-12). Η Βρετανία, εφάρμοσε το γνωστό και ως «κουμπί πανικού στο Facebook» για την προστασία της παιδικής εκμετάλλευσης και την ηλεκτρονική προστασία γενικότερα (CEOP). Η συγκεκριμένη υπηρεσία έχει τη δυνατότητα να μεταφορτωθεί στους λογαριασμούς των χρηστών, για να βοηθήσει στην προστασία των παιδιών και να παρακολουθήσει τις συμπεριφορές καταχρηστικών χρηστών του Facebook. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, το Facebook υιοθέτησε ένα αριθμό παρόμοιων, αλλά πολύ λιγότερο δημοσιευμένων πολιτικών, συμπεριλαμβανομένης της «κατάργησης» ορισμένων ονομάτων προφίλ, της ανάλυσης των διευθύνσεων IP των χρηστών, τον αποκλεισμό υποψήφιων τρολ από την αποστολή αιτημάτων φιλίας, τη σύνταξη προσωπικών μηνυμάτων και το σχολιασμό στον τοίχο των φίλων (Hough, 2010). Το Facebook δημιούργησε επίσης μια «ομάδα μίσους και παρενόχλησης», για να βοηθήσει στην αστυνόμευση του ιστότοπου, ενισχύοντας την ήδη ισχυρή σε αλγοριθμικές άμυνες προστασία του (Helft, 2010, στο Phillips, 2015: 106-107).

Ακόμη, στις αρχές του 2012, τα αμερικανικά πανεπιστήμια άρχισαν να δημιουργούν «σελίδες μιμίδιών» στο Facebook. Οι μαθητές ενθαρρύνονταν να δημιουργήσουν μιμίδια για το ίδρυμα τους, τα οποία θα μπορούσαν στη συνέχεια να δημοσιεύσουν στη σελίδα του σχολείου. Για παράδειγμα, ένα απλό και ευρέως διαδεδομένο μιμίδιο υποδηλώνει ότι ένας τρόπος να πλοηγηθεί κανείς στο Facebook θα ήταν απλώς να αλλάξει το όνομα χρήστη σε «No One» και στη συνέχεια να προτιμήσει για το προφίλ του ιδιότητες και καταστάσεις άλλων ανθρώπων. Αν κάποιος εμφανιστεί ως «No One», δηλαδή «Κανένας», τότε πρόκειται για κάποιον που του αρέσει η κατάσταση στο «Facebook No One». Στο παραπάνω παράδειγμα, το τρολ μπορεί να χρησιμοποιήσει όλες τις βασικές παροχές της πλατφόρμας του Facebook, αλλά εκμεταλλεύεται επίσης την πολιτική δήλωσης ενός πραγματικού ονόματος και την χρησιμοποιεί ως πλεονέκτημα της ανωνυμίας. Το τρολ εκμεταλλεύεται επιπλέον τις λειτουργίες της πλατφόρμας για την κοινωνική αλληλεπίδραση, ώστε να δημιουργήσει ένα συγκεκριμένο τρολάρισμα στο Facebook. Συνεπώς, τα τρολ μπορεί να αποτελούνται από παρεκκλίνοντες έως και συνηθισμένους χρήστες του Facebook, στον βαθμό που η συμπεριφορά τους ξεφεύγει από το πρότυπο, αλλά δεν είναι ανώμαλη, εφόσον είναι μέλη, αλλά με τους δικούς τους ιδιαίτερους τρόπους (Karppi, 2013: 278-297).

Όσον αφορά το φύλο, το τρολάρισμα στο Facebook, όπως και το τρολάρισμα γενικά, είναι σαφώς ανδροκρατούμενο. Σύμφωνα με τη Phillips, κατά τη διάρκεια διετούς έρευνας συνάντησε ελάχιστα θηλυκά τρολ στο Facebook και μόνο μια (θηλυκό τρολ) ήταν πρόθυμη να συνομιλήσει μέσω Skype. Εκείνες που ήταν γυναίκες ή ισχυρίστηκαν διαδικτυακά ότι ήταν γυναίκες, επεδείκνυαν συχνά εξίσου σεξιστικές συμπεριφορές με τα αρσενικά τρολ, αν όχι και περισσότερο. Από τα θηλυκά τρολ τα περισσότερα χρησιμοποιούσαν τη θηλυκότητα τους για να επιτύχουν οποιουδήποτε αθέμιτους στόχους. Για παράδειγμα, το τρολ «Ruthless», το οποίο κατά το παρελθόν τρόλαρε ως «Ban me An markz dies», ανέφερε τα εξής: «Λατρεύω το τρολάρισμα ως γυναίκα. Ένα από τα αγαπημένα μου χόμπι είναι να φτιάχνω μια ψευδή ιστορία βιασμού, κακοποίησης ή παραμέλησης ως δικαιολογία για τον τρόπο που συμπεριφέρομαι, [όταν αποκαλυφθεί η απάτη] 9 φορές στις 10 με συγχωρούν, διότι στη συνέχεια απλώς κάνω LOL & JK²⁵⁶».

Εν γένει, ερευνώντας τα τρολ και το τρολάρισμα του Facebook, είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε καλύτερα τη λογική και τις συνθήκες που διέπουν τις ιστοσελίδες της κοινωνικής δικτύωσης και τα ζητήματα που διακυβεύονται κατά τη χρήση τους. Συγκεκριμένα, τα τρολ και το τρολάρισμα ερευνώνται στο πλαίσιο της θεωρίας των επιπτώσεων και μιας συγκεκριμένης ανάγνωσης

256. Στην ορολογία του trolling, το «loljk» σημαίνει «χαχαχα, είσαι ηλίθιος, απλά αστεειυόμουν». Βλ. σχετικά: Phillips, 2015: 109.

της κοινωνικής θεωρίας του Gabriel Tarde²⁵⁷ (1903, 2012). Αυτά τα θεωρητικά όρια αξιοποιούνται για την αντιμετώπιση των λειτουργιών των ανθρώπινων και μη ανθρώπινων φορέων που είναι χρήστες του Facebook και λειτουργούν ως τρολ (Phillips, 2015: 109).

Ωστόσο, το τρολάρισμα στο Facebook δεν χρειάζεται να είναι κάθε φορά ακραίο, κακοπροαίρετο και κακόβουλο. Ένας πιο παιχνιδιάρικος τρόπος τρολάρίσματος καταδεικνύεται στο παράδειγμα που βρέθηκε από ένα νήμα «imgur.com» που προέρχεται από το όνομα «Facebook trolling στα καλύτερά του» και παρουσιάζει το τρολάρισμα σωσιών (doppelganger trolling), κατά το οποίο το τρολ αναζητά άτομα με το ίδιο όνομα στο Facebook, στη συνέχεια αναπαράγει την εικόνα προφίλ τους, την κάνει δική του και στέλνει ένα αίτημα φιλίας στο πρόσωπο του οποίου μιμείται την εικόνα (Karppi, 2013: 281).

After searching FB for people with the same name as me, I'd replicate their profile pic, make it my own and send them a friend request. **Here are the pics.**

Εικόνα 1. Τρολάρισμα σωσιών (doppelganger trolling)²⁵⁸

Από νομικής άποψης, σύμφωνα με τους κανόνες και τους κανονισμούς του Facebook (Facebook c), ένας λογαριασμός χρήστη στο Facebook πρέπει πάντα να έχει απεικόνιση του πραγματικού εαυτού. Επιτρέπεται ένας μόνο προσωπικός λογαριασμός χρήστη, ο χρήστης πρέπει να εμφανίζεται με το δικό του όνομα και δεν επιτρέπεται να παραπλανήσει ως προς την ταυτότητά του ή να εμφανιστεί ως άλλος χρήστης. Το Facebook έχει το δικαίωμα να σταματήσει την παροχή του συνόλου ή μέρους του Facebook σε οποιονδήποτε λογαριασμό χρήστη παραβιάζει τη Δήλωση Δικαιωμάτων και Ευθυνών του Facebook ή δημιουργεί άλλον κίνδυνο ή πιθανή νομική έκθεσή του (Facebook c).

257. Ο Gabriel Tarde (1843-1904), ήταν Γάλλος κοινωνιολόγος, εγκληματολόγος και κοινωνικός ψυχολόγος που συνέλαβε την κοινωνιολογία ως βασισμένη σε μικρές ψυχολογικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ ατόμων και που οι θεμελιώδεις δυνάμεις της είναι η μίμηση και η καινοτομία. Βλ. ενδεικτικά: <https://www.britannica.com/biography/Gabriel-Tarde>.

258. Πηγή: https://www.researchgate.net/figure/The-doppelgaenger-troll-operates-with-his-or-her-real-name-and-real-account-but-the-image_fig2_260405656.

Για την απουσία λεξιλογίου που να χαρακτηρίζει τα τρολ του Facebook, υπάρχει και ένας ακόμη λόγος: είτε πραγματοποιείται παραβίαση των όρων υπηρεσίας του Facebook, είτε όχι, η αυτονομία των τρολ παραμένει ασαφής. Αυτή η ασάφεια αποτελεί μέρος του ποιος πραγματικά είναι τρολ (Phillips, 2012: 4). Η ταυτότητα γίνεται το υλικό μέσω του οποίου λειτουργούν οι πρακτικές τρολάρισματος. «Τα τρολ είναι άνθρωποι που ενεργούν σαν τρολ και μιλάνε σαν τρολ και παίζουν σαν τρολ, γιατί έχουν επιλέξει να υιοθετήσουν αυτή την ταυτότητα» (Phillips, 2012: 12). Κατά συνέπεια, δεν θα πρέπει να επιτρέπεται η «Αλλαγή ονόματος σε Κανένας». «Πιστεύουμε ότι η χρήση του πραγματικού σας ονόματος, η σύνδεση με τους πραγματικούς φίλους σας και η κοινή χρήση των γνήσιων ενδιαφερόντων σας στο διαδίκτυο δημιουργούν πιο συναρπαστικές και ουσιαστικές εμπειρίες. Η εκπροσώπηση του εαυτού σας με την αυθεντική ηλεκτρονική ταυτότητα σας ενθαρρύνει να συμπεριφέρεστε με τους ίδιους τρόπους που ενισχύουν την εμπιστοσύνη και το σεβασμό στην καθημερινή σας ζωή εκτός σύνδεσης. Η αυθεντική ταυτότητα είναι βασική προϋπόθεση για την εμπειρία του Facebook και πιστεύουμε ότι είναι βασική για το μέλλον του διαδικτύου. Οι όροι παροχής υπηρεσιών μας απαιτούν να χρησιμοποιείτε το πραγματικό σας όνομα και σας ενθαρρύνουμε να είστε ο αληθινός σας εαυτός διαδικτυακά, δίνοντας τη δυνατότητα στους προγραμματιστές της πλατφόρμας να σας προσφέρουν πιο εξατομικευμένες εμπειρίες», αναφέρεται στο Facebook (Facebook d: 2).

Τα παραπάνω αποδεικνύουν πως, ενώ μπορεί κανείς εύκολα να ισχυριστεί ότι στα κοινωνικά μέσα ενημέρωσης η ταυτότητά μας είναι πάντοτε διαχειρίσιμη και αντιπροσωπεύει οποιαδήποτε «πραγματική» ή «αληθινή» ταυτότητα, τα τρολ και το τρολάρισμα υπογραμμίζουν πόσο πλασματικές είναι οι διαδικτυακές ταυτότητες και αντιπροσωπεύουν την άρνηση της αυθεντικής ταυτότητας. Ο καθένας μπορεί να γίνει τρολ, απλά τρολάροντας. Για τον ίδιο λόγο, το Facebook δεν μπορεί και δεν θα καθορίσει τα τρολ (Karppi, 2013: 278-297).

Σύμφωνα με την «Guardian», ο αμερικανικός στρατός αναπτύσσει μια «online υπηρεσία προσωπικής διαχείρισης» για να «διαχειριστεί κρυφά τις ιστοσελίδες των κοινωνικών μέσων με τη χρήση ψεύτικων προσώπων προκειμένου να επηρεάσει τις διαδικτυακές συνομιλίες και να διαδώσει την αμερικανική προπαγάνδα» (Fielding & Cobain, 2011). Παρ' όλο που η υπηρεσία αυτή μπορεί να υπάρχει ή να μην υπάρχει, είναι σαφές ότι το Facebook είναι μια πολύ ισχυρή πλατφόρμα, ώστε η είδηση ή ο φόβος να εξαπλωθεί, να ενισχυθεί και να μεταδοθεί. Το Facebook δεν προσφέρει μόνο πολλούς τρόπους, για να διαδώσει διαφόρων ειδών μηνύματα, όπως τις ενημερώσεις κατάστασης των δημοσιευμένων φωτογραφιών, προσφέρει επίσης πολλές επιλογές για την εμφάνιση των απαντήσεων σε διαφορετικές φόρμες, τη δυνατότητα σχολιασμού, το διαμοιρασμό ακόμη και τη δυνατότητα να αναφέρουν οι χρήστες μια ανάρτηση ως ανεπιθύμητη αλληλογραφία. Συνεπώς, ενώ οι πολιτικές «ενός λογαριασμού χρήστη» και «πραγματικού ονόματος» ενδέχεται να προτείνουν διαφορετικά πράγματα,

η «διαχείριση προσωπικών στοιχείων» στο Facebook δεν αφορά τον έλεγχο των ατόμων όσο τον έλεγχο των πράξεων που διαδίδονται και γίνονται εμφανείς στον ιστότοπο (Karppi, 2013: 278-297).

Το σίγουρο είναι πως τα τρολ, όποιοι/ες και αν είναι, εφόσον σκοπεύουν στην εξάπλωση διάφορων επιδράσεων, τότε θεωρούνται σχεδόν ανωμαλίες για το Facebook. Δεν αντιβαίνουν στο μοντέλο της συμμετοχής των χρηστών, αλλά είναι σαν μια φαύλη εικόνα ενός καθρέφτη (Raley, 2009: 12). Στην πραγματικότητα, τα τρολ αναδύονται παράλληλα με αυτό που αναφέρει ο José van Dijck (2011) ως πολιτισμό συνδεσιμότητας. Πρόκειται για μια κουλτούρα που βασίζεται βαθιά σε αλγόριθμους που χαρακτηρίζουν μια συγκεκριμένη μορφή διαδικτυακής κοινωνικότητας και την καθιστούν κερδοφόρα στις ηλεκτρονικές αγορές, εξυπηρετώντας μια παγκόσμια αγορά κοινωνικής δικτύωσης και περιεχομένου που έχει πολλαπλασιαστεί μέσω των χρηστών (Dijck, 2011: 4).

Οι χρήστες αλλά και οι αλγόριθμοι διαχειρίζονται και καθορίζουν το περιεχόμενο που βλέπουμε στο Facebook. Ενώ γνωρίζουμε κάτι σχετικά με αυτούς τους αλγόριθμους, οι περισσότερες από τις λειτουργίες τους είναι κρυμμένες, εξαιτίας πράξεων όπως η μαθηματική πολυπλοκότητα του εταιρικού απορρήτου. Ο Tarleton Gillespie (2011) παρατήρησε πρόσφατα ότι «υπάρχει μια σημαντική ένταση που αναδύεται μεταξύ αυτών που περιμένουμε να είναι οι αλγόριθμοι και τι είναι στην πραγματικότητα». Στην πραγματικότητα, προτείνει (Gillespie, επικείμενη) ότι «οι αλγόριθμοι δεν χρειάζεται να είναι λογισμικό: με την ευρύτερη έννοια, είναι κωδικοποιημένες διαδικασίες για τη μετατροπή δεδομένων εισόδου σε επιθυμητό αποτέλεσμα, με βάση συγκεκριμένους υπολογισμούς». Ο Janez Strehovec (2012: 80) πηγαίνει ακόμη ένα βήμα παραπέρα και υποστηρίζει ότι η λογική των έξυπνων εταιρικών αλγορίθμων που οργανώνουν και διαχειρίζονται το περιεχόμενο μέσω λογισμικού που αντιστοιχεί σε «αλγοριθμικές σκέψεις επίλυσης προβλημάτων και σχετική οργανωμένη λειτουργία» από τους ίδιους τους χρήστες. Στο σημείο αυτό παρατηρούνται οι δύο πλευρές της κουλτούρας της συνδεσιμότητας, από τη μία πλευρά έχουμε τους προγραμματισμένους αλγορίθμους και από την άλλη έχουμε μια αλγοριθμική λογική χρήσης των κοινωνικών μέσων. Σύμφωνα με τον Friedrich Kittler (1999: 203), οι τεχνολογίες και οι συσκευές που χρησιμοποιούμε επηρεάζουν, επίσης, τους τρόπους με τους οποίους σκεφτόμαστε και λειτουργούμε. Έτσι, αν βυθιστούμε συνεχώς εντός της συγκεκριμένης αλγοριθμικής λογικής του Facebook, προσαρμοζόμαστε επίσης σε αυτή τη λογική με διαφορετικούς τρόπους.

Συνεπώς, σύμφωνα με τον Tero Karppi (2013: 278-297) ο προγραμματισμός των πραγματικών αλγορίθμων είναι η λογική του Facebook και η χρήση διαδικασιών που μοιάζουν με αλγοριθμικές λειτουργίες είναι η λογική των τρολ. Ως εκ τούτου, όποιος μπορεί να γίνει τρολ στο Facebook εκμεταλλεύεται τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η σελίδα, το πώς διαδίδονται οι πληροφορίες, πώς παράγονται τα αποτελέσματα και ποια είναι η πραγματική πολιτική του χρήστη. Σύμφωνα με τον Alexander Galloway, «το να παίζετε το παιχνίδι, συνεπάγεται να παίζετε με τον κώδικα του παιχνιδιού.

Για να κερδίσετε, απαιτεί να γνωρίζετε το σύστημα. Και έτσι, για να ερμηνεύσουμε ένα παιχνίδι, σημαίνει να ερμηνεύσουμε τον αλγόριθμό του» (Galloway, 2006: 90-91). Ενώ ο Galloway μιλάει άμεσα για τα βιντεοπαιχνίδια, το επιχείρημα επεκτείνεται στη δράση του πολιτισμού του διαδικτύου γενικότερα και στο τρολάρισμα του Facebook ως ιδιαίτερου πολιτιστικού χώρου (Strehovec, 2012: 80).

Επιπλέον, η δραστηριότητα των τρολ εμπλέκεται με τις λειτουργίες της πλατφόρμας των κοινωνικών μέσων. Τα τρολ μοιράζουν λανθασμένες πληροφορίες στην πλατφόρμα, την καταχρώνται, τοποθετούν ακατάλληλο περιεχόμενο. Οι διαχειριστές από τη μεριά τους μπορούν για παράδειγμα να περιορίσουν ποιος μπορεί να σχολιάσει τις δημοσιεύσεις. Σε γενικές γραμμές, τα τρολ ασχολούνται με τις δυνατότητες που έχει δημιουργήσει η πλατφόρμα για τη συμμετοχή των χρηστών. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί για το τρολάρισμα οτιδήποτε αποτελεί μια τακτική χρήσης της πλατφόρμας και της εμπλοκής του χρήστη (Karppi, 2013: 278-297).

Σύμφωνα με τον Gillespie (2011), οι αλγόριθμοι είναι επίσης σταθεροποιητές της εμπιστοσύνης, πρακτικές και συμβολικές διαβεβαιώσεις ότι οι αξιολογήσεις είναι δίκαιες και ακριβείς, χωρίς υποκειμενικότητα, λάθος ή απόπειρα επιρροής. Τα τρολ, αντίθετα, εκμεταλλεύονται την «υπόσχεση» των αλγορίθμων για αντικειμενικότητα, αφού «Το τρολ προσπαθεί να περάσει ως νόμιμος συμμετέχων, μοιραζόμενο τα κοινά συμφέροντα και τις ανησυχίες της κοινότητας» (Donath, 1999: 43). Συνεπώς, τα τρολ παίζουν το παιχνίδι εμπιστοσύνης το οποίο είναι εν γένει σημαντικό για τις σχέσεις στα κοινωνικά δίκτυα (Dwyer, Starr & Passerini, 2007: 1-13).

Επιπλέον, βασίζονται στην κοινωνικότητα και στις ενσωματωμένες τεχνολογίες του Facebook για την εκμετάλλευση αυτών των δυνατοτήτων. Ένα σχόλιο από ένα τρολ δημιουργεί νέα σχόλια, τα οποία με τη σειρά τους παράγουν νέες απαντήσεις. Κάθε αλληλεπίδραση αυξάνει τη γνώση του τρολ σχετικά με το τι είναι σημαντικό, για να αυξήσει τις συναισθηματικές αντιδράσεις, με αποτέλεσμα να αλλάζει, ενδεχομένως, τη μέθοδο του τρολάρισματος, συνεπώς, τα τρολ (trolls) προσκαλούν τους χρήστες να συμμετάσχουν σε αυτόν τον συναισθηματικό κύκλο (Karppi, 2013: 278-297).

Η επιχειρηματική επιτυχία του Facebook συνδέεται με τους τρόπους με τους οποίους μπορεί να παράγει έγκυρα δεδομένα. Τα δεδομένα, όμως, που παράγουν τα τρολ, τόσο άμεσα όσο και έμμεσα, δεν είναι κατάλληλα για το Facebook. Στην πραγματικότητα, το τρολάρισμα άλλων χρηστών είναι, επίσης, έμμεσο τρολάρισμα των αλγορίθμων του Facebook. «Οι αλγόριθμοι είναι εύθραυστα επιτεύγματα», όπως αναφέρει ο Gillespie. Όταν τα τρολ σκόπιμα σχολιάζουν λανθασμένα και προσελκύουν την προσοχή και τις αλληλεπιδράσεις, επιδρούν άμεσα στις ειδήσεις και των άλλων χρηστών (Gillespie, 2011). Η αλληλεπίδραση των τρολ οδηγεί σε αυξημένο αριθμό «λανθασμένων» ή «κακών» δεδομένων, τα τρολ δηλαδή διαστρεβλώνουν τις πληροφορίες. Εάν το Facebook δεν μπορεί

να παραδώσει έγκυρες και αξιόπιστες πληροφορίες στους εμπόρους και τους συμβούλους τους, χάνουν όλοι και ταυτόχρονα μειώνεται η χρηματιστηριακή τους αξία (Facebook d).

Σε ένα άλλο επίπεδο, το τρολάρισμα ως κοινωνική μηχανική των σχέσεων μπορεί τελικά να καταστρέψει τις καθιερωμένες μορφές κοινωνικότητας του Facebook. Οι ανοιχτές ομάδες μετατρέπονται σε κλειστές ομάδες, το σχόλιο αποκλείεται, παύουν τα νέα αιτήματα φιλίας. Οι λειτουργίες που έχουν δημιουργηθεί για καλή συνδεσιμότητα χρησιμοποιούνται για τη διάδοση κακού περιεχομένου, κακών σχέσεων και ανεπιθύμητων χρηστών (van Dijck, 2012: 8). Δεν είναι περίεργο ότι τα τρολ αποκλείονται από το Facebook και οι λογαριασμοί τους απενεργοποιούνται. Η ανάλυση, δηλαδή, του τρολαρίσματος δείχνει πώς το Facebook βασίζεται σε ένα συγκεκριμένο μοντέλο συμμετοχής των χρηστών. Αυτή η συμμετοχή των χρηστών δεν συνεπάγεται πλήρη ελευθερία για τους χρήστες να παράγουν οποιοδήποτε περιεχόμενο ή να συμπεριφέρονται με οποιοδήποτε τρόπο. Αντίθετα, η συμμετοχή των χρηστών πραγματοποιείται εντός προκαθορισμένων ορίων. Ένα από αυτά, είναι η συνθήκη που έχει οριστεί για τη συλλογή δεδομένων αντιπροσωπευτικών από συγκεκριμένες ομάδες χρηστών. Αυτή η συμμετοχή χρηστών διεξάγεται μέσω τεχνολογιών, που θα μπορούσαν να ονομαστούν διαδικτυακή διαχείριση «persona» του Facebook, ένα σύνολο μηχανισμών ελέγχου εξωτερικού και εσωτερικού, συγκεντρωτικού και αποκεντρωμένου, που θα μετατρέπουν οποιονδήποτε σε αναγνωρισμένο ή και κερδοφόρο χρήστη.

Τα τρολ μπορεί να είναι οποιοσδήποτε, αλλά ως καθημερινοί χρήστες λειτουργούν όπως και οι υπόλοιποι χρήστες μέσα στην πλατφόρμα και επομένως δεν είναι σε θέση να ξεφύγουν εξ ολοκλήρου από το σύστημα πρόβλεψης, εφόσον συμμετέχουν σε αυτό. Τα πρόσωπά τους γίνονται διαχειρίσιμα, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο. Επιπλέον, ενώ το τρολάρισμα μπορεί να είναι επιβλαβές για την πλατφόρμα, η πλατφόρμα σπάνια είναι ο κύριος στόχος της. Γι' αυτό, ο πόλεμος του Facebook εναντίον των τρολ διεξάγεται περισσότερο για τη διατήρηση της ψευδαίσθησης των επενδυτών και των επιχειρηματικών συνεργατών ότι τα δεδομένα των χρηστών του Facebook είναι 100% έγκυρα και ότι οτιδήποτε οι χρήστες παράγουν αποτελεί χρήσιμο δεδομένο. Η διαδικτυακή διαχείριση προσωπικών στοιχείων του Facebook παίρνει τη μορφή της διατήρησης της εμφάνισης των χρηστών και της ψευδαίσθησης της συμμετοχικής κουλτούρας ότι οτιδήποτε κάνουμε έχει χρηματική αξία. Οπότε, το Facebook θα μπορούσε να κρατήσει το τρολάρισμα στο τρέχον επίπεδο ή και να το περιορίσει, για παράδειγμα, ανιχνεύοντας και απενεργοποιώντας τη χρήση διπλών ή ψεύτικων λογαριασμών χρηστών (Karppi, 2013: 278-297). Για τους λόγους αυτούς, χρειαζόμαστε συστήματα ικανά να αναλύουν αυτόματα τις γνωστικές και τις σχετικές πληροφορίες, που σχετίζονται με τη φυσική γλώσσα, προκειμένου να απομακρυνθούν ακατάλληλα μηνύματα και ως εκ τούτου να σταματήσουν οι χρήστες να «αισθάνονται» τα τρολ (Cambria, Chandra, Sharma & Hussain, 2010: 1-12).

Εν κατακλείδι, το Facebook έχει ήδη συγκεντρώσει μια αξιοσημείωτη ποσότητα δεδομένων και όχι μόνο για τους χρήστες του αλλά και τις πραγματικές δραστηριότητες του κόσμου: μηνύματα, εικόνες, ημερολόγια, συμπάθειες και αντιπάθειες, ακόμη και τις αγορές των καταναλωτών. Τώρα προσθέτει και τις απόψεις τους. Το αποτέλεσμα είναι ένα γιγαντιαίο βήμα, ώστε το Facebook να γίνει στην πραγματικότητα το αποθετήριο της ταυτότητας για μεγάλο μέρος του διαδικτύου. Εάν οι κυβερνήσεις το έκαναν αυτό, το αποτέλεσμα θα ήταν η οργή. Πρόκειται για την ίδια επιρροή που ασκείται από μια ιδιωτική επιχείρηση απλά είναι λιγότερο ανησυχητική.

viii. Instagram

Το Instagram είναι μια εφαρμογή μέσω κοινωνικής δικτύωσης που χρησιμοποιείται από περισσότερους από ένα δισεκατομμύριο ανθρώπους σε όλο τον κόσμο ώστε να μοιράζονται φωτογραφίες, βίντεο και μηνύματα. Είτε είναι μέσω Stories, Feed²⁵⁹, Live, IGTV²⁶⁰ είτε απευθείας, οι χρήστες χρησιμοποιούν το Instagram για να γιορτάσουν, να μοιραστούν καθημερινές στιγμές, να διατηρήσουν επαφή με φίλους και οικογένεια, να δημιουργήσουν κοινότητες υποστήριξης και να συναντήσουν άλλους που μοιράζονται κοινά ενδιαφέροντα.

Το Instagram επιτρέπει στα μέλη του να ακολουθούν (follow) άλλους ανθρώπους και εκείνοι, επίσης, να τους ακολουθούν. Σε αντίθεση με το Facebook, δεν είναι απαραίτητος αμοιβάρομο. Κάποιος χρήστης του Instagram μπορεί να ακολουθήσει κάποιον ακόμα κι αν εκείνος δεν τον ακολουθεί και το αντίστροφο. Οι χρήστες με ιδιωτικό λογαριασμό μπορούν να ελέγχουν ποιος μπορεί να τους ακολουθεί, δηλαδή να ελέγχει τους λεγόμενους «followers» του. Επιπλέον, το Instagram διαθέτει μία προεπιλογή σε ιδιωτικό λογαριασμό, που αν δεν επιλεγεί, όλοι οι χρήστες μπορούν να δουν τις δημοσιεύσεις του εκάστοτε χρήστη.

Το ελάχιστο όριο ηλικίας του Instagram είναι τα 13 έτη, σύμφωνα με τον Νόμο για την Προστασία του Απορρήτου των Παιδιών στο διαδίκτυο. Ωστόσο, το Instagram δεν ζητά από τους χρήστες να προσδιορίσουν την ηλικία τους και, παρά τους κανόνες, υπάρχουν πολλά μικρά παιδιά που χρησιμοποιούν την υπηρεσία, συχνά με την άδεια των γονιών τους. Το Instagram, βέβαια, διαγράφει τους λογαριασμούς ανηλίκων χρηστών εάν ειδοποιηθεί και στην περίπτωση που δεν μπορεί να επαληθεύσει ότι ο χρήστης είναι άνω των 13 ετών (Instagram, 2016: 1-4).

273. Η Ροή του Instagram είναι το σημείο όπου οι χρήστες μπορούν να μοιράζονται περιεχόμενο και να συνδέονται με τα άτομα και τα πράγματα που είναι σημαντικά για εκείνους. Με το άνοιγμα του Instagram ή την ανανέωση της ροής του, εμφανίζονται πρώτα στη ροή οι φωτογραφίες και τα βίντεο που με βάση τον αλγόριθμο του Instagram είναι πιο σημαντικά για τους χρήστες τους. Βλ. σχετικά: <https://help.instagram.com/1986234648360433>.

260. Εφαρμογή του Instagram που επιτρέπει στους χρήστες να μοιράζονται βίντεο μεγαλύτερης διάρκειας. Βλ. ενδεικτικά: Instagram, 2016: 1-4.

Έφηβοι αλλά και παιδιά μικρότερης ηλικίας αγαπούν το Instagram. Μάλιστα, η ηλικιακή ομάδα νέων που το προτιμά ιδιαίτερα είναι μεταξύ 18 έως 29 ετών (Dumas et al., 2017: 1). Γι' αυτό και οι γονείς θα πρέπει να είναι ιδιαίτερα προσεχτικοί για περιστατικά που αφορούν: την κακή συμπεριφορά μεταξύ των συνομηλίκων, τις ακατάλληλες φωτογραφίες ή τα βίντεο που μπορούν να βλάψουν τη φήμη ενός εφήβου ή να τραβήξουν την προσοχή, την υπερβολική χρήση του ιστότοπου αλλά και την υπερβολική μυστικότητα, το γεγονός ότι άτομα που δεν γνωρίζουν τα παιδιά τους μπορούν να επικοινωνήσουν απευθείας μαζί τους, καθώς και το τρολάρισμα που παρατηρείται και στο Instagram.

Όσον αφορά το τρολάρισμα στο Instagram, παρατηρείται συνήθως στην ενότητα σχολίων μιας δημοσιευμένης φωτογραφίας, καθώς αυτή είναι η κύρια μορφή επικοινωνίας. Ωστόσο, τα άμεσα μηνύματα μπορούν να σταλούν και σε άλλους χρήστες, ανεξάρτητα από τις δημόσιες ή ιδιωτικές ρυθμίσεις που παρέχει ο ιστότοπος (Dumas et al., 2017: 1· Hastie, B.). Μάλιστα, σε έρευνα των Case, C. J., και King, D. L. (2017) διαπιστώθηκε ότι οι χρήστες του Instagram είχαν την υψηλότερη συχνότητα τρολάρισματος ανά θύμα (Case, C. J., & King, D. L., 2017: 1-41).

Συγκεκριμένα, εξέχουσα μορφή τρολάρισματος στην πλατφόρμα του Instagram είναι το «body shaming», δηλαδή η πράξη ή η πρακτική του εξευτελισμού κάποιου χρήστη με χλευαστικά ή επικριτικά σχόλια για το σώμα του. Η συγκεκριμένη μορφή τρολάρισματος συνδέθηκε κυρίως με τη δημοσίευση εικόνων στην εφαρμογή κοινωνικών μέσων Instagram, καθώς και με τα θύματα να δέχονται αρνητικά σχόλια σχετικά με την εμφάνισή τους εκτός των άλλων απειλών βιασμού και θανάτου (Lumsden, K., & Morgan, H. M., 2018: 9-10).

Ακόμη, η παρουσία του «ανδρικού βλέμματος» (Mulvey, 1975 [1992]), εξαιτίας της εξάπλωσης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, είναι ιδιαίτερα εμφανής στο διαδίκτυο μέσω της εξέτασης του γυναικείου σώματος τόσο από άνδρες όσο και από γυναίκες. Για παράδειγμα, η ράπερ μουσικός Nicki Minaj αναφέρθηκε ότι «ειρωνεύτηκαν την εμφάνισή της» στο Instagram. Η Αυστραλή DJ Alison Wonderland δέχτηκε κακοποίηση για μια φωτογραφία που την παρουσίαζε καθισμένη στο έδαφος με τα πόδια ανοιχτά. Τα τρολ του Instagram σχολίασαν στη φωτογραφία της ότι ήθελαν να τη «ναρκώσουν» και να τη «βιάσουν». Το θύμα Alison Wonderland είπε πως ήταν χιλιάδες οι άνθρωποι που επέλεξαν το «Like» στη φωτογραφία πριν ο πρώτος από τους δράστες τη σχολιάσει λέγοντας τα εξής: «Μπορούμε να τη βιάσουμε ή κάτι άλλο παρακαλώ;» Το δεύτερο τρολ σχολίασε τη φωτογραφία απαντώντας σε κάποιον άλλο ακόλουθο, λέγοντας: «Θα τη ναρκώσω» (Lumsden, K., & Morgan, H. M., 2018: 1-7).

Ένα ακόμα περιστατικό τρολάρισματος στο Instagram δέχτηκε ένα έφηβο κορίτσι, η Jada, που ανακάλυψε ότι είχε ναρκωθεί και βιαστεί σε ένα πάρτι. Μετά την εμφάνιση των εικόνων της φερόμενης επίθεσης στο διαδίκτυο, έπεσε θύμα διαδικτυακού τρολάρισματος. Όταν η ιστορία της κοπέλας πήρε δημοσιότητα και έγινε πρωτοσέλιδο διεθνώς, οι διαδικτυακοί νταήδες στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ή τα λεγόμενα τρολ ανέβασαν φωτογραφίες τους μιμούμενοι την εμφάνιση της κακοποιημένης κοπέλας

στις φωτογραφίες της επίθεσης που δέχτηκε με την ετικέτα (hashtag) #JadaPose (η πόζα της Jada) (<http://straightfromthea.com/2014/07/15/disgusting-jadapose-rape-photos-sparks-iamjada-movement-video/>· Lumsden, K., & Morgan, H. M., 2018: 8).

Παρ' όλα αυτά, το Instagram προσφέρει πλέον εργαλεία που βοηθούν τους χρήστες κάθε ηλικίας να διαχειρίζονται καλύτερα τον χρόνο που ξοδεύουν χρησιμοποιώντας την εφαρμογή. Αυτό περιλαμβάνει έναν πίνακα ελέγχου δραστηριοτήτων, μια καθημερινή υπενθύμιση και βελτιωμένους τρόπους περιορισμού των ειδοποιήσεων. Επομένως, μικροί και μεγάλοι χρήστες του μπορούν να μάθουν να μειώνουν την πιθανότητα εμφάνισης αυτών των κινδύνων (Instagram, 2016: 1-4).

Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι και στην πλατφόρμα κοινωνικής δικτύωσης Instagram παρατηρούνται αρκετά συχνά φαινόμενα τρολαρίσματος. Μάλιστα, το λεγόμενο «body shaming» είναι από τις πιο συχνές μορφές τρολαρίσματος στον συγκεκριμένο ιστότοπο με αρκετά θύματα κυρίως γυναικείου φύλου.

ix. TikTok

Το TikTok είναι ευρέως γνωστό ως μια παιχνιδιάρικη, αστεία πλατφόρμα όπου οι χρήστες του μοιράζονται βίντεο σύντομης μορφής από 15 δευτερολέπτων έως δέκα λεπτά. Αυτά τα βίντεο συχνά διαθέτουν μουσική στο παρασκήνιο και μπορούν να επιταχυνθούν, να επιβραδυνθούν ή να επεξεργαστούν. Επιπλέον, οι χρήστες του μπορούν επίσης να προσθέσουν τον δικό τους ήχο πάνω από τη μουσική υπόκρουση, επιλέγοντας την ανάμεσα από μια μεγάλη ποικιλία μουσικών ειδών, να την επεξεργαστούν με ένα φίλτρο και να εγγράψουν το βίντεο με προσαρμογές ταχύτητας πριν το ανεβάσουν για να το μοιραστούν με άλλους στο TikTok ή σε άλλες πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης. Μπορούν επίσης να κινηματογραφήσουν σύντομα βίντεο χρησιμοποιώντας δημοφιλή τραγούδια.

Η θεματολογία των βίντεο είναι ποικίλη και περιλαμβάνει φάρσες, ακροβατικά, κόλπα, αστεία, χορός και ψυχαγωγία. Τα τελευταία χρόνια, το TikTok γνώρισε εκθετική ανάπτυξη και δημοτικότητα, καταργώντας το Facebook ως την εφαρμογή με τις περισσότερες λήψεις. Μάλιστα, η λήψη του από χρήστες μετρά περισσότερες από 130 εκατομμύρια φορές στις Ηνωμένες Πολιτείες και έχει φτάσει τα 2 δισεκατομμύρια λήψεις παγκοσμίως.

Επιπρόσθετα, η εφαρμογή του TikTok επιτρέπει στους χρήστες να ορίσουν τους λογαριασμούς τους ως ιδιωτικούς. Κατά την πρώτη λήψη της εφαρμογής, ο λογαριασμός του χρήστη είναι δημόσιος από προεπιλογή και στη συνέχεια ο χρήστης μπορεί να αλλάξει τις ρυθμίσεις του σε ιδιωτικές. Το ιδιωτικό περιεχόμενο παραμένει ορατό στο TikTok, αλλά αποκλείεται από χρήστες του TikTok τους οποίους ο κάτοχος λογαριασμού δεν έχει εξουσιοδοτήσει να βλέπουν το περιεχόμενό τους. Οι χρήστες της εφαρμογής μπορούν να επιλέξουν εάν «οποιοσδήποτε άλλος χρήστης» ή μόνο οι «φίλοι» τους μπορούν να αλληλεπιδράσουν μαζί τους μέσω σχολίων, μηνυμάτων ή βίντεο «αντίδρασης» ή

«ντουέτου». Οι χρήστες μπορούν επίσης να ορίσουν συγκεκριμένα βίντεο είτε σε «δημόσια», «μόνο για φίλους» ή «ιδιωτικά», ανεξάρτητα από το αν ο λογαριασμός είναι ιδιωτικός ή όχι (Vijay, D., & Gekker, A., 2021: 712-730).

Ακόμα, οι χρήστες μπορούν επίσης να στέλνουν στους φίλους τους βίντεο, εικόνες emoji και μηνύματα με απευθείας μηνύματα. Το TikTok έχει επίσης συμπεριλάβει μια δυνατότητα δημιουργίας βίντεο με βάση τα σχόλια του χρήστη. Οι ακόλουθοι «influencers» χρησιμοποιούν συχνά τη λειτουργία «ζωντανά» (live). Αυτή η δυνατότητα είναι διαθέσιμη μόνο για όσους έχουν τουλάχιστον 1.000 ακόλουθους και είναι άνω των 16 ετών. Αν είναι άνω των 18, οι ακόλουθοι του χρήστη μπορούν να στείλουν εικονικά «δώρα» που μπορούν αργότερα να ανταλλάξουν με χρήματα.

Αναφορικά με την ασφάλεια της συγκεκριμένης πλατφόρμας, το TikTok ανακοίνωσε μια «λειτουργία οικογενειακής ασφάλειας» τον Φεβρουάριο του 2020, προκειμένου οι γονείς να μπορούν να ελέγχουν την ψηφιακή ασφάλεια των παιδιών τους. Υπάρχει μια επιλογή διαχείρισης χρόνου οθόνης, περιορισμένης λειτουργίας και μπορεί να βάλει όριο στα άμεσα μηνύματα. Η εφαρμογή επέκτεινε τη λειτουργία γονικού ελέγχου που ονομάζεται «Family Pairing» τον Σεπτέμβριο του 2020, για να παρέχει σε γονείς και κηδεμόνες, εκπαιδευτικούς πόρους για να κατανοήσουν σε τι εκτίθενται τα παιδιά στο TikTok (Savic, M., 2021: 3186-3188). Το περιεχόμενο για τη λειτουργία δημιουργήθηκε σε συνεργασία με τον μη κερδοσκοπικό οργανισμό ασφάλειας στο διαδίκτυο «Internet Matters» (www.internetmatters.org).

Βέβαια, το TikTok ως μέρος όπου δραστηριοποιούνται εκατομμύρια νεαροί Αμερικανοί και όχι μόνο, έχει γίνει ένας εξέχων χώρος για ιδεολογικό σχηματισμό, πολιτικό ακτιβισμό και φυσικά τρολάρισμα (Herrman, J., 2020).

Το TikTok, όπως και το YouTube, είναι διαδικτυακή πλατφόρμα κοινής χρήσης βίντεο, όπου οι άνθρωποι μπορούν να ανεβάζουν και να μοιράζονται διαφορετικά βίντεο. Οι άνθρωποι μπορούν να επικοινωνήσουν μεταξύ τους μέσω των σχολίων σε ένα συγκεκριμένο βίντεο. Η επικοινωνία σε αυτήν την πλατφόρμα δεν είναι στιγμιαία, αφού οι άνθρωποι μπορούν να χρειαστούν λεπτά, μέρες ή και χρόνια για να απαντήσουν εάν το επιλέξουν. Αυτό σημαίνει ότι τα τρολ έχουν περισσότερο χρόνο να καταστρώσουν το σχέδιό τους για να εξαπατήσουν άλλους ανθρώπους και επίσης να αυξήσουν τις πιθανότητες επιτυχίας τους σε σύγκριση με μια αυθόρμητη συνομιλία, όπου είναι πολύ πιο εύκολο για τα τρολ να κάνουν λάθη και έτσι να εκθέσουν τα σχέδιά τους. Τα τρολ στα σχόλια μπορούν, επίσης, να δημιουργήσουν συμβάντα τρολάρισματος απευθείας στον δημιουργό της ανάρτησης, παρ' όλο που η πιθανότητα ο δημιουργός να απαντήσει στα σχόλιά του είναι μικρή. Το TikTok, όπως και το YouTube, έχει επίσης τη δυνατότητα ζωντανής ροής, με τους δημιουργούς περιεχομένου να αλληλεπιδρούν απευθείας με τους ακολούθους τους και οι τελευταίοι να χρησιμοποιούν τη λειτουργία ζωντανής

συνομιλίας για να μιλήσουν με τους δημιουργούς περιεχομένου, κάνοντας έτσι την επικοινωνία πιο αυθόρμητη (Pop, 2021: 184-185).

Τα περιστατικά τρολάρισματος στο TikTok είναι αρκετά. Χαρακτηριστικά μπορούμε να αναφέρουμε το τρολάρισμα των χρηστών της συγκεκριμένης πλατφόρμας στον πρώην πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής Donald Trump. Συγκεκριμένα, μια ομάδα έφηβων χρηστών του TikTok κατάφεραν να οργανωθούν μεταξύ τους και να εξασφαλίσουν χιλιάδες εισιτήρια για τη συγκέντρωση του στην Tulsa της Oklahoma τον Ιούνιο του 2020, στην οποία φυσικά δεν παρέστησαν ποτέ. Αποτέλεσμα της συγκεκριμένης ενέργειας ήταν η αίθουσα να παραμείνει άδεια και η πρώτη προεκλογική συγκέντρωση του Donald Trump να καταλήξει σε ένα μεγάλο φιάσκο, καθώς πολύ λίγοι υποστηρικτές του εμφανίστηκαν τελικά στη 19.000 θέσεων αρένα. Σίγουρα, μεγάλο ρόλο σε αυτό έπαιξε και η επιδημία του κορονοϊού, ωστόσο, τη χαριστική βολή την έδωσαν οι έφηβοι χρήστες του TikTok (<https://www.sфина.gr/koinonia/to-trolarisma-ton-christon-tou-tik-tok-ston-ntonalt-tramp/>).

Ένα ακόμα περιστατικό τρολάρισματος στην αγαπημένη πλατφόρμα του TikTok έγινε στην Kim Kardashian το 2022 με αφορμή την ιδιαίτερη διακόσμηση του γραφείου της. Οι κατοικίες των Kardashian είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακές και φυσικά, διακοσμημένες με τα πιο πολυτελή έπιπλα. Ωστόσο, αρκετοί τηλεθεατές του ριάλιτι «Keep up with Kardashians», παρακολουθώντας τα τελευταία επεισόδια της σειράς, έσπευσαν να σχολιάσουν τα έπιπλα (όπως τις καρέκλες και μία πολυθρόνα) του γραφείου της εταιρείας της Kim. Κάποια από τα σχόλια των χρηστών του TikTok ήταν τα εξής: «Θα προτιμούσα να κάτσω στο έδαφος», «Είναι για διακοσμητικούς σκοπούς, δεν κάθονται καν σε αυτές» και «Υποψιάζομαι ότι οι Καρντάσιαν έχουν αυτό το σπίτι-μουσείο» (<https://www.newsbomb.gr/bombplus/gossip/story/1326494/kim-karntasian-to-tiktok-tin-trolarei-gia-tin-idiaiteri-diakosmisi-toy-grafeioly-tis>).

Τέλος, ένα ακόμα πετυχημένο τρολάρισμα στο TikTok έκαναν οι χρήστες της πλατφόρμας για τον τρόπο ντυσίματος των μοντέλων της εταιρείας του Gucci. Οι χρήστες αυτοσχεδίασαν φορώντας ρούχα πάνω από άλλα ρούχα, σε μια προσπάθεια να αναπαραστήσουν την αισθητική του καλλιτεχνικού διευθυντή της Gucci, Alessandro Michele. Μάλιστα, η ηθοποιός Lachlan Watson που ακούγεται στο βίντεο τονίζει χαρακτηριστικά ότι το «φουλάρι είναι ζωτικής σημασίας και χαρακτηριστικό της Gucci». Η ετικέτα (hashtag) #guccimodel έχει ήδη πάνω από 35 εκατομμύρια προβολές (<https://look.athensvoice.gr/look/lifestyle/676013/tik-tok-mas-mathainei-pos-na-ntynomaste-san-montelo-toy-gucci/>).

x. Συμπεράσματα

Ανακεφαλαιώνοντας, το τρολάρισμα ως φαινόμενο παρατηρείται σε διάφορους ιστότοπους και πλατφόρμες. Το Usenet, ένα από τα πρώτα παγκόσμια συστήματα συζήτησης για υπολογιστές,

εικάζεται ότι αποτελεί την πλατφόρμα που πρωτοεμφανίστηκαν φαινόμενα τρολαρίσματος. Το 4chan, από την άλλη, είναι ένας κατεξοχήν χώρος δημιουργίας και δραστηριοποίησης των τρολ, όπου, αν και όλα τα μέλη του δεν έχουν ταυτοποιηθεί ως τρολ, οι Anonymous είναι μία από τις πιο γνωστές ομάδες τρολαρίσματος που ξεκίνησαν τη δραστηριοποίησή τους. Και στις δύο πλατφόρμες, η ταυτότητα των μελών καθορίζει και τις σχέσεις που δημιουργούνται τόσο μεταξύ των μελών τους όσο και τη δραστηριοποίησή τους. Μάλιστα, στην πλατφόρμα του 4chan, τα μέλη του μπορούν να συμμετέχουν σε αυτήν χωρίς να εγγραφούν ή χρησιμοποιώντας ψευδώνυμο. Η κύρια όμως διαφορά του 4chan με το Usenet έγκειται σε χαρακτηριστικά όπως η ανωνυμία, η έλλειψη κανόνων τόσο για τους χρήστες όσο και για τους διαχειριστές, το χοντροκομμένο χιούμορ, η παραποίηση εικόνων, τα μιμείδια και κυρίως η φιλοσοφία της συγκεκριμένης πλατφόρμας, που φτάνει μέχρι και την απομάκρυνση των νέων μελών της που δεν έχουν μνηθεί σε αυτή.

Το Facebook, ως η πιο δημοφιλής πλατφόρμα έως και σήμερα των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, «φιλοξενεί» στους χώρους της αρκετές μορφές τρολαρίσματος. Χάρη στη δημοφιλία του έχει συγκεντρώσει ήδη μια αξιοσημείωτη ποσότητα δεδομένων και όχι μόνο για τους χρήστες της, όπως: μηνύματα, εικόνες, ημερολόγια, συμπάθειες και αντιπάθειες, απόψεις, ακόμη και τις προτιμήσεις και τις αγορές των καταναλωτών, τα οποία εκμεταλλεύονται τα τρολ προς όφελός τους.

Εν συνεχεία, στο Twitter, που θεωρείται ότι άλλαξε τον τρόπο με τον οποίο ασχολούμαστε με πρακτικές αναψυχής και βιώνουμε τους χώρους διασκέδασης παρατηρούνται σε αρκετά μεγάλο βαθμό αναρίθμητα σχόλια τρολαρίσματος σε καθημερινή συχνότητα, σε παγκόσμιο επίπεδο και με ποικίλους στόχους. Συγκεκριμένα, τα σχόλια και τα μηνύματα (tweets) χαρακτηρίζονται συχνά ως κοροϊδευτικά, εχθρικά, προσβλητικά, ρατσιστικά, ενοχλητικά, βίαια και επιθετικά στο περιεχόμενό τους. Μάλιστα, τα τρολ του Twitter και του Facebook φιλοξενούν στις πλατφόρμες τους τα πιο επιβλαβή τρολ του διαδικτύου.

Το YouTube είναι, επίσης, μια εξαιρετικά δημοφιλής πλατφόρμα που αγγίζει τα ποσοστά εκείνα του Facebook. Θεωρείται πλατφόρμα περιεχομένου και αποθετήριο ψηφιακών βίντεο. Η δυνατότητα σχολιασμού και αλληλεπίδρασης που παρέχεται στους χρήστες του YouTube δίνει τη δυνατότητα στα τρολ να προχωρούν σε ενέργειες τρολαρίσματος, όπως τη χρήση καυστικής γλώσσας, τα προκλητικά και σαρκαστικά σχόλια, την ανάρτηση σατιρικών βίντεο κ.ά.

Το τρολάρισμα παρατηρείται επίσης σε αρκετά μεγάλο βαθμό και στο Facebook και στο Instagram, καθώς φιλοξενούν στους χώρους τους ανώνυμους λογαριασμούς τρολ που εμφανίζονται συχνά σε αναρτήσεις χρηστών στέλνοντας μηνύματα και σχολιάζοντας με προσβλητικό τρόπο, προκαλώντας ψυχολογικά αλλά και σωματικά τραύματα στα θύματά τους. Το Instagram και το Facebook έχουν τη δύναμη να συνδέουν ανθρώπους σε όλο τον κόσμο, δίνοντάς τους τη δυνατότητα

να επικοινωνούν μεταξύ τους ανεξάρτητα από τη γεωγραφική τους θέση. Η παρενόχληση που συμβαίνει στις συγκεκριμένες πλατφόρμες σχετίζεται άμεσα με τις εικονικές ταυτότητες των τρολ.

Τέλος, το TikTok και το YouTube είναι διαδικτυακές πλατφόρμες όπου οι άνθρωποι μπορούν να δημιουργήσουν βίντεο με ποικίλη θεματολογία, να τα διαμορφώσουν όπως εκείνοι επιθυμούν και στη συνέχεια να τα ανεβάζουν στην πλατφόρμα και να τα διαμοιράσουν σε διάφορους χρήστες του διαδικτύου. Οι χρήστες του TikTok μπορούν να επικοινωνήσουν μεταξύ τους μέσω των σχολίων που αναρτούν για τα διάφορα βίντεο, μηνυμάτων ή βίντεο απάντησης προς άλλα. Ο ιστότοπος του TikTok είναι ιδιαίτερα αγαπητός, με τη δημοτικότητά του να φτάνει εκείνη του Facebook. Ωστόσο, τα περιστατικά τρολάριας δεν λείπουν και από τη συγκεκριμένη πλατφόρμα, τα οποία συνήθως είναι καλοπροαίρετα, χιουμοριστικά και στηλιτεύουν περιστατικά από την καθημερινότητα.

Εκτός από τους παραπάνω ιστότοπους και πλατφόρμες, το τρολάριασμα είναι ευρέως διαδεδομένο, με διάφορες μορφές και στα βιντεοπαιχνίδια. Τα κίνητρα τρολάριας στα βιντεοπαιχνίδια, όπως και στους ιστότοπους και στις πλατφόρμες ποικίλλουν. Άλλοτε, τα κίνητρα είναι προσωπικά άλλοτε συλλογικά και σχετίζονται με τη χαιρεκακία, τη διασκέδαση, την προσωπική ικανοποίηση, τον εκφοβισμό, την εκδίκηση, την απόσπαση της προσοχής, την πλήξη και την πίεση που ασκείται από ομότιμους χρήστες, την αρνητική στάση, την χρήση προσβλητικής γλώσσας και τη λεκτική κακοποίηση. Βέβαια, το τρολάριασμα στα βιντεοπαιχνίδια έχει να επιδείξει και θετικά κίνητρα όπως: η αναζήτηση αλληλεπίδρασης και αναζήτηση φιλίας, η βοήθεια προς την αντίπαλη ομάδα καθώς και η αναζήτηση και αποκάλυψη των τρολ.

4.4. Το τρολάριασμα εντός και εκτός της Ελλάδας

i. Εισαγωγή

Το τρολάριασμα, στην Ελλάδα, δεν είναι τόσο διαδεδομένο ως κακοποιητική ενέργεια, όσο ως παρατήρηση των κινήσεων του τρολάριαματος παγκοσμίως και ως μιας περιγελαστικής συμπεριφοράς και στηλίτευσης στα καθημερινά εγχώρια γεγονότα. Μιας και η πλειονότητα των ανθρώπων στην Ελλάδα γνωρίζουν έστω τα βασικά αγγλικά, οι χρήστες του διαδικτύου έχουν συνηθίσει να έρχονται σε επαφή έμμεσα με το παγκόσμιο τρολάριασμα και κυρίως, να το αναμεταδίδουν αμετάφραστο. Υπάρχουν βέβαια και ελληνικές περιπτώσεις τρολάριαματος, αν και δεν γίνονται τόσο διάσημες όσο τα τρολ που το διεξάγουν, τα οποία έχουν ως «στέκι» τους κάποιο συγκεκριμένο μέσο ενημέρωσης στο διαδίκτυο και εκεί γίνονται γνωστά μεταξύ των χρηστών. Το τρολάριασμα που διενεργείται σε παγκόσμιο επίπεδο, με εξαίρεση την Κίνα, όπως έχει ήδη αναφερθεί παραπάνω, διαφοροποιείται τόσο σε περιοχές, κράτη και ηπειρους όσο και σε μορφές και είδη τρολάριαματος που χρησιμοποιούνται κατά τη διενέργειά του.

Επιπλέον, σε παγκόσμιο επίπεδο, το τρολάρισμα είναι κυρίως επιθετικό, μεγαλύτερης έκτασης και πολλές φορές επικίνδυνο για τα θύματά του και επιζήμιο για τους θύτες, δηλαδή τα τρολ.

ii. Το τρολάρισμα στην Ελλάδα

Από την αρχή της οικονομικής κρίσης το 2010 στην Ελλάδα και την επακόλουθη εφαρμογή των πολιτικών λιτότητας, η λέξη «troll» και τα γλωσσικά παράγωγά της άρχισαν να καταλαμβάνουν χώρο στην καθημερινή γλώσσα, τα μέσα ενημέρωσης, την πολιτική και τον πολιτισμό. Η ευρεία συμμετοχή των ανθρώπων στο τρολάρισμα και των τρολ στον ελληνικό κυβερνοχώρο συνέπεσε με την σύσκεψη των τεχνοκρατών της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) για τη μείωση του χρέους και την τόνωση της ανάπτυξης.

Σύμφωνα με την έρευνα των Mylonas και Kompatsiaris (2019: 1-22), το τρολάρισμα έχει τη δυνατότητα να σταθεί ως μια μορφή πολιτικής που μπορεί να ενημερώσει τις αντι-ηγεμονικές προκλήσεις των διαδεδομένων ιδεολογιών (McCosker & Johns, 2013: 174). Χωρίς να παραμελούνται τα βίαια και αντιδραστικά πρόσωπα του τρολάρισματος, τα οποία μπλοκάρουν τη συζήτηση, τρομοκρατούν τους αντιπάλους και λειτουργούν ως παρα-κρατικά όργανα (Morozov, 2012· Phillips, 2016), η έρευνά τους εστιάζεται στο συναισθηματικό δυναμικό των καρναβαλιστικών πτυχών της κοροϊδίας, του «παρατεταμένου γέλιου», της εξαπάτησης και τον παραλογισμό για την αντιμετώπιση ισχυρών ιδεολογιών. Αντί να θεωρείται το τρολάρισμα ως απειλή για την κανονικότητα ή απόδειξη του δυστοπικού χαρακτήρα του διαδικτύου, εξετάζονται τρόποι με τους οποίους ορισμένα τρολ χρησιμοποιούν τη μέθοδο «ανατρεπτικής επιβεβαίωσης» για την αποτελεσματική αντιμετώπιση των τρεχόντων γεγονότων και τον χλευασμό των ηγεμονικά ιδεολογικών ρευμάτων, των τρόπων ζωής και περιβαλλόντων στη σύγχρονη Ελλάδα, καθιστώντας το τρολάρισμα μια μορφή πολιτιστικής πολιτικής που μπορεί να ενημερώσει τις αντι-ηγεμονικές προκλήσεις στις επικρατούσες ιδεολογίες.

Υποστηρίζεται, μάλιστα, ότι τα τρολ που μελετήθηκαν από τους ίδιους ερευνητές βρίσκονται απέναντι στο ηγεμονικό νεοφιλελεύθερο πλαίσιο και τις προσπάθειές του να επιτύχει συναίνεση σχετικά με την υποτιθέμενη ανάγκη μεταρρυθμίσεων λιτότητας και τη διατήρηση του νομίσματος του ευρώ, καθώς και εναντίον του επικρατούντος συντηρητισμού και του εθνικισμού που συνδυάζονται με την ευρύτερη νεοφιλελεύθερη συγκέντρωση λόγων, πολιτικών και πρακτικών στην ελληνική κοινωνία. Υποστηρίζεται περαιτέρω ότι η πολιτική του τρολάρισματος συχνά υπερβαίνει ή είναι μάλλον αντίθετη με αυτό που η Phillips (2016: 2) αποκαλεί «lulz» (αυτο-διασκέδαση εις βάρος κάποιου), ευθυγραμμίζοντας αντ' αυτού τα ρητά πολιτικά και ιδεολογικά ρεύματα.

Μια αξιοσημείωτη απόδοση για το τρολάρισμα είναι αυτή του λογαριασμού «Adiasistos» στο Twitter και το Facebook (που μεταφράζεται στα αγγλικά ως «unassailable, unmovable, unshake») που επί του παρόντος έχει περισσότερους από 72.000 ακόλουθους στο Twitter και 16.000 στο Facebook

(2021). Ο Adiasistos εκτελεί την ταυτότητα ενός σπασίπλα (nerdy) φανατικού νεοφιλελεύθερου και συντηρητικού ιδεολόγου, ενός κυνικού επιχειρηματία και αντι-αριστερού, που όχι μόνο επικροτεί τις μη δημοφιλείς νεοφιλελεύθερες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις που εφαρμόζει η ελληνική κυβέρνηση, το ΔΝΤ και η Ευρωζώνη, αλλά απαιτεί υπερβολικά περισσότερα μέτρα. Δεν δείχνει έλεος για τους φτωχούς, τους εργαζόμενους του δημόσιου τομέα, τους αριστερούς, τους αναρχικούς, την εργατική τάξη και τους μετανάστες, που είναι οι ομάδες ανθρώπων που θεωρεί υπεύθυνες για την οικονομική αποτυχία και την «αποθάρρυνση» της ελληνικής κοινωνίας. Ως αντίδοτο της κρίσης, προτείνει να ενστερνιστεί τις αξίες του επιχειρηματικού πνεύματος και του χριστιανικού συντηρητισμού. Η παράστασή του είναι ένα μπλοκ των επίσημων νεοφιλελεύθερων, σεξιστικών και ξενοφοβικών λόγων που εμφανίστηκαν τα τελευταία χρόνια στην ελληνική δημόσια σφαίρα, ειδικά από το συντηρητικό κόμμα της Νέας Δημοκρατίας (ΝΔ) και τη νεοναζιστική Χρυσή Αυγή, οι οποίες μεταφέρονται στο άκρο, αποκαλύπτοντας τα απωθητικά ρεύματά τους (Mylonas & Kompatsiaris, 2019: 36-50).

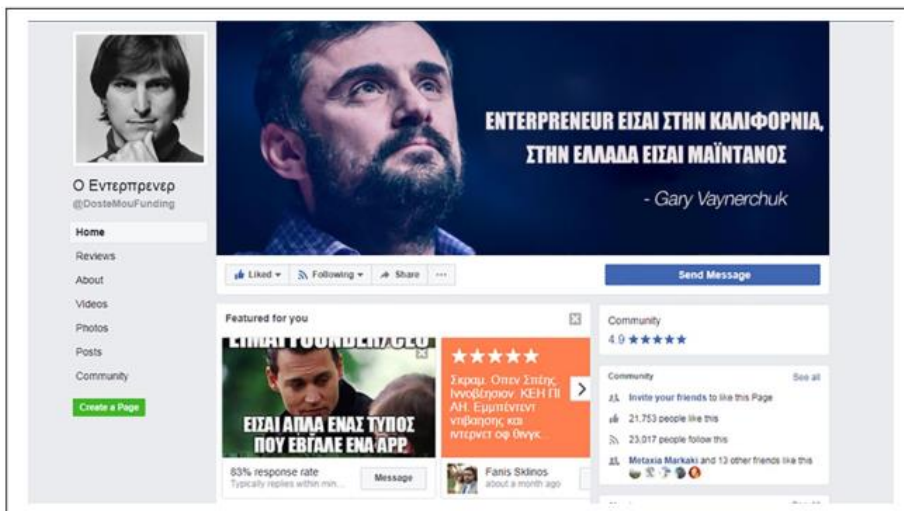

Εικόνα 2. «Το προφίλ του Adiasistos στο Twitter»²⁶¹

Άλλη μία περίπτωση είναι η σελίδα «Ο Εντερνπρενέρ» που ξεκίνησε στις 4 Ιουλίου 2017 και ακολουθείται και αρέσει σε περισσότερα από 49.800 άτομα (2021). Χρησιμοποιώντας την εικόνα ενός νεαρού Steve Jobs ως φωτογραφία προφίλ, η σελίδα «Ο Εντερνπρενέρ» δημοσιεύει τακτικά κείμενα και μινιμάλια που υπερεκτιμούν τις αρετές μιας επιχειρηματικής υποκειμενικότητας. Χρησιμοποιεί σχετική ορολογία για να εμφανίζεται ως φορητός, ρισοκίνδυνος, προληπτικός, καινοτόμος,

261. Πηγή: <https://tinyurl.com/2epjec7y>.

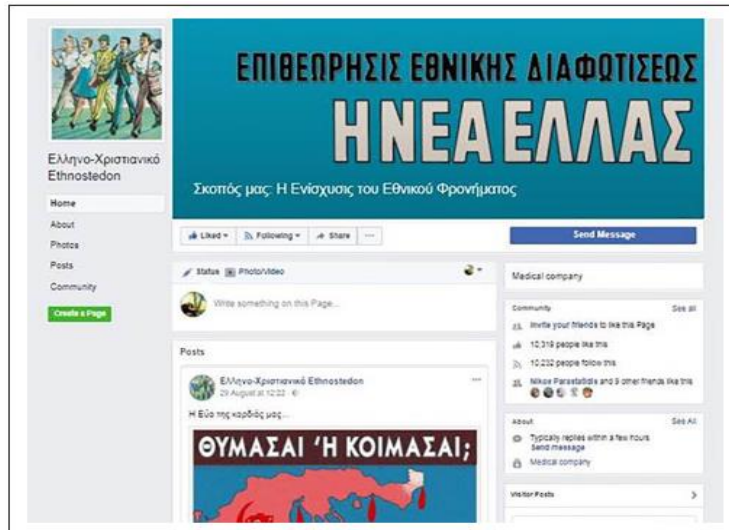
τεχνολογικά ενημερωμένος, δικτυωμένος, ευέλικτος, υλιστικός, αντικρατικός, ρεαλιστικός και έξυπνος στην αγορά. Μέσα από αυτήν την υπερβολική επίδειξη, επικοινωνεί έναν υπερβολικό εαυτό, που μετατρέπεται σε μια επικοινωνιακή φούσκα της πραγματικότητας της επιχειρηματικότητας, η οποία βασίζεται τελικά στην κρατική χρηματοδότηση για να ευημερήσει. Εκτελώντας έναν υπερβολικό αυτοπροσδιορισμό του εαυτού του ως νέας εποχής γκουρού των αγορών, προβάλλει τις αντιφάσεις της επιχειρηματικής ιδεολογίας και πρακτικής, όπως φαίνεται στην Ελλάδα της κρίσης (Mylonas & Kompatsiaris, 2019: 41-43).

Εικόνα 3. Το προφίλ του «Ο Εντερπρενέρ» στο Facebook²⁶²

Μια άλλη περίπτωση: η σελίδα στο Facebook με τίτλο «Ελληνο-χριστιανικό Ethnostedon», όπου το «Ethnostedon» μεταφράστηκε ελεύθερα ως «εθνικό φάρμακο», είχε την πρώτη της ανάρτηση στις 2 Ιουλίου 2013. Η σελίδα αυτή, έως και σήμερα (2023) αρέσει και ακολουθείται από περισσότερα από 12.353 άτομα. Με το κεντρικό σύνθημά της να είναι «ο στόχος μας είναι η ενίσχυση των εθνικών πεποιθήσεων», αυτή η σελίδα έχει δημοσιεύσει διάφορα μιμείδια που βασίζονται σε διαταραγμένες εικόνες, που συνδέονται με συντηρητικές, θρησκευτικές και αντικομμουνιστικές προπαγάνδες, αφίσες και σχετικές δημοσιεύσεις που προέρχονται κυρίως από την εποχή του Ψυχρού Πολέμου, όπως εμφανίστηκαν στην Ελλάδα – ιδιαίτερα κατά τα μεταπολεμικά χρόνια του Εμφυλίου Πολέμου και την εποχή της Δικτατορίας των Συνταγματάρχων (1967–1974) και αλλού (Mylonas & Kompatsiaris, 2019: 43-44).

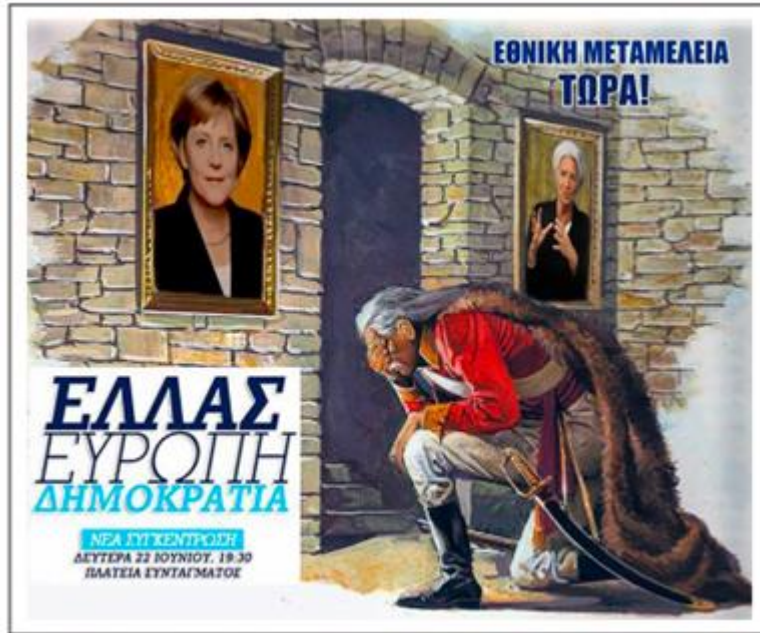
262. Πηγή: <https://www.facebook.com/DosteMouFunding/>.

Εικόνα 4. Το προφίλ του Ελληνο-χριστιανικού «Ethnostedon» στο Facebook²⁶³

Ακόμη μία σελίδα που ακολουθεί το στιλ ανατροπής των Situationists (Bishop, 2012: 83· Phillips, 2013: 506) είναι η «Détournement» που έχει ως στόχο να ξεπεράσει το βαρετό και δυνητικά αποξενωτικό πλαίσιο της καθημερινής ζωής στις πρόσφατες σύγχρονες κοινωνίες, οι οποίες ορίζονται από τη συμμόρφωση, την παραγωγή και τον καταναλωτισμό. Με την επίθεση στην αισθητική και τις αφηγήσεις του ύστερου καπιταλιστικού πολιτισμού, οι πρακτικές «Détournement» στοχεύουν στο να μετατρέψουν τη δημόσια σφαίρα σε έναν πιο συναρπαστικό και παιχνιδιάρικο χώρο. Ομοίως, τα τρολ αναπτύσσουν εικόνες με ημερομηνία, για να αναφέρονται σε τρέχουσες υποθέσεις και ανθρώπους, διατηρώντας παράλληλα τον ίδιο απλό προπαγανδιστικό τρόπο παράδοσης ενός μηνύματος από αυτές τις συγκεκριμένες εικόνες. Με αυτόν τον τρόπο, τα τρολ ενισχύουν και τονίζουν το αρχικό συντηρητικό και νεοφιλελεύθερο μήνυμα υπέρ της άνευ όρων λιτότητας ως μη εναλλακτικής πολιτικής και ως πολιτικής εθνικής σωτηρίας.

263. Πηγή: <https://tinyurl.com/2vdwrxub>.

Εικόνα 5. Ανάρτηση «Ethnostedon» (20 Ιουνίου 2015)

Εικόνα 6. Ανάρτηση «Ethnostedon»: «Ελλάδα με δραχμή/Ελλάδα με ευρώ» (15 Ιουνίου 2015)

Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι τα τrol δεν είναι μόνο «παράσιτα» που τρομοκρατούν τους χρήστες του διαδικτύου (netizens) και εμποδίζουν την πραγματοποίηση του δημοκρατικού διαβουλευτικού μοντέλου, καθώς τα πολιτιστικά χωνευτήρια (Phillips, 2012), αλλά μπορούν να αναδιανέμουν ασυμμετρίες και να εμπνέουν πάθος για δημοκρατική και χειραφετητική πολιτική. Για τον Dahlgren (2009: 84), «το πάθος δεν είναι τυφλό. Περιλαμβάνει ένα όραμα του καλού, κάτι που πρέπει να επιτευχθεί, κάτι που πρέπει να αγωνιστεί και συχνά περιλαμβάνει επίσης κάποια ιδέα για το πώς να επιτευχθεί αυτό το καλό». Το τrolάρισμα μπορεί στη συνέχεια να θεωρηθεί ότι επιτρέπει το πάθος για

δημοκρατική συζήτηση και πολιτιστική παραγωγή, τη δέσμευση στους αντιφασιστικούς αγώνες και την έκθεση των κρυφών λειτουργιών των ηγεμονικών λόγων (Mylonas & Kompatsiaris, 2019: 51-52).

Η πρακτική της χρήσης των διαδικτυακών τρολ για τη χειραγώγηση της γνώμης υπήρξε πραγματικότητα από την άνοδο των fora του διαδικτύου και της κοινότητας. Έχει αποδειχθεί ότι οι απόψεις των χρηστών σχετικά με τα προϊόντα, τις εταιρείες και την πολιτική μπορούν να επηρεαστούν από τις απόψεις άλλων χρηστών του διαδικτύου (Dellarocas, 2006). Αυτό διευκολύνει τις εταιρείες και τα πολιτικά κόμματα να κερδίσουν δημοτικότητα πληρώνοντας για τη «διαχείριση φήμης» σε ανθρώπους που γράφουν σε fora συζητήσεων και κοινωνικά δίκτυα, ψεύτικες απόψεις μέσα από ψεύτικα προφίλ. Ωστόσο, με την πάροδο του χρόνου, οι χρήστες των fora ανέπτυξαν ευαισθησία σχετικά με τα τρολ και άρχισαν να τις εκθέτουν δημοσίως.

Εκτός από τα τρολ που ασκούν πολιτικό τρολάρισμα, υπάρχουν κι άλλα. Ένα από αυτά είναι το τρολ, το οποίο αυτοχαρακτηρίζεται ως «troller», τις ενέργειες του οποίου τις μαθαίνουμε απλά μέσα από τις περιγραφές του ίδιου στο Youtube.com, όπου περιγράφει τα κατορθώματά του και λειτουργεί κυρίως μέσα από τα διαδικτυακά παιχνίδια πολλαπλών παικτών. Οι ενέργειές του αποτελούν μια μίξη του διάσημου Sodapoppin και του David Thorne και αυτό, γιατί λειτουργεί μέσω των παιχνιδιών και του Youtube.com, όπως ο πρώτος, και έγινε γνωστός και απέκτησε καριέρα στη συνέχεια μέσα από το τρολάρισμά του, όπως ο δεύτερος. Το παραπάνω τρολ δίνει έμφαση στο πώς «troll-άρει» τους φίλους του που δε γνωρίζουν τη λέξη «bazinga» (προέρχεται από τη σειρά Big Bang Theory και αποτελεί μιμίδιο), στους λόγους που τον καθιστούν σπασίκλα του διαδικτύου και στο πώς τον διώχνουν από κάποιες ομάδες παιχνιδιών γιατί δεν τον αντέχουν, μιας και τους τρολάρει²⁶⁴. Παρ' όλα αυτά, αν και είναι γνωστός ως troller, δεν υπάρχουν αποδείξεις ότι λειτουργεί ως τέτοιος χρησιμοποιώντας πραγματικά τις τεχνικές που συμπεριλαμβάνονται στον όρο.

Όπως προαναφέρθηκε, ο NightpowerGR έχει κοινή πορεία με τον David Thorne, γιατί έγινε κι αυτός γνωστός παραθέτοντας τα κατορθώματά του και στη συνέχεια έγινε ακόμη πιο γνωστός στους κύκλους του stand-up-comedy για το ιδιαίτερο χιούμορ του²⁶⁵. Βέβαια, η κοινή τους πορεία δεν έχει καμία σχέση με τη χρήση των τεχνικών του τρολάρισματος και, επίσης, ο David Thorne κατέστη διάσημο τρολ που έβγαλε χρήματα κάνοντάς το και επαγγελματικά (Φουρκαλίδου, 2013: 50-60).

Το παράδειγμα που παρατίθεται παρακάτω είναι από την ιστοσελίδα «www.news247.gr» και ο χρήστης «antidoto28» είναι γνωστός κυρίως για τον σχολιασμό του κάτω από άρθρα που έχουν ως θέμα κινήσεις του πρώην πολιτικού κόμματος, του ΠΑΣΟΚ, και συγκεκριμένα του τότε προέδρου του Γιώργου Παπανδρέου. Παραδείγματα της δράσης του:

264. Πηγή: <http://www.youtube.com/watch?v=kaxSo94Vgwk>

265. Πηγή: <http://www.youtube.com/watch?v=olKzIOBhcqE>

- Μόλις γύρισα από το συνέδριο. Ο λαός μίλησε. Δε γίνεται να προχωρήσει η χώρα χωρίς το ΓΑΠ. Το ποτάμι δε γυρίζει πίσω. Η αντίστροφη μέτρηση για την επάνοδο στην εξουσία έχει αρχίσει.²⁶⁶ (3-3-2013)
- Καστελόριζο. Μετά τη θριαμβευτική εμφάνιση του ΓΑΠ, το νησί έχει πάρει τα πάνω του.²⁶⁷ (19-4-2013)
- Όχι μόνο εγώ. Δεκάδες χιλιάδες κόσμου ξαναέζησαν στιγμές του '81. Ο ΓΑΠ είναι και θα είναι ο εγγυητής της ευημερίας και της προόδου του ελληνικού λαού, όσο κι αν αυτό δεν αρέσει σε κάποιους.²⁶⁸ (3-3-2013)
- Απόλυτο δίκιο έχει ο ΓΑΠ. Η διαφθορά στην Αμερική, ακόμα και επί Ομπάμα, είναι ολοφάνερη. Στη φωτογραφία, πίσω από τον Ομπάμα, φαίνεται ξεκάθαρα ο Παναγιώτης Ψωμιάδης.²⁶⁹ (13-4-2013)

Αυτό που κάνει ο χρήστης «antidoto28» είναι να σχολιάζει πάντοτε τα άρθρα που έχουν να κάνουν με θέματα του «ΓΑΠ», όπως συνηθίζει να τον αποκαλεί, τονίζοντας το πόσο καλές είναι οι δράσεις του και πόσο πολύ τον χρειάζεται η χώρα. Όταν κάποιος λέει το αντίθετο, ο «antidote28» πάντοτε απαντάει με πάθος. Στο «news247» τον έχουν μάθει και είτε τον αγνοούν είτε του απαντούν με χιούμορ. Σπανίως παρατηρούνται περιπτώσεις που κάποιο νέο μέλος απαντάει σοβαρά στα σχόλιά του. Γενικά δεν είναι ένα τρολ που προκαλεί αναστάτωση, αλλά τα σχόλιά του είναι επαναλαμβανόμενα και σταθερά στην ιστοσελίδα. Αποκαλείται φιλικό τρολ και το κίνητρό του είναι σίγουρα απλά η διασκέδασή του μέσα από το σχολιασμό και τη συμμετοχή του (Φουρκαλίδου, 2013: 50-60).

Το βεληνεκές και των δύο ελληνικών παραδειγμάτων είναι πολύ μικρό και, εκτός αυτού, ο τρόπος με τον οποίο λειτουργούν δεν είναι ενδεικτικός του τρολαρίσματος που διεξάγεται σε παγκόσμιο επίπεδο. Το πιο ενδιαφέρον και παράξενο σημείο της παρατήρησης αυτής είναι ότι σε διαδικτυακές αναζητήσεις Ελλήνων trollers δεν υπάρχουν αποτελέσματα τα οποία να είναι χειροπιαστά και για τα οποία να γίνεται συχνά λόγος, όπως συμβαίνει παγκοσμίως.

Μια από τις πιο γνωστές περιπτώσεις τρολαρίσματος στην Ελλάδα είναι η περίπτωση του «Γέροντα Παστίσιου» μιας σατιρικής ιστοσελίδας, που το 2012 επινόησε και δημοσίευσε ένα υποτιθέμενο μεταθανάτιο θαύμα ενός αγιορείτη μοναχού, του Γέροντα Παΐσιου. Το «θαύμα» αναδημοσιεύτηκε μαζικά σε ιστοσελίδες και μπλογκ θρησκευτικού περιεχομένου και έφτασε να γίνει μέχρι και πρωτοσέλιδο σε εφημερίδα πανελλήνιας κυκλοφορίας. Η αποκάλυψη του τρολαρίσματος

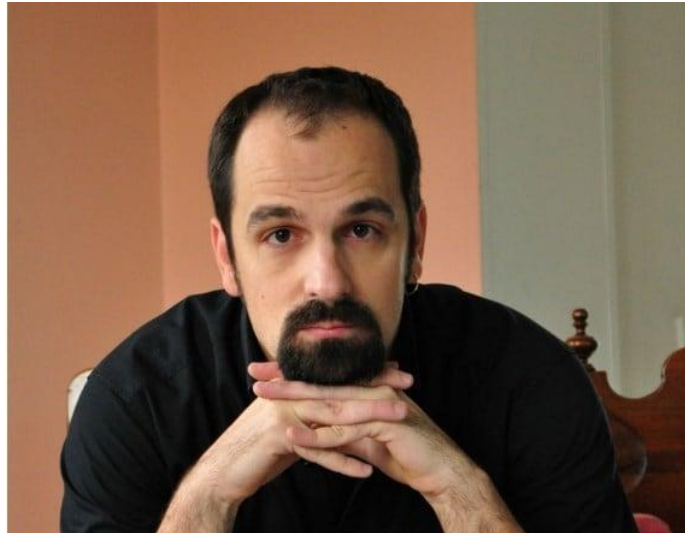
266.Πηγή:http://news247.gr/eidiseis/politiki/synedrio_pasok_thermh_ypodoxh_ston_giwrgo_papandreoy.2150613.html

267.Πηγή:http://news247.gr/eidiseis/politiki/giwrkos_papandreoy_sth_roymania_phgainei_sthn_proanakritikh_oxi.2218275.html

268.Πηγή:http://news247.gr/eidiseis/politiki/synedrio_pasok_thermh_ypodoxh_ston_giwrgo_papandreoy.2150613.html

269.Πηγή:http://news247.gr/eidiseis/politiki/giwrkos_papandreoy_egw_kai_o_ompama_analavame_oikonomies_koyrelia.2208734.html

εξόργισε πολλούς πιστούς και το περιεχόμενο της ιστοσελίδας συζητήθηκε ακόμα και στη Βουλή. Ο δημιουργός συνελήφθη και καταδικάστηκε σε 10 μήνες φυλάκιση με αναστολή για εξύβριση θρησκευμάτων κατ' εξακολούθηση (Πουλιόπουλος, 2012· Γιάνναρου, 2012· Δημοκίδης, 2015) και στη συνέχεια αθώωθηκε²⁷⁰ (Μαλά, 2020: 47-48).

Εικόνα 7. Ο άνθρωπος πίσω από τον «Παστίσιο».²⁷¹

Σε μια αναζήτηση επίσης στο Facebook, συναντάμε τον τίτλο «Τρολάρισμα Ελληνικό, greek_troll_memes... Τώρα και στο instagram»: (https://www.instagram.com/troll_memes.gr/), όπου ο συγκεκριμένος σύνδεσμος μας παραπέμπει σε μια σελίδα στο Instagram με τον τίτλο «troll_memes.gr» η οποία περιέχει χιουμοριστικά μιμίδια διαφόρων θεμάτων.

Με εξαίρεση τα παραπάνω παραδείγματα εγχώριου τρολαρίσματος και εγχώριων τρολ, το τρολάρισμα στην Ελλάδα θεωρείται κυρίως η διακωμώδηση και η στηλίτευση της καθημερινότητας. Ο όρος φυσικά δεν έχει την ίδια σημασία με το τρολάρισμα που διενεργείται σε παγκόσμιο επίπεδο και το οποίο πολλές φορές επιφέρει και νομικές κυρώσεις. Χαρακτηριστικά παραδείγματα ελληνικού τρολαρίσματος είναι τα εξής:

1. Τρολάρισμα την αεροπορική εταιρεία Ryanair: #Ryanair: Σημασία δεν έχει ο προορισμός, αλλά το ταξίδι.

270. Προστατευόμενες μορφές έκφρασης με βάση την νομολογία του ΕΔΑΔ πλέον μεταξύ άλλων αναγνωρίζονται τα έγγραφα, οι ραδιοφωνικές εκπομπές, τα έργα ζωγραφικής, οι ταινίες, η ποίηση, τα μυθιστορήματα, τα ηλεκτρονικά συστήματα πληροφοριών και η σατιρική έκφραση και αναγνωρίζονται διαρκώς στο πέρασμα του χρόνου νέες μορφές έκφρασης. Συνεπώς, η βλασφημία ως προστατευόμενη μορφή έκφρασης μπορεί να λάβει έντυπη ή ηλεκτρονική μορφή, να διαβαστεί σε ένα βιβλίο να προβληθεί σε μια ταινία, ή να λάβει οποιανδήποτε μορφή βλάσφημης αλλά τέχνης ακόμη και βλάσφημου, σατιρικού διαδικτυακού προφίλ σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης με το όνομα «Πάτερ Παστίσιος». Βλ. Σχετικά: Μαλά, 2020: 47-48.

271. Φωτ.: Δημήτρης Μαραγκόζης/ΓΚΡΕΚΑ, 2012. Πηγή: <https://tinyurl.com/zau8357u>.

Εικόνα 8. «3pointmagazine.gr»

«Για μια ακόμη φορά, η Ryanair έσπασε κάθε ρεκόρ αναξιοπιστίας στην αερομεταφορά. Συγκεκριμένα, η εταιρεία αποφάσισε να εγκαταλείψει στη Τιμισοάρα της Ρουμανίας, λόγω κακοκαιρίας, τους επιβάτες που ταξίδευαν από το Λονδίνο με προορισμό το αεροδρόμιο Μακεδονία στη Θεσσαλονίκη. Οι επιβάτες εξοργισμένοι «τουίταραν» τις μεγαλειώδεις στιγμές που έζησαν, ενώ βγήκαν και στα κανάλια. Τελικά πτήση της Aegean ναυλώθηκε με εντολή του υπουργού Μεταφορών Χρ. Σπίρτζη, προκειμένου να παραλάβει τους εγκλωβισμένους επιβάτες».

2. Το τρολάρισμα της Eurovision.

«Περήφανη σαν παγώνι: Τρελό τρολάρισμα στο twitter για τον ελληνικό τελικό της Eurovision “Ζωγράφισαν” οι χρήστες του διαδικτύου».²⁷²

Εικόνα . Τρολάρισμα στο twitter για τον ελληνικό τελικό της Eurovision.

272. Πηγή: <https://www.star.gr/lifestyle/media/360868/index.html>.

3. Τρολάρισμα της πολιτικής επικαιρότητας

Με αφορμή την έξοδο του πρωθυπουργού Μητσοτάκη και της γυναίκας του από το lockdown εξαιτίας του Covid-19 και τη μετάβασή τους στην Πάρνηθα για λόγους αναψυχής, ο τίτλος στη σελίδα της κυβερνήσεως στο Facebook ήταν ο εξής: «Ζεύγος Μητσοτάκη στην Πάρνηθα/Απίστευτο τρολάρισμα στο λογαριασμό της κυβέρνησης στο Facebook». Τα σχόλια που ακολούθησαν ήταν ειρωνικά, αναφερόμενα στη φωτογραφία του Κυριάκου Μητσοτάκη στην Πάρνηθα χωρίς μάσκα, αγκαλιά με πέντε αγνώστους, που επίσης δεν φορούσαν μάσκα. Ορισμένα από τα σχόλια ήταν τα εξής:²⁷³

«Κρατάμε αποστάσεις σε ΜΜΜ σαν σαρδέλες και σε τάξεις 30τμ με 25 μαθητές...;;»

«Για την Πάρνηθα τι μήνυμα να στείλω;»

«Όλοι εκτός από τον Μητσοτάκη... Πάρνηθα»

«Έτσι ακριβώς έκανε και ο ΠΘ στην #Πάρνηθα... μασκούλα και αποστάσεις»

«ΜΗΝ το κάνεις όπως ο Κυριάκος στην Πάρνηθα»

«Καλά κρασιά... Πάω Πάρνηθα, όπως πάντα... Δεν περίμενα τον Κύριο Μητσοτάκη να μου υποδείξει πόσο όμορφα είναι εκεί επάνω»

«Το λιγότερο, γραφικοί...»

4. Τρολάρισμα ποδοσφαιρικών ομάδων

Ένα από τα πιο θλιβερά και πρωτοφανή γεγονότα που συνέβησαν στο ελληνικό ποδόσφαιρο ήταν εκείνο της αναμέτρησης των ποδοσφαιρικών ομάδων «ΠΑΟΚ» και «ΑΕΚ» για το πρωτάθλημα Ελλάδος. Τα γεγονότα που εξελίχθηκαν ήταν ντροπιαστικά για το ελληνικό, αλλά και ευρύτερα παγκόσμιο ποδόσφαιρο. Χαρακτηριστικά γράφτηκαν τα εξής: «Επικό τρολάρισμα στα social για ΠΑΟΚ! Όπλα, μπράβοι, παράγοντες, εκβιασμοί, απειλές, καταγγελίες σε ένα πρωτάθλημα ποδοσφαίρου-παρωδία, το οποίο μάλιστα ενδέχεται πλέον να διακοπεί, με πιθανότητα και ποδοσφαιρικού Grexit από τις ευρωπαϊκές διοργανώσεις». Το απόγευμα της Κυριακής οι ποδοσφαιριστές των «ΠΑΟΚ» και «ΑΕΚ» παρατάχθηκαν στον αγωνιστικό χώρο της Τούμπας για έναν αγώνα που ενδεχομένως να έκρινε το πρωτάθλημα. Για σχεδόν 90 λεπτά παίχτηκε ποδόσφαιρο, μέχρι τη στιγμή που ο ΠΑΟΚ πέτυχε γκολ και αυτό ακυρώθηκε ως οφσάιντ. Τότε έγινε το απόλυτο αλαλούμ. Τελικά το παιχνίδι διεκόπη και δεν τελείωσε ποτέ στον αγωνιστικό χώρο.

Στο 90' του ντέρμπι ΠΑΟΚ-ΑΕΚ οι γηπεδούχοι σκόραραν με αμφισβητούμενο γκολ. Αρχικά, ο διαιτητής Γιώργος Κομίνης το ακύρωσε και τότε επικράτησε το απόλυτο χάος στο γήπεδο. Οι πάγκοι των δύο ομάδων εισέβαλαν στον αγωνιστικό χώρο, ενώ στο χορτάρι κατέβηκε με συνοδεία μπράβων και ο πρόεδρος της ομάδας του ΠΑΟΚ Ιβάν Σαββίδης. Μάλιστα σοκ προκάλεσαν οι εικόνες που

273. Πηγή: <https://tinyurl.com/yuvpymxf>.

έδειχναν να τον μεγαλομέτοχο της ΠΑΕ ΠΑΟΚ να φέρει επάνω του περιστρόφο! (iefimerida.gr: <https://tinyurl.com/4cct9hrv>). Το τρολάρισμα που ακολούθησε ήταν μεγάλο καθώς και μεγάλης διάρκειας, χαρακτηριστικά βλέπουμε στις εικόνες που ακολουθούν.

Εικόνα 10. Τρολάρισμα του προέδρου του ΠΑΟΚ Ιβάν Σαββίδη²⁷⁴

Οι οργανωμένοι οπαδοί του Ατρομήτου τρόλαραν την αναμέτρηση με τον ΠΑΟΚ τον Ιβάν Σαββίδη, με αφορμή την είσοδό του με όπλο στο ντέρμπι με την ΑΕΚ. Με χιουμοριστικό τρόπο αντιμετώπισαν οι οργανωμένοι οπαδοί του Ατρομήτου τα τελευταία γεγονότα γύρω από το ελληνικό ποδόσφαιρο. Συγκεκριμένα, εμφάνισαν ψεύτικα όπλα, φτιαγμένα από φελιζόλ στην εντός έδρας αναμέτρηση με τον ΠΑΟΚ και με αυτόν τον τρόπο τρόλαραν τον ισχυρό άνδρα του «δικεφάλου του Βορρά», Ιβάν Σαββίδη, για την είσοδό του με όπλο στο ντέρμπι με την ΑΕΚ.

Εικόνα 11. Τρολάρισμα του προέδρου του ΠΑΟΚ Ιβάν Σαββίδη²⁷⁵

Όπως διαπιστώνεται από τα παραπάνω περιστατικά, στην Ελλάδα τα τρολαρίσματα είναι περιγελαστικά, κοροϊδευτικά και στηλιτεύουν την εγχώρια πραγματικότητα της εκάστοτε χρονικής

274. Πηγή: <https://tinyurl.com/v48br3v9>.

275. Πηγή: <https://tinyurl.com/nmfn92bs>.

περιόδου. Το τρολάρισμα στην Ελλάδα δεν σχετίζεται με εκείνο που διεξάγεται σε χώρες του εξωτερικού και έχει χαρακτήρα κυρίως κακοποιητικό, οδηγώντας αρκετές φορές τους θύτες του ενώπιον της δικαιοσύνης.

Συμπερασματικά, στην Ελλάδα, η λέξη τρολ και τρολάρισμα έκαναν την εμφάνισή τους στην καθημερινή γλώσσα, τα μέσα ενημέρωσης, την πολιτική και τον πολιτισμό της χώρας, στην αρχή της οικονομικής κρίσης το 2010 και στην επακόλουθη εφαρμογή των πολιτικών λιτότητας. Διάφορες σελίδες όπως: ο «Adiasistos» στο Twitter και το Facebook, «Ο Εντερνπρενέρ» και το «Ελληνο-χριστιανικό Ethnostedon» στο Facebook, αλλά και μεμονωμένοι χρήστες όπως ο χρήστης «antidoto28» ασκούν μια μορφή πολιτικού τρολαρίσματος για την αντιμετώπιση των τρεχόντων γεγονότων και τον γλευασμό των διαφόρων ιδεολογικών ρευμάτων, των τρόπων ζωής και περιβαλλόντων στη σύγχρονη Ελλάδα. Φυσικά, υπάρχουν και άλλα τρολ που δεν ασκούν πολιτικό τρολάρισμα με σκοπό τους τη χειραφέτηση της κοινής γνώμης καθώς και σελίδες στο Facebook και όχι μόνο με χιουμοριστικό και σατιρικό περιεχόμενο, που μέσω μιμίδιων, εικόνων κ.ά. διακωμωδούν και η στηλιτεύουν την ελληνική καθημερινότητα.

iii. Το τρολάρισμα ανά τον κόσμο

a. Ηνωμένο Βασίλειο: Αγγλία - Ουαλία

Αφήνοντας πίσω την ελληνική πραγματικότητα, παρατηρούμε ότι το τρολάρισμα είναι συνηθισμένο φαινόμενο στο Ηνωμένο Βασίλειο, την Αυστραλία, τη Γερμανία και τη Φινλανδία. Το οργανωμένο, όμως, τρολάρισμα είναι πιο δημοφιλές σε ιστορικά Anglo και Saxo ή Nordic²⁷⁶ περιοχές, με εξαίρεση το «RIP trolling» το οποίο αφορά το τρολάρισμα των σελίδων μνήμης εκλιπόντων χρηστών του Facebook και το οποίο εξελίχθηκε σε ένα παγκόσμιο φαινόμενο (Phillips, 2015: 13).

Συγκεκριμένα, το τρολάρισμα στην Αγγλία είναι σύνηθες και πολλές φορές κακοποιητικό για τα θύματά του. Εξαιτίας της συχνότητας του φαινομένου έχουν θεσπιστεί νόμοι για τον περιορισμό του και την τιμωρία των ενόχων. Οι ισχύοντες κανόνες που διέπουν τη συμπεριφορά του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης στη Μεγάλη Βρετανία βασίζονται στο ένα συγκεκριμένο νομικό πλαίσιο, το «Criminal Procedure Rules 2012». Ο πρωταρχικός στόχος αυτού του νέου κώδικα είναι η δίκαιη αντιμετώπιση των ποινικών υποθέσεων, αποδεικνύοντας τη δίκαιη αντιμετώπιση μιας ποινικής υπόθεσης, λαμβάνοντας υπόψη τη μοναδικότητα του διαδικτυακού τρολ σε σύγκριση με τις εγκληματολογικές έρευνες άλλων φαινομένων του διαδικτύου (Bishop, 2013b: 28).

276. Όροι που χρησιμοποιούνται από τους ιστορικούς για να αναφερθούν στην ανάμειξη των γερμανικών λαών με τους Κέλτες κατοίκους της Βρετανίας, τους κατοίκους της Δανίας και της Νορβηγίας για το μεγαλύτερο μέρος της περιόδου μεταξύ 1013 και 1042 προς το τέλος της Εποχής των Βίκινγκς. Βλ. ενδεικτικά: <https://www.history.org.uk/primary/resource/3865/anglo-saxons-a-brief-history>.

Τα θύματα του τρολαρίσματος στο Ηνωμένο Βασίλειο υπήρξαν διάσημα, αναγνωρίσιμα πρόσωπα της χώρας καθώς και απλοί πολίτες, όπως το μοντέλο Νικόλα Μακλίν, η νικήτρια του αγγλικού τηλεπαιχνιδιού «XFactor» Χλόη Τζασμίν, η Ρεμπέκα Βάρντι, γυναίκα ενός παίκτη ποδοσφαίρου, Η ηθοποιός Ζαχίντα Άλεν, η Ρεμπέκα Άντλινγκτον, με δύο χρυσά μετάλλια κολύμβησης στους Ολυμπιακούς Αγώνες, ο κωμικός ηθοποιός Μπιλάλ Ζαφάρ, καθώς και ο Άλαν Μπράιαντ, ο οποίος δέχθηκε τρολάρισμα όταν δημιούργησε σελίδα στο Facebook μετά την εξαφάνιση του γιου του (<https://tinyurl.com/8uyx9xwj>).

Σε μία πρόσφατη έρευνα των Akhtar και Morrison (2019), το τρολάρισμα στη Μεγάλη Βρετανία απευθύνεται ιδιαίτερα σε δημόσια πρόσωπα και μάλιστα σε μέλη του Κοινοβουλίου (βουλευτές) οι οποίοι είναι πρωταρχικός στόχος των τρολ. Στη μελέτη διαπιστώθηκε ότι εκατόν ογδόντα ένα βουλευτές του Ηνωμένου Βασιλείου είχαν βιώσει τρολάρισμα και πολλοί από αυτούς μάλιστα αρκετές φορές την ημέρα. Οι βασικές πλατφόρμες για αυτήν την κατάχρηση ήταν το Twitter και το Facebook. Το μοτίβο των τρολ ποίκιλε μεταξύ των στόχων ανδρών και γυναικών, με τα αρσενικά να αναφέρουν περισσότερη ανησυχία για την ενδεχόμενη καταστροφή της φήμης τους και τα θηλυκά να ανησυχούν περισσότερο για την προσωπική τους ασφάλεια. Συνεπώς, ο αντίκτυπος του τρολαρίσματος ποικίλει μεταξύ ανδρών και γυναικών, με πολύ μεγαλύτερο αντίκτυπο στις γυναίκες βουλευτές (Akhtar & Morrison, 2019: 322-327).

Η πρώτη αναφερθείσα περίπτωση τρολαρίσματος στην Ουαλία πιθανολογείται ότι ήταν στο South Wales Evening Post τον Αύγουστο του 1999 έπειτα από έναν αγώνα ποδοσφαίρου μεταξύ Κάρντιφ Σίτι και Μίλγουολ, όπου αναφέρθηκε ότι «στάλθηκαν πολλά μηνύματα στο διαδίκτυο που στάλθηκαν από τη Millwall hardcore στους οπαδούς του Κάρντιφ και προφανώς με φυλετική κακοποίηση και υποκίνηση βίας κατά της Ουαλίας». Τον επόμενο μήνα, το South Wales Evening Post δημοσίευσε επίσης σχετικά παρόμοιες χρήσεις της κινητής τεχνολογίας για να προκαλέσει βία, αυτή τη φορά κατά τη διάρκεια του ποδοσφαιρικού αγώνα Swansea City v. Hull City. Οι επόμενοι τύποι τρολαρίσματος που αναφέρθηκαν στην Ουαλία ήταν κατά πάσα πιθανότητα καλοπροαίρετο τρολάρισμα (Playtime trolling) ή τρολάρισμα τακτικής (Tactical trolling) (Mihaylov, Kouychev, Georgiev & Nakov, 2015: 310-314).

Μια ακόμη περίπτωση που αναφέρθηκε και πάλι στο Evening Post της Νότιας Ουαλίας, ήταν η άνοδος του «flaming trolling» μέσω των κινητών τηλεφώνων, χρησιμοποιώντας μηνύματα κειμένου. Οι κλήσεις για την απαγόρευση των κινητών τηλεφώνων έγιναν, μεταξύ άλλων και από τον συνδικαλιστή John Bushell, ο οποίος δήλωσε: «Αυτή η τελευταία εξέλιξη είναι τρομακτική και απογοητευτική. Προς το παρόν, εναπόκειται στα επιμέρους σχολεία να απαγορεύσουν τα κινητά τηλέφωνα, αλλά ορισμένοι μαθητές πληρώνουν αυτήν την απαγόρευση χρησιμοποιώντας την υπηρεσία

μηνυμάτων κειμένου. Είναι επιτακτική ανάγκη να απαγορευτεί η χρήση κινητού τηλεφώνου σε όλα τα σχολεία» (Bishop, 2012: 207-216).

β. Ανατολική Ευρώπη: Βουλγαρία - Ουκρανία - Ρωσία

Σε χώρες όπως η Βουλγαρία, καθώς και στην Ανατολική Ευρώπη, το τrolάρισμα είναι η ενέργεια, η οποία αναφέρεται σε κάποιον που πειράζει τους ανθρώπους για να τους θυμώσει, ή κάποιος που προσβάλλει τους ανθρώπους, ή κάποιος που θέλει να κυριαρχήσει σε οποιαδήποτε συζήτηση ή κάποιος που προσπαθεί να χειριστεί τη γνώμη των ανθρώπων (μερικές φορές για χρήματα) κ.λπ.. Συγκεκριμένα στη Βουλγαρία, κατά τη διάρκεια των βουλγαρικών διαδηλώσεων το 2013-2014 κατά του γραφείου του Oresharski²⁷⁷, τα κοινωνικά δίκτυα και τα φόρουμ ειδησεογραφικών κοινοτήτων έγιναν οι κύριοι «χώροι μάχης» μεταξύ υποστηρικτών και αντιπάλων της κυβέρνησης. Την εποχή εκείνη υπήρξε αξιοσημείωτη λογοκρισία στα ΜΜΕ και πολλοί άνθρωποι που ζούσαν έξω από την πρωτεύουσα δεν γνώριζαν πραγματικά τι συνέβαινε στην πραγματικότητα. Επιπλέον, υπήρξε μια πολύ σημαντική παρουσία κυβερνητικών υποστηρικτών σε διαδικτυακά φόρουμ. Σε σειρά διαφυγόντων εγγράφων στα ανεξάρτητα βουλγαρικά μέσα ενημέρωσης Bivol, προβλήθηκε ο ισχυρισμός ότι το κυβερνών Σοσιαλιστικό Κόμμα πλήρωνε διαδικτυακά τrol με χρήματα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

Τα διαρρεύσαντα έγγραφα του Bivol αποκάλυψαν για πρώτη φορά μια τέτοια πρακτική από ένα πολιτικό κόμμα, παρά το γεγονός ότι το πρόβλημα με τη χειραγώγηση της κοινής γνώμης είναι γενικά αξιοσημείωτο σε όλη την Ανατολική Ευρώπη. Τα έγγραφα διαχείρισης φήμης περιγράφουν τις ακόλουθες υπηρεσίες: «Μηνιαίως διαδικτυακή αποστολή 250 σχολίων από εικονικούς χρήστες με ποικίλα, τυπικά και εξελισσόμενα προφίλ από διαφορετικές (μη επαναλαμβανόμενες) διευθύνσεις IP για ενημέρωση, προώθηση, ισορροπία ή αντίδραση. Η ένταση της παρεχόμενης διαδικτυακής παρουσίας θα διανεμηθεί επαρκώς και θα αντιστοιχεί στην πολιτική κατάσταση στη χώρα».

Παρόμοια φαινόμενα παρουσιάστηκαν, επίσης, στις αρχές του 2000 κατά τη διάρκεια της κρίσης στην Ουκρανία (Zhdanova & Orlova, 2017: 9). Υπήρξαν αρκετές δημοσιεύσεις στα μέσα ενημέρωσης που περιγράφουν τη συμπεριφορά των οργανωμένων τrol, που προσπαθούσαν να χειραγωγήσουν τη γνώμη άλλων χρηστών. Παρ' όλα αυτά, είναι δύσκολο για τους διαχειριστές των fora να αποκλείσουν κάποιους χρήστες με την υπόνοια ότι είναι τrol στην προσπάθειά τους να μην παραβιάζονται οι κανόνες του εκάστοτε φόρουμ (Mihaylov, Kouychev, Georgiev & Nakov, 2015: 310-314).

277. Ο Πλάμεν Ορεσάρσκι είναι Βούλγαρος πολιτικός, Πρωθυπουργός της Βουλγαρίας από τις 29 Μαΐου 2013 ως τις 6 Αυγούστου 2014. Υπηρέτησε επίσης ως υπουργός Οικονομικών από το 2005 ως το 2009 στην κυβέρνηση του τριπλού συνασπισμού με πρωθυπουργό το Σεργκέι Στάνισεφ. Παραιτήθηκε από πρωθυπουργός τον Ιούλιο του 2014. Βλ. Σχετικά: Rashkova, 2014: 1-3.

Όσον αφορά το τρολάρισμα στη Ρωσία, λόγω της τεχνικής και οικονομικής αδυναμίας της χώρας να αντιγράψει το τείχος προστασίας του κινέζικου στίλ, η κυρίαρχη ελίτ της Ρωσίας επέλεξε το τρολάρισμα στο διαδίκτυο μέσω της εξάπλωσης του φόβου της κατασταλτικής νομοθεσίας, των επιλεκτικών συλλήψεων και των πιστών πολιτών του καθεστώτος που ενεργούν με τρόπο που αντανακλά το ολοκληρωτικό παρελθόν της χώρας. Οι Daucé, Loveluck, O Ostromooukhona και ο Zaytseva ισχυρίζονται ότι η Ρωσία μπορεί να θεωρηθεί ως ένα «εργαστήριο δοκιμών για πολλαπλές μορφές συμμετοχής των πολιτών στην ηλεκτρονική ασφάλεια».

Παρά την αυταρχική στροφή στις πολιτικές της μετά την αρχική ελευθέρωση της δεκαετίας του 1990 και σε αντίθεση με την αντιληπτή παντοδυναμία του μηχανισμού ασφαλείας της, όταν τεθεί κάτω από τον μεγεθυντικό φακό, το επιτελείο των επιτηρητών της Ρωσίας δείχνει ότι η πολλαπλότητα των συστατικών της και οι δυσλειτουργίες της απαιτούν από το κράτος να βασιστεί σε ένα σύνολο επιφανειακών μέτρων, που έχουν σχεδιαστεί για να τονώσουν την αυτό-λογοκρισία. Μεταξύ αυτών των μέτρων είναι οι τυχαίες και επιλεκτικές συλλήψεις χρηστών των κοινωνικών μέσων, καθώς και η στρατολόγηση επαγρυπνούμενων πολιτών, με σκοπό να βοηθήσουν την κυρίαρχη ελίτ να καταπολεμήσει το ανεπιθύμητο διαδικτυακό περιεχόμενο (Gabdulhakon, 2020: 283-305). Παρατηρείται, λοιπόν, μια συνεχόμενη αύξηση των λογαριασμών στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης των κινεζικών και ρωσικών τρολ, καθώς και της εξάπλωσης του φαινομένου που αποκαλείται κρατικά παρακινούμενο τρολάρισμα (state-sponsored trolling) (Nyst & Monaco, 2018· Fichman, 2020: 5903-5908· Luceri, Giordano & Ferrara, 2020: 417-425).

γ. Ασία: Ταϊλάνδη – Φιλιπίνες - Κίνα

Στην Ασία, και συγκεκριμένα στην Ταϊλάνδη και τις Φιλιπίνες, επικρατεί το λεγόμενο «πατριωτικό τρολάρισμα» το οποίο χρησιμοποιήθηκε, για να απεικονίσει κυβερνητικούς κριτικούς (οι οποίοι ενδέχεται να λάβουν διεθνή χρηματοδότηση ή να υποστηρίζουν ατζέντες που θεωρούνται δυτικά προσκείμενοι και φιλελεύθεροι) ως «προδότες» και έτσι υπονομεύουν τη νομιμότητά τους. Στην Ταϊλάνδη, τα πατριωτικά τρολ εμφανίστηκαν κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης με το «κόκκινο-κίτρινο πουκάμισο»²⁷⁸ και αργότερα χρησιμοποιήθηκαν από την επικείμενη χούντα για την παρακολούθηση των αντιφρονούντων.

278. Το πολιτικό κατεστημένο (δηλαδή τα «κίτρινα πουκάμισα»), περιλαμβάνει το παλάτι, το στρατό, τους γραφειοκράτες, τις συμμαχικές επιχειρήσεις και τη μεσαία τάξη της Μπανγκόκ και τις νέες πολιτικές δυνάμεις. Τα «κόκκινα πουκάμισα» περιλαμβάνουν τους φτωχούς αλλά δυνητικά αυταρχικούς πολιτικούς, τους αγροτικούς εκλογείς τους και τις δημοκρατικές πολιτικές ομάδες. Οι δύο ομάδες έχουν εμπλακεί σε μια πολιτική σύγκρουση εδώ και μια δεκαετία και διαδικτυακά. Βλ. Σχετικά: Sombatpoonsiri, 2018: 1-13.

Στις Φιλιππίνες, η ομάδα Die Hard Supporters του Duterte χρησιμοποίησε, επίσης, ιστότοπους κοινωνικών μέσων για την παρενόχληση των κυβερνητικών κριτικών. Τα μεμονωμένα πολιτικά πλαίσια αυτών των δύο χωρών διαμορφώνουν την ένταση του διαδικτυακού τρολαρίσματος. Η Ταϊλάνδη έχει ένα αυταρχικό καθεστώς στο οποίο η διαφωνία ποινικοποιείται και η παρακολούθηση του διαδικτύου είναι παγιωμένη, ενώ οι Φιλιππίνες παραμένουν μια «δημοκρατία». Ωστόσο, η ισχυρή ρητορική του Duterte (προέδρου των Φιλιππίνων) αντανακλά μία παράνομη μετατόπιση από την πολιτική τάξη μετά το 1986 στη δεύτερη. Επομένως, ο εκφοβισμός στον κυβερνοχώρο σε αυτές τις χώρες δεν είναι απλώς θέμα παραβίασης της ελευθερίας έκφρασης, αλλά μάλλον ένα μέσο έκφρασης συγκρουόμενων πολιτικών οραμάτων και βαθύτερων κρίσεων. Η αντιμετώπιση του διαδικτυακού τρολαρίσματος απαιτεί από εγχώριους και διεθνείς φορείς να συμμετάσχουν σε έναν «διάλογο στον κυβερνοχώρο» (Sombatpoonsiri, 2018: 2-6).

Όσον αφορά το τρολάρισμα στην Κίνα, στο κινέζικο διαδίκτυο παρουσιάζεται ως ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό στοιχείο που έχει έρθει να ενσωματώσει διαφορετικά είδη διαδικτυακής συμπεριφοράς και να λειτουργήσει ως όρος «ομπρέλας» για διάφορα είδη συζήτησης σχετικά με το ίδιο το διαδίκτυο. Το τρολάρισμα είναι πολύ συνηθισμένο στο κινέζικο διαδίκτυο. Βέβαια, οι όποιοι ορισμοί και χαρακτηρισμοί έχουν αποδοθεί στις έννοιες τρολάρισμα και τρολ, λόγω της ελάχιστης σχέσης τους με τον σύγχρονο διαδικτυακό πολιτισμό της Κίνας, δεν λαμβάνονται σοβαρά υπόψη (deSeta, 2013: 301-314).

Η Κίνα στα μέσα του 2013 είχε ένα τεράστιο αριθμό χρηστών στο διαδίκτυο, περίπου 591 εκατομμύρια συνδεδεμένο πληθυσμό. Μέσω των αλληλεπιδράσεών τους, σε ένα διαδικτυακό περιβάλλον μερικώς αποκομμένο από την «παγκόσμια» ή «διεθνή» διαδικτυακή κουλτούρα η οποία στην ουσία κυριαρχείται από τα αμερικανικά πρότυπα (Lovink, 2009:7), οι Κινέζοι χρήστες του διαδικτύου έχουν αναπτύξει μια διαδικτυακή κουλτούρα που αντικατοπτρίζει ζητήματα του πολιτισμικού και ιστορικού τους περιβάλλοντος (Chu & Cheng, 2011: 23-39). Η πλειονότητα των Κινέζων χρηστών του ίντερνετ τείνει να χρησιμοποιεί τη δική της γλώσσα για να μιλήσει για σχετικά θέματα ειδήσεων, καθώς και για πολιτιστικά προϊόντα σε διαδικτυακές πλατφόρμες, που είναι ενσωματωμένες στην καθημερινή τους ζωή, όπως εθνικοί ιστοχώροι εφημερίδων, πλατφόρμες ροής βίντεο και πίνακες μηνυμάτων, σε τοπικές πύλες και μηχανές αναζήτησης. Συνεπώς, δεν υπάρχει άμεση κινεζική μετάφραση για περιπτώσεις που σίγουρα θεωρούνται τρολάρισμα, και προφανώς δεν υπάρχει η ορολογία στα Κινέζικα για να καλύψει τις έννοιες «troll» και «trolling», όπως στον «Δυτικό πολιτισμό του Διαδικτύου» (deSeta, 2013: 307-308). Επομένως, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι το τρολάρισμα στην Κίνα σχετίζεται εν μέρει με αυτό που διεξάγεται στην Ελλάδα και σκοπό έχει τη στηλίτευση και διακωμώδηση της καθημερινότητας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η παρακάτω εικόνα που φέρει το τίτλο «Επικό τρολάρισμα της Κίνας στον Τραμπ για τον covid-19:

Αγαπάμε τη συνέπειά σας...».

Η Κίνα κατηγορήθηκε και από τον πρώην πρόεδρο των Η.Π.Α. Donald Trump ότι ήταν εκείνη η οποία απευθύνεται για την εξάπλωση του ιού covid-19. Με ένα βίντεο κινουμένων σχεδίων η Κίνα απαντά εμμέσως στις αιτιάσεις του Donald Trump κατά του Πεκίνου για τον covid-19. Η κινεζική πρεσβεία στη Γαλλία ανάρτησε το βίντεο την 1η Μαΐου στον λογαριασμό της στο Twitter, το οποίο τιτλοφορείται «Μια Φορά Κι Έναν Καιρό Ένας Ιός» και με το οποίο στην ουσία «τρολάρει» τον πρώην Αμερικανό πρόεδρο (<https://tinyurl.com/29xjyu5n>).

Εικόνα 12. «Η “Κίνα” ρωτά, η “Αμερική” απαντά και το τρολάρισμα στο βίντεο της κινεζικής πρεσβείας στη Γαλλία, πάει... σύννεφο». (Photo via Twitter, @AmbassadeChina).

δ. ΗΠΑ

Όσον αφορά το τρολάρισμα στις ΗΠΑ, η υποκουλτούρα του τρολάρισματος έχει εμποτιστεί στην αμερικανική λαϊκή κουλτούρα και μάλιστα έφτασε σε σημείο μία αρκετά μεγάλη μάζα ανθρώπων να περιηγείται στα αμερικάνικα fora. Επίσης, το αμερικανικό τρολάρισμα περιλαμβάνει κάθε είδους τρολάρισματος, όπως: RIP trolling, flame trolling, spam trolling, Facebook trolling κ.ά., και μάλιστα σε μεγάλη έκταση. Στο ψηφιακό τοπίο των Ηνωμένων Πολιτειών, τα τρολ αποκαλύπτουν τη λεπτή και ενίοτε ανύπαρκτη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στο τρολάρισμα και τα εταιρικά μέσα. Η πρωταρχική διαφορά είναι ότι για τα τρολ η εκμετάλλευση είναι μια δραστηριότητα αναψυχής, ενώ για τα εταιρικά μέσα είναι μια επιχειρηματική στρατηγική. Επειδή δεν πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους λογοκρισίες ή τους διαφημιστές, οι συμπεριφορές των τρολ είναι συχνά πιο επιθετικές και πιο εμφανείς. Τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης προβάλλουν ένα περιεχόμενο συναισθηματικό, ρατσιστικό και εκμεταλλεύσιμο, σε αντίθεση με τις συμπεριφορές τρολάρισματος που δεν επιβραβεύονται με χρηματικές επιταγές.

Τα τρολ των ΗΠΑ ταιριάζουν, επίσης, άνετα μέσα στο σύγχρονο, διαδικτυακό ψηφιακό τοπίο

των μέσων ενημέρωσης. Όχι μόνο χρησιμοποιούν τεχνολογίες του διαδικτύου για εξειδικευμένη και εξαιρετικά δημιουργική χρήση, αλλά η συμπεριφορά τους είναι συχνά άμεσα ευθυγραμμισμένη με τους εμπόρους κοινωνικών μέσων και άλλα εταιρικά συμφέροντα. Επιπλέον, είναι αρκετά εξειδικευμένοι στην πλοήγηση αξιοποιώντας τις ενέργειες που δημιουργούνται όταν η πολιτική, η ιστορία και τα ψηφιακά μέσα συγκρούονται. Εν ολίγοις, αντί να λειτουργούν με σκοπό να «διορθώσουν» τη διαδικτυακή συμπεριφορά, τα τρολ είναι κατά πολλούς τρόπους, θα λέγαμε, οι μορφασμοί των παιδιών στις αφίσες του διαδικτυακού κόσμου. Αυτή δεν είναι η μόνη επικάλυψη μεταξύ του τρολαρίσματος και της κοινής κουλτούρας (mainstream). Επιπλέον, όπως υποστηρίζει η Phillips, «το τρολ ενσωματώνει ακριβώς τις αξίες που λέγεται ότι κάνουν την Αμερική το μεγαλύτερο και ισχυρότερο έθνος στη γη, με ιδιαίτερη έμφαση στην αναζήτηση της ζωής, της ελευθερίας και φυσικά της ελευθερίας της έκφρασης» (Phillips, 2015: 157).

iv. Τρολάρισμα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης

Η έρευνα που έχει διεξαχθεί όσον αφορά τον αντίκτυπο της εθνικής κουλτούρας στο τρολάρισμα είναι ελάχιστη (Sun & Fichman, 2018: 478-485), αλλά έχουν δημοσιευτεί μελέτες για συγκεκριμένες περιπτώσεις τρολαρίσματος από χώρες σε όλο τον κόσμο, συμπεριλαμβανομένων των ΗΠΑ (Flores-Saviaga et al., 2018), Ηνωμένο Βασίλειο (Bishop, 2013: 154-167), Κίνα (Sun & Fichman, 2018: 478-485· Yang et al., 2017), Ισραήλ (Gal, 2018· Shachaf & Hara, 2010: 357-370), Ιταλία (Ferrari, 2018: 2208-2223), Νέα Ζηλανδία (McCosker, 2014: 201-217) και Ρωσία (Zelenkauskaite & Niezgodna, 2017). Συλλογικά, αυτές οι μελέτες θέτουν ένα ερώτημα σχετικά με την έκταση και τη φύση των τρολ εντός και πέρα από τα εθνικά σύνορα. Συγκεκριμένα, δεν είναι σαφές σε ποιον βαθμό τα κίνητρα, οι αντιλήψεις και οι αντιδράσεις στη συμπεριφορά τρολαρίσματος διαφέρουν από τη μια χώρα στην άλλη. Ωστόσο, οι μελετητές που εξέτασαν τα κίνητρα πίσω από το τρολάρισμα (Buckels et al., 2014: 97-102· Shachaf & Hara, 2010: 357-370) ή τις αντιλήψεις και τις αντιδράσεις που δημιουργήθηκαν στο τρολάρισμα (Fichman & Sanfilippo, 2016) συνήθως αγνόησαν τον εθνικό πολιτισμό.

Ωστόσο, επειδή η έρευνα υποδηλώνει ότι οι συμπεριφορές τρολαρίσματος διαφέρουν από το ένα κοινωνικο-τεχνικό πλαίσιο στο άλλο και ότι το τρολάρισμα διαφέρει μεταξύ των κοινοτήτων και των πλατφορμών (Sanfilippo et al., 2017: 2313-2327), είναι πιθανό μια συγκριτική ανάλυση συμπεριφορών και κινήτρων τρολαρίσματος να εντοπίσει τις ομοιότητες και τις διαφορές σε όλο τον κόσμο. Συγκεκριμένα, είναι πιθανό η έκταση και ο τύπος συγκεκριμένων συμπεριφορών και τακτικών των τρολ να διαφέρουν μεταξύ των χωρών, με βάση τις πολιτιστικές διαστάσεις (Hofstede et al., 2010).

Επιπρόσθετα, δεν υπάρχει καμία διαπολιτισμική έρευνα για το τρολάρισμα (Fichman & Sanfilippo, 2016) ή το τρολάρισμα σάτιρας (satirical trolling) και πολύ λίγη διαπολιτισμική έρευνα για

το χιούμορ (Lu, Martin, Usona & Galinsky, 2019). Ωστόσο, διαπιστώθηκε ότι στην κουλτούρα χωρών όπως η Κίνα, η Κορέα και Ταϊλάνδη, για παράδειγμα, το χιούμορ χρησιμοποιήθηκε με σκοπό το ομαδικό δέσιμο, ενώ τα άτομα σε χώρες όπως ο Καναδάς, η Γερμανία και οι ΗΠΑ ήταν πιο πιθανό να χρησιμοποιήσουν το λεγόμενο αυτοεπισχυτικό χιούμορ με σκοπό την βελτίωση της ψυχικής τους υγείας. Επίσης, μπορούμε να υποθέσουμε ότι, στις χώρες που ενισχύουν την ατομικότητα και τη διαφορετικότητα του ανθρώπου, το τρολάρισμα διεξάγεται από μεμονωμένα άτομα, ενώ στις χώρες που προάγουν το συλλογικό πνεύμα, το τρολάρισμα διεξάγεται συλλογικά από ομάδες. Είναι επίσης πιθανό τα άτομα να τρολαριστούν μεμονωμένα σε χώρες του δυτικού πολιτισμού, ενώ σε κομμουνιστικές χώρες γίνεται ομαδικά (Sun & Fichman, 2018: 478–485). Ωστόσο, είναι πιθανό τα κοινά κίνητρα ή η ιδεολογία να γεφυρώσουν τα εθνικά, κοινωνικοπολιτισμικά και γεωγραφικά όρια σε διαδικτυακές πλατφόρμες.

Ακόμη, παρ' όλο που αρκετές έρευνες σχετικά με το τρολάρισμα εστίασαν την προσοχή σε αποκλίνουσες και κακόβουλες συμπεριφορές τρολαρίσματος (Fichman & Sanfilippo, 2016), πιο πρόσφατα η εστίαση έχει μετατοπιστεί σε σατιρικά, ιδεολογικά, συλλογικά και πολιτικά τρολαρίσματα, καθώς και σε τρολάρισμα σε χώρες σε όλο τον κόσμο. Ωστόσο, επειδή οι μορφές τρολαρίσματος και οι τύποι των τρολ έχουν διαφοροποιηθεί με την πάροδο του χρόνου, η δυνατότητα μετασχηματισμού της έγκαιρης έρευνας σχετικά με το τρολάρισμα πρέπει να γίνει με μεγάλη προσοχή. Συγκεκριμένα, διαφορετικοί τύποι τρολαρίσματος (π.χ. κακόβουλο, σατιρικό ή ιδεολογικό τρολάρισμα), μπορεί να οδηγούνται από διαφορετικά κίνητρα, μπορεί να χρησιμοποιούν διαφορετικές τακτικές και μπορεί να γίνονται αντιληπτές διαφορετικά από το κοινό (Sanfilippo et al., 2018: 27–39).

Για παράδειγμα, «σε αντίθεση με τα κακόβουλα τρολ που προκαλούν με κακή πρόθεση τους στόχους τους, τα σατιρικά τρολ εκφράζουν ακραίες ψευδο-ειλικρινείς απόψεις για να εκθέσουν την γελοιότητα σε μια κοινότητα» (Fichman & Dainas, 2019: 4261). Επιπλέον, τα ευρήματα από την έρευνα σχετικά με τα περιστατικά τρολαρίσματος στις δυτικές χώρες, που κυριαρχούσαν στις πρώτες εργασίες για το τρολάρισμα, μπορεί να μην είναι όμοια ή σχετικά με εκείνα των ανατολικών χωρών (Sun & Fichman, 2018: 478–485). Η έρευνα δεν έχει ακόμη μελετήσει τις πιθανές παραλλαγές από τη μια χώρα στην άλλη ώστε να εξετάσει τον αντίκτυπο των κοινωνικοπολιτιστικών παραγόντων στις συμπεριφορές τρολαρίσματος, τα κίνητρα, τις αντιλήψεις και τις στάσεις ζωής. Συνεπώς, υπάρχει η ανάγκη για μεγαλύτερη κατανόηση των πολιτικών, ιδεολογικών και σατιρικών τρολ και να εξεταστεί το τρολάρισμα σε παγκόσμια εμβέλεια.

Άρα, το τρολάρισμα είναι τόσο διαδεδομένο πλέον λόγω της εξάπλωσης του διαδικτύου σε σημείο που να αποτελεί παγκόσμιο φαινόμενο. Σε μία μελέτη του Fichman (2020: 1-16), εξετάστηκε η διαδικτυακή συλλογική διαδικασία του παγκόσμιου τρολαρίσματος μέσω της ομιλίας εγκαινίων του Donald Trump. Ο στόχος ήταν να προσδιοριστούν οι παγκόσμιες συμπεριφορές των τρολ, τα πρότυπα

της παγκόσμιας συλλογικής νοημοσύνης και ο ρόλος που παίζει η εθνική κουλτούρα σε αυτό το πλαίσιο. Πραγματοποιήθηκε θεματική ανάλυση περιεχομένου 60 σατιρικών βίντεο τρολαρίσματος, που το καθένα αντιπροσώπευε μια χώρα για μια περίοδο τριών εβδομάδων το 2017, μετά την ομιλία του Trump. Διαπιστώθηκε, λοιπόν, ότι, ανεξάρτητα από τη χώρα, όλα τα βίντεο παρουσίαζαν επαναλαμβανόμενες, προκλητικές, ψευδο-ειλικρινείς και σατιρικές συμπεριφορές τρολαρίσματος, υπερβαίνοντας μάλιστα τα εθνικά σύνορα των ΗΠΑ και συσχετίστηκαν με τις διαστάσεις των πολιτιστικών διαφορών του Hofstede²⁷⁹ (Hofstede et al., 2010). Για παράδειγμα, τα βίντεο από πολιτικά αυταρχικές χώρες περιελάμβαναν σημαντικά περισσότερες περιπτώσεις συμπεριφοράς τρολαρίσματος από αυτές που προέρχονταν από πολιτικά δημοκρατικές χώρες (Fichman, 2020: 16).

Συνοψίζοντας, το τρολάρισμα διαφέρει μεταξύ των κοινοτήτων και των πλατφορμών και, επιπλέον, η έκταση και οι μορφές του τρολαρίσματος καθώς και οι τακτικές και τα κίνητρα των τρολ φαίνεται πως διαφέρουν μεταξύ των χωρών, με βάση τις πολιτιστικές τους διαστάσεις.

v. Συμπεράσματα

Το τρολάρισμα αποτελεί στις μέρες μας εγχώριο αλλά κυρίως, και μάλιστα ιδιαίτερα συνηθισμένο, παγκόσμιο φαινόμενο. Στην Ελλάδα πρωτοεμφανίστηκε στην καθημερινή γλώσσα, στα μέσα ενημέρωσης, στην πολιτική και στον πολιτισμό της χώρας στην αρχή της οικονομικής κρίσης, το 2010. Σήμερα στην Ελλάδα υπάρχουν διάφορες σελίδες, όπως ο «Adiasistos» στο Twitter και το Facebook, «Ο Εντερνπρενέρ» και το «Ελληνο-χριστιανικό Ethnostedon» στο Facebook, αλλά και μεμονωμένοι χρήστες όπως ο χρήστης «antidoto28», οι οποίοι ασκούν μια μορφή πολιτικού τρολαρίσματος για την αντιμετώπιση των τρεχόντων γεγονότων και τον χλευασμό των διαφόρων ιδεολογικών ρευμάτων, των τρόπων ζωής και περιβαλλόντων στη σύγχρονη Ελλάδα. Φυσικά, υπάρχουν και άλλα τρολ που δεν ασκούν πολιτικό τρολάρισμα με σκοπό τη χειραφέτηση της κοινής γνώμης καθώς και σελίδες στο Facebook, και όχι μόνο, με χιουμοριστικό και σατιρικό περιεχόμενο, που μέσω μιμιδίων, εικόνων κ.ά. διακωμωδούν ή στηλιτεύουν την ελληνική καθημερινότητα.

Το παγκόσμιο τρολάρισμα είναι, όμως, αρκετά συνηθισμένο φαινόμενο και διαφοροποιείται ανά χώρα. Συγκεκριμένα, το τρολάρισμα στο Ηνωμένο Βασίλειο είναι κυρίως κακοποιητικό, γι' αυτόν τον λόγο έχουν θεσπιστεί νόμοι για τον περιορισμό του και την τιμωρία των ενόχων. Το τρολάρισμα στην Ανατολική Ευρώπη επιδιώκει κυρίως το πείραγμα, να θυμώσει ή να προσβάλει άλλους χρήστες

279. Ο Ολλανδός κοινωνικός ψυχολόγος Hofstede έδειξε ότι τα άτομα έχουν κοινά χαρακτηριστικά σε περιφερειακό και εθνικό επίπεδο. Αυτά τα χαρακτηριστικά επηρεάζουν τη συμπεριφορά τους και είναι επίμονα με την πάροδο του χρόνου. Πρόκειται για πολιτιστικά πρότυπα με πολιτιστικές διαστάσεις, οι οποίες σχετίζονται με: την απόσταση της εξουσίας, τον ατομικισμό έναντι του κολεκτιβισμού, την αρρενωπότητα έναντι της θηλυκότητας, την αποφυγή της αβεβαιότητας και τον βραχυπρόθεσμο προσανατολισμό έναντι του μακροπρόθεσμου προσανατολισμού. Βλ. σχετικά: Hofstede et al., 2010.

του διαδικτύου και, τέλος, επιδιώκει τον χειρισμό και την επιβολή μιας συγκεκριμένης θέσης. Το τρολάρισμα στη Ρωσία πραγματοποιείται μέσω της κατασταλτικής νομοθεσίας, των επιλεκτικών συλλήψεων και τη χρήση των πιστών πολιτών του καθεστώτος που ενεργούν προς όφελός του. Στην Ασία επικρατεί το λεγόμενο το «πατριωτικό τρολάρισμα», που σκοπό του έχει να επικρίνει τους κυβερνητικούς μηχανισμούς. Αντίθετα, το τρολάρισμα στην Κίνα, αν και είναι αρκετά συνηθισμένο, διαφοροποιείται σε μεγάλο βαθμό από εκείνο που παρατηρείται στον δυτικό κόσμο. Επιπλέον, θα μπορούσαμε ωστόσο να παρατηρήσουμε ότι το τρολάρισμα στην Κίνα σχετίζεται εν μέρει με το τρολάρισμα που διεξάγεται στην Ελλάδα και σκοπό του έχει τη στηλίτευση και διακωμώδηση της καθημερινότητας. Τέλος, το τρολάρισμα στις ΗΠΑ περιλαμβάνει κάθε είδους τρολάρισμα και μάλιστα σε μεγάλη έκταση, με συνηθισμένη την αμφίδρομη τακτική εκμετάλλευσης των τρολ από τα μέσα ενημέρωσης και το αντίθετο.

4.5 Γενικά Συμπεράσματα Κεφαλαίου

Η ταχύτατη ανάπτυξη και διάδοση του διαδικτύου και των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας έχει αλλάξει ριζικά τον κόσμο στον οποίο ζούμε, καθώς έχει οδηγήσει σε μια πραγματική έκρηξη των διαθέσιμων δεδομένων και πόρων του. Το σύγχρονο διαδίκτυο ως ένας συνδυασμός των προηγούμενων του τεχνολογιών επικοινωνίας, δηλαδή της τηλεόρασης και του τηλεφώνου, έχει αλλάξει ριζικά το παγκόσμιο γίγνεσθαι. Μάλιστα, δισεκατομμύρια άνθρωποι σε ολόκληρο τον κόσμο χρησιμοποιούν πλέον καθημερινά τα διαδικτυακά μέσα επικοινωνίας και κοινωνικής δικτύωσης (social media) για διάφορους λόγους, επαγγελματικούς, προσωπικούς και κοινωνικούς. Η νεότερη δε γενιά των χρηστών του παγκόσμιου ιστού (digital natives) επιδεικνύει μία όχι μόνο καθημερινή αλλά και ανελλιπή παρουσία στον χώρο αυτό, καθώς είναι ιδιαίτερα εξοικειωμένη μαζί του. Η χρήση των διαδικτυακών αυτών μέσων, όπως το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο (e-mail), το διαδικτυακό παιχνίδι, η προσωπική ή επαγγελματική ιστοσελίδα, η ηλεκτρονική συνομιλία (chatroom), οι πίνακες μηνυμάτων (blogs) κ.ά., πραγματοποιείται από τους χρήστες του κυβερνοχώρου χάρη στη δημιουργία διαδικτυακών ή και εικονικών ταυτοτήτων.

Το διαδίκτυο και συγκεκριμένα τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Social Network Systems, SNS), πρόσφεραν στους χρήστες τους μία αίσθηση ελευθερίας και χαλάρωσης στην έκφραση και επίσης ασφάλειας λόγω της αορατότητας, που στον πραγματικό κόσμο δεν έχουν. Στα θετικά χαρακτηριστικά των μέσων κοινωνικής δικτύωσης συγκαταλέγονται η εύρεση ανθρώπων με κοινά ενδιαφέροντα ή στόχους, η διατήρηση των υφιστάμενων κοινωνικών δεσμών (οικογενειακών ή και συναισθηματικών) και η διαμόρφωση νέων, η κοινωνικοποίηση εσωστρεφών ανθρώπων, η ταύτιση των μελών μιας ομάδας, η αύξηση της κοινωνικής επιρροής μιας ομάδας, η εξάλειψη των διαπροσωπικών διαφορών, η ελεύθερη έκφραση σε καταπιεστικές κοινωνίες, η επιδίωξη ανατροπής απολυταρχικών καθεστώτων

κ.ά. Τέλος, η εκπαίδευση η οποία αποτελεί καταλυτικό παράγοντα στην πρόοδο και στην ανάπτυξη κάθε χώρας, δεν θα μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστη από τη νέα τεχνολογική πραγματικότητα. Στις μέρες μας μάλιστα και, κατά ένα μεγάλο ποσοστό, εξαιτίας της παγκόσμιας πανδημίας του κορονοϊού, η εκπαίδευση των μαθητών όλων των βαθμίδων στη χώρα μας έγινε από το σπίτι μέσω ειδικών προγραμμάτων εκπαίδευσης του διαδικτύου.

Ωστόσο, εκτός των θετικών γνωρισμάτων του διαδικτύου, είναι αρκετά και τα αρνητικά του χαρακτηριστικά, όπως και η υιοθέτηση πολλαπλών εικονικών ταυτοτήτων που, εκτός των παραπάνω θετικών συνεπειών, αποτελούν εύκολο και 'ασφαλή' συχνά δρόμο προς κακόβουλη ακόμα και παράνομη δραστηριότητα, με ποικίλες επιπτώσεις από υλικές και οικονομικές, μέχρι ψυχολογικές και σωματικές. Ως απόρροια της ανωνυμίας, στα αρνητικά χαρακτηριστικά του διαδικτύου συγκαταλέγονται η λεκτική επιθετικότητα, η αίσθηση ατιμωρησίας και η απώλεια αυτογνωσίας, με αποτέλεσμα την παρουσία διαφόρων μορφών αντικοινωνικών χρηστών στο διαδίκτυο, όπως εκείνη των τρολ. Επιπρόσθετα, η άνοδος των κοινωνικών μέσων ενημέρωσης οδήγησε στην παραπληροφόρηση, στην κερδοσκοπία και στη χειραγώγηση της κοινής γνώμης τόσο από εταιρείες, πολιτικά κόμματα και κυβερνήσεις όσο και από τα ίδια τα τρολ που είτε δραστηριοποιούνται αυτόβουλα είτε παρακινούμενα. Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τα τρολ και τα εταιρικά μέσα παρουσιάζουν παρόμοια, αν όχι κοινά, χαρακτηριστικά και τακτικές.

Οι ιστότοποι που φιλοξενούν στους χώρους τους τρολ και παρουσιάζουν φαινόμενα τρολαρίσματος είναι αρκετοί. Χαρακτηριστικά, αναφέρθηκαν το Usenet, το 4chan, το YouTube, το Twitter, το Facebook, το Instagram, το TikTok και τα βιντεοπαιχνίδια. Αναλυτικά, το Usenet, όντας ένα από τα πρώτα παγκόσμια συστήματα συζήτησης για υπολογιστές, εικάζεται ότι αποτελεί την πλατφόρμα όπου πρωτοεμφανίστηκαν τα τρολ και το τρολάρισμα. Το 4chan από την άλλη, είναι ο κατεξοχήν χώρος δημιουργίας και δραστηριοποίησης των τρολ. Τα μέλη της πλατφόρμας του 4chan, μπορούν να συμμετέχουν σε αυτήν χωρίς να εγγραφούν ή χρησιμοποιώντας ψευδώνυμο. Η κύρια διαφορά του 4chan με το Usenet έγκειται σε χαρακτηριστικά όπως η ανωνυμία, η έλλειψη κανόνων τόσο για τους χρήστες όσο και για τους διαχειριστές, το χοντροκομμένο χιούμορ, η παραποίηση εικόνων, τα μιμίδια και κυρίως η φιλοσοφία της πλατφόρμας του 4chan που φτάνει μέχρι και την απομάκρυνση των αμύητων νέων μελών της. Το Facebook, η πιο δημοφιλής πλατφόρμα των μέσων κοινωνικής δικτύωσης έως και σήμερα, έχοντας συγκεντρώσει στους χώρους της μία εντυπωσιακή ποσότητα προσωπικών (και μη) δεδομένων των χρηστών της, γίνεται συχνά χώρος δραστηριοποίησης των τρολ. Αναφορικά με τον ιστότοπο του Twitter, τα περιστατικά τρολαρίσματος παρατηρούνται σε καθημερινή βάση μέσα από τα σχόλια και τα μηνύματα που ανταλλάσσουν οι χρήστες του. Όσον αφορά το YouTube, όντας πλατφόρμα περιεχομένου και αποθετήριο ψηφιακών βίντεο, τα τρολ δραστηριοποιούνται σε αυτό μέσα από τον σχολιασμό των βίντεο και την αλληλεπίδραση των χρηστών

της. Επιπλέον, το τρολάρισμα στο Instagram, όπως και στην πλατφόρμα του Facebook, διενεργείται κυρίως χάρη στην ανωνυμία και την πληθώρα των εικονικών λογαριασμών των χρηστών τους. Η παρενόχληση που συμβαίνει στις συγκεκριμένες πλατφόρμες πραγματοποιείται από τα τρολ μέσα από τη χρήση καυστικής γλώσσας, τα προκλητικά και σαρκαστικά σχόλια, την ανάρτηση σατυρικών βίντεο κ.ά., προκαλώντας ψυχολογικά αλλά και σωματικά τραύματα στα θύματά τους. Τέλος, το ιδιαίτερα δημοφιλές στους εφήβους TikTok, όπως και το YouTube, αποτελούν χώρους δημιουργίας, διαμόρφωσης και διαμοιρασμού βίντεο στο διαδίκτυο, με ποικίλη θεματολογία. Τα περιστατικά τρολαρίσματος που εμφανίζονται στο TikTok γίνονται μέσω σχολίων που αναρτώνται για τα διάφορα βίντεο, μέσω μηνυμάτων ή βίντεο απάντησης προς άλλα βίντεο, τα οποία όμως συνήθως είναι καλοπροαίρετα και χιουμοριστικά, στηλιτεύοντας περιστατικά από την καθημερινότητα.

Εκτός από τους προαναφερθέντες ιστότοπους και πλατφόρμες, το τρολάρισμα παρατηρείται συχνά και με διάφορες μορφές και στα βιντεοπαιχνίδια. Τα κίνητρα του τρολαρίσματος στα βιντεοπαιχνίδια ποικίλουν. Άλλοτε είναι προσωπικά άλλοτε συλλογικά και σχετίζονται με αρνητικά χαρακτηριστικά, όπως είναι η χαιρεκακία, η προσωπική ικανοποίηση, ο εκφοβισμός, η εκδίκηση, η απόσπαση της προσοχής, η πλήξη και η πίεση που ασκείται από ομότιμους χρήστες, η αρνητική στάση, η χρήση προσβλητικής γλώσσας και η λεκτική κακοποίηση, αλλά και με θετικά χαρακτηριστικά, όπως είναι η διασκέδαση, η αναζήτηση αλληλεπίδρασης και η αναζήτηση φιλίας, η βοήθεια προς την αντίπαλη ομάδα και η αναζήτηση και αποκάλυψη των τρολ.

Τα τρολ και το τρολάρισμα, βέβαια, είναι φαινόμενα που παρατηρούνται τόσο στη χώρα μας όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο. Στην Ελλάδα, οι λέξεις τρολ και τρολάρισμα πρωτοεμφανίστηκαν στην καθημερινή γλώσσα, στα μέσα ενημέρωσης, στην πολιτική και στον πολιτισμό της χώρας στην αρχή της οικονομικής κρίσης το 2010 και στην επακόλουθη εφαρμογή των πολιτικών λιτότητας.

Σε παγκόσμιο επίπεδο, το τρολάρισμα είναι αρκετά έντονο και ιδιαίτερα συνηθισμένο φαινόμενο. Τα κίνητρα, οι τακτικές και οι αντιλήψεις των τρολ, οι αντιδράσεις στη συμπεριφορά τρολαρίσματος, ο βαθμός άσκησης του, η έκταση και οι μορφές του διαφέρουν από τη μια χώρα στην άλλη. Επιπλέον, το τρολάρισμα διαφοροποιείται αρκετά μεταξύ των κοινοτήτων, των πλατφορμών και των διαφόρων άλλων χώρων όπου και παρατηρείται ως φαινόμενο. Μάλιστα, τα τρολ ανά τον κόσμο, σε συνεργασία πολλές φορές με διάφορα εταιρικά μέσα, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο διαδικτυακό τοπίο. Βέβαια, οι χρήστες μεμονωμένα αλλά και οι ιστότοποι μπορούν να λάβουν διάφορα μέτρα για την προστασία τους από τα τρολ και τα διάφορα φαινόμενα τρολαρίσματος, με πιο αποτελεσματικό μέτρο το γνωστό πλέον «Do Not Feed The Trolls», δηλαδή «μην λαμβάνετε σοβαρά υπόψη τα τρολ και μην τα ανατροφοδοτείτε απαντώντας σε κακόβουλα, υβριστικά και κακοπροαίρετα μηνύματα».

Σε συνάρτηση με τα παραπάνω, το διαδίκτυο και οι εικονικοί χώροι δεν είναι ιδιαίτερα ασφαλείς, κυρίως για μικρά παιδιά και εφήβους, επίσης οι συγκεκριμένοι χώροι θεωρούνται ιδιαίτερα εθιστικοί δημιουργώντας αρκετά προβλήματα (όπως μείωση σχολικής απόδοσης, διάσπαση προσοχής, κακή διαχείριση χρόνου, διάφορα κοινωνικά προβλήματα κ.ά.) στις συγκεκριμένες ηλικιακές ομάδες. Η έλλειψη εμπειρίας και γνώσεων των παιδιών και των εφήβων τούς καθιστούν εύκολους στόχους σε διαδικτυακούς κινδύνους, όπως είναι ο διαδικτυακός εθισμός (internet addiction), ο διαδικτυακός εκφοβισμός (cyberbullying), το τρολάρισμα (trolling) κ.ά. Συνεπώς, οι γονείς, σε συνεργασία με το σχολείο, είναι εκείνοι που επωμίζονται τη σωστή ενημέρωση, την εκπαίδευση, την επίβλεψη και την προστασία των παιδιών και των εφήβων από κακόβουλες και επιβλαβείς ενέργειες του κυβερνοχώρου.

Κλείνοντας, η λεγόμενη πραγματική ζωή βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με εκείνη της διαδικτυακής. Το διαδίκτυο στις μέρες είναι ένας χώρος που παρέχει στους ανθρώπους έναν εναλλακτικό τρόπο σύνδεσης με άλλους χρήστες, χρησιμοποιείται για τη μόρφωση, την επικοινωνία, την ψυχαγωγία, την ενημέρωση πολλών ανθρώπων ταυτόχρονα, επιτρέποντας τη διάδοση πληροφοριών, ιδεών και απόψεων σε ένα ευρύ κοινό με πρωτοφανή ταχύτητα. Αυτή η αλληλεπίδραση μεταξύ των χρηστών του διαδικτύου, μέσα από την ανταλλαγή και τη διαθεσιμότητα πληροφοριών, παρουσιάζει σημαντικότερες πτυχές της διαδικτυακής μας περσόνας και, κατ' επέκταση, των διαδικτυακών κοινοτήτων.

ΜΕΡΟΣ Β΄: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

i. Μεθοδολογία θεωρητικού μέρους

Όσον αφορά τη μεθοδολογία τη θεωρητικού μέρους της διατριβής, έχει ως εξής: πραγματοποιήθηκε δικτυογραφική και βιβλιογραφική έρευνα σε εγχώριο και διεθνές επίπεδο, αρχικά, στα μυθολογικά πλάσματα – τρολ και συγκεκριμένα στην προέλευση του όρου τρολ, επίσης, στα τρολ της σκανδιναβικής μυθολογίας και Λαογραφίας, επιπρόσθετα, στο αρχέτυπο του κατεργάρη (trickster) και σε δυνητικά αντίστοιχες περιπτώσεις κατεργάρηδων του παρελθόντος σε παγκόσμιο επίπεδο καθώς και στη σύνδεση του κατεργάρη με το τρολ. Κατόπιν, διερευνήθηκαν περιπτώσεις εμφάνισης των τρολ στη λογοτεχνία και τον κινηματογράφο. Επιπλέον, διερευνήθηκε και αποτυπώθηκε ο ορισμός του σύγχρονου και διαδικτυακού τρολ.

Στη συνέχεια, η έρευνα προχώρησε στο καθεαυτό τρολάρισμα που διεξάγεται στον κυβερνοχώρο. Συγκεκριμένα, διερευνήθηκε η ιστορία και ο ορισμός του φαινομένου, οι μορφές και οι στρατηγικές του τρολάρισματος, τα αίτια, οι συνέπειες και οι τρόποι αντιμετώπισής του από μέσα και φορείς όπως: τα anti-trolls, από χρήστες του διαδικτύου, από πλατφόρμες, από τη νομοθεσία και από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Επιπλέον, αναζητήθηκαν εν δυνάμει συσχετίσεις του φαινομένου του τρολάρισματος με στοιχεία όπως το χιούμορ, η σάτιρα, η διακωμώδηση και τα μιμίδια. Επιπρόσθετα, πραγματοποιήθηκε διαφοροποίηση του τρολάρισματος από άλλες διαδικτυακές πρακτικές, όπως ο Κυβερνοεκφοβισμός (cyberbullying), το χακάρισμα (hacking), οι Ανώνυμοι (Anonymous) και οι Χακτιβιστές (Hacktivists).

Το τελευταίο κεφάλαιο του θεωρητικού μέρους πραγματεύεται άλλες διαστάσεις του τρολάρισματος όπως η ανωνυμία και η εικονική ταυτότητα, οι σελίδες δικτύωσης και οι πλατφόρμες που παρουσιάζουν τέτοιου είδους φαινόμενα καθώς και το ρόλο της εκπαίδευσης στην ενημέρωση και προστασία των παιδιών - μαθητών/τριών από περιστατικά τρολάρισματος.

ii. Μεθοδολογία ερευνητικού μέρους

Αναφορικά με τη μεθοδολογία του ερευνητικού μέρους, πραγματοποιήθηκε διερευνητική φάση ώστε να αποσαφινιστούν τεχνικά ζητήματα, σχετικά με τις μεθόδους συλλογής δεδομένων (π.χ. αν οι ερωτήσεις στο ερωτηματολόγιο είναι σαφείς, κατανοητές και έχουν τη σωστή σειρά). Η συγκεκριμένη ενέργεια διασφάλισε, ως ένα βαθμό, ότι έχει καλυφθεί επαρκώς το φαινόμενο. Παράλληλα, πραγματοποιήθηκε και η προετοιμασία της ομάδας στην οποία έγινε η έρευνα, με την ενημέρωση εκ μέρους των υπευθύνων, ώστε να δημιουργηθεί το κατάλληλο κλίμα αποδοχής και διεξαγωγής των ερευνητικών εργασιών. Όταν διαπιστώθηκε ότι όλα τα παραπάνω είχαν καλυφθεί επαρκώς, ξεκίνησε η διαδικασία της έρευνας.

Επί της ουσίας, πρόκειται για μία ποσοτική έρευνα, κατά την οποία διαμορφώθηκε ένα διαδικτυακό ερωτηματολόγιο (web-based questionnaire) το οποίο εν συνεχεία διανεμήθηκε για συμπλήρωση στις σχολικές μονάδες της Τεχνικής εκπαίδευσης Δωδεκανήσου, ΕΠΑ.Λ. (ΕΠΑ.Λ. Σύμης, ΕΠΑ.Λ. Καρπάθου, ΕΠΑ.Λ. Κω, ΕΠΑ.Λ. Καλύμνου, ΕΠΑ.Λ. Λέρου, ΕΠΑ.Λ. Πάτμου, 1ο ΕΠΑΛ Ρόδου, 2ο ΕΠΑ.Λ. Ρόδου, Εσπερινό ΕΠΑ.Λ. Ρόδου, ΕΠΑ.Λ. Παραδεισίου Ρόδου και ΕΠΑ.Λ. Αρχαγγέλου Ρόδου). Οι ερωτήσεις του ερωτηματολογίου ήταν ανοικτού και κλειστού τύπου (διχοτομικές, βαθμονόμησης, κατάταξης, διαβαθμισμένης κλίμακας, πολλαπλής επιλογής).

Με την ολοκλήρωση της συμπλήρωσης του διαδικτυακών ερωτηματολογίων, πραγματοποιήθηκε η συλλογή, η ανάλυση και τέλος η επεξεργασία των δεδομένων τους. Η ανάλυση των δεδομένων έγινε με το πρόγραμμα SPSS και περιλαμβάνει το στάδιο της περιγραφικής στατιστικής και το στάδιο της επαγωγικής στατιστικής. Η επαγωγική στατιστική ανάλυση έγινε με βάση: την ηλικία, το φύλο, την ειδικότητα, τις σχολικές μονάδες της Ρόδου σε σχέση με εκείνες των υπόλοιπων νησιών της Δωδεκανήσου καθώς και με καθένα από τα ερωτήματα του διαδικτυακού ερωτηματολογίου, προκειμένου να διαπιστωθεί η ύπαρξη στατιστικά σημαντικών διαφορών.

Η τελική θέση και τα συμπεράσματα της συγκεκριμένης διδακτορικής διατριβής προέκυψαν μέσα από τη βιβλιογραφική και δικτυογραφική έρευνα καθώς και την ποσοτική έρευνα που πραγματοποιήθηκε μέσω διαδικτυακών ερωτηματολογίων στους μαθητές/τριες στις σχολικές μονάδες της Τεχνικής Εκπαίδευσης Δωδεκανήσου.

iii. Πρωτοτυπία μελέτης

Μέσα από την επισκόπηση της βιβλιογραφίας και της δικτυογραφίας παρατηρήθηκε ότι υπάρχει αυξανόμενο ενδιαφέρον των ερευνητών σχετικά με τα τρολ και το τρολάρισμα, ενώ υπάρχει και πλούσια εργογραφία για σχετιζόμενα με αυτά στοιχεία του παρελθόντος. Προφανώς η μελέτη του φαινομένου όφειλε να λάβει υπόψη πολλές παραμέτρους και μέσα από διάφορες επιστημονικές οπτικές, προκειμένου να διερευνήσει ένα σαφώς σύνθετο και ποικίλης προέλευσης φαινόμενο.

Όπως θα ανέμενε κανείς έχουν πραγματοποιηθεί αρκετές μελέτες για τα τρολ στη σκανδιναβική μυθολογία και λαογραφία. Επίσης ανιχνεύεται πλούσιο υλικό σχετικά με το αρχέτυπο του κατεργάρη (trickster), το οποίο σαφώς σχετίζεται με τα τρολ. Υπάρχουν δε και αρκετές έρευνες για παραδείγματα Ελλήνων κατεργάρηδων, όπως ο Οδυσσέας, ο Ερμής και ο Προμηθέας, αλλά και οι καλικάντζαροι και ο Καραγκιόζης. Επιπλέον αναφέρονται και παραδείγματα κατεργάρηδων από όλον τον κόσμο, όπως ο Λόκι, ο Ρομπέν των Δασών και οι γελωτοποιοί του Μεσαίωνα.

Έχουν ακόμα πραγματοποιηθεί αρκετές έρευνες για τα τρολ στη λογοτεχνία και τον κινηματογράφο, καθώς και για το σύγχρονο διαδικτυακό τρολ και το φαινόμενο σε διεθνές επίπεδο.

Έρευνες υπάρχουν για την ανωνυμία των τρολ και την απόκρυψη της πραγματικής τους ταυτότητας, για τα χαρακτηριστικά τους (φύλο, ηλικία, κίνητρα, συμπεριφορά, γλώσσα). Η βιβλιογραφική επισκόπηση περιλαμβάνει επίσης έρευνες για την ιστορία και τον ορισμό τους, τις στρατηγικές που χρησιμοποιούνται στο τρολάρισμα, τα αίτια, τις συνέπειες και τους τρόπους αντιμετώπισης του τρολάρισματος, τη διαφοροποίησή του από άλλες διαδικτυακές πρακτικές, όπως ο κυβερνοεκφοβισμός (cyberbullying), οι Ανώνυμοι, οι χακτιβιστές (hacktivists) και το χακάρισμα (hacking). Άλλες διαστάσεις του τρολάρισματος σχετίζονται με την ανωνυμία και την εικονική ταυτότητα στο διαδίκτυο και ιδίως στα δίκτυα κοινωνικής δικτύωσης. Τέλος εδώ και αρκετά χρόνια η Ψηφιακή Λαογραφία μελετά τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο στοιχεία και εκδηλώσεις του λαϊκού πολιτισμού διαχέονται και διαδίδονται στον εικονικό κόσμο, άλλοτε δίνοντας σε αυτές ένα νέο μέσο κυκλοφορίας, άλλοτε ανοίγοντας το δρόμο για τη δημιουργία νέων μορφών και εκδηλώσεων και άλλοτε, όπως εδώ, προσφέροντας νέο τρόπο έκφρασης σε πρακτικές του παρελθόντος.

Η πρωτοτυπία της συγκεκριμένης διατριβής έγκειται στο γεγονός ότι συνδέει όλα τα παραπάνω, καταδεικνύοντας τη σύνδεση του φαινομένου του τρολάρισματος με το σύγχρονο λαϊκό πολιτισμό.

iv. Σκοπός και στόχοι της έρευνας

Η συγκεκριμένη διδακτορική διατριβή «Από τα τρολ της μυθολογίας στο τρολάρισμα της Ψηφιακής Λαογραφίας. Διερεύνηση του φαινομένου στην κοινωνική δικτύωση και πορίσματα έρευνας στην Τεχνική Εκπαίδευση (ΕΠΑ.Λ.) της Δωδεκανήσου», όπως έχει ήδη αναφερθεί, έχει ως σκοπό αρχικά τη διερεύνηση του φαινομένου του τρολάρισματος αναζητώντας τις ενδεχόμενες ρίζες του σε παλιότερες εποχές και τη σύνδεσή του με το σήμερα. Εν συνεχεία τη διερεύνηση αν κάποια υπάρχοντα (από παλαιότερα) είδη του λαϊκού πολιτισμού, όπως οι ευτράπελες διηγήσεις ή τα περιγελαστικά αστεία και τα ευφυολογήματα, μπορούν να συνδεθούν με το φαινόμενο του τρολάρισματος ή αν, κυρίως μέσω της μαζικής αποδοχής του φαινομένου, παρατηρείται η δημιουργία ή η ανάπτυξη νέων μορφών. Σε αυτή την περίπτωση, θεωρήθηκε αναγκαία η συλλογή, η επεξεργασία και η ανάδειξη των στοιχείων αυτών. Κατόπιν τέθηκε ως στόχος η εξέταση και η διάχυση που πιθανόν έχει το φαινόμενο του τρολάρισματος, μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα (Social Media) – Facebook στους μαθητές/τριες της Τεχνικής Εκπαίδευσης (ΕΠΑ.Λ) της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Δωδεκανήσου. Επιπρόσθετα επιχειρήθηκε η εξέταση της ύπαρξης στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού που σχετίζονται με το τρολάρισμα και που οι ίδιοι οι μαθητές/τριες αναπτύσσουν μέσα από το κοινωνικό δίκτυο του Facebook και διερευνήθηκε η σχέση που έχει ο σύγχρονος ψηφιακός λόγος με παραδοσιακές δημιουργικές δομές.

Η επιλογή του συγκεκριμένου δείγματος των μαθητών/τριών είχε στόχο να αναδείξει τις απόψεις και στάσεις των μαθητών/τριών με βάση την ηλικία, το φύλο, τον τομέα/ειδικότητα και τη σχολική μονάδα (σχολικές μονάδες Ρόδου και σχολικές μονάδες υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου).

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, η παρούσα πρόταση έθεσε ως στόχους: α) Να διερευνήσει το φαινόμενο του τρολαρίσματος (trolling) αναζητώντας τις ενδεχόμενες ρίζες του σε παλιότερες εποχές και τη σύνδεσή του με το σήμερα. β) Να διερευνήσει αν κάποια ήδη υπάρχοντα παλαιότερα είδη του λαϊκού πολιτισμού, όπως οι ευτράπελες διηγήσεις ή τα περιγελαστικά αστεία και τα ευφρολογήματα, μπορούν να συνδεθούν με το φαινόμενο του τρολαρίσματος ή αν, κυρίως μέσω της μαζικής αποδοχής του φαινομένου, παρατηρείται η δημιουργία ή η ανάπτυξη νέων μορφών και, σε αυτή την περίπτωση, να επιχειρηθεί η συλλογή, η επεξεργασία και η ανάδειξη των στοιχείων αυτών. γ) Να εξετάσει τη διάχυση που πιθανόν έχει το φαινόμενο του τρολαρίσματος (trolling) μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα (Social Media) – Facebook στους μαθητές της Δευτεροβάθμιας Τεχνικής Εκπαίδευσης (ΕΠΑ.Λ) Δωδεκανήσου. δ) Να εξετάσει την ύπαρξη στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού που σχετίζονται με το τρολάρισμα και οι ίδιοι οι μαθητές αναπτύσσουν μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα (Social Media), με εστίαση στην πλατφόρμα του Facebook. ε) Να διερευνήσει τη σχέση που έχει σήμερα ο σύγχρονος ψηφιακός λόγος με παραδοσιακές δημιουργικές δομές.

v. Ερευνητική στρατηγική

Η μεθοδολογία έρευνας αναφέρεται στις παραμέτρους της ερευνητικής προσπάθειας οι οποίες αφορούν τις γενικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις, τις μεθόδους, τις τεχνικές, τα μέσα, τα υλικά και τις διαδικασίες που θα επιλέξει ο/η ερευνητής/τρια για τη διεξαγωγή της έρευνάς του/της (Δημητρόπουλος, 2004). Απαραίτητη είναι κατ' αρχάς η επισκόπηση της προϋπάρχουσας βιβλιογραφικής θεωρίας που βοηθάει στον εντοπισμό και στη διαμόρφωση του ερευνητικού προβλήματος, όπως επίσης και στα ερευνητικά ερωτήματα ή στις υποθέσεις της έρευνας, αλλά και στις μεταβλητές που πρέπει να μελετηθούν (Παπαναστασίου & Παπαναστασίου, 2005: 26-28).

Η συγκεκριμένη έρευνα προσπάθησε να συνδέσει τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Social Media) με τον λαϊκό πολιτισμό, ερευνώντας τη σύγχρονη λαϊκή λογοτεχνία στην κοινωνική δικτύωση μέσα από τις απόψεις των μαθητών για το φαινόμενο του «τρολαρίσματος» στο Facebook.

Για την παρούσα μελέτη επιλέχθηκε η ποσοτική ερευνητική προσέγγιση, ως η καταλληλότερη μέθοδος για την περιγραφή και εξήγηση της σχέσης δύο μεταβλητών (Shaughnessy, Zechmeister & Zechmeister, 2018: 228-234). Η ποσοτική προσέγγιση και ανάλυση των δεδομένων παρέχει τη δυνατότητα αριθμητικής/ποσοτικής σύνοψης των παρατηρήσεων της έρευνας. Τα δεδομένα συνοψίζονται μέσω του υπολογισμού περιγραφικών στατιστικών στοιχείων. Αυτά είναι η μέτρηση της συχνότητας, του μέσου όρου και της τυπικής απόκλισης.

Ουσιαστικά, η μεθοδολογική προσέγγιση που επιλέχθηκε είναι αυτή της μελέτης περίπτωσης (case study), όπου η έννοια «περίπτωση» ενδέχεται να αναφέρεται σε μία οντότητα (άτομο) αλλά και σε μία ομάδα, όπως μία εταιρεία ή ένας οργανισμός (Shaughnessy, Zechmeister & Zechmeister, 2018:

484-488). Η μελέτη περίπτωσης δεν επικεντρώνεται μόνο σ' αυτή καθαυτή τη μονάδα, αλλά παράλληλα λαμβάνεται υπόψη και το πλαίσιο αυτής (Βάμβουκας, 2002: 225· Robson, 2007: 210-211).

Με τη χρήση κατάλληλων εργαλείων συλλογής δεδομένων, ερωτηματολόγια εν προκειμένω, γίνεται προσπάθεια συλλογής όσο το δυνατόν περισσότερων πληροφοριών για την υπό μελέτη οντότητα, με σκοπό τη δημιουργία ενός πλαισίου μελέτης και επεξήγησης των ερευνητικών δεδομένων (Cohen, Manion & Morrison, 2008). Ως μελέτη περίπτωσης ορίζονται οι μαθητές της Τεχνικής Εκπαίδευσης (ΕΠΑ.Λ.), όλων των τομέων - ειδικοτήτων, της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Δωδεκανήσου.

Η έρευνα στο συγκεκριμένο δείγμα μαθητών, διευκολύνεται λόγω της ιδιότητας της ερευνήτριας, η οποία εργάζεται ως εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, στην Τεχνική Εκπαίδευση, ΕΠΑ.Λ. Έτσι, η διεξαγωγή της συγκεκριμένης έρευνας, λόγω της ενασχόλησής της με τη συγκεκριμένη βαθμίδα εκπαίδευσης, θεωρείται επιτεύξιμη.

Τα μεθοδολογικά βήματα που θα ακολουθηθούν, με βάση τους στόχους και το πλαίσιο εργασίας της παρούσας πρότασης, μπορούν να χωριστούν σε τέσσερα βασικά στάδια. Το πρώτο, αφορά τη βιβλιογραφική – δικτυογραφική μελέτη σε εγχώριο και διεθνές επίπεδο, σε συνδυασμό με την ανάλυση περιεχομένου, όπως ιστότοποι, fora, videos κ.ά. που δημιουργήθηκαν με επίκεντρο το τρολάρισμα. Το δεύτερο στάδιο αναφέρεται στη διαμόρφωση του ερωτηματολογίου. Το τρίτο στάδιο αναφέρεται στην επεξεργασία των απαντήσεων του ερωτηματολογίου και το τέταρτο στην εξαγωγή των τελικών συμπερασμάτων της έρευνας.

Το εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε κατά τη διεξαγωγή της έρευνας είναι το διαδικτυακό ερωτηματολόγιο (web-based questionnaire). Σύμφωνα με τον Javeau, (2000: 49) το ερωτηματολόγιο δεν είναι απλά ένας κατάλογος «τυπικών» ερωτήσεων, αλλά ένα έντυπο όπου ο ερευνητής απευθύνει ομοιόμορφα στα υποκείμενα της έρευνας (Βάμβουκας, 2002: 246), τα οποία σημειώνουν σ' αυτό τις απαντήσεις τους, τις τοποθετήσεις τους ή τον βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας τους σε ένα οργανωμένο σύνολο από ερωτήσεις, προτάσεις, κλίμακες, σενάρια, σχέδια, προβαλλόμενα τεστ, εικόνες, κτλ. που υποτιθέμενα καλύπτουν τους σκοπούς που έχουν τεθεί για την έρευνα (Δημητρόπουλος, 2001: 200).

Το διαδικτυακό ερωτηματολόγιο (web-based questionnaire) στάλθηκε μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (email) στις σχολικές μονάδες της τεχνικής εκπαίδευσης Δωδεκανήσου, ΕΠΑ.Λ. Συγκεκριμένα αναφερόμαστε στις εξής σχολικές μονάδες: 1ο ΕΠΑΛ Ρόδου, 2ο ΕΠΑ.Λ. Ρόδου, Εσπερινό ΕΠΑ.Λ. Ρόδου, ΕΠΑ.Λ. Παραδεισίου Ρόδου, ΕΠΑ.Λ. Αρχαγγέλου Ρόδου, ΕΠΑ.Λ. Σύμης, ΕΠΑ.Λ. Καρπάθου, ΕΠΑ.Λ. Κω, ΕΠΑ.Λ. Καλύμνου, ΕΠΑ.Λ. Λέρου, ΕΠΑ.Λ. Πάτμου.

Το τρίτο στάδιο, μέσω της ποσοτικής προσέγγισης που χρησιμοποιήθηκε, περιλαμβάνει την ανάλυση των στοιχείων που προκύπτουν από τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων. Έγινε η συλλογή των δεδομένων που μπορούν να ποσοτικοποιηθούν μέσω του προγράμματος SPSS (Statistical Package

for Social Sciences), το οποίο αποτελεί ένα ισχυρό πρόγραμμα στατιστικής επεξεργασίας δεδομένων. Η «συλλογή και ερμηνεία δεδομένων παρουσιάζονται με τη μορφή ξεχωριστών μονάδων, οι οποίες με τη σειρά τους να μπορούν να συγκριθούν με άλλες μονάδες χρησιμοποιώντας στατιστικές τεχνικές» (Maykut & Morehouse, 1994, στο Verma & Mallick, 2004: 64).

Το τελευταίο στάδιο αναφέρεται στην εξαγωγή συμπερασμάτων και τη διατύπωση της τελικής θέσης.

vi. Ερωτηματολόγιο

Για τη συλλογή των δεδομένων, ως ερευνητικό εργαλείο χρησιμοποιήθηκε το διαδικτυακό ερωτηματολόγιο (web-based questionnaire), το οποίο κατασκευάστηκε μέσω της εφαρμογής google forms και αποστάλθηκε μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (email) στις σχολικές μονάδες της Τεχνικής Εκπαίδευσης Δωδεκανήσου, ΕΠΑ.Λ. (ΕΠΑ.Λ. Σύμης, ΕΠΑ.Λ. Καρπάθου, ΕΠΑ.Λ. Κω, ΕΠΑ.Λ. Καλύμνου, ΕΠΑ.Λ. Λέρου, ΕΠΑ.Λ. Πάτμου, 1ο ΕΠΑΛ Ρόδου, 2ο ΕΠΑ.Λ. Ρόδου, Εσπερινό ΕΠΑ.Λ. Ρόδου, ΕΠΑ.Λ. Παραδεισίου Ρόδου και ΕΠΑ.Λ. Αρχαγγέλου Ρόδου), ώστε ο διαμοιρασμός να είναι άμεσος και συμβατός με τα υγειονομικά πρωτόκολλα που ίσχυαν τη συγκεκριμένη περίοδο για την αποτροπή της εξάπλωσης της πανδημίας.

Στις σχολικές μονάδες της Τεχνικής Εκπαίδευσης ΕΠΑ.Λ. Ρόδου (1ο ΕΠΑΛ Ρόδου, 2ο ΕΠΑ.Λ. Ρόδου, Εσπερινό ΕΠΑ.Λ. Ρόδου, ΕΠΑ.Λ. Παραδεισίου Ρόδου και ΕΠΑ.Λ. Αρχαγγέλου Ρόδου), η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου έγινε και πάλι ηλεκτρονικά αλλά με την παρουσία της ερευνήτριας. Η συγκεκριμένη ενέργεια προέκυψε εξαιτίας του δυσπρόσιτου των παραπάνω νησιών, καθώς και των νέων κανονισμών που προέκυψαν εξαιτίας της πανδημίας Covid-19.

Το ερωτηματολόγιο συντάχθηκε τον μήνα Οκτώβριο του 2022, κατόπιν ελέγχου και έγκρισης από τον επιβλέποντα καθηγητή καθώς και από την τριμελή επιτροπή. Πριν από τη μαζική αποστολή του ερωτηματολογίου στο δείγμα του πληθυσμού, προκειμένου να διαπιστωθεί η εγκυρότητα του ερευνητικού εργαλείου, δόθηκαν σε είκοσι άτομα του τομέα της Πληροφορικής του Εσπερινού ΕΠΑ.Λ. Ρόδου πιλοτικά ερωτηματολόγια προς εξέταση και συμπλήρωση. Η συγκεκριμένη ενέργεια έγινε, διότι η ερευνήτρια εργάζεται στη συγκεκριμένη σχολική μονάδα και ο τομέας της πληροφορικής έχει μεγαλύτερη εξοικείωση και πληροφόρηση με το αντικείμενο της έρευνας. Αφότου οι μαθητές κατέθεσαν τις παρατηρήσεις τους αναφορικά με τη διατύπωση των ερωτήσεων και τη νοηματική ευκρίνεια, έγιναν οι απαραίτητες διορθώσεις από την ερευνήτρια και με την οριστική έγκριση του ερωτηματολογίου από τον επιβλέποντα καθηγητή, την τριμελή επιτροπή και με την έγκριση του Πανεπιστημίου Αιγαίου, στο τέλος απεστάλη ηλεκτρονικά στο δείγμα μας.

Η δυνατότητα υποβολής απαντήσεων παρέμεινε ενεργή έως το τέλος Νοεμβρίου του 2022. Κατά το διάστημα αυτό, παρελήφθησαν 1204 απαντήσεις, ποσοστό 6,1% του συνολικού πληθυσμού.

Σύμφωνα με το πρόγραμμα myschool του Υπουργείου Παιδείας, όπου καταγράφονται οι μαθητές /τριες όλων των σχολικών μονάδων της χώρας, το σύνολο των μαθητών των σχολικών μονάδων της τεχνικής εκπαίδευσης Δωδεκανήσου ΕΠΑ.Λ είναι 2271 μαθητές. Ο πραγματικός πληθυσμός όμως των σχολικών μονάδων, λόγω διαρροών των μαθητών και άλλων παραγόντων που προκύπτουν στις σχολικές μονάδες, είναι μικρότερος από τον παραπάνω και συγκεκριμένα περίπου στους 2131 μαθητές. Επομένως, ο απαιτούμενος αριθμός μαθητών που θα έπρεπε να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο ήταν 1164. Συνεπώς, οι 1204 απαντήσεις που παρελήφθησαν, έως και την 30 Νοεμβρίου 2022, είναι παραπάνω από το ικανοποιητικό επίπεδο.

Στο ερωτηματολόγιο γίνεται αναφορά ότι αποτελεί μέρος έρευνας που πραγματοποιείται στο πλαίσιο εκπόνησης διδακτορικής διατριβής, στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αιγαίου, με τίτλο «Από τα τρολ της μυθολογίας στο τρολάρισμα της Ψηφιακής Λαογραφίας. Διερεύνηση του φαινομένου στην κοινωνική δικτύωση και πορίσματα έρευνας στην Τεχνική Εκπαίδευση (ΕΠΑ.Λ.) της Δωδεκανήσου».

Επιπλέον, αναφέρεται ότι η συγκεκριμένη διδακτορική διατριβή αποβλέπει αρχικά στην εξέταση του φαινομένου του τρολάρισματος στη διαχρονική του εξέλιξη ως μια κοινωνική πρακτική όχι αποκλειστικά «σύγχρονη» και μελετά διεξοδικά τα αντίστοιχα στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού που ενυπάρχουν στα κοινωνικά δίκτυα. Επιπρόσθετα, γίνεται αναφορά στο γεγονός ότι η έρευνα επικεντρώνεται στην καταγραφή των απόψεων και στάσεων μαθητών της τεχνικής εκπαίδευσης (ΕΠΑ.Λ.) της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης Δωδεκανήσου απέναντι στο τρολάρισμα.

Τέλος, τονίζεται ότι διαφυλάσσεται η ανωνυμία των συμμετεχουσών/όντων και τα αποτελέσματά του θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για τις ανάγκες της εν λόγω διδακτορικής διατριβής, με ταυτόχρονη παράκληση ως προς τη συμπλήρωσή του με τη δέουσα προσοχή και ειλικρίνεια καθώς και παράθεση ευχαριστιών.

Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από τέσσερις ενότητες. Η πρώτη περιλαμβάνει τα δημογραφικά στοιχεία των μαθητών/τριών και περιλαμβάνει πέντε (5) ερωτήσεις που αντιστοιχούν σε ονομαστικές κλίμακες και αφορούν την καταγραφή της ηλικίας, του φύλου, της σχολικής μονάδας, του τομέα/ειδικότητας και την καταγραφή της ένταξης ή όχι στην ιστοσελίδα κοινωνικής δικτύωσης Facebook.

Η δεύτερη ενότητα αναφέρεται σε ερωτήσεις για το σύγχρονο τρολάρισμα και περιλαμβάνει δεκατέσσερις (14) ερωτήσεις. Οι τρεις (3) ερωτήσεις είναι τύπου κατηγορικές ερωτήσεις (Ναι-Όχι) και οι ένδεκα (11) ερωτήσεις τύπου τετραβάθμιας κλίμακας αθροιστικής βαθμολόγησης Likert, με επιλογές 1. Καθόλου, 2. Λίγο, 3. Πολύ και 4. Πάρα πολύ.

Η τρίτη ενότητα αναφέρεται σε ερωτήσεις για το τρολάρισμα και τον λαϊκό πολιτισμό και περιλαμβάνει τρεις (3) ερωτήσεις τετραβάθμιας κλίμακας αθροιστικής βαθμολόγησης Likert. Τέλος, η

τέταρτη ενότητα αναφέρεται σε ερωτήσεις για τα τρολ (trolls), και περιλαμβάνει δύο (2) ερωτήσεις, μία κατηγορικού τύπου (Ναι-Όχι) και μία τετραβάθμιας κλίμακας αθροιστικής βαθμολόγησης Likert.

Η επιλογή της κλίμακας Likert βασίστηκε στο γεγονός ότι αποτελεί μία αρκετά εύχρηστη κλίμακα, η οποία προτιμάται και εμφανίζεται συχνά στις έρευνες μέτρησης στάσεων καθώς επίσης και στην αξιοπιστία της, διότι δίνει παραπάνω εναλλακτικές λύσεις αντί για δύο (Παπαναστασίου & Παπαναστασίου, 2005: 112-114).

Η επιλογή της τετραβάθμιας κλίμακας έναντι της πενταβάθμιας έγινε με σκοπό την αποφυγή της συνήθους επιλογής «Μέτρια» τόσο των ενηλίκων, πόσο μάλλον των ανηλίκων μαθητών και, κατ' επέκταση, γενικότερα ερωτώμενων ατόμων, ώστε τα αποτελέσματα της έρευνας να είναι όσο το δυνατόν πιο αξιόπιστα και σημαντικά ως προς το συνολικό αποτέλεσμα της έρευνας. Άλλωστε, αν ο αριθμός των κατηγοριών είναι ζυγός, θα πρέπει να υιοθετηθούν απαραμετρικά κριτήρια, η διάκριση όμως των ποσοτικών μεταβλητών σε υποκατηγορίες (ασυνεχείς, συνεχείς και αναλογικές) δεν φαίνεται να έχει κάποια ουσιώδη σημασία, εφόσον, τόσο στο επίπεδο της περιγραφικής στατιστικής όσο και στο επίπεδο των στοιχειωδών κριτηρίων επαγωγικής στατιστικής, η διάκριση αυτή δεν επηρεάζει καμία από τις επιλογές (Ανδρεαδάκης & Βάμβουκας, 2005: 79).

vii. Εγκυρότητα και αξιοπιστία

Μία ποσοτική έρευνα προκειμένου να είναι αξιόπιστη πρέπει να διέπεται από συνέπεια και ακρίβεια. Τα αποτελέσματά της πρέπει να συμφωνούν με αποτελέσματα αντίστοιχων ερευνών που πραγματοποιήθηκαν σε παρόμοια δείγματα ώστε να επιβεβαιώνεται ότι αυτά δεν προέκυψαν λόγω τυχαίων παραγόντων. Στην προκειμένη περίπτωση, από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας δεν βρέθηκαν έρευνες με παρεμφερές αντικείμενο.

Για να ελεγχθεί η αξιοπιστία του εργαλείου (test-retest reliability), χορηγήθηκε ένα πιλοτικό ερωτηματολόγιο, οι απαντήσεις των οποίων δεν συμπεριλαμβάνονται στην ανάλυση. Στο στάδιο διεξαγωγής της πιλοτικής έρευνας, η εγκυρότητα του περιεχομένου των ερωτηματολογίων διασφαλίστηκε με την εξέταση των απόψεων και των παρατηρήσεων των είκοσι ατόμων του τομέα ειδικότητας της Πληροφορικής ως πιο ενημερωμένου και έμπειρου με το εξεταζόμενο αντικείμενο καθώς και την εξοικείωση με τη χρήση ηλεκτρονικού υπολογιστή όσον αφορά τη συμπλήρωση του διαδικτυακού ερωτηματολογίου.

Ένας παράγοντας που επηρεάζει την αξιοπιστία αναφέρεται στις συνθήκες χορήγησης του σχετικού ερωτηματολογίου. Συγκεκριμένα, οι μετρήσεις είναι πιο αξιόπιστες όταν οι συνθήκες κατά τις οποίες διεξάγεται η έρευνα δεν δημιουργούν περισπασμούς στις/στους συμμετέχουσες/οντες και όταν οι οδηγίες συμμετοχής είναι σαφείς (Shaughnessy, Zechmeister & Zechmeister, 2018: 294-295). Εν προκειμένω, τα ανωτέρω διασφαλίζονται από το συνοδευτικό σημείωμα που προηγείται του

ερωτηματολογίου. Σε αυτό δίνονται πληροφορίες αναφορικά με τον σκοπό της έρευνας, τα στοιχεία της ερευνήτριας και το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται η σχετική μελέτη. Η δέσμευση για τη διασφάλιση της ανωνυμίας των ατόμων που θα συμμετάσχουν συμβάλλει στην εγκυρότητα και αξιοπιστία της έρευνας. Επιπρόσθετα, ο τρόπος χορήγησης των ερωτηματολογίων με ηλεκτρονική μορφή συμβάλλει στην εξάλειψη των περισπασμών κατά τη διαδικασία συμπλήρωσής τους.

Η συνέπεια με την οποία, μία ομάδα προτάσεων μετρά το υπό μελέτη και μέτρηση εννοιολογικό κατασκευάσμα, εκφράζεται από τον στατιστικό δείκτη εσωτερικής συνοχής alpha Cronbach. Ο δείκτης εσωτερικής συνέπειας (Cronbach's alpha) θα πρέπει να είναι $> ,700$ ώστε ο έλεγχος αξιοπιστίας εσωτερικής συνοχής να είναι ικανοποιητικός.

Συγκεκριμένα ο Πίνακας 1 μάς παρουσιάζει τις ερωτήσεις για τις οποίες ο έλεγχος αξιοπιστίας εσωτερικής συνοχής ήταν μεγαλύτερος $> ,700$.

Διαβαθμιστικές κλίμακες	Δείκτης α
A7 Σε πιο βαθμό πιστεύετε ότι οι παρακάτω λέξεις περιγράφουν τον όρο τρολάρισμα (trolling);	,886
A13 Σε πιο βαθμό πιστεύετε ότι ασκείται τρολάρισμα (trolling) για τους παρακάτω λόγους;	,847
A14 Σε ποιους από τους παρακάτω ιστότοπους πιστεύετε ότι παρατηρούνται φαινόμενα τρολάρισματος (trolling) και σε ποιο βαθμό;	,866
A16 Ποιοι από τους παρακάτω θεσμούς και μέσα πιστεύετε ότι είναι κατάλληλοι/α να επιβάλλουν ποινές για το τρολάρισμα (trolling) και σε ποιο βαθμό;	,740
A17 Σε πιο βαθμό θεωρείται ότι τα παρακάτω χαρακτηριστικά συμβάλλουν στη διενέργεια του τρολάρισματος (trolling);	,945
A18 Σε πιο βαθμό πιστεύετε ότι οι παρακάτω εκφράσεις έχουν αντικατασταθεί από την έκφραση «σε τρολάρω»;	,891
A19 ποιες από τις παρακάτω μορφές τρολάρισματος (trolling) πιστεύετε ότι διενεργούνται στην Ελλάδα και σε ποιο βαθμό;	,864
B21 Σε πιο βαθμό πιστεύετε ότι τα παρακάτω στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού σχετίζονται με το τρολάρισμα (trolling);	,769
B24 Που συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ (trols);	,934

viii. Διερευνητικά ερωτήματα

Τα ερευνητικά ερωτήματα που διερευνήθηκαν στην παρούσα διδακτορική διατριβή σχετίζονται κυρίως με την ενδεχόμενη σχέση του τρολάρισματος (trolling) με τον σύγχρονο λαϊκό πολιτισμό και με το κατά πόσο το φαινόμενο του τρολάρισματος είναι καινούριο ή απαντάται και παλιότερα. Επιπλέον διερευνάται η συμβολή των κοινωνικών δικτύων και κυρίως

του Facebook στη διάδοση του τρολαρίσματος, καθώς και το αν η διαμόρφωση του σύγχρονου ή ψηφιακού λόγου βασίζεται σε παραδοσιακές δημιουργικές δομές. Επίσης μελετάται το αν οι μαθητές αποτελούν θύματα ή και θύτες του σύγχρονου τρολαρίσματος μέσω του κοινωνικού δικτύου Facebook, καθώς και η παρουσία ατόμων που ασχολούνται συστηματικά με το τρολάρισμα. Αναλυτικά:

1. Η ενδεχόμενη σχέση του τρολαρίσματος με το σύγχρονο λαϊκό πολιτισμό, όπως αυτός διαμορφώνεται με εντελώς διαφορετικό τρόπο από εκείνον της παραδοσιακής προφορικής ή και, της μετέπειτα, γραπτής μετάδοσής του.
2. Το φαινόμενο του τρολαρίσματος (trolling) είναι καινούριο ή απαντάται και παλιότερα;
3. Πόσο συμβάλουν τα κοινωνικά δίκτυα και κυρίως το Facebook στη διάδοση του τρολαρίσματος;
4. Η διαμόρφωση του σύγχρονου ή ψηφιακού λόγου βασίζεται σε παραδοσιακές δημιουργικές δομές;
5. Οι μαθητές αποτελούν θύματα, του σύγχρονου τρολαρίσματος, θύτες ή και τα δύο, μέσω του κοινωνικού δικτύου Facebook;
6. Η διερεύνηση για την ύπαρξη ατόμων που ασχολούνται συστηματικά με το τρολάρισμα.
7. Τι απαντούν οι μαθητές όσον αφορά το τρολάρισμα και τον λαϊκό πολιτισμό, με βάση το φύλο τους;
8. Τι απαντούν οι μαθητές όσον αφορά το τρολάρισμα και τον λαϊκό πολιτισμό, με βάση την ηλικία τους;
9. Τι απαντούν οι μαθητές όσον αφορά το τρολάρισμα και τον λαϊκό πολιτισμό, με βάση τον τομέα / ειδικότητά τους;
10. Τι απαντούν οι μαθητές των μικρών νησιών της Δωδεκανήσου σε σχέση με τους μαθητές της Ρόδου, όσον αφορά το τρολάρισμα και τον λαϊκό πολιτισμό;
11. Τι απαντούν οι μαθητές της Ρόδου σε σχέση με εκείνους των υπόλοιπων σχολικών μονάδων της Δωδεκανήσου, όσον αφορά το τρολάρισμα και τον λαϊκό πολιτισμό;

ix. Πληθυσμός της έρευνας

Ο πληθυσμός της συγκεκριμένης έρευνας αριθμεί χίλιους διακόσιους τέσσερις (1204) μαθητές/τριες της τεχνικής εκπαίδευσης Δωδεκανήσου ΕΠΑ.Λ. Συγκεκριμένα, αναφερόμαστε στις εξής σχολικές μονάδες: 1ο ΕΠΑΛ Ρόδου, 2ο ΕΠΑ.Λ. Ρόδου, Εσπερινό ΕΠΑ.Λ. Ρόδου, ΕΠΑ.Λ. Παραδεισίου Ρόδου, ΕΠΑ.Λ. Αρχαγγέλου Ρόδου, ΕΠΑ.Λ. Σύμης, ΕΠΑ.Λ. Καρπάθου, ΕΠΑ.Λ. Κω, ΕΠΑ.Λ. Καλύμνου, ΕΠΑ.Λ. Λέρου και ΕΠΑ.Λ. Πάτμου. Όπως έχει ήδη αναφερθεί παραπάνω, ο

συνολικός αριθμός των εγγεγραμμένων μαθητών, σύμφωνα με το πρόγραμμα myschool του Υπουργείου Παιδείας, είναι δύο χιλιάδες διακόσιοι εβδομήντα ένας (2271) μαθητές/τριες. Συνεπώς, ο απαιτούμενος αριθμός απαντήσεων του ερωτηματολογίου θα έπρεπε να είναι χίλια διακόσιοι τριάντα εννέα (1239).

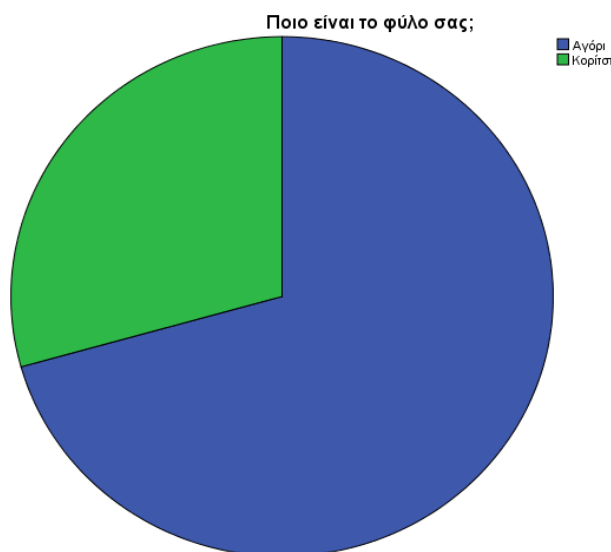
Ο πραγματικός πληθυσμός, όμως, των σχολικών μονάδων λόγω διαρροών των μαθητών και άλλων παραγόντων που προκύπτουν στις σχολικές μονάδες είναι μικρότερος από τον παραπάνω και συγκεκριμένα περίπου στους δύο χιλιάδες εκατόν τριάντα ένας (2131) μαθητές. Επομένως, ο απαιτούμενος αριθμός μαθητών που θα έπρεπε να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο είναι χίλιοι εκατόν εξήντα τέσσερις (1164). Οι απαντήσεις που ελήφθησαν ήταν χίλιες διακόσιες τέσσερις (1204), επομένως, είναι παραπάνω από το ικανοποιητικό επίπεδο.

χ. Περιγραφή των δημογραφικών στοιχείων του δείγματος

Σύμφωνα με τα στοιχεία της στατιστικής ανάλυσης των δεδομένων, από τον πίνακα (1), προκύπτει ότι το δείγμα των 1204 μαθητών της Τεχνικής Εκπαίδευσης, ΕΠΑ.Λ. Δωδεκανήσου αποτελείται από 842 αγόρια (ποσοστό 70,6%) και 350 κορίτσια (ποσοστό 29,4%), αριθμοί που παρουσιάζουν αυξημένο τον αριθμό των αγοριών, διότι τα ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν τελικά από περισσότερα αγόρια από ό,τι κορίτσια. Επίσης, έχουμε και 12 άτομα τα οποία δεν δήλωσαν το φύλο τους κατά τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου.

Πίνακας 1. Κατανομή του δείγματος σε σχέση με το φύλο

ΦΥΛΟ	N	%
Αγόρι	842	70,6
Κορίτσι	350	29,4
ΣΥΝΟΛΟ	1192	100,0

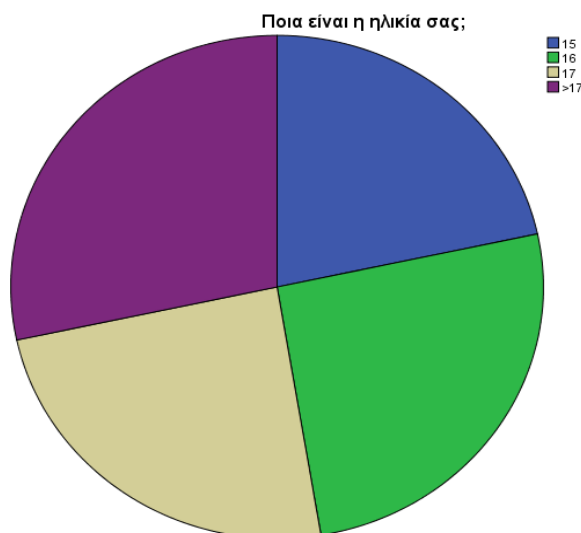

Γράφημα 1. Απεικόνιση του δείγματος σε σχέση με το φύλο.

Αναφορικά με την κατανομή του δείγματος σε σχέση με την ηλικία, ο πίνακας (2), μας παρουσιάζει ότι οι μαθητές ηλικίας 15 ετών που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο ήταν 246 (ποσοστό 21,6%), οι μαθητές ηλικίας 16 ετών ήταν 293 (ποσοστό 25,7%), οι μαθητές ηλικίας 17 ετών ήταν 276 (ποσοστό 24,3%) και οι μαθητές ηλικίας άνω των 17 ετών ήταν 323 (ποσοστό 29,4%). Συνεπώς, διαπιστώνεται ότι οι μεγαλύτεροι ηλικιακά μαθητές συμπλήρωσαν περισσότερα ερωτηματολόγια συγκριτικά με τους μικρότερους.

Πίνακας 2. Κατανομή του δείγματος σε σχέση με την ηλικία

ΗΛΙΚΙΑ	N	%
15	246	21,6
16	293	25,7
17	276	24,3
>17	323	28,4
ΣΥΝΟΛΟ	1138	100,0

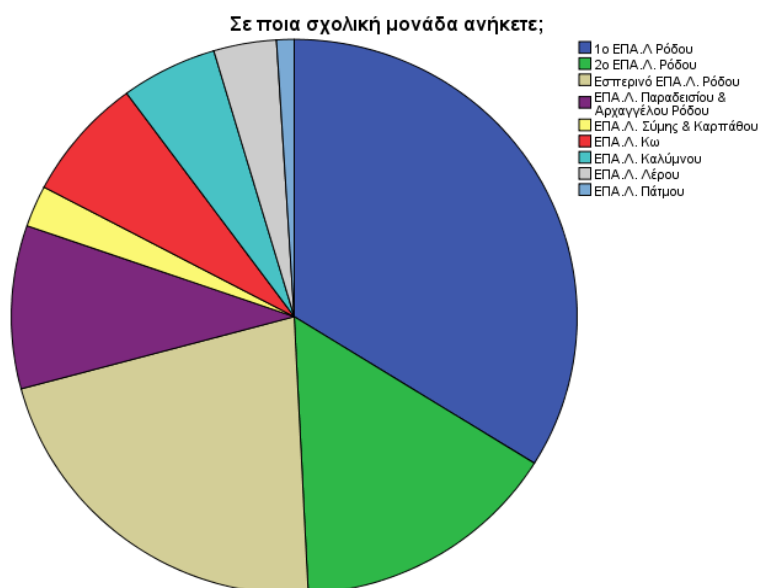
Γράφημα 2. Απεικόνιση του δείγματος σε σχέση με την ηλικία.

Όσον αφορά την κατανομή του δείγματος σε σχέση με τη σχολική μονάδα στην οποία ανήκουν οι μαθητές/τριες, ο πίνακας (3) μας παρουσιάζει ότι οι μαθητές/τριες του 1ου ΕΠΑ.Λ. Ρόδου που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο ήταν 406 (ποσοστό 33,6%), του 2ου ΕΠΑ.Λ. Ρόδου ήταν 184 (ποσοστό 15,3%), του Εσπερινού ΕΠΑ.Λ. Ρόδου ήταν 259 (ποσοστό 21,6%), των ΕΠΑ.Λ. Παραδεισίου και Αρχαγγέλου ήταν 114 (ποσοστό 9,5%), των ΕΠΑ.Λ. Σύμης και Καρπάθου ήταν 29 (ποσοστό 2,4%), του ΕΠΑ.Λ. Κω ήταν 86 (ποσοστό 7,2%), του ΕΠΑ.Λ. Καλύμνου ήταν 66 (ποσοστό 5,5%), του ΕΠΑ.Λ. Λέρου ήταν 43 (ποσοστό 3,6%) και του ΕΠΑ.Λ. Πάτμου ήταν 12 (ποσοστό 1,0%). Συνεπώς, οι περισσότεροι μαθητές/τριες που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο ήταν από το 1ο ΕΠΑ.Λ. Ρόδου, το οποίο αριθμεί και τους περισσότερους μαθητές/τριες των σχολικών μονάδων της Τεχνικής Εκπαίδευσης ΕΠΑ.Λ. της Δωδεκανήσου.

Πίνακας 3. Κατανομή του δείγματος σε σχέση με τη σχολική μονάδα

ΣΧΟΛΙΚΗ ΜΟΝΑΔΑ	N	%
1ο ΕΠΑ.Λ Ρόδου	406	33,9
2ο ΕΠΑ.Λ. Ρόδου	184	15,3
Εσπερινό ΕΠΑ.Λ. Ρόδου	259	21,6
ΕΠΑ.Λ. Παραδεισίου & Αρχαγγέλου Ρόδου	114	9,5
ΕΠΑ.Λ. Σύμης & Καρπάθου	29	2,4

ΕΠΑ.Λ. Κω	86	7,2
ΕΠΑ.Λ. Καλύμνου	66	5,5
ΕΠΑ.Λ. Λέρου	43	3,6
ΕΠΑ.Λ. Πάτμου	12	1,0
ΣΥΝΟΛΟ	1199	100,0

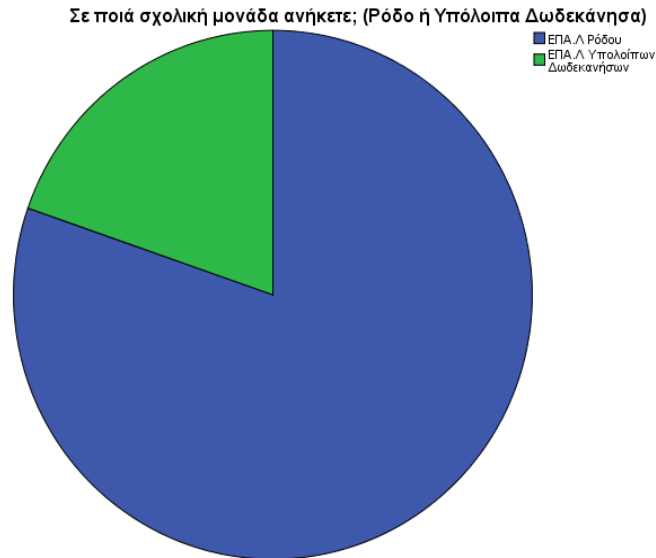

Γράφημα 3. Απεικόνιση του δείγματος σε σχέση με τη σχολική μονάδα.

Η κατανομή του δείγματος σε σχέση με τη σχολική μονάδα στην οποία ανήκουν οι μαθητές (Ρόδο ή υπόλοιπα Δωδεκάνησα) παρουσιάζεται στον πίνακα (4) και δείχνει ότι 963 (ποσοστό 80,3%) των μαθητών/τριών των σχολικών μονάδων της Ρόδου απάντησαν το ερωτηματολόγιο, σε σχέση με το 236 (ποσοστό 19,7%) των μαθητών/τριών που ανήκουν στα υπόλοιπα νησιά της Δωδεκανήσου. Συνεπώς, παρατηρείται ότι τα σχολεία της Ρόδου είχαν μεγαλύτερη συμμετοχή πιθανόν λόγω της παρουσίας της ερευνήτριας στις σχολικές μονάδες του νησιού.

Πίνακας 4. Κατανομή του δείγματος σε σχέση με τη σχολική μονάδα (Ρόδο ή Υπόλοιπα Δωδεκάνησα)

ΣΧΟΛΙΚΗ ΜΟΝΑΔΑ	N	%
ΕΠΑ.Λ Ρόδου	963	80,3
ΕΠΑ.Λ Υπολοίπων Δωδεκανήσων	236	19,7
ΣΥΝΟΛΟ	1199	100,0

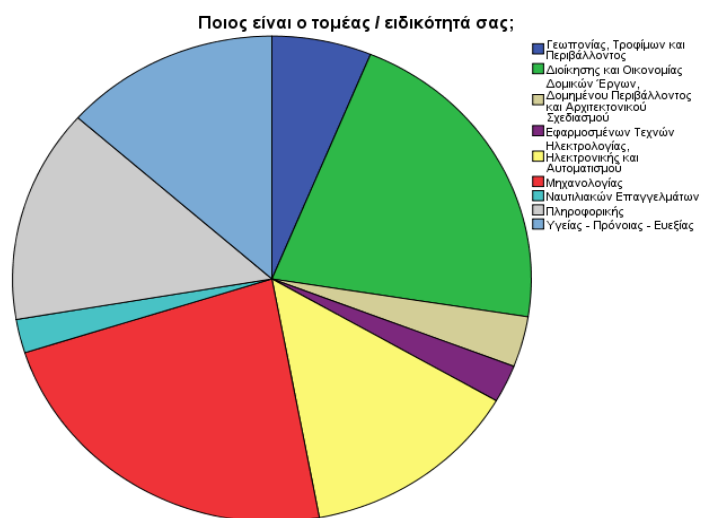
Γράφημα 4. Απεικόνιση του δείγματος σε σχέση με τη σχολική μονάδα (ΕΠΑ.Λ Ρόδου ή ΕΠΑ.Λ Υπολοίπων Δωδεκανήσων).

Η κατανομή του δείγματος σε σχέση με τον τομέα/ειδικότητα των μαθητών/τριών, παρουσιάζεται στον πίνακα (6), όπου παρατηρούμε ότι οι μαθητές/τριες του τομέα/ειδικότητας «Γεωπονίας, Τροφίμων και Περιβάλλοντος» που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο ήταν 72 (ποσοστό 6,2%), του τομέα/ειδικότητας «Διοίκησης και Οικονομίας» ήταν 247 (ποσοστό 21,3%), του τομέα/ειδικότητας «Δομικών Έργων, Δομημένου Περιβάλλοντος και Αρχιτεκτονικού Σχεδιασμού» ήταν 39 (ποσοστό 3,4%), του τομέα/ειδικότητας «Εφαρμοσμένων Τεχνών» ήταν 29 (ποσοστό 2,5%), του τομέα/ειδικότητας «Ηλεκτρολογίας, Ηλεκτρονικής και Αυτοματισμού» ήταν 159 (ποσοστό 13,7%), του τομέα/ειδικότητας «Μηχανολογίας» ήταν 267 (ποσοστό 23,0%), του τομέα/ειδικότητας «Ναυτιλιακών Επαγγελμάτων» ήταν 26 (ποσοστό 2,2%), του τομέα/ειδικότητας «Πληροφορικής» ήταν 165 (ποσοστό 14,2%) και του τομέα/ειδικότητας «Υγείας - Πρόνοιας-Ευεξίας» ήταν 156 (ποσοστό 13,4%). Συνεπώς, παρατηρούμε ότι οι μαθητές/τριες του τομέα/ειδικότητας της «Μηχανολογίας» έχουν συμπληρώσει τα περισσότερα ερωτηματολόγια σε σχέση με τις υπόλοιπες ειδικότητες.

Πίνακας 6. Κατανομή του δείγματος σε σχέση με τη σχολική μονάδα

ΤΟΜΕΑΣ / ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ	N	%
Γεωπονίας, Τροφίμων και Περιβάλλοντος	72	6,2
Διοίκησης και Οικονομίας	247	21,3
Δομικών Έργων, Δομημένου Περιβάλλοντος και Αρχιτεκτονικού Σχεδιασμού	39	3,4
Εφαρμοσμένων Τεχνών	29	2,5

Ηλεκτρολογίας, Ηλεκτρονικής και Αυτοματισμού	159	13,7
Μηχανολογίας	267	23,0
Ναυτιλιακών Επαγγελμάτων	26	2,2
Πληροφορικής	165	14,2
Υγείας - Πρόνοιας - Ευεξίας	156	13,4
ΣΥΝΟΛΟ	1160	100,0

Γράφημα 6. Απεικόνιση του δείγματος σε σχέση με τον τομέα / ειδικότητα των μαθητών/τριών

Η κατανομή του δείγματος σε σχέση με τον τομέα/ειδικότητα (Πληροφορική –υπόλοιπες ειδικότητες) των μαθητών/τριών αποτυπώνεται στον πίνακα (7), όπου διαπιστώνουμε ότι οι μαθητές/τριες του τομέα/ειδικότητας της «Πληροφορικής» που απάντησαν στο ερωτηματολόγιο ήταν 165 (ποσοστό 14,2%), σε σχέση με τις υπόλοιπες ειδικότητες που αριθμούν 995 μαθητές/τριες (ποσοστό 85,8%). Το γεγονός αυτό οφείλεται στο μειωμένο αριθμό των μαθητών/τριών του τομέα/ειδικότητας της «Πληροφορικής» συγκριτικά με τους υπόλοιπους.

Πίνακας 7. Κατανομή του δείγματος σε σχέση με τον τομέα / ειδικότητα (Πληροφορική – Υπόλοιπες ειδικότητες).

ΣΧΟΛΙΚΗ ΜΟΝΑΔΑ	N	%
Πληροφορική	165	14,2
Υπόλοιπες ειδικότητες	995	85,8

ΣΥΝΟΛΟ	1160	100,0
--------	------	-------

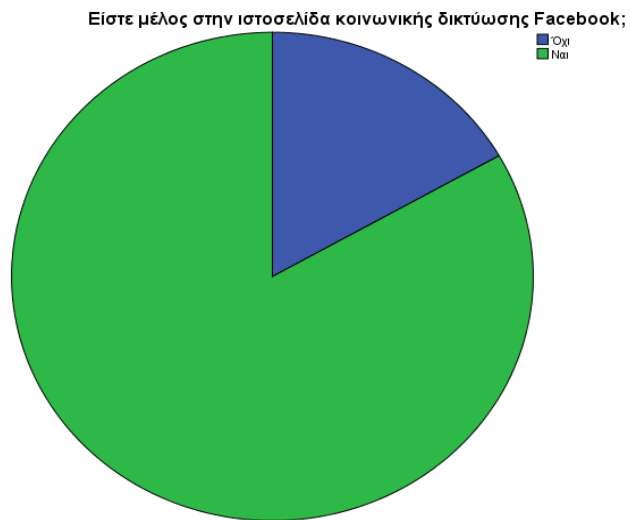

Γράφημα 7. Απεικόνιση του δείγματος σε σχέση με τον τομέα / ειδικότητα των μαθητών/τριών (Πληροφορική – Υπόλοιπες ειδικότητες).

Τέλος, η κατανομή του δείγματος σε σχέση με την εγγραφή ως μέλους στην ιστοσελίδα κοινωνικής δικτύωσης Facebook, αποτυπώνεται στον πίνακα (8), όπου διαπιστώνουμε ότι 200 μαθητές/τριες (ποσοστό 16,8%) δεν ήταν μέλη της συγκεκριμένης ιστοσελίδας, ενώ το 993 (ποσοστό 83,2%) των μαθητών/τριών ήταν μέλη. Παρατηρούμε ότι η πλειονότητα των μαθητών/τριών του δείγματός μας ήταν μέλη του Facebook, της πιο δημοφιλούς πλατφόρμας κοινωνικής δικτύωσης.

Πίνακας 8. Κατανομή του δείγματος σε σχέση με τη σχολική μονάδα

ΜΕΛΗ ΤΟΥ FACEBOOK	N	%
ΝΑΙ	993	16,8
ΟΧΙ	200	83,2
ΣΥΝΟΛΟ	1193	100,0

Γράφημα 8. Απεικόνιση του δείγματος σε σχέση με την εγγραφή ως μέλους στην ιστοσελίδα κοινωνικής δικτύωσης Facebook.

ΜΕΡΟΣ Γ΄: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

i. Ανάλυση αποτελεσμάτων

Στο στάδιο της περιγραφικής στατιστικής δίνονται πίνακες κατανομής συχνοτήτων για την περίπτωση των κατηγορικών μεταβλητών, ενώ για τις διαβαθμιστικές ερωτήσεις παρουσιάζονται ο μέσος όρος ως μέτρο κεντρικής τάσης και η τυπική απόκλιση ως μέτρο διασποράς. Παράλληλα, τα αποτελέσματα πλαισιώνονται με γραφικές παραστάσεις (Καλαματιανού, 1994), που περιέχουν μεταξύ άλλων και απεικόνιση των γεωγραφικών κατανομών (Φίλιας, 1996).

Αναφορικά με την κατανομή του δείγματος σε σχέση με το κατά πόσο γνωρίζουν τι είναι το σύγχρονο τρολάρισμα, οι μαθητές/τριες που απάντησαν αρνητικά ήταν 50 (ποσοστό 4,3%), έναντι των 1126 (ποσοστό 95,7%) που απάντησαν θετικά. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι η συντριπτική πλειονότητα των μαθητών/τριών γνωρίζει την πρακτική του σύγχρονου τρολάρισματος.

Πίνακας 1. Κατανομή του δείγματος σε σχέση με το αν γνωρίζουν οι μαθητές/τριες το σύγχρονο τρολάρισμα

ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΤΡΟΛΑΡΙΣΜΑ	N	%
OXI	50	4,3
NAI	1126	95,7
ΣΥΝΟΛΟ	1176	100,0

Αναφορικά με την κατανομή του δείγματος σε σχέση με τον βαθμό που πιστεύουν οι μαθητές/τριες ότι οι λέξεις χιούμορ, σάτιρα, κοροϊδία, φάρσα, πείραγμα, ανέκδοτα, μιμίδιο (memes), υβριστική γλώσσα και δημοσίευση καυστικών ή εκτός θέματος σχολίων, περιγράφουν τον όρο τρολάρισμα (trolling), 474 μαθητές/τριες (ποσοστό 42,2%) απάντησαν ότι το χιούμορ περιγράφει «πάρα πολύ» τη λέξη τρολάρισμα, 481 μαθητές/τριες (ποσοστό 44,5%) απάντησαν ότι η σάτιρα περιγράφει «πολύ» τη λέξη τρολάρισμα, 577 μαθητές/τριες (ποσοστό 51,0%) απάντησαν ότι η κοροϊδία περιγράφει «πάρα πολύ» τη λέξη τρολάρισμα, 553 (ποσοστό 49,6%) μαθητές/τριες απάντησαν ότι η φάρσα περιγράφει «πάρα πολύ» τη λέξη τρολάρισμα, 565 μαθητές/τριες (ποσοστό 50,6%) απάντησαν ότι το πείραγμα περιγράφει «πάρα πολύ» τη λέξη τρολάρισμα, 455 μαθητές/τριες (ποσοστό 41,6%) απάντησαν ότι τα ανέκδοτα περιγράφουν «λίγο» τη λέξη τρολάρισμα, 554 μαθητές/τριες (ποσοστό 50,6%) απάντησαν ότι τα μιμίδια (memes) περιγράφουν «πάρα πολύ» τη λέξη τρολάρισμα, 456 μαθητές/τριες (ποσοστό 41,4%) απάντησαν ότι η υβριστική γλώσσα περιγράφει «πάρα πολύ» τον όρο τρολάρισμα, 418 μαθητές/τριες (ποσοστό 38,3%) απάντησαν ότι η δημοσίευση καυστικών ή εκτός

θέματος σχολίων περιγράφει «πάρα πολύ» τη λέξη τρολάρισμα και 248 μαθητές/τριες (ποσοστό 37,3%) απάντησαν ότι όλα τα παραπάνω περιγράφουν «πολύ» τη λέξη τρολάρισμα.

Πίνακας 2. Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων των ατόμων του δείγματος σε καθεμία από τις προτάσεις σχετικά με τον βαθμό που πιστεύουν οι μαθητές/τριες ότι οι λέξεις χιούμορ, σάτιρα, κοροϊδία, φάρσα, πείραγμα, ανέκδοτα, μιμίδιο (memes), υβριστική γλώσσα, δημοσίευση καυστικών ή εκτός θέματος σχολίων και όλα τα παραπάνω, περιγράφουν τον όρο τρολάρισμα (trolling). Μέσος όρος και τυπική απόκλιση της κατανομής

a7 Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι οι παρακάτω λέξεις περιγράφουν τον όρο τρολάρισμα (trolling);	Καθόλου		Λίγο		Πολύ		Πάρα πολύ		Εγκατάλειψη δήλωσης		ΔΕΙΚΤΕΣ	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	M.O.	T.A.
a7_1 Χιούμορ	87	7,7	252	22,4	310	27,6	474	42,2	77	6,4	3,04	,977
a7_2 Σάτιρα	134	12,4	296	27,4	481	44,5	170	15,7	119	9,9	2,64	,892
a7_3 Κοροϊδία	78	6,9	157	13,9	319	28,2	577	51,0	69	5,8	3,23	,933
a7_4 Φάρσα	62	5,6	178	16,0	321	28,8	553	49,6	89	7,2	3,23	,910
a7_5 Πείραγμα	51	4,6	188	16,8	312	28,0	565	50,6	84	7,0	3,25	,893
a7_6 Ανέκδοτα	136	12,4	455	41,6	260	23,8	243	22,2	106	8,8	2,56	,970
a7_7 Μιμίδιο (memes)	102	9,3	175	16,0	264	24,1	554	50,6	105	8,8	3,16	1,007
a7_8 Υβριστική γλώσσα	114	10,3	217	19,7	315	28,6	456	41,4	98	8,2	3,01	1,013
a7_9 Δημοσίευση καυστικών ή εκτός θέματος σχολίων	150	13,7	209	19,1	315	28,8	418	38,3	108	9,0	2,92	1,57
a7_10 Όλα τα παραπάνω	112	16,9	163	24,5	248	37,3	141	21,2	536	44,7	2,63	,998

Όσον αφορά την κατανομή του δείγματος σε σχέση με το εάν έχουν δεχθεί τρολάρισμα από άλλους χρήστες στην πλατφόρμα του Facebook, οι μαθητές/τριες που απάντησαν αρνητικά ήταν 609 (ποσοστό 51,2%), ενώ εκείνοι που απάντησαν θετικά ήταν 58 (ποσοστό 48,8%). Επίσης, 11 άτομα (ποσοστό 0,9%) δεν απάντησαν στη συγκεκριμένη ερώτηση. Συνεπώς, διαπιστώνουμε ότι οι μαθητές/τριες της Τεχνικής Εκπαίδευσης Δωδεκανήσου κατά τη συντριπτική τους πλειονότητα δεν έχουν δεχθεί τρολάρισμα.

Πίνακας 3. Κατανομή του δείγματος σε σχέση με το αν έχουν δεχθεί οι μαθητές/τριες τρολάρισμα από άλλους χρήστες του Facebook

ΛΗΨΗ ΤΡΟΛΑΡΙΣΜΑΤΟΣ	N	%
OXI	609	51.2
NAI	580	48.8
ΣΥΝΟΛΟ	1189	100.0
Εγκατάλειψη δήλωσης	11	0,9

Από τα στοιχεία που συλλέχτηκαν διαπιστώνεται (πίνακας 4) ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά στις δηλώσεις μεταξύ των διαφόρων ηλικιών. Συγκεκριμένα οι ηλικίες 15 και 16 ετών έχουν απαντήσει θετικά σε ποσοστό (61,9%) και (50,2%) αντίστοιχα, ενώ οι ηλικίες 17 ετών σε ποσοστό (58,5%) και άνω των 17 ετών (28,6%), $\chi^2=8,435$, $p=,038$. Συνεπώς, οι μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες δεν έχουν δεχθεί τρολάρισμα σε τόσο βαθμό από άλλους χρήστες του Facebook όσο οι μικρότερες ηλικιακά ομάδες.

Πίνακας 4. Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων των ατόμων του δείγματος σε καθεμία από τις προτάσεις σχετικά με το πόσο συχνά οι μαθητές/τριες έχουν δεχθεί τρολάρισμα από άλλους χρήστες στην πλατφόρμα του Facebook.

ΒΑΘΜΟΣ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ	Καθόλου		Μερικές φορές το χρόνο		Μερικές φορές το μήνα		Μερικές φορές την εβδομάδα		Καθημερινά		Εγκατάλειψη δήλωσης		ΔΕΙΚΤΕΣ	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	M.O.	T.A.
ΠΡΟΤΑΣΗ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΣΕ ΜΕ ΤΗ ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΛΗΨΗΣ ΤΡΟΛΑΡΙΣΜΑΤΟΣ														
α9 Εάν ναι, πόσο συχνά δέχεστε τρολάρισμα (trolling);	94	1115,0	326	40,0	182	22,3	138	16,9	75	9,2	385	32,1	2,72	1,153

Αναφορικά με την κατανομή του δείγματος σε σχέση με το εάν οι μαθητές/τριες έχουν πραγματοποιήσει τρολάρισμα σε άλλους χρήστες του Facebook, ο πίνακας (5) μας παρουσιάζει ότι οι μαθητές/τριες που απάντησαν αρνητικά είναι 636 (ποσοστό 53,9%), έναντι των 543 (ποσοστό 46,1%) που απάντησαν θετικά. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι η συντριπτική πλειονότητα των μαθητών δεν τρολάρει άλλους χρήστες του Facebook. Επιπλέον, να σημειώσουμε ότι 21 μαθητές/τριες (ποσοστό 1,8%) δεν απάντησαν στη συγκεκριμένη ερώτηση.

Πίνακας 5. Κατανομή του δείγματος σε σχέση με το αν πραγματοποιούν οι μαθητές/τριες τρολάρισμα σε άλλους χρήστες του Facebook.

ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΡΟΛΑΡΙΣΜΑΤΟΣ	N	%
OXI	636	53,9
ΝΑΙ	543	46,1
ΣΥΝΟΛΟ	1179	100,0
Εγκατάλειψη δήλωσης	21	1,8

Η κατανομή του δείγματος, σε σχέση με το πόσο συχνά οι μαθητές/τριες τρολάρουν άλλους χρήστες στην πλατφόρμα του Facebook, έδειξε ότι η πλειονότητα των μαθητών/τριών 291 (ποσοστό 38,2%) τρολάρουν «μερικές φορές το χρόνο», ενώ μόνο 80 μαθητές/τριες (ποσοστό 10,5%) απάντησαν ότι τρολάρουν «καθημερινά».

Πίνακας 6. Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων των ατόμων του δείγματος σε καθεμία από τις προτάσεις σχετικά με το πόσο συχνά οι μαθητές/τριες έχουν τρολάρει άλλους χρήστες στην πλατφόρμα του Facebook.

ΒΑΘΜΟΣ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ	Καθόλου		Μερικές φορές το χρόνο		Μερικές φορές το μήνα		Μερικές φορές την εβδομάδα		Καθημερινά		Εγκατάλειψη δήλωσης		ΔΕΙΚΤΕΣ	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	M.O.	T.A.
ΠΡΟΤΑΣΗ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗ ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΤΡΟΛΑΡΙΣΜΑΤΟΣ ΑΛΛΩΝ ΧΡΗΣΤΩΝ														
α11 Εάν ναι, πόσο συχνά τρολάρετε άλλους χρήστες του Facebook;	118	15,5	291	38,2	166	21,8	107	14,0	80	10,5	438	36,5	2,66	1,203

Από την κατανομή του δείγματος σε σχέση με τους λόγους (σωματικό βάρος, σχολικές επιδόσεις, φύλο, εθνικότητα, ηλικία και άλλο), για τους οποίους πιστεύουν οι μαθητές/τριες ότι συμβαίνει το τρολάρισμα, διαπιστώνεται ότι οι πιο σημαντικοί λόγοι τρολάριματος για τους μαθητές/τριες ήταν οι σχολικές επιδόσεις με 627 απαντήσεις (ποσοστό 52,3%) και η ηλικία με 609 απαντήσεις (50,8%), ακολουθεί το φύλο με 526 απαντήσεις (ποσοστό 43,8%), στη συνέχεια η

εθνικότητα με 509 απαντήσεις (ποσοστό 42,4%) και τέλος το σωματικό βάρος με 459 απαντήσεις (ποσοστό 38,3%).

Πίνακας 7. Κατανομή του δείγματος σε σχέση με το αν το σωματικό βάρος αποτελεί λόγο τρολαρίσματος

ΣΩΜΑΤΙΚΟ ΒΑΡΟΣ	N	%
ΟΧΙ	459	38,3
ΝΑΙ	741	61,8
ΣΥΝΟΛΟ	1200	100,0

Πίνακας 8. Κατανομή του δείγματος σε σχέση με το αν οι σχολικές επιδόσεις αποτελούν λόγο τρολαρίσματος

ΣΧΟΛΙΚΕΣ ΕΠΙΔΟΣΕΙΣ	N	%
ΟΧΙ	627	52,3
ΝΑΙ	573	47,8
ΣΥΝΟΛΟ	1200	100,0

Πίνακας 9. Κατανομή του δείγματος σε σχέση με το αν το φύλο (κορίτσι, αγόρι, άλλο) αποτελεί λόγο τρολαρίσματος

ΦΥΛΟ (ΚΟΡΙΤΣΙ, ΑΓΟΡΙ, ΑΛΛΟ)	N	%
ΟΧΙ	526	43,8
ΝΑΙ	674	56,2
ΣΥΝΟΛΟ	1200	100,0

Πίνακας 10. Κατανομή του δείγματος σε σχέση με το αν η εθνικότητα αποτελεί λόγο τρολαρίσματος

ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ	N	%
ΟΧΙ	509	42,4
ΝΑΙ	691	57,6
ΣΥΝΟΛΟ	1200	100,0

Πίνακας 11. Κατανομή του δείγματος σε σχέση με το αν η ηλικία αποτελεί λόγο τρολαρίσματος

ΗΛΙΚΙΑ	N	%
OXI	609	50,8
NAI	591	49,3
ΣΥΝΟΛΟ	1200	100,0

Αναφορικά με την κατανομή του δείγματος σε σχέση με τον βαθμό που οι μαθητές/τριες θεωρούν ότι ασκείται τρολάρισμα για τους εξής λόγους: σωματικό βάρος, σχολικές επιδόσεις, φύλο, εθνικότητα, ηλικία και άλλο, διαπιστώνουμε ότι στην πλειονότητά τους οι μαθητές/τριες με 552 απαντήσεις «πάρα πολύ» (ποσοστό 50,6%), θεωρούν ότι η εθνικότητα είναι από τους πιο σημαντικούς λόγους τρολάρισματος. Στη συνέχεια, με 497 απαντήσεις «πάρα πολύ» (ποσοστό 44,3%) οι μαθητές/τριες πιστεύουν ότι το σωματικό βάρος είναι σημαντικός παράγοντας τρολάρισματος και ακολουθεί το φύλο (αγόρι, κορίτσι, άλλο) με 446 απαντήσεις «πάρα πολύ» (ποσοστό 41,2%). Όσον αφορά την ηλικία, οι μαθητές/τριες με 559 απαντήσεις «λίγο» (ποσοστό 51,6%) και τις σχολικές επιδόσεις με 446 απαντήσεις «λίγο» (ποσοστό 41,2%), τα θεωρούν λιγότερο σημαντικά στην άσκηση τρολάρισματος.

Πίνακας 12. Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων των ατόμων του δείγματος σε καθεμία από τις προτάσεις σχετικά με τον βαθμό άσκησης τρολάρισματος για τους εξής λόγους (σωματικό βάρος, σχολικές επιδόσεις, φύλο (κορίτσι, αγόρι, άλλο), εθνικότητα, ηλικία και άλλο)

a13 Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι ασκείται τρολάρισμα (trolling) για τους παρακάτω λόγους;	Καθόλου		Λίγο		Πολύ		Πάρα πολύ		Εγκατάλειψη δήλωσης		ΔΕΙΚΤΕΣ	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	M.O.	T.A.
a13_1 Σωματικό βάρος	145	12,9	177	15,8	302	26,9	497	44,3	79	6,6	3,03	1,058
a13_2 Σχολικές επιδόσεις	203	18,8	446	41,2	330	30,5	103	9,5	118	9,8	2,31	,883
a13_3 Φύλο (κορίτσι, αγόρι, άλλο)	140	12,8	226	20,7	279	25,6	446	40,9	109	9,1	2,98	1,062
a13_4 [Εθνικότητα]	125	11,5	141	12,9	273	25,0	552	50,6	109	9,1	3,15	1,036
a13_5 [Ηλικία]	187	17,3	559	51,6	218	20,1	120	11,1	116	9,7	2,25	,869
a13_6 [Άλλο]	129	27,3	101	21,4	117	24,4	125	26,5	728	60,7	2,50	1,153

Αναφορικά με την κατανομή του δείγματος σε σχέση με τους ιστότοπους (Facebook, Usenet, YouTube, Wikipedia, Twitter, Βιντεοπαιχνίδια, Instagram και TikTok), καθώς με και τον βαθμό που οι

μαθητές/τριες θεωρούν ότι παρατηρούνται φαινόμενα τρολαρίσματος, διαπιστώνεται ότι με 742 απαντήσεις (ποσοστό 64,7%) οι μαθητές/τριες θεωρούν ότι το TikTok παρουσιάζει σε βαθμό «πάρα πολύ» φαινόμενα τρολαρίσματος, ακολουθεί το Instagram με 693 απαντήσεις (ποσοστό 60,2%), τα βιντεοπαιχνίδια με 613 απαντήσεις (ποσοστό 56,0%), το Facebook με 576 απαντήσεις (ποσοστό 50,0%), το YouTube με 537 απαντήσεις (ποσοστό 48,4%) και το Twitter με 526 απαντήσεις (ποσοστό 50,5%). Αναφορικά με την πλατφόρμα του Usenet, οι μαθητές/τριες με 516 απαντήσεις θεωρούν ότι ασκείται τρολάρισμα σε βαθμό «λίγο» και για τη Wikipedia με 460 απαντήσεις θεωρούν, επίσης, ότι ασκείται τρολάρισμα σε «λίγο» βαθμό.

Πίνακας 13. Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων των ατόμων του δείγματος σε καθεμία από τις προτάσεις σχετικά με τους ιστότοπους (Facebook, Usenet, YouTube, Wikipedia, Twitter, Βιντεοπαιχνίδια, Instagram και Tiktok) καθώς και τον βαθμό που θεωρούν οι μαθητές ότι παρατηρούνται φαινόμενα τρολαρίσματος σε αυτούς.

a14 Σε ποιους από τους παρακάτω ιστότοπους πιστεύετε ότι παρατηρούνται φαινόμενα τρολαρίσματος (trolling), και σε ποιο βαθμό;	Καθόλου		Λίγο		Πολύ		Πάρα πολύ		Εγκατάλειψη δήλωσης		ΔΕΙΚΤΕΣ	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	M.O.	T.A.
a14_1 Facebook	86	7,5	204	17,7	286	24,8	576	50,0	48	4,0	3,17	,973
a14_2 Usenet	266	26,9	516	52,1	135	13,6	73	7,4	210	17,5	2,02	,837
a14_3 YouTube	90	8,1	187	16,9	295	26,6	537	48,4	91	7,6	3,15	,977
a14_4 Wikipedia	352	34,6	460	45,2	117	11,5	88	8,7	183	15,3	1,94	,897
a14_5 Twitter	78	7,5	175	16,8	263	25,2	526	50,5	158	13,2	3,19	,969
a14_6 Βιντεοπαιχνίδια	94	8,6	159	14,5	228	20,8	613	56,0	106	8,8	3,24	,996
a14_7 Instagram	39	3,4	112	9,7	307	26,7	693	60,2	49	4,1	3,44	,803
a14_8 tik tok	50	4,4	102	8,9	253	22,1	742	64,7	53	4,4	3,47	,830

Η κατανομή του δείγματος σε σχέση με τον βαθμό που θεωρούν οι μαθητές/τριες ότι η ενέργεια του τρολαρίσματος είναι μια ανεπιθύμητη πράξη η οποία θα πρέπει να τιμωρείται, μας παρουσιάζει ότι 519 μαθητές/τριες (ποσοστό 44,2%) απάντησαν ότι η πράξη του τρολαρίσματος είναι ανεπιθύμητη και θα πρέπει να τιμωρείται «πολύ», 338 μαθητές/τριες (ποσοστό 28,8%) απάντησαν ότι θα πρέπει να

τιμωρείται «πάρα πολύ», 192 (ποσοστό 16,3%) απάντησαν ότι θα πρέπει να τιμωρείται «λίγο» και 126 (ποσοστό 10,7%) «καθόλου».

Πίνακας 14. Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων των ατόμων του δείγματος σε σχέση με τον βαθμό που θεωρούν οι μαθητές/τριες ότι η ενέργεια του τρολαρίσματος είναι μια ανεπιθύμητη πράξη η οποία θα πρέπει να τιμωρείται.

ΒΑΘΜΟΣ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ	Καθόλου		Λίγο		Πολύ		Πάρα πολύ		Εγκατάλειψη δήλωσης		ΔΕΙΚΤΕΣ	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	M.O.	T.A.
ΒΑΘΜΟΣ ΑΝΕΠΙΘΥΜΗΤΗΣ ΠΡΑΞΗΣ												
a15 Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι η ενέργεια του τρολαρίσματος (trolling) είναι μια ανεπιθύμητη πράξη η οποία θα πρέπει να τιμωρείται;	126	10,7	192	16,3	519	44,2	338	28,2	25	2,1	2,91	,934

Η κατανομή του δείγματος σε σχέση με το ποιοι από τους θεσμούς και τα μέσα (διαχειριστές ιστοσελίδων, χρήστες του διαδικτύου, νομοθεσία και τα antitrolls) είναι κατάλληλοι/α να επιβάλλουν ποινές για το τρολάρισμα και σε ποιο βαθμό, μας παρουσιάζει ότι η πλειονότητα των μαθητών/τριών με 570 απαντήσεις (ποσοστό 50,9%) θεωρούν με βαθμό «πολύ» ότι οι διαχειριστές των ιστοσελίδων είναι αρμόδιοι να επιβάλλουν ποινές για την πράξη του τρολαρίσματος. Στη συνέχεια, με απαντήσεις 535 (ποσοστό 48,5%) βρίσκεται η νομοθεσία με βαθμό «πάρα πολύ», ακολουθούν οι χρήστες του διαδικτύου με 502 απαντήσεις (ποσοστό 45,7%) και βαθμό «λίγο» και τέλος οι χρήστες antitrolls με 474 απαντήσεις (ποσοστό 42,6%) και βαθμό «λίγο».

Πίνακας 15. Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων των ατόμων του δείγματος σε σχέση το ποιοι από τους θεσμούς και τα μέσα (διαχειριστές ιστοσελίδων, χρήστες του διαδικτύου, νομοθεσία και τα antitrolls), είναι κατάλληλοι/α να επιβάλλουν ποινές για το τρολάρισμα και σε ποιο βαθμό.

a16 Ποιοι από τους παρακάτω	Καθόλου	Λίγο	Πολύ	Πάρα πολύ	Εγκατάλειψη δήλωσης	ΔΕΙΚΤΕΣ
-----------------------------	---------	------	------	-----------	------------------------	---------

Θεσμούς και μέσα είναι κατάλληλοι/α να επιβάλλουν ποινές; [Διαχειριστές]	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	M.O.	T.A.
a16_1 ιστοσελίδων	140	12,5	224	20,0	570	50,9	185	16,5	81	6,8	2,71	,886
a16_2 Χρήστες του διαδικτύου	140	12,8	502	45,7	288	26,2	168	15,3	102	8,5	2,44	,899
a16_3 Νομοθεσία	160	14,5	170	15,4	237	21,5	535	48,5	98	8,2	3,04	1,105
a16_4 Antitrolls (χρήστες που κυνηγούν τα τρολ (trolls))	162	14,6	474	42,6	254	22,8	222	20,0	88	7,3	2,48	,970

Η κατανομή του δείγματος σε σχέση με τον βαθμό που θεωρούν οι μαθητές/τριες ότι χαρακτηριστικά, όπως η ηλικία των τρολ, η οικονομική και κοινωνική κατάσταση, η ελευθερία λόγου, η στοχοποίηση των μειονοτήτων, η διέξοδος από την καθημερινότητα, η πλήξη και η απογοήτευση, η παρότρυνση φίλων, η αίσθηση του χιούμορ, η γοητεία του κινδύνου, η ευκολία διενέργειας του μέσου του Facebook και οι ιδεολογικοί και κοινωνικοί λόγοι, συμβάλλουν στη διενέργεια του τρολαρίσματος, αποτυπώνει ότι οι μαθητές/τριες, με 544 απαντήσεις (ποσοστό 49,1%), θεωρούν ότι η ευκολία διενέργειας του τρολαρίσματος μέσω της πλατφόρμας του Facebook αποτελεί με βαθμό «πάρα πολύ» το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό που συμβάλλει στη διενέργειά του. Στη συνέχεια, ακολουθούν η ελευθερία του λόγου με 512 απαντήσεις (ποσοστό 45,5%) και βαθμό «πάρα πολύ», η στοχοποίηση των μειονοτήτων με 504 απαντήσεις (ποσοστό 45,6%) και βαθμό «πάρα πολύ» και η αίσθηση του χιούμορ με 497 απαντήσεις (ποσοστό 44,9%) και βαθμό «πάρα πολύ». Η πλήξη και η απογοήτευση καθώς και η παρότρυνση των φίλων ισοψήφησαν με 476 απαντήσεις (ποσοστό 43,2%) και βαθμό «πάρα πολύ». Ακολουθούν οι ιδεολογικοί και κοινωνικοί λόγοι με 455 απαντήσεις (41,4%) και βαθμό «πάρα πολύ», η γοητεία του κινδύνου με 452 απαντήσεις (ποσοστό 41,2%) και βαθμό «πάρα πολύ» και η διέξοδος από την καθημερινότητα με 449 απαντήσεις (ποσοστό 40,7%) και βαθμό «πάρα πολύ». Τα χαρακτηριστικά που οι μαθητές/τριες θεωρούν ότι συμβάλλουν λιγότερο στη διενέργεια του τρολαρίσματος ήταν οι οικονομικοί και κοινωνικοί λόγοι με 407 απαντήσεις (ποσοστό 36,5%) και βαθμό «πολύ» και η ηλικία των τρολ με 429 απαντήσεις (ποσοστό 38,1%) και βαθμό «λίγο».

Πίνακας 16. Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων των ατόμων του δείγματος σε σχέση τον βαθμό που θεωρούν οι μαθητές/τριες ότι τα εξής χαρακτηριστικά (η ηλικία των τρολ, η οικονομική και κοινωνική κατάσταση, η ελευθερία λόγου, η στοχοποίηση των μειονοτήτων, η διέξοδος από την καθημερινότητα, η πλήξη και η απογοήτευση, η παρότρυνση φίλων, η αίσθηση του χιούμορ, η γοητεία του κινδύνου, η ευκολία

διενέργειας του μέσου του Facebook και ιδεολογικοί και κοινωνικοί λόγοι), συμβάλλουν στη διενέργεια του τρολαρίσματος.

a17 Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι συμβάλλουν στη διενέργεια του τρολαρίσματος (trolling);	Καθόλου		Λίγο		Πολύ		Πάρα πολύ		Εγκατάλειψη δήλωσης		ΔΕΙΚΤΕΣ	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	M.O.	T.A.
a17_1 Η ηλικία των τρολ (trolls)	123	10,9	429	38,1	410	36,4	163	14,5	75	6,3	2,54	,870
a17_2 Η οικονομική και κοινωνική κατάσταση	126	11,3	267	24,0	407	36,5	314	28,2	86	7,2	2,82	,970
a17_3 Η ελευθερία λόγου	86	7,6	189	16,8	338	30,0	512	45,5	75	6,3	3,13	,955
a17_4 Η στοχοποίηση των μειονοτήτων	120	10,8	214	19,3	268	24,2	504	45,6	94	7,8	3,05	1,040
a17_5 Η διέξοδος από την καθημερινότητα	104	9,4	243	22,0	308	27,9	449	40,7	96	8,0	3,00	1,002
a17_6 Η πλήξη και η απογοήτευση	116	10,5	228	20,6	287	25,9	476	43,0	93	7,8	3,01	1,028
a17_7 Η παρότρυνση φίλων	124	11,2	206	18,7	297	26,9	476	43,2	97	8,1	3,02	1,034
a17_8 Η αίσθηση του χιούμορ	84	7,6	205	18,5	322	29,1	497	44,9	92	7,7	3,11	,962
a17_9 Η γοητεία του κινδύνου	136	12,4	218	19,9	291	26,5	452	41,2	103	8,6	2,97	1,052
a17_10 Η ευκολία διενέργειας του μέσου του Facebook	108	9,7	185	16,7	272	24,5	544	49,1	91	7,6	3,13	1,015
a17_11 Ιδεολογικοί και κοινωνικοί λόγοι	130	11,8	206	18,7	308	28,0	455	41,4	101	8,4	2,99	1,037

Η κατανομή του δείγματος σε σχέση με τον βαθμό που οι εκφράσεις «σε πειράζω», «σε κοροϊδεύω», «σου κάνω φάρσα», «κάνω χιούμορ», «ασκώ κριτική» και «σε βρίζω» έχουν αντικατασταθεί από την έκφραση «σε τρολάρω», μας παρουσιάζει ότι οι μαθητές/τριες με 595 απαντήσεις (ποσοστό 51,6%) και βαθμό «πάρα πολύ» θεωρούν ότι η έκφραση «σε πειράζω» έχει αντικατασταθεί από την έκφραση «σε τρολάρω». Στη συνέχεια, ακολουθούν η έκφραση «κάνω χιούμορ» με 579 απαντήσεις (ποσοστό 51,1%) και βαθμό «πάρα πολύ», η έκφραση «σου κάνω φάρσα» με 561 απαντήσεις (ποσοστό 49,6%) και βαθμό «πάρα πολύ», η έκφραση «σε κοροϊδεύω» με 548

απαντήσεις (ποσοστό 47,8%) και βαθμό «πάρα πολύ», η έκφραση «σε βρίζω», με 536 απαντήσεις (ποσοστό 47,6%) και βαθμό «πάρα πολύ» και τέλος η έκφραση «ασκώ κριτική» με 480 απαντήσεις (ποσοστό 42,7%) και βαθμό «πάρα πολύ». Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι όλες οι δοσμένες εκφράσεις έχουν αντικατασταθεί από την έκφραση «σε τρολάρω» σε αρκετά μεγάλο βαθμό και κυρίως όσες σχετίζονται με το πείραγμα, το χιούμορ, τη φάρσα και την κοροϊδία και λιγότερο με όσες σχετίζονται με τον άσχημο λόγο και την κριτική.

Πίνακας 17. Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων των ατόμων του δείγματος σε σχέση τον βαθμό που οι εκφράσεις (σε πειράζω, σε κοροϊδεύω, σου κάνω φάρσα, κάνω χιούμορ, ασκώ κριτική και σε βρίζω) έχουν αντικατασταθεί από την έκφραση «σε τρολάρω».

a18 Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι οι παρακάτω εκφράσεις έχουν αντικατασταθεί από την έκφραση «σε τρολάρω»;	Καθόλου		Λίγο		Πολύ		Πάρα πολύ		Εγκατάλειψη δήλωσης		ΔΕΙΚΤΕΣ	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	M.O.	T.A.
a18_1 Σε πειράζω	90	7,8	168	14,6	300	26,0	595	51,6	47	3,9	3,21	,964
a18_2 Σε κοροϊδεύω	107	9,3	199	17,4	292	25,5	548	47,8	54	4,5	3,12	1,006
a18_3 Σου κάνω φάρσα	93	8,2	170	15,0	308	27,2	561	49,6	68	5,7	3,18	,971
a18_4 Κάνω χιούμορ	91	8,0	176	15,5	287	25,3	579	51,1	67	5,6	3,20	,975
a18_5 Ασκώ κριτική	183	16,3	191	17,0	271	24,1	480	42,7	75	6,3	2,93	1,115
a18_6 Σε βρίζω	17	15,1	179	15,9	242	21,5	536	47,6	73	6,1	3,02	1,113

Η κατανομή του δείγματος σε σχέση με τις μορφές τρολαρίσματος οι οποίες διενεργούνται στην Ελλάδα καθώς και τον βαθμό διενέργειάς τους, μας παρουσιάζει ότι οι μαθητές/τριες με 616 απαντήσεις (ποσοστό 55,0%) θεωρούν ότι το τρολάρισμα μέσω μιμιδίων (meme trolling) διενεργείται κυρίως στην Ελλάδα και σε βαθμό «πάρα πολύ». Στη συνέχεια, ακολουθούν το Facebooktrolling με 556 απαντήσεις (ποσοστό 49,3%) και βαθμό «πάρα πολύ», το αθλητικό τρολάρισμα με 497 απαντήσεις (ποσοστό 44,8%) και βαθμό «πάρα πολύ», το τρολάρισμα ανάλογα το φύλο (gender trolling) με 487 απαντήσεις (ποσοστό 43,2%) και το κοινωνικό και πολιτικό τρολάρισμα με 470 απαντήσεις (ποσοστό 41,9%) και βαθμό «πάρα πολύ». Όσον αφορά το επιθετικό τρολάρισμα (flaming trolling) και το καλοπροαίρετο τρολάρισμα (kudos trolling), έλαβαν αντίστοιχα 593 απαντήσεις (ποσοστό 51,9%) και βαθμό «πολύ» και 552 απαντήσεις (ποσοστό 48,8%) και βαθμό «πολύ». Τέλος, το τρολάρισμα σε εκλιπόντες (Rip

trolling) και το τρολάρισμα στην Wikipedia (Wikipedia trolling), έλαβαν αντίστοιχα 558 απαντήσεις (ποσοστό 50,0%) και βαθμό «λίγο» και 515 απαντήσεις (ποσοστό 47,4%) και βαθμό «λίγο».

Πίνακας 18. Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων των ατόμων του δείγματος σε σχέση με τις μορφές τρολάρισματος οι οποίες διενεργούνται στην Ελλάδα καθώς και τον βαθμό διενέργειάς τους.

a19 Ποιες από τις παρακάτω μορφές trolling πιστεύετε ότι διενεργούνται στην Ελλάδα;	Καθόλου		Λίγο		Πολύ		Πάρα πολύ		Εγκατάλειψη δήλωσης		ΔΕΙΚΤΕΣ	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	M.O.	T.A.
a19_1 Επιθετικό τρολάρισμα (flaming trolling)	95	8,3	217	19,0	593	51,9	238	20,8	57	4,8	2,85	,842
a19_2 Καλοπροαίρετο τρολάρισμα (kudos trolling)	97	8,6	304	26,9	552	48,8	177	15,7	70	5,8	2,72	,830
a19_3 Τρολάρισμα ανάλογα το φύλο (gender trolling)	95	8,4	243	21,5	304	26,9	489	43,2	69	5,8	3,5	,991
a19_4 Τρολάρισμα σε εκλιπόντες (Rip trolling)	161	14,4	558	50,0	246	22,0	152	13,6	83	6,9	2,35	,888
a19_5 Facebook trolling	98	8,7	207	18,4	267	23,7	556	49,3	72	6,0	3,14	1,003
a19_6 Wikipedia trolling (τρολάρισμα στην Wikipedia)	285	26,2	515	47,4	182	16,7	105	9,7	113	9,4	2,10	,898
a19_7 Κοινωνικό και πολιτικό τρολάρισμα	115	10,3	227	20,2	309	27,6	470	41,9	79	6,6	3,01	1,016
a19_8 Αθλητικό τρολάρισμα	112	10,1	214	19,3	287	25,9	497	44,8	90	7,5	3,05	1,021
a19_9 Τρολάρισμα μέσω μμιδίων (meme trolling)	82	7,3	152	13,6	271	24,2	616	55,0	79	6,6	3,27	,952

Η κατανομή του δείγματος σε σχέση με τον βαθμό που θεωρούν οι μαθητές/τριες ότι το τρολάρισμα αποτελεί μέρος του λαϊκού πολιτισμού μας, μας παρουσιάζει ότι οι μαθητές/τριες απάντησαν με 522 απαντήσεις (ποσοστό 44,4%) και βαθμό «πολύ», ότι το τρολάρισμα αποτελεί μέρος του λαϊκού πολιτισμού μας. Στη συνέχεια, ακολουθούν 352 απαντήσεις (ποσοστό 30,1%) και βαθμό

«πάρα πολύ», 188 απαντήσεις (ποσοστό 16,0) και βαθμό «λίγο» και τέλος 111 απαντήσεις (ποσοστό 9,4%) και βαθμό «καθόλου».

Πίνακας 19. Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων των ατόμων του δείγματος σε σχέση με τον βαθμό που θεωρούν οι μαθητές/τριες ότι το τρολάρισμα μέρος του λαϊκού πολιτισμού μας.

ΒΑΘΜΟΣ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ	Καθόλου		Λίγο		Πολύ		Πάρα πολύ		Εγκατάλειψη δήλωσης		ΔΕΙΚΤΕΣ	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	M.O.	T.A.
ΤΟ ΤΡΟΛΑΡΙΣΜΑ ΜΕΡΟΣ ΤΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ												
b20 Σε ποιο βαθμό θεωρείτε το τρολάρισμα (trolling) μέρος του λαϊκού πολιτισμού μας;	111	9,4	188	16,0	522	44,4	354	30,1	25	2,1	2,95	,915

Η κατανομή του δείγματος σε σχέση με τον βαθμό που θεωρούν οι μαθητές/τριες ότι μορφές του λαϊκού πολιτισμού, όπως τα μιμίδια–memes, οι ευτράπελες διηγήσεις, τα περιγελαστικά αστεία και τα ανέκδοτα, οι παροιμίες και τα αινίγματα, σχετίζονται με το τρολάρισμα, μας παρουσιάζει ότι με 548 απαντήσεις (ποσοστό 47,1%) και βαθμό «πάρα πολύ» οι μαθητές/τριες θεωρούν τα μιμίδια ως το κατεξοχήν στοιχείο του λαϊκού μας πολιτισμού. Όσον αφορά τα περιγελαστικά αστεία και τις ευτράπελες διηγήσεις, έλαβαν αντίστοιχα 570 απαντήσεις (ποσοστό 51,1%) και βαθμό «πολύ» και 531 απαντήσεις (ποσοστό 47,8%) και βαθμό «λίγο». Τέλος, οι μαθητές/τριες θεωρούν ότι τα ανέκδοτα, οι παροιμίες και τα αινίγματα αποτελούν σε λιγότερο βαθμό, σε σχέση με τα υπόλοιπα στοιχεία, μέρος του λαϊκού μας πολιτισμού καθώς έλαβαν, από τους μαθητές/τριες, 514 απαντήσεις (ποσοστό 45,7%) και βαθμό «λίγο».

Πίνακας 20. Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων των ατόμων του δείγματος σε σχέση με τον βαθμό που θεωρούν οι μαθητές/τριες ότι τα εξής στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού (μιμίδια – Memes, ευτράπελες διηγήσεις, περιγελαστικά αστεία και ανέκδοτα, παροιμίες και αινίγματα) σχετίζονται με το τρολάρισμα.

b21 Σε ποιο βαθμό πιστεύετε	Καθόλου	Λίγο	Πολύ	Πάρα πολύ	Εγκατάλειψη δήλωσης	ΔΕΙΚΤΕΣ
--------------------------------	---------	------	------	-----------	------------------------	---------

 ότι τα παρακάτω στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού σχετίζονται με το τρολάρισμα; 	N		%		N		%		N		%		M.O.	T.A.
b21_1 Μιμίδια - memes)	97	8,3	214	18,4	304	26,1	548	47,1	37	3,1	3,12	,988		
b21_2 Ευτράπελες (αστείες) διηγήσεις	92	8,3	274	24,6	531	47,8	215	19,3	88	7,3	2,78	,851		
b21_3 Περιγελαστικά αστεία	80	7,2	207	18,5	570	51,1	259	23,2	84	7,0	2,90	,834		
b21_4 Ανέκδοτα, παροιμίες, αινίγματα	95	8,4	514	45,7	293	26,0	223	19,8	75	6,3	2,57	,900		

Η κατανομή του δείγματος σε σχέση με τον βαθμό που θεωρούν οι μαθητές/τριες ότι το διαδίκτυο και συγκεκριμένα το Facebook είναι ένας χώρος που διευκολύνει τη διάδοση στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού, μας παρουσιάζει ότι με 641 απαντήσεις (ποσοστό 54,5%) και βαθμό «πάρα πολύ», οι μαθητές/τριες θεωρούν ότι το Facebook είναι ένας χώρος που διευκολύνει τη διάδοση στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού. Ακολουθούν 275 απαντήσεις (23,4%) και βαθμό «πολύ», 184 απαντήσεις (ποσοστό 15,6%) και βαθμό «λίγο» και τέλος, 76 απαντήσεις (ποσοστό 6,5%) και βαθμό «λίγο».

Πίνακας 21. Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων των ατόμων του δείγματος σε σχέση με τον βαθμό που θεωρούν οι μαθητές/τριες ότι το διαδίκτυο και συγκεκριμένα το Facebook είναι ένας χώρος που διευκολύνει τη διάδοση στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού.

ΒΑΘΜΟΣ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ ΤΟ FACEBOOK ΩΣ ΧΩΡΟΣ ΔΙΑΔΟΣΗΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ	Καθόλου		Λίγο		Πολύ		Πάρα πολύ		Εγκατάλειψη δήλωσης		ΔΕΙΚΤΕΣ	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	M.O.	T.A.
b22 Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι το διαδίκτυο είναι ένας χώρος που διευκολύνει	76	6,5	184	15,6	275	23,4	641	54,5	24	2,0	3,26	,945

b24_1 Κινηματογράφο	183	16,5	242	21,8	228	20,6	455	41,1	92	7,7	2,86	1,128
b24_2 Λογοτεχνία	234	21,3	270	24,6	177	16,1	417	38,0	102	8,5	2,71	1,181
b24_3 Διαδίκτυο	44	3,9	91	8,0	225	19,7	782	68,5	58	4,8	3,53	,800
b24_4 Διαδικτυακά παιχνίδια	55	4,9	118	10,5	260	23,1	691	61,5	76	6,3	3,41	,864
b24_5 Τηλεόραση	80	7,1	210	18,6	294	26,0	546	48,3	70	5,8	3,16	,964
b24_6 Μυθολογία	275	25,1	219	20,0	173	15,8	427	39,0	106	8,8	2,69	1,225
B24_7 [Παραμύθια]	240	21,8	229	20,8	184	16,7	446	40,6	101	8,4	2,76	1,197
b24_8 [Θρύλοι]	224	20,4	221	20,2	198	18,1	453	41,3	104	8,7	2,80	1,181
b24_9 [Θρησκεία]	237	21,4	375	33,9	282	25,5	213	19,2	93	7,8	2,43	1,029
b24_10 [Παραδόσεις]	218	19,7	207	18,7	443	40,1	237	21,4	95	7,9	2,63	1,028

ii. Επαγωγική ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων

ii. i Εισαγωγή

Στο στάδιο της επαγωγικής στατιστικής για να ελεγχθεί η συνάφεια ανάμεσα σε δύο κατηγορικές μεταβλητές (Κούνιας, Κολύβα Μαχαίρα, Μπαγιάτης & Μπόρα Σέντα, 1985), όπως για παράδειγμα η μεταβλητή «φύλο» με την μεταβλητή «Γνωρίζετε τι είναι το τρολάρισμα (trolling) στο διαδίκτυο;» εφαρμόζεται το στατιστικό κριτήριο χ^2 , όπου πληρούνται οι προϋποθέσεις εφαρμογής, ενώ στην αντίθετη περίπτωση²⁸⁰ χρησιμοποιείται το κριτήριο Fisher's Exact Test (Ανδρεαδάκης & Βάμβουκας, 2005: 79).

Στο ίδιο στάδιο, για τον έλεγχο της σχέσης ανάμεσα σε μια κατηγορική μεταβλητή δύο κατηγοριών και σε μια ποιοτική μεταβλητή σε διατακτική κλίμακα με ζυγό αριθμό κατηγοριών, όπως για παράδειγμα η μεταβλητή «φύλο» με την μεταβλητή «Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι οι παρακάτω

280. Οι προϋποθέσεις εφαρμογής του κριτηρίου χ^2 είναι : α) οι αναμενόμενες συχνότητες σ' όλα τα κελιά να είναι μεγαλύτερες της μονάδας και β) οι συχνότητες που είναι μικρότερες από το 5 να μην υπερβαίνουν το 20% του συνολικού αριθμού των κελιών (Ανδρεαδάκης & Βάμβουκας, 2005: 79).

λέξεις περιγράφουν τον όρο τρολάρισμα (trolling);» εφαρμόζεται το κριτήριο Mann Whitney (Ρούσσοι & Τσαούσης, 2002).

Για να ελεγχθεί η συνάφεια ανάμεσα σε μια κατηγορική μεταβλητή με περισσότερες από δύο κατηγορίες και σε μια ποιοτική διαβαθμιστική μεταβλητή σε διατακτική κλίμακα με μονό αριθμό κατηγοριών, όπως για παράδειγμα η μεταβλητή «Ηλικία» για τη μεταβλητή «Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι οι παρακάτω λέξεις περιγράφουν τον όρο τρολάρισμα (trolling);» εφαρμόζεται το μη παραμετρικό Kruskal-Wallis (Ρούσσοι & Τσαούσης, 2002).

Από την εξέταση των περιγραφικών αποτελεσμάτων της έρευνας γίνεται σαφές ότι οι απόψεις των μαθητών/τριών σε πάρα πολλές περιπτώσεις διαφοροποιούνται, για τον λόγο αυτό κρίνεται πάρα πολύ σημαντικό να ελέγξουμε αν και κατά πόσο υπάρχει διαφοροποίηση στις δηλώσεις τους σε σχέση με διάφορα δημογραφικά και άλλα στοιχεία, προκειμένου να εμπλουτιστεί η γενικότερη συζήτηση αναφορικά με το τρολάρισμα και τον λαϊκό πολιτισμό. Τα συμπεράσματα που θα προκύψουν θα συνεισφέρουν ίσως σε κάποιο βαθμό, σε συνδυασμό βέβαια και με το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας, στην ενημέρωση των μαθητών/τριών για το φαινόμενο του τρολάρισματος στη διαχρονική του εξέλιξη, ως μια κοινωνική πρακτική όχι αποκλειστικά 'σύγχρονη' και τη διεξοδική μελέτη στοιχείων λαϊκού πολιτισμού που ενυπάρχουν στα κοινωνικά δίκτυα.

Οι τιμές των μεταβλητών που μας ενδιαφέρουν ερευνητικά εξετάζονται σε σχέση με καθένα από τα υπόλοιπα ερωτήματα του ερωτηματολογίου προκειμένου να διαπιστωθεί η ύπαρξη στατιστικά σημαντικών διαφορών. Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί ότι για λόγους οικονομίας παρουσιάζονται μόνο οι περιπτώσεις εκείνες στις οποίες εντοπίστηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές.

Στα επόμενα υποκεφάλαια παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της σύγκρισης των δεδομένων της έρευνας ως προς :

- ✓ την ηλικία,
- ✓ το φύλο,
- ✓ την ειδικότητα και
- ✓ τις σχολικές μονάδες της Ρόδου σε σχέση με εκείνες των υπόλοιπων νησιών της Δωδεκανήσου.

Α': Μελέτη των αποτελεσμάτων με βάση την ηλικία

i. Εισαγωγή

Στο παρόν υποκεφάλαιο παρουσιάζονται οι στατιστικά σημαντικές διαφορές που εμφανίζονται στις δηλώσεις των ερωτώμενων, ανάλογα με την ηλικία. Κατά την επαγωγική ανάλυση ανάλογα με τη

ηλικία, παρατηρούμε σημαντικές στατιστικά διαφορές στις απαντήσεις των μαθητών/τριών, όπου η σημαντικότητα του κριτηρίου είναι μικρότερη ή ίση του επιπέδου σημαντικότητας ($,050$). Οι ηλικιακές ομάδες που έχουμε στη διάθεσή μας είναι τέσσερις: 15 ετών, 16 ετών, 17 ετών και μεγαλύτεροι των 17 ετών.

Για να ελεγχθεί η ηλικία, εφαρμόζεται το στατιστικό κριτήριο χ^2 (για να ελεγχθεί η συνάφεια ανάμεσα σε δύο κατηγορικές μεταβλητές), (Κούνιας, Κολύβα Μαχαίρα, Μπαγιάτης & Μπόρα Σέντα, 1985), όπου πληρούνται οι προϋποθέσεις εφαρμογής, ενώ στην αντίθετη περίπτωση²⁸¹ χρησιμοποιείται το κριτήριο Fisher's Exact Test (Ανδρεαδάκης & Βάμβουκας, 2005). Όσον αφορά τους πίνακες που δημιουργούνται για το κριτήριο χ^2 , στο αριστερό τμήμα εμφανίζεται η κατανομή των απαντήσεων των συμμετεχόντων στην έρευνα (ανάλογα την ηλικία) και στο δεξί τμήμα του πίνακα εμφανίζεται ο έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των τιμών της κατανομής.

Για να ελεγχθεί η συνάφεια ανάμεσα σε μια κατηγορική μεταβλητή με περισσότερες από δύο κατηγορίες και σε μια ποιοτική διαβαθμιστική μεταβλητή σε διατακτική κλίμακα με μονό αριθμό κατηγοριών, όπως για παράδειγμα η μεταβλητή «Ηλικία» για την μεταβλητή «Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι οι παρακάτω λέξεις περιγράφουν τον όρο τρολάρισμα (trolling);» εφαρμόζεται το μη παραμετρικό Kruskal-Wallis (Ρούσσοι & Τσαούσης (2002).

Στους πίνακες που ακολουθούν παρουσιάζεται με αναλυτικό τρόπο ο βαθμός συμφωνίας των συμμετεχόντων στην έρευνα σε καθεμία από τις προτάσεις που σχετίζονται με την έρευνά μας. Στην αριστερή πλευρά του πίνακα παρουσιάζονται οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις, ενώ στη δεξιά πλευρά του πίνακα εμφανίζεται, ο έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των τιμών της κατανομής (Ανδρεαδάκης & Βάμβουκας, 2005).

ii. Αποτελέσματα

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (1), διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών (μ.ό 3,34) σε σχέση με τους μαθητές/τριες ηλικίας 17 ετών (μ.ό 3,21), 15 ετών (μ.ό 2,93) και άνω των 17 ετών (μ.ό 2,78), θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό ότι το «χιούμορ» περιγράφει τον όρο τρολάρισμα, $H(3)=67,606$, $p=,000$. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες > 17 ετών με 17 ετών ($,000$), >17 με 16 ετών ($,000$), 15 με 17 ετών ($,005$) και 15 με 16 ετών ($,000$).

Αναφορικά με τη «σάτιρα», οι μαθητές/τριες άνω των 17 ετών (μ.ό. 2,89) θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό ότι η σάτιρα περιγράφει τον όρο τρολάρισμα σε σχέση με τους μαθητές/τριες 17

281. Οι προϋποθέσεις εφαρμογής του κριτηρίου χ^2 είναι : α) οι αναμενόμενες συχνότητες σ' όλα τα κελιά να είναι μεγαλύτερες της μονάδας και β) οι συχνότητες που είναι μικρότερες από το 5 να μην υπερβαίνουν το 20% του συνολικού αριθμού των κελιών (Ανδρεαδάκης & Βάμβουκας, 2005: 79).

ετών (μ.ό. 2,61), τους 15 ετών (μ.ό. 2,58) και τους 16 ετών (μ.ό. 2,51). Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 16 ετών με άνω των 17 (,000), 15 με άνω των 17 (,001), 17 με άνω των 17 ετών (,001).

Όσον αφορά την «κοροϊδία», οι μαθητές/τριες 16 ετών (μ.ό. 3,38) θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό ότι η κοροϊδία περιγράφει τον όρο τρολάρισμα. Στη συνέχεια ακολουθούν οι μαθητές/τριες 17 ετών (μ.ό. 3,33), 15 ετών (μ.ό. 3,20) και άνω των 17 ετών με (μ.ό. 3,14). Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες > 17 με 17 ετών (,003), >17 με 16 ετών (,000), 15 με 16 ετών (,038).

Για τη λέξη «φάρσα», οι μαθητές/τριες 16 ετών πιστεύουν σε μεγαλύτερο βαθμό με (μ.ό 3,46) ότι περιγράφει τον όρο τρολάρισμα. Ακολουθούν οι μαθητές/τριες 17 ετών με (μ.ό 3,36), 15 ετών με (μ.ό 3,21) και άνω των 17 ετών με (μ.ό 2,97). Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες > 17 με 15 ετών (,003), >17 με 17 ετών (,000), 17 με 16 ετών (,000) και 15 με 16 ετών (,006).

Για τη λέξη «πείραγμα», οι μαθητές/τριες 16 ετών πιστεύουν σε μεγαλύτερο βαθμό με (μ.ό 3,47) ότι περιγράφει τον όρο τρολάρισμα. Ακολουθούν οι μαθητές/τριες 17 ετών με (μ.ό 3,37), 15 ετών με (μ.ό. 3,16) και 15 ετών με (μ.ό 3,16). Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες > 17 με 17 ετών (,000), >17 με 16 ετών (,000), 15 με 17 ετών (,011) και 15 με 16 ετών (,000).

Όσον αφορά τη λέξη «ανέκδοτα», οι μαθητές/τριες άνω των 17 ετών πιστεύουν σε μεγαλύτερο βαθμό με (μ.ό 2,71) ότι περιγράφει τον όρο τρολάρισμα. Ακολουθούν οι μαθητές/τριες 16 ετών με (μ.ό. 2,60), 17 ετών με (μ.ό. 2,53) και 15 ετών με (μ.ό. 2,33). Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 15 με 16 ετών (,020), 15 με άνω των 17 ετών (,000), 17 με άνω των 17 ετών (,045).

Αναφορικά με τη λέξη μιμίδιο (memes), οι μαθητές/τριες 16 ετών με (μ.ό. 3,37) πιστεύουν σε μεγαλύτερο βαθμό ότι η λέξη μιμίδιο περιγράφει τον όρο τρολάρισμα. Στη συνέχεια ακολουθούν οι μαθητές/τριες 17 ετών με (μ.ό. 3,35), 15 ετών με (μ.ό. 3,06) και άνω των 17 ετών με (μ.ό. 2,99). Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες > 17 με 17 ετών (,000), >17 με 16 ετών (,000), 15 με 17 ετών (,001) και 15 με 16 ετών (,001).

Αναφορικά με τη δημοσίευση καυστικών σχολίων ή εκτός θέματος σχολίων, οι μαθητές/τριες 17 ετών με (μ.ό. 3,04) θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό ότι περιγράφουν τη λέξη τρολάρισμα. Στη συνέχεια ακολουθούν οι μαθητές/τριες 16 ετών και άνω των 17 με (μ.ό. 2,97) και 15 ετών με (μ.ό. 2,80). Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 15 με 17 ετών (,026).

Τέλος, όσο αφορά αν οι μαθητές/τριες πιστεύουν ότι όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά περιγράφουν τον όρο τρολάρισμα, οι άνω των 17 ετών έδωσαν τις περισσότερες απαντήσεις με (μ.ό. 2,86). Στη συνέχεια ακολουθούν οι 15 ετών με (μ.ό. 2,52), οι 16 ετών με (μ.ό. 2,50) και οι 17 ετών με (μ.ό. 2,48). Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 17 με άνω των 17 ετών (,002), 16 με άνω των 17 ετών (,007) και 15 με άνω των 17 ετών (,006).

Πίνακας 1. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις απόψεις σχετικά με τον βαθμό που οι μαθητές/τριες πιστεύουν ότι οι παρακάτω λέξεις περιγράφουν τον όρο τρολάρισμα, ανάλογα με την ηλικία.

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

a7 Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι οι παρακάτω λέξεις περιγράφουν τον όρο τρολάρισμα (trolling);	15		16		17		>17		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	ΔΕΙΚΤΕΣ								H	df	p
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α			
a7_1 Χιούμορ	2,93	1,048	3,34	,855	3,21	1,014	2,78	,888	67,606	3	,000
a7_2 Σάτιρα	2,58	,850	2,51	,877	2,61	,835	2,89	,905	28,409	3	,000
a7_3 Κοροϊδία	3,20	,941	3,38	,915	3,33	,924	3,14	,873	22,800	3	,000
a7_4 φάρσα	3,21	,911	3,46	,816	3,36	,917	2,97	,911	59,687	3	,000
a7_5 Πείραγμα	3,16	,906	3,47	,792	3,37	,908	3,09	,856	43,741	3	,000
a7_6 Ανέκδοτα	2,33	,868	2,60	,978	2,53	1,000	2,71	,969	22,616	3	,000
a7_8 Μιμίδιο (memes)	3,06	1,043	3,37	,956	3,37	,999	3,35	,947	46,329	3	,000
a7_9 Δημοσίευση καυστικών σχολίων ή εκτός θέματος	2,80	1,072	2,97	1,074	3,04	1,83	2,97	,947	8,642	3	,034
a7_10 Όλα τα παραπάνω	2,52	,975	2,50	1,053	2,48	,950	2,86	,958	19,836	3	,000

Στον πίνακα (2) στο αριστερό τμήμα παρουσιάζεται η κατανομή των απαντήσεων των συμμετεχόντων στην έρευνα αναφορικά με την ερώτηση, ανάλογα την ηλικία των μαθητών/τριών και στο δεξί τμήμα του πίνακα εμφανίζεται ο έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των τιμών της κατανομής. Από τα στοιχεία διαπιστώνεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά στις δηλώσεις μεταξύ των διαφόρων ηλικιών. Συγκεκριμένα οι ηλικίες 16 ετών και 15 ετών έχουν απαντήσει θετικά σε ποσοστό (61,9%) και (50,2%) αντίστοιχα, ενώ οι ηλικίες 17 ετών σε ποσοστό (58,5%) και άνω των 17 ετών (28,6%), $\chi^2=83,292$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες δεν έχουν δεχθεί τρολάρισμα σε τόσο βαθμό από άλλους χρήστες του Facebook όσο οι μικρότερες ηλικιακά ομάδες.

Πίνακας 2. Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων αναφορικά με το αν οι μαθητές/τριες έχουν δεχθεί τρολάρισμα από άλλους χρήστες στην πλατφόρμα του Facebook, ανάλογα με την ηλικία.

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

ΗΛΙΚΙΑ	15		16		17		>17		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	OXI	NAI	OXI	NAI	OXI	NAI	OXI	NAI	χ^2	df	p
a8 Έχετε δεχθεί τρολάρισμα (trolling) από άλλους χρήστες στην πλατφόρμα του Facebook;	49,8	50,2	38,1	61,9	41,5	58,5	71,4	28,6	83,292	3	,000

Από τα στοιχεία διαπιστώνεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά στις δηλώσεις μεταξύ των διαφόρων ηλικιών. Συγκεκριμένα ο πίνακας (3) μας παρουσιάζει ότι οι ηλικίες άνω των 17 ετών έχουν απαντήσει θετικά σε ποσοστό (83,5%). Στη συνέχεια ακολουθούν οι μαθητές/τριες 15 ετών με ποσοστό (51,9%), 16 ετών με ποσοστό (40,4%) και τέλος 17 ετών με ποσοστό (36,6%), $\chi^2=165,821$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες δεν έχουν πραγματοποιήσει τρολάρισμα σε άλλους χρήστες του Facebook, σε μεγαλύτερο βαθμό από όσο οι μικρότερες ηλικιακά ομάδες.

Πίνακας 3. Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων αναφορικά με το αν οι μαθητές/τριες έχουν πραγματοποιήσει τρολάρισμα (trolling) σε άλλους χρήστες του Facebook, ανάλογα με την ηλικία. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

ΗΛΙΚΙΑ	15		16		17		>17		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	OXI	NAI	OXI	NAI	OXI	NAI	OXI	NAI	χ^2	df	p
a10 Έχετε πραγματοποιήσει τρολάρισμα (trolling) σε άλλους χρήστες του Facebook;	51,9	48,1	40,4	59,6	36,6	63,4	83,5	16,5	165,821	3	,000

Από τα στοιχεία διαπιστώνεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά στις δηλώσεις μεταξύ των διαφόρων ηλικιών. Συγκεκριμένα ο πίνακας (4) μας παρουσιάζει ότι οι μαθητές/τριες ηλικίας 15 ετών (ποσοστό 45,5%) θεωρούν ότι το σωματικό βάρος είναι λόγος άσκησης τρολάρισματος. Ακολουθούν οι 16 ετών μαθητές/τριες με ποσοστό (36,9%), οι 17 ετών με μαθητές/τριες με ποσοστό (36,2%) και τέλος οι άνω των 17 ετών με ποσοστό (31,9%), $\chi^2=11,333$, $p=,010$. Συνεπώς, το σωματικό βάρος δεν αποτελεί τόσο σημαντικό λόγο τρολάρισματος για τις μεγαλύτερες ηλικιακά ομάδες.

Όσον αφορά τις σχολικές επιδόσεις, οι μαθητές/τριες 15 ετών με (ποσοστό 59,3%) δήλωσαν ότι οι σχολικές επιδόσεις είναι λόγος τρολάρισματος. Ακολουθούν οι μαθητές/τριες 16 ετών με (ποσοστό 49,8%), οι άνω των 17 ετών με (ποσοστό 48,9%) και τέλος οι 17 ετών με (ποσοστό 48,2%), $\chi^2=8,435$, $p=,038$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες 15 ετών θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες, τις σχολικές επιδόσεις λόγο τρολάρισματος.

Αναφορικά με το φύλο (αγόρι, κορίτσι, άλλο), ο πίνακας (4) μας παρουσιάζει ότι οι μαθητές/τριες ηλικίας 15 ετών δήλωσαν ότι θεωρούν, με (ποσοστό 49,6%), το φύλο αρκετά σημαντικό

λόγο τρολαρίσματος σε σχέση με τους άνω των 17 ετών με (ποσοστό 43,0%), 17 ετών με (ποσοστό 41,7%) και τους 16 ετών με (ποσοστό 35,8%), $\chi^2=10,496$, $p=,015$. Συνεπώς, το φύλο αποτελεί πιο σημαντικό λόγο τρολαρίσματος για τους άνω των 17 ετών σε σχέση με τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες.

Πίνακας 4. Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων αναφορικά με τους λόγους που πιστεύουν οι μαθητές/τριες ότι ασκείται τρολάρισμα (trolling), ανάλογα με την ηλικία.

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

ΗΛΙΚΙΑ	15		16		17		>17		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	OXI	NAI	OXI	NAI	OXI	NAI	OXI	NAI	χ^2	df	p
a12 Για ποιους από τους παρακάτω λόγους πιστεύετε ότι ασκείται τρολάρισμα (trolling);											
a12_1 Σωματικό βάρος	45,5	54,5	36,9	63,1	36,2	63,8	31,9	98,1	11,333	3	,010
a12_2 Σχολικές επιδόσεις	59,3	40,7	49,8	50,2	48,2	51,8	48,9	51,1	8,435	3	,0,8
a12_3 Φύλο (αγόρι, κορίτσι, άλλο)	49,6	50,4	35,8	64,2	41,7	58,3	43,0	57,0	10,496	3	,015

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (5), διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 με (μ.ό. 3,17) και 17 ετών με (μ.ό. 3,16) θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό ότι ασκείται τρολάρισμα για το σωματικό βάρος σε σχέση με τους μαθητές/τριες 15 ετών με (μ.ό. 2,96) και τους άνω των 17 ετών με (μ.ό. 2,94), $H(3)=24,539$, $p=,000$. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες > 17 με 17 ετών (,001) και >17 με 16 ετών (,000).

Όσον αφορά τις σχολικές επιδόσεις, οι μαθητές/τριες άνω των 17 ετών με (μ.ό. 2,59) θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό ότι ασκείται τρολάρισμα για τις σχολικές επιδόσεις, σε σχέση με τους 16 ετών μαθητές/τριες με (μ.ό. 2,24), 17 ετών με (μ.ό. 2,20) και τους 15 ετών με (μ.ό. 2,14), $H(3)=45,325$, $p=,000$. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 15 > 17 ετών (,000), 17 >17 ετών (,000) και 16 >17 ετών (,000).

Αναφορικά με το φύλο (κορίτσι, αγόρι, άλλο), οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 και 17 ετών με (μ.ό. 3,16), θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό ότι ασκείται τρολάρισμα, σε σχέση με τους 15 ετών με (μ.ό. 2,79) και τους άνω των 17 ετών με (μ.ό. 2,74), $H(3)=53,867$, $p=,000$. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες > 17 με 16 ετών με (,000), 17 > 17 ετών με (,000), 15 με 16 ετών με (,000) και 15 με 17 ετών με (,000).

Η εθνικότητα για τους μαθητές/τριες ηλικίας 17 ετών με (μ.ό. 3,30), θεωρείται σε μεγαλύτερο βαθμό λόγος άσκησης τρολαρίσματος σε σχέση με τους 16 ετών μαθητές/τριες με (μ.ό. 3,29), τους 15 ετών με (μ.ό. 3,08) και τους άνω των 17 ετών με (μ.ό.3,03), $H(3)=30,793$, $p=,000$. Από την ανάλυση

πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες > 17 17 ετών (,000), >17 με 16 ετών (,000), 15 με 17 με (,039) και 15 με 16 ετών (,030).

Τέλος, για τους μαθητές/τριες ηλικίας άνω των 17 ετών με (μ.ό. 2,54), η ηλικία θεωρείται σε μεγαλύτερο βαθμό λόγος άσκησης τρολαρίσματος σε σχέση με τους 15 ετών με (μ.ό. 2,23), 17 ετών με (μ.ό. 2,15) και τους 16 ετών με (μ.ό. 2,05), $H(3)=55,374$, $p=,000$. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 16 >17 ετών (,000), 17 >17 ετών (,000), 15 >17 ετών (,000).

Πίνακας 5. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις απόψεις σχετικά με τον βαθμό που οι μαθητές/τριες πιστεύουν ότι ασκείται τρολάρισμα (trolling) για το σωματικό βάρος, τις σχολικές επιδόσεις, το φύλο (κορίτσι, αγόρι, άλλο, την εθνικότητα και την ηλικία), ανάλογα με την ηλικία.
Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων

a13 Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι ασκείται τρολάρισμα (trolling) για τους παρακάτω λόγους;	15		16		17		>17		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	ΔΕΙΚΤΕΣ								H	df	p
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α			
a13_1 Σωματικό βάρος	2,96	1,109	3,17	1,102	3,16	1,076	2,94	,881	24,539	3	,000
a13_2 Σχολικές επιδόσεις	2,14	,851	2,24	,869	2,20	,847	2,59	,886	45,325	3	,000
a13_3 Φύλο (κορίτσι, αγόρι, άλλο)	2,79	1,097	3,16	1,088	3,16	1,109	2,74	,901	53,867	3	,000
a13_4 Εθνικότητα	3,08	1,077	3,29	1,052	3,30	1,032	3,03	,930	30,793	3	,000
a13_5 Ηλικία	2,23	,813	2,05	,777	2,15	,796	2,54	,963	55,374	3	,000

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (6) διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες 16 ετών με (μ.ό. 3,33) δήλωσαν ότι στο Facebook παρατηρούνται με μεγαλύτερο βαθμό φαινόμενα τρολαρίσματος σε σχέση με τους μαθητές/τριες 17 ετών με (μ.ό 3,22), άνω των 17 ετών με (μ.ό. 3,17) και 15 ετών με (μ.ό. 3,01), $H(3)=18,010$, $p=,000$. Συνεπώς, οι ηλικίες οι ηλικίες από 16 και άνω χρησιμοποιούν περισσότερο την πλατφόρμα του Facebook από ό,τι οι μικρότερες ηλικίες. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 15 με 17 ετών (,013) και 15 με 16 ετών (,000).

Όσον αφορά την πλατφόρμα του Usenet, οι μαθητές/τριες άνω των 17 ετών με (μ.ό. 2,52) απάντησαν ότι παρατηρούνται σε σημαντικό βαθμό φαινόμενα τρολαρίσματος, ακολουθούν οι μαθητές/τριες 17 ετών με (μ.ό. 1,83), 16 ετών με (μ.ό. 1,81) και 15 ετών με (μ.ό. 1,9), $H(3)=118,569$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μεγαλύτεροι ηλικιακά μαθητές/τριες που γνωρίζουν την πλατφόρμα του Usenet απάντησαν σε πλειονότητα σε σχέση με τους μικρότερης ηλικιακά μαθητές. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 16 και >17 ετών (,000) και 15 και > 17 ετών (,000).

Αναφορικά με το YouTube, οι μαθητές/τριες άνω των 17 ετών με (μ.ό. 3,63) απάντησαν ότι στη συγκεκριμένη πλατφόρμα παρατηρούνται περισσότερα φαινόμενα τρολαρίσματος σε σχέση με τους μαθητές/τριες 16 ετών με (μ.ό. 3,32), 17 ετών με (μ.ό. 3,29) και 15 ετών με (μ.ό. 3,09), $H(3)=32,678$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες >17 με 17 ετών (,000), >17 με 16 ετών (,000), 15 με 17 ετών (,037) και 15 με 16 ετών (,007).

Οι μαθητές/τριες άνω των 17 ετών με (μ.ό. 2,38), απάντησαν, σε μεγαλύτερο ποσοστό από τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες, για την πλατφόρμα της Wikipedia ότι παρατηρούνται φαινόμενα τρολαρίσματος. Στη συνέχεια ακολουθούν οι απαντήσεις των μαθητών/τριών ηλικίας 15 ετών με (μ.ό. 1,82), 16 ετών με (μ.ό. 1,80) και 17 ετών με (μ.ό. 1,78), $H(3)=59,296$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 17 με >17 με (,000), 16 με >17 (,000) και 15 με > 17 με (,000).

Για το Twitter, οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών με (μ.ό. 3,40) θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό ότι η συγκεκριμένη πλατφόρμα 'φιλοξενεί' φαινόμενα τρολαρίσματος. Στη συνέχεια βρίσκονται οι μαθητές/τριες ηλικίας 17 ετών με (μ.ό. 3,36), 15 ετών με (μ.ό. 3,08) και τέλος άνω των 17 ετών με (μ.ό. 3,04), $H(3)=47,430$, $p=,000$. Συνεπώς, οι ηλικιακές ομάδες 16 και 17 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες >17 με 17 με (,000), >17 με 16 (,000), 15 με 17 (,006) και 15 με 16 με (,000).

Οι 16 ετών μαθητές/τριες με (μ.ό. 3,51) δήλωσαν σε μεγαλύτερο βαθμό ότι στα βιντεοπαιχνίδια παρατηρούνται φαινόμενα τρολαρίσματος. Στη συνέχεια ακολουθούν οι μαθητές/τριες 17 ετών με (μ.ό. 3,33), 15 ετών με (μ.ό. 3,25) και τέλος οι άνω των 17 ετών με (μ.ό. 2,98), $H(3)=60,440$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μικρότερες ηλικιακές ομάδες απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες >17 με 15 με (,000), >17 με 17 (,000), >17 με 16 (,000) και 15 με 16 με (,012).

Οι 16 ετών μαθητές/τριες με (μ.ό. 3,61) θεωρούν ότι το instagram 'φιλοξενεί' σε μεγαλύτερο βαθμό φαινόμενα τρολαρίσματος σε σχέση με τους μαθητές/τριες ηλικίας 17 ετών με (μ.ό. 3,58), 15 ετών με (μ.ό. 3,41) και τέλος άνω των 17 ετών με (μ.ό. 3,26), $H(3)=52,564$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μικρότερες ηλικιακές ομάδες απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες >17 με 17 με (,000), >17 με 16 (,000), 15 με 17 (,014) και 15 με 16 με (,003).

Τέλος, οι 16 και 17 ετών μαθητές/τριες απάντησαν εξίσου με (μ.ό. 3,59) ότι στο tiktok παρατηρούνται τα περισσότερα φαινόμενα τρολαρίσματος, σε σχέση με τους 15 ετών με (μ.ό. 3,44) και άνω των 17 ετών με (μ.ό. 3,36), $H(3)=36,322$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μικρότερες ηλικιακές ομάδες απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση, γεγονός που υποδηλώνει ότι οι συγκεκριμένες ηλικιακές ομάδες κάνουν μεγαλύτερη χρήση της συγκεκριμένης πλατφόρμας. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες >17 με 16 με (,000) και >17 με 17 (,000).

Πίνακας 6. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις απόψεις σχετικά με τους ιστότοπους που παρατηρούνται φαινόμενα τρολαρίσματος (trolling) καθώς και τον βαθμό τρολαρίσματος, ανάλογα με την ηλικία. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

a14 Σε ποιους από τους παρακάτω ιστότοπους πιστεύετε ότι παρατηρούνται φαινόμενα τρολαρίσματος (trolling), και σε ποιο βαθμό;	15		16		17		>17		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	ΔΕΙΚΤΕΣ								H	df	p
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α			
a14_1 Facebook	3,01	,994	3,33	,936	3,22	1,042	3,19	,879	18,010	3	,000
a14_2 Usenet	1,9	,773	1,81	,694	1,83	,679	2,52	,931	118,569	3	0,00
a14_3 YouTube	3,09	,985	3,32	1,000	3,29	,990	3,03	,871	32,678	3	,000
a14_4 Wikipedia	1,82	,824	1,80	,758	1,78	,722	2,38	1,079	59,296	3	,000
a14_5 Twitter	3,08	1,024	3,40	,959	3,36	,960	3,04	,835	47,430	3	,000
a14_6 Βιντεοπαιχνίδια	3,25	1,009	3,51	,867	3,33	1,016	2,98	,965	60,440	3	,000
a14_7 Instagram	3,41	,783	3,61	,719	3,58	,765	3,26	,824	52,564	3	,000
a14_8 tik tok	3,44	,870	3,59	,786	3,59	,817	3,36	,778	36,322	3	,000

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (7), διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες άνω των 17 ετών με (μ.ό. 3,28), θεωρούν ότι το τρολάρισμα είναι μια ανεπιθύμητη πράξη η οποία θα πρέπει να τιμωρείται. Στη συνέχεια ακολουθούν οι απαντήσεις των μαθητών/τριών ηλικίας 15 ετών με (μ.ό. 2,88), 16 ετών με (μ.ό. 2,75) και τέλος 17 ετών με (μ.ό. 2,72), $H(3)=95,685$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μεγαλύτερες ηλικιακά ομάδες απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 17 με >17 με (0,000), 16 με >17 (,000) και 15 με >17 (,000).

Πίνακας 7. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις απόψεις σχετικά με το εάν η ενέργεια του τρολαρίσματος (trolling) είναι μια ανεπιθύμητη πράξη η οποία θα πρέπει να τιμωρείται, ανάλογα με την ηλικία. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

ΕΡΩΤΗΣΗ	15		16		17		>17		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	ΔΕΙΚΤΕΣ										
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	H	df	p
a15 Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι η ενέργεια του τρολαρίσματος (trolling) είναι μια ανεπιθύμητη πράξη η οποία θα πρέπει να τιμωρείται;	2,88	,888	2,75	,869	2,72	,865	3,28	,953	95,685	3	0,000

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (8), διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες άνω των 17 ετών με (μ.ό. 2,94) θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό τους διαχειριστές των ιστοσελίδων υπεύθυνους να επιβάλλουν ποινές για την πράξη του τρολαρίσματος. Στη συνέχεια ακολουθούν οι 16 ετών μαθητές/τριες με (μ.ό. 2,73), οι 15 ετών με (μ.ό. 2,62) και τέλος οι 17 ετών με (μ.ό. 2,59), $H(3)=31,328$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μεγαλύτερες ηλικιακά ομάδες απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 17 με >17 με (,000), 15 με >17 (,000) και 16 με >17 (,004).

Επίσης, για τις μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες (άνω των 17 ετών) με (μ.ό. 2,79), οι χρήστες του διαδικτύου είναι εκείνοι πρέπει να τιμωρούν φαινόμενα τρολαρίσματος. Στη συνέχεια ακολουθούν οι μαθητές/τριες 15 ετών με (μ.ό. 2,49), 16 ετών με (μ.ό. 2,25) και τέλος, 17 ετών με (μ.ό. 2,21), $H(3)=79,561$, $p=0,000$. Συνεπώς, οι μεγαλύτερες ηλικιακά ομάδες απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 17 με 15 με (,002), 17 με >17 (,000), 16 με 15 (,011), 16 με >17 (,000) και 15 με >17 (,000).

Τέλος, οι μεγαλύτεροι ηλικιακά μαθητές/τριες (άνω των 17 ετών) με (μ.ό. 2,86), δήλωσαν με ότι τα Antitrolls (χρήστες που κυνηγούν τα τρολ), είναι υπεύθυνα για την επιβολή ποινών στο τρολάρισμα. Στη συνέχεια παρατηρούμε ότι βρίσκονται οι 15 ετών μαθητές/τριες με (μ.ό. 2,48), 16 ετών με (μ.ό. 2,34) και τέλος οι 15 ετών με (μ.ό. 2,24), $H(3)=72,900$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μεγαλύτερες ηλικιακά ομάδες απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 17 με 15 με (,037), 17 με >17 (,000), 16 με >17 (,000) και 15 με >17 (,000).

Πίνακας 8. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις απόψεις σχετικά με το ποιοι από τους παρακάτω θεσμούς και μέσα είναι κατάλληλοι/α να επιβάλλουν ποινές και σε ποιο βαθμό, ανάλογα με την ηλικία.

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

a16 Ποιοι από τους παρακάτω θεσμούς και μέσα είναι κατάλληλοι/α να επιβάλλουν ποινές;	15		16		17		>17		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	ΔΕΙΚΤΕΣ										
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	H	df	p
a16_1 Διαχειριστές ιστοσελίδων	2,62	,855	2,73	,794	2,59	,865	2,94	,938	31,328	3	,000
a16_2 Χρήστες του διαδικτύου	2,49	,898	2,25	,774	2,21	,848	2,79	,932	79,561	3	0,000
a16_4 Antitrolls (χρήστες που κυνηγούν τα τρολ (trolls))	2,48	,977	2,34	,864	2,24	,880	2,86	,995	72,900	3	,000

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (9), διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες άνω των 17 ετών με (μ.ό. 2,86) θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες, την ηλικία των τρολ ως χαρακτηριστικό που συμβάλλει στη διενέργεια του τρολαρίσματος. Ακολουθούν οι μαθητές/τριες ηλικίας 15 ετών με (μ.ό. 2,48) , 17 ετών με (μ.ό. 2,45) και τέλος 16 ετών με (μ.ό. 2,35), $H(3)=64,500$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μεγαλύτερες ηλικιακά ομάδες απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 16 με >17 με (,000), 17 με >17 (,000) και 15 με >17 (,000).

Οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών με (μ.ό. 3,27) θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό ότι η ελευθερία του λόγου είναι σημαντικό χαρακτηριστικό στη διενέργεια του τρολαρίσματος. Ακολουθούν οι μαθητές/τριες ηλικίας 17 ετών με (μ.ό. 3,20), άνω των 17 ετών με (μ.ό. 3,13) και τέλος οι 15 ετών με (μ.ό. 3,03), $H(3)=16,508$, $p=,001$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 15 με 16 (,009) και >17 με 16 (,008).

Η στοχοποίηση των μειονοτήτων, έλαβε τις περισσότερες ψήφους από τους μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών με (μ.ό. 3,21). Στη συνέχεια ακολουθούν οι ηλικίες 17 ετών με (μ.ό. 3,10), άνω των 17 ετών με (μ.ό. 3,01) και τέλος οι 15 ετών με (μ.ό. 2,96), $H(3)=17,352$, $p=,001$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες >17 με 16 (,001) και 15 με 16 (,012).

Η διέξοδος από την καθημερινότητα επιλέχθηκε αρχικά ως χαρακτηριστικό που συμβάλλει στη διενέργεια τρολαρίσματος από τους μαθητές ηλικίας 16 ετών (με μ.ό. 3,16), ενώ στην συνέχεια από τους 17 ετών με (μ.ό. 3,10), 15 ετών (με μ.ό. 2,95) και τέλος από τους άνω των 17 ετών μαθητές/τριες (με μ.ό. 2,88), $H(3)=25,302$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται

ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες >17 με 17 (,001), >17 με 16 (,000) και 15 με 16 (,034).

Η πλήξη και η απογοήτευση επιλέχθηκε αρχικά ως χαρακτηριστικό που συμβάλλει στη διενέργεια τρολαρίσματος από τους μαθητές ηλικίας 16 ετών (με μ.ό. 3,17), ενώ στην συνέχεια από τους 17 ετών (με μ.ό. 3,09), 15 ετών με (μ.ό. 3,00) και τέλος από τους άνω των 17 ετών μαθητές/τριες (με μ.ό. 2,90), $H(3)=20,833$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες >17 με 17 (,005) και >17 με 16 (,000).

Η παρότρυνση των φίλων επιλέχθηκε αρχικά ως χαρακτηριστικό που συμβάλλει στη διενέργεια τρολαρίσματος από τους μαθητές ηλικίας 16 ετών (με μ.ό. 3,21), ενώ στην συνέχεια από τους 17 ετών (με μ.ό. 3,11), 15 ετών (με μ.ό. 3,02) και τέλος από τους άνω των 17 ετών μαθητές/τριες (με μ.ό. 2,86), $H(3)=31,841$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες >17 με 15 (,050), >17 με 17 (,000) και >17 με 16 (,000).

Η αίσθηση του χιούμορ επιλέχθηκε αρχικά ως χαρακτηριστικό που συμβάλλει στη διενέργεια τρολαρίσματος από τους μαθητές ηλικίας 16 ετών (με μ.ό. 3,31), ενώ στην συνέχεια από τους 17 ετών (με μ.ό. 3,22), 15 ετών (με μ.ό. 3,11) και τέλος από τους άνω των 17 ετών μαθητές/τριες (με μ.ό. 2,92), $H(3)=44,747$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες >17 με 15 (,022), >17 με 17 (,000), >17 με 16 (,000) και 15 με 16 (,022).

Τέλος, η γοητεία του κινδύνου επιλέχθηκε αρχικά ως χαρακτηριστικό που συμβάλλει στη διενέργεια τρολαρίσματος από τους μαθητές ηλικίας 16 ετών (με μ.ό. 3,12), ενώ στην συνέχεια από τους 17 ετών και 15 ετών αντίστοιχα (με μ.ό. 2,96) και τέλος από τους άνω των 17 ετών μαθητές/τριες με (μ.ό. 2,92), $H(3)=12,323$, $p=,006$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες >17 με 16 (,023).

Πίνακας 9. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις απόψεις σχετικά με το ποια χαρακτηριστικά συμβάλλουν στη διενέργεια του τρολαρίσματος (trolling) καθώς και ο βαθμός τους, ανάλογα με την ηλικία.
Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

17 Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι τα παρακάτω χαρακτηριστικά συμβάλλουν στη διενέργεια του τρολαρίσματος (trolling);	15		16		17		>17		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	ΔΕΙΚΤΕΣ								H	df	p
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α			
17_1 Η ηλικία των τρολ (trolls)	2,48	,812	2,35	,834	2,45	,831	2,86	,850	64,500	3	,000
17_3 Η ελευθερία λόγου	3,03	1,002	3,27	,983	3,20	1,024	3,13	,773	16,508	3	,001
17_4 Η στοχοποίηση των μειονοτήτων	2,96	1,068	3,21	1,075	3,10	1,106	3,01	,867	17,352	3	,001
17_5 Η διέξοδος από την καθημερινότητα	2,95	1,014	3,16	1,059	3,10	1,078	2,88	,821	25,302	3	,000
17_6 Η πλήξη και η απογοήτευση	3,00	1,051	3,17	1,064	3,09	1,109	2,90	,873	20,833	3	,000
17_7 Η παρότρυνση φίλων	3,02	1,039	3,21	1,040	3,11	1,099	2,86	,890	31,841	3	,000
17_8 Η αίσθηση του χιούμορ	3,11	,939	3,31	,958	3,22	1,045	2,92	,836	44,747	3	,000
17_9 Η γοητεία του κινδύνου	2,96	1,054	3,12	1,096	2,96	1,170	2,92	,869	12,323	3	,006

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (10), διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες 16 ετών (με μ.ό. 3,34), θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό ότι η έκφραση σε πειράζω έχει αντικατασταθεί από την «σε τρολάρω», από ό,τι οι μαθητές/τριες 17 ετών (με μ.ό. 3,29), άνω των 17 ετών (με μ.ό. 3,17) και τέλος 15 ετών (με μ.ό. 3,16), $H(3)=18,024$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες >17 με 17 (,018), >17 με 16 (,001) και 15 με 16 (,050).

Η έκφραση «σου κάνω φάρσα» επιλέχθηκε αρχικά από τους μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών (με μ.ό. 3,33) ως έκφραση που έχει αντικατασταθεί από την «σε τρολάρω», στη συνέχεια από τους μαθητές/τριες 17 ετών με (μ.ό. 3,22), τους άνω των 17 ετών (με μ.ό. 3,15) και τους 15 ετών (με μ.ό. 3,12), $H(3)=17,414$, $p=,001$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες >17 με 16 (,001) και 15 με 16 (,018).

Η έκφραση «κάνω χιούμορ» επιλέχθηκε αρχικά από τους μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών με (μ.ό. 3,36) ως έκφραση που έχει αντικατασταθεί από την «σε τρολάρω», στην συνέχεια από τους μαθητές/τριες 17 ετών (με μ.ό. 3,29), τους άνω των 17 ετών (με μ.ό. 3,11) και τους 15 ετών (με μ.ό. 3,11), $H(3)=26,784$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες >17 με 17 (,002), >17 με 16 (,000) και 15 με 16 (,009).

Πίνακας 10. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις απόψεις σχετικά με τον βαθμό για τον οποίο οι παρακάτω εκφράσεις έχουν αντικατασταθεί από την έκφραση «σε τρολάρω», ανάλογα με την ηλικία. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

18. Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι οι παρακάτω εκφράσεις έχουν αντικατασταθεί από την έκφραση «σε τρολάρω»;	15		16		17		>17		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	ΔΕΙΚΤΕΣ										
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	H	df	p
18_1 Σε πειράζω	3,16	,996	3,34	,985	3,29	,982	3,17	,826	18,024	3	,000
18_3 Σε Σου κάνω φάτσα	3,12	,970	3,33	,977	3,22	1,042	3,15	,838	17,414	3	,001
18_4 Σε Κάνω χιούμορ	3,10	1,041	3,36	,947	3,29	1,005	3,11	,856	26,784	3	,000

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (11), διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες άνω των 17 ετών με (μ.ό. 3,00) θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες, ότι στην Ελλάδα διενεργείται επιθετικό τρολάρισμα (flaming trolling). Στη συνέχεια ακολουθούν οι μαθητές/τριες 17 ετών (με μ.ό. 2,86), 16 ετών (με μ.ό. 2,84) και τέλος οι 15 ετών (με μ.ό. 2,74), $H(3)=14,697$, $p=,002$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας άνω των 17 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 15 με > 17 (,002).

Το καλοπροαίρετο τρολάρισμα (kudos trolling), έλαβε τις περισσότερες ψήφους από τους μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών (με μ.ό. 2,80). Στη συνέχεια ακολουθούν οι μαθητές/τριες ηλικίας 17 ετών (με μ.ό. 2,75), άνω των 17 ετών (με μ.ό. 2,73) και τέλος 15 ετών (με μ.ό. 2,61), $H(3)=8,793$, $p=,032$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας 17 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 15 με 16 (,025).

Το τρολάρισμα ανάλογα το φύλο (gender trolling), έλαβε τις περισσότερες ψήφους από τους μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών (με μ.ό. 3,30). Στη συνέχεια ακολουθούν οι μαθητές/τριες ηλικίας 17 ετών (με μ.ό. 3,21), 15 ετών (με μ.ό. 2,94) και τέλος άνω των 17 ετών (με μ.ό. 2,85), $H(3)=57,775$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες >17 με 17 (,000), >17 με 16 (,000), 15 με 17 (,004) και 15 με 16 (,000).

Το τρολάρισμα σε αποθανόντες (Rip trolling), έλαβε τις περισσότερες ψήφους από τους μαθητές/τριες ηλικίας άνω των 17 ετών (με μ.ό. 2,56). Στη συνέχεια ακολουθούν οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών (με μ.ό. 2,28), 17 ετών (με μ.ό. 2,26) και τέλος 15 ετών (με μ.ό. 2,25), $H(3)=25,440$,

$p=,000$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας άνω των 17 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 15 με >17 ($,000$), 17 με >17 ($,000$) και 16 με >17 ($,000$).

Το τρολάρισμα στο Facebook (Facebook trolling), έλαβε τις περισσότερες ψήφους από τους μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών (με μ.ό. 3,27). Στη συνέχεια ακολουθούν οι μαθητές/τριες ηλικίας άνω των 17 ετών (με μ.ό. 3,22), 17 ετών (με μ.ό. 3,11) και τέλος 15 ετών (με μ.ό. 2,97), $H(3)=14,116$, $p=,003$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας άνω των 17 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 15 με 16 ($,001$).

Το τρολάρισμα στη Wikipedia (Wikipedia trolling), έλαβε τις περισσότερες ψήφους από τους μαθητές/τριες ηλικίας άνω των 17 ετών (με μ.ό. 2,55). Στη συνέχεια ακολουθούν οι μαθητές/τριες ηλικίας 15 ετών (με μ.ό. 2,01), 16 ετών (με μ.ό. 1,95) και τέλος 17 ετών (με μ.ό. 1,90), $H(3)=86,415$, $p=0,000$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας άνω των 17 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 17 με >17 ($,000$), 16 με >17 ($,000$) και 15 με >17 ($,000$).

Το αθλητικό τρολάρισμα έλαβε τις περισσότερες ψήφους από τους μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών (με μ.ό. 3,26). Στη συνέχεια ακολουθούν οι μαθητές/τριες ηλικίας 17 ετών (με μ.ό. 3,14), άνω των 17 ετών (με μ.ό. 2,97) και τέλος 15 ετών (με μ.ό. 2,93), $H(3)=26,908$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες >17 με 17 ($,017$), >17 με 16 ($,000$) και 15 με 16 ($,001$).

Τέλος, το τρολάρισμα μέσω μιμιδίων (meme trolling), έλαβε τις περισσότερες ψήφους από τους μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών (με μ.ό. 3,45). Στη συνέχεια ακολουθούν οι μαθητές/τριες ηλικίας 17 ετών (με μ.ό. 3,41), άνω των 17 ετών (με μ.ό. 3,20) και τέλος 15 ετών (με μ.ό. 3,15), $H(3)=33,276$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες >17 με 17 ($,000$), >17 με 16 ($,000$), 15 με 17 ($,009$) και 15 με 16 ($,001$).

Πίνακας 11. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις απόψεις σχετικά με τις μορφές τρολάρισματος που πιστεύουν οι μαθητές/τριες ότι διενεργούνται στην Ελλάδα καθώς και σε ποιο βαθμό, ανάλογα με την ηλικία.

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

a19 Ποιες από τις παρακάτω μορφές trolling πιστεύετε ότι διενεργούνται στην Ελλάδα;	15	16	17	>17	Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας
---	----	----	----	-----	------------------------------------

	ΔΕΙΚΤΕΣ								H	df	p
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α			
a19_1 Επιθετικό τρολάρισμα (flamingtrolling)	2,74	,825	2,84	,773	2,86	,816	3,00	,840	14,697	3	,002
a19_2 Καλοπροαίρετο τρολάρισμα (kudostrolling)	2,61	,820	2,80	,769	2,75	,818	2,73	,871	8,793	3	,032
a19_3 Τρολάρισμα ανάλογα το φύλο (gendertrolling)	2,94	1,030	3,30	,99	3,21	1,38	2,85	,837	57,775	3	,000
a19_4 Τρολάρισμα σε αποθανόντες (Riptrolling)	2,25	,873	2,28	,816	2,26	,815	2,56	,983	25,440	3	,000
a19_5 Facebook trolling	2,97	1,046	3,27	1,023	3,11	1,084	3,22	,829	14,116	3	,003
a19_6 Wikipedia trolling (τρολάρισμα στην Wikipedia)	2,01	,850	1,95	,824	1,90	,739	2,55	,994	86,415	3	0,000
a19_8 Αθλητικό τρολάρισμα	2,93	1,120	3,26	1,027	3,14	1,027	2,97	,847	26,908	3	,000
a19_9 Τρολάρισμα μέσω μιμίδων (memetrolling)	3,15	1,026	3,45	,908	3,41	,934	3,20	,835	33,276	3	,000

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (12), διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες άνω των 17 ετών (με μ.ό. 3,19) θεωρούν σε μεγαλύτερο ότο το τρολάρισμα αποτελεί μέρος του λαϊκού μας πολιτισμού. Στη συνέχεια ακολουθούν οι απαντήσεις των μαθητών/τριών ηλικίας 16 ετών (με μ.ό. 2,93), 17 ετών (με μ.ό. 2,91) και τέλος 15 ετών (με μ.ό. 2,78), $H(3)=42,495$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας άνω των 17 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 15 με >17 (,000), 17 με >17 (,000) και 16 με >17 (,001).

Πίνακας 12. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις απόψεις σχετικά με τον βαθμό που οι μαθητές/τριες θεωρούν ότι τα παρακάτω στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού σχετίζονται με το τρολάρισμα, ανάλογα με την ηλικία.

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

	15	16	17	>17	Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας						
	ΔΕΙΚΤΕΣ								H	df	p
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α			
b21_1 Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι τα παρακάτω στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού σχετίζονται με το τρολάρισμα;											
b21_1 Μιμίδια – memes	2,98	1,063	3,24	,967	3,23	,966	3,14	,899	11,691	3	,009
b21_2 Εντράπελες (αστείες) διηγήσεις	2,68	,745	2,76	,855	2,78	,908	2,94	,825	14,655	3	,002
b21_3 Περιγελαστικά αστεία	2,81	,763	2,92	,806	2,87	,896	3,06	,807	14,639	3	,002
b21_4 Ανέκδοτα, παροιμίες, αινίγματα	2,46	,866	2,43	,827	2,37	,903	2,97	,852	92,812	3	0,000

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (13), διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες 16 ετών (με μ.ό. 3,24) θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες ότι τα μιμίδια αποτελούν στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού μας. Στη

συνέχεια ακολουθούν οι απαντήσεις των μαθητών/τριών ηλικίας 17 ετών (με μ.ό. 3,23), άνω των 17 ετών (με μ.ό. 3,14) και τέλος 15 ετών (με μ.ό. 2,89), $H(3)=11,691$, $p=,009$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 15 με 17 (,038) και 15 με 16 (,022).

Όσον αφορά τις ευτράπελες (αστείες) διηγήσεις, διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες άνω των 17 ετών (με μ.ό. 2,94) θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες ότι οι ευτράπελες (αστείες) διηγήσεις αποτελούν στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού μας. Στη συνέχεια ακολουθούν οι απαντήσεις των μαθητών/τριών ηλικίας 17 ετών (με μ.ό. 2,78), 16 ετών (με μ.ό. 2,76) και τέλος 15 ετών (με μ.ό. 2,68), $H(3)=14,655$, $p=,002$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας άνω των 17 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 15 με > 17 (,001).

Αναφορικά με τα περιγελαστικά αστεία, διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες άνω των 17 ετών (με μ.ό. 3,06) θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες ότι αποτελούν στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού μας. Στη συνέχεια ακολουθούν οι απαντήσεις των μαθητών/τριών ηλικίας 16 ετών (με μ.ό. 2,92), 17 ετών (με μ.ό. 2,87) και τέλος 15 ετών (με μ.ό. 2,81), $H(3)=14,639$, $p=,002$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας άνω των 17 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 15 με > 17 (,001).

Τέλος για τα ανέκδοτα, τις παροιμίες και τα αινίγματα, διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες άνω των 17 ετών (με μ.ό. 2,97) θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες ότι αποτελούν στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού μας. Στη συνέχεια ακολουθούν οι απαντήσεις των μαθητών/τριών ηλικίας 15 ετών (με μ.ό. 2,46), 16 ετών (με μ.ό. 2,43) και τέλος 17 ετών (με μ.ό. 2,37), $H(3)=92,812$, $p=0,000$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας άνω των 17 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 17 με >17 (0,000), 16 με >17 (,000) και 15 με > 17 (,000).

Πίνακας 13. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις απόψεις σχετικά με τον βαθμό που οι μαθητές/τριες θεωρούν το τρολάρισμα μέρος του λαϊκού πολιτισμού, ανάλογα με την ηλικία.
Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

ΕΡΩΤΗΣΗ	15	16	17	>17	Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας
---------	----	----	----	-----	------------------------------------

	ΔΕΙΚΤΕΣ								H	df	p
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α			
b20 Σε ποιο βαθμό θεωρείτε το τρολάρισμα (trolling) μέρος του λαϊκού πολιτισμού μας;	2,78	,867	2,93	,927	2,91	,835	3,19	,941	42,495	3	,000

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (14), διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες άνω των 17 ετών (με μ.ό. 3,45) θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες ότι το διαδίκτυο και συγκεκριμένα το Facebook είναι χώρος που διευκολύνει τη διάδοση στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού μας. Στη συνέχεια ακολουθούν οι απαντήσεις των μαθητών/τριών ηλικίας 17 ετών (με μ.ό. 3,27), 16 ετών (με μ.ό. 3,25) και τέλος 15 ετών (με μ.ό. 3,13), $H(3)=17,889$, $p=0,000$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας άνω των 17 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 15 με > 17 (,000).

Πίνακας 14. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις απόψεις σχετικά με τον βαθμό που οι μαθητές/τριες θεωρούν ότι το διαδίκτυο και συγκεκριμένα το Facebook είναι ένας χώρος που διευκολύνει τη διάδοση στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού, ανάλογα με την ηλικία.
Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

ΕΡΩΤΗΣΗ	15		16		17		>17		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	ΔΕΙΚΤΕΣ								H	df	p
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α			
b22 Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι το διαδίκτυο είναι ένας χώρος που διευκολύνει τη διάδοση στοιχείων του Λαϊκού Πολιτισμού;	3,13	,941	3,25	,990	3,27	,957	3,45	,824	17,889	3	,000

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (15), διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες 16 ετών (με μ.ό. 3,04) θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες ότι στον κινηματογράφο συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ. Στη συνέχεια ακολουθούν οι απαντήσεις των μαθητών/τριών ηλικίας 17 ετών (με μ.ό. 2,95), 16 και 15 ετών αντίστοιχα (με μ.ό. 2,79), $H(3)=17,772$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες >17 με 17 (,037) και >17 με 16 (,001).

Όσον αφορά τη λογοτεχνία, διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες 16 ετών (με μ.ό. 2,91) θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες ότι συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ. Στη συνέχεια ακολουθούν οι απαντήσεις των μαθητών/τριών ηλικίας 17 ετών (με μ.ό. 2,79), άνω

των 17 ετών (με μ.ό. 2,63) και 15 ετών (με μ.ό. 2,61), $H(3)=15,128$, $p=,002$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες >17 με 16 (,004) και 15 με 16 (,018).

Αναφορικά με το διαδίκτυο, διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες 16 ετών (με μ.ό. 3,66) θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες ότι συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ. Στη συνέχεια ακολουθούν οι απαντήσεις των μαθητών/τριών ηλικίας 17 ετών (με μ.ό. 3,59), 15 ετών (με μ.ό. 3,52) και άνω των 17 ετών (με μ.ό. 3,40), $H(3)=41,752$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες >17 με 15 (,014), >17 με 17 (,000), >17 με 16 (,00.) και 15 με 16 (,050)

Όσον αφορά τα διαδικτυακά παιχνίδια, διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες 16 ετών (με μ.ό. 3,60) θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες ότι συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ. Στη συνέχεια ακολουθούν οι απαντήσεις των μαθητών/τριών ηλικίας 17 ετών (με μ.ό. 3,50), 15 ετών (με μ.ό. 3,42) και άνω των 17 ετών (με μ.ό. 3,20), $H(3)=64,924$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες >17 με 15 (,000), >17 με 17 (,000) και > 17 με 16 (,000).

Αναφορικά με την τηλεόραση, διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες 16 ετών (με μ.ό. 3,33) θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες ότι συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ. Στη συνέχεια ακολουθούν οι απαντήσεις των μαθητών/τριών ηλικίας 17 ετών (με μ.ό. 3,27), άνω των 17 ετών (με μ.ό. 3,7) και 15 ετών (με μ.ό. 3,03), $H(3)=29,101$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες >17 με 17 (,001), >17 με 16 (,000), 15 με 17 (,010) και 15 με 16 (,002).

Για τη μυθολογία, διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες 16 ετών (με μ.ό. 2,90) θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες ότι συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ. Στη συνέχεια ακολουθούν οι απαντήσεις των μαθητών/τριών ηλικίας 17 ετών (με μ.ό. 2,76), άνω των 17 ετών (με μ.ό. 2,67) και 15 ετών (με μ.ό. 2,50), $H(3)=17,114$, $p=,001$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 15 με 16 (,001) και >17 με 16 (,015).

Όσον αφορά τα παραμύθια, διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες 16 ετών (με μ.ό. 2,96) θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες ότι συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα

τρολ. Στη συνέχεια ακολουθούν οι απαντήσεις των μαθητών/τριών ηλικίας 17 ετών (με μ.ό. 2,86), άνω των 17 ετών (με μ.ό. 2,69) και 15 ετών (με μ.ό. 2,65), $H(3)=16,689$, $p=,001$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες >17 με 16 (,002) και 15 με 16 (,017).

Αναφορικά με τους θρύλους, διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες 16 ετών (με μ.ό. 3,00) θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες ότι συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ. Στη συνέχεια ακολουθούν οι απαντήσεις των μαθητών/τριών ηλικίας 17 ετών (με μ.ό. 2,84), άνω των 17 ετών (με μ.ό. 2,8) και 15 ετών (με μ.ό. 2,67), $H(3)=13,617$, $p=,003$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 15 με 16 (,006) και > 17 με 16 (,022).

Για τη θρησκεία, διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες άνω των 17 ετών (με μ.ό. 2,75) θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες ότι συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ. Στη συνέχεια ακολουθούν οι απαντήσεις των μαθητών/τριών ηλικίας 15 και 16 ετών αντίστοιχα (με μ.ό. 2,34) και 17 ετών (με μ.ό. 2,28), $H(3)=38,922$, $p=,000$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας άνω των 17 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες >17 με 17 (,000), 15 με >17 (,000) και 16 με >17 (,000).

Τέλος για τις παραδόσεις, διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες άνω των 17 ετών (με μ.ό. 2,76) θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες ότι συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ. Στη συνέχεια ακολουθούν οι απαντήσεις των μαθητών/τριών ηλικίας 16 ετών (με μ.ό. 2,69), 17 ετών (με μ.ό. 2,61) και 15 ετών (με μ.ό. 2,48), $H(3)=11,282$, $p=,010$. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας άνω των 17 ετών απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στη συγκεκριμένη ερώτηση. Από την ανάλυση πολλαπλών συγκρίσεων φαίνεται ότι στατιστικά σημαντικές διαφορές έχουμε στις ηλικιακές ομάδες 15 με > 17 (,008).

Πίνακας 15. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις απόψεις σχετικά με το που συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ (trolls), ανάλογα με την ηλικία.

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

b24_1 Πού συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ (trolls);	15								16								17								>17								Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	ΔΕΙΚΤΕΣ																																		
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	H	df	p																						
b24_1 Κινηματογράφο	2,79	1,133	3,04	1,185	2,95	1,199	2,79	,927	17,772	3	,000																								

b24_2 Λογοτεχνία	2,61	1,203	2,91	1,238	2,79	1,272	2,63	,958	15,128	3	,002
b24_3 Διαδίκτυο	3,52	,788	3,66	,764	3,59	,825	3,40	,760	41,752	3	,000
b24_4 Διαδικτυακά παιχνίδια	3,42	,879	3,60	,797	3,50	,876	3,20	,806	64,924	3	,000
b24_5 Τηλεόραση	3,03	1,029	3,33	,925	3,27	1,015	3,07	,830	29,101	3	,000
b24_6 Μυθολογία	2,50	1,236	2,90	1,300	2,76	1,319	2,67	,997	17,114	3	,001
b24_7 Παραμύθια	2,65	1,220	2,96	1,259	2,86	1,266	2,69	,993	16,689	3	,001
b24_8 Θρύλοι	2,67	1,183	3,00	1,210	2,84	1,299	2,80	,983	13,617	3	,003
b24_9 Θρησκεία	2,34	1,015	2,34	1,009	2,28	,975	2,75	1,020	38,922	3	,000
b24_10 Παραδόσεις	2,48	,988	2,69	1,018	2,61	1,008	2,76	1,042	11,282	3	,010

Β': Μελέτη των αποτελεσμάτων με βάση το φύλο

ι. Εισαγωγή

Στο παρόν υποκεφάλαιο θα παρουσιαστούν οι στατιστικά σημαντικές διαφορές που εμφανίζονται στις δηλώσεις των μαθητών/τριών, ανάλογα με το φύλο. Για να ελεγχθεί το φύλο, εφαρμόζεται το στατιστικό κριτήριο χ^2 (για να ελεγχθεί η συνάφεια ανάμεσα σε δύο κατηγορικές μεταβλητές), (Κούνιας, Κολύβα Μαχαίρα, Μπαγιάτης & Μπόρα Σέντα, 1985), όπου πληρούνται οι προϋποθέσεις εφαρμογής, ενώ στην αντίθετη περίπτωση²⁸² χρησιμοποιείται το κριτήριο Fisher's Exact Test (Ανδρεαδάκης & Βάμβουκας, 2005). Όσον αφορά τους πίνακες που δημιουργούνται για το κριτήριο χ^2 , στο αριστερό τμήμα εμφανίζεται η κατανομή των απαντήσεων των συμμετεχόντων στην έρευνα (ανάλογα το φύλο) και στο δεξί τμήμα του πίνακα εμφανίζεται ο έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των τιμών της κατανομής.

Αναφορικά με τον έλεγχο της σχέσης ανάμεσα σε μια κατηγορική μεταβλητή δύο κατηγοριών και σε μια ποιοτική μεταβλητή σε διατακτική κλίμακα με ζυγό αριθμό κατηγοριών, εφαρμόζεται το κριτήριο Mann Whitney (Ρούσσος & Τσαούσης 2002). Όσον αφορά τους πίνακες που δημιουργούνται για το κριτήριο Mann Whitney, παρουσιάζονται οι μέσοι όροι (μ.ό.) και οι τυπικές αποκλίσεις (τ.α.) των απαντήσεων των ατόμων στις δηλώσεις τους, ανάλογα με το φύλο. Το εύρος των τιμών των μέσων όρων για τη συμφωνία με τις δηλώσεις είναι από το 5 για τη μεγαλύτερη έως το 1 για την πιο μικρή. Στη δεξιά πλευρά του πίνακα παρουσιάζονται και οι τιμές που προέκυψαν από τον έλεγχο στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

282. Οι προϋποθέσεις εφαρμογής του κριτηρίου χ^2 είναι : α) οι αναμενόμενες συχνότητες σ' όλα τα κελιά να είναι μεγαλύτερες της μονάδας και β) οι συχνότητες που είναι μικρότερες από το 5 να μην υπερβαίνουν το 20% του συνολικού αριθμού των κελιών (Ανδρεαδάκης & Βάμβουκας, 2005: 79).

ii. Αποτελέσματα

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (1), διαπιστώνεται ότι τα αγόρια δηλώνουν ότι γνωρίζουν σε μεγαλύτερο βαθμό (ποσοστό 97,0%) τον όρο τρολάρισμα από ό,τι τα κορίτσια (ποσοστό 92,8%), $\chi^2=10,509$, $p=.001$.

Πίνακας 1. Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων αναφορικά με το αν οι μαθητές/τριες γνωρίζουν τι είναι το τρολάρισμα (trolling) στο διαδίκτυο, ανάλογα με το φύλο. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών

ΦΥΛΟ ΕΡΩΤΗΣΗ	ΑΓΟΡΙ		ΚΟΡΙΤΣΙ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	ΟΧΙ	ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΝΑΙ	χ^2	df	p
α6 Γνωρίζετε τι είναι το τρολάρισμα (trolling) στο διαδίκτυο;	3,0	97,0	7,2	92,8	10,509	1	,001

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (2), διαπιστώνεται ότι τα αγόρια θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό ότι το χιούμορ περιγράφει τον όρο τρολάρισμα (μ.ό. 3,09) από ό,τι τα κορίτσια (μ.ό. 2,93), $U=117114,500$, $P=.019$.

Όσον αφορά τα ανέκδοτα, διαπιστώνεται ότι τα αγόρια θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό ότι περιγράφουν τον όρο τρολάρισμα (μ.ό. 2,62) από ό,τι τα κορίτσια (μ.ό. 2,40), $U=106648,000$, $P=.001$.

Τέλος, για τα μιμίδια (memes) επίσης διαπιστώνεται ότι τα αγόρια θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό ότι περιγράφουν τον όρο τρολάρισμα (μ.ό. 3,21) από ό,τι τα κορίτσια (μ.ό. 3,04), $U=106648,000$, $P=.008$.

Πίνακας 2. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με τον βαθμό που οι παρακάτω λέξεις περιγράφουν τον όρο τρολάρισμα (trolling), ανάλογα το φύλο. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

7. Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι οι παρακάτω λέξεις περιγράφουν τον όρο τρολάρισμα (trolling);	ΑΓΟΡΙ		ΚΟΡΙΤΣΙ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ				U	p
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α		
7_1χιούμορ	3,09	,956	2,93	1,024	117114,500	,019
7_6Ανέκδοτα	2,62	,964	2,40	,966	106648,000	,001
7_7Μιμίδιο (memes)	3,21	,992	3,04	1,036	106648,000	,008

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (3), διαπιστώνεται ότι τα αγόρια δηλώνουν ότι έχουν δεχθεί τρολάρισμα από άλλους χρήστες στην πλατφόρμα του Facebook σε μεγαλύτερο βαθμό (ποσοστό 51,2%) από ό,τι τα κορίτσια (ποσοστό 43,5%), $\chi^2=5,789$, $p=,016$.

Πίνακας 3. Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων αναφορικά με το αν οι μαθητές/τριες έχουν δεχθεί τρολάρισμα από άλλους χρήστες στην πλατφόρμα του Facebook, ανάλογα με το φύλο. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

ΦΥΛΟ ΕΡΩΤΗΣΗ	ΑΓΟΡΙ		ΚΟΡΙΤΣΙ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	ΟΧΙ	ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΝΑΙ	χ^2	df	p
a8 Έχετε δεχθεί τρολάρισμα (trolling) από άλλους χρήστες στην πλατφόρμα του Facebook;	48,8	51,2	56,5	43,5	5,789	1	,016

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (4), διαπιστώνεται ότι τα αγόρια δέχονται πιο συχνά τρολάρισμα (μ.ό. 2,77) από ό,τι τα κορίτσια (μ.ό. 2,59), $U=5787,000$, $P=,026$.

Πίνακας 4. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με τη συχνότητα τρολαρίσματος που δέχονται οι μαθητές/τριες, ανάλογα το φύλο. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

ΕΡΩΤΗΣΗ	ΑΓΟΡΙ		ΚΟΡΙΤΣΙ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ				U	p
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α		
a9 Εάν 1, πόσο συχνά δέχεστε τρολάρισμα (trolling);	2,77	1,141	2,59	1,168	5787,000	,026

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (5), διαπιστώνεται ότι τα αγόρια δηλώνουν ότι έχουν πραγματοποιήσει τρολάρισμα σε άλλους χρήστες του Facebook σε μεγαλύτερο βαθμό (ποσοστό 50,9%) από ό,τι τα κορίτσια (ποσοστό 34,5%), $\chi^2=26,212$, $p=,000$.

Πίνακας 5. Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων αναφορικά με το αν οι μαθητές/τριες έχουν πραγματοποιήσει τρολάρισμα σε άλλους χρήστες του Facebook, ανάλογα με το φύλο. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

ΦΥΛΟ ΕΡΩΤΗΣΗ	ΑΓΟΡΙΑ		ΚΟΡΙΤΣΙΑ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	ΟΧΙ	ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΝΑΙ	χ^2	df	p
a10 Έχετε πραγματοποιήσει τρολάρισμα (trolling) σε άλλους χρήστες του Facebook;	49,1	50,9	65,5	34,5	26,212	1	,000

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (6), διαπιστώνεται ότι τα αγόρια τrolάρουν περισσότερο (μ.ό. 2,75) από ό,τι τα κορίτσια (μ.ό. 2,4) άλλους χρήστες του Facebook, $U=5787,000$, $P=,026$.

Πίνακας 6. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με τη συχνότητα τrolαρίσματος άλλων χρηστών του Facebook, ανάλογα το φύλο.
Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

ΕΡΩΤΗΣΗ	ΑΓΟΡΙΑ		ΚΟΡΙΤΣΙΑ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ				U	p
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α		
a11 Εάν 1, πόσο συχνά τrolάρετε άλλους χρήστες του Facebook;	2,75	1,186	2,4	1,225	45158,00	,00

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (7), διαπιστώνεται ότι τα αγόρια θεωρούν ότι οι σχολικές επιδόσεις είναι λόγος τrolαρίσματος σε μεγαλύτερο βαθμό (ποσοστό 49,5%) από ό,τι τα κορίτσια (ποσοστό 43,4%), $\chi^2=3,683$, $p=,050$. Ενώ για την εθνικότητα, τα κορίτσια θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (ποσοστό 62,3%) από τα αγόρια (ποσοστό 55,3%) ότι είναι λόγος τrolαρίσματος, $\chi^2=4,871$, $p=,027$.

Πίνακας 7. Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων αναφορικά με τους λόγους που ασκείται το τrolάρισμα, ανάλογα με το φύλο. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

ΕΡΩΤΗΣΗ	ΑΓΟΡΙΑ		ΚΟΡΙΤΣΙΑ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	ΟΧΙ	ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΝΑΙ	χ^2	df	p
a12 Για ποιους από τους παρακάτω λόγους πιστεύετε ότι ασκείται τrolάρισμα (trolling);							
a12_2 Σχολικές επιδόσεις	50,5	49,5	56,6	43,4	3,683	1	,050

a12_4 Εθνικότητα	44,7	55,3	37,7	62,3	4,871	1	,027
------------------	------	------	------	------	-------	---	------

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (8), διαπιστώνεται ότι τα κορίτσια θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 3,18) από ό,τι τα αγόρια (μ.ό. 3,30) ότι το σωματικό βάρος είναι λόγος τρολαρίσματος, $U=115868,00$, $P=,002$. Όσον αφορά την εθνικότητα, διαπιστώνεται επίσης ότι τα κορίτσια θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 3,30) από ό,τι τα αγόρια (μ.ό. 3,08) είναι λόγος τρολαρίσματος, $U=109658,500$, $P=,001$.

Πίνακας 8. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με τον βαθμό που ασκείται τρολάρισμα για τους παρακάτω λόγους, ανάλογα το φύλο.
Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

a13 Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι ασκείται τρολάρισμα (trolling) για τους παρακάτω λόγους;	ΑΓΟΡΙ		ΚΟΡΙΤΣΙ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ				U	p
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α		
a13_1 Σωματικό βάρος	2,96	1,073	3,18	1,010	115868,00	,002
a13_4 Εθνικότητα	3,08	1,061	3,30	,960	109658,500	,001

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (9), διαπιστώνεται ότι τα αγόρια θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 3,30) από ό,τι τα κορίτσια (μ.ό. 3,10) ότι στα βιντεοπαιχνίδια παρατηρούνται φαινόμενα τρολαρίσματος, $U=108930,500$, $P=,003$.

Πίνακας 9. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με τους ιστότοπους και τον βαθμό που θεωρούν οι μαθητές/τριες ότι παρατηρούνται φαινόμενα τρολαρίσματος, ανάλογα το φύλο.
Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

a14 Σε ποιους από τους παρακάτω ιστότοπους πιστεύετε ότι παρατηρούνται φαινόμενα τρολαρίσματος (trolling), και σε ποιο βαθμό;	ΑΓΟΡΙ		ΚΟΡΙΤΣΙ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ				U	p
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α		
a14_6 Βιντεοπαιχνίδια	3.30	.966	3.10	1.057	108930.500	.003

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (10), διαπιστώνεται ότι τα κορίτσια θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 3,14) από ό,τι τα αγόρια (μ.ό. 2,82) ότι το τρολάρισμα είναι μια ανεπιθύμητη πράξη η οποία θα πρέπει να τιμωρείται, $U=116259,500$, $P=,000$.

Πίνακας 10. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με τον βαθμό που θεωρούν οι μαθητές/τριες ότι το τρολάρισμα είναι μια ανεπιθύμητη πράξη η οποία θα πρέπει να τιμωρείται, ανάλογα το φύλο.

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

ΕΡΩΤΗΣΗ	ΑΓΟΡΙ		ΚΟΡΙΤΣΙ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ				U	p
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α		
a15 Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι η ενέργεια του τρολαρίσματος (trolling) είναι μια ανεπιθύμητη πράξη η οποία θα πρέπει να τιμωρείται;	2,82	,965	3,14	,812	116259,500	,000

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (11), διαπιστώνεται ότι τα κορίτσια θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 2,84) από ό,τι τα αγόρια (μ.ό. 2,67) ότι οι διαχειριστές ιστοσελίδων είναι κατάλληλοι να επιβάλλουν ποινές για το τρολάρισμα, $U=115257.00$, $P=,000$. Επιπλέον, διαπιστώνεται ότι τα κορίτσια θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 2,56) από ό,τι τα αγόρια (μ.ό. 2,39) ότι οι χρήστες του διαδικτύου είναι κατάλληλοι να επιβάλλουν ποινές για το τρολάρισμα, $U=110743.500$, $P=,007$. Τέλος, διαπιστώνεται ότι τα κορίτσια θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 2,60) από ό,τι τα αγόρια (μ.ό. 2,43) ότι τα antitrolls είναι κατάλληλα να επιβάλλουν ποινές για το τρολάρισμα, $U=112806.000$, $P=,006$.

Πίνακας 11. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με τους θεσμούς και τα μέσα καθώς και τον βαθμό που θεωρούν οι μαθητές/τριες ότι είναι κατάλληλοι/α να επιβάλλουν ποινές για το τρολάρισμα, ανάλογα το φύλο.

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

a16 Ποιοι από τους παρακάτω θεσμούς και μέσα είναι κατάλληλοι/α να επιβάλλουν ποινές;	ΑΓΟΡΙ		ΚΟΡΙΤΣΙ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ				U	p
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α		
a16_1 Διαχειριστές ιστοσελίδων	2,67	,895	2,84	,847	115257,00	,000
a16_2 Χρήστες του διαδικτύου	2,39	,884	2,56	,920	110743,500	,007
a16_4 Antitrolls (χρήστες που κυνηγούν τα τρολ (trolls))	2,43	,962	2,60	,977	112806,000	,006

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (12), διαπιστώνεται ότι τα κορίτσια θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 3.16) από ό,τι τα αγόρια (μ.ό. 3.00)

ότι η στοχοποίηση των μειονοτήτων συμβάλλει στη διενέργεια του τρολαρίσματος, $U=115856.000$, $P=,034$. Τέλος, διαπιστώνεται ότι τα κορίτσια θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 3,11) από ό,τι τα αγόρια (μ.ό. 2,94) ότι οι ιδεολογικοί και κοινωνικοί λόγοι συμβάλλουν στη διενέργεια του τρολαρίσματος, $U=112943.000$, $P=,020$.

Πίνακας 12. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με τα χαρακτηριστικά και τον βαθμό που θεωρούν οι μαθητές/τριες ότι συμβάλλουν στη διενέργεια του τρολαρίσματος, ανάλογα το φύλο.

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

a17 Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι συμβάλλουν στη διενέργεια του τρολαρίσματος (trolling)	ΑΓΟΡΙ		ΚΟΡΙΤΣΙ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ					
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	U	p
a17_4 Η στοχοποίηση των μειονοτήτων	3.00	1.063	3.16	.978	115856.000	0,34
a17_11 Ιδεολογικοί και κοινωνικοί λόγοι	2,94	1,058	3,11	,975	112943.000	0,20

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (13), διαπιστώνεται ότι τα κορίτσια θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 2,99) από ό,τι τα αγόρια (μ.ό. 2,79) ότι το επιθετικό τρολάρισμα διενεργείται στην Ελλάδα, $U=118292.000$, $P=,001$. Τέλος, διαπιστώνεται ότι τα κορίτσια θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 3,12) από ό,τι τα αγόρια (μ.ό. 2,97) ότι το κοινωνικό και πολιτικό τρολάρισμα διενεργείται στην Ελλάδα, $U=11995.000$, $P=,042$.

Πίνακας 13. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με τις μορφές τρολαρίσματος που θεωρούν οι μαθητές/τριες ότι διενεργούνται στην Ελλάδα και σε ποιο βαθμό, ανάλογα το φύλο.

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

a19 Ποιες από τις παρακάτω μορφές trolling πιστεύετε ότι διενεργούνται στην Ελλάδα;	ΑΓΟΡΙ		ΚΟΡΙΤΣΙ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ					
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	U	p
a19_1Επιθετικό τρολάρισμα (flamingtrolling)	2,79	,856	2,99	,802	118292.000	,001
a19_7Κοινωνικό και πολιτικό τρολάρισμα	2,97	1,039	3,12	,952	11995.000	,042

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (14), διαπιστώνεται ότι τα αγόρια θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 2,75) από ό,τι τα κορίτσια (μ.ό. 2,56) ότι στη μυθολογία συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ (trolls), $U=111992.000$, $P=,021$. Επίσης, διαπιστώνεται ότι τα αγόρια θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 2,82) από ό,τι τα κορίτσια (μ.ό. 2,63) ότι στα παραμύθια συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ (trolls), $U=112657.500$, $P=,014$. Τέλος, διαπιστώνεται ότι τα κορίτσια θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 3,59) από ό,τι τα

αγόρια (μ.ό. 2,36) στη θρησκεία συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ (trolls), $U=110190.500$, $P=,001$.

Πίνακας 14. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με το που συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ (trolls), ανάλογα το φύλο.

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

b24_6 Πού συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ (trolls);	ΑΓΟΡΙ		ΚΟΡΙΤΣΙ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ				U	p
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α		
b24_6 Μυθολογία	2,75	1,222	2,56	1,214	111992.000	,021
b24_7 Παραμύθια	2,82	1,198	2,63	1,172	112657.500	,014
b24_9 Θρησκεία	2,36	1,019	2,59	1,030	110190.500	,001

Γ': Μελέτη των αποτελεσμάτων με βάση τον τομέα /ειδικότητα

i. Εισαγωγή

Η ανάλυση των αποτελεσμάτων στο συγκεκριμένο υποκεφάλαιο γίνεται σύμφωνα με την ειδικότητα που έχουν επιλέξει οι μαθητές/τριες των επαγγελματικών σχολείων της Δωδεκανήσου. Οι τομείς οι οποίοι υπάρχουν στα επαγγελματικά λύκεια είναι οι εξής: Γεωπονίας / τροφίμων και περιβάλλοντος, διοίκησης και οικονομίας, δομικών έργων / δομημένου περιβάλλοντος και αρχιτεκτονικού σχεδιασμού, εφαρμοσμένων τεχνών, ηλεκτρολογίας / ηλεκτρονικής και αυτοματισμού, μηχανολογίας, ναυτιλιακών επαγγελμάτων, πληροφορικής και υγείας / πρόνοιας/ ευεξίας.

Ο τομέας/ειδικότητα για να ελεγχθεί εφαρμόζεται το στατιστικό κριτήριο χ^2 (για να ελεγχθεί η συνάφεια ανάμεσα σε δύο κατηγορικές μεταβλητές), (Κούνιας, Κολύβα Μαχαίρα, Μπαγιάτης & Μπόρα Σέντα, 1985), όπου πληρούνται οι προϋποθέσεις εφαρμογής, ενώ στην αντίθετη περίπτωση²⁸³ χρησιμοποιείται το κριτήριο Fisher's Exact Test (Ανδρεαδάκης & Βάμβουκας, 2005). Όσον αφορά τους πίνακες που δημιουργούνται για το κριτήριο χ^2 , στο αριστερό τμήμα εμφανίζεται η κατανομή των απαντήσεων των συμμετεχόντων στην έρευνα (ανάλογα το φύλο) και στο δεξί τμήμα του πίνακα εμφανίζεται ο έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των τιμών της κατανομής.

283. Οι προϋποθέσεις εφαρμογής του κριτηρίου χ^2 είναι : α) οι αναμενόμενες συχνότητες σ' όλα τα κελιά να είναι μεγαλύτερες της μονάδας και β) οι συχνότητες που είναι μικρότερες από το 5 να μην υπερβαίνουν το 20% του συνολικού αριθμού των κελιών (Ανδρεαδάκης & Βάμβουκας, 2005: 79).

Αναφορικά με τον έλεγχο της σχέσης ανάμεσα σε μια κατηγορική μεταβλητή δύο κατηγοριών και σε μια ποιοτική μεταβλητή σε διατακτική κλίμακα με ζυγό αριθμό κατηγοριών, εφαρμόζεται το κριτήριο Mann Whitney (Ρούσσοι & Τσαούσης 2002). Όσον αφορά τους πίνακες που δημιουργούνται για το κριτήριο Mann Whitney, παρουσιάζονται οι μέσοι όροι (μ.ό.) και οι τυπικές αποκλίσεις (τ.α.) των απαντήσεων των ατόμων στις δηλώσεις τους, ανάλογα με τον τομέα/ειδικότητα. Το εύρος των τιμών των μέσων όρων για τη συμφωνία με τις δηλώσεις είναι από το 5 για τη μεγαλύτερη έως το 1 για την πιο μικρή. Στη δεξιά πλευρά του πίνακα παρουσιάζονται και οι τιμές που προέκυψαν από τον έλεγχο στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

ii. Αποτελέσματα

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (1), διαπιστώνεται ότι οι υπόλοιπες ειδικότητες θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 2,32) από ό,τι ο τομέας της πληροφορικής (μ.ό. 2,12) ότι οι σχολικές επιδόσεις είναι λόγος τρολαρίσματος, $U=60722.000$, $P=,007$. Τέλος, διαπιστώνεται οι υπόλοιπες ειδικότητες θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 2,26) από ό,τι ο τομέας της πληροφορικής (μ.ό. 2,07) ότι η ηλικία είναι λόγος τρολαρίσματος, $U=59691.000$, $P=,009$. Συνεπώς, για τις υπόλοιπες ειδικότητες, οι σχολικές επιδόσεις και η ηλικία θεωρούνται σε μεγαλύτερο βαθμό λόγοι τρολαρίσματος, σε σχέση με τον τομέα της πληροφορικής.

Πίνακας 1. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με τον βαθμό και για τους λόγους για τους οποίους οι μαθητές/τριες πιστεύουν ότι ασκείται τρολάρισμα, ανάλογα την ειδικότητα.
Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

a13 Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι ασκείται τρολάρισμα (trolling) για τους παρακάτω λόγους;	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ		ΥΠΟΛΟΙΠΕΣ ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΕΣ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ				U	p
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α		
a13_2Σχολικές επιδόσεις	2,12	,890	2,32	,870	60722,000	,007
13_5 Ηλικία	2,07	,831	2,26	,867	59691,000	,009

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (2), διαπιστώνεται ότι οι υπόλοιπες ειδικότητες θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 2,04) και (μ.ό.1,96) από ό,τι ο τομέας της πληροφορικής (μ.ό. 1,77) και (μ.ό.1,73) ότι στο Usenet και στη Wikipedia αντίστοιχα παρατηρούνται φαινόμενα τρολαρίσματος, $U=47937.000$ και $U=53040,500$, $P=,000$ και $P=,002$. Τέλος, διαπιστώνεται ο ο τομέας της πληροφορικής θεωρεί σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 3,34) και (μ.ό. 3,42) από ό,τι οι υπόλοιπες ειδικότητες (μ.ό. 3,17) και (μ.ό. 3,22) ότι στο Twitter και στα βιντεοπαιχνίδια αντίστοιχα, παρατηρούνται φαινόμενα τρολαρίσματος, $U=58450.000$, $P=,037$ και

U=63619,000, P=,015. Συνεπώς, για τις υπόλοιπες ειδικότητες, στο Usenet και τη Wikipedia παρατηρούνται φαινόμενα τρολαρίσματος, ενώ για τον τομέα της πληροφορικής στο Twitter και στα βιντεοπαιχνίδια.

Πίνακας 2. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με τους ιστότοπους που παρατηρούνται φαινόμενα τρολαρίσματος καθώς και τον βαθμό άσκησης, ανάλογα την ειδικότητα. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

a14 Σε ποιους από τους παρακάτω ιστότοπους πιστεύετε ότι παρατηρούνται φαινόμενα τρολαρίσματος (trolling), και σε ποιο βαθμό;	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ		ΥΠΟΛΟΙΠΕΣ ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΕΣ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ					
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	U	p
a14_2 Usenet	1,77	,788	2,04	,837	47937,000	,000
a14_4 Wikipedia	1,73	,843	1,96	,891	53040,500	,002
a14_5 Twitter	3,34	,910	3,17	,979	58450,000	,037
a14_6 Βιντεοπαιχνίδια	3,42	,917	3,22	1,001	63619,000	,015

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (3), διαπιστώνεται ότι οι υπόλοιπες ειδικότητες θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 2,94) από ό,τι ο τομέας της πληροφορικής (μ.ό. 1,57) ότι το τρολάρισμα είναι μια ανεπιθύμητη ενέργεια η οποία θα πρέπει να τιμωρείται, U=61656.500, P=,000.

Πίνακας 3. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με τον βαθμό που θεωρούν οι μαθητές/τριες ότι το τρολάρισμα είναι μια ανεπιθύμητη πράξη η οποία θα πρέπει να τιμωρείται, ανάλογα την ειδικότητα.

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

ΕΡΩΤΗΣΗ	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ		ΥΠΟΛΟΙΠΕΣ ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΕΣ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ					
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	U	p
a15 Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι η ενέργεια του τρολαρίσματος (trolling) είναι μια ανεπιθύμητη πράξη η οποία θα πρέπει να τιμωρείται;	2,57	,973	2,94	,909	61656,500	,000

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (4), διαπιστώνεται ότι οι υπόλοιπες ειδικότητες θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 2,73), (μ.0.2,44) και (μ.ό. 2,49) από ό,τι ο τομέας της πληροφορικής (μ.ό. 2,54), (μ.ό.2,26) και (μ.ό. 2,27) αντίστοιχα ότι οι

διαχειριστές ιστοσελίδων, οι χρήστες του διαδικτύου και τα antitrolls είναι κατάλληλα να επιβάλλουν ποινές για το τρολάρισμα, $U=65192,000$, $P=,012$, $U=62215,500$, $P=,023$ και $U=63628,500$, $P=,006$.

Πίνακας 4. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με τους θεσμούς και τα μέσα τα οποία είναι κατάλληλοι/α να επιβάλλουν ποινές για το τρολάρισμα καθώς και τον βαθμό, ανάλογα την ειδικότητα.

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

a16 Ποιοι από τους παρακάτω θεσμούς και μέσα είναι κατάλληλοι/α να επιβάλλουν ποινές;	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ		ΥΠΟΛΟΙΠΕΣ ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΕΣ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ					
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	U	p
a16_1 Διαχειριστές ιστοσελίδων	2,54	,896	2,73	,882	65192,000	,012
a16_2 Χρήστες του διαδικτύου	2,26	,892	2,44	,887	62215,500	,023
a16_4 Antitrolls (χρήστες που κυνηγούν τα τρολ (trolls))	2,27	,982	2,49	,954	63628,500	,006

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (5), διαπιστώνεται ότι οι υπόλοιπες ειδικότητες θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 2,85) και (μ.ό. 2,99) από ό,τι ο τομέας της πληροφορικής (μ.ό. 2,59) και (μ.ό. 2,74) ότι η οικονομική και κοινωνική κατάσταση καθώς και η γοητεία του κινδύνου αντίστοιχα συμβάλλουν στη διενέργεια του τρολάρισματος, $U=63378,000$, $P=,004$ και $U=64185,000$, $P=,021$.

Πίνακας 5. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με τα χαρακτηριστικά που συμβάλλουν στη διενέργεια τρολάρισματος καθώς και τον βαθμό τους, ανάλογα την ειδικότητα.

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

a17 Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι συμβάλλουν στη διενέργεια του τρολάρισματος (trolling)	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ		ΥΠΟΛΟΙΠΕΣ ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΕΣ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ					
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	U	p
a17_2 Η οικονομική και κοινωνική κατάσταση	2,59	1,048	2,85	,959	63378,000	,004
a17_9 Η γοητεία του κινδύνου	2,74	1,188	2,99	1,034	64185,000	,021

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (6), διαπιστώνεται ότι οι υπόλοιπες ειδικότητες θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 2,97) και (μ.ό. 3,04) από ό,τι ο τομέας της πληροφορικής (μ.ό. 2,62) και (μ.ό. 2,79) ότι οι εκφράσεις «ασκώ κριτική» και

«σε βρίζω» αντίστοιχα, έχουν αντικατασταθεί από την έκφραση «σε τρολάρω», $U=61553,500$, $P=,001$ και $U=65525,000$, $P=,015$.

Πίνακας 6. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με τις εκφράσεις που έχουν αντικατασταθεί από την έκφραση «σε τρολάρω» καθώς και τον βαθμό τους, ανάλογα την ειδικότητα.
Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

a17 Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι συμβάλλουν στη διενέργεια του τρολαρίσματος (trolling)	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ		ΥΠΟΛΟΙΠΕΣ ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΕΣ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ					
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	U	p
a18_5 Ασκή κριτική	2,62	1,222	2,97	1,094	61553,500	,001
a18_6 Σε βρίζω	2,79	1,186	3,04	1,105	65525,000	,015

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (7), διαπιστώνεται ότι οι υπόλοιπες ειδικότητες θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 2,12) από ό,τι ο τομέας της πληροφορικής (μ.ό. 1,91) ότι στην Ελλάδα διενεργείται τρολάρισμα στην Wikipedia (Wikipedia trolling), $U=65577,000$, $P=,009$. Ενώ διαπιστώνεται ότι ο τομέας της πληροφορικής (μ.ό. 3,44) θεωρεί σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό.3,25) από ό,τι οι υπόλοιπες ειδικότητες ότι στην Ελλάδα διενεργείται τρολάρισμα μέσω μιμιδίων (meme trolling), $U=60577,000$, $P=,003$.

Πίνακας 7. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με τις μορφές τρολαρίσματος που διενεργούνται στην Ελλάδα καθώς και τον βαθμό τους, ανάλογα την ειδικότητα.
Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

a19 Ποιες από τις παρακάτω μορφές τρολαρίσματος (trolling) πιστεύετε ότι διενεργούνται στην Ελλάδα;	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ		ΥΠΟΛΟΙΠΕΣ ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΕΣ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ					
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	U	p
a19_6 Wikipedia trolling (τρολάρισμα στην Wikipedia)	1,91	,906	2,12	,893	65577,000	,009
a19_9 Τρολάρισμα μέσω μιμιδίων (memetrolling)	3,44	,879	3,25	,963	60577,000	,003

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (8), διαπιστώνεται ότι οι υπόλοιπες ειδικότητες θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 2,91) από ό,τι ο τομέας της πληροφορικής (μ.ό. 2,62) ότι στον κινηματογράφο, $U=62530,000$, $P=,007$, τη λογοτεχνία (μ.ό. 2,76) και (μ.ό. 2,49) αντίστοιχα, $U=62247,000$, $P=,011$, στα παραμύθια (μ.ό. 2,81) και (μ.ό. 2,57) αντίστοιχα, $U=63510,000$, $P=,048$, στη θρησκεία (μ.ό. 2,46) και (μ.ό. 2,22) αντίστοιχα $U=61991,500$, $P=,004$ και

τέλος στις παραδόσεις (μ.ό. 2,67) και (μ.ό. 2,44) αντίστοιχα, συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ (trolls), $U=63881,000$, $P=,012$,

Πίνακας 8. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με το που συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ (trolls), ανάλογα την ειδικότητα.

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

b24 Πού συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ (trolls);	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ		ΥΠΟΛΟΙΠΕΣ ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΕΣ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ					
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	U	p
b24_1 Κινηματογράφο	2.62	1.227	2.91	1.112	62530,000	,007
b24_2 Λογοτεχνία	2,49	1,264	2,76	1,167	62247,000	,011
b24_7 Παραμύθια	2,57	1,319	2,81	1,175	63510,000	,048
b24_9 Θρησκεία	2,22	1,032	2,46	1,019	61991,500	,004
b24_10 Παραδόσεις	2,44	1,074	2,67	1,010	63881,000	,012

Δ': Ανάλυση αποτελεσμάτων σύμφωνα με τη σχολική μονάδα (ΕΠΑ.Λ. Ρόδου – ΕΠΑ.Λ. υπόλοιπων νησιών της Δωδεκανήσου).

i. Εισαγωγή

Η ανάλυση των αποτελεσμάτων στο συγκεκριμένο υποκεφάλαιο γίνεται σύμφωνα με τη σχολική μονάδα που ανήκουν οι μαθητές/τριες των επαγγελματικών σχολείων της Δωδεκανήσου. Οι σχολικές μονάδες στο νησί της Ρόδου είναι: το 1ο ΕΠΑ.Λ. Ρόδου, 2ο ΕΠΑ.Λ. Ρόδου, Εσπερινό ΕΠΑΛ Ρόδου, ΕΠΑ.Λ. Παραδεισίου και ΕΠΑ.Λ. Αρχαγγέλου. Αναφορικά με τα υπόλοιπα νησιά της Δωδεκανήσου αναφερόμαστε στις εξής σχολικές μονάδες: ΕΠΑ.Λ. Σύμης, ΕΠΑ.Λ. Καρπάθου, ΕΠΑ.Λ. Κω, ΕΠΑ.Λ. Καλύμνου, ΕΠΑ.Λ. Λέρου και ΕΠΑ.Λ. Πάτμου.

Όσον αφορά τη σχολική μονάδα (ΕΠΑ.Λ. Ρόδου σε σχέση με τα ΕΠΑ.Λ. των υπόλοιπων νησιών της Δωδεκανήσου), για τον έλεγχο των απαντήσεων εφαρμόζεται το κριτήριο Mann Whitney (Ρούσσοι & Τσαούσης, 2002), το οποίο αναφέρεται στον έλεγχο της σχέσης ανάμεσα σε μια κατηγορική μεταβλητή δύο κατηγοριών και σε μια ποιοτική μεταβλητή σε διατακτική κλίμακα με ζυγό αριθμό κατηγοριών καθώς και το στατιστικό κριτήριο χ^2 ώστε να ελεγχθεί η συνάφεια ανάμεσα σε δύο κατηγορικές μεταβλητές (Κούνιας, Κολύβα Μαχαίρα, Μπαγιάτης & Μπόρα Σέντα, 1985).

ii. Αποτελέσματα

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (1), διαπιστώνεται ότι τα ΕΠΑ.Λ. των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 3,67) από ό,τι των ΕΠΑ.Λ. της Ρόδου (μ.ό. 2,88) ότι το χιούμορ, $U=52232,500$, $P=,000$, η σάτιρα (μ.ό. 2,88) και (μ.ό. 2,57) αντίστοιχα, $U=75798,500$, $P=,000$, η κοροϊδία (μ.ό. 3,76) και (μ.ό. 3,10) αντίστοιχα, $U=58505,000$, $P=,000$, η φάρσα (μ.ό. 3,77) και (μ.ό. 3,09) αντίστοιχα $U=55781,500$, $P=,000$, το πείραγμα (μ.ό. 3,81) και (μ.ό. 3,10) αντίστοιχα, $U=54122,000$, $P=,000$, τα μιμίδια (memes) (μ.ό. 3,71) και (μ.ό. 3,02) αντίστοιχα, $U=56497,500$, $P=,000$, η υβριστική γλώσσα (μ.ό. 3,42) και (μ.ό. 2,91) αντίστοιχα, $U=72340,000$, $P=,000$ και τέλος η δημοσίευση καυστικών ή εκτός θέματος σχολίων (μ.ό. 3,42) και (μ.ό. 2,79) αντίστοιχα, $U=65659,500$, $P=,000$ περιγράφουν τον όρο τρολάρισμα (trolling). Όσον αφορά τα ανέκδοτα, διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. της Ρόδου θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 2,70) από ό,τι των ΕΠΑ.Λ. των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου (μ.ό. 2,70), ότι περιγράφουν τον όρο τρολάρισμα (trolling).

Πίνακας 1. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με τις λέξεις που περιγράφουν τον όρο τρολάρισμα καθώς και τον βαθμό τους, ανάλογα τη σχολική μονάδα (ΕΠΑ.Λ. Ρόδου-ΕΠΑ.Λ. Δωδεκανήσου).

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

a7 Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι οι παρακάτω λέξεις περιγράφουν τον όρο τρολάρισμα (trolling);	ΕΠΑ.Λ Ρόδου		ΕΠΑ.Λ Υπολοίπων Δωδεκανήσων		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ					
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	U	p
a7_1 Χιούμορ	2,88	,959	3,67	,775	52232,500	,000
a7_2 Σάτιρα	2,57	,959	2,88	,485	75798,500	,000
a7_3 Κοροϊδία	3,10	,946	3,76	,654	58505,000	,000
a7_4 Φάρσα	3,09	,923	3,77	,604	55781,500	,000
a7_5 Πείραγμα	3,10	,905	3,81	,570	54122,000	,000
a7_6 Ανέκδοτα	2,70	1,024	2,03	,400	58827,000	,000
a7_7 Μιμίδιο (memes)	3,02	1,017	3,71	,729	56497,500	,000
a7_8 Υβριστική γλώσσα	2,91	1,044	3,42	,753	72340,000	,000
a7_9 Δημοσίευση καυστικών ή εκτός θέματος σχολίων	2,79	1,081	3,42	,782	65659,500	,000

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (2), διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου δηλώνουν σε

μεγαλύτερο βαθμό (72,9%) από ό,τι των ΕΠΑ.Λ της Ρόδου (42,9%), ότι έχουν δεχθεί τρολάρισμα από άλλους χρήστες στην πλατφόρμα του Facebook, $\chi^2=68,230$, $p=.000$.

Πίνακας 2. Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων αναφορικά με το αν οι μαθητές/τριες έχουν δεχθεί τρολάρισμα (trolling) από άλλους χρήστες στην πλατφόρμα του Facebook, ανάλογα με τη σχολική μονάδα (ΕΠΑ.Λ. Ρόδου-ΕΠΑ.Λ. Δωδεκανήσου).

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

ΕΡΩΤΗΣΗ	ΕΠΑ.Λ Ρόδου		ΕΠΑ.Λ Υπολοίπων Δωδεκανήσων		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	ΟΧΙ	ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΝΑΙ	χ^2	df	p
a8 Έχετε δεχθεί τρολάρισμα (trolling) από άλλους χρήστες στην πλατφόρμα του Facebook;(trolling) στο διαδίκτυο;	57,1	42,9	27,1	72,9	68,230	1	,000

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (3), διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου δηλώνουν σε μεγαλύτερο βαθμό (70,9%) από ό,τι των ΕΠΑ.Λ της Ρόδου (39,9%), ότι έχουν πραγματοποιήσει τρολάρισμα σε άλλους χρήστες στην πλατφόρμα του Facebook, $\chi^2=72,542$, $p=.000$.

Πίνακας 3. Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων αναφορικά με το αν οι μαθητές/τριες έχουν πραγματοποιήσει τρολάρισμα (trolling) σε άλλους χρήστες στην πλατφόρμα του Facebook, ανάλογα με τη σχολική μονάδα (ΕΠΑ.Λ. Ρόδου-ΕΠΑ.Λ. Δωδεκανήσου).

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

ΕΡΩΤΗΣΗ	ΕΠΑ.Λ Ρόδου		ΕΠΑ.Λ Υπολοίπων Δωδεκανήσων		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	ΟΧΙ	ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΝΑΙ	χ^2	df	p
a10 Έχετε πραγματοποιήσει τρολάρισμα (trolling) σε άλλους χρήστες του Facebook;	60,1	39,9	29,1	70,9	72,542	1	,000

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (3), διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου δηλώνουν σε μεγαλύτερο βαθμό για: το σωματικό βάρος (88,6%) από ό,τι των ΕΠΑ.Λ της Ρόδου (55,1%), $\chi^2=89,599$, $p=.000$, τις σχολικές επιδόσεις (81,8%) και (39,5%) αντίστοιχα, $\chi^2=136,054$, $p=.000$, για το φύλο (84,3%) και (49,2%) αντίστοιχα, $\chi^2=89,840$, $p=.000$, την εθνικότητα (88,6%) και (49,9%) αντίστοιχα $\chi^2=115,669$, $p=.000$ και τέλος για την ηλικία (81,4%) και (41,4%) αντίστοιχα $\chi^2=120,866$, $p=.000$, ότι αποτελούν λόγοι άσκησης τρολάρισματος (trolling).

Πίνακας 4. Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων αναφορικά με τους λόγους για τους οποίους οι μαθητές/τριες έχουν πιστεύουν ότι ασκείται τρολάρισμα (trolling), ανάλογα με τη σχολική μονάδα (ΕΠΑ.Λ. Ρόδου-ΕΠΑ.Λ. Δωδεκανήσου).

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

a12 Για ποιους από τους παρακάτω λόγους πιστεύετε ότι ασκείται τρολάρισμα (trolling);	ΕΠΑ.Λ Ρόδου		ΕΠΑ.Λ Υπολοίπων Δωδεκανήσων		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	ΟΧΙ	ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΝΑΙ	χ^2	df	p
a12_1 Σωματικό βάρος	44,9	55,1	11,4	88,6	89,599	1	,000
a12_2 Σχολικές επιδόσεις	60,5	39,5	18,2	81,8	136,054	1	,000
a12_3 Φύλο	50,8	49,2	15,7	84,3	94,840	1	,000
a12_4 Εθνικότητα	50,1	49,9	11,4	88,6	115,669	1	,000
a12_5 Ηλικία	58,6	41,4	18,6	81,4	120,868	1	,000

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (5), διαπιστώνεται ότι τα ΕΠΑ.Λ. των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 3,71) για: το σωματικό βάρος από ό,τι τα ΕΠΑ.Λ. της Ρόδου (μ.ό. 2,85), $U=53183,500$, $P=,000$, τις σχολικές επιδόσεις (μ.ό. 2,40) και (μ.ό. 2,28) αντίστοιχα, $U=87553,000$, $P=,018$, το φύλο (μ.ό. 3,64) και (μ.ό. 2,76) αντίστοιχα, $U=48318,000$, $P=,000$ και την εθνικότητα (μ.ό. 3,81) και (μ.ό. 2,97) αντίστοιχα $U=51831,000$, $P=,000$, ότι αποτελούν λόγοι άσκησης τρολάρισματος. Όσον αφορά την ηλικία, διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. της Ρόδου θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 2,31) από ό,τι των ΕΠΑ.Λ. των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου (μ.ό. 2,03), ότι αποτελεί λόγο άσκησης τρολάρισματος.

Πίνακας 5. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με τους λόγους και τον βαθμό άσκησης τρολάρισματος (trolling), ανάλογα τη σχολική μονάδα (ΕΠΑ.Λ. Ρόδου-ΕΠΑ.Λ. Δωδεκανήσου).

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

a13 Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι ασκείται τρολάρισμα (trolling) για τους παρακάτω λόγους;	ΕΠΑ.Λ Ρόδου		ΕΠΑ.Λ Υπολοίπων Δωδεκανήσων		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ				U	p
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α		
a13_1 Σωματικό βάρος	2,85	1,067	3,71	,679	53183,500	,000
a13_2 Σχολικές επιδόσεις	2,28	,930	2,40	,674	87553,000	,018
a13_3 Φύλο (κορίτσι, αγόρι, άλλο)	2,76	1,036	3,64	,849	48318,000	,000
a13_4 Εθνικότητα	2,97	1,062	3,81	,560	51831,000	,000
a13_5 Ηλικία	2,31	,938	2,03	,471	80805,500	,000

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (6), διαπιστώνεται ότι τα ΕΠΑ.Λ. των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 3,74), ότι στο Facebook, από ό,τι τα ΕΠΑ.Λ. της Ρόδου (μ.ό. 3,03), $U=61056,000$, $P=,000$, στο YouTube (μ.ό. 3,69) και (μ.ό. 3,02) αντίστοιχα, $U=57111,500$, $P=,018$, στο Twitter (μ.ό. 3,73) και (μ.ό. 3,04) αντίστοιχα, $U=51818,500$, $P=,000$, στα βιντεοπαιχνίδια (μ.ό. 3,74) και (μ.ό. 3,11) αντίστοιχα $U=61178,000$, $P=,000$, στο Instagram (μ.ό. 3,82) και (μ.ό. 3,34) αντίστοιχα $U=71026,500$, $P=,000$ και στο tiktok (μ.ό. 3,84) και (μ.ό. 3,38) αντίστοιχα $U=72235,500$, $P=,000$, ότι παρατηρούνται φαινόμενα τρολαρίσματος. Όσον αφορά τη Wikipedia, διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. της Ρόδου θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 1,95) από ό,τι των ΕΠΑ.Λ. των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου (μ.ό. 1,92), $U= 82,87,500$, $P=.047$, ότι παρατηρούνται φαινόμενα τρολαρίσματος.

Πίνακας 6. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με τους ιστότοπους και τον βαθμό που θεωρούν οι μαθητές/τριες ότι παρατηρούνται φαινόμενα τρολαρίσματος (trolling), ανάλογα τη σχολική μονάδα (ΕΠΑ.Λ. Ρόδου-ΕΠΑ.Λ. Δωδεκανήσου).

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

a14 Σε ποιους από τους παρακάτω ιστότοπους πιστεύετε ότι παρατηρούνται φαινόμενα τρολαρίσματος (trolling), και σε ποιο βαθμό;	ΕΠΑ.Λ Ρόδου		ΕΠΑ.Λ Υπολοίπων Δωδεκανήσων		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ				U	p
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α		
a14_1 Facebook	3,03	,985	3,74	,672	61056,000	,000
a14_3 YouTube	3,02	,970	3,69	,804	57111,500	,000
a14_4 Wikipedia	1,95	,991	1,92	,429	82,87,500	,047
a14_5 Twitter	3,04	,974	3,73	,718	51818,500	,000
a14_6 Βιντεοπαιχνίδια	3,11	1,013	3,74	,741	61178,000	,000
a14_7 Instagram	3,34	,832	3,82	,529	71026,500	,000
a14_8 tik tok	3,38	,865	3,84	,534	72235,500	,000

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (7), διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 2,91), από ό,τι των ΕΠΑ.Λ. της Ρόδου (μ.ό. 2,67), ότι οι διαχειριστές ιστοσελίδων και η νομοθεσία (μ.ό. 3,63) και (μ.ό. 2,89) αντίστοιχα, $U=89195,500$, $P=,001$, $U=59711,000$, $P=,000$, ότι είναι κατάλληλοι να επιβάλλουν ποινές για το τρολάρισμα. Όσον αφορά τους χρήστες του διαδικτύου και τα antitrolls, διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. της Ρόδου θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 2,53) και (μ.ό. 2,58) αντίστοιχα, από ό,τι των ΕΠΑ.Λ. των

υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου (μ.ό. 2,09) και (μ.ό. 2,11) αντίστοιχα, ότι είναι κατάλληλοι να επιβάλλουν ποινές για το τρολάρισμα, $U=70117,500$, $P=.000$ και αντίστοιχα $U=73341,500$, $P=.000$.

Πίνακας 7. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με τους θεσμούς και τα μέσα που θεωρούν οι μαθητές/τριες ότι είναι κατάλληλοι/α να επιβάλλουν ποινές για το τρολάρισμα (trolling), ανάλογα τη σχολική μονάδα (ΕΠΑ.Λ. Ρόδου-ΕΠΑ.Λ. Δωδεκανήσου).

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

a16 Ποιοι από τους παρακάτω θεσμούς και μέσα είναι κατάλληλοι/α να επιβάλλουν ποινές;	ΕΠΑ.Λ Ρόδου		ΕΠΑ.Λ Υπολοίπων Δωδεκανήσων		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ					
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α	U	p
a16_1 Διαχειριστές ιστοσελίδων	2,67	,950	2,91	,534	89195,500	,001
a16_2 Χρήστες του διαδικτύου	2,53	,950	2,09	,537	70117,500	,000
a16_3 Νομοθεσία	2,89	1,106	3,63	,879	59711,000	,000
a16_4 Antitrolls (χρήστες που κνηγούν τα τρολ (trolls))	2,58	1,031	2,11	,543	73341,500	,000

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (8), διαπιστώνεται ότι: η οικονομική και κοινωνική κατάσταση θεωρείται από τους μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 3,47), από ό,τι τα ΕΠΑ.Λ. της Ρόδου (μ.ό. 2,65), $U=50892,500$, $P=,000$, η ελευθερία λόγου (μ.ό. 3,72) και (μ.ό. 2,99) αντίστοιχα, $U=54341,000$, $P=,000$, η στοχοποίηση των μειονοτήτων (μ.ό. 3,71) και (μ.ό. 2,87) αντίστοιχα $U=52254,500$, $P=,000$, η διέξοδος από την καθημερινότητα (μ.ό. 3,69) και (μ.ό. 2,82) αντίστοιχα $U=48092,500$, $P=,000$, η πλήξη και η απογοήτευση (μ.ό. 3,72) και (μ.ό. 2,83) αντίστοιχα $U=48842,000$, $P=,000$, η παρότρυνση των φίλων (μ.ό. 3,72) και (μ.ό. 2,84) αντίστοιχα $U=48715,000$, $P=,000$, η αίσθηση του χιούμορ (μ.ό. 3,68) και (μ.ό. 2,97) αντίστοιχα $U=54446,500$, $P=,000$, η γοητεία του κινδύνου (μ.ό. 3,67) και (μ.ό. 2,79) αντίστοιχα $U=48122,500$, $P=,000$, η ευκολία διενέργειας του τρολαρίσματος μέσω του Facebook (μ.ό. 3,68) και (μ.ό. 2,99) αντίστοιχα $U=59636,000$, $P=,000$ και ιδεολογικοί και κοινωνικοί λόγοι (μ.ό. 3,69) και (μ.ό. 2,81) αντίστοιχα $U=48424,000$, $P=,000$, ότι συμβάλλουν στη διενέργεια του τρολαρίσματος. Όσον αφορά την ηλικία των τρολ (trolls), διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. της Ρόδου θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 2,58) από ό,τι των ΕΠΑ.Λ. των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου (μ.ό. 2,42), ότι συμβάλλουν στη διενέργεια του τρολαρίσματος, $U=90572,000$, $P=.008$.

Πίνακας 8. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με τα χαρακτηριστικά που συμβάλλουν στη διενέργεια του τρολαρίσματος (trolling) καθώς και τον βαθμό τους, ανάλογα τη σχολική μονάδα (ΕΠΑ.Λ. Ρόδου-ΕΠΑ.Λ. Δωδεκανήσου).

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

a17 Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι συμβάλλουν στη διενέργεια του τρολαρίσματος (trolling);	ΕΠΑ.Λ Ρόδου		ΕΠΑ.Λ Υπολοίπων Δωδεκανήσων		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ				U	p
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α		
a17_1 Η ηλικία των τρολ (trolls)	2,58	,924	2,42	,593	90572,000	,008
a17_2 Η οικονομική και κοινωνική κατάσταση	2,65	,934	3,47	,820	50892,500	,000
a17_3 Η ελευθερία λόγου	2,99	,953	3,72	,709	54341,000	,000
a17_4 Η στοχοποίηση των μειονοτήτων	2,87	1,035	3,71	,748	52254,500	,000
a17_5 Η διέξοδος από την καθημερινότητα	2,82	,985	3,69	,725	48092,500	,000
a17_6 Η πλήξη και η απογοήτευση	2,83	1,021	3,72	,683	48842,000	,000
a17_7 Η παρότρυνση φίλων	2,84	1,030	3,72	,688	48715,000	,000
a17_8 Η αίσθηση του χιούμορ	2,97	,956	3,68	,753	54446,500	,000
a17_9 Η γοητεία του κινδύνου	2,79	1,031	3,67	,813	48122,500	,000
a17_10 [Η ευκολία διενέργειάς του μέσω του Facebook	2,99	1,025	3,68	,751	59636,000	,000
a17_11 Ιδεολογικοί και κοινωνικοί λόγοι	2,81	1,024	3,69	,749	48424,000	,000

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (9), διαπιστώνεται ότι η έκφραση: «σε πειράζω» θεωρείται από τους μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 3,74), από ό,τι των ΕΠΑ.Λ. της Ρόδου (μ.ό. 3,08), $U=64471,000$, $P=,000$, «σε κοροϊδεύω» (μ.ό. 3,66) και (μ.ό. 2,98) αντίστοιχα, $U=64018,000$, $P=,000$, «σου κάνω φάρσα» (μ.ό. 3,69) και (μ.ό. 3,05) αντίστοιχα $U=61859,000$, $P=,000$, «κάνω χιούμορ» (μ.ό. 3,71) και (μ.ό. 3,07) αντίστοιχα $U=62523,000$, $P=,000$, «ασκώ κριτική» (μ.ό. 3,52) και (μ.ό. 2,78) αντίστοιχα $U=64215,500$, $P=,000$ και «σε βρίζω» (μ.ό. 3,53) και (μ.ό. 2,88) αντίστοιχα $U=69903,500$, $P=,000$, ότι έχουν αντικατασταθεί από την έκφραση «σε τρολάρω».

Πίνακας 9. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με τον βαθμό που οι μαθητές/τριες πιστεύουν ότι οι παρακάτω εκφράσεις έχουν αντικατασταθεί από την έκφραση «σε τρολάρω», ανάλογα τη σχολική μονάδα (ΕΠΑ.Λ. Ρόδου-ΕΠΑ.Λ. Δωδεκανήσου). Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων

a18 Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι οι παρακάτω εκφράσεις έχουν αντικατασταθεί από την έκφραση «σε τρολάρω»;	ΕΠΑ.Λ Ρόδου		ΕΠΑ.Λ Υπολοίπων Δωδεκανήσων		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ				U	p
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α		
a18_1 Σε πειράζω	3,08	,988	3,74	,634	64471,000	,000
a18_2 Σε κοροϊδεύω	2,98	1,018	3,66	,744	64018,000	,000
a18_3 Σου κάνω φάρσα	3,05	,979	3,69	,745	61859,000	,000
a18_4 Κάνω χιούμορ	3,07	,988	3,71	,710	62523,000	,000
a18_5 Ασκώ κριτική	2,78	1,131	3,52	,817	64215,500	,000
a18_6 Σε βρίζω	2,88	1,138	3,53	,834	69903,500	,000

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (10), διαπιστώνεται ότι οι παρακάτω μορφές τρολαρίσματος (trolling): το καλοπροαίρετο τρολάρισμα (kudostrolling) θεωρείται από τους μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 2,89), από ό,τι των ΕΠΑ.Λ. της Ρόδου (μ.ό. 2,67), $U=86911,000$, $P=,000$, το τρολάρισμα ανάλογα το φύλο (gender trolling) (μ.ό. 3,71) και (μ.ό. 2,88) αντίστοιχα, $U=51534,000$, $P=,000$, το Facebook trolling (μ.ό. 3,70) και (μ.ό. 2,99) αντίστοιχα $U=59993,500$, $P=,000$, το κοινωνικό και πολιτικό τρολάρισμα (μ.ό. 3,63) και (μ.ό. 2,85) αντίστοιχα $U=56539,000$, $P=,000$, το αθλητικό τρολάρισμα (μ.ό. 3,63) και (μ.ό. 2,90) αντίστοιχα $U=57477,000$, $P=,000$ και το τρολάρισμα μέσω μιμιδίων (meme trolling) (μ.ό. 3,80) και (μ.ό. 3,13) αντίστοιχα $U=60787,500$, $P=,000$, ότι διενεργούνται στην Ελλάδα. Όσον αφορά το τρολάρισμα σε αποθανόντες (Riptrolling), οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. της Ρόδου, θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 2,42), από ό,τι των ΕΠΑ.Λ. των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου (μ.ό. 2,07), ότι διενεργείται στην Ελλάδα, $U=79823,000$, $P=,000$.

Πίνακας 10. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με τις μορφές τρολαρίσματος που οι μαθητές/τριες πιστεύουν ότι διενεργούνται στην Ελλάδα καθώς και τον βαθμό τους, ανάλογα τη σχολική μονάδα (ΕΠΑ.Λ. Ρόδου-ΕΠΑ.Λ. Δωδεκανήσου).

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

a19 Ποιες από τις παρακάτω μορφές trolling πιστεύετε ότι διενεργούνται στην Ελλάδα;	ΕΠΑ.Λ Ρόδου		ΕΠΑ.Λ Υπολοίπων Δωδεκανήσων		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ				U	p
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α		
a19_2 Καλοπροαίρετο τρολάρισμα (kudos trolling)	2,67	,893	2,89	,471	86911,000	,000
a19_3 Τρολάρισμα ανάλογα το φύλο (gender trolling)	2,88	,976	3,71	,748	51534,000	,000
a19_4 Τρολάρισμα σε αποθανόντες (Rip trolling)	2,42	,943	2,07	,546	79823,000	,000
a19_5 Facebook trolling	2,99	1,007	3,70	,754	59993,500	,000
a19_7 Κοινωνικό και πολιτικό τρολάρισμα	2,85	1,015	3,63	,759	56539,000	,000
a19_8 Αθλητικό τρολάρισμα	2,90	1,015	3,63	,818	57477,000	,000
a19_9 Τρολάρισμα μέσω μιμιδίων (meme trolling)	3,13	,982	3,80	,572	60787,500	,000

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (11), διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. της Ρόδου, θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 2,96), από ό,τι των ΕΠΑ.Λ. των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου (μ.ό. 2,92), ότι το τρολάρισμα (trolling) αποτελεί μέρος του λαϊκού πολιτισμού μας, $U=99485,000$, $P=,024$,

Πίνακας 11. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με τον βαθμό που οι μαθητές/τριες θεωρούν το τρολάρισμα (trolling) μέρος του λαϊκού πολιτισμού μας, ανάλογα τη σχολική μονάδα (ΕΠΑ.Λ. Ρόδου-ΕΠΑ.Λ. Δωδεκανήσου).

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

ΕΡΩΤΗΣΗ	ΕΠΑ.Λ Ρόδου		ΕΠΑ.Λ Υπολοίπων Δωδεκανήσων		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ				U	p
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α		
b20 Σε ποιο βαθμό θεωρείτε το τρολάρισμα (trolling) μέρος του λαϊκού πολιτισμού μας;	2,96	,986	2,92	,529	99485,000	,024

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (12), διαπιστώνεται ότι τα μιμίδια (memes) θεωρούνται από τους μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 3,74), από ό,τι των ΕΠΑ.Λ. της Ρόδου (μ.ό. 2,77), ότι σχετίζονται με το τρολάρισμα, $U=57281,500$, $P=,000$. Όσο αφορά τα ανέκδοτα, τις παροιμίες και τα αινίγματα, οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. της Ρόδου, θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 2,71), από ό,τι των ΕΠΑ.Λ. των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου (μ.ό. 2,06), ότι το τρολάρισμα (trolling) αποτελεί μέρος του λαϊκού πολιτισμού μας, $U=60140,000$, $P=,000$.

Πίνακας 12. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με τον βαθμό που οι μαθητές/τριες θεωρούν ότι τα παρακάτω στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού σχετίζονται με το τρολάρισμα (trolling), ανάλογα τη σχολική μονάδα (ΕΠΑ.Λ. Ρόδου-ΕΠΑ.Λ. Δωδεκανήσου).

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

b21 Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι τα παρακάτω στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού σχετίζονται με το τρολάρισμα;	ΕΠΑ.Λ Ρόδου		ΕΠΑ.Λ Υπολοίπων Δωδεκανήσων		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ				U	p
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α		
b21_1 Μιμίδια – (memes)	2,97	,991	3,74	,684	57281,500	,000
b21_4 Ανέκδοτα, παροιμίες, αινίγματα	2,71	,934	2,06	,498	60140,000	,000

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (13), διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου, θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 3,70), από ό,τι των ΕΠΑ.Λ. της Ρόδου (μ.ό. 3,15), ότι το διαδίκτυο και συγκεκριμένα το Facebook είναι ένας χώρος που διευκολύνει τη διάδοση στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού, $U=72453,500$, $P=,024$.

Πίνακας 13. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με τον βαθμό που οι μαθητές/τριες θεωρούν ότι το διαδίκτυο και συγκεκριμένα το Facebook είναι ένας χώρος που διευκολύνει τη διάδοση στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού, ανάλογα τη σχολική μονάδα (ΕΠΑ.Λ. Ρόδου-ΕΠΑ.Λ. Δωδεκανήσου).

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

ΕΡΩΤΗΣΗ	ΕΠΑ.Λ Ρόδου		ΕΠΑ.Λ Υπολοίπων Δωδεκανήσων		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ				U	p
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α		
b22 Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι το διαδίκτυο είναι ένας χώρος που	3,15	,964	3,70	,710	72453,500	,000

διευκολύνει τη διάδοση στοιχείων του Λαϊκού Πολιτισμού;						
---	--	--	--	--	--	--

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα (14), διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου πιστεύουν, ότι στον κινηματογράφο, σε μεγαλύτερο βαθμό (μ.ό. 3,61), από ό,τι των ΕΠΑ.Λ. της Ρόδου (μ.ό. 2,67), $U=50927,500$, $P=,000$, στη λογοτεχνία (μ.ό. 3,59) και (μ.ό. 2,48) αντίστοιχα, $U=46163,500$, $P=,000$, στο διαδίκτυο (μ.ό. 3,85) και (μ.ό. 3,44) αντίστοιχα, $U=77064,500$, $P=,000$, στα διαδικτυακά παιχνίδια (μ.ό. 3,789) και (μ.ό. 3,32) αντίστοιχα, $U=69716,000$, $P=,000$, στην τηλεόραση (μ.ό. 3,71) και (μ.ό. 3,02) αντίστοιχα, $U=58730,000$, $P=,000$, στη μυθολογία (μ.ό. 3,57) και (μ.ό. 2,46) αντίστοιχα, $U=47189,000$, $P=,000$, στα παραμύθια (μ.ό. 3,56) και (μ.ό. 2,55) αντίστοιχα, $U=50434,500$, $P=,000$, στους θρύλους (μ.ό. 3,54) και (μ.ό. 2,61) αντίστοιχα, $U=52251,000$, $P=,000$ και τέλος στις παραδόσεις (μ.ό. 2,81) και (μ.ό. 2,59) αντίστοιχα, συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ (trolls), $U=90348,000$, $P=,025$.

Πίνακας 14. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις αντιλήψεις αναφορικά με το που συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ (trolls), ανάλογα τη σχολική μονάδα (ΕΠΑ.Λ. Ρόδου-ΕΠΑ.Λ. Δωδεκανήσου). Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

b24 Πού συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ (trolls);	ΕΠΑ.Λ Ρόδου		ΕΠΑ.Λ Υπολοίπων Δωδεκανήσων		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας	
	ΔΕΙΚΤΕΣ				U	p
	μ.ό	τ.α	μ.ό	τ.α		
b24_1 Κινηματογράφος	2,67	1,104	3,61	,881	50927,500	,000
b24_2 Λογοτεχνία	2,48	1,133	3,59	,913	46163,500	,000
b24_3 Διαδίκτυο	3,44	,842	3,85	,488	77064,500	,000
b24_4 Διαδικτυακά παιχνίδια	3,32	,890	3,78	,633	69716,000	,000
b24_5 Τηλεόραση	3,02	,964	3,71	,727	58730,000	,000
b24_6 Μυθολογία	2,46	1,175	3,57	,992	47189,000	,000
b24_7 Παραμύθια	2,55	1,161	3,56	,968	50434,500	,000
b24_8 Θρύλοι	2,61	1,152	3,54	,988	52251,000	,000
b24_10 Παραδόσεις	2,59	1,103	2,81	,629	90348,000	,025

ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

Σύμφωνα με τα δημογραφικά στοιχεία του δείγματός μας, οι απαντήσεις που ελήφθησαν ήταν χίλιες διακόσιες τέσσερις (1204), 842 αγόρια και 350 κορίτσια, αριθμοί που παρουσιάζουν αυξημένο τον αριθμό των αγοριών, διότι τα ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν τελικά από περισσότερα αγόρια από ό,τι κορίτσια. Επίσης, έχουμε και 12 άτομα τα οποία δεν δήλωσαν το φύλο τους κατά τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου. Επιπλέον, διαπιστώνεται ότι οι μεγαλύτεροι ηλικιακά μαθητές καθώς επίσης και οι μαθητές/τριες του τομέα/ ειδικότητα της «Μηχανολογίας», συμπλήρωσαν περισσότερα ερωτηματολόγια συγκριτικά με τους μικρότερους σε ηλικία μαθητές/τριες καθώς και άλλων τομέων / ειδικοτήτων.

Αναφορικά με την κατανομή του δείγματος σε σχέση με τον τομέα / ειδικότητα (Πληροφορική – υπόλοιπες ειδικότητες) των μαθητών/τριών, οι μαθητές/τριες του τομέα / ειδικότητα της «Πληροφορικής» που απάντησαν στο ερωτηματολόγιο ήταν αρκετά λιγότεροι (165 άτομα), σε σχέση με τις υπόλοιπες ειδικότητες που αριθμούν 995 μαθητές/τριες, γεγονός που οφείλεται στον μειωμένο αριθμό των μαθητών/τριών του τομέα / ειδικότητα της «Πληροφορικής» συγκριτικά με τους υπόλοιπους.

Επιπρόσθετα, όσον αφορά την κατανομή του δείγματος σε σχέση με τη σχολική μονάδα στην οποία ανήκει το δείγμα μας, οι περισσότεροι μαθητές/τριες που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο είναι από το 1ο ΕΠΑ.Λ. Ρόδου, το οποίο αριθμεί και τους περισσότερους μαθητές/τριες των σχολικών μονάδων της τεχνικής εκπαίδευσης ΕΠΑ.Λ. της Δωδεκανήσου. Όσον αφορά την κατανομή του δείγματος σε σχέση με τη σχολική μονάδα στην οποία ανήκουν οι μαθητές (Ρόδο ή υπόλοιπα Δωδεκάνησα), παρατηρείται ότι τα σχολεία της Ρόδου είχαν μεγαλύτερη συμμετοχή πιθανόν λόγω της παρουσίας της ερευνήτριας στις σχολικές μονάδες του νησιού. Ενώ σύμφωνα με την κατανομή του δείγματος σε σχέση με τις σχολικές μονάδες της πόλης της Ρόδου και των περιφερειακών σχολικών μονάδων, ΕΠΑ.Λ, παρατηρείται ότι τα σχολεία της Ρόδου είχαν μεγαλύτερη συμμετοχή στο ερωτηματολόγιο σε σχέση με τα περιφερειακά σχολεία του νησιού, λόγω του μειωμένου αριθμού των μαθητών/τριών που υπάρχουν στις συγκεκριμένες σχολικές μονάδες.

Τέλος, αναφορικά με την κατανομή του δείγματος σε σχέση με την εγγραφή ως μέλους στην ιστοσελίδα κοινωνικής δικτύωσης Facebook, παρατηρούμε ότι η πλειονότητα των μαθητών/τριών του δείγματός μας είναι μέλη της πιο δημοφιλούς πλατφόρμας κοινωνικής δικτύωσης, του Facebook.

i. Ανάλυση αποτελεσμάτων

Ερώτηση: Γνωρίζετε τι είναι το τρολάρισμα (trolling) στο διαδίκτυο;

Αναφορικά με την κατανομή του δείγματος σε σχέση με το κατά πόσο οι μαθητές/τριες γνωρίζουν τι είναι το σύγχρονο τρολάρισμα, η συντριπτική πλειονότητα των μαθητών/τριών γνωρίζει την πρακτική του σύγχρονου τρολάρισματος.

Ερώτηση: Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι οι παρακάτω λέξεις περιγράφουν τον όρο τρολάρισμα (trolling);

Όσον αφορά την κατανομή του δείγματος σε σχέση με τον βαθμό που πιστεύουν οι μαθητές/τριες ότι οι λέξεις χιούμορ, σάτιρα, κοροϊδία, φάρσα, πείραγμα, ανέκδοτα, μιμίδιο (memes), υβριστική γλώσσα και δημοσίευση καυστικών ή εκτός θέματος σχολίων, περιγράφουν τον όρο τρολάρισμα (trolling), οι μαθητές/τριες απάντησαν ότι το χιούμορ, η κοροϊδία, η φάρσα, το πείραγμα, τα μιμίδια (memes), η υβριστική γλώσσα και η δημοσίευση καυστικών ή εκτός θέματος σχολίων περιγράφουν «πάρα πολύ» τη λέξη τρολάρισμα, ενώ η σάτιρα «πολύ» και τα ανέκδοτα «λίγο».

Ερώτηση: Έχετε δεχθεί τρολάρισμα (trolling) από άλλους χρήστες στην πλατφόρμα του Facebook;

Σύμφωνα με την κατανομή του δείγματος σε σχέση με το εάν έχουν δεχθεί τρολάρισμα από άλλους χρήστες στην πλατφόρμα του Facebook, οι μαθητές/τριες που απάντησαν αρνητικά είναι περισσότεροι σε σχέση με εκείνους που απάντησαν θετικά.

Ερώτηση: Εάν ναι, πόσο συχνά δέχεστε τρολάρισμα (trolling);

Όσον αφορά με το πόσο συχνά έχουν δεχθεί οι μαθητές/τριες τρολάρισμα, από άλλους χρήστες στην πλατφόρμα του Facebook, οι μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες δεν έχουν δεχθεί τρολάρισμα από άλλους χρήστες του Facebook σε τόσο βαθμό όσο οι μικρότερες ηλικιακά ομάδες.

Ερώτηση: Έχετε πραγματοποιήσει τρολάρισμα (trolling) σε άλλους χρήστες του Facebook;

Η συντριπτική πλειονότητα των μαθητών δηλώνει ότι δεν τρολάρει άλλους χρήστες του Facebook.

Ερώτηση: Εάν ναι, πόσο συχνά τρολάρετε άλλους χρήστες του Facebook;

Για όσους απάντησαν ότι τρολάρουν άλλους χρήστες στην πλατφόρμα του Facebook, η κατανομή του δείγματος έδειξε ότι η πλειονότητα των μαθητών/τριών απάντησε ότι τρολάρουν «μερικές φορές το χρόνο», ενώ ελάχιστοι μαθητές/τριες απάντησαν ότι τρολάρουν «καθημερινά».

Ερώτηση: Για ποιους από τους παρακάτω λόγους πιστεύετε ότι ασκείται τρολάρισμα (trolling);

Αναφορικά με την κατανομή του δείγματος σε σχέση με τους λόγους (σωματικό βάρος, σχολικές επιδόσεις, φύλο (κορίτσι, αγόρι, άλλο), εθνικότητα, ηλικία και άλλο), για τους οποίους πιστεύουν οι μαθητές/τριες ότι ασκείται το τρολάρισμα, για τους μαθητές/τριες πιο σημαντικές είναι αρχικά οι σχολικές επιδόσεις και η ηλικία, ακολουθεί το φύλο η εθνικότητα και τέλος το σωματικό βάρος.

Ερώτηση: Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι ασκείται τρολάρισμα (trolling) για τους παρακάτω λόγους;

Αναφορικά με την κατανομή του δείγματος σε σχέση με τον βαθμό που οι μαθητές/τριες θεωρούν ότι ασκείται τρολάρισμα για τους εξής λόγους (σωματικό βάρος, σχολικές επιδόσεις, φύλο (κορίτσι, αγόρι, άλλο), εθνικότητα, ηλικία και άλλο), στην πλειονότητά τους οι μαθητές/τριες θεωρούν ότι η εθνικότητα είναι από τους πιο σημαντικούς λόγους τρολαρίσματος. Στη συνέχεια ακολουθεί το σωματικό βάρος και τέλος το φύλο. Όσον αφορά την ηλικία και τις σχολικές επιδόσεις, οι μαθητές/τριες τα θεωρούν λιγότερο σημαντικά στην άσκηση τρολαρίσματος.

Ερώτηση: Σε ποιους από τους παρακάτω ιστότοπους πιστεύετε ότι παρατηρούνται φαινόμενα τρολαρίσματος (trolling), και σε ποιο βαθμό;

Αναφορικά με την κατανομή του δείγματος σε σχέση με τους ιστότοπους (Facebook, Usenet, YouTube, Wikipedia, Twitter, Βιντεοπαιχνίδια, Instagram και Tiktok) καθώς και τον βαθμό που θεωρούν οι μαθητές ότι παρατηρούνται φαινόμενα τρολαρίσματος, οι μαθητές/τριες θεωρούν ότι το Tiktok παρουσιάζει σε βαθμό «πέρα πολύ» φαινόμενα τρολαρίσματος, ακολουθεί το Instagram, τα βιντεοπαιχνίδια, το Facebook, το YouTube και τέλος το Twitter. Αναφορικά με την πλατφόρμα του Usenet και για τη Wikipedia, οι μαθητές/τριες θεωρούν ότι ασκείται τρολάρισμα σε «λίγο» βαθμό.

Ερώτηση: Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι η ενέργεια του τρολαρίσματος (trolling) είναι μια ανεπιθύμητη πράξη η οποία θα πρέπει να τιμωρείται;

Όσον αφορά την κατανομή του δείγματος σε σχέση με τον βαθμό που θεωρούν οι μαθητές/τριες ότι η ενέργεια του τρολαρίσματος είναι μια ανεπιθύμητη πράξη η οποία θα πρέπει να τιμωρείται, η πλειονότητα των μαθητών/τριών απάντησαν ότι η πράξη του τρολαρίσματος είναι ανεπιθύμητη και θα πρέπει να τιμωρείται «πολύ», ακολουθεί ο βαθμός «πέρα πολύ», «λίγο» και τέλος «καθόλου».

Ερώτηση: Ποιοι από τους παρακάτω θεσμούς και μέσα πιστεύετε ότι είναι κατάλληλοι/α να επιβάλλουν ποινές για το τρολάρισμα (trolling) και σε ποιο βαθμό;

Σύμφωνα με την κατανομή του δείγματος σε σχέση με το ποιοι από τους θεσμούς και τα μέσα (διαχειριστές ιστοσελίδων, χρήστες του διαδικτύου, νομοθεσία και τα antitrolls), είναι κατάλληλοι/α να επιβάλλουν ποινές για το τρολάρισμα και σε ποιο βαθμό, ότι η πλειονότητα των μαθητών/τριών θεωρούν σε βαθμό «πολύ» ότι οι διαχειριστές των ιστοσελίδων είναι αρμόδιοι να επιβάλλουν ποινές για την πράξη του τρολάρισματος, στη συνέχεια, βρίσκεται η νομοθεσία με βαθμό «πάρα πολύ», ακολουθούν οι χρήστες του διαδικτύου με βαθμό «λίγο» και τέλος οι χρήστες antitrolls με βαθμό «λίγο».

Ερώτηση: Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι τα παρακάτω χαρακτηριστικά συμβάλλουν στη διενέργεια του τρολάρισματος (trolling);

Αναφορικά με την κατανομή του δείγματος σε σχέση με τον βαθμό που θεωρούν οι μαθητές/τριες ότι τα εξής χαρακτηριστικά (η ηλικία των τρολ, η οικονομική και κοινωνική κατάσταση, η ελευθερία λόγου, η στοχοποίηση των μειονοτήτων, η διέξοδος από την καθημερινότητα, η πλήξη και η απογοήτευση, η παρότρυνση φίλων, η αίσθηση του χιούμορ, η γοητεία του κινδύνου, η ευκολία διενέργειας του μέσου του Facebook και ιδεολογικοί και κοινωνικοί λόγοι), συμβάλλουν στη διενέργεια του τρολάρισματος, οι μαθητές/τριες θεωρούν ότι η ευκολία διενέργειας του τρολάρισματος μέσω της πλατφόρμας του Facebook αποτελεί με βαθμό «πάρα πολύ» το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό που συμβάλλει στη διενέργειά του. Στη συνέχεια ακολουθούν η ελευθερία του λόγου, η στοχοποίηση των μειονοτήτων και η αίσθηση του χιούμορ με βαθμό «πάρα πολύ». Η πλήξη και η απογοήτευση καθώς και η παρότρυνση των φίλων ισοψήφησαν με βαθμό «πάρα πολύ». Ακολουθούν οι ιδεολογικοί και κοινωνικοί λόγοι, η γοητεία του κινδύνου και η διέξοδος από την καθημερινότητα με βαθμό «πάρα πολύ». Τα χαρακτηριστικά τα οποία οι μαθητές/τριες θεωρούν ότι συμβάλλουν λιγότερο στη διενέργεια του τρολάρισματος είναι οι οικονομικοί και κοινωνικοί λόγοι με βαθμό «πολύ» και η ηλικία των τρολ με βαθμό «λίγο».

Ερώτηση: Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι οι παρακάτω εκφράσεις έχουν αντικατασταθεί από την έκφραση «σε τρολάρω»;

Σύμφωνα με την κατανομή του δείγματος σε σχέση με τον βαθμό που οι εκφράσεις (σε πειράζω, σε κοροϊδεύω, σου κάνω φάρσα, κάνω χιούμορ, ασκώ κριτική και σε βρίζω) έχουν αντικατασταθεί από την έκφραση «σε τρολάρω», οι μαθητές/τριες με βαθμό «πάρα πολύ» θεωρούν κυρίως ότι η έκφραση «σε πειράζω» έχει αντικατασταθεί από την έκφραση «σε τρολάρω». Στη συνέχεια ακολουθούν η έκφραση «κάνω χιούμορ», η έκφραση «σου κάνω φάρσα», η έκφραση «σε κοροϊδεύω», η έκφραση «σε βρίζω» και τέλος η έκφραση «ασκώ κριτική» με βαθμό «πάρα πολύ». Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι όλες οι δοσμένες εκφράσεις έχουν αντικατασταθεί από την έκφραση «σε τρολάρω», σε αρκετά

μεγάλο βαθμό και κυρίως όσες σχετίζονται με το πείραμα, το χιούμορ, τη φάρσα και την κοροϊδία και λιγότερο με όσες σχετίζονται με τον άσχημο λόγο και την κριτική.

Ερώτηση: Ποιες από τις παρακάτω μορφές τρολαρίσματος (trolling) πιστεύετε ότι διενεργούνται στην Ελλάδα και σε ποιο βαθμό;

Όσον αφορά την κατανομή του δείγματος σε σχέση με τις μορφές τρολαρίσματος οι οποίες διενεργούνται στην Ελλάδα καθώς και τον βαθμό διενέργειάς τους, το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών/τριών και σε βαθμό «πάρα πολύ» θεωρούν ότι το τρολάρισμα μέσω μιμιδίων (meme trolling) διενεργείται κυρίως στην Ελλάδα. Στη συνέχεια ακολουθούν το Facebook trolling», το αθλητικό τρολάρισμα, το τρολάρισμα ανάλογα το φύλο (gender trolling) και το κοινωνικό και πολιτικό τρολάρισμα με βαθμό «πάρα πολύ». Όσον αφορά το επιθετικό τρολάρισμα (flaming trolling) και το καλοπροαίρετο τρολάρισμα (kudos trolling), έλαβαν αντίστοιχα τον βαθμό «πολύ». Τέλος, το τρολάρισμα σε αποθανόντες (Rip trolling) και το τρολάρισμα στην Wikipedia (Wikipedia trolling), έλαβαν αντίστοιχα τον βαθμό «λίγο».

Ερώτηση: Σε ποιο βαθμό θεωρείτε το τρολάρισμα (trolling) μέρος του λαϊκού πολιτισμού μας;

Αναφορικά με την κατανομή του δείγματος σε σχέση με τον βαθμό που θεωρούν οι μαθητές/τριες ότι το τρολάρισμα αποτελεί μέρος του λαϊκού πολιτισμού μας, οι μαθητές/τριες στην πλειονότητά τους και βαθμό «πολύ», θεωρούν ότι το τρολάρισμα αποτελεί μέρος του λαϊκού πολιτισμού μας.

Ερώτηση: Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι τα παρακάτω στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού σχετίζονται με το τρολάρισμα (trolling);

Σύμφωνα με την κατανομή του δείγματος σε σχέση με τον βαθμό που θεωρούν οι μαθητές/τριες ότι τα εξής στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού (μιμίδια – memes, ευτράπελες διηγήσεις, περιγελαστικά αστεία και ανέκδοτα, παροιμίες και αινίγματα) σχετίζονται με το τρολάρισμα, οι μαθητές/τριες θεωρούν τα μιμίδια ως το κατεξοχήν στοιχείο του λαϊκού μας πολιτισμού. Ακολουθούν τα περιγελαστικά αστεία και οι ευτράπελες διηγήσεις, με βαθμό «πολύ» και τέλος τα ανέκδοτα, οι παροιμίες και τα αινίγματα τα οποία θεωρούνται λιγότερο μέρος του λαϊκού μας πολιτισμού σε σχέση με τα υπόλοιπα στοιχεία, καθώς έλαβαν από τους μαθητές/τριες τον βαθμό «λίγο».

Ερώτηση: Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι το διαδίκτυο και συγκεκριμένα το Facebook είναι ένας χώρος που διευκολύνει τη διάδοση στοιχείων του Λαϊκού Πολιτισμού;

Όσον αφορά την κατανομή του δείγματος σε σχέση με τον βαθμό που θεωρούν οι μαθητές/τριες ότι το διαδίκτυο και συγκεκριμένα το Facebook είναι ένας χώρος που διευκολύνει τη διάδοση στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού, η πλειονότητα των μαθητών/τριών θεωρούν σε βαθμό «πάρα πολύ» ότι το Facebook είναι ένας χώρος που διευκολύνει τη διάδοση στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού.

Ερώτηση: Γνωρίζετε τι είναι τα τρολ (trolls);

Στην ερώτηση εάν γνωρίζει το δείγμα μας τι είναι τα τρολ (trolls), η πλειονότητα των μαθητών/τριών απάντησε θετικά στην ερώτηση.

Ερώτηση: Πού συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ (trolls);

Αναφορικά με την κατανομή του δείγματος σε σχέση με το που συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ (trolls), οι μαθητές/τριες με βαθμό «πάρα πολύ» θεωρούν ότι το διαδίκτυο εμφανίζει κυρίως παραδείγματα τρολ, ενώ στη συνέχεια ακολουθούν τα διαδικτυακά παιχνίδια, η τηλεόραση, ο κινηματογράφος, οι θρύλοι, τα παραμύθια, η μυθολογία και τέλος η λογοτεχνία με βαθμό «πάρα πολύ». Όσον αφορά τις παραδόσεις και τη θρησκεία, έλαβαν αντίστοιχα τον βαθμό «λίγο».

Επαγωγική Στατιστική Έρευνα

Στο στάδιο της επαγωγικής στατιστικής, οι τιμές των μεταβλητών που μας ενδιαφέρουν ερευνητικά εξετάζονται σε σχέση με τα εξής: την ηλικία, το φύλο, την ειδικότητα, τις σχολικές μονάδες της Ρόδου σε σχέση με εκείνες των υπόλοιπων νησιών της Δωδεκανήσου καθώς και με καθένα από τα ερωτήματα του διαδικτυακού ερωτηματολογίου προκειμένου να διαπιστωθεί η ύπαρξη στατιστικά σημαντικών διαφορών. Στα ερωτήματα όπου διαπιστώθηκαν αξιόλογες στατιστικές διαφορές, για τα παραπάνω κριτήρια, ακολουθεί ανάλυσή τους.

ii. Μελέτη των αποτελεσμάτων

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων με βάση την ηλικία, διαπιστώνεται ότι το είδος του τρολαρίσματος διαφοροποιείται στα μεγαλύτερα παιδιά. Συγκεκριμένα, οι μαθητές άνω των 17 ετών επικεντρώνονται περισσότερο στη σάτιρα και τα ανέκδοτα και όχι στο χιούμορ και τη φάρσα. Επίσης, πραγματοποιούν και δέχονται λιγότερο τρολάρισμα στο Facebook, σε σχέση με τους μικρότερους ηλικιακά μαθητές. Επιπλέον, οι μαθητές άνω των 17 δεν ασχολούνται σε μεγάλο βαθμό με τη δημοσίευση καυστικών ή εκτός θέματος σχολίων. Όσον αφορά τους λόγους άσκησης τρολαρίσματος, το σωματικό βάρος, οι σχολικές επιδόσεις και το φύλο (αγόρι, κορίτσι, άλλο) δεν αποτελούν τόσο σημαντικοί λόγοι τρολαρίσματος για τις μεγαλύτερες ηλικιακά ομάδες. Αναφορικά με τον βαθμό άσκησης τρολαρίσματος, οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 και 17 ετών θεωρούν ότι ασκείται

τρολάρισμα κυρίως για το σωματικό βάρος και το φύλο (κορίτσι, αγόρι, άλλο). Όσον αφορά τις σχολικές επιδόσεις και την ηλικία, οι μεγαλύτεροι σε ηλικία μαθητές/τριες θεωρούν ότι το τρολάρισμα ασκείται κυρίως για τις σχολικές επιδόσεις, την ηλικία και για την εθνικότητα. Οι μαθητές/τριες 16 ετών δήλωσαν ότι στο Facebook, στο Twitter, στα βιντεοπαιχνίδια και στο Instagram, παρατηρούνται ως επί το πλείστον φαινόμενα τρολάρισματος. Συνεπώς, οι μικρότερες ηλικιακές ομάδες ασχολούνται σε μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με τις μεγαλύτερες με το Facebook, το Twitter, τα βιντεοπαιχνίδια και το Instagram. Όσον αφορά την πλατφόρμα του Usenet, του YouTube και της Wikipedia, φαινόμενα τρολάρισματος παρατηρούνται σε σημαντικό βαθμό από τους μεγαλύτερους σε ηλικία μαθητές/τριες. Συνεπώς, οι μεγαλύτεροι ηλικιακά μαθητές/τριες γνωρίζουν ή και ασχολούνται σε μεγαλύτερο βαθμό από τις μικρότερες με τις παραπάνω πλατφόρμες. Τέλος, οι 16 και 17 ετών μαθητές/τριες απάντησαν εξίσου ότι στο Tiktok παρατηρούνται τα περισσότερα φαινόμενα τρολάρισματος. Επομένως, οι μικρότερες ηλικιακές ομάδες κάνουν μεγαλύτερη χρήση της συγκεκριμένης πλατφόρμας. Επιπρόσθετα, οι μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες θεωρούν ότι το τρολάρισμα είναι μια ανεπιθύμητη πράξη η οποία θα πρέπει να τιμωρείται και συγκεκριμένα θεωρούν τους διαχειριστές των ιστοσελίδων, τους χρήστες του διαδικτύου και τα antitrolls (χρήστες που κυνηγούν τα τρολ (trolls)), υπεύθυνους να επιβάλλουν ποινές για την πράξη του τρολάρισματος. Για την ίδια ηλικιακή ομάδα (άνω των 17 ετών), η ηλικία των τρολ θεωρείται ως βασικό χαρακτηριστικό που συμβάλλει στη διενέργεια του τρολάρισματος. Ακολουθούν οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών και τα χαρακτηριστικά όπως: η ελευθερία του λόγου, η στοχοποίηση των μειονοτήτων, η διέξοδος από την καθημερινότητα, πλήξη και η απογοήτευση, παρότρυνση των φίλων, αίσθηση του χιούμορ και η γοητεία του κινδύνου. Όσον αφορά τις εκφράσεις «σε πειράζω», «σου κάνω φάρσα» και «κάνω χιούμορ» έχουν αντικατασταθεί από την έκφραση «σε τρολάρω» κυρίως για τους μαθητές/τριες 16 ετών. Για τους μεγαλύτερους ηλικιακά μαθητές/τριες, το τρολάρισμα που διενεργείται στην Ελλάδα είναι επιθετικό τρολάρισμα (flaming trolling), τρολάρισμα στη Wikipedia (Wikipedia trolling) και τρολάρισμα σε εκλιπόντες (Rip trolling). Ακολουθούν, το καλοπροαίρετο τρολάρισμα (kudos trolling), το τρολάρισμα ανάλογα το φύλο (gender trolling), το τρολάρισμα στο Facebook (Facebook trolling), το αθλητικό τρολάρισμα και το τρολάρισμα μέσω μιμιδίων (meme trolling), τα οποία έλαβαν τις περισσότερες ψήφους από τους μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών. Συμπερασματικά, οι μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες ασχολούνται περισσότερο με το επιθετικό τρολάρισμα (flaming trolling), το τρολάρισμα στη Wikipedia (Wikipedia trolling) και το τρολάρισμα σε εκλιπόντες (Rip trolling), ενώ οι μικρότερες ηλικιακές ομάδες επιλέγουν το καλοπροαίρετο τρολάρισμα (kudos trolling), το τρολάρισμα ανάλογα το φύλο (gender trolling), το τρολάρισμα στο Facebook (Facebook trolling), το αθλητικό τρολάρισμα και το τρολάρισμα μέσω μιμιδίων (meme trolling). Οι μαθητές/τριες άνω των 17 ετών θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό ότι το τρολάρισμα αποτελεί μέρος του λαϊκού μας πολιτισμού και ότι οι ευτράπελες (αστείες) διηγήσεις, τα περιγελαστικά αστεία,

οι παροιμίες και τα αινίγματα αποτελούν βασικά του στοιχεία. Αντίθετα, οι μαθητές/τριες 16 ετών θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες ότι τα μιμίδια αποτελούν στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού μας. Οι μαθητές/τριες άνω των 17 ετών θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες ότι το διαδίκτυο και συγκεκριμένα το Facebook είναι χώρος που διευκολύνει τη διάδοση στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού μας. Επομένως, συμπεραίνουμε ότι οι μεγαλύτερες ηλικιακά ομάδες ασχολούνται και περισσότερο με την πλατφόρμα του Facebook, συγκριτικά με τις μικρότερες. Οι μαθητές/τριες 16 ετών θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες ότι στον κινηματογράφο, στη λογοτεχνία, στο διαδίκτυο, στα διαδικτυακά παιχνίδια, στην τηλεόραση, στη μυθολογία, στα παραμύθια και στους θρύλους συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ. Ενώ, οι μεγαλύτεροι ηλικιακά μαθητές/τριες θεωρούν ότι παραδείγματα τρολ συναντάμε στη θρησκεία και στις παραδόσεις. Συνεπώς, οι μαθητές/τριες ηλικίας 16 ετών έχουν καλύτερη εικόνα λόγω της ενασχόλησής τους με τα εξής: κινηματογράφο, λογοτεχνία, διαδίκτυο, διαδικτυακά παιχνίδια, τηλεόραση, μυθολογία, παραμύθια και θρύλους. Ενώ για τις μεγαλύτερες ηλικιακά ομάδες η γνώση όσον αφορά τη θρησκεία και τις παραδόσεις ήταν ο βασικότερος λόγος για την επιλογή τους.

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων όσον αφορά το φύλο, διαπιστώνεται ότι τα αγόρια δηλώνουν ότι γνωρίζουν τον όρο τρολάρισμα και ότι δέχονται, από άλλους χρήστες, και πραγματοποιούν αρκετά συχνά τρολάρισμα στην πλατφόρμα του Facebook, σε σχέση με τα κορίτσια. Επομένως, θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι ασχολούνται και περισσότερο με τη συγκεκριμένη ενέργεια. Επιπλέον, διαπιστώνεται ότι τα αγόρια θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι τα κορίτσια ότι το χιούμορ, τα ανέκδοτα και τα μιμίδια (memes) περιγράφουν τον όρο τρολάρισμα. Επιπρόσθετα, διαπιστώνεται ότι τα αγόρια θεωρούν ότι οι σχολικές επιδόσεις είναι ο βασικότερος λόγος τρολάρισματος, ενώ για την εθνικότητα και το σωματικό βάρος, κάνουν λόγο κυρίως τα κορίτσια. Τα αγόρια θεωρούν ότι στα βιντεοπαιχνίδια παρατηρούνται φαινόμενα τρολάρισματος. Για τα κορίτσια το τρολάρισμα θεωρείται μια ανεπιθύμητη πράξη η οποία θα πρέπει να τιμωρείται από τους διαχειριστές ιστοσελίδων, τους χρήστες του διαδικτύου και τα antitrolls (χρήστες του διαδικτύου που κνηγούν τα τρολ (trolls)). Επιπλέον, τα κορίτσια θεωρούν ότι η στοχοποίηση των μειονοτήτων και οι ιδεολογικοί και κοινωνικοί λόγοι συμβάλλουν στη διενέργεια του τρολάρισματος. Επιπρόσθετα, θεωρούν ότι στην Ελλάδα διενεργείται επιθετικό τρολάρισμα και κοινωνικό και πολιτικό τρολάρισμα και μάλιστα σε αρκετά μεγάλο βαθμό. Τέλος, τα αγόρια θεωρούν ότι στις μέρες μας συναντάμε παραδείγματα τρολ (trolls) στη μυθολογία και στα παραμύθια, ενώ τα κορίτσια στη θρησκεία.

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων με βάση τον τομέα/ειδικότητα των μαθητών/τριών που συμμετείχαν στην έρευνα, διαπιστώνεται ότι οι υπόλοιπες ειδικότητες θεωρούν σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι ο τομέας της πληροφορικής ότι οι σχολικές επιδόσεις και η ηλικία είναι οι

κύριοι λόγοι άσκησης τρολαρίσματος. Επιπλέον, οι υπόλοιπες ειδικότητες θεωρούν ότι στο Usenet και στη Wikipedia παρατηρούνται αντίστοιχα φαινόμενα τρολαρίσματος. Μάλιστα, θεωρούν ότι στην Ελλάδα παρατηρούνται φαινόμενα τρολαρίσματος στην Wikipedia (Wikipedia trolling), παρόλο που ο τομέας της πληροφορικής δηλώνει ότι στην Ελλάδα διενεργείται κυρίως τρολάρισμα μέσω μιμίδιων (meme trolling). Επιπλέον, ο τομέας της πληροφορικής θεωρεί ότι φαινόμενα τρολαρίσματος παρατηρούνται κυρίως στο Twitter και στα βιντεοπαιχνίδια. Οι υπόλοιπες ειδικότητες θεωρούν ότι το τρολάρισμα είναι μια ανεπιθύμητη ενέργεια η οποία θα πρέπει να τιμωρείται και ότι η οικονομική και κοινωνική κατάσταση καθώς και η γοητεία του κινδύνου αντίστοιχα συμβάλλουν στη διενέργεια του τρολαρίσματος. Η ίδια ερευνητική ομάδα θεωρεί ότι οι εκφράσεις «ασκώ κριτική» και «σε βρίζω» αντίστοιχα, έχουν αντικατασταθεί από την έκφραση «σε τρολάρω» και ότι παραδείγματα τρολ (trolls) συναντάμε στις μέρες μας ως επί το πλείστον στον κινηματογράφο και τη λογοτεχνία αντίστοιχα, στα παραμύθια στη θρησκεία και τέλος στις παραδόσεις.

Από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων σύμφωνα με τη σχολική μονάδα (ΕΠΑ.Λ. Ρόδου – ΕΠΑ.Λ. υπόλοιπων νησιών της Δωδεκανήσου), παρατηρούνται μεν κάποιες διαφοροποιήσεις ανάμεσα στα σχολεία, οι οποίες όμως δεν φαίνεται να παίζουν κάποιο σημαντικό ρόλο στη γενικότερη επαφή των μαθητών/τριών με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και το τρολάρισμα. Ίσως σε πιο μικρές περιοχές, οι διαπροσωπικές σχέσεις να είναι πιο εύκολες λόγω των περιορισμένων αποστάσεων, ωστόσο η διευρυμένη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης από τους νέους παρατηρείται σχεδόν παντού, ανεξαρτήτως περιοχής, και είναι διαρκώς αυξανόμενη, με την έννοια του χώρου με τη συμβατική του σημασία, να λαμβάνει πλέον, λόγω της τεχνολογίας, αμελητέες διαστάσεις.

Συγκεκριμένα από την ανάλυση, διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου δηλώνουν σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ της Ρόδου ότι έχουν δεχθεί και έχουν πραγματοποιήσει τρολάρισμα στην πλατφόρμα του Facebook. Επιπλέον, η ίδια ομάδα δηλώνει ότι το σωματικό βάρος, οι σχολικές επιδόσεις, το φύλο, η εθνικότητα και τέλος η ηλικία αποτελούν κύριοι λόγοι άσκησης τρολαρίσματος (trolling). Όσον αφορά την ηλικία, διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. της Ρόδου θεωρούν ότι αποτελεί λόγο άσκησης τρολαρίσματος. Αναφορικά με τις πλατφόρμες και τους ιστοτόπους όπου παρατηρούνται φαινόμενα τρολαρίσματος, οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου θεωρούν ότι στο Facebook, στο YouTube, στο Twitter, στα βιντεοπαιχνίδια, στο Instagram και στο Tiktok παρατηρούνται φαινόμενα τρολαρίσματος, ενώ οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. της Ρόδου στη Wikipedia. Επιπλέον, οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου δηλώνουν ότι οι διαχειριστές ιστοσελίδων και η νομοθεσία, είναι κατάλληλοι να επιβάλλουν ποινές για το τρολάρισμα, ενώ οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. της Ρόδου θεωρούν αρμόδιους τους χρήστες του διαδικτύου και τα antitrolls. Επιπρόσθετα, οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου

δηλώνουν ότι η οικονομική και κοινωνική κατάσταση, η ελευθερία λόγου, η στοχοποίηση των μειονοτήτων, η διέξοδος από την καθημερινότητα, η πλήξη και η απογοήτευση, η παρότρυνση των φίλων, η αίσθηση του χιούμορ, η γοητεία του κινδύνου, η ευκολία διενέργειας του τρολαρίσματος μέσω του Facebook και οι ιδεολογικοί και κοινωνικοί λόγοι, συμβάλλουν στη διενέργεια του τρολαρίσματος, ενώ οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. της Ρόδου θεωρούν ως βασικό παράγοντα την ηλικία των τρολ (trolls). Οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου θεωρούν ότι κυρίως η έκφραση «σε πειράζω» και δευτερευόντως οι εκφράσεις «σε κοροϊδεύω», «σου κάνω φάρσα», «κάνω χιούμορ», «ασκώ κριτική» και «σε βρίζω», έχουν αντικατασταθεί από την έκφραση «σε τρολάρω». Επιπλέον, οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου θεωρούν ότι παρακάτω μορφές τρολαρίσματος (trolling): καλοπροαίρετο τρολάρισμα (kudos trolling), τρολάρισμα ανάλογα το φύλο (gender trolling), Facebook trolling, κοινωνικό και πολιτικό τρολάρισμα, αθλητικό τρολάρισμα και τρολάρισμα μέσω μιμίδων (meme trolling), διενεργούνται στην Ελλάδα, ενώ σύμφωνα με τους μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. της Ρόδου διενεργείται τρολάρισμα σε εκλιπόντες (Rip trolling). Επιπρόσθετα, οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. της Ρόδου, θεωρούν ότι το τρολάρισμα (trolling) αποτελεί μέρος του λαϊκού πολιτισμού μας και ότι το χιούμορ, η σάτιρα η κοροϊδία, η φάρσα, το πείραγμα, τα μιμίδια (memes), η υβριστική γλώσσα και τέλος η δημοσίευση καυστικών ή εκτός θέματος σχολίων περιγράφουν τον όρο τρολάρισμα (trolling). Όσον αφορά τα ανέκδοτα, επιλέγονται από τους μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. της Ρόδου. Οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου δηλώνουν ότι τα μιμίδια (memes) σχετίζονται με το τρολάρισμα. Αντίθετα, οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. της Ρόδου θεωρούν ότι τα ανέκδοτα, οι παροιμίες και τα αινίγματα, αποτελούν μέρος του λαϊκού πολιτισμού μας. Οι μαθητές/τριες των ΕΠΑ.Λ. των υπολοίπων νησιών της Δωδεκανήσου, θεωρούν ότι το διαδίκτυο και συγκεκριμένα το Facebook είναι ένας χώρος που διευκολύνει τη διάδοση στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού. Τέλος, οι ίδιοι μαθητές/τριες πιστεύουν ότι στις μέρες μας συναντάμε παραδείγματα τρολ (trolls) στον κινηματογράφο, τη λογοτεχνία, στο διαδίκτυο, στα διαδικτυακά παιχνίδια, στην τηλεόραση, στη μυθολογία, στα παραμύθια, στους θρύλους και τέλος στις παραδόσεις.

iii. Περιορισμοί – Προοπτικές

Όσον αφορά τους περιορισμούς και τις προοπτικές, η συγκεκριμένη έρευνα διεξήχθη στους μαθητές/τριες της Δευτεροβάθμιας Τεχνικής Εκπαίδευσης Δωδεκανήσου, (ΕΠΑ.Λ.), επομένως θα μπορούσε να επεκταθεί σε πανελλαδικό επίπεδο. Η διερεύνηση του υπό εξέταση φαινομένου θα μπορούσε να διευρυνθεί και με ποιοτικά ερευνητικά δεδομένα, όπως αυτά που θα μπορούσαν να προκύψουν από συνεντεύξεις με εμπλεκόμενα άτομα ή και μέσα από ομάδες εστίασης. Αυτό δεν αποτέλεσε μέρος του ερευνητικού σχεδιασμού της παρούσας διατριβής, αποτελεί ωστόσο πρόταση για

το μέλλον. Περαιτέρω έρευνα θα μπορούσε να αξιοποιήσει την πιθανή σχέση του τρολαρίσματος με τη σύγχρονη λαογραφία και τη συμβολή των κοινωνικών δικτύων στη διάδοση του φαινομένου, καθώς η διαμόρφωση του σύγχρονου ή ψηφιακού λόγου βασίζεται σε παραδοσιακές δημιουργικές δομές. Τέλος, οι όροι «τρολ» και «τρολάρισμα» παρουσιάζονται ακόμη και στην καθημερινή, όχι υποχρεωτικά ψηφιακή, επικοινωνία. Ως εκ τούτου θα μπορούσε να διερευνηθεί περαιτέρω ο τρόπος με τον οποίο οι ψηφιακές πρακτικές γίνονται μέρος της «πραγματικής» ζωής, ώστε να αναδειχθεί η αλληλοτροφοδότηση μεταξύ ψηφιακής και κοινωνικής πραγματικότητας (Κούζας, 2022: 267-278), δηλαδή να αναδειχθεί η καθημερινή – πραγματική ζωή σε σχέση με τη διαδικτυακή.

Τελικά Συμπεράσματα

Αναφορικά με το θεωρητικό μέρος της έρευνας, διαπιστώνουμε ότι, παρά τις όποιες αντιρρήσεις ή ενστάσεις που διατυπώνονται κατά καιρούς για τη σχέση που έχει ή μπορεί να έχει η επιστήμη της Λαογραφίας με το διαδίκτυο, είναι πλέον ευρέως διαδεδομένο στον χώρο της επιστήμης της Λαογραφίας το γεγονός πως ο λαϊκός πολιτισμός και συνακόλουθα η λαογραφική επιστήμη καθώς και η λαογραφική έρευνα αναγεννώνται και βρίσκουν διέξοδο στον κυβερνοχώρο. Μάλιστα, η σχέση αυτή, μέσα από τα ψηφιακά μέσα του διαδικτύου, έχει βοηθήσει σε αρκετά μεγάλο βαθμό, και λόγω της παγκοσμιοποίησης, στη διάσωση και διάδοση του λαϊκού πολιτισμού, καθώς επίσης και στην ενημέρωση και εκπαίδευση σημαντικών πληθυσμιακών ομάδων σχετικά με τον λαϊκό πολιτισμό. Επομένως, το διαδίκτυο μπορεί να αποτελέσει ένα καίριο εργαλείο και όχημα για την ύπαρξη, βιωσιμότητα και διάχυση του λαϊκού πολιτισμού και των ποικίλων και διαρκώς μεταβαλλόμενων στοιχείων που τον συστήνουν.

Η συγκεκριμένη έρευνα, ξεκινά με τη μελέτη των μυθικών τρολ, για να φτάσει στο σύγχρονο ευρέως διαδεδομένο φαινόμενο του διαδικτυακού τρολαρίσματος. Τα μυθικά όντα ονομάζονται τρολ και συγκεκριμένα στη σκανδιναβική λαογραφία με την οποία σχετίζονται, δηλαδή τη λαογραφία της Νορβηγίας, της Σουηδίας, της Δανίας, της Ισλανδίας και των Νήσων Φερόε, συνδέονται κυρίως με τους θρύλους και τη μαγεία.

Επίσης, τα τρολ σχετίζονται με τους κατεργάρηδες (tricksters) οι οποίοι στο πέρασμα των χρόνων γίνονται όλο και περισσότερο ανθρώπινοι καθώς τα μαγικά στοιχεία των πράξεών τους εξαφανίζονται, ενώ πλέον τα κόλπα τους αφορούν τις κοινωνικές σχέσεις στην αναπτυσσόμενη πόλη. Οι παλαιότεροι κατεργάρηδες προκύπτουν μέσα από τη μυθολογία και γενικότερα τη λαογραφία, ενώ οι μεταμοντέρνοι μέσα από επώνυμα λογοτεχνικά ή κινηματογραφικά έργα. Σε οποιοδήποτε, όμως, είδος κι αν συναντάμε τους κατεργάρηδες, η παρουσία τους καθιστά ορατές όχι μόνο τις κοινωνικές εντάσεις, αλλά ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές κατά τη διάρκεια των αιώνων.

Η λέξη «τρολ», ωστόσο, άλλαξε νόημα, ακόμα και μορφή κατά τη διάρκεια των αιώνων. Κατ' αρχάς, ειδικά στο τέλος του 20ού και στις αρχές του 21ου αιώνα, τα τρολ άρχισαν να παρουσιάζονται σε πολλά λογοτεχνικά είδη, κυρίως σε παραμύθια, που απευθύνονται σε παιδιά και ενήλικες, ενώ τις τελευταίες δεκαετίες εμφανίστηκαν σε έργα επιστημονικής φαντασίας, καθώς και σε παιχνίδια υπολογιστών. Τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά των τρολ στη λογοτεχνία και στον κινηματογράφο παραμένουν ως επί το πλείστον αμετάβλητα σε σχέση με την παραδοσιακή τους μορφή, έστω κι αν η μορφή και ο χαρακτήρας τους παρουσιάζουν μεταβολές ανάλογα με το είδος λογοτεχνικό ή κινηματογραφικό στο οποίο παρουσιάζονται. Στα παραμύθια, η υπεράνθρωπη δύναμη και η υποανθρώπινη νοημοσύνη τους συμβολίζουν συνήθως τις δυνάμεις της φύσης, ενώ στη σύγχρονη λογοτεχνία και τον κινηματογράφο άλλες φορές παρουσιάζονται ως δυνάμεις του κακού και άλλες ως δυνάμεις του καλού. Στη συνέχεια και σταδιακά περνώντας από τον από τον μύθο στο διαδίκτυο, το τρολ των σκανδιναβικών ιστοριών μετατρέπεται σε κάποιον άνθρωπο, χρήστη - τρολ του κυβερνοχώρου. Το σύγχρονο διαδικτυακό τρολ, που σχετίζεται με το μυθολογικό και λαογραφικό πλάσμα, δεν είναι πλέον το άσχημο εμφανισιακά πλάσμα των παραμυθιών, αλλά η «ασχήμια» του σχετίζεται με τις πράξεις του που διενεργούνται στον κυβερνοχώρο και έχουν ως θύματα άλλους χρήστες του διαδικτύου ή τα μέλη διαφόρων κοινοτήτων.

Το σύγχρονο διαδικτυακό τρολ μπορεί να οριστεί ως ένα πρόσωπο που ασκεί ανώνυμα τρολάρισμα ως χόμπι σε τακτική ή ακανόνιστη βάση, χρησιμοποιώντας διάφορα μέσα της επιλογής του, που κυμαίνονται από το σύνηθες και καλοπροαίρετο χιούμορ έως τη σοβαρή κατάχρηση μιας πλατφόρμας της αρεσκείας του, με σκοπό πάντα την ψυχαγωγία του εις βάρος των άλλων χρηστών του διαδικτύου.

Λόγω των διαφόρων συμπεριφορών και τακτικών που εμφανίζουν στο διαδίκτυο και σύμφωνα με τις διάφορες έρευνες που έχουν διεξαχθεί, τα διαδικτυακά τρολ κατηγοριοποιούνται (ενδεικτικά) στις εξής ομάδες: Playtime, tactical, strategic και domination, haters, snert, kudos, nostalgic trolls, antis, RIP, ranters και flamers. Επίσης, παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις σε παγκόσμιο επίπεδο, καθώς οι ενέργειές τους σχετίζονται με τον πολιτισμό και την κουλτούρα της εκάστοτε χώρας, αλλά και με τη νομοθεσία που υπάρχει για την αντιμετώπιση περιστατικών τρολαρίσματος.

Όσον αφορά την ταυτότητά τους, τα τρολ λειτουργούν κάτω από την ασφάλεια της ανωνυμίας που τους προσφέρεται από το διαδίκτυο. Βασικά χαρακτηριστικά των διαδικτυακών τρολ είναι η εξαπάτηση, οι ψευδείς ταυτότητες, οι ανειλικρινείς προθέσεις και τα ψέματα, επιδεικνύουν χρήση καυστικής γλώσσας, αναρτούν ενοχλητικά μιμνδία, σεξιστική ιδεολογία και χρησιμοποιούν γλώσσα σε βάρος των γυναικών και συχνά ομοφοβική γλώσσα και μιμνδία δίνοντας έμφαση στην αρρενωπότητα. Όσον αφορά το φύλο των διαδικτυακών τρολ, είναι κυρίως άνδρες, κατά γενική παραδοχή, κυρίως λευκοί χρήστες. Ως προς την ηλικία, συνήθως, η έναρξη του τρολαρίσματος τοποθετείται στη

συναισθηματικά έντονη και ασταθή περίοδο της εφηβικής ηλικίας με κίνητρα δραστηριοποίησης την προσοχή, τη διέξοδο από την πραγματική ζωή, την πλήξη, την απογοήτευση, την αίσθηση του χιούμορ, την ψυχαγωγία, την εκδίκηση, την αναζήτηση προσοχής κ.ά. Ως θύματα-στόχοι των τρολ θεωρούνται κυρίως οι στιγματισμένες ομάδες (π.χ. έγχρωμοι, γυναίκες, κ.ά.). Τέλος, τα τρολ παρουσιάζουν έναν κύκλο ζωής (έναρξη, προσανατολισμός, κορύφωση της δραστηριότητας, ξεθώριασμα του ενδιαφέροντος και ολοκλήρωση του τρολαρίσματος), με το τέλος να έρχεται συνήθως εξαιτίας της εξασθένησης του ενδιαφέροντος, των τύψεων συνειδήσεως, της πλήξης, των αρνητικών συνεπειών στην πραγματική ζωή ή της βελτίωσης του τρόπου ζωής τους.

Συνακόλουθα, και οι ορισμοί για τη λέξη «τρολάρισμα» στο διαδίκτυο επίσης αλλάζουν στο πέρασμα του χρόνου και είναι αρκετά δύσκολο να υπάρξει ένας ενιαίος ορισμός για κάθε μορφή ή στρατηγική του. Το τρολάρισμα, ενώ αρχικά σήμαινε την αποστολή μάλλον αβλαβών μηνυμάτων σε ομάδες ειδήσεων του Usenet, με σκοπό τη δημιουργία της υπερβολής για κάποιο θέμα συζήτησης, στη συνέχεια εξελίχθηκε στην αποστολή ενός ηλεκτρονικού μηνύματος ή άρθρου ομάδας συζητήσεων, που σκοπό του έχει την εκτροπή μιας συζήτησης, την ανάρτηση εκ προθέσεως ενός προσβλητικού και δυσφημιστικού μηνύματος στο διαδίκτυο, τον ηθικό πανικό, την ανάρτηση αυτόκλητων και αμφιλεγόμενων σχολίων σε διαδικτυακά fora, την παραποίηση ταυτοτήτων, την παραπλάνηση, τη διασάλευση της δομής μιας κοινότητας, τη διακοπή της συνομιλίας, την κοροϊδία, την εξαπάτηση, την αναστάτωση, την κακόβουλη αγένεια, την ψευδο-ειλικρινή πρόθεση, την προσβολή, την υβριστική γλώσσα, την ανάρτηση εμπρηστικών ή ειρωνικών σχολίων, την ανταγωνιστική πράξη, τη σκόπιμη ηλεκτρονική επίθεση, τον χειρισμό, την επιθετικότητα, τη σύγκρουση, τον ρατσισμό, την ομοφοβία και τον σεξισμό κ.ά.

Τα τρολ, ανεξαρτήτως των ενεργειών τους που, όπως διαπιστώσαμε, άλλοτε είναι καλοπροαίρετες και άλλοτε κακόβουλες και επικίνδυνες, σκοπό τους έχουν τη διασκέδαση, την ψυχαγωγία των ίδιων ή των οπαδών τους το λεγόμενο lulz, το χιούμορ, το «μαύρο χιούμορ» (black humor), τη διακωμώδηση δημόσιων ή μη προσώπων της πολιτείας, διαφόρων πραγμάτων ή καταστάσεων της καθημερινότητας με τρόπο διασκεδαστικό-χιουμοριστικό. Επιπλέον, επιδιώκουν την καυστική σάτιρα (που περιλαμβάνει τον εμπαιγμό κάποιας έννοιας ή προσώπου, την κριτική ή τα σχόλια σε διάφορες μορφές, την καυτηρίαση καταστάσεων, ιδεών ή αντιλήψεων, την ειρωνεία), η οποία στηρίζεται στην ειρωνεία του τρολ, με σκοπό κυρίως τη διασκέδασή του. Τα σύγχρονα πειράγματα, οι φάρσες, η κοροϊδία, το χιούμορ, ακόμα και η σάτιρα, τα οποία λαμβάνουν χώρα, διασπείρονται και εξαπλώνονται στον διαδικτυακό κόσμο μέσω των χρηστών του κυβερνοχώρου και αρκετές φορές εκδηλώνονται και μέσω των μιμιδίων που τα τρολ χρησιμοποιούν συχνά στο τρολάρισμά τους και αποτελούν στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού. Επομένως, συμπεραίνουμε ότι το τρολάρισμα συνδέεται, αρκετά θα λέγαμε, με τον λαϊκό πολιτισμό.

Όσον αφορά τις μορφές τρολαρίσματος, υπάρχουν αρκετές και χρησιμοποιούνται με ενδεχόμενο σκοπό τη χειραγώγηση της γνώμης ή κρύβουν κοινωνικά και πολιτικά κίνητρα, την ανάρτηση ανεπιθύμητων μηνυμάτων, την έκφραση μισογυνισμού, τη διάδοση ψευδών ειδήσεων, τη διακωμώδηση εκλιπόντων χρηστών του διαδικτύου, τη διατάρξη μιας κοινότητας κ.ά. Επιπλέον, αποδείχτηκε πως οι στρατηγικές που ακολουθούν τα τrol έχουν άμεση σχέση με τον στόχο τους και φυσικά με το είδος του τρολαρίσματος που διενεργούν. Μάλιστα, καθώς το τρολάρισμα προϋπήρχε του διαδικτύου, χαρακτηριστικά παραδείγματα ανθρώπων, που αναγνωρίζονται από τα ίδια τα τrol του διαδικτύου ως μορφές οι οποίες διενεργούσαν στην εποχή τους (στον πραγματικό κόσμο) τρολάρισμα, ήταν ο Σωκράτης (469 π.Χ–399 π.Χ) και ο Διογένης ο Σινωπεύς (γύρω στο 400 π.Χ–323 π.Χ). Ακόμη και η τέχνη της διαμάχης του Άρθουρ Σοπενχάουερ θεωρείται από αρκετά τrol ως πρότυπο σύγχρονου τρολαρίσματος.

Ακόμη, το τρολάρισμα πολλές φορές συγχέεται με διαδικτυακές πρακτικές, όπως ο κυβερνοεκφοβισμός (cyberbullying), το χακάρισμα (hacking), οι Ανώνυμοι (Anonymous), οι Χακτιβιστές (hacktivists), καθώς επίσης και με τις πρακτικές του κατεργάρη (trickster). Anonymous, τrol, Χάκερς και Χακτιβιστές, επιδιώκοντας να αλλάξουν τα κοινωνικά θέσφατα, ταυτίζονται με τους μυθικούς κατεργάρηδες (tricksters). Παρ' όλα αυτά, οι παραπάνω διαδικτυακές πρακτικές διαφέρουν αρκετά από το τρολάρισμα.

Οι ιστότοποι που φιλοξενούν στους χώρους τους τrol και παρουσιάζουν φαινόμενα τρολαρίσματος είναι αρκετοί. Χαρακτηριστικά, αναφέρθηκαν στη διατριβή το Usenet, ένα από τα πρώτα συστήματα συζήτησης για υπολογιστές, το οποίο εικάζεται ότι αποτελεί την πλατφόρμα όπου πρωτοεμφανίστηκαν τα τrol και το τρολάρισμα, το 4chan, ο κατεξοχήν χώρος δημιουργίας και δραστηριοποίησης των τrol, το YouTube, πλατφόρμα περιεχομένου και αποθετήριο ψηφιακών βίντεο, το Twitter, ιστότοπος ανταλλαγής μηνυμάτων, το Facebook, ως η πιο δημοφιλής πλατφόρμα κοινωνικής δικτύωσης έως και σήμερα, το Instagram, πλατφόρμα διαμοιρασμού φωτογραφιών, βίντεο και μηνυμάτων, το ιδιαίτερα δημοφιλές στους εφήβους Tik Tok και τα αρκετά δημοφιλή σε μικρούς και μεγάλους βιντεοπαιχνίδια.

Τα κίνητρα του τρολαρίσματος στις παραπάνω πλατφόρμες και στα βιντεοπαιχνίδια άλλοτε είναι προσωπικά άλλοτε συλλογικά και ποικίλουν, με πιο χαρακτηριστικά τη χαιρεκακία, την προσωπική ικανοποίηση, τον εκφοβισμό, την εκδίκηση, την απόσπαση της προσοχής, την πλήξη και την πίεση που ασκείται από ομότιμους χρήστες, την αρνητική στάση, τη χρήση προσβλητικής γλώσσας και τη λεκτική κακοποίηση, το χοντροκομμένο χιούμορ, την παραποίηση εικόνων, τα μιμίδια, την παρενόχληση, τη χρήση καυστικής γλώσσας, τα προκλητικά και σαρκαστικά σχόλια και μηνύματα που ανταλλάσσουν οι χρήστες τους, την ανάρτηση σατυρικών βίντεο κ.ά., τα οποία προκαλούν ψυχολογικά αλλά και σωματικά τραύματα στα θύματά τους. Ωστόσο, υπάρχουν και θετικά χαρακτηριστικά στο

φαινόμενο του τρολαρίσματος, όπως είναι τα καλοπροαίρετα και χιουμοριστικά σχόλια που στηλιτεύουν περιστατικά από την καθημερινότητα, η διασκέδαση, η αναζήτηση αλληλεπίδρασης και η αναζήτηση φιλίας, η βοήθεια προς την αντίπαλη διαδικτυακή ομάδα ή κοινότητα και η αναζήτηση και αποκάλυψη των τρολ.

Τα τρολ και το τρολάρισμα, βέβαια, είναι φαινόμενα που παρατηρούνται τόσο στη χώρα μας όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο. Στην Ελλάδα, οι λέξεις «τρολ» και «τρολάρισμα» πρωτοεμφανίστηκαν στην καθημερινή γλώσσα, στα Μέσα Ενημέρωσης, στην πολιτική και στον πολιτισμό της χώρας στην αρχή της οικονομικής κρίσης το 2010 και στην επακόλουθη εφαρμογή των πολιτικών λιτότητας. Σε παγκόσμιο επίπεδο, το τρολάρισμα είναι αρκετά έντονο και ιδιαίτερα συνηθισμένο φαινόμενο. Τα κίνητρα, οι τακτικές και οι αντιλήψεις των τρολ, οι αντιδράσεις στη συμπεριφορά τρολαρίσματος, ο βαθμός άσκησης του, η έκταση και οι μορφές του διαφέρουν από τη μια χώρα στην άλλη. Επιπλέον, το τρολάρισμα διαφοροποιείται αρκετά μεταξύ των κοινοτήτων, των πλατφορμών και των διαφόρων άλλων χώρων όπου και παρατηρείται ως φαινόμενο. Μάλιστα, τα τρολ ανά τον κόσμο, σε συνεργασία πολλές φορές με διάφορα εταιρικά μέσα, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο διαδικτυακό τοπίο. Βέβαια, οι χρήστες μεμονωμένα αλλά και οι ιστότοποι μπορούν να λάβουν διάφορα μέτρα για την προστασία τους από τα τρολ και τα διάφορα φαινόμενα τρολαρίσματος, με πιο αποτελεσματικό μέτρο το γνωστό πλέον «Do Not Feed The Trolls», δηλαδή «μην λαμβάνετε σοβαρά υπόψη τα τρολ και μην τα ανατροφοδοτείτε απαντώντας σε κακόβουλα, υβριστικά και κακοπροαίρετα μηνύματα». Όσον αφορά τις μικρές ηλικίες, οι γονείς, σε συνεργασία με το σχολείο, είναι εκείνοι που επωμίζονται τη σωστή ενημέρωση, την εκπαίδευση, την επίβλεψη και την προστασία των παιδιών και των εφήβων από κακόβουλες και επιβλαβείς ενέργειες του κυβερνοχώρου.

Το τρολάρισμα, όμως, στην Ελλάδα δεν έχει, τουλάχιστον για την ώρα, την ίδια σημασία - ερμηνεία με άλλες χώρες του εξωτερικού και κυρίως τις Η.Π.Α., όπου παρατηρούνται όλες οι μορφές τρολαρίσματος. Συγκεκριμένα, στη χώρα μας αναγνωρίζονται κυρίως οι εξής μορφές: το τρολάρισμα μέσω μιμιδίων (meme trolling), το τρολάρισμα στο Facebook (Facebook trolling), το αθλητικό τρολάρισμα, το έμφυλο τρολάρισμα (gender trolling), το καλοπροαίρετο τρολάρισμα (kudos trolling) και το κοινωνικό και πολιτικό τρολάρισμα. Το επιθετικό τρολάρισμα (flaming trolling), το τρολάρισμα σε εκλιπόντες (Rip trolling) και το τρολάρισμα στη Wikipedia (Wikipedia trolling), δεν είναι τόσο σύνηθες, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν έχουν παρατηρηθεί έστω και μεμονωμένα φαινόμενα των παραπάνω μορφών τρολαρίσματος. Επομένως, παρατηρούμε ότι στην Ελλάδα το τρολάρισμα ως πρακτική έχει ταυτιστεί σε αρκετά μεγάλο βαθμό με έννοιες όπως το χιούμορ, η σάτιρα, η κοροϊδία, το πείραγμα και κυρίως τα μιμίδια (memes), ενώ σε λιγότερο βαθμό με την υβριστική γλώσσα και τη δημοσίευση καυστικών ή εκτός θέματος σχολίων.

Ως απόρροια των παραπάνω, μπορούμε να ισχυριστούμε πως η λεγόμενη πραγματική ζωή βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με εκείνη της διαδικτυακής. Το διαδίκτυο στις μέρες είναι ένας χώρος που παρέχει στους ανθρώπους έναν εναλλακτικό τρόπο σύνδεσης με άλλους χρήστες, χρησιμοποιείται για τη μόρφωση, την επικοινωνία, την ψυχαγωγία, την ενημέρωση πολλών ανθρώπων ταυτόχρονα, επιτρέποντας τη διάδοση πληροφοριών, ιδεών και απόψεων σε ένα ευρύ κοινό με πρωτοφανή ταχύτητα. Αυτή η αλληλεπίδραση μεταξύ των χρηστών του διαδικτύου μέσα από την ανταλλαγή και τη διαθεσιμότητα πληροφοριών παρουσιάζει σημαντικότερες πτυχές της διαδικτυακής μας περσόνας και, κατ' επέκταση, των διαδικτυακών κοινοτήτων. Από την έρευνα που έχει διεξαχθεί στους μαθητές/τριες της τεχνικής εκπαίδευσης (ΕΠΑ.Λ.) Δωδεκανήσου, διαπιστώνουμε ότι το τρολάρισμα είναι γνώριμο στους μαθητές/τριες, τόσο σαν έννοια όσο και σαν πρακτική. Μάλιστα, μέσα από δημοφιλείς ιστότοπους, όπου παρατηρούνται συχνά φαινόμενα τρολάρισματος, όπως το Facebook, το Tiktok, το Twitter, το Instagram, το Youtube και τα βιντεοπαιχνίδια, οι μαθητές/τριες, όντας χρήστες αυτών, γίνονται συχνά μάρτυρες του φαινομένου.

Χαρακτηριστικά που συμβάλλουν στη διεξαγωγή του φαινομένου, είναι κατά κύριο λόγο η ευκολία διενέργειάς του μέσω της πλατφόρμας του Facebook, η γοητεία του κινδύνου που προσφέρει στους μαθητές/τριες, η αίσθηση του χιούμορ, η διέξοδος από την καθημερινότητα, η ελευθερία του λόγου και η στοχοποίηση των μειονοτήτων, ενώ δευτερευόντως οι ιδεολογικοί και κοινωνικοί λόγοι και η οικονομική και κοινωνική κατάσταση. Επιπρόσθετα, σημαντικοί λόγοι άσκησης του τρολάρισματος αποτελούν το σωματικό βάρος, οι σχολικές επιδόσεις, το φύλο (κορίτσι, αγόρι, άλλο) και η εθνικότητα.

Το Facebook όντας ένα από τα πιο δημοφιλή και διαδεδομένα μέσα κοινωνικής δικτύωσης διευκολύνει τη δημιουργία και τη διάδοση στοιχείων του λαϊκού μας πολιτισμού. Συγκεκριμένα, το τρολάρισμα που διενεργούν οι μαθητές/τριες σχετίζεται σοβαρά με τον λαϊκό μας πολιτισμό σε ορισμένα ευρέως διαδεδομένα είδη του, όπως τα μιμίδια (memes), τα περιγελαστικά αστεία και οι ευτράπελες (αστείες) διηγήσεις και σε λιγότερο βαθμό με τα ανέκδοτα, τις παροιμίες και τα αινίγματα.

Τέλος, τα τρολ (trolls), είναι σε μεγάλο βαθμό γνωστά στο δείγμα μας και τα συναντάμε κυρίως: στο διαδίκτυο, τα διαδικτυακά παιχνίδια, την τηλεόραση, τον κινηματογράφο, τους θρύλους, τα παραμύθια, τη μυθολογία, τη λογοτεχνία και τις παραδόσεις. Όσον αφορά τη θρησκεία, οι μαθητές/τριες συγκρατημένα δήλωσαν σε λιγότερο βαθμό την παρουσία των πλασμάτων τρολ, πιθανότατα παρακινημένοι/ες από την εγχώρια και κυρίαρχη θρησκευτική πίστη.

Συμπερασματικά, τόσο από τη βιβλιογραφία και δικτυογραφία που υπάρχει για τα τρολ και το τρολάρισμα, όσο και από την έρευνα που έχει διεξαχθεί, διαπιστώνουμε ότι τα δαιμόνια, άσχημα, αποκρουστικά, κακότροπα και εχθρικά πλάσματα της μυθολογίας και της παράδοσης έχουν μετατραπεί σε δαιμόνια, κακότροπα τρολ, δηλαδή, χρήστες του διαδικτύου. Επομένως, η άλλοτε εξωτερική

ασχήμια έχει μετατραπεί σε άσχημη – παραβατική διαδικτυακή συμπεριφορά. Κοινό χαρακτηριστικό των τρολ της μυθολογίας και της παράδοσης με τα διαδικτυακά τρολ, είναι η επιδίωξη να ξεγελάσουν, να εξαπατήσουν και να εκφοβίσουν όσους έρχονται σε επαφή μαζί τους και μάλιστα, στο πλαίσιο της «σύγχρονης προφορικότητας» του διαδικτύου, γρήγορα, ομάδικα και ανώνυμα, από «οθόνη σε οθόνη», με ό,τι αυτό συνεπάγεται.

Το τρολάρισμα βέβαια, προϋπήρχε του διαδικτύου μέσα στα διάφορα στοιχεία του λαϊκού μας πολιτισμού, όπως στο χιούμορ, το πείραγμα, τη φάρσα, τη σάτιρα, τη διακωμώδηση, τα ευφρολογήματα, τα περιγελαστικά αστεία, τις ευτράπελες διηγήσεις, τα ανέκδοτα, τις παροιμίες και τα αινίγματα, τα οποία έχουν αναλυθεί στο θεωρητικό μέρος της διατριβής. Επιπλέον, ως στοιχείο λαϊκού πολιτισμού, θα μπορούσαμε να προσθέσουμε τον αυθορμητισμό, την τάση δηλαδή να εκδηλώνει κανείς πηγαία ό,τι αισθάνεται, ό,τι σκέφτεται και να ενεργεί αναλόγως, μία κατάσταση που συνήθως βλέπουμε να χαρακτηρίζει κατεξοχήν τα παιδιά και που λειτουργεί ως αρκετά σημαντικός παράγοντας στη διενέργεια του τρολάρισματος. Ειδικά τα παιδιά, μέσα από τον αυθορμητισμό εκφράζουν τις σκέψεις και τα αισθήματά τους με πηγαίο τρόπο, χωρίς να τα φιλτράρουν με τη λογική. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει πως ο αυθορμητισμός συνεπάγεται παιδική αφέλεια, αλλά αντίθετα γνησιότητα που μπορεί να ερμηνευτεί ως λαϊκή σοφία. Τέλος, ως στοιχείο λαϊκού πολιτισμού, που προϋπήρχε του τρολάρισματος, θα μπορούσαμε να προσθέσουμε την απλότητα του λόγου, δηλαδή την προφορικότητα, στοιχείο που και πάλι χαρακτηρίζει κυρίως τις μικρές ηλικίες και υποδηλώνει ειλικρίνεια, αθωότητα, ευθύτητα και έλλειψη υποκρισίας, δηλαδή αυθορμητισμό.

Φαίνεται πως, όπως το τρολάρισμα ως έννοια έχει εισχωρήσει στον προφορικό και γραπτό μας λόγο. Καθημερινά, είτε μέσα από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (social media), είτε από συμβατικά Μέσα Ενημέρωσης, παρατηρούμε συχνά το φαινόμενο αντικατάστασης αρκετών εκφράσεων, κυρίως των εξής: «σε πειράζω», «κάνω χιούμορ», «σου κάνω φάρσα», «σε κοροϊδεύω» και σε λιγότερο βαθμό τις εκφράσεις «σε βρίζω» και «ασκώ κριτική», με την έκφραση «σε τρολάρω». Παρ' όλα αυτά, η ενέργεια του τρολάρισματος είναι μια ανεπιθύμητη πράξη η οποία θα πρέπει να τιμωρείται, και όπως απαντούν οι μαθητές/τριες της έρευνας, κυρίως από τους διαχειριστές των ιστοσελίδων και τη νομοθεσία.

Βιβλιογραφία

Α. Πηγές

- Βασιλείου, Θ. (1995). Παραδόσεις. Στο *Φιλοσοφικό, Κοινωνιολογικό Λεξικό*, τόμ. 1-4. Καπόπουλος.
- Γαρίδης, Π., Δεληγιάννη, Μ., Τζίτζιρας, Π. (2002). *Σύγχρονο λεξικό Πληροφορικής*. Αγγλοελληνικό – Ελληνοαγγλικό. Δίαυλος.
- Καστορέλαιο. (2019, Σεπτέμβριος 18). In *Mednutrition*. Ανακτήθηκε στις 10 Οκτωβρίου 2020 από <https://www.mednutrition.gr/portal/efarmoges/leksiko-diatrofis/16402-kastorelαιο>
- Λαμπέα, Α. (2006). *Αγγλοελληνικό λεξικό*. Έκδοση Β΄. Φυτράκη Α.Ε.
- Μανουσέλης, Σ. (2017). Η νέα ψηφιακή μας ταυτότητα. *Η εφημερίδα των συντακτών*. Ανακτήθηκε στις 10 Νοεμβρίου 2020 από [efsyn.gr/epistimi/mihanes-toy-noy/121686_i-nea-psifiaki-mas-taytotita](https://www.efsyn.gr/epistimi/mihanes-toy-noy/121686_i-nea-psifiaki-mas-taytotita)
- Μήττα, Δ. (2020). Αρχαία ελληνική μυθολογία. Μειζογενείς θνητές οντότητες – Τέρατα – Αυτόματα Πολύφημος (Κύκλωπας). Σύνταξη κειμένων – Δ. Μήττα. (επιμ.), *Πανελλήνιο σχολικό δίκτυο*. Ανακτήθηκε στις 15 Ιουλίου 2020 από <http://users.sch.gr/ipap/mixogeni/216.htm>
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2019). *Το λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Έκδοση Ε΄. Κέντρο λεξικολογίας.

- Οι καλικάντζαροι. (2022, Φεβρουάριος 16). Στο *Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας*.
<http://www.kentrolaografias.gr/el/content/%CE%BF%CE%B9-%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CE%AC%CE%BD%CF%84%CE%B6%CE%B1%CF%81%CE%BF%CE%B9>
- Οι καλικάντζαροι. (2022, Φεβρουάριος 16). Στο Λ. Α. αρ. 2268, σ. 819, Χ. Κορύλλος, Πάτραι – Αχαΐα κ.α.
- Οι καλικάντζαροι. (2022, Φεβρουάριος 16). Στο Αρ. 1435, σ. 3, Ιωάννης Ράγκος, Βράχα Ευρυτανίας, 1939.
- Οι καλικάντζαροι. (2022, Φεβρουάριος 16). Στο Λ. Α. αρ. 2073, σ. 12 – 13, Παν. Μανωλάκη, Καρδάμηλα Χίου, 1953.
- Οι καλικάντζαροι. (2022, Φεβρουάριος 16). Στο Κωνστ. Σταυροπούλου, Προλήψεις και δεισιδαιμονία στη Μεσαορία Μαθητική Εστία , έτος Ζ' (1956), αρ. 17, σ. 50
- Οι καλικάντζαροι. (2022, Φεβρουάριος 16). Στο Λ. Α. αρ. 2266, σ. 8, Σάββα Θεοδώρου, Μονοδένδρι Ηπείρου, 1951.
- Οι καλικάντζαροι. (2022, Φεβρουάριος 16). Στο Λ. Α. αρ. 1898, αρ. 1, σ. 276, Δήμητρας Μερμερέτη, Επαρχ. Ερμιονίδος, 1953.
- Οι καλικάντζαροι. (2022, Φεβρουάριος 16). Στο Λ. Α. αρ. 1970, σ. 25, Αθανασ. Νακούλη, Βλαχόγιαννη Ελασσόνος, 1953.
- Οι καλικάντζαροι. (2022, Φεβρουάριος 16). Στο Αρ. 622, σ. 20, Τσίριμπας. Α, Αρκαδία
- Οι καλικάντζαροι. (2022, Φεβρουάριος 16). Στο Αρ. 767 – 212, Φαλαισία Αρκαδίας, Τσίριμπας.
- Οι καλικάντζαροι. (2022, Φεβρουάριος 16). Στο Λ. Α. αρ. 1982, σ. 12. Α. Σκλιούμπα, Κονιαστή Ελασσόνος, 1952.
- Παπαϊωάννου, Ι. (2017). *Είναι τα emoji μια νέα παγκόσμια γλώσσα;*. Lifo: Tech & Science. Ανακτήθηκε στις 17 Μαρτίου 2020 από https://www.lifo.gr/articles/technology_articles/162138
- Πάτσης, Χ. (1977). Σωκράτης. Στο *Βασική Παγκόσμιος Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 12. Έκδοση, Οργανισμός Εγκυκλοπαιδικών εκδόσεων.
- Σέργης, Γ. Μ. (2017). *Λαϊκή τέχνη*. Ανακτήθηκε στις 17 Μαΐου 2021 από <https://docplayer.gr/42519280-Thematiki-enotis-laiki-tehni-manolis-g-sergis-anapl-kathigitis-laografias.html>
- Ahlgren, M. (2020, November 1). 35+ Facebook statistics & facts for 2020. Ανακτήθηκε στις 8 Ιανουαρίου 2021 από

<https://www.websitehostingrating.com/facebook-statistics/>

Applebaum, A. (2017, November 30). *President Trump is now a troll*. The Washington Post.

Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από https://www.washingtonpost.com/opinions/global-opinions/our-president-is-an-onlinetroll/2017/11/30/42345a86-d5f3-11e7-b62d-d9345ced896d_story.html

Bann, J. (2014). *Troll*. In: Weinstock, Jeffrey Andrew (ed.) Ashgate *Encyclopedia of Literary and Cinematic Monsters*. Ashgate, Farnham, pp. 544-549.

Barlow, J. P. (1996). *A declaration of independence of cyberspace*. Ανακτήθηκε στις 8 Φεβρουαρίου 2021 από <https://www.eff.org/cyberspace-independence>

Biden, J. (2007, October 31). *Noun + Verb + 9/11 = Giuliani Vocabulary*. *YouTube*. [Video]. Ανακτήθηκε στις 8 Μαρτίου 2020 από <http://www.youtube.com/watch?v=DteDRD6cbbM>.

Box Office Mojo. (n.d.). *Harry Potter: An Unexpected journey*. Box officemojo. Ανακτήθηκε στις 16 Μαρτίου 2021 από <https://www.boxofficemojo.com/search/?q=harry+poter>

Box Office Mojo. (n.d.). *Harry Potter: The desolation of Smug*. Box office mojo. Ανακτήθηκε στις 16 Μαρτίου 2021 από <https://www.boxofficemojo.com/search/?q=The+Hobbit>

Box Office Mojo. (n.d.). *Harry Potter: The battle of the five armies*. Box office mojo. Ανακτήθηκε στις 16 Μαρτίου 2021 από <https://www.boxofficemojo.com/search/?q=The+Hobbit>

Box Office Mojo. (n.d.). *The Lord of the Rings*. Box officemojo. Ανακτήθηκε στις 16 Μαρτίου 2021 από <https://www.boxofficemojo.com/search/?q=The+Hobbit>

Britannica. (n.d.). Avatar. In *Britannica Dictionary*. Ανακτήθηκε στις 29 Απριλίου 2022 από <https://www.britannica.com/topic/avatar-Hinduism>

Britannica. (n.d.). Beowulf. In *Britannic aDictionary*. Ανακτήθηκε στις 10 Οκτωβρίου 2020 από <https://www.britannica.com/topic/Beowulf>

Britannica. (n.d.). Coyote Mythology. In *Encyclopedia Britannica*. Ανακτήθηκε στις 10 Ιανουαρίου 2021 από <https://www.britannica.com/topic/Coyote-mythology>

Britannica. (n.d.). Edda (Old Norse Edda). In *Britannica Dictionary*. Ανακτήθηκε στις 11 Μαρτίου 2022 από <https://www.britannica.com/topic/elf-mythology#ref193359>

Britannica. (n.d.). Emo. In *Britannica Dictionary*. Ανακτήθηκε στις 13 Φεβρουαρίου 2020 από <https://www.britannica.com/art/emo>

Britannica. (n.d.). Facebook. In *Britannica Dictionary*. Ανακτήθηκε στις 1 Μαρτίου 2020 από <https://www.britannica.com/topic/Facebook>

Britannica. (n.d.). Grendel. In *Britannica Dictionary*. Ανακτήθηκε στις 6 Ιουλίου 2020 από <https://www.britannica.com/topic/Grendel>

- Britannica. (n.d.). Hu-Shih. In *Britannica Dictionary*. Ανακτήθηκε στις 10 Οκτωβρίου 2020 από <https://www.britannica.com/biography/Hu-Shih>
- Britannica. (n.d.). Jötun. In *Britannica Dictionary*. Ανακτήθηκε στις 11 Μαρτίου 2022 από <https://www.britannica.com/topic/Jotun>.
- Britannica. (n.d.). Orkney-Islands. In *Britannica Dictionary*. Ανακτήθηκε στις 11 Μαρτίου 2022 από <https://www.britannica.com/place/Orkney-Islands> www.orkney.com
- Britannica. (n.d.). Shetland Islands. In *Britannica Dictionary*. Ανακτήθηκε στις 11 Μαρτίου 2022 από <https://www.britannica.com/place/Shetland-Islands-Scotland>
- Britannica. (n.d.). Skype. In *Britannica Dictionary*. Ανακτήθηκε την 1 Μαρτίου 2020 από <https://www.britannica.com/technology/Skype>
- Britannica. (n.d.). The Simpsons. In *Britannica Dictionary*. Ανακτήθηκε στις 13 Φεβρουαρίου 2020 από <https://www.britannica.com/topic/The-Simpsons>
- Britannica. (n.d.). Twitter. In *Britannica Dictionary*. Ανακτήθηκε στις 13 Φεβρουαρίου 2020 από <https://www.britannica.com/topic/Twitter>
- Britannica. (n.d.). YouTube. In *Britannica Dictionary*. Ανακτήθηκε την 1 Μαρτίου 2020 από <https://www.britannica.com/topic/YouTube>
- British Broadcasting Corporation. (2010, October 29). *Jade Goody website "troll" from Manchester jailed*. BBC News. Ανακτήθηκε στις 17 Μαρτίου 2020 από <http://www.bbc.co.uk/news/uk-england-manchester-11650593>
- British Broadcasting Corporation. (2010, December 09). *Anonymous Hacktivists Say Wikileaks War to Continue*. BBC. Ανακτήθηκε στις 15 Ιανουαρίου από <http://www.bbc.co.uk/news/technology-11935539>.
- British Broadcasting Corporation. (n.d.). *About the BBC*. Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από <https://www.bbc.com/aboutthebbc/>
- Bragi. (n.d.). In *Norse mythology*. Ανακτήθηκε στις 6 Ιουλίου 2020 από <https://norse-mythology.org/gods-and-creatures/the-aesir-gods-and-goddesses/bragi/&prev=search&pto=aue>
- Brandel, M. (2007, May 28). *Blog trolls and cyberstalkers: How to beat them Computerworld*. Ανακτήθηκε στις 12 Μαρτίου 2020 από <https://www.computerworld.com/article/2552596/blog-trolls-and-cyberstalkers--how-to-beat-them.html>
- Camber, R., & Neville, S. (2011, September 14). Sick internet, 'troll' who posted vile messages and videos taunting the death of teenagers is jailed for 18 weeks. *DailyMail*. Ανακτήθηκε στις 13 Μαρτίου 2020 από <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2036935/Natasha-MacBryde-death-Facebook-internet,-troll-Sean-Duffy-jailed.html>

- Cambridge University Dictionary. (n.d.). Trolling. In *Cambridge Dictionary*. Ανακτήθηκε στις 10 Φεβρουαρίου 2020 από <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/trolling>
- Cambridge University Dictionary. (n.d.). Tweet. In *Cambridge Dictionary*. Ανακτήθηκε στις 19 Μαΐου 2020 από <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/tweet>
- Cambridge University Dictionary. (n.d.). Zeitgeist. In *Cambridge Dictionary*. Ανακτήθηκε στις 10 Οκτωβρίου 2020 από <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/zeitgeist>
- Charlish, A. (2019, August 20). *Polish deputy minister resigns over judge trolling scandal*. Reuters. Ανακτήθηκε στις 21 Μαΐου 2022 από <https://www.reuters.com/article/us-poland-politics-judiciary/polish-deputy-minister-resigns-over-judge-trolling-scandal-idUSKCN1VA1BJ>
- Caselaw. (n.d.). *DamTrolls*. Ανακτήθηκε στις 11 Μαρτίου 2022 από <https://caselaw.findlaw.com/us-2nd-circuit/1398553.html>
- Casti, T. (2014, June 3). *John Oliver's army of Internet trolls broke a government Website*. The Huffington Post. Ανακτήθηκε στις 20 Δεκεμβρίου 2020 από http://www.huffingtonpost.com/2014/06/03/john-oliverbroke-the-fccwebsite_n_5439694.html?utm_hp_ref=comedyandir=Comedy
- Cohen, B. (2012, August 09). *McKayla Is Not Impressed By This Meme*. Wall Street Journal. Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από <http://stream.wsj.com/story/london-olympics-2012/SS-2-13789/SS-2-43362/>
- Cox, A. M. (2006). *Making mischief on the web*. TimeDec. Ανακτήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2020 από <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,1570701,00.html>
- Daily mail, (2010, December 29). *BBC presenter Kristian Digby died 'as sex game Wentwrong*. DailyMail. Ανακτήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2021 από <https://www.google.com/search?q=Kristian+Digby%2C+the+BBC+Presenter%2C+May+Have+Died+in+Sex+Game+Gone+Wrong%2C%E2%80%9D&oq=Kristian+Digby%2C+the+BBC+Presenter%2C+May+Have+Died+in+Sex+Game+Gone+Wrong%2C%E2%80%9D&aqs=chrome..69i57.631j0j4&sourceid=chrome&ie=UTF-8>.
- Daley, S. (1998, September 18). In *Zambia, the Abandoned Generation*. New York Times. Ανακτήθηκε στις Απριλίου 2020 από <http://www.nytimes.com/1998/09/18/world/in-zambia-the-abandonedgeneration.html>.
- Datareportal. (n.d.). *Global Overview*. Ανακτήθηκε στις 10 Νοεμβρίου 2020 από

www.datareportal.com

- Denning, D. E. (2011, June 30). *Hactivism: Serious or Just Silly?*. Ανακτήθηκε στις Απριλίου 2020 από <https://core.ac.uk/download/pdf/36729651.pdf>.
- Denton, N. (2008, January 15). *The Cruise Indoctrination Video Scientology Tried to Suppress*. Gawker. Ανακτήθηκε στις 10 Ιανουαρίου 2021 από <http://gawker.com/5002269/the-cruise-indoctrination-videoscientology-tried-to-suppress>.
- Dictionary. (n.d.). Poe's Law. In *Dictionary*. Ανακτήθηκε στις 25 Αυγούστου 2021 από <https://www.dictionary.com/e/slang/poes-law/>
- Dictionary University. (n.d.). Yahoo Answers. In *Dictionary University*. Ανακτήθηκε στις 19 Μαΐου 2022 από <https://www.dictionary.university/Yahoo%21%20Answers>
- Dhwty, (2018, April 1). *The Weird, Wonderful and Wicked Beings in Scandinavian Folklore*. Ancient-Origins. Ανακτήθηκε στις 9 Ιουνίου 2020 από <https://www.ancient-origins.net/myths-legends/weird-wonderful-and-wicked-beings-scandinavian-folklore-009833>
- Douglas, A.M (2016, June 28). *Doxing: a conceptual analysis*. Springer. Ανακτήθηκε στις 20 Δεκεμβρίου 2020 από <https://link.springer.com/article/10.1007/s10676-016-9406-0>
- Doyle, J. (1989, December 14). Re: <hick!>. alt.callahans.*Groups.Google.com*. Ανακτήθηκε στις 13 Μαρτίου 2020 από <https://groups.google.com/d/msg/alt.callahans/SphfCkUsdtY/FggkP4rvoQEJ>.
- Encyclopedia. (n.d.). Eddas. In *Encyclopedia Online*. Ανακτήθηκε στις 10 Οκτωβρίου 2020 από <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/eddas>
- Encyclopedia. (n.d.). Sámí. In *Encyclopedia Online*. Ανακτήθηκε στις 10 Οκτωβρίου 2020 από <https://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/sami>
- Encyclopedia Britannica. (n.d.). Manichaeism. In *Encyclopedia Britannica*. Ανακτήθηκε στις 26 Απριλίου 2022 από <https://www.britannica.com/summary/Manichaeism>.
- Encyclopedia Britannica. (n.d.). Troll. In *Encyclopedia Britannica*. Ανακτήθηκε στις 15 Ιουλίου 2020 από <https://www.britannica.com/topic/troll>
- Encyclopedia Dramatica. (n.d.). Encyclopedia Dramatica. In *Encyclopedia Dramatica*. Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από <https://encyclopedia.dramatica.com>.

- Encyclopedia Dramatica. (n.d.). Jenkem. In *Encyclopedia Dramatica*. Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από <https://encyclopediadramatica.es/Jenkem>.
- Encyclopedia Dramatica. (n.d.). Lulz. In *Encyclopedia Dramatica*. Ανακτήθηκε στις 24 Απριλίου 2019 από <https://encyclopediadramatica.se/Lulz>.
- Encyclopedia Dramatica. (n.d.). Troll. In *Encyclopedia Dramatica*. Ανακτήθηκε στις 01 Μαρτίου 2020 από <http://encyclopediadramatica.com/Troll>.
- Enet. (n.d.). *Occupy Wall Street*. Enet. Ανακτήθηκε στις 4 Ιανουαρίου 2021 από <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=333931>
- Ert.gr. (2019, September 16-19). *Κυνηγώντας τα τrolz*. [Tvseries]. Channel 5. Ανακτήθηκε στις 3 Μαρτίου 2021 από <https://press.ert.gr/tv/kynigontas-ta-trols-nea-synarpastiki-seira-ntokimanter-stin-ert1-16-19-09-2019/>
- Ethnos. (2019, July 24). *Thor*. Ethnos. Ανακτήθηκε στις 6 Ιουλίου 2020 από https://www.ethnos.gr/istoria/all-about-history/79857_thor-pois-itan-o-panishyros-theos-piso-aro-ton-soyper-iroa.D. Graeme (2019, November).
- European Commission (2002a). *Towards a knowledge-based Europe: The European Union and the information society [WWW]*. Ανακτήθηκε στις 11 Νοεμβρίου 2020 από <Http://europa.eu.int/comm/publications/booklets/move/36/en.doc>
- Facebook b. (n.d.). Facebook for Business (2012). Ανακτήθηκε στις 8 Ιανουαρίου 2021 από <https://www.facebook.com/business/overview>
- Facebook d. (n.d.). FormS–1. Registration Statement’ S–1 (Washington, D.C., 2012).
- Facebook Help Center. (2012, November 7). Disabled. Ανακτήθηκε στις 8 Ιανουαρίου 2021 από <https://www.facebook.com/help/382409275147346/>
- Facebook. (n.d.). Πόσους χρήστες έχει το Facebook; Ανακτήθηκε στις 8 Ιανουαρίου 2021 από https://economytoday.sigmalive.com/epiheiriseis/tech/13020_posoys-hristes-ehei-facebook
- Facebook. (2010). Statement of rights and responsibilities. Ανακτήθηκε στις 20 Δεκεμβρίου 2020 από <http://www.facebook.com/terms.php>
- Facebook. (n.d.). Chelsea’s Light. Ανακτήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2021 από <https://www.facebook.com/chelseaslight>
- Facebook. (n.d.). Facebook helpdesk. Ανακτήθηκε στις 20 Δεκεμβρίου 2020 από <https://www.facebook.com/help>
- Fielding, N. & Cobain, I. (2011, March 17). *Revealed: US Spy Operation That*

- Manipulates Social Media*. The Guardian. Ανακτήθηκε στις 8 Ιανουαρίου 2021 από <https://www.theguardian.com/technology/2011/mar/17/us-spy-operation-social-networks>.
- Finley, K. (2015, October 8). *A brief history of the end of the comments*. Ανακτήθηκε στις 25 Φεβρουαρίου 2021 από <https://www.wired.com/2015/10/brief-history-of-the-demise-of-the-comments-timeline/>
- Games nostalgia. (n.d.). *Game trolls*. Ανακτήθηκε στις 11 Μαρτίου 2022 από <https://gamesnostalgia.com/game/trolls>
- Gf, T. (2019, August 20). *Onet.pl: deputy justice minister behind campaign to discredit judges*. TVN24 News. Ανακτήθηκε στις 21 Μαΐου 2022 από <https://www.tvn24.pl/tvn24-news-in-english,157,m/polish-deputy-minister-orchestrated-trolling-against-judges-onet-pl,962578.html>.
- Giganews. (n.d.). *How did usenet begin? Usenet history*. Ανακτήθηκε στις 13 Μαρτίου 2020 από <https://www.giganews.com/usenet,-history/origins.html>
- Gillespie, T. (2011, October 19). *Can an Algorithm Be Wrong? Twitter Trends, the Spectre of Censorship, and our Faith in the Algorithms around US*. Culture Digitally. Ανακτήθηκε στις 8 Ιανουαρίου 2021 από <http://culturedigitally.org/2011/10/can-an-algorithm-be-wrong/>
- Gimp. (n.d.). In *Gimp*. Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από <https://gimp.el.downloadastro.com/>
- Glosbe Dictionary. (n.d.). Anglo. In *Glosbe Dictionary*. Ανακτήθηκε στις 12 Μαρτίου 2020 από <https://el.glosbe.com/en/el/anglo>.
- Glosbe Dictionary. (n.d.). Nordic countries. In *Glosbe Dictionary*. Ανακτήθηκε στις 12 Μαρτίου 2020 από <https://el.glosbe.com/en/el/Nordic>
- Goldman, R. (2010, February 27). *Cops believe Chelsea King was raped and murdered*. ABC News, 1. Ανακτήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2021 από <http://abcnews.go.com/GMA/TheLaw/chelsea-king-disappearance-suspectlinkedcases/story?id=9975272>.
- Google. (n.d.). *From the garage to the Googleplex*. Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από <https://about.google/intl/en/our-story/>
- Greek language. (n.d.). *Διακωμώδηση*. Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq=%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%89%CE%BC%CF%8E%CE%B4%CE%B7%CF%83%CE%B7&dq=
- Greek language. (n.d.). *Σάτιρα*. Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από <https://www.greek->

language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq=%CF%83%CE%AC%CF%84%CE%B9%CF%81%CE%B1&dq=

Greenwald, A. (2003). *Nothing feels good: Punk rock, teenagers, and emo*. St.

Martin's Griffin. New York. Ανακτήθηκε στις 11 Απριλίου 2021 από

https://books.google.gr/books?hl=el&lr=&id=Wi7HJI_f23EC&oi=fnd&pg=PR1&dq=emo&ots=al6VYvx15n&sig=MWsn053nT7wuJZG7doExI4Oxhmg&redir_esc=y#v=onepage&q=emo&f=false.

Griffith, R. (2012). *We Are Legion: The Story of the Hacktivists*. [Youtube channel]

Ανακτήθηκε στις 24 Φεβρουαρίου 2021 από

[https://www.youtube.com/watch?v=-](https://www.youtube.com/watch?v=-zwDhoXpk90&ab_channel=RogerGriffith)

[zwDhoXpk90&ab_channel=RogerGriffith](https://www.youtube.com/watch?v=-zwDhoXpk90&ab_channel=RogerGriffith)

Harris, K. (2019, April 18). The Origin of Trolls. Ανακτήθηκε στις 9 Ιουνίου 2020

από <https://historydaily.org/the-origin-of-trolls>

History.org. (n.d.). *Anglo-Saxo, Alnglo-Nordic*. Ανακτήθηκε στις 3 Ιουλίου 2022 από

<https://www.history.org.uk/primary/resource/3865/anglo-saxons-a-brief-history>.

Hocking, A. (2010). *Trylle novel*. St. Martin's Griffin.

Hudson, J. (2010, October 01). *Gay Teen Suicide Sparks Debate over Cyber Bullying*.

Are schools doing enough to combat malicious online behavior? The Wire. Ανακτήθηκε στις 24 Φεβρουαρίου 2021 από

<http://www.thewire.com/national/2010/10/gay-teen-suicide-sparksdebate-over-cyber-bullying/22829>.

Imagine game network. (2011, May 17). *The Witcher 2: Assassins of Kings*.

Ign. Ανακτήθηκε στις 11 Μαρτίου 2022 από <https://gr.ign.com/the-witcher-2-assassins-of-kings/>

Internet encyclopedia of Philosophy. (n.d.). Diogenes of Sinope. In *Internet*

encyclopedia of Philosophy. Ανακτήθηκε στις 11 Μαρτίου 2022 από <https://iep.utm.edu/diogsino/>

Internet Movie Database. (n.d.). *Frozen*. Imdb. Ανακτήθηκε στις 11 Μαρτίου 2022

από <https://www.imdb.com/title/tt2294629/>.

Internet Movie Database. (n.d.). *Gutten som kappåt med trollet*. Imdb. Ανακτήθηκε

στις 11 Μαρτίου 2022 από <https://www.imdb.com/title/tt0061741/>.

Internet Movie Database. (n.d.). *The trolls*. Imdb. Ανακτήθηκε στις 20 Ιανουαρίου

2021 από <https://www.imdb.com/>.

Internet Movie Database. (n.d.). *Top Gun*. Imdb. Ανακτήθηκε στις 01/03/2020 από

- https://www.imdb.com/title/tt0092099/?ref_=fn_al_tt_1.
- Internet Movie Database. (n.d.). *What's In a Name?*. Imdb. Ανακτήθηκε στις 01/03/2020 από <https://www.imdb.com/title/tt2179121/>
- Instagram. (n.d.). *Τρολάρισμα Ελληνικό*. Ανακτήθηκε στις 23 Μαρτίου 2021 από https://www.instagram.com/troll_memes.gr/.
- Jansen, E. & James, V. (1995). Troll. In *NetLingo: The Internet, Dictionary* Steelville, MO: Netlingo. Inc. Ανακτήθηκε στις 28 Φεβρουαρίου 2020 από <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=Troll>
- Jansen, E., & James, V. (2002). Troll. In *NetLingo: The Internet dictionary*. Netlingo, Inc.
- Joseph Campbell foundation. (n.d.). In *Joseph Campbell*. Jcf. Ανακτήθηκε στις 10 Οκτωβρίου 2020 από <https://www.jcf.org/>
- Jenkins, H. (2009). If It Doesn't Spread, It's Dead. Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από http://henryjenkins.org/2009/02/if_it_doesnt_spread_its_dead_p.html.
- Jenkins, H., Ford, S., & Green, J., (2013). *Spreadable Media: Creating Value and Meaning in a Networked Culture*. New York and London: New York University Press, 2013.
- John Albert Bauer. (n.d.). In *Amazon*. Ανακτήθηκε στις 6 Ιουλίου 2020 από <https://www.amazon.com/Fairy-Tale-Art-John-Bauer/dp/1999667700&prev=search&pto=aue>
- Johnson, A. (2017, Φεβρουάριος 07). *Οι χάκερ καταστρέφουν χιλιάδες ιστότοπους «Dark Web», δημοσιεύουν προσωπικά δεδομένα*. https://www-nbcnews-com.translate.goog/tech/security/hackers-take-down-thousands-dark-web-sites-post-private-data-n717556?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=el&_x_tr_hl=el&_x_tr_pto=sc
- Jonas Brothers. (n.d.). In *Jonas Brothers*. Ανακτήθηκε στις 10 Ιανουαρίου 2021 από jonasbrothers.com.
- Jotunn. (n.d.). In *Mythology*. Ανακτήθηκε στις 6 Ιουλίου 2020 από <https://mythology.wikia.org/wiki/J%25C3%25B6tunn&prev=search&pto=aue>
- Kane, k. (2018, April 01). *Witty, Wily, Whimsical: Trickster Archetypes In Indian Mythology*. Ανακτήθηκε στις 10 Οκτωβρίου 2020 από <https://www.shethepeople.tv/news/trickster-archetypes-indian-mythology/>.
- Keim, T. (2011, March 25). *Facebook troll Bradley Paul Hampson jailed for posting child porn on tribute pages for dead children*. Ανακτήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2021 από

<https://www.couriermail.com.au/news/queensland/facebook-troll-bradley-paul-hampson-jailed-for-posting-child-porn-on-tribute-pages-for-dead-children/news-story/7408af72017479e5a6456bab467d6448>

Kelley, M. (2010). *Memories of Friends Departed Endure on Facebook*. Ανακτήθηκε στις 8 Ιανουαρίου 2021 από

<https://www.facebook.com/notes/facebook/memories-of-friends-departed-endure-on-facebook/163091042130>

Knappenberger, B., dir. (2013). *We Are Legion: The Story of the Hacktivists*. [Video].

Youtube. Ανακτήθηκε στις 10 Ιανουαρίου 2021 από

<https://www.youtube.com/watch?v=TxfJzetNEvM>.

Know Your Meme. (n.d.). *Human Flesh Search Engine*. Ανακτήθηκε στις 3 Μαρτίου

2021 από <https://knowyourmeme.com/memes/subcultures/human-flesh-search-engine>

Know Your Meme. (n.d.). *Jessi Slaughter*. Ανακτήθηκε στις 24 Φεβρουαρίου 2021

από <http://knowyourmeme.com/memes/events/jessi-slaughter>.

Krappitz, S. (2013). *Η επέλαση των τρολ*, (Μ. Παππά, μετάφρ.) Στουτγάρδη, Τοποβόρος Εξαρχείων.

Kronoby. (n.d.). *Kronoby*. Ανακτήθηκε στις 25 Απριλίου 2021 από

<https://www.kronoby.fi/>.

Lavender, P. (2012, November 17). [*Obama, McKayla Maroney Are Not Impressed*]

[Photograph]. Huffington Post. Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από

http://www.huffingtonpost.com/2012/11/17/obama-mckayla-maroney-_n_2150140.html?utm_hp_ref=comedy&ir=Comedy

Le Guin, U.K. (1996). *A Ride on the Red Mare's Back*. Orchard Paperbacks.

Learn religions. (n.d.). Poetic Edda. In *Learnreligions*. Ανακτήθηκε στις 6 Ιουλίου

2020 από <https://www.learnreligions.com>

Levy, S. (1984). *Hackers: Heroes of the computer revolution* (Vol. 14). Garden City, NY: Anchor Press/Doubleday.

Lindow, J. (2014). *Trolls: An unnatural history*. ReaktionBooks. Ανακτήθηκε στις 9

Ιουνίου 2020 από

https://books.google.gr/books?hl=el&lr=&id=_o8OBQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT6&dq=John+Lindow+troll&ots=mpFp4dy7vs&sig=oO2PJvcP53mXRb5OBP51shdJv04&redir_esc=y#v=onepage&q=John%20Lindow%20troll&f=false

Lindqvist, J. A. (2012). *Border*. In *Let the Old Dreams Die and Other Stories*,

(M. Delargy, trans.), pp.1–73. London: Quercus.

Loos, A. (1998). *Gentlemen prefer blondes*. WW Norton & Company.

- Lotte-Motz. (n.d.). In *Amazon*. Ανακτήθηκε στις 6 Ιουλίου 2020 από <https://www.amazon.com/Faces-Goddess-Lotte-Motz/dp/0195089677&prev=search&pto=au>
- Martinez, E. (2010, March 26). *Alexis Pilkington Brutally Cyber Bullied, even after hersuicide*. Cbs news. Ανακτήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2021 από <https://www.cbsnews.com/news/alexis-pilkington-brutally-cyber-bullied-even-after-her-suicide/>
- Matheson, I. (1999, July 30). *Children High on Sewage*. BBC News. Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/406067.stm>.
- McCormick, Ty. (2013). *Hactivism: A Short History; How Self-Absorbed Computer Nerds Became a Powerful Force for Freedom*. Foreign policy. Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από Foreign Policy. <http://foreignpolicy.com/2013/04/29/hactivism-a-short-history/>.
- McKay, A. (2018, August 20). *The Mythology of Norwegian Trolls*. Lifeinnorway. Ανακτήθηκε στις 9 Ιουνίου 2020 από <https://www.lifeinnorway.net/norwegian-trolls/>
- McTeigue, J. (2005). *V for Vendetta*. (Hollywood, CA: Warner Brothers, dir.).
- Melton, S. (2010). *Ta πιο επιθυμητά XBLA: Battletoads*. Ανακτήθηκε στις 13 Φεβρουαρίου 2020 από Xblafans.com.
- Meme Generator. (n.d.). In *Meme Generator*. Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.csmartworld.memegenerator&hl=el>
- Metchell, M. (Director). (2016). *The trolls*. [film]. Ανακτήθηκε στις 20 Ιανουαρίου 2021 από www.greek-movies.com.
- Morris, S. (2011, September 13). *Internet, troll jailed after mocking deaths of Teenagers*. The Guardian. Ανακτήθηκε στις 15 Μαρτίου 2020 από <http://www.guardian.co.uk/uk/2011/sep/13/internet,-troll-jailedmocking-teenagers>
- Miller, L. (2010). *R.I.P. on Facebook*. Newsweek. Ανακτήθηκε στις 8 Ιανουαρίου 2021 από <http://www.newsweek.com/2010/02/16/r-i-p-on-facebook.html>.
- Momaday, S. (1968). *House Made Dawn*. Ανακτήθηκε στις 10 Οκτωβρίου 2020 από <https://www.amazon.com/House-Made-Dawn-Scott-Momaday/dp/0061859974>
- Morris, S. (2011). Internet troll jailed after mocking deaths of teenagers. *The Guardian*. Ανακτήθηκε στις 8 Ιανουαρίου 2021 από <https://www.theguardian.com/uk/2011/sep/13/internet-troll-jailed-mocking-teenagers>

- Murphie, A. (2010). Affect—a basic summary of approaches. *blog post*. Ανακτήθηκε στις 8 Ιανουαρίου 2021 από <http://www.andrewmurphie.org/blog/?p=93>
- Naraine, (2007). *The 10 biggest web annoyances*. PCWorld. Ανακτήθηκε στις 12 Μαρτίου 2020 από <https://www.pcworld.com/article/138872/article.html>
- Natura graeca. (n.d.). Το ομηρικό μώλυ. Στο *Natura graeca*. Ανακτήθηκε στις 10 Οκτωβρίου 2020 από <https://www.naturagraeca.com/ws/205,267,1,%CE%A4%CE%BF%20%CE%BF%CE%BC%CE%B7%CF%81%CE%B9%CE%BA%CF%8C%20%CE%BC%CF%8E%CE%BB%CF%85&preview=3851>
- Netfocus, (2017). *Τι σημαίνει Τρολ (trol)*; Netfocus. Ανακτήθηκε στις 16 Φεβρουαρίου 2020 από <https://www.netfocus.gr/web/ti-simainei-trol/>
- Netlingo (n.d.). Troll. In *Netlingo*. Ανακτήθηκε στις 7 Δεκεμβρίου 2020 από <https://www.netlingo.com/word/troll.php>
- Norton, Q. (2012). *How Anonymous Picks Targets, Launches Attacks, and Takes Powerful Organizations Down*. Wired. Ανακτήθηκε στις 24 Απριλίου 2019 από http://www.wired.com/threatlevel/2012/07/ff_anonymous/all/.
- Nuccitelli, M. (2012). *Cyber Bullying Tactics*. New York: iPredator Inc.
- Orchard, A. (1997). *Dictionary of Norse Myth and Legend*. Cassell.
Ανακτήθηκε στις 10 Οκτωβρίου 2020 από <https://archive.org/details/dictionaryofnorm00kelhiala/page/n11/mode/2up>
- Orkney. (n.d.). *Orkney Islands*. In Orkney. Ανακτήθηκε στις 6 Ιουλίου 2020 από <https://www.orkney.com/>
- Øvredal, A. (Director). (2010). *The Troll Hunter*. (Trolljegeren). [Film]. Norway: Filmkameratene A/S.
- Øvredal, A. (2010). *The Troll Hunter*. Oxford English Dictionary Online. «s.v. *TROLLn*. (1)» «*TROLLv*.». Ανακτήθηκε στις 10 Οκτωβρίου 2020 από https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/troll_1?q=troll.
- Oxford Learners Dictionaries. (n.d.). Troll. In *oxford learners dictionaries*.
Ανακτήθηκε στις 17 Φεβρουαρίου 2020 από https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/troll_1?q=troll
- PCMag Encyclopedia. (n.d.). Trolling. In *PCMag Encyclopedia*. Ανακτήθηκε στις 13 Μαρτίου 2020 από <http://www.pcmag.com/encyclopedia/term/53181/trolling#>.

- Pew Research Center. (2004). *Pew Research Center*. Ανακτήθηκε στις 30 Ιουνίου 2022 από <https://www.pewresearch.org/>.
- Pew Research Center (2004). *Online harassment*. Pew internet. Ανακτήθηκε στις 11 Νοεμβρίου 2020 από <http://www.pewinternet.org/2014/10/22/online-harassment>, 2014.
- Photoshop. (n.d.). In *Adobe*. Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από <https://www.adobe.com/about-adobe.html?promoid=2NVQCDBQ&mv=other>
- Porter, N. (1913). *Webster's revised unabridged dictionary*. G & C. Merriam Co.
- Prose Edda. (n.d.). In *Amazon*. Ανακτήθηκε στις 6 Ιουλίου 2020 από <https://www.amazon.com/Prose-Edda-Mythology-Penguin-Classics/dp/0140447555&prev=search&pto=aue>
- RandomMan (2015). *Flaming. Know Your Meme*. Ανακτήθηκε στις 20 Δεκεμβρίου 2020 από <http://knowyourmeme.com/memes/flaming>
- Raymond, E., & Young, B. (2001). *The cathedral and the bazaar-musings on Linux and open source by an accidental revoltionary*, (rev. ed.). Monoskop. Ανακτήθηκε στις 13 Δεκεμβρίου 2020 από https://monoskop.org/images/e/e0/Raymond_Eric_S_The_Cathedral_and_the_Bazaar_rev_ed.pdf
- Reddit. (n.d.). Reddit. In *Reddit*. Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από <https://www.reddit.com/>
- Rice, L. (2013). *It's time for more Lolz NOT trolls*. vinspired. Ανακτήθηκε στις 3 Μαρτίου 2021 από <https://vinspired.com/its-time-for-more-lolz-not-trolls>
- Rifkind, H. (2010, February 20). *I'm not saying that anyone who ever posts an internet comment is nuts. But...* The Spectator. Ανακτήθηκε στις 8 Φεβρουαρίου 2021 από <https://www.spectator.co.uk/article/i-m-not-saying-that-anyone-who-ever-posts-an-internet-comment-is-nuts-but->
- Rintel, S. (2012, July 28). Social media winners and losers in the Olympics opening Ceremony. *The Conversation*. Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από <https://theconversation.edu.au/social-media-winners-and-losers-in-the-olympics-opening-ceremony-8478>
- Robberstad, K. (ed.) 1937: *Gulatingsslovi*. Oslo.
- Rosenberg, E. (2018, January 19). *Twitter to tell 677,000 users they were had by the Russians*. The Washington Post. Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από www.washingtonpost.com/news/the-switch/wp/2018/01/19/twitter-to-tell-677000-users-they-were-had-by-the-russians-some-signs-show-the-problem-continues/

- Rouse, M. (2007). *Hactivism*. Search Security Tech Target. Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από <http://searchsecurity.techtarget.com/definition/hactivism>.
- Rowling, J.K. (2001). *Harry Potter and the Philosopher's Stone*. Bloomsbury.
- Scabner, D. (2010, February 27). *Chelsea King Searchers 'Move Heaven and Earth' to Find Girl*. Abcnews Ανακτήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2021 από <https://abcnews.go.com/US/chelsea-king-missing-thursday/story?id=9966194>
- Schoolpress. (2016, Ιανουάριος 21). *Anime*. Schoolpress. Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από <https://schoolpress.sch.gr/typoskaiyprogrmmos/?p=759>
- Schwartz, M. (2008, August 03). *Malwebolence: The Trolls among Us*. New York Times. Ανακτήθηκε στις 8 Φεβρουαρίου 2021 από <http://www.nytimes.com/2008/08/03/magazine/03trolls-t.html>.
- Scientology. (n.d.). *Scientology*. Ανακτήθηκε στις 27 Απριλίου 2022 από <https://www.scientology.gr/faq/background-and-basic-principles/what-is-scientology.html>
- Selkies. (n.d.). In *Ancient-origins*. Ανακτήθηκε στις 10 Οκτωβρίου 2020 από <https://www.ancient-origins.net/myths-legends/legends-selkies-hidden-germs-sea-mythology-006409>
- Shetland. (n.d.). Shetland. Ανακτήθηκε στις 6 Ιουλίου 2020 από <https://www.shetland.org/>
- Sinisalo, J. (2000). *Not Before Sundown*. (H. Lomas, trans.). London: Peter Owen, 2003. Orig. Ennenpäivänlaskuaeivoi. Helsinki: Tammi Publishers.
- Slideshare. (2020, January 08). *Global-digital-overview*. Slide share. Ανακτήθηκε στις 10 Νοεμβρίου 2020 από https://www.slideshare.net/DataReportal/digital-2020-global-digital-overview-january-2020-v01-226017535/7-8JAN2020SOURCES_POPULATION_UNITED_NATIONS_LOCAL
- Smith, J. (2006). *Updated lists of all companies and regions on Facebook*. Inside facebook. Ανακτήθηκε στις 8 Σεπτεμβρίου 2019 από <http://www.insidefacebook.com/2006/11/15>
- Smith, R. G. (2011). Human Rights Infringement in the Digital Age. *Cyber Criminology: Exploring Internet Crimes and Criminal Behavior*, 393-414. <https://doi.org/10.1201/b10718-27>
- Society of Swedish Literature. (n.d.). *SLS*. Ανακτήθηκε στις 10 Μαρτίου 2022 από <https://www.sls.fi/en/about-sls>
- Sonnad, N. (2016, January 20). *An army of Chinese trolls has jumped the Great*

- Firewall to attack Taiwanese independence on Facebook*. Qz. Ανακτήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2020 από <https://qz.com/598812/an-army-of-chinese-trolls-has-jumped-the-great-firewall-to-attack-taiwanese-independence-on-facebook/>
- South China Morning Post. (2012, December 22). *China's internet is open, UK Ambassador tells BBC*. Scmp. Ανακτήθηκε στις 8 Μαρτίου 2020 από <http://www.scmp.com/news/china/article/1110810/chinas-internet-open-uk-ambassador-tells-bbc>
- Stabe, M. (2007). *A matter of opinion*. Press Gazette. Ανακτήθηκε στις 8 Φεβρουαρίου 2021 από <https://www.pressgazette.co.uk/a-matter-of-opinion/>
- Stamper, T. & Stamper C. (1991). *Battletoads*. Twycross, Leicestershire, UK: Rare. Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από <https://www.rare.co.uk/games/battletoads>
- Stanford Encyclopedia of Philosophy. Schopenhauer. In *Stanford*. Ανακτήθηκε στις 20 Δεκεμβρίου 2020 από https://plato.stanford.edu/entries/schopenhauer/?source=post_page-----
- Stookey, L. L. (2004). *Thematic guide to world mythology*. Greenwood Publishing Group. 32-129.
- Straight from thea. (n.d.). *#JadaPose*. [Video]. Straightfromthea. Ανακτήθηκε στις 6 Ιουλίου 2021 από <http://straightfromthea.com/2014/07/15/disgusting-jadapose-rape-photos-sparks-iamjada-movement-video/>
- Support. (n.d.). Μακροεντολή. In *Support*. Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από <https://support.microsoft.com/en-US/search/results?query=%CE%9C%CE%B1%CE%BA%CF%81%CE%BF%CE%B5%CE%BD%CF%84%CE%BF%CE%BB%CE%AE&isEnrichedQuery=false>
- Support (n.d.). Office. In *Support*. Ανακτήθηκε στις 13 Φεβρουαρίου 2020 από <https://support.microsoft.com/en-US/search/results?query=office&isEnrichedQuery=false>
- Techlore. (2014, March 04). *What is techlore*. Techlore. Ανακτήθηκε στις 13 Δεκεμβρίου 2020 από <https://techlore.com/article/what-techlore-0>
- The free dictionary. (n.d.). Letterist. In *The free dictionary*. Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από <https://www.thefreedictionary.com/Letterist>
- The Telegraph. (2010, August 11). *Facebook vows new security measures to combat alarming trolling a busetrend*. Telegraph. Ανακτήθηκε στις 8 Φεβρουαρίου 2021 από <http://telegraph.co.uk/technology/facebook/7939721/Facebook-vows-new-security-measures-to-combat-alarming-trolling-abuse-trend.html>

- Thompson, N. (2013). *Internet, trolls: What to do about the scourge of the web?*. CNN World. Ανακτήθηκε στις 13 Μαρτίου 2020 από <http://www.cnn.com>
- Thor. (n.d.). In *Ancient.eu*. Ανακτήθηκε στις 6 Ιουλίου 2020 από <https://www.ancient.eu/Thor/>
- Throne, D. (2008, October 08). *Τρολάρισμα σε υπάλληλο τράπεζας*. 27bslash6. Ανακτήθηκε στις 8 Φεβρουαρίου 2021 από <http://www.27bslash6.com/overdue.html>
- Throne, D. (2010, April 26). *Kate's Birthday Party*. Geekosystem. Ανακτήθηκε στις 8 Φεβρουαρίου 2021 από <http://www.geekosystem.com/kates-party-facebook-meme>
- Tinder. (n.d.). Tinder. Ανακτήθηκε στις 13 Φεβρουαρίου 2020 από <https://www.help.tinder.com/hc/el/articles/115004647686-%CE%A4%CE%B9-%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%B1%CE%B9-%CF%84%CE%BF-Tinder->
- Tolkien, J.R.R. (1938). *The Hobbit or There and Back Again*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1938.
- Tolkien, J.R.R. (2002). *Ο άρχοντας των δαχτυλιδιών: Η συντροφιά του δαχτυλιδιού*. Κέδρος.
- Tolkien, J.R.R. (2002). *Ο άρχοντας των δαχτυλιδιών: Η επιστροφή του βασιλιά*. Κέδρος.
- Tolkien, J.R.R. (2002). *Ο άρχοντας των δαχτυλιδιών: Οι δύο πύργοι*. Κέδρος.
- Tolkien, J.R.R. (2012). *The Hobbit: An Unexpected Journey*. USA, New Zealand.
- Tolkien, J.R.R. (2014). *The Hobbit: The Battle of the Five Armies - Movie*. Storybook Harper Collins Publishers.
- Topping, A. (2009, October 27). *Facebook to Launch Memorial Profiles of Deceased Users*. Theguardian. Ανακτήθηκε στις 15 Ιουλίου 2020 από <http://www.theguardian.com/technology/2009/oct/27/facebook-usermemorials>.
- Trolls dolls. (n.d.). Dam Trolls. Ανακτήθηκε στις 11 Μαρτίου 2022 από <http://www.trolldolls.com/tag/varieties-of-trolls-dolls/>
- University of California, Berkeley. (n.d.). *John Lindow*. Scandinavian. Ανακτήθηκε στις 6 Ιουλίου 2020 από <https://scandinavian.berkeley.edu/people/john-lindow/>
- Urban dictionary. (n.d.). Cyberhickery. In *Urban dictionary*. Ανακτήθηκε στις 19 Μαΐου 2022 από <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=cyberhickery>
- Urban dictionary. (n.d.). IRL (Trolling in real life). In *Urban dictionary*. Ανακτήθηκε στις 20 Δεκεμβρίου 2020 από

- <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=IRL%20Troll>
- Urban dictionary. (n.d.). Troll. In *Urban dictionary*. Ανακτήθηκε την 1 Μαρτίου 2020 από <http://www.urbandictionary.com/define.php?term=troll>
- Uthaug, R. (Director). (2022). *Troll* [film]. Netflix.
<https://www.netflix.com/gr/title/81245455>
- Vaasa Finland. (n.d.). GamlaVasa ή Old Vaasa. In *Vaasa*. Ανακτήθηκε στις 8 Ιανουαρίου 2021 από https://www-vaasa-fi.translate.goog/sv/bo-och-lev/fritid/naturvasa/utflyktsmal/kulturmiljoer/gamla-vasa/?_x_tr_sl=sv&_x_tr_tl=el&_x_tr_hl=el&_x_tr_pto=sc.
- Vinspired. (n.d.). Vinspired. Ανακτήθηκε στις 13 Φεβρουαρίου 2020 από <https://vinspired.com/about-us>
- Visit Finland. (n.d.). Åland. In *Visit Finland*. Ανακτήθηκε στις 27 Απριλίου 2022 από <https://new.visitfinland.com/en/articles/top-things-to-do-in-aland/>
- Visit pellinge Finland.(n.d.). Pellinge. In *Visit pellinge Finland*. Ανακτήθηκε στις 27 Απριλίου 2022 από https://visitpellinge-fi.translate.goog/?_x_tr_sl=fi&_x_tr_tl=el&_x_tr_hl=el&_x_tr_pto=sc
- Vora Finland. (n.d.). Vörrå. In *Vörrå*. Ανακτήθηκε στις 27 Απριλίου 2022 από https://www-vora-fi.translate.goog/?_x_tr_sl=fi&_x_tr_tl=el&_x_tr_hl=el&_x_tr_pto=sc
- Walters, J. (2017, August 17). *Neo-Nazis, white nationalists, and internet trolls: Who's who in the far right*. The Guardian. Ανακτήθηκε στις 10 Ιανουαρίου 2021 από <https://www.theguardian.com/world/2017/aug/17/charlottesville-alt-right-neo-nazis-white-nationalists>
- Weitze, C. (1996). *Skifting*. In *Skifting. Fortællinger*, (pp.7–27). Copenhagen: Samleren.
- Worldometers. (n.d.). *Χρήστες του ίντερνετ παγκοσμίως*. Ανακτήθηκε στις 09 Μαΐου 2022 <https://www.worldometers.info/gr/>
- Word reference. (n.d.). Mainstream. In *Wordreference*. Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από <https://www.wordreference.com/engr/mainstream>
- Worldcat Identites. (n.d.). *MacCulloch J. A. (John Arnott) 1868-1950*. Ανακτήθηκε στις 6 Ιουλίου 2020 από <http://worldcat.org/identities/lccn-n50045017/>
- YouTube. (n.d.). *About You Tube*. [Video]. YouTube. Ανακτήθηκε στις 15 Απριλίου 2020 από <https://www.youtube.com/intl/el/about/>
- YouTube. (n.d.). *Its Over 9000!!!*. [Video]. YouTube. Ανακτήθηκε στις 15 Απριλίου

2020 από <http://www.youtube.com/watch?v=SiMHTK15Pik>.

YouTube. (n.d.). *Original Jessi Slaughter before Emotional Breakdown (Bad*

MouthedGirl). [Video]. YouTube. Ανακτήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2021 από https://www.youtube.com/watch?v=ajwoXsen6MI&ab_channel=PaulJohnson

Yougov. (n.d.). Yougov. In *Yougov*. Ανακτήθηκε στις 13 Φεβρουαρίου 2020 από <https://today.yougov.co.uk/>

B. Βοηθήματα

1. Ελληνόγλωσσα

Αγγελοπούλου, Α., Καπλάνογλου, Μ., & Κατρινάκη, Ε. (2004). *Επεξεργασία παραμυθιακών τύπων και παραλλαγών AT 500-559*. (σ.14). Ιστορικό αρχείο ελληνικής νεολαίας, (IAEN).

Ακριτόπουλος, Α. (2007). Το σύγχρονο παραμύθι του Ευγ. Τριβιζά: Μυθοπλασία και λόγος. *KEIMENA για την έρευνα, τη θεωρία, την κριτική και τη διδακτική της Παιδικής Λογοτεχνίας*.

Αλεξιάκης, Ελ. (2003). Ανθρωπολογία οίκοι ή Λαογραφία; Μια επιστημολογική προσέγγιση, *Επιστημονικό συμπόσιο Το παρόν του παρελθόντος. Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνική Ανθρωπολογία (19-21 Απριλίου 2002)* (σσ. 39-63).

Συλλογικό, Εταιρία σπουδών νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας.

Αλεξιάδης, Μ. Α. (1988). *Η ελληνική και διεθνής επιστημονική ονοματοθεσία της Λαογραφίας*. Καρδαμίτσα.

Αλεξιάδης, Μ. Α. (2006). *Νεωτερική Ελληνική Λαογραφία*. Συναγωγή μελετών, Ινστιτούτο του βιβλίου. Καρδαμίτσα.

Αλεξιάδης, Μ. Α. (2007). *Εισαγωγή στη Λαογραφία*. Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Αλεξιάδης, Μ. Α. (2008). *Νεωτερική ελληνική λαογραφία: συναγωγή μελετών*. Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα.

Αυδίκος, Γρ. Ε. (1990). *Προς μια Λαογραφία του αστικού χώρου*. (245,67-70). Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Διαβάζω.

<https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=http%3A%2F%2Farchive.eclass.uth.gr%2Feclass%2Fmodules%2Fdocument%2Ffile.php%2FSEAD164%2F%25CE%25A5%25CE%25A0%25CE%259F%25CE%25A7%25CE%25A1%25CE%2595%25CE%25A9%25CE%25A3%25CE%2595%25CE%2599%25CE%25A3%2520%25CE%2591%25CE%259E%25CE%2599%25CE%259F%25CE%259B%25CE%259F%25CE%2593%25CE%2597%25CE%25A3%25CE%2597.doc&wdOrigin=BROWSELINK>

Αυδίκος, Γρ. Ε. (1991). *Οψεις της μεταβολής μιας επαρχιακής πόλης*. [Διδακτορική

διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων]. Πρέβεζα.

- Αυδίκος, Γρ. Ε. (1991). Λαογραφία: Μια επιστήμη υπό αμφισβήτηση. *Ανακοίνωση στο 1^ο συνέδριο Ανθρωπολογίας*. 109-122. Κομοτηνή, 5-7 Νοεμβρίου.
- Αυδίκος, Ε. (1995). Αστική Λαογραφία: Ουτοπία ή πραγματικότητα;. Στο *Η πόλη λαογραφικές και εθνογραφικές οπτικές* (3, σσ.163-187).Σιδέρης Ι..
- Αυδίκος, Ε. Γ. (2009). *Εισαγωγή στις σπουδές του λαϊκού πολιτισμού: λαογραφίες, λαϊκοί πολιτισμοί, ταυτότητες*. (σσ.323). Κριτική.
- Βαλασιάδης, Ε., Κατσαδώρας, Γ., Κακάμπουρα, Ρ., & Φωκίδης, Ε. (2017). Λαϊκός Πολιτισμός και Ψηφιακό Παιχνίδι στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση. *Στα Πρακτικά του 4ου Συνεδρίου: «Νέος Παιδαγωγός» (Αθήνα, 1 και 2 Απριλίου 2017)*. (σσ.1026-1033)[1026-1027].
- Βαρβούνης, Μ.Γ. (1994). *Συμβολή στη μεθοδολογία της επιτόπιας λαογραφικής Έρευνας*. Οδυσσέας.
- Βαρβούνης, Μ. Γ., Σέργης, Μ.Γ., Δαμιανού, Δ.Μ., Μαχά-Μπιζούμη, Ν., & Θεοδωρίδου, Γ.Γ. (2016). Οι δρόμοι της Λαογραφίας.ΣτοΜ. Γ. Βαρβούνης – Μ. Γ. Σέργης – Δ. Μ. Δαμιανού – Ν. Μαχά - Μπιζούμη – Γ. Γ. Θεοδωρίδου (επιμ.), *Η διαχείριση της παράδοσης*.(σσ. 29-38). Κ. & Μ. Αντ. Σταμούλη.
- Βαρβούνης, Μ., & Κούζας, Γ. (2019). *Εισαγωγή στην Αστική Λαογραφία. Θεωρητικές προσεγγίσεις – Μεθοδολογία – Θεματικές*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
- Βαρβούνης, Μ. Γ., Δαλκαβούκης, Β., Κράββα, Β., Μάρκου, Α., Μαχά-Μπιζούμη, Ν., Σέργης, Μ. Γ., & Αλεξιάδης, Μ. Αλ. (Επιμ.) (2020). Ο Σύγχρονος Ελληνικός Λαϊκός Πολιτισμός: μεταξύ λαογραφίας & κοινωνικής ανθρωπολογίας. *Στα Πρακτικά επιστημονικής ημερίδαςαφιερωμένης στον ομότιμο καθηγητή Μ. Αλ. Αλεξιάδη*. Μ. Γ. Βαρβούνης(επιμ.). – Β. Δαλκαβούκης – Β. Κράββα – Α. Μάρκου – Ν. Μαχά-Μπιζούμη – Μ. Γ. Σέργης – Μ. Αλ. Αλεξιάδης. Κομοτηνή (15 Μαΐου 2019).Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών σπουδών του ΔΠΘ, Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας του ΔΠΘ. Παρατηρητής.
- Γκασούκα, Μ. (2006). *Κοινωνιολογία του Λαϊκού Πολιτισμού*, τ. Ι, Δοκίμια Κοινωνικής Λαογραφίας. Ψηφίδα.
- Γκασούκα, Μ., & Φουλίδη, Ξ. (2012). *Σύγχρονοι Ορίζοντες των Λαογραφικών. Εννοιολογικό Πλαίσιο, Έρευνα, Φύλο, Διαδίκτυο, Σχολείο*. Σιδέρης Ι..
- Γκασούκα, Μ., Κατσαδώρας, Γ., Καπανιάρης, Α., & Φιλίππας, Γ.-Ν. (2014). Τεχνολογία και Λαογραφία: Η εμπειρία των βάσεων δεδομένων της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αιγαίου, (επιμ. Ε. Αυδίκος - Σ. Κουζιού), Λαϊκός πολιτισμός και Εκπαίδευση, *Στα Πρακτικά 4^ο Πανελληνίου Συνεδρίου (Καρδίτσα 19-21 Οκτωβρίου 2012)*,

- Κέντρο Ιστορικής και Λαογραφικής Έρευνας «ο Απόλλων» Καρδίτσας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας- Τμήμα Ιστορίας Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας: 69-80 [70].
- Γκασούκα, Μ., & Καπανιάρης, Γ. Α. (2022). *Πράσινοι/ες άνθρωποι και θεοί/ές, πράσινες γιορτές, έθιμα και τελετουργίες*. Ταξιδευτής.
- Γκιζέλης, Γ., Καντανζόγλου, Ρ., Τεπέρογλου, Α., & Φίλιας, Β. (1984). *Παράδοση και νεωτερικότητα στις πολιτιστικές δραστηριότητες της ελληνικής οικογένειας*. Μεταβαλλόμενα σχήματα.(σφ. 48-50). Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Γκουντούμα, Μ. (2018). *Η πρόσληψη του χιούμορ από τους Έλληνες εκπαιδευτικούς στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης: η εκπαίδευση μέσα από τα σκίτσα του Αρκά*. [Μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου]. Ρόδος.
- Γώγουλος, Γ., Κοτσιφάκης, Γ., Κυριακάκη, Γ., Παπαγιάνης, Α., Φραγκονικολάκης, Μ., Χίνου, Π. (2016). *Εισαγωγή στις αρχές της επιστήμης των Η/Υ*.(σ.35). Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων. Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής.
- Δαλκαβούκης, Β. (2012). *Εισαγωγή στη Σημειωτική*. Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας, Δ.Π.Θ.
- Δαμιανάκος, Σ. (1987). *Παράδοση ανταρσία και λαϊκός πολιτισμός*. (Μετ. Γ. Σπανός). Πλέθρον.
- Δαρακλής, Β. (2020). *Η ποιητική φωνή στα "Έργα και Ημέραι" του Ησιόδου. Μία αφηγηματολογική προσέγγιση του Ησιόδου διδακτικού έπους*. Ανακτήθηκε στις 10 Οκτωβρίου 2020 από <http://hdl.handle.net/11128/4351>.
- Δημητρίου, Σ. (1979). Προλεγόμενα. Στο *Το δώρο, Μορφές και λειτουργίες της ανταλλαγής*. Mauss, Μ. (1999). Καστανιώτη.
- Ζώνιου-Σιδέρη, Α. (2000). *Άτομα με ειδικές ανάγκες και η ένταξή τους*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Ήμελλος, Σ. (1997). *Ιστορικά και μεθοδολογικά της Ελληνικής Λαογραφίας*, τ. Α΄, Από την προδρομική φάση μέχρι την επιστημονική αυτοτέλεια, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφέλιμων βιβλίων. Αθήνα.
- Καζούλλη, Ε., & Κατσαδώρος, Γ. (2019). *Ο λαϊκός πολιτισμός της ελληνικής διασποράς στο διαδίκτυο / Folk culture of the Greek Diaspora on the internet*. (σφ.155-177).
- Κακάμπουρα, Ρ. (2006). Λαογραφικά αρχεία και εθνική ταυτότητα: μια σχέση Αλληλεπίδρασης. *Κριτική Διεπιστημονικότητα*, τόμος 2^{ος}, *Έθνος και Ταυτότητα. Πολιτισμικές Αντιστάσεις*, Σωτήρης Δημητρίου (επιμ.), Αθήνα: εκδόσεις Σαββάλας, σφ. 108-135.
- Κακάμπουρα, Ρ. (2010). Διδακτική του λαϊκού πολιτισμού στην πρωτοβάθμια Εκπαίδευση. Στα *Πρακτικά 1ου Πανελληνίου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης*, (Αθήνα, 28-31 Μαΐου 2009), τόμος Β΄, 215-223, Αθήνα, Σμυρνιωτάκης. σφ. 215-223.

- Κακάμπουρα, Ρ. (2011). *Αφηγήσεις ζωής: Η βιογραφική προσέγγιση στη σύγχρονη λαογραφική έρευνα*, Αθήνα: διάδραση.
- Κακάμπουρα, Ρ. (2012). Ο Ν. Γ. Πολίτης και οι εκπαιδευτικοί ως συλλογείς λαογραφικού υλικού. Στα Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου με θέμα: *Ο Νικόλαος Γ. Πολίτης και το Κέντρον Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας*, (Ακαδημία Αθηνών, 4-6 Δεκεμβρίου 2003), τόμος Α΄, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών/ Δημοσιεύματα Κέντρου Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, αρ. 23, σ. 327-342.
- Κακάμπουρα, Ρ. (2013). Η λαογραφική έρευνα των προσωπικών αφηγήσεων στο διεθνή χώρο. Επιστημονική Ημερίδα με θέμα *1909-2009. 100 χρόνια Ελληνικής Λαογραφίας*. Διοργάνωση: Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία, (Αθήνα, 23 Νοεμβρίου 2009), *Λαογραφία*, 42, (2010-2012), σ. 1047-1060.
- Καμηλάκη-Πολυμέρου, Α., & Καραμανές, Ε. (2008). *Λαογραφία: Παραδοσιακός Πολιτισμός*. Αθήνα: Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων (ΙΔΕΚΕ).
- Κανατάς, Γ. (2005). *Η οικονομική, λειτουργική και κοινωνική διάσταση της ευρωπαϊκής πολιτικής για τα άτομα με ειδικές ανάγκες (ΑΜΕΑ)* [Doctoral dissertation, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών. Τμήμα Οργάνωσης και Διοίκησης Επιχειρήσεων].
- Καπανιάρης, Α. (2008). *Ψηφιοποίηση, Τεκμηρίωση και Ανάδειξη του Ελληνικού Πολιτισμού: Η Περίπτωση του Αρχείου «Δημήτριος Γ. Κασλός*. [Διπλωματική Εργασία, Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο – Σχολή Εφαρμοσμένων Τεχνών].
- Bausinger, H. (2009). *ο Λαϊκός Πολιτισμός στον κόσμο της τεχνολογίας*, Καπλάνογλου, Μ. (μτφρ.). εκδ. Πατάκη.
- Κατσαδώρος, Γ. (2005). *Η διάχυση του Αισώπειου μύθου στην Ευρώπη των μέσων χρόνων: Η περίπτωση του Odo of Cheriton*. (σ. 73).
- Κατσαδώρος, Γ. (2010). Ο αισώπειος πεζός και έμμετρος–ποιητικός μύθος Λαϊκός πολιτισμός και έντεχνος λόγος (ποίηση – πεζογραφία – θέατρο). Στα *Πρακτικά διεθνούς επιστημονικού* (Αθήνα, 8-12 Δεκεμβρίου 2010) Τόμος Α΄. (σ.654-658).
- Κατσαδώρος, Γ. (2011). *Ο λαϊκός πολιτισμός την εποχή της παγκοσμιοποίησης*. Π. Φώκιαλη, Ν. Ανδρεαδάκης, & Γ. Ξανθάκου (Επιμ.), Διεργασίες σκέψης στο σχολείο και την κοινωνία, τόμος Α΄ (90-99). Πεδίο.
- Κατσαδώρος, Γ. (2013). Η επιστήμη της λαογραφίας στη σύγχρονη τεχνολογική εποχή. *Η ηλεκτρονική προφορικότητα, Επιστήμες της εκπαίδευσης. Από την ασθενή ταξινόμηση της Παιδαγωγικής στη διεπιστημονικότητα και στον επιστημονικό υβριδισμό*. Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Αιγαίου και Ταξιδευτής, (σσ. 99-122 [99]). Αθήνα.

- Κατσαδώρας, Γ., Φυντριλή, Ε., & Στυλιανού, Μ. (2016). *Λαϊκή λογοτεχνία και κοινωνική δικτύωση: Παροιμίες και ευφρολογήματα στο Facebook και το Twitter*. (σσ. 21, 476-489).
- Κατσαδώρας, Γ., Φεγγερού, Π., & Σίσκος, Μ. (2016). *Η λογοτεχνία στο 'μπερντέ': η περίπτωση του Γιάννη Χατζή*.
- Κατσαδώρας, Γ. (2018). *Σύγχρονοι μύθοι ζώων: Η περίπτωση του Αρκά*. Κ. & Μ. Αντ. Σταμούλη. (σσ. 377-379).
- Κατσαδώρας, Γ., & Νουνανάκη, Α., Λ. (2019). Η εικόνα των Ποντίων στην ψηφιακή λαογραφία: Η περίπτωση των μιμίδων (memes). Στο Βαρβούνης, Μ. Γ., Κακάμπουρα Ρ. & Ευσταθιάδου Μ. (επιμ.), *Λαϊκή Παράδοση του Πόντου από το παρελθόν στο παρόν. Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Λαογραφίας (Θεσσαλονίκη, 29 Νοεμβρίου – 1 Δεκεμβρίου 2019)*. Αρχείον Πόντου, 61, Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών, 389-432.
- Κάλφας, Β. (2015). Η φιλοσοφία του Αριστοτέλη. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. Ανακτήθηκε στις 20 Δεκεμβρίου 2020 από repository.kallipos.gr.
- Κατσούλας, Ν., Οροβα, Χ., & Παναγιωτίδη, Σ. (2018). *Λειτουργικά Συστήματα και Ασφάλεια Πληροφοριακών συστημάτων*. Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων. Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής.(σ.61). Διόφαντος.
- Καψωμένος, Ε. (1991). *Το σύγχρονο ιστορικό κρητικό τραγούδι*. Θεμέλιο.
- Κούζας, Γ. (2009). *Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία. Η ιστορική διαδρομή της (1908-2008)*, εκδ. Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, Αθήνα.
- Κούζας, Γ. (2012). *Αστική Λαογραφία: Θεωρητικές διασταυρώσεις - ιστορική διαδρομή - θεματολογία*. από τη μελέτη των «βιομηχανικών επιτηδεύματων» στην έρευνα των σύγχρονων μεγαλουπόλεων στον τόμο Μ. Βαρβούνης – Μ. Σέργης (επιμ.), *Ελληνική Λαογραφία. Ιστορικά, Θεωρητικά, Μεθοδολογικά, Θεματικές*, Ηρόδοτος, Αθήνα, σσ. 84-157.
- Κούζας, Γ. (2022). Διαρκείς ανατροφοδοτήσεις μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς προφορικότητας: Η κυκλοφορία του κουτσομπολιού από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης στην καθημερινή ζωή και αντίστροφα, στον τόμο: Κατσαδώρας, Γ. & Φωκίδης, Εμμ. (επιμ.), *Λαϊκός πολιτισμός και ψηφιακός κόσμος. Για μια ψηφιακή λαογραφία*, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Ρόδος, σσ. 267-278.
- Κουκουλές, Φ. (1923). *Καλικάντζαροι*. Λαογραφία 7.(σ. 315-328).
- Κουρουκλή, Μ. (2003). Η ανθρωπολογία, το παρόν, το παρελθόν και το δίλημμα της Πατριδογνωσίας. Στο *Επιστημονικό συμπόσιο Το παρόν του παρελθόντος. Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνική Ανθρωπολογία* (19-21 Απριλίου 2002), Συλλογικό, Εταιρία σπουδών νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας, (σσ. 235-249).

- Κυριακίδης, Στ. (1922). *Ελληνική λαογραφία*. Αθήνα: Π.Δ. Σακελλαρίου.
- Κυριακίδου-Νέστορος, Α. (1975). Λαογραφία: Η ουσία και η μέθοδος. Στο *Λαογραφικά Μελετήματα*. Ολκός. (σ. 149).
- Κυριακίδου-Νέστορος Α. (1975). Η ελληνική λαογραφία στη σύγχρονή της Προοπτική. Στο *Λαογραφικά Μελετήματα*. Ολκός.
- Κυριακίδου-Νέστορος, Α. (1987). *Ο χρόνος της προφορικής ιστορίας*. Σύγχρονα Θέματα, (σσ. 148-51). Ανακτήθηκε στις 15 Μαΐου 2021 από https://www.persee.fr/doc/metis_1105-2201_1987_num_2_1_889
- Κυριακίδου-Νέστορος, Α. (1989). *Λαογραφικά μελετήματα*, Α' τόμος. Ελιά.
- Κυριακίδου – Νέστορος Α. (1997). *Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας. Κριτική Ανάλυση*. Δ' έκδοση. Εταιρία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας.
- Κωνσταντάκος, Ι. (2017). *Παραμύθι, πολιτική και σάτιρα στην Αττική κωμωδία*. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. (σσ. 176-204).
- Κωτσάκης Σ., Μακρυγιάννης Η., Παραδείση Α. Ταταράκη Α. (2014). *Εισαγωγή στις αρχές της επιστήμης των ηλεκτρονικών υπολογιστών*. Γ' Τάξη ΕΠΑ.Λ. Υπουργείο πολιτισμού παιδείας και θρησκευμάτων ινστιτούτο εκπαιδευτικής πολιτικής. Διόφαντος.
- Λενακάκης, Α. (2007). *Συλλογή ευχετηρίων δίστιχων SMS. Η κινητή τηλεφωνία και η κρητική λαϊκή παράδοση*. Αντίλαλος.
- Λουκάτος, Δ. (1992). *Εισαγωγή στην ελληνική λαογραφία*. Μορφωτικό ίδρυμα εθνικής τραπέζης, Δ' έκδοση, Αθήνα. (σσ.79-80).
- Μαλά, Σ. (2020). *Το Δικαίωμα στη Βλασφημία. Ο Θρησκευτικός Μισαλλόδοξος Λόγος και τα Ποινικά Όρια της Ελευθερίας Έκφρασης*. (σσ.47-48).
- Μάργαρη, Ζ. Ν. (2013). Πανηγύρι της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος ξανά: Λαϊκή λατρεία, (ανα)βιώσεις και νέες βιώσεις στα Καλύβια Θορικού. Στο *Πρακτικά της 14ης Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ. Αττικής, Καλύβια Θορικού*. Εταιρεία Μελετών Νοτιοανατολικής Αττικής. (σσ. 363-376).
- Μερακλής, Μ. Γ. (1990). *Θέσεις για τη Λαογραφία*. (σ.245). Διαβάζω.
- Μερακλής, Μ. Γ. (2001). *Ιστορική λαογραφία, Ελληνικός παραδοσιακός πολιτισμός. Λαογραφία και Ιστορία. Συνέδριο εις μνήμην της Άλκης Κυριακίδου – Νέστορος συλλογικό, επιμ. Χρυσούλα Χατζάκη – Καψωμένου. Παρατηρητής*.
- Μερακλής, Μ. Γ. (2003). *Συνηγορία της λαογραφίας. Επιστημονικό συμπόσιο Το*

- παρόν του παρελθόντος. *Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνική Ανθρωπολογία (19-21 Απριλίου 2002)*, Συλλογικό έργο.(σ.113-128). Εταιρία σπουδών νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας.
- Μερακλής, Μ. Γ. (2004). Οι θεωρητικές κατευθύνσεις της Λαογραφίας.
Στο βιβλίο *Λαογραφικά ζητήματα*.(σ. 9, 20). Καστανιώτης & Διάττων.
- Μερακλής, Μ. Γ. (2004). Λαός και λαϊκός πολιτισμός. Στο *Λαογραφικά Ζητήματα* (σσ. 69-70). Καστανιώτης & Διάττων.
- Μερακλής, Μ. Γ. (2004). Ο άνθρωπος της πόλης. Στο βιβλίο *Λαογραφικά Ζητήματα*.(σσ.29, 71-84). Καστανιώτης & Διάττων.
- Μερακλής, Μ. Γ. (2004). Η ιστορικότητα των λαογραφικών φαινομένων.Στο βιβλίο *Λαογραφικά Ζητήματα*. (σσ. 15-25). Καστανιώτης & Διάττων.
- Μερακλής, Μ. Γ. (2004). *Ελληνική λαογραφία. Κοινωνική συγκρότηση. Ήθη και έθιμα. Λαϊκή τέχνη*. (σ.146).Οδυσσέας.
- Μερακλής, Μ. Γ. (2004). *Η συνηγορία της Λαογραφίας*. Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη.
- Μερακλής, Μ. Γ., & Μιχάλης, Γ. (2007). *Έντεχνος λαϊκός λόγος*.(σσ. 209-211). Καρδαμίτσα.
- Μερακλής, Μ. Γ. (2014). *Σύγχρονος Ελληνικός Λαϊκός πολιτισμός*, Ηρόδοτος, 2014 (2^η έκδοση).
- Μηλιώνης, Ν. Αλ. (2016). *Το θέατρο σκιών και ο εικαστικός Καραγκιόζης*.
- Μιχαήλ, Γ. (2009). *HomoInterneticus ή Λαογραφία και Διαδίκτυο*. (σσ.297 – 305).
- Μουτζάλη, Α.Σ. (2015). *Οι καλικάντζαροι του Δωδεκαημέρου*.Ανακτήθηκε στις 16 Φεβρουαρίου 2022 από
<https://www.archaiologia.gr/blog/2015/12/22/%CE%BF%CE%B9-%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CE%AC%CE%BD%CF%84%CE%B6%CE%B1%CF%81%CE%BF%CE%B9-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B4%CF%89%CE%B4%CE%B5%CE%BA%CE%B1%CE%B7%CE%BC%CE%AD%CF%81%CE%BF%CF%85/>
- Μπάδα - Τσομάκου, Κων. (1992). Οι ανομοιομορφίες της αγροτικής κοινότητα, στο βιβλίο: *Η Ελληνική Κοινότητα. Στα Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας, Δωδώνη, Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*. (σσ. 92, 99).
- Μπρούσκου, Ά. Α. (1999). *Επεξεργασία παραμυθιακών τύπων και παραλλαγών AT 300-499*.Τεύχος Α'. Μέγα, Κατάλογος Ελληνικών Παραμυθιών, 3.
- Νέστορος, Α. Ι., Α., Παναγιωταρέα, Α., Πυργάκη, Ά.,

- Βουτυρά, Έ., & Δέλτσου, Ρ. (1989). *Λαογραφία και προφορική ιστορία*. Εντευκτήριο, 8 (1989), σσ. 39-57.
- Νουνάκη, Α. Λ., Κατσαδώρος, Γ. (2019). *Η εικόνα των Ποντίων στην ψηφιακή λαογραφία: η περίπτωση των μιμιδίων (memes)*. σσ. 10.
Ανακτήθηκε στις 20 Δεκεμβρίου 2020 από
https://www.laographiki.gr/FarosPontion_20selidoA5_dr02.pdf
- Ντάτση, Ε. (2008). *Ο λαός της λαογραφίας*. Το ιδεολογικό περιεχόμενο στο Δημόσιο και ιδιωτικό βίος στην Ελλάδα ΙΙ: Οι νεότεροι χρόνοι Ανθολόγιο Δοκιμίων για το Δημόσιο και Ιδιωτικό Βίο στην Ελλάδα (19ος-20ος αιώνας). (σσ. 43-55). Πάτρα: ΕΑΠ.
- Ντάτση, Ε. (2003). Λαϊκός πολιτισμός ή πολιτισμός των μαζών; Από το χρόνο της αλληλοαναγνώρισης στο χρόνο της αναγνωρισιμότητας. Στο *Επιστημονικό συμπόσιο «Το παρόν του παρελθόντος. Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνική Ανθρωπολογία»*. Αθήνα (19-21 Απριλίου 2002). (σσ. 77-111). Συλλογικό, Εταιρία σπουδών νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας.
- Οικονομίδης, Δ. Β. (1987-1989). *Συμβολήνεις την ιστορίαν τῆς ἑλληνικῆς Λαογραφίας*. (σσ.11-86).
- Παππάς, Μ. (1999). *Μέθοδοι σύλληψης πελαγικών ψαριών*. Σχολή Τεχνολόγων Γεωπονίας. Τμήμα Ιχθυοκομίας Αλιείας. (σ.28).
- Παπαδάκη, Λ. (2016). *Ο Καραγκιόζης αλληλοδιδάσκαλος: Μια παράδοση των δομών γνώσης και εξουσίας στους σχολικούς θεσμούς του δέκατου ένατου αιώνα*.
- Παπαδοπούλου, Β. (2017). *Η ποινική μεταχείριση των ζώων*. [Πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών]. (σ.4). Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, τμήμα Νομικής, τομέας Ποινικών και εγκληματικών επιστημών.
- Παπαευστρατίου, Σ. (2019). *Τα πρώτα ψαρέματα: Συρτή αφρού, η ιδανική τεχνική για ψάρεμα με σκάφος*. BoatandfishinginGreece. Ανακτήθηκε στις 4 Μαρτίου 2020 από <https://www.boatfishing.gr/article-post/ta-prota-psaremata-syrta-afrou/>
- Παπαηλία, Π., Πετρίδης, Π. (2015). *Ψηφιακή εθνογραφία*. Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά. (σσ. 11-12). Συγγράμματα και Βοηθήματα, Ανακτήθηκε στις 10 Ιανουαρίου 2020 από <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/gr/>.
- Παπαθωμόπουλος, Μ. (1999). *Ο βίος του Αισώπου. Η παραλλαγή G*. [Κριτική Έκδοση]. (σσ. 15). Παπαδήμας.
- Παπαταξιάρχης, Ευθ. (2003). Το παρελθόν ενώνει όσο και χωρίζει. Στο *Επιστημονικό*

- συμπόσιο «Το παρόν του παρελθόντος. Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνική Ανθρωπολογία». Αθήνα, (19-21 Απριλίου 2002), (σσ.65-75). Συλλογικό, Εταιρία σπουδών νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας.
- Πλάτωνας, (427-347 π.Χ.). *Πολιτεία*. Α΄ τόμος, Ι. Γρυπάρης (μετ.). PublicDomain. Εκδοτικός οίκος Γεωργίου Φέξη. Ανακτήθηκε στις 27 Φεβρουαρίου 2020 από <https://www.openbook.gr/politeia/>
- Πολίτης, Ν. Γ. (1871). *Νεοελληνική μυθολογία*. Λαογραφία, τόμος Α΄. Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία.
- Πολίτης, Ν. Γ. (1909). *Λαογραφία*. Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία. Εν Αθήναις: τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου.
- Πολίτης, Ν. (1994). *Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του Ελληνικού λαού*. Τόμος Α΄. Γράμματα.
- Πούχγερ, Β. (1993). Το ελληνικό θέατρο σκιών και το παραδοσιακό του κοινό: συμβολή στην έρευνα για το κοινό του θεάτρου. Στο *Θέατρο σκιών, παράδοση και νεωτερικότητα*, εισαγωγή. Σ. Δαμιανάκος (επιμ.). (σσ. 173-189). Πλέθρον.
- Πούχγερ, Β. (1996). Τερατομορφία και σωματική δυσπλασία στη λαϊκή φαντασία. Στο Ε. Γρ. Αυδίκος (επιμ.), *Πρακτικά του συνεδρίου «Από το παραμύθι στα κόμικ. Παράδοση και νεωτερικότητα»*, 79-102. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης - Τμήμα Νηπιαγωγών. Οδυσσέας.
- Πούχγερ, Β. (2016). Η έννοια της παράδοσης στις επιστήμες του πολιτισμού. Μ. Γ. Βαρβούνης – Μ. Γ. Σέργης – Δ. Μ. Δαμιανού – Ν. Μαχά-Μπιζούμη – Γ. Γ. Θεοδωρίδου (επιμ.). *«Η διαχείριση της παράδοσης»*, 39-45. Εκδ. Οίκος Κ. & Μ. Αντώνη Σταμούλη.
- Ράφτης, Α. (1992). *Από τη Λαογραφία στην Εθνογραφία*. εφ. Παράδοση Διμηνιαία Έκδοση του Ελληνικού Τμήματος της Διεθνούς Οργάνωσης Λαϊκής Τέχνης, α. φύλλου 4, σ. 1.
- Ρωμαίος, Κ. (1955). *Μικρά Μελετήματα*. (σσ. 264-296). Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- Σέργης, Μ. Γ. (2008). *Εκκλησιαστικός λόγος και λαϊκός πολιτισμός τον 16ο αιώνα: Η περίπτωση του Παχώμιου Ρουσάνου*, Αδελφοί Κυριακίδη α. ε..
- Σηφάκης, Γρ. (2003). Λαογραφία, Ανθρωπολογία και Ιστορία ή ετερόνυμα που δεν Έλκονται. *Επιστημονικό συμπόσιο «Το παρόν του παρελθόντος. Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνική Ανθρωπολογία»*, 13-35. (19-21 Απριλίου 2002). Εταιρία σπουδών νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας.
- Σκοπετέας, Ι. (2016). Η Κωμωδία.
- Σταμούλης Β. (2019). *Από τη φιλοσοφική λογική στη βιομηχανική λογική*. (σ.13).

Ανακτήθηκε στις 20 Δεκεμβρίου 2020 από olympias.lib.uoi.gr

Στασινός, Δ. (1991). *Η ειδική εκπαίδευση στην Ελλάδα*. GUTENBERG.

Σταυρακοπούλου, Α. (2007). *Κατσαντώνης και Καραγκιόζης: Από το λόγο*

μυθιστόρημα στον μπερντέ. Ι. Βιβιλάκης (επιμ.), 1173-1181. Στέφανος, τιμητική προσφορά στον Βάλτερ Πούχγερ. Εκδόσεις Ergo.

Τατάκης, Β. (1993). *Ο Σωκράτης: η ζωή του, η διδασκαλία του* /B.N. Τατάκης. 4^η

Έκδοση. Αστήρ.

Τζάκης, Δ. (2002). Για την ιστορία της ελληνικής λαογραφίας. Στο Γ.,

Αικατερινίδης, Ε. Αλεξάκης κ.λ.π., «*Δημόσιος και ιδιωτικός Βίος στην Ελλάδα: Οι Νεότεροι Χρόνοι*», τ. Α, Ο Νεότερος Βίος. Πάτρα: εκδ. ΕΑΠ.

Τουντασάκη, Ε. (2003). *Ανθρωπολογία και Λαογραφία. Από την εκατέρωθεν αδιαφορία στην υπό όρους αναγνώριση αμοιβαίων ωφελημάτων*. (σσ.7-63). Panteion University open Journals.

Τσίτσικα, Α. (2008). Χρήση/Κατάχρηση Διαδικτύου.ΣταΠρακτικά 1ου Εντατικού

Σεμιναρίου στην Εφηβική Ιατρική, 1st State of The Art Adolescent Medicine Course», 21-30. (31 Μαρτίου – 5 Απριλίου 2008). Ζάππειο Μέγαρο.

Φουλίδη, Ξ. (2015). *Νέοι ορίζοντες στις ελληνικές Λαογραφικές Σπουδές: Το*

διαδίκτυο ως πεδίο παραγωγής, διάδοσης και εκπαιδευτικής αξιοποίησης του Λαϊκού Πολιτισμού. [Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου]. Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών Τμήμα Επιστημών της Προσχολικής Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού.

Φουρκαλίδου, Δ. (2013). *Το φαινόμενο του trolling*. [Διπλωματική εργασία,

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης]. Τμήμα Δημοσιογραφίας και Μ.Μ.Ε.. (σσ. 50-60).

Χαλκιά, Α. Ε. (2020). *Όψεις της τρέλας στο νεοελληνικό διήγημα (από τον 19ο αιώνα*

έως και σήμερα). [Διδρυματικό Πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών «Δημιουργική Γραφή» (Creativewriting). Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας]. Παιδαγωγικό τμήμα Νηπιαγωγών, (σ.11).

Χατζηπανταζής, Θ. (1984). *Η Εισβολή του Καραγκιόζη στην Αθήνα του 1890*.

Αθήνα: Στιγμή.

2. Ξενόγλωσσα

Abriil, E. P. (2016). Unmasking trolls: Political discussion on Twitter during the parliamentary election in Catalonia. *Trípodos*, (39), 53-69.

Addawood, A., Badawy, A., Lerman, K., & Ferrara, E. (2019). Linguistic cues

to deception: Identifying political trolls on social media. In *Proceedings of the international AAAI conference on web and social media: July 06, 2019*. (Vol. 13, pp. 15-25).

- Adler, P. S., & Kwon, S. W. (2002). Social capital: Prospects for a new concept. *Academy of management review*, 27(1), 17-40.
- Adrian, A. (2010). Beyond grieving: Virtual crime. *Computer law & Security review*, 26(6), 640-648. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2010.09.003>
- Adkins, R. A. (2010). *The 'monstrous Other' speaks: Postsubjectivity and the queering of the normal*. University of Oregon.
- Akbulut, Y., Sahin, Y. L., & Eristi, B. (2010). Cyberbullying victimization among Turkish online social utility members. *Journal of Educational Technology & Society*, 13(4), 192-201.
- Akhtar, S., & Morrison, C. M. (2019). The prevalence and impact of online trolling of UK members of parliament. *Computers in Human Behavior*, 99, 322-327. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.05.015>
- Alegre, S. M. (2020). There's Always a Bright Side: Poppy, a Positive Role Model in Trolls. In *Contemporary Fairy-Tale Magic: Subverting Gender and Genre* (pp. 116-125). Brill.
- Alison Bryant, J., Sanders-Jackson, A., & Smallwood, A. M. (2006). IMing, text messaging, and adolescent social networks. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 11(2), 577-592. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2006.00028.x>
- Allport, G. W. (1985). *The historical background of social psychology*. In G. Lindzey & E. Aronson (Eds.).
- Amilien, V. (1996). *Le troll et autres créatures sur naturelles*. (1er ed.). Berg International Éditeurs.
- Ancient Origins (2015). *Outlaws, trolls and berserkers: Meet the hero-monsters of The Icelandic sagas*. Ancient Origins. Ανακτήθηκε στις 9 Ιουνίου 2020 από <https://www.ancient-origins.net/myths-legends-europe/outlaws-trolls-and-berserkers-meet-hero-monsters-icelandic-sagas-004312>.
- Anderson, B. (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. New York: Verso Press.
- Anderson, B. (1997). Φαντασιακές κοινότητες-στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού. Π.Χαντζαρούλα(μετ.), 107. Νεφέλη. Στο Μ. Ευσταθιάδου, «Ταξιδεύοντας στον Πόντο. Τουρισμός της νοσταλγίας», 60. Θεσσαλονίκη 2018, εκδόσεις Μένανδρος.
- Andreoni, J., & Petrie, R. (2004). Public goods experiments without confidentiality: a

- glimpse into fund-raising. *Journal of public Economics*, 88(7-8), 1605-1623.
[https://doi.org/10.1016/S0047-2727\(03\)00040-9](https://doi.org/10.1016/S0047-2727(03)00040-9)
- Andrews, D., Nonnecke, B., & Preece, J. (2007). Conducting research on the internet:: Online survey design, development and implementation guidelines. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 16(2), 185 - 210.
- Anttonen, P. (2002). Kalevala-eepos ja kansanrunouden kansallistaminen. Στο Pekka Laaksonen & Ulla Piela (επιμ.) *Lönnrotinhengessä 2002. Kalevalaseuran vuosikirja 81*, 39-57. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Sera.
- Anttonen, P. (2004a). Kalevala etnopoetisesta näkökulmasta.. In A-L Siikala, L. Harvilahti & S. Timonen (επιμ.) *Kalevala ja laulu runnona*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Sera.
- Appadurai, A. (Ed.). (1988). *The social life of things: Commodities in cultural perspective*. Cambridge University Press.
- Appadurai, A. (1991). Global Ethnoscapes: Notes and Queries for a transnational Anthropology. *Interventions: Anthropologies of the Present*. NM: School of American Research Press, pp: 191-210.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization* (Vol. 1). U of Minnesota Press.
- Aronowitz, S. (1996). *Technoscience and Cyberculture*. New York: Routledge
- Day's of Polio to the Age of AIDS, Boston, MA: Beacon Press
- Martin, E. (1996), *Citadels, Rhizomes, and String Figures*, in Aronowitz St., Martinsons B., & Menser, M., (eds). *Science and Technology' and Cyberculture*. London: Routledge.
- Arts, E. (2006). *The Lord of the Rings: The Battle for Middle-earth II*.
- Asbjørnsen, P. Chr. (1883). *Folk and Fairy Tales*. (H. L. Brækstad, trans.). Seventh Ed. New York: Armstrong, 1883.
- Asbjørnsen, C., & Moe, J. (1989). *The Ash Lad who had an eating match with the troll*. *Merveilles & contes*, 3(2), 263-265.
- Asenas, J. J., & Hubble, B. (2018). Trolling free speech rallies: social media practices and the (un) democratic spectacle of dissent. *Taboo: The Journal of Culture and Education*, 17(2), 6. <https://doi.org/10.31390/taboo.17.2.06>
- Bacon, J. (2011). *The digital folklore project: tracking the oral tradition on the world wide web*. [Doctoral dissertation, East Tennessee State University].
- Baker, P. (2001). Moral panic and alternative identity construction in Usenet. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 7(1), JCMC711.
<https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2001.tb00136.x>

- Barker, C. (2003). *Cultural studies: Theory and practice*. Sage.
- Ballinger, F. (1989). Living sideways: Social themes and social relationships in Native American Trickster tales. *American Indian Quarterly*, 15-30. <https://doi.org/10.2307/1184084>
- Bargh, J. A., McKenna, K. Y. A., & Fitzsimons, G. M. (2002). Can you see the real me? Activation and expression of the “true self” on the internet. *Journal of Social Issues*, 58(1), 33–48. <https://doi.org/10.1111/1540-4560.00247>
<https://doi.org/10.2139/ssrn.250894>
- Bargh, J. A., & McKenna, K. Y. (2004). The Internet and social life. *Annu. Rev. Psychol.*, 55, 573-590. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.55.090902.141922>
- Bassil-Morozow, H. (2017). Loki then and now: the trickster against civilization. *International Journal of Jungian Studies*, 9(2), 84-96. <https://doi.org/10.1080/19409052.2017.1309780>
- Bauman, R. (1972). *Differential Identity and the Social Base of Folklore, Toward New Perspectives in Folklore*. Paredes, A., & Bauman, R. (eds.). Austin & London.
- Bauman, R., & Briggs, C. L. (2003). Voices of modernity: Language ideologies and the politics of inequality. *Cambridge: Cambridge university press*.
- Bausinger, H. (1990). *Folk Culture in a World of Technology*. Bloomington: Indiana University Press.
- Bell, M. W. (2008). Toward a Definition of “virtual worlds”. *Journal For Virtual Worlds Research*, 1(1). <https://doi.org/10.4101/jvwr.v1i1.283>
- Ben-Amos. (1984). The seven strands of tradition: Varieties inits meaning in American Folklore studies. *Journal of folklore research* 21/2-3: 97-131.
- Ben-Amos, D. (1971). Toward a Definition of Folklore in Context. In *Folklore Concepts*. Vol. 84, No. 331, 3-15. <https://doi.org/10.2307/j.ctv12sdz2s.8>
- Benhabib, S. (1996). Toward a deliberative model of democratic legitimacy. *Democracy and difference: Contesting the boundaries of the political*, 67, 94.
- Beniger, J. R. (1987). Personalization of mass media and the growth of pseudo-community. *Communication research*, 14(3), 352-371. <https://doi.org/10.1177/009365087014003005>
- Benjamin, W. (1935). The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction, 1936.
- Bergson, H. (1956). *Laughter* (pp. 61-191). Doubleday & Company.
- Bergstrom, K. (2011). “Don’t feed the troll”: Shutting down debate

- About community expectations on Reddit.com. *First Monday*, 16(8).
<https://doi.org/10.5210/fm.v16i8.3498>
- Bermejo, F. (2007). The Internet audience: constitution & measurement. In *Digital formations*; v. 35.
- Bernstein, M., Monroy-Hernández, A., Harry, D., André, P., Panovich, K., & Vargas, G. (2011). 4chan and/b: An Analysis of Anonymity and Ephemerality in a Large Online Community. In *Proceedings of the international AAAI conference on web and social media: July 20, 2011*. (Vol. 5, No. 1, pp. 50-57).
- Bessière, K., Seay, A. F., & Kiesler, S. (2007). The ideal elf: Identity exploration in World of Warcraft. *Cyberpsychology & behavior*, 10(4), 530-535. <https://doi.org/10.1089/cpb.2007.9994>.
- Binns, A. (2012). Don't feed the trolls! Managing troublemakers in magazines' online communities. *Journalism practice*, 6(4), 547-562. <https://doi.org/10.1080/17512786.2011.648988>
- Birkeli, E. (1938). *Fedrekult i Norge: et forsøk på en systematisk-deskriptiv fremstilling*. Dybwad.
- Bishop, J. (2007). Increasing participation in online communities: A framework for human-computer interaction. *Computers in human behavior*, 23(4), 1881-1893. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2005.11.004>
- Bishop, J. (2011). The role of augmented E-learning systems for enhancing pro-social behaviour in socially impaired individuals. In *Assistive and augmentive communication for the disabled: Intelligent technologies for communication, learning and teaching* (pp. 248-272). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-60960-541-4.ch009>
- Bishop, J. (2011). The role of the prefrontal cortex in social orientation construction: A pilot study. In *Poster presented to the BPS Welsh Conference on Wellbeing: September 10, 2011*.
- Bishop, J. (2011). Transforming lurkers into posters: The role of the participation continuum. In *Proceedings of the Fourth International Conference on Internet Technologies and Applications (ITA11): Januray 01, 2011*. (pp. 1-11).
- Bishop, J. (2012). The psychology of trolling and lurking: The role of defriending and gamification for increasing participation in online communities using seductive narratives. In *Virtual community participation and motivation: Cross-disciplinary theories* (pp.160-176). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-4666-0312-7.ch010>.
- Bishop, J. (2012). Tackling Internet abuse in Great Britain: Towards a framework for

- classifying severities of flame trolling'. In *Proceedings of the International Conference on Security and Management (SAM): January 01, 2012*. (p.1). The Steering Committee of The World Congress in Computer Science, Computer Engineering and Applied Computing (WorldComp). <https://doi.org/10.1093/slr/hms016>
- Bishop, J. (2012). Scope and limitations in the government of wales act 2006 for tackling internet abuses in the form of 'flame trolling'. *Statute Law Review*, 33(2), 207-216. <https://doi.org/10.1093/slr/hms016>
- Bishop, J. (2012). Taming the chatroom bob: The role of brain-computer interfaces that manipulate prefrontal cortex optimization for increasing participation of victims of traumatic sex and other abuse online. In *Proceedings of the International Conference on Bioinformatics & Computational Biology (BIOCOMP): May 27, 2017*. (p. 408). The Steering Committee of The World Congress in Computer Science, Computer Engineering and Applied Computing (WorldComp).
- Bishop, J. (2013). Increasing capital revenue in social networking communities: Building social and economic relationships through avatars and characters. In *Examining the concepts, issues, and implications of internet trolling* (pp. 44-61). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-4666-2803-8.ch005>
- Bishop, J. (2013). The art of trolling law enforcement: a review and model for implementing 'flame trolling' legislation enacted in Great Britain (1981–2012). *International Review of Law, Computers & Technology*, 27(3), 301-318. <https://doi.org/10.1080/13600869.2013.796706>.
- Bishop, J. (2013). The effect of de-individuation of the Internet Troller on Criminal Procedure implementation: An interview with a Hater. *International journal of cyber criminology*, 7(1), 28-48.
- Bishop, J. (2014). Internet trolling and the 2011 UK riots: The need for a dualist reform of the constitutional, administrative and security frameworks in Great Britain. *Eur. JL Reform*, 16, 154.
- Bishop, J. (2014). Representations of 'trolls' in mass media communication: a review of media-texts and moral panics relating to 'internet trolling'. *International Journal of Web Based Communities*, 10(1), 7-24. <https://doi.org/10.1504/IJWBC.2014.058384>
- Bishop, J. (2014). Digital Teens and the 'Antisocial Network': Prevalence of Troublesome Online Youth Groups and Internet trolling in Great Britain. *International Journal of E-Politics (IJEP)*, 5(3), 1-15. <https://doi.org/10.4018/ijep.2014070101>

- Bishop, J. (2014). Trolling for the lulz?: using media theory to understand Transgressivehumour and other internet trolling in online communities. In *Transforming politics and policy in the digital age* (pp. 155-172). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-4666-6038-0.ch011>
- Blank, T. J. (2007). Examining the Transmission of Urban Legends: Making the Case for Folkore Fieldwork on the Internet.
- Blank, T. J. (2009). Folklore and the Internet: Vernacular expression in a digital world. In *Folklore and the Internet: Vernacular Expression in a Digital World*.
- Blank, T. J. (2009). Introduction: Toward a conceptual framework for the study of folklore and the Internet. In *Folklore and the Internet: Vernacular Expression in a Digital World*.
- Blank, T. J. (2012). Folk culture in the digital age: The emergent dynamics of human interaction. In *Folk Culture in the Digital Age: The Emergent Dynamics of Human Interaction* (Vol. 9780874218909). <https://doi.org/10.1080/0015587x.2015.1083707>
- Blank, T. J. (2012). Introduction: Pattern in the virtual folk culture of computer-mediated communication. In *Folk Culture in the Digital Age: The Emergent Dynamics of Human Interaction* (Vol. 9780874218909). <https://doi.org/10.7330/9780874218909.c00>
- Blank, T. J., & Howard, R. G. (2013). Tradition in the twenty-first century: Locating the role of the past in the present. In *Tradition in the Twenty-First Century: Locating the Role of the Past in the Present*. <https://doi.org/10.1080/0015587x.2016.1178514>
- Blank, T. J. (2016). Giving the “big ten” a whole new meaning: Tasteless humor and the response to the Penn State sexual abuse scandal. In *The Folkloresque: Reframing Folklore in a Popular Culture World*. <https://doi.org/10.7330/9781607324188.c008>
- Boal, I. A. (1995). A flow of monsters: Luddism and virtual technologies. In *Resisting the virtual life: The culture and politics of information*.
- Boase, J., & Wellman, B. (2006). The internet and email aid users in maintaining their social networks and provide pathways to help when people face big decisions. *PEW internet and American life project*.
- Boduszek, D., & Hyland, P. (2011). The theoretical model of criminal social identity:

- Psycho-social perspective. *International Journal of Criminology and Sociological Theory*, 4(1), 604-615.
- Boehmer, E. (2005). *Colonial and postcolonial literature: migrant metaphors*. Oxford University Press on Demand.
- Boellstorff, T. (2015). Coming of age in second life: An anthropologist explores the virtually human. In *Coming of Age in Second Life: An Anthropologist Explores the Virtually Human*. <https://doi.org/10.1111/j.1757-6547.2009.00060.x>
- Bordia, P., & DiFonzo, N. (2004). Problem solving in social interactions on the Internet: Rumor as social cognition. *Social Psychology Quarterly*, 67(1), 33-49. <https://doi.org/10.1177/019027250406700105>
- Bosacki, S., Dane, A., Marini, Z., & Ylc-Cura. (2007). Peer relationships and internalizing problems in adolescents: mediating role of self-esteem. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 12(4), 261-282. <https://doi.org/10.1080/13632750701664293>
- Bourdieu, P. (2001). *Masculine domination*. Stanford University Press.
- Bousfield, D. (2008). *Impoliteness in interaction* (Vol. 167). John Benjamins Pub.
- Boyd, D. (2008). Why youth (heart) social network sites: The role of networked publics in teenage social life. *Youth, Identity, and Digital Media*, D. Buckingham, ed., *The John D. and Catherine T. MacArthur Foundation Series on Digital Media and Learning*. The MIT Press. Cambridge, MA, 2007-16.
- Brail, S. (1996). The Price of Admission: Harassment and Free Speech in the Wild, Wild West. *Wired Women: Gender and New Realities in Cyberspace*, L. Cherny & E. R. Weise (eds.), 141-157.
- Brandel, M. (2007). Blog trolls and cyberstalkers: How to beat them. *Computerworld*, 28, 32-33.
- Bright, W. (1994). [Review of the book *A coyote reader*.]. *American Anthropologist*, 96 (2), 443. University of California Press.
- Bronner, S. J. (2004). *Grasping Things - Folk Material Culture and Mass Society in America*. University Press of Kentucky. <https://doi.org/10.1177/027046768600600424>
- Bronner, S. J. (2009). Digitizing and virtualizing folklore. In *Folklore and the Internet: Vernacular Expression in a Digital World*. pp: 21—66.
- Bronner, S. J. (2011). Explaining traditions: Folk behavior in modern culture. In *Explaining Traditions: Folk Behavior in Modern Culture*. <https://doi.org/10.1080/0015587x.2012.683559>

- Brunvand, J., H., (1998). *The Study of American Folklore: An Introduction*. *New York: W W. Norton*. (First published in 1978).
- Bryant, E. F. (2007). *Krishna: a sourcebook*. Oxford University Press.
- Buckels, E. E., Trapnell, P. D., & Paulhus, D. L. (2014). Trolls just want to have fun. *Personality and individual Differences*, *67*, 97-102.
<https://doi.org/10.1037/e520722015-006>
- Buffardi, L. E., & Campbell, W. K. (2008). Narcissism and social networking web sites. *Personality and social psychology bulletin*, *34*(10), 1303-1314.
<https://doi.org/10.1177/0146167208320061>
- Burgess, J. (2008). All Your Chocolate Rain Are Belong to Us? Viral Video, YouTube, and the Dynamics of Participatory Culture. In *Unspecified, (ed.) Video Vortex Reader: Responses to YouTube*. *Institute of Network Cultures*, Amsterdam, pp. 101- 109.
- Burgess, J., & Green, J. (2018). *YouTube: Online video and participatory culture*. John Wiley & Sons. (2009).
- Burnett, G. (2000). Information exchange in virtual communities: a typology. *Information research*, *5*(4). Ανακτήθηκε στις 30 Μαΐου 2021 από <http://informationr.net/ir/5-4/paper82.html>
- Burroughs, B. (2013). FCJ-165 Obama trolling: Memes, salutes and an agonistic politics in the 2012 presidential election. *The Fibreculture Journal: Trolls and The Negative Space of the Internet*.
- Butler, D., Kift, S., & Campbell, M. (2009). Cyber bullying in schools and the law: Is there an effective means of addressing the power imbalance?. *eLaw Journal: Murdoch University Electronic Journal of Law*, *16*(1), 84-114.
- Cage, K., & Evans, M. (2003). *Gayle: The language of kinks and queens: A history and dictionary of gay language in South Africa*. Ken Cage.
- Cambria, E., Chandra, P., Sharma, A., & Hussain, A. (2010). Do not feel the trolls. *ISWC, Shanghai*.
- Campbell-Kelly, M., & Garcia-Swartz, D. D. (2015). From mainframes to Smartphones. In *From Mainframes to Smartphones*. Harvard University Press.
<https://doi.org/10.4159/9780674286535>
- Carroll, M. P. (1984). The trickster as selfish-buffoon and culture hero. *Ethos*, *12*(2), 105-131. <https://doi.org/10.1525/eth.1984.12.2.02a00020>
- Case, C. J., & King, D. L. (2017). Internet Trolling in Social Networking Sites: A

- Preliminary Investigation of Undergraduate Student Victimization. *Journal of Business and Behavioral Sciences*, 29(2), 32-43.
- Cassidy, J. (2006). Me media. *The New Yorker*, 82(13), 50–59.
- Castells, M. (2002). *The Internet galaxy: Reflections on the Internet, business, and society*. Oxford University Press on Demand.
- Castells, M., Catterall, B. (2001). *The Making of the Network Society*, London: ICA.
 Transcript of an interview which crystallizes the main points of The Information Age Raymond, E., S. (2000), The cathedral and the bazaar. Ανακτήθηκε στις 13 Δεκεμβρίου 2020 από <http://www.apogonline.com/openpress/cathedral>.
- Chancellor, S., Lin, Z., & De Choudhury, M. (2016). This Post Will Just Get Taken Down. Characterizing Removed Pro-Eating Disorder Social Media Content. In *Proceedings of the 2016 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems: May 07, 2016*. (pp. 1157-1162).
<https://doi.org/doi.org/10.1145/2858036.2858248>
- Cheng, J., Danescu-Niculescu-Mizil, C., & Leskovec, J. (2015). Antisocial behavior in online discussion communities. In *Ninth International AAAI Conference on Web and Social Media: April 02, 2015*.
- Cheng, J., Bernstein, M., Danescu-Niculescu-Mizil, C., & Leskovec, J. (2017). Anyone can become a troll: Causes of trolling behavior in online discussions. In *Proceedings of the 2017 ACM conference on computer supported cooperative work and social computing: February 03, 2017*. (pp. 1217-1230). <https://doi.org/10.1145/2998181.2998213>
- Chess, S., & Shaw, A. (2015). A conspiracy of fishes, or, how we learned to stop worrying about# GamerGate and embrace hegemonic masculinity. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 59(1), 208-220. <https://doi.org/10.1080/08838151.2014.999917>
- Chesney, T., Coyne, I., Logan, B., & Madden, N. (2009). Griefing in virtual worlds: causes, casualties and coping strategies. *Information Systems Journal*, 19(6), 525-548. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2575.2009.00330.x>
- Christensen, J. R. (2014). The Monstrosity of Non-Places: Troll Hunter. *Placelessness in Literature, MediaandCultute*, 221.-236. (2015).
- Christopherson, K. M. (2007). The positive and negative implications of anonymity in Internet social interactions: “On the Internet, Nobody Knows You’re a Dog”. *Computers in Human Behavior*, 23(6), 3038-3056. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2006.09.001>
- Chu, C. R. W. C., & Cheng, C. T. (2011). Cultural convulsions: Examining the

- Chineseness of cyberChina. In *Online Society in China* (pp. 35-51). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203828519>
- Clarke, I. (2019). Functional linguistic variation in Twitter trolling. *International Journal of Speech Language and the Law*, 26(1), 57-84. <https://doi.org/10.1558/ijssl.34803>
- Clarke, I., McEnery, T., & Brookes, G. (2021). Multiple Correspondence Analysis, newspaper discourse and subregister: A case study of discourses of Islam in the British press. *Register Studies*, 3(1), 144-171. <https://doi.org/10.1075/rs.20024.cla>
- Clements, K. A. (2004). The New Era and the New Woman. *Pacific Historical Review*, 73(3), 425-462. <https://doi.org/10.1525/phr.2004.73.3.425>
- Clemmett, M. (2011). Hacktivism: Computer hacking: Can “good” hackers help fight cybercrime?. *CQ Researcher*, 21(32), 2011, pp.771.
- Coles, B. A., & West, M. (2016a). Trolling the trolls: Online forum users constructions of the nature and properties of trolling. *Computers in Human Behavior*, 60, 233-244. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.02.070>
- Coles, B. A., & West, M. (2016). Weaving the internet together: Imagined communities in newspaper comment threads. *Computers in Human Behavior*, 60, 44-53. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.02.049>
- Coleman, J. (1999). *Love, sex, and marriage: A historical thesaurus* (Vol. 118). Rodopi. <https://doi.org/10.1163/9789004488502>
- Coleman, B. (2010). *Hacker and Troller as Trickster*. Social Text Journal. Ανακτήθηκε στις 10 Οκτωβρίου 2020 από https://socialtextjournal.org/hacker_and_troller_as_trickster/
- Coleman, G. (2011). Hacker politics and publics. *Public Culture*, 23(3), 511-516. <https://doi.org/10.1215/08992363-1336390>
- Coleman, G. E. (2012). Phreaks, hackers, and trolls: The politics of transgression and spectacle. *The social media reader*, 99-119.
- Coleman, G. (2012). *Our weirdness is free*. TripleCanopy, 15(9). Ανακτήθηκε στις 24 Απριλίου 2019 από http://canopycanopycanopy.com/issues/15/contents/our_weirdness_is_free.
- Coleman, G. (2013). Anonymous in context: The politics and power behind the mask.
- Connor, T. M. (2012). *The Internet Anthropologist's Field Guide to 'Rage Faces*. Ars Technica. Ανακτήθηκε στις Απριλίου 2020 από <http://arstechnica.com/tech-policy/2012/03/the-internet-anthropologistsfield-guide-to-rage-faces/2>.
- Cook, C., Schaafsma, J., & Antheunis, M. (2018). Under the bridge: An in-depth

- examination of online trolling in the gaming context. *New Media & Society*, 20(9), 3323-3340. <https://doi.org/10.1177/1461444817748578>
- Cooper, G. H. (1987). Coyote in Navajo religion and cosmology. *The Canadian Journal of Native Studies*, 7(2), 181-193.
- Craker, N., & March, E. (2016). The dark side of Facebook®: The Dark Tetrad, negative social potency, and trolling behaviours. *Personality and Individual Differences*, 102, 79-84. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.06.043>
- Crenshaw, K. (1990). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color, 1241-1299. <https://doi.org/10.2307/1229039>
- Crudden, M. (Ed.). (2002). *The Homeric Hymns*. Oxford University Press, USA.
- Culpeper, J., Bousfield, D., & Wichmann, A. (2003). Impoliteness revisited: With special reference to dynamic and prosodic aspects. *Journal of Pragmatics*, 35(10–11), 1545–1579. [https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(02\)00118-2](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(02)00118-2).
- Culpeper, J. (2011). *Impoliteness: Using language to cause offence* (Vol. 28, pp. 306). Cambridge University Press. <https://10.1017/CBO9780511975752>.
- Cummings, J. N., Lee, J. B., & Kraut, R. E. (2006). Communication technology and friendship during the transition from high school to college. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195312805.003.0018>
- Dahlberg, L. (2001). Computer-mediated communication and the public sphere: A Critical analysis. *Journal of Computer-mediated communication*, 7(1), JCMC714. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2001.tb00137.x>
- Dahlberg, L. (2007). The Internet, deliberative democracy, and power: Radicalizing the public sphere. *International journal of media & cultural politics*, 3(1), 47-64. <https://doi.org/10.1386/macp.3.1.47/1>
- Dahlgren, P. (2009). *Media and political engagement*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dave, K., Lawrence, S., & Pennock, D. M. (2003). Mining the peanut gallery: Opinion extraction and semantic classification of product reviews. In *Proceedings of the 12th international conference on World Wide Web: May 20, 2003*. (pp. 519-528). <https://doi.org/10.1145/775152.775226>
- Davis, S. (2008). With a little help from my online friends: The health benefits of internet community participatio. *The Journal of Education, Community and Values*, 8(3).
- Davison, P. (2012). The Language of Internet Memes. In M. Mandiberg (ed.), *The Social Media Reader*. (pp. 120–134). New York: NYU Press.
- Dawkins, R. (1998). *To Εγωιστικό Γονίδιο*, (Λ. Μαργαρίτης, μετ.). (σ. 142).

Κάτοπτρο.

Dawkins, R., & Davis, N. (2017). *The selfish gene*. Macat Library.

DeBell, M. (2003). *Computer and Internet use by children and adolescents in 2001*.

National Center for Education Statistics, US Department of Education, Institute of Education Sciences.

Debord, G., & Wolman, G. (1956). *A User's Guide to Détournement*. Originally appeared in *Les Lèvres Nues*, 8.14–21.

Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological inquiry*, 11(4), 227-268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01.

DeGarmo, J. (2014). *Keeping Foster Children Safe Online: Positive Strategies to Prevent Cyberbullying, Inappropriate Contact, and Other Digital Dangers*. Jessica Kingsley.

Dellarocas, C. (2006). Strategic manipulation of internet opinion forums: Implications for consumers and firms. *Management science*, 52(10), 1577-1593. <https://doi.org/10.1287/mnsc.1060.0567>

Dennett, D. C. (1996). Darwin's dangerous idea. *Recherche*, 27(293), 100.

[https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0526\(199609/10\)2:1<32::AID-CPLX8>3.0.CO;2-H](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0526(199609/10)2:1<32::AID-CPLX8>3.0.CO;2-H)

Derczynski, L., & Bontcheva, K. (2014). Spatio-temporal grounding of claims made on the web, in PHEME. In *Proceedings 10th Joint ISO-ACL SIGSEM Workshop on Interoperable Semantic Annotation: June 13, 2014*. (p. 65).

Derczynski, L., & Bontcheva, K. (2014). PHEME: Veracity in Digital Social Networks. In *UMAP workshops: January 01, 2014*.

De Seta, G. (2013). FCJ-167 Spraying, fishing, looking for trouble: The Chinese Internet and a critical perspective on the concept of trolling. *The Fibreculture Journal*, (22 2013: Trolls and The Negative Space of the Internet).

de Souza E Silva, A. (2006). From cyber to hybrid: Mobile technologies as interfaces of hybrid spaces. In *Space and Culture* (Vol. 9, Issue 3). <https://doi.org/10.1177/1206331206289022>

Devost, M. G., Houghton, B. K., & Pollard, N. A. (1997). Information terrorism: Political violence in the information age. *Terrorism and Political Violence*, 9(1), 72-83. <https://doi.org/10.1080/09546559708427387>

Diakopoulos, N., & Naaman, M. (2011). Towards quality discourse in online news comments. In *Proceedings of the ACM 2011 conference on Computer supported cooperative work: March 19, 2011*. (pp. 133-142). <https://doi.org/10.1145/1958824.1958844>

- Dibbell, J. (1994). A rape in cyberspace or how an evil clown, a Haitian trickster spirit, two wizards, and a cast of dozens turned a database into a society. *Ann. Surv. Am. L.*, 471.
- DiMaggio, P., Hargittai, E., Russell Neuman, W., & Robinson, J. P. (2001). Social implications of the internet. *Annual Review of Sociology*, 27. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.307>
- Dlala, I. O., Attiaoui, D., Martin, A., & Yaghlane, B. B. (2014). Trolls identification within an uncertain framework. In *2014 IEEE 26th International Conference on Tools with Artificial Intelligence: November 10, 2014*. (pp. 1011-1015). IEEE. <https://doi.org/10.1109/ICTAI.2014.153>
- Dobler, R. (2009). Ghosts in the machine: Mourning the MySpace dead. In *Folklore and the Internet*.
- Donath, J. S. (1999). Identity and deception in the virtual community. In *Communities in cyberspace*, eds. MA Smith and P. Kollock. (pp.27-59).
- Donath, J. S. (1995). Sociable information spaces. In *Proceedings of the Second International Workshop on Community Networking'Integrated Multimedia Services to the Home': July 20, 1995*. (pp. 269-273). IEEE. <https://doi.org/10.1109/cn.1995.509582>
- Donath, J., & Boyd, D. (2004). Public displays of connection. *BT technology Journal*, 22(4), 71-82. <https://doi.org/10.1023/B:BTTJ.0000047585.06264.cc>
- Dooley, J. J., Pyżalski, J., & Cross, D. (2009). Cyberbullying versus face-to-face bullying: A theoretical and conceptual review. *Zeitschrift für Psychologie / Journal of Psychology*, 217(4), 182-188. <https://doi.org/10.1027/0044-3409.217.4.182>.
- Dorson, R., M., (ed), (1968). *Peasant Customs and Savage Myths: Selections from the British Folklorists*. (2 vols), Chicago: University of Chicago Press.
- Dorson, R. M. (1972). *Folklore and folklife: An introduction*. University of Chicago Press.
- Dorson, R. M. (1981). *Doing Fieldwork*. Folklore.
- Dorst, J. (1990). Tags and burners, cycles and networks: Folklore in the teletronic age. *Journal of Folklore Research*, 179-190.
- Downing, S. (2009). Attitudinal and behavioral pathways of deviance in online gaming. *Deviant Behavior*, 30(3), 293–320. <https://doi.org/10.1080/01639620802168833>.
- Drotner, K. (2008). *Leisure is hard work: Digital practices and future Competencies*. (pp. 167-184). MacArthur Foundation Digital Media and Learning Initiative.
- Du, S. (2017). Hackers: The Good, The Bad, and the in Between. *Ανακτήθηκε* 19

Νοεμβρίου 2021 από <https://sedonaengl.wordpress.com/2017/03/12/hackers-the-good-the-bad-and-the-in-between/>

- Dubrovsky, V. J., Kiesler, S., & Sethna, B. N. (1991). The equalization phenomenon: Status effects in computer-mediated and face-to-face decision-making groups. *Human-computer interaction*, 6(2), 119-146.
https://doi.org/10.1207/s15327051hci0602_2
- Duggan, M., Rainie, L., Smith, A., Funk, C., Lenhart, A., & Madden, M. (2014). Online harassment. Washington, DC: Pew research center. *Pew Res. Center, Washington, DC, USA, Tech. Rep.*
- Dundes, A. (1965). *The Study of Folklore*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Dundes, A. (1980). Who are the folk. In William R. Bascom (επιμ.), *Frontiers of Folklore*. (pp. 17-35). Boulder, CO: westview Press.
- Dundes, A. (2004). As the crow flies: A straightforward study of lineal worldview in American folk speech. In *What Goes Around Comes Around: The Circulation of Proverbs in Contemporary Life*.
- Dundes, A. (2004). Folkloristics in the twenty-first century. In *Journal of American Folklore* 118, no. 470 (Fall), pp: 385-408.
- Dundes, A. (2007). *The meaning of Folklore. The Analytical Essays of Alan Dundes. Edited and Introduced by Simon J. Bronner*, Utah: State University Press Logan.
- Dundes, A., & Pagter, C. R. (1992). *Work hard and you shall be rewarded: Urban folklore from the paperwork empire*. Wayne State University Press.
- Dunn, R. A., & Guadagno, R. E. (2012). My avatar and me—Gender and personality predictors of avatar-self discrepancy. *Computers in Human Behavior*, 28(1), 97-106.
<https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.08.015>.
- Dwyer, C., Hiltz, S., & Passerini, K. (2007). Trust and privacy concern within social networking sites: A comparison of Facebook and MySpace. *AMCIS 2007 proceedings*, 339.
- Eckert, S. (2018). Fighting for recognition: Online abuse of women bloggers in Germany, Switzerland, the United Kingdom, and the United States. *New Media & Society*, 20(4), 1282-1302.
<https://doi.org/10.1177/1461444816688457>
- Eichhorn, K. (2001). Sites unseen: Ethnographic research in a textual community. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 14(4).
<https://doi.org/10.1080/09518390110047075>
- Ekman, K. (1988). *The Forest of Hours*. (A. Paterson, trans.). London, Vintage.
- Ellis Davidson, H. (1964). *Gods and Myths of Northern Europe*. Harmondsworth:

Penguin Books.

- Elliott, R. (1996). Discourse analysis: exploring action, function and conflict in social texts. *Marketing Intelligence & Planning*.
<https://doi.org/10.1108/02634509610131171>.
- Ellison, N., Heino, R., & Gibbs, J. (2006). Managing impressions online: Self-presentation processes in the online dating environment. *Journal of computer-mediated communication*, *11*(2), 415-441. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2006.00020.x>
- Ellison, N. B., Steinfield, C., & Lampe, C. (2007). The benefits of facebook “friends:” Social capital and college students’ use of online social network sites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, *12*(4). <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00367.x>
- Ellsworth, E. (1989). Why doesn't this feel empowering? Working through the repressive myths of critical pedagogy. *Harvard educational review*, *59*(3), 297-325.
- Elward, B., & Davies, P. E. (2012). *US Navy F-4 Phantom II MiG Killers 1965–70*. Bloomsbury Publishing.
- Elward, B., Laurier, J., & Wyllie, I. (2001). *US Navy F-4 Phantom II MiG Killers: 1965–1970*, Osprey Publishing, Colchester, GB.
- English, J. (1994). Comic Transactions. In *Comic Transactions*. Cornell University Press.
- Erdoes, R. (1999). *American Indian trickster tales*. Penguin.
- Erickson, J. (2008). *Hacking: the art of exploitation*. No starch press.
- Escobar, A., Hess, D., Licha, I., Sibley, W., Strathern, M., & Sutz, J. (1994a). Welcome to cyberia: Notes on the anthropology of cyberculture. *Current Anthropology*, *35*(3), 211-231. <https://doi.org/10.1086/204266>
- Escobar, A., Hess, D., Licha, I., Sibley, W., Strathern, M., & Sutz, J. (1994b). Welcome to Cyberia: Notes on the Anthropology of Cyberculture [and Comments and Reply]. *Current Anthropology*, *35*(3). <https://doi.org/10.1086/204266>
- Ess, C. (1996). The Political Computer: Democracy, CMC. *Philosophical perspectives on computer-mediated communication*, 197.
- Ewing, K. P. (1990). The illusion of wholeness: Culture, self, and the experience of inconsistency. *Ethos*, *18*(3), 251-278.
<https://doi.org/10.1525/eth.1990.18.3.02a00020>
- Faivre, A. (1995). *The eternal Hermes: from Greek god to alchemical magus*. Red Wheel/Weiser.
- Ferber, A. L. (2018). “Are you willing to die for this work?” Public targeted online

- harassment in higher education: SWS Presidential Address. *Gender & Society*, 32(3), 301-320. <https://doi.org/10.1177/0891243218766831>.
- Fernback, J. (2003). Legends on the net: an examination of computer-mediated communication as a locus of oral culture. *New Media & Society*, 5(1), 29-45.
- Fernback, J. (2012). There is a there there: Notes Toward a Definition of Cybercommunity. In *Doing Internet Research: Critical Issues and Methods for Examining the Net*. <https://doi.org/10.4135/9781452231471.n10>
- Ferrari, E. (2018). Fake accounts, real activism: Political faking and user-generated satire as activist intervention. *New Media & Society*, 20(6), 2208-2223. <https://doi.org/10.1177/1461444817731918>
- Fialkova, L., & Yelenevskaya, M. N. (2001). Ghosts in the cyber world. An analysis of folklore sites on the Internet. In *Fabula* (Vol. 42, Issues 1–2). <https://doi.org/10.1515/fabl.2001.011>
- Fichman, P., & Sanfilippo, M. R. (2015). The bad boys and girls of cyberspace: How gender and context impact perception of and reaction to trolling. *Social science computer review*, 33(2), 163-180. <https://doi.org/10.1177/0894439314533169>
- Fichman, P., & Sanfilippo, M. R. (2016). *Online trolling and its perpetrators: Under the cyberbridge*. Rowman & Littlefield.
- Fichman, P., & Dainas, A. R. (2019). Graphicons and tactics in satirical trolling on Tumblr.com. *International Journal of Communication*, 13, 4261-4286.
- Fichman, P. (2020). The role of culture and collective intelligence in online global trolling: the case of trolling Trump's inauguration speech. *Information, Communication & Society*, 1-16. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2020.1824006>.
- Fichman, P. (2020). Global trolling: The case of "America First". In *Proceedings of the 53rd Hawaii International Conference on System Sciences: January 01, 2020*. <https://doi.org/10.24251/hicss.2020.723>
- Filipczak, B. (1998). Trainers on the Net: A Community of Colleagues. *Training*, 35(2), 70-76.
- Fimi, D. (2007). The Genre of Trolls: The Case of a Finland-Swedish Folk Belief Tradition. *Folklore*, 118(3), 365-366.
- Fish, G. (2017). *Social justice and social media: responding to the enforcement of justice by the internet community*. [Student Scholarship, Michigan State University College of Law].

- Fingfeld-Connett, D. (2015). Twitter and health science research. *Western journal of nursing research*, 37(10), 1269-1283.
<https://doi.org/10.1177/0193945914565056>
- Flores-Saviaga, C., Keegan, B., & Savage, S. (2018). Mobilizing the trumptrain: Understanding collective action in a political trolling community. In *Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media: June 15, 2018*. (Vol. 12, No. 1).
- Florini, S. (2014). Tweets, Tweeps, and Signifyin' Communication and Cultural Performance on "Black Twitter". *Television & New Media*, 15(3), 223-237.
<https://doi.org/10.1177/1527476413480247>
- Foote, M. (2007). User picks: Cyber Folk Art in the Early 21st Century. *University of California, Berkley*.
- Fox, W. S. (2008). Computerized Creation and Diffusion of Folkloric Materials. *Skidmore College, Department of Sociology*.
- Frank, R. (2004). When the going gets tough, the tough go photoshopping: September 11 and the newslore of vengeance and victimization. *New Media & Society*, 6(5), 633-658.
<https://doi.org/10.1177/146144804047084>
- Frykman, J., & Löfgren, O. (1987). *Culture builders: A historical anthropology of middle-class life*. Rutgers University Press
- Fuller, S. (2002). *Social epistemology*. Indiana University Press.
- Fuller, G., Wilson, J., & McCrea, C. (2013). Troll Theory?: Issue 22: Trolls and the Negative Space of the Internet. *Fibreculture Journal*, 22, 1-15.
- Gabdulhakov, R. (2020). (Con) trolling the Web: Social Media User Arrests, State-Supported Vigilantism and Citizen Counter-Forces in Russia. *Global Crime*, 21(3-4), 283-305.
<https://doi.org/10.1080/17440572.2020.1719836>
- Gailey, A. (1989). The nature of tradition. *Folklore*, 100(2), 143-161. <https://doi.org/10.1080/0015587X.1989.9715762>
- Gal, N. (2019). Ironic humor on social media as participatory boundary work. *New Media & Society*, 21(3), 729-749. <https://doi.org/1461444818805719>.
- Galán-García, P., Puerta, J. G. D. L., Gómez, C. L., Santos, I., & Bringas, P. G. (2016). Supervised machine learning for the detection of troll profiles in twitter social network: Application to a real case of cyberbullying. *Logic Journal of the IGPL*, 24(1), 42-53.
- Galloway, A. R. (2006). *Gaming: Essays on algorithmic culture* (Vol. 18). University of Minnesota Press. <https://doi.org/10.7238/a.v0i5.745>
- Gammon, J. (2014). Over a quarter of Americans have made malicious online

comments. YouGov. Ανακτήθηκε στις 24 Απριλίου 2019 από <https://today.yougov.com/news/2014/10/20/over-quarter-americansadmit-malicious-online-comm/>

- Gardiner, B., Mansfield, M., Anderson, I., Ulmanu, M., Louter, D., & Holder, J. (2016, April 12). The dark side of Guardian comments. *The Guardian*. Ανακτήθηκε στις 30 Νοεμβρίου 2021 από <https://www.theguardian.com/technology/2016/apr/12/the-dark-side-of-guardian-comments>
- Gašparovičová, A. (2017). *Crossing the Boundaries: The Missing Role of the Trickster as the Messenger of Gods in Native American Myths*. [Bachelor's Diploma Thesis, Masaryk University Faculty of Arts]. Cyberculture. (pp. 44-70). Vol. 13, no. ½.
- Gates Jr, H. L. (2014). *The signifying monkey: A theory of African American literary criticism*. Oxford University Press.
- Gerber, T. P., & Zavisca, J. (2016). Does Russian propaganda work?. *The Washington Quarterly*, 39(2), 79-98. <https://doi.org/10.1080/0163660X.2016.1204398>
- Georges, R. A. (1969). Toward an Understanding of Storytelling Events. *The Journal of American Folklore*, 82(326), 13–28. <https://doi.org/10.2307/539777>
- Gerstenfeld, P. B., Grant, D. R., & Chiang, C. P. (2003). Hate online: A content analysis of extremist Internet sites. *Analyses of social issues and public policy*, 3(1), 29-44.
- Gibbons, S. (1994). *Cold Comfort Farm*. Penguin UK.
- Gillespie, T. (2011). *Can an Algorithm Be Wrong? Twitter Trends, the Spectre of Censorship, and our Faith in the Algorithms around US*. Culture Digitally. Ανακτήθηκε στις 8 Ιανουαρίου 2021 από <http://culturedigitally.org/2011/10/can-an-algorithm-be-wrong/>
- Gilroy, P. (1993). Reflections on schön: An epistemological critique and a practical alternative. *Journal of Education for Teaching*, 19(4), 17-39. <https://doi.org/10.1080/0260747930190413>
- Go, A., Huang, L., & Bhayani, R. (2009). Twitter sentiment analysis. *Entropy*, 17, 252.
- Goffman, E. (1978). *The presentation of self in everyday life* (Vol. 21). London: Harmondsworth.
- Goldberg, I. A. (1995). *A pseudonymous communications infrastructure for the internet*. University of California, Berkeley.
- Golder, S. A., & Donath, J. (2004). Social roles in electronic communities. *Internet Research*, 5(1), 19-22.
- Golder, S. A., & Macy, M. W. (2011). Diurnal and seasonal mood vary with work,

- sleep, and daylength across diverse cultures. *Science*, 333(6051), 1878-1881.
<https://doi.org/10.1126/science.1202775>
- Golf-Papez, M., & Veer, E. (2017). Don't feed the trolling: rethinking how online trolling is being defined and combated. *Journal of Marketing Management*, 33(15-16), 1336-1354.
<https://doi.org/10.1080/0267257X.2017.1383298>
- Goode, L. (2015). Anonymous and the political ethos of hacktivism. *Popular Communication*, 13(1), 74-86. <https://doi.org/10.1080/15405702.2014.978000>
- Gorton, K., & Garde-Hansen, J. (2013). From old media whore to new media troll: The online negotiation of Madonna's ageing body. *Feminist Media Studies*, 13(2), 288-302.
<https://doi.org/10.1080/14680777.2012.678370>
- Gorwa, R. (2017). Computational propaganda in Poland: False amplifiers and the digital public sphere. *Computational Propaganda Research Project*, 1-32.
- Granovetter, M. S. (1982). *The strength of weak ties: A network theory revisited. Social structure and network analysis*. In P. V. Marsden & N. Lin. Beverly Hills. <https://doi.org/10.2307/202051>
- Griffiths, M. D. (2014). Adolescent trolling in online environments: A brief overview. *Education and Health*, 32(3), 85-87.
- Gross, R., Acquisti, A., & Heinz, H. J. (2005). Information revelation and privacy in online social networks. *WPES'05: Proceedings of the 2005 ACM Workshop on Privacy in the Electronic Society*. (pp.1143-1168). <https://doi.org/10.1145/1102199.1102214>
- Grudin, J. (2002). Group dynamics and ubiquitous computing. *Communications of the ACM*, 45(12), 74-78. <https://doi.org/10.1145/585597.585618>
- Gurak, L. J., & Logie, J. (1999). The promise and the peril of social action in cyberspace. *Communities in cyberspace*, 243-263.
- Hakken, D. (2002). *Cyborgs@ cyberspace?: An ethnographer looks to the future*. Routledge.
- Hallager, G. F., & Brandt, F. P. (1855). *Kong Christian den Fjerdes Norske Lovbog af 1604: Universitets-Program for andet halvjaar 1855*. Feilberg & Landmerk.
- Hampton, K., & Wellman, B. (2003). Neighboring in Netville: How the Internet supports community and social capital in a wired suburb. *City & Community*, 2(4), 277-311.
<https://doi.org/10.1046/j.1535-6841.2003.00057.x>
- Hansen, G. (2009). Public folklore in cyberspace. In *Folklore and the Internet*.
<https://doi.org/10.2307/j.ctt4cgrx5.12>

- Haraway, D. (1991). The actors are cyborg, nature is coyote, and the geography is elsewhere: postscript to 'cyborgs at large'. *Technoculture*, 3, 183-202.
- Haraway, D. J. (1994). A game of cat's cradle: science studies, feminist theory, cultural studies. *Configurations*, 2(1), 59-71.
- Haraway, D., Ryan, M., & Gordon, A. (1994). Possible Worlds: An Interview with Donna Haraway.". *Body Politics: Disease, Desire and the Family*.
- Hardaker, C. (2010). Trolling in asynchronous computer-mediated communication: From user discussions to academic definitions. *Journal of Politeness Research. Language, Behaviour, Culture*. Volume 6, Issue 2, 215–242. <https://doi.org/10.1515/JPLR.2010.011>.
- Hardaker, C. (2013). “Uh.... not to be nitpicky, but... the past tense of drag is dragged, not drug.”: An overview of trolling strategies. *Journal of Language Aggression and Conflict*, 1(1), 58-86. <https://doi.org/10.1075/jlac.1.1.04har>
- Hardaker, C. (2015). ‘I refuse to respond to this obvious troll’: an overview of responses to (perceived) trolling. *Corpora*, 10(2), 201-229. <https://doi.org/10.3366/cor.2015.0074>
- Hardaker, C., & McGlashan, M. (2016). “Real men don’t hate women”: Twitter rape threats and group identity. *Journal of Pragmatics*, 91, 80-93. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2015.11.005>
- Harris, L. M., Gergen, K. J., & Lannamann, J. W. (1986). Aggression rituals. *Communication Monographs*, 53(3), 252–265. <https://doi.org/10.1080/03637758609376140>.
- Hartmann, E. (1936). *Die Trolle vorstellungen in den Sagen und Märchen der skandinavischen Völker*. Kohlhammer, Στουτγάρδη/Βερολίνο.
- Hastie, B. What role do social media platforms play in shaping our forms of connectivity and social life?.
- Hauben, M. F. (1995). *The netizens and community networks*. Columbia University. Ανακτήθηκε στις 13 Δεκεμβρίου 2020 από <http://www.columbia.edu/~hauben/text/bbc95soch.text>.
- Hebdige, D. (2012). *Subculture: The meaning of style*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203139943>
- Heide, E. (2011). Loki, the Vätte, and the Ash Lad: A Study Combining Old Scandinavian and Late Material. *Viking and Medieval Scandinavia*, 7, 63-106. <https://doi.org/10.1484/j.vms.1.102616>
- Helliwell, J. F., & Putnam, R. D. (2004). The social context of well–

- being. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B: Biological Sciences*, 359(1449), 1435-1446.
<https://doi.org/10.1098/rstb.2004.1522>
- Heritage, F. (2021). Gendered Language in The Witcher Videogame Series.
 In *Language, Gender and Videogames* (pp. 147-182). Palgrave Macmillan, Cham.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-74398-7_6
- Herrman, J. (2020, June 28). TikTok is shaping politics. But how. *The New York Times*. Ανακτήθηκε στις 9 Ιουνίου 2020 από <https://www.nytimes.com/2020/06/28/style/tiktok-teen-politics-gen-z.html>
- Herring, S. (1996). Posting in a different voice: Gender and ethics in computer-mediated communication. *Philosophical perspectives on computer-mediated communication*, 115, 45.
- Herring, S. C. (1999). The rhetorical dynamics of gender harassment on-line. *The information society*, 15(3), 151-167.
<https://doi.org/10.1080/019722499128466>
- Herring, S. C. (2002). Computer-Mediated. *Annual review of information science and technology*, 109.
- Herring, S., Job-Sluder, K., Scheckler, R., & Barab, S. (2002). Searching for safety online: Managing "trolling" in a feminist forum. *The information society*, 18(5), 371-384.
<https://doi.org/10.1080/01972240290108186>
- Herzfeld, M. (2002). *Πάλι δικά μας. Λαογραφία. Ιδεολογία και η διαμόρφωση της σύγχρονης Ελλάδας*. (Μ.Σαρηγιάννης, μετ.). Αλεξάνδρεια.
- Hetcher, S. A. (2004). *Norms in a wired world*. Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511616624>
- Hewitt, A., & Forte, A. (2006). Crossing boundaries: Identity management and student/faculty relationships on the Facebook. *Poster presented at CSCW, Banff, Alberta*, 1-2.
- Higgin, T. (2013). FCJ-159/b/lack up: What trolls can teach us about race. *The Fibreculture Journal: Trolls and The Negative Space of the Internet*. (pp.133-148).
- Hiltz, S. R. (1986). The "virtual classroom": Using computer-mediated communication for university teaching. *Journal of communication*, 36(2), 95-104.
<https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1986.tb01427.x>
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2009). *Bullying beyond the schoolyard: Preventing and responding to cyberbullying*. Corwin press.
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2010). Bullying, cyberbullying, and suicide. *Archives*

of suicide research, 14(3), 206-221.

<https://doi.org/10.1080/13811118.2010.494133>.

Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and organizations: Software of the mind* (Vol. 2). New York: Mcgraw-hill.

Holmes, S. (2013). FCJ-160 Politics is Serious Business: Jacques Rancière, Griefing, and the Re-Partitioning of the (Non) Sensical. *The Fibreculture Journal: Trolls and The Negative Space of the Internet*.

Honey, C., & Herring, S. C. (2009). Beyond microblogging: Conversation and collaboration via Twitter. In *2009 42nd Hawaii International Conference on System Sciences: January 08, 2009*. (pp. 1-10). Ieee. <https://doi.org/10.1109/HICSS.2009.89>

Honko, L. (1980a). Nationellavärdenochinternationelltforskningsamar-bete.

Introduktion: Nordiskainstitutet för folkdiktning (NIF) 1959-1979. Στο Lauri Honko (επιμ.), *Folklore och nationsbyggande I Norden*. NIF Publications No 9. Turku: Nordic Institute of Folklore, pp. 1-3. Turku.

Honko, (1991). The Folklore Process. Στο *Folklore Fellows' Summer School Programme*. Turku: FFSS, pp. 25-47.

Honko, (1992). The Unesco Perspective on Folklore. *FF Network* 3: 1-5.

Hopkinson, C., Tomaskova, R., & Zapletalova, G. (2012). Antagonistic facework in online discussion fora. *The Interpersonal Function of Language Across Genres and Discourse Domains*. Ostrava: University of Ostrava, 113-153.

Hopkinson, C. (2013). Trolling in online discussions: From provocation to community-building. <https://doi.org/10.5817/BSE2013-1-1>

Hopman, M. (2012). Narrative and rhetoric in Odysseus' tales to the Phaeacians. *American Journal of Philology*, 133(1), 1-30. <https://doi.org/10.1353/ajp.2012.0007>

Howard, R. G. (1997). Apocalypse in your in-box: End-times communication on the Internet. *Western Folklore*, 56(3/4), 295-315. <https://doi.org/10.2307/1500281>

Howard, R. G. (2005). Toward a theory of the world wide web vernacular: The case for pet cloning. *Journal of Folklore Research*, 323-360. <https://doi.org/10.2979/JFR.2005.42.3.323>.

Howard, R. G. (2008a). Electronic hybridity: The persistent processes of the vernacular web. *Journal of American Folklore*, 121(480), 192-218. <https://doi.org/10.2307/20487596>

Howard, R. G. (2008b). The vernacular web of participatory media. In *Critical*

Studies in Media Communication (Vol. 25, Issue 5), 490-513.
<https://doi.org/10.1080/15295030802468065>

- Howard, R. G. (2013). Vernacular authority: Critically engaging “tradition.” In *Tradition in the Twenty-First Century: Locating the Role of the Past in the Present*. 72-99.
<https://doi.org/10.7330/9780874218992.c03>
- Howard, A. M. (2016). *The Loki model: Transcending the trickster* [Doctoral dissertation, The Florida State University].
- Hu, M., & Liu, B. (2004). Mining and summarizing customer reviews.
In *Proceedings of the tenth ACM SIGKDD international conference on Knowledge discovery and data mining: August 22, 2004*. (pp. 168-177). <https://doi.org/10.1145/1014052.1014073>
- Hudson-Smith, A. (2002). 30 days in active worlds: community, design and terrorism in a virtual world. In *The social life of avatars* (pp. 77-89). Springer, London.
https://doi.org/10.1007/978-1-4471-0277-9_5
- Hufford, M. (1991). *American folklife: A Commonwealth of cultures*. American Folklife Center, Library of Congress.
- Hultgård, A. (1990). Old Scandinavian and Christian Eschatology. *Scripta Instituti DonnerianiAboensis*, 13, 344-357. <https://doi.org/10.30674/scripta.67184>
- Hyde, L. (1997). *Trickster makes this world: Mischief, myth, and art*. Macmillan. New York: North Point Press, 1999. Print. pp.17-47, 105-106.
- Hyde, L. (2008). *Trickster makes this world: How disruptive imagination creates culture*. Canongate Books.
- Hymes, D. H. (1972). Models of the interaction of language and social life. *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*, 35-71.
- Hynes, W. J., & Doty, W. G. (1993). Introducing the fascinating and perplexing trickster figure. *Mythical Trickster Figures: Contours, Contexts, and Criticisms*, 1-12.
- Hynes, W. J. (1993). Mapping the characteristics of mythic tricksters: A heuristic guide. *Mythical trickster figures: Contours, contexts, and criticisms*, 33-45.
- Ibsen, H. (1936). *Peer Gynt*. (R. E. Roberts, trans.). London: Oxford University Press.
- Ingemark, C. A. (2005). The genre of trolls: the case of a Finland-Swedish folk belief tradition. *ÅboAkademi University Press Åbo* 2004.
- Instagram, I. (2016). *Instagram*. Ανακτήθηκε στις 01 Δεκεμβρίου 2021 από <https://www.instagram.com>.
- Isin, E. F., & Nielsen, G. M. (2008). Introduction: Acts of citizenship. *Acts of*

citizenship, 1-14.

- Jakubowicz, A. (2017). Alt_Right White Lite: trolling, hate speech and cyber racism on social media. *Cosmopolitan Civil Societies: An Interdisciplinary Journal*, 9(3), 41-60. <https://doi.org/10.5130/ccs.v9i3.5655>
- Jane, E. A. (2014). 'Back to the kitchen, cunt': Speaking the unspeakable about online misogyny. *Continuum*, 28(4), 558-570. <https://doi.org/10.1080/10304312.2014.924479>.
- Jane, E. A. (2015). Flaming? What flaming? The pitfalls and potentials of researching online hostility. *Ethics and Information Technology*, 17(1), 65-87. <https://doi.org/10.1007/s10676-015-9362-0>
- Jansen, B. J., Zhang, M., Sobel, K., & Chowdury, A. (2009). Micro-blogging as online word of mouth branding. In *CHI'09 extended abstracts on human factors in computing systems* (pp. 3859-3864).
- Jappe, A. (1999). *Guy Debord: New Afterword by the Author*. University of California Press.
- Jenkins, H., Clinton, K., Purushotma, R., Robison, A. J., & Weigel, M. (2006). *Confronting the challenges of participatory culture: Media education for the 21st century*. MacArthur Foundation.
- Jenkins, H., Ford, S., & Green, J. (2013). *Spreadable media*. In *Spreadable Media*. New York University Press.
- Joinson, A. N. (2004). Self-esteem, interpersonal risk, and preference for e-mail to face-to-face communication. *CyberPsychology & Behavior*, 7(4), 472-478. <https://doi.org/10.1089/cpb.2004.7.472>
- Jones, S. (Ed.). (1998). *Doing Internet research: Critical issues and methods for examining the Net*. Sage Publications.
- Jones, E. E., & Pittman, T. S. (1982). Toward a general theory of strategic self-presentation. *Psychological perspectives on the self*, 1(1), 231-262.
- Jones, M. O. (1971). (PC+ CB) X SD (R+ I+ E)= HERO. *New York Folklore*, 27(3), 243.
- Jordan, T. (2008). *Hacking: Digital media and technological determinism*. Polity
- Jordan, T., & Taylor, P. (1998). A sociology of hackers. *The Sociological Review*, 46(4), 757-780. <https://doi.org/10.1111/1467-954X.00139>
- Josephson, F., & Söhrman, I. (Eds.). (2008). *Interdependence of diachronic and synchronic analyses* (Vol. 103). John Benjamins Publishing.

- Jussinoja, T. (2018). Life-cycle of internet trolls. *University of Jyväskylä Faculty of Information Technology*. <https://doi.org/10.2466/pr0.1978.43.3.721>
- Karla, M. (2013). Gendertrolling: Misogyny Adapts to New Media. *Feminist Studies*, 39(2), 563–570.
- Karnama, P. (2001). *Kansakunnan asialla: Elias Lönnrot ja ajanaatteet* (vol. 843). Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kaplan, M. (2013). Curation and tradition on web 2.0. In *Tradition in the Twenty-First Century: Locating the Role of the Past in the Present*. <https://doi.org/10.7330/9780874218992.c05>
- Karppi, T. (2013). FCJ-166 ‘Change name to No One. Like people’s status’ Facebook Trolling and Managing Online Personas. *The Fibreculture Journal: Trolls and The Negative Space of the Internet*.
- Katsadoros, G. (2007). Odo of Cheriton: a Fortunate Case from the Middle Ages. 88-95. *Skepsis: A Journal for Philosophy and Interdisciplinary Research*, 18(1-2).
- Katsadoros, G., (2011). The disfiguration of Aesop and Karaghiozes. Embodiment of indirect expostulation and resistance. In G. Reifarth & P. Morrisset (eds.), *Aesop Voices. Reframing truth through concealed ways of presentation in the 20th and 21st centuries*. Part III. (pp.257-290). Cambridge scholars.
- Katsadoros, G. C. & Feggerou, P. (2021). The Social Context in Aesopic Fables: Utopias and Dystopias. *Utopian Studies*, 32(2), 329-341. <https://doi.org/10.5325/UTOPIANSTUDIES.32.2.0329>
- Kavanaugh, A., Carroll, J. M., Rosson, M. B., Zin, T. T., & Reese, D. D. (2005). Community networks: Where offline communities meet online. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 10(4), JCMC10417. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2005.tb00266.x>
- Kayany, J. M. (1998). Contexts of uninhibited online behavior: Flaming in social newsgroups on Usenet. *Journal of the American Society for Information Science*, 49(12), 1135-1141. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-4571\(1998\)49:12<1135::AID-ASI8>3.0.CO;2-W](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-4571(1998)49:12<1135::AID-ASI8>3.0.CO;2-W)
- Kellner, D. (2005). Media Culture and the Triumph of the Spectacle. *Fast Capitalism*, 1(1). Vol 1, Issue 1, 2005. ISSN 1930-014X. <https://doi.org/10.32855/fcapital.200501.004>.
- Kelly, J. W., Fisher, D., & Smith, M. (2006). Friends, foes, and fringe: norms

- and structure in political discussion networks. In *Proceedings of the 2006 international conference on Digital government research: May 25, 2006*. (pp. 412-417). <https://doi.org/10.1145/1146598.1146727>
- Kibby, M. D. (2005). Email forwardables: Folklore in the age of the internet. In *New Media and Society* (Vol. 7, Issue 6), 770–90. <https://doi.org/10.1177/1461444805058161>
- Kiesler, S. (Ed.). (1997). *Culture of the Internet*. Psychology Press.
- Kittler, F. A. (1999). *Gramophone, film, typewriter*. Stanford University Press.
- Kim, A. J. (2000). *Community Building on the Web, Secret Strategies for Successful Online Communities*. Peachpit Press.
- Kirman, B., Lineham, C., & Lawson, S. (2012). Exploring mischief and mayhem in social computing or: how we learned to stop worrying and love the trolls. In *CHI'12 Extended Abstracts on Human Factors in Computing Systems* (pp. 121-130). <https://doi.org/10.1145/2212776.2212790>
- Kirshenblatt-Gimblett, B. (1996). The Electronic Vernacular. Connected: Engagements with Media. Ed. George Marcus. (21-66). Chicago: University of Chicago Press.
- Klein, B. (2000). FFSS99, Workshop III Principles of Fieldwork and Archiving. (pp. 21-24).
- Klein, R. G. (2003). Whither the Neanderthals?. *Science*, 299(5612), 1525-1527. <https://doi.org/10.1126/science.1082025>
- Klempka, A., & Stimson, A. (2014). Anonymous communication on the internet and trolling. *Concordia Journal of Communication Research*, 1(1), 2. <https://doi.org/10.54416/OHQP4384>
- Kligman, G. (1984). Ours Once More: Folklore, Ideology, and the Making of Modern Greece. Michael Herzfeld. *American Ethnologist*, 11(1). <https://doi.org/10.1525/ae.1984.11.1.02a00390>
- Knight, S., & Knight, S. T. (2003). *Robin Hood: a mythic biography*. Cornell University Press.
- Knight, S. T. (2011). Robin Hood. L. M. Matheson, ed., *Icons of the Middle Ages: Rulers, Writers, Rebels, and Saints*. Westport: Greenwood, (pp.395–405).
- Knutsen, G. W., & Riisøy, A. I. (2007). Trolls and Witches. *Arv: Nordic Yearbook of Folklore*, 63, 31-69.
- Kollock, P., & Smith, M. (1995). Managing the virtual commons: cooperation and

conflict in computer communities. Forthcoming in (S. Herring ed.). *Computer-Mediated Communication*.

- Konstantakos, I. (2018). Portrait of Alexander as Achilles and as Odysseus: Homeric echoes and narrative meaning in the Alexander Romance. *VIII Simpósio Antigos e Modernos: Alexandre: aspectos do guerreiro, do sábio e do soberano narrativa*. Universidade Federal do Paraná - Curitiba, 5 December 2018. (pp.1-20).
- Kopecký, K. (2016). Misuse of web cameras to manipulate children within the so-called webcam trolling. *Telematics and Informatics*, 33(1), 1-7.
<https://doi.org/10.1016/j.tele.2015.06.005>
- Kottak, C. P. (1996). Integration, disintegration, and reintegration via advanced information technology. *Social Science Computer Review*, 14(1), 10-15.
<https://doi.org/10.1177/089443939601400103>
- Koupatadze, G. (2014). *Odysseus as Trickster. An Interpretation Based on Carl Gustav Jung's Archetypal Psychoanalytical Theory*. [Master of Liberal Arts] Graham School of Continuing Liberal and Professional Studies MLAP 34200. (pp. 2-14).
- Kraut, R., Kiesler, S., Boneva, B., Cummings, J. N., Helgeson, V., & Crawford, A. M. (2002). *Internet paradox revisited* (Vers.1). <https://doi.org/10.1111/1540-4560.00248>.
- Kristof, N. (2001). *Spies, Wars And Massacres: The Ethical Dilemmas of a Foreign Correspondent*. Ruhl Lecture, University of Oregon School of Journalism and Communication. Ανακτήθηκε στις 28 Απριλίου 2021 από <http://jcomm.uoregon.edu/awards/ruhl/ruhl2001.ht:AnElectronicml>.
- Kroker, A., & Weinstein, M. A. (1994). *Data trash: The theory of the virtual class*. New World Perspectives.
- Kumar, S., Spezzano, F., & Subrahmanian, V. S. (2014). Accurately detecting trolls in slashdot zoo via decluttering. In *2014 IEEE/ACM International Conference on Advances in Social Networks Analysis and Mining (ASONAM 2014): August 17, 2014*. (pp. 188-195). IEEE.
<https://doi.org/10.1109/ASONAM.2014.6921581>
- Kumar, S., Cheng, J., & Leskovec, J. (2017). Antisocial behavior on the web: Characterization and detection. In *Proceedings of the 26th International Conference on World Wide Web Companion: April 03, 2017*. (pp. 947-950).
<https://doi.org/10.1145/3041021.3051106>
- Kumar, S., Cheng, J., Leskovec, J., & Subrahmanian, V. S. (2017). An army of

- me: Sockpuppets in online discussion communities. In *Proceedings of the 26th International Conference on World Wide Web: March 21, 2017*. (pp. 857-866). <https://doi.org/10.1145/3038912.3052677>
- Kuriata, Y., & Kasatkina-Kubyshkina, O. (2017). Speech behavior of an Internet troll in online communication. *Вісник Дніпропетровського Університету і М. А. Нобеля. Серія: Філологічні науки*, (1), 219-222. <https://doi.org/10.32342/2523-4463-2017-0-13-219-222>
- Laburthe-Tolra, P., & Warnier, J. P. (2003). *Εθνολογία ανθρωπολογία*. Κριτική. α' έκδοση 1993, Αθήνα.
- Lagerlöf, S., Winter, J., & Stevens, S. (1992). *The changeling*. (S. Stevens, trans.). Knopf. New York.
- Laidoner, T. (2012). The Flying Noaidi of the North: Sámi Tradition Reflected in the Figure Loki. *Scripta Islandica*, 59.
- Lam, L. T. (2020). The roles of parent-and-child mental health and parental internet addiction in adolescent internet addiction: Does a parent-and-child gender match matter?. *Frontiers in public health*, 8, 142. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2020.00142>.
- Lampe, C., & Resnick, P. (2004). Slash (dot) and burn: distributed moderation in a large online conversation space. In *Proceedings of the SIGCHI conference on Human factors in computing systems: April 25, 2004*.
- Lampe, C. A., Ellison, N., & Steinfield, C. (2007). A familiar face (book) profile elements as signals in an online social network. In *Proceedings of the SIGCHI conference on Human factors in computing systems: April 29, 2007*. (pp. 435-444). <https://doi.org/10.1145/1240624.1240695>
- Lampe, C. (2012). The role of reputation systems in managing online communities. *H. Masum, M. Tovey, (eds.)*, 77-88.
- Lang, B. (2017). Jesus among the Philosophers: The Cynic Connection Explored and Affirmed, with a Note on Philo's Jewish-Cynic Philosophy. In *Religio-Philosophical Discourses in the Mediterranean World* (pp. 187-218). Brill. https://doi.org/10.1163/9789004323131_010.
- Lanier, J. (2010). *You are not a gadget: A manifesto*. Vintage. <https://doi.org/10.5860/choice.47-5602>
- Lasorsa, D. L., Lewis, S. C., & Holton, A. E. (2012). Normalizing Twitter: Journalism practice in an emerging communication space. *Journalism studies*, 13(1), 19-36. <https://doi.org/10.1080/1461670X.2011.571825>

- Leaver, T. (2013). Olympic trolls: Mainstream memes and digital discord. *Fibreculture Journal*, 1(22), 216-233.
- Lee, C. K. (2011). Micro-blogging and status updates on Facebook: Texts and practices. *Digital discourse: Language in the new media*, 15, 583-605. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199795437.003.0006>
- Leland, C. (1884). *The Algonquin Legends of New England or Myths and Folk Lore of the Micmac, Passamaquoddy, and Penobscot Tribes*. Cambridge: The Riverside Press.
- Leone, M. (2018). *The art of trolling: Semiotic ingredients, sociocultural causes, pragmatic and political effects*. Academia education.
- Leung, C. H. (2010). Critical factors of implementing knowledge management in school environment: A qualitative study in Hong Kong. *Research Journal of Information Technology*, 2(2), 66-80. <https://doi.org/10.3923/rjit.2010.66.80>
- Lewis, D. M. (2005). Arguing in English and French asynchronous online discussion. *Journal of pragmatics*, 37(11), 1801-1818. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2005.02.014>
- Liberman, A. (1992). *Snorri and Saxo on Útgardaloki, with Notes on Loki Laufeyjarsons Character, Career, and Name*. In C. Santini (ed.) *Saxo Grammaticus: TraStoriografia e Letteratura*. Rome: Il Calamo. (pp. 91–158).
- Lindlof, T. R., & Shatzer, M. J. (1998). Media ethnography in virtual space: Strategies, limits, and possibilities. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 42(2), 170–89. <https://doi.org/10.1080/08838159809364442>
- Lindow, J. (2002). *A guide to the gods, heroes, rituals, and beliefs*. Oxford University Press.
- Lindqvist, J. A. (2012). *Border*. In *Let the Old Dreams Die and Other Stories*, (translated by M. Delargy), (pp.1–73). London: Quercus, 2012. Orig. «Gräns». In *Pappersväggar*, (pp.11–73). Stockholm: Ordfront, 2006.
- Liu, A. (2004). *The Laws of Cool: Knowledge Work and the Culture of Information*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lock, H. (2002). Transformations of the Trickster. *Southern Cross Review*, 18, 1-8.
- Lönngren, A. S. (2015). Trolls!! Folklore, Literature and “Othering”. *Rethinking National Literatures and the Literary Canon in Scandinavia*, 205.
- Loos, P. (2003). Avatar. *Lexikon Electronic Business*, 16-19.
- Lopez, K. J., Muldoon, M. L., & McKeown, J. K. (2019). One day of# Feminism:

- Twitter as a complex digital arena for wielding, shielding, and trolling talk on feminism. *Leisure sciences*, 41(3), 203-220.
<https://doi.org/10.1080/01490400.2018.1448022>.
- Lou, H. L. (2016). A comparative study of the Chinese trickster Hero Sun Wukong. *Chapter One: The Formation of the Hero and His Tales (1–7)*. Duke University.
- Lovink, G. (2009). *Dynamics of critical internet culture (1994-2001)* (Vol. 1). Institute of network cultures.
- Lu, J. G., Martin, A. E., Usova, A., & Galinsky, A. D. (2019). Creativity and humor across cultures: Where Aha meets Haha. In *Creativity and humor* (pp. 183-203). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-813802-1.00009-0>.
- Luceri, L., Giordano, S., & Ferrara, E. (2020). Detecting troll behavior via inverse reinforcement learning: A case study of russian trolls in the 2016 us election: *May 26, 2020*. In *Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media* (Vol. 14, pp. 417-427).
- Lumsden, K., & Morgan, H. M. (2012). ‘Fraping’, ‘Trolling’ and ‘Rinsing’: Social Networking, Feminist Thought and the Construction of Young Women as Victims or Villains.
- Lumsden, K., & Morgan, H. M. (2018). Cyber-trolling as symbolic violence: Deconstructing gendered abuse online. In *The Routledge handbook of gender and violence* (pp. 121-132). Routledge.
- Lysloff, R. T. A. (2003). Musical community on the Internet: An on-line ethnography. In *Cultural Anthropology* (Vol. 18, Issue 2), 233-263.
<https://doi.org/10.1525/can.2003.18.2.233>
- MacKinnon, R., & Zuckerman, E. (2012). Don’t feed the trolls. *Index on Censorship*, 41(4), 14-24. <https://doi.org/10.1177/0306422012467413>
- Maddox, T. (1989). *Re: Cyberspace Conference. alt. cyberpunk 22nd October*.
- Magaldi, J., & Davis, W. (2018). Trolling Twitter: Defamation in an Online World. *Journal of Critical Incidents*, 10.
- Mahendra, T. P., Shadulla, S. S. (2017). Discover trolling identity in social media: review. *International journal of engineering of sciences & research technology*.
<https://doi.org/0.5281/zenodo.573510>. pp.359- 363.
- Máiz, R. (2011). The political mind and its other: Rethinking the Non-Place of Passions in Modern Political Theory. In *Politics and Emotions: The Obama Phenomenon* (pp. 29-70). VS Verlag für Sozialwissenschaften.
https://doi.org/10.1007/978-3-531-93201-9_2

- Makarius, L. (1993). The myth of the trickster: The necessary breaker of taboos. *Mythical trickster figures: Contours, contexts, and criticisms*, 86-105. (2009).
- Malice, M. (2019). *The new right: A journey to the fringe of American politics*. All Points Books. (pp. 40).
- Malmgren, E. (2017). Don't feed the trolls. *Dissent*, 64(2), 9-12.
<https://doi.org/10.1353/dss.2017.0042>
- Manivannan, V. (2013). FCJ-158 Tits or GTFO: The logics of misogyny on 4chan's Random–/b. *The Fibreculture Journal: Trolls and The Negative Space of the Internet*.
- Manivannan, V. (2015). Never Give'Em What They Expect: The Joker Ethos as the Zeitgeist of Contemporary Digital Subcultural Transgression. *Peaslee, Robert Moses und Robert G. Weiner (Hrsg.)*, 109-128.
- Mann, M. M., Hosman, C. M., Schaalma, H. P., & De Vries, N. K. (2004). Self-esteem in a broad-spectrum approach for mental health promotion. *Health education research*, 19(4), 357-372. <https://doi.org/10.1093/her/cyg041>
- Mantilla, K. (2013). Gendertrolling: Misogyny adapts to new media. *Feminist Studies*, 39(2), 563-570. <https://doi.org/10.1353/fem.2013.0039>
- Mantilla, K. (2015). *Gendertrolling: How misogyny went viral: How misogyny went viral*. ABC-CLIO.
- March, E., Grieve, R., Marrington, J., & Jonason, P. K. (2017). Trolling on Tinder(and other dating apps): Examining the role of the Dark Tetrad and impulsivity. *Personality and Individual Differences*, 110, 139-143.
- Marra, R. M., Moore, J. L., & Klimczak, A. K. (2004). Content analysis of online discussion forums: A comparative analysis of protocols. *Educational Technology Research and Development*, 52(2), 23-40.
<https://doi.org/10.1007/BF02504837>
- Martin, E. (1994). *Flexible bodies: Tracking immunity in American culture from the days of polio to the age of AIDS*. Beacon Press.
- Martin, R. A., & Ford, T. (2018). *The psychology of humor: An integrative approach*. Academic press.
- Mason, B. (1996). Moving toward virtual ethnography. *American Folklore Society News*, 25 (2), 4-6.
- Mauney, J. (1982). Second verse, same as the first.'net. nlang 5 July.
- Mazer, J. P., Murphy, R. E., & Simonds, C. J. (2007). I'll see you on "Facebook": The

- effects of computer-mediated teacher self-disclosure on student motivation, affective learning, and classroom climate. *Communication education*, 56(1), 1-17. <https://doi.org/10.1080/03634520601009710>
- McClelland, B. (2000). Online orality: The internet, folklore, and culture in Russia. *Culture and Technology in New Europe: Civic Discourse in Transformation in Post-Communist Nations*, 179-91.
- McCosker, A., & Johns, A. (2013). Productive provocations: Vitriolic media, spaces of protest and agonistic outrage in the 2011 England riots. *Fibreculture journal*, (22), 171-193.
- McCosker, A. (2014). Trolling as provocation: YouTube's agonistic publics. *Convergence*, 20(2), 201–217. <https://doi.org/10.1177/1354856513501413>
- McCreery, M. P., Krach, S. K., Schrader, P. G., & Boone, R. (2012). Defining the virtual self: Personality, behavior, and the psychology of embodiment. *Computers in Human Behavior*, 28(3), 976-983. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.12.019>.
- McCulloch, N., Bedworth, M., & Bridle, J. (1987). NETspeak - A re-implementation of NETtalk. *Computer Speech and Language*, 2(3–4), 289-301. [https://doi.org/10.1016/0885-2308\(87\)90013-1](https://doi.org/10.1016/0885-2308(87)90013-1)
- McDonald, S. (2014). Modern Female Tricksters: Satirists or Satiric Objects?. [Thesis, Master of Arts (MA)]. *College of Humanities and Social Sciences*.
- McKenna, K. Y., Green, A. S., & Gleason, M. E. (2002). Relationship formation on the Internet: What's the big attraction?. *Journal of social issues*, 58(1), 9-31. <https://doi.org/10.1111/1540-4560.00246>
- McKinnell, J. (1994). *Both One and Many: Essays on Change and Variety in Late Norse Heathenism*. Rome: Il Calamo.
- McNeill, L. S. (2009). The end of the internet: A folk response to the provision of infinite choice. In *Folklore and the Internet*.
- McSpadden, J. W., & Wilson, C. (1984). *Adventures of Robin Hood & His Merry Outlaws*.
- Megarry, J. (2014). Online incivility or sexual harassment? Conceptualising women's experiences in the digital age. *Women's Studies International Forum*, 47(PA), 46–55. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2014.07.012>.
- Menser, M., & Aronowitz, S. (1996). On cultural studies, science, and technology. *Technoscience and cyberculture*, 7-28.
- Merritt, E. (2012). *An analysis of the discourse of Internet trolling: A case study of Reddit.com* [Doctoral dissertation]. *Institutional digital archive*.

- Mihaylov, T., Koychev, I., Georgiev, G., & Nakov, P. (2015). Exposing paid opinion manipulation trolls. *arXiv preprint arXiv:2109.13726*.
- Mihaylov, T., Georgiev, G., & Nakov, P. (2015). Finding opinion manipulation trolls in news community forums. In *Proceedings of the nineteenth conference on computational natural language learning: July 01, 2015*. (pp. 310-314).
<https://doi.org/10.18653/v1/k15-1032>
- Mihaylov, T., & Nakov, P. (2016). Hunting for troll comments in news community forums. *54th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics, ACL 2016 - Short Papers*, 399–405. <https://doi.org/10.18653/v1/p16-2065>.
- Miller, D., & Slater, D. (2000). The Internet: an ethnographic approach. Berg. Miller, V. (2012). A crisis of presence: On-line culture and being in the world. *Space and Polity*, 16(3), 265-285. <https://doi.org/10.1080/13562576.2012.733568>
- Millen, D. R., & Patterson, J. F. (2003). Identity disclosure and the creation of social capital. In *CHI'03 extended abstracts on Human factors in computing systems*, (pp. 720-721). <https://doi.org/10.1145/765891.765950>
- Milner, R. M. (2013). Hacking the Social: Internet Memes, Identity Antagonism, and the Logic of Lulz. *The Fibreculture Journal*, 22, 62–103.
- Milner, R. M. (2013). Media lingua franca: Fixity, novelty, and vernacular creativity in Internet memes. *AoIR Selected Papers of Internet Research*.
- Mintz, A. P. (2002). Web of deception: misinformation on the Internet. *New Jersey: Information Today*.
- Mocanu, D., Rossi, L., Zhang, Q., Karsai, M., & Quattrociocchi, W. (2015). Collective attention in the age of (mis) information. *Computers in Human Behavior*, 51, 1198-1204.
- Mojica, L. G. (2016). Modeling trolling in social media conversations. *arXiv preprint arXiv:1612.05310*.
- Moor, P. J., Heuvelman, A., & Verleur, R. (2010). Flaming on youtube. *Computers in human behavior*, 26(6), 1536-1546. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2010.05.023>
- Moran, J. (2007). Generating more heat than light? Debates on civil liberties in the UK. *Policing: A Journal of Policy and Practice*, 1(1), 80-93.
<https://doi.org/10.1093/police/pam009>
- Morahan-Martin, J. (2005). Internet abuse: Addiction? disorder? symptom? Alternative explanations?. *Social Science Computer Review*, 23(1), 39-48.
<https://doi.org/10.1177/0894439304271533>

- Morozov, E. (2012). The net delusion: The dark side of Internet freedom. PublicAffairs. <https://doi.org/10.1017/S1537592711004026>
- Morrissey, L. (2010). Trolling is a art: Towards a schematic classification of intention in internet trolling. Griffith Work. Pap. Pragmat. Intercult. Commun, 3, 75-82.
- Mortensen, T. E. (2018). Anger, fear, and games: The long event of# GamerGate. *Games and Culture*, 13(8), 787-806. <https://doi.org/10.1177/1555412016640408>.
- Motz, L. (1984). Trolls and Æsir; lexical evidence concerning north-germanic faith. *Indogermanische Forschungen* (1984), 89(1984), 179-195.
- Moulton, J. (1983). A paradigm of philosophy: The adversary method. In *Discovering reality* (pp. 149-164). Springer, Dordrecht.
- Mulhall, T. (1997). Where have all the hackers gone? A study in motivation, deterrence, and crime displacement: Part 1—introduction & methodology. *Computers & Security*, 16(4), 277-284. [https://doi.org/10.1016/S0167-4048\(97\)80190-3](https://doi.org/10.1016/S0167-4048(97)80190-3)
- Mulvey, L. (1975[1992]) Visual pleasure and narrative cinema. In *The Sexual Subject: A Screen Reader in Sexuality* (pp.22-34). New York: Routledge.
- Mylonas, Y., & Kompatsiaris, P. (2021). Trolling as transgression: Subversive affirmations against neoliberal austerity. *International Journal of Cultural Studies*, 24(1), 34-55. <https://doi.org/10.1177/136787791989118>.
- Nakamura, L. (2013). *Cybertypes: Race, ethnicity, and identity on the Internet*. Routledge.
- Navia, L. E. (2005). *Diogenes the cynic: The war against the world*. Paperback.
- Nekmat, E., & Lee, K. (2018). Prosocial vs. trolling community on facebook: a comparative study of individual group communicative behaviors. *International Journal of Communication*, 12, 22.
- Nenola, A. (1993). Folklore and the Genderized World: Or Twelve Points from a Feminist Perspective. i: *Perti J. Anttonen and ReimundKvideland (red.): Nordic Frontiers. Recent Issues in the Study of Modern Traditional Culture in the Nordic Countries, Nordic Institute of Folklore Publications*, (27), 49-62.
- Nesting, A. (2008). Crime and Fantasy in Scandinavia: Fiction. *Film, and Social*.
- Neurauter-Kessels, M. (2011). Im/polite reader responses on British online news sites. <https://doi.org/10.1515/JPLR.2011.010>
- Nicol, S. (2012). Cyber-bullying and trolling. *Youth Studies Australia*, 31(4), 3-

4,127–135.

Nonnecke, B., & Preece, J. (2000). Lurker demographics: Counting the silent.

In *Proceedings of the SIGCHI conference on Human factors in computing systems: April 01, 2000*. (pp. 73-80). <https://doi.org/10.1145/332040.332409>

Noonan, R. J. (2007). The psychology of sex: A mirror from the Internet.

In *Psychology and the Internet*. Academic Press.

Noyes, D. (1995). Group. *Journal of American Folklore* 108/430: 449-478.

Nuccitelli, M. (2012). 2012 cyber bullying tactics. *Forensic Examiner*, 21(3), 24-27.

Nyst, C., & Monaco, N. (2018). State-sponsored trolling: how governments are

Deploying disinformation as part of broader digital harassment campaigns. *Institute for the Future*.

Omarali, N. S. (2015). *Understanding the Behaviour of Trolling and Cyberbullying*

among the Youth of Brunei Darussalam. [Pilot Study of University Brunei Darussalam]. <https://10.13140/RG.2.1.1792.4329>

Ong, W. ([1982] 2005). *Προφορικότητα και εγγραμματοσύνη*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Ong, E. Y., Ang, R. P., Ho, J. C., Lim, J. C., Goh, D. H., Lee, C. S., & Chua, A. Y.

(2011). Narcissism, extraversion and adolescents' self-presentation on Facebook. *Personality and individual differences*, 50(2), 180-185. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.09.022>

Opp, K. D. (1982). The evolutionary emergence of norms. *British Journal of Social Psychology*, 21(2), 139-149.

<https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1982.tb00522.x>

Opp, K. D. (2001). How do norms emerge? An outline of a theory. *Mind &*

Society, 2(1), 101-128. <https://doi.org/10.1007/bf02512077>

Oring, E. (1986). *Folk groups and folklore genres: An introduction*. University Press of Colorado.

Oring, E. (2008). Legendry and the rhetoric of truth. *Journal of American Folklore*, 121(480), 127–66. <https://doi.org/10.2307/20487594>

Oring, E. (2013). Thinking through tradition. *Tradition in the Twenty-First Century: Locating the Role of the Past in the Present*, 22-48.

Ortega, F. J., Troyano, J. A., Cruz, F. L., Vallejo, C. G., & Enriquez, F. (2012).

Propagation of trust and distrust for the detection of trolls in a social network. *Computer Networks*, 56(12), 2884-2895.

<https://doi.org/10.1016/j.comnet.2012.05.002>

- Ortiz, S. M. (2019). The meanings of racist and sexist trash talk for men of color: A cultural sociological approach to studying gaming culture. *New Media & Society*, 21(4), 879-894. <https://doi.org/10.1177/1461444818814252>.
- O'sullivan, P. B., & Flanagan, A. J. (2003). Reconceptualizing 'flaming' and other problematic messages. *New Media & Society*, 5(1), 69-94. <https://doi.org/10.1177/1461444803005001908>
- Otero, J., & Kintsch, W. (1992). Failures to detect contradictions in a text: What readers believe versus what they read. *Psychological Science*, 3(4), 229-236. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.1992.tb00034.x>.
- Ott, M., Choi, Y., Cardie, C., & Hancock, J. T. (2011). Finding deceptive opinion spam by any stretch of the imagination. *arXiv preprint arXiv:1107.4557*.
- Ott, B. L. (2017). The age of Twitter: Donald J. Trump and the politics of debasement. *Critical studies in media communication*, 34(1), 59-68. <https://doi.org/10.1080/15295036.2016.1266686>
- Otto, B. K. (2007). *Fools are everywhere: The court jester around the world*. University of Chicago Press.
- Ouled Dlala, I., Attiaoui, D., Martin, A. & Ben Yaghlane, B. (2015). *Trolls Identification within an Uncertain Framework*. arXiv e-prints, (pp. 1011- 1015). arXiv-1501.
- Özsoy, D. (2015). Tweeting political fear: Trolls in Turkey. *TarihOkulu Dergisi*, 8(22), 535-552. <https://doi.org/10.14225/Joh750>
- Palazón A. C. (2019). *Genealogia del trickster analisiscomparado de Prometeo, Hermes y Odiseo*. (pp. 2-68). Universidad Complutense de Madrid.
- Palfrey, J., & Gasser, U. (2008). *Born Digital*. New York: Basic Books
- Parks, M. R., & Floyd, K. (1996). Making friends in cyberspace. *Journal of computer-mediated communication*, 1(4), JCMC144. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1996.tb01462.x>
- Park, D., Sachar, S., Diakopoulos, N., & Elmqvist, N. (2016). Supporting comment moderators in identifying high quality online news comments. In *Proceedings of the 2016 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems: May 07, 2016*. (pp. 1114-1125). <https://doi.org/10.1145/2858036.2858389>
- Pastore, F. (n.d.). *Θεογονία: La Teogonia esiodea-Dal greco al napoletano*. Franco Pastore. Routledge.
- Paul, E. L., & Brier, S. (2001). Friendsickness in the transition to college: Precollege

- predictors and college adjustment correlates. *Journal of Counseling & Development*, 79(1), 77-89. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6676.2001.tb01946.x>
- Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002). The dark triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of research in personality*, 36(6), 556-563. [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(02\)00505-6](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(02)00505-6)
- Pawlicka, A., Choraś, M., & Pawlicki, M. (2021). The stray sheep of cyberspace aka the actors who claim they break the law for the greater good. *Personal and Ubiquitous Computing*, 25(5), 843-852.
- Pennycook, G., & Rand, D. G. (2017). Who falls for fake news? The roles of analytic thinking, motivated reasoning, political ideology, and bullshit receptivity. *SSRN Electronic Journal*, 88(2), 1-63.
- Pertti, A. (2018). *Η παράδοση μέσα από τη νεωτερικότητα. Μεταμοντερνισμός και Έθνος-Κράτος στην επιστήμη της Λαογραφίας*, Γ. Κούζας (μτφρ), εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2018 (*Tradition through Modernity. Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship*, Studia Fennica Folkoristica, Finnish Literature Society, Helsinki 2005)
- Pétursdóttir, Ó. (n.d.). Of Changelings, Elves, Dragons, Giants, Merfolks... *Scandinavian studies, Oral Literature*.
- Petykó, M. (2017). “You’re trolling because...”—A Corpus-based Study of Perceived Trolling and Motive Attribution in the Comment Threads of Three British Political Blogs. *Faculty of Arts & social sciences. University of Lancaster*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1040875>
- Phillips, W. (2011). LOLing at tragedy: Facebook trolls, memorial pages and resistance to grief online. *First Monday*. <https://doi.org/10.5210/fm.v16i12.3168>
- Phillips, W. (2012) What an academic who wrote her dissertation on trolls thinks of Violentacrez. *The Atlantic*. Ανακτήθηκε στις 30 Μαΐου 2021 από <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2012/10/whatan-academic-who-wrote-her-dissertation-on-trolls-thinks-of-violentacrez/263631/>
- Phillips, W. (2013). The house that fox built: Anonymous, spectacle, and cycles of amplification. *Television & New Media*, 14(6), 494-509. <https://doi.org/10.1177/1527476412452799>
- Phillips, W. (2013). A brief history of trolls. *The Daily Dot*, 20.
- Phillips, W. (2015). *This is why we can't have nice things: Mapping the relationship between online trolling and mainstream culture*. Mit Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/10288.001.0001>

- Pietrini, S. (2010). Medieval entertainers and the memory of ancient theatre. *Revue internationale de philosophie*, (2), 149-176.
- Pietrini, S. (2017). The Parody of Musical Instruments in Medieval Iconography. *Revista de poética medieval*, 31, 87-107. ISSN: 1137-8905
<https://doi.org/10.37536/RPM.2017.31.0.58895>
- Pimple, K. D. (1996). The Meme-ing of Folklore. *Journal of Folklore Research*, 236-240.
- Plato, W.H. D. (2007). *The Republic*. (3rd ed.) London: Penguin Classic.
- Pop, R. (2021). Pre-service Teachers' Hands-on Experience with a Virtual Exchange and Simulation Project. *An introduction to internet linguistics*, 81.
- Postmes, T., Spears, R., Sakhel, K., & de Groot, D. (2001). Social influence in computer-mediated communication: The effects of anonymity on group behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(10). <https://doi.org/10.1177/01461672012710001>
- Potter, J., & Edwards, D. (1999). Social representations and discursive psychology: From cognition to action. *Culture & Psychology*, 5(4), 447-458. <https://doi.org/10.1177/1354067X9954004>.
- Porter, D. (Ed.). (2013). *Internet culture*. Routledge.
- Potter, J., & Edwards, D. (2003). Sociolinguistics, cognitivism, and discursive psychology. *International Journal of English Studies*, 3(1), 93-110. <https://doi.org/10.6018/48531>.
- Preece, J., Nonnecke, B., & Andrews, D. (2004). The top five reasons for lurking: improving community experiences for everyone. *Computers in human behavior*, 20(2), 201-223. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2003.10.015>
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. From On the Horizon. *MCB University Press*, 9(5), 1-6. Ανακτήθηκε στις 13 Δεκεμβρίου 2020 από <http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>
- Puig Abril, E. (2017). Unmasking Trolls: Political Discussion on Twitter During the Parliamentary Elections in Catalonia. (2016). *Trípodos. Facultat de Comunicació I Relacions Internacionals Blanquerna.*, 0(39).
- Pulman, A., & Taylor, J. (2012). Munchausen by internet: current research and future directions. *Journal of medical Internet research*, 14(4), e115.
<https://doi.org/10.2196/jmir.2011>
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American*

community. Simon and schuster.

- Rabinow, P., Marcus, G. E., Faubion, J. D., & Rees, T. (2008). *Designs for an Anthropology of the Contemporary*. Duke University Press.
- Radin, P., Kerényi, K., Kerényi, K., & Jung, C. G. (1972). *The trickster: A study in American Indian mythology* (Vol. 351). Schocken.
- Rains, S. A. (2007). The impact of anonymity on perceptions of source credibility and influence in computer-mediated group communication: A test of two competing hypotheses. *Communication research*, 34(1), 100-125.
<https://doi.org/10.1177/0093650206296084>
- Raley, R. (2009). *Tactical media*. (Vol. 28). U of Minnesota Press.
- Rashkova, E. (2014). With Plamen Oresharski's government on the verge of resigning, it remains to be seen whether Bulgaria can finally emerge from its political crisis. *LSE European Politics and Policy (EUROPP) Blog*.
- Raskauskas, J., & Stoltz, A. D. (2007). Involvement in traditional and electronic bullying among adolescents. *Developmental psychology*, 43(3), 564.
<https://doi.org/10.1037/0012-1649.43.3.564>
- Raymond, E. S. (1999). A brief history of hackerdom. *DiBona, Ockman y Stone, Open Sources, y www.tuxedo.org/~esr/writings/cathedral-bazaar/hacker-history/(primeraversión 1992)*.
- Reich, S. M. (2010). Adolescents' sense of community on myspace and facebook: a Mixed-methods approach. *Journal of community psychology*, 38(6), 688-705.
<https://doi.org/10.1037/0012-1649.43.3.564>
- Reicher, S. D., Spears, R., & Postmes, T. (1995). A social identity model of deindividuation phenomena. *European review of social psychology*, 6(1), 161-198.
<https://doi.org/10.1080/14792779443000049>
- Reid, E. (1999). Hierarchy and Power: Social Control in Cyberspace. In *Kollock, P., & SMITH, MA (orgs.). Communities in Ciberspace*. London: Routledge.
- Reid, K. (2008). The causes of non-attendance: An empirical study. *Educational Review*, 60(4), 345-357. <https://doi.org/10.1080/00131910802393381>
- Reid, K. (2008). Behaviour and attendance: the national picture; a synopsis. *Educational Review*, 60(4), 333-344.
<https://doi.org/10.1080/00131910802393365>
- Reinicke, T. (2015). Know Them by Their Tail: Trolls in Norwegian Culture.
- Ren, Y., & Kraut, R. E. (2011). A simulation for designing online community:

- Member motivation, contribution, and discussion moderation. *Information Systems Research*, 1-41.
- Rensleigh, C. (2009). The Warden—the Prim—and the life beyond. *inaugural lecture at the University of Johannesburg*, Johannesburg, 25.
- Resnick, P. (2001). Beyond bowling together: Sociotechnical capital. *HCI in the New Millennium*, 77, 247-272.
- Rheingold, H. (1993). A slice of life in my virtual community. *Global networks: Computers and international communication*, 57-80.
- Rheingold, H. (2000). *The Virtual Community, revised edition: Homesteading on the Electronic Frontier*. MIT press. Ανακτήθηκε στις 10 Δεκεμβρίου 2020 από <http://www.rheingold.com/vc/book/2.html>.
- Rice, L. (2013). It's time for more Lolz not trolls. vInspired.
- Richardson, K. W. (2008). Don't Feed the Trolls: Using Blogs to Teach Civil Discourse. *Learning & Leading with Technology*, 35(7), 12-15.
- Ridings, C. M., & Gefen, D. (2004). Virtual community attraction: Why people hang out online. *Journal of Computer-mediated communication*, 10(1), JCMC10110.
- Riegel, R. (2020). *A Bag of Tricks: Literary Tricksters as Mediators of Changing Gender Roles in Early Modern London*. University of California, Merced.
- Rivers, I., Chesney, T., & Coyne, I. (2011). 10 Cyberbullying. *Bullying in different contexts*, 211.
- Robertson, M. (2009). Young “netizens” creating public citizenship in cyberspace. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 18(4), 287-293. <https://doi.org/10.1080/10382040903251158>
- Rojek, C. (1998). Cybertourism and the phantasmagoria of place. *Destinations: Cultural landscapes of tourism*, 33-48.
- Rooth, A. B. (1961). *Loki in Scandinavian Mythology*. Lund: Gleerup.
- Rosenberg, B. A., Brown, M. E., Brown, M. E., Hale, P., & Sitarski, K. (1998). *Encyclopedia of Folklore and Literature*. Abc-Clio Incorporated.
- Rouse, J. (1993). What Are Cultural Studies of Scientific Knowledge? *Configurations*, 1(1), 1-22. <https://doi.org/10.1353/con.1993.0006>
- Rubin, J. D. (2016). Gendertrolling: How Misogyny Went Viral. Karla Mantilla. (pp.266–267). *Santa Barbara, Praeger Press*.
- Ruch, W., & Raskin, V. (2008). *Psychology of humor* (No. 8, pp. 17-100). Mouton de Gruyter.
- Ruiz, C., Domingo, D., Micó, J. L., Díaz-Noci, J., Meso, K., & Masip, P. (2011).

- Public sphere 2.0? The democratic qualities of citizen debates in online newspapers. *The International journal of press/politics*, 16(4), 463-487. <https://doi.org/10.1177/1940161211415849>.
- Rüsse, P., & Nuut, K. (2016). Rehepapp and Robin Hood: Tricksters or Heroes?. *Interlitteraria*, 21(1), 130-142.
- Russo, M. (1994). *The Female Grotesque: Risk, Modernity*. Routledge.
- Rydberg, V. (2004) [1889]. *Investigations into Germanic Mythology*, 2. W. P. Reaves (tran.). New York: transiUniverse, Inc.
- Sampson, T. D. (2012). *Virality: Contagion theory in the age of networks*. U of Minnesota Press.
- Samson, A. C., Huber, O., & Ruch, W. (2013). Seven decades after Hans Asperger's observations: A comprehensive study of humor in individuals with Autism Spectrum Disorders. *Humor*, 26(3), 441-460.
- Sanfilippo, M., Yang, S., & Fichman, P. (2017a). Managing online trolling: From deviant to social and political trolls. <https://doi.org/10.24251/hicss.2017.219>
- Sanfilippo, M., Yang, S., & Fichman, P. (2017c). Trolling here, there, and everywhere: Perceptions of trolling behaviors in context. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 68(10), 2313-2327. <https://doi.org/10.1002/asi.23902>
- Sanfilippo, M. R., Fichman, P., & Yang, S. (2018). Multidimensionality of online trolling behaviors. *The Information Society*, 34(1), 27-39. <https://doi.org/10.1080/01972243.2017.1391911>
- Sardar, Z. (2000). alt. civilizations. faq cyberspace as the darker side of the West. *Futures*, 27(7), 777-794.
- Savic, M. (2021). Research Perspectives on TikTok & Its Legacy Apps| From Musical.ly to TikTok: Social Construction of 2020's Most Downloaded Short-Video App. *International Journal of Communication*, 15, 22.
- Scheub, H. (2012). *Trickster and hero: Two characters in the oral and written traditions of the world*. University of Wisconsin Pres.
- Schmitt, C. R. (2013). Asserting Tradition. *Tradition in the Twenty-First Century: Locating the Role of the Past in the Present*, 100-102. In Blank, Tr., J., Howard, R., G. (eds.). *Tradition in the Twenty-First Century*, Logan: Utah State University Press.
- Scott, C. R. (2004). Benefits and drawbacks of anonymous online communication: Legal challenges and communicative recommendations. *Free speech yearbook*, 41(1), 127-141. <https://doi.org/10.1080/08997225.2004.10556309>

- Sear, T., & Jensen, M. (2018). Russian trolls targeted Australian voters on Twitter via# auspol and# MH17. *The Conversation*, 22.
- Seidman, S. (2013). Defilement and disgust: Theorizing the other. *American Journal of Cultural Sociology*, 1(1), 3-25. <https://doi.org/10.1057/ajcs.2012.3>
- Seigfried-Spellar, K. C., & Chowdhury, S. S. (2017). Death and Lulz: Understanding the personality characteristics of RIP trolls. *First Monday*.
<https://doi.org/10.5210/fm.v22i11.7861>
- Seife, C. (2014). *Virtual Unreality: Just Because the Internet Told You, how Do You Know It's True?*. Penguin. <https://doi.org/10.5860/choice.185877>
- Sest, N., & March, E. (2017). Constructing the cyber-troll: Psychopathy, sadism, and empathy. *Personality and Individual Differences*, 119, 69-72.
<https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.06.038>
- Shachaf, P., & Hara, N. (2010). Beyond vandalism: Wikipedia trolls. *Journal of Information Science*, 36(3), 357-370. <https://doi.org/10.1177/0165551510365390>.
- Shah, S. (2004). The Internet is Jain: How Guns lignin 'Technolibertarianism Leads to Lotus Petals. *Proceedings of New Forms Festival, Technography, Vancouver, BC*.
- Shakespeare, W. (2008). *The tragedy of Hamlet, prince of Denmark*. Yale University Press.
- Shaw, F. (2013). FCJ-157 Still 'Searching for Safety Online': collective strategies and discursive resistance to trolling and harassment in a feminist network. *The Fibreculture Journal: Trolls and The Negative Space of the Internet*.
- Shepherd, T., Harvey, A., Jordan, T., Srauy, S., & Miltner, K. (2015). Histories of hating. *Social Media+ Society*, 1(2), <https://doi.org/10.1177/2056305115603997>
- Shields, R. (2005). *The virtual*. Routledge.
- Shields, R. M., & Shields, R. (Eds.). (1996). *Cultures of the Internet: Virtual spaces, real histories, living bodies*. Sage.
- Shifman, L. (2015). Blank, Trevor J: The Last Laugh: Folk Humor, Celebrity Culture, and Mass-Mediated Disasters in the Digital Age. *HUMOR*, 28(1).
<https://doi.org/10.1515/humor-2014-0141>
- Shringarpure, S., & Dharam, J. (2019). Internet Trolling: Analyzing the Legal Myths and Facts. *International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT)*, 8(5C), 1429-1431.
<https://10.35940/ijeat.E1205.0585C19>

- Sia, C. L., Tan, B. C., & Wei, K. K. (2002). Group polarization and computer-mediated communication: Effects of communication cues, social presence, and anonymity. *Information Systems Research, 13*(1), 70-90. <https://doi.org/10.1287/isre.13.1.70.92>
- Siegel, J., Dubrovsky, V., Kiesler, S., & McGuire, T. W. (1986). Group processes in computer-mediated communication. *Organizational behavior and human decision processes, 37*(2), 157-187. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(86\)90050-6](https://doi.org/10.1016/0749-5978(86)90050-6)
- Siikala, A. L., & Vakimo, S. (Eds.). (1994). *Songs beyond the Kalevala: transformations of oral poetry* (Vol. 2). Finnish Literature Society.
- Silver, D. (2000). Looking backwards, looking forward: Cyberculture studies 1990-2000. *Web. studies: Rewiring media studies for the digital age*, (pp.19-30).
- Sims, M., & Stephens, M. (2011). *Living folklore: An introduction to the study of people and their traditions*. University Press of Colorado.
- Sindorf, S. (2013). FCJ-162 Symbolic violence in the online field: Calls for ‘civility’ in online discussion. *The Fibreculture Journal: Trolls and The Negative Space of the Internet*.
- Sinisalo, J. (2000). *Not Before Sundown*. (H. Lomas, trans.). London: Peter Owen, 2003. Orig. Ennenpäivänlaskuaeivoi. Helsinki: Tammi Publishers, 2000.
- Skeggs, B. (1997). *Formations of class & gender: Becoming respectable*. Sage.
- Slonje, R., Smith, P. K., & Frisé, A. (2013). The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computers in human behavior, 29*(1), 26-32. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.05.024>
- Slouka, M. (1995). War of the Worlds. *Cyberspace and the Assault on Reality, New York*.
- Smith, R. G. (2011). Human Rights Infringement in the Digital Age. *Cyber Criminology: Exploring Internet Crimes and Criminal Behavior, 393-414*. <https://doi.org/10.1201/b10718-27>
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., & Tippett, N. (2006). An investigation into cyberbullying, its forms, awareness and impact, and the relationship between age and gender in cyberbullying. *Research Brief No. RBX03-06. London: DfES*.
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of child psychology and psychiatry, 49*(4), 376-385. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2007.01846.x>
- Schopenhauer, A. (1896). *The art of controversy*. Swan Sonnenschein.

- So, J., Prestin, A., Lee, L., Wang, Y., Yen, J., & Chou, W. Y. S. (2016). What do people like to “share” about obesity? A content analysis of frequent retweets about obesity on Twitter. *Health communication, 31*(2), 193-206.
<https://doi.org/10.1080/10410236.2014.940675>
- Soderquist, J. K. A. (2020). Huldrekal: Collection of Tall Tales About Trolls. *Scandinavian folklore*.
- Sombatpoonsiri, J. (2018). Manipulating civic space: Cyber trolling in Thailand and the Philippines. *Chulalongkorn University*.
- Sonnad, N. (2016). An army of Chinese trolls has jumped the Great Firewall to attack Taiwanese independence on Facebook. *Quartz*.
- Sourander, A., Klomek, A. B., Ikonen, M., Lindroos, J., Luntamo, T., Koskelainen, M., & Helenius, H. (2010). Psychosocial risk factors associated with cyberbullying among adolescents: A population-based study. *Archives of general psychiatry, 67*(7), 720-728.
<https://doi.org/10.1001/archgenpsychiatry.2010.79>
- Spitzberg, B. H. (2006). Preliminary development of a model and measure of computer-mediated communication (CMC) competence. *Journal of Computer-Mediated Communication, 11*(2), 629-666.
<https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2006.00030.x>
- Spitzer, P. (2006). Essay: Hospital clowns—modern-day court jesters at work. *The Lancet, 368*, S34-S35. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(06\)69919-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(06)69919-4)
- Sproull, L., & Faraj, S. (1993). Atheism, sex, and databases: the net as a social technology. Forthcoming in (B. Kahin & J. Keller, eds.) *Public Access to the Internet*.
- Stallman, R. (2002). *Free software, free society: Selected essays of Richard M. Stallman*. Lulu.com.
- Staple, B. (2010). *Folklore of the Virtual Elves: Social Identity Construction and Performance in a Massively Multiplayer Online Role-Playing Game (MMORPG)*. [Unpublished Thesis (M.A.)]. Memorial University of Newfoundland.
- Steffgen, G., König, A., Pfetsch, J., & Melzer, A. (2009). The role of empathy for adolescents' cyberbullying behaviour. *Kwartalnik Pedagogiczny= Pedagogical Quarterly, 214*(4), 183-198.
- Steffgen, G., König, A., Pfetsch, J., & Melzer, A. (2011). Are cyberbullies less empathic? Adolescents' cyberbullying behavior and empathic responsiveness. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking, 14*(11), 643-648. <https://doi.org/10.1089/cyber.2010.0445>.
- Stewart, E. C., & Bennett, M. J. (2011). *American cultural patterns: A cross-cultural*

perspective. Hachette UK.

- Stoll, C. (1995). *Silicon snake oil: Second thoughts on the information highway*. AnchorBooks.
- Storey, J. (2010). *Cultural studies and the study of popular culture*. Edinburgh University Press.
- Straus, S. G. (1997). Technology, group process, and group outcomes: Testing the connections in computer-mediated and face-to-face groups. *Human-Computer Interaction*, 12(3), 227-266. https://doi.org/10.1207/s15327051hci1203_1
- Strehovec, J. (2015). Derivative writing: E-literature in the world of new social and economic paradigms. *TekstyDrugie*, (3), 156-169.
- Stutzman, F. (2006). An evaluation of identity-sharing behavior in social network communities. *International Digital and Media Arts Journal*, 3(1), 1-7.
- Suhay, E. (2013). The polarizing effect of incivility in the political blog commentsphere. *American University School of Public Affairs Research Paper*, (2014-0011). <https://doi.org/10.2139/ssrn.2301157>
- Suler, J. R. (2000). Psychotherapy in cyberspace: A 5-dimensional model of online and computer-mediated psychotherapy. *CyberPsychology and Behavior*, 3(2), 151-159. <https://doi.org/10.1089/109493100315996>
- Suler, J. R. (2002). The future of online clinical work. *Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 4(2), 265-270.
- Suler, J. (2004). The online disinhibition effect. *Cyberpsychology & behavior*, 7(3), 321-326. <https://doi.org/10.1089/1094931041291295>.
- Sun, H., & Fichman, P. (2018). Chinese collective trolling. *Proceedings of the Association for Information Science and Technology*, 55(1), 478-485. <https://doi.org/10.1002/pra2.2018.14505501052>
- Stutzman, F. (2006). An evaluation of identity-sharing behavior in social network communities. *Journal of the International Digital Media and Arts Association*, 3(1), 10-18.
- Synnott, J., Coulias, A., & Ioannou, M. (2017). Online trolling: the case of Madeleine McCann. *Computers in Human Behavior*, 71, 70-78. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.01.053>
- Tarde, G. (2012). *Monadology and Sociology*. T. Lorenc (ed. & trans.). Re. Press.
- Taylor, P. A. (2005). From hackers to hacktivists: speed bumps on the global Super highway?. *New Media & Society*, 7(5), 625-646. <https://doi.org/10.1177/1461444805056009>

- Tepper, M. (1997). Usenet communities and the cultural politics of information. *Internet culture*, 39-54.
- Thacker, S., & Griffiths, M. D. (2012). An exploratory study of trolling in online video gaming. *International Journal of Cyber Behavior, Psychology and Learning (IJCBL)*, 2(4), 17-33. <https://doi.org/10.4018/ijcbpl.2012100102>
- Thibault, M. (2016). Trolls, hackers, anons: Conspiracy theories in the peripheries of the web. <https://doi.org/10.4399/978885489931523>. pp. 387–408.
- Tidwell, L. C., & Walther, J. B. (2002). Computer-mediated communication effects on disclosure, impressions, and interpersonal evaluations: Getting to know one another a bit at a time. *Human communication research*, 28(3), 317-348. <https://doi.org/10.1093/hcr/28.3.317>
- Todd, C. (2015). Commentary: GamerGate and resistance to the diversification of gaming culture. *Women's Studies Journal*, 29(1), 64-67.
- Toelken, B. (1996). *Dynamics of folklore*. University Press of Colorado.
- Tucker, E. (2005). *Campus Legends: A Handbook: A Handbook*. ABC-CLIO. University of Iceland. Ármann Jakobson. In *Uni*.
- Tucker, E. (2009). *Haunted halls: Ghostlore of American college campuses*. University Press of Mississippi.
- Truscello, M. (2003). The Architecture of Information: Open Source Software and Tactical Poststructuralist Anarchism. *Postmodern Culture*, 13(3). <https://doi.org/10.1353/pmc.2003.0026>
- Turgeman-Goldschmidt, O. (2005). Hackers' accounts: Hacking as a social entertainment. *Social Science Computer Review*, 23(1), 8-23. <https://doi.org/10.1177/0894439304271529>
- Turner, T. C., Smith, M. A., Fisher, D., & Welser, H. T. (2005). Picturing Usenet: Mapping computer-mediated collective action. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 10(4), JCMC1048. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2005.tb00270.x/full>
- Turton-Turner, P. (2013). Villainous avatars: The visual semiotics of misogyny and free speech in cyberspace. In *Forum on Public Policy: A Journal of the Oxford Round Table: March 22, 2013*. Forum on Public Policy.
- Utz, S. (2005). Types of deception and underlying motivation: What people think. *Social Science Computer Review*, 23(1), 49-56. <https://doi.org/10.1177/0894439304271534>
- Van Dijck, J. (2013). *The culture of connectivity: A critical history of social media*. Oxford University Press.

- Valentova, E. (2015). The chaotic freedom fighter: Anonymous as the trickster of cyberculture. *New Directions in Folklore*, 13(1/2), 44-70.
- VanSlette, S. H., & Boyd, J. (2011). Lawbreaking jokers: Tricksters using outlaw discourse. *Communication Quarterly*, 59(5), 591-602.
<https://doi.org/10.1080/01463373.2011.614214>
- Vaughan, P. (2017). Memejacking: The Complete Guide to Creating Memes for Marketing. *Электронный ресурс*—<https://blog.hubspot.com/blog/tabid/6307/bid/33363/Memejacking-The-Complete-Guide-to-Creating-Memes-for-Marketing.aspx>.
- Vegh, S. (2002). Hacktivists or cyberterrorists?. The changing media discourse on hacking. *First Monday*.
- Vermeulen, L., Abeele, M. V., & Van Bauwel, S. (2016). A gendered identity debate in digital game culture. *Press Start*, 3(1), 1-16.
- Vijay, D., & Gekker, A. (2021). Playing politics: How Sabarimala played out on TikTok. *American behavioral scientist*, 65(5), 712-734.
- Voss, J. (2005). Measuring wikipedia. *Humboldt-University of Berlin. Institute for library science*. (pp.1-12).
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146-1151. <https://doi.org/10.1126/science.aap9559>
- Walters, G. D. (2007). The latent structure of the criminal lifestyle: A taxometric analysis of the lifestyle criminality screening form and psychological inventory of criminal thinking styles. *Criminal Justice and Behavior*, 34(12), 1623-1637.
<https://doi.org/10.1177/0093854807307028>.
- Walter, T., Hourizi, R., Moncur, W., & Pitsillides, S. (2012). Does the internet change how we die and mourn? Overview and analysis. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 64(4), 275-302.
- Warner, D. E., & Raiter, M. (2005). Social Context in Massively-Multiplayer Online Games (MMOGs)::Ethical Questions in Shared Space. *The International Review of Information Ethics*, 4, 46-52. <https://doi.org/10.29173/irrie172>
- Watts, R. J. (2003). *Politeness*. Cambridge University Press.
- We, G. (1993). Cross-gender communication in cyberspace. *The Arachnet Journal on Virtual Culture*, 2(3).
- Webberley, A. (2011). Trolling in World of Warcraft: Is it or is not cyberbullying?. *World Rhetoric*.

- Wehse, R. (1991). Topical Narrative Research in German: Bengt afKlintberg and Rolf Wilhelm Brednich. *FOAF-tale News*, 22, 4-5.
- Wellman, B., Haase, A. Q., Witte, J., & Hampton, K. (2001). Does the Internet increase, decrease, or supplement social capital? Social networks, participation, and community commitment. *American behavioral scientist*, 45(3), 436-455.
- Wentz, W. E. (1966). *The fairy-faith in celtic countries*. РиполКлассик.
- Westerman, W. (2006). Folkloristics and the Wikipedia: A Call for Submissions, of Sorts. *American Folklore Society News*35: 7.
- Whelan, A. M. (2013). Even with cruise control you still have to steer: defining trolling to get things done. *Fibreculture Journal: internet theory criticism research*, (22, FCJ-155), 1-36.
- Whitty, M. T. (2005). The realness of cybercheating: Men's and women's representations of unfaithful Internet relationships. *Social science computer review*, 23(1), 57-67. <https://doi.org/10.1177/0894439304271536>
- Wi, H., & Lee, W. (2014). The norm of normlessness: structural correlates of a trolling communit. In *Proceedings of the 2014 ACM conference on Web science: June 23, 2014*. (pp. 275-276). <https://doi.org/10.1145/2615569.2615663>
- Wicks, R. (2003). *Arthur Schopenhauer*. Blackwell publishing.
- Wiener, D. (1998). Negligent publication of statements posted on electronic bulletin boards: Is there any liability left after Zeran. *Santa Clara L. Rev.*, 39, 905-939.
- Wiggins, B. E., & Bowers, G. B. (2015). Memes as genre: A structural analysis of the memescape. *New media & society*, 17(11), 1886-1906. <https://doi.org/10.1177/1461444814535194>
- Wilcox, R.K. (1998). *Wings of Fury: True Story of America's Elite Fighter Pilots Pocket*. Simon and Schuster. London, GB.
- Wilcox, R. K. (2005). *Scream of eagles: The dramatic account of the US navy's top gun fighter pilots and how they took back the skies over vietnam*. Simon and Schuster.
- Willard, N. E. (2007). *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress*. Research press.
- Williams, H. (2019). *Tolkien's Trolls, Intertextuality in 'Roast mutton' and Monstrous incarnations after The Hobbit*. (pp.111-128). *Lembas Extra 2019: The World Tolkien Built*.
- Williams, M. (2000). Virtually criminal: Discourse, deviance and anxiety within

- virtual communities. *International Review of Law, Computers & Technology*, 14(1), 95-104. <https://doi.org/10.1080/13600860054935>.
- Williamson, K. (1998). Discovered by chance: The role of incidental information acquisition in an ecological model of information use. *Library & information science research*, 20(1), 23-40. [https://doi.org/10.1016/S0740-8188\(98\)90004-4](https://doi.org/10.1016/S0740-8188(98)90004-4)
- Wittgenstein, L. (2010). *Philosophical investigations*. John Wiley & Sons.
- Wu, C. (2011). *The Journey to the West*. Trans. Anthony C. Yu. Chicago and London: U of Chicago, 1983. Print.
- Yang, B., Cheung, W., & Liu, J. (2007). Community mining from signed social networks. *IEEE transactions on knowledge and data engineering*, 19(10), 1333-1348. <https://doi.org/10.1109/TKDE.2007.1061>
- Yang, S., Chen, P. Y., Shih, P. C., Bardzell, J., & Bardzell, S. (2017). Cross-strait frenemies: Chinese netizens vpn in to facebooktaiwan. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction*, 1(CSCW), 1-22. <https://doi.org/10.1145/3134750>
- Yoshida, A., & Kakuta, J. (1992). People who live in an on-line virtual world. In [1992] *Proceedings IEEE International Workshop on Robot and Human Communication* (pp. 252-256). IEEE.
- Young, K. S. (2007). Cognitive behavior therapy with Internet addicts: treatment outcomes and implications. *Cyberpsychology & behavior*, 10(5), 671-679. <https://doi.org/10.1089/cpb.2007.9971>
- Young-Eisendrath, P., & Dawson, T. (Eds.). (2008). *The Cambridge Companion to Jung*. Cambridge University Press. 19-315. <https://doi.org/10.1017/CCOL9780521865999>
- Zappavigna, M. (2017). 8. Twitter. *Pragmatics of social media*, 11, 201-224. <https://doi.org/10.1515/9783110431070-008>
- Zappavigna, M. (2018). *Searchable talk: Hashtags and social media metadiscourse*. Bloomsbury Publishing.
- Zarsky, T. Z. (2003). Thinking outside the box: considering transparency, anonymity, and pseudonymity as overall solutions to the problems in information privacy in the internet society. *U. Miami (2004). L. Rev.*, 58, 991.
- Zelenkauskaitė, A., & Niezgodą, B. (2017). "Stop Kremlin trolls:" Ideological trolling as calling out, rebuttal, and reactions on online news portal commenting. *First Monday*. <https://doi.org/10.5210/fm.v22i5.7795>.
- Zeulka, L. A., & Seigfried-Spellar, K. (2016). Differentiating cyberbullies and

internet trolls by personality characteristics and self-esteem.
<https://doi.org/10.15394/jdfsl.2016.1415>

Zhdanova, M., & Orlova, D. (2017). Computational Propaganda in Ukraine: Caught between external threats and internal challenges.

Zimbardo, P. G. (1969). The human choice: Individuation, reason, and order versus deindividuation, impulse, and chaos. In *Nebraska symposium on motivation*. University of Nebraska press.

Zittrain, J. (2008). *The future of the internet--and how to stop it*. Yale University Press.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Εικόνες

Κεφαλαίο 2ο

Εικόνα 1. Kittelsen, T. (1906). *Skogtroll (Forest Troll)*. [Photograph]. Ανακτήθηκε στις 18 Ιουνίου 2020 από <https://www.newworldencyclopedia.org/>.

Εικόνα 2. Bauer, J. (1915). *Mother Troll and Her Sons*. Ανακτήθηκε στις 18 Ιουνίου 2020 από McKay, 2018.

Εικόνα 3. Kittelsen, T. (1987). *Seatroll*. Ανακτήθηκε στις 18 Ιουνίου 2020 από <https://terry-graves.com/>.

Εικόνα 4. Geller (2017). *Trolls, Iceland*. [Image]. Ανακτήθηκε στις 18 Ιουνίου 2020 από <https://mythology.net/norse/norse-creatures/troll/>

Εικόνα 5. *Trolls* [Image]. (n.d.). From Ancient to Modern. Ανακτήθηκε στις 18 Ιουνίου 2020 από https://gr.pinterest.com/pin/AUJW6EY0DZ25QdRK6NEncFmRf_fZVZOheAru6nkuJFlhkan_MD2G_I/

Εικόνα 6. Olsen, H. C. (n.d.). *Detrebukkerne Bruse*. [Image]. Ανακτήθηκε στις 18 Ιουνίου 2020 από (<https://folklorethursday.com/folktales/brief-history-trolls/>).

Εικόνα 7. Bauer, J. (n.d.). *Η πριγκίπισσα και τα τρολ*. [Image]. Ανακτήθηκε στις 18 Ιουνίου 2020 από www.nationalmuseum.se.

Εικόνα 9. Philips, W. (2015). *Pedobear*. [Image]. In *This Is Why We Can't Have Nice Things*. (p. 86). The MIT Press. Cambridge, Massachusetts. London, England.

Εικόνα 10. ["NightpowerGR"]. [Image]. Ανακτήθηκε στις 18 Ιουνίου 2020 από http://www.youtube.com/watch?v=l7t4VmcRx_4

Εικόνα 11. Philips, W. (2015). *They Have No Heart*. [Image]. In *This Is Why We*

Can't Have Nice Things. (p. 117). The MIT Press. Cambridge, Massachusetts. London, England.

Κεφαλαίο 3ο.

Εικόνα 1. Philips, W. (2015). Over 9000 successful trolls. [Image]. In *This Is Why We Can't Have Nice Things*. (p. 89). The MIT Press. Cambridge, Massachusetts. London, England.

Εικόνα 2. Philips, W. (2015). Memes of AdviceAnimals. [Image]. In *This Is Why We Can't Have Nice Things*. (p. 179). The MIT Press. Cambridge, Massachusetts. London, England.

Εικόνα 3. Philips, W. (2015). *Pedobear*. [Image]. In *This Is Why We Can't Have Nice Things*. (p. 181). The MIT Press. Cambridge, Massachusetts. London, England.

Εικόνα 4. *McKayla is Not Impressed with the Creation of Adam*[Image]. (n.d.).

Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από

<http://mckaylaisnotimpressed.tumblr.com>

Εικόνα 5: *NBC's Olympic coverage* [Image]. (n.d.). Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από <http://mckaylaisnotimpressed.tumblr.com>

Εικόνα 6. *Ο πρόεδρος των ΗΠΑ Ομπάμα ποζάρει με την Maroney* [Image]. (n.d.).

Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από <http://mckaylaisnotimpressed.tumblr.com>

Εικόνες 7 & 8. *Memes about Channel Nine's swimming focus* [Image]. (n.d.).

Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από www.facebook.com/ch9fail

Εικόνες: 9 & 10. *Memes focused on Karl Stefanovic* [Image]. (n.d.). Ανακτήθηκε στις 14 Απριλίου 2020 από www.facebook.com/ch9fail

Κεφαλαίο 4ο.

Εικόνα 1. *The-doppelgaenger-troll*. [Image]. Ημερομηνία ανάκτησης 26

Φεβρουαρίου 2021 από https://www.researchgate.net/figure/The-doppelgaenger-troll-operates-with-his-or-her-real-name-and-real-account-but-the-image_fig2_260405656

Εικόνα 2. *Το προφίλ του Adiasistos στο Twitter*. [Φωτογραφία]. (n.d.). Ημερομηνία ανάκτησης 26 Φεβρουαρίου 2021 από

https://twitter.com/adiasistos?ref_src=twsrc%5Egoogle%7Ctwcamp%5Eser%7Ctwgr%5Eauthor

Εικόνα 3. *Το προφίλ του Ο Εντερπρενερ στο Facebook* [Φωτογραφία]. (n.d.).

Ανακτήθηκε στις 23 Μαρτίου 2021 από <https://www.facebook.com/DosteMouFunding/>

Εικόνα 4. *Το προφίλ του Ελληνο-χριστιανικό Ethnostedon στο Facebook*

[Φωτογραφία]. (n.d.). Ανακτήθηκε στις 23 Μαρτίου 2021 από

<https://www.facebook.com/%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%BF-%CE%A7%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C-Ethnostedon-145878248942729/>)

Εικόνα 5. ΕΛΛΑΣ ΕΥΡΩΠΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ [Φωτογραφία]. (n.d.). Στο Mylonas, Y., & Kompatsiaris, P. (2021). Trolling as transgression: Subversive affirmations against neoliberal austerity. *International Journal of Cultural Studies*, 24(1), 34-55. <https://doi.org/10.1177/136787791989118>.

Εικόνα 6. Ethnostedon (n.d.). *Ελλάδα με δραχμή / Ελλάδα με ευρώ* [Φωτογραφία]. Στο Mylonas, Y., & Kompatsiaris, P. (2021). Trolling as transgression: Subversive affirmations against neoliberal austerity. *International Journal of Cultural Studies*, 24(1), 34-55. <https://doi.org/10.1177/136787791989118>.

Εικόνα 7. Μαραγκόζης. Δ. / Γκρέκα (2012). *Ο άνθρωπος πίσω από τον Παστίτσιο* [Φωτογραφία]. Ανακτήθηκε στις 23 Μαρτίου 2021 από <https://mikropragmata.lifo.gr/zoi/to-kalytero-elliniko-trolarisma-to-eiche-kanei-o-gerontas-pastitsios/>.

Εικόνα 8. *Ryanair* [Image]. (2019, 05 Ιανουάριος). Ανακτήθηκε στις 23 Μαρτίου 2021 από <https://3pointmagazine.gr/ryanair-%CF%83%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CF%83%CE%AF%CE%B1-%CE%B4%CE%B5%CE%BD-%CE%AD%CF%87%CE%B5%CE%B9-%CE%BF-%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%BF%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82-%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%AC-%CF%84/>

Εικόνα 9. *Τρολάρισμα στο twitter για τον ελληνικό τελικό της Eurovision* [Φωτογραφία]. (2018, 25 Ιούνιος). Ανακτήθηκε στις 23 Μαρτίου 2021 από <https://www.star.gr/lifestyle/media/360868/index.html>

Εικόνα 10. *Τρολάρισμα του προέδρου του ΠΑΟΚ Ιβάν Σαββίδη* [Φωτογραφία]. (2018, 30 Αυγούστου). Ανακτήθηκε στις 23 Μαρτίου 2021 από <https://www.redking.gr/content/football/39888-epiko-trolarisma-sta-social-gia-paok>.

Εικόνα 11. *Τρολάρισμα του προέδρου του ΠΑΟΚ Ιβάν Σαββίδη* [Φωτογραφία]. (2018, 31 Μαρτίου). Ανακτήθηκε στις 23 Μαρτίου 2021 από <https://www.sport-fm.gr/article/podosfairo/trolarisma-ston-sabbidi-gia-to-oplo-apo-tous-opadous-tou-atromitou-pics/3510914>.

Εικόνα 12. *Η “Κίνα” ρωτά, η “Αμερική” απαντά και το τρολάρισμα στο βίντεο της κινεζικής πρεσβείας στη Γαλλία, πάει... σύννεφο* [Φωτογραφία]. (2020, 02 Μαΐου). Ανακτήθηκε στις 23 Μαρτίου 2021 από <https://hellasjournal.com/2020/05/epiko-trolarisma-tis-kinas-ston-trab-gia-ton-covid-19-agarame-ti-sinepia-sas-video/>

Πίνακες

Κεφάλαιο 2ο.

Πίνακας 1. Bishop, J. (2012). *Τύποι χαρακτήρων Τρολ* [Πίνακας]. In Scope and Limitations in the Government of Wales Act 2006 for Tackling Internet Abuses in the Form of ‘Flame Trolling’. *StatuteLawReview* 33(2), 209, doi:10.1093/slr/hms016

Κεφάλαιο 3ο.

Πίνακας 1. *Ορισμοί για το τρολάρισμα* [Πίνακας]. (σσ.269-272).

Πίνακας 2. *Κατηγορίες τρολαρίσματος* [Πίνακας]. (σσ. 279-280).

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

«Από τα τrol της μυθολογίας στο τrolάρισμα της Ψηφιακής Λαογραφίας. Διερεύνηση του φαινομένου στην κοινωνική δικτύωση και πορίσματα έρευνας στην Τεχνική Εκπαίδευση (ΕΠΑ.Λ.) της Δωδεκανήσου».

Αγαπητέ/ή μαθητή/τρια,

Το παρακάτω ερωτηματολόγιο είναι μέρος έρευνας που πραγματοποιείται στο πλαίσιο εκπόνησης διδακτορικής διατριβής με τίτλο «Από τα τrol της μυθολογίας στο τrolάρισμα της Ψηφιακής Λαογραφίας. Διερεύνηση του φαινομένου στην κοινωνική δικτύωση και πορίσματα έρευνας στην Τεχνική Εκπαίδευση (ΕΠΑ.Λ.) της Δωδεκανήσου».

Η συγκεκριμένη διδακτορική διατριβή αρχικά εξετάζει το φαινόμενο του τrolαρίσματος στη διαχρονική του εξέλιξη, ως μια κοινωνική πρακτική όχι αποκλειστικά ‘σύγχρονη’ και μελετά διεξοδικά τα αντίστοιχα στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού που ενυπάρχουν στα κοινωνικά δίκτυα. Η έρευνα επικεντρώνεται στην καταγραφή των απόψεων και στάσεων μαθητών της Τεχνικής Εκπαίδευσης (ΕΠΑ.Λ.) της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Δωδεκανήσου, απέναντι στο τrolάρισμα (trolling).

Η διατριβή εκπονείται στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Το ερωτηματολόγιο είναι ανώνυμο και τα αποτελέσματά του θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για τις ανάγκες της εν λόγω διδακτορικής διατριβής. Για τον σκοπό αυτό, παρακαλούμε, απαντήστε το παρόν ερωτηματολόγιο με τη δέουσα προσοχή και ειλικρίνεια.

1. Ποια είναι η ηλικία σας;

2. Ποιο είναι το φύλο σας;

Να επισημαίνεται μόνο μία επιλογή.

Αγόρι

Κορίτσι

3. Σε ποια σχολική μονάδα ανήκετε;

Να επισημαίνεται μόνο μία επιλογή.

- 1ο ΕΠΑ.Λ Ρόδου
- 2ο ΕΠΑ.Λ. Ρόδου
- Εσπερινό ΕΠΑ.Λ. Ρόδου
- ΕΠΑ.Λ. Παραδεισίου Ρόδου
- ΕΠΑ.Λ. Αρχαγγέλου Ρόδου
- ΕΠΑ.Λ. Σύμης
- ΕΠΑ.Λ. Καρπάθου
- ΕΠΑ.Λ. Κω
- ΕΠΑ.Λ. Καλύμνου
- ΕΠΑ.Λ. Λέρου
- ΕΠΑ.Λ. Πάτμου

4. Ποιος είναι ο τομέας / ειδικότητά σας;

Να επισημαίνεται μόνο μία επιλογή.

- Γεωπονίας, Τροφίμων και Περιβάλλοντος
- Διοίκησης και Οικονομίας
- Δομικών Έργων, Δομημένου Περιβάλλοντος και Αρχιτεκτονικού Σχεδιασμού
- Εφαρμοσμένων Τεχνών
- Ηλεκτρολογίας, Ηλεκτρονικής και Αυτοματισμού
- Μηχανολογίας
- Ναυτιλιακών Επαγγελμάτων
- Πληροφορικής
- Υγείας - Πρόνοιας - Ευεξίας

5. Είστε μέλος στην ιστοσελίδα κοινωνικής δικτύωσης Facebook;

Να επισημαίνεται μόνο μία επιλογή.

- Ναι
- Όχι

Ερωτήσεις για το Σύγχρονο Τρολάρισμα

6. Γνωρίζετε τι είναι το τρολάρισμα (trolling) στο διαδίκτυο;

Να επισημαίνεται μόνο μία επιλογή.

Ναι

Όχι

7. Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι οι παρακάτω λέξεις περιγράφουν τον όρο τρολάρισμα (trolling);

Να επισημαίνεται μόνο μία επιλογή ανά σειρά.

	Καθόλου	Λίγο	Πολύ	Πάρα πολύ
Χιούμορ	☐	☐	☐	☐
Σάτιρα	☐	☐	☐	☐
Κοροϊδία	☐	☐	☐	☐
Φάρσα	☐	☐	☐	☐
Πείραγμα	☐	☐	☐	☐
Ανέκδοτα	☐	☐	☐	☐
Μιμίδιο (memes)	☐	☐	☐	☐
Υβριστική γλώσσα	☐	☐	☐	☐
Δημοσίευση καυστικών ή εκτός θέματος σχολίων	☐	☐	☐	☐
Όλα τα παραπάνω	☐	☐	☐	☐

8. Έχετε δεχθεί τρολάρισμα (trolling) από άλλους χρήστες στην πλατφόρμα του Facebook;

Να επισημαίνεται μόνο μία επιλογή.

Ναι

Όχι

9. Εάν ναι, πόσο συχνά δέχεστε τρολάρισμα (trolling);

Να επισημαίνεται μόνο μία επιλογή.

Καθημερινά

Μερικές φορές την εβδομάδα

Μερικές φορές το μήνα

Μερικές φορές το χρόνο

Άλλο

10. Έχετε πραγματοποιήσει τρολάρισμα (trolling) σε άλλους χρήστες του Facebook;

Να επισημαίνεται μόνο μία επιλογή.

Ναι

Όχι

11. Εάν ναι, πόσο συχνά τρολάρετε άλλους χρήστες του Facebook;

Να επισημαίνεται μόνο μία επιλογή.

- Καθημερινά
- Μερικές φορές την εβδομάδα
- Μερικές φορές το μήνα
- Μερικές φορές το χρόνο
- Άλλο

12. 10. Για ποιους από τους παρακάτω λόγους πιστεύετε ότι ασκείται τρολάρισμα (trolling);
Στην επιλογή «Άλλο» πληκτρολογήστε την απάντηση που πιστεύετε.

Να επιλέξετε όλα όσα ισχύουν.

- Σωματικό βάρος
- Σχολικές επιδόσεις
- Φύλο (κορίτσι, αγόρι, άλλο)
- Εθνικότητα
- Ηλικία

Άλλο: _____

13. Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι ασκείται τρολάρισμα (trolling) για τους παρακάτω λόγους;

Να επισημαίνεται μόνο μία επιλογή ανά σειρά.

	Καθόλου	Λίγο	Πολύ	Πάρα πολύ
Σωματικό βάρος	☐	☐	☐	☐
Σχολικές επιδόσεις	☐	☐	☐	☐
Φύλο (κορίτσι, αγόρι, άλλο)	☐	☐	☐	☐
Εθνικότητα	☐	☐	☐	☐
Ηλικία	☐	☐	☐	☐
Άλλο	☐	☐	☐	☐

14. Σε ποιους από τους παρακάτω ιστοτόπους πιστεύετε ότι παρατηρούνται φαινόμενα τρολαρίσματος (trolling), και σε ποιο βαθμό;

Να επισημαίνεται μόνο μία επιλογή ανά σειρά.

	Καθόλου	Λίγο	Πολύ	Πάρα πολύ
Facebook	☐	☐	☐	☐
Usenet	☐	☐	☐	☐
YouTube	☐	☐	☐	☐
Wikipedia	☐	☐	☐	☐
Twitter	☐	☐	☐	☐
Βιντεοπαιχνίδια	☐	☐	☐	☐
Instagram	☐	☐	☐	☐
TikTok	☐	☐	☐	☐

15. Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι η ενέργεια του τρολάρισματος (trolling) είναι μια ανεπιθύμητη πράξη η οποία θα πρέπει να τιμωρείται;

Να επισημαίνεται μόνο μία επιλογή.

	1	2	3	4	
Καθόλου	☐	☐	☐	☐	Πάρα πολύ

16. Ποιοι από τους παρακάτω θεσμούς και μέσα πιστεύετε ότι είναι κατάλληλοι/α να επιβάλλουν ποινές για το τρολάρισμα (trolling) και σε ποιο βαθμό;

Να επισημαίνεται μόνο μία επιλογή ανά σειρά.

	Καθόλου	Λίγο	Πολύ	Πάρα πολύ
Διαχειριστές ιστοσελίδων	☐	☐	☐	☐
Χρήστες του διαδικτύου	☐	☐	☐	☐
Νομοθεσία	☐	☐	☐	☐
Anti trolls (χρήστες του διαδικτύου που κινηγούν τα τρολ (trolls))	☐	☐	☐	☐

17. Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι τα παρακάτω χαρακτηριστικά συμβάλλουν στη διενέργεια του τρολαρίσματος (trolling);

Να επισημαίνεται μόνο μία επιλογή ανά σειρά.

	Καθόλου	Λίγο	Πολύ	Πάρα πολύ
Η ηλικία των τρολ (trolls)	☐	☐	☐	☐
Η οικονομική και κοινωνική κατάσταση	☐	☐	☐	☐
Η ελευθερία λόγου	☐	☐	☐	☐
Η στοχοποίηση των μειονοτήτων	☐	☐	☐	☐
Η διέξοδος από την καθημερινότητα	☐	☐	☐	☐
Η πλήξη και η απογοήτευση	☐	☐	☐	☐
Η παρότρυνση φίλων	☐	☐	☐	☐
Η αίσθηση του χιούμορ	☐	☐	☐	☐
Η γοητεία του κινδύνου	☐	☐	☐	☐
Η ευκολία διενέργειάς του μέσω του Facebook	☐	☐	☐	☐
Ιδεολογικοί και κοινωνικοί λόγοι	☐	☐	☐	☐

18. Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι οι παρακάτω εκφράσεις έχουν αντικατασταθεί από την έκφραση «σε τρολάρω»;

Να επισημαίνεται μόνο μία επιλογή ανά σειρά.

	Καθόλου	Λίγο	Πολύ	Πάρα πολύ
Σε πειράζω	☐	☐	☐	☐
Σε κοροϊδεύω	☐	☐	☐	☐
Σου κάνω φάρσα	☐	☐	☐	☐
Κάνω χιούμορ	☐	☐	☐	☐
Ασκώ κριτική	☐	☐	☐	☐
Σε βρίζω	☐	☐	☐	☐

19. Ποιες από τις παρακάτω μορφές τρολαρίσματος (trolling) πιστεύετε ότι διενεργούνται στην Ελλάδα και σε ποιο βαθμό;

Να επισημαίνεται μόνο μία επιλογή ανά σειρά.

	Καθόλου	Λίγο	Πολύ	Πάρα πολύ
Επιθετικό τρολάρισμα (flaming trolling)	☐	☐	☐	☐
Καλοπροαίρετο τρολάρισμα (kudos trolling)	☐	☐	☐	☐
Τρολάρισμα ανάλογα το φύλο (gender trolling)	☐	☐	☐	☐
Τρολάρισμα σε αποθανόντες (Rip trolling)	☐	☐	☐	☐
Facebook trolling	☐	☐	☐	☐
Wikipedia trolling (τρολάρισμα στην Wikipedia)	☐	☐	☐	☐
Κοινωνικό και πολιτικό τρολάρισμα	☐	☐	☐	☐
Αθλητικό τρολάρισμα	☐	☐	☐	☐
Τρολάρισμα μέσω μιμιδίων (meme trolling)	☐	☐	☐	☐

Ερωτήσεις για το Τρολάρισμα και τον Λαϊκό Πολιτισμό

20. Σε ποιο βαθμό θεωρείτε το τρολάρισμα (trolling) μέρος του λαϊκού πολιτισμού μας;

Να επισημαίνεται μόνο μία επιλογή.

	1	2	3	4	
Καθόλου	☐	☐	☐	☐	Πάρα πολύ

21. Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι τα παρακάτω στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού σχετίζονται με το τρολάρισμα (trolling);

Να επισημαίνεται μόνο μία επιλογή ανά σειρά.

	Καθόλου	Λίγο	Πολύ	Πάρα πολύ
Μιμίδα - memes (λέξεις, φράσεις, εικόνες που διαδίδονται από χρήστη σε χρήστη μειδιαίτερο χαρακτηριστικό την έντονη καυστική σάτιρα) (Κατσαδόρος, 2013: 107).	☐	☐	☐	☐
Ευτράπελες (αστείες) διηγήσεις	☐	☐	☐	☐
Περιγελαστικά αστεία	☐	☐	☐	☐
Ανέκδοτα, παροιμίες, ανίγματα	☐	☐	☐	☐

22. Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι το διαδίκτυο και συγκεκριμένα το Facebook είναι ένας χώρος που διευκολύνει τη διάδοση στοιχείων του Λαϊκού Πολιτισμού;

Να επισημαίνεται μόνο μία επιλογή.

	1	2	3	4	
Καθόλου	☐	☐	☐	☐	Πάρα πολύ

Ερωτήσεις για τα Τρολ (Trolls)

23. Γνωρίζετε τι είναι τα τρολ (trolls);

Να επισημαίνεται μόνο μία επιλογή.

Ναι

Όχι

24. Πού συναντάμε στις μέρες μας παραδείγματα τρολ (trolls);

Να επισημαίνεται μόνο μία επιλογή ανά σειρά.

	Καθόλου	Λίγο	Πολύ	Πάρα πολύ
Κινηματογράφο	☐	☐	☐	☐
Λογοτεχνία	☐	☐	☐	☐
Διαδίκτυο	☐	☐	☐	☐
Διαδικτυακά παιχνίδια	☐	☐	☐	☐
Τηλεόραση	☐	☐	☐	☐
Μυθολογία	☐	☐	☐	☐
Παραμύθια	☐	☐	☐	☐
Θρύλοι	☐	☐	☐	☐
Θρησκεία	☐	☐	☐	☐
Παραδόσεις	☐	☐	☐	☐

ΤΕΛΟΣ

Σας ευχαριστώ πολύ για τη συμμετοχή σας στην έρευνα!
